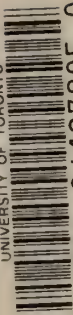

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01497805 0

AMAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

Digitized by the Internet Archive
in 2012 with funding from
University of Toronto

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

1900-IG

FERENCZI ZOLTÁN

SZERKESZTÉSE MELLETT ÍRTÁK

SIMONYI ZSIGMOND, PINTÉR JENŐ, KARDOS ALBERT,
ENDRŐDI SÁNDOR ÉS FERENCZI ZOLTÁN

298 SZÖVEGKÉPPEL, 4 SZÍNES ÉS 54 FEKETE MŰMELLÉKLETTEL

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

MINDEN JOG FENTARTVA

PH
3012
F47

TARTALOM.

A magyar nyelv eredete és története. Írta: <i>Simonyi</i>	Oldal
<i>Zsigmond</i>	1

I. RÉSZ.

A középkori magyar irodalom története. (—1526.) Írta:	
<i>Pintér Jenő</i>	19
<i>I. Fejezet. Irodalmunk a pogányság korában.</i> (—1001.)	21
A pogánykori magyar nemzet	21
A pogány magyarok költészete	26
<i>II. Fejezet. Irodalmunk az Árpádházi királyok korában.</i> (1001—1301.)	31
Az Árpád-kori magyar nyelvű irodalom	31
Az Árpád-kori latin nyelvű irodalom	36
<i>III. Fejezet. Irodalmunk a vegyesházi királyok korában.</i> (1301—1526.)	41
Magyar nyelvelméleink megszaporodása	41
A szentírás fordításai	44
Imádságok, elmélkedések, tanítások és prédikációk fordításai	46
Legendák fordításai	47
Példák fordításai	52
Verses fordítások	55
Eredeti költemények	58
A latin nyelvű irodalom	65

II. RÉSZ.

A protestáns kor irodalma. (1526—1606.) Írta: <i>Kardos Albert</i> ...	77
<i>I. Fejezet. Áttekintés</i>	79
A reformáció hatása	79
A reformáció terjedése	80
Magyar hittérítők	81
Iskola és sajtó, mint a hódítás fegyverei	82
A reformáció irodalma	83

	Oldal
<i>II. Fejezet. Vallásos irodalom</i>	85
I. Bibliafordítók	85
Az első bibliafordítók	85
Sylvester János	86
Székely István, Heltai Gáspár	88
Károli Gáspár	89
II. Prédikátorok	93
Ágendák és erkölcstani munkák	93
Protestáns prédikátorok	93
Mélius, Bornemisza, Beythe	94
Telegdi Miklós	94
III. Polemikusok	95
Vitalkozó szenvedély	95
Mélius Péter	96
Dávid Ferenc	97
Bornemisza és Telegdi	99
Monoszlai és Gyarmathi, Magyar István	100
<i>III. Fejezet. Lírai költészet</i>	101
I. Vallásos líra	101
Egyházi költészet	101
Zsoltárfordítások	102
Teljes zsoltárfordítások. Bogáti Fazekas Miklós	103
Énekeskönyvek	104
Templomonkivüli vallásos költészet. Siralmak, halálénekek, feddőköltemények	105
Siralmak	105
Halálénekek. Feddő költemények	106
Farkas András párhuzama	107
II. Világi líra	108
Menyegzői énekek, asszonygúnyoló versek	108
Balassa Bálint	108
Balassa élete	109
Istenes énekek. Katonadalok	111
Virágénekek	112
Szerelmi lírájának jellemzése	113
Énekgyűjtemények	115
<i>IV. Fejezet. Elbeszélő költészet</i>	117
I. Bibliai históriák	117
II. Históriai énekek	119
Tinódi Sebestyén	119
III. Széphistóriák	124
Mithológiai széphistóriák	124
A Gesta Romanorumból vett széphistóriák	125
Apollonius, Jovenianus, Fortunatus	125
A Decamerone hatása	125
Magukban álló széphistóriák	127
Árgirus királyfi	127
Bankó leánya	129
Nemzeti tárgyú elbeszélések	129
Szilágyi és Hajmási mondája; a Toldi-monda	129
Ilosvai Selymes Péter	131
<i>V. Fejezet. A XVI. század drámája</i>	134
A vitázó dráma. Sztáray Mihály	135
A debreczeni disputa	136

	Olda
A Theophania	139
Balassi Menyhért árultatása	137
Balassa Credulusa	140
<i>VI. Fejezet. A XVI. század széprózája</i>	141
Pesti Gábor meséi. Heltai Gáspár fabulái	141
Szépprózai elbeszélések. Ponciánus históriája	142
Salamon és Markalf históriája	144
Kisebb humoros művek	146
<i>VII. Fejezet. Tudományos irodalom</i>	147
Nyelvtanok és szótárak	147
Történelmi munkák. Székely István világkrónikája	149
Heltai Gáspár magyar krónikája	149
Emlékiratok. Latin történetírók	150

III. RÉSZ.

Az ellenreformáció korának irodalma. (1606–1711.) Írta :

<i>Kardos Albert. Az 1664–1711-ig terjedő részt: Pintér Jenő</i>	151
<i>I. Fejezet. Áttekintés. Az ellenreformáció sikerének magyarázata</i>	153
Az ellenreformáció eszközei	154
<i>II. Fejezet. Vallásos és tudományos irodalom</i>	156
1. Pázmány Péter	156
Pázmány egyénisége. Pázmány élete	156
Pázmány irodalmi munkássága	158
Pázmány vitairatai	160
A Kalauz	161
Pázmány írói jelleme	162
2. Pázmány társai és ellenfelei	163
Káldi György	163
Veresmarti Mihály. Protestáns vitázók	164
A vita elfajulása	165
3. Protestáns tudósok : Szenczi, Geleji, Apáczai	165
Pázmány és Szenczi Molnár összehasonlítása	165
Szenczi Molnár Albert élete	166
Szenczi Molnár Albert irodalmi munkássága	168
Szenczi Molnár Albert szótára és nyelvtana	169
Szenczi Molnár zsoltárai	171
Geleji Katona István	172
Geleji Katona élete. Az öreg Graduál	174
A Magyar Grammatikácska	175
Apáczai Cseri János	176
Apáczai mint nevelő és tanító, mint polihisztor és bölcselelő	177
4. Történelmi munkák	178
Pethő, Szalárdi, Kemény	178
<i>III. Fejezet. Az ellenreformáció korának lírája</i>	181
1. Vallásos költészet ; protestáns énekeskönyvek	181
Katholikus énekkönyvek	181
A szombatosok énekköltése	182
2. Világi költészet ; Balassa-utánczók	183
Rimai János	183
Beniczky Péter	184

	Oldal
Zrinyi lírai költeményei	185
Barakonyi, Petrőczy, Koháry	187
A Kurucvilág lírája	188
IV. Fejezet. Az ellenreformáció korának epikája	192
1. A XVI. század epikájának folytatása	192
2. A Zrinyiász és Zrinyi egyénisége	192
Zrinyi élete	193
Zrinyi prózai munkái	194
A szigeti veszedelem	195
A Zrinyiász alapeszméje, célzata és cselekvénye	196
A Zrinyiász jellemei	199
A Zrinyiász kutalakja, forrásai és mintái	200
A Zrinyiász sorsa	201
3. Listius László	202
Gyöngyösi István	202
Gyöngyösi többi munkája	206
Kószeghy Pál. A Kurucvilág epikája	208
V. Fejezet. Drámai és szépprózai maradványok az ellenreformáció korából	213
A Comico-Tragoedia	213
Fortunatus. Szép Magelona. A Horologium Turcicum. A Hármaskönyv	214
Felvinczy György. Az Actio Curiosa	215

IV. RÉSZ.

A hanyatlás kora. 1711—1772.) Irta *Pintér Jenő* 219

I. Fejezet. Közállapokok. A tudományos irodalom	219
Mikes Kelemen	223
Faludi és Amade	228
Iskolai drámák	233

V. RÉSZ.

Irodalmunk a megújulási korban. (1772—1825.) Irta *Pintér Jenő* 243

I. Fejezet. Új irányok. Új lörekvések	243
II. Fejezet. A franciás iskola	251
III. Fejezet. A déakos iskola	262
IV. Fejezet. A magyaros iskola	268
V. Fejezet. A némeles iskola	275
VI. Fejezet. Kazinczy Ferenc	283
VII. Fejezet. Csokonai Vitéz Mihály	298
VIII. Fejezet. Kisfaludy Sándor	306
IX. Fejezet. Berzsenyi Dániel	314
X. Fejezet. Kölcsey Ferenc	320

VI. RÉSZ.

Oldal

A XIX. század magyar irodalma Széchenyi fellépésétől a kiegyezésig. Írta: Endrődi Sándor 331

I. Fejezet. Széchenyi és kora	331
II. Fejezet. A mester (Kisfaludy Károly, 1788—1830.)	338
III. Fejezet. Lángész a homályban (Katona József 1792—1830.)	345
IV. Fejezet. Irodalmi társaskörök (1810—1830.)	352
V. Fejezet. Vörösmarty (1800—1855.)	357
VI. Fejezet. Kisebb epikusok (1814—1834.)	365
VII. Fejezet. Bajzáék (1823—1851.)	371
VIII. Fejezet. Egy hasznos író (1786—1864.)	377
IX. Fejezet. A tanítványok	382
X. Fejezet. Két rapszód (Vajda Péter, Kuthy Lajos)	387
XI. Fejezet. A regény nemesebb formái (b. Jósika Miklós)	393
XII. Fejezet. A karthausi költője (b. Eötvös József 1813—1871.)	398
XIII. Fejezet. A magyar Balzac (Bárá Kemény Zsigmond 1815—1875.)	406

VII. RÉSZ.

Forradalom. Írta: Endrődi Sándor 415

I. Fejezet. Forradalom (1840—1848.)	415
II. Fejezet. Petőfi (1823—1849.)	422
III. Fejezet. Átmeneti előzmények	431
IV. Fejezet. A virágok poétája (1817—1868.)	437
V. Fejezet. A dráma forrongása (1848—1877.)	443
VI. Fejezet. Hulló csillagok	450

VIII. RÉSZ.

Forradalom után. Írta: Endrődi Sándor 457

I. Fejezet. Forradalom után (Deák Ferenc)	457
II. Fejezet. Arany (1817—1882.)	464
III. Fejezet. A lángelme sodrában	474
IV. Fejezet. Külön utakon	479
V. Fejezet. Két lírikus	488
VI. Fejezet. Pillanatnyi felvételek	493
VII. Fejezet. Jókai (1825—1904.)	498
VIII. Fejezet. Más elbeszélők	505
IX. Fejezet. Az ember tragédiája	516
X. Fejezet. A jelmezes dráma	523
XI. Fejezet. Komoly műsák	528
XII. Fejezet. Beszélő számok	542

IX. RÉSZ.

Oldal

A szépirodalom áttekintése a kiegyezés korától kezdve. (1867-től 1900-ig.) Írta: <i>Ferenczi Zoltán</i>	549
<i>I. Fejezet. Lírai és elbeszítő költészet</i> 549	
1. Áttekintés	549
2. Néhány kísérletező 1867 után	552
3. Petőfi és Arany követői	553
4. Többféle irányt követők	565
<i>II. Fejezet. A színpad irodalma</i> 581	
1. Bevezető megjegyzések	581
2. A dráma és vigjáték	583
3. A népszínmű	593
<i>III. Fejezet. Regény és elbeszélés</i> 598	
Áttekintés	598
Jókai és Mikszáth köre. Különböző irányok követői	599

X. RÉSZ.

A tudományos irodalom áttekintése. Írta: <i>Ferenczi Zoltán</i>	629
<i>I. Fejezet. Bevezető észrevételek</i> 631	
<i>II. Fejezet. Irodalomtörténeti és essay-írók</i> 634	
<i>III. Fejezet. Magyar nyelvészek</i> 643	
<i>IV. Fejezet. Filozófiai és pedagógiai írók</i> 648	
<i>V. Fejezet. Történetírók</i> 652	
<i>VI. Fejezet. Művészettörténeti írók, régészek</i> 657	
<i>VII. Fejezet. Államférfiak, szónokok, jogászok, publicisták</i> 661	
<i>VIII. Fejezet. Két természettudományi író</i> 670	
Betűrendes név- és tárgymutató	673

KÜLÖN MELLÉKLETEK JEGYZÉKE.

	Oldal
1. A Regimontanus kódex egy lapja (Színes műmelléklet)	72
2. Balassa Bálint (Színes műmelléklet)	109
3. Tinódy Sebestyén budapesti szobra	119
4. Pázmány Péter arcképe (Színes műmelléklet)	157
5. Pázmány Péter és kora	163
6. Gróf Zrinyi Miklós	193
7. A Zrinyiász XIV. énekének első lapja	198
8. Hasonmás Czvittinger »Specimen«-jének címlapjáról	222
9. Hasonmás Mikes Kelemen leveleiről	226
10. Dugonits »Etelká«-jának címlapja	269
11. Gvadányi »Peleskei nótárius«-ának címlapja	273
12. Fazekas Mihály »Ludas Matyi«-jának illusztrációi	274
13. Kazinczy Ferenc levele Kis Jánoshoz	282
14. Kazinczy Ferenc arcképe	284
15. Kazinczy ünnep Pesten a Múzeum dísztermében, 1859 október 27-én	295
16. Kisfaludy munkáinak első illusztrációja	307
17. Gróf Széchenyi István	331
18. Kisfaludy Károly	339
19. Vörösmarty Mihály (Színes műmelléklet)	356
20. Vörösmarty Mihály szobra Budapesten	362
21. Bajza József kézírata	372
22. Sárosi »Arany trombitá«-jának címlapja	376
23. Bárány Eötvös József	399
24. Petőfi Sándor	424
25. Arany János költői levele Petőfi Sándorhoz	426
26. A Kisfaludy Társaság tagjai 1861-ben	458
27. Arany János utolsó arcképe	466
28. Gyulai Pál	478
29. Jókai Mór	499
30. Jókai Mór levele Beöthy Zsolthoz	503
31. Madách Imre arcképe Balassagyarmaton	518
32. Madách Imre kézírata Arany János javításaival	520
33. Lirai és elbeszélő költők I.	550
Benedek Aladár, E. Kovács Gyula, Arany László, Torkos László, Szabó Endre, Csengey Gusztáv.	
34. Lirai és elbeszélő költők II.	552
Gróf Zichy Géza, Pósa Lajos, Jakab Ödön, Vargha Gyula, Bárd Miklós, Kozma Andor.	
35. Lirai és elbeszélő költők III.	560
Fülöp Áron, Szabolcska Mihály, Radó Antal, Szávay Gyula, Pap Zoltán, K. Lippich Elek.	

36. Lirai és elbeszélő költők IV.	564
Zempléni Árpád, Sajó Sándor, Laupérth Géza, Farkas Imre, Fejes István, Kiss József.	
37. Lirai és elbeszélő költők V.	568
Ábrányi Emil, Endrődy Sándor, Bartók Lajos, Reviczky Gyula, Indali Gyula, Rudnyánszky Gyula.	
38. Lirai és elbeszélő költők VI.	572
Komjáthy Jenő, Lenkei Henrik, Szomory Károly, Makai Emil, Palágyi Lajos, Erdős Renée.	
39. Lirai és elbeszélő költők VII.	580
Veigelsberg Hugó, Szilágyi Géza, Ady Endre, Molnár Ferenc, Babits Mihály, Biró Lajos.	
40. Színpadí írók I.	584
Berezik Árpád, Toldi István, Dóczi Lajos, Csiky Gergely, Váradi Antal, Murai Károly.	
41. Színpadí írók II.	588
Gabányi Árpád, Somló Sándor, Herezeg Ferenc, Koroda Pál, Ferenczy Ferenc, Ruttkay György.	
42. Színpadí írók III.	592
Gerő Károly, Tóth Ede, Csepreghy Ferenc, Vidor Pál, Géczy István, Almási Balogh Tihamér.	
43. Regényírók és elbeszélők I.	598
Ágai Adolf, Eötvös Károly, Ábrányi Kornél, Mikszáth Kálmán, Sebők Zsigmond, Szemere György.	
44. Regényírók és elbeszélők II.	604
Gyarmathy Zsigmondné, Petelei István, Iványi Ödön, Tóth Béla, T. Tutsek Anna, Rákosi Viktor.	
45. Regényírók és elbeszélők III.	610
Benedek Elek, Ambrus Zoltán, Bárony István, Werner Gyula, Kenecey Jenő, Gárdonyi Géza.	
46. Regényírók és elbeszélők IV.	616
Juth Zsigmond, Bródy Sándor, Tömörkény István, Lőrinczy György, Szabóné Nogáll Janka, Kálnoki Izidor.	
47. Regényírók és elbeszélők V.	620
Krúdy Gyula, Lovik Károly, Gózdú Elek, Kabos Ede, Szomaházy István, Malonyay Dezső.	
48. Regényírók és elbeszélők VI.	624
Gróf Teleki Sándorné, Tábori Róbert, Abonyi Árpád, Gerő Ödön, Kóbor Tamás, Szöllőssy Zsigmond.	
49. Regényírók és elbeszélők VII.	628
Thury Zoltán, Heltai Jenő, Cholnoky Viktor, Sas Ede, Pekár Gyula, Móricz Zsigmond.	
50. Irodalomtörténet- és essay-írók I.	634
Imre Sándor, Szilády Áron, id. Szinnye József, Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő, Katona Lajos.	
51. Irodalomtörténet- és essay-írók II.	638
Heinrich Gusztáv, Hegedűs István, Négyesy László, Bánóczy József, Csengeri János, Badié Ferenc,	
52. Irodalomtörténet- és essay-írók III.	640
Ferenczi Zoltán, Bayer József, Horváth Cyrill, Császár Elemér, Kardos Albert, Pintér Jenő.	
53. Magyar nyelvészek	642
Buden Zsolt, Vámbéry Ármán, Szarvas Gábor, Lehr Albert, Simonyi Zsigmond, Balassa József.	
54. Filozófiai és pedagógiai írók, kritikusok	648
Kármán Mór, Pauer Imre, Alexander Bernát, Finácsy Ernő, Keszler József, Sebestyén Károly.	
55. Történetírók	652
Pauer Gyula, Aesády Ignác, Márki Sándor, Marczali Henrik, Csánki Dezső, Angyal Dávid.	
56. Kulturtörténeti, művészettörténeti írók, nyelvészek	656
Berzeviczy Albert, Hampel József, Pasteiner Gyula, Goldziher Ignác, Lyka Károly, Lázár Béla.	
57. Jogtudósok, publicisták és politikai írók I.	660
Id. Andrássy Gyula gróf, Tisza Kálmán, Szilágyi Dezső, Concha Győző, Apponyi Albert gróf, Wlassics Gyula.	
58. Jogtudósok, publicisták és politikai írók II.	664
Tisza István gróf, Ifj. Andrássy Gyula gróf, Balogh Jenő, Szász-Schwarz Gusztáv, Keneti Géza, Prohászka Ottokár.	

A MAGYAR NYELV EREDETE ÉS TÖRTÉNETE.

YELVÉBEN ÉL A NEMZET! Ez a szálló ige mély igazságot fejez ki. Minden nemzetnek legjellemzőbb tulajdona, legféltettebb kincse, legnagyobb büszkesége a nemzeti nyelv. S a nyelvvel oly szoros kapcsolatban vannak a népnek lelki tulajdonságai, művelődése mozzanatai, s különösen az irodalom fejlődése, hogy az irodalomtörténet bevezetésében méltán foglalhat helyet a nyelv eredetének és történetének vázlata.

A magyar nyelvet régóta méltó figyelemben részesíti a tudomány. Nemcsak magunk vagyunk büszkéek nyelvünkre, szépségét és gazdagságát külföldiek is sokszor magasztalták. Egy híres francia tudós, Reclus, így ír a magyarok nyelvéről:

»A nyelv, amelyen beszélnek, nagyon hangzatos (*musicale*), igen gazdag a kifejezésekben, igen gazdag a formákban: harmónikus, de nem erőtlen, költői, de nem gyermekes, s az ember szinte sajnálja, hogy a kedves, becsületes, komoly s egy kissé mélabús nép, mely e nyelven beszél, annyira hátramaradt egy erősebb faj mögött.«

A külföldi nyelvtudomány jeleseit, az egyetemes nyelvtudomány művelőit mindig érdekelte ez az Európa közepén élő s a nyugatiaktól annyira elütő nyelv. Száz évvel ezelőtt Humboldt Vilmos tanult magyarul, újabb időkben különösen Misteli Ferenc baseli és Schuchardt Hugó gráci tudós foglalkozott igen behatóan nyelvünkkel,* azonkívül igen sokan az urálaltaji nyelvek kutatói közül.

Hazai nyelvtudományunk Sylvester János nyelvтанával kezdődik a XVI. század első felében: *Grammatica Ungaro-Latina*. Tulajdonképp magyar tanulóknak szánt latin nyelvтан volt, de a magyar nyelv sajátosságairól is igen érdekes megjegyzések vannak benne. S a népnyelv szépségeinek megbecsülését mutatja, mikor Sylvester az Újtestamentumához való egyik jegyzetében a virágénekekről szól: »melyekben csudálhatja minden nép az magyar népnek elmíjinek éles voltát az lelisben, mely nem egyéb, hanem magyar poézis.« —

* L. Simonyi Zs. Emlékbeszéd Misteli F. fölött (M. T. Akadémia 1911). — Schuchardt H. Magyar Nyelvőr 1912. 1. sz.

Már bővebben tárgyalja a nyelvi jelenségeket a XVII. század elején Molnár Albert s a végén Pereszlényi Pál, mind a kettő latin nyelven. Molnár nyelvтанát Németországban nyomtatták, valamint latin-magyar és magyar-latin szótárát is, melyet a következő században Pápai Páriz Ferenc és Bod Péter bővített. Nevezetes még a XVII. században Geleji Katona István Magyar Grammatikátskája (1645). Nem rendszeres nyelvtan, hanem gyakorlati szabályok: »az igaz magyar írásnak« és »az igaz magyar szólásnak módja felől való néhány legmegjegyeztetendőbb observatiótskák«. Geleji Katona valóságos nyelvújító volt, sürgette a magyar tudományos műnyelv megmagyarítását s erre maga is példát adott számos, részben merész, új szó alkotásával. Ő volt egyúttal az első »nyelvigazító«, aki az általános nyelv szokást is sok esetben pedáns logikai okoskodással meg akarta igazítani.*

A XVII. és XVIII. században találkozunk a magyar *nyelvhasználat* kezdetivel. Ez eleinte abban az európaszerinti divott hibás irányban indult, mely minden nyelvet a szentírás nyelvéből, a héberből származtatott, a nyelveknek különböző voltát pedig a bábeli torony építésétől kelezte. A XVI. és XVII. század nyelvtanírói mindig a magyar nyelvnek keleti voltát s a héberrel való rokonságát emlegetik. A legszélő végletekig vitte ezt az elméletet Otrokocsi Fóris Ferenc, *Origines Hungaricae* című munkájában (1693). Még a nagy Révai sem tudott a héber rokonság gondolatától szabadulni, s ez annyira megrontotta sok tudósunknak nyelvészeti módszerét, hogy nemcsak a magyar-héber szóegyeztetésekben, hanem a szófejtésben egyáltalán a legkalandosabb »déliabos« nyelvészkedést művelték.**

Eközben külföldön fölmerült a *magyar-finn nyelvrokonság* gondolata. Egymástól függetlenül több tudós és utazó figyelmessé lett a magyarnak s egyes finnugor nyelveknek hasonlóságára. Ezek közül *Fogel Márton* jeles hamburgi tudós, ki számos nyelvet ismert, a magyar nyelvvel Molnár Albert munkáiból ismerkedett meg és sok helyes szóegyeztetés mellett a magyar és finn nyelvteni szerkezet hasonlóságait is észrevette (1669). Érdekes, mi keltette föl benne először a magyar-finn rokonság gondolatát. Kéziratában, mely csak a legújabb korban lett ismeretessé,*** ezt írja:

»Mivel emlékeztem, hogy a magyarok hajdan Scythiából költöztek Pannóniába s hogy a hunnokat *H* és *F* hangcserével, amely nem ritkaság, másképp finneknek is nevezhették (Hunnos potuisse alias ex *H* et *F* permutatione non insolente dici Finnos) ... és minthogy Marcellinus (Hist. 31. könyvében) a hunnokról ugyanazt beszéli, amit Tacitus a finnekről, elkezdtem gondolkodni,

* A Magyar Grammatikátska a szerzőnek Titkok Titka c. teológiai munkájához függesztve jelent meg. Legújabban külön kiadta Simonyi Zs. a Nyelvészeti Füzetek közt.

** Kalmár György: *Prodromus idiomatis Scythico-Mogorico-Chuno-, seu Hunno-Avarici, sive adparatus criticus ad linguam Hung.* 1780. — Horvát István (a XIX. század első felében számos történeti értekezésében. — Kassai József: *Származtató s gyökeresző magyar-diák Szókönyv* (öt kötet 1833—35). — Czuczor és Fogarasi: *A magyar nyelv szótára* (akadémiai nagy szótár, 1862—1874).

*** Setälä Emil födözte föl a hannoveri kir. könyvtárban, l. Setälä: *Lisiä Suomalais-ugrilaisen Kielentutkimuksen Historiaan* (Helsinki 1892).

nincs-e talán valami rokonság a finn és a magyar nyelv között. A szavakban aztán nagy rokonságot találtam, de még sokkal nagyobbat, mikor Molnár Albert magyar nyelvtanában s a finn szentírásban figyelmesebben vizsgáltam mind a két nyelvnek hangsajátságait, a névszók ragozását és nemeit s végre a beszédnek szerkezetét. És így szerencsésen fölfedeztem, amit előttem tudtomra senki se vett észre, hogy a magyar s a finn nyelvet egymással nagy rokonság köti össze.« — Megemlíti még Molnár Albert vallomását, hogy nem tudja, milyen alapnyelvre kell a magyart visszavinni s milyen nép van vele rokonságban, és megemlíti Scaliger véleményét, mely szerint a finn nyelv olyan sajátságos, hogy az európai nyelveknek tizenegy alapnyelve közé kell számítani (*inter XI matrices Europaearum*).

Fogel Márton finn-magyar szóegyeztetései közül hadd álljanak itt a legfontosabbak: *pää* — *fő*, *käsi* (olv. *keszi*) — *kéz*, *kynele* (olv. *künele*) — *könny*, *suu* (*szü*) — *száj*, *veri* — *vér*, *ikene* — *íny*, *maksa* — *máj*, *olka* — *váll*, *silmä* — *szem*, *kivi* — *kő*, *täi* — *tetű*, *kala* — *hal*, *kuolema* — *halál*, *elämä* — *élet*, *kuka* — *ki*, »*mitä* — *mit*«, *vävy* — *vő*, *yö* — *éj*, *sarvi* — *szarv*, »*alla* — *alá*«, *vanha* — *vén*, *sata* — *száz*, *oli* — *vala*.

De még több a bizonyító erő, Fogel szerint, a két nyelvnek egyező szerkezetében. Kiemeli első egyező sajátságképp a jóhangzást: a mássalhangzók közé magánhangzót raknak s nem kedvelik a mássalhangzó-csoportokat, mint a szláv nyelvek; a magyarok ritkán, a finnek sohase ejtenek a szó végén többet két mássalhangzónál, sőt a finn szók többnyire magánhangzón végződnek. Második egyező sajátság a nyelvtani nem hiánya. Harmadikul említi a ragok gazdagságát, melyek a latin praeposícióknak felelnek meg. Említi továbbá: 4. a névutók, 5. a birtokos személyragok, 6. a jelzők, 7. *habeo* helyett a *van* ige egyező használatát. Ime, tehát már Fogel Márton helyesen megállapította a finn-magyar nyelveknek sok fontos jellemvonását, de megjegyzi, hogy azért a finnek és a magyarok nyelve nem hasonlít annyira, hogy egymást megértenék, föl is sorol egyes megkülönböztető sajátságokat.*

Érdekes, hogy Fogel Mártonnal majdnem egyidejűleg több más tudós is kapcsolatot talált a magyar s a finn nyelv közt, tehát a finnugor nyelvcsalád két legjobban ismert ága közt. Így az erdélyi szász Tröster, a svéd Stiernhielm s a nagynevű Comenius. Ennek fönmaradt munkáiban nem találtak ugyan erre vonatkozó kijelentést, de Leibniz, az ismert filozófus, írja — és bizonyára nem minden alap nélkül — *De originibus gentium* című értekezésében: »Az európai nyelvek közül egy se hasonlít annyira a magyarhoz mint a finn nyelv, ezt tudtomra először Comenius vette észre.«**

A tudós világban valószínűleg Leibniz munkáiból terjedt el a finn-magyar rokonság gondolata. Leibniz a népek eredetétől szóló értekezésében kimondta, hogy a magyar nép rokon a finnel (»*Hungari... cognatus Finnis populus*«), hogy az észtek, livek és lappok is a finnek rokonai; sőt azt a

* Megjegyzi a többi közt, mennyire megnehezítik a magyar nyelv tanulását az »akcentusok«, s elmondja Molnár Albert adomáját, mely szerint másnyelvű tanulók, ahelyett hogy *nagy hálákat adok az én Uramnak*, azt mondják: *nagy halákat...*

** L. Munkácsi B. Az ugor összehasonlító nyelvészet, M. Nyelvőr XI. k. 249. l.

véleményét fejezte ki, hogy az Északi tengertől majdnem a Kaspi tengerig egy nagy népcsalád lakott s ennek összefüggését az oroszok közbejötje zavarta meg.

A XVIII. század elején *Rudbeck Olaf*, svéd tudós, a gót nyelvről szóló munkája függelékében tárgyalta nyelvünk rokonsága kérdését és arra az eredményre jutott, hogy »a magyar nyelvet a finnel oly közeli rokonság köti össze, hogy méltán testvéreknek mondhatjuk«. Véleményét bőséges, százra menő szóegyeztetéssel bizonyítja s a felénél több még ma is kiállja a bírálót. Köztük vannak pl. a Fogel egyeztetésein kívül (melyeknek nagy része önála is megvan) a következők: *kainalo* — *hónalja*, *jää* — *jég*, *talvi* — *tél*, *kurkku* — *torok*, *täty* — *tüdő*, *suu* — *száj*, *saari* — *láb-szár*, *sarvi* — *szarv*, *appi* — *ipa*, *anoppi* — *napa*, *nuoli* — *nyíl*, *pilvi* — *felhő*, *puu* — *fa*, *olka* — *ráll*, *vesi* — *víz*, *miniä* — *meny*, *sappi* — *epe*, *ikene* — *íny*, *vyö* — *öv*, *eläväinen* — *eleven*.

Leibniznak a finn-magyar nyelvcsaládról való gondolata határozott alakot öltött *Strahlenberg* svéd katonatisztnél, ki a poltavai ütközet után szibériai száműzésbe került, ott megismerkedett számos uráltkaji népfajjal s ezekről 1730-ban Stockholmban adta ki híres munkáját: »*Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia... nebst einer Tabula Polyglotta von zwey und dreyszigerley Sprachen*.« Itt a többi közt előadja a szerző, hogy Európa északi-keleti részén és Ázsiában hat nép van, a mordvinok, cseremiszek, permiek (zürjének), votjakok, vogulok és osztjakok, kik hajdan valamennyien a finn, lapp, észt, magyar-székely és liv népekkel egy népet tettek, s hozzájuk tartoztak az »úgynevezett« hunnok is.

Strahlenbergnél fordulnak elő először nagyobb számmal a finnen túl a többi finnugor nyelvvel való szóegyeztetések. Ezekből mutatványul a számneveket idézzük (*Strahlenberg* adatainak pontatlan írásmódját helyreigazítjuk* s mellékeljük a lapp alakot, mely önála hiányzik):

két, *kettő* — finn *kaksi*, mord. *kafta*, cser. *kok*, *koktot*, vogul *kit*, osztják *kāt*, zürjén és votják *kik*, — lapp *kuökte*.

három — f. *kolme*, md. *kolma*, cser. *kum*, vog. *kūrum*, oszt. *kōlem*, z. *kuim*, votj. *kūin*, — lp. *kolm*.

négy — f. *neljä*, md. *nile*, cs. *uil*, vg. *nīla*, oszt. *nel*, z. *nul*, votj. *nīl*, — lp. *nel*.

öt — f. *viisi* (a szótő: *viite*-), md. *vete*, cs. *wets*, vg. *ät*, o. *wet*, z. *vit*, votj. *viť*, — lp. *vitt*.

hat — f. *kuusi* (tő: *kuute*-), md. *kota*, cs. *kut*, vg. *kāt*, o. *zot*,** z. *kvať*, votj. *kvať*, — lp. *kutt*.

hét — f. *seitsemä*, md. *sisem*, cs. *šemet*, vg. *sāt*, *sāt*, o. *lābet*, z.-votj. *sizim*, nyolc — vg. *nälälä*, *näläü*, o. *neiel*.

tíz — z.-votj. *das*.

Strahlenberg után *Fischer J. Eberhard* rokonítja mindezeket a nyelveket 1768-ban az orosz akadémia kiadásában megjelent *Sibirische Geschichte*

* Az adatokat v. ö. Munkácsi Bernát értekezésében, Magyar Nyelvőr 1882. 291. l.

** *χ* = német *ch*; az *s* betű = magyar *sz*, viszont *š* = magyar *s*; a finn szókban *y* = *ü*.

című történeti művében. Ebből is hadd álljon itt néhány fontosabb szóegyeztés (az írásmód megigazításával):

Testrészek neve: *szem* — finn *silmä*, md. *selmä*, vg. *sam*, o. *sem*, z.-votj. *sin*, lp. *tšalm*.

nyelv — vg. *nālm*, oszt. *nālem*, cser. *jilme*, — lp. *nālbmi*.

fül — vg. *pāl*, oszt. *peļ*, cser. *peleš*, md. *pīle* — lp. *peļē*, *peļ*.

Más szóegyeztések: *kő* — oszt. *keu*, cser. *kū*, md. *kev*, f. *kivi*.

hal — vg.-oszt. *kul*, *χul*, cs. *kol*, md. *kal*, f. *kala*, — lp. *kuoll*.

nyíl — vg.-oszt. *nūl*, *nāl*, z. *nīl*, md. *nal*, f. *nuoli*, — lp. *nīll*, *nūoll*.

fa — z.-votj., cser. *pu*, f. *puu*.

vaj — vg. *voi*, z. *vij*, votj. *vej*, md. *vaj*, f. *voi*, lp. *vuļ*, *vuojj*.

víz — vg. *wit*, z. *va*, votj. *vu*, cser. *wūt*, md. *ved*, f. *vesi* (tő: *vete*).

ló — vg. *lū*, oszt. *lou*.

lúd — vg. *lunt*, oszt. *lont*, cser. *ludo*.

éj — vg. *jeļ*, z. *oj*, votj. *uj*, md. *vej*, f. *yö*.

Ezeket a szóegyeztetéseket azért idéztük, mert aki figyelemmel olvassa őket, már ezekből meggyőződik, hogy e nyelvek egyeredetűek, e szavak a legrégibb fogalmakat fejezik ki s azonkívül olyanok, hogy semmiféle más nyelvben így nem fordulnak elő.

Éppen Fischer könyve megjelenése évében kapta *Hell Miksa*, a selmecbányai születésű jezsuita, ki akkor a bécsi csillagvizsgáló igazgatója volt, VII. Keresztély dán és norvég király fölszólítását, mellyel meghívta a lappok földére. Persze nem a lappok kedvéért híttá, hanem egy csillagászati esemény megfigyelésére: 1769 június 3-ára várták a Vénusznak a Nap előtt való elvonulását. Erre mindenfelé nagyon készültek s a dán király is csillagvizsgálótornyot építtetett Norvégia északi végén, Vardöhuus fokán. Hell, mint széles műveltségű ember, ki a néprajz és történet iránt is érdeklődött, Scheffer Laponiáját (1673) és Büsching földrajzát olvasva már rég arra a gondolatra jutott, hogy a lappok nyelve rokon a mienkkel. Most alkalom kínálkozott e gondolatnak kipróbálására és tüzetes kifejtésére, s e célból Hell magával vitte rendbeli társát, az erdélyi *Sajnovics Jánost*, ki különben néhány évig a csillagvizsgálóban is segéde volt. Ott aztán a helyszínén tanulmányozták a norvég (finnmarki) lappok nyelvét és életmódját és mind a kettőben sok rokon vonást találtak. Hell az idevágó történeti vonatkozásokat kezdte földolgozni és *Expediitio Litteraria* címmel akarta kiadni,* Sajnovics pedig nyelvi tanulmányaik eredményét tette közzé 1770-ben, visszatérő útjában, Kopenhágában s ugyanazon évben újra, itthon Nagyszombatban. Kopenhágában a dán tudományos akadémiában mutatta be tanulmányát, ugyanott ahol később is nagynevű nyelvtudósok, Rask és Thomsen, foglalkoztak a magyar s a finnugor nyelvekkel.

Sajnovics könyvének korszakos fontossága volt egyrészt azért, hogy hazánkban először adott hírt a finnugor nyelvrokonságról, másfelől azért, mert ezt a nyelvrokonságot egyáltalán először tárgyalta tüzetesen a nyilvánosság előtt.

* A fennmaradt kézíratról szól Wenzel G., Akad. Értesítő 1851. 161. l.

Legföltűnőbb a könyv címében, hogy szerzője azonosnak mondja a lapp nyelvet a magyarral. De könyvének egész tartalmából kitűnik, hogy ő csak *hadjani* azonosságot, vagyis az *eredet* azonosságát érti, hisz mindjárt az első fejezet fölirata azt mondja, hogy »a magyarok és lappok nyelve azonos lehet, anélkül hogy egymás beszédét megértenék«. Korához képest meglepő világos gondolatmenettel fejtegeti a nyelveknek rokonságát és elágazását, s meggyőzőleg bizonyítja, hogy minden nyelv elváltozik idők folytán, s ha valamely nép két ágra szakad, mindenkinek a nyelvében más-más hangváltozások történnek,

JOANNIS SAJNOVICS. S. J.

UNGARI TORDASIENSIS

E COMITATU ALBA-REGALENSI REGIÆ SCIENTIARUM
SOCIETATIS HAFNIENSIS, ET NIDROSIENSIS SOCI

DEMONSTRATIO.

IDIOMA UNGARORUM ET LAPPONUM IDEM ESSE.

REGIÆ SCIENTIARUM SOCIETATI

DANICÆ PRÆLECTA

HAFNIÆ MENSE JANUARIO

ANNO

MDCCLXX.

HAFNIÆ,

Typis Orphanotrophii Regii, excudit GERHARD GIESE SALICATH.

1. kép. Sajnovics könyvének címlapja.

a lappok nálunknál magyarabban azt mondják: *minta*, vagyis *mint a*, »sicut illud«. (Pedig a lapp szó nem is tartozik, mint ő vélte, a közös magyar-lapp szókinszhez, hanem átvétel a skandináv nyelvekből.)*

Mellesleg mondva: Sajnovics munkájának a magyar költészetre is volt hatása. Megemlítve a lappal rokon finnséget s különösen a szerinte legeredetibb karjalai finneket, kiknek földjét a lappok *Karjel*nek nevezik, szép rajzban közli e tartomány címerét, melyben két egymással küzdő fegyveres kar van, s előadja Hell véleményét, mely szerint *Kar-jel* tulajdonképp magyar név, *kar*ral jeleskedő s a magyarok vitéz elei bizonyára onnan jöttek ide új ho-

más-más idegen elemeket vesznek föl, így idő folytán nagy különbségek keletkezhetnek.

Sajnovics munkája már annyiban is haladást mutat, hogy nem szorítkozik csupán a szókra, hanem nyelvtani szempontból is összeveti a két nyelvet. Megemlíti, hogy a lappban is *k* a többesképző, *b* a középfok jele, s észreveszi a műveltető képző, a kicsinyítő, a személyragok egyezését. Érdekes, hogy Sajnovics könyve a magyar szókinszet is gazdagította egy lapp szóval! A lapp nyelv gazdagságát fejtegetve, azt mondja, a mi nyelvünket azzal is lehetne gazdagítani, ha egyes lapp szókat befogadnánk. S ajánlottainak egyike csakugyan meghonosult nálunk. A 80. lapon azt fejtegeti, hogy mink a *forma* fogalmát csak evvel a latin szóval tudjuk kifejezni, holott

* L. Wiklund: *Minta*, M. Nyelvőr 41 : 34.

nukba. E fölfödözés Sajnovicsot egy-egy lelkes latin és magyar vers írására ösztönzi, az utóbbiban többi közt azt írja:

*Melly vitéz szív lakott hajdon Eleinkben?
Mutattya fegyveres KAR-JEL Tzimerekben.
Mint Márs nép-rettentő kardját forogtattya,
Ugy KARJEL hatalmas nyílát villogtattya.
Itt van eredete, innét szívárodott
Melly erősség MAGYAR népünkre áradott.*

Ez a fölfödözés ihlette Dugonicsot, mikor *Etelka Karjelben* című színművét írta, ez ihlette több más költőnket, kik lelkesen üdvözölték Sajnovicsot. Igy üdvözli Molnár János 1783-ban megjelent Magyar Könyvesházában:

Tordasi Sajnovicsom! Vardhúszai, Karjeli Félem!...
Nincs az az *addaldás*, noha szinte *boándamus* ország
Tsákeszszél vinné, s szint olly bévséggel elődbe
A gyöngyöt vagy aranyt:.. nincs olly kincse, minél még
Sok százszorta *boándábbat* nem érdemlene könyved.*

De csakhamar fölhangzott a nemzeti hiuság tiltakozó szava és már Barcsai Ábrahám így verselt:

Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,
Ki Lappóniából hurcolja nyelvünket!

A »nemzeti hiuságnak« ez az elfogultsága később is igen gyakran jelentkezett s egész a legújabb időig mindig újra kétségbe vonta a finnugor nyelvhasználat eredményeit és jobban szerette a be nem bizonyított török, sumir, etruszk atyafiságot mint a rég bebizonyított s mindig jobban megszilárduló finnugor nyelvrokonságot. Azonban több komoly tudós, köztük Pray György, a jeles történetkutató, ezt a rokonságot már Sajnovics könyvével bebizonyítottának látta. A Sajnovicstól megkezdett munkát néhány évtizeddel utóbb Gyarmathi Sámuel hunyadmegyei orvos folytatta. Gyarmathi már 1794-ben kiadott egy igen tartalmas nyelvtant *Okoskodva tanító Nyelvemester* címmel, mely eredetileg pályamunka volt az első hazai tudományos pályázatra (Görög és Kerekes pályahirdetése, melynek eredménye a Debreceni grammatika). Csak később vonta magára figyelmét a nyelvrokonság kérdése, fölkutatta mind az akkor rendelkezésre állott segédeszközöket és 1799-ben adta ki újabb munkáját: *Affinitas Linguae Hungaricae cum lingvis Fennicae originis grammaticae demonstrata*. A könyv Göttingában jelent meg, hol *Schlözer*, a híres göttingai történettanár, irányította és segítette a szerzőt, Göttingában, hol később is tanult és lelkesedett a magyar nyelvrokonság két nagy kutatója, Kőrösi Csoma Sándor és Budenz József. Gyarmathi már kiterjesztette vizsgálódását valamennyi finnugor nyelvre s a szókincs mellett nagy figyelmet fordít

* Félem: v. ö. feleim a Halotti Beszédben. — Az aláhúzottak lapp szók: *addaldás* aján-dék, *tsákesz* zsák, *boanda* gazdag, *boandab* gazdagabb, *boandamus* leggazdagabb.

tott a nyelvtani elemek egyezésére is. Könyve nagy hatással volt *Révai Miklósr*a, ki ezentúl szintén foglalkozott a finnugor nyelvekkel, föl is használta tanulságait nagy nyelvtanában, noha nem tudott szabadulni a régi balvéleménytől, mely szerint a héberrel is rokonságban van a magyar nyelv.

Sajnovics és Gyarmathi vetette meg a magyar nyelvhasználat alapját, s noha még kezdetleges módszerrel dolgoztak, azt az érdemüket nem lehet elvitatni, hogy egymástól távoleső nyelveknek tüzetes összehasonlításával megelőzték a nagy indogermanistákat, Bopp Ferencet és követőit. Ezt az érdemüket el is ismerték több ízben a német nyelvtudósok és okát is megtalálták, hogy miért éppen magyar tudósok jártak elöl az összehasonlító nyelvészetben: »A magyaroknál tudvalevőleg sok százados már az a hazafias tudományos törekvés, hogy messze távolban is nyelvi rokonok után kutat, és Sajnovics és Gyarmathi lettek összehasonlító nyelvtudományunk ősei.«

Minthogy itt nem föladatunk a nyelvtudomány történetének előadása, csak röviden jelezzük még nyelvhasználatunknak további fejlődését. Minálunk Sajnovics, Gyarmathi és Révai után több évtizedes szünet következett. Időközben a nagynevű *Kőrösi Csoma Sándor* indult el, hogy Közép- és Kelet-Ázsiában keresse a magyarok őshonát, de Keletindiában, Tibet határán a tibeti irodalom tanulmányába mélyedt s abban kereste őstörténetünk nyomait. Németországban ugyanakkor *Schott Vilmos* foglalkozott nyelvünkkel s tovább menve, a finnugorságot a szamojéd, török, mongol és mandzsú nyelvekkel egy nagy nyelvcsaládba egyesítette, melyet újabban urálszláv (némelyek »turáni«) nyelvcsaládnak neveznek. Finnországban *Castrén*, a finn egyetemen a finn nyelv és irodalom első tanára, írta meg alapvető munkáit a finnugor népek nyelveiről, néprajzáról és mitológiájáról. Mitőlünk pedig, Kőrösi Csoma példáján lelkesedve, *Reguly Antal*, »az észak Kőrösi Csomája«, indult útnak s a XIX. század negyvenes éveiben bejárva valamennyi rokonnyelvű népet, rengeteg nagyfontosságú tudományos gyűjtéssel tért vissza, de gyűjtését kora halála miatt csak mások dolgozhatták föl, *Hunfalvy Pál* s különösen *Budenz József* és tanítványai. A hatvanas években *Vámbéry Ármin* ismét, mint Kőrösi Csoma, délkeleti irányban indulva Ázsia szívéig hatolt s a török népek közt kereste a magyar nyomait.

Budenz József lett a rendszeres és összefoglaló

finnugor nyelvhasználat megalapítója, két fő munkája a *Magyar-ugor összehasonlító szótár* és *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*.

2. kép. Kőrösi Csoma Sándor.

3. kép. Budenz József.

Mióta ezek a módszerükben és eredményeikben egyaránt jelentős munkák megjelentek, a magyar nyelv eredete tisztán áll előttünk. S hogy ez mit jelent, azt könnyű átlátni, ha meggondoljuk, hogy a nyelv egyik legfontosabb alkotó eleme minden nép életének és jellemének. A nyelvi egyezésen kívül sok néprajzi és antropológiai mozzanat is arra mutat, hogy a magyar nép ugyanabból az ősi népből ered, amelyből a finnugor népek nagy része származik. Igaz, hogy a nyelv eredetével nem mindig azonos egy-egy nép eredete, s például a lapp nép a finnugorságtól elütő emberfaj képviselője, úgyhogy azt kell vélnünk, hogy ott egy idegen faj elsajátította valamely finnugor nép nyelvét. De a magyarok eredetére nézve nincs okunk hasonló föltevésre. Igaz, s ezt történeti hagyomány bizonyítja, hogy a honfoglalást megelőző és követő századokban tetemes török népcsoportok olvadtak be a magyarságba s ez kétségtől nagy hatással volt a magyar népre és nyelvére, de ezzel nem változott meg nyelvünk finnugor jelleme.

Nyelvünknek finnugor elemei kiterjednek a legrégibb szók, szólások mondatszerkezetek és nyelvtani alakok egyezéseire.

A szóegyezések közül már eddig is láttuk a legszembetűnőbbeket, azért csak még néhányat említünk a javából s csak azt jegyezzük meg, hogy ezek is nagyrészt minden rokon nyelvben megvannak, de itt csak egy-egy leg-hasonlóbb alakot említünk:

Testrészek: *laj*: vogul *χāj* (*ā* = magyar *a*), — *íny*: finn *ien*, — *áll* (állkapca): lapp *oalul*, — *ujj*: osztják *joj*, — *mell*: cseremis *mel*, — *szív*: vogul *sim*, — *lép*: cseremis *lep*, — *velő*: vogul *wälem*.

Családra vonatkozók: *atya*: osztják és mordvin *ata* (*t* = magyar *ty*), cser. *ätä*, finn *ätä* stb. — *apa*: vogul *äpa* 'nagyapa', — *anya*: vogul *än* 'nagyanya', zürjén *an* 'asszony, anyós' (*n* = magyar *ny*), — *nő*: osztják *nē*, — *ős*: osztj. *iš* (*š* = magyar *s*), — *vő*: finn *vävy* (*y* = *ü*), — *meny*: f. *miniä*, oszt. *meni*, — *ös*: f. *isä* 'atya', — *árva*: f. *orpo* (birtokos esete *orvon*).

Természet: *menny*: mord. *meñel*, — *hajnal*: vog. *χuj*, finn *koi*, — *ősz*: f. *syys*, oszt. *sü's* (olvasd: *szűsz*), — *tél*: vog. *täl*, cser. *tel* stb. — *tavas*: z. *tuvīs*, — *hamu*: vog. *chūlm* (f. *kulmu* 'törmelék, szemét'), — *tó*: vog. *tō*, — *domb*: vog. *tomp*, — *ón*: oszt. *ūln*, cser. *wulno*, — *ólom*: vog. *wōlem*, — *arany*: z. és votj. *zariñi*.

Állatok és növények: *juh*: f. *uulhi*, — *ravasz* (régii nyelvünkben a róka neve): mord. *rives* (*s* = *sz*), cser. *rewež*, — *nyúl*: lp. *ñömmēl*, — *nyuszt*: vog. *ñozs*, — *sül*, *sün*: cser. *šüle* (*š* = magyar *s*), f. *siili*, — *hattyu*: vog. *χätäng*, — *sirály*: vog. *šira*, — *fecske*: f. *püäsky* (olv.: *pészkü*), — *holló*: oszt. *χōleχ*, — *varju*: mord. *varaka*, — *daru*: votj. *turi*, — *lepe*, *lepke*: vog. *lāpāχ*, cser. *lepe*, — *méh*: mord. *meš*, f. *mehiläinen*, — *méz*: f. *mesi*, — *kigyó*: mord. *kijov*, — *féreg*: vog. *pārik*, — *szú*: vog.-oszt. *sāu*, — *nyű*, vog.-osztj. *ñink*, — *szarv*: f. *sarvi*, — *szőr*: vog. *šār*, — *toll*: mord. *tolga*, — *szil-fa*: mord. *šelej*, — *fenyő*: cser. *piñ*, — *eper*: vog. *äprjeχ*, — *tapló*: vog. *tāpleχ*, — *levél*: oszt. *libet* (finn *leve* 'lap').

Foglalkozások és eszközök: *lő-ni*: zürj. *lūj-ni*, — *fen-ni*: votj. *pen-ni*, — *fon-ni*: votj. *pun-ni*, — *varr-ni*: zürj. *vur-ni*, — *sző*: vog. *sāwī*, — *mos*: mord. *muškems*, — *háló*: oszt. *χālew*, — *tegez*: oszt. *tiget*, — *nyíl*: votj. *ñil*.

Más igék és névszók (ábécereendben): *álm*: oszt. *ālem*, vog. *ūlum*, — *ásít*: vog. *ōsintā*, — *bámulni*: votj. *pajmīni*, — *bők*: f. *pökkii*, — *csepeg*: cser. *tšew*, — *ég*: cser. *eng-*, — *él*: f. *elāā*, — *facsar*: f. *pusertaa*, — *fal-ni*: vog. *pūli*, — *fed-ni*: zürj. *pēd-ni*, — *fél-ni*: z. *pol-ni*, — *hajol*: vog. *xojlāli*, — *hal-ni*: z. *kul-ni*, — *hullani*: z. *kīlni*, votj. *kīlini*, — *hasít*: vog. *χusāti*, — *hat-ni*: oszt. *chat*-‘előre megy, hatol’, — *jö, jövők*: vog. *jīw-*, — *kel*: vog. *kāli*, — *kell*: cser. *kel-*, — *kerül*: oszt. *kērla-*, — *libeg, lebeg*: z. *lib-*, *lebal-*, — *les*: vog. *lāši*, — *lenni*: z. *loni*, votj. *luni*, — *lök*: vog. *lekemi*, — *menni*: votj. *mīnni*, z. *munni*, — *múlik*: vog. *mūli*, — *nyalni*: z. *nūlni*, — *nyelni*: votj. *nelīni*. — S így végig az egész ábécén.

A nyelvanyagnak eredeti azonosságát legjobban az bizonyítja, hogy összetett kifejezések és egész *szólásmódok* is megegyeznek a magyarban s a rokon nyelvekben. Ilyenek példáulul: *csillogó-villogó*: votják *tšili-vali*, *tšili-bili* (olvasd: *csilyi-valyi*, *csilyi-bilyi*), vogul *saki-woli* (finn *sili-vili* ‘sima’). — A testvér fogalmát több rokon nyelv úgy fejezi ki, mint a régi magyarság: *atya-fi*, *atyám-fia*. — *Harmadfü ló* (vagyis harmadéves): vog. *chūrum pum luw*, szó szerint három fü ló. — *Isten-nyila* = vog. *tārem-nāl*, szó sz. isten-nyíl, *pai-nol*, sz. sz. felhő-nyíl. — *Félszemű, félkezű* = vog. *sam-pāl*, *kāt-pāl*, finn *silmä-puoli*, *käsi-puoli*, szó sz. szem-fél, kéz-fél. — *Fej-al* (vánkös) = f. *pää-ala*, zürj. *jur-ul* stb. — *Négykézláb*: oszt. *nēda kēdet kuret*, szó sz. négy kézen lábon. — *Férjhez menni*: finn *mennä miehelle*, oszt. *χuja menda*, votják *kartli minini* (mind szórul-szóra annyi mint férjhez menni), így a vogulban s a cseremiszbén is, pl. cser. *mej talnet marlan miem* = én tehozzád férjhez megyek. — *Leány-fővel*, azaz mint leány, leány-korában, szakasztott így a zürjénben, az észtbén stb.: *niv-juren*, *tüdrukust peast* stb. — *Nem fér a bőrébe*, szórul-szóra így a zürjénben (l. M. Nyelvőr 41:72). — Az ilyenek tehát nyelvünknek legősibb s legeredetibb szólásmódjai.

A közös eredetnek igen jelentős bizonyítéka a *mondatszerkezet* egyezése. Sok fontos egyezést találunk a magyar s a finnugor nyelvek mondatszerkesztésében. Ilyen pl. az, hogy e nyelvek a *jelzőt* változatlanul hagyják a főnév előtt, akármilyen ragos alakja van a főnévnek: *jó ember*, *jó emberek*, *jó embereknek* stb., míg az indogermán nyelvek megegyeztetik nembén, számban és esetben: *guter Mann*, *gute Männer*, *guten Männern*, *vir bonus*, *viri boni*, *viris bonis*. (Ezek közül csak az angol tesz kivételt, viszont a finnugor nyelvek közül a finn nyelv egyezteteti a jelzőt, de ez mindakét nyelvben utólagos külön fejlődés). — Jellemző a finnugor nyelvek egy részére a *tárgyas igeragozás* megkülönböztetése; ilyen ragozás van a magyaron kívül a vogulban, osztjában, mordvinban. — Nevezetes egyezés a *helyhatározók* használatában, hogy bizonyos igék mellett a határozó nem a *hol* kérdésre felel, mint az indogermán nyelvekben, hanem a *hová* kérdésre. Ilyen igék különösen: *hal*, *marad*, *hagy*, *fér* s a velük rokonértelműek. Minden finnugor nyelv úgy szerkeszti ezeket, mint a magyar: *belehal a vízbe*, *oda vész*, *oda marad*, *oda hagy*, *bele fér* stb. — Más ilyen egyező szerkezetek példáulul: a kalap a *fejemben* van = finn: *lakki on päässäni* (pää-ssä szó szerint ‘fejben’, -ni a személyrag); már két embertől izentem = észt: *ma sādi jo kahe-lt sena* (szó szerint: én juttattam

már kettőtől szót); az újat Krisztustól küldte (azaz az új szövetséget Isten Krisztus által küldte) = vogul: *jiljibot kits Xristos-el'ta*.

Végül megegyeznek e nyelvekben a *nyelvtani alakok* is, legalább az ősi, egyszerűbb ragok és képzők.

Szembetünő pl. az igei és a birtokos *személyragok* egyezése. Így pl. az első személy *-m* ragja, melyet a magyar *kérem*, *törődöm*-féle igealakokban látunk, ugyanígy van a többi finnugor nyelvben is: a lapp *loyam* annyi mint *olvasom*, az osztják *mansem* annyi mint *mentem*. Így a többes első személyben a mordvin *peli-nek* = m. *félünk*, a lapp *mannai-mek* = m. *mené-nk*, *mannai-dek* = m. *mené-tek*, stb. A birtokos személyragokra nézve v. ö. *szemem*, *szemed*, *szeme*: lappul *tšalmem*, *tšalmed*, *tšalmes*, vogulul *sämem*, *sämen*, *sämü* (olv. szemem stb.).

A *képzők* közül megtaláljuk a mi gyakorító, mozzanatos, műveltető, és szenvedő igeképzőinket, azonkívül sok főnév- és melléknévképzőt. Ezek közül is csak egynehány példát említsünk. A magyar *vesz-ni* zürjénül *voš-ni*; s a magyar *vesz-t-eni* ott *voš-t-ini*; a magyar *tolvaj*: vogulul *tolmaz* és *tolvajol* vog. *tolmazl*. — Ami *lep* és *fed* igéink a vogulban így hangzanak: *lëp-*, *pänt-*, s ugyanott megtaláljuk a belülök képzett *lepel* és *fedél* főnevek megfelelőit: *lëpil*, *päntil*. Az *al-sz-ik* és *álm* = vogul *ul-* és *ulom*. A sorszámnevek képzője megvan az egész finnugorságban, pl.: *negyed-(ik)*, *hatod-(ik)* lappul: *neljad*, *kotad*, vog. *nelit*, *katit* stb. Szintúgy megtaláljuk ott a magyar középfokképzőt, pl. a lapp *kejves* a m. könnyű, vagyis *kevés*, *kejveseb*, könnyebb vagyis *kevesebb*.

Van aztán a finnugor nyelveknek saját körükön túl további rokonságuk is, még pedig mindenekelőtt a *szamojéd* nyelvek, mert ezekben sok primitív fogalom neve egyezik a finnugor nyelvekkel, pl. a szív szamojédul *si* (olv. *szi*), a szem *sima*, a tó *tu*, a toll is *tu*, a hal *kuele* stb. — A finnugor és szamojéd nyelvek családját együtt némelyek *uráli nyelvcsaládnak* nevezik, s ez az uráli nyelvcsalád ismét távolabbi rokonságban áll az úgynevezett *altaji nyelvcsaláddal*, mely szintén három kisebb családra oszlik: a *török*, *mongol* és *mandzsu* csoportokra. Az öt kisebb, illetőleg a két nagyobb család (az uráli és az altaji) együtt alkotja a nagy *urálpaltaji nyelvtörzset*, melyet azelőtt röviden altaji nyelvtörzsnek is szoktak nevezni.

Ezen különböző rokonsági fokozatoknak már csak felsorolásából is sejtethetni, hogy minde nyelvek közössége, egysége sok ezer évvel ezelőtt megszűnhetett. A hétszázéves *Halotti beszéd* sem sokkal áll közelebb a vogul s osztják nyelvhez, mint mai nyelvünk. Eszerint keveset mondunk, ha a magyar-nak a vogultól s osztjától való külön életét kétezer évesnek tartjuk. Ha ez arány szerint tovább számítjuk a valószínűséget, az összes finnugor nyelvek egysége legalább három-négyezer évvel ezelőtt szűnhetett meg, s a finnugor ősnyelv a szamojéd ősnyelvtől legalább ötezer, az urali ősnyelv az altaji ősnyelvtől (vagyis a török, mongol, mandzsu nyelvek őseitől) legalább hatezer évvel ezelőtt válhatott külön!

E távolabbi rokon nyelvek közül különösen gyakran emlegették a török nyelveket, mint a magyarnak közeli rokonait. Ez a hiedelem azonban csak látszaton alapszik, mely azáltal keletkezett, hogy nyelvünkben igen sok török kifejezés honosult meg. A magyar-török nyelvviszonyt tanulságos

egybevetni az angol-franciával. Itt is, ott is kettős viszonyt kell megkülönböztetni: egyik az ősi rokonság, melynél fogva a magyar s a török az uráلتaltaji, az angol és francia az indogermán nyelvcsalád kiágazásai, — a másik a későbbi erős behatás, melynél fogva a magyar nyelv török, az angol pedig francia szókat vett föl nagy mennyiségben. De valamint ott meg lehet különböztetni az újabbkori átvételeket az ősrakonság maradványaitól: úgy kell itt is szétválasztanunk a magyar-török egyezéseknek két külön rétegét. A magyart török nyelvnek mondani épp oly tévedés, mint mikor némelyek szláv eredetűnek akarták föltüntetni azért, hogy sok szláv szó honosult meg nyelvünkben.

Valamint a legtöbb nép nyelvét, úgy a magyarét is erősen befolyásolták az *idegen hatások*, a más nyelvekkel való érintkezés és keveredés. Ezáltal nyelvtani, mondattani tekintetben is sok változásnak volt kitéve, de legszembetűnőbben mutatkozik az idegen hatás a szókincsben, a *jövevényszók* nagy számában.

Történeti s belső okokból kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok legfőbb néhány százezeren lehettek. Ebből a kis népből gyarapodott jelen nagyságáig a magyar nemzet, — tatárjárás és török hódítás mellett is. Kétségtelen, hogy más ajkú népek százezerei vették föl ezer év óta a magyar nyelvet. Hódításait nyelvünk nemcsak nagy teremőerejének köszöni, mely a szók és szólások bámulatosán könnyű és szapora alkotásában nyilatkozik, hanem alkalmazkodó képességének és fogékonyságának is, mellyel a vele érintkező nyelvek kifejezéseit befogadja, átalakítja, utánozza. Nagy bőségben vett át és dolgozott föl török, szláv, német, olasz, latin, s keleti nyelvjárásainkban oláh kifejezéseket is; megkönnyítette ezzel az illető nemzetiségek magyarosodását, de azért eredeti szerkezetében nem változott meg lényegesen.

Miután a magyar nép és nyelv kivált az ugarságból, s miután a magyarok elhagyták őshazájukat, legelőbb valamely *török* néppel voltak huzamosabb ideig szomszédságban. Ezt a történeti kútfők mellett különösen a magyar szókincs vallomásai bizonyítják. Török szavaink ugyanis nagyrészt olyan hangalakot mutatnak, mely a Volga táján élő csuvas nyelv hangbeli jellemének felel meg, úgy hogy ennek az érintkezésnek okvetetlen a honfoglalást megelőző korbba kellett esnie. Különösen két nagy szócsopórt bizonyult e korból valónak, s mutatja, milyen irányban fejlődött a Volga táján lakott magyar nép műveltsége: egyik főcsoport a *földművelésre*, a másik az *állattenyésztésre* vonatkozik (*búza, árpa, borsó, szérű, tarló, gyümölcs, alma, szőlő, kender, tiló, orsó; barom, tulok, ökör, borjú, csikó, disznó, tyúk, gyapjú, turó*). — De ezenkívül még két későbbi érintkezés hagyott török nyomokat nyelvünkben, s ezek magyarázzák meg olyan török szavainkat, melyekre nézve a csuvas nem nyújt elegendő fölvilágosítást, ámbár e tekintetben a meghonosult török szók még nincsenek eléggé megrostálva. Egyik érintkezés, mely okvetetlen volt hatással szókincsünkre, a kunok, besenyők árpádkori telepedése (kún szó pl. a pányvakötelet jelentő kiskunhalasi *árkány*, továbbá a *koboz* és a *boza*), a másik a mohácsi vésszel kezdődő török hódítás (*defter, dévankodik*).

A honfoglalás korában igen tetemes gyarapodás érte szókincsünket a pannóniai *szlávság* részéről. Az egész itt talált szláv néptömeg, mely akkor

már keresztény volt, beleolvadt lassankint a magyar népbe s magával hozta másnemű kulturáját s a műveltségi tárgyak elnevezését. De ez a szláv hatás valószínűleg mára honfoglalás előtti időben kezdődött, mert sok szláv jövevényszavunk (*rozsa, mesgye, rend, parancsol, abroncs, galamb, kereszt* stb.) hangalakjával vagy jelentésével az aldunai bolgárok nyelvére mutat. — A szláv hatás főleg öt fogalomkörből gazdagította nyelvünket számos új szóval: a földművelés, házi berendezés, ipar, továbbá a kereszténység és az állami élet köréből.

Példák: a) *puszta, róna, barázda, ábrak, széna, szalma*; b) *konyha, pince, tornác, kémény, kemence, pad, lóca, asztal, abrosz*; c) *kádár, bodnár, mészár(os), kovács, takács, abroncs, kules, kalapács*; d) *keresztény, pogány, pap, oltár, kereszt, zsolozsma, szent, pokol, karácson, szombat, péntek* stb.; e) *király, császár, bán, poroszló, tömlő, robot, dézsma* stb.

Némely kifejezésünknek a jelentése magyarázódik szláv forrásból. Így pl. a *világ* szó, mely eredetileg csak világosságot jelent, a szláv *světu* hatása alatt vette föl a 'mundus' jelentést (mint az oláh nyelvben is a *lume* szó). Szláv minta szerint alakultak ezek is: *husvét, húshagyó, vízkereszt, feszület, olvasó, olvasni* (eredetileg csak annyi, mint: számlálni, a mai jelentés szláv eredetű), *térden állni, háztűznézés* stb. — Nagy hatása volt a szlávságnak a mi mondatszerkesztésünkre is.*

A szlávot követte a német és olasz hatás, mely akkortájban indult meg, mikor a magyar nemzet fölvette a kereszténységet s békésen kezdett közlekedni nyugati szomszédjaival. Már az Árpádok korában nemcsak egyes bevándorolt lovagokkal s papokkal, hanem számos német gyarmattal találkoztunk hazánkban. Így aztán nem csodálhatjuk sem azt, hogy már első királyaink korában német keresztnevek honosultak meg: *Imreh, Gizella, József* stb.; sem pedig azt, hogy XV. századbeli nyelvemlékeinkben már számos más meghonosult német szóra akadunk, minők: *herceg, polgár, címer, tarsoly, frigy, céh, farsang, torony, kehely, érc, zománc, font, perém, példa* stb. Különösen föltűnő, és igen korai magyar-német népérinthetésre mutat néhány olyan jövevényszó, minők: *föld (Feld), rét (Ried), határ (Hotter)*.

Az olasz hatás szintén az Árpádok korában kezdődött. Velencéből kaptuk térítőink nagy részét, ezektől vettük a nálunk soká divott latin kiejtést s ezzel helyesírásunk egyes elemeit. Később aztán számos olasz gyarmat, és élénk kereskedelmi közlekedés juttatja nyelvünkbe az olasz szókat. Több irányban erősödött az olasz hatás Anjou királyaink korában. Róbert Károly számos, olasz módra rendezett lovagi játékot tartott, melyekben ő maga is gyakran a küzdők sorába állott, s ily alkalommal címereket osztott ki nemesei között. Nagy Lajos ismételve kötött kereskedelmi szerződéseket Velencével, és a kereskedés nagy hasznai számos szorgalmas, kivált olasz kalmárcsaládot kecsegtettek a honunkba való letelepedésre. A lovagi játékok emlékét őrizte meg nyelvünkben a *pálya, pajzs, pallos, párt*. Kereskedelmi szók: *pósta, árenda*,

* L. erről bővebben *Finnisch-ugrische Forschungen* 1912. és *Magyar Nyelvőr* 19., 37. k. stb.

somma, szimpla, dupla. Ilyen úton kaptuk sok szövet és más fényüzési cikkek nevét, pl. *bakacsin* (*boccacino*), *mazolán* (*mezza-lana*), *paszomány* (*passaman*), *velez* (*vales, valessio*), *konty* (*concio*), *paróka* (*paruca*). — Föltűnő némely magyar szólásmódnak az olasszal való egyezése, pl. *egy darab idő* = *un pezzo di tempo*; *míg a világ világ lesz, mióta világ a világ* = *dopo che mondo è mondo*.

Az ötödik nyelv, amelyből nagyobb számmal kaptuk a szókat, a *latin*. Ez három csatornán át gazdagította nyelvünket: először az egyház, másodsor a törvényhozás és törvénykezés, harmadszor pedig a nemzetközi tudomány útján. E tényezők közül különösen a második volt erős, úgyhogy a XVII. és XVIII. században közéletünk egészen el volt árasztva latin kifejezésekkel, de a nyelvújítás kora legnagyobb részüket honi képzésekkel helyettesítette. Mégis számos latin szó maradt meg, részint általános használatban, részint a népnyelvben, nyelvjárásaink kisebb-nagyobb részében. Ilyenek: a) *evangélium, testamentom, paradicsom, káptalan, almáriom, papiros, fiskális, lurkó, kintorna, der* stb.; b) igék: *kommendul, prézsmítul, ágyal, próbál*.

Az eddigieknél sokkal csekélyebb volt, mert sokkal később kezdődött, az *oláh* hatás. A közmagyar nyelv szavai között talán húsz szó sincs oláh eredetű, minők pl. *cimbora, banya, kópé* stb.; a többi leginkább erdélyi nyelvjárásainkban használatos, pl. *szpurka* »ronda«, *borbát* »serény, munkás«, *pakulár* »juhász«, *tilinkó*(?) stb.

A más nyelvekből eredő szók is majdnem kivétel nélkül az imént idézett nyelvek útján jutottak hozzánk, újabban többnyire a német nyelven át, így pl. a perzsa eredetű *jázmin, veranda* és *sál*, az afrikai nyelvekből való *zsiráf* és *oázis*, az amerikai *csokoládé, kakaó, kaucsuk, jaguár* stb. Különösen a francia szók jöttek nagy számmal, német közvetítés által, hozzánk: *malör, likör, migrén, hotel, adutt, ász, bagázs, gázs, zsandár, pasasér, profit, mutyi* stb. Legújabbban az élénk nemzetközi élet hatása alatt már közvetlen a franciából és angoltól is átveszünk egyes szókat, mint *zsúr, sport* stb., ide tartozik különösen a sok sportkifejezés.

Nyelvünknek eddig említett forrásai mellett még egyet kell említenünk: a *tudatos szóalkotást*, mellyel egyes írók és nyelvészek mesterségesen vagy művészi módon gyarapították nyelvünk kifejezőeszközeit. Ilyen irodalmi szóalkotással találkozunk már irodalmi életünknek legkezdetén: legrégibb bibliafordítónk, ha nem talált magyar szót, mely pontosan megfelelt volna a fordítandó latin kifejezésnek, úgy segített magán, hogy egy-egy új szót alkotott: *császárlat*: *imperium*, *címerlet*: *titulus*, *ezerlő*: *tribunus*, *negyedlő*: *tetrarcha*, továbbá *bölcsajtani, lángasejtani, megalázatusejtani* (azaz *bölcsíteni* stb.). Igaz, hogy ezek nem váltak közhasználatú szavakká.

A következő XVI. században Sylvester János ajánlott az ő nyelvtanában magyar kifejezéseket a latin hónapnevek helyett: *télelő, télmás, télharmadhó* stb., s ezeket újabban így utánozták: *télelő, télhó, télutó*. — A XVII. században Geleji Katona István Gramatikáskájában találunk sok új szóajánlást, különösen műszókat, melyekkel a latin theologiai műszókat akarta kiszorítani: *magánlétel, magánlétlen, jelenlévőség, jelenlétlenség, kezdeték, képzemény, hasonlótlan, egyenlőtlen* stb. — Ugyanazon század végén Gyöngyösi István alkotott

sok új szót, s ezeknek jó része csakugyan elterjedt és megmaradt: *fürtözet, tollazat, hangzat, győzelem, bizalom* (azelőtt *győződelem, bizodalom*), *fuvalom, tanulmány, ragyogvány, balsors, balszerencse, búfelejtő* stb. — A XVIII. század első felében Faludi Ferenc gyarapította nyelvünket sok új szóval: *búcsuszó, előszoba, hajpor, hálóköntös, zsebóra, napirend, útvesztő; vélemény, látszat, mulandóság; mesteri, sajnos; halmoz, javasol, eltávolít, kidolgoz, lealjasít, lemond, visszatérít* stb.

Irodalmi nyelvünk történetében a legnevezetesebb esemény a *nyelvújítás* volt. Ez a XVIII. század utolsó tizedeiben elavult szók fölélesztésével, de egyúttal vakmerő szógyártással kezdődött, a század fordulóján Kazinczy *stílusújításával* folytatódott s a XIX. század derekán féktelen szócsinálással fajult.

A régi, elavult kifejezések föltámasztását Baróti Szabó Dávid indította meg, neki köszönheti pl. újabb nyelvünk ezeket: *aggastyán, hölgy, hős, hon, év, lomb, nedv, irány, rege, ara, ihlet, fegyelem, alkalom, csarnok, építmény, pernye; képes, tunya; ámul, buzdul, boncol, véd, hangzik, lelkendezik*. Baróti példáját aztán mások is követték: Dugonics, Csokonai, Révai, Verseghy, Horváth Endre, Arany János, Jókai.*

A szógyártásról először vált hírhedtté a másik Szabó Dávid, Barcafalvi Szabó Dávid, ki a Magyar Hirmondóban és Szigvárt című, németből fordított regényében ilyen szókat csinált: *királyodalom, teljedelem, istenédmény, serde, szabda, zúzoros* (január), *fagyláros* (december). De sok sikerültebb szava életben maradt, pl. *szempont, naptár, belváros, külváros, tünemény, olvasmány, tudat, mondat, szerkezet, művész, meneszt*.

Kazinczy nyelvújítása tudvalevőleg inkább a stílus fejlesztésére irányult s e tekintetben igen nagy hatással volt irodalmi nyelvünk kifejlődésére, noha, az idegen nyelveket utánózva, egyúttal sok idegenszerűséget honosított meg. De kortársai a szógyártást is nagyban folytatták, és legmesszebb ment Bugát Pál, ki a szócsinálást valóságos rendszerre fejlesztette (*Szócsintan*) s a tudomány és iskola nyelvét ilyen műszók ezreivel árasztotta el: *széneny, iblany, arag, szikeg, kutasz, zenér, nyargalóc, fülbeg* stb. — Ennek a nyelvrontásnak Szarvas Gábor vetett véget a Magyar Nyelvőrrel.

* L. bővebben: Simonyi Zs. Régi nyelvkincsek, a Beöthy- emlékkönyvben.

I. RÉSZ.

A KÖZÉPKORI MAGYAR IRODALOM
TÖRTÉNETE.

I. FEJEZET.

IRODALMUNK A POGÁNYSÁG KORÁBAN.

(—1001.)

A pogánykori magyar nemzet.

BBAN AZ IDŐBEN, midőn Nagy Károly császár hatalmának tetőpontján állott, Európa keleti tájain egy új nemzet tűnt fel: a *magyar*. Hogy ez a harcias lovasnép régebben merre tanyázott s hogy mivel töltötte eddigi életét, erre a kérdésre nem adhatunk megnyugtató feleletet. Egyszer csak megmozdultak, útnak eredtek s magukra vonták a nyugati krónikások figyelmét. Feltűnésük a kilencedik század elejére esik, honfoglalásuk a kilencedik század végére. E három emberöltő alatt nagy utat tettek meg: a mai európai Oroszország uralmelléki vidékeiről eljutottak a Kárpátok termékeny medencéjébe, mostani hazájukba, *Magyarországba*.

Azon a földön, ahol eddig egy nemzet sem tudott tartós életű országot alapítani, a honfoglaló *Árpád vezér* népe erős államot szervezett. Árpád vitézei hódolatra kényszerítették a Duna-Tisza mellékén élő szláv népeket; megrémítették és szakadatlanul támadták a szomszédos országokat. A tizedik század elkecsereedett csatározásokkal telt el. A magyar csapatok ismételten bekalandozták a görög, német, olasz és francia föld gazdag tartományait s ahol ellenállás fogadta őket, ott zsákmányoltak, gyujtogattak, öldököltek. Ezekben a külföldi hadjáratokban rengeteg magyar ember veszett el; a megmaradtaknak pedig rettegniök kellett Európa bosszújától. A közelgő veszedelem elé *Szent István* bölcsesége vetett gátat az 1001-ik esztendőben. A magyarok első királya népének nagy részével együtt áttért a keresztény vallásra s országát megnyitotta a nyugati műveltség terjesztői előtt.

»Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet — írja *Bölcs Leó* bizánci császár — és egyébkénti pompa kifejtése és gazdagsága mellett csak arra van szorgalmatos gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék . . . munkát s fáradalmat magasztosan elvisel, tűri az égető meleget és fagyalaló hideget . . .» A kilencedik és tizedik század pogány magyarjainak, minden barbárságuk mellett is, akadtak becsülésre méltó jó tulajdonságai. Családi életük

tiszta volt; szabadságszeretetük közmondásossá vált; vitézségükről, értelmességükről és kedélyességükről még ellenségeik is dicsérőleg nyilatkoztak. Állami életük rendezettsége, hadi szervezetük tökéletessége s a türelem, melyet más nyelvű és más vallású alattvalóik iránt tanusítottak, feltűnt az idegeneknek. Otthoni életük egyszerűen folyt le. A férfi vadászott, halászott, barmokat tenyésztett; a szolganép a földet művelte; az asszonyok a sátrak és faházak körül foglalatostkodtak.

4. kép. Szent István.

A magyarság fejlődésének első nagy korszakát a kereszténység beköszöntése zárta le. A szilaj pogány nép búcsút vett ősei vallásától és elfogadta a nyugati papok hirdette hitelveket. Képzetele most már nem csaponghatott a régi istenek körül. Megadással kellett vallania mindazt, amit elébe adtak; s tanácsosnak látszott mielőbb felednie az uralvidéki elődök vallásos regélgetéseit. Hogy milyen volt az *ősi magyar hitvilág*: erre a kérdésre sokan próbáltak már feleletet adni, de az eddigi fejtegetések nem nyújtanak elegendő tájékozást. Mivel az uráltkodó népcsalád ágainak kivétel nélkül a samánizmus volt ősi vallása, feltehető, hogy a magyarság szintén a samánkodók csoportjába tartozott. A *samánizmus* a szellemekkel való érintkezés kultusza. Hívői magasabb rendű istenekben még nem, de természetfölötti szellemi lényekben már hisznek. A szellemi lényekkel való érintkezés közvetítését papjaik, a samánok végzik. A samánnak joga van arra, hogy a démonok óhajtásait kitudakolja és parancsait a hívőknek tudtul adja. Egyes samánok emberfeletti hatalommal rendelkeznek. Parancsaik előtt meg kell hajolni a démonoknak; kéréseiket nem utasíthatja vissza egy szellem sem. Ez a primitív vallás, mely a láthatatlan lényekben való hiten és a bűbajos samánok közvetítő szerepén alapul, még mindig virágzik egyes ázsiai törzsek körében. A samán, mint sok száz esztendővel azelőtt, úgy ma is varázsigékkel és varázsszerekkel idézi elő önkívületi állapotát. Erős idegromhamok után beáll a delirium. A felizgatott pap érintkezni

5. kép. Csészetartó szobrok.

kezd a szellemvilággal, s ha magához tér, hallgatói előtt beszámol az eredményről.

Árpádkori krónikásaink keveset beszélnek a magyarok ősvallásáról; annál inkább kiemelik népünknek a kereszténység iránt tanúsított ellenséges érzületét. A tizenegyedik században veszedelmes *pogány lázadások* törtek ki; a nép ismét élni kezdett ősei hite szerint; a szerencsétlen keresztény papokat ölték mindenfelé. Ezeknek a zendüléseknek elfojtása sok fáradságba került. A samánok titokban tovább üzték régi mesterségüket s híveik gyakran kedveskedtek áldozatokkal a hamis isteneknek.

A samánok voltak a magyar nemzet legelső írástudói. Betűvetésük a *rovás-írás*. A rová balkezébe puha fát fogott, jobbába kést szorított s jobbról balra menve bevágta betűit a fába. Betűikkel telerótt pálca egy sem maradt reánk. A székelyek között ugyan még Mátyás király idejében, sőt még utóbb is divatozott az ősi írástudomány, de a nemzet nagy többsége korán elfogadta a latin betűsort, a scytha ábécéről pedig lassankint megfeledkezett. Még szerencse, hogy a tizenhatodik század végén akadt egy derék magyar ember — Telegdi János — aki részletesen ismertette a régi magyar írást, s hogy a

reformáció korából rendelkezünk néhány olyan szövegtöredékkel, amelyek világossá teszik, milyenek voltak a régi magyarok betűi.

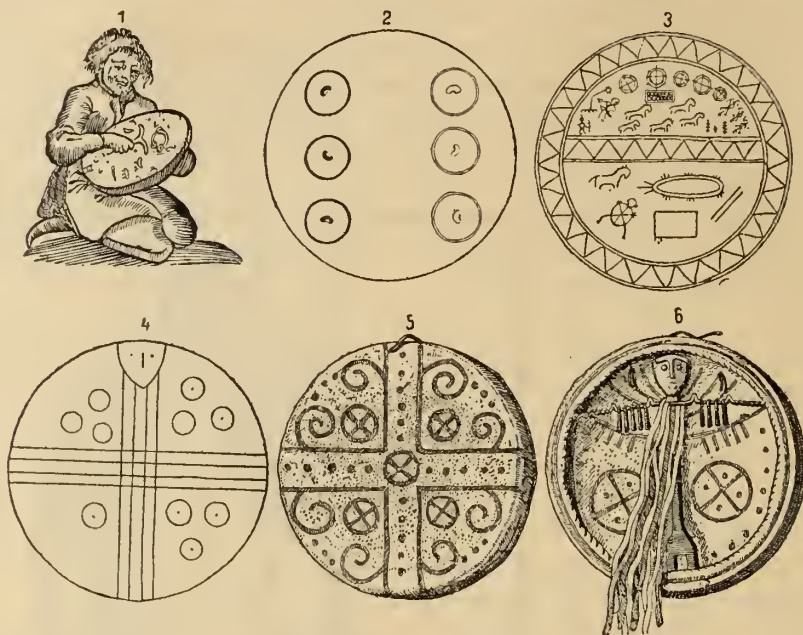
Arra a kérdésre, hogy a pogány magyarok nyelve milyen elemekből épült fel, meglehetősen kielégítő választ adhatunk.

A *magyar nyelv* egyik eredeti hajtása az uráلتaji nyelvcsalád finnugor ágának. Évezredekkel azelőtt az egész uráلتaji nyelvcsalád közös életet folytatott és azon egy nyelven beszélt, de idővel egy-egy ág kiszakadt az ősi közösségből és új életet kezdett Ázsia pusztaságain. Legtovább a finnugorok jutottak el nyugat felé. Hajdani közös életük története a mult idők homályába vész. A jelenleg élő finnugorok magyar, vogul, osztják, zürjén, votyák, cseremisiz,

6. kép. Szibériai tunguz samán.

mordvin, lapp és finn nyelven beszélnek : valamennyi nyelv külön fejlődése az egykor közös finnugor alapnyelvnek. Az egyes népek és nyelvek önálló életüket

7. kép. Samán dobok.

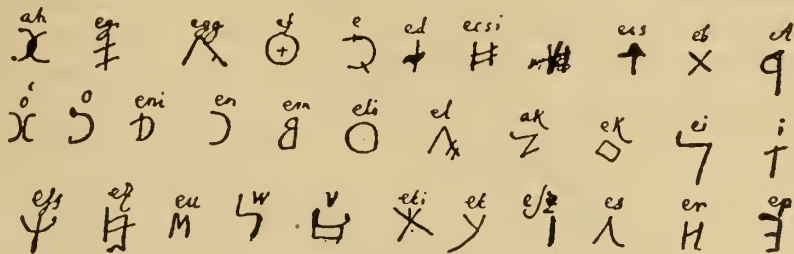

8. kép. Tatár samán lóáldozat.

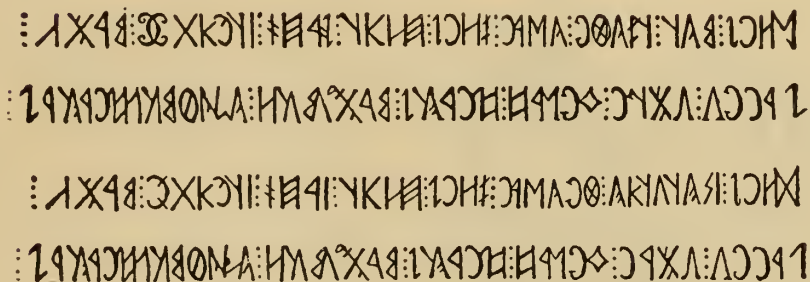
bizonyára régesrégen megkezdték, mert manapság rendkívül nagy a különbség közöttük. Különösen a magyar az, mely legönállóbban és a többitől teljesen

elszigetelve fejlődött. A magyar és legközelebbi rokon nyelve, a vogul közt körülbelül olyan a viszony, mint az indoeurópai nyelvek családjában a latin és a görög között.

Jelenleg — a Duna-Tisza völgyében élő magyar nemzetet és a Skandináv félszigeten tartózkodó finn-lapp töredékeket kivéve — valamennyi finnugor

9. kép. A rovásírás abc-je.

10. kép. A csikszentmiklósi felirat 1501-ből.

11. kép. Az énlakai unit. templom felirata 1668-ból.

nép az orosz birodalom területén él. Számuk körülbelül tizenöt millióra tehető. Ezek közül mintegy kilenc milliónak magyar az anyanyelve.

A magyar nyelv legősibb szókészlete finnugor eredetű. A rokonsági összeköttetéseknek, az emberi test részeinek, az egyszerűbb eszközöknek, a közönségesebb állatoknak, növényeknek és ásványoknak elnevezései, továbbá a

számnevek és igék egy része feltétlenül igazolja a finnugor eredetet. De a finnugor alapnyelv eredeti szókészlete az egymást követő századok leforgása alatt rengeteg idegen elemmel bővült. A népek érintkezésének szükségszerű következménye a nyelvkeveredés, s éppen nem meglepő, ha egyes nyelvek körén belül a legközönségesebb tárgyak megnevezésétől a legelvontabb fogalmak neveinek kölcsönzéséig minden fogalomcsoportban találkozunk olyan szavakkal, amelyek idegenből kerültek át. Régi szókincsünkön különösen a törökség hatása látszik, de van nyoma az iráni és a mongol nyelvek befolyásának is. A magyar nemzet

12. kép. A finn-ugor népek elágazása.

a honfoglalás előtt több török fajú néptöredék beolvadásával növekedett s ezek a török jövevények számos új szóval gazdagították a pogány magyarok nyelvét. Még a honfoglalás előtt kezdődött a szláv hatás, mely a honfoglalást követő századokban egyre érezhetőbb lett. Követte a szlávot a kereszténység felvételével egyre erősödő német, olasz és latin hatás.

A pogány magyarok költészete.

A magyarok legrégibb költői valószínűleg a samánok voltak, az uráلتaji pogány népek varázsló papjai. Ezek a samánok nemcsak az áldozatok alkalmával üzték bővölő, zenélő és énekmondó mesterségüket, hanem más alkalmakkal is.

Sajnálni lehet, hogy az 1001. évet megelőző időszakból nem maradt korunkra egyetlen magyar nyelvű írásmű sem. Csak sejtjük, hogy lehetett valamiféle népköltészet, de bizonyosat mondani nem tudunk. Többnyire találgatásokra vagyunk utalva.

Az egyik mód, amelynek segítségével következtetéseket vonhatnánk le : a rokon népek megfigyelése. Gyöngye alap. Az oroszországi folyamatok mellett barangoló vogul sem a régi már, s ha az, akkor sincsen jogunk arra, hogy szokásait és költészetét az ősmagyarokéi gyanánt tüntessük fel.

A másik mód az volna : kutassuk a magyar népköltés ősi darabjainak esetleg még lappangó maradványait. Szóval következtessünk vissza népköltészetünk mai termékeiből a pogány kor költői világára. Ingoványos talaj. Az ilyen tudományos játékokhoz mindig fér enyhébb vagy szigorúbb kritika ; az ilyen ábrándos próbálkozás ma már, ezer esztendő után, elkésztet dolognak mondható. A visszakövetkeztetések kora lejárt.

Bizonyos, hogy a harci kalandok felé lelkesedéssel fordult a pogány magyarok képzelete. Attila hún hőseiről és Árpád magyar vitézeiről egyaránt sokat tudtak beszélni a nép mesemondói, de már arról, hogy elbeszéléseiknek tartalma és formája milyen volt, nem mondhatunk semmi bizonyosat.

Irodalomtörténetíróink tanítása szerint az ősmagyarok történeti elbeszélései két csoportba oszthatók : a hún mondák és a magyar mondák csoportjára. Az előbbieket a magyar nemzet hún vonatkozású elbeszéléseit, az utóbbiak a magyar honfoglalás köré fűződő történeteket foglalják magukban. *Hún mondáink* tudósítása szerint a hún nép és a magyar nép két őse, Hunor és Magyar, egy atyától, a bibliai Nemrőtől származik. A testvérpár egy nőtény szarvas sikertelen üldözése közben a Maeotis tó egyik gyönyörű szigetére téved. A dús tartomány új hazájukká válik. Letelepednek benne vitézeikkel együtt. De miután Dul király pusztában vigadó két leányát és ezek hölgykíséretét magukkal ragadják, megszaporodott fajukat csak Scythia nagy pusztasága tudja eltartani. Századokon át kóborolnak e területen vitéz csapataikkal. Innen indulnak hét főkapitánnyal és száznyolc törzzsel a római Pannonia ellen. Nyugat hadereje Macrinus és Detre vezérlete alatt a Tárnok völgyben ütközik meg velük. Rengeteg hún és római holtteste fedi a csatamezőt ; elesik Keve hún vezér is, kinek sírja adja Keveháza nevét. Caesunmaurnál újra megütköznek. Macrinus elesik ; Detre egy nyíllal homlokában vágta Róma felé ; a hún vezérek közül csak Attila és Buda maradnak életben. A királynak kikiáltott Attila megosztja testvérével, Budával a hatalmat. A világ pörölye, Isten ostora lesz. De midőn nagy diadalai után

13. kép. Hunor és Magyar vadászata.

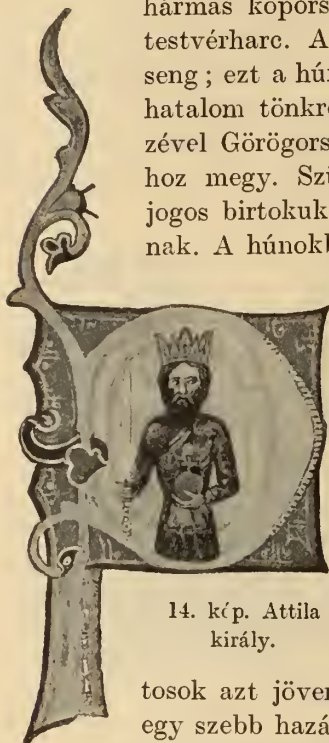
visszatér dunamelléki székhelyére, Sicambriába, Budát, ki távolléte alatt az ő birtokrészére is átterjeszti hatalmát, tulajdon kezével megöli, testét a Dunába veti. Hatalma előtt most már alig áll meg valaki. Megvívja a catalaunumi ütközetet, feldúlja Aquileját. Róma feldúlásától csak Leó pápa könyörgése tartja vissza. Hatalma tetőpontján áll, midőn lakodalmát tartja a gyönyörű Mikolttal. A menyegző éjjelen orrvérzése megöli. Az egész hún birodalom megrendül a halálhír hallatára. Miután a hű hún nép a világ félelmének testét

hármás koporsóba zárva ismeretlen helyre rejt, megindul az öldöklő testvérharc. A főhatalomért a két Attila-fiu, Aladár és Csaba verseng; ezt a húnok, azt az eddig elnyomott idegének pártolják. A hún hatalom tönkremegy, Aladár elhal sebeiben, Csaba tizenötezer vitézével Görögországba, majd innen scythiai vérei közé, a magyarokhoz megy. Szünetlen sürgeti őket, térjenek vissza valamennyien jogos birtokukba, Magyarországra, hogy a németeken bosszút álljanak. A húnokból Attila földén csak háromezer marad. Ezek, a nyugati népektől való félelmükben, Hunnia délkeleti bércei között húzódnak meg és ott többé nem húnoknak, hanem székelyeknek hívják magukat. S midőn több nemzedék megújulása után scythiai testvéreik megérkeznek, örvendő csatlakoznak ezekhez a másodízben beköltöző húnokhoz, azaz a honfoglaló magyarokhoz.

A magyar honfoglalás mondái elbeszélik, hogy Csaba egyik unokája, Előd fejedelem, uralkodott a scythiai magyarokon. Ebben az időben a fejedelem feleségének, a magtalan Emesnek, álomlátása örömmel töltötte el a lelkeket. Az álomfejtő tál-

tosok azt jövendölték, hogy a születendő fejedelmi sarj Scythiából egy szebb hazába vezeti népét és dicső uralkodók atyjává leszen.

Emesnek csakugyan fia születik: Álmos vezér, ki felnövekedvén, megindul a magyar nép élén Attila örökségének, Magyarországnak elfoglalására. Midőn hosszú ideig tartó barangolás után Erdély földjére érnek, meghal Álmos, de a húnutód székelyék örvendő egyesülnek véreikkel. Együttesen fognak az ország visszahódításához. Álmos helyett fia, Árpád, lesz a magyar nemzet fejévé. Az új fejedelem követe, Kusid, földet, füvet, vizet kér Szvatopluk morva fejedelemtől, s cserébe aranyos fékű, aranyos nyergű fehér lovat visz ajándokul. Szvatoplukot megörvendezteteti az értékes küldemény. A féket, nyerget, lovat a hódolat jelének nézi, míg a magyarság az egykori magyar föld vételárának. Hamarosan heves harc tör ki. A honfoglalók győznek. Árpád hősieks küzdelmek árán birtokába veszi Magyarországot. Halála után népe megfélemlíti az összes környező országokat. Kalandos hadjárataikon temérdek zsákmányt szereznek, nagy hadi vállalatokat visznek véghez. Még Konstantinápolyt is megszállják. A világváros falai alatt a kis termetű, erős Botond földhöz sujtja az elbizakodott görög óriást, úgy hogy az rögtön kiadja lelkét. Az egész görög udvar pironkodva vonul vissza a város bástyájáról. Ez alkalommal vágja be Botond bárdjával a kon-

14. k. p. Attila király.

stantinápolyi nagy rézkaput. A támadt résen egy ötesztendő gyermek könnyen be- és kijárhatott. De Ágostánál Lél és Bulcs népét már lemészárolja a német császár, s a dühös németek magának az elfogott két vezérnek is kioltják életét. Lél vezér még itt is emlékezetessé teszi nevét. Utolsó órájában kürtje csapásával a másvilágra küldi a győzelmes császárt, hogy majd ott szolgálja legyen. A vesztett csatából csak hét magyar menekül meg, de ezekre itthon szomorú sors vár. A nemzet megveti őket és ők énekes koldusokká lesznek.

Ez a tartalma a magyar hűnmondáknak és a magyar honfoglalás mondáinak. Az érdekes mondákat különböző latin szövegek őrizték meg szá-

15. k.p. A magyarok bejövelele.

munkra ; — s ezen a ponton kezdődik az ellenvetések és kétségeskedések hosszú sorozata.

A tényállás a következő. Az úgynevezett magyar hűnmondák és magyar honfoglaláskori mondák rövidebb-hosszabb latin nyelvű krónikákban maradtak fenn. Ezeket a hazai deák krónikákat több száz esztendővel az után írták, hogy Árpád magyarjai mai hazájuk földjén megtelepedtek. A szerzeteskrónikások felhasználtak egyet-mást a magyar nép történeti elbeszéléseiből, de anyagukat túlnyomó részben a külföldi krónikák lapjairól kölcsönözték.

Mikor irodalomtörténetíróink, az 1850-es évektől kezdve, tüzetesebben kezdtek foglalkozni a régi magyar szellemi élet fontosabb kérdéseivel, úgy látták, hogy a magyarországi középkori krónikákból fényt lehet deríteni az ősi pogány költészet homályos területére.

Meggyőződésük szerint a krónikáinkban található történeti elbeszéléseket a magyar nép ajkáról jegyezték le latinul fogalmazó szerzeteseink. Hitték,

hogy a magyar hősmondáknak egész tömege bukkant fel előttük latin kivonatokban. Később bekövetkezett a nem várt csalódás. Kiderült, hogy a mondák nagyobbik csoportja külföldi kéziratok lapjairól került át a hazai kódexekbe, s hogy az eredetinek tetsző kisebbik csoport sem vethet igazi világosságot a pogány magyar nemzet költői ké-

16. kép. Botond párbaja a göröggel.

pességeire. Alig is képzelhető nehezebb feladat mint az ilyen szöveg-kikövetkeztetés. Megállapítani: mi a pogánykor leleménye, mi a későbbi századok mesélgetése; mi a külföldi átkölcsönzés, mi a szerzetesek koholmányai; mi az igazi történet és melyek a költött részek.

Csak egy a bizonyos: hogy írásos maradványunk nincs a pogánykorból.

17. kép. Zománcos korong.

II. FEJEZET.

IRODALMUNK AZ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYOK KORÁBAN.

(1001—1301.)

Az Árpád-kori magyar nyelvű irodalom.

SZENT ISTVÁN király megkoronázásával kezdetét vette Árpád-házi királyaink uralkodásának háromszáz esztendőös időszaka. Magyarország lassankint rendezett európai birodalommal alakult át.

A *műveltség* terjesztését a római katolikus papság vállalta magára. Aki a középkorban hajlandóságot érzett a szellemi munka iránt vagy aki menekülni óhajtott a katonáskodás terhei alól, az pappá lett. A kolostorok megteltek éleseszű jobbágyfiukkal: áhitatos és boldog emberekkel, kiknek nem kellett rettegniök a bosszus földesúr szeszélyeitől. Ahány kolostor épült, annyi tűzhelye emelkedett a tudományoknak és művészeteknek. Egymásután telepedtek be a benedekrendiek, ciszterciek, prémontreiek, ágostonosok, kartauziak, domokosrendiek, ferencesek, pálosok és a különböző szerzetes-lovagrendek.

Míg a földbirtokos nemesemberek tanultsága a fegyverek forgatására szorítkozott, a papi férfiak többnyire rendes iskolai nevelésben részesültek. A püspökök, kanonoki testületek és szerzetesrendek iskoláiban sok értelmes egyén serdült fel. Az egyházi pályára készülő ifjak megtanulták az olvasást, azután a betűvetés tudományát. Táblára kent viaszba írtak hegyes íróvesszővel. Aki viaszba már tudott írni, nád- vagy lúdtollat kapott, s ha írása biztos volt, megkezdhette a kéziratok másolását. Az elemi tanulmányok befejezése után a latinnyelvi és hittani leckék évei következtek, amelyeknek befejezése után felszentelték az ifjú papnövendéket.

Papjaink buzgón szaporították a latin nyelvű kéziratok számát, úgy hogy némelyik kolostorban több száz kódex állt a szerzetesek rendelkezésére. Valóságos kincshalmaz volt ez abban az időben, mikor egy-egy kéziratért meglepően nagy összegeket fizettek ki. Az írott könyvek nagy értékére nézve alig hozhatnánk fel jellemzőbb adatot Gutkeledi Vid eseténél. Ez a magyar úr a tatárjárás után kölcsönkérte a csatári monostor bibliáját, de mikor a kézirat vissza-

adására került a sor, kénytelen volt bevallani, hogy a kölcsonként kötet eltűnt kezei közül. Gondatlanságáért súlyosan bűnhődött, mert a károsult szerzeteseket egész vagyonnal, muramelléki és somogy megyei birtokaival tartozott kárpótolni.

A magyarországi Árpád-kori kéziratok közül kevés jutott korunkra; igaz, hogy egyházi, jogi és történeti vonatkozású latin szövegeik csak másodsorban érdekelhetik a mult idők irodalmának kutatóját. Annál nagyobb figyelemre tartanak számot a magyar nyelvű írásos maradványok.

Árpád-kori magyar nyelvemlékeink száma felette csekély. Az 1001 és 1301 közé eső három évszázadból mindössze három magyar nyelvű szöveget ismerünk. Irodalmi emlékeknek egyik sem nevezhető, de azért végtelen becses maradvány mind a három. Megállapíthatjuk belőlük: hogyan hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában.

A magyar nyelv első írott emléke a *tihamyi benedekrendi apátság 1055.*

évi alapító oklevele. Latin nyelvű szövegében ötvennyolc magyar szó és kilenc magyar képző meg rag fordul elő. Egyik mondata csaknem egészen magyar szavakból áll. Az oklevél fogalmazója, Miklós püspök — I. Endre magyar király jegyzője — nem tudott tökéletesen latinul, s ezért a nehezebb helyeken nem is próbálkozott meg a magyar szavak lefordításával. A tihamyi alapítólevél mint művelődéstörténeti forrás is nagybecsű. Bemutatja egy tizenegyedik századi kolostor gazdasági életét. Megtudjuk belőle, hogy a tihamyi apátság földjeit hatvan házhely lakossága művelte, szőlőkre húsz vincellér ügyelt. Harmincnégy ménlovát és ezek kancáit öt csikós gondozta, száz tehenét három gulyás, hétszáz birkáját három juhász, száz disznaját két kanász, ötven méhkasát két méhész. Ezenkívül húsz lovas legény, tíz halász, két szakács, két varga, két ács, egy ötvös, két kádár, két molnár, egy

18. kép. Szent István születése.

19. kép. Könyvíró barát.

maradvány II. Endre király korából való. Tömör mondataiban hatalmas nyelvi erő tűnik fel. Darabos, de közvetlen és hatást keltő minden sora: »Látjátok, feleim, szömtökkal, mik vagymok! Isa por és hamuv vagymok.« Az Isten sok malasztban teremtette az emberek őset, Ádámot; neki adá az egész paradicsomot; csupán egy fa gyümölcsétől tiltá. De Ádám engedett az ördög csábításainak és evett a tiltott gyümölcsből. Magának és fájának halálát ette! A haragos Isten beleveté őt e bajos világba, s bizony egy ember sem kerülheti ki a sírvermet. Azért is könyörögnünk kell a meghaltak lelkéért, hogy a mennyekiek irgalmazzanak neki s a kegyelmes Úr bocsássa meg ő minden bűnét. Szerelmes barátim! Imádkozzunk e szegény ember lelkéért! — Ez a gondolatmenete a Halotti Beszédnek és Könyörgésnek. Az 1210 tájáról való szöveg megértése nem ütközik felőlő nehézségekbe. A névtelen magyar pap tizenharmadik század-eleji beszéde voltaképen azonos a mai magyar nép nyelvével.

Halotti Beszédünk és Könyörgésünk a magyarországi középkori könyvírás legrégibb emlékében, a Pray-kódexben maradt fenn. A latin nyelvű kötet egy miséskönyvet, egyházi rendszabályokat, halotti szertartásokat, naptárt és krónikát tartalmaz. Százötvennegyedik levelén olvasható a Halotti Beszéd és Könyörgés.

Az utolsó Árpád-házi királynak, III. Endrének idejéből maradtak fenn a legrégibb magyar nyelvű lapszéli jegyzetek: a *Gyulafehérvári Glosszák*. A fennmaradt tizenöt sort János ferences barát vezette be az előtte fekvő latin kéziratba 1300 körül. Rövid mondatai Jézus Krisztus érdemeit dicsőítik:

Hábróságban valáknak kegyössége.
Élőknek öröksége.
Kórságban valáknak egészsége.
Szükségben valáknak bősége.
Éhező népeknek...

Csudálatos mívinek jelenetviben.
Önnön szájával mondott igének tanóságában.

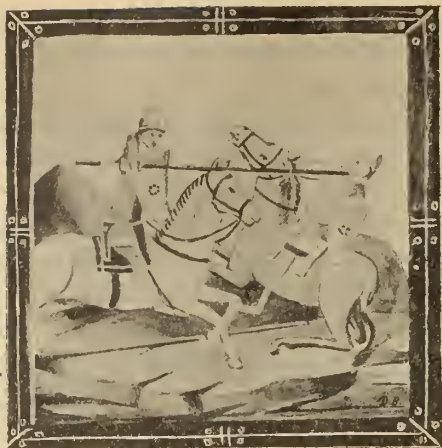
faragó, egy mosó ember, egy tímár és tíz cselédleány állott a kolostor szolgálatában.

Az 1055. évi tihanyi alapítólevél után egyre sűrűbben következnek azok a latin okmányok, amelyekből a magyar szavaknak egész tömege gyűjthető össze. A latin mondatokba szőtt magyar szavak mint személyek, helyek, utak, vizek, fák, eszközök nevei kerülnek elő. Kiválóan becses forrásai a magyar helyesírás, hangtan és szókinés történetének.

Legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlékünk: a *Halotti Beszéd és Könyörgés*. A huszonhat soros becses

Szent oltáron könyér képében.
Az keresztfán figgó képében.

Önnön tanochtványának árulatja.
Nemzetvi népnek vádolatja.
Jeruzsálem városának tisztes fogadatja.
Isten fiának ártatlansága.
Halálának szidalmas kína.
Bódogasszonnak szeméhel látatja.

20. kép. Béla párbaja.

rítette, hogy az Árpád-kori magyar beszéd aránylag csekély fokban különbözött a jelenlegitől. A mai olvasó is eléggé megértheti a hét évszázad előtt élő magyar elődök nyelvét; azt a nyelvet, amelyet a tihanyi alapítólevél, a Halotti Beszéd és a Gyulafehérvári Glosszák már megállapodott formában mutatnak be.

Arról, hogy milyen lehetett az Árpád-kori magyar népköltészet, csak sejtelmek vannak. Annyit tudunk, hogy nagyobb számban éltek olyan vándor énekmondók, akik az ország királyainak és nemeseinek mulattatásával keresték kenyerüket. Ezek a kósza énekesek: regös, igríc, hegedős, lantos, sipos, gajdos, varázsos, kobzos, pakocsás, támbos, jejtős, deák és énekmondó névváltozásokkal szerepelnek latin okleveleinkben. A legrégibb, név szerint ismert regös: Chiper, a csallóközi énekmondó. Sajnálni lehet, hogy Árpád-kori énekeseink munkáiból egyetlen darab sem maradt fenn; legfeljebb a népies elbeszélő költészet tárgyköréről sejthetünk egyet-mást. Tudjuk például, hogy voltak *királyimondáink*, amelyeknek anyagát latinul író krónikásaink szívesen felhasználták kézírataik összeszerkesztése alkalmával.

A királymondák latin kivonatairól ugyanazt lehetne mondani, amit fentebb a magyar hünmondákról és a honfoglalás mondáiról állítottunk: bajos eldönteni, mennyi bennük az igaz történet és mennyi a költött részlet. Legszínebbek a *Szent Lászlóról* szóló krónikás tudósítások. A szent királynak már atyja, Béla is vitéz ember, méltó az utókor dicséretére. Béla, kit hazulról rútul elüldöznek, a lengyel udvar-

A finnugor nyelvek közül a magyar-nak vannak legrégibb írásos maradványai. Segítségükkel megfejthető az az érdekes kérdés: *miként hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* A tétel megoldása eleinte számos nehézségbe ütközött, aminek legfőbb oka régi nyelvemlékeink helyesírásának tökéletlenségében keresendő. Mivel a latin betűk nem voltak elégségesek a hangokban gazdag Árpád-kori magyar beszéd pontos lejegyzésére, kódexíróink különféle jelekkel és sajátos betűkombinációkkal iparkodtak a magyar hangok kiejtését megjelölni.

Az újabb nyelvtudományi bűvarlat kide-

21. kép. Szent László.

ban nagy becsületet szerez a magyar névnek. A lengyelek ellen támadó pomerán vezért párviadalban leteríti, mire az örvendező lengyel fejedelemtől a pomerá-

22. kép. Szent László megszabadítja az elrablott magyar leányt.

nok adóját és a lengyel fejedelem leányát nyeri jutalmul. Később visszatér Magyarországra, mert bátyja, Endre király haza édesgeti. Endrének szüksége

van a híres katonára, mert országát a német császár seregei fenyegetik s a maga ereje csekély a fenyegető ellenség visszaszorítására. Béla megjelenik és győz, de bátyja hálátlanul viselkedik vele szemben, mire kiüt a testvérháború: Endre elesik, Béla a trónra kerül. A két testvér viszálykodását fiaik öröklik, akik közül László, a szent életű hős, bálványa lesz alattvalóinak. Nemzete ámulva tekint reá és tetteiről csodákat regél. Ő az, aki megsemmisíti a kúnok hadát és súlyosan megsebesülve is utána vágat a leányrabló kún vitéznek; ezt elejti, a leányt kiszabadítja. Ő az, akinek mellére egy hófehér hölgymenyét rejtezik, hogy serege szerencsését megjelentse. Ő az, aki előtt az agancsain lobogó szövétnekeket viselő csodaszarvas megjelenik. A tordai szirt tátongó hasadékká szakad lova mögött, hogy pogány üldözőit visszaretentse útjukban. Imádságára kövecsekké válik a megfutamodott ellenség pénze, amelyen a magyarok mohón kapkodnak. Bárdja vizet fakaszt, könnyörgése bölénycsordát varázsol elő. Nyílvesszeje megeli a döghalált gyógyító füvet. Kardos angyalok jelennek meg fejénél. A kocsi magától megindul holttestével. Halála után csoda csodára kél sírja fölött. Ez a nagy ember — a Bécsi Képes Krónika szavai szerint — »tündöklött, mint ködben a hajnali csillag és világított népe előtt, mint a húsból kiolvasztott zsír«.

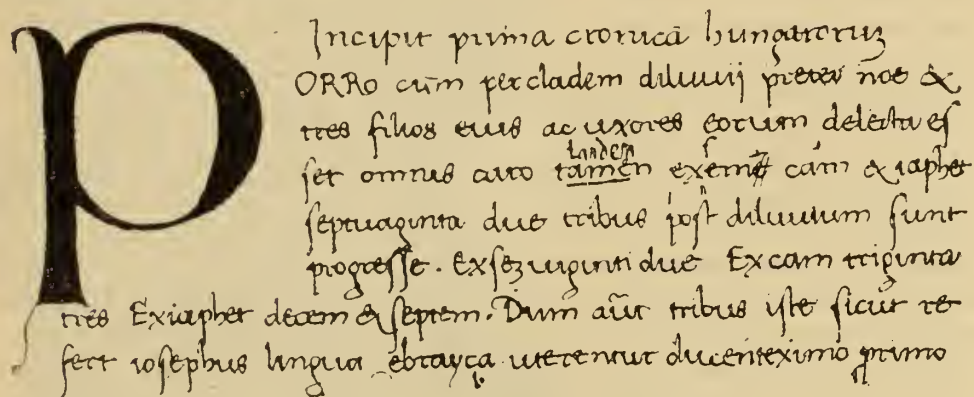
Az Árpád-kori latin nyelvű irodalom.

Árpád-kori magyar nyelvű emlékeink száma elszomorítóan csekély. Vigasztalóbb képet mutat a latin nyelvű irodalom. Különösen felkelti figyelmünket a legendák és a krónikák csoportja.

A legrégibb Árpád-kori legenda *Szent Gellért* csanádi püspök életéről szól. Szent Gellért Velencében született ősi patricius-családból. Jámbor szülei szerzetesnek adták s ő annyira kitűnt erényeivel, hogy társai már fiatal korában apáttá választották. Magyarországra véletlenül jutott. A Szentföld felé vitorlázott, de egy erős vihar kiszállásra kényszerítette, s ekkor, a dalmát partokon, vette hírét Szent István király apostoli buzgólkodásainak. Itt maradt Magyarországon, prédikálni kezdett s hatásos szónoklataival annyira elragadta hallgatóit, hogy Szent István király őreá bízta fiának, Imre hercegnek, nevelését. A buzgó olasz barát sok ideig dicsőséggel viselte tisztét s csak akkor vonult félre, midőn a herceget megerősítette az erényekben. Ezután remete lett. Hét évig éledegelt a bakonybéli rengeteg alján: dolgozott, imádkozott, elmélkedett és szerkesztgette könyveit. Midőn Szent István király megalapította a csanádi püspökséget, Gellértet nevezte ki az új egyházmegye első püspökévé. A szent életű férfiú lángoló lelkesedéssel terjesztette Isten igéit. De István király halála után szomorú napok következtek a magyarországi kereszténységre: a pogányok fellázadtak és mindenfelé öldösték az új vallás papjait. A fáradhatatlan csanádi püspök a budai Gellérthegyen szenvedett vértanuságot hitéért. A hegy tetejéről a mélységbe taszították s midőn látták, hogy még liheg, fejét szétzúzták, mellébe lándzsát döftek.

Ez a Gellért-legendának rövidre fogott tartalma. Az érdekes részletekben bővelkedő életrajzot Valter benedekrendi szerzetes készítette, a csanádi püspök

jámbor térítőtársa. Egyébiránt Szent Gellért maga is író-ember volt, még pedig egyike a legbuzgóbbaknak. Hittudományi fejtegetéseiből századának általános tudását, a középkori skolasztikus bölcsekedés egész rendszerét meg lehet ismerni. Legnevezetesebb alkotása az a latin nyelvű munka, melyet *Szent István király intelmei* néven ismer irodalomtörténetírásunk. Ezt a fejedelmi szózatot Szent István király nevében írta Szent Imre herceghez, a magyar trónörökshöz, kit éveken keresztül oktatott a keresztény tudományokban. Az Intelmek politikai és erkölcstani tanácsadásai méltók a dicséretre. A gyöngéd atyai érzelmek nemesen olvadnak benne össze az uralkodói higgadt intésekkel, a komoly vallásosság hangjai az államférfiú józan utasításaival. Írója a Szentháromság egy Isten nevében fejtegeti, miért szükségesek minden ember számára az életintelmek s miért főként a királyoknak. Buzdítja a trónörököst a katolikus vallás megtartására, az egyház védelmére, a papok tiszteletére, a nemesekkel való türelmes bánásmódra, az irgalmas bíraskodásra, a jövevények szíves befogadására, a

23. kép. Kézai krónikájának kezdősorai.

tanácsadók megbecsülésére, az elődök példájának követésére, az ájtatosságra, a szív érenyeire. Ez a tíz fejezetből álló irat nyitja meg a magyar Corpus Juris törvényeinek sorozatát.

Szent Gellért életrajzán kívül több kisebb-nagyobb legendánk maradt fenn. *Szent István* király életének történetét több különböző szövegű kézirat őrzi. *Szent Imre* herceg áhitatos cselekedeteiről szintén olvashatunk egyet-mást. Van legendánk *Szent Mór* pécsi püspökről, *András* pórról, a vágmelléki remetéről és *Benedek* mártirról, akit lelketlen rablók öltek le felvidéki barlangjában. *Szent László* királynak is maradt fenn az Árpádok korszakából egy kisebb terjedelmű latin életírása, de ez a vázlat halavány színekkel festi hősét. Krónikáinkból a szent életű uralkodó fényes alakja sokkalta megkapóbban domborodik ki.

A történeti munkák sorát *Béla király névtelen jegyzőjének* könyve nyitja meg a tizenharmadik században. Az érdekes krónikában a magyar honfoglalás históriáját olvassuk. Megismerkedünk Scythia földjével, az ott lakó vitéz scythákkal, a magyarok őseivel; olvasunk a magyarok hosszú vándorútjáról, Álmos

első vezérről és Árpádról, a honfoglalóról; felvonulnak előttünk a honfoglalás összes mozzanatai, a nevezetesebb külföldi kalandozások, Zsolt és Taksony vezérek kora. Az utolsó sorokban feltűnik Géza vezér és Szent István alakja: »Toksun vezér pedig nemze Geysa nevezetű fiát, Magyarország ötödik vezérét. S azon időben a besenyők földjéről jöve egy fejedelmi származású vitéz, kinek neve vala Thonuzoba, Urkund atyja, kitől a Thomoy-nemzetség származik; kinek Toksun vezér lakóföldet ada a kemeji részeken a Tiszáig, ahol most Obad rév vagyon. Hanem ez a Thonuzoba Szent István király, Toksun vezér unokája, idejéig élt. S midőn boldog István király az élet ígéit hirdeté, és a magyarokat keresztelé, akkor Thonuzoba, hitben gyenge lévén, nem akara lenni kereszténnyé, hanem nejével együtt élve temettetett az obadi révbe, nehogy keresztelve maga s neje a Krisztussal örökké élne; de fia, Urkund, kereszténnyé léve, él a Krisztussal mindörökre.«

Béla király névtelen jegyzője — *Anonymus* — 1200 táján élt. Ő ugyan nem mondja meg, hogy melyik Béla királynak volt a nótáriusa, de az eddigi nyomozások kétségtelenné teszik a felvett időpont helyességét, tehát III. Béla korát. A derék magyar pap körülbelül abban az időben szerkeszthette össze latin szövegét, mikor a magyar Halotti Beszéd belekerült a Pray-kódexbe. Előszavában megemlíti, hogy egyik régi iskolatársa unszolta munkára. Barátja kívánságát figyelembe vette, tollat ragadott s a különböző történetírók elbeszélése nyomán hozzálátott a magyar honfoglalás történetének megírásához. Nem akarta, hogy a nagyszerű mult feledésbe menjen. »Hadd tudja az olvasó, mikép történtek a dolgok; nem illenék, hogy a nemes magyar nemzet eredetét, vitézi tetteit csak a parasztság hamis meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből ismerje, hanem inkább mostantól kezdve az írott munkák megbízható elbeszéléséből s a történelem tiszta magyarázatából merítse tudomását.« Eszerint nem a magyar mondákra akart támaszkodni, hanem a történelmi forrásművekre. A keze ügyébe eső külföldi históriai szövegeket fel is használta alaposan, de merített a hazai szájhagyományokból is. Képzeletét szintén sűrűn hívta segítségül. Ilyenformán kerek szerkezetű, eleven előadású, hazafias szellemű munkát adott, de egyúttal olyan alkotást, melynek történeti forrásértéke igen csekély. Tudósításai merőben ellenkeznek a honfoglalásra vonatkozó többi kútfő vallomásaival és jelenlegi történeti tudásunkkal.

Kevesebb fantáziával dolgozott — 1284 táján — *Kézai Simon* pap, IV. vagy Kún László király udvari káplánja. Krónikája összefoglaló mű: a magyar nemzet története a legrégebb időktől IV. László király koráig. Kézai elég folyékony latinsággal adta elő mondanivalóit, de egyes fejezetei nagy aránytalanságot mutatnak. Némelyik helyen bőbeszédű, máshol a legfontosabb eseményeket is mellőzi. Feltűnő tartalmi egyenetlenségének oka forrásaiban kereshető, amennyiben Kézai néhány előtte fekvő kézirat latin szövegét sorakoztatta egymás mögé több-kevesebb változtatással. Eszerint művében csak IV. László históriájának van önálló forrásértéke; továbbá a függelékek, melyben a jövevény nemesekről és az udvarnokokról szól. Történeti anyagának többi része megtalálható későbbi krónikáinkban is. A közös ősforrás, melyből valamennyi krónikásunk merített, azóta eltűnt.

Anonymus és Kézai munkái mellett megemlíthető *Julianus* domonkos-rendi szerzetes útleírása, mely a legérdekesebb hittérítő vállalkozások egyikével ismerteti meg az olvasót. A magyar királyi udvar támogatásával, 1235-ben, négy dömés barát — köztük *Julianus* — útnak indult, hogy felkeresse az urálvidéki őshazában visszamaradt pogány magyarok utódait. A nagy utat egyedül *Julianus* bírta ki. Ő, bár rettenetes nélkülözések gyötörték, a mai Orenburg táján ráakadt a pogány magyarokra. Nyelvüket teljesen megértette; azok is az ő magyar beszédét. A pogány magyarok nagyon megörültek *Julianus*nak. Házról-házra vitték, megmutogatták neki falvaikat, kérdésekkel halmozták el, tanításaira szorgalmasan figyeltek. Szerették volna maguknál tartani, de a jámbor dömés barát hazafelé indult. Itthon örömmel vették híreit. IV. Béla

király udvarának előkelői tanácskoztak is az áttelepítés módjáról, csakhogy a mongol hatalom előrontása minden tervet megsemmisített. Az ázsiai hódítók áradata hamarosan elsöpörte az urálvidéki magyarokat.

A Magyarországra törő mongol hadak kegyetlenkedéseinek történetét a jeles műveltségű *Rogérius* pap írta meg. *Rogérius* olasz ember volt, de életének jelentékeny része a magyar korona országainak területén folyt le. Az 1241. évi tatárjárás idején a váradi püspök udvarában tartózkodott; a tatárok elfogták, magukkal hurcolták, s csak hosszú szenvedés

24. kép. Kún László.

után szabadult ki kezük közül. Művében bőven ismerteti Magyarország állapotát a mongol veszedelem előtt; elbeszéli a sajóparti ütközet köré fűződő eseményeket; leírja végül a maga kalandos élményeit. Krónikája a tatárjárás magyarországi szakaszára nézve elsőrangú forrásmunka. *Rogérius* jó latin stílussal, szemléletesen ír s mindig szem előtt iparkodik tartani az igazságot. Egyes helyei olyanok, hogy lendület dolgában vetekednek a Bécsei Képes Krónika legszebb részeivel.

A magyarországi mongol pusztítás szörnyűségeiről szól az a kesergő vers is, a *Planctus destructionis regni Ungarie per Tartaros*, mely legrégibb emléke a hazai deák költészetnek. A névtelen verselő az igazságos Istenhez fohászkodik. Vérfürdőben és lángokban Magyarország földje; baromias csorda tiporja tájait; nincs semerre menekülés. Omolhatnak a bánat könnyüi. A nemzet jobbainak életét kioltotta a döntő csata napja, a király koronája porban hever. Bűnösök voltunk: méltán sujtott az ég! Most már szabadjára dühöng a förtelmes ellen-

ség, leroskadtak az Úr oltárai, legyilkoltan hevernek a papok, elnémult a szerzetesek ajka. Minden élő eszeveszetten menekül. De talán mégis van remény s az egykor rettegett, gazdag Magyarország újból feltámad, ha az Isten úgy akarja . . . A harmincegy strófás, rímes latin ének IV. Béla magyar király uralkodásának első évtizedéből maradt fenn. Szerzője magyar volt : egy ismeretlen nevű, költői lelkű szerzetes, kit kétségbeejtett Pannónia romlása. Siralmas énekét még akkor írta, mikor a mongolok Magyarországon tanyáztak s beköszöntött az 1241. és 1242. esztendő közé eső rettenetes tél.

25. kép. Sükösd lector
pecsétje.

III. FEJEZET.

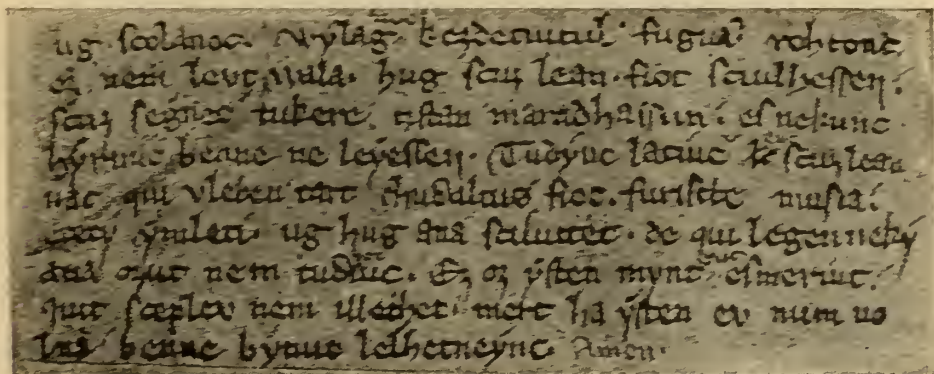
IRODALMUNK A VEGYESHÁZI KIRÁLYOK KORÁBAN.

(1301—1326.)

Magyar nyelvemlékeink megszaporodása.

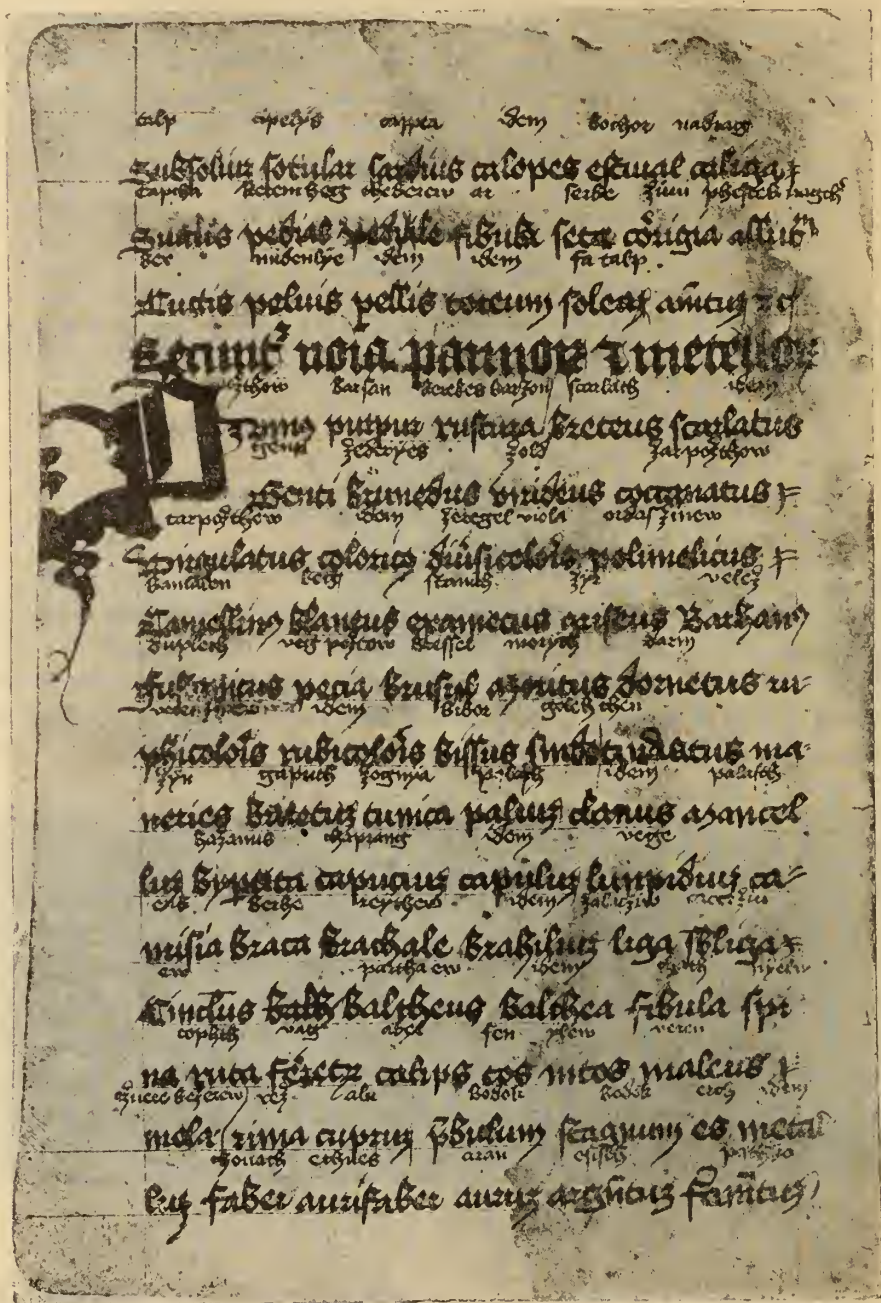
VEGYESHÁZI KIRÁLYOK uralkodása alatt az egyházi és világi elem között, tanultság dolgában, még mindig szembeszökő az ellentét. Míg a papi pályára készülő ifjak serényen iparkodtak elsajátítani koruk tudományát, a világi urak legtöbbször minden szellemi foglalkozás nélkül nóttek fel jószágaikon. Íróink némi kivétellel a papok sorából kerültek ki; a könyvtárak elsősorban a katolikus vallás érdekeit szolgálták.

26. kép. A Königsbergi töredék.

A tizennegyedik századból csak egy magyar nyelvemlék jutott korunkra: a *Königsbergi Töredék* néven ismert vallásos szöveg. A Königsbergi egyetemi könyvtárnak egyik latin nyelvű kódexéből került elő, még pedig igen megrongált állapotban. Szakadozott sorai a Boldogságos Szűz Mária szűzanyaságát dicsőítik. Helyesírása nagyjában megegyez a Halotti Beszédével, nyelve túl-

nyomóan mai alakokat mutat. Tudósaink verses maradványt látnak benne. Ha csakugyan költemény, úgy verselése rendkívül kezdetleges.

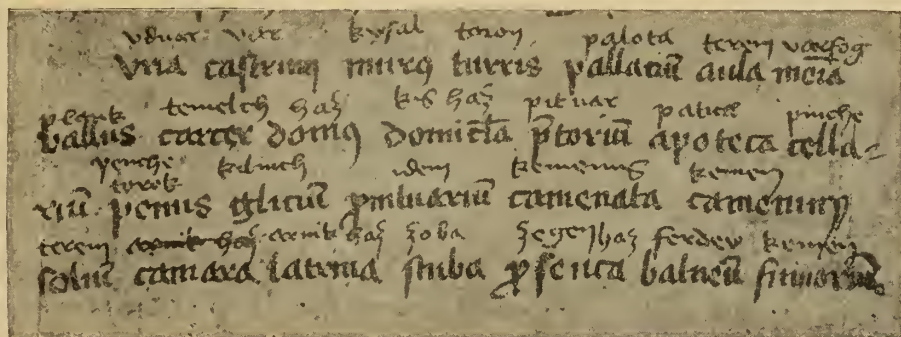
27. kép. A besztercei szójegyzék.

A tizenötödik század elejéig a tihanyi alapítólevelen, a Halotti Beszédén, a Gyulafehérvári Glosszákon és a Königsbergi Töredékeken, továbbá a krónikák

és oklevelek magyar szavain kívül nem találunk egyéb nyelvemléket. De az 1400. év után hirtelen megszaporodik magyar nyelvű szövegeink száma. Szójegyzékek, glosszák és kisebb-nagyobb kódexek váltogatják egymást.

Szótárirodalmunk legelső zsengeje, a *Besztercei Szójegyzék*, valószínűleg még 1415 előtt készült. Latin-magyar szótár, mely 1316 magyar szóval ismereteti meg az érdeklődőt. A vörös betűs, kisebb alakú magyar szavak a fekete tintával írott, nagyobb alakú latin szavaknak fölébe vannak írva. Egymásután olvashatjuk a világra, harcosokra, földekre, vizekre, hajókra, halakra, füvekre, házakra, ruhákra, díszekre, posztókra, ércekre, szekerekre, kutyákra, szőlőkre, gyümölcsökre, fákra, lovakra, barmokra, vadállatokra, férgekre, madarakra, asztali és konyhaeszközökre vonatkozó magyar elnevezések szócsoportjait. A szószeret művelődéstörténeti és nyelvtudományi fontossága szembeszökő.

A Besztercei Szójegyzékkel korra, tartalomra és nyelvre nézve nagyjából megegyezik a *Schlägli Szójegyzék*. Ennek a becses kéziratnak 2140 magyar szava

28. kép. A Schlägli szójegyzék.

becses adalékokkal gyarapítja régi nyelvünk ismeretét. Nem csekély számban mutat olyan kihalt szavakat, melyeknek helyét ma már szláv eredetű szók pótolják. Szintén fontos művelődéstörténeti kútforrás. Feltárja a középkori magyar urak ismereteinek egész körét.

A szövegközi, sorközi és lapszéli magyar jegyzetek sorát a *Schlägli Glosszák* nyitják meg. Egy kéziratoss latin szótárban fordulnak elő, amelynek szövege mellé itt-ott oda vannak vetve a megfelelő magyar kifejezések. A bejegyzés időköre az 1425. év tájára tehető.

Érdekese a *Római Glosszák*. Előfordulásuk helye egy olyan latin nyelvű Korvin-kódex, amelyben állati, növényi és ásványi termékeknek lexikonszerű leírása olvasható. A becses kódexet a római Casanate-könyvtár kéziratai között őrzik.

Még a tizenötödik század első feléből való legrégebb magyar nyelvű írott könyvünk: az *Ehrenfeld-kódex*. A becses maradvány Assisi Szent Ferenc életének részleteit tartalmazza. Nyolcvanegy levélből áll. Másolója ismeretlen. A benne megőrzött Ferenc-legenda külföldi latin kéziratok után készült.

A mohácsi vész tájáig több mint negyven magyar nyelvű kódex ismeretes. Nem egynek tartalma nyomtatásban is vaskos kötetet tölt meg. Mások

Свѣдѣннѣ
 Јан҃ко Јо҃ан

вѣн҃ко

Вѣн҃ко Јо҃ан

Јан҃ко Јо҃ан

Лѣтѣ

Рѣн҃ко

—: вѣдѣннѣ —

—: Нѣн҃ко Јо҃ан:

Нѣн҃ко Јо҃ан

Рѣн҃ко Јо҃ан

Рѣн҃ко Јо҃ан

Рѣн҃ко Јо҃ан

Рѣн҃ко

Рѣн҃ко

Рѣн҃ко

Рѣн҃ко

Рѣн҃ко

Рѣн҃ко

21. kép. Részlet a római Casanate-könyvtár Corvin-kódexének magyar bejegyzéseiből.

meglehetősen rövidек. Mellettük számos kisebb maradvány — vers, jegyzet, levél, okirat — jutott korunkra, amelyeknek szövegei minden oldalról megvilágítják a középkori magyarok nyelvét. A kódexek nyelve és a mai kor magyar beszéde közt felöltő az egyezés. A nehézkesen mozgó régi mondatokat többnyire könnyen megérthetjük mai nyelvtudásunkkal.

Középkori magyar nyelvemlékeink a nyelvtudósok számára gazdag anyagot nyújtanak. Jóval kevesebbet okulhatnak belőlük az irodalom fejlődésének kutatói. Középkori magyar nyelvű szövegeink kevés kivétellel fordítások — külföldi latin munkák átültetései — s ezek között az idegen eredetű fordítások és átdolgozások között alig akad olyan részlet, amely nem vallásos vonatkozású.

Irodalmunk történetében a mohácsi csatáig és a reformáció fellépéséig tartó szakaszt leghelyesebb volna a *katolikus szellemű s vallásos tárgyú fordítások időszakának* nevezni.

A szentírás fordításai.

A tizenötödik század husszita mozgalma hamar eljutott Magyarország földjére is. Zsigmond király uralkodásának vége felé — 1436 táján — már annyi husszitánk volt, hogy az ország némelyik vidékét egészen ellepték. Különösen a szerémségi magyarok ragaszkodtak szívósan Huss János tanaihoz és semmi áron sem akarták elfogadni a katolikus egyház papjait.

Ekkor jelent meg hazánkban a középkor egyik híres inkvizitora, az olasz származású Marchiai Jakab. A rettegett jövevény egyike volt a legbuzgóbb ferencrendi szerzeteseknek. A római szentszék és a magyar királyi udvar megbízásából éveken kereszt-

tül irtotta a magyarországi eretnekeket, s nem siker nélkül. Megtérítettjeinek számát százezrekre teszik, névéhez számos csodát fűznek. A római kato-

likus egyház emléke iránt való hálájának adott kifejezést, midőn utóbb a boldogok, majd a szentek közé avatta. Marchiai Jakab nagy erővel vetette magát a szerémségi husszitákra. Ahol prédikációi nem használtak, ott a legszigorubb büntetésekkel sujtotta az ellenszegülő népet. Szerémség husszitái rémülten menekültek előle.

A Szentírás legrégibb magyar fordítása ezeknek a husszita mozgalmaknak köszönhető. Két ferencrendi szerzetes volt a fordító: Tamás és Bálint. A két derék barátot husszita eretnekséggel vádolták, mire ők is menekülni kényszerültek. Híveik élén kivándoroltak Moldvába, az oláh Kárpátok alá, ahol egymásután épültek fel a magyar falvak. Valószínűleg ebben az időben, az 1436. és 1439. év között, készítették el nagy munkájukat: a Szentírás legrégibb magyar fordítását.

A Szentírás e legrégibb magyar fordításának maradványait három írott könyv tartotta fenn: a százhatvankét levélből álló *Bécsi-kódex*; a száznyaló levelet tartalmazó *Müncheni-kódex*; s a kilencvenhárom leveles *Apor-kódex*. A fordítás teljességének nagy a híja. Az ószövetségi részből csak Rút, Judit, Eszter, a Makkabeusok, Baruk, Dániel, Ózeás, Joel, Ámos, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Szofóniás, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyvei maradtak korunkra; megvannak továbbá a zsoltárok, s bírjuk a négy evangelista könyveit. — A fordítás nyelve túlságosan nyers; a kifejezések esetlenek. De azért lehetetlen elismeréssel nem lenni a szorgalmas úttörők iránt, akik annyi nehézséget küzdöttek le sikeresen a latin eredeti tolmácsolása alkalmával.

Tamás és Bálint bibliafordításán kívül több magyar nyelvű szentírási részlet jutott korunkra. Az Ószövetség és Újszö-

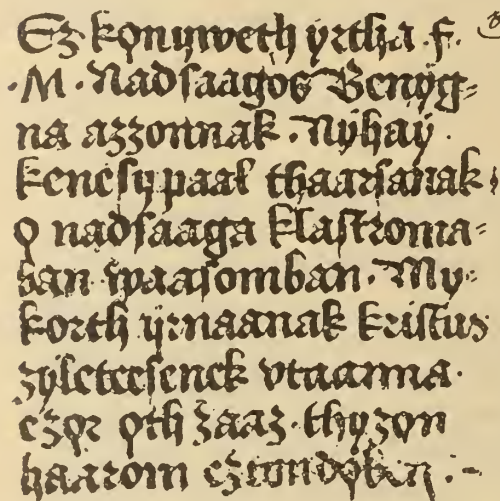
Szent sebetrew hualo guda
 ene gudaletassagual legeneb
 zent ferencnek zent seby melior.
 tegye az nemynemew efmeretes gudaletan
 yelenlegest mutatuan nemynemew fia
 duralo fateraknek gyulekezben mex yala
 az gyulekezben nemynemew predital
 fater bi badoy ferencet ez keppen gyulek
 uala ev yonaban hogy sem yastan ev
 tett latnya sem kezben hallama sem
 gyueben gybetynala zent sebetnek hely
 nel elcseswtnek lenye yuxor mylon
 emondot barat lakynak hegyet eluevl ez
 mondot quentben: binc elbelle hazaban
 meg yutakuala zent ferencet ev zent
 sebetnek helynel. gyitelenleguel es yule
 leguel indolatott foz fater el mene ti
 tton ka es az zent atpanak zent sebyhe
 lyet elcsinel elnakam vgyi hogy mende
 nestewfoguan m semmy meg non yek
 nnek de masod napon mylon azon fa
 ter ewne az atalnali. neze zent ferenc
 nek keperes lata ot at az helyeten y
 ab sebetet holott elnakatuala ment
 elzetet uolabudna. Es gondoluan meg

vetség nevezetesebb könyveinek egyaránt akadtak fordítói. Különös kedvvel fordították szerzeteseink a zsoltárokat. Kódexirodalmunk át és át van szöve zsoltárrészletekkel. Némelyikben még nagyon is sok a latinosság, másokban már feltűnő a kifejezések választékosságára való sikeres törekvés.

Imádságok, elmélkedések, tanítások és prédikációk fordításai.

Mivel a Szentírás fordítói előtt kész latin szöveg feküdt, fordításaik vizsgálata alig enged némi bepillantást lelki világukba. Az imádságok, elmélkedések, tanítások és prédikációk már több tájékozást nyújtanak. Igaz, hogy ezeknek a maradványoknak forrása szintén latin szöveg, de itt-ott akad egy-egy közbeszúrás, mely a magyar fordító leleményét dicséri.

Kódexeink bővelkednek imádságokban, elmélkedésekben, tanításokban és prédikációkban. Legmegkapóbbak a Szűz Mária személyével kapcsolatos helyek. Mivel az Uristen megközelíthetetlen magasságban látszónak tűnt fel a középkori emberek előtt, szerzeteseink és apácáink örömezték fordultak az Isten fiához és az Isten anyjához. Krisztus és Mária kultusza egész melegségében kifejlődött, úgy hogy az ájtatos hívek ajakáról jóval több könyörgés szállott hozzájuk mint az Atyához. A hétfájdalmas Boldogasz-

31. kép. Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyvének kolofonja.

szony sorsa különös erővel hatott a középkor aszkétáira. A felizgatott képzeletű szerzetes-írók egymásután költötték magasan szárnyaló dicséreteiket a szép és édességes asszonyhoz s a keresztfá előtt vergődő Szűzanya ajakára megrendítő siralmakat adtak. Ime egy részlet:

— Minekutánna a feszítők a keresztfának alóla eltávoztak volna, a keserves anya felemelteték a földről az ő hűgaitól... És hogy látá a vérrel kifolyó négy seböket, járula és fejére kulcsolá az ő szentségös kezeit.

— Monda: »Jaj énneköm ilyen nemű látásról. Mire szültem volt én ily fiat, kit ekképen látok megszaggyván lennie.«

— És téríté magát az asszonyi állatokhoz. Monda: »Ó mind tü fiút szült asszonyi állatok, imádjátok a teremő Istent, hogy a tü fiatokért ilyen keserűségöt ne szenvedjetök.« És fogdossa vala palástjával az aláhulló szentségös vért...

— És nézi vala az ő szentségös orcáját ő szívének keserűségével és ezt mondja vala: »Ó én szerető fiam, én tégödet adalak mindön embör fiainak fölötte szépségösben, mast kedeg látom te szent orcádat, ki vala szép piros színnel megékesilvén, halálos sárgasággal meghervadtnak lennie. És ki vala

mindenöknél szebb, imma látom mindenöknél éktelenbnek lenni. És az szentségös száz, ki énnéköm adott sok apolgatásokat és békelködésöket, imma látom, hogy engömet vigasztalnia és neköm szólania megtagad. És ime a szentségös kezek, kik földet-mennyet bírják, látom, hogy a vasszegekkel átalvervén tartatnak; és ime az szentségös szív, kiben az Istennek mindön bölcseiségének és tudományának kénce el vagon rejtván, immár egyebet nem tud, hanem csak halálnak keserűségét. És ime a szentségös lábak, kiknek a tenger, rajta járván, hátat vete, immár látom, hogy ezeket es a kemény vasszegek bírják. Valjon miképpen szenvedhet anyai szív ennyi seböket ő fián látnia, hogy az ő szüve meg nem hasad.»

... Szent István király uralkodásától kezdve évtizedről évtizedre szaporodtak a kolostorok; évről évre nőtt a barátok és az apácák száma. Kolostoraink áhitatos lakói sűrűn imádkoztak és kitartással terjesztették az égi ígét. Ennek a szemlélődő, jámbor életnek emlékeit őrzik imádságos és prédikációs kódexeink, a középkori papvilág gondolkodásának hűséges tükrei.

Legendák fordításai.

A legendák a szentek életének és csodáinak történetét tárják az olvasó elé. Nagy részük a felizgatott vallásos képzelődés terméke. Bennök a valóság a meg nem történt dolgokkal sűrűn keveredett. Miként Európa többi országai-ban, nálunk is közkedveltségnek örvendettek. Szerzeteseink a népszerűbb darabokat latinból magyarra fordították, apácáink pedig számos másolatot készítettek a magyar fordításokból.

Legendákat tartalmazó kódexeink darabjai közül különösen a magyar szentek életírásai kötik le figyelmünket. Magyarország szentjeinek és boldogjainak javarésze az Árpádok királyi családjából került ki; így, a tizenegyedik században, Szent István király, Szent Imre herceg, Szent László király; a tizenharmadik században Szent Erzsébet és Boldog Margit. Magyar nyelvű legendáink a tizenhatodik század első negyedéből maradtak fenn. Kivétel nélkül latin szövegek után készült fordítások.

A boldogságos *Szent István* király legendája a magyarok első keresztény uralkodójának életrajzát adja. Némelyik részletén szembetűnő a középkori csodálatos hiszékenység. Hogy például milyen irgalmas szívű volt István király, ennek igazolására a következő történetet olvassuk. A király erszénye mindenkoron bővelkedett arany forintokkal s a király egyetlen szegényt sem bocsátott el alamizsna nélkül. Történt pedig, hogy egy éjjel felkelt, magához vett egy zacskó pénzt és a szegények közé ment. Ezek reá rohanának; pénzét elragadozták; szakállát kiszaggatták. István király nem lobbant haragra. Hálaadó szívvel, örvendő lélekkel ment a Boldogságos Szűz Mária képe elé, ott térdre esett és sírva szólt: »Ő mennyei dicsőségnek királyné asszonya és énnékem: ime, kit te királlyá tettél, a te vitézid minemű tisztességgel illettek. Ha ellenségem tette volna rajtam, hát te szent segedelmeddel megállanám bosszúmat. De ezt kívánom énnékem az örök boldogságban megfizetni. Üdvözítőnknek mondása szerint: te fejteknek egy hajszála sem vész el.«

Az önmehtagadó nagy király fia, *Szent Imre* herceg talán még atyját is felülmulta az alázatosság erényének gyakorlásában. A nevével kapcsolatos csodák között a Konrád vitéz feloldozásáról szóló történet emelkedik ki. »Vala egy nagy bűnös ember, kinek Corlath vala neve. Kinek mikoron Űr Isten malasztját adta volna, töredelmességre méne Rómában úr pápához, kinek Hyldebrandus vala neve. Kinek mikoron meggyóna volna bűneit, ilyen penitenciát hagyja őneki : hogy megvaszattatná ő magát és egy levélben bele írván ő bűneit, úr pápai pecsétivel megpecsételvén és minden bulcsús helyeket, szenteknek temetésit eljárna és valahol Űr Istennek irgalmassága szerint a vasak ő róla elszakadoznának, ott tudná megbocsáttatni az ő nagy bűneit.« A szegény ember bejárta a félvilágot, de sehol sem nyert irgalmat. Ekkor meghallotta István

32. kép. Szent István harca Kean vezérrel.

király csodatételeit. Eljött sírjához. Mikor elszunnyadt, megjelent előtte Szent István és kijelentette, hogy az ő érdemei csekélyek felmentésére, de menjen el szűzi életű fiának, Szent Imrének koporsójához és őt hívja segítségül. A vitéz engedelmeskedett s a herceg koporsója előtt megtörtént a csoda : a vasak nagy csörgéssel-csattogással pattogtak le Konrád kezéről.

Az Árpád-házi királyi családból származó szentek közül *Szent László* nőtt legjobban a nemzet lelkéhez. Klastromainkban sokat tudtak őróla regélni. Mikor például az elűzött Salamon király Pozsony falai alatt szembeszállt vele, megdöbbenve látta, hogy : »két szent angyalok vannak Szent Lászlónak feje fölött, tüzes töröket tartván ő kezökben és Szent Lászlót oltalmazván. Mondának a vitézek : uram, mit futsz ? Nám, nem szoktál te egy, kettő avagy három előtt elfutni. Kiknek felele : tudjátok, hogy emberek előtt nem futok. De ez nem ember, mert tüzes angyalok oltalmazzák őtet.« Szent László imádságaihoz,

harcaihoz, pénzéhez, kútjához, kocsijához, lovához, barmaihoz, fűvéhez és koporsójához számos legendás történet fűződött. Életében égi gondviselés örködött léptei fölött, halála után mennyei csodatételek tartották fenn emlékét. Méltán írta az életszentségében gyönyörködő legendás-barát: »A kegyes Szent László király azért teljes minden lelki jószággal, szentséggel és Úr Istennek malasztjával mülék ki e gyarló világból, menván a mennyei halhatatlan örök király dicsőséges életnek társaságában ő birodalmának tizenkilenc esztendeiben. Azt látván és hallván nemcsak Magyarországon, de mind egész kereszténységben nagy siralom és bánat támadta ilyen kegyes királynak halálán. És három esztendeig ez országban szép öltözet, táncjárás és vigasságtétel sem láttaték, sem hallattaték.«

Árpád-házi női szentjeink közül *Magyarországi Szent Erzsébet* asszonynak gyengéd alakja ragadja meg a figyelmet. A mennyei magat II. Endre királynak volt a leánya. Mikor ötödik esztendejébe fordult, már olyan malasztot adott neki az Isten, hogy mindenek csodálkoznak vala rajta. Buzgón látogatta a szentegyházat, ájtatosan hallgatta a szentmisét, gondot viselt a szegényekre. A világi hivalkodástól, tánctól, játéktól iszonyodott. »Történék egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy, úgy mint senki ne látná, vinne apró maradékokat a vár kapuja elében a szegényeknek. És, ime, elől találá az ő atyja, csodálkozván rajta, ennen maga mit járna és hova sietne. Megszólítá őtet: »Fiam, Erzsébet, hova mégy, mit vissz?« A nemes király leánya miért felette szemérmes vala, nagyon megszégyenlé magát és meg-

33. kép. Szent László legendája.

ijede. És nem tudta félelmében egyebet mit felelni: »Im, rózsát viszek.« Az ő atyja kedig, mint eszes ember, meggondolá, hogy nem volna rózsavirágnak ideje, hozzá hívá és meglátá keletét (így!). Hát mind szép rózsavirág az asszú apró portéka. Ó nagy ártatlanság, ó szeplőtelenységnek halhatatlan malasztja! Ime, az áldott mennyei király nem hagyá az ő szerelmes szolgáló leánya beszédét hamisságban, hogy szemérmes ne vallana, de inkább szentséges voltát isteni irgalmasság követné. Azt látván az ő atyja elcsodálkozék rajta. E leányzó, ha élhetend vala, mi nagyvá lészen. Annak okáért nem akará mívelkedetiben megbántani, látván, hogy mind lelki ájtatosságában, mind jó mívelkedetiben Krisztus Jézusnak ájtatos szolgáló leánya volna.« Ez a híres rózsajelenet középkori magyar nyelvű fordításban. Erzsébetet azután, hajadon-korában, Turingya hercegéhez adták feleségül. A nagy magasztos asszonyállat önfeláldo-

zásának ezer példáját mutatta. Mikor férje elveszett a Szentföldön, gonosz emberek támadtak reá: kikergették jószágából és megtiltották, hogy valaki befogadja. A szegény teremtes egy sertésakolba szorult, hálákat adván az Úristennek nyomoruságáért. — Később egy kolostor falai között ta-

Szent margit azt mondta halála után
 egy esztendővel: eo est halálom. Az ife
 nyű erevetek mellettendű nyíra. Kezde ez
 szentleves szű szent margit azon fene
 nyű choda tetelenekkel. Elevez ezenke
 pen. Mijkoron jennak ur születetij
 után. Ezer szű szű. hetvenket eszt
 denben. Junius havanak tizenhar
 mad napján. pünket octavaija után
 való fedden. harmad ora után. Egy

34. kép. Részlet Szent Margit életének 139-ik lapjáról.

lált menedéket. A mennyből szózat hallatszott hozzá: meghallgattatott a te imádságod, én szerelmes jegyesem! És ettől a naptól kezdve sok égi látomással és hallomással dicsőítettett mind haláláig. »Lőn kedig temetése németországbeli Markburban, mikoron írának Úr Fiú születetnek utána ezerkét-százharmincegy esztendőben, dicsértetvén mind ez ideiglen nagy sok jegyekkel, csodatételekkel és irgalomtételekkel Úr Istennek neve dicséretére, ez ő nagy szentséges voltának méltó emlékezetére, kinek szent érdeme legyen mi bűneinknek bocsánatja, malasztnak nyeresé és az örök dicsőségnek jutalma. Amen.«

A régi magyar apácakolostorok élete elevenedik meg *Magyarországi Boldog Margit* legendájában. Boldog Margit, IV. Béla király leánya, a domonkosrendi apácák veszprémi kolostorában kezdett növekedni, majd átkerült a Buda és Pest között fekvő kies szigetre, a Nyúlak szigetére. Életszentségével hamar kitűnt társnői sorából. Alacsony kézimunkákat végzett, betegeket ápol, bőtölt, imádkozott, testét sanyargatta. A szolgák szolgája akart lenni; a vértanúság volt egyedüli vágya. Nevéhez annyi csoda fűződött, hogy halála után mindjárt megindították a szentté-avatást megelőző tárgyalásokat. A római szentszék részéről olasz biztosok érkeztek a Nyúlak szigetére, de az általuk

gyűjtött tanuvallomások nem elégítették ki a római pápai udvart. Hiába sürgették Árpád-házi és vegyesházi királyaink a szentté avatás megvalósítását, kérelmük nem talált meghallgatásra. A szeplőtelen életű szűz mindazonáltal eszményképe és sűrűn magasztalt szentje lett középkori apácáinknak.

Nagyszámú legendánk maradt fenn a külföldi szentekről. Különös népszerűségnek örvendett *Szent Ferenc* és *Szent Domonkos* legendája. Az előbbi a ferencesek alapítójának életéről és esodatételeiről szólt; az utóbbi a dömések atyjának pályafutásáról. *Szent Krisztina* életírásában a hitéért állhatatosan küzdő, híres tyrusi hajadon kínzásait olvassuk; *Ádám és Éva* legendájában az emberiség ősszüleinek hányatásairól értesülünk. Némelyik kódexünk meglepően gazdag lelőhelyét nyújtja a külföldi eredetű, latinból fordított legendáknak.

A költőibb tartalmú darabok közül kiválik *Szent Elek* legendája. Egy szűz ifjú szerepel benne, az Arkadius és Honorius császárok uralkodása alatt élő Elek. Midőn atyja, az előkelő udvari főember, összeházasítja választottjával, Elek a nászéjszakát istenes elmélkedéseknek szenteli. Az Úr szerelméről és az önmegtartóztatás erényéről beszél feleségének; azután, anélkül hogy érintené hitvesét, eltűnik a szülői házból. Koldusrongyokba öltözve, tizenhét álló esztendőn keresztül nyomorog Krisztus nevéért s ekkor mint ismeretlen koldus kerül haza, atyja palotájába, ahol tizenhét esztendeig eszi az irgalom kenyerét. Szenved, imádkozik. Midőn halála közeleg, írásba foglalja élete hányatásait, bevallja eddig titkolt nevét s boldogan hal meg, kezében a levéllel. Ebben a pillanatban isteni szózat hangzik a mennyből, mire a római pápa és a császárok a nevezetes helyre sietnek. Kiderül minden. A család tagjai sírva borulnak Elek holttestére; a pápa, a császárok meg az egész nép megilletődve fohászolnak az Istenhez. — A megkapó részletekben bővelkedő szomorú történet lebilineselte a magyar fordítót. Munkáján észrevehetőleg nagy gonddal dolgozott. Előadása helyenkint meglep hatásosságával. Milyen megindító például a fia holtteste felé rohanó boldogtalan anya siralma: »és, ime, amiképen a tenyésző oroszlán megszaggatván a hálót és siet az ő kölykeihez: ezenképen Szent Eleknek anyja, ruháit megszaggatván, haját megbocsátván, kezeit fejére felkulcsolván és szemeit menyországra felemelvén, kezde a szent testhez sietnie. De mikoron a sokaságtul hozzá nem juthatna, kezde nagy kiáltással im ezt mondanía: »Adjatok utat énnekem, római férfiak, hogy láthassam az én szerető fiamat és azt, ki emlette az én emleimet.« Ezenközben nagy erősen juta a szent testhez. És legottan esék reá. És nagy sírással ím ezt kezdé mondanía: »Ó jaj, énnekem én szerető fiam! Én szemeimnek világossága, lelkemnek vígasztalója, méhemnek édes gyümölese! És teljes életemnek egyetlenegy reménysége! Miért cselekedél el kegyetlenül mivelünk? Látod vala atyádat és engemet, nyavalyást, naponként siránkoznunk és nem jelentéd magadat minekünk meg.« Ezeket mondván ottan-ottan elterjeszti vala magát a szent testen. És néha arcáját apolja vala, néha ajakit. Néha szemeit és néha homlokát. Szent Eleknek arcája pedig fénylik vala, mint a nap.«

Igen szép *Barlám és Jozafát* legendája, mely Jozafátnak, az indiai királyfi-nak, történetét adja elő. Jozafátot atyja, a keresztény-üldöző Avennir király, nagyon félti Krisztus vallásától s ezért elkülönítve nevelteti. Meghagyja a

királyfi környezetének, hogy fia előtt betegségről, szegénységről, vénségről és halálról említést se tegyenek, mivel a keresztény vallást az élet nyomorai terjesztik leginkább. De midőn a gyermek ifjává serdül, amint először kilép az utcára, mindjárt megismeri az élet igazságtalanságait. Ekkor keresi fel őt szent Barlám, a Szennár pusztáin élő agg remete. Jozafát megtér, megkeresztelkedik, új vallását rendíthetetlenül védi, sőt atyját is rábírja a kereszténység felvételére. Azután mesteréhez, szent Barlámhoz vonul a pusztába, ahol élete végéig remetéskedik. De végre: ő is kimúlék e világból. »Melyet hallván Barakhias király, kinek Jozafát országát hagyta vala, el oda méne nagy sereggel. És Barlámnak és Jozafátnak testöket felvevén, az ő városába vivé. És ott nagy tiszteességgel eltemetteté. Kiknek koporsójoknál mind eddig sok csodák lesznek, a mi urunk Krisztusnak dicséretére. Ki Atyával és Szentlélekkel egy bizony Isten. Amen.« — Ez a híres vallásos elbeszélés, melyet a középkorban mindenki igaz történetnek tartott, tulajdonképen a buddhizmus főlegendája. A Krisztus születése előtt félezer évvel élő Buddha királyfi lelki fordulásának történetét olvassuk benne. Egyike a legérdekesebb kölcsönvételeknek. Az ismeretlen magyar fordító, úgy látszik, nagy gyönyörűségét lelte a színes történetben, mert legendája elején ekként nyilatkozik: »Űrnak nevében kezdetik a szent Barlámnak élete; kérem azért én, ki ezt írtam, mindazokat, kik e könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel olvassák, mert igen szép.«

Legendáinkból kitűnik, hogy szerzeteseinknek még nagyon sokat kellett küzdeniök a magyar nyelvvel. Árányos mondatokat, könnyen gördülő szövegrészleteket ritkán tudtak alkotni. Fordító munkájuk közben nem is a művészi előadás volt a céljuk, hanem a hűség. Latin szövegeiket lehetőleg úgy tolmácsolták, hogy az eredeti legendának egyetlen kifejezése se vesszen el a magyar kéziratban.

Példák fordításai.

Példák alatt a középkorban olyan rövid elbeszéléseket értettek, amelyekből valamiféle erkölcsi tanulságot lehetett levonni. Hősei nem szentek voltak, hanem közönséges emberek; tartalmukban rendszeren ott szerepelt a csodás elem. Terjedelmük a legendákhoz viszonyítva igen kicsi, de változatosságuk, elevenességük és kerekdedségük többnyire nagyobb amazokénál. Eredetijük latin szöveg.

Példáink sorában számos kedves történet található. A haragról többek között ilyen példát olvashatunk: »Vala egy szent atya, kinek vala neve Illarion apát. Ez Illarion apát mene meglátogatni néminemű püspököt. E püspök fogadá e szent atyát nagy szeretettel. És ada őneki enni madárhúst. Monda a szent atya a püspöknek: »Mitőlfogva a szent szerzetnek ruháját felvettem, attőlfogva soha húst nem ettem.« Monda a püspök: »Mitőlfogva a püspökségnek ruháját felvettem, nem hagytam elaludni az embert, ki engem megbántott, sem el nem aludtam, ha valakit én megbántottam, mígnem megengeszteltem őtet.« Monda a szent atya: »Bocsáss énnekem szent atyám, püspök, mert a te életed jobb az én életemnél.«

A megnyugtató végű mesék mellett akad több nyers história. Felháborító például a jókedvű barátról szóló elbeszélés. Egy szentséges életű szegény fráter-

nek az volt minden bűne, hogy igen hamar elnevette magát. Vidámságáért bűnhődnie kellett. Mivel »az isteni ítélet szerint a bűn kinnal vakartatik el embernek lelkéről, e barát kínra tartozik vala a nevetésnek bűnéért. Azért hagyá az Uristen, hogy e barátot az ördögök alván elvinnék. Elvivék e barátot

Elvástatják zent atijának eleveiben.
 Egy pelda ezenképpen.
 Egy ideiben vala egy frater. Hogy kij
 erdekegetül annera beferteték vala eh
 segel és ev restenek erevtelesegenel.
 Hogy napnak elfev ideere jutuan olj
 igen elhezijék vala. és ev ereije olj igen
 el fogyatkozijék vala. Semmi képpen
 edden nem zenuedhet vala. De maga
 azért nem ezijék vala hanem ugij
 mond vala ev zueben. Valamijkep
 pen lehet. de meg varom az harmad
 orat. és akkoron ezem. Mikoron kedeg
 el ju vala az harmad ora. ugmond
 vala az ev gondolatijnak. mastan ev
 erevnel varnom zenuednem kel minnd
 hatod onaijg. Mikoron jut vala ha
 tod orara. meg aztagyja vala az azijv
 kenijeret az viizben. és ugmond vala

35. kép. Részlet a Példák könyvéből.

az ördögök és harmad napig tarták önálok. Harmadnap után meghozák ötet az ördögök az ő ágyához, igen keményen megostorozván és megsebhethvén. E barát ennek utána megvallá, hogy ő nagy sok rettenetes, csudálatos és félelmes dolgokat látott. E barát ennek utána éle tizenöt esztendő, de maga az ő sebei semminemű orvossággal meg nem gyógyíthatatának, de mindenkoron

újonan és nyílván állnak. Az ő sebei közül némelyek valának egy ujjnyi mélységűek . . . E barát, mikoron látja vala, hogy valaki könnyen nevet vala, avagy szertelen erkölccsel tartja vala ő magát, tehát úgy mond vala : »Ó, ha te tudnád, mely igen nagy kint kell szenvedned e megfeszlett erkölcsért és hiúságos nevetésért, netalán megfeddenéd magadat.« Ó, én szerető atyámfia, mit mondhatunk az egyéb nagy bűnökről, ha csak ilyen apró bűnökről, nevetésről is ilyen nagy kínokat kell szenvednünk. Mely kínoktól minket is oltalmazzon Szent-háromság.«

Egyike a legszebb kis történeteknek a verembe zuhant emberről szóló példa. »Azok, akik a testi gyönyörűségeket kívánják és ő lelkeket élhel hagyják meghalnia, hasonlatosok néminemő emberhez, ki mikoron egy unicornis nevű vad előtt futna, hogy ötet meg ne marnája, esék egy nagy mély verembe. És mikoron alá esnék, egy bokorhoz kapaszkodék ő kezeivel és lábaival, álla egy állhatatlan köre, ki iszamó vala. Tekéntvén kegyiglen az ember a bokornak gyökerére, kihez tartozik vala, látá tahát, két egér rágja a bokornak gyökerét. Egyik vala fehér, másik fekete és immár közel valának, hogy által rágnáják.

*Ezer est 323 es tizenhet ezredben: kezdte
 tet ez kegyiglen: Jerdan huszt napra után:
 Ezen ezredben halanak meg az kegyiglen:
 források: legyen 91 kato azzon mind az többi .7*

36. kép. Ráskai Lea, dömés apáca jegyzete a »Sz. Domokos élete« című kódex végén.

Tekénte a veremnek fenekére, látá egy nagy rettenetes sárkányt, ki ő szájából lángas tüzet ereszt vala és ő száját megtátván, kívánja vala ötet megmarnia. Tekénte továbbá a köre, kin áll vala, látá tahát, négy kegyiglen tolt ki fejét, akarván az ő lábát megmarnia, felemelvén kegyiglen az ő szemeit, látá egy kevés mézet aláfolyni a bokornak ágáról. Elfeledé az veszedelmeket, kibe vala vetetvén mindenfelől, a mézen foga nyalakodnia és azonközbe a két egér elrágá a bokornak gyökerét, és a kigyók megmarák az ő lábait és esék a sárkánynak torkába. Lélők szerint: az unicornis vad a halál, ki mindenha űz embert és kívánja ötet megmarnia; az verem, ez világ kirakva minden gonoszszággal, a bokor embernek élete, kit a két egér, a fejtér és a fekete megemészti, azaz rágja: a nap és az éj. A négy kigyó fő, avagy a négy éltető állat; tudnia mint: egyik föld, más víz, harmad tűz, negyed ég, kikkél embernek teste szereztetett. A sárkány kegyiglen pokolnak szája, ki mindent kíván megmarnia. Az méz kegyiglen ez világnak hazug gyönyörűsége, ki miatt ember megcsalattatik és örökké elkárhozik.«

Példáink többnyire a legendák, prédikációk és tanítások szövegeiben fordulnak elő, de van önálló gyűjteményük is: a *Példák Könyve*. Kis negyedréti, negyvenhárom levélnyi papiros-kódex ez a budapesti egyetemi könyvtár birtokában. Huszonnégy példa található benne. A kódexet három apáca másolta egy készen fekvő magyar fordításból, amelynek azóta nyoma veszett. Másolásuk

időpontja az 1510. évre tehető. Az egyik másolót ismerjük: ez *Ráskai Lea*, a tizenhatodik század első negyedében munkálkodó dömés apáca, aki a *Példák Könyvének* első felén kívül még több írott könyvet is másolt, így a *Margit-legendát*, a *Domonkos-legendát*, a *Cornides-kódexet* és a *Horvát-kódexet*. *Ráskai Lea*, középkori tollforgató-apácáink legszorgalmasabbika, valószínűleg annak a főúri nemzetségnek volt egyik tagja, mely az aranybulla idejétől kezdve valami négyszáz esztendőn keresztül virágzott. Az előkelő származású hajadon a Buda és Pest mellett fekvő Margitszigeten éledgett, az ottani domonkosrendi apácák sorában. A kolostor falai mögül élénk figyelemmel kísérte hazája ügyeit; sőt egyik másolatának, a *Cornides-kódexnek*, lapjain rövid megjegyzéseket is tett néhány korabeli nevezetes eseményről. Mint kódexmásoló, egyike a legértelmesebbeknek. Az előtte fekvő szövegeket nem írta le gépiesen, hanem mindenütt ragaszkodott a maga helyesírásához, mely annyira következetes, hogy másoló-kortársai közül csak egy-kettő tudta megközelíteni.

Verses fordítások.

A középkorból fennmaradt magyar nyelvű prózai szövegekben alig akad eredetiség. Ügyszólván kivétel nélkül latin munkák fordításai. Ezek a vallásos irányú próbálkozások elég jó tájékozást nyújtanak a Hunyadiak és Jagellók uralkodása alatt élő szerzetesek olvasmányairól, de éppen nem alkalmasak arra, hogy belőlük örvendetes következtetéseket vonhassunk le a középkori magyar szellem alkotó tevékenységére és teremtő képességére nézve.

A verses formában készített középkori magyar nyelvű munkák túlnyomó nagy része szintén fordítás.

A vallásos líra körébe tartozó fordítások közül megemlíthetők a Szentháromságot, az Atyát, a Fiút, a Szentlelket és a Szűz Máriát dicsőítő énekek. Legsikerültebb valamennyi között *Szent Bernát Himnusza A fölfeszített Krisztushoz*. Nem szó szerint való fordítás. Az eredeti latin költeménynek szép gondolatai mozgásba hozták az ismeretlen magyar fordító képzeletét, úgy hogy a jelenleg előttünk fekvő szöveg a szabad utánzás benyomását teszi. Nyelvéről és verseléséről nyujtson tájékozást az itt következő részlet:

Idvöz légy ez világnak idvössége.
Drágalátos Jézus Krisztus!
Im én körösztfádhöz léptem,
Te légy neköm segédmem.
Szent körösztfán ha gondollak,
Te kénodban én kívánlak.
Úgy imádlak mint látnálak,
Sőt én előttem tudlak.

Ó mely mezételen tégöd látlak,
Szent körösztfán ha imádlak!
Megveretve, meghúzlalva,
Megtöretve, megutálva
Kegyös pásztor! te kénodban
En ne legyek megutálván?

Esmerj engöm, édös Váltóm!
Legyön te szent kénod gondom.
Keserüllek tiszta szívvvel,
Kívánatos akarattal,
Nem fárattság, sem nehésség,
De vígasság és édösség
Ha kénodban őrizendlek,
Körösztfádon ölelendlek.

Kérlek uram, meg ne utálj,
Méltóságost engöm meghallgass:
Közel vagyon te halálod,
Im előtted te szolgáló...
Szent fejedet hozzám hajtsad,
En ölembe megnyugossad.

Te bévségös malasztodba
Vongy tehozzád bizonságban,
Hogy lássalak, kívánjalak,
Szolgáljalak, nyugossalak !

Ó mely kegyösségben látlak,
Mert kész vagy jónak és gonosznak,
Kegyötlennek és kegyösnek,
Te sebeidben mind helt lelñök,

Mert szent vérödnek hullását
Te ő nekik ingyen adád.

Kegyös uram, Jézus Krisztus !
Ki verettettél, sebösültettél,
Kesergettettél !
Betegőkért betegültél,
Szegényökön könyörültél ;

Im én magam hozzád vettem,
Kór voltomat hol esmertem :
Bínösökön ki könyörülsz,
Hiszöm, velem nem nehezülsz.

A vallásos epikának csak egyetlen terméke jutott korunkra : az a verses legenda, mely *Alexandriai Szent Katalin* életéről és vértanúságáról szól. Ez a több mint négyezer sorból álló elbeszélő költemény egymagában sokkal nagyobb terjedelmű, mint a mohácsi csata előtti időkből ismeretes valamennyi magyar nyelvű verses termék együttvéve.

Egy tiszta életű, tudós hajadonnak, az Alexandriába való Szent Katalin-nak történetét olvassuk legendánkban. Katalin születését csoda előzte meg. Atyja, Costus király, még abban az időben uralkodott, amikor a pogány római császárok tüzzel-vassal irtották a keresztényeket. Costus is pogány volt ; bővel-

kedett minden jóban, de azért boldogtalannak érezte magát, mert házasságát az ég nem áldotta meg gyermekkel. Ekkor a híres görög bölcsnek, Alphorabiusnak tanácsára arany szobrot öntetett. A drága érc csodálatos módon a kereszt alakját vette fel, mire a pogány bálványok mind ledőltek. Kilenc hónap múlva megszületett Katalin. Tudósok nevelték s fáradságuk nem volt hiábavaló, mert a szép királyleány a legbölcsebb szűzek egyikévé serdült. Mikor Costus meghalt, Katalin állott az alexandriai királyság élére. Megkeresztelkedett és Krisztus jegyese-ként uralkodott. Hiába parancsolta most már Róma császára, a keresztényüldöző

PROLOGUS

Tstemek kegyelmessége
és o nek y drágosága így
nagy o szent y közt me-
rt nek yk anny iot zenz-
jot hogy nyit zent pal-
meg jelent y halo eem-
ber nem ertket y mert g
nyit fenes menyörzag
ban geződelmes zent egy-
házban élnek menyey et
kegyel monhatatlan oren-
mekel azonkeppen ez nyilag
ban nytezkodo zent egyház
ban nygh világ y világban

37. kép. Alexandriai Szent Katalin verses legendájának első lapja.

Maxentius, hogy áldozzék a pogány isteneknek, Katalin hajthatatlan maradt, sőt a vele vitázó pogány bölcseket is áttérítette a keresztény vallásra. Áttértek a császár leghívebb emberei, áttért maga a császárné is. Csak Maxentius maradt hajthatatlan. A kegyetlen uralkodó minden kigondolható hatással iparkodott megtörni az állhatatos leányt, de mesterkedései nem vezettek sikerre. Kudarca miatt érzett bűsz dühében végre is hóhérral vágatta le fejét. Katalin lefejezése alkalmával mindjárt csoda történt: nem vér patakzott a nyakából, hanem derekából tej folya; testét pedig a mennyből alászállott angyalok Sina hegyére szállították:

Holott két csoda jelenék

Elő: mert hogy fejét vevék,

Vér nem jára ő nyakából,

De tej folya derekából,

Az szízségnek jegyére,

Kiben lakék mind míg éle.

Más csoda megént ez lón:

Hogy menyből angyalok szállának,

És őneki ennyet szolgálának:

Hogy ő testét el-felvévék,

És Sinai hegyére el-felvivék,

Ki oda oly messze vala,

Hogy húsz napi menőfeld vala.

Holott nagy sok csodák lésznek:

Kórok egészséget vésznek,

Lelke kegyig menyországban

Oly nagy dicsőségben és bódogságban

Vagyon, hogy nem úgy hogy megmondhatnók,

Vagy kegyiglen megírhatnók,

De csak meg sem gondolhattuk,

Mígnem szemünkkel megláttuk.

Hogy kegyig oda mehessünk,

Az szíznek így reménkegyünk:

•Bódog szűz Katerina,

Kinek testét tartja Sina,

Imádd értünk teremtenket,

És nyerjed idvességünket,

Nyerjed minden kívánonkat,

Igaz jószágban ajektatunkat,

Hogy teveled dicsőlvén;

Vigadhassunk mind örekké. •

38. kép. Krisztus sírbatétele.

Alexandriai Szent Katalin verses legendájának készítőjét nem ismerjük. Az ismeretlen magyar szerzetes latin szövegek után írta munkáját; a maga képzeletéből alig adott valami anyagot verses legendája felépítéséhez. Nyelvéről és verseléséről nem lehet nagy elismeréssel nyilatkozni. Csak itt-ott akad néhány lendületesebb helye. A nagy terjedelmű verses legendát az Érsekújvári-kódex őrizte meg, az az írott könyv, melyet 1833-ban találtak meg az érsekújvári ferencrendi kolostor kötetei között. A kétszázkilencven levélből álló kódex jelenleg a Magyar Tudományos Akadémiáé. Tartalmát evangéliumi szakaszok, vallásos elmélkedések, tanítások és legendák teszik. Három másolója az 1529–1531. években felváltva dolgozott rajta. Legnagyobb része — így a verses Katalin-legenda — Sövényházi Márta domonkosrendi apáca tolla alól került ki. A két másik másolónak neve ismeretlen.

Középkori verses fordításainkban a verses forma tökéletlensége különösen szembeötlő. Igen sokszor még a sorok szótagszáma sem egyezik; emellett a ritmusnak és a rímelésnek is legkebbe csak szándékát lehet sejtteni. Az ilyen fajta himnusz-fordítás igen gyakori:

Király zászlói terjednek,
Keresztnek titkja finletik,
Kin testben testnek teremője
Felfeszült keresztfára.

Kin aznak fölőtte megsebesült
Csucsának kemén öklelésével;
Hogy minket bintől mosna,
Vér vízzel összeve folyamék.

Vagy egy másik verses darab:

Dicsőséges viadalnak nyelvem
Inekljed ű hadát!
És keresztfának ű győzésén
Mongy nemes diadalmat,
Miként világnak váltója
Meghalván győzött volna.

Elébb teremtett atyjának
Báná űr megcsalattát,
Mikor ártó almát evén

Megtölt kit hű Dávid
Ineklett ű kintornájában
Mondván: »Nemzetek között
Isten az fáról országlott.«

Ékes ez fénlő díszes fa,
Királynak bársonyával ékesült.
Fák között kiválasztott
Illy szent tagokat illetni.

Ű halálba leesék;
Tahát az fát ű megjegyzé,
Fának kárát megfizetni.

Idvösségnek ű szere
Követé volt az dolgot,
Csalárdnak sok mesterségét
Mesterség megcsalnia,
És onnét venne őrvosságot,
Honnét sértett ellenség.

Középkori verses fordításaink formátlanságát és színtelenségét főleg az okozta, hogy a magyar papköltők szolgai módon iparkodtak átültetni anyanyelvükre az előttük fekvő latin költeményt. Nem a magyar népköltés versalakjait utánozták, hanem a latin szöveg szótagszámát. Azon erőlködtek, mennyire képesek az eredetinek megfelelő hosszúságú sort kihozni, ha mindjárt darabosan hangzik is fordításuk. Ebben a küzdelemben, melyet a tartalmi hűség és a formai hasonlóság kedvéért folytattak, a költészet lett a vesztes.

Eredeti költemények.

Azoknak az írásos maradványoknak száma, amelyekből meg lehet állapítanunk a középkori magyar szellem alkotó képességét és teremtő erejét, feltűnően csekély. A kódexeinkben megőrzött prózai szövegek elég tájékozást nyújtanak ugyan a kolostorok lakóinak olvasmányaira nézve, de ezekben a nyelvi szempontból fölőtte érdekes szövegekben alig akad itt-ott némi eredetiség. Pusztá fordítás a verses maradványoknak túlnyomó nagy része is. De a verses maradványok között mégis akadnak olyan darabok, amelyek nem külföldi latin szövegek nyomán készültek, hanem többé-kevésbé eredeti alkotásai középkori magyar poétáinknak.

A vallásos líra körében a *Szent László Királyról* szóló ének emelkedik ki leginkább. Ismeretlen szerzője lelkesülten mondja el, hogy milyen kiváló tulaj-

donságokkal áldotta meg az Isten a kegyelmes László királyt, Magyarországnak édes oltalmát, Szűz Máriának választott vitézét :

Idvezlégy kegyelmes Szent László kerály!
Magyarországnak édes oltalma,
Szent kerályok közt drágalátus gyöngy,
Csillagok között fénességes csillag.

Szentháromságnak vagy te szolgálja,
Jézus Krisztusnak nyomdoka követi;
Te Szent Léleknek tiszta edénye,
Szíz Máriának választott vitéze.

Magyarországnak vagy kerály magzattya,
Szent kerályoknak fenes tüköre:
Teneked atyád kegyes Béla kerály,
Hogy hozzá képest kegyes kerály lennél!

Nekönk sziletíl Lengyelországban,
Menyből adatál nagy csudaképpen,
Másszor sziletíl szent keresztvíztől,
Ősödnek nevén László lón neved.

Mikoron méglen gyermekded volnál,
Kihozza Béla kerály jó Magyarországba,
Hogy dicsekednél te két országban,
Magyarországban és menyországban.

Letelepedél Bihar-Váradon,
Ah városnak lól édes oltalma;
Templomot rakatál szíz Máriának,
Kiben most nyúgoszol minden tisztességgel.

Környől fekesznek téged császárok,
Püspökök, kerályok és jobbágy urak;
Olaj származik szent koporsódból,
Tetemed foglalták az szép sáraranyból.

Téged dicsérnek szent zolozmával
Papok, diákok és városnépek;
Téged földnek kereksege,
Mert téged dicsérnek Istennek angyeli.

Te dicsekedel kerály-székedben,
Képed feltötték az magas kőszálra;
Fénlik mint nap, salyog mint arany;
Nem elégszik senki tereád nézni.

Te arcúl tellyes szép piros valál,
Tekéntettedben embereknél kedvesb;
Beszédedben ékes, karodban erős.
Lám mindent te ejtesz, ki tevéled küzdik.

Tagodban ékes, termetedben díszes,
Válladtul fogva mindeneknél magasb;
Csak szépséged császárságra méltó,
Hogy szent korona téged méltán illet.

Testedben tiszta, lelkedben fenes,
Szivedben bátor miként vad oroszlán,
Azért neveztek bátor Lászlónak,
Mikoron méglen ifjúdad volnál.

Mert választá az szíz Mária,
Megdicsőíte sok jó ajándékkal,
Hogy te őriznéd és oltalmaznád,
Neki ajánlád jó Magyarországot.

Fejedben kele az szent korona,
Mégbátorejta téged az Szent Lélek;
Kezdéd követni atyádnak életét,
Rózsákat szaggatál, koronádban fizéd.

Dicsérjük magyarok Szent László kerált!
Bízony érdemli mi dicséretönköt.
Dicsérjük ötet angyelok mondván:
Idvezlégy kegyelmes Szent László kerály!

A becses himnusz a tizenhatodik század elején készített Peer-kódexből való. Ugyanez az írott könyv őrizte meg *Vásárhelyi András Mária-énekét 1508-ból*. Ez az első egyházi énekünk, mely a szerzőről, a szerzés helyéről és idejéről hitelesen tájékoztat. Az utolsóelőtti versszak megmondja, hogy Vásárhelyi András ferencrendi szerzetes Pesten, 1508-ban írta himnuszát. Borus hangú költeményében a magyar nemzet fájdalomra és esengésre hangzik fel:

Angyeloznak nagyságus asszonnya,
Űr Jézusnak bódogságos annya,
Mennyországnak szépséges ajtója:
Paradicsomnak vagy széles kapuja!

Neked szólonk szízeknek virága,
Mend szenteknek oly nagy vigasága,
Angyeloznak ő nagy tisztasága,
Pátriarcháknak ő nagy dicsősége.

Dicselkedjél angyeli székedben,
Szerafinnak szent szeretetiben ;
Kérubinnak nagy bölcsességében,
Székeseknek bölcs ítéletiben.

Reád néznek szenteknek szemei,
És véneknek keserves szüvei
És árváknak nyomorult ihai ;
Bűnössöknek óhajtó lelkei.

Esedezzél mi nagy igazságunk,
Sok bínönkrül mi nagy bátorságunk,
Szent fiadnak mi nagy tisztességünk :
Halálónkról mi nagy reménységünk.

Áldott te légy Jézusnak dajkája,
Szent atyjának drága kenestartója ;
Szent léleknek ő megnyugosztója,
Igazságnak megvilágosajtója.

Segélj meg te benned bízókat,
Engesztelj meg az apostolokat,
Fordejts hozzánk az martíromokat,
Térejs hozzánk az confessorokat.

Dicsőséges szenteknek mondási,
Szent háromságnak nagy titkór tanácsi :
Apostoloknak szent prédikálási,
Mártíromoknak nagy sok kívnallási.

Emlékezzél angyali esésről,
Emlékezzél Évának vétkéről ;
Emlékezzél az nagy vízözönről,
Nyerj kegyelmet az nagy úr istentől.

Siralmas nekünk mi életünk,
És minekünk mi sok vétkezetünk ;
Rettenetes nekünk vétkezetünk,
Ha te nem lész nekünk mi nagysegedelmünk.

Árvaságnak kegyes táplálója,
Özvegyeknek megoltalmazója,
Szegényeknek meggazdagejtója,
Számkivetéseknek megbódogejtója.

Siradalmas nekünk születetünk
Fügelmes sok hívokodásonk :
Rettenetes nekünk bajvívásonk :
Ha te nem léssz nekünk kegyes táplálónk.

Asszonyoknak szépséges tüköre,
Férfiaknak tiszta győzedelme,
Halottaknak nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy töredelme :

Rólad szólnak szenteknek mondási,
Szent háromságnak nagy titkus tanácsi
Apostoloknak szent prédikálási,
Mártíromoknak diadalmassági.

Halottaknak megszabadejtója,
Törököknek megnyomorojtója,
Kerályoknak jó tanácsadója,
Magyaroknak megoltalmazója.

Ezt szerzették Pestnek városában,
Ugyan ottan szent Péter utcájában.
Születet után elmúlt időben
Ezeröttszáz és nyolc esztendőben.

Legyen hála az Szentháromságnak,
Azonképpen az áldott Jézusnak :
Legyen hála az Szíz Máriának :
Velem öszve mend az bódogoknak. Amen.

A világi líra maradványai sorában feltűnnek a siraloménekek. Ezek a magyar elégia-irodalom első zsengei. 1490 tájáról való az az emlékdal, melyet egy névtelen magyar költő *Mátyás Király Halálára* írt. Siratta hősében a nagy uralkodót, ki sok országokat bírt, meghódította Bécs városát, sok részre hasogatta Németországot és kívánatossa tette magát még a cseh Prága előtt is. Magyarországnak fényes tüköre és rettenetes bajnoka veszett el benne :

Néhai való jó Mátyás királ !
Sok országokat te bírál,
Nagy dicsérettel akoron valál,
Ellenségednek ellene álltál.

Hatalmasságotat jelentéd,
Bécsnek hogy városát te megvennéd,

Ékes sereged ott féletéd,
Királi széked benne helhezted.

Németországot amikort kíványád,
Szent koronához választád,
És nagy sok részre hassogatád,
Magyari uraknak tisztül mind elosztád.

Cantio Petri Berizló.

Mind ij nyek bankogjatosk pippék vezálmén,
mest leggjatosk nygháshen fgyék ab en jó
ferecszgyék, mím valkóvók arék gyafar
sóga ab en híjén.

Jm lattjatosk ellenszgyék sok hódén nygh
gyécs, arék kék sóbaszgyék volakék el
jék, mím ténék nygh hóbas jngjén en
mím mék.

Ljék enegja shen velenen ab en sok
kölcszgyék, ab kóvstjék mím dnyffék vogy
gond vgyékék mest ab ijén en híjében
en nygh enegvgyékék,

Hadakóso sóga mím nyér egy vjadalbannék
ja mím hófén jgás híjén nygh ab
nyérsgyékben, vogy ijssasagék híjénél
mím hófén atar mím kóv mímjék,

Akoron te lél oly igen drága,
Téged kíványa cseh Prága.
Meghervadozott szép zeld ága,
Nem kellemetes neki virága.

Terektől nerél ajándokokat,
Ne pusztítanád országokat,
Ne kerengetnéd bassájokat,
Ne fenegetnéd ű császárokat.

Igyekezél vala sok országokra,
És nagy hatalmas városokra,
Az vizen álló Velencére,
És benne való beles olaszokra.

Magyarországnak fénes tikere világa,
És rettenetes bajnaka,
Numurooltaknak kies hajlaka,
Nagy ékességnek es te valál oka.

Nagy ékessége tisztességeneknek,
Nagy bátorsága félelmeneknek,
Ótalmazója magyar népeknek,
Rettenetes lél az lengyeleknek.

Királok kezett lél te hatalmas,
És nagy igyeknek diadalmas,
Néped kezett nagy bizodalmas:
Légy úristennél immár nugodalmas.

Egy másik panaszos hangú dalban Gergely deák kesereg *Both János Úr Veszedelmén*. Urát, a derék Both Jánost, Mátyás király követségbe küldte a török császárhoz, de a szegény ember többé nem tért vissza. Gergely deák nagy melegséggel emlékszik meg az elhunyt magyar úrról.

Hasonló siraloméneket írt Szabadkai Mihály *Beriszló Péter Püspök Veszedelmének* emlékezetére. A vitéz főpap Mátyás király halála után sok harcot vívott a török csapatokkal, míg végre elesett az egyik ütközetben. Kortársai gyászának Szabadkai Mihály adott kifejezést bankódó költeményében.

A mohácsi veszedelmet megelőző zavaros időkben készült el az első magyar szatira: *Apáti Ferenc Feddő éneke*. Szerzőjéről a versfőkből megőrzött néven kívül csak annyit tudunk, hogy 1518-ban a bécsi egyetem hallgatója volt. Költeményében romlott korának erkölcsit feltűnő szemléltető erővel rajzolja. Erkölcsi álláspontja nemes. Keserűségét gúnyba önti ki, felháborodását iróniába fojtja, a haza sorsáért érzett rettegését szatirikus megjegyzésekkel fedi el. Haragjának éle a pogányokkal nem harcoló főurak, a csalfa szavú papok és az elbizakodott parasztok ellen irányul elsősorban:

Félelmes szűőnek engem alejtátok
Régi jó barátim nékem kik valátok;
Gyakorta szép szóval hozzám járolátok,
Engem megesalátok!

Reméntelen dolog ki hazugnak hiszen,
Mert szép beszédével csak szót tőled veszen;
Avagy túl másfelől ellenséged leszen,
Rajtad szégyent teszen.

Azok nem gondolnak ez ily beszédekkel,
Ki magokat kelleltik hízelkedésekkel, —
Nyájason beszélnek ő fejedelmekkel,
Elvesznek nyelvekkel.

Nagy urak kik vattok! szólok, ne bányátok:
Fejér, szép ezüstös, ékes tő szablyátok,
Vele pogán népet — kérlek — ne vágjátok
És tő ne bántátok.

Csintalan dolgokat tő ne szerezzetek,
Fodor hajatokat meg se fésöljétek,
Diákok elmentek, leányokat néztek, —
Szegénységgel nőstők.

Ügyedet ne visellyed egyházi papokkal,
Mert ha bevéteti magát nyájasságra,
Nem kell neki pénzéd, vígad leányodval,
Megesalnak szavokkal.

Serényen futamnak táncban az leányok,
Nyilván ott meglátjuk az ő jámborságit,
Sztetlen ha leend az ő jámborságok,
Ott elhol pártájok.

Lepkék, házatoktól messze ne lépjétek,
Időnek javában tikakot ültössetek:
Szemérem kapálni bölcsőt rengessetek,
Avval élélhetek.

Sámsonnak alejtá az pór önnönmagát,
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát;
Fogjad meg szakálát, vedd el csak jószágát,
Megalázza magát.

Azkort az papoknak vala tisztességek,
Mikoron egészen áll vala szerzetek;
Távol vala tőlök gallérus köntösök,
Veres beretrájok.

Pénztől el-futamtak, szűrben beöltöztek,
Szépen ha beszélnek, keveset nem vesznek,
Foréntokot kérnek, ládában gyótnak,
Vele nem épejtnak.

Az régi jó kerályok míglén országlának,
Igazak valának az szegén országnak;
Az szent koronának híven szolgálának,
Avval áldozának.

Tennie kellene ezt az nagy uraknak!
Hogy sok lika vagy on erdön az ravasznak,
Ninesen birodalma rajta agaroknak,
Halál az nyúlaknak.

Igen kevés hajok, szántalan jószágok,
Erős regulájok, kevés zolozmájok,
Bársonyos szolgáljok, fekete kápájok
Az apát uraknak.

1525-ből való *Geszthy László Feddő éneke*. A jámbor deák aránylag elég jó alexandrinusokban, de kissé zavaros gondolatmenettel szolt a közeledő török veszedelemről. Hazája nyomorát az őszinte fájdalom hangján emlegette. Intelmekkel, tanácsokkal, szemrehányásokkal nem fukarkodott: minden másképen volt Mátyás király idejében!

Az elbeszélő költészet darabjaiból kevés szövegegmélék jutott korunkra. Főnmaradt egy tizennegyedik századi balladának kétsoros töredéke és egy tizenötödik századi népéneknek szintén kétsoros maradványa. Az előbbi Kis Károly király megöléséről szolt; az utóbbiban Mátyás király lehetett a főhős. Mátyás király egyik nevezetes hadi tettét, a török kézen levő Szabács várának 1476. évi ostromát és bevételét, énekelte meg az az ismeretlen költő is, kinek históriás éneke, a *Szabács Viadala*, egyetlen terjedelmesebb maradványa középkori magyar nyelvű világi epikáknak. A névtelen verselő körülményesen beszéli el, miként ágyuztatta Mátyás király Szabács várát és milyen diadallal tért haza Budára:

De az felyülmondott Pál, Kenézy,
Ároknak mélységét igen nézi;
Ki Szabács erős voltát elméllé:
Honnég minemő álgú kell mellé.
Szorgost megyen Nandor-Fejérvára,
Holy királ erről bizon hírt vára.
Legottan számtalan sok hajókat
Fejérvárnál az Dunán valókat
Nagy-hamar felvontata az Száván,
És Szabácsvár tájatt hoztata számán.
Nép számtalansága környöl állván,
Nagy erősséget víz felöl csinálván,
Hajókat mond árokba vontatni,
Környöl pattantyúkkal falt bontani;
De ment az hajókat felvontatá,

Sok felöl Szabács falát bontatá.
Vizárokból viadalt es tartottak;
Azzal Szabácsnak ígyen sem árhattak;
Mert mondhatatlan szakálosokkal,
Sok nyilakval, sőt számtalan fokval,
Kézi puskákkal, nagy pattantyúkkal,
És kölömb-kölömb álgúkkal,
Sebes és gyuan szönetlen löttek.
Sőt minden erejével rajtonk löttek.
No azért strumlottak kéméletlen,
Hogy belöl sérelm lött mértékletlen.
Affelett sokszor harcolást töttek —
Azzal magoknak sok sebet vettek,
Halált es vallottak hát némellyek
Királi nagy tisztességet mellett.

[Következik az ostrom részletes leírása. Sok derék magyar és cseh vitéz esik el, de megfogy a törökök száma is. Hiába jön Ali bég a vár felmentésére,

Mátyás király hadával szemben nem tud boldogulni. A törökök végtére megadják magukat.]

.	Török sereg környölő terjedvén :
Igy megadák Szabács erősségét,	Hát valának nekik nagy csudába,
Benne hagyák álgynak bőhségét,	Hogy Budának minden utcájába
Mely álgyukat király többőhteté	Jelennen királynak odvarában
Es Szabácsot nagyon erőssőhteté,	Látnak török népet kazdag ruhában
Hagyván benne vitézeknek javát,	Királynak ékessen odvarlani :
Hogyne látná továbbá az kárát,	Ment kell piacon várban állani . . .
Ez mind ezen szerént hát megleve,	Ezt meghallák mind Törökországba —
Töröknek és mendennek kegyelmet teve.	Török császár lón nagy bosszoságba.
Király ugyan Budára eredvén,	

A Szabács Viadalának százötven sora egy erősen megrongált félíven jutott korunkra. Ung megye egyik nemescsaládjának levéltárából került elő 1871-ben, a Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulása alkalmával. A száraz históriás énekben nincs semmi poézis, de feltűnően jó rímei meglepik a kutatót.

Ha a középkorból fennmaradt magyar nyelvű verses maradványokat a verselés szempontjából vesszük vizsgálat alá, szembeszökő ellentétekkel találkozunk. A vallásos énekek általában sokkal gyengébben vannak megverselve mint a világi énekköltés töredékei; a fordítások értelemre és alakra általában gyengébbek mint az eredeti magyar alkotások. A rímek elhelyezésében kevés a változatosság: a sorok többnyire párosával, hármasával vagy négyesével rímelnek. Nem ilyen egyhangú az ütemek csoportosítása. Leggyakrabban a nyolcszótagú két ütemes sorok; mellettük sűrű alkalmazást nyernek a tízszótagúak. Feltűnőbb költői szépségek egy versben sem ragadják meg a figyelmet. Csaknem minden darabban feltűnedeznek a kezdetlegesség kirívó jelenségei.

Hogy a magyar népköltés milyen lehetett a mohácsi csatát megelőző két században: ezt inkább csak sejtjük. Árpád-kori regős-irodalmunk mindenestre tovább fejlődött. Tudjuk, hogy Mátyás király udvarában a vándor énekmondók egész serege élt s ezek között egy Gábor nevű magyar deáknak költeményeiben maga Mátyás király is gyakorta gyönyörködött. De Gábor deák énekei éppen úgy elvesztek, mint a többi regős szerzései. Pedig Zách Feli-cián, Toldi Miklós, Tar Lőrinc, Kont István és Kinizsi Pál történetei bizonyosan dús tőkéül szolgáltak a szájhagyományok őrizőinek, amint ezt latinul író krónikásaink műveiből következtethetjük, amelyek több ízben hivatkoznak középkori népénekeinkre.

A latin nyelvű irodalom.

Középkori latin nyelvű irodalmunk eredetiségben és terjedelemben messze túlszárnyalja a csaknem kivétel nélkül fordításokból álló magyar nyelvű irodalmat.

41. kép. Nagy Lajos magyar és külföldi országnagyokkal.

A történettudománynak, jogtudománynak, hittudománynak és költészetnek egyaránt akadtak tehetséges munkásai.

Incipit primapars Cronice de origine hungarorum

42. kép. Hasonmás a Dubniczai krónika első lapjáról.

Nagy Lajos király uralkodása idején, 1358-ban, készült el az a gyönyörű kézirat, mely *Bécsi Képes Krónika* néven foglal helyet latin nyelvű történeti

forrásaink sorában. Szerzője ismeretlen. Egyik-másik tudósunk egy Márk nevű Anjou-kori ferencrendi szerzetesben vélte megtalálni a szerzőt, de ez a feltevés nincs bebizonyítva. Az ismeretlen krónikás nagyon szép mondarészleteket őrzött meg képekkel dúsan ellátott kódexe lapjain. Az olvasó előtt hatalmas jelenetekben vonul el a magyar középkor, kezdve a legrégibb időktől I. Károly 1330. évi oláhföldi hadjáratáig. Különösen kiemelkednek azok a fejezetek, amelyeknek Salamon király és Szent László a hőse. Itt epikus részletességű csataleírások váltakoznak egymással és népies képzeletre valló párbeszédek ragadják meg az olvasót.

A Bécsi Képes Krónika forrásául szolgáló Árpád-kori kéziratot használta a *Budai Krónika* névtelen szerzője is. Ez a könyv a magyarországi nyomdászat legelső terméke. Hess András nyomtatta ki budai sajtóján, 1473-ban. Az ismeretlen szerző legfőbb érdeme, hogy egészen Mátyás király koráig szerkesztette össze a magyar nemzet történetét. Nagyjából ugyanezt a szöveget tartalmazza a kéziratot *Dubniczi Krónika* s ugyanezt az anyagot tárja elénk *Thuróczy János Krónikája* is. A Hunyadiak korára nézve számos érdekes adat olvasható mindakettőben. Az előbbinek készítője ismeretlen; az utóbbinak szerzőjéről, Thuróczy János királyi ítélőmesterről, nem tudunk sokat. —

Érdemük gyanánt tudhatjuk be, hogy munkáik szövegében megőriztek két olyan kis krónikát, amelyek Nagy Lajos király életrajzához fontos adalékokat szolgáltatnak. Ezek egyike, *János minorita szerzetes* krónikája, tíz esztendő beszél el Nagy Lajos viselt dolgaiból; a másik munka, *János kükkülei főesperes* Nagy Lajos életírása, megismertet a nagy király egész élete történetével.

Még a mohácsi vész előtt készült el a régi magyarországi jogi irodalomnak egyik legfontosabb terméke: a *Verbőczy-féle jogkönyv*. Verbőczy István Mátyás király trónralépésének idején született egy ugocsamegyei földbirtokos nemes családból. Tanulmányainak befejezése után a magyar királyi udvar szolgálatába lépett s az 1500. évtől kezdve egyre nagyobb befolyást szerzett a magyar országgyűlések köznemesi ellenzékének irányításában. A köznemesség határtalanul rajongott érte. Fokról fokra emelte hivatalaiban s a mohácsi csata előtt egy évvel a nádori méltóságot is kivívta számára. A szerencsétlen mohácsi ütközet után Verbőczy hű maradt a nemzeti királyság eszméjéhez, egész erejével támogatta

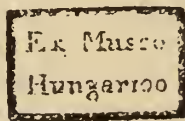

43. kép. Zsigmond király.

De coronatione regis Mathie.

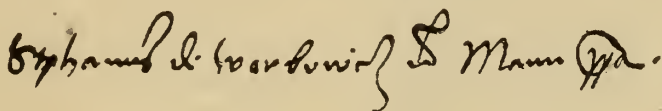
Post mortem Ladizlai regis electus est in regem hungarie Mathias fe. me. filius Illustris Iohis de bunyad ppe. co. bistricien Anno dñi millesimoquadringētesimoquingagesimo octauo: q̄ tam exterris ut bobemis & polōis: q̄ nōnullis incolis sacre corōe subiectis sibi plurimū īsidiātibus ut leo fortissimus: inuictissimusq̄ restitit. Hic etiā cū ualidissimo exercitu regnū bozne ingressus castrum munitissimū Iaycza noīe e manibus turcoꝝ gloriose eripuerit: deinde uictor rediens ad hungariam: dyadematē sancti regis Stephāi qđ apud Fridericū romanoꝝ impatorē habebat: in ciuitate alberēgalis potitus est. ¶ Postea uero collecto ingēti exercitu moldauiam terram: puinciā sacre corōe subiectam sed p̄ id temporis rebellem ingressus est. ibiq̄ babito acerbissimo conflictu triūpbū preclarū atq̄ memorabilē obtinuit. Vnde & uexilla pluria inclyte uictorie sue signa budā usq̄ adduxit. que magna cū celebritate in prochiai beatissime Marie uirginis ecclesia affixa bodie conspiciunt. Reliqua aū t̄ preclara ac mēorabilia facinora serēissimi atq̄ inuictissimi dñi nostri regis: quia tanta sunt q̄ breuiter cōprehēdi nequeunt: in aliud tempus differenda: ac latius prosequenda erunt. Pro quo dño nostro illustrissimo atq̄ gratioso optimus maximusq̄ deus etiam atq̄ etiam rogandus est: ut eum in pace tranquilla: iusticie obseruatione: suorum dilectione: regni incremento: & diuturna demū uite incolumitate tenere: seruare: & augere dignetur.

Finita Bude Anno dñi. M. CCCC. LXXIII
in uigilia penthecostes: per Andreā Hēs

Szapolyai János pártját, s az utolsó nemzeti király halála után sem akart meghódolni a Habsburg-háznak. János király halála után is Budán maradt, mint Szulejman török szultán legfőbb keresztény tisztviselője. Itt halt meg 1541-ben, lelkében mélyen megalázva. A híres magyar nádorból török alattvaló lett, a hatalmas államférfiuból alárendelt hivatalnok.

Nagy jogi munkáját, a *Tripartitumot*, azaz *Hármaskönyvet*, még II. Ulászló király uralkodása alatt, a Dózsa-féle nagy parasztlázadás évében, 1514-ben írta. A nevezetes könyv egy előbeszédet és három részt foglal magában. Az előbeszéd arról tájékoztat: mi a jog, törvény, igazság, szokás, bírói vizsgálat, peres ügy; az első rész a nemesség eredetéről, szabadságáról, birtokjogi, családi és örökösödési viszonyairól szól; a második rész a perek folyamáról és az ítélethozás rendjéről értekezik; a harmadik rész Szlavonia, Erdély, a városi polgárság, a jobbágyság és a zsidóság jogviszonyait taglalja. Mindjárt az első rész elején olvassuk a magyar nemesség egyfésüléséről szóló nevezetes fejtegetéseket. Verbőczy hangsúlyozza, hogy Magyarországon jogilag csak egyféle nemesség van s minden főpap, főúr és nemes egyenlően élvezi a kiváltságokat. A magyar nemesember előzetes idézés, perbehívás vagy törvényes elmarasztalás nélkül nem tartóztatható le; egyedül törvényesen megkoronázott királyának hatalma

45. kép. Werbőczy névalírása.

alatt áll, de törvényszerű eljárás nélkül személyi épségét és birtokjogát még a király sem sértheti meg; a nemes mentve van minden jobbágyi szolgálat alól, adót nem szolgáltat, vámot nem fizet; ha a király megsérti jogait, fel van hatalmazva az ellenmondásra és ellenszegülésre. A nemesi sarkalatos jogok megvilágítása után a birtokjogi, családjogi és örökjogi tételek fejtegetése következik.

Új eszmék és új elvek meghonosításának dicsősége nem fűződik Verbőczy nevéhez. Az ünnepelt pártvezér nem tett egyebet, mint összefoglalta a Magyarországon tényleg érvényben álló szokásjogot. Magyarországon a bírói határozatokat és az ügyvédi kereseteket mind ez ideig nem támogatta írásba foglalt jog. Az országgyűléseken hozott törvények a magánjogi viszonyoknak csak elenyésző kis részét szabályozták; a perrendtartásban a megfelelő útmutatások hiánya miatt nagy zavar uralkodott. Verbőczy, az egységes jogrend megteremtése végett, a hagyományos bírói eljárások közül a leghelyesebbeket iktatta be könyvébe. Olyan rendszeres összefoglalást adott, amelyből a magyar bírák, ügyvédek és felek minden alkalommal biztos tájékozást meríthettek magánjogi dolgaikra nézve.

Az 1514. évi országgyűlés elragadtatással fogadta a nevezetes alkotást. Átvizsgálására bizottságot küldött ki s felkérte II. Ulászló királyt, hogy az új jogkönyvet küldje szét a vármegyéknek. A király megígérte a rendek kívánságának teljesítését, de a megpecsételt példányokat nem küldözte szét, sőt az

ELSEW REEZE.

AZ HYRES NEWES MAGYAR

*országoknak törvényes törvénynek és szokásnak,
három részre való osztásáról*

Titulus i.

EZ DECRETOMNAK ELSEW
REZEEBEN SZOLLOK AZ DOLGOKRÓL MELLYEK AZ
fzemlyeknek okára neznek, es ahoz illendewk, twdný illyk,
az mý nemefzygewnknek eredetýrewl, szabadságarol, iozagok
nak kereseferewl, býrodalmarol, oziáfarol, el adafarol idegený
teserewl chyeroleferewl, idew mwlafról, szalagosfýtafról, hatar
iarafrol, lca negýed, es iegý rwha fýzetýfrewl, ingo marhanak
es allo iozagnak megbewchýwlleferewl, Malodýk rýzýben ke
deg, az dolgoknak es pereknek folýalýról, kýk az fellýewl
meg mýdót iozagok felewl es egyeb dolgok felewl tamadnak,
es onnat iewwendew sentenciákról, es el iarafának rýdýrewl,
Annak wtanna harmadýk rezeben, tewrwewbewl walo perek
nek, es kereseeteknek kerdesnek wta szerynt, es ez országnek
mýndé wamegyégbewl, es horwath orzagbol, thoth orzagbol
es erdelbewl, es egyházý fzekrewl Kýralý wdwaraba walo fel
wételerewl, es oda bocýatafnac rendýrewl, es mogýarol, Tho
wabba szabad warafoknak tewrwewnyrewl, es bewntetendew
perekrewl, es azoknak wegek szakadafýról, W E R B E W -
C Z Y elsew Decretomanak, elsew rezeben.

EZ ORZAG THEWRWENYNEK

*es szokásnak elscw rezcerewl, es elewzer hogy mynd
az egyházý semelyek mynd kedeg az parazty
wrak egyenlcw sabadsagban, es
nemességben eelnek.*

H ij

Titulus

országgyűlési végzés kihirdetéséről is megfélekedezett. Ez volt az oka annak, hogy a fontos jogkönyv nem szerezhette meg a törvényes kötelező erőt. Mégis hamarosan bibliájává lett Magyarország nemességének, sőt tekintélye idő múlán egyre emelkedett. Az országgyűlési törvények úgy hivatkoztak cikkeire mint többi törvényeinkre s egyik kiadása a másik után látott napvilágot. Első ízben, 1517-ben, maga Verbőczy István nyomatta ki.

A történetírás és a jogtudomány mellett főleg a vallásos irodalom virágzott. Mátyás király korában kezdte meg munkálkodását középkori latin nyelvű irodalmunknak egyik igazán kimagasló alakja, *Temesvári Pelbárt* budai ferenc-rendi szerzetes, kinek könyveit Európa kolostoraiban széltére forgatták. — A buzgó franciskánus barátot fogadalmá tette íróvá. Ugyanis midőn 1480 körül Magyarországon kegyetlen pestis uralkodott, a járványnak ő is betege lett, sőt — hite szerint — bele is halt volna a ragályba, ha a Boldogságos Szűz Mária meg nem menti. Súlyos betegségében fogadalmat tett arra, hogy felgyógyulása esetén könyvet ír »Jézus Krisztusnak dicséretére, áldott szent anyjának, Máriának magasztalására, Szent Ferenc atyának és minden szenteknek tisztességére«. Így készítette el népszerű könyveit: a *Stellariumot*, a *Pomeriumot* és a *Rosariumot*.

Temesvári Pelbárt munkáin igazi középkori szín ömlik el. Prédikációi és hittani fejtegetései felújítják a tizenötödik századi kolostorok minden tudományát. Igazi skolasztikus író: hiszékeny, tudákos, istenes. Olyan ember, aki mennyei intéseket és égi csudákat lát az egész világon. Hittudományi tanításait a legendák és példák egész tömegével élénkítette, csakhogy bebizonyítsa, mekkora a Gondviselés hatalma.

Temesvári Pelbárt munkái nagy kelendőségnek örvendettek a nyugati kereszténység egész területén. Strassburg, Hagenau, Augsburg, Nürnberg, Velence, Lyon, Páris városokban kiadás kiadást ért köteteiből. Prédikációi árusítása a tizenhatodik század első negyedében egész sereg külföldi könyvárust tett gazdaggá. Európaszerte dicsérték munkáit. Méltán csodálható, hogy magyarországi vállalkozó nem akadt kötetei kinyomatására. Annál buzgóbban fordítottak munkáiból magyar nyelvű kódexirodalmunk névtelen munkásai, akiknek legkedveltebb forráscsoportjuk a Pelbárt nevéhez fűződő könyvsorozat volt.

47. kép. A Hármaskönyv első magyar kiadásának címlapja.

Pelbártot az újkor szelleme nem érintette. Lelki világa a legendás középkor rajongó századaiban gyönyörködött. S midőn most egyszeriben szembe találta magát a renaissance vidám világfelfogásával, megborzadt egész valójában. Kötelességének hitte, hogy gátot vessen a humanizmus terjedésének, mely úgy látszott, hogy megsemmisíti a régi világnézetet és új életre kelti a pogány vallást. A jámbor szerzetes elkeseredetten ostromozta az új szellem pártolóit, a dőlyfős tévelygőket, kik a hitet és hazát egyaránt elárulják. Nem törődött a felvilágosodottak kicsinylő nyilatkozataival. Külföldieskedő honfitársainak, a renaissance magyar híveinek, törekvéseiben hittagadást és erkölcstiprást látott s a vallás és hazafiság nevében elszántan vette fel a harcot a középkori barátvilág gúnyolóival szemben.

A renaissance — a tudományok és művészetek újjászületésének korszaka — Magyarországon is buzgó munkásokat sorakoztatott az új szellem

**Tripertitum opus iuris consuetudinarij
incliti regni Hungarie: per magistrū
Stephanum de Werbewcz per-
sonalis presentie regie maiesta-
tis locum tenentem: acura-
tissime editum.**

48. kép. A Tripertitum első (1517.) bécsi kiadásának címlapja.

táborába. A tizenötödik század második fele szinte meglep váratlan lendületével. *Mátyás király* személyében igazi renaissance-fejedelem kerül az ország élére s ennek a nagyeszű magyar uralkodónak kedvteléseit lelkesedve utánozzák előkelőink. Mátyás király minden iránt érdeklődött. Műtárgyakat vásárolt, kéziratokat rendelt, tudósokat látott el. Palotáját ragyogó pompával rendeztette be. Kincseket költött arra, hogy kényelemben és fényben társaloghasson dúsan javadalmazott külföldi íróival. Humanisták vették körül, humanisták dicsőítették. Alakja szinte tömjénfüstbe vész.

Mátyás király budai palotájában a renaissance-kor ízlésének sok kincse tündökölt. Ókori istenek ércbe öntött képei, görög-római hősök márványba faragott szobrai, antik régiségek, középkori faragványok, arannyal átszőtt gobelinek, pompás falfestmények és művész-tervezőkre valló bútordarabok gyönyörködtették a szemlélőt. Itt volt a budai híres királyi könyvtár, a *Korvina*, mely a gyönyörű képekkel ellátott, művészi kötésű pergamen-kódexek százait őrizte. A kéziratok nyelvek és szakok szerint csoportosultak: az előcsarnokban a görög és a keleti, a két teremben a latin nyelvű kötetek. A legtöbb kötet ma is könnyen felismerhető a címlapon előforduló Korvin-címerről vagy a jellemző Korvin-bőrkötésről.

Szomorú dolog, hogy a rengeteg anyagi áldozatba kerülő könyvgyűjtemény Mátyás király halála után romlásnak indult, a török uralom korában

A REGIOMONTANUS-CODEX EGY LAPJA.

(Eredetije a bécsi es. és kir. udvari könyvtárban.)

(Berzeviczy Albert „Beatrix királyné“ c. művéből.)

Pomerium de sanctis.

fratris Pelbarti ordinis
sancti Francisci

49. kép. Temesvári Pelbárt munkájának
címlapja.

pedig teljesen tönkrement. A kötetek szétszóródtak. Ma a kétségtelenül valódiaknak ismert Korvin-kódexek száma körülbelül százharmincban állapítható meg. Legtöbbet a bécsi császári udvari, a modenai estei, a magyar nemzeti múzeumi és a budapesti egyetemi könyvtár őríz belőlük. Magyar nyelvű kötet nincsen köztük.

A Magyarországon élő külföldi írók közül *Bonfinius Antal* dolgozott legszorgalmasabban. Olaszországból került Mátyás király udvarába, ahol nagy

50. kép. Az esztergomi Korvin-kódex kötésének medaillonja.

tiszteletdíjjal örvendeztették meg és felszólították a magyar nemzet történetének megírására. Sikere olyan nagy volt, hogy még II. Ulászló király is megtartotta fizetéses állásában, sőt jutalmul egész nemzetségével együtt nemesi rangra emelte. Késő öregségében Budán halt meg. Műve, a *Rerum Hungaricarum Decades*, századokra szóló alkotás. A magyar nemzet történetét beszélte el benne a legrégebbi időktől kezdve II. Ulászló király uralkodásának hatodik évéig, 1496 elejéig. Célja az volt, hogy a magyarok fényes multjának és különösen Mátyás király dicsőséges életének históriáját művészi latinsággal adja elő.

Anyagát a középkori krónikákból vette át, formában az ókori klasszikusokat utánozta. Roppant bőbeszédűsége mellett sem vált unalmassá, sőt iránya egyenesen új utat tört a magyar történetírás mezején, mivel a művészi előadást

q̄ s̄ierat sola t̄udat̄ p̄ h̄m̄bi q̄ demonstratua partes h̄t duas l̄udē t̄ m̄
tupationem · utrunq; tamen ex attributis p̄sonae TRACTATV
ideo gr̄as i em̄dam q̄nti fieri potuit /
2 f̄m̄m̄ · C̄ibm̄ · 21. Septēbris
1462m̄ f̄

51. kép. Vitéz János jegyzete a Victorina-kódex végén.

lényeges kellékévé tette minden történetírói törekvésnek. Alkotása minta lett. Az utána fellépő magyar történetírók őt magasztalták, őt utánozták, őt folytatták; s hosszú ideig senki sem mert a magyar középkor századaihoz nyulni, annyira kimerítőnek és bevégezettnek tartották fejtegetéseit. Csak később derült ki tévedéseinek hosszú sorozata. Később tudták meg, hogy a híres olasz mester mindössze Mátyás király korára használható kútfő gyanánt. Egyebütt tele van mesével.

A magyar humanisták sorában legelőször *Vitéz János* fejtett ki nagyobb arányú tevékenységet. Benső barátja volt Hunyadi Jánosnak, atyai tanácsadója Mátyás királynak. Mint nagyváradi püspök fényes udvart tartott s főpapi székhelyét, a Mediciek és Esték példájára, a hazai humanizmus első középpontjává iparkodott tenni. Könyvtára kibővítésére, ritka kéziratok beszerzésére rengeteg összeget költött. Bőkezű tudománypártolását a külföldi tudósok egész serege dicsérte. Vitéz János mint levélíró és mint szónok örökítette meg nevét. Művein Cicero gondos tanulmányozásának hatása észlelhető. Leveleit és beszédeit lendületes előadás és feltűnő műgond jellemzik. Kiváló diplomáciai képességeit Mátyás király sürin felhasználta s hálájának jeléül megajándékozta az esztergomi érsekséggel. Ez időtől kezdve balsors üldözte az agg főpapot. Összeesküvést szított királya ellen, mire Mátyás fogsággal sujtotta. A meghurcolásával járó izgalmak és megalázások hamar sírba döntötték.

Vitéz János neveltette fel a magyarországi latin nyelvű verses irodalom legkiválóbb művelőjét, Csezmicsei Jánost, költői nevén *Janus Pannoniust*. A sokat emlegetett poéta 1434-ben született Eszék táján. Szülei magyar nemesek voltak, közeli rokonai Vitéz Jánosnak,

52. kép. Janus Pannonius állítólagos arcképe.

ki elvállalta a tehetséges ifjú neveltetését. A nagyváradai püspök költségén ment ki Ferrarába, hol hosszú ideig gyakorolta magát kora tudományaiban. Itthon fényes emelkedés várt reá. Igen fiatalon lett pécsi püspökké s tevékeny részt vett az ország ügyeinek intézésében. De Mátyás király ellen Vitéz Jánossal együtt ő is összeesküdött s ez a meggondolatlan lépése végzetessé vált. Bujdosása közben halt el horvátországi rejtekhelyén, 1472-ben.

Janus Pannonius költői működésének a latin és görög remekírók szabtak irányt. Az a tizenegy esztendő, melyet Olaszország humanistái között töltött, megtelítette lelkét a görög világ és a római élet izzó szeretetével. Írásművei óklasszikai szellemet lehelnek. Legnagyobb kedvvel verseket írt, még pedig olyanokat, amelyek kortársait csakúgy elragadták, mint ahogyan lebilincseltek szépségükkel hosszú időn keresztül az utókort. Fennmaradt harminckilenc nagyobb költeménye és több mint négyszáz epigrammája. Legterjedelmesebb alkotása az a hexameterekben írt dicsőítő vers, amelyben Velence egyik hős fiát, Marcello Jakab hadvezért, éneкли meg. Magasztaló költeményében Velence történetének és Marcello hadi tetteinek ecsetelése megközelíti az ókori éposz-írók legmegragadóbb helyeit. Előadása eleven, nyelve színes, verselése könnyedén folyó. Költeményeit általában a kifejezések megkapó eleganciája jellemzi. Elégiáiban a szokásos humanista szónokiasságon is áttör az őszinte bánat megindító hangja. Epigrammái elmések, könnyedek. Magasztaló versei elevenségükkel és zengzetességükkel lepnek meg.

... *Mátyás király halála után* a magyarországi humanista mozgalom egyre szűkebb körre zsugorodott. Egyes főpapok még lelkesedtek a renaissance eszméiért, de a királyi udvarból kivészett a tudományok pártolásának divata. Az országot pártviszályok dúlták, az állami élet romlásnak indult, az ozmán erő egyre fenyegetőbb alakban tünt fel a déli határon, a fejtelenség egyre jobban növekedett. A külföldi követek titkos jelentéseiből a mohácsi vész előtt álló Magyarország belső állapotának megdöbbentő képe tükröződik vissza. Ez a boldogtalan nemzet megért a bukásra!

De szellemi élete nem bukott el és nem mult ki a mohácsi csatamezőn.

Új korszak tűnik fel. Megdől a régi kolostori latin világ. Beköszönt a reformáció; az a hatalmas vallási mozgalom, mely döntő módon hat a magyar művelődés továbbfejlődésére. Elközelget a könyvnyomtatásnak, a hitvitázásnak és a magyar nyelv buzgó ápolásának időszaka. Itt az új élet a maga nagy jótevőivel és szellemi hőseivel: *a magyar protestáns prédikátorokkal.*

II. RÉSZ.
A PROTESTÁNS KOR IRODALMA.
(1526—1606.)

I. FEJEZET.

ÁTTEKINTÉS.

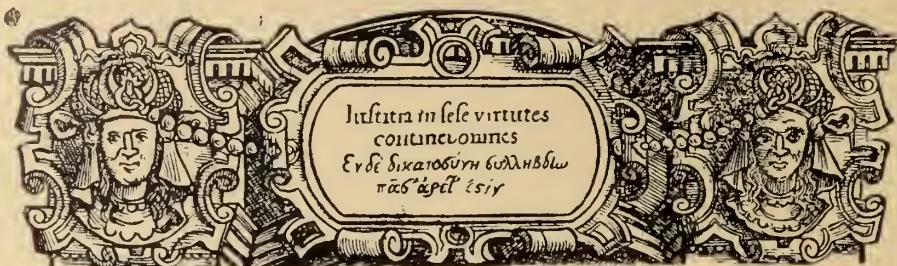
HAZÁNK XVI. századi története a leghatározottabban ellentmond ama közönséges felfogásnak, mintha csakis a politikai hatalommal, anyagi jóléttel járhatna együtt az irodalmi fölvirágzás. A magyar nemzet aligha élt szerencsétlenebb korszakot, mint amelynek kezdetét a mohácsi vész jelzi, végét a magyar nemzetet két ellenséges táborra osztó Bocskai-féle szabadságharc határolja és amelynek minden esztendejét török, német és magyar fegyvertől kiontott honfivér festi emlékezetesen pirosra. S mégis a törökjárás, a német dúlás ez éveiben, a magyar állami és társadalmi rend teljes felbomlásának e napjaiban, »Zápolya öldöklő századjában« ébred fel igazán a magyar szellemi élet, ekkor születik meg tulajdonképp a magyar irodalom.

A reformáció hatása.

Csodálatos jelenség ez, melyet nem értet meg más mint egy új eszmének minden akadályon diadalmaskodó ereje. Egy új eszme, a hitbeli és erkölcsi megújulás, a reformáció mívelte a csodát, hogy a magyar nemzet, bár a török évről évre pusztította várait és hasogatta ki a hazából a legszebb részeket, föl tud lelkesedni templomok és kivált iskolák építésére, hogy, bár ezer és ezer magyar nyögött rabszíjon Konstantinápoly partjain, főurak és egyházak nem sajnálják az áldozatot, mellyel tanulni vágyó ifjakat és tudományszomjas férfiakat külföldi egyetemekre küldenek.

A reformáció eszméje mívelte a csodát, hogy a magyar nép, bár az idegen eredetű uralkodócsalád ellen folyton védeni kényszerült ősi alkotmányát, megtartalmazza a lelkiismeret új szabadságát is, hogy, bár a pártokra szakadt országban az ellenfelek egymás javait ragadozták, birtokait foglalgatták, nem feledkezik meg a szellemi javak védelméről sem. Valóban csodák történtek akkor, midőn a főúr, ki a végvárak erősítésének, újabb meg újabb csapatok kiállításának terhe alatt már roskadozott, mégis kész áldozni vallásos és tudományos munkák költséges kinyomatására, s amidőn a közember, ki éjjel-nappal fegyvert hordott az ismert és ismeretlen ellenségek visszaverésére, legelső pihenő óráját arra

fordítja, hogy lelkét jámbor olvasmánnyal építse, elméjét hasznos ismeretekkel művelje. Csodás korszak, mely, bár a keletről, nyugatról fenyegető vész végső erőfeszítésre kényszeríti a nemzetet, mégis fölös számmal terem szellemi harcost,

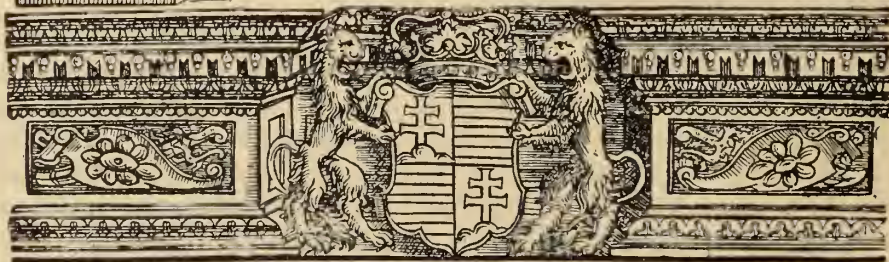

író, tudóst, költőt is. Ha a bibliai nép, a babiloni fogságból visszatérve, egyik kezében fegyvert, másikban építő szerszámmal tartott, a XVI. század magyarját sem képzelhetjük el másképp, mint aki egyik kezébe kardot ragad, másik kezében tollat forgat.

A reformáció terjedése.

A reformáció szellemi mozgalma, mely megváltoztatja hazánknak vallási, irodalmi, sőt politikai képét, a futó tűz gyorsaságával, az új eszme ellenállhatatlan erejével terjed el Magyarországon.

Az új tanítás lángja először a határszéleken lobog föl, a szász Királyföldön, a német Szepességen, mint amely két vidéknek művelt és iparúzó lakosai ősi hazájukkal sokszoros szellemi és anyagi kapcsolatban voltak. Luther merész föllépéséről szebeni, lőcsei s más német városbeli kereskedők és tanulóifjak hozták hazánkba az első hírt; a hírt nyomban követik Luthernek és a többi reformátoroknak iratai. A szélekről csakhamar tüzet fog az ország szíve, Buda is, ahol Mária királyné udvari papja, Henkel János, is

53. kép. XVI. századi könyvdiszítés a magyar címerrel.

a reformációhoz hajolt és ahol 1522-ben Grinaeus Simon és Winshemius Vitus, felsőbb pártfogással, nyíltan kezdték hirdetni Luther tanításait.

Az új tanok tüzére csak olaj volt az 1525. évi kegyetlen törvény, mely a hirhedt »Lutherani autem comburantur« szavakat foglalta magában és amely csakugyan máglyára is vitte Luthernek néhány magyar hívét. Azonban az eddig rejtőzködő reformáció támadó arccal, sőt a hódítás bevallott szándékával, csak a mohácsi vész után lép föl, amikor elesett a katolikus főpapság jórésze, midőn az ügyis süllyedt magyar egyház vezetés és összetartás nélkül maradt, midőn az egyházi vagyont királyok és főurak egyaránt siettek szétragadozni, midőn az ellenkirályok pártszempontokból nem merték a reformáció híveire hozott szigorú törvényeket komolyan végrehajtani és midőn a magát mindjobban befészkelő török nemcsak nem gátolta, de sőt szívesen is látta a császárral s az egész Habsburgházzal ellentétes protestáns vallásnak előhaladását.

Magyar hittérítők.

Különben a tiszta magyarság körében az új vallás csak akkor verhetett mélyebb gyökeret, midőn levetkezte a külföldi színt és megfosztatott a *német hit* gyűlölt nevétől, midőn Wittenbergából hazatért lelkes ifjak és tudós férfiak magyar nyelven és magyar hazafias célzattal kezdték hirdetni az idegenben támadt szellemi mozgalom elveit. 1531-ben kezdi meg térítői működését Budán az első magyarajkú reformátor, a *magyar Luther* névvel kitüntetett *Dévai Biró Mátyás*, aki egyik országszéltől a másikig, Kassától Sárvárig prédikálta Luther tanait, hogy hosszas hányatás, bécsi fogság, külföldi bujdosás után végül Debreczenben a Kálvin felfogását hirdesse és így élte végén (1547) megvesse a helvét hitvallás alapját.

54. kép. Szegedi Kiss István.

A Dévaival egyidőben és azonos módon működő reformátorok, akik közül *Ozorai Békést*, *Batizi Ugocsát* és *Szatmárt*, *Sztárai* a Duna és Dráva közét, *Stöckel* Abaujt és Sároست, *Szegedi Kiss István* a török hódoltságot térítette új hitre, néhány évtized alatt Luther, majd Zwingli és Kálvin követőivé tették az országot, a Magas Tátrától a Száváig, az Olt mellékétől a Lajta partjáig, elterjesztvén az új hitet nemcsak a műveltebb németek és az értelmes magyarság körében, hanem szórványosan még a tót, szerb és oláh nemzetiségek között is, híveket toborozván az egyházi és világi főurak, a városi polgárok és az elnyomott jobbágyok soraiból egyaránt.

Ha e gyors és teljesnek mondható siker okait keressük, aligha elégedhetünk meg a főntebb elősorolt, a terjedésre kedvező külső körülmények magyará-

zatával. Az egész nemzetre kiható ily nagy változásnak — azt hisszük — a nemzeti felfogás és élet mélyében találhatók föl erkölcsi és lélektani okai. A magyar nemzet józan gondolkodása és egyszerű érzése — úgy látszik — sohasem forrt teljesen össze a középkor miszticizmusával; annál inkább egyezett a reformációval, mely az érzelmi rajongással bizonyos értelmi józanságot állított szembe. E felfogás mellett szól az is, hogy a magyar nép örömmel fogadja a reformációnak mind radikálisabb fejlődését. Luther tanítását csakhamar elnyomják Kálvin hitbeli nézetei, majd Kálvin vallástételét is odahagyja a magyarságnak egy része és az unitarius elveknek hódol, sőt az unitarizmus magyar fejének, Dávid Ferencnek, akad néhány oly híve, akik csupán az ó-testamentumot ismerik el szentírásnak és így megalkotják a szombatosok szektáját, ezt az eredeti magyar felekezetet.

A reformáció országos hódításának titkát talán még az is segít megfejtetni, hogy magyar hirdetői mindjárt kezdettől fogva politikai, mondhatnám, hazafias színbe vonták, úgy hogy protestáns vallás és magyar hazafiság csakhamar kapcsolatba jutott. Térítők, vitatkozók, írók és költők úgy tüntetik föl az új hitet, mint istennek különös ajándékát, melynek segítségével a magyar nemzet megtisztulhat korábbi vallási és politikai bűneitől és amely egyedül szolgálhat oltalmául a pártokra szakadt, a töröktől végromlásra juttatott magyar hazának; szóval a XVI. századi magyar a reformációtól nemcsak lelke üdvösségét várja, hanem hazája boldogulását is reményli, valaminthogy a középkori magyar is nemcsak vallásos áhitattal, hanem hazafiui tisztelettel fordult Szűz Mária, Szent István és László alakjaihoz.

Iskola és sajtó, mint a hódítás fegyverei.

A magyar irodalmat azonban nem annyira a reformáció hódítása, mint a hódítás fegyverei érdeklik. Magyar iskolával és magyar sajtóval küzdött és győzött az új hit, úgy hogy egyszerre örök dicsőségül két nagy vívmányt ér el: megteremti a magyar könyvirodalmat és nevel hozzá magyar olvasóközönséget.

A hittérítő ugyanis egyúttal iskolaalapító. Nem elégszik meg azzal, hogy elfogadtatja az új tanokat a községgel, meg is akarja benne gyökereztetni; éppen ezért, mielőtt más falu vagy város felé venné az útját, előbb a földesurat vagy a föld népét iskolaalapításra és az új hittől áthatott tanító fogadására bírja. Így keletkezik a szepesi és a szász városokon kívül Sárospatakon és Debreczenben, Nagyváradon és Kolozsvárt, Tolnán és Sárvárt magasabbrendű iskola, ha a százával előállott elemi iskolákat nem említjük is. A reformátorok azonkívül jórészt könyvnyomtatók is voltak. Prédikációikat, vitairataikat, vallásos költeményeiket sokan a maguk nyomdáján adják ki, mint *Heltai Gáspár* Kolozsvárt, *Huszár Gál* Magyaróvárt és tartózkodásának más helyein. Ha pedig saját nyomdát nem szerezhethet a prédikátor, a pártfogó főúrral állítat föl, amilyen volt például a sárvár-újszigeti, *Nádasdi Tamás* jóvoltából.

Az iskolát és a sajtót az új hit követői egymás ellen is fölhasználták. Az a szakadás, mely a protestantizmus belső erejét annyira meggyöngyöztette és az ellenreformáció föléledését oly nagy mértékben elősegítette, a magyar iroda-

lomra nézve csak szerencsésnek mondható. Az ágostai és helvét hitvallások közötti vetélkedésnek és kivált a szentháromsághívők és az unitáriusok között folyt küzdelemnek sokkal több irodalmi terméket, gúny- és vitairatot, továbbá vallásos költeményt köszönhetünk, mint általában a protestantizmus és a katolikus egyház mérkőzésének. A katolicizmuson ugyanis a föllépő új hit a mohácsi vész után rendkívül könnyű diadalt arat. Az ő egyházat első megselepetésében annyira elhagyja az erőérzet, hívei közül úgy elpártol minden kiválóbb szellem, hogy a szervezete, szertartásai és dogmái ellen intézett támadások egész özönét — mondhatni — némán, megadással tűri. Katolikus vitairatok — legalább magyar nyelven — csak a század második felében állanak elő, midőn a trienti zsinat világszerte megindította a katolikus egyház újraszervezését, midőn a kiváló tudós és államférfiú, *Oláh Miklós* esztergomi érsek (1554—65), új életet lehel a magyar katolicizmus haldokló tagjaiba, és főképp midőn a mindig tanulni kész Róma hívei eltanulják a reformátusok két leghathatósabb fegyverének, a magyar iskolának és sajtónak használatát, amiben az egyház új vezetői, a jezsuiták, csakhamar mérkőznek mesterekkel, sőt támadóra fogva a dolgot, a következő korszak elején le is győzik elleneiket.

A protestánsok módjára a felekezeti felfogást ők is összekötik hazafias eszmékkel.

55. kép. XVI. századi könyvnyomtató műhely.

A reformáció irodalma.

A XVI. századi irodalmat tehát legnagyobb részben vallásos mozgalmak, felekezeti küzdelmek teremtik. Egynéhány, nagyon is magánosan álló világi terméket kivéve, vallásos íz és szín ömlik el prózán és versen, tanításra és gyönyörködésre szánt műveken, a költészetnek minden fáján, a lírai, az epikus és drámai költeményeken egyaránt. Az irodalmon uralkodó vallásos szellem pedig első sorban protestáns; katolikus költészetről az egész korszakon végig sem emlékezhethetünk.

Az új hit követeli a nemzeti bibliát és így áll elő a biblia részben való vagy teljes fordításainak egész sora; az új hit támad és védekezik s így születnek meg a nagyszámú vita- és gúnyiratok; az új hit az élőszo erejével hódít s így keletkeznek a magyar prédikációknak tömérdek és vaskos kötetei. A reformáció beviszi a nemzeti nyelvet az istentiszteletbe s ezért fordítják le hivatott és

hivatlan költők több ízben a zsoltárokat, himnuszokat és szereznek számba is alig vehető sokaságú, templomi használatra szánt énekeket ; a reformáció minden hittételét a bibliára építi s ezért foglalják versbe névtelen és névre alig érdemes énekszerzők a bibliának, kivált az ó-testamentomnak, szebb részeit s ezért támadnak azok a sajátságos, hazafiasan vallásos magyar költemények, melyeket szerzőik *síralmaknak* neveztek.

A vallásos szellem azonban nem foglal el minden lelket és nem hajt a maga szolgálatába minden irodalmi terméket. A magyar nyelven folytatott irodalmi munkásság maga után vonja a magyar nyelvtudomány úttörő műveit, a magyar nyelvtan és szótár első zsengeit, a reformációból folyó, a nép felvilágosítására irányult törekvés hozza létre az első magyar nyelvű történelmi, jogi, természetrajzi és általános ismeretterjesztő műveket. Az általános irodalmi föllendülés még egy régi műfajt, a históriás énekek kivesző műfaját is fölleveníti egy kis időre Tinódiban és társaiban ; egyszersmind új költői termékeknek nyit utat két irányban is, midőn minden vallásos színtől és tanító célzattól ment hazai és főkép külföldi mondaforrásokból merített prózai és verses elbeszéléseket nyújt a magyar olvasóközönségnek gyönyörködtetésül s amidőn az egyházi énekek mellett helyet juttat a műköltészetben a szerelmi lírának, az eddigelé megvetett, a nép közé száműzött *virágénekeknek*.

II. FEJEZET.

VALLÁSOS IRODALOM.

I. Bibliafordítók.

REFORMÁCIÓ mozgalmái és küzdelmei rányomják bélyegüket a XVI. század egész irodalmára: vallásos, főképp protestáns szellem uralkodik az irodalom legnagyobb részén. A vallás szükségletére szánt termékek között első helyet foglalnak el a magyar bibliafordítások. A reformációt bátran mondhatjuk a biblia renaissance-ának és valóban a magyar hitújításnak is örök érdeme, hogy ekkor jut a magyar nép kezébe a teljes biblia. A reformáció hazánkban is első kötelességének tartotta a bibliának mennél szélesebb körben és mennél közvetlenebbül való ismeretetését, siettek tehát az első reformátorok, — s példájukat követte majdnem minden tollforgató prédikátor — hogy az ó- és újszövetséget, versben és prózában, átültessék a magyar nyelvbe. Ehelyütt csak a prózai fordításokat soroljuk elő.

Az első bibliafordítók.

Előbb azonban ki kell jelentenünk, hogy a XVI. század bibliafordításai között nincs katolikus színű, még talán olyan sem, mely katolikus írótól származott volna. A XVI. század két legrégebb bibliafordítóját, névszerint Komjáthi Benedeket és Pesti Mizers Gábort, tévedés volt az ó egyház híveihez sorolni és még nagyobb tévedés fordításaikban katolikus egyházi munkákat látni. Ha nem is tagadták meg nyíltan a pápát és nem is esküdtek föl az ágostai hitvallásra, mindketten a protestantizmus szellemében dolgoztak és a katolikus egyház ellenére adták ki az újszövetség egyes részeit.

Eszerint az új szellemű bibliafordítók sorát *Komjáthi Benedek* nyitja meg, ki az újszövetség egyik legnehezebb részét *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyeluen* fordította és kiadta Krakkóban 1533-ban úrnője, Perényiné, költségen. A fordítás nagyon is magán viseli az első kísérlettel járó küszködés nyomait; a nyelv rendkívül nehézkes, szolgailag latinos. Pedig Komjáthi nem is a Vulgátát követi, hanem Erasmus sokkal könnyebb latin szövegét, amelynek érthetőségét az egyes levelek elé tett argu-

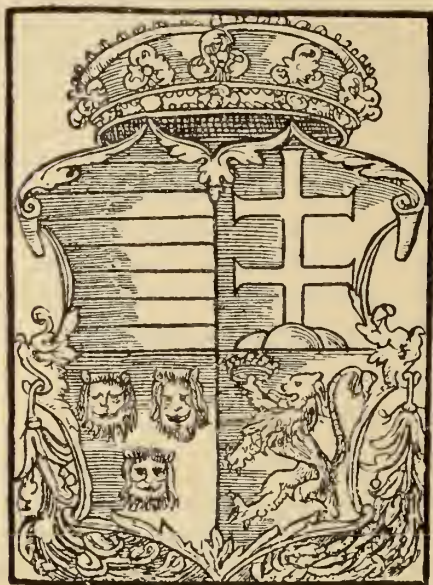
mentumok is elősegítették. Komjáthi híven felhasználja ez argumentumokat, közölök azt is, amelyen Erasmus Szent Pál leveleinek nehézségeiről panaszkodik, úgy hogy a következő eredetieknek látszó sorok is jórészt Erasmusból vannak fordítva.

»My penyg az ur istennek segetsegebwl es malazthiabol az fele nehezsegeket meghkwnyebbytwtwnk, egy deak zooth keth awagy harom igyuel kwnyeb erte-

EPISTOLÆ

PAVLI LINGVA HVN.
GARICA DONATAE.

AZ ZENTH PAAL
leueley magyar nyelaen.

56. kép. Szent Pál leveleinek címlapja.

játhiének, rövid, sőt tömött. mégis világos. A Vulgata után dolgozik, de szintén használja Erasmus magyarázatait.

lemnek okaerth ky jelwnthwnk, — demaga vannak nemelyek az zenth Pal nyelvenek oly ygwn kyualokeppen valok, kiketh el nem valthat-tonk.»

Régebben e Szent Pál leveleit tartották az első magyar nyomtatott műnek, de ma már 1527-ből is van két magyar nyelvű nyomtatott könyvünk.

Az újszövetségből már többet bocsátott közre *Pesti Mizsér Gábor*, aki a négy evangéliumot adta a nép kezébe 1536-ban Bécsben (*Wij Testamentum magijar nijeluen*), akit egyébiránt mint Ezópus meséinek első fordítóját és mint az első magyar szótár szerkesztőjét is nagyrabecsül a magyar irodalomtörténet. Művét és őt magát azért tartották katolikusnak, mivel összetévesztették *Pesti Gábor* gyulafehérvári kanonokkal és ugocsaí főesperessel, holott *Pesti Mizsér* talán sohasem szenteltette föl magát pappá, hanem magasabb műveltségű, magyar tudóshumanista módjára élt Bécsnek a reformációtól nem idegenkedő, a humanizmusnak fölöttébb kedvező városában. *Pesti stílusa* merőben ellentéte *Kom-*

Sylvester János.

Az egész újszövetséget *Sylvester János*nak köszönhetjük, aki 1541-ben Sárvár-Újszigeten, Nádasdi Tamás költségén adta ki fordítását *Wij testamentū Magyar nelwen* címen. Sylvester sokban hasonlít *Pesti Mizsér Gábor*hoz, nemcsak azért, mivel őt is többen a katolikus egyház hívének tartották, nem is azért,

mivel életök végét mindketten Bécsben töltötték, talán egymással jó barátságban, hanem sokkal inkább azért, mivel mindketten humanista műveltségben nevelkedtek és csaknem azonos irodalmi munkásságot folytattak. A XVI. század számtalan magyar írója között alig van érdekesebb és rokonszenvesebb alak Sylvesternél, aki a szigorú vallásosságtól vezetett reformátorok és prédikátorok korában ugyanazon humanista szellemtől, a renaissancenak ugyanazon éltető lehetőségétől volt ihletve mint Balassa Bálint. Joggal tekinthetjük úgy, mint némi részben e nagy költőnk úttörőjét; mert míg e kornak minden tudósa és bármely felekezetű papja csak megvetéssel és gyűlölettel emlékezik a virágénekekről, addig Sylvester elég vakmerő arra, hogy a magyar nép e poézisét a bibliával állítsa egy sorba és kifejezéseit, költői nyelvét egyenlő magasztalásban részesítse. Hánytvetett élete sem kevésbé viszontagságos mint az első magyar szerelmi lírikusé; csak hogy őt nem a katonáskodás és a fékezhetetlen szenvedély sodorják bajba és bujdosásba, mint Balassát, hanem a tudományszomj, a humanista vérmérséklet. Színyérvár-alján született 1505 táján, 1526—27-ben a krakkai egyetem hallgatója. Itt fordította le Heyden Sebald iskolakönyvét, a *Gyermeki beszélgetéseket*, mely a legrégebb magyar nyomtatott könyv. (1527, esetleg 1526.) Élte legboldogabb és legmunkásabb éveit Sárvár-Újszigeten töltötte az ő híres

mecénása, Nádasdi Tamás, udvarában; itt írta 1539-ben az első magyar nyelvtant, itt fordította le és adta ki 1541-ben az egész újszövetséget. Humanista hajlamai azonban és kivált tudományszomja nem hagyták nyugton, hanem arra birták, hogy már meglett férfikorában, 1534-ben, még egy külföldi egyetemet keressen fel, még pedig a wittenbergit, ahol az új hithez hajló lelke maguknak a nagy reformátoroknak, Luthernek és Melanchtonnak, tanításában találhatott megerősítést. Humanista felfogása magyarázza meg, hogy Wittenbergából való hazatérte után sem maradt sokáig az elszigetelt, félreeső Sárvárt, hanem Bécsbe, az egyetemre, a humanistáknak egyik székhelyére vágott. Körülbelül 10 évet (1544—54) tölthetett a bécsi egyetemen, mint a héber nyelv tanára, de eközben

AZ ROMA VAROSA BELIEK nck yrth zenth Pal Leuelnek rewyden ualo Magyarfag aes ertelme.

YNth zenth Hieronymus. mongya les yrtha a5 phis lemonnak irth epistolan elw 5wr zenth Pal Apostalh hy wattattath Saulnak / a5. Pal newet kegyg vezeteken newul mynth egy diadalmas nyez relegeth maganak tulaydonytotta / lewth lenny a5 Sergius Paulus proconsultul/kyth a5 Christulnak megh nyertth / miképpen ola uassuk a5 apostoloknak iarasokrol yrth kes nywnek tyzen harmadyk. rezeben, Ismeg len nemelyeketh yr kyk a5th mongyak hos gy a5 Sidofagban mondatot Saulnak / es a5 megh teres sfordulas wtan / newgethes el val toztatta lenni. De a5 Origenes doctore nak mondas a es velekedese tethcyk iobnak es alkolmarosbnak. Mykeppen a5 o twre B wennek

57. kép. Szent Pál leveleinek első lapja.

is sok hányatás és szenvedés volt osztályrésze. Halála, mely ötvenedik éve körül érte utól, éppen oly kevéssé határozható meg ez idő szerint, mint születése.

Sylvester az első, aki a bibliát az eredetiből fordítja, t. i. az újszövetséget görög nyelvből, de tekintettel volt a latin fordításokra, a Vulgatán kívül főkép az Erasmus magyarázataira, akinek különben számos híve volt a tudósabb magyarok között. Sylvester nemcsak tudós, hanem a magyar nyelvnek tudatos ismerője. Ez a virágénekekre vonatkozó megjegyzésén kívül abból is kitűnik, hogy ő vette legelőször észre a magyar nyelvnek a klasszikus verselésre alkalmas voltát, midőn *Az magyar népnek* írott előszavát, valamint az újszövetség egyes részeinek tartalmát disztichonokba foglalta. Ime egy részlet disztichonaiból (az *Új-Testamentum* verses ajánlása) a mai helyesíráshoz alkalmazva:

Próféták által szolt rígen néked az isten,
 Az kit ígirt, ímé vígre megadta fiát.
 Buzgó lélekvel szol most es néked ez által,
 Kit hagyta, hogy hallgass, kit hagyta, hogy te kövess.
 Néked azért ez lűn prófétád, doctorod, ez lűn
 Mestered, ez most es, melyet az isten ada.
 Ez próféta szavát hallgassd, mert tígéd az isten
 Elveszt, és nyomos itt nem lehet a te neved.
 Itt ez írásban szol mostan es néked ez által.
 Hütre hiú mind, hogy senki se mentse magát.
 A ki zsidóul és görögül és vígre diákul,
 Szol vala rígen, szol néked az itt magyarul.
 Minden népnek az ű nyelvín, hogy minden az isten
 Törvényínn iljen, minden imádja nevít.
 Itt vagyon az rejtek kincs, itt vagyon az kifolyó víz,
 Itt vagyon az tudomány, mely örök íletet ad.
 Lelki kenyír vagyon itt, melyben mikor íszel, örökké
 Ílsz, mely az mennyből szálla, halálra mene.
 Az ki terem tígéd, megvált, örök íletet es ad
 Ez szent által: nincs több bizodalma azért.
 Ennek azért szolgálj mindenkor tiszta szüedvel,
 Ennek mindenkor tigy igaz áldozatot.
 Tígédet ez hozzá víszen, s nem hágy, mikor így mond:
 Bódogok, eljövetek, vesszetek el gonoszok.

Székely István.

Szintén az eredeti nyelvből készült három kisebbrendű részfordítás, ú. m. *a zsoldárok könyve*, melyet *Bencédi Székely István*, a történetíró adott ki Krakkóban 1548-ban és amely — úgy látszik — az énekgyűjteményekben foglalt prózai zsoldároknak szolgált szövegéül a verses átdolgozás létrejöttéig; továbbá *Sámuel és a királyok két könyve*, valamint *Jób könyve*, melyeket a híres *Méliusz Ihász Péter* fordított le Debreczenben 1565-ben, végül *Félegyházi Tamás* debreczeni prédikátornak 1586-ban megjelent *Vy Testamentoma auuagi frígie*.

Heltai Gáspár.

A teljes magyar bibliát is a XVI. századnak köszönhetjük. E nagy, egy egész életet betöltő munkára Heltai Gáspár vállalkozott először, akit több más idegen nemzetiségűvel együtt a reformáció tett szászból magyarrá, még pedig

a kornak legtermékenyebb, legsokoldalúbb magyar írójává, aki kolozsvári s más protestáns tudósok segítségével kevés híján az egész ó- és újszövetséget lefordította az 1551—65-ig terjedő években. Heltai, aki már érett ifjú korában kezdte tanulni a magyar nyelvet, bámulatosán gazdag szókincsre és meglepően folyékony előadásra tett szert. Az alanyi és tárgyias ragozás elvétele és egy-egy germanizmus (az Énekek-énekét, a német *das hohe Lied* mintájára, *Salamon legfeljebb való énekének* nevezi) késő vénésgében is elárulja Heltainak szász eredetét; mindazáltal kiváló stiltehetsége, az erős, velős kifejezések, a népies fordulatok, sőt a költői dikció iránti érzéke majdnem minden kortársánál méltóbbá tették a bibliának magyar tolmácsolására. A fordítás természetesen nem mindenütt egyöntetű, mert többen osztoztak a munkában. Általában az ótestamentumot jobban sikerült megszólaltatnia mint az újszövetséget. Különösen kínos látni, mint vergődik Szent Pál leveleinek szimbolikus vonatkozásai, dogmatikus fejtegetései között, holott a történeti könyvekben elbeszélő stílusa nemcsak világos, hanem kedves, a zsoltárokból pedig sokhelyt a költői hangot is eltalálja. Általában Heltai bibliájának nem egy sajátságával múlja felül fordítótársait.

Károli Gáspár.

A teljes magyar bibliának dicsősége mégsem a Heltai nevéhez fűződik, hanem Károli Gáspáréhoz, akinek megadatott, hogy az ő munkája váljék a reformáció magyar bibliájává, hogy az ő fordításában keressenek századok áhitatot és megnyugvást, találjanak nemzedékek vigasztalást és okulást. Károlit nem csupán önérdeme juttatta e nagy dicsőséghez, hanem részben a véletlen szerencse. Heltai bibliája az ószövetség egy-két jelentéktlenebb könyvének kivételével már húsz-harminc évvel előbb készen állott, mielőtt Károli munkához fogott volna. De éppen azon években, a legutolsó rész, az újtestamentom megjelenése idején, Heltai nagy változáson megy át, Dávid Ferenchez hajlik, ezzel együtt megtagadja a szentháromságot. A magyar protestáns felekezetek,

LEVELENEK CAP. I.

manak varofabola az tycikus neuw zolgalas
tul kyrwl anlek w setiw th ryzn az vygyben.

AZ EPHESOM BELYEKNEK
yrth gent Pal leuelenek. Elsew capitulomia.

PAal Ihe
sus Chri
stusnak Apo
stola, (wneki
fel adoth kŵ
uetsenegnek kŵ
lŵmb kŵlŵ
mb nemzeise
gh kŵŵith
viselŵ, hirdes
twie) isten
nek akarary
abol, aŵ sen
teknnek kyk
Ephesusba
Iesusba valo
nektek aŵ my
athiank

vadnak, (eelnek) es az Christus Iesusba valo
hyuwnek, Malasth, kedw, tynektek az my
- Yiin athiank

58. kép. Pál apostol képe.

kivált az unitárizmustól létében fenyegetett kálvinista egyház, hogyan fogadhatta volna el a szentháromságtagadó Heltai bibliáját a maga szent könyvéül? Ali gvárta, hogy egy új fordító álljon elő, akinek munkájával kiszoríthassa Heltainak úgysis töredékes szentírását.

AZ MAGAR NIPNEK KI EZT OLYASSA

A profeták által szól righeñ néked az isten/
 Az kit ighírt imę vigre meg atia fiat.
 Buzgo lilakuel hol most es néked ez által/
 Kit hága hog halgass/kit hága hog te kőuss.
 Néked azirt ez lún profetád/doctorod/ez lún
 Mestered/ez most es/mellet az isten ada.
 Ez profeta bauát halgass/ mert tighed az isten
 El vest/ es kómos itt nem lehet az te neued.
 Itt ez irásban hol mostan es néked ez által/
 Hútre hiu mind/hog lenki ne mēncze magát.
 Az ki Sidoul/ es Görögül es vigre Diákul
 Szol vala righeñ/ hol néked az itt Magyarul.
 Minden nipnek az ú nélvín/hog minden az isten
 Tóruinín illen/minden imágga newít.
 Itt vagon az rentek kincz itt vagon az ki folo viz/
 Itt vagon az tudomán mell örök illetet ad.
 Elki fenir vagon itt/ mellben mikor ípel öröktę
 Itt/ mell az menéből állsa/ halálra mene.
 Az ki teremt tighed/meg vált/örök illetet es ad
 Ez bent által/hincz több bizodalmad azirt.
 Ennek azirt folgáll mindenfor tifta búeduel/
 Ennek mindenfor tiğ igaz áldozatot.
 Tighedet ez hozzā vissen/s nem hág mikor ig mond
 Bodogot el tőuetet/ vesszetet el gonosfok.

Syluester Janos írta.

53. kép. Az első magyar nyelven írt disztichonok.

Azonban igaz érdem sem kevés járult hozzá, hogy Károli legyen a magyar biblia Lutherévé. Nem oly jártas ugyan a héberben mint Melius, kiválóbb tehetséggel, finomabb stilisztá érzékkel sincs megáldva, de meg tudja találni a mindennapi használatra szánt, a köznépek is érthető kifejezéseket; a körülírásokat sem kerüli, de azért elég világos; az idegenszerűségektől sem ment,

de azért elég magyaros ; szóval nyelve az az egyszerű, magyar stílus, mely sem magasra nem tört, sem alant nem maradt, s így legalkalmasabb lett Károli művét a legszélesebbk örökben, az összes kortársak között, meggyökereztetni, akiktől aztán hagyománykép szállott a későbbi nemzedékekre a tisztelet és kegyelet e bibliafordításnak még hibái iránt is.

Károli élete és bibliájának keletkezése még a homályosabb irodalmi kérdésekhez tartozik. *Gönczi Károli Gáspár*-nak szokták nevezni, de a *gönczi* predikátum nem illeti meg, mivel minden valószínűség szerint jobbágyfiúnak született

SOLTAR

AZ AZ

SZENT DAVIDNAC, ES EGYEB
 Próbétákac Psalmusínac, auagy Istenidíkt-
 estekac kőnczű Szómárishtackal es
 rónsdén vala estelndékel.

Magyar Nyeluen

HELTAI GASPARI &c

COLOSVARAT.

M. D. LX.

60. kép. Heltai Soltárának címlapja.

ÖTTÖDIC RESZE.

Íctee dicit.

Minden lelkes álat, dichir-
 ie az Wrat: Halleluiah.

A Soltár kőnyuéncc vége.

COLOSVARAT

NYOMTATTOZ, AZ

Wrac tífettségére: à ne-
 mes Magyar nemzet-
 nec épülésére: Hel-
 tai Gáspártól.

1560.

61. kép. Heltai Soltárának utolsó lapja.

a Károlyi grófok ősi fészkeben, Nagykárolyban. A *Károli* nevet is kérdés vajjon nem szülővárosáról vette-e, mert több jel arra mutat, hogy eredeti családi nevén *Radics*-nak hívták. Születése évét szintén csak hozzávetőleg tehetjük 1520-ra. Annyi bizonyos, hogy 1555—56-ban kint járt Wittenbergában, hol nemcsak az új hitben erősödik meg, hanem főkép tudományt gyűjt nagy munkájához. Hazatérte után alig néhány évvel, 1561-ben, már Gönczön találjuk mint lelkipásztort, ahol több mint három évtizedig viselte nyájának gondját. Munkás élete utolsó éveit pedig a teljes magyar biblia létrehozására és kinyomatására szentelte, hogy századokra szóló művének befejezte után két évvel, 1592-ben, megnyugodhassék az *Urban ez istenes vén ember*.

A teljes magyar biblia 1590-ben, Vizsolyban, egy kis faluban jelent meg, főkép Ecsedi Bátori István áldozatával ; a nyomtatás helyéről *vizsolyi bibliának* nevezi az irodalomtörténet. Azóta e fordítás, mint teljes biblia, ötvennél, egyes részeiben pedig nyolcvannál is több kiadást ért hazánk és a külföld különböző helyein, miközben protestáns tudósok, kivált *Szenczi Molnár Albert*, *Tótfalusi*

62. kép. Károli gönczi szobrának képe.

Kiss Miklós és többen folyton pótolgatták hiányait és javítgatták hibáit ; a gyökeres javítás azonban még mindig a mi korunkra néz. De bármennyire elavult is, a magyar művelődésre, a magyar nép- és irodalmi nyelv fejlődésére gyakorolt hatása sohasem évül el. Magának Károlinak a személyét szoborban örökítette meg a hálás protestantizmus a vizsolyi biblia megjelenésének 300-ik évében.

II. Prédikátorok.

A korszak egész életét átható vallásos felfogás hozta magával, hogy a hittani elveket és vallástételeket folyton magyarázzák, hogy a szentírást és a valláshoz fűzhető erkölcsi és nemzeti eszméket szüntelen fejtegetik. Így jönnek létre fölös számmal az ágendák, kisebb és nagyobb káték, így állanak elő a moralizáló szónoki művek, kivált a prédikációk végiremehetetlen gyűjteményei.

Ágendák és erkölcstani munkák.

Az ágenda- és kátéfélék szerzői között találjuk Dévai Biró Mátyáson kezdve majdnem mindenik nevezetesebb magyar reformátort, közöttük: *Heltait*, *Meliust*, *Beythét*; a helvét hitvallás hivatalos kátéja, a *heidelbergi*, csak 1577-ben jelenik meg először magyarul. A század második felében a katolikus egyház is követi e téren a reformációt s ekkor, 1572-ben, lefordítja Telegdi Miklós pécsi püspök Canisius katekizmusát. Ugyancsak Canisius után készül a század végén egy kisebb és nagyobb káté, 1583-ban pedig, valószínűleg jezsuiták, kiadják Nagyszombatban a katolikus nagy *Agendariust*.

A moralizáló munkák sem csekély számmal találhatók, ha a versbe foglaltakat nem vesszük is itt számba. E téren a katolikusok nem kevésbé buzgólkodnak mint a reformátusok. Különösen sokat elmélkednek a halálról, a halálra való készületről, a feltámadásról és örök életről; szintúgy szeretik fejtegetni az ördög kísértésének, a bűnös ember lelki tusakodásának tárgyát, gyakran párbeszédben is; egyszersmind foglalkoznak az ország állapotának, a nemzet szerencsétlen sorsának vallásos szempontból való magyarázatával.

A két felekezet vezérei egyaránt hivatásuknak tartják, hogy ez irányban is megpróbálják erejüket és így természetes, hogy az erkölcstani munkák írói közül nem hiányozhatik *Heltai*, *Melius*, *Károli Gáspár* és *Bornemisza Péter*, a katolikusok részéről *Draskovics* pécsi püspök és a rendkívül termékeny *Pécsi Lukács* neve, míg a korszak végén *Magyari István* és *Pázmány Péter* hatalmas alakjai állanak egymással szemben, sőt éppen Pázmánynak köszönhetjük a moralizáló művek legjelesebb, maradandó értékű termékét, *Kempis Tamásnak a Krisztus követéséről négy könyveit* magyarul. (Bécs, 1604.)

Protestáns prédikátorok.

A kor vallásos irodalmának zömét talán számszerint is, de terjedelemre nézve minden bizonnyal, a prédikációgyűjtemények teszik. A reformáció az istenitisztelet főrészévé emeli a szentbeszédet. A protestáns lelkészek, akik legörömelebb s mintegy büszkélkedve mondogatják magukat *prédikátoroknak*, legfőbb tisztökül tartják, köztük és a katolikus papok között legszembetűnőbb különbségül állítják oda, hogy ők tanítják, magyarázzák, hirdetik, prédikálják a szentírást, amint azt Szent Pál a rómaiakhoz írt levelében követeli tőlük. (cap. I.) Hihetetlen számmal teremnek a prédikációk e korban és ijesztő terje-

delmű gyűjtemények állanak elő belőlük ; egyedül az egy Bornemiszának prédikációi több ezer lapot foglalnak el. A jelesebb protestáns lelkipásztorok nemcsak saját nyájuknak akarnak szolgálni, hanem a szószékről hangoztatott beszédek elterjesztik sajtó útján is. Fejedelmek, főurak, nemes asszonyok járulnak hozzá e testes kötetek költséges kiadásához. Ilyen pártfogók voltak : *Mágócsy és Enyingi Török*, a *Báthoriak* és *Telegdiak*, az *alsóindvai Bánfiak* és a *Zrinyiek*, a *Balassák*, a *Bebekék*, a *Sulyokok*, a *Nádasdiak*, a *Batthyányak*, sőt az unitárius Dávid Ferencet *János Zsigmond* fejedelem támogatta, a katolikus Telegdi Miklós prédikációi részben *Miksa király* anyagi segítségével jelentek meg.

Nemcsak pártfogóik, olvasóik is leginkább az előkelő körökből kerülnek ki. A szerzők ajánlólevelei bizonyítják, hogy a kornak magasabb műveltségű asszonyai forgatják legszorgalmasabban és legáhitatosabban a prédikációgyűjteményeket a vártermek félhomályában, addig míg a férj a vártól messze a török ellen harcol, vagy talán a vár alatt zsákmányra les. Nem mondhatjuk pedig, hogy a prédikációk különösebben a nőkhez szólottak volna. A prédikáció ez időben elsősorban a szentírás magyarázata és éppen ezért fektetnek rá annyi súlyt a lelkipásztorok. A reformáció kezébe adta a hiveknek a bibliát, fülökbe hangoztatta a szentírást, törekednie kellett tehát arra is, hogy amit hallanak és olvasnak, megértsék, még pedig az új hit szellemében.

Mélius, Bornemisza, Beythe.

Ezért van, hogy pl. Mélius egy kötet prédikációban végigmagyarázza *Szent Pálnak* a Rómabeliekhez írt levelét ; egy másik kötetben a *Colossabelieknek* írt levelét ; úgyszintén egész kötetet tesz *Az Szent Janosnac tölt ielenesnek igaz es iras szerint valo magyarázasa* (1568).

Bornemisza Péter pedig az összes evangéliumokat végigmagyarázza, melyeket esztendőn át vasárnaponként szoktak olvasni. Termékenységevel, a beszédből kifogyhatatlanságával mindenestre magának biztosította az első helyet a prédikátorok között, mert csak 1573 és 1579 között is a következő munkái jelentek meg : *Első, Masic, Harmadic, Negyedic, Oetoedic es utolsó része Az Evangeliumokból es az epistolakból valo tanusagoknak*. Mindezeket meg- rövidítve és megválogatva 1584-ben összefoglalta egy, kézben is alig tartható, vastag kötetben.

Termékenységre nézve majdnem vetekedik vele fiatalabb kortársa és dunántúli szuperintendenstársa, *Beythe István*, aki 1574-ben négy kötetben adta ki az *Evangeliumok magyarázaty-t*.

Telegdi Miklós.

A katolikus szentbeszéd is egy nyomon jár a protestáns prédikációval, mint azt *Telegdi Miklós* pécsi püspök művei bizonyítják, aki először vette fel a küzdelmet az új hit bajnokaival a szószéken, de aki mindjárt utól is éri versenytársait, sőt beszédeinek világosságával, stílusának tömörségével le is győzi nemcsak személyes ellenfelét, Bornemisza Pétert, hanem a XVI. század összes

prédikátorait, úgy hogy benne kell látnunk a korszak legkiválóbb szónokát, Pázmánynak méltó úttörőjét. Az ő prédikációi is az evangéliumot fejtegetik; tulajdonképen nem egyebek mint a Bornemisza beszédeinek ellenmásai. Három év alatt három nagy kötetet adott ki, Bornemiszával körülbelül egy időben, 1577—1580-ig.

E prédikációk, mint szentírásmagyarázatok, éppen nem különböznek a középkori skolasztikusok vagy az ókori talmudisták fejtegetéseitől. Magasztos dolgok és kicsinyességek, bámulatos elmeél és bosszantó szórszálhasogatás, tudományos szófejtés és gyermekes szójáték, nemes érzések és durva szidalmak, a stílusnak szónoki ereje és alacsony kofálkodás csak úgy összevegyülnek műveikben, mint skolasztikus és talmudista elődjeikében. A legtudósabb köztük *Mélius*, de egyúttal a legindulatosabb is. Mikor legjavában hirdeti az igét, mikor a legfenségesebb hitelt magyarázza, egyszerre csak szitkozódásba tör ki vagy a katolikusok vagy az unitáriusok ellen. A prédikálás magasztos kötelességéről beszél egy helyt, de hirtelen szidalomra fordul ajka, mondván:

Hát ti bődő, here papoc, baratot, borcsiszarok, nema ebek mit heuertek az kalastromban. (*Melius, Postilla*, 3-ik prédikáció.) A veszekedéshez Bornemisza és Telegdi is értenek, míg Beythe mindnyájuknál szelidebb; bőbeszédben, a szók, a kifejezések halmozásában alig enged egyik is a másiknak. A nyers népiességen kívül éppen ez áradozó bőbeszédűség a legjellemzőbb vonásuk, amibe a még különben töredékes, átmenet nélkül ugrándo-
stulusú *Mélius* is gyakran belesik.

MAGIAR PRAE DIKATIOC, KIPPOSTILLANAC NEVEZNAC, A PROPHETAC ES APOSTOLOC IRASSABOL, A REGI

Doctoreknae, Origenes, Chrysostomus, Theop-
hylactus, S. Ambrus, S. Hieronymus,
S. Agoston, es a maflani bölcz Do-
ctorec magiarazsálloe ferint

3. Corint. 14.

Mikor egybe gyűltöc, mindence ti közzűllec Pálminfa tudomania, nyelv vncc értélle, meg ielenre, és írás magiarázállo vagon: Mindence épületre legencec.

Dóbroczómba, M. D. LXXIII.

63. kép. *Mélius* Péter: Magyar prédikációinak címlapja.

III. Polemikusok.

Vitatkozó szenvedély.

Oly élénk vallásos irodalom, minőt a XVI. század mutat föl, nem is képzelhető vitázó művek nélkül. A reformációnak meg éppen éltető eleme a vitázás, mely szellemi atyáitól, Luthertől és Kálvintól, szállott rá örökségül.

A vitatkozás szelleme tehát a magyar reformáció hívein is erőt vesz. Vitára kél az ő és új hit papja a templomban, sokszor ugyanegy templomban, de vitát

folytat a főúr is főúri vendégével az asztalnál, polgárok a céhekben, katonák a táborban is egymás hitét ostromolják, hol komoly, hol gúnyos érvekkel. A küzdő felekezetek között gyakran előkerülő, néha napokig tartó vitát lázas érdeklődéssel hallgatja a jámbor, együgyű nép, de nem restel a közönség közt ott szorongani, esetleg a vitát vezetni, számos főúr, sőt még fejedelem sem. Az új hit papja pedig vitával kél és vitával fekszik. Vitázik, mikor imádságát énekbe foglalja és mikor a biblia egyes részeit versekbe rendeli; vitázik, mikor a *Credo*-t fejtegeti és mikor a szentírást fordítja; vitázik, mikor ethikai kérdésekről elmélkedik s mikor a szentírást magyarázva prédikál.

Vitatkozó íz ömlik el tehát az egész vallásos irodalmon, énekköltészetén, bibliai elbeszéléseken, a moralizáló és szónoki prózán egyaránt; de ezenfelül külön vitázó iratok keletkeznek igen nagy számmal. A vitázó irodalmat is a protestánsok indítják meg, támadják a katolikus vallás dogmáit, ostromolják szervezetét, gúnyolják szertartásait, szidalmazzák egyházi szolgálát.

A katolikusok évtizedeken át némán tűrik a fejükre hulló vádak és rágalmak özönét s csak a század második felében merik a küzdelmet felvenni az elhatalmasodott ellenféllel.

Az újítók részéről az első támadást maga *Dévai Biró Mátyás* intézi, midőn egy latinul írt munkáskában kétségbevonja a szenteknek segítségét. Ez azonban, valamint *Szegedi Gergely* franciskánus barátunk erre adott felelete, nem maradt reánk.

Mélyebb nyomot hagyott maga után az első magyar nyelvű támadás, melyben *Ozorai Imre* részesíti a katolikus egyházat *De Christo, et eius Ecclesia. Item de Antichristo, eiusque Ecclesia* című 1535-ben kiadott művével. Az Antikrisztuson természetesen a római pápát érti, mint aki mindenféle emberi szerzeménnyel megrontotta Krisztusnak isteni parancsolatait. A katolikusok elleni vitairatok közül a támadás korából legértékesebbek Sztárai Mihálynak drámai dialógusokba foglalt munkái, melyekkel alább foglalkozunk.

Azonban a katolikus és református felekezetek közti harc a század dereka felé nem élénk, mert ekkor az ó egyház hívei feltétlenül megadják magukat. Elevenebb képet mutat a reformátusoknak egymás között folyó küzdelme, ámbár e harctéren sem a lutheránusok és kálvinisták versengése, hanem az unitáriusoknak a többi protestánsok ellen intézett, szerfözlött heves és veszedelmes, ostroma köti le teljesen figyelmünket. S méltán, mert e színhelyen találkozunk a korszaknak legjellemzőbb két alakjával, *Mélius Péter* és *Dávid Ferenc* hatalmas egyéniségeivel.

Mélius Péter.

Mélius Ihász Péter, akit a magyar *Kálvin* név csak oly joggal megillet, mint *Dévait* a magyar *Luther* kitüntetés, a somogymegyei Horhi faluból került a reformátusoknak akkor is legnagyobb eklézsiájába, Debreczenbe, alig huszonöt éves korában, 1559-ben, hogy a protestantizmus e szellemi várából előbb megoltalmazza az új hitet az egri püspök támadása ellen, hogy majd onnan szervezze a lutheránusoktól elváló kálvinista egyházat és hogy végül diadalmasan megküzdje az unitarizmus részéről fenyegető élethalálharcot. Mikor hazajött

Wittenbergából, ahol gazdag theológiai ismereteit, görög és héber nyelvbeli jártasságát szerezte, maga is Luthernek volt híve, de csakhamar Kálvin felfogását tette magáévá, hogy e meggyőződéshez mesterétől örökölt vaskövetkezetességgel, közmondásossá vált magyar kálvinista makacssággal ragaszkodjék mindhalálig. Szívós tetteje, vakmerő bátorsága, puritán jelleme is Kálvinra emlékeztetnek, de nem kevésbé a másnézetűek ellen táplált féktelen gyűlölete, kérlelhetetlen szigorúsága, mindent letiporni vágyó zsarnoki akarata is, amely utóbbi tulajdonságai vonták fejére ellenfelei részéről a *Péter pápa* gúnynevet.

A katolikus egyházon, melynek hívei a tiszántúli, általában a tiszai vidékekről majdnem teljesen kipusztultak, könnyű volt diadalmaskodnia; a Luther követőivel a Kálvin kátéját elfogadtatni aránylag szintén nem került nagyobb fáradságába. Teljes szellemi erejét csak akkor kellett harcba vinnie, midőn a rohanó árként terjedő unitarizmus ostromát volt hivatva feltartóztatni.

A szentháromságtagadás magyar földön talán éppen Debreczenben ütötte fel legelőször a fejét. *Arany Tamás*nak hívták a vakmerőt, aki magának Méliusnak hívei között kezdte 1561-ben e felfogást hirdetni, de Mélius és társai oly nagy erővel rontottak a magában álló újítóra, hogy Arany négy napi templomi vita után visszavonta tanait és bűnbánó fogadalmat tett a szentháromságnak azután való tisztelésére. Még nagyobb bajt támasztott *Egri Lukács* egri, majd ungvári pap, kit Károli Gáspár egymaga nem tudott elhallgattatni és aki ellen Méliusnak is fel kellett lépnie. De a valódi élethalálharc csak akkor következett be, midőn 1565-ben Dávid Ferenc rendíti meg hatalmas erejével a szentháromság dogmáját.

Dávid Ferenc.

Dávid Ferenc kétségtelenül egyik legérdekesebb alakja a XVI. századnak, mert egymaga megtestesíti a reformáció egész szellemi forradalmát, a vallásos fejlődés változatos fokait, melyeket *Luther*, *Kálvin*, az *anabaptisták*, *Servetus*, *Socinus* stb. külön-külön tüntetnek föl. Élete a XVI. századi magyar hitújítás történetének hű képe, szellemi fejlődése az igazságra törő nyugtalan emberi elmét példázza, mely, ha a hagyományos támaszt elveszítette, ereje fogytáig kutat újabb meg újabb nyugvópontok után. Dávid Ferenc is, amint a katolikus egyház bámulatosan nagyszerű épületéből egy kövecskét kimozdított, nem pihent meg, míg a hatalmas épületet tetőtől alapjáig szét nem rombolta, nem vigyázván arra, hogy a dűledező kövek őt magát is a romok alá ne temessék.

Dávid Ferenc, kit, valamint pap-, író- és elvtársát, Heltait, a reformáció tett százból magyarrá, 1510 és 1520 között születhetett Kolozsvárt varga mesterembertől, miért is ellenfelei *vargának* csúfolták. Külföldi egyetemekről visszatérve, beszütercei katolikus plébános lett, de a század közepén lutheránussá és kolozsvári pappá lesz. Az erdélyi ágostaiak csakhamar szuperintendensökké választják; 1560 táján az úrvacsora kérdésében Kálvinhoz csatlakozik és maga után vonja a magyar nyelvű protestánsokat, akik ekkor örökre elválnak a szász lutheránusoktól és akik követik őt, mint püspöküket, az unitarizmusra is, midőn 1565 körül megtagadja a szentháromságot és hadat üzen lutheránusoknak és kálvinistáknak egyaránt.

Mélius rögtön észreveszi a fenyegető veszélyt, egyik hitvitát a másik után tartja Dávidékkal, melyek közül a gyulafehérvári második (1568) és a nagyvárad (1569) a legnevezetesebbek. Mindkettőt végighallgatja János Zsigmond egész udvarnépével, mindkettőben résztvesz a kálvinistáknak és unitáriusoknak egész szellemi gárdája. A viták lefolyását latin és magyar művekben ismerteti mindkét fél, de azonkívül is lázas munkásságot indítanak egymás cáfolására, kivált Mélius és Dávid.

Az irodalmi harcba beállanak küzdőkül mindazok, akik a disputákon résztvettek, kálvinista részről *Czeplédi György* és *Károlyi Péter*, az unitáriusok

64. kép. János Zsigmond.

közül *Heltai* és *Basilius István*. E vitairatok közül legérdekesebb a *Debreczeni disputa* vagy *Válaszúti komédia* néven ismeretes párbeszédbe foglalt gúnyirat, melyről a drámai művek között lesz bővebben szó.

1572-től kezdve csillapul a küzdelem heve, mert a kálvinista fél elveszti ez évben vezérét, a férfikora delén elhalt Méliust, akinek sírhelyét elfeledték ugyan a debreczeniek, de aki a maga szellemi képét rányomta az egész kálvinista egyházra, kivált a debreczeni eklézsiára, melyet ő tett *kálvinista Rómává*. De az unitarizmust sem kisebb csapás érte, mert ugyanazon esztendőben halt el az ifjú János Zsigmond fejedelem, az unitáriusok főpártfogója, az első és utolsó unitárius uralkodó. Dávid Ferenc ellen ekkor újult erővel támadnak fel régi ellenségei, legjobb barátai is ellene fordulnak és midőn Krisztus istenségét is megtagadja a már ősz, de mind merészebb reformátor, Déva várába záratják; ott is ér véget nyugtalan, tettekben gazdag, a magyar vallási és szellemi életben

örök emléket hagyott élete 1579-ben. Erdélyben végkép elnémul az unitáriusok vitája, csak a magyar Alföldön és a Dunántúl vlnak a protestánsokkal hol hevesebb, hol szelídebb küzdelmeket, melyek közül a török basa előtt folyt budai és a szintén török engedéllyel tartott pécsi disputációt említhetjük (1588); ez utóbbinak tartalma egy a *Debreceni disputához* hasonló kézirati drámai dialógusban maradt reánk.

A Dunántúl ez időtájban a lutheránusok és a kálvinisták között is lángra lobbant az ellentét tüze, holott a két felekezet itt és északnyugoti Magyarországon az egész századon át nemcsak békében, hanem egyazon fő vezetése alatt élt egymás mellett. 1591-ben azonban a *csepregi colloquiumnak* nevezett hitvita elszakította egymástól a testvérelekezeteket éppen akkor, midőn a közös ellenség, a megújult katolikus egyház, fenyegető támadása összes erejük egyesítésére intette őket.

Bornemisza és Telegdi.

A katolikus egyház, melyet a tridenti zsinat újjászervezett és melyet a jezsuiták lelkesítettek, a század utolsó negyedében hazánkban is megkezdte az ellenreformáció nagy munkáját. Az eddig néma egyház szó- és tollharcba küldi legkiválóbb embereit, főpapjait, akik előbb legfeljebb ha nyers erőszakkal igyekeztek a reformációnak útját állni. *Telegdi Miklós* pécsi püspök indítja meg a küzdelmet, kinek prédikációiról már tudjuk, hogy tulajdonképpen nem egyebek mint Bornemisza beszédeinek cáfolatai. *Bornemisza* és *Telegdi* egykorúak voltak, valószínűen 1535-ben születtek mindketten, az irodalmi működést korán megkezdték, legfontosabb műveiket egyidőben adják ki, nagyfontosságú tevékenységüket, egyúttal életüket is körülbelül egyszerre végezték be. Bornemisza, kinek halála évét biztosan nem tudjuk, 1584-ben nyomatja utolsó művét, mint északnyugati Magyarország protestáns szuperintendense, Telegdi pedig 1586-ban hal el, mint pécsi püspök és az esztergomi érsekség adminisztrátora.

Fáradatlan munkásságuk főképpen Nagyszombatra és környékére terjedt ki; ugyancsak Nagyszombatban állanak egymással szemben mint személyes ellenfelek, egyik a katolikus vallást terjesztvén, másik a protestáns híveket oltalmazván.

Az nagyszombati tanvlo de-

ac gyermekeknek, Tdegyd Myklos
Mester, Istenben walo be-
készséghez kiwan

Tvdgyatoc ferelmes fiaim,
megh en thynektec, az en Kc-
gielmes Vramnac, Olah Miklosnac
Eftergami Erseknek, &c. parancho-
lattyabol taneto mesteretec lewec
mely nagy forgalmatossaggal igye-
keftem mindenkoron azon, hogy
nem csak tanultagtokban, hanem a
kereszttyen hitnec vallasabanis veze-
retc lennec. Annakokaert gyakor-
matossaggal intettelec, hogy megh ol-
talmaznatoc

65. kép. Telegdi; Az keresztenségnec fundamentumiról című munkájának előszava.

Noha tulajdonképpen prédikációikban is folyton egymással vitáznak, még ha nem említik is egymás nevét, de azért szükségesnek látják mindketten külön vitairatokkal is előállani.

Bornemisza támadja meg először Telegdit 1577-ben, mire Telegdi 1580-ban felel és ettől fogva majd mindenik év meghozza vagy a Bornemisza vagy a Telegdi polémikus termékét.

66. kép. Oláh Miklós érsek arcképe.

Monoszlai és Gyarmathi.

A küzdelemre élesített tollal az egyszerre kidőlt vezérek kezéből új harcosok ragadják ki. Telegdinek méltó utódja támad Monoszlai András pozsonyi prépostban, majd veszprémi püspökben, aki éppen a megtámadott,

de a haláltól már elnémított Telegdi Miklósnak védelmére szánta első művét, mely 1588-ban jelent meg Nagyszombatban; de azonkívül még három vitairatot bocsátott közre egyházának éppen legostromoltabb kérdéseiről. Protestáns részről többen is állnak elébe a harcnak, kik közül Gyarmathi Miklós helmei predikátor egyenest Monoszlai főművének, a szentek tiszteletéről szóló könyvének, cáfolására vállalkozik.

Magyari István.

A harci kedv a század végén sem csökken, sőt éppen a korszak határán éri el tetőpontját. A reformáció felfogását magasabb és általánosabb szempontokból, mély hazafiúi érzéssel, szigorú erkölcsi érzékkel, valamint tisztult ízléssel és erős stilussal Magyari István sárvári predikátor, Nádasdi Ferenc udvari papja hirdeti *Az Országokban valo sok Romlasoknak okairol, és azokbol valo megszabadolasnak io modiarol irattatot hasznos könyuetskéjében*, 1602-ben, mely elég merész az ország pusztulásáért, a török járomért a katolikus vallást tenni felelőssé és amelyre mindjárt a következő évben maga Pázmány Péter adta meg a méltó választ *Az Magiari Istuan Sarvari Praedicatornak, az Ország romlása okairul, irt könyuere való Felelet-ével*. De a két ellenfél, kivált Pázmány, behatóbb ismertetése egy más korszak, az antireformáció korának történetébe tartozik.

III. FEJEZET.

LÍRAI KÖLTÉSZET.

I. Vallásos líra.

REFORMÁCIÓ szelleme lebeg a XVI. század egész költészete felett, de a vallásos felfogás a költészetnek egyik területét sem hatja át annyira mint a lírát, ahol egyeduradalomra törekszik s ahonnan a világi termékeket végkép ki akarja irtani.

Egyházi költészet.

A reformáció nemzetivé teszi az istenitiszteletet s² ezért elsősorban oly magyar nyelvű énekekről gondoskodik, amelyekkel hívei ünnep- és hétköznapon, a főünnepeken és a közönséges vasárnapokon dicsérhessék az urat. Ez a század, mint Németországban, nálunk is az egyházi énekek korszaka. Mint Luther, a magyar reformátorok is fáradhatatlanok oly énekek átdolgozásában és költésében, melyek egy egész gyülekezetnek az érzelmeit tolmácsolhatják és melyeket az összes hívek hangoztathatnak a templomban. Sem Luther, sem magyar követői nincsenek nagy költői tehetséggel megáldva, de az a mély vallásos érzés, mely keblöket betölti, pótolja a költői ihletet, úgy hogy e század egyházi énekeinek jórésze mai napig megmaradt a magyar protestánsok istentiszteletében, sőt közülök sok behatolt a katolikus templomokba is.

Az istentisztelethez való énekek a vallásos költészetnek két régi híres tárházából kerültek elő : a katolikus egyház himnáriumából és a szentírás zoltárkönyvéből.

A protestáns énekszerzők eleinte nem tettek egyebet, mint hogy átültették magyar nyelvre a latin himnuszokat. A középkori egyházi líra mélyebb gyökereket vert már a népek szívében, a százados himnuszokban több vallásos áhitat, a magasra fejlett zenében több szépség lakozott, mintsem a reformáció könnyedén szakíthatott volna e költészettel és zenével. Tudjuk, hogy a középkor is fordítgatott ez ünnepi énekekből, de ezek között és a protestáns átdolgozások között éppen oly kevésbé található meg a kapocs, amint Komjáti, Pesti,

Sylvester bibliafordításai nem fűződnek a ferenciek és a Bátori László magyar bibliájához.

E protestáns énekek tehát katolikus szövegből erednek, de szellemükben az új vallásnak hódolnak. A magyar énekszerzők jobbára mellőzik a latin himnuszok közül azokat, amelyek Szűz Mária tiszteletére írvák, a szenteket dicsőítő költeményeket pedig teljesen elvetik; sőt magához Krisztushoz sem emelkednek többé oly vallásos rajongással telt énekek, minők Szent Bernát fenséges ódái. A protestáns énekek, az ú. n. *dicséretetek*, egyenesen az istent keresik föl dicsőítésökkal, neki hálálnak a jótételekért, tőle várnak segédelmet az élethez és üdvösséget a halál után. Ez a felfogás erős, mély hitet és bizonyos erkölcsi szigorúságot követel, amely komorrá teszi e vallást és követőinek lelkületét.

A himnuszok átdolgozásában a reformációnk egész sereg híve buzgókodott. Első sorban a nagynevű reformátorok, *Dévai Bíró Mátyás*, *Szegedi Kiss István*, *Sztárai Mihály*, *Batizi András* tartották kötelességüknek az ünnepi énekek számát egynehánnyal gyarapítani s így a magyar nyelvű istentiszteletet minél megfelelőbb költeményekkel ellátni, de példájokat követték kisebb nevű, sőt névtelen szerzők is. Legbuzgóbbnak látszik közülök Batizi András, aki 1520 táján született, Wittenbergában is tanult, Ujelyt és Tokajban szolgálta az egyházat és aki fáradhatatlan volt bibliai históriák és feddő költemények szerzésében is.

Mély érzést lehelnek Szegedi Kiss István versei, aki Szegeden 1505-ben született, az alföld déli felén terjesztette az új hitet, sokat szenvedett katolikus egyházfőktől és török basáktól egyaránt és aki zaklatott, de még török rabságban is munkás életét mint ráckevei pap fejezte be 1572-ben.

Ez énekszerzők és társaik nem csupán közvetetlenül a himnáriumból merítették, hanem szívesen felhasználták a német reformátorok, főkép Luther himnusi eredetű egyházi költeményeit. Az »Erős várunk nekünk az Isten« és a »Jövel szentlélek Uristen« csak úgy felhangzott a magyar, mint a német protestánsok ajkán. Azonban e forrás csak kevésel gazdagította a kornak dús ének-költészetét.

Zsoltárfordítások.

A katolikus himnárium mellett a zsoltárkönyv a protestáns énekek főforrása, úgy hogy a lírai költészetről is elmondhatni azt, mit az epikáról, hogy az ótestamentum szelleme uralkodik rajta. A zsoltárokból nyilatkozó költőiség és a bennök kifejezett vallásos érzelmek egyaránt vonzzák az újhitű magyarokat. Seholsem találhatták erősebben kidomborítva vallásuk egyik legfőbb sajátosságát, az istenbe vetett rendíthetetlen bizalmat, mint a királyi költő énekeiben. Az a komor lelkület, az az erkölcsi szigorúság, amely a hívekben kétségbeeséssel határos töredelmet és büntudatot keltett, szintén a zsoltárokból nyerte a legfőbb táplálékát.

A protestáns vallás, mint amely nem ismeri a gyónást és nem fogadja el a papnak bűnfeloldó hatalmát, magára hagyja a hívőt akár jó, akár rossz lelkiismeretével. Innen van, hogy a protestáns költők annyira kedvelik Dávid ama

zsoltárait, melyekben nagy töredelmesen vallja meg bűneit és mély megalázódással könyörög bocsánatért.

Sőt a zsoltárokból nemesak vallásos, hanem hazafiúi érzelmeit is kifejezve találta a XVI. század magyarja. Az énekszerzők is leginkább ama zsoltárokat dolgozzák át, amelyekből a zsidó nép szenvedése, panasza hallszik; ilyenkor megfélemlenek, hogy a zsoltárok tulajdonkép Izráel panaszát tolmácsolják, egynek veszik a zsidó és magyar népet, átérzik a hajdankor zsoltárköltőjének minden keservét és azt a maguk és hazájuk nevében adják elő. Hangjuk fölmelegül és szívből szívbe hat a keserv, midőn az énekszerzők elpanaszolják istennek a szenvedések hosszú sorát, de, mint a zsoltárköltő, kétségbe ők sem esnek: hívő lélekkel várják az úr segédelmét.

A zsoltárok átültetésében még nagyobb buzgóságot látunk mint a himnuszok magyarításában; a fordítók és átdolgozók száma is sokkal többre megy. Nemesak a reformáció vezetői, hanem az új hitnek minden verselésben jártas követője mintegy vallásos tartozásának tekinti, hogy legalább egy-két zsoltárt magyar énekké formáljon, a nyelvvel küzdő, a rím iránt érzéketlen *Battyáni Orbántól* kezdve — az erősebb ritmusa érzékkel és világos előadással megáldott *Sztárai Mihályon* keresztül — *Balassa Bálintig*, aki a XVI. század költészetének ezt a műfaját is tetőpontra emeli.

A magyar zsoltárok még kevésbé mondhatók hű fordításoknak mint a himnuszátdolgozások. A zsoltárszerzők nagy szabadsággal térnek el az eredeti szövegtől, csak a gondolatmenethez tartják magukat és nem a szavakhoz, ugyanazon zsoltárból néha oly különböző körülírásokat (paraphrasis) készítenek, hogy csak gondosabb egybevetéssel ismerjük fel bennük egy tő hajtásait. De akik még nagyobb hűségre törekednek, azok is keresztyén énekekké alakítják a zsoltárokat, Dávid verseivel Krisztust és a szent lelket magasztalják, sőt protestáns felfogásukat, magyar érzésüket is beleviszik, vitáznak a katolikusokkal és segítséget kérnek a pogány török ellen. A zsoltárok amennyit veszítenek így hűségben s költői kerekdedségben, annyit nyernek közvetetlenségben és korszerűségben. Az eredeti zsoltároktól legmesszebb távolodnak azok a prózai formájú költemények, amelyeket Esedi Báthori István országbíró, a vizsolyi biblia nyomtattatója, írt és amelyeket méltán nevezett a verses alak hiányában is *zsoltároknak*, mert az istenbe vetett rendíthetetlen bizodalom és a komor büntudat sugalta ezeket is. Kár, hogy ezek a bibliai nyelvű és megragadó erejű művek kéziratban maradtak.

Teljes zsoltárfordítások. Bogáti Fazekas Miklós.

A reformátusoknak a maguk istenitisztelethez szükségük volt az egész zsoltárkönyvre, egyik vagy másik ünnepnapon sorra került a 150 zsoltár mindegyike. A reformátorok tehát siettek híveiket ellátni teljes zsoltárral, ha nem versben, legalább prózában. Már 1536-ban megjelenik Gálszécsi István, 1548-ban pedig Székely István énekeskönyve, amelyben mind a 150 zsoltár feltalálható prózában s az egész század folyamán tulajdonkép e prózai zsoltárok hangzanak énekszóval is a protestánsok rendes istenitiszteleten. A század utolsó negyedé-

ben létrejön ugyan a teljes zsoltárkönyvnek verses fordítása, de ezt sem a lutheránusok, sem a kálvinisták nem használják, még az unitáriusok is mellőzik. Pedig unitárius ember műve az első magyar verses pszaltérium, *Bogáti Fazekas Miklósé*, aki 1550 táján született Erdélyben, Tinódiéhoz és Ilosvaiéhoz hasonló hányt-vetett életet élt, huzamosabb ideig tartózkodott a dunántúli unitáriusok között, majd Kolozsvárnak lett unitárius papja; de aligha halhatott meg ebben az állásában, mert szíve a szombatosság felé vonta s élete utolsó éveit valószínűen ennek az új felekezetnek a szolgálatára áldozta. Sokat és sokfélét írt, históriás éneket Mátyás királyról, Kasztrióta Györgyről, Nagy Sándor egyik vezérééről, Demeterről, tanító és elmélkedő verseket *A tökéletes asszonyállatokról*, bibliarészeket is fordított: az *Énekek énekét*, *Jób könyvét*, de mindezeket felülmúlja *zsoltárkönyve*.

Bogáti Fazekas zsoltárai sem sokkal hívebbek mint az előzők, az epikai elemet sem mellőzik, mindenik ének elején és végén halljuk, hogy Dávid milyen körülmények között írta és az olvasó a zsoltárkönyvnek mely részében találhatja; a hosszú, lassan folyó sorok sem alakulnak még rövid, könnyen dalolható versekké, de az egész fordításon a költészet lehellelte érzik, az ószövetség gondolatritmusai, a héber költészet hathatós képei zavartalanul gyönyörködtethetnek bennünket, amihez még az is járul, hogy bántó vitázás, felekezeti perlekedés a legritkábban vegyül beléjük.

Bogáti Fazekasnak nagy és érdemes munkáját azonban sajnálatos sors érte; egyrészt nem jelent meg nyomtatásban, másrészt kéziratban csak kis körre, csupán a szombatosok kised felekezetére, tett hatást.

Énekeskönyvek.

A reformáció vezéremberei csakhamar csoportosították és rendszerezték a százakra meg százakra menő vallásos költeményeket, amelyek nemcsak a himnárium és pszaltérium régi forrásaiból kerültek elő, hanem számos átdolgozás készült Luther énekeiből és a német egyházi lira termékeiből, valamint akadt néhány eredeti vallásos költemény is. Az összegyűjtött énekekből kétféle énekeskönyv származott, ú. m. a *graduál*, amely első sorban a pap használatára volt szánva. Ilyent az egész XVI. század folyamán nem nyomattak ki, de kéziratban annál több maradt reánk. Legrégibbnek látszik a *nagydobszai*, még az 1530-as évekből, de nem sokkal későbbi a *sárospataki*, a *gyulafehérvári* énekeskönyv, amely Batthyány-kódeks (1541—63) néven ismeretes és amelyhez három felekezet formál tulajdonjogot, a katolikus, a református és unitárius, de amely kétségtávol református graduál, berendezésére és tartalmára nézve elődje a híres *Öreg graduálnak* (1636).

De korán keletkeztek a község kezébe szánt gyűjtemények is, a szó szorosabb értelmében vett énekeskönyvek (*cantionale*); első kísérleteknek tekinthetők e téren Gálszécsi István és Székely István már említett énekeskönyvei, azonban a református énekeskönyvet a maga rendszeres kifejtettségében a *debreceni énekeskönyv* tünteti fel. Irodalomtörténeti hagyományok szerint ezt először *Huszár Gál* állította össze 1550 körül, de mi elsőnek azt ismerjük, amely Nagy-

váradon 1566-ban jelent meg és amelynek egyetlen fennmaradt példányát csak nemrég fedezték fel. Közhasználatúvá azonban az lett, melyet *Szegedi Gergely* szerkesztett és nyomtatott ki az 1569. évben Debreczenben. Ez az énekeskönyv, mely évtizedenkint vagy még sűrűbben (1579, 1590, 1592) új meg új kiadást ért és amelyből századokon át millió meg millió protestáns lélek merítette áhitatát, két részből áll: Szent Dávid *zsoltáraiból* és a különböző származású, az egyházi év ünnepei szerint beosztott *dicséretekből*. Ez a berendezés mai napig megmaradt, azzal a változással, hogy a XVI. századi, kezdetleges fordítású, elavult verselésű zsoltárok helyet adtak Szenczi Molnár Albert sokkal művészebb és egységes zsoltárfordításának.

Templomon kívüli vallásos költészet.

Síralmak, halálénekek, feddőköltemények.

A vallásosságtól megáradt szívek csakúgy ontották a költeményeket, köztük sok olyat is, amelyek nem voltak nyilvános istenitiszteletre szánva, csak a magánáhitat kielégítésére szolgáltak; ugyanezekben vallási érzéseken és eszméken kívül hazafias érzelmek és erkölcsi gondolatok, szóval a kornak nemzeti felfogása és világnézete jutottak kifejezésre.

Síralmak.

Külön csoportot tesznek a *síralmak*, a *síralmas énekek*, vagy amint Toldy Ferenc nevezte őket, a *jeremiádok*. A hazafiság már a zsoltárokba is belevegyült, de legteljesebben e síralmakban olvadt össze a hit és hon szerelme. Az énekszerzők nagy keserűséggel panaszozzák az ország romlását, a törökök rablását, tatárok dúlását, mindenféle idegenek pusztítását; a csapások végtelen sorában az isten méltó büntetését látják a fejedelmek erőszakáért, a nagyurak fösvénységéért, a közemberek gonoszságáért, de főképp azért, hogy a nép nem akarja isten igaz tanítását, vagyis a reformált új hitet befogadni; de bíznak is az úr irgalmasságában, amely örökre nem fordulhat el tőlük. Az énekszerzők Jeremiás síralmaiból veszik a szavakat, de szívek legmélyéből az érzéseket, azért férköztek oly közel a kortársakhoz, de azért fog el bennünket is őszinte meghatottság, mikor panaszos soraikat olvassuk. Több névtelen könnyített így a lelke fájdalmán, sokszor csupán Jeremiás próféta egyik vagy másik fejezetének versbeszédésével; legönállóbb közöttök *Szegedi Kiss István*, aki 1566-ban szerezte a tatár rablásáról a magyaroknak síralmas énekét,

Énekes könyv mely.

BÓL SSOKTANAC AS VRNAC

Dicséretei mondani, azanya bent egy házban, es kereli
tyeneknek minden gyűléskoriban, moltan vobban
egben üledgette, es meg örögbittet, Sz
Gergel általa meg emendáltatott.

PSALMO CXLIX

Dicséretei mondgyarok az istennek az ben-
teknék Gyűléskoriban

DEBRECSEMBE

Nyomatatta Komlos Andras. AN. MD. L XIX.

67. kép. Szegedi Gergely Debreczeni énekes-
könyvének címlapja.

amelyen sokáig, még száz év multán is, keseregtek a hazájukat féltő, istenben bízó magyarok.

Halálénekek.

A halál gondolata sohasem foglalkoztatta erősebben az embereket mint »Zápolya öldöklő századában«. Sűrűn felhangzanak nemcsak azok a költemények, amelyek a holtakat siratják, a temetésre szóló *halotti énekek*, hanem elég gyakran találkozunk olyanokkal is, amelyek az élőket rettegtetik és amelyeket mi *halál-énekeknek* szeretnénk nevezni. Az előbbiekre talán *Dézsi András* adta az első példát »Halott temetéskor való isteni dicséret«-ével (1550) és belőlük *Ujfalvi Imre* egy egész énekeskönyvet állított össze, amely, mint a templomi énekeskönyv, szintén Debreczenben látott először napvilágot (*Halotti énekek*, 1598) s azzal együtt, habár gyakran megújítva, mai napig megmaradt a reformátusok használatában.

A halál költészetét leginkább Heltai Gáspár művelte, akinek ránk maradt ilyenmű versei közül különösen kitűnik zordon erejével és drámai elevenségével az a *halálének*, amelynek a szent Bernátra támaszkodó és az idevágó német költeményeket utánzó szerző ezt a címet adta: »Hogy a halál nem fél sem hatalomtól, sem erőtől, sem tudománytól.« Amint ez az ének a halál kérlelhetetlenségét bizonyítja, amint felsorolja a halálnak válogatás nélkül szedett áldozatait, a kicsinyeket és nagyokat, az ifjakat és öregeket, a szegényeket és gazdagokat, a világhírű tudósok és hadvezérek mellett a névtelen kézműveseket és szántóvető embereket, olybá tűnik fel, mintha a haláltáncnak (*dansé macabre*) hirtelen váltakozó képeit akarná magyarázni, éppen azért ezt és társait *haláltánc-ének* nevével is illeti az irodalomtörténet, ámbár a magyar művelődéstörténet nem ismer e korból haláltáncot ábrázoló festményt és a haláltánc képeinek mutogatását sem jegyezte föl.

E halotti és halálénekekben különös módon vegyül a haláltól való félelem és az örök életbe vetett bizalom. Az örök élet azonban csak úgy érhető el, ha a földi ember jól elkészül a halálra. Az énekszerzők a halálénekeken kívül más vallásos költeményeikben is nem győzik eléggé szem elé tartani a halált, még pedig nemcsak az egyes emberét, hanem az egész emberiségét. Ezért éneklik meg oly sokan az utolsó ítéletet; *Batizi András*, *Dézsi András*, *Dobai András* és egy névtelen hirdetik a világ végét. Rettentő jelek, földindulás, tengerzúgás, napnak, holdnak elváltozása, csodaállatok jövetele adják tudtul az utolsó ítéletet, amely a gonoszoknak hozza az örök kárhozatot, a jóknak pedig a végnélküli üdvösséget.

Feddő költemények.

Ugyanilyen komor hangok ütnek meg fülünket, a halálnak és az utolsó ítéletnek hasonló borzalmas képei lebegnek előttünk a feddő költeményekben, amelyek vallásos buzgóságból, erkölcsi szigorúságból és hazafiúi keserűségből fakadnak. Az énekszerzők fáradhatatlanul és félelem nélkül feddik a kegyetlen fejedelmeket, a rabló főurakat, dorgálják a felfuvalkodott polgárokat, korholják az egyenetlenkedő *községet*, fenyegetik és átkozzák a pápás hitűeket, a paráz-

nálkodó papokat. Bátorságával, hangja erejével minden társát felülmulja *Szkhárosi Horvát András*, aki »A fejedelemségről«, »A fösvenységről« és »Az istennek irgalmasságáról« szerzett (1545—50) feddő énekeket és akinek tulajdonítják »Az átokról« szóló költeményt, amelynek hatalmasan hömpölygő soraiban Mózes átkait dörghi a siket magyaroknak fülébe és az istentől elpártolt zsidók sorsával fenyegeti a maga bűnbe sülyedt nemzetét.

Farkas András párhuzama.

A magyar nép már régen szeretett maga és az ószövetségi zsidó nép között hasonlóságot keresni, de ez a felfogás a reformáció korában válik uralkodóvá. Isten választott népének nevezi magát a magyar és történetét párhuzamba állítja a zsidók viszontagságos sorsával; a zsidó nép örökös bajai emlékeztetik hazája folytonos szenvedéseire; Senakherib és Antiokhus zsarnoksága eszébe juttatja a törökök és németek pusztító kegyetlenségét; isten méltó büntetését látja mindakét nemzeten, mert a zsidó elhagyta a régi igaz törvényt és mert a magyar még nem tért egészen az üdvözítő új hitre. De a közös szenvedésből vigaszt is merít, hogy az isten, amint a bűnbe esett zsidókkal újra meg újra éreztette kegyelmességét, a magyarok előtt sem rejti el örökre irgalmas arcát.

Ez a felfogás a leghívebben és legszembetűnőbben Farkas András krónikájában tükröződik »A zsidó és magyar nemzetről« (1538), amelyben felváltva beszél el a két nép történetének főeseményeit. Krisztus születése előtt a zsidó volt isten népe, amelyet nagy csodákkal szabadított meg Egyiptom szolgaságából és letelepített a tejjel-mézzel folyó Kánaánba. Később a magyarok is az isten választottai lettek; kegyelmesen kivezette őket a messze Szcithiából és adta nekik Pannóniát, ezt az ugyancsak tejjel-mézzel folyó kövér földet. A zsidókat megáldotta nagy prófétákkal, vitéz bírákkal, de mikor megvetették parancsolatját, rájuk küldött pogány népeket, királyokat és hurcoltatta őket a babiloni fogságba. A magyarok közt is támasztott jó fejedelmeket, bölcs királyokat, de aztán a magyarokra is fölgerjedett haragja, büntetésül kihozta pusztításukra a török császárt és verette őket a némettel. Az isten ismét kegyelmébe fogadta a zsidókat, sőt elbocsátotta hozzájuk az ő megváltó fiát, de a zsidók megölték Krisztust, elűzték tanítványait, ezért végromlás szállott a zsidó népre. A magyaroknak is küldött igaz tanítókat, az új hit hirdetőit; fogadja tehát mindenki isten ígét szívébe, mert isten csak így támasztja fel és teszi hatalmasá ismét Magyarországot.

E felfogás s egybevetés számtalanszor nyilvánul a XVI. század énekeiben, vitairataiban; szinte nemzedékről nemzedékre száll, nemzeti meggyőződéssé válik s a protestánsok ellen fordítva ott olvasható a fenséges Zrinyiaszban is; vérebe megy át a magyarnak, hogy isten választott népe, a költők pedig még századok múlva is föl-fölújítják Farkas András gondolatmenetét, hiszen Kölcsey *Himnusza* is azt hirdeti, hogy *isten bűneinkért zúgatta mongol nyílát felettünk*, de viszont vallja azt is, hogy *megbűnhődte már e nép a multat s jövődöt s így jönnie kell az isten bőséges áldásának*.

II. Világi líra.

A XVI. század, a nemzeti szerencsétlenségek és csapások kora, amelyet a reformáció irodalma a maga feddő költeményeivel, halálénekeivel, siralmaival még komorabbá, igazán Kemény Zsigmond »zord idejévé« tett, nem kedvezett a világi lantos költészetnek, amelynek mégis szerelem, bor, természeti szépség, hadi s egyéb dicsőség szoktak legfőbb tárgyai lenni.

Menyegzői énekek, asszonygúnyoló versek.

Az énekszerzők csak akkor méltatták ajkukra vehetőnek a szerelmet, mikor már egyházi áldásban részesült. A szent házasságot általában magasztaló énekek, de előkelőbb emberek lakodalmára írt alkalmi versek is, *epithalamiumok*, nagy számmal készültek; ez utóbbiak különös kedveltségnek örvendtek és divatjuk Csokonaiig fennmaradt. A házasságot dicsérik Batizi András, Tar Benedek és mások, akik felekezeti célzatot is rejtenek e műveikbe a papi nőtlenység ellen. A menyegzői énekek közül a *Házások éneke* válik ki, amelyet egy névtelen szerzett 1548-ban Nyilas Istvánnak és Zsámboki Annának esküvőjére. Egymás iránti szeretet, kölcsönös megbecsülés hangzik ki a jó magyar ritmusú sorokból; a gyöngéd szavak illenek a »virág« ajakára, mert ezen a néven említi a szerző a menyasszonyt.

Annál udvariatlanabbak más szerzők a nők iránt. Még hagyján az *Adhortatio mulierum*ban; itt a névtelen szerző egy ifjú férjjel mondat enyelgő, tréfás intelmeket, hogy miként viselje magát az asszony otthon és uton, vendégek előtt és más vendégeként, háztartásban és ruházkodásban. A jól szerkesztett, könnyed menetű költeményen egészséges humor ömlik végig. Már Ormprust (Armbrust) Kristóf durvábban ront a női nemnek; a *Gonosz asszonyembereknek erkelcsekről való éneke* nem egyéb mint a bibliából és történetből ismert gonosz asszonyoknak felsorolása, azonkívül minden női gyengeségnek, hűtlenségnek, hiúságnak, kíváncsiságnak, fecsegésnek kigúnyolása.

Azonban az énekszerzők méltatlanok lettek volna a lovagias magyar nemzethez, a magyar költészet megfeledezett volna legfőbb hivatásáról, ha a nőről mindvégig ilyen csipkedő, avagy éppen becsmérő hangon szólanának; más nő, a szépségével gyönyörködtető, szerelmével boldogító nő jelenik meg a nép *virágénekeiben*: az ihleti, teszi szerelmi költővé Balassa Bálintot.

Balassa Bálint.

Költő, kinek műveiben a XVI. század egyházi és világi lírája egyarant tetőzik, Balassa Bálint, az első költő, akinek költeményeiből önálló egyéniség tükröződik vissza, ki két századon át érezteti hatását a magyar költészettel és verseléssel s aki a legújabb kornak, nekünk is megérdemli nemcsak irodalomtörténeti, de poétikai érdeklődésünket.

BALASSA BÁLINT
(Az alsóhrabóczi kastélyban levő eredeti olajfestmény után.)

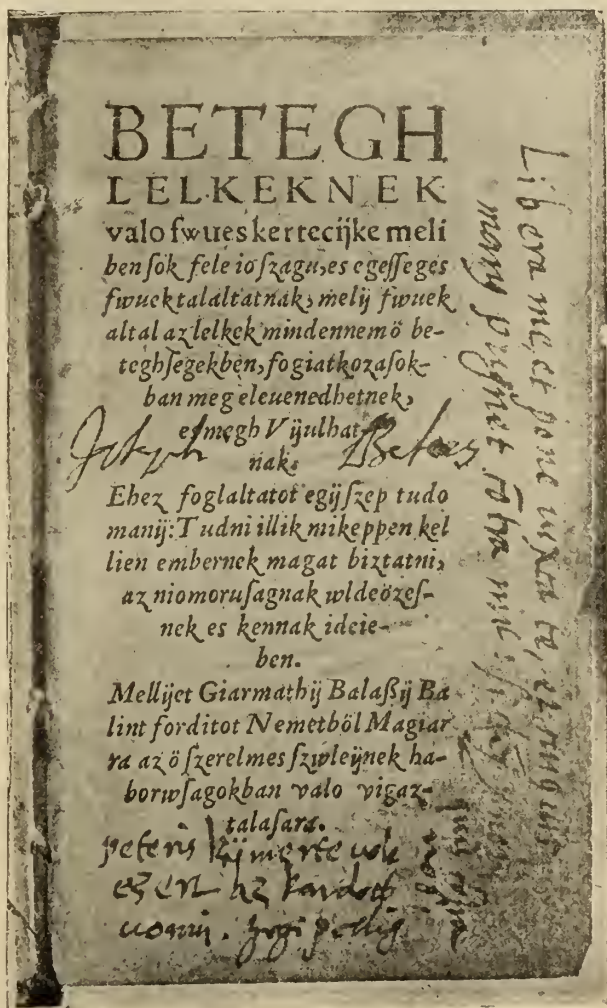
Az Athenaeum r.-t. nyomása.

Balassa élete.

Balassa egy főrangú család ivadéka, mely a XVI. században lelkes hazafiakat, de elvetemült rablólovagokat is adott az országnak; atyja Dobónak volt vezértársa Eger híres védelmében a török ellen, de nagybátyja volt az a hirhedt Balassa Menyhárt, akinek »árultatásáról« és gonosz tetteiről komédia készült, a kornak legbecsesebb drámái terméke.

Zivataros időben születik, 1551-ben, egész élete a csaták zajában és csapások közt telik el, véget is háborúban ér. Vitéznek nevekedett és a fegyverforgatást már korán megtanulta részint atyja oldalán, részint az egri végvár kapitánya mellett. E vár alatti mezőn próbálta meg erejét a portyázó török csapatokon és e várból szállott ki néha párviadalra valamely szomszéd erősség bégjével vagy agájával, amikor is nem egyszer tért haza diadallal. Kevésbé szerencsés volt erdélyi kalandja 1575-

ben, mikor a Békés Gáspár seregében harcolva, fogságba került és életét csak Báthori István fejedelem nagylelkűségének köszönhette. Hazaszabadulva, vitézi pályáját Egerben folytatta; ugyanott gyulad szíve bűnös és tartós szerelemre a várkapitány felesége, Ungnád Kristófné, Losonczy Anna iránt. Később megházasodik, de az első ideál képét nem tudja feledni, annál kevésbé, mert házassága boldogtalan. Nejétől végre elválík, mert a törvény is elválasztja; neje, Dobó Krisztina, ugyanis unokatestvére volt s a vele kötött házasságot az egyházi bíróság vérfertőzésnek, a házasságból született fiút törvénytelennek nyilvánítja. E szigorú ítéletet még azzal sem előzhette meg, hogy 1586-ban elhagyta a protestáns hitet, melyben született, és visszatért a katolikus egyházba. Családi életéből kizavarva, vallásos

68. kép. Balassa Füveskönyvecskéjének címlapja.

Istenes énekek.

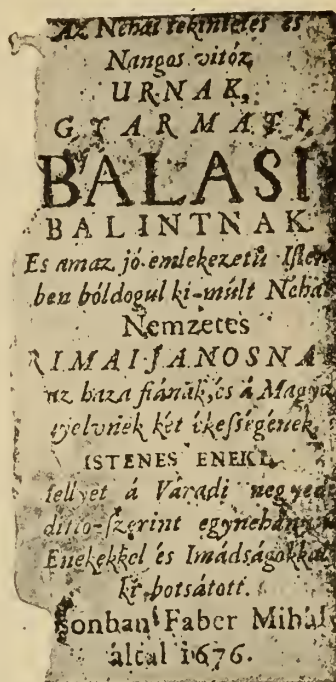
Vallásos vagy, amint maga és kora nevezte, *istenes énekeiben* ugyanazok az eszmék és érzések uralkodnak, mint általában a kor protestáns költészetében, ami csak természetes, mivel Balassa is ugyanama forrásokból táplálkozott mint az egyházi költők, főkép a zsoltárokból. Dávid könyvét teljesen le akarta fordítani, de csak öt zsoltárnak az átdolgozása maradt reánk, ámbár újabb kutatások még másik hét zsoltárt is neki tulajdonítanak. Azonban e néhány költemény is elegendő volt arra, hogy Szenczi Molnár Albertnek buzdításul és például szolgáljon a zsoltárkönyvnek könnyedebb formájú, énekelhetőbb átdolgozására. De nemcsak Szenczi Molnár, hanem az egész kor is nagy gyönyörűségét találta e zsoltárokból és egyéb vallásos költeményekben, hiszen Balassát éppen istenes énekei tették a XVI. század végének és az egész XVII. századnak kedveltjévé, ezek tartották fenn a legújabb korig költői dicsőségét. Istenes énekei nem készültek ugyan egyházi célra, de azért a reformáció legtöbb érzései, az istenbe vetett erős hit, a lelki nyugalmat megrabló bűntudat és az ebből folyó komor hangulat, csakúgy végigvonulnak rajtuk, mint a protestáns papok és tanítók egyszerűbb versein; úgy hogy Balassa, ha katolizált is, költészetében megmaradt reformátusnak; sőt egy-két vallásos költeménye az énekeskönyvekbe is bejutott.

Istenes énekei között elvegyülve jelentek meg *hazafias költeményei*, amint hogy hazafias érzése is gyakran beleolvadt vallásos felfogásába. Hangja is csak oly bánatos, sőt még fájdalmasabb mint vallásos költeményeiben, úgy hogy gyakran a kor jeremiádjait, a protestáns énekszerzők e sajátos műveit, juttatja eszünkbe. A hazaszeretnek mély bújával siratja Magyarországot, mely eddigelé a keresztyénségnek viselte pajzsát a pogányság ellen és amelynek vértől öntözött mezei az összes európai lovagságnak szolgáltak vitézlő iskolájául; de most népe megromlott, vitézsége, híre, neve elfogyott.

Bármily közel járnak is hazafias dalai a vallásos költeményekhez, mégis bennük mutatkozik Balassa legeredetibbnek és legőszintébbnek. Istenes énekei — amint említettük — nagyobbrészt átdolgozások, a szerelmi daloknak is jórésze idegen forrásból kerül, hazafias költeményei ellenben csakis honszerelméből és költői tehetségéből fakadnak.

Katonadalok.

Eddigelé egy irányban látjuk haladni Balassát korának énekszerzőivel; sokkal magasabban száll, de azért csak belül marad a vallásos, hazafias költészet

70. kép. Az Istenes énekek leg-
régibb lapja.

terén ; más ösvényre csak akkor lép, midőn *a katonaélet*ről és a *természet szépségei*ről teljesen világi és egészen dalszerű költeményeket kezd hangoztatni ; midőn dicséri az óhajtvá várt szép tavaszt, mely megszabadítja a tél unalmas fogságából ; midőn magasztalja a pünkösztnek gyönyörű idejét, mely ismét kisegíti rejtekéből Cupidót és amely a nagy, széles mezőt újra megnyitja a végbeli vitéz katonáknak ; midőn dicsóíti a végeket, melyekben Balassa is ott töltötte élete javát, lesen, próbán, véres harcon szerezvén a költői hírnév mellé hadi becsületet is, mert :

Az jó hírért, névért
A szép tisztességért,
Ők mindent hátrahagynak ;
Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó solymok,
Mezőn széllyel járnak,
Vagdalkoznak, futtatnak.

Ellenséget látván
Örömmel kiáltván,
Ők kopiákat törnek ;
S ha súlyosan vagyon
A dolog harcokon,
Szóllítatlan megtérnek ;
Sok vérben fertezvé,
Arcúl reá térvén,
Űzöt sokszor megvernek.

Virágénekek.

Ezek a katona- és természetdalok már élénken emlékeztetnek bennünket Provence énekeseire, de a trubadúr név joggal csak szerelmi lírájáért, virágénekeiért illeti meg. Sajátságos története van a magyar szerelmi költészetnek ; bizonytal tudjuk, hogy élt, hogy virágzott, hogy a köznép folyton hangoztatta, hogy a műveltek is kedvelték, mégis Balassa előtt a nevén, a poétikus *virágének* szón kívül alig maradt ránk belőle valami.

Ha a korábbi idők nem tartottak fenn egy négy sornyi töredéknél többet, a XVI. század komor, vallásos iránya és a reformáció puritán szelleme még kevésbé kedvez a költészet e nemének. E század egyházi férfiai az első keresztyénségnek buzgalma újul fel a virágénekek kiirtására. Mint hajdan a térítő papok a rajongás hevével és a gyűlölet kitartásával harcoltak a nemzeti költészet pogány emlékei ellen, hasonló buzgóságot fejtenek ki e kor papjai, katolikusok és protestánsok egyaránt, a szerelmi líra ellen. Vallásos irataikban és prédikációikban nem győznek elég átkot szórni a virágénekekre, szerzőiket és kedvelőiket örök kárhozatra ítélik. Nem csoda tehát, ha a költőkön, kik jobbára papokból kerülnek ki, általában az iskolavégzett embereken, kik egyházi nevelésben részesülnek, vallásos elfogultság vesz erőt a virágénekek ellen, mihez tudákos megvetés is járul, minthogy e dalok leginkább a nép ajkán termettek.

Ez elfogultság és megvetés ellen támad fel virágénekeivel Balassa. Hogy buzgó vallásos neveltetése mellett is éppen Balassa lép fel a szerelmi líra első apostolaként, az a költőnek előkelő származásából, erős és tartós szenvedélyéből s főkép rendkívüli, a renaissance fuvallatától érintett műveltségéből fejthető meg. Tudományban sokan felülmulhatták, műveltségre nézve korában alig van hozzá fogható ; de azért az ő elfogulatlansága sem terjed annyira, hogy virágénekeit nyomtatásban is közre merte volna bocsátani, úgy hogy csupán a véletlen szerencsének meg Balassa egy feltétlen hívének köszönhetjük, hogy virágénekei napfényre kerültek a radványi levéltár százados homályából 1874-ben.

Szerelmi lírájának jellemzése.

Ismeri a költészet minden forrását és azokat fel is tudja használni. Múzsája jórészt a népköltészet emlőjén táplálkozik; innen a sok rokon eszme és kifejezés virágénekeiben és népdalainkban. Azonban nem veti meg az idegen népek dalait sem; a honunkat környező német, oláh, lengyel, olasz és török népek nyelvét jól érti és nem egy költeménye ered ezek földéről. Sokat tanul a klasszikusoktól is; korán megismerkedik a renaissance irodalmával s különösen kedveli Marullust és Angerianust, a középkornak két latin nyelvű szerelmi lírikusát. De, bár sok eszmét, képet és kifejezést vesz át e forrásokból, szolgai utánzóvá sohasem válik; az idegen költők eszméi módosulnak nála, hozzájuk ad vagy elvesz belőlük, de mindenesetre eredetiséget önt el rajtuk; kivált a magyar versforma az, amely feledteti velünk e költemények nem hazai eredetét.

Azonban az átdolgozott költemények csak kisebb felét teszik szerelmi énekeinek, túlnyomó részben eredetiek; amazokban több a mesterkélt finomság, tetszetősb az eszme, ezekben több a természetesség, erősebb az érzés. Szerelmében csapongása mellett is tudott mély és igaz lenni; éppen azért szerelmi lantjának hangja is változatos. Borús hangulat, epedő bánat, kitörő és majdnem kétségbeeső fájdalom hangzik szerelmi elégiáiban és ódáiban, melyeknek jóltevő ellentétei az enyelgő, jókedvet lehellő dalok.

Költeményei számos ismeretes és sok ismeretlen nőhöz intézvék, akik között annál nehezebb eligazodni, mivel a trubadúrok példájára ő sem nejét dicsőíti és mivel a klasszikus és renaissance-kori költőket követve, ő is álnév alá rejtí szerelmesét, a virágének szavával élve, *kegyesét*. Bizonyos ugyan, hogy Ungnádnén kívül még Hagymássy huszti várparancsnok és egy Ferdinánd nevű kapitány feleségéhez is közelebbi viszony fűzte, de azért ifjúkori, különböző női nevekre szerzett költeményeiben nem kell egyebet látnunk, mint *olyan, mai felfogás szerinti emlékkönyvbe szánt verseket, melyekben a lovagias ifjú köteles udvarlását tette ismerős szépének*. Bár csapongó természete, könnyen hevülő szíve gyakran dalra fakasztja, de igaz, lángoló, éveken át tartó szerelmet csak az *Anna, Julia* és *Coelia* névre szerzett virágénekekben kell keresnünk, melyek bizonyára azt a Losonczy Annát illetik, kiről az életrajzban emlékeztünk s akit maga a költő is hol Anna, hol Julia néven dicsőít, sőt ez a kegyes sugalmazhatta a *Credulus és Juliáról* szóló párbeszédes művét, az első magyar szerelmi drámát (?), amelynek azonban eddig csak pár lapnyi töredéke került felszínre néhány évvel ezelőtt. S valóban lírájának gyöngyeit éppen ehez az Annához szóló szerelmi költeményei között találhatjuk. Milyen megragadó például kedveséhez intézett *bucsuéneke*:

Boldogtalan vagyok,
Mert kínaim nagyok,
Béborúlt ifjúságom.
A szokatlan dolgot
És a nehéz jármot
Már megszokni nem tudom.
Régi idóm elmúlt,
Most másképen fordult —
Szomorú az én sorsom.

Őszi harmat után,
Végre mikor aztár
Fujdogál a hideg szél,
Nem sok idő mulván
Sárgúl, hullozálván
Fáról a gyöngye levél.
Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél.

Én szeimeim sirván,
Könnyeim csordulván,
Néznek csak keservesen;
Bús szívem zokogván,
Csaknem meghasadván,
Bánkodik nagy erősen;
Ki miatt naponkint
Látok szomorú kint,
Szenvedek én testemben.

Istenem, mit tegyek ?
 Immár hová legyek ?
 Mire jutok végtére ? !
 Ha mind búval élek,
 Ezentúl mit érek,
 Élek-e még kedvemre ?
 Vagy mint holtig árván
 Járok csak bút látván,
 Mégyek keserűsége.

Ennyi gyötrellemel,
 Vagy ennél is többel
 Ifjúságom mint éljem ?
 Jobb lesz a darvakkal
 Vagy más madarakkal
 Ősszel búcsúmat vennem
 S mennem oly országra,
 Hol irígyim soha
 Nem szólhatnak ellenem !

Talán elmentemmel,
 Bucsuvételemmel
 Ha útamat követem :
 Gonosz irígyimnek,
 Kik most reám törnek,
 Nyelvök elkerülhetem !
 Ha nem látnak, talám
 Nem szólhatnak reám, —
 Így kedvük bétölthetem.

Azért szerelmedre,
 Világod kedvedre ;
 Éld ezentúl, kívánom ;
 De én fáradtságom,
 Kedves virágszálom,
 Éretted nem sajnálom !
 Légy jó egészségben,
 Addig míg az isten
 Éltet, szívből óhajtom !

Szívem, isten hozzád !
 Megbocsáss, ha szolgálád
 Vétett ő beszédében ;
 Mert noha nehezen, —
 De tőled elmegyen,
 Ki téged szán szívében.
 Lesz-e véled szemben ?
 Láthatd-e e testben ?
 Maga tudja az isten.

Immár sólymocskádát,
 Kedves madárkádát,
 Kit karodon hordottál,
 Klárisokkal rakott,
 Szkóffiummal varrott
 Lábzsínóron tartottál —
 Bocsásd el békével
 Szegényt, hadd menjen e
 Reá ne haragudjál !

A csiszolt gyöngyök mellett — természetesen — akad sok darabos, durva is, melyeknek nemes fénye csak helyel-közzel csillan elő. Balassa ugyanis szerelmi lírájának nemcsak tartalmával száll harcba hagyományos balítéletek ellen, hanem formájával is utat kell törnie a vallásos költészet megcsontosodott formái közül. E küzdelem, melynek célja a világi dalnak bel- és külalakját megteremteni, nem mindig vezet sikerre.

A költő, kiben csak úgy teremnek a daleszmék, gyakran beleesik az egyházi énekszerzők hosszadalmasságába. Dalaiban az eszme szép, az érzés igaz, több strófa valóban költői, de gyakran feledi a mértéket, ismétel vagy nem tud megállani az indulat legmagasabb fokán ; zavarólag hatnak azok az epikus elemek is, melyekben a költő elmondja az alkalmat, sokszor az évet és helyet is, hol és mikor versét szerezte. *De azért mégis őt illeti a magyar műdal úttörői dicsősége.*

A külalakkal való küzdését sem kevésbbé érdekes figyelemmel kísérnünk. Költői szükség bírja őt líraibb versformák megalkotására, nem pedig az eredetiség hiú keresése, mint a vele máskülönben oly rokon trubadúrt és minnesängert. Balassa dallamosságra törekedett, melyet a régi hosszú sorokkal, egyhangú rímekkel és untató strófaszerkezettel nem érhetett el ; a hosszú sorokat tehát rövidekre szaggatja, úgyhogy a metszet elválasztotta részeket egymással rímelteti ; az egyhangú négyes rímeket váltó, ölelkező és rácsapó rímekkel helyettesíti ; a régi nehézkes versszakokból változatos és könnyen énekelhető strófákat alkot. Így született többek között az a dallamos versforma, mely *Balassa-strófa* néven ismeretes, melyet a mult század végeig annyi hívatott és hívatlan Balassa-utánzó használt és amelynek mintájára számos más lírai versforma is keletkezett.

Mint magános vándorszikla, melyet a renaissance sodort hozzánk : úgy emelkedik ki Balassa a XVI. század vallásos, általában egyházi színű irodalmának egyhangú, sok helyt sivár rónájáról. Már kora is megbámulta, de csak részben értette meg ; még Rimai is, Balassának leghívebb tanítványa és istenes énekeinek kiadója, még ő is veszni hagyta a mester költői munkásságának java-

részét, a virágénekeknek még ő sem tartotta fenn a szövegét. Csak a jelenkor méltányolja teljes értékében, midőn a vallásos és hazafias költészet babérán kívül homlokára fűzte a szerelmi líra mirtuszát is, midőn elismerte őt a magyar műdal és a lírai versformák úttörőjének.

De azért Balassa korát sem vádolhatjuk hálátlansággal vagy közömbösséggel; ennek nemcsak a kortársak és a közvetlen követők tisztelő, sőt hódoló nyilatkozatai mondanak ellent, hanem — s még inkább — a kiadásoknak ama szakadatlan sora, melyben vallásos és hazafias költeményei *Istenes énekek* címe alatt megjelentek az 1604. (?) évtől kezdve, amely évbeli kiadást Rimainak tulajdonítják s amely az újabb kutatások szerint csak 1634-ben jelent meg, az 1879-ik évig, amikor a radványi kódex alapján összes műveit Szilády Áron adta ki részletesebb életrajzzal és bőséges, nagybecsű jegyzetekkel.

71. kép. Balassa címere.

Énekgyűjtemények.

Dicsőségének és hatásának terjesztéséhez nagy mértékben hozzájárultak azok a nyomtatott és kézirati énekgyűjtemények, amelyek leginkább vallásos célra készültek; de azért a XVI. század világi költészetének termékei között is sok olyan van, melynek fenntartását csakis nekik köszönhetjük. E gyűjteményeknél, amelyekben gyakran találkozunk Balassának egy-egy vallásos énekével, de néha katona- és szerelmi dalával is, mi sem bizonyítja jobban azt a

72. kép. Balassa aláírása.

mélyreható érdeklődést, amellyel e kor és még a következő század magyarja viseltetik a költészet iránt. A már említett énekeskönyveken és graduálékon kívül nevezetesen a *Hofgref-féle énekeskönyv* az 1550. és 1560. közötti időből, Heltai *Cancionaleja* 1574-ből, melyek közül az első bibliahistóriáknak, a második históriás énekeknek a gyűjteménye; legterjedelmesebb a *Bornemisza énekeskönyve* (1582), amely a XVI. századi vallásos költészetnek valóságos tárháza.

De nagy számmal készültek kézirati anthológiák, amelyek elsősorban világi költeményeknek adtak helyet; így tartotta fenn számunkra a *Házások énekét* a Lugossy-kódex, a *Bankó leányáról* szóló szép históriát egy névtelen összeírása, a *szendrei névtelen* költeményét a

73. kép. Balassa pecsétje.

Csoma-kódex, amely azonban már a XVII. században készült. Ugyanis a XVII. század folytatta az előző kor jó szokását és szívesen irogatta össze a neki kedves költői termékeket, főképp virágénekeket. Legértékesebb a *Vásárhelyi daloskönyv*, amely újabban nyomtatásban is megjelent, Ferenczi Zoltán kiadásában, és amelynek jórésze a reformáció korából való, úgyhogy itt is elmondhatjuk, amit a vallásos költészeten, sőt sok tekintetben az egész irodalmon észre kell vennünk: a virágzó XVI. század látta el szellemi táplálékkal a következő korszakokat is.

74. kép. A hibberi katolikus templom. Balassa sírhelye.

IV. FEJEZET.

ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET.

AZDAG és virágzó epika képe tárul elénk, ha csupán a szerzők hosszú névsorát, a megjelent és kéziratban maradt munkák nagy számát tekintjük. De szegényesnek és fejletlennek fogjuk találni a kor elbeszélő költészetét, ha költői érték szempontjából vizsgáljuk. A művek jórésze nem is szabad e szempontot alkalmazni; a szerzők nagyobbára nemcsak hogy költők nem voltak, hanem költői célra sem törekedtek. A biblia egyes darabjait protestáns papok és tanítók foglalták versekbe azért, hogy az új hit ügyét szolgálják; a lantos diákok is főképp a történeti hűséget tartották szem előtt, mikor saját koruk és a régebbi idők eseményeit előadták; gyönyörködtetni csak az idegen és hazai mondák megéneklői kívántak s irodalmi becsét csupán az ő műveikben szabad keresnünk. E nagyszámú elbeszélések, tárgyuk és célzatuk szerint, három nagy csoportra oszolnak: *bibliai históriákra, históriai énekekre és széphistóriákra.*

I. Bibliai históriák.

A reformáció a maga szolgálatába szegődött a költészet minden ágát; szolgálatot tett az egyházi líra és bibliai epika termékeivel, tanító költeményekkel és drámai alakú művekkel egyaránt. A bibliából vett elbeszélő költeményekre, a szentírásnak e versbe foglalt szebb részeire annál nagyobb szüksége volt a reformációnak, mert az új vallás elvetette a szentek tiszteletét s ezzel megfosztotta híveit egyik lelki táplálékuktól, a vallásos szellemtől annyira áthatott s költői motivumokban oly gazdag legendáktól. A száműzött szép legendákat voltak hivatva pótolni a bibliai tárgyú verses elbeszélések, az ú. n. *bibliai históriák*, melyek szintén nem kevés költői elemet foglalnak magukban.

A XVI. századnak ájtatos szerzői, gyarló verselői ösztönszerűen érezték azt, amit *Sylvester* tudatosan hirdetett, hogy a szentírás nemcsak a hitnek dönthetetlen alapja, hanem a költészetnek kimeríthetetlen forrása is. Vetekedve merítettek e forrásból, úgy hogy a kornak legtöbb verselője, a hitlestől és zsoltárköltő *Batizi* és *Sztárai* csakúgy, mint a világi dolgokat éneklő, közönség-

mulattató *Tinódi* és *Ilosvai*, kötelességüknek tartották a bibliához fordulni s egy-egy részt históriává feldolgozni. Alig is akad a szentírásnak olyan költői tárgya, amely megéneklőre, sőt rendszerint több megéneklőre ne találna. Így Ábrahám engedelmessége (*Dézsai András*), Izsák pátriárka házassága (*Batizi András*), József álmfejtése (*Nagybánkai Mátyás*), Izráelnek Egyiptomból való kijövetele (*Szeremlyéni Mihály*), Sámson csodás ereje (*Kákonyi Péter*), Judit és Holofernes története (*Tinódi Sebestyén*), Dávid és Góliát viadala (*Fekete Imre*), Dávid és Bethzabea szerelme (*Biai Gáspár*), Ákháb és Jezábel kegyetlensége (*Csikei István*), Jób szenvedései (*Nagytolnai György*), Jónás próféta viszontagságai (*Batizi András*), a nagy és kis Tóbiás élete (*Székely Balázs*, *Munkácsi János*), Eleázár pap mártíromsága (*Sztárai Mihály*, *Zombori Antal*), a Makabeusok hőstettei (*Dézsai András*), Zsuzsánna ártatlansága (*Batizi András*), a tékozló fiú megtérése (*Baranyai Pál*), Szent Pál élete (*Ilosvai Péter*). De ezzel

Ezek után ott szaz es neguen kilenczben, az Starai
Mihal ezt berze versekben, tar papokual valo igicke-
zerekben, es Istenben valo io remensegeben.

75. kép. Egy bibliai históriának a vége.

még nem merítettük ki a bibliai verselők művei sorát, mert megemlíthetjük a világ teremtéséről (*Bornemisza Péter*) és az utolsó ítéletről (*Névtelen*, *Vajdakamarási Lőrinc*) szólókat, valamint azokat, amelyek majdnem az egész biblia tartalmát szedik versbe és megéneklék a *Világnak kezdetitől lőtt dolgokat* (*Dézsai András*, *Batizi András*), sőt a *megleendőket és a világ végét is*.

A felsorolt szerzők egyrészét ismerjük a vallásos irodalom, főképp az egyházi líra teréről; a többiek is majdnem kivétel nélkül papok és tanítók, akik előadásban és alakításban sem nagyon különböznek egymástól. A biblia szövegéhez híven ragaszkodnak, az elbeszélés eredeti folyását csak akkor szakítják meg, mikor feltör lelkükből egy-egy hazafiúi sóhaj, még inkább mikor a katolikusok ellen fordulhatnak és leggyakrabban, mikor a romlott erkölcsöket feddik.

A megnevezett tárgyakból pedig azt látjuk, hogy a bibliai históriák legnagyobbbrészt az ótestamentumból kerülnek ki s ez természetes is. Nemcsak az magyarázza, hogy a magyar reformáció — amint azt már kifejtettük — egész szellemével erősebben tapadt az ószövetséghez, hanem még inkább az, hogy a szentírás első része, akár Mózes, akár a próféták könyvei, tele vannak költői motívumokkal, nem is szólva arról, hogy egyes részek: a zsoltárok, az énekek éneke, kész költemények.

Azonban a költői cél csak nagyon homályosan lebegett a szerzők szeme előtt; más és fontosabb rendeltetésük volt e históriáknak: a még le nem fordított bibliát kellett helyettesíteniök. A reformátorok addig is, amíg a nép kezébe adhatták volna a teljes bibliát, legalább a szentírás szebb és szívrehatóbb részeit akarták megismertetni híveikkel. Innen van az, hogy bibliai históriáink leginkább a század közepe táján keltek, a Károli Gáspár fordítása után mind

TINÓDY SEBESTYÉN BUDAPESTI SZOBRA.

(Bezerédy István műve.)

jobban gyérülnek, úgy hogy műfajuk is szinte kivész a következő kor elején. Ez nem azt jelenti, hogy a históriák teljesen elvesztették volna kedveltségüket, de a nép, ha még szívesen olvasta is a régieket, újaknak nem érezte szükségét; mert ott volt előtte, akár mint az áhitat, akár mint a költői gyönyörűség közvetlen forrása, Károli Gáspár bibliája, ama kor házainak ez az elmaradhatatlan butora.

Keletkezésük idején más hivatást is teljesítettek a bibliai históriák: segítettek elterjeszteni és megerősíteni az új hitelveket. Szerzőik nem azért voltak többnyire a reformáció buzgó papjai és tanítói, hogy ez úton is ne hirdessék a megújított vallás legfőbb tételeit. Mikor Batizi András elbeszéli az *Izsák pátriárkának szent házasságáról való szép históriát*, akkor egyúttal bizonyítja, hogy isten a házasság szerzője és megszentelője, tehát nem szabad attól a papokat sem eltiltani; ugyancsak ő, mikor szép históriát ír *A drága és istenfélő vitéz Gedeonról*, lelkébe vési olvasóinak, hogy nem a sereg, hanem a seregek ura nyeri a győzedelmet; azért nincs is a magunk tetteinek semmi értékük, csak istenben való hitünknek. Dávid és Saulnak, Dávid és Góliátnak, többször megénekelt, története pedig arra szolgáltat példát, hogy rendíthetetlenül kell bízunk istenben, hogy csak isten a mi oltalmazónk.

Később a reformáció hitelveit a vitázó iratok, a prédikációk s főképp a káték hirdették, de azért a bibliai históriák tovább is megmaradtak a nép olvasmányául, úgy hogy némelyik, kivált ha verselése is valamivel gördülékenyebb, előadása is a szokottnál könnyedébb volt, több kiadást ért, sőt népszerűségben vetekedett a világi szép históriákkal.

II. Históriás énekek.

Tinódi Sebestyén.

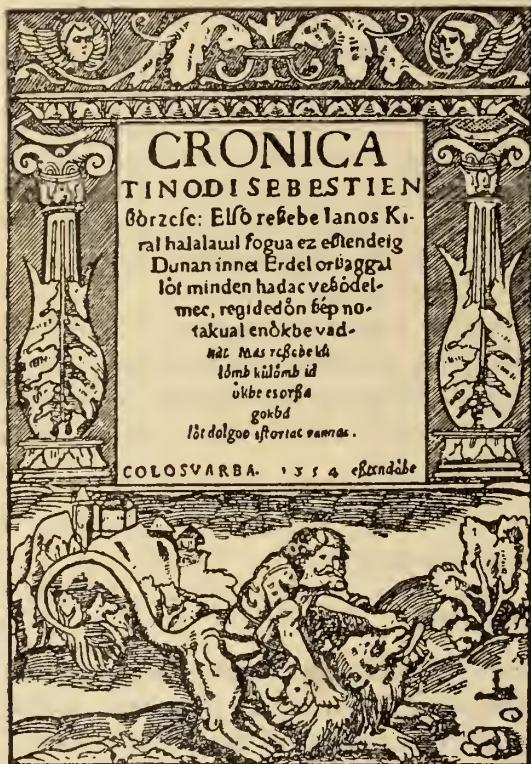
A XVI. századi históriás éneknek Tinódi Sebestyén szerezte a legnagyobb becsületet, sőt ez a költői műfaj válhatatlanul összeforrt az ő nevével, amint hogy az ő neve, élete és munkássága példázza nekünk a régi magyar lantos diákot. A lantos diák — amint tudjuk — nem a régi naiv népének; nem annyira költő, mint verses krónikáíró, kinek legfőbb célja a történeti hitelességet elérni és aki tehát tárgyat sohasem merít a népből, hanem vagy egykorú való eseményt vagy régi latin krónikát szed magyar versbe; szóval nem a névtelen hegedősöknek és igriceknek, hanem Anonymusnak, Kézainak és a többi latin krónikásnak az utódja.

A jó Lantos Sebestyén Szigetvár környékén, egy már azóta elpusztult, Tinód nevű faluban született 1510 táján. Valamelyik dunántúli iskolában, talán Pécsen, szerzett egy kevés tudományt a deák nyelvben és valamivel több ismeretet az ének és zene terén. Kora ifjúságában bekerült Török Bálintnak, a hatalmas főúrnak, szigetvári udvarába, ahol hármasként is szolgált urát: volt íródeákja, udvari énekese és fegyvernöke. Ettől a legutóbbi hivatástól azonban meg kellett válnia, mert egy török elleni csatározáskor oly súlyos sebet kapott jobb karján, hogy alkalmatlanná lett a kardforgatásra, meg

kellett elégednie a lantpengetéssel. Jól folyt dolga az ifjunak, míg Török Bálintnak kedvezett a szerencse, de mikor a török szultán 1541-ben álnokul hatalmába kerítette és örökös fogságra hurcolta Buda várának hős védőjét, hajléktalanná és bujdosóvá lesz Tinódi Sebestyén is, de egyúttal ekkor kezdődik az ő tulajdonképi lantos pályája. Egy kis ideig még Dunántúl tartózkodik, majd Pozsonyban és Nagyszombatban tölt huzamosabb időt, elkerül a királyi Magyarország keletibb részeibe, Nyírbátorba, Egerbe, végre hét évi vándorlás után Kassán telepedik meg, ahol Czecei Lénárt várkapitányban, ebben »a nagy víg

embör«-ben különös pártfogóra talált. Mind e helyeken főurak mellett és hadi vitézek között forgó-lódik, akik érdeklődéssel hallják a legújabb viadalok, várostromok szavahihető elbeszélését, sőt szívesen hallgatják a pártoskodás miatti hazafias feddéseit és a sok mindenféle romlottságra rámutató erkölcsi intelmeit is. Nyugodalmass, sőt szerencsés éveket élt Kassán, megházasodott, házat, szőlőt szerzett, előkelő pártfogói segítségével még címeres nemességet is kapott, még pedig énekes művészetéért és ékes versekbe foglalt történeteieért, szóval irodalmi érdemeiért.

De 1553-ban otthagyja Kassát; talán jó emberei hidegültek meg iránta, de valószínűbb, hogy a lantos vándorhajlama kerekedett felül benne. Útjába ejti Debreczent, ahol régi gazdájának a fia, Török János volt a földesúr, végighalad a marosmenti városokon, hogy aztán Kolozsvárra érjen, ahol

76. kép. Tinódi Kronikájának címlapja.

1554-ben kinyomatja *Cronicáját*, majdnem minden verses munkájának a foglalátját. Ferdinánd királynak ajánlja ezt a testes kötetet, aki Nádasdi Tamás nádornak, Tinódi régi jóakarójának, a közbenjárására el is fogadja az ajánlást és 50 forinttal jutalmazza a szerzőt. Ez volt az első és sokáig egyetlen anyagi segítség, amelyben a Habsburg-ház részesítette a magyar irodalmat.

Élete végén ismét a Dunán túl találjuk Tinódit, a nádor udvarában és kegyében; itt is érte utól a halál 1556 elején; január 30-án temették el Sár-várott. Toldy Ferenc költött képét közölte *A magyar költészet Zrinyiig* címlapján.

Tinódi emlékét most Budapesten, az egykori Népszínház előtt a királyi tíz szobor egyike őrzi, mely Bezerédy Gyula sikerült alkotása.

Tinódi Sebestyén méltán megérdemelte nagyúri kortársainak pártfogását s az utókor hálás kegyeletét. Nem volt nagy költői tehetség, sőt talán az alkotóképesség egészen is hiányzott belőle, de becsületesen teljesítette a lantos diák hivatását, úgy ahogy ő fogta fel és ahogy a XVI. századi magyarnak műveltsége és izlése kívánta. Költői munkássága főrészeiben, az egykorú események versbeszédésében, kettős feladatot végzett: hiteles hadi tudósításokkal szolgált az országnak, a török elleni vitézségre, egymást megértő szeretetre buzdította a hazafiakat. Körülbelül másfél évtizednek nevezetes történeti eseményeit, jórészt csatákat és várostromokat, énekelt meg, köztük *Losonczy István temesvári, Szondi György drégeli hősi halálát, Dobó István és társai egri vitézkedését*, mind oly eseményeket, amelyeket a magyar történet és költészet egyaránt a dicsőség koszorújával övezett. Mind e csaták, vármegvételek, bajviadatok, veszedelmek és egyéb viselt dolgok lelkiismeretes történeti hűséggel, de egyszerűsággal, egyszerűséggel, fáradtságosan gyűjtött adatok szárazságával vannak elbeszélve. Vegyük például a *Szondi György haláláról* szóló részletet:

Vitéz Ali basa dolgába bölcs vala,
Drégelvára alatt táborával szálla,
Az vár törésére álgúkat állata.
Négy álgúja, hat taraszka neki csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn porkoláb vala,
Békefalusi Gergely ő társa vala,
De akkort házához kikéredzett vala,
Az megszálláskoron el-kirekedött vala.

Töretni az basa kezdé Drégelyvárát,
Ott már lerontatá egy szép magas tornyát,
Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját,
Jó Zoltai Jánost; meghala torony alatt.

Első ostromot basa nagyot tétete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere;
Ezt tevé Szondi Györgynek jó vitézsége,
Ott meg akar halni: azt ő már elvégezte.

Sőt az várnak falát, tornyát igen törte,
Basa oroszfalusi pappal kérette:
Az várat megadná, magát ne vesztené.
„Már későn költ ahoz”: Szondi csak ezt izené.

Sok foglya ő neki, kettőt ő hivata;
Két énökös apródját előállatá,
Azok előtt ily testamentomot szólla:
Az Ali basának két apródját ajánlá.

A MAGYAR KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE

TOLDY FERENCZ.

MÁSODIK JAVITOTT KIADÁS.
Pest.kiadja Heckenast Gusztáv.

77. kép. Tinódi Sebestyén költött képe.

Ezen igen kéri basát ő nagyságát,
Vitézségre tanítsa ő két apródját,
És eltemettesse Szondi Györgynek tagját,
Mert majd itt meglátják az ő szörnyű halálát.

Gyorsan mind az négyet skárláttal ruházá,
Pínnel kápájokat megtölté, megraká,
Az Ali basának szépen kibocsátá;
Ő minden morháját az középre hordatá.

Égeté, elveszté; istállóba mene,
Jó lovait hegyes törrel általveré,
Lelkét az istennek ajánlá, igyéré.
Nagy derék ostromot Ali basa kezdete.

Nagy szép dárda Szondinak kezébe vala,
Sebesölve térdön állván ő vív vala,
omlott torony alatt általlőtték vala,
Az rejét az hegyről alá vetötték vala.

Jó Drégelnek vára lón basa kezébe,
Szondinak a testét vívék eleibe,
Fejét keresteté, az testhöz viteté,
Mint oly vitéz embört nagy szépen temetteté.

Jó dicséretbe lón Szondi vitézsége,
Feje felé írott kopját feltétete,
Ságra és Gyarmatra basa eleredede . . .

Tinódi nem a költő hírnevére, hanem a történetíró becsületére törekedett, az olvasók nem gyönyörűséget kerestek munkáiban, hanem újságvágyukat és részben hazafiui érdeklődésüket akarták kielégíteni a pontos évszámokkal, a körülményesen leírt színhellyel, a vezéreknek és vitézeknek néha strófákon át felsorolt neveivel. A kósza híreket, a mende-mondákat nemcsak az egykorú eseményeket tárgyaló históriáiból hagyja ki szándékosan, hanem, mint a latin krónikásoknak méltó utódja, még a régibb történet elbeszélésében, a *Zsigmond király és császár krónikájában*, sem ad helyet a népi hagyománynak s így csak halvány emléket tartotta fenn egy eredeti magyar mondanak, amely Zsigmond király másvilági bűnhődéséről és Tar Lőrincnek pokolban jártáról szólt.

78. kép. Tinódi nemesi címere.

Hazafias kötelességének is igyekezett híven megfelelni. Az általános erkölcsi intelmeken és a vallásosság hirdetésén kívül nem győzi a magyarokat harci vitézségre bátorítani, a pártoskodástól óvni, a hazát szeretetökbe ajánlani. Hangja ilyenkor fölmelegszik, előadása megelevenül, verselése is folyékonyabb lesz, megritkulnak az egyhangú *valák* és *volnák*, amelyek nemcsak Tinódinak, hanem az egész régi magyar verselésnek oly sokáig rontották a hitelét. Ezekben a lírai részekben ma is van valami megható s bennök megtalálhatjuk annak a magyarázatát, hogy mikép férközhetett Tinódi hallgatóinak a szívéhez. Ezt különben jórészt a verseket kísérő zenének is köszönhetette, amelyet igen gyakran maga szerzett nem közönséges zenei tehetséggel.

A maga felfogása szerinti hivatás becsületes teljesítésén kívül Tinódinak más érdemét is följegyezte az irodalomtörténet. Históriai énekeivel forrása lett a történettudománynak és gyakori anyagot szolgáltatott az újabb magyar költészetnek. Az *Ali basa históriájától*, *Eger vár viadaljától*, *Terek Bálint fogságától* nagy az út Czuczor *Szondijáig*, Vörösmarty *Egeréig* és Arany *Török Bálintjáig*. de azért nem szabad felednünk, hogy ez útnak Tinódi a kiindulópontja.

Tinódi nemcsak lantos diák volt, hanem protestáns énekszerző s mint ilyen két darabbal szaporította (*Dávid király*, *Judit asszony*) a bibliai históriák végtelen számát, írt még moralizáló költeményeket (*Sokféle részöögösről*, *Az udvarbírákról és kulcsárokról*), amelyekben némi humor csillan föl, több idegen tárgyú elbeszélése is van, de jelentősége az egykorú események megverselésében, a bővebben méltatott *históriái énekeiben* rejlik, melyek őt a legismertebb magyar lantos diákká avatják.

Számos kortárs és utód vetekedett Tinódival a históriás énekek szerzésében. Legnagyobb részük inkább énekszerző mint lantos diák, s alig egyenéről tudnók bebizonyítani, hogy lanttal a karján vagy kobozzal az oldalán úgy járt a hadi táborokat, a főúri várakat, mint Lantos Sebestyén diák. S talán nemcsak azért hagyták abba az országhárást, mert a könyvnyomtatás mindinkább feleslegessé tette a szó szoros értelmében vett énekmondást, hanem mert a vándorénekesek becsületét nagyon elkoptatták a kóbor *hegedősök*, a vásárok és kocsmák ez alacsonyrendű mulattatói, a *Moldovai Mihályok* és *Hegedüs Mártonok*, akiktől büszkén megkülönböztette magát Tinódi s akikkel a többi tanult énekszerzők sem szerették magukat összetévesztetni. De azért a XVI. századnak Tinódi utáni hadi eseményei sem maradtak megénekeletlenül. Ének készült Szigetvár elestéről, Székesfejérvár vesztéről, a nádudvari és szikszai diadalról, Báthori Zsigmond győzelmes hadjáratáról, szóval folyt a verses haditudósítás Tinódi halála után is.

Az egykorú hadi tények ilyen versben való följegyzéséhez közel, de attól mégis külön

áll a históriás énekeknek az a csoportja, amely a magyar vagy esetleg a világtörténetnek mult eseményeit dolgozta fel. E szintén nem csekély számú verses művek nem az újság hiányát akarták pótolni, hazafias vagy politikai célokat sem rejtettek magukban, hanem a reformációnak népfelvilágosító, ismeretterjesztő törekvésével vannak kapcsolatban. Úgy tekinthetők, mint a bibliai históriák világi megfelelői és valamint a Batizi Andrások és Kákonyi Péterek alig hagyták a bibliának egyetlen szebb, költőibb részletét versbeszedetlenül, úgy válogatták ki a históriás énekszerzők Turóczi és Heltai krónikájának, de főképp Bonfini *decasainak* nevezetesebb szakaszait, hogy magyar és verses történeti olvasmányt adjanak a nép kezébe. A jó példát itt is talán Tinódi adta meg két irányban is, midőn egyrészt a *Zsigmond király és császár krónikáját* szerezte, más-

Enne cion trafa az io Kolofuaba
Tinodi Sebestien kon nyomtatofaba
Szerce nagy ouuaba egy hideg fiobaba
Giakran fu koi mebe meri nincz pijnz rafolyaba.
Finis.

EGER VÁR VIADA

LYAROL VALO ENEC.
Historia.

Tinodi Sebestien deac Kassaba
Ferdinandus Kiralnac hui voltaba
Egri varnac chuda berenciaiaba
Vitezekethuria Cronikaraba

Ti Magyaroc mar lftend imagyaroc
Es o neki nagy halakat adgyaroc
Idősben Tifan inner kie lakolroc
Egri vitezek nec foc tot mongyaroc.
Im egy Cronikar mondoc meg hallyaroc
Talam mutat foha nem hallottaroc
Magyaroc veg hazbanfém folgaltaroc
Eger varat mint malf o talmazatoc.

Nem em-

79. kép. Az Eger vár viadaláról való ének elejének facsimilije.

80. kép. XVI. századi lantos.

részt megénekelte *Károly császár*, valamint *Szulimán császár* viselt dolgait. E nyomon haladtak *Gosárvári Mátyás*, aki a krónikáknak a húnokról szóló részét szedte rímbe, *Valkai András*, akinek figyelmét Bánk bán tragikus esete ragadta meg, *Temesvári János*, aki a tatárjárásról írt egy magyar »carmen lugubré«, *Nagybánkai Mátyás* Hunyadi János, *Görcsöni Ambrus* Mátyás király tetteit dicsőítette.

Részint ezek, részint más énekszerzők a világtörténetről is óhajtották tájékoztatni a jó magyar közönséget és megénekeltek Xerxes és Nagy Sándor hadjáratát, Jeruzsálem második pusztulását, a langobárdok történetét és még sok más ó-, közép-, sőt újkori eseményt, miközben nem nagyon választották el a történelmet a mondától, úgy hogy mi sem különböztethetjük meg határozottan e históriás énekeket az elbeszélő költészet harmadik nagy csoportjától, a széphistóriáktól.

III. Széphistóriák.

A XVI. század gazdag elbeszélő költészetéből a széphistóriákat illeti meg leginkább a költemény elnevezés. Nem azért, mintha értékükre nézve nagyon felülemelkednének a bibliai históriákon és históriás énekeken, vagy mintha tárgyban nagyon különböznének egymástól, hanem mert sokkal inkább állottak költői cél szolgálatában mint a másik két csoportba tartozók. A tanítást, vagy legalább az erkölcs hirdetést, nem zárják ki magukból, de azért első sorban mulattatásra törekcsenek, gyönyörködtetés a főcéljuk, amint az több széphistóriából, így a *Szendrei névtelen* első versszakából ki is olvasható. De tárgyukról is fölismerhetők. A széphistóriák mesét, mondát dolgoznak fel, amelyet a legkülönbözőbb forrásokból merítenek, rendesen idegen földről vesznek s csak elvétve hazai talajról.

Az idegen tárgyú széphistóriák kevés kivétellel a világirodalom három rendkívül nevezetes, talán leghasználtabb forrására vezethetők vissza, a görög-latin *mítológiára*, a *Gesta Romanorumra* és Bocaccio *Decamerone*-jára; ezzel egyszersmind szoros tárgyi kapcsolatba fűzik a magyar irodalmat az egyetemes irodalommal.

Mitológiai széphistóriák.

nekszerzőink a görög mitológiából — úgy látszik — legjobban ismerték a trójai mondakört, amelyhez talán azért is vonzódtak, mert benne inkább történetet láttak, mint mondát. Közvetetlenül vagy közvetve leginkább azt a híres középkori, sőt lovagi szellemű elbeszélést követték, amelyet Guido de Colonna messanai író írt *Historia Trojana* címen a XIII. század második felében s amelyből Haller János is készítette utóbb az ő Hármas Istóriája harmadik részét. Először talán az itt is előljáró Tinódi nyult e tárgykörhöz, akinek egyik legkorábbi, még 1540 előttre visszavihető munkája a *Jázonról és Medeáról* szóló széphistória. A trójai háború majdnem minden részletének akadt megverselője; külön história szól *Páris és görög Ilona* szerelméről, *Ajax és Ulisszes* vetélkedéséről, *Aeneás* bujdosásáról, míg *Hunyadi Ferencz* elbeszéli *Trója egész*

pusztulását. Igazán mithológiai tárgyat dolgozott fel az *Europa elrablásának* szerzője, de művéből csak töredék maradt fenn, míg a *Telamon királyról* szerzett széphistóriás ének csodás módon egyesíti az ókori felfogást az újabb népmondák elemeivel, mert ógörög köntösben a magyar *Kádár Kata* című néballadáéhoz hasonló tragikus cselekvényt ad elő. Szintén nem egyenest a mithológiából, de mégis a klasszikus világból ered Czobor Mihály *Charikliája*, a *Heliodorus* híres *Aethiopicá-jának* első magyar mása, amely csak foszlányaiban maradt ránk e korszak végéről, de így is szülője lett két XVII. századi verses regénynek, köztük a Gyöngyösi István kedvelt *Charikliá-jának*

A Gesta Romanorumból vett széphistóriák.

Apollonius, Jovenianus, Fortunatus.

A Gesta Romanorum, a középkor legolvasottabb elbeszélés-gyűjteményeinek egyike, szintén több széphistóriának szolgáltatott anyagot, ámbár a mi ének-szerzőinkre nem közvetlenül hatott, hanem különböző *egyes* átdolgozások útján. Így kerül hozzánk egy névtelen munkájában Apollonius királyfinak rendkívül kalandos históriája, így éneкли meg Póli István Jovenianus római császárt. Ez a történelemből ismeretlen császár fölfuvalkodásában istennél is többnek tartja magát, miért is keményen meglakol. Az isten angyala fölveszi a császár ruháját s alakját, Jovenianust pedig nemcsak alattvalói nem ismerik föl, hanem legjobb barátai elkergetik, sőt felesége is megtagadja. Csak mikor teljes lesz megalázása és vezeklése, akkor foglalhatja el újra helyét a trónon és családjában. A Gesta Romanorumban gyökerezik, de hozzánk német feldolgozásból jutott, *Fortunátus históriája* tulajdonképp kalandok sorozata a soha ki nem fogyó erszényről és a bűvös süvegről. Ez a mese ebben a verses és egy XVII. századi prózai feldolgozásban igen megkedveltette magát s a legújabb korig fennmaradt mint ponyvatermék.

A Decamerone hatása.

Még több s érdekesebb história származik a Decameronéból, szintén nem egyenesen Boccaccióból, hanem Petrarca, Beroldus és mások latin feldolgozásán keresztül. Az első, nem értéktelen költői elbeszélést Istvánfi Pálnak köszönhetjük, aki a XVI. század első felében élt, ifjú korában a páduai egyetemen tanult, mint meglett férfi Ferdinánd királyt szolgálta nagy és fontos állásokban. Istvánfi Pál *Volter király* különös történetét beszéli el, aki egy pásztorleányt, *Grizeldiszt*, emel maga mellé a trónra s aki embertelen megpróbáltatásoknak teszi ki neje hűségét s engedelmességét. Elszakítja tőle előbb leányát, majd fiát, hogy vajjon fellázad-e benne az anyai érzés, de Grizeldisz mindezt szótlanul tűri; akkor sem zúgolódik, mikor a király visszaküldi a mezőre ismét nyáját őrzeni, sőt mikor a király egy szép ifjú leánnyal akarja betölteni felesége helyét, magakiván boldogságot az új menyegzőhöz. De ekkor minden szenvedéseért méltó jutalmazást nyer; kitűnik, hogy a menyasszonynak felöltöztetett hajadon az ő-

elvesztettnek hitt leánya, fia is előkerül, és Grizeldisz, az engedelmes feleségnek ez a példája, boldogan tölti további életét férje oldalán és gyermekei körében.

Ma alig értjük, hogy mit szerettek a régiek e különös történeten, Volter kegyetlen konokságán és Grizeldisz állati megalázkodásán; de annyi bizonyos, hogy Volter históriáját nálunk is sokan olvasták, mert Istvánfi Pál munkája több kiadást ért a XVI. és XVII. században.

A Decameronra visszavihető széphistóriák (*Titus és Gizippus, Gizmunda és Gizkardó*) közül nagyobb érdeklődésre számíthat Ráskay Gáspár *Vitéz Francisco*-ja. Szerzője Istvánfinál is előkelőbb ember, a mohácsi csatában a király oldalán harcolt, de szerencsésen megmenekült, a kettős királyság zavaros idejében maga is sok zavart támasztott. Ez a Balassa Menyhértre emlékeztető főúr öregsége pihenő óráiban írt egy terjedelmes széphistóriát, amely tárgyával is, feldolgozásával is teljes figyelmet érdemel. A *Vitéz Francisco*-ban ugyanis

GY Cronikar mondok vrak halga-
latok, kinek ralam massar ti nem hal-
lottatok, egy Olaz leandrul kin'ziu-
dalkozhattok, A szboni házastloknak
peldaiul adhattatok.

Az Olaz orfagnak egy szegeleriben, az vesule heg-
nek u kerulteriben, nag lok szep varolok vadnak u fek-
tiben, es icles bin nepek laknak az mentiben.

Ezregezlen az kik be szallottak vala, kulczios varo-
fokat raica rakrak vala, Olaszul nevefsik az pedamon-
tanak, Magiarul mondhattiuk vg mint hog allianak.

81. kép. Istvánfi: Volter királyának első versszakai.

Boccacciónak azt a meséjét találjuk meg, amely a Shakespere Cymbeline-jéhez is anyagot szolgáltatott, Ráskay tehát egy világirodalmi tárgyat ültetett magyar földbe, sőt meg is magyarosította. Ráskay szerint ez a romantikus, a nő hűséget dicsőítő történet Magyarországon, jórészt éppen Béla magyar király udvarában esett meg. A királyi udvarban vitézkedik Francisco és Kassander; Francisco boldognak vallja magát, mert övé a leghűségesebb feleség, akit bizvást otthon hagyhatott Zebernik várában. Kassander nem hisz ebben a nagy hűségben, sőt fogadást ajánl, hogy Francisco nejét is állhatatlannak fogja bizonyítani. Sikerül is neki csellel megszerezni a nő hűtlensége mellett tanúskodó bizonyítékokat, mire Francesco megszégyenülten világgá bujdosik. A hű asszony nem nyugszik bele a maga jóhírének és férjének elvesztésébe; férfiruhába öltözve, mint Lorán vitéz megjelenik az udvarban, megnyeri a király kegyét, földeríti Kassander gázságát és fölkatatja nyomorúságra jutott férjét. Kassander éltevel

lakol a csalásért, a hű asszony boldogan él Franciscóval, sőt Béla király halála után még a trónt is ők öröklék. Az kétségtelen, hogy e szép mesének a szálai visszanyúlnak Boccaccióig, de hogy Ráskay közvetlenül kit követett és hogy az idegen elbeszélés miként öltött magyar ruhát, azt még nem tudja a magyar irodalomtörténet megfejteni.

Magukban álló széphistóriák.

A három nagy tárgykörön kívül még különálló mondákat és epikai anyagot is sodort hozzánk az az erős áramlat, amely a reformáció idején támadt

Egy régi dologról szép Kronikák mondok, kinck talam massat tünem halloratok, Eg iffiu vitezről kin czudalkozhattok, berelmes tarfarul kin gondolkozhattok.

Lőn vitez Francisco Zeberník varaban, Kiral v-
ran kit bir hiű szolgálatiaban, ki lakozik vala nag kaz-
daglagaban, lok iambor vitezí vannak vigasagban.

Igen örüendeznek mint vitez vroknak, Kiraly v-
ran valo kegielmes vroknak, kit neueznek vala vitez Frā-
cisonak, feienkent szolgálnak mint vitez vroknak.

Illien cziudalatos éber allapattia, mikent maid meg
halliuk az gonoz berenczie, vitez Franciscónak mi
modon szolgal, minden saiat iauatul hamar el szakada.

82. kép. Ráskay: Vitéz Franciscójának első versszakai.

a nyugati népek renaissance-szülte latin irodalma s a magyar írók között. Így hozta az *Eurialusnak és Lucretiának* széphistóriáját (1577), ezt a szenvedélyes, sok helyt érzéki szerelmi történetet, amelyet Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa, írt latin prózában és amelyet egy ismeretlen szerző dolgozott át magyar verssé. Ez ismeretlen oly jól verselt, az előadásba annyi erőt és szépséget öntött, hogy Szilády Áron könnyen kereshette benne Balassát. De ezt a tetszetős föltevést semmivel sem igazolta az irodalomtörténet.

Árgirus királyfi.

Szerzőjét ismerjük, de viszont eredetét nem tudjuk a leghíresebb széphistóriának, a gyönyörködtető költői elbeszélés legigazibb képviselőjének, amelyet *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűz leányról* címen

írt meg Gyergyai Albert, akiről a nevén kívül alig tudunk mást, sőt a nevét is sokáig Gergeinek ismerte az irodalomtörténet. Gyergyai jobb verselésben, a XVI. századnak fejlettebb nyelvén, beszéli el Argirus szép meséjét. Akleton király kertjében csodás almafa nőtt, amely minden éjjel kivirágzik, aranygyümölcsöt terem, de amelyet minder reggelre titkos kéz megfoszt a terméstől. A király két nagyobbik fia hiába próbálja megőrizni, elnyomja őket a bűvös álmom. Végre Argirus, a legkisebbik királyfi, vállalkozik, ő nem alszik el, sőt az éjfélkor leszálló hattyúk közül elfog egyet, kiből azonnal aranyhajú tündérleány válik. Az ifjú pár szerelemre gyulad egymás iránt s a tündér Argirus karjai közt alszik el. Kora reggel örömmel látja az öreg király az aranyalma ragyogását, egy vónasszonyt küld a kertbe hírt hozni; ez a rossz lélek megirigyl a szép alvó párt, kivált a leány aranyhaját és lemetszi belőle a legszebb fűrtöt. Sírva ébred

83. kép. Argirus királyfi. Lotz Károly falfestménye.

a tündér, többé nem maradhat szerelmes ifja mellett, mert itt a földön mindjárt az első nap megrúttatották. Argirus a tündér után halálos bűnnek adja magát, elhagyja a szülei házat, hogy fölkeresi kedvesét. Évekig bujdosik rengeteg erdőn, uttalan utakon, mígnem elér a fekete városba, ahol egy özvegyasszonyhoz száll. Ez megmutatja azt a kertet, ahol óhajtott tündérével találkozhatnak. De az özvegy a maga leányának szeretné megszerezni a királyfit és ezért Argirust szolgálja segítségével mindannyiszor mély álomba sülyeszt, amikor csak szemben lehetne a tündérrel. Argirus csak akkor veszi észre az árulást, mikor a tündér ismét elszakad tőle; megátkozza az álnok özvegyet és leányát, megöli hűtlen szolgáját és tovább bujdosik. Elkeseredésében már halállal akar véget vetni szerelmi kínjának, midőn a véletlen három ördögfiút hoz elébe. Elcsalja tőlük atyai örökségüket, a bűvös köpönyeget, ostort és bocskort és ezek segítségével egy magános vár elé jut, ahol örökös bánatban él az ő kedvese. De amint odaér a várvavárt Argirus, a mély bú örök vidámságra válik.

A minden akadályon győzedelmeskedő hűséges szerelemnek ezt a szép elbeszélését honnan vette a magyar szerző, mit kapott készen és mit adott hozzá

a magáéból, ezt a kérdést még oly fáradsággal sem tisztázta eddig a magyar irodalomtörténet. Maga Gyergyai említi az olasz krónikákat, amelyekben sokat olvasott tündérországról, de azért eredetijét sem ott, sem másutt még nem találták meg, de több hozzá hasonlót kutattak fel, kivált *Binder Jenő* filológus, aki az olasz Leombruno-krónikával s általában a Meluzina-féle mesékkel hozta közeli atyafiságba. Bárhonnan került is ez a széphistória, a magyar olvasók hamar megkedvelték. Gyergyai elbeszélése mind újabb és újabb kiadásban jelenik meg, népkönyvvé válik, sőt a magyar nép a benne foglalt tündérregét magának tulajdonítja, hőseit is megmagyarosítja, Argirus nevét Árgyelussá változtatja, a leányzónak *Tündérszép Ilona* nevet ad, az egész elbeszélést pedig elvegyíti a legszebb magyar tündérmesék fényes csapatába. Az így magyarrá lett tündérmese az újabb műköltészetet is megtermékenyítette; *Szigligeti* látványos színjátékán, *Jakab Ödön* és mások ifjusági költői elbeszélésein kívül, *Vörösmarty* ebből a népmeséből merített tárgyat és ihletet fennkölt drámai költeményéhez, a *Csongor és Tündéhez*.

Bankó leánya.

Ismeretlen szerző, a *semptei névtelen*, hagyott reánk egy tárgyra, kidolgozásra nézve egyaránt érdekes elbeszélést, amely 1570-ben készült, de csak 1884-ben, *Széll Farkas* szerencsés felfedezésével, került irodalmi nyilvánosságra. Az ifjú szerző horvátból való fordításnak mondja, de előadása oly magyaros és népies mint bármely kortársáé, mint akár a szendrei névtelené, azonkívül a színhely is Magyarország, a szereplők is magyarok: Béla király és az ő vitézei. A színhely és a cselekmény menete sokban emlékeztet *Vitéz Francisco* históriájára, mert az események itt is jórészt Béla király udvarában folynak és egy férfi-ruhába öltözött nő körül forognak. A vén Bankó helyett ugyanis legkisebbik leánya megy fel Béla királynak udvarlására s ott férfinak öltözve, a *célhoz lövésben, a pályafutásban, a kőhajításban, a borítalban is meggyőzi* az udvar hetvenhét és ötvenegy vitézét. Leányváltát csak akkor fedi fel, mikor könnyű gályán lefelé evez a Dunán; a király hiába hívja és hozatná vissza feleségnek, királynénak, a leány hazamegy atyjához s ott együtt hahotáznak a különös tréfán.

Kár, hogy ez a kedves széphistória a maga idejében nem jelent meg nyomtatásban, valamint azt is sajnálhatjuk, hogy mai költő nem használta fel a benne kínálkozó kitűnő anyagot.

Nemzeti tárgyú elbeszélések.]

Szilágyi és Hajmási mondája; a Toldi-monda.

Bármennyire uralkodik is a népies szellem a XVI. század egész irodalmán, a költők ritkán s félve nyúlnak népi tárgyakhoz. A széphistóriaszerzők nagy sokaságából csak ketten dolgoznak fel nemzeti mondát: a *Szendrei névtelen* és *Ilosvai Selymes Péter*.

A Szendrei névtelen Szilágyi és Hajmási regényes esetét, megható történetét beszéli el.

Egy szép dologról én emlékezném, ha meghallgatnátok,
Az kinek mását, nyilván jól tudom, ti nem hallottátok:
Török esászárnak szép leányáról, kin esudálkozhattok.

Egy időkorban két vitéz úrfi rabbá esett vala,
Konstantinápolyban török esászárnak bévettettek vala,
Azért az esászár ő tömlőében bevettette vala.

Nem messze azért esászár házául lám az tömlőe vala,
Kiben két vitéz és fő úrfiak bevettettek vala,
Szilágyi Mihály, másiknak neve az Hajmási László.

Egy időkorban pünkösdi napjára hogy jutottak vala,
Szilágyi Mihály tömlőe rostélyán kinéздегél vala,
Kobza kezében, keserves nótát szépen veri vala.

Nagy-fohászkodván keserűséggel ez szót mondja vala:
»Eszendő ez nap úri házamnál vígan lakom vala
Én vén atyámmal és vén anyámmal, hajadon húgommal.«

Azért akkoron esászár leánya kikönyöklött vala,
Palota ablakáról ő óhajtasát leány hallja vala,
Ő termetire az Szilágyinak fölgörjedett vala.

Császár leánya titkon egykoron hozzájok ment vala,
Szomorú szívét leány Mihálynak vigasztalja vala,
Nagy szép-ékössen esászár leánya ez szót mondja vala:

»Te vitéz úrfi! ha fölfogadnád te igaz hitedre,
Hogy el-kivinnél Magyarországbán, te-laktad földedben,
És feleségül magadnak vönnél, én felelnék arra:

Téged rövid nap kimentenélek atyám tömlőéből,
Valamint lehetne, kimentenélek az tömlőe kínjából,
Csakhogy fogadd föl, vitéz! énnekem te igaz hitedre.«

Az ifjú hitét adja és az éj sötétében mind a hárman menekülnek. Harmincadosok, vámosok útjokat állják, üldöző vajdák utólérlik őket, de az ifjak karjától mind elhullanak. De amint beérnek a magyar határba, megszólal Hajmási: »Vijunk meg ketten ez szép leányért!« Hiába inti Szilágyi, hogy barátjának van otthon jámbor házastársa, két szép kis fia, hiába esedezik a császár leánya, hogy hányják inkább őt szablyára, Hajmási nem áll el a párbajtól. Csak akkor tér magába, mikor Szilágyi bokában csapja el a kezét; bocsánatot kér és elbúcsúzik bajtársától, aki, mihelyt hazaér, megesküszik a császár leányával.

A XVI. századnak ezt a legszebb széphistóriáját, ezt az általában kerekded cselekvényű, élénk menetű elbeszélését éppen úgy egy névtelen ifjú szerzé, mint a Bankó leányáról valót, Szendrő várában, egy évvel később (1571-ben), még pedig egy *poétának ő verseiből*, ami azt teszi, hogy, a semptei névtelen mun-

kájához hasonlóan, ez is fordítás lehet.* Valóban annak is tartotta *Toldy Ferenc*, szerb eredeti másának, mindaddig amíg a csángóknál elbeszéléstörredékekben, a székieknél pedig teljes ballada-változatokban meg nem találták ugyanezt a tárgyat, mondjuk ezt a történeti mondát. Más irányú kutatók pedig kinyomozták azokat a történeti eseményeket, amelyek alkalmat adhattak e monda létrejöttére: t. i. Szilágyi Mihály és Hagymási László előkelő főurak voltak a Hunyadiak korában, Szilágyi nemcsak élte végén, hanem előbb is török fogóságban volt, de ebből kiszabadult, továbbá a XV. században csakugyan hazánkba menekült a török császári családnak egy ága: Csalopia Dávid és huga, Császár Katalin, aki keresztyénné és egy magyar úr, előbb Török Pál, majd Nagy János felesége lett. De hogy e történeti szálakból hogyan szövődik a mondanak költői finom szövete, annak megfejtésével még adós az irodalomtörténet, annyival inkább, mivel a Szilágyi és Hajmási mondájának főmotivumát fellelhetjük több népmonda szövegében. Az irodalomtörténet arra sem felelt, hogy ki és mi volt az a poéta, akit az ifjú mint forrást említ; csak sejtjük, hogy latin verselő lehetett; legalább erre mutat a szövegbeli Nagyszombat helynév, amely az eredeti *Tirnovojának* félreértéséből származhatott. De a poéta szó a népi eredetet is takarhatja.

Váltig sajnálhatjuk, hogy ez a tősgyökeres magyar széphistória nyomtatlanul maradt és így csak nagyon szűk körnek nyújthatott gyönyörűséget.

Még szerencse, hogy majdnem egykorú és megbízható kézirat — az 1636. évből való *Csoma-kodeks* — tartotta fenn és hogy az újabb irodalom előtt még a XIX. század első harmadában (1828) lett ismeretessé. A szendrei névtelen tanúságot tesz, hogy a magyar népben a XV—VI. században még elevenen működött a mondaalkotó tehetség, egyszersmind érdekes világot vet a mondák fejlődésfolyamatára, mert tudnunk kell, hogy a Szilágyi és Hajmási története a nép ajakán fontos változást szenvedett, a tragikus befejezés békés kimenetelre fordult.

A regényes és hatásos tárgy a műköltők figyelmét is megragadta; egymásután dolgozták fel *Vörösmarty* balladává, *Gyulai* Pál hosszabb költői elbeszéléssé, *Jakab* Ödön verses ifjúsági irattá; természetesen megtartották mindahárman a szendrei névtelen históriájának szomorú végét.

Ilosvai Selymes Péter.

A XVI. századnak Tinódi után legismertebb lantos diákja Ilosvai Selymes Péter, akit olybá tekinthetünk, mint Tinódi utódját, csak hogy idő folyamán nagyon megkophatott a vándorénekesek becsülete s így Ilosvai egész életében sem tett szert olyan nagyúri pártfogókra mint szerencsésebb elődje. Csekély, Tinódiénál semmivel sem gazdagabb költői tehetségéből sok és sokféle munka telt; írt bibliai históriát *Szent Pál* életéről, versekbe foglalt mondával vegyített történeti tárgyakat, *Világbiró Nagy Sándor* és *Ptolomeus* király történetét,

* A két széphistóriának egyező kezdete és vége, valamint több más körülmény, azt juttatja eszünkbe, hogy a két ifju egy és ugyanazon énekszerző. De ez bővebb bizonyításra szorul.

de nevét egy nemzeti tárgyú elbeszélésével örökítette meg az irodalomtörténetben: *Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való históriával* (1574).

Tinódinak is útjába akadt egyszer egy magyar monda, de éppen csak megemlékezik Tar Lőrincről, hogy mit látott a pokolban és mit hallott Zsigmond királynak odavaló jutásáról; Ilosvai már bátrabban nyúl egy másik népi hagyományhoz, részletesen elbeszéli a Toldi-mondát, bár *keveset olvasott róla krónikákban*.

Velencei Károly idejében, 1320-ban születik Toldi Miklós Nagyfaluban. Bátyja, György, a királyt szolgálja fent az udvarban, Miklós otthon, az anyjával lakik s a béresekkal dolgozik egy sorban. Nagy ereje már a paraszti munkában is kitűnik, de még inkább akkor, midőn bátyja csatlósaival versenyezve rudat vet és követ hány. Egy ily alkalommal megöli bátyjának egyik szolgáját, miért is elbujdosik a háztól, de később bátyja megkegyelmez neki. Majd ismét gyilkosságba esik, végkép elbujdosik s így jut be Pestnek városába. Itt egy *pokol-fene* bikát megfékez, aztán a királyi cselédség közzé vegyül, ahol a legalacsonyabb munkát végzi. De mikor a vitézek rudat hánynak, odaballag s a leg súlyosabb dárdát is két annyira dobja. Látja ezt a király, Nagy Lajos, megkegyelmez az erős fiúnak, Györgyre pedig ráparancsol, hogy adja öccsét katonának. Fel is készül Miklós és mint vitéz érkezik Budára, ahol egy cseh vitéznek áll a szerencse. Toldi fejét veszi a cseh Mikolának, miért is udvarába fogadja a király. Sok csodás tettet végbevisz rengeteg erejével Toldi, de egyszer-más-szor csúfság is esik rajta, sőt aljas dologra is vetemedik; egy özvegy asszony megrtéfalja s kiugratja az ablakon át az utcára, aztán sírfosztogatókkal áll össze és rajta veszt. E foltokat újabb fényes tettekkel feledteti, így Prágában tisztességre tanítja a német császárt és tizenegy királyát, amikor a császár adót és udvarlást követelt Lajos királytól. Miklósnak hatalmas botjától úgy megrettennek, hogy a császárral *egyetemben* »Tizenegy királyok talpokra állanak, Jó Lajos királynak mind fejet hajtának.« De azért többször elveszíti a király kegyét; az udvartól távol él akkor is, midőn híret veszi, hogy egy olasz vitéz elnyerte az ország címerét és nincs magyar, ki tőle vissza tudná vívni. A vén Toldiban feltámad a régi tettvágy, szerzetes ruhába öltözik, csuklya van nyakában, kötél a derekán, összecsap az olasszal és visszaszerzi a magyar címet. Életét azonban mégis dicstelenül végzi, mert mikor később a király magához hivatja és az udvari apródok csúfot üznek belőle, buzogánnyal bélelt menté-újjával hármat agyonsújt közülök és még a királyt is megfenyegeti.

»Király! ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét tollú botomat:
Másszor megfeddönéd apró kölkeidet,
Hogy meg ne csúfolnák vitézi vén fejemet.«

Akkor Tholdi Miklós királlyal így jára,
Azonban az gyűlés Budáról elosza,
Tholdi Miklós haza méne Nagyfaluba,
Két esztendő múltán Tholdi Miklós meghala.

Ott vagy on mostan is Miklós feje csontja,
Szterten temérdek agya-koponyája;

Még most is ott vagy on öklelő fája,
Híres ez világban szive nagy bátorsága.

Vétek ez lón benne, hogy részeges vala,
Minden reménsége boritalban vala,
Ő nagy erejének nem nagy hasznát látá,
Semmiben marháját meg nem szaporíthatá.

Az ki ez dolgokat szerzé bé versekbe,
Az régi dolgokról lón emlékezetben,
Neve versszerzőnek vagyon versejekben,
Az ezeröttszázban hetvennégy esztendőben.

Igen töredékesen és szakadozottan, gyarló verselésben és egyhangú rímekben, szárazon és józanul beszéli el Ilosvai Toldi élete folyását, nyomát sem mutatva a költői alakításnak vagy a jellemzésnek. De az olvasók bizonyára a hősnek magyar nemzeti voltáért, némely népi vonásáért így is megkedvelték ezt a költőietlen alkotást és számos kiadásban forgatták kezükön, sőt egymásik sorából közmondást, szólást is formáltak. Toldi személye élő alakká, neve az erősség fogalmává lett a magyar nép képzeletvilágában, tettei számos magyar írónak és nagy költőnek ragadták meg figyelmét, úgy hogy a régi magyar irodalom tárgyai közül egy sem került újabban annyiszor feldolgozás alá, mint a Toldiról szóló széphistória. Dugonics *Tholdi Miklósát*, Kisfaludy Károly *Sastollát*, Vörösmarty *Toldiját* és *Ősz bajnokát*, Szigligeti *Rózsáját* mellőzve, csak arra gondoljunk, hogy a magyar epikai költészetnek legragyogóbb palotája, Arany *Toldi-trilógiája*, Ilosvainak idomtalan kódarabjain és összefüggéstelen törmelékein épült föl.

De ha a régi énekszerző neve nem fonódott volna is egy dicskoszorúba a legnagyobb magyar költőművészával, akkor is hálásan kellene emlegetnünk Ilosvait azért, hogy gyarló széphistóriájával megmentette a magyar mondai termésnek egyik legérdekesebb részét, a Toldi-mondát. A Toldi-monda a magyar irodalomtörténetnek sok bűvarát foglalkoztatta, a nagynevű Toldy Ferentől kezdve egészen a mai napokban feltűnt, névről is alig ismert kutatókig, de azért még teljes világosság nem ragyog e kérdés fölött. *Toldy* és *Ipolyi* egy mithikus alakot, egy magyar Herkulest láttak benne, akit a magyar nép még messze Keletről hozott, de akit a változó körülményekhez képest idomított; *Gregus-Ágost* a francia Gamelyn-, *Heinrich Gusztáv* a német Kurzbild-mondával kapcsolták össze. *Kemény Zsigmond*, csupán Ilosvai költeményére támaszkodva, élő személynek nézte a hőst, akiben semmi emberfölötti nincs, ilyennek fogta fel és jellemezte maga a nagy költő, *Arany* is. *Komáromy András*, *Karácsonyi János*, de főkép *Szilády Áron* nyomozásai kétségtelenné tették, hogy Toldi Miklós történeti alak volt, aki bátyjával Györggyel együtt Nagy Lajos korában előkelő tisztségeket viselt és valószínűen mint szabolcsi főispán halt meg 1385-ben. A kutatás ebben az irányban akár véget is érhet, de annál buzgóbban lehet és kell keresni a feleletet arra a kérdésre, hogy a történeti Toldi Miklósról, a hatalmas főúrra, a király bizalmas emberére miként rakodtak rá a mondai vonások, miért tulajdonított neki a nép vagy legalább Ilosvai annyi dicső tettet és oly sok szennyes dolgot meg nevetséges kalandot. A népképzeletnek ebbe az átalakító munkájába aztán vegyülhetett idegen hatás is, amint azt Greguss és Heinrich sejtette és amint legutóbb *Fóti József* próbálta bizonyítani, aki szerint az özvegy asszony tréfája és a sírablás Boccaccióra volna visszavezethető.

Ha még egyszer végigtekintünk az elbeszélő költemények hosszú és változatos során, meg kell vallanunk, hogy közülök kevés emelkedik fölül a verses erkölchirdetés, a rímes krónika, az önállótlan átdolgozás alacsony színvonalán, de kegyelet nélkül még sem válhatunk meg tőlük, mert e bibliai históriák, históriás énekek és széphistóriák táplálták a XVI. század magyarjának vallásos áhitatát, ápolták hazafiúi érzését, elégitették ki irodalmi gyönyörűségét, azonkívül ellátták egyházi és világi dolgokra tartozó ismeretekkel.

V. FEJEZET.

A XVI. SZÁZAD DRÁMÁJA.

MAGYAR irodalomtörténetnek egyik legvitatottabb kérdése, hogy volt-e már a középkorban is drámánk, hogy a magyar dráma is végigment-e a fejlődésnek mindazokon a fokain, amelyeken a nyugati keresztyén népeknél. Francia-, Német- és más országokban egész világosan látjuk, hogy a katolikus egyház istentiszteletének színszerű részleteiből miként alakul a liturgiai misztérium, majd ez miképen ad helyet népi elemeknek és válik népi misztériummá, továbbá hogyan szorul ki éppen elvilágiasodása miatt a templomból és hogyan fejlődik misztériumdrámává, általában keresztyén szellemű, de már elvilágosodott színjátékká, melyből aztán a renaissance korában, a feltámasztott ókori drámától segítve, megszületett a modern dráma, a Lope de Vega, a Shakespeare újkori színműirodalma.

A magam véleményével én azokhoz csatlakozom, akik a fejlődés e fokai közül legfőlebb kettőt látnak a magyar középkori művelődésben : a katolikus egyház istentiszteletével mindenütt elterjedt és mindenütt egyforma szertartási misztériumot és a még ugyancsak az egyház vezetése alatt álló népi misztériumot, a karácsonyi és husvéti istentiszteletnek színjátéki kibővítését. A templomból kizárt, az egyházi vezetéstől elszakadt magyar misztériumdrámának kétségtelen nyomait többekkel együtt én sem látom, még ha megannyi bizonyíték kerül is elő, hogy a magyarországi német városokban, Bártfán, Brassóban, már jóval a reformáció előtt folytak, a nagy főünnepek vagy más jeles napok alkalmából, nyilvános színi előadások.

De ha még kifejtettebb volna is nálunk a középkori misztériumdráma, azok a színműhöz hasonló termékek, amelyekkel a XVI. században találkozunk, nem folytatásai sem a karácsonyi, sem a husvéti színjátékoknak, sokkal inkább kapcsolódnak az iskoladrámákhoz, amelyeket a német humanizmus teremtett meg és a német reformáció nevelt nagygyá. — Bizonyára nálunk is erősebben meggyökereztek volna, ha a zord idő útjokat nem állja és ha a kálvinista puritanizmus zsinati törvényeket nem hoz ellenök.

A külső és belső akadályok között azokat a bátortalan lépéseket is szinte csodálhatjuk, melyeket a dráma gyermekded muzsája meg mert nálunk tenni.

A vitázó dráma. Sztárai Mihály.

A reformáció vitázó szellemének s a renaissance idején kifejlett iskolai drámának meg kellett szülnie az első magyar színi termékeket, Sztárai Mihály egyházi tárgyú komédiáit.

A reformáció az irodalomnak minden műfaját, a költészetnek minden ágát felhasználta a maga hitelveinek terjesztésére, az ellenkező tanítások kiirtására. — Nemcsak a bibliafordítást, a prédikációt, a tulajdonképeni theologiai fejtegetést fogta szolgálatába, hanem az énekköltészetet majdnem egészen, az epikának is egy részét, sőt szolgálatot követelt a drámától is. — Ez utóbbi-tól annyiival inkább, mivel már rég, a középkor közepétől fogva, segítője volt az egyháznak. — A reformáció azonban más formában hívta segítőtársul a drámát, humanista szellemű vezetői bevitték a színjátékot az iskolába, hogy ott harcolni segítsen az új hit mellett.

Sztárai élete és műveltsége valószínűvé teszik azt a feltevést, hogy a drámának mindkét irányú hagyományaira támaszkodott. — Sztárai a XVI. század legelején született, a páduai egyetemen tanult, jelen volt a mohácsi ütközetben, mint Pálóczi Antal zempléni főispán udvari papja. Ura ott veszett, ő hazamenekült Sárospatakra, a ferenciek klostromába, de azt csakhamar otthagyja, hogy az új hitnek váljék egyik legbuzgóbb és legsikeresebb hirdetőjévé. — Vagy másfél évtizedig munkálkodik Sárospatakon és környékén, de meglelt férfikorában a Dunántúlra vándorol, ahol előbb Baranyát és a Dráva mentét, majd Tolnát téríti meg tudományának bőségével, szavának erejével és hangjának szépségével. Hosszabb ideig Laskón volt pap, egy darabig szuperintendensi tisztséget is viselt, egész élete folytonos harcból állott, számtalanszor *megütöközt a tar papokkal*, élete végét Pápán töltötte és ott az Enyingi Török család ótalma alatt érhetette utól a kései halál körülbelül 80 éves korában.

Azt már tudjuk, hogy bibliai históriát és más vallásos tárgyú elbeszéléseket írt, kora leginkább ékes dicséreteiért és szózatos zsoltáraiért kedvelte, az irodalomtörténet azonban különösebb figyelemre azért méltatja, mert ő szól először drámai formában.

Két komédiának nevezett vitairatát ismerjük, azok közül is az első, *A papok házasságáról* (1550), csak töredékben maradt reánk.

A cselekmény, jobban mondva a párbeszéd, a kor legvitatottabb kérdése körül forog: szabad-e a papoknak házasodniok. — A vitát Tamás, az új hit papja indíthatta a falu plébánosa, Bereck ellen, de a töredék csak azt a részt tartotta fenn, amely Tamást már a pápával szemben mutatja. — Tamás érvei és példái előtt még a pápa is meghajol. Bereck pap és a vikáriusa pedig annyira meghódolnak, hogy feleség után néznek, Antal és Borbás bírák nagy helyeslésével.

Másik színművét már teljes szövegében olvashatjuk abból a kiadásból, amelyet Sztárai reformátortársra, Huszár Gál nyomtatott ki 1559-ben e címen: *Comodia lepidissima de sacerdotio, Az Igaz papsagnac tüköre*. — A mű mintegy folytatása a másíknak, jobban mondva ugyanannak a tárgynak más irányú feldolgozása.

A papság körül forog itt is a kérdés, a vitázásban résztvevő főszemélyek is azonosak, a vita — mondjuk a dráma — menete is hasonló véget ér.

A komédia első és leghosszabb felvonását Borbás bíró fejtegetése tölti ki, aki megmagyarázza az ő ingadozó bírótársának, a kissé nehéz felfogású Antalnak, hogy nem a kenet és nem a pilis teszi a papot, az új tanítás szerint minden igaz keresztyén lehet pap, amint minden ember bíró a maga házában ; — azután felsorolja az igaz papnak kötelességeit, a prédikálást, tanítást, szentségeknek kiszolgáltatását, stb. Antal bíró elfogadja az új értelmet, de szeretné, ha a falu régi papja is megszólalna e dologban. Előhívja tehát Böröck papot a hájas breviárral és noszogatja, hogy menjen a vikárius elé és küzdjön meg az új pappal, Tamással.

Böröck nemcsak magában, de hájas breviárjában sem bízik és csak úgy hajlandó szembe menni az új pappal, ha egy klastrombeli barát is vele tart. — Lukács fráterrel megerősödve indulnak a vikárius elé, de már útközben találkoznak az ellenféllel, Borbás bíróval és Tamás pappal. A vikárius röviden szeretne az újitókkal végezni, tömlöcbe akarná őket hurcoltatni, de nincs, ki szavát fogadja, azért a pápa elé vezeti a peres feleket. — A pápát és híveit, püspököt, vikáriust, papot, barátot, lesújtják Tamásnak szentírásból, egyházi atyákból, sőt magából a breviáriumból vett bizonyosságai, belátják, hogy nem tudnak megfelelni az igaz papságnak, úgy hogy a kétségbeesett pápa fel akarja magát akasztani, a püspök pedig és társai mesterségre szánják magukat, ki vargának, ki tímárnak készül.

Bizonyos, hogy Sztárai komédiáit nem szabad a drámai költészet mértékével mérni, szerkesztésről, csel kvényről alig lehet szó, de amint a két ellenfél szembe van egymással állítva, az egyiknek tehetetlensége, gyámoltalansága, a másiknak határozottsága, felsőbbbsége : mindez a jellemzésre való törekvést mutatja ; a párbeszédektől pedig nem tagadható meg a tősgyökeres magyarságon kívül némi elevenység.

Bármily távol állnak is e fejletlen művek a színpad követelményeitől, még sem lehetetlen, hogy színre kerültek. Ezt nemcsak abból következtetjük, hogy az iskolákban eljátszott darabok sem sokkal színszerűbbek, hanem abból is, hogy Huszár Gál a maga kiadványát a *semneci, cremneci és besztercei bölcs tanácsoknak* ajánlotta, amely városokban pedig évenként ismétlődtek az iskolai színelőadások, habár nem magyar nyelven. Sztárai komédiáinak színszerűségét bizonyítja, hogy a kolozsvári nemzeti színház *Az igaz papságnak tikörét* 1911—12. évi drámatörténelmi sorozatán előadta — még pedig nem hatástalanul.

A debreczeni disputa.

A vitázó drámát magasabb fokon mutatja az az unitárius eredetű színi-termék, amely *Disputatio Debreciniensis, comoedia választutina illustrata* címen maradt reánk kéziratban és amelyet — sajnos — csak nem rég nyomtatott ki *Jakab Elek* (Koszoru, 1879.) A műnek a kálvinisták és unitáriusok között Debreczenben 1567-ben folyt disputa a történelmi alapja, de bizonyára Sztárainak a komédiái szolgáltak mintakul, amint ez a személyek elnevezéséből és a cselekvény menetéből is kitűnik. Nagy hatalomban és kényelmes jólétben él Péter

pápa (Mélius), főpapok, György kardinál, Pál vikárius támogatják, de Péter pápát és döllyfös környezetét veszedelem fenyegeti: az erdélyi tudósok, Varga (Dávid) Ferenc, az olasz doktor (Blandrata) Debreczenbe készülnek, hogy megdöntsék a szentháromságot s azzal a kálvinistákat. Péter pápa legjobban szeretné, ha a bírák be sem eresztenék a városba az unitárius apostolokat, de a nép meg akarja hallgatni a vitát. — A templomba gyűl tehát a város kicsinye-nagyja, felvonul nagy büszkén Péter pápa egész vezérkarával s megjelennek az erdélyi tudósok is. Előbb a kisebb ellenfelek állanak egymással szemben, majd síkra száll a két fővezér Péter pápa és Varga Ferenc. A darab céljához képest az unitáriusok fényes győzelmet aratnak, a szentháromság hívei egymásután tagadják meg előbbi felfogásukat, csak Péter pápa marad meg konokul régi hitében, bár azt nem tudja igazolni. — Megszégyenülten hagyja el Péter pápa a harcteret, a község pedig a bírakkal együtt Varga Ferencet vallja igaz tanítójának és papjának.

Bárki volt e mű szerzője, bizonyos, hogy drámái elevenséget tudott önteni a vitába és értett a jellemzéshez, de főkép meg volt áldva a gúny erejével. Amint Péter pápának előbb elbizakodott, majd megrettenő, döllyfös és makacs alakját kipellengérezi, abban ma is gyönyörködhetünk. Még nagyobb élvezetet találhatott a műben az egykorú unitárius olvasó vagy szemlélő, mert minden valószínűség szerint elő is adták unitárius iskolákban.

Balassi Menyhárt árultatása.

Unitárius szerzőnek köszönhetjük azt a drámai terméket, amely nemcsak vallási vitázásból, hanem és inkább politikai gúnyból, nemzeti elkeseredésből származott, t. i. a *Comoediát Balassi Mennihart arultatasarol. melliel el szakada az Magyar Orszagi masodic valasztot Janos kiraltul.*

A szerző, aki talán egy a műnek 1569. évi kiadójával, Karádi Pál unitárius szuperintendenssel, maró gúnnyal, egyszersmind művészi erővel örökíti meg a XVI. század erőszakoskodó, rabló, pártcserélő főurát, Balassa Menyhért történeti személyében, azonkívül súlyos csapásokat mér a kálvinista predestinációra és főkép a katolikusok gyónására.

Balassa Menyhért elpártol János Zsigmondtól, akinél már nagyon is sok gyűlt föl a rovásán, de szeretné, ha a német király a kezén hagyná előbbi urától kapott várait és megerősitené nem igaz úton szerzett egyéb jószágaiban. E nehéz ügyben udvari papja, Szénási prédikátor, jár közben, ugyancsak ő hozza azt a tájékoztatást, hogy a német párton csak úgy érheti el kívánt célját, ha vallásától is elszakad; Balassa Menyhértnek mi sem könnyebb ennél, kész megtagadni református hitét és e szándékától még Szénási uram sem nagyon tartóztatja. Megjelenik tehát Ferdinándus császár és király meghittje, az érsek előtt (akiben a híres Oláh Miklós esztergomi primást kell látnunk) és meggyónja minden bűnét, jobban mondván elbeszéli egész életét, amely nem egyéb mint a rablás, fosztogatás, erőszak, hitszegés, erkölcstelenség hosszú sorozata. Az érsek egymásután oldja fel a bűnök alól, de végre megsokallja a hallott szörnyűségeket és Balassa a vezeklésen kívül csak száz ezüst girával bírja további türelemre és fel-

oldozásra. — E gyóntató jelenet a darab középpontja, a tulajdonképeni cselekvény nem is folyik tovább, mert az utolsó résznek nem is Balassa Menyhért,

84. kép. Balassi Menyhért arcképe.

hanem a fia, Boldizsár, a hőse, aki minden szavával és tetteivel elárulja, hogy az alma nem messze esett a fájától.

A drámai szerkesztés, a szinpadai előadás követelményeinek ez a komédia sem felel meg jobban mint a többi párbeszédes mű, de jellemző erő és szatirai

85. kép. Balassi M. aláírása.

ér fölibe emeli minden egykorú terméknek. A magyar színmű bízvást építhetett volna rája, ha a XVII. század viszonyai még kedvezőtlenebbé nem váltak volna a színeszetre nézve mint a reformáció kora.

A Theophania.

A tulajdonképeni iskoladráma is megjelenik e kor irodalmában. Szegedi Lőrinc 1575-ben bocsát közre egy *új és igen szép comoediát* e címen: *Theophania*. Az az: *Isteni meg ielenés*. A mű latinból van fordítva, Selnecker (latinosan:

COMOEDIA
BALASSI MENNIHART
arultatafárol, -melliele fakada
az Magyar orfági mafeclie
yalasztot IANOS
kiraleul.

Matthei 22.
Aggyator meg az Chafarnac az Cha
faret, es Istennek is az Istenet.

NYOMTATTATOT
Abrugybanyan ezer ötfaz hatuan ki.
lenczedic cfilendobca.

86. kép. A Balassi M.-ről szóló komédia címlapja.

Selneccerus) előkelő német lutheranus papnak és jónevű latin írónak verses iskolai drámáját adja Szegedi híven, de sokhelyt gyarló prózában. — A *Theophania* minden ízében iskolai dráma, majdnem iskolásdi játék, tanulóknak való erkölcsi intelmekkel és magyarázatokkal. — Az úristen angyaloktól kísérve meglátogatja Ádám és Éva házát, fölkérdézi a gyermekektől a Miatyánkot, Hiszekegyet, az illedelmes, jól felelő Ábelt és Sethet megdicséri, a rakoncátlan és mit sem tudó Kaint megbünteti, testvéreinek szolgájává rendeli. Itt tűnik ki

a színdarabnak valóságos célja, amit különben már a cím is elárul, amely szerint a komédia szól az *emberi tisztekek rendeléséről vagy grádicsáról*. Ez az iskolai színjáték, valamint a benne foglalt tárgynak számos más feldolgozása, mind azt akarja bebizonyítani, hogy isten akaratából valók a különböző társadalmi osztályok, kinek-kinek bele kell tehát nyugodni, hogy úrnak, polgárnak vagy jobbagynak született. Valószínűen iskolai drámává, még pedig protestáns szellemű színjátékká alakulhatott Sophokles *Elektrája*, Bornemisza Péter, a híres prédikátor, Balassa nevelője, kezében, aki ifjú korában dolgozta át és nyomatta ki Bécsben. Művéből azonban csak egy lapnyi töredéket ismerünk, azt is a Bessenyei György »Holmi«-jába ékelve s így az egészlől ítéletet nem mondhatunk.

Balassa Credulusa.

Egészen világi tartalmú, még pedig szerelmi tárgyú drámából is maradt reánk egy töredék. — *Credulus* és *Sylvanus* vetélkedik ugyanazon nő, *Julia* szerelmeért, de amennyire a töredékből kitetszik, Julia nem fogadja el *Credulus* udvarlását. — E szerelmi drámát, amely aligha egyéb mint szerelmesek párbeszédes vitázása, ki írhatta volna más, mint Balassa Bálint, akinek élete körülményeire ráillenek a töredékből kiolvasható viszonyok és akinek egy virágéneke is bele van szöve a párbeszédbe. — Csupán az a megjegyzésre méltó, hogy míg a virágénekei csak kéziratban maradtak, sőt lappangtak, ez a szerelmi drámája megjelent nyomtatásban; bizonyára amint a személyeket költött neveken szerepelteti, magát mint szerzőt sem nevezte meg. — A mű, még ha teljes egészében is elő fog kerülni, nagyobb figyelemre nem számíthat; marad életrajzi és irodalomtörténeti különösségnek.

E drámai töredék és töredékes társai mind csak gyermekkorában mutatják a magyar színműirodalmat, de bármily fejletlenek is ez első termékek, mégis igen nagy kár, hogy nem hozzájuk kapcsolódott későbbi drámánk és színészetünk.

VI. FEJEZET.

A XVI. SZÁZAD SZÉPPRÓZÁJA.

REFORMÁCIÓ kora a már említett nemzetközi tárgyakon kívül elhozza hozzánk a világirodalomnak egyik legfőbb oktató és gyönyörködtető forrását: az ezópusi meséket. E forrás hozzánk vezetésében a reformáció két serény és tiszteletreméltó munkása buzgódott: *Pesti Gábor* és *Heltai Gáspár*. Mindketten szolgálták a hitújítást a biblia fordításával, szolgálták az ismeretterjesztést: Pesti az első magyar szótárral, Heltai az első magyar történelemmel; e kettős célt tarthatták szem előtt ezópusi meséikkel is. Tárgyuk s céljuk közössége mellett azonban éles különbségek választják el a két meseíró.

Pesti Gábor meséi.

Pesti Gábor, aki 1536-ban adta ki *Aesopi Phrygis fabulae, Esopus fabularum* című mesegyűjteményét, mint humanista tudós, inkább csak általános okulást akar nyújtani, magyar és protestáns szempontot ritkán elegyít a mesének akár szövegébe, akár tanulságába. Meséit úgy szerkeszti és adja elő, mintha már olvasta volna Lessingnek két századdal később fogalmazott szabályait; rövid, egyszerű, csak a legszükségesebbre szorítkozó elbeszélésével az értelemhez kíván szólni. Kár, hogy ez előadásmódtól már eltér a tanulságban, amelyet *értelemnek* nevez és mindig három soros versekbe foglal, még akkor is, amikor magyarázatra bőven elég volna egy sor is. — Dísz nélküli előadása és régies nyelve miatt háttérbe kellett szorulnia ifjabb vetélytársa előtt.

Heltai Gáspár fabulái.

Heltai Gáspár mesegyűjteménye *Száz Fabula, Mellyeket Ezopusból és egyeb-
innen egybe gyűtet, és össze szőrzett a fabulaknac értelmével egyetembe* cím alatt jelent meg 1566-ban. Maguk a mesék, valamint a hozzájuk fűzött hosszú, néha a mesénél is terjedelmesebb tanulságok, melyek itt is »értelem« nevet viselnek, rögtön elárulják, hogy Heltai protestáns prédikátor, gyűlöelője a katolikus egyháznak, ostorozója a hatalmasoknak, szószólója a népnek. — Lépten-nyomon

tesz politikai és felekezeti célzásokat; különösen Martinuzzira ontja mérgét, akit mint katolikus főpapot és mint kapzsi nagyurat egyaránt gyűlöl. — Egyéb-iránt amily tárgyilagos, rövid és rideg Pesti, annyira szereti Heltai a maga egyéniségét belevegyíteni a bőbeszédű és jóízű előadásba, amelyen a humor kétségtelen nyomai is észrevehetők. — Mintha csak ismerte volna a legkedvesebb meseíró, Lafontainet, ő is kiszínezi, kiszélesíti ezt a műfajt valóságos kis elbeszéléssé, amelyet a beléje szőtt párbeszédek, jó magyaros közmondások csak élvezetesebbé tesznek.

Fabulái a magyar népnek kedvelt olvasmányai lettek és több kiadást értek.

Drygiabelij Esopus 10 nak fabulaij kezdetnek.

Elz kakasrol ees dra: ga kewrewl.

Egij kakas miforon a zed meren zedegetne; talala egij draga keuet ees mo da. Mijneke talaloke een il lijen fenes marhat? Ha ua lamelij draga keu aros talalt volna teged, sentij nem volna nalanal wijgab, mert tudna mije eerne, nekem egij semmijre nem kel, sem nagjra nem bewchijtem, Sewt in fab mjin den draga kewnel nagjjobban a karnet egij arpa awagij boza zemer.

Urtelme.

A kakasminden bolond ember lezen,
Kij io tudomar mjin draga keu ne wezen
No azért a bewlchetnel ne keuetet tezen.

Elz farkasrol ees a baranrol

87. kép. Pesti fabuláinak első lapja.

között, sodorja ide a középkor egyik legismertebb termékét: *Ponciánus históriáját*. Ez a keretes elbeszélés-gyűjtemény Indiából indult vándorútjára, meg nem állapítható régi időben, s a perzsákon, arabokon, zsidókon keresztül eljutott az európai népekhez, amelyeknek latin nyelven lett irodalmi közkincsükké.

A *Liber septem sapientium* a *Gesta Romanorum*mal vetekedett népszerűsége nézve s a mi íróinknak, ha merítették ez utóbbiból, szinte önként kínálkozott, hogy átültessék a »Hét bölcs mesterek mondását« is.

Ponciánus históriája 1573-ban jelent meg Bécsben, ismeretlen szerzőtől s a keret természetéhez képest 15 különböző tartalmú és hangú elbeszélést foglal magában.

Szépprózai elbeszélések.

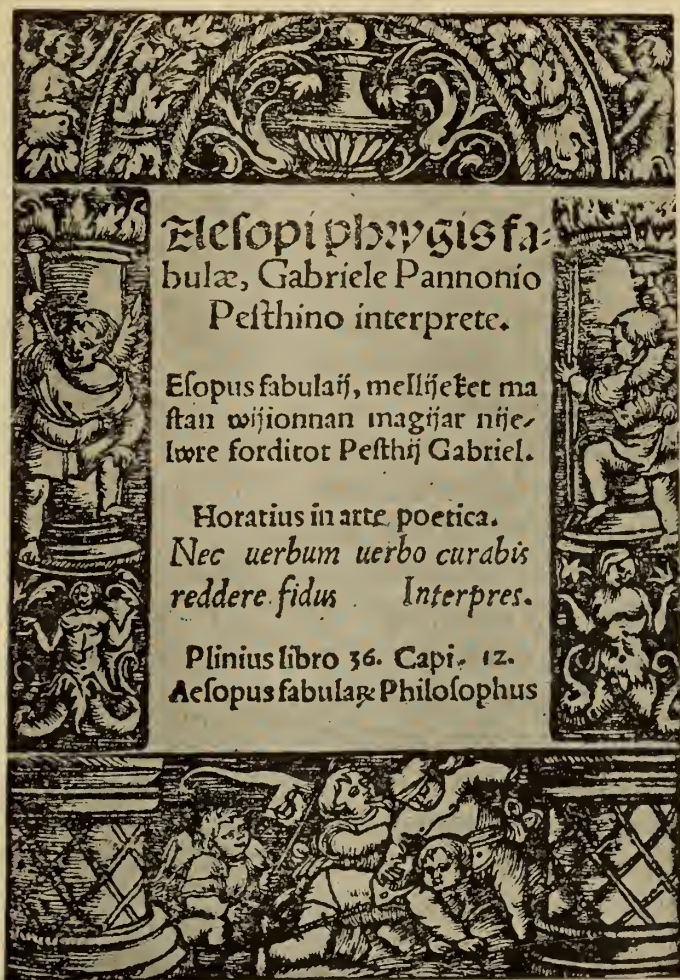
A csupán gyönyörködésre szánt elbeszélés prózában is megjelenik, nemcsak versben, *história* nevet visel ez is, legföljebb a *szép* jelző marad el mellőle.

A szépprózai elbeszélések abban is hasonlítanak a verses alakuakhoz, hogy szintén világ-irodalmi tárgyakkal kapcsolnak bennünket össze és hogy nagyobb részt idegenből való fordítások, legjobb esetben átdolgozások, amit az ezópusi mesékről is el kellett volna mondanunk.

Ponciánus históriája.

Az az eleven irodalmi áramlat, amelyet a reformáció támasztott köztünk és a Nyugat

A keret maga is érdekes történet, a Potifárné és József kalandjának egy ősből és tragikusabb változata. Ponciánus római császár hét bölcs mester nevelésére bízta első házasságából született fiát, Diokléciánust. A fiu az udvartól távol nevedik tudós, derék ifjuvá s mikor a bölcs mesterek hazabocsátják, lelkére kötik, hogy hét napig meg ne szólaljon. Alig ér az udvarba, szemet vet rá mostohája s minthogy az erkölcsös ifju minden csábításnak ellentáll, a császárné lép

88. kép. Pesti fabuláinak címlapja.

föl azzal a váddal, hogy a fiu bűnös szerelemre akarta őt birni. A felbőszült Ponciánus halálra ítéli a fiát és már viteti a vesztőhelyre, midőn megjelenik előtte a hét bölcs mester egyike s olyan elbeszélést mond el, amelynek hatása alatt a császár elhalasztja fia kivégeztetését. De most a császárné áll elő egy szép elbeszéléssel, amely az ítélet végrehajtására indítja a császárt, akit azonban a második bölcs mester térít el szándékától egy újabb elbeszéléssel. Így folyik ez hét napon keresztül, miközben a hét bölcs mester és a császárné össze-

sen 14 mesét mondanak. A hét nap leteltével megszólalhat Diokléciánus és saját elbeszélésével, immár a 15-ikkel, teljesen meggyőzi atyját a maga ártatlanságáról. A gonosz asszony halállal bűnhődik, a nagy próbákat kiállott bölcs ifju pedig átveszi atyjától az uralkodást.

Ez a vonzó keret és a beleillesztett hol csodás, hol különös, egyszer megható, másszor neveltető, de mindig érdekes történetek nagyon megnyerték a magyar olvasók tetszését. *Ponciánus históriája* valóságos népkönyvvé lett s

Kezdetik hetbőlhne
chelekedtyk sep pelda befedekivles
haszonlatosazgokwal, egyben
szerkeoszteteh:

Ponciánus vralfodek Romanak
warosaban ki beoltz wala es wö-
rre ew maganak feleségeul Romai
Chiazarnak / igen sep es embereknek
fellemetes leaniat / meli ew nefi nagy
szeretetiben wala / es zeule nefi egy igen
sep fiat / kinek leon neve Dioclecianus
nevekedek az giermek / es emberektul
igen szeretetiti wala / miforon fedigh
unniar az giermek het estendcos wol-
na halatra megh betegede az ew an-
na / lativan az halalt hogi el nem ta-
woztathatnaia / hozzá huiata az chia-
zart / es monda nefi / en vram / miert
ldgh az betegsegeth el nem tauoztat-
hatom

89. kép. Ponciánus históriájának első lapja.

vének eredete is igen régi és pontosan meg nem határozható időre vihető vissza; váza még az ókori zsidó irodalomban készülhetett, de tartalmat a középkor keresztyén szelleme és népi észjárása öntött bele. Tulajdonképpen keresztes adoma- és tréfagyűjtemény, amelynek maga a kerete is érdekes, egyszersmind megfelel a könyv tulajdonképeni célzatának, annak, hogy a természetes ész többet ér a tudománynál, a fufang legyőzi a bölcseséget. *Bölcs Salamon* királlyal van szembeállítva egy faragatlan paraszt, a különös nevű *Markalf* és felesége, a még különösebb nevű *Polikána*. A bölcs király beszédbe elegyedik az ő tudatlan alattvalójával, de mondjon a király még oly világos igazságot, hir-

újabb meg újabb kiadásokban, az első magyar és igen nehézkes szövegnek folytonos átdolgozásaiban, századokig gyönyörködtette a nem sokat követelő olvasókat, úgy hogy még a XIX. században is kelendő könyv volt, nem annyira a könyves boltokban, mint a vásári ponyvákön, ahová leginkább debreczeni könyvnyomtatók szállították.

Egyik-másik története éppen úgy elvegyült a magyar nép meséi között, mint az *Argirus királyfi históriája*, de műköltők is merítették belőle tárgyat, például Verseghy a maga *Szentésinéjét*.

Salamon és Markalf históriája.

Világirodalmi mű a szépprózának egy másik terméke is: *Salamon Királynak, az David király fiának Markalfal való Tréfa beszédeknek rövid könyve*, amelyet 1577-ben nyomtatott Heltai Gáspár özvegye, s melyet talán éppen maga Heltai Gáspár fordított latinból. Salamon és Markalf köny-

dessen még oly tiszta életbölcseletet, a paraszt megcáfolja és megdönti azt a maga álokoskodásával és agyafurtságával; Markalf a királynak minden kérdé-

SALAMON KI- RÁLYNAC, AZ DAVID KIRALY FI- ANAC MARKALFAL VALO TREFA BESZEDEK. *nec rövid Könyve*

... meg, hogy lőt tanólyunc belőre.

90. kép. Salamon és Markalf címlapja.

sére megfelel, viszont a paraszt oly tréfás kérdéseket, találós meséket tud feltenni, amelyekre Salamon minden bölcseségével sem adhat választ.

A sarokba szorított, nevetségessé tett király jó képet vág sokszoros lefőzetéséhez, sőt jótéteményekkel halmozza el a szegény házaspárt. Markalf azonban visszaél a király kegyével; mint valami udvari bolond, annyi tiszteletlenséget

és oly sok durva csínyt követ el, hogy a király végre is halálra ítéli. A kivégzés előtt Markalf csak azt az egyet kéri, hogy maga választhassa ki az akasztófáját. Megindul a hóhérrel és a poroszlókkal, bejárja az egész erdőt, de nem talál kedvére való akasztófát. Ez az újabb tréfa úgy megtetszik a királynak, hogy megkegyelmez neki és holtig való eltartást rendel Markalfnak és feleségének.

Ez a könyv egyik legkedveltebb olvasmánya lett a magyar népnek ; azzá tette nemcsak tösgyökeres magyarsága, amely szinte feledteti, hogy latin fordítással van dolgunk, nemcsak eleven előadása, nyers, gyakran durva komikuma, hanem főkép az egészen végigvonuló célzat. — A nép a szerzővel együtt gyönyörködött abban, hogy a tudatlan mint jár túl a tudós eszén, az alattvaló, a szegény hogyan kerekedik fölibe a gazdagnak és hatalmasnak.

Markalfot pedig nemcsak a király fogadta kegyébe és udvarába, hanem a nép is helyet adott neki a maga felséges képzetében és máig is ott tartja a cinkotai kántorral, *Ludas Matyival* és másokkal egy társaságban. — Találós meséiből, tréfás szólásaiból is sok megöröködött a magyar népköltés termékei között.

Kisebb humoros művek.

A kor jókedve még termelt néhány kisebb munkát is. Kettő közülök fordítás, valószínűen latinból. »A kopaszságnak dicséreti« humorosan bizonyítja, hogy milyen jó és egészséges dolog kopasznak lenni, az »Igen hasznos és drága nemes receptom« pedig a női gyöngeségeket gúnyolja nagyon gyöngédtelenül.

Eredeti és értékesebb munka a *Mánkóczi István viselt dolgai* című kaland-sorozat, csakhogy ez nem jelent meg nyomtatásban s a kézirata is lappangott, legfőlebb igen szűk körben forgott. — Rontó Pál-féle durva csínyeket beszél el az ismeretlen szerző, hőse is parasztfickó, aki országokat jár be s ahol csak megfordul, vagy álnok furfangjával, vagy durva erejével hagy maga után keserves emléket. — Csak sajnálhatjuk, hogy a *Mánkóczi kalandjai* nyomtatlanul maradtak, mert akkor a magyar irodalom is mindjárt a pikáró-regény első századában szolgáltatott volna példát e különös műfajra. — De a kézirati kísérlet is újabb bizonyosság, hogy a XVI. század irodalma a legváltozatosabb műfajokat felölelte s hogy át- és átjárták az európai irodalmi áramlatok.

VII. FEJEZET.

TUDOMÁNYOS IRODALOM.

REFORMÁCIÓNAK vallásújító és népfelvilágosító célja egyaránt maga után vonta némely tudományágaknak a fejlődését. Főképp nyelvtudományi és történelmi munkák jönnek létre, amelyek, ha nem vallják is a középkori scholastica elvét: *philosophia est ancilla theologiae*, mégis többé-kevésbé a reformáció szolgálatában állanak.

Nyelvtanok és szótárok.

A biblia eredeti szövegével, a héber és görög nyelvvel való foglalkozás ráterelte a humanista műveltségű reformátorok figyelmét az anyanyelv jelenségeire. A magyar hitújítók e tekintetben egy nyomon járnak külföldi társaikkal, ők vagy legalább közülök a humanista szellemtől áthatottak, írják az első magyar nyelvtant és szótárt. E feladat teljesítését éppen azok az iskolák is követelik tőlük, amelyeket a reformáció állított fel és amelyekben a nemzeti nyelv, mint az új istentisztelet és az új biblia nyelve, nem volt elhanyagolható.

Jó példával a reformáció már ismert humanistái, Sylvester János és Pesti Gábor járnak elől. Sylvester munkája *Grammatica Hungaro-Latina* címen jelent meg 1539-ben, ugyanannak a sárvárújszigeti nyomdának a terméke, amelyben két évvel később *Új testamentomát* nyomatta. Tanulóknak szánt iskolai könyv, amely a latin nyelv tanulását akarja megkönnyíteni a magyar fiuknak. A szerző, aki bibliafordítása előszavában úgy áll előttünk mint a magyar népköltészet ismerője és becsülője, nyelvtanában az anyanyelv iránti szeretetével tűnik ki. Ámbár nyelvtana egészen a *Donatus* rendszerét követi, művét mégis érdekessé teszik a magyar és latin nyelv között tett összehasonlításai, a magyar sajátosságokra vonatkozó észrevételei. Grammatikája nem nagy hatást tehetett, mert még Szenczi Molnár sem ismerte, annál jobban elterjedt egy másik iskolai könyve, Heyden Sebald *Formulae puerilium colloquiorum* című gyakorlókönyvének átdolgozása (Krakó, 1527), amelyből számos nemzedék tanulta a latin nyelv elemeit, a diák szót és amelyben a magyar szöveg] még a Komjáti bibliafordításánál is régibb magyarnyelvű nyomtatvány.

Valószínűen Komjáti Benedektől ered az első magyar nyomtatott szójegyzék; a Murelius kedvelt szótárának krakói 1533. évi kiadásában (ugyanitt és ugyanekkor jelentek meg: *Zent Pál leveley*) magyar szócsoportokat találunk a latin és német szavak mellett.

Sokkal használhatóbb munkát adott *Pesti Gábor*, aki szintén egy idegen nomenklaturába iktatta be a tárgykörök szerint csoportosított magyar szavakat.

Műve 1536-ban jelent meg Bécsben és külföldön nagy elterjedtségnek örvendhetett, mert több kiadást ért.

A legismertebb és legtekintélyesebb külföldi szótárba, a nagy *Calepinus*ba is bejutott a magyar nyelv. Lyonban, 1585-ben jelent meg e híres szótárnak az a tíznyelvű kiadása, amelyben a magyar szókinés is helyet foglal, immár betűrendben és sokkal nagyobb gazdagságban. A magyar rész névtelen szerzőit csak újabb időben derítette ki Szily Kálmán a XVI. század második felében élt Szántó István és jezsuita társai személyében.

Az első, magyar földön termett és csupán magyarok használatára szánt, szótárt *Szikszai Fabricius Balázs* szerkesztette, amely előbb kéziratban, 1590-től kezdve pedig számos nyomtatott kiadásban forgott a magyar tanulók kezén és bár szintén a nehézkes

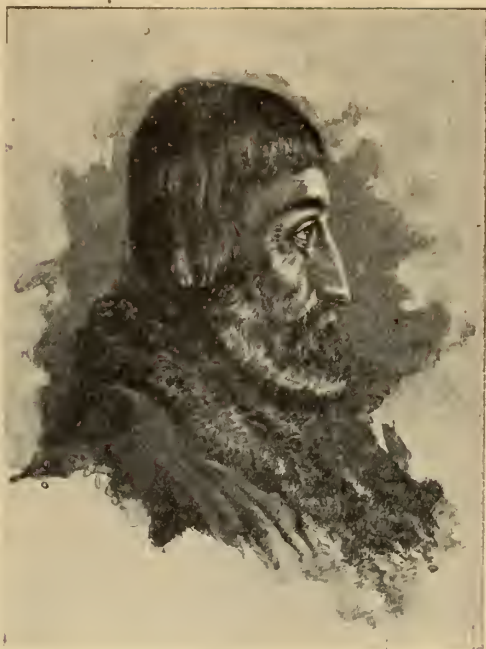
91. kép. Sylvester Grammatikájának első lapja.

tárgykörök szerinti berendezést követi, nagyon kedveltté vált. A szótárakhoz hasonló szolgálatot akartak tenni a szóhasználatgyűjtemények, amelyek közül az elsőt, még pedig igen nagy értékűt, *Baranyai Decsi János*, ez a sokoldalú, erősen református felfogású tudós, állította össze (1598). Reátámaszkodtak a későbbi példabeszédgyűjtők, akik közül Kisviczay Péter (1713) egyenest elutajdonította elődje munkáját.

Mindezek a művek, valamint a többi, részben kézirati, szótárak és szótártörödékek ma már csak nyelvtörténeti értékűek.

Történelmi munkák. Székely István világkrónikája.

Míg a nyelvtanok és szótárak első-sorban iskolai szükségleteket elégítettek ki, a történelmi munkák a népnek protestáns szellemben való felvilágosítását tartották szem előtt. Ilyen célra írta a zsoltárfordító Székely István a maga *Chronica*-ját ez *Vilagnac Yeles dolgairol*. A könyvet Székely hálás tanítványa, *Vilmányi Libecz Mihály* rendezte sajtó alá 1559-ben, Krakóban, ugyanő írt a szerzőről latin és magyar magasztaló distichonokat. Székely krónikája az első magyarnyelvű világtörténet, amely a világ teremtésén kezd és az 1557. év eseményein végzi. A világtörténetbe beleszővi a magyar eseményeket is és ahol csak alkalmá nyílik, nagy erővel és durván támadja a katolikus egyházat, főképp a pápaságot. Művének szerkezete igen kezdetleges, az egyes évekhez függeszti az események elbeszélését. Előadása is nagyon

92. kép. Verancsics Antal.

egyszerű, de a célnak megfelelt: a református nép szívesen olvasta a szája íze szerinti könyvet.

93. kép. Zsámboki János.

Heltai Gáspár magyar krónikája.

Még nagyobb népszerűségre jutott tárgyánál, nyelvénél fogva egyaránt — és méltán — Heltai munkája: *Chronica az Magyaroknac dolgairol* (Kolozsvár, 1575). Ez az első magyarnyelvű magyar történet Bonfini után készült, de amíg az olasz humanista a maga ékes latinságú, Livius körmondataiban áradozó *Decasait* a fejedelmi udvarnak írta és előkelő tudós emberekhez intézte, addig a kolozsvári prédikátor a népnek szánta a maga jóízű, kedves előadású krónikáját, amelyet a belévegyített adomaszerű részletek, kivált a Mátyásról szóló népi hagyományok, érdekesebbé tet-

tek és amelynek utolsó fejezete a mohácsi vészig vitte és így több mint 30 év eseményeivel egészítette ki Bonfini elbeszélését.

Heltai, mint meséiben, itt is a nép barátja; az urak és hatalmasok elleni gyűlöletét kivált a Dózsa György lázadásának elbeszélésében nyilvánítja, erős protestáns érzését sem titkolja. Művét sokat és sokáig olvasták s mint Tinódi az egykorú eseményekre nézve, úgy volt Heltai a multa nézve a nép történeti ismereteinek főforrása.

Emlékiratok.

E korból néhány emlékiratunk is maradt, amelyekben majd a XVII. század lesz rendkívül gazdaggá. Ez emlékiratokat elég csupán megneveznünk; minthogy nyomtatásban nem jelentek meg és kéziratban sem terjedtek el, nem váltak az irodalmi élet tényezőivé, de mint történeti kútfők nagy figyelemre méltók.

Ilyen emlékirat maradt reánk Zay Ferenctől (*Az Landor-Fejérvár elveszésének oka*), Mindszenti Gábertől (*Szapolyai János király haláláról*) és még másoktól.

Latin történetírók.

Közülök némelyik elsőrangú tudós és író, többnyire Olaszországban tanultak s részint a Habsburgok történetírói, mint *Verancsics Antal* és *Oláh Miklós* esztergomi érsekek. *Zsámboki János* bécsi orvos, *Istvánffy Miklós* nádori helytartó, részint az erdélyi fejedelmeké, mint *Brodarich István* váci, a Tacitusra emlékeztető *Fergách Ferenc* nagyvárad püspök, továbbá *Baranyai Decsi János* s a Liviusra emlékeztető *Szamosközy István*.

94. kép. Istvánffy Miklós.

95. kép. Forgách Ferenc.

III. RÉSZ.
AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORÁNAK
IRODALMA.

(1606—1711.)

I. FEJEZET.

ÁTTEKINTÉS.

Z ELLENREFORMÁCIÓ a magyar irodalmat nem tereli új irányba, nem honosít meg benne új műfajokat, nem teremt új költői és szép-prózai nyelvet, velejében nem változtatja meg az írók és olvasók addigi viszonyát. A XVII. század irodalma egyenes folytatása a XVI. századénak; vallásos szellem lebeg mindkettő felett; csakhogymég a XVI. század irodalmi termékeit legnagyobb részben a reformáció hozta létre, addig az újabb korszakra a katolicizmus nyomja a maga bélyegét.

S itt felvetődik az a kérdés, amelyre nem az irodalomtörténet tartozik elsősorban megfelelni, de amelyet az irodalomtörténet sem mellőzhet: mi tette a XVI. század protestáns Magyarországot ismét katolikussá?

Az ellenreformáció sikerének magyarázata.

Azt hisszük, hogy e nagy fordulatnak — a katolikus egyház feltűnő sikereinek — legfőbb okát mélyen a nemzet lelkében kell keresnünk, abban a keserű csalódásban, amely, mint az emberiség minden nagy szellemi mozgalmával, vele járt a reformációval is.

A XVI. század magyarja nemcsak lelki üdvösséget remélt a reformációtól, nemcsak erkölcsi megújulást várt az új tanoktól, hanem számított arra is, hogy mint nemzet is meg fog erősödni, mint ország le fogja vetni magáról a török igit és távol fog tarthatni magától önállósága és alkotmánya ellen minden támadást.

Ebben a számításában keserűen csalódott. A reformáció nem mentette meg, talán meg sem tudta volna menteni az országot sem külső, sem belső bajaitól. Mikor a reformáció eléri itthoni terjeszkedésének legtágabb körét, mikor leghangosabban vádolja a katolikusokat *az országban való sok romlások miatt*, akkor, a két század határán, süllyed Magyarország a legmélyebb nyomorba, a pusztító török háború akkor nem akar véget érni, Básta és más császári hadvezérek garázdálkodása akkor támaszt szörnyű napokat. S bár a legégetőbb bajokat orvosolja és ideig-óráig rendet teremt Bocskay, történelmünknek ez

egyik legkiválóbb államférfia s hadvezére, a lelkek mégis meginogtak, az ellen-reformációnak jól felkészült szellemi bajnokai hallgatókra és ezekben hívőkre találának.

Az ellenreformáció eszközei.

A katolicizmus a maga csodás sikereit ugyanazon eszközöknek köszönheti, amelyekkel a reformáció hódított; éppen úgy felhasználja a maga céljaira az iskolát, a szószéket, a sajtót, mint azt a protestantizmus tette. Azonban e fegyverek erejét meghatványozza, midőn mind a hármat egy szervezett szellemi hadseregbe, a jezsuita rendbe, bízva és midőn segítségül veszi az erőszak fegyverét, a király fegyveres hatalmát.

A tridenti zsinaton újjászervezett római egyház számos iskolát állít, de főgondját nem a népiskolákra fordítja, mint a demokrata protestantizmus,

96. kép. A nagyszombati egyetem.

hanem közép- és főiskolákat, gimnáziumokat, akadémiákat és betetőzésül egyetemet létesít.

Ez iskolákba majdnem kivétel nélkül jezsuitákat ültet be akik a tanítást szinte művészetté fejlesztik és akik csodás módon értenek a szülők bizalmának megnyeréséhez és az ifjuság ragaszkodásának fölkeltéséhez. A tanulók elsősorban a nemesi és főnemesi családokból kerülnek ki, mert az arisztokrata katolicizmus főképp rájuk és a királyi trónra támaszkodik.

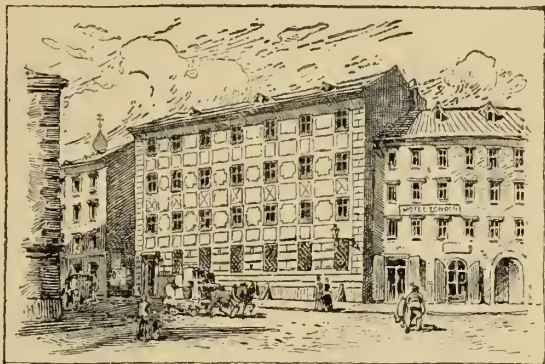
Az iskolákon különben a theológiai vitázás szelleme uralkodott. — Katolikus és protestáns iskolák egyaránt csak jártas theológusokat, ügyes dialektikusokat neveltek. Ilyen nevelésben részesült a papnak vagy barátnek szánt jobbágyfiú és a református prédikátornak atyja hivatására készülő gyermeke, ilyenben a főúri magzat, a királyi ivadék. A tanulóból akkor jószolt nagyramenő férfit, ha nyilvános vizsgálaton mentől ügyesebben tudott védeni valamely megtámadott dogmát, társaságban is — mert a vallási viták ritka összejövetelnél maradtak el — azt becsülték többre, aki meggyőzőbben tudta vallása igazságait fejtegetni és aki találóbban mutatott rá a másik felekezet tanainak gyöngéire. Az iskoláknak e berendezéséből, az elméknek ilyen irányú műveléséből érthető

meg, hogy miért minden második munka vitázó irat a kor nyomtatványai közül.

A katolicizmus a szónoki beszédnek nagy fontosságát is átlátta. Nem teszi ugyan az istenitiszteletnak főrészévé, de a szószéknek mégis nevezetesebb helyet juttat a templomban mint azelőtt. A néma ebeknek, mormogó állatoknak gúnyolt barátok és világi papok szóra nyitják ajkukat, szónokokká képezik magukat, és bár a »prédikátor« nevet nem fogadják el, csakúgy prédikálnak, élőszóval végzett tanításaikat csakúgy kinyomtatják testes kötetekben mint protestáns ellenfeleik.

De leginkább felhasználja a katolikus egyház a sajtót, a nyomtatott irodalmat, amelynek félelmes hatalmát a maga kárán kellett megismernie.

Nagyszombati nyomdája, de több hazai és külföldi nyomda is, sűrűn eregeti világgá a vallásos műveket: a harcoló vitairatokat, szentírásfeljegyző prédikációkat, az áhitatkeltő imádságos könyveket, az istenitisztelethez való énekgyűjteményeket, sőt a magyarnyelvű bibliát is. Szóval, mind tovább élnek azok a műfajok, amelyeket a XVI. század reformációja teremtett, de amelyek ekkor majdnem ind az ellenreformáció szolgálatában állanak.

97. kép. A Pazmaneum Bécsben.

II. FEJEZET.

VALLÁSOS ÉS TUDOMÁNYOS IRODALOM.

1. Pázmány Péter.

Pázmány egyénisége.

AZ ELLENREFORMÁCIÓNAK legfőbb szellemi irányítója, legerősebb harcosa és határozott diadalra juttatója Pázmány Péter volt. Egyházfő és államférfi, tudós és szónok, vitatkozó és elmélkedő, de mindenekfelett nagy magyar író volt történelmünknek és irodalmunknak ez a hatalmas alakja; nemcsak kortársai közül magaslott ki egy fejjel, hanem máig is távol tudja tartani a magyar ember lelkétől a »jezsuita« névhez tapadó gyűlöletet és bármely felekezet hívét tiszteletre bírja az esztergomi érseki szék iránt, amelyet ő töltött be húsz évnél hosszabb ideig.

Pázmány élete.

Pázmány Péter előkelő nemesi családból és buzgó protestáns szülőktől származott, Nagyváradon, 1570-ben. Atyja Bihar vármegye alispánja volt, anyja pedig azoknak a Massaiaknak az ivadéka, akik Méliusz Juhász Pétert is áldozatra készen támogatták vitázó művei kiadásában. Azonban Pázmány korán mostohaanya kezére került, egyszersmind egy tudós jezsuita, Szántó István, hatása alá jutott, akinek sikerült a gyermekifjút katolikus vallásra téríteni és a jezsuitarendbe léptetni. A rend hamar észrevehette Pázmánynak ritka lelki adományait, mert elszakítván a 13 éves fiút a szülői háztól, azontúl egészen a maga szellemében nevelte, a saját céljaira képezte ki, a lehető legnagyobb gonddal. Előbb Kolozsvárt, majd Krakkóban és Bécsben taníttatta, végül Rómába küldte a fényes tehetségű ifjút, hogy ott ne csak a hittudományban szerezzen magának teljes jártasságot, hanem hogy ismerkedjék meg egyházának világhatalmi szervezetével és bepillantasson rendjének legtitkosabb hadi terveibe is. Különösen sokat tanult híres rendtársától, a vitatkozás nagymesterétől, *Bellarmin Róberttől*. Egyházi tudománnyal és világi műveltséggel megrakodva, mint harcra kész férfiú hagyja oda Rómát 1597-ben és néhány évig még hazáján kívül szolgálja

„ATHENAEUM” PT. BUDAPEST

PÁZMÁNY PÉTER BÍBORNOK.

rendjét, mint a gráci egyetem theológiai tanára. Sokkal közelebb van Magyarországhoz, mintsem el ne jutnának hozzá a reformáció és katolicizmus között itthon folyó küzdelemnek hatalmas hullámverései. Éppen a dunántúli részen, a Nádasdiak sárvári birtokán, hangzott fel Magyari István prédikátor ajkáról egy harsány riadó (*Az Országokban valo soc Romlasoknak okairol . . . irattatot . . . hasznos könyuecske 1602*), amely a magyar katolikusokat vallásos és hazafias érzésükben egyaránt sértette és amelyre Pázmány Péter tartotta magát hivatottnak megfelelni. (*Felelet az Magyari Istvan Sarvari Praedicatornac, az Ország romlása okairul, irt könyivere. 1603.*)

Ez a mű döntötte el Pázmány-nak további sorsát; nemcsak maga érezte, hogy ő tulajdonkép harcra termett, hanem átlátták rendi előjárói, a magyar katolikus egyház vezetői, közöttük főképp Forgách Ferenc esztergomi érsek is, hogy a magyarországi ellenreformációnak föltétlenszüksége van Pázmány lángeszére és tudományos erejére. Haza-rendelik tehát 1608-ban és ekkor kezdődik életének legtermékenyebb korszaka. Hihetetlen munkásságot fejt ki szóval és tollal. Szavának erejét, egyszersmind erkölcsi bátorságát, először az 1608. évi pozsonyi országgyűlésen bizonyítja be, amikor a bécsi béke becikkelyezése alkalmával nem kevesebb tudással mint elszántsággal védi egyháza jogait és rendje érdekeit. Ékesszólásának hódító hatalmával egymásután téríti vissza a katolikus egyházba a legelőkelőbb és leggazdagabb főúri családokat, az Esterházyakat, a Zrinyieket, a Nádasdiakat, Batthyányokat, For-

98. kép. Pázmány Péter.

99. kép. Pázmány Péter aláírása.

gáchokat, akiknek valláscseréje ezreknek meg ezreknek a hitváltoztatását jelentette, mert a *cuius regio, eius religio* elve értelmében a hatalmas földesurak maguk után vonták hol szépszerével, hol és még inkább erőszakkal nagyszámú jobbágyaikat.

Még nagyobb buzgósággal dolgozik az irodalom terén; egymást érik kisebb-nagyobb vitairatai, melyeket talán azért, hogy meg ne sokallják a Pázmány nevet, részben *Szyl Miklós* és *Lethenye István* álneveken bocsát közre. Polemikus műveire 1613-ban teszi a koronát leghatalmasabb írói alkotásával, a *Kalauzzal*, amely őt ellenfelei és hitsorsosai közül egyaránt elérhetetlen magasságra emeli. Csak természetes, hogy a rendkívüli szellemi eredmények, a páratlan irodalmi babér után el kellett következnie a külső elismerésnek is. Mikor 1616-ban Forgách Ferenc halálával megüresedett a hercegprímási szék, erre a legfőbb egyházi méltóságra kicsinyek és nagyok, világiak és egyháziak csak egy embert tartottak érdemesnek, Pázmány Pétert, akit a pápa II. Mátyás király határozott kívánságára fel is oldott szerzetesi fogadalmától és aki a jezsuitarendnek közönséges tagjából egyszerre esztergomi érsek lett.

Ettől fogva szélesebb hatáskörben, nagyobb tekintéllyel működött, de nem több eredménnyel mint előbb. Az érseki szék fényét, hatalmát és dús anyagi erejét első sorban iskolák létesítésére fordította, amelyekben hihetetlenül elhanyagolt egyházának megfelelő papokat képezett. E célt szolgálta az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem, amely kezdetben nem is volt egyéb egy jól ellátott papnevelő intézetnél, de amely idők folyamán négykarúvá bővült, majd pedig a mai budapesti állami egyetemmé fejlődött. Papnevelői célra szolgált másik nagy alkotása, a bécsi *Pazmaneum*, amely most is eredeti hivatását teljesíti.

Pázmány, mint az ország egyik legfőbb közjogi méltósága és mint az uralkodó családnak, kivált II. Ferdinándnak, legmeghittebb embere, döntő részt vett a politikai ügyekben is; bizalmas érintkezést tartott fenn protestáns főurakkal, magukkal az erdélyi fejedelmekkel, főképp I. Rákóczi Györggyel, és ki tudta egyeztetni egyházának és királyának szolgálatát a hazája és nemzete iránti kötelességeivel. Ezért még ellenfelei körében sem vált gyűlöltté, a király és a pápa pedig elhalmozták mindazokkal az egyházi és világi kitüntetésekkel, amelyeket csak megérdemelt. Fénytől, dicsőségtől környezve, egyházát nem remélt hatalomra, magát az irodalmi hírnév magaslatára emelve halt meg 1637-ben.

A legnagyobb magyar katolikus egyházfő, a legtudósabb magyar katolikus író, a leghatásosabb egyházi szónok, a »bíboros Cicero« előtt az utókor is meghajolt és nemcsak hitsorsosai tekintenek fölemelő érzéssel az esztergomi bazilikában ragyogó fehérmárvány emlékére, hanem minden magyar ember a lángelme iránti tisztelettel áll meg budapesti szobránál, amellyel a király az ezredévi ünnepi szobrok sorában ajándékozta meg az országot.

Pázmány irodalmi munkássága.

Pázmány szinte kimeríthetetlenül gazdag írói tehetségét csupán egy irányban fejlesztette: vallásos téren, csupán egy célra szentelte: egyháza javára. Harminchárom évig (1603—1636) munkálkodott majdnem megszakítás nélküli folytonosságban az irodalom terén és ezalatt írt, húsznál többre rúgó, művei mind a magyar katolicizmus eszméjét szolgálták. Szorgosabb vizsgálódás mégis három csoportot különböztethet meg munkáinak hosszú sorában. Az első csoportba tartozik áhitatkeltő, vallásos érzést ébresztő két munkája. Az egyik fordítás és

Kempis Tamásnak a Kristus követéséről négy könyvei címen jelent meg Bécsben 1604-ben. E fordítással a keresztyén buzgóságnak azt a gazdag és híres forrását nyitotta meg a magyar híveknek, amely világszerte eláradt és amelynek — azt mondják — majdnem annyi olvasója akadt mint a bibliának. Bizonyos, hogy Pázmánynak átértett és átérzett jó magyar előadása sokban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar *Kempis Tamás* is több kiadást érjen és hogy ezrek meg ezrek szívét keresztyén hittel erősítse. Még inkább a szívekhez szólott *Keresztyeni Imadsagos Keonyve, melybe szep aytatos Keoneorgesek, Haladasok es Tanusagok foglaltatnac*, amely először 1606-ban jelent meg Grácban és amely még a század folyamán hat új kiadást ért.

Előkelő asszonynak volt ajánlva és valóban a magyar katolikus nőknek legkedveltebb könyvévé vált, mert Pázmány eltalálta benne a női lélekre ható gyöngédebb hangokat. A komoly szerzetes, a súlyos fegyverekkel csatázó egyházi férfi, e művében a buzgóság könnyed szárnyain száll az ég felé és istenhez tudja emelni olvasóinak áhitatos szívét.

Az *Imádságoskönyv* különben a reformátusok énekeskönyvét volt hivatva pótolni. Pázmány, aki minden harci eszközét a reformáció fegyverházából vette, e művével eredeti csapáson haladt és mintegy elébe vágott a reformátusoknak. Bizonyára ő is szívesebben adott volna híveinek a kezébe énekeskönyvet, de minthogy ilyennek a létrejötte sok időbe, sok akadályba és több ember munkájába kerül, prózában írt imádságok gyűjteményével elégítette ki a lelkek szükségletét. Nevét mindenesetre e hitbuzgósági munkái terjesztették el a legszélesebb rétegekben, sőt *Kempis Tamása* és *Imádságoskönyve* mai napig is megtartották hatásukat a katolikus közönségre.

Az értelemhez fordul Pázmány műveinek második csoportja, amelyhez szintén csak két kiadványát sorozhatjuk. Prédikációit értjük, amelyek közül egyet még 1610-ben közrebocsátott, de amelyeket csak élte végén, 1636-ban, gyűjtött össze egy hatalmas kötetben: *A Romai Anyaszentegyház Szokasából Minden Vasarnapokra Es Egy-néhány Innepekre Rendelt Evangeliumokrul Predikacziok. Mellyeket elő nyelvenek tanitasa utan Írásban foglalt Cardinal Pazmany Peter Esztergami Ersek.*

Több mint száz beszédben magyarázza a szentírást, főképp az újszövetséget, fejtegeti a keresztyén vallás tételeit, elmélkedik általános erkölcsi kérdésekről, bölcselkedik az embernek istenhez és természetéhez való viszonyáról. Vitatkozásba ritkán sodortatja magát, az egész keresztyénséget áttekintő állaspontra emelkedik, beszédeit át meg átszővi az életből vett példákkal, természeti leírásokkal, továbbá tömérdek bibliai, egyházi és történelmi ismeretet vegyít beléjük, de azért minden beszéde szilárd szerkezetű, a szónoklat törvényeinek megfelelő, a kitűzött tétel igazságát erős érvekkel bizonyító. Nem mondhatjuk Pázmányt teljesen egyenrangunak az egyházi ékesszólás nagy mestereivel, Bossuet-vel és társaival, de annyi bizonyos, hogy a magyar szentbeszédet addig nem ismert magaslatra emelte, sőt az is kétségtelen, hogy a magyar katolikus egyház szónokai századokon át jártak hozzá és talán ma is föl-fölkeresik meggyőző érvekért, szigorú logikáért, főképp pedig az előadás hathatóságáért. Tanító és magyarázó természeténél fogva a prédikációkhoz legközelebb áll *Az Sz. Írásról*,

és az *Anyaszentegyházról* 1626-ban írt könyvecskéje, amelyet Bihar vármegyének ajánl rég elhagyott szülőföldje iránti lángoló szeretettel.

Pázmány vitairatai.

Számra és jelentőségre nézve messze meghaladják eddig ismertetett műveit vitázóiratai. Pázmány, bármily buzgón imádkozik, bármily világosan magyarázza az evangéliumokat, mégis legjobban szeret vallási harcot folytatni. Nem az ájtatoskodó cellában, nem a szónoki katedrán, hanem a polémiák csatamezején érzi magát valóban otthon. Egy igazán szerzetesruhát öltött Toldi Miklós, aki viaskodik csehvel és olasszal, hazai és külföldi ellenfelekkel, aki ver-

senyez a tornajátékon, aki ott küzd a nyílt ütközetben, aki kész karddal és buzogánnyal, könnyű dárdával és öklelő szálfával síkra szállani bárki ellen, ha az kétségbe vonja az ő mennyei ideáljának, az ő örök szerelmének, az egyedül üdvözítő római katolikus anyaszentegyháznak, a tisztaságát és igazságát.

Nem retten vissza a legerősebbektől, de nem kicsinyli a még oly gyöngéket sem, nekirott az országos híró Magyarai Istvánnak, a fejedelmi tanácsban ülő Alvinczi Péternek, de összetapossa a csepregi oskolamestereket is, hadakozik nyílt sisakkal és álnéven, a maga személyében és hol egy protestáns együgyű prédikátor, hol egy katolikus főúr képében; kezdi a bajvívást férfikora elején, mint ismeretlen közrendű jezsuita, de nem kisebb lelkesedéssel forgatja a fegyvert hatvanadik évén túl, mint az ország primása és az egyház kardinálisa.

F A L S Æ
O R I G I N I S
M O T V V M H V N G A -
R I C O R V M S V C -
C I N C T A

R E F V T A T I O .

A Z M A G Y A R O R -
S Z A G I T Á M Á D Á S O K N Á K
*hamissan költött eredetnek, rövid
velős*

H A M I S S I T A S A .

• A N N O C H R I S T I ,
M. DC. XX.

100. kép. A Hamisítás címlapja.

E harmincéves irodalmi háború tele van fényes hadi tettekkel és egy nagy döntő ütközetrel is megismerkedünk a folyamán. Amint tudjuk, Pázmány az első párbajt Magyarai Istvánnal vívta. Feleletében a lutheristák és kálvinisták fejére fordítja vissza azt a vádat, amelyet Magyarai a pápisták ellen hangoztatott. Magyarország romlását a vallási szakadások, az eretnek találmányok okozták, amelyekért méltán száll a nemzetre isten haragja. Ez a harag nem is múlik el, a csapások nem szűnnek meg mindaddig, amíg a magyar nép vissza nem tér a római egyházba, amíg Magyarország ismét *Regnum Marianum*-má nem lesz. Látnivaló, hogy a vita nem csupán vallási, hanem politikai kérdések körül is forog, amelybe Pázmány kettős hévvel vetette bele magát. Még inkább politikai természetű az a cáfolóirat, amelyet latinul és magyarul bocsátott közre e címen: *Az Magyarországi Támadásoknak hamissan költött eredetének rövid velős Hamisítása* (1620) és amely a Bethlen Gábor fölkelését igazoló *Querela Hungariae* ellen irányul. Ebben főképp II. Ferdinánd királyt védte a hitszegés vádjá ellen.

Leghosszabb ideig és legnagyobb hévvel Alvinczi Péter kassai prédikátorral, előbb Bocskaynak, majd Bethlen Gábornak kedvelt emberével harcolt. Itt már Pázmány volt a támadó fél; a gúny, az ironia ölü mérgebe, maró levébe mártott nyilakat röpített Alvinczira, amelyeket ez nem hagyhatott viszonzatlanul sem a maga, sem az egyháza becsülete érdekében. Pázmány különösen azzal a fogással háborította fel Alvinczit, amelyhez hasonlóval már Sztárai is élt a katolikusok ellen. Egy korlátolt és tudatlan prédikátor képében színlelt alázattal közeledik a nagynevű Alvinczi Péterhez és öt fogas kérdést intéz hozzá, mint amelyekre ő a maga csekély tudományával és gyöngye tehetségével nem tud megfelelni. (*Egy Keresztien Predikatortól S. T. D. P. P. Az Cassai nevezetes tanítóhoz Alvinczi Peter Vramhoz, Iratot eot szép level 1609.*) Később saját neve alatt folytatja a vitát, nevezvén magát az *Jesuitak rendin való legh kisseb Tanító*-nak. Egy évtizednél tovább állanak egymással szemben, négyszer-ötször is egymásnak rontván, mert egyik sem akarja engedni, hogy az utolsó szó a másiké legyen.

A XVI. században vitatott kérdésekhez (papok házassága, szentek tisztelete stb.) most egy magyar történelmi vonatkozású pont is járul, hogy az *Papistak szabadságot adnak az Hittel kötöt foghadásnak fel bontására*. I. Ulászló király esküszegését, a szegedi béke megbontását hánytorgatják egymás ellen, amiben Alvincziék szégyenletes bűnt látnak, Pázmány pedig a keresztyénséghez való köteles hűséget.

101. kép. A Kalauz címlapja.

A Kalauz.

Az apró csatározások nem merítették ki Pázmány rendkívüli harci erejét; nem elégedett meg azzal, hogy egyesekkel mérközött, le akart számolni az egész protestántizmussal. E végre alkotta élete legnagyobb munkáját, a százados küzdelemben döntő hatású *Isteni Igazságra vezérleo Kalavz*-át, amely férfikora delén, 1613-ban jelent meg és amely még az ő életében két kiadást ért (a harmadik *Hodoegus* címet is visel). Ez az óriás terjedelmű könyv három főrésze oszlik és benne megtaláljuk mind a három Pázmányt: az istenhívő buzgó keresztyént, a szentírásmagyarázó tudós prédikátort és a szenvedélyes, győzhetetlen vitatkozót.

Összefoglalja benne előbbi vitairatait, de felhasználja nagy tanítómesterének, Bellarminnak, *Disputationes* című híres latin munkáját, amelyből főképp az új tanítások ellen vesz át cáfoló érveket, anélkül hogy műve eredetiségét és kivált önálló szerkezetét feláldozná. A *Kalauz*-ban nem tudjuk, hogy mit csodáljunk inkább : Pázmánynak szertelen tudományát-e, vagy fáradhatatlan vitázóképességét.

Rengeteg tudása, a legkülönbözőbb helyekről szerzett ismereteinek tömege szinte elszédíti az olvasót, annyival inkább, mert Pázmány gyakori célzásokkal, folytonos hivatkozásokkal, tömérdek egyenes és nem egyenes idézettel örömet mutogatja elméje gazdag tartalmát. A szentírás és az egyházi atyák, a reformátorok iratai, a világ- és nemzeti történelem mind tárt könyvek előtt, amelyekhez járulnak a mindennapi élet tapasztalatai, a különféle olvasmányok ; mindez ott forr és kavarog a *Kalauz*-ban, kellő helyen felhasználva és célszerűen elosztva. De a tudóst is felülmúlja a hadakozó ; éles elmével fejtegeti egyháza hitelveit, komoly érvekkel bizonyítja igaz voltukat, könnyed tréfával, játszi kötekedéssel tárja fel az ellenvélemény minden gyöngye és sebezhető oldalát, bántó iróniával és gyilkos gúnnnyal támad a legkiválóbb reformátorokra, magára Lutherre és Kálvinra is. Általában sokkal erősebb a támadásban mint a védelemben, jobban szeret cáfolni mint bizonyítani ; éppen azért művének legérdekesebb része az utolsó, ahol a régi egyháztól elszakadt felekezeteket sorra döntögeti, az új tanítások hirdetőit egymásután birkózza le.

Pázmány írói jelleme.

Pázmány a *Kalauz*-ban éri el írói fejlődésének tetőpontját, nemcsak tartalmilag, hanem nyelv és előadás tekintetében is. Azt az élet-halálküzdelmet, amelyért ő hevült, rég felváltotta a béke, azok a vitatott kérdések, amelyeket ő a műveknek egész sorozatában fejtegetett, ma már igen kevés embert izgatnak ; bennünket, a jelenkor fiait, Pázmány főképp mint a magyar nyelvnek alakító mestere, mint nagy író- és szónokművész érdekel.

Bizonyos, hogy a régi magyar nyelvet senki sem ismerte jobban, a magyar népnyelvnek gazdag kincseit senki sem használta fel tudatosabban és hathatósabbban. Meglevő analógiákra számos új kifejezést alkot, ami a kortársak előtt az újdonság színével vonta be előadását ; de sokkal szívesebben él a nyelv kész eszközeivel : velős szólásokkal, tősgyökeres fordulatokkal, jóízű közmondásokkal, találó példabeszédekkel. Míg nyelvét az eredeti és népi magyarosság jellemzi, addig stilusának a súlyos méltóság, a hatalmas erő a legfőbb sajátja. Még ahol előadása könnyedebb, mint az *Imádságos könyvben*, ahol népszerűbb, mint az erkölcsi tárgyú prédikációkban, stilusa ott is hasonlít a hímezésekkel terhelt díszruhához, vagy inkább a lovagi ércfegyverzethez. Egymásra halmozott jelzőinek súlya alatt szinte roskadunk, az egymásba ékelt mellékmondatokból szerkesztett periódusainak ereje majdnem összeroppant bennünket ; hatalmas prózáját olvasva, ugyanaz az érzés fog el bennünket, mint Toldi Miklós fegyvereinek láttára, kinek — a költő szerint — hárman sem bírnánk el súlyos buzogányát, parittyaköveit, öklelő kopjáját. Az a népi magyarosság, amely végig-

PÁZMANY PÉTER ÉS KORA

(Lotz Károlynak az Akadémiában levő festménye után.)

vonul a XVI—XVII. század irodalmán, az az előadásbeli súly és erő, amely a komoly vallási kérdésekhez illet és amely a folyton fegyverben álló magyar emberek lelkének annyira megfelelt, a Pázmány könyörgő és szónokló, értekező és vitatkozó prózájában találta meg legtökéletesebb formáját. Ezért soroljuk Pázmányt ma is legnagyobb stílistáinkhoz, nem számítva azt, hogy sokat olvasott és még többet utánzott műveivel elősegítette a tiszavidéki nyelvjárásnak általános használatát és így az irodalmi nyelvnek kialakulását.

A magyar katolikus egyház Pázmányban látja legkitünőbb főpapját és leggyőztesebb vezérét, a magyar történelem elősmeri Pázmánynak kiváló államférfiúi képességeit, mégis a magyar irodalom- és nyelvtörténetben emelkedik legmagasabbra, mint nyelvformáló őstehetség, mint íróművész, mint egy magyar stílusfajnak legkidomborodóbb képviselője.

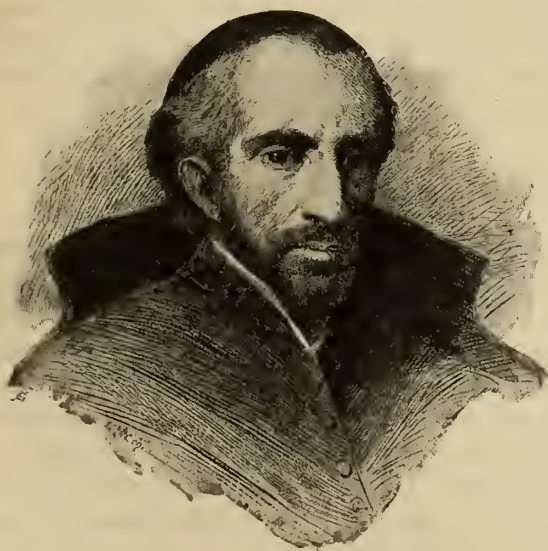

102. kép. Pázmány Péter címere.

2. Pázmány társai és ellenfelei.

A visszatérítés nagy munkáját nem végezhetette el egy ember, sőt nem is egy emberöltő. Az ellenreformáció útját Telegdi Miklós, Monoszlai András és Forgách Ferenc egyengetik a XVI. század utolsó negyedében, Pázmány

Péter hadjáratát pedig számos bajtárs és utóharcos juttatja teljes diadalra.

103. kép. Káldi György.

Káldi György.

Munkatársai közül első helyen áll *Káldi György*, ez a tudós és szelidebb lelkű jezsuita, akire az antireformáció igen nehéz feladatot bízott és aki megbízatását méltó módon végezte. Pázmány és a katolicizmus magyar vezetői jól látták, hogy a protestantizmusnak egyik legfőbb támasza a nemzeti biblia; kiadták tehát a jelszót, hogy le kell fordítani magyarra a szentírást és a katolikus híveknek katolikus szel-

lemű bibliát kell a kezükbe adni a Károli Gáspár fordítása helyett. Erre a munkára vállalkozott Káldi György és így jelent meg Bécsben 1626-ban a második teljes magyar biblia: *Szent Biblia. Az Egesz Keresztýénségben bévött Régi Deák*

ből. Magyarra fordította A' Jesus alatt Vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György Pap. Káldi természetesen a *Vulgatát* fordította és mindenben alkalmazkodott a katolikus egyház felfogásához. Ha a közvetett forrás néha messze eltéríti az eredeti szövegtől és ha az értelemben gyakran csúsznak szándékos és szándéktalan hibák, Káldi munkája mégis a legjobb magyar bibliák közé tartozik, amely magyarságra, világosságra nézve sokhelyt felülmulja Károlinak még Szenczi Molnár megjavított fordítását is. — Irodalomtörténeti jelentősége azonban nem is fogható a kálvinista bibliához. Egy kiadásnál nem ért meg többet, a hívek forgató keze nem koptatta el, a magyar katolicizmusnak vérebe nem ment át. Ebből is látszik, hogy csak a szükség, a reformációval való vetélkedés teremtette; a szükség elmúltával a katolikus egyház visszatért a *Vulgatához*, a magyar nép bibliájának pedig továbbra is megmaradt — Károli Gáspár fordítása.

Veresmarti Mihály.

Pázmány népes táborából még különösebben magára vonja figyelmünket Veresmarti Mihály, akinek élete és irodalmi működése hangosan bizonyítja a kor szellemének nagy változását. Míg a XVI. század református prédikátorai szorongatás, üldöztetés közben is rendületlenül megállnak hitvallásuknál, sőt az új tanítás hirdetői is főképp a katolikus egyháztól elszakadt papok közül kerülnek ki, addig a XVII. században megtörténik az a csoda, hogy egy buzgó és tudós kálvinista lelkipásztor, *Veresmarti Mihály*, meghódol a katolicizmusnak, beáll az ellenreformáció lelkes harcosai közé, több vitázó művet fordít és ír, sőt írásba foglalja a maga *Megtérésének históriáját*, de ez nem jelent meg nyomtatásban. Az ellenreformáció büszkén hivatkozott erre a hódításra, a jutalmazásáról sem feledkezett meg, Veresmarti kedveltje lett Pázmánynak és mint pozsonyi kanonok, bátai apátúr halt meg.

Protestáns vitázók.

A vallási küzdelemben teljes erővel résztvettek a protestáns felekezetek is. Legjobb harcosaik vonultak ki a síkra, kivált a *Kalauz* megjelenése után. Pázmány e legfőbb műve súlyos bombaként zuhant az akkor hatalmas teljességében levő reformáció hívei közé. Egy kis ideig néma dőbbenet fogja el őket, majd föleszmélnek, de a veszedelmet nem látják át a maga nagyságában. A dunántúliak például apró seréttel lövöldöznek a nagy ágyú ellen. *Zvonarits Imre* csepregi lutheránus prédikátor egy agenda-fordítás előszavában (1614) gondolta, hogy végez a Kalauzzal, de Pázmány Szyl Miklós néven hamarosan visszafordította rájuk *cégéres cigányságikat és orcaszéggyenítő hazugságikat*. Ekkor Zvonarits, társul vévén *Nagy Benedek* községi mestert és más hitsorsosait, nagyobb készüllettel ostromolta a Kalauzt *Pazman Péter pironsgái* címen (1615), amelyet nemcsak Pázmány vert vissza, hanem *Balásfi Tamás* bosznai püspök is (*Csepregi Iskola* 1616.). Balásfi odaadó katonája az ellenreformációnak és rajongó híve Pázmánynak, aki az egyháza és vezére ellen intézett támadásokat a maga sérelmeinek érzi és határtalan dühvel próbálja megtorolni.

Közben *Alvinczi* is elkészül a maga tudom ányosvitairatával, amelynek, a *Kalauzt* követve, *Itinerarium* címet ad (1616) és amelyben azt a legfőbb kérdést taglalja, hogy melyik az *igaz és világ végéig állandó eklézsia, a pápistáké vagy az evangélikusoké-e?*

De a protestánsok, tapasztalva a *Kalauz* növekedő hódítását, nem bíznak az addig közrebocsátott vitairatok erejében és külföldi segítséghez fordulnak a *Kalauz* ellensúlyozására. Balduinus Fridricust, a wittenbergi egyetem híres tanárát, kéri föl, hogy cáfolja meg Pázmányt. Az idegen segítség későn jött (1626) és nem sokat ért, már csak azért sem, mert Balduinus latinul írta a maga munkáját. Pázmány azonban nem hagyta felelet nélkül és hatalmas tetőpontján, mint győztes hadvezér, könnyen elnyomja a *Kalauz* ellen intézett ezen utolsó támadást *A setet haynalcsillag — utan budoso Luteristak Vezetője* című munkájában. (1627.)

104. kép. Alvinczi Péter aláírása.

A vita elfajulása.

A Pázmány-vezette harmincéves hadjárat a katolikusok javára dőlt el, de azért a harc még nem szűnt meg. Egyrészt a győztes katolikusok nem állották meg, hogy a levert ellenfélen egyet-egyet ne rúgjanak, másrészt a reformáció sem volt még annyira földre taposva, hogy hívei föl-föl ne szisszentek volna, vagy a rugdosást legalább nyelvtögtetéssel ne viszonzták volna. Már Pázmányék és Alvincziék küzdelmébe is vegyült elég bántó személyeskedés, durva gúny, de mikor utódaik tovább folytatják a csatározást, *Hajnal Mátyás* és *Sámbár Mátyás* jezsuiták, *Pósa-házi János* sárospataki professzor és *Matkó István* zilahi prédikátor ajkáról már alig hallatszik egyéb mint alacsony piskolódás, mint szitok és káromlás. Az elfajult veszekedés színvonala kitetszik már a művek címeiből, melyek között ilyeneket olvashatunk: *Egy vén bial orrára való karika*, *Bensült veres kolop*, *Göröcsös bot*, *Bányászcákány* stb. E szennyes marakodás emlékeztet bennünket a fegyverhordókra és egyéb szolgákra, akik uraiknak, a fényes lovagoknak, vitézi tornája után útszéli korcsmákban lerészegednek és éktelen szidalmak között agyabugyalják egymást.

A század második felében komoly vitázás, nemtelen agyarkodás szava egyaránt csillapul, míg végre teljesen elnémul. A protestánsok elhallgatnak és csöndesen tűrik az uralomra jutott katholicizmus gúnyját és erőszakát. Akik mégis fölszólalnak, azok hamar gályára és verpadra jutnak, műveik pedig máglyára kerülnek. A vallási viták, a hittudományi érvek vérbe és tűzbe fulladnak.

3. Protestáns tudósok: Szenczi, Geleji, Apáczai.

Pázmány és Szenczi Molnár összehasonlítása.

Ha az ellenreformáció korának Pázmány a legnagyobb szabású, mintegy bámulatgerjesztő heroszi alakja, szívbeli rokonérzéssel, meleg érdeklődéssel leginkább *Szenczi Molnár Albert* felé fogunk fordulni. Életük pályája majdnem

ugyanazt az időközt tölti ki, irodalmi munkásságuk körülbelül ugyanarra a harminc évre terjed, műveik közül egyik-másik nemcsak keletkezése idejében,

105. kép. Szentgyörgyi Albert.

hanem okában is találkozik egymással, mégis alig képzelhetünk elütőbb ellentétet, mint amely e kortársakat elválasztja életük külső körülményeire, emberi és írói jellemük belső vonásaira nézve egyaránt. Pázmány fényes, dicső pályát fut meg, Szentgyörgyi Molnár Albert egyszerű molnár embernek a fia, egész életén át alig egyéb kóbor deáknál, vándor tudósnál, gyermekifjú korától kezdve késő vénségéig nyomorral vesződik, elhagyottan, inségben hal meg. Pázmány a harc embere, a megtestesült ecclesia militans, Szentgyörgyi Molnár a béke barátja, aki minden hitvitánál jobban szeret egy szívhez szóló zsoltárt, aki a sivár vallási veszekeedés teréről örömetst menekül a magyar nyelv szókincsének összegyűjtéséhez, szabályainak megállapításához. Hitéhez egyébiránt tántoríthatatlanul ragaszkodik, nyugalmát és megélhetését áldozza fel, mikor a lutheránusok erőszakolják, biztos jövőt, fényesállást dob el, mikor a katolikusok csábít-

gatják. De azért érzi, hogy nem harcra termett; csak kelleni vesz részt a Kalauz elleni küzdelemben. Azt is érzi, hogy ő első sorban tudós és jámbor hívő, akit a theológia szórszálhasogatásai csak kevésbé érdekelnek, a vitázás durvasági pedig elrettentenek. Olthatatlan tudásslomj egyesül benne nyugtalan vándorhajlammal; ha tehette volna, élte végéig diákoskodott volna egyetemről egyetemre költözve és országokat járt volna, híres tudósokat és tudománykedvelő férfiakat látogatva. A renaissance humanistája és a magyar reformáció maradni nem tudó peregrinusa olvadt össze az ő személyében, amihez járult egy-két bohémszerű vonás is.

Szentgyörgyi Molnár Albert élete.

Szentgyörgyi Molnár Albert Szencen született 1574-ben, ahová családja a székelyföldről került. A tanulás vágya elszakítja a szülői háztól, előbb Győrött gyarápítja ismereteit, majd kóborló útján elvetődik Gönczre, Károli Gáspár hajlékába, ahol éppen akkor készül sajtó alá a visolyi biblia, huzamosabb ideig diák Debreczenben, de kevesli a kollégium tudományát, több tudást és tapasztalatot akar szerezni, tehát külföldi akadémiákat keres föl, ahová még homályos írói tervei is vonják. 1590-ben Wittenbergában találjuk, majd átmegy a heidelbergi egye-

temre, legtovább pedig a strassburgi főiskola hallgatója, ahol megszerzi a baccalaureatust. Babérkoszoruja csodálatosképpen máig is megmaradt, mintegy jelképezve írói babérainak a hervadatlanságát. Strassburgot már nem önként hagyja oda, hanem mert a felülkerekedett lutheránusok nem tűrik meg a kálvinista ifjút és nem engedik a magisteri fokot elérnie. Tanulmányainak erőszakos megszakítása világjárásra indítja. Bebarangolja — nagyobbbrészt gyalog — Svájcot, meglátogatja Genfben az agg Beza-t, a híres reformátort és még híresebb zsoltárfordítót. Aztán merészen Olaszország felé fordul, hogy a kálvinisták központja után megismerkedjék a katolikusok fővárosával, Rómával, ahol talán egy födél alatt töltött néhány napot a már akkor felszentelt Pázmánnyal. Tíz évi külföldi tartózkodás után hazatér, de bármennyire marasztják, bármilyen kedvező állásokkal biztatják, ismét német földre viszik tanulásért még folyton égő buzgalma és immár megérett irodalmi tervei. A bibliát akarja javított kiadásban közrebocsátani, magyar szótár és nyelvtan szerkesztése forog elméjében, új zsoltárok dallamai zsonganak lelkében. Idegenben töltött újabb tíz esztendő alatt megvalósította mindenik tervét, hazai és külföldi tudós körökben rendkívüli tekintélyre emelkedett, magyar hitfelei büszkeséggel tekintettek reá és benne látták a rekatholizáció elleni egyik fő támaszukat. Hítták is haza biztató szép szavakkal, sőt szemrehányó emlékeztetésekkel, de ő nehezen tudta

106. kép. Szenczi Molnár babérkoszoruja.

magát elhatározni, már csak azért is, mert közben megházasodott, nőül vevén Vietor Konrád özvegyét, Ferinari Kunigundát. Végre 1613-ban elfogadja a rohonczi prédikátorságot, de itt nem volt maradása, sőt a gyulafehérvári tanárság sem bírta itthontartani, amellyel megkínálta Bethlen Gábor, mert egy kóborgó török-tatár csapattól úgy megrémült maga is, házanépe is, hogy visszasi-
sietett Németországba, ahol megelégedett az oppenheimeri csekélyrendű iskola-

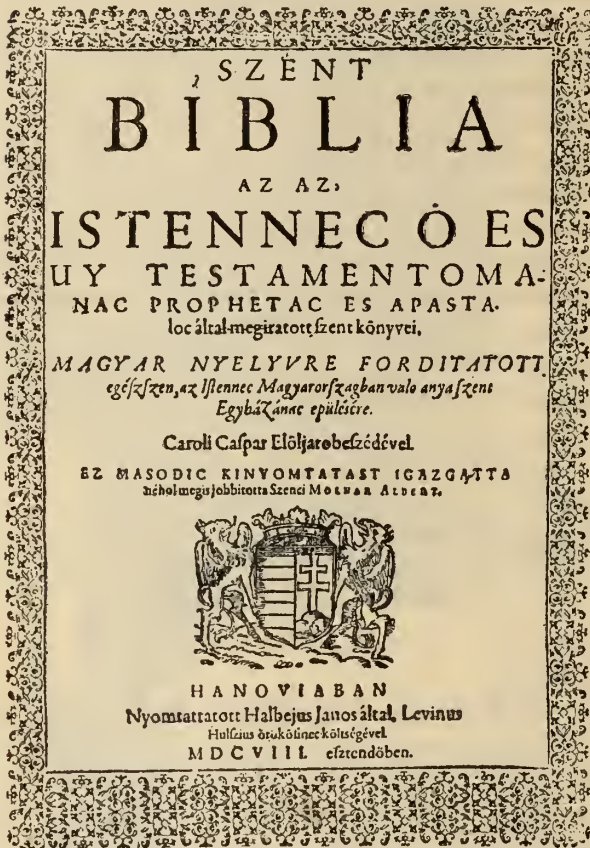
mesterséggel. Egyszerű, de nyugodt állásából, újra megkezdett irodalmi munkásságából éppen a háboru veszedelmei zavarták ki, amelyek elől menekült hazájából. Kitért a harmincéves háború és Tilly katonái őt is kifosztották és megkínózták. Késerves bujdosásban töltött néhány évet, városról városra vándorolva, Hollandiában és Dániában is megfordulva. Végző inségében érkezett hozzá Bethlen Gábornak másodszori meghívása. Testbenlélekben megtörve jött haza 1624-ben, egy darabig Kassán lakott, majd Kolozsvárra költözött, ahol azt sem tudjuk, hogy élte utolsó éveit mikép töltötte és hogy mikor halt meg.

Kortársai és az utána következő nemzedékek oly hálátlanok lettek iránta, hogy halála idejét (valószínűen 1634 elején hűnyhatott el) nem je-

gyezték föl, sírhelyéről megfélekedeztek, családját pusztulni hagyták, emlékéit nem örökítették meg.

Szenci Molnár irodalmi munkássága.

Szenci Molnár Albert mint hit- és nyelvtudós tett felekezetének és korának nagy szolgálatokat, mint vallásos költő pedig elévülhetetlen dicsőséget szerzett magának. A hitéért való buzgólkodás és a filológiai készség adatta ki vele Károli Gáspárnak megjavított bibliáját. (1608.) Jól tudta, hogy a magyar protestánsoknak milyen hatalmas erősségük a magyar szentírás, nem akart azon túrni semmi repedést, semmi foltot, sem külső, sem belső hibát. Jobb rendbe hozta tehát a Károli-féle bibliának részeit, elválasztotta a canonicus

107. kép. Szenci Molnár bibliájának címlapja.

és apocryphus könyveket, megtisztította töméntelen helyesírási hibától és számos tévedéstől, kézbe foghatóbb formába öntötte a bibliát, amelynek születése körül maga is ott forgolódott. Az így megjavított és kezelhetőbbé tett biblia egyrészt könnyebben terjedt, másrészt alapja lett a későbbi gondosabb kiadásoknak.

Szolgált a magyar protestantizmust hittani és hitbuzgósági művekkel, de csak fordításokkal; így dolgozta át a *Heidelbergi kis kátét*, szerkesztett egy *Imádságos könyvecskét*, lefordította *Postilla Scultetica* címen Scultetus Ábrahám heidelbergi híres udvari prédikátornak nagyszámú szentbeszédét, végül vallástudományának és magyarnyelvi készségének teljes felhasználásával átültette Kálvin *Institutioját* 1624-ben *Az Keresztyeni Religiora es igaz hitre valo tanitas* címen. E három utóbbi munka Pázmánynak egy-egy művével áll szemben és főképp a magyarnyelvű *Institutio* volt a Kalauz ellensúlyozására szánva.

Szenczi Molnár szótára és nyelvtana.

Mélyebb nyomokat hagyott nem csupán irodalmunk, hanem művelődésünk történetében két nyelvtudományi munkája: szótára és nyelvtana. Szótára, amely előbb *Dictionarium*, majd *Lexicon*

Latino-ungaricum és *Ungarico-latinum* címet viselt, 1604-ben jelent meg és kettős célt szolgált. Első sorban a magyar tanulóknak akart könnyen tájékoztató és könnyen forgatható kézikönyvet nyújtani, mert eddig vagy tárgyi csoportok szerint szerkesztett szótárakkal, vagy a rengeteg terjedelmű Calepinusszal kellett vesződniök; másrészt a külföldi tudósoknak is alkalmat óhajtott adni, hogy némi fogalmat szerezzenek a magyar nyelvről, főképp gazdag szókincséről. Molnár maga is érezte műve fontosságát, mert nem kisebb embernek ajánlotta, mint Rudolf császárnak és királynak, akihez személyesen vitt el egy példányt Prágába és aki ezért 50 forint jutalmat adatott a szerzőnek, sőt udvari tudósaival felajánlotta neki a bécsi egyetemi tanárságot, természetesen csak úgy, ha katholizál. De a szótárnak nem a császári kegyes fogadtatás volt az igazi

108. kép. Szenczi Molnár *Institutiojának* címlapja.

sikere, hanem az, hogy Molnár a maga elé tűzött mindkét célt elérte. Lexikonja nemzedékeken át forgott a magyar diákok kezén, továbbá felköltötte a külföld

109. kép. Szenci Molnár zsoltárának címlapja.

méltó figyelmét is, mert 1708-ban Beer német tudós német szavakkal is kiegészítette. A szótár máig is megtartotta nyelvtörténeti fontosságát, mert a magyar nyelv régi szókincsét, de jórészt szólásgazdagságát is legbővebben és legmegbízhatóbban őrizte meg számunkra.

Szótárával szoros kapcsolatban van nyelvtana (*Novae Grammaticae Ungaricae . . . Libri Duo 1610*), nemcsak azért, mert egyik legfőbb pártfogója, Móríc hesseni fejedelem a szótáron felbuzdulva, biztatta e művének a megírására, hanem mert nyelvtana is ugyanannak a két célnak a szolgálatában állott. Csak-hogy nyelvtanával elsősorban az idege-
nekhez fordult; olyan iskolai rendeltetésű könyvet próbált szerkeszteni, amelyből másnyelvűek megtanulhatnak magyarul, vagy legalább világos fogalmat szerezhetnek a magyar nyelv természetéről, hangtani és egyéb sajátosságairól; de közben hasznára vált a született magyaroknak is, akiket tudatosabbá tett a nyelv birtokában és akiket ő figyelmeztetett először a magyar

nyelvnek addig észre nem vett tulajdonságaira. Különben azt hitte, hogy munkája első e nemben, mert Sylvester János grammatikáját nem ismerte. Az elsőséget mi sem vitathatjuk el tőle annyiban, hogy úttörő volt az idegeneknek magyar nyelvre való tanításában. Műve két részből áll: etimológiából, amelyet mai műszóval alaktannak neveznénk, és szintaxisból. Mindkét részében a latin grammatika beosztását követi, ami sok visszasságba és következetlenségbe sodorja, de amit nem csodálhatunk, mert akkor még minden nyelv szabályai a latin grammatika rámájára vonattak. De az idegen nyűg sem akadályozza abban, hogy a magyar nyelv eredeti jelenségeit észre ne vegye; a névszóragozást magas és mély hangok, tehát a hangzóilleszkedés szerint osztályozza; azt is megállapítja, hogy törzsökös magyar szó nem kezdődhetik mássalhangzócsoporton. Szóval: magyar és idegen egyaránt tanulhatott belőle; volt is elismerésben része nemcsak a külföldön, amelynek számára készült, hanem itthon is, ahol még a katolikus írók, egy Forgách Ferenc, egy Pázmány Péter is, csak jót mondanak felőle. Valóban sajnálnunk lehet, hogy Szenci Molnár nem folytatta nyelvészeti munkásságát, hogy egyrészt hanyatásai, másrészt a felekezete érdekében írt dolgozatai, a fáradságos fordítások elvonták attól a

tudományágtól, amelyhez az ő humanista iránya legközelebb járt és amelynek művelése nagy hasznot hajtott itthon a magyar tanulóknak és nem kis becsületet szerzett a magyar névnek a külföldi tudósok körében.

Szenczi Molnár zsoltárai.

Szenczi Molnár Albertben, a hit- és nyelvtudósban, költő is rejtett, amit már bohém életmódjából is sejthetünk. A költői ér csak egyszer tört ki lelke mélyéből, de akkor oly gazdag bőségben, oly hatalmas erővel, hogy a magyar költészet és verselés történetében kitörülhetetlenné tette a nevét. Külföldi tartózkodása alatt lefordította és kiadta a teljes zsoltárkönyvet e címen: *Psalterium Ungaricum Szent David Kiralynak es Prophetanac Szaz ötven Soltari az Franciai notaknak es verseknek módgyokra.* 1607. Herborn. Két ok indította Molnárt írói munkásságának e legfőbb alkotására.

A magyar zsoltárköltészet rendkívül gazdag volt, de zavaros, egyenetlen, töredékes, tartalmával az áhitatot ki nem elégítő, versformáival az érzékenyebb fület bántó. Tudjuk, hogy a XVI. századnak minden vallásosabb érzésű és verselésben jártasabb embere, Batizitól Balassáig, írt zsoltárokat, amelyek bejutottak a különböző írott és nyomtatott énekgyűjteményekbe és így az istentiszteletbe. E tömördek fordítás és átdolgozás nem adta vissza az egész zsoltárkönyvet, mert, a hát-

I. II. III. SOLTAR. 3. Levél

AZ ELSŐ SOLTAR.
 Az embernek legfőbb javai az Istenféltől
 és az istentőlnek különbözö alapajok.

A ki nem jár hűlenek tövisán,
 Es meg eem all a' bünsök után,
 A' dűfűlöknek nem ülök ékeken,
 De gyönyörködik az UR törvényében.
 Be arra gondja mind éjjel nappal,
 Ez illy ember nagy boldog bizonytal,
 Mert ő olyan mint a' jó termő fa,
 Melly a' víz mellett vagyon plántálva,
 O idejében meghozza gyümölcsét,
 Es el nem koka hullani levelét,
 Ekképen a' mit ez ember végez,
 Minden dolgában mégyen jó véghez.
 De nem ilyen vagynak a' gonoszok;
 Hanem mint az apró por és polyvák,
 Mellyek a' féltől kéllrel ragadtatnak,
 Így az ítéletben meg nem állhatnak
 A' gonoszok, és kik bűnben élnek
 Az igazok közt helyet nem lelnek.
 Mert az Isten elméri úrokat
 Az igazoknak érte dolgokat,
 Azért mind örökre ők megmaradnak;
 De a' kik tők a' gonoszságban járnak,
 Azoknak nyilván mind elvél úrok
 Mert lülnnek nem kell az o' dolgok.

II. SOLTAR
 Mordul a' Christus semlyével a' rorágárók.
Mért zúgolódaak a' pogányok,
 Mit forgatnak o' boldog elméjekben,
 A' földi nepeknek mi vándékok?
 Tűk hűbbs valótunk vizekben.
 E' világi királyok egybe gyűnnek,
 A' Fejedelmek tanácsot tartnak,
 Az Isten ellen erős kövöltésnek.
 És az o' Chrillusára támadnak.

III. SOLTAR.
 Nagy fennnyen mondják: Mit kéünk
 Jer faggalluk ezeknek követit, (ezzel)
 Es minden igájokat rontfuk-el,
 Névfeljünk többé rajtunk effélit.
 De az UR Isten a' magas mennyekben:
 Tűk nevét dolgokat azoknak,
 Tűlölja őket ülven ént ékiben,
 Kinek ezek semmit nem árthának.
 Es végre hogy megindul haragja,
 Kemény beűddel kezd élni azoknak
 Keteteseképen megriatja,
 Ki miaz tellyeféggel elbűdgyadnak.
 Hogy mértek, úgymond, ez ellen zúgód.
 A' kit én kentem a' királyságra, (a)
 Es királyi páltzát én adtam neki,
 Az én kent hegymre a' Sionra.
 Mond e' királyság: Im kihirdetem
 Az o' tanácsát és ént: dekrétomát:
 A' felséges UR monda énnékem:
 En hám vagy, ma bűtelek fiamat:
 Kérjed én tolem i' fok pogányokat,
 Föld öröksegi neked adok,
 Föld keréksegi fok tartományokat
 Mindenü én renedek ajánlok (dal)
 Rontd meg őket te nagy hatalmad
 Mint a' földből égetet tserép edényt,
 Be a' te királyi vas páltzáddal
 Verd övve, es törd apró pozdorjanként;
 Azért Pejedelmek, Birák, Királyok,
 Ezekből tanúságot vegyetek,
 Es magatokat jól meggondoljátok
 Kik o' földön regnáltok, ítéletek.
 Szolgálatok ez hatalmas URnak,
 Igaz felellemmel, jánbor élceel
 Örvendezetek o' nagy voltánknak,
 De ezekis legyenek retegfeffek.
 Tsókolajók e' néktek kuldou Fiat
 Hogy erőfen meg ne haragdjék,
 El ne mulassatok parantsolaját,
 Mert törnyképen ellék veznetek
 7 Mert gyakorta hogvingyé sem velnéd,
 Mint a' febes tűz, felgerjed haragja.
 Te azért tellyes éiv vel elhígyed;
 Boldog a' ki magát az UR ba bizza.

III. SOLTAR.
 Kinyargéle Davidnek Aszalon ellen.
Ott melly fokan vagynak
 A' kik háborogatnak
 Bugeniet, én Istenim!
 Nagy lók ellenisegim,
 A z

térbe szorított Bogáthiét nem számítva, sem egység, sem rendszer nem volt bennük, a legtöbb pedig gyarló előadásánál, homályos értelménél, nehézkes verselésénél és vontatott, esetleg illetlen, dallamánál fogva alkalmatlan volt templomi használatra. De talán mind e fogyatkozások nem készítették volna Szenczit költői tevékenységre, ha külföldön meg nem hatják lelkét a Marot-Béza francia zsoltárainak német és latin fordításai és ha zenei érzékét el nem ragadják az ugyancsak francia Goudimelnek sokkal fejlettebb melódiái.

Vallásos érzése és műveltebb ízlése egyaránt parancsolta, hogy a magyar reformátusoknak egy új és teljes zsoltárkönyvet nyújtson, amely költői diktációjával és verselésével a legnagyobb magyar költő, Balassa, nyomdokain járjon és amely dallamaival külföldi magaslaton álljon.

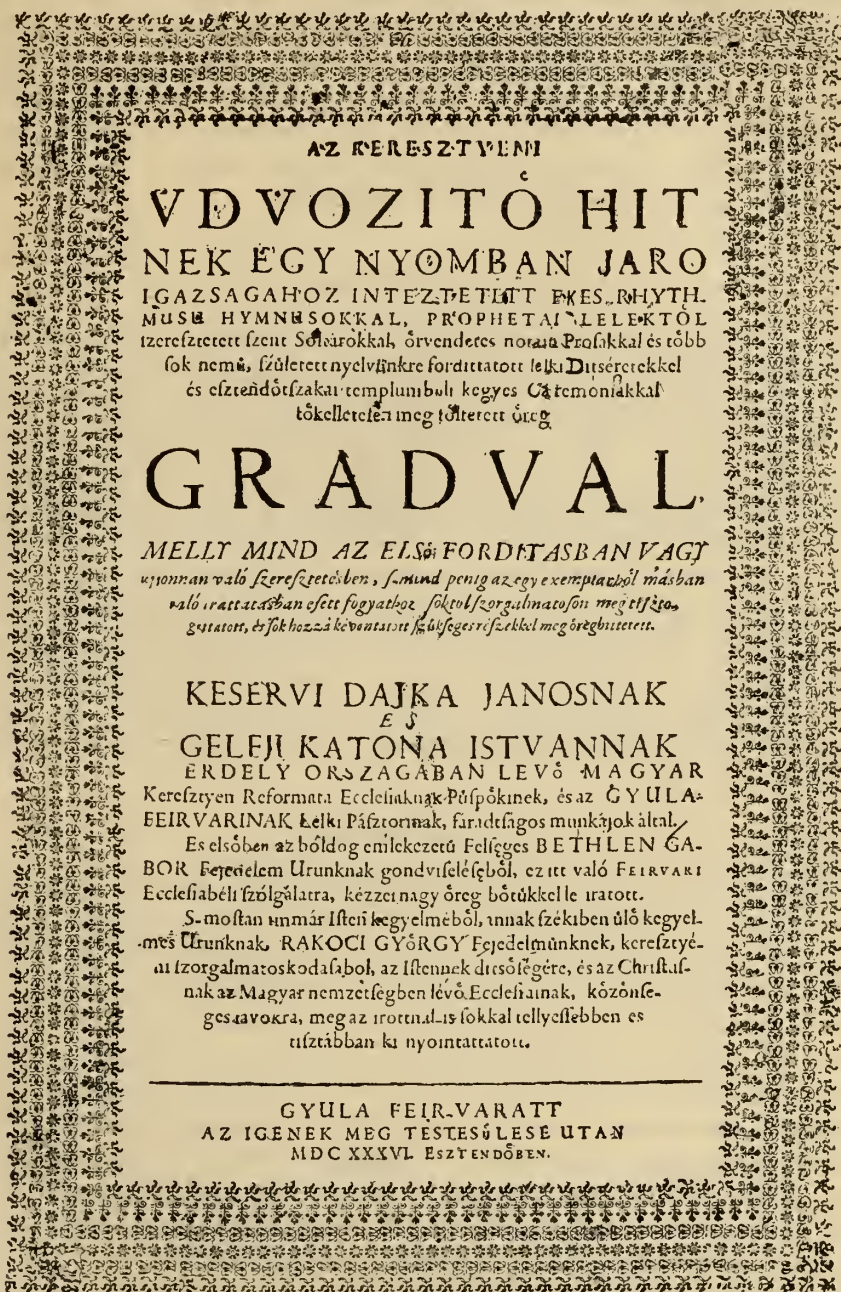
Igy született meg Szenczi Molnár Albert zsoltárkönyve, amelynél nagyobb hatású művet alig ismerünk és amelyhez jelentőségre nézve csak a Károli-féle biblia fogható a magyar irodalom, nyelv, általában művelődés történetében. Szenczi Molnár méltó tolmácsa lett Szent Dávid fenséges himnuszainak, kivált az istenbe vetett törhetetlen hitnek, a töredelmes bűnbánatnak találja meg az igaz szavát, az őszinte hangját; költői előadása, ha ódai szárnyalást ritkán vesz, a komoly méltóság színvonaláról sohasem száll le; verselése is, ha nem oly könnyed és nem olyan sűrűn rímelő mint Balassáé, változatos és a bár idegen, de hangzatos dallamokhoz illeszkedő. Nem csoda, hogy e zsoltárok csakhamar meghódították a magyar protestánsokat. Egy kevés ideig ugyan még küzdeniök kellett a régi fordításokkal, a megszokott nótákkal, a hagyományhoz ragaszkodó egyházi emberek makacsságával, de lassankint győzelmeskednek ez akadályokon, s mikor csatlakoznak a biblia kiadásához (1608—1612) és kivált mikor helyet foglalnak a Gönczi-féle énekeskönyvben (1635), attól fogva mondhatni egyeduralmuk biztosítva van; még a XVII. század folyamán 25-ször jelennek meg, azontúl pedig szinte felsorolhatatlan számú kiadásokban forognak közkezen, századokon át szállva a templomokból az ég felé, százezrek, sőt milliók szívét töltve be vallásos megnyugvással és isteni vígasszal. Az idők folyamán némi változáson és megújódáson át-átmentek, de velejükben máig megmaradtak, mert újabban tervezett átköltésük, új énekekkel való helyettesítésük, nem sikerült. Nem kevésbé mély nyomokat hagytak a zsoltárok nyelvünkön és verselésünkön; számos szó, szólás, fordulat kelt belőlük szárnyra, a magyar költészet, kivált a vallásos, hosszú ideig és számtalan esetben utánozta Szenczi Molnár rímeit, verssorait és strófaszerkezeteit.

A magyar lélek nemes táplálói, a magyar nyelv és verselés kedvező formálói között egyik első hely illeti meg Szenczi Molnár Albertet.

Geleji Katona István.

Amíg Pázmány a szorosabb értelemben vett Magyarországon leverte a reformációt, addig Erdélyben a protestantizmust, kivált a kálvinista egyházat, hatalma tetőpontjára emeli Geleji Katona István, ez a kálvinista Pázmány. Erős hit, nagy tudomány, vitatkozó kedv csakúgy egyesült benne mint nagy kortársában; mindehhez még rendkívüli szívósság és kíméletlenség járult minden-

rendű ellenfelei ellen. Bajos megmagyarázni, hogy szellemi képességeit és harci készségét miért nem vitte a katolikusok ellen folyó nagy küzdelembe ; talán

III. kép. A Gradual címlapja.

szűkkörű elbizakodottságában nem vette észre, hogy mi történik a királyi Magyarországon, vagy inkább számolt erejével és azt csak arra tartotta elegendőnek

hogy szűkebb hazájában biztosítsa a maga felekezetének uralmát. Annyi bizonyos, hogy püspöki tekintélyét, Bethlen Gábornál és majd Rákóczi Györgynél való nagy befolyását, arra használta fel, hogy az egyházában mutatkozó szakadásokat, a presbiterianusokat, independenseket elnyomja, az unitáriusokat visszaszorítsa, a szombatosokat vagy, amint ő nevezi, a zsidózókat, kiirtsa. Evégre írta⁷ a vitázó irodalom legtestesebb, kézbe is alig fogható terjedelmű köteteit, a *Titkok titkát* és a *Váltság titkát* (1645—1649), amelyek, ha durvaságban nem is, de sivár gyűlölködésben, azonkívül elmeterhelő, nehézkes előadásban felülmúlják a két század minden polémikus termékét.

Geleji Katona élete.

Az irodalomtörténet nem is e munkáiért foglalkozik vele, hanem egy rengeteg tartalmú énekgyűjteményéért és egynehány lapnyi nyelvészeti munkáskájáért, amelyek bizonyítják mély vallásos érzését, költői fogékonyságát és nyelvi dolgokban éles elméjét. Ezért érdemes életének legfőbb mozzanataival is megismerkednünk. Gelejen született 1589-ben; gyermekkorában kóbor tatárok elrabolták, de anyja rátalált és kiváltotta. Kiváló tehetségével és rendkívüli szorgalmával magára vonta Bethlen Gábor figyelmét, aki kiküldte a heidelbergi egyetemre, majd pedig unokaöccse nevelését bízta reá. Megnyerte a hozzá hasonló szigorúságú Keserői Dajka János erdélyi püspöknek is a kegyét, akinek halála után ő ült a püspöki székbe. I. Rákóczi Györgynek legbizalmasabb embere lett és a fejedelmi hatalomra támaszkodva folytatta kérlelhetetlen harcait nemcsak a másvallásuak, hanem a másnézetűek ellen is. Egyházát megerősítette és századokra kihatóan szabályozta; 1649-ben halt meg.

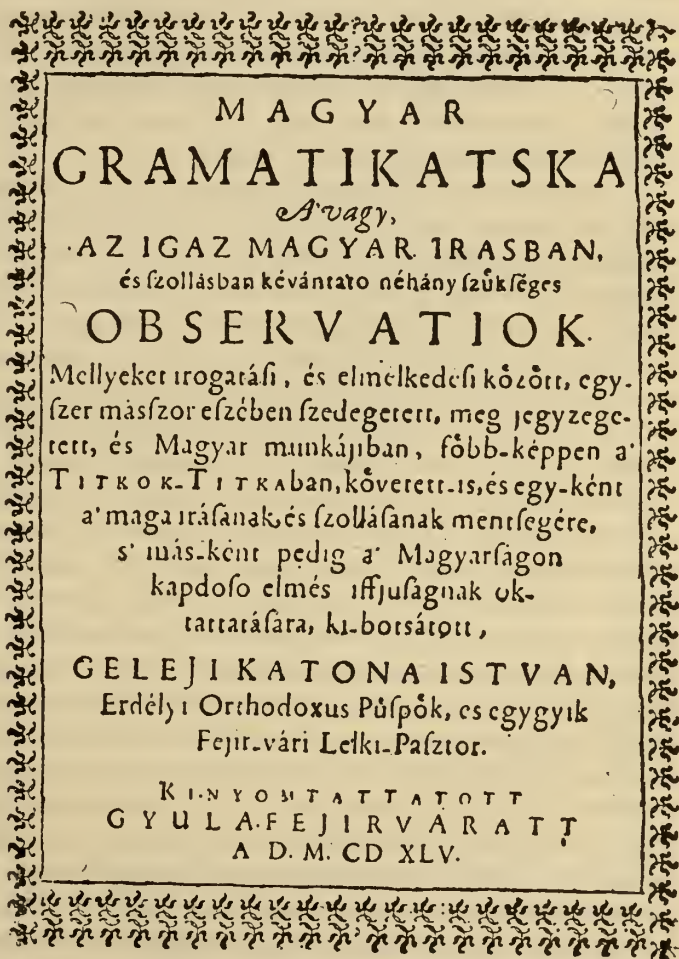
Az Öreg Graduál.

Geleji Katonának egyházzsabályozó törekvéseiből folyt az említett énekgyűjteménynek a kiadása, annak a munkának, amely valószínűen a leghosszabb címet viseli a magyar irodalomban, de amelyet röviden *Öreg Graduálnak* nevezünk. A gyűjtést még Keserői Dajka János kezdte meg Bethlen Gábor hozzájárulásával, de az összeszedett tömördek anyagot csak Geleji Katona nyomatta ki (1636) I. Rákóczi György költségén, aki a munkának összesen 200 példányát ajándékba küldte szét a nagyobb református eklézsiáknak. A gyűjteménynek bevallott célja volt a templomot az istentisztelethez szükséges mindennemű énekkel, könyörgéssel, imádsággal, szertartáskövetelte szöveggel ellátni, azonkívül a magánáhitatnak is bőséges táplálékot nyújtani. Kevésbé nyíltan hirdetett tendenciája pedig az volt, hogy a református énekköltészetet megtisztítsa minden katolikus, lutheránus, presbiteriánus, unitárius és szombatos mellékíztől, de kiváltképp hogy megóvja az olyan veszedelmes újításoktól, aminőknek Geleji tekintette Szenczi Molnár Albert idegen szabású és idegen nótájú zsoltárait. Evégre függesztette a *Graduál*hoz a zsoltárkönyvet Károli Gáspár fordításában, de — tudjuk — e törekvése kudarcot vallott, mert éppen egy évvel előbb (1635) kerültek bele Szenczi Molnár zsoltárai a közkézen forgó

Gönczi-féle énekeskönyvbe, hogy ott és a protestáns nép lelkében végleg helyet foglaljanak. A kitűzött céloktól egészen elütő eredményt ért el az *Öreg Graduál*, amiért az irodalomtörténet nem lehet elég hálás szerkesztőinek és kiadóinak; mint valami óriási éléskamra, megőrizte számunkra a reformáció vallásos költészetének majdnem egész termését, a felséges himnuszoktól kezdve az apró ceremóniákig; emellett a régi magyar zenének is gazdag tárháza.

A Magyar Grammatikácska.

A szabályozó, a rendteremtő vágy vitte *Magyar Grammatikácskájá* megírására (1645). Nem tűrhette a helyesírásban uralkodó feneketlen zavart, azt, hogy »csaknem mennyi magyar vagyon, megannyi módon ír«, egységet akart létrehozni; ezért felállította az etimológiai elvet, amelyhez a helyesírásnak alkalmazkodni kell és amelyet ő annyira vitt, hogy *üdnep*-et, *ov*-ot (ó, régi) és *hatalomval*-t ír. Szigoruan hirdetett és majdnem következetesen végrehajtott szabályának lett is fogantatja; a legkiválóbb nyelvészek elfogadták a szófejtést a helyesírás alapjául. Nem kevés hívrőre talált a magyar nyelv rokonsága felől vallott véleménye; a rendíthetetlen vallásos meggyőződés erejével állítja, hogy a magyar, mint keleti ősnyelv, a zsidóval tart legközelebbi rokonságot; ezzel megnyitja az útját egy majdnem két századig elhúzódó tudományos tévedésnek, a magyar-zsidó nyelvhasznításnak. *Grammatikácskájában*, amely különben nem rendszeres nyelvtan, hanem éles megfigyeléseknek és találó megjegyzéseknek gyűjteménye, az a legérdekesebb jelenség, hogy Geleji Katona István, a hagyományokhoz való ragaszkodásnak és a

makacs maradiságnak ez a megtestesülése, merész nyelvújítóként tűnik elénk. Új szók alkotásának a szükségét hangoztatja, főkép azt tartja, hogy amit a deák egy szóval fejez ki, arra a magyar se használjon körülírást. Nem áll meg az elméletnél, hanem példát is ad szokatlan összetételekre és új képzésű szavakra, amelyek közül számos (*képzemény, feltétel, mennyiség*) máig is megmaradt. A magyar nyelv hajlékonyságát, képzőkben való gazdagságát azzal bizonyítja, hogy egy-egy szótöbblől tömérdek, majdnem a lehetetlenségig menő új alakot formál (*kér, kéret, kéremény, kérendeni, él, eleven, élevény, élékeny* stb.). *Grammatikácskája* eszerint nemcsak az első magyarul írt nyelvtani dolgozat, hanem a magyar nyelvújításnak is első tudatos és bátor úttörője. Az énekgyűjtő és nyelvész dicsősége így fényesíti meg Geleji Katona Istvánnak különben komor és rideg alakját.

Apáczai Cseri János.

Az önzetlen úttörőnek, a rajongó reformálónak megható tragikuma mered reánk Apáczai Cseri János rövidre szabott életéből és töredékes munkásságából. Apáczai szomorú sorsa sokszor megismétlődik a magyar művelődés történetében; a tanítás és nevelés új elveit hirdető apostolok közül nem egy lett vértanuvá, a társadalmi és nemzeti megújulás bajnokai, a haladó tudomány magvetői közül hány meg hány folytatott sikertelen küzdelmet és tekintett élete végén kalásztalan mezőre vissza.

Apáczai Cseri (*Csere* néven is nevezik) János 1625-ben született a barcasági Apácán, szegény jobbágy szülőktől. Szenczi Molnáréhoz hasonló tudásszomj lakozott benne, ez hajtotta, hogy Kolozsvárra, majd Gyulafehérvárra menjen tanulni. Mindkét iskolában annyira kitűnt, hogy tanárainak ajánlatára Geleji Katona kiküldette a fejedelem költségén külső akadémiákra. Öt évet töltött a hollandi egyetemeken, főképp Utrechtben, ahol számos nyelvet tanult, tömérdek különféle ismeretet szerzett, sőt a theológiának doktora lett. Odakünn családot is alapított és bizonyára boldogult volna is, de szíve vágya és irodalmi tervei hazahozták. Nagy készültségének és jó hírének megfelelő állást kapott Erdélynek legfőbb iskolájában, a gyulafehérváriban. De a tanításért és tudományokért való buzgóságát félremagyarázták, vallásos és bölcséleti meggyőződését meggyanusították; először tanártársai léptek föl ellene, majd udvari jó emberei idegenedtek el tőle. Felebbvalója, a Bisterfeld helyébe került francia professzor, Basire, az akkor félelmes independentizmussal vádolta és II. Rákóczi György egy rosszul sikerült disputáció után megfenyegette, hogy a vízbe vetteti vagy a toronyból taszítja le. Egyelőre megelégedett azzal, hogy áthelyezte a kisebbrendű kolozsvári iskolához. Önerzetében megbántva, a világ előtt megalázva, költözött Kolozsvárra, de hivatásának tudata és tanítványainak vele menő szeretete nem hagyta csüggedni, a régi lelkesedéssel tanított és munkálkodott, újabb meg újabb javaslatokat vetett fölszínre, egy erdélyi egyetem lehetőségét fejtegette, de lázas munkája, merész tanításai és ábrándos tervei közül kiragadta a pusztító sorvadás, amely 35-ik évében, 1659 utolsó napján szakította ketté életét, mielőtt eszméit megvalósíthatta és magához méltó tanítványokat nevelhetett volna. Kortársai közül is méltányolták néhányan, — egyik tanít-

ványa, Bethlen Miklós kancellár, áradozva magasztalja — de tulajdonkép csak az újabb kor ösmerte fel nagyságát, állapította meg a magyar tanítás és tudomány történetében korszakos jelentőségét.

Apáczai mint nevelő és tanító.

Apáczai nevelő és tudós volt a szó legnemesebb értelmében. Rajongott az iskoláért, amelyben az ország legerősebb fegyverét látta és amelytől a legtöbb társadalmi és nemzeti bajnak az orvoslását várta. Az egész közoktatást át akarta alakítani az *anyaiskoláktól* (elemi) a *deákiskolákon* (gimnázium) keresztül az akadémiákig, amelyek közül legalább egyet egyetemmé óhajtott volna fejleszteni. Az elemi oktatást ingyenesnek kívánta, a gimnáziumba bevitte a reális tárgyakat, az akadémiát az igazi tudományok műhelyének szánta, az egész közoktatást pedig igyekezett lehetőleg felszabadítani az egyház nyomasztó gyámkodásától. Reformjait leginkább abban a két latin székfoglaló beszédében fejtegette, amelyekkel gyulafehérvári, majd pedig kolozsvári tanszékét elfoglalta (*De studio sapientiae, De summa scholarum necessitate*). Amily lelkesen hangoztatta magasztos eszméit, oly kevéssé értett a megvalósításukhoz, vagy legalább a népszerűsítésükhöz, sőt magát is népszerűtlenné és gyűlöltté tette. Hiszen még ma is veszéllyel jár azt követelni, hogy a tanulók többet tanuljanak, a tanárok jobban és hivatásból tanítsanak, a község (egyházi és világi egyaránt) fordítson nagyobb költséget az iskolára, a tanítót becsülje annyira mint a papot stb. Ilyen követelésekkel, a hivatlan tanulók, tanítók, papok és iskolai előljárók elleni kifakadásokkal, a tudatlanság és műveletlenség megbélyegzésével egy-két jobb lelket fölrázott, de a tömeget elriasztotta, reformjait pedig száz esztendőnél is hosszabb időre eltemette.

Apáczai mint polihisztor és bölcselelő.

Oktatási terveivel szoros kapcsolatban van tudományos munkássága, mert mindkét művét, amelyeket hátrahagyott, az iskolának, a magyar tanításnak szánta. Még külföldi tanulása idején elhatározta, hogy magyarul szólaltatja meg az összes tudományokat és ezek között főképp a bölcseletet; így született meg *Magyar Logikácskája* (1654.) és *Magyar enciklopédiája* (1655.). E műveiben, melyeket jórészt még pályája kezdetén, utrechti tartózkodása alatt, írt, Apáczai nem viszi előbbre a tudományokat, még önálló feldolgozónak sem mutatkozik, de azért el kell ismerni többszörös jelentőségüket. Első sorban Apáczai minden tudományt magáért művel, nem rendeli alá sem politikának, sem az akkor mindent elnyelő teológiának. Mikor az Enciklopédiában, mint az első magyar polihisztor, összefoglal vagy 12 tudományágat, a filozófiát, logikát, dialektikát, matematikát, geometriát, geográfiát, fizikát, természetrajzot, históriát, etikát és teológiát (12-ik a grammatika lett volna), e különböző forrásokból vett, jobban mondva átvett, kivonatokkal nincs egyéb célja, mint a legszélesebb körű ismeretet nyújtani, mint a magyar tanulókat a legkülönbözőbb irányokban tájékoztatni. A maga egyéniségéből csak akkor vegyít bele, mikor ismételten hangoztatja

az iskolák végtelen fontosságát, mikor a tudatlanságot és tétlenséget hirdeti a legnagyobb nemzeti csapásoknak, mikor felháborodik az örökös jobbágyságon és a zsellérnek is emberhez méltó életfönn tartást követel.

Még jelentősebbé teszi e műveket, hogy az újkori bölcsélet sugarai ragyognak rájuk. Apáczai az első magyar ember, aki csatlakozik Descartesnak

világfölfogást átalakító filozófiájához: nem szakad el egészen a régibb böcselőktől, nagy tiszteletben tartja Ramus Pétert, a reformáció híres tanítómesterét, azonban Descartes legfőbb tanítását nemcsak elfogadja, hanem magyarba át is ülteti.

De legfontosabb és legmaradandóbb műveiben az, hogy magyarul szólnak. Nagy és merész gondolat volt Apáczaitól a legnehezebb tudományokat is magyar nyelven művelni, a legelvontabb fogalmakat is magyarul kifejezni, mikor a latin volt a tudományoknak, kivált a filozófiának elfogadott és majdnem szentesített nemzetközi nyelve. Lélekfárasztó és erővesztő munkába került Apáczainak e vállalkozása, kivált hogy Geleji Katonát követve, a műszavakat és műkifejezéseket is igyekezett magyarul visszaadni. A töretlen úton gyakran fennakadt és többször megbotlott, de a magyar tudományos nyelv fejlődését mégis megindította és verejtékes próbálkozásai közül számos sikerült alkotás (*értelem, szarvas okoskodás, osztandó, osztó, maradék* stb.) maradt reánk és hirdeti az első magyar nagy nevelőnek és igaz tudósnak örök érdemét.

M A G Y A R E N C Y C L O P Æ D I A.

Az az

MINDEN IGAZ ES HASZNOS
Bölcsefégnék szep rendbe foglalása
és Magyar nyelven világra bötlatása.

APACZAI TSERE JÁNOS
által.

SENEC. 64. EPIST.

*Et si omnia a veteribus inventa essent: hoc
tamen semper novum erit, usus & inven-
torum ab aliis scientia & dispositio.*

ULTRAJECTI.
Ex Officinâ JOANNIS à WAES-
BERGE, cl. de CLILL.

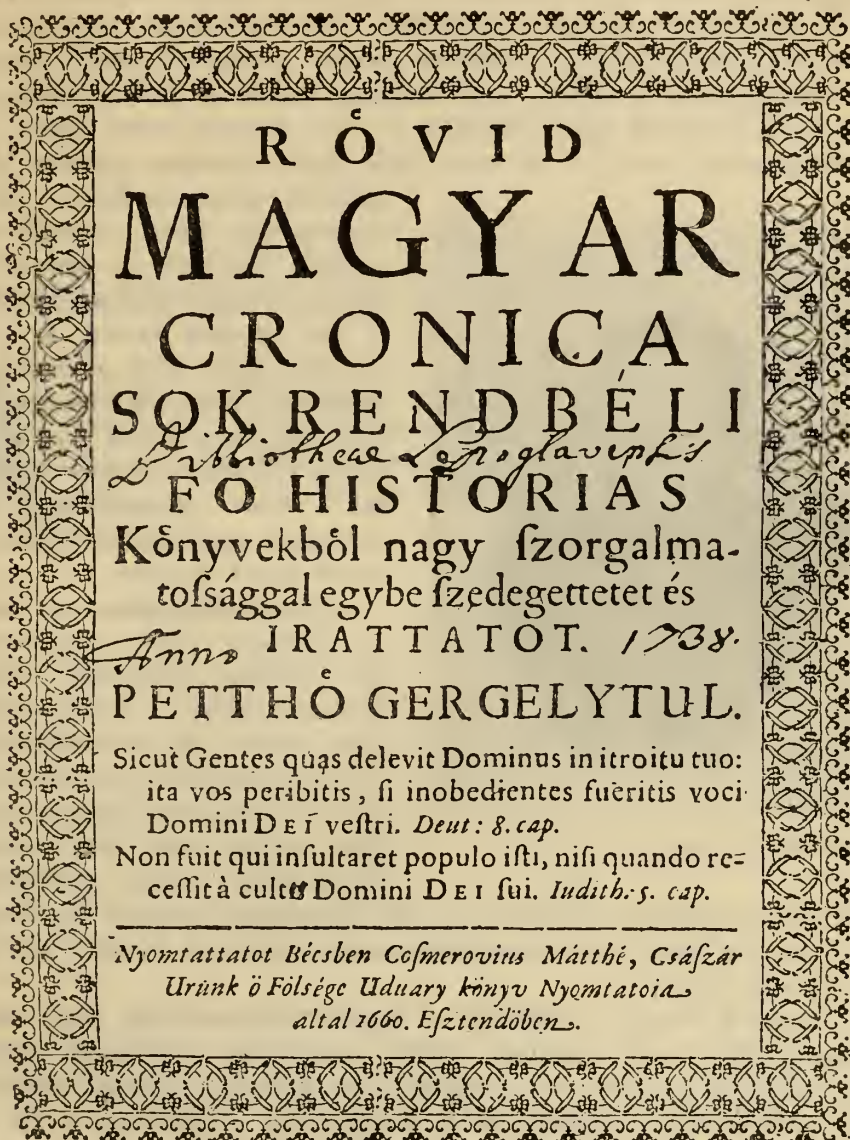
113. kép. A Magyar Encyclopaedia címlapja.

14. Történeti munkák.

Petthő, Szalárdi, Kemény.

Az ellenreformációnak, ha működését teljessé akarta tenni, gondoskodni kellett egy olyan történelmi munkáról, amely Heltai Gáspárnak protestáns szellemű krónikáját ellensúlyozza és a magyar történelmet katolikus felfogás szerint mutassa be. Ezt a feladatot *Petthő Gergely* végezte, egy horvát-magyar főúr, aki a történeti eseményeket a húnokon kezdi és az 1626. évig viszi. Műve legnagyobb részéhez az anyagot — amint maga vallja — »sok rendbéli fő históriás könyvekből» szedegette, főképp Bonfiniusból, Heltaiból, Istvánffyból, önállóan csupán a XVI. század utolsó és a XVII. század első negyedét adja elő ;

ugyancsak e részekben mutatja ki legerősebben katolikus elfogultságát, amely odáig megy, hogy még Bocskay Istvánt sem átalítja átkozottnak, hona megrontójának nevezni. A műnek, amely különben jellemzően Bécsben, *császár*

114. kép. Petthó krónikájának címlapja.

urunk ö fölsége udvari könyvnyomtatójánál jelent meg (1660), a jelentősége abban áll, hogy a jezsuiták bevitték iskoláikba, egy XVIII. századi jezsuita tanár, Spangár András, ki is egészítette, s ezt a felekezeti gyűlölségben fogant, eseményferditő könyvet olvasták és tanulták a katolikus iskolák növendékei több mint száz éven át.

A protestáns történetírók majdnem kivétel nélkül erdélyiek és jórészt latinul írnak. A magyar szerzők közül az ellenreformáció korára esnek, egy-szersmind a későbbi történetírók köréből is kiemelkednek, *Szalárdi János* és *Kemény János*. Szalárdi a két Rákóczi György alatt szolgálta az erdélyi kancelláriát, a történelmet mozgató személyekhez elég közel állott, hogy egyénileg színessé és megbízhatóvá tegye *Síralmas magyar krónikáját*, amely Szapolyai János trónraléptétől Kemény János haláláig beszéli el Erdély történelmét. Mélyen vallásos érzésű, egész előadásán a biblia szelleme vonul végig, a szerencsétlenségekben isten bosszuló kezét látja, Farkas Andrást követve, lépten-nyomon összehasonlítja a magyar eseményeket Izráel népének történetével. Nehézkes és kenetes előadású, de azért művének kéziratban is sok olvasója akadt; t. i. csak 1853-ban jelent meg nyomtatásban. Irodalomtörténeti jelentősége egyrészt abban áll, hogy ő kezdi meg a XVII. század nagyszámú magyar emlékiróinak a sorát, másrészt hogy újabb költőink és regényíróink gyakran fordultak hozzá tárgyért.

115. kép. Kemény János arcképe.

Tartalmilag éppen oly érdekes de előadására nézve még nehézke-sebb, Kemény Jánosnak, a fejedelemnek, *Önéletírása* (Autobiographia), amely szintén csak kéziratban terjedt el és nyomtatásban csak 1817-ben került a közönség közé. Kemény a maga élete körülményein kívül felöleli a XVII. század erdélyi történetét is,

amelyben neki magának nem kis része volt. Költemény forrásául ez is szolgált, mert Gyöngyösi István bizonyosan felhasználta a Kemény Jánosról szóló nagy verses elbeszéléséhez.

Ami egyéb termék mutatkozik a magyar tudományosság sivár mezején, csillagnéző könyvecskék, számvető táblák, iskolás latin nyelvtanok, törvények és jogi szabályok gyűjteményei, mindazok nem kívánnak irodalmi ismertetést. A szerencsétlen külső körülmények is akadályozták a tudományos élet kifejlődését, de még inkább a felekezeti vetélkedés, a vitázó szenvedély, amely a legjobb elméket a maga részére foglalta le és amely egy Szenczi Molnár Albertnek, egy Apáczai Cseri Jánosnak is megnehezítette a szabad szárnyalását.

III. FEJEZET.

AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORÁNAK LÍRÁJA.

LIRAI KÖLTÉSZET bizonyítja legszembeütőbben, hogy a XVII. század első felének irodalma egyenes folytatása a XVI. századinak; az ellenreformáció korában a líra alig mutat új műfajt, és még kevésbé számbavehető emelkedést akár a vallásos, akár a világi költészet terén.

1. Vallásos költészet; protestáns énekeskönyvek.

A protestánsok teljesen beérték a XVI. század gazdag költői termésével, amelyet az Öreg Graduál nemcsak összefoglalt, hanem mintegy le is zárt. Új és magasabb színvonalú alkotás csak Szenczi Molnár zsoltárkönyve, amely szellemben egészen a XVI. század kifolyása, sőt keletkezése időpontját tekintve is bátran a reformáció korához számítható, mert még az 1606. évben született. Az Öreg Graduálon nyugvó, a Szenczi Molnár zsoltáraiban tetőpontra jutott református vallásos költészet majdnem két századig marad változatlanul; az ú. n. *Debreczeni Énekeskönyv* és a *Gönczi György* énekgyűjteménye sűrűn jelennek meg, évtizedenkint legalább egyszer, majdnem azonos tartalommal és beosztással, t. i. a gyűjtemény első felét teszik dicséretetek, himnuszok, egyéb istenes, esetleg halotti énekek, a második felében rendszerint külön címlappal, találhatók Szenczi Molnár Albert »százötven soltári«. Hasonlóképp áll a dolog az unitárius énekeskönyvvel, amely szintén nem egyéb mint a Dávid Ferentől és Heltai Gáspártól származtatott XVI. századi gyűjteménynek a bővített folytatása.

Katholikus énekeskönyvek.

A protestáns énekgyűjteményekkel e kor folyamán versenyre kelnek a katolikus énekeskönyvek is, amelyek nélkül az ellenreformáció fegyverzete nem lett volna teljes. Már 1602-ben sürgette a nagyszombati zsinat a magyar énekeskönyvet, Pázmány is teljes mértékben átértékelte, hogy a magyar énekek mennyire összeforrasztanak a híveket a katolikus egyházzal, de énekköltészet

parancsszóra nem teremthető, énekeskönyv sem jöhet létre egyik napról a másikra, már csak azért sem, mert az istentiszteletbe bebocsátandó énekeket előbb szigorú vizsgálat alá kell fogniok a felsőbbeknek. A lassan készülő énekeskönyvnek a létrejöttét úgy siettették a katolikusok, hogy nem annyira át-, mint elvették a református énekköltészetnek a javát. A szívekhez nőtt legszebb énekeket egyszerűen maguknak foglalták, mint a templomokat, annyi- val inkább, mivel eredetileg templomok is, énekek is katolikus birtokok voltak. Az átvett énekeket az eretnek használás után természetesen megtisztították és újra fölszentelték, a fölszentelést egyházfők, püspökök, érsekek végezték több-kevesebb papi ember segédletével. Hogy e gyűjtemények szerkesztői mily kevésbé törődtek a fölvelt énekek származásával, mi sem bizonyítja inkább, mint hogy a XVI. század híres reformátorainak (Dévai Biró, Sztárai, Batizi) szerzeményein kívül helyet adtak a legjellemzőbb protestáns éneknek, a Luthertől eredő »Erős várunk nekünk az isten«-nek is; csak Szenczi Molnár zsoltárait nem fogadták el, amint hogy a zsoltárköltészetet egyáltalában hátraszorították. Így jött létre az első katolikus hivatalos énekeskönyv, a *Cantus catholici* (1651), amely azonban, mint a rákövetkező énekgyűjtemények is, kétnyelvű, latinul is adja a püspökileg jóváhagyott énekeket. A gyűjteményben sok régi katolikus magyar ének is felszínre került, a boldogságos szűzről, a magyar szentekről, a szent jobbról szóló énekek, amelyeket a reformáció szinte feledésbe sülyesztett, azonkívül számos új dicséret, leginkább a szentek tiszteletére. Az átköltött vagy újonnan szerzett énekek írói közül az irodalomtörténet egyet sem ismer közelebből, az énekköltők talán szándékosan is homályban maradnak az első kísérletet tevő Hajnal Mátyás jezsuitán kívül; csak a kiadók és összeállítók nevezik meg magukat; így ismerjük — az igaz, hogy inkább már a XVII. század második feléből — mint kiadókat Kisdi Benedek, Szegedi Lénárd, Szelep- csényi György, Illyés András püspököket, mint szerkesztőket pedig Kájoni János csiki minoritát, Illyés István és Náray György esztergomi kanonokokat. Ez énekeskönyveknek mindenesetre nagy érdemük, hogy a katolikus isten- tisztelgetet is jó részben magyarrá tették, továbbá hogy néhány régi magyar egyházi éneken kívül számos eredeti magyar dallamot is megőriztek a mai kor részére, főképp a Kájoni-féle *Cantionale catholicum*.

A szombatosok énekköltése.

Eredeti vallásos költészetet csak egy felekezetenél találunk, a magyar reformáció legszélsőbb hajtásánál, a szombatosoknál. Az ő énekköltészetük is a XVI. században gyökerezik, de fejlettebb és eredetibb virágai a XVII. század első harmadában nyílnak. Mint akik az új szövetséggel együtt a keresztyén ünnepeket is elvetették, egészen új énekeket voltak kénytelenek szerezni az ótestamentumból átvett ünnepekre, az év minden szombatjára, a pászka (husvét), a zsengék (pünköst), a sátorok ünnepére és a zsidó vallás egyéb szent napjaira. A keresztyénekkal közösen csak a zsoltárokat énekelték, de nem a Gálszécsi, nem a Batiziak és Sztáraiak, sőt még a Szenczi Molnár fordításában sem, hanem Bogáti Fazekas Miklós átdolgozásában, aki először adta magyarul a teljes zsoltár-

könyvet. Bogáti sem tartozik a gyöngébb verselők közé, de sokkal fejlettebb formát mutatnak az eredeti, a tulajdonképpeni szombatos énekek névtelen vagy ismeretlen nevű szerzőktől. Mély áhitat, szelid türelem és szinte túlvilági rajongás tölti be ezt az egész énekköltészetet; áhitattal fordulnak az ószövetségi egy istenhez, megadással tűrik a hitükért szenvedett üldözést, rajongva vágyódnak, akárcsak a középkor keresztesei, a szentföld és ott Jeruzsálem után, remélve várják a Messiás eljövetelét és az azután bekövetkező nagy szombatot, az ezeréves boldogságot. Hitükben és költészetükben mindinkább elszakadnak a kereszténységtől, mikor *Pécsi Simon*nak, Erdély híres és tudós kancellárjának vezetése alá kerülnek; ő t. i. lefordítja számukra a zsidó imádságos könyvet, még talמודi részeket is átültet, valóban zsidózókká teszi őket. Ekkor már közeledik a végzetes csapás, amelyet az 1638. évi dési országgyűlés mér reájuk. Országos törvény tiltja el a szombatosságot, vallásos irataikat máglyán égetik el; de közülök rejtőzve, hitüket eltitkolva, egynéhányan megmaradnak a legújabb időkig, 1668-ig; énekeskönyveik, vallásos irataik közül is, amelyek természetesen nyomtatásban nem láttak napvilágot, mind több és több darab került elő a XIX. század második felében, hogy magukra vonják egyházi és irodalmi történetírók figyelmét.

2. Világi költészet; Balassa-utánzók.

A XVII. század világi költészetén Balassa uralkodik, az ő strófáját és rímeit, szókincsét és fordulatait használják, sőt érzéseit és gondolatait is átveszik azok az előkelő származású, többnyire főrangú költők, akik nem annyira hivatásból művelik a lírát, mint inkább a főrendi neveléssel járó szokás- és divatképpen.

Rimai János.

Külső és belső körülmények legszorosabban hozzákapszólják Balassához az evangélikus vallású Rimai Jánost (1573—1631), mint aki a szó igazi értelmében átviszi és fenntartja Balassa irányát a XVII. században. Rimai még gyermekifjú korában megismerkedik Balassával, aki bizalmával tünteti ki és aki a maga hivatott utódját látja benne. Rimai méltónak mutatta magát a nagy költő barátságára, mert szóval és írásban védte Balassának holta után is sokszor megtámadott becsületét és külön költeményben magasztalta hősi halálát. De náláját leginkább azzal mutatta ki, hogy összeszedte és sajtó alá készítette híres mesterének — a virágénekek elhagyásával — költeményeit, amelyekhez csatolta a maga lírai termékeit, de amelyek már csak halála után jelentek meg (először talán 1634-ben) valószínűen a következő címmel: *A Néhai tekintetes és Ngos vitéz Urnak Gyarmati Balassa Bálintnak; Es amaz jó emlékezetű néhai Nemzetes Rimai Jánosnak igaz hazafiának és a' Magyar nyelv két ékességének Istenes Eneki*. A sors, a *fata libellorum*, bőségesen megjutalmazta a Balassának tett szolgálatokért, mert amit egymaga sohasem ért volna el, Balassával együtt és Balassa kedvéért egyike lett a legnépszerűbb magyar költőknek, akinek költeményeit az *Istenes énekek* újabb meg újabb kiadásában olvasta a magyar közönség, akinek neve és költői dicsősége végkép összeforrt Balassáéval.

Rimai a természettől is örökölt tehetséget, a latin költőkön is művelte elméjét, de legtöbbet tanult mesterétől, Balassától. Vallásos költeményeiben bűnbánattal marcangolja magát, mintha csak Balassa vétkei terhelnék lelkét. »A végek dicséreti« hatása alatt ő is szerez egy *katonaéneket*, mint Balassa, ő is

Az

*Jó emlékezetű, Istenben
ívősségesen nyúgató*

NEHAI NEMÉS
Es Nemzetes

RIMAI JÁNOS-
NAK,

Istenes Eneki kö-
vetkeznek.

116. kép. Rimai Istenes
énekeinek címlapja.

118. kép. Rimai János
címere.

éneket mond a *kikeletnek kellemetes és kívánatos voltáról*, siratja a haza romlandó állapotját, végül szerelmi dalokat intéz Éva, Ilona és Lydia nevű kegyesekhez, de virágénekeit gondosan elrejtí, úgy hogy híruk sem támad és napfényre is később (alig néhány évvel ezelőtt) kerülnek mint Balassa szerelmi lírája. Balassával összehasonlítva, azonnal szemünkbe tűnik, hogy nem annyira az érzés mint az elmélkedés embere. Istenes énekei is tele vannak tanító részletekkel, de külön költeményeket ír a szerencse forgandó voltáról, az idő állhatatlanságáról és bár maga fejedelmeket szolgált, császári kegyben is részesült, nem győzi eléggé magasztalni az arany középszer, az udvarok fényétől messzeeső szabad mezei életet. A latin költőkből sokat merít, de nem a renaissance-koriakból, mint Balassa, hanem az igazi klasszikusokból, Ovidiusból; didaktikus hajlamánál fogva pedig *Cato distichonaihoz* fordul, amelyeknek verses fordításával is megpróbálkozik. Rimai magának is akadt nemcsak tisztelője, hanem közvetlen követője is, *Madách Gáspárnak*, a nagy Madách egyik ősenek, személyében, akinek azonban vallásos és elmélkedő, nagyjából fordított énekei nem jelentek meg és mi nyomot sem hagytak maguk után.

117. kép. Rimai János
alírása.

Beniczky Péter.

Az ellenreformáció szelleme hatja át Beniczky Pétert, akiben különös módon összefoly két oly különböző hatás, minő a Balassáé és Pázmányé. Beniczky szintén előkelő ember volt, atyja is, maga is híven szolgálta a királyt, amiért arany sarkantyus vitéz lett. Rövid katonáskodás után pozsonymegyei birtokaira vonult és mint gazdag földesúr ott élte le életét, barátokozva és perelve rokonaival és szomszédaival. Rendi társaitól legfőlebb az különböztette meg, hogy jól bánt jobbágyaival és hogy örömet verselgetett. Vallásos és tanító költeményeit sajtó alá készítette, de ő sem érthette meg a megjelenésüket, mert 1664-ben, körülbelül 58 éves korában, meghalt. Költe-

ményei kinyomatását barátjára, Bartók István nagyprépostra, bízta, aki hűségesen meg is felelt feladatának, de az 1664. évi nagyszombati kiadásnak csak kolozsvári utánnomását ismerjük 1670-ből, amelyet számos más, a XIX. század elejéig tizenöt kiadás követett. Versei tót nyelven is elterjedtek, még pedig máig is eldöntetlen, hogy saját átdolgozásában-e, vagy másnak a fordításában. E kiadásokban természetesen virágénekek nem találhatók, de azért nem adjuk fel a reményt, hogy valamely levéltár rejtékéből előbukkannak az ő szerelmi dalai is, amint az Balassával, Rimaival és Barakonyival történt.

A *Magyar ritmusok*, amint a cím is jelzi, valóságos és oktató költeményekből állanak; de tulajdonképp az előbbieken is sok az elmélkedés. Az ő istenes énekeiben is halljuk az istenbe vetett erős bizodalomnak, a gyötrő büntudatnak, már korábbról ismert hangjait, de azt is észre kell vennünk, hogy nem a zsoltárkönyv, hanem Pázmány *Imádságos könyve* a főforrásuk. Beniczky, a buzgó katolikus, sokszor

119. kép. Beniczky címere.

nem tesz egyebet, mint Pázmány hathatós prózáját önti Balassától eltanult versformákba. Népszerűségét azonban nem annyira katolikus ízű vallásos költeményeinek köszönhetette, mint *példabeszédeinek*, e könnyed, szinte dalszerű, tanító versikéinek. Minden példabeszéde egy-egy Balassa-versszakból áll, amelyekben hol találóan, de hol elnyújtva, néha kedvesen, de néha szellemtelenül, magyaráz szólásokkal és közmondásokkal, hasonlatokkal és példabeszéddel egy-egy életigazságot. E harmadfélszáz versben, amelyeken szintén meglátszik Pázmány műveinek a tanulmányozása, tömördek nyelvi kincset őrzött meg Beniczky és nem kevés szállóigének lett az elterjesztője. Ehhez az érdeméhez hozzájárul, hogy a *példabeszédekben* egy új műfajt teremtett, a magyar, még pedig az eredeti magyar *epigramma* műfaját, amely megérdemelte volna a továbbfejlesztést.

Zrinyi lírai költeményei.

A Balassa-utánzástól a kornak csak egy költője tartja magát távol: Zrinyi Miklós.

A korszakos nagy eposzíró a líra terén is kiemelkedik és társainál jóval önállóbbnak mutatkozik. Már a *Feszületre* írt éneke méltán sorozható a katho-

MAGYAR RITHMUSOK

AVAGY VERSEK,

Melleyeket írí Nemzeres
BENYECZKI PETER
Szerelt Vitez.

Élső Réfzö szép Isteni dí-
steteket. és pönhetaria sag-
tára lodiio énekeket foglal
magában.

láfodik közönséges Ma-
gyar példa befizédekét szép
oktatással.

COLOSVARAT,

Nyomatva Veretegyhazi Szentysél
Mibály. 1670.

120. kép. Beniczky Magyar ritmusainak címlapja.

likus vallásos költészet javaterméséhez, a magyar történelem nagyjait dicsőítő, vagy életigazságot hirdető, szintén Balassa-strófába foglalt epigrammái versenyeznek Beniczky *Példabeszédeivel* (hogy melyik tanult a másiktól, vizsgálatra érdemes kérdés), de igazán lírikussá szerelmi költeményei avatják. Pedig e költeményei sem jelennek meg közvetetlenül, hanem az akkori olasz költészetben divatos idillek és az ókori klasszikusoktól reánk maradt heroidák formáját öltik magukra. Idilljeiben (*A vadász Violához, Tityrus és Viola, Vadász és echo*) szerelmes szíve hányódását, kétségét, reményét hangoztatja, nem a maga, hanem a vadász ajkával:

Egy megbúsult vadász kikelet idején
Egykoron könnyű nyilát kezében vévén,
Egy sebes szarvasgémnek nyomát keresvén,
Sokat, de hiában, járt Dráva erdején.

Végre fáradságát hogy hiába látta,
Egy nagy jegenye dült fát nem messzi láta,
Ahol fáradságát leülve mulatá,
Gondolván, bánatját, hogy evvel mulatná...

A szép Violának nagy kegyetlenségét,
Magas kőszikláknak engedetlenségét,
Sokszor könyveivel írta keménységét,
Az dült fáru mostan így kezdé el versét:

»Ő te szép Viola, te két szemed mely szép,
Annyira kegyetlen hozzám, mint márványkép,
Most minden vigaszik az kikeleti nép,
Csak az én örömöm temiattad nem ép.

Most sívó oroszlány leteszi haragját,
Most erdei kan nem köszörüli fogát,
Te kegyetlenségednek nem látom módját.
Örökkén rám gyújtod szüvednek haragját.

Mit használ, ha szüvem olthatatlanul ég,
Ha kemény szüvedben van olvadhatlan jég?
Most mi jómra vagyon szépen megderült ég,
Ha szemem esőjének nem szakadhat vég.

Mit örülök rajta, ha hegyről lement hó,
Ha bánat úgy hordoz, mint erős szájú ló,
Ha az én sok könyvem árvízhez hasonló,
Ha bűm örökké nő, mint fára az komló.

Az én könyvem árvíz, és tenger bánatom,
Immár csak aliglan magamat állatom,
Mert több bű engem vér, azt igazán látom,
Hogysem hab kősziklát, vagy szél nagy fát parton.

Az Hekla tüzei nekem kegyelmesek,
Nékem Késmárk kövei engedelmesek,
A Dráva vizei nekem nem sebesek,
Csak a te szép szemeid nem kegyelmesek.

A tigris nem örül úgy véres prédában,
Mint te, ó kegyetlen, lölköm fájdalmában,
Gyönyörködöl szívem szaggattatásában,
Ó te vadnál vadabb s kegyetlenb magadban . . .»

Heroidaszerű költeményeiben (*Arianna sírása, Orpheus keserve, Orpheus Plutónál*) mithologiai személyekkel siratja el ifjúkori szerelmét, majd első feleségének korai halálát. Ne ütődjünk meg azon, hogy Zrinyi burkolt formába önti a maga igaz érzelmeit, mert még így is őszintébbnek tartjuk eljárását mint lírikustársaiét, akik virágénekeiket nemcsak nyilvánosságra nem bocsátják, hanem úgy elrejtik, hogy csak századok múlva kerülnek napfényre. Egyébiránt e költeményekben a mesterkelt külső alatt is van annyi hév, olyan erős szenvedély és oly mély fájdalom, hogy líraiságukat azonnal átérezzük és hogy akár a vadászban (a költő találóan nem pásztor képében mutatkozik be), akár Orpheusban könnyen ráismerünk Zrinyire. Minden álarc nélkül áll elénk abban a megható elégiában, amelyet *Fia halálára* írt. Erotikus tartalmú idilljeivel és heroidáival mindenesetre jelentős lépést tett a szerelmi költészetnek a magyar irodalomban való elismertetéséhez.

Barakonyi, Petrőczy, Koháry.

Balassa Bálint nyomain halad *Barakonyi Ferenc* felvidéki földbirtokos, Zrinyi és Gyöngyösi kortársa. »Júliácskáját, gyenge violáját, piros rózsácskáját, majoránnácskáját, szép termetű és jókedvű szőlő madárkáját«, azután Marinkát, Zsuzsánnát, Anuckát, Katát és Erzsókát sokszor megénekelte. Mintha Balassa Bálintot hallanók. Az ő nyelve, képei, gondolatai elevenednek fel a tehetséges tanítvány költészetében. Balassa Bálint iskolájához tartozik gróf Pekry Lőrincné báró *Petrőczy Kata Szidónia*, az első magyar költőnő is, akiről érdemes bővebben megemlékezni. Az előkelő nemeshölgy egy felvidéki főúri családnak volt a gyermeke; korán Erdélybe került s ott ment férjhez Pekry Lőrinchez, a II. Rákóczi Ferenc pártján álló gazdag földbirtokoshoz. Férje szerette, de azért szívesen időzött más nők társaságában s megismétlődő hűtlensége nagyon fáj a vallásos kedélyű, mélyen erkölcsös, okos asszonynak. Panaszait költeményekbe foglalta s bennük kesergő lélekkel panaszkodott ura elhidegüléséről.

Sebes árvizeknek,
Kegyetlen szeleknek
Érzem kemény zúgását;
Szívemnek fájdalmit,
Iszonyú kínjait,
Szemeim könnyhullását —
Meg nem állíthatom;
Óráként jajgatom
Szerencsém változását.

Már elfogyott nékem
Minden reménységem,
Vég órámat nem várom;

Sőt mind éjjel-nappal
Epedvén sok búval
Fájdalmitat jajgatom;
Minthogy így gyötrődöm.
Szörnyen emésztődöm —
Halálomat óhajtom.

Nincsen orvossága,
Semmi vigassága
Búban epedt szívemnek;
Kevés a szánója,
Nincs vigasztalója

Jaj, ily reménytelennek —
Nemhogy enyhítője,
Avagy segítője
Lehetne én ügyemnek.

Csak egy lehet nékem:
Halál segítségem,

Hogy elfelejtsem búmat;
Ő majd megenyhíti,
Sebemet békíti,
Gyógyítja fájdalmimat;
Elveszi szívemről,
Letörli szememről
Gyakor könnyhullásimat.

Gróf Koháry István versei is panaszos hangúak, de az előkelő főurat nem a szerelem keserősége gyötörte, hanem súlyos börtönbüntetése. Koháry István I. Lipót király legelszántabb katonáinak egyike volt s a Felvidéken nagy hősiességgel védekezett Thököly Imre kuruc felkelői ellen, úgyhogy mikor a kurucok fogságba ejtették, bilincseket vertek rá s Munkács várába zárták. Itt írta búslakodó költeményeit »sok ohajtás közben, inség viselésében, éhség szenvedésben, keserves rabságban«. Gyengén rímelő elmélkedéseiben alig van itt-ott némi költői lendület. Csupa panasz és iskolás filozofálás. Száraz tanító-költészet.

Az említetteken kívül még több más költőt lehetne említeni. *Radvánszky János*, a kuruc idők lelkes harcosa, *gróf Balassa Bálint*, a nagy Balassa Bálint nemzetségének tagja, *gróf Rákóczi Erzsébet*, a házasságában csalódó, különő nő-költő, *gróf Keglevich Péter*, *gróf Zichy Péter*, *gróf Pázmány Miklós*: mindezek megpróbálkoztak a költészettel. A jóakarát megvolt bennük, de elmélkedő és kesergő verseik nem tesznek számot a magyar líra fejlődésében.

A kurucvilág lírája.

Az 1670-es évektől kezdve új költészet izmosodását észlelhetjük. A Habsburg-ház részéről a magyar alkotmány és vallásszabadság ellen intézett támadások ellenállásra izgatták a nemzetet s a fegyveres küzdelmek zajában csakhamar felzendültek a népies jellegű magyar hazafias költészet hangjai is. A költő Zrinyi Miklós halála s a törökökkel kötött lealázó vasvári béke után Magyarország előkelői titkos szövetségre léptek a Habsburg-család ellen s évekig tervezgették, hogyan lehetne függetlenné tenni az országot. Ezt a szövetséget, a Wesselényi-féle összeesküvést, fölfedezték, az összeesküvés igen előkelő vezérei 1671-ben halállal lakoltak szándékaikért. I. Lipót súlyosan büntette a nemzetet. Az országra nagy adót vetett, idegen katonaságot hozott be, új adónemeket honosított meg s hozzálátott a protestantizmus kiirtásához. A református és evangélikus templomokat elfoglalták, a tanítókat elűzték, a lelkészeket elfogták. Az egykorú költemények keseregye szólnak a szörnyű üldözésekről. E korból való az *Üldözött protestánsok éneke*, *Az anyaszentegyház állapotján való siralom*, a *Papvilág Magyarországon*, a *Gályarabságra hurcolt prédikátorok éneke*, a *Magyarország romlásáról* s a *Czeglédi István haláláról* szóló kesergő ének. A protestáns helységek lelkész és tanító nélkül maradtak s a híveket jó szóval, erővel áttérítették a katolikus vallásra. Csak maguk a jezsuiták, saját jelentésük szerint, 1673-ban tizenötezernél több protestáns hívőt nyertek meg a katolikus hitnek. Egyedül Erdély maradt békén. Ide, Apafy Mihály fejedelem

védelme alá, menekültek azok a magyar nemesek, akiket I. Lipót önkényuralma üzött ki a felsőmagyarországi vármegyékből. Ekkor zendült föl a bujdosó vitézek táborában az a *kuruc tábori dal*, mely talán leghívebben magyarázza az akkori magyarság elkeseredését:

Te vagy a legény Tyúkody pajtás!
Nem olyan mint más, — mint Kuezug Balázs.
Teremjen hát országunkban jó bor, áldomás...
Nem egy fillér, — de két tallér kell ide, pajtás!

Szegény legénynek olesó az vére:
Két-három fillér egy napra bére;
Azt sem tudja elkölteni, mégis végtére
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére!

Rajtunk német dúl, rajtunk török jár,
Tűz-vassal pusztul ország és határ;
Ez az istentelen német annyi kárt tött már:
Hozzá képest hogy mit sem tött török, sem tatár.

Az nagy uraknak mézes szókot hány,
S hozzá hódúlnak, mint bodúlt zsákmány...
Hej nagy urak! nem keresztyén az, aki pogány:
Rosszabb penig még ennél is labane, valahány.

Mindent ígér, de csak szorúltában, —
Semmit bé nem vált, ha szabadjában;
Az németnek — ebhitűnek fogadásában
Ne bízz többet, mint az ebnek ugatásában!

Pusztítani jött, nem segítségre, —
Hogy elfoglalja országunk végre;
Álnoksággal nemzetünknek esküdt vesztére:
De az Isten ráfordítja még ő fejére!

Csak azt nézd pajtás, hogy labane hol van?
Csak azt vágd pajtás nagy búsultodban.
Mert e pogány kiöl mindent édes hazánkban,
Vágd tehát még a magyart is társaságában!

Tölts kupámba bort, az lölkemnek bort;
Német vesztére üljük meg a tort.
Ma egymással — bajnoktárssal együtt iszunk bort,
Virradatra úgy üssük meg az német tábort!

Töltsd az kupákat, — töltsd az pulhákat,
Készen tartsd jó, súlyos szablyádot.
Ugy igyál bort, hogy ha hallod a trombitákat --
Vért ihassál s német testből rakj garmadákat.

Bort kupámba, bort! embert a gátra!...
Tyúkody pajtás, induljunk rája!
Verjük által az labaneot a másvilágra, —
Úgy ad Isten békességet édes hazánkra.

A bujdosók, kik a török határszélről s Erdélyből éveken keresztül szakadatlanul támadták a királyi Magyarország területén őrködő császári tábor-

nokokat, akkor érték el nagyobb sikereket, mikor Thököly Imre gróf állott az élükre. (1678.) A várvavárt nemzeti hőst, XIV. Lajos francia király pártfogoltját, lelkesen üdvözltek a fölkelők s táboraikban új dalok zendültek meg a diadalmasan előretörő vezér dicsőítésére. Az öröm s a búsongás együtt járt a hadi sikerekkel és kudarcokkal. Amint Thököly idejében, akként váltakoztak II. Rákóczi Ferenc felkelésének évei alatt (1703–1711.) a diadalénekek és a kesergő nóták. Ha jól állt a kurucok ügye, hetyke hangon, gúnnyal s lelkesedéssel szólaltak meg névtelen énekeseik; ha szétverték csapataikat, borongó dalokba öntötték keserőségüket. Ez a népies jellegű líra értékes alkotásokat mutat. Mind a vallásos, mind a vitézi, mind a bujdosóénekeket megragadó hazafias hevület hatja át. A költemények nyelve zengő, verselése — a régebbi magyar költészet termékeihez viszonyítva — meglepően könnyed. Szilaj kétségbeeséssel gyűlölködő, búshangú népies költészet ez; az egész kort mozgató érzelmeknek és gondolatoknak hű kifejezője. Azonos felfogás jellemzi e költészetet: harag és megvetés az idegenek, főképen a német elnyomók ellen; bizalom a magyarság vitézi erényeiben és az isten igazságosztásában; s bizonyos dölyfös egykedvűség, fenyegető dicsekedés, nekiszilajodott sírvavigadás. Hogy kik a szerzői ezeknek a becses kuruc énekeknek, erre a kérdésre nem lehet kielégítő feleletet adni. Néhány nevet — többnyire csak pusztá nevet — tudunk, de a verssorok kezdőbetűiből a néven kívül alig lehet egyebet kihámozni; azok a kéziratok pedig, amelyekből a kuruc énekeket egybeírták és kiadták, nem szólnak bővebben a költemények íróiról.

Az olyan énekek, aminők a *Rákóczi Ferenc könyörgése*, *Rákóczi-nóta*, *Bujdosó Rákóczi*, *Csinom Ferkó*, *Balogh Ádám nótája*, *Buga Jakab éneke*, *Sírva írt levelem*, *Most jöttem Erdélyből*, *Őszi harmat után*, *Egy bujdosó szegénylegény*, s a többi hazafias, vitézi, bujdosó- és virágének, — mindenkor számot tesznek a népies jellegű magyar líra fejlődésében. Ezt a költészetet, melyet a háborús idők csíráztattak ki, a magyar nép fantáziája növelte naggyá s valóban értékessé. E költeményeket megindító dallamaik, változatos formáik, drámai élénkségük, keserű humoruk, megható vallomásaik s szellemük és nyelvük tősgyökeres magyarsága a régi magyar irodalom gyöngyeivé teszik. Ime e költészet egyik búcsúhangja, az idegen földről hazulra küldött végső sóhaj: a kuruc idők végét s a felkelések gyászos elhanyaglását jelző *Egy bujdosó szegény legény*...

Egy bujdosó szegény legény,
Idegen földön jövevény,¹
Üldögel az erdők mélyén,
Hogy ne is látná az napfény.

Terebély nagy sátoros fa,
Szomorkodván ül alatta;
Sárga levél béhullatja,
Az madár is elsiratja.

Fakó lova ott füvelget,
Le sem vötte kantárt, nyergeket;
Hegyes tört az nyergen cserget,
Rácot rajta már nem kerget.

Fejér abaköpnögyegje
Az legénynek leterítve;
Nyakbanvető farkasbőre,
Bús fejével arra dől le.

Sárga levél csak hulldogál,
Bús madárszó csak sírdogál,
Nyugszik ő is, vagy álldogál:
Csak szomorú nótát tanál.

»Rossz világ van idehaza,
Bujdosik már az katona,
Édes anyja ha siratja,
Egész világ csak átkozza.

Erdők, berkek, vad kősziklák
Bús fejünket lappongtatják;
Ezek mégis bátor tanyák:
Bujdosókat nyugosztalják.

Levelét fa csak hullatja,
Keltünk-jártunk eltakarja,
Kis madárka bús szózatja
Hírünk-nevünk elsiratja . . .

Úgy elmegyek, meglátjátok,
Soha hírem se halljátok;
De ha mégis hallanátok,
Tudom, hogy megsiratnátok!

Piros kantár a kezembe,
Piros csizmám a kengyelbe,
Indulok lengyel végekre,
Búsan nézek hazám fele.

Szülőföldem, Isten hozzád! . . .
Az hazám már Lengyelország,
Az hazám már Lengyelország,
Mégis sírva gondolok rád!»

S az merre jár lova lába:
Búsul az erdő utána,
Árnyékot borít reája,
Elbujdosó katonára.

Az az árnyék elfedezzen,
Az az ösvény elvezessen!
Szíved mindent elfelejtsen,
Hogy ne fájjon, emlékezzen!

— Ez éneket oly időben
Szörzék Ungh vize mentében,
Mikor volnánk menőfélben . . .
Vezéreljen a jó Isten!

IV. FEJEZET.

AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORÁNAK EPIKÁJA.

1. A XVI. század epikájának folytatása.

XVII. század olvasói jó ideig és nagyobbbrészt az előző korszak elbeszélő költészetének a terméséből élnek. A XVI. század bibliai históriáiból merítenek erkölcsi tanulságot, históriás énekeiből szereznek történeti ismeretet, verses és prózai széphistóriáiban találják gyönyörűségüket. E műfajok néhány újabb termékkel gyarapodnak, de talán egy hajszállal sem emelkednek magasabbra, mint ahol a XVI. században állottak. *Szent János apostol históriája* Kolosi Török Istvántól (1635), *Szinan basa históriája* Szöllősi Istvántól (1635), *Fortunatus históriája* egy névtelentől (1651, prózában), ezek a különben is idegenből átdolgozott művek ott folytatják, ahol XVI. századi műfajbeli rokonaik elhagyták. Külön említésre legfőlebb Köröspataki János mezőcsávási papnak két históriás éneke méltatható, melyek két, egymással összefüggő, egykorú eseményt beszélnek el Lupuj moldvai vajdáról (1655) és II. Rákóczi György havasalföldi győzelmes hadjáratáról (1656) Tinódiéhoz hasonló történeti hűséggel, de az övénél jobb verseléssel és élénkebb előadással.

2. A Zrinyász és Zrinyi egyénisége.

Az elbeszélő költészet mezejének e törpe bokrai, e fonnyadó fűszálai közül egyszerre csak feltornyosul előttünk egy hatalmas törzsű, egy óriás koronájú, ég felé törekvő tölgyfa, az első magyar műeposz, gr. Zrinyi Miklós nagy hőskölteménye, a Zrinyász.

Zrinyi, a költő, a magyar nemzet legnagyobbjai közé tartozik; a XVII. század annyi szellemi és erkölcsi kiválósága sorából, Pázmány, Bocskay, Bethlen, I. Rákóczi György és II. Rákóczi Ferenc fenséges alakjai közül is szemünkbe tűnik, sőt azzal minden kortársát meghaladja, hogy fejét hármas babérkoszorú övezi, a hadvezér, az államférfi és a költő dicsősége ragyogja körül. Mint törökverő hős Hunyadira emlékeztet, nemzetfelrázó szózatai Széchenyit juttatják eszünkbe, hazafias hőskölteményéhez Vörösmartyig nincs hozzá fogható.

Vera Effigies Illustrissimi ac Excellentissimi Domini
 À ZRINIO et ostenditur plurimum Regnorum pro
 Hungaria Archiepi Comiti Dalmatiae Croatiae Slavoniae
 comitatum Zaladunensis et Smuchiensis Supremi
 Consilij Equitis Aurei Velleris ac consuevit
 Mutensis Hereditarij capitaneum Generalis Turco.

Sors Bona nihil aliud

Domini COMITIS NICOLAI PERPETVI
 Regni Dalmatiae Maritima Hereditarij Bani Regi
 qz. Agazonum Regnum in Hungaria Praefectus
 Comitis. Satra Regiaqz Maiestatis Camerarij infim.
 colapianorum Praefectusqz Legeradiensis et insulae draua
 majigin et cetera. Quam Joannes Tassius aduocatum Pinxit

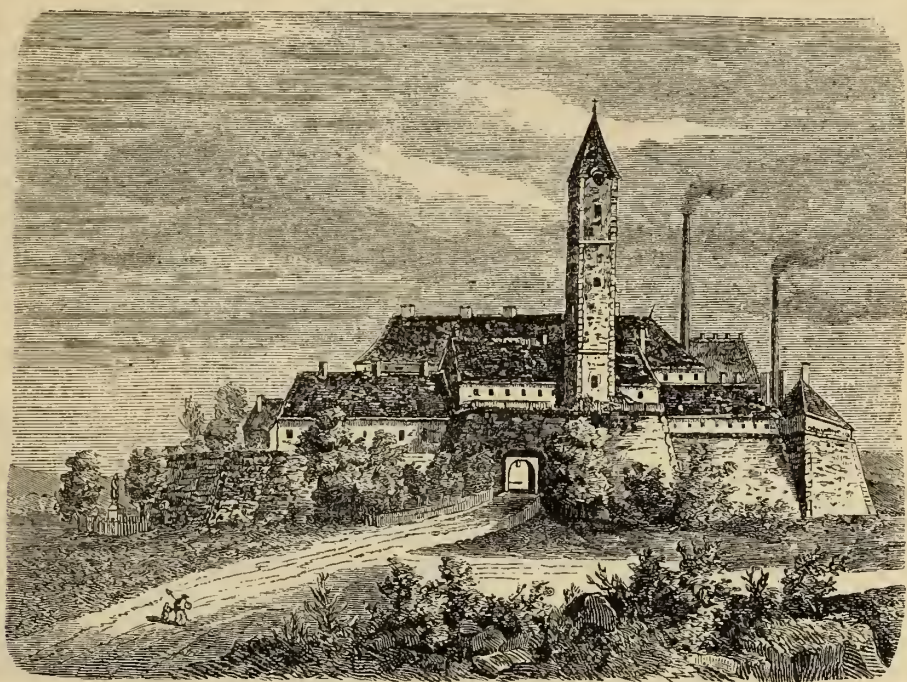
Gerhardus Brouckerus Viennae sculp.

GRÓF ZRINYI MIKLÓS

(Gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből.)

Zrinyi élete.

Zrinyi a Brebiri grófok ősi nemzetségéből, a már régóta vezérszerepet játszó Zrinyi-családból született 1620-ban; dédunokája volt a szigetvári vértanúnak, és fia a harmincéves háboruban korán elhalt Zrinyi György horvát bánnak. Atyját Pázmány térítette vissza a katolikus egyházba s az ő, valamint öccse, Péter, nevelését is Pázmány irányította; éppen ezért nemcsak fegyverforgatásban, hanem a tudományokban is jártas lett. Bár jezsuiták tanították előbb Grácban, majd Nagyszombatban, buzgó vallásossága sohasem vált elfo-

121. kép. A csáktornyai vár.

gult türelmetlenséggé; barátságot tartott protestáns főurakkal és tudósokkal, szívesen teremtett volna akármilyen felekezetüekből nemzeti hadsereget, hogy azzal kiverje a törököt. Az irodalom iránt valószínűen már Pázmány művei keltették föl figyelmét, de az írói, a költői hajlamot minden bizonnyal az a másfél esztendő fejlesztette ki lelkében, amelyet olasz földön töltött a régi műreemek, az újabb tudományos és költői művek megismerésével. Csak 18 éves ifjú, mikor hazatér, de itthon nagy tisztségek és országos gondok várják. Mint légrádi és muraközi főkapitány, majd mint ezenfelül zalai és somogyi főispán, védi a maga kiterjedt birtokait és a Dunántúlnak ezt az egész vidékét a török ellen; később a harminc éves háború színterére rendeli a király, aki hadi tetteiért tábornomesterré nevezi ki, mindennemű érdemeiért pedig horvát bánná. Zrinyi eddig is folyton hadakozott a Dunántúl basáival és a kóbor török-tatár csapatokkal, ezentúl még nagyobb hévvel teljesíti kötelességét. Közben egy magasztos eszme érlelő-

dik meg lelkében, ennek szenteli további életét, kardja és tolla erejét — és ez az eszme nem más, mint hogy: *magyar nemzeti sereggel kell a török igát lerázni*. Hadtudományi dolgozatokat, történelmi tanulmányokat, politikai röpiratokat ír e cél megvalósítására, sőt a Zrinyász is ezt szolgálja. — Nemcsak elméletben magyarázza törekvése szükséges voltát, hanem tettel is megmutatja a lehetőségét. Élte utolsó két évében, 1663 őszén és 1664 telén, oly sok és oly nagy győzelmeket arat a törökön tisztán a maga erejével, magyar-horvát csapatokkal, hogy Európa visszhangzik diadalainak híréből, hogy pápa és császár, idegen nemzetek és saját honfitársai elárasztják kitüntetéssel és üdvözléssel, hogy az egész keresztyén világ, mint egykor a Hunyadiaktól, most tőle várja a török hatalom megtörését. De a sors mostohasága őt, a politikai külső körülmények pedig Magyarországot megfosztották attól, hogy az ő nagy célja a kellő időben és az óhajtott módon megvalósuljon. A Habsburg-család megkötötte a lealázó vaskvár békét, Zrinyi pedig ugyanannak az évnek (1664) az őszén áldozatul csik egy vadkannak. — Magyarország csak egy emberöltővel később szabadul meg a török igától, akkor is új szolgáskodást hozó, idegen segítséggel. A magyar nép lelke századok múlva sem nyugszik bele Zrinyi véletlen halálába, hanem időnkint föl-fölveti azt a képzeletszülte mende-mondát, hogy a bécsi udvar veszítette el a kor legnagyobb magyarját.

Zrinyi prózai munkái.

Dicsőséges pályáját, emberi és hazafiui nagyságát leghívebben illusztrálják prózai és költői munkái. A *Tábori kis traktáiban* és a *Vitéz hadnagyban* a hadvezér mutatkozik benne, aki a régi magyar harci szokásokat egyesíteni tudja a hadi tudomány legkiválóbb tanításaival, a maga és itthon szerzett tapasztalatait párhuzamba állítja idegen és külföldi hadviselők módszerével. Jelentősebbek politikai művei, amelyekhez soroljuk *Mátyás király életéről való elmélkedéseit* is. Ebben Macchiavelli nyomán egy nemzeti magyar király eszményképét rajzolja, hogy az ilyen után való vágy soha ki ne vesszen honfitársai kebléből. *Síralmas panaszában* a német veszedelemtől óvja a magyar nemzetet, különösen arra figyelmezteti, hogy szabad királyválasztási jogát el ne játssza, hanem őrizze meg akkorra, amikor az isten egy új Hunyadiban vagy Mátyásban megváltót küld számára. Leghatalmasabban bontakozik ki írói ereje, legmagasabbra lendül szónoki heve *Török áfium ellen való orvosságában*, amely jó darabig a *Síralmas panasszal* együtt csak kéziratban forgott, de amelyet Forgách Simon kuruc generális ki is nyomtatott 1705-ben. Magyar nemzeti büszkeség és mély hazafiui bánat hatja át ezt a művet, amely már jelszavával is megrázta a lelkeket: *Ne bántsd a magyart!* A török mérget akarja kiirtani a magyar nép szervezetéből, amely már egészen isten akaratának, a sors rendelkezésének tartotta a török igát, de a mű németgyűlölettel is eléggé eltöltötte az olvasót, úgy hogy kuruc buzdító szózatnak is bizvást elkelt. E művekkel Zrinyi nemcsak a hadtudományi és politikai irodalmat indítja meg, hanem a magyar prózának ezt a félig értekező, félig szónoki fajtát is nagyra fejleszti.

A Szigeti veszedelem.

Lírai költeményei, prózai munkái mind eltörpülnek életének legfőbb alkotása, nagy eposza mellett. Csak egy telet fordított hőskölteménye megírására s mégis azzal tette elmúlhatatlanná nevét, harminc éves korában már bevégezte tizenöténekes művét és azontúl »rettenetes bajvívó szablvával« kereste hírét,

122. kép. Zrinyi Szigeti veszedelmének címlapja.

mégis neve mellől háttérbe szorult a »hadvezér« szó és máig így emlegetjük : *Zrinyi, a költő*. A költői nagy alkotás 1651-ben jelent meg többi verses műveivel együtt (*Adriai Tengernek Syrenaia, Groff Zrini Miklos*) és a gyűjteményben *Obsidio Szigetiana, Szigeti veszedelem* címet visel, de az irodalomtörténetben és a közszájon *Zrinyiásznak* hívjuk, hogy már nevével is méltán emlékeztessen bennünket az *Iliászra*.

A Zrinyiász alapeszméje és célzata.

Zrinyit költői és vallásos, hazai és általános okok indították eposzírásra, azonkívül egy nagy nemzeti cél lebegett előtte. Zrinyi a bibliai históriák és verses krónikák alacsony porából fel akarta emelni a magyar elbeszélő költészetet az ókori és renaissancei műeposzok színvonalára, hőskölteményébe bele akarta önteni a maga vallásos meggyőződését, az ellenreformáció szellemét, meg akarta dicsőíteni a magyar vitézséget és önfeláldozó hazaszeretetet, be akarta mutatni a magyar nemzetet, mint a keresztyénség pajzsát, méltó emléket akart állítani ősenek, a leghíresebb Zrinyinek; végül szerette volna, ha műve felrázza a magyar népet százados fatalizmusából és hitet támaszt benne isten kegyelméhez, reményt a töröktől való szabadulásra. Szóval, amit Zrinyi mint lelkes magyar és buzgó katolikus átértzett, amit mint hadvezér a harctéren átélt és amit az ókor és renaissance költészetéből megismert, azt mind lerakta a maga nagyszabású és nagy célú költeményében. Valóban, a Zrinyiásznak nem az a célja, hogy egy vár ostromát írja le, hogy egy hős vezért dicsőítsen. A költő érezte, sőt tudta, hogy egy vár megtartása vagy cleste, egy vezér életbenmaradása vagy halála nem oly nagyszerű tárgy, amely az elbeszélő költeményt eposzeiává emelné. Azért is belevitte művébe korának vallásos és hazafias felfogását, a csekély tárgyat fenségessé változtatta, midőn egy nem nagyfontosságú vár ostromához hozzákötötte a török szolgaságba süllyedt Magyarországnak a felszabadulását, a török áfiumtól elalélt nemzetének újraébredését.

Zrinyi ugyanis az ozmán uralomban isten méltó büntetését látja; a haza azért jutott az enyészet szélére, mert a magyar nép elhagyta ősi vallását, amelyre szent királyai térítették, és mert nem tiszteli többé Szűz Máriát, az ország patronáját. Így fordítja meg az ellenreformáció költője a protestánsok vádját, akik éppen a katolikus vallásban keresték az ország romlásának okát. Egyszersmind így hatja át Zrinyit az ó-testamentum szelleme, amely szerint az erős bosszúálló isten a vallásos bűnökért politikai büntetést mér a népre.

A bűnbe süllyedt nemzetet a végpusztulástól csak egy evangéliumi tett mentheti meg. A nemzet maga nem méltó a megharagított isten kegyelmére, magától nem is vihetné végbe szabadulását, de istennek valamely kedvelt vitéze megválthatja a magyar népet, ha, mint Krisztus, ártatlanul vérét ontja érte. A megváltásnak eme újszövetségi nagy tettére ki volna a költő szemében hivatottabb mint híres őse, a szigetvári Zrinyi Miklós, aki valóban hősi halállal halt a török ellen hazájáért és vallásáért?

Zrinyi e szerint eposzában összeolvasztja a reformáció felfogását az ellenreformáció szellemével, Szigetvár ostromát a török ellen folytatott háboruk egyik legkimagaslóbb eseményévé teszi, hőset pedig a keresztyénség vértanujává, a nemzet megváltójává avatja.

A Zrinyiász cselekvénye.

Én, az ki azelőtt iffiu elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küzkedtem Viola⁷ kegyetlenségével:
Mastan immár Marsnak hangasabb versével

Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát,
 Ki meg merte várni Szulimán haragját,
 Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
 Az kinek Európa rettegte szabljáját.

Músa ! te ki nem rothandó zöld laurusbul
 Viseled koszorúdat, sem gyöngye ágbul;
 Hanem fényes mennyei szent esillagokbul
 Van kötve koronád, holdból és szép napbul;

Te, ki szűz anya vagy, és szülted uradat,
 Az ki örökkén volt, s imádod fiadat,
 Ugy mint Istenedet és nagy monarehádat,
 Szentséges királyné ! hívom irgalmadat.

Adj pennámnak erőt, úgy irhassak, mint volt
 Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt,
 Megvetvén világot, kiben sok java volt;
 Kiért él szent lelke, ha teste meg is holt.

Engedd meg, hogy neve, mely mast is köztünk él,
 Büvöljön jó híre, valahol nap jár-kél,
 Lássák pogány ebek: az ki Istentül fél,
 Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.

A költő a boldogságos szüzet hívja segítségül, hogy méltó módon énekelhessen annak megváltó haláláról, aki örömmel áldozta fel magát Krisztusáért. Szinte természetesnek tartjuk, hogy az eposz esdekvényét csodás elem hassa át: az égből induljon és a mennyben végződjék. Ime a cselekvény tulajdonképp egy égi jelenettel kezdődik. Isten letekint a földre, látja, hogy a magyarok megvetik őt s az ő igaz vallását. Pedig a világon egy néppel sem tett több jót mint a magyarokkal; kihozta őket Scythiából, mint a zsidókat Egyiptomból, vezette őket a tejjel-mézzel folyó Magyarországba, térítette őket az igaz keresztyén (katholikus) hitre, emelte királyaikat tisztességre, dicsőségre, s íme, minde jókért a hálátlan magyar nép elárulja az ő igaz istenét, eretnek vallásokat fogad be keblébe, erkölcstelenségbe sülyed. Bűneiket nem nézi tovább az Úr, megmutatja, hogy ő ama nagy bosszúálló isten, reábocsátja a magyarokra a törökök hatalmát és mindaddig töri, rontja őket, amíg vissza nem térnek elhagyott istenükhöz. Az isten parancsára fel is hozza Mihály arkangyal a pokolból Alektó fúriát, aki az elhunyt Szelim képében megjelenik az alvó Szulejmán szultánnak és hódító hadjáratra tüzei fiát a magyarok ellen, mert ha ezt a nemzetet igába hajtja, a többi keresztyének nem állhatnak meg előtte.

Szulejmán megindul birodalma összes erejével és először is két gyűlölt várat szeretne a földdel egyenlővé tenni: Egert és Szigetvárt. Sziget kapitánya, Zrinyi, hallva a szultán rettentő készülését, imádkozik a feszülethez, ne engedje isten, hogy a török végkép összetörje a keresztyénséget, feledje az úr a magyarok bűneit. S ha már csapást mér a magyarokra, hadd érje inkább őt sujtoló keze; ő örömmel megválna életétől. Isten elfogadja Zrinyi ajánlkozását, tudtára adja, hogy meg fog halni hazájáért, de mártiromságával elhárítja nemzetéről a romlást.

De Zrinyi nem csupán isten akaratából száll szembe a török veszéllyel, hanem szándékosan is a maga fejére idézi a hódító szultán haragját. Míg Szulejmán az ország határán habozva áll, addig Zrinyi meglepi és felkoncolja a szul-

tánnak egyik kedvelt emberét, a boszniai basát, a pécsi Olaj béget pedig elfogja. Szulejmán most már teljes erejével Zrinyi ellen fordul és megkezdődik a vár ostroma. Ágyuzás és aknázás, általános és részleges rohamok, nappali támadások és éjjeli lesek, az ostromlók betörései, az ostromlottak kirohanásai váltogatják egymást, amelyekbe magánviadok, a hű Deli Vid és a szilaj Demirhám, Zrinyi és Delimán párbajai vegyülnek. Mindezek fényes harci képek, elevenek és hívek, amelyek feltámasztják előttünk a XVI—XVII. század magyar hőseit és török vezéreit, amint egyespróbára szálltak vagy seregestül összecsaptak, világos fogalmat nyújtanak két századnak hadi életéről, amilyént Zrinyi, a hadvezér, élt és amilyenben Zrinyinek, a költőnek, is elég része volt, úgy hogy tapasztalatait nagyon kevésé kellett képzeletéből kiegészítenie. A harcok zaját azonban a költő tompítja néha követségek szavával és tanácskozások beszédeivel, a vérontás borzalmát enyhíti olykor szerelmi epizódokkal, a bűnös és tiszta szerelem egymást kiemelő két történetével.

Delimán, a vad tatár khánfi, szenvedélyétől ragadtatva megöli Rusztán basát, a szultán vejét, hogy a férj holttestén keresztül egyesülhessen a császár leányával, Kumillával, de a véren szerzett szerelmi gyönyörűség hirtelen megszakad Kumilla halálával. A tiszta szerelem hőseit természetesen a keresztyén táborban találjuk, Deli Vid és hűséges hitvese személyében. Borbála török katona ruháját ölti magára, úgy indul fogságba került férje fölkeresésére és kiszabadítására, ami sikerül is neki.

A változatos harci események, a közéjük ékelt szerelmi történetek, a fegyverzörgést felváltó hol lelkesítő, hol vigasztaló beszédek magyarázzák, hogy a költő az ostrom hosszú folyamán sohasem válik untatóvá vagy fárasztóvá, sőt mindvégig megmarad az érdeklődés nagy mesterének. Költői erejét éppen az ostrom utójának előadásában fejt ki teljes mértékben, midőn a harcot itt teszi legfenségesebbé; éppen ekkor mutatja meg költői mély belátását, midőn a történelem ellenére magával a szigetvári hőssel öleti meg a török császárt.

Szulejmán kétségbeesve serege folytonos kudarcain, a pokol hatalmához fordul. Varázslójával, Alderánnal, felidézi az ördögöket, de ezeknek nincs erejük Zrinyi ellenében, mert e kiválasztott vitéz nemcsak Magyarországot, hanem a keresztyénséget is védi. Isten leküldi angyalait, hogy űzzék szét a pokolbeli tábort és hogy majd egyenest ölébe vezessék a hősi halállal kimúló Zrinyinek és vértanútársainak lelkét. Mert Zrinyi már tovább nem tarthatja a várat, összegyűjti serege romjait, lelkesíti őket a vitézi halálra, minden kincsét máglyára veti, magára ölti legfényesebb ruháját, száz aranyat rejt ünnepi dolmánya zsebébe, hogy aki majd kifosztja, ne panaszkodjék a csekély préda miatt. Ekkor kirohan és a rettentő vitéz, Delimán elejtése után csak a szultánt keresi. Ezer meg ezer janicsár, számtalan testőr környezi a török császárt, de Zrinyinek egy sem meri útját állani, a menekülő szultánhoz ér és véget vet a hódító Szulejmán életének, a keresztyén világ legnagyobb veszedelmének.

Ez volt vége az nagy Szulimán császárnak,
Ez az ő nagy hies hatalmasságának,
Az Isten engedte gróf Zríni Miklósnak
Dicsőretit ennek hatalmas próbának.

Mikor bán visszanez, meglátja távulrul
Elmaradt serege török kard miatt hull,
Mint pásztor nyájához, ő hamar megfordul,
És így szól hozzájuk nagy hangos torkából:

ZARDAK Quarta

Jhonuüti nnek raggyo chillaia
 Jhon mo chataelan Framontanaia
 Ban cheli kederet ad en kesem ma
 Mellyet Jolon lölho chriemibon be fura.

2

Nem távsiki annak ueßelye haiaia
 Mellynek es chilla hvs care okos kormáma
 hiuseg uigfeg emek calamitára B
 Az melly es chilla got el ueßm nem fiadgia

3.

Mair en Magnes küaem portushos hvs engem
 Serencheissen üttem által ad cengeren
 Jmmar bardemat ad parton esmerem
 Mellyek nagy örömmel üttek en clömben

4

~~Jhonuüti nnek raggyo chillaia
 Jhon mo chataelan Framontanaia
 Ban cheli kederet ad en kesem ma
 Mellyet Jolon lölho chriemibon be fura.~~

5

~~Jhonuüti nnek raggyo chillaia
 Jhon mo chataelan Framontanaia
 Ban cheli kederet ad en kesem ma
 Mellyet Jolon lölho chriemibon be fura.~~

6.

Ahuri ofdagunknak egy erös oflöpa
 Uites Botram Adám Louie iartattra
 Nagy gond uan feüben mert cerhis nagy rarta
 Mert chak nem eröben ofdagunkat lattia.

Calamocinai
 hja ad cenge
 ren iaro embero
 az Onagmle.
 melly dar somi.
 fshum mutato,
 iadmyl ken un
 mind enlato ora
 imvitana Cil,
 laagra mitac.

A természet

Ez második Atlas vállát orrágot
Tartia és romlásnak nem engedi a földet
Enoha ü nemvár senkitül utalmat
Maga virtusából uest elegendő iöt.

8

O melly mérges foggal reád acharliodnak
Pogány Török ebek es reád ugatnak
Le peng nem rettenst mérgetül aróknak
Mert nagyobb ereu vagy te Pabliadnak

9

Latom de más felől Nadasdi Ferencet
Ez segim háda'knak dolgozatot tehet
Mert Jsten ü neki adot io értelmet
Erteketis es minden ismde kérséget.

10

Latom az ket láfótot. hákut Ezerhási
Egyket ugy mint Nagy bölcseségnek tükné
De rof udók márt nem láfóauuk fémé
Másknak esmőrem mmd io természet.

11

Ahun uan asparton egy gyöngö uiragszál
mellynek remensége nevelkedésben ál
Romnai Gyurko benmed Pallas talál
Ezt és bátorságot, mellyet rosda nem rál.

12.

Két Atiadnak hüüségét te is köveszed
Ha báriauaidat mmd el kel uestened
Mert egy io zrenchés üdö esdt teneked
Usurauul fidei minden uestésed.

»Eddig áltünk vitézek, tisztességjéért
 Annak, ki körösztfán holt szabadságunkért,
 Ma meghaljunk örömet, és jó hírünkért
 Vitézüi meghaljunk azért mindezekért.

Ahon nyitva látom Istennek országát,
 Ahon jól esmérem nagy Eloim fiát!
 Esmérem, esmérem az Isten angyalát,
 Rothadatlan ágbul tart nekünk koronát.«

De török számtalan körülvék seregét,
 Messzirül janesárság lüvik vitézeket:
 Nem merik próbálni mert karddal ezeket,
 Senki várni nem meri az ű kezeket.

Mind ennyi között is egy jajgatás ninesen,
 Mert nagy vigassággal s örömmel hal minden.
 Az mely helyen állnak, ugyanazon helyben
 Boesátják lölköket Isten eleiben.

S most mintha, istenhez fordulva, így szólana a költő: »Im az isten választott vitéze, Zrinyi, megállotta fogadását, vallásáért és hazájáért kiontotta véré; legyen tehát e vérről kiengesztelve isten és megváltva a magyar nép!»

A fenséges alapeszmét így valósítja meg méltó cselekvény, a történeti adatok és a csodás elemek, a valóságból vett és képzeletből hozott részletek így válnak egységes, erős szerkezetűvé, művészi egésszé; mindezt betetőzi, amiben a költő legerősebb, a nagyszerű jellemrajz.

A Zrinyiász jellemei.

A költő művészi vonásokkal választja el egymástól a két harcoló felet. Nem úgy emeli az egyiket, hogy a másikat nagyon mélyre sülyesztené. Törökök, magyarok egyaránt vitézek, bátrak. Mindkét fél örömmel rohan a csatába és a harcban egyik sem retteg a haláltól. De mégis mily különbség a harcolók között! A szultán hódításvágyból indul Magyarországra, bosszúból szállja meg Szigetet. Zrinyi hazáját védi és a keresztyénségért ajánlja fel életét. A törökök vadak, nyerseks, rakoncátlanok, a szultán parancsa ellenére is minden terv és cél nélkül harcolnak, csak hogy keresztyént pusztítsanak; a magyarokat kötelességérzet lelkesíti, a csata zajában is kitűnik műveltebb, szelidebb voltuk, példás rendet tartanak és vezérük szava nélkül egyetlen lépést sem tesznek.

Nemcsak a két tábor vonultatja el szemléltetően előttünk, hanem az egyes hőseket is élő egyéneknek rajzolja a költő és kiváló érdeket tud irántuk kelteni. Különösen kiemelkedik a két fővezérnek, a szultánnak és Zrinyinek ellentétes alakja; amaz a büszke, hatalmas zsarnok, aki győzelmeiben elbizakodva, a maga igájába akarja hajtani az egész világot, ez a buzgó keresztyén vitéz, aki a seregek urának kegyelméből származtatja minden méltó tettét és a kereszt oltalmára ajánlja fel hősvérét. Zrinyit azonkívül számos oldalról mutatja be a költő: mint nagy hőst, aki bámulatos harci tetteket visz végbe;

Nem mér az nagy bánhoz közel menni senki,
 De janesár-golyóbis Zrinit földre veti:
 Mellyében ez esett, más homlokát üti,
 Vitézivel együtt az földre fekteti.

Angyali légió ott azonnal leszáll,
 Diesérik az Istent hangos muzsikával,
 Gábrriel bán lelkét két tized magával,
 Földről felemeli gyönyörű szárnyával.

És minden angyal visz magával egy lököt,
 Isten eleiben így viszik ezeket.
 Egész angyali kar szép muzsikát kezdett,
 És nekem meghagyák: szómnak tegyek véget.

*Vitézek Istene! íme az te szolgád
 Nem szánta éretted világi romlását;
 Vére hullásával nagy bőtüket formált,
 Ily subscribálással néked adta magát:
 Ő vitéz véreért vedd kedvedben fiát.*

mint böcs hadvezért, aki mindig megfontolva cselekszik és egész seregének gondját viseli; mint nagylelkű ellenfelet, aki megadja tisztességét a foglyul esett török bégnek; mint nemes bajtársat, aki segítségükre siet veszedelembé jutott vitézeinek; mint szerető apát, aki nem engedi kiskorú fiát az ostrom oktan áldozatául elveszni; mint hűséges alattvalót, aki végső elhagyatottságában is megőrzi a király iránti tiszteletét. Zrinyi alakja azért is művészi alkotás, mert bár az epopeiának megfelelően végzetes hős, mégis saját elhatározásából folyik minden tette, amelyek így drámai érdekekkel vonják be az egész cselekvényt.

A két főszemélyen kívül az alakoknak egész sora áll előttünk az élet színeiben, a kor mezében, magyar és török részről egyaránt. A Zrinyiért minden tette kész Deli Vid, a legkiválóbb magyar levente, a haláláig becsületesen küzdő, de a harctéri haláltól megfosztott Farkasics, a várért és egymásért magát feláldozó két hű barát, Juranics és Radivoj, példázzák a magyar vitézséget, hűséget és áldozatkészséget, másfelől az óvatos Rusztán nagyvezir és a vakmerő Delimán, a mézesszavú, csábító beszédű Halul és a mindjárt kardjára csapó Demirhám, a szerencséjével kérkedő és a kérkedésért rögtön meglakoló boszniai basa megannyi külön egyén, akiknek sajátos vonásai annál erősebben ötlenek szemünkbe, mert a költő rendszerint egymással ellentétes alakokat rajzol.

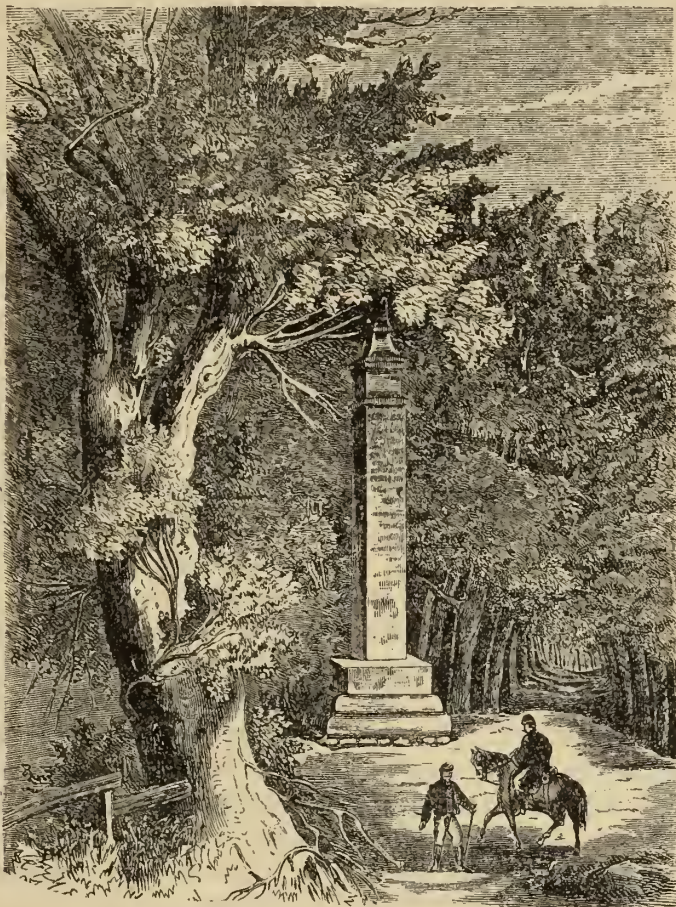
A Zrinyiász külalakja.

Azonban a Zrinyiásznak, melyet alapeszme, szerkezet és jellemrajz a legértékesebb magyar költői művek közé emel, nagy fogyatkozásai is vannak. Az még hagyján, hogy a csodás elemek nem egy világfelfogásból erednek, hogy a keresztyén hitbe zavaróan vegyül bele a mithológia Alektója és a keleti mesék Alderánja, de előadásának gyöngeségét, technikájának gyarlóságát már nem nézhetjük el. Meglátszik, hogy szerzője többet forgatta a kardot mint a tollat, hogy az egész nagy költeményt, amely terjedelemre nézve vetekszik az Iliász-szal, egy téli pihenésében vetette papírra és többé nem is javított rajta. Sőt talán az is észrevehető, hogy Zrinyi két hazának volt a fia és nem a legtisztább magyarság közepett nőtt fel. Szóval, a Zrinyiász stílusa nem elég síma, verselése nem elég gördülékeny és nyelve néha nem elég magyaros.

A Zrinyiász forrásai és mintái.

A Zrinyiász még e hibáival és hiányaival is csodaszámba megy a magyar elbeszélő költészet történetében, amely csoda csak úgy érthető meg annyira-mennyire, ha rámutatunk forrásaira és mintáira. A költő a még élénk száj-hagyományokon kívül főképp Istvánffy latin történelmi munkájára és Karnarutics XVI. századi költőnek horvát verses krónikájára támaszkodott. Az epikai gépezetet, a természetfölötti elemeket elsősorban a bibliából, saját korának vallásos felfogásából vette, de merített az ókori és renaissancei klasszikusokból is. Legtöbbet tanult Vergiliustól és Tassótól; a többek között az előbbi nyomán formálta a Juranics és Radivoj szerencsétlen végű követségét,

az utóbbit követi a szerelmi epizódok beleszövésében. De az anyag, bárhonnan került is, művészi formát ölt alkotó kezében, az egész költemény, bármilyen sok, a világirodalomból ismert részletre bukkanunk is benne, önálló műalkotás, a magyar nemzeti szellem eredeti terméke, amely máig tartó fény-nyel kezdi meg művészi becsú elbeszélő költészetünket.

123. kép. Zrinyi emlékoszlopa a csáktornyai erdőben.

A Zrinyiász sorsa.

A Zrinyiász fényét sokáig homály borította. Korára alig hatott és több nemzedék szinte megteledkezett róla. Mikor megjelent, Listius László próbálta utánózni, Zrinyi Péter pedig horvátra fordította, jobban mondva elhorvátosította, de aztán több mint száz évig nem találjuk közvetlen hatásának a nyomát. Akkori mellőztetésének okát nemcsak csiszolatlan külsejében kell keresnünk, hanem abban is, hogy nemzeti célzatát nem ismerték föl, erősen katolikus szellemét pedig nem fogadták szívesen. Az ellenreformáció ugyanis már nagyon éreztette mindama következményeit, amelyek éppenséggel

nem voltak alkalmasak költői dicsőítésre, sőt ellenük nemsokára általános visszahatás keletkezett. A XVIII. század második felében kezdik a Zrinyiászt új életre támasztani; Ráday Gedeon lelkesedik érte és belefog hexameteres átdolgozásába, míg Kónyi János *hadí románná* forgatja ki. Tulajdonképpen nagy értékét Kazinczy látja be, ugyancsak ő nyomatja ki másodszor; azóta számos kiadásban forog a közönség és a tanuló ifjuság kezén, de teljes népszerűségre csak akkor fog jutni, ha durva borítékából kifejtik a drága tartalmat, ha egy újkori költő mai nyelvre és folyamatos versekbe ülteti át, amint azt a németek megtették a Nibelung-énekekkel és mint azt Arany János meg is próbálta vele, de e próbáját — legnagyobb sajnálatunkra — félbehagyta. De ha így marad is, érdes külalakjában és ódon egyszerűségében akkor is örökre fenséges bizonyítéka lesz a magyar költői génusz műalkotó és jellemrajzoló tehetségének.

3. Listius László.

Az *Adriai tenger szirénájának* bűvös hangja csak egy énekest vonzott magához és csábított költészetre, a Zrinyihez minden tekintetben méltatlan Listiust. Bár *Listius* vagy *Liszi László* igen előkelő nemzetségből származott, még előkelőbb családból nőtt, nagy vagyon, fényes méltóság nézett rá, de e testben-lélekben beteg ember rabja, mondhatni szerelmese, lett a bűnnek, a gyermekcsempészettől a gyilkoláson át a boszorkánymesterségig minden bűnbe beleesett, de vesztét tulajdonképp pénzhamisítás okozta, amelyért Bécsben 1663-ban kivégezték.

Költészetében ez az erkölcsi szörnyeteg mit sem árul el a maga valódi énjéből. Vallásos és hazafias verseiben buzgó katolikusnak és lelkes magyarnak vallja magát. Ugyanezek az érzések, valamint a nemes nagyravágyás jutnak kifejezésre főművében, a *Magyar Mársban* (1653), amelyben a mohácsi csata történetét beszéli el és amelyhez Zrinyi módjára hozzacsatolja apróbb költeményeit. A *Mohácsi veszedelem* furcsa vegyülete a Zrinyi és Balassa utánzásának. Török háborúról szól Balassa strófájában. Művészi szerkezetnek és jellemzésnek nyoma sincs benne, Tinódi hűségével történeti egymásutánban sorolja el az eseményeket, legfőleg a jobb verselés, egy-egy könnyebb lírai vagy tudós, elméledő részlet és a katolikus szellem árulja el, hogy a lantos deák *Chronica*-jától a tanult főúr *Magyar Mársáig* száz esztendő telt el.

Gyöngyösi István.

Zrinyi Miklós halála évében lépett fel a régi magyar nemesvilág legünnepelebb poétája: *Gyöngyösi István*. 1625 után, a legnagyobb valószínűség szerint 1629-ben, született Radváncon, Ung megyében. Iskoláit Eperjesen és Sárospatakon végezte; azután törvénygyakorlatot szerzett s mint kisebb birtokú, szerény jövedelmű nemesember, előkelő urak szolgálatába állott. Wesselényi Ferenc nádor szívesen alkalmazta, különféle tisztségeket bízott rá s 1663-ban maga mellé vette, murányi híres udvarába. Gyöngyösi magántitkára volt a nádornak, emellett széltére ügyvédkedett s szívesen vállalt minden olyan

megbízást, amelyből tisztességes úton jövedelemre lehetett szert tenni. Feleségével, az ungmegyei Baranyai Ilonával, több vármegyében kapott birtokrészt, de a csekély jövedelemből csak úgy élhetett meg, ha szolgálatokat tesz a főuraknak és a vármegyéknek. Midőn Wesselényi meghalt, özvegye mellette maradt; híven szolgálta Széchy Máriát s még akkor is sokat fáradt úrnője védelmében, mikor a híres asszony vallomásokot tett elhunyt ura összeesküvéséről. A Wesselényi-féle összeesküvés fölfedezése Gyöngyösit is fogságba juttatta, de Szelepcsényi érsek közbenjárásával mihamar kiszabadult rabságából. Ekkor tért át református vallásáról a katolikus hitre. Ez időtől kezdve az Andrássyak oldala mellett szerepel; jogtanácsosuk minden ügyeikben, kedveltjük és pártfogoltjuk mindenhol, ahova az előkelő család keze elér. A felvidék főrangú nemzetségei nagyon szerették az alkalmazkodó prókátort s, ami csodálatos, szerette a megyebeli nemeség is. A gömöri nemesek őt küldték követnek a nevezetes soproni országgyűlésre (1681.), s ismételten őt választották meg alispánnak még akkor is, mikor pártállása nem egyezett teljesen a gömöri nemes urak nézeteivel. Az 1687-iki híres országgyűlésen is ő volt Gömör követe. Még II. Rákóczi Ferenc fölkelését is megérte, ekkor is alispánja volt megyéjének. 1704 július 24-én, hetvenöt éves korában halt meg. Tizenkét gyermeke maradt.

Gyöngyösi István első munkája — a *Márssal társalkodó murányi*

Vénus, avagy annak emlékezte, miképen a méltóságos gróf Hadádi Wesseleni Ferenc, Magyarország palatinusa, akkor füleki főkapitány . . . megvette a híres Murány várat — Kassán, 1664-ben jelent meg. Elbeszéli benne, miképen foglalta el Wesselényi Ferenc füleki kapitány — a későbbi nádor — Murány várát s hogyan nyerte meg a vár özvegy úrnőjének, Széchy Máriának kezét.

Rend szerint jegyezzék egybek versekben
Óriások dolgát az régi üdőkben,
Az Istenek ellen esvén írigységben,
Minémü harcokat tartottak az égben.

Sokféle próbáit írják meg Jásznak,
Veszedeles uttyát s — csudáit Colchosnak,

M A G Y A R M Á R S A V A G Y

Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete.

Nyomtatott Béchben Cozmerovius Máthe, Cházfár Urunk
cő Főlsége Udvari könyv. nyomtatója által, 1653
esztendőben.

124. kép. A Magyar Márs címlapja.

Honnét, tanácsából Medaea Aszszonnak,
El-nyerte az gyapját aranyas báránynak.

Az Ida hegyének hives erdejében,
Pallás, Juno, Vénus, Páris eleiben
Mint gyöttenek, s — állott ő itilletében:
Ki közöttök első ékes természetben.

Vénust egyebeknél szebbnek mint itilte,
Az után Helenát magának mint nyerte,
Vitorlás gallyákon Trójában mint vitte,
Szép hazáját, s — magát ezért mint vesztette.

Hercules a poklot miképen fel-törte,
S' miként Proserpinát ottan-is kereste,
Az aytón ugató Cerberust meg-ölte,
S' egeket emelni Athlast segítette.

Egyéb nagy dolgokat ki mint cselekedett,
Dido Aeneással mint szerelmeskedett,
Mennyi bal szerencsét Vlysses szenvedett,
Circe énekével miként tündérkedett.

Mások mind ezekről, mint tettzik, irjonak,
Elméjekkel, az mint akarják, játzonak;
Nem bánom Daedalus szárnyain járjonak,
S böles találmányokért zöld Laurust várjonak.

Más én hivatalom, az mellyet forgatok,
Kikrül mások irtak, azokról hallgatok,
Erős Murány felé elmémvel hágtatok,
S' annak dolgairúl verset koholgatok.

Miként Wesselénit Cupido sebhétvén,
Szécsi Máriával szerelemben esvén,
Titkos szerelmeket okossan követvén,
Meg-vették az Muránt, jó módgyát keresvén.

Musám, Parnassusból ki régen távoztál,
S' Pegasus forrástúl meszszére szakattál,
Ha még valamit tutt, azt mit ott tanultál,
Láss azért munkádhoz, mellyet fel-vállaltál.

I. Rákóczi György erdélyi fejedelem előront hadával s rettegésbe ejti III. Ferdinánd magyar király híveit. Kevesen maradnak a király hűségén. I. Rákóczi György hatalmába keríti a felvidék nagy részét, a bevehetetlen sziklaormi vár, Murány is meghódol előtte, csak Wesselényi Ferenc füleki kapitány s még néhány hűséges királypárti magyar úr állnak ellent az erdélyi fejedelem hadainak. Esterházy Miklós nádor Wesselényit bízza meg Murányvár visszahódításával, a vitéz füleki kapitány el is indul, de a bevehetetlen erősség előtt tehetetlenül áll meg.

Szerencsére közbelépnek az égi hatalmak, s mivel Wesselényi is, meg a vár úrnője, Széchy Mária, is özvegységben élnek, elhatározzák egybekelésüket. Vénus ráírja Cupido egyik aranyos nyílára Széchy Mária nevét, Cupido pedig belelövi a nyilat Wesselényi Ferenc szívébe. A hős szerelemre gyullad Mária

íránt s találkozót kér a szép özvegytől. A találkozáson eldől sorsuk : Wesselényi megígéri, hogy elveszi szerelmesét, ez pedig följánlja segítségét a várórség lefegyverzésére. Minden sikerül. Az ostromló sereg bejut a várba, a védőket III. Ferdinánd hűségére esketik s Wesselényi feleségül veszi Máriát. Ezért a nagyhírű tettéért sok kitüntetést kap a füleki kapitány :

Magyar-Országunknak lesz Nándor Ispánnya,
Hűségét az Spanyol Király-is kívánnya,
Nagy érdemű arany gypjuval kénállya,
Az mint meg-is atta, s — nyakán füg báránnya.

Nincs már több garádics Magyar méltóságra,
Érdemelt virtussa vitte felső ágra,
Honnét fegyelmesen vigyáz az országra,
Isten nyulcsa éltét kívánt hosszúságra.

Igy jutott Wesselén nagy Murány várához,
Emeltetvén onnét több méltóságához,
Érkezett Musám-is már fel-tett célához,
Fáratsága után lát nyugadalmához.

Ezt a hosszú költeményét Wesselényi Ferenc nádor elbeszélése alapján írta Gyöngyösi. Ajánlása is Wesselényinek és nejének szól : »Az én kegyelmes uramnak, méltóságos gróf hadadi Wesselényi Ferenc úrnak, Murány várának örökös urának, Magyarország palatinussának, kunok bírójának, aranygyapjas vitéznek, nemes Gömör és Pest, Pilis, Solt vármegyék fő ispányának, a fel-séges Leopold római császár és Német-, Magyar- s Cseh-országok királyának, belső titok tanácsának s komornikjának és Magyarországbán helytartójának. — És kegyelmes asszonyomnak, tekintetes és nagyságos gróf rimaszécsi Szécsi Anna Mária asszonynak, az ő nagysága szerelmes házastársának. — Ő nagyságoknak egészséges, hosszú életet alázatosan kívánok.« Az ajánlásra következő előszóban elmondja a tisztelettudó szerző, hogy nem sok olyan eseményt ismer a históriában, melyet a murányi esethez — »Nagyságtok nagy cselekedetihez« — hasonlíthatna. Igyekezett azért — »lassú elméjének érkezése szerint« — ezt a históriát magyar versekből fűzött tollakkal úgy szárnyazni, hogy Wesselényi Ferenc és Széchy Mária neve örökké éljen. Mert ha Didót és Aeneast, Párist és Helenát, Pryamust és Thisbét sírba szállásuk után is sok száz esztendővel éltetik a krónikák, azonképpen illendő, hogy a murányi eset is terjedjen és híresüljön.

Gyöngyösi egykorú esetet verselt meg, még pedig teljes történeti hűséggel, úgy amint a kaland valóban megtörtént. Mindenekelőtt igazat akart írni. Mivel azonban a római poéták műveiből megtanulta, hogy a történeti események puszta versbeszedése még nem költészet, keverte elbeszélését olyan részletekkel — ókori hitregék elmondogatásával, lírai leleményű leírásokkal —, amelyeknek az elbeszélés nyers anyagába való egyenetlen belekapcsolása azt a hitet költötte föl benne, hogy költőivé tette a rímes prózát. A históriai nyersanyag tehát csak egyik eleme az elbeszélő költeménynek ; a másik, igen fontos elemét az ókori latin klasszikusokból, főleg Ovidiusból, kölcsönzött régi hit-

regei mesék és lírai strófák alkotják. A három részből álló, alexandrinusokban írt verses elbeszélés ilyenformán históriás énekrészeknek és ókori forrásokon alapuló mithologikus díszítményeknek keveréke. A közbeszótt díszítő elemek a tulajdonképeni verses krónikától könnyen elválaszthatók.

Mindazáltal Gyöngyösi nem közönséges költői tehetség. Ha a XVI. század históriás énekmondóinak nyomán indult is, mégsem adott pusztá verses krónikát. A szerkezet és jellemzés, a kerek mesealkotás és egyénítés végtelenül gyöngye oldala; annál nagyobb dicséretet érdemel színes nyelve és dallamos verselése. Szándékosan kereste a köznapi darabos beszédűtől eltérő szokat és szólásmódokat; szokatlan jelzőket, új szóképeket alkalmazott lépten-nyomon. Még attól sem riadt vissza, hogy újítsa a magyar nyelv szókészletén. Nem törődött a lelki fejlődés rajzával, de gondja volt arra, hogy nyelve tösgyökeresen magyaros, költői dikciója a lehetőségig pompázó legyen. A szerelem örömét és bűját úgy meg-megfestette, mint Balassa Bálint óta egy magyar költő sem; leírásai nem egyszer annyira szemléletesek, hogy Csokonai Vitéz Mihályig nem akadni párjukra.

Gyöngyösi többi munkája.

A Murányi Vénusz megjelenése után Gyöngyösi egész sorát készítette az elbeszélő és elmélkedő verses munkáknak. Mivel mecénása jó ideig nem akadt, maga pedig restelt áldozni a nyomdaköltségekre, új alkotásai többnyire kéziratban terjedtek. Végre 1690-ben akadt egy gavallér főúr, gróf Koháry István, aki hajlandónak mutatkozott egyik műve kiadására. Így jelent meg a *Rózsakoszorú*, melyben a gömörmegyei viceispán mint vallásos költő mutatkozott be. A szent olvasó tizenöt titkáról, az öröm, keserűség és dicsőség rózsacsoportjáról szolt s a boldogságos szűz Mária dicsőségét szolgálta. Furcsa história lett volna, ha kinyomatta volna *Csalárd Cupidóját* is, a legbujább magyar költemények egyikét, melyet kortársai feltűnő buzgalommal forgattak és másoltak. E kéziratban az érzéki szerelem jeleneteit olyan gyönyörűséggel festette, hogy nem is lehet hamarjában felkutatni még egy ilyen másik magyar költeményt. A költő egy vadonerdőben barangol s a rejtett tájakon szemébe tűnnek a bűnös szeretkezés áldozatai; látható élvezettel szol kicsapongásaikról és büntetésükről; színleg természetesen azért, hogy a tiszta házassáletre buzdítson s elrettentsen a bűnös testi szeretkezéstől, valójában mert így talál alkalmat — az erkölcsbíró álarca alatt — erotikus fantáziája szüleményeinek megörökítésére. A női szépség és női test rajongója. *Az ki régen fegyvert fogott hazájáért* című költeményében, mely Thököly Imre és Zrínyi Ilona egybekelésének diadaléneke, különös kedvvel rajzolgatja Zrínyi Ilona szépségeit. Lefró tehetségének talán ezek a helyek a legfénylőbb bizonyítékai. Nemcsak hirdeti, hogy immár a kuruc ügynek kell győzedelmeskednie, hanem egyenesen a nemzet szerencséjének fogja föl, hogy a diadalmas kuruckirály feleségül veszi a gyönyörű Ilonát. Mennyi kellem, mennyi szépség, mennyi bűbáj egy asszonyban!

Elmúlt ugyan immár az tavasz éltében,
De nyarának most van legkedvesb színében;

Dido lehetett ily akkor idejében,
Mikor Aeneásnak esett volt kedvében . . .

Az oreái rózsák, nyaka alabastrom,
Maga kelletése szívet győző ostrom,
S ahhoz szép beszéde merő orvos flastrom,
Istenes élete majd szerzetes klastrom.

Homloka lilium, az ajaka kláris,
Helenán sem talált ennél szebbet Páris ;
Az melynek hervadni magánosan kár is ;
Bár csókod harmatja érte volna már is !

Cédrus az dereka, tekintete ráró,
Mint vadász Dianna : gyorslába úgy járó,
Dolgaiban rendes, az üdőtül váró,
Neme királyi vér, nem csak egy köz báró.

Egész teste hattyú ; galamb engedelme ;
Gerlieét követő társához szerelme.
Az hol kell, mint daru, oly szemes figyelme,
Csendes erkölcsiben nincs negédes elme . . .

Úgy tetszik, az melyre lábai indulnak,
Azok helyén mindjárt virágok újulnak ;
Az mikor ajaki beszédre mozdúlnak,
Szép szavai között nádmézek is hullnak.

Szóláshoz készülő ajaka nyílása :
Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása ;
Vidám személyének helybül mozdulása :
Mint az derült napnak az égen járása.

Élete vége felé jelent meg legnépszerűbb elbeszélő költeményeinek egyike : a *Porábúl megéledett Phoenix, avagy a néhai Gyerőmonostori Kemény János erdélyi fejedelemnek, Lónyai Anna asszonnyal levő házasságának, tatárországi rabságának, a török ellen viselt dolgainak . . . emlékezete*. A három könyvből álló verses elbeszélés a nő hűség dicsőítése. Kemény János erdélyi főúr gyűrűt vált Lónyai Annával, a szép özvegygel, de nem esküdhetik meg vele, mert hadba kell indulnia a lengyelek ellen. II. Rákóczi György hadait vezérli, de Lengyelország földjén seregével együtt tatár fogságba esik. Jegyese minden vagyonát kész feláldozni kiszabadulásáért, de a szerencsétlen főúr még így is csak hosszú idő múlva szabadulhat meg fogságából. Hazajövet feleségül veszi a hűséges özvegyet, Erdély fejedelme lesz s hősiezen küzd a törökök ellen, míg végre Nagyszöllös közelében hősi halált hal. — Gyöngyösi az események elmondásában itt is ragaszkodott a történeti hűséghez s az elbeszélő részeket itt is felbokrétázta eleven leírásaival és mitológikus közbeszúrásaival. Időrendi szoros egymásutánban mondta el Kemény János élettörténetét ; helyenkint azonban meg-megállt, hogyszámot adjon Ovidius-tanulmányairól.

Általában Gyöngyösi, a régi magyar nemesvilág ünnepektől énekes, alig emelkedett költői pályáján. Említett munkáiból s azokból is, melyekről ezúttal főlegesen látszik a bővebb megemlékezés, egy emelkedettebb szellemű, tősgyökeres magyarságú, meglehetősen könnyed stílú, helyenkint meglepően

színes nyelvű és elég zengzetes verselésű históriás énekmondó alakja bontakozik ki. Négyrímű alexandrinus-strófái különösen érdemesek a kiemelésre. Nyelvben és verselésben minden epikus elődjét s hosszú időn át minden epikus utódját messze túlszárnyalta. Nem csoda, hogy több mint száz esztendőn keresztül őt tartották az egyedüli klasszikus magyar költőnek.

Köszeghy Pál.

Gyöngyösi tanítványai közül csak gróf Bercsényi Miklós titkára, *Köszeghy Pál*, írt olyan munkát, amelyről érdemes néhány szóval megemlékezni. Köszeghy urát, Bercsényi Miklóst énekelte meg, éppen úgy mint mestere Wesselényit. Trilógiát írt a későbbi kuruc fővezérről: az első részben elmondta Bercsényi ifjúkori tetteinek és Drugeth Krisztinával kötött házasságának történetét; a második részben Bercsényi házaseletét dicsőítette; a harmadik részben Bercsényi második házasságáról szólt. Ez tehát versebe szedett Bercsényi életrajz. Művelődéstörténeti szempontból igen jók benne azok a részletek, amelyek a XVII. századvégi főúri életet mutatják be; egyebekben az egész mű históriás ének a nemesebb fajtából. A nyelv és verselés itt is dicsérhető; az igazi epikai kellékekről itt még kevésbé lehet beszélni mint Gyöngyösinél.

Köszeghy Pál kéziratos művének csak a harmadik része jutott korunkra; az első kettő már a költő életében elkallódott. Az annak idején nagy feltűnést keltő maradványt egy varsói könyvtárban találták meg; innen adta ki a Magyar Tudományos Akadémia 1894-ben.

A kurucvilág epikája.

Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc kora nemcsak líránk fejlődésére hatott. A magyar epikai költészet szintén sokat köszönhet a kurucvilág évtizedeinek.

Maradt e korból néhány olyan történeti énekünk és népies jellegű balladánk, amelyekre mindig elégülten hivatkozhatik irodalomtörténetírásunk. A névtelen énekesek sorra dicsőítették a népszerűbb kuruc vezéreket. Örven-dező dalokat mondtak a diadalokról; kesergő verseket szereztek a vesztett csatákról. *Nagy Bercsényi Miklóst*, Rákóczi fővezérét és benső barátját, lelkesedve ünnepelték. Ő volt — a Vág vize partján táborozó énekes szerint — a magyar nemzet oszlopa, sok vitéz legénynek édesapja; a szabadságkereső szegény magyarok az ő vezérlete alatt nyertek sok diadalmat az ellenségen; Morvát és Bécsalját ő vele nyargalták keresztül-kasul, Ricsán német generálist övele táncoltatták meg; Újvár kuruc hősei vígan köszörülik kardjukat, ha Bercsényi zászlói lengenek:

Járjad lovam, járjad Ujvárnak mezejét —
Hogy megszégyenítsük ellenség erejét!

Az álnok németet, az kóborló rácot,
Halomba vághassuk mind dánust, horvátot!

Böv Magyarországot hogy miért rabolják,
Égetik, pusztítják, igen kóborolják.

Németnek, magyarok, soha ne higgyetek!
Csak jól forgódjatok, csak emberkedjetek.

Segítsed Úr-Isten az te hív népedet:
Szegény kurucoknak adj győzödelmeket!

Lovassa üldözte — gyalogja öldözte,
Szezsárdig az mezőt vérével öntözte.

Megégett Rácország, megmaradt három ház...
Elesett négyezer, megmaradt három száz.

Mikor pedig *Bezerédi* állott ki a síkra — az a hős, ki a kardját német hússal etette, a csótárját német vérrel festette —, hiába özönlöttek sűrű tömegekben a német-rác labanc csapatok: *Bezerédi* híres, vitéz kapitány, darabolta mindnyájukat magyarán:

Az sok labanc mikoron rárohana:
Bezerédi csak egyedül ott vala,
Jó kardjával hármát-négyet suhinta —
Németekben tágasságot úgy esapa.

Ezek a történeti énekek tele vannak a magyar vitézség dicsőítésével. A hosszabbak kevesebbet érők, a rövidebbek nem egyszer meglepnek a tartalom és alak összhangjával. Kifejező nyelvük, dallamos formájuk, drámai élnékeségük mintha nem is illenék e kor epikai költészetébe. Az énekesek most már nem folytatnak eredménytelen küzdelmet a nyelvvel és a verseléssel, ha könnyedén akarják kifejezni gondolataikat. Különösen szépek balladaszerű költeményeik.

Híres generális volt az öreg *Vak Bottyán*. Nagy-sok harcokat nyere; ahol megjelent, ott futásnak eredt a némettség. Bevette Simontornyát, Pápát, Péceset, Siklóst, Tatát, Kapuvárt, Kőszeget; kardélre hányta a németeket; megverte, elüldözte a rácokat. Elpusztította Bécs környékét, feldúlta Stíriát, meglakoltatta a magyar haza ellenségeit.

No rihős németek, mast kevilkedjetek!
Ebszülte ráczai bezzeg elcsellegetek!
Által az Dráván majd ész nélkül siettek;
Mert hollók lagnák föl az hitván testetek.

Éltesse az Isten Rákóczi Ferencet,
Mi édes urunkat s minden vezéreket;
Tovább is serinyen az magyar nemzetet
Óltalmazták, úzzék országbul németet.

Bottyán apánk pedig Rusztnak városában
Az sok főtisztekkal ezekért vígságban
Lón az harcok után; jó ruszti borában
Vigan iszik vala — virágos kupában.

Mert még ez hazában csak egy német lészen;
Békesség soha itt nem lészen egészen.
Practikának magva, hogy végkép enyésszen,
Ki köll az németnek pusztulni egészen!

A kuruc kor líráját annyira jellemző németgyűlölet az elbeszélő költeményekben is lépten-nyomon feltűnik. A toldott-foldott öltözetű német katonákkal s a bolondeszű, prédáló rác lovasokkal elkeseredett harcokat vívtak a

nyalka kuruclegények. A kölesdi harcon »német is elveszett, a rác is elszaladt«; Sárvár alatt a Rába halai s a mezők vadmadarai német vértől híztak. A kölesdi harcon Balogh Ádám volt a vezér; Sárvár alatt Bezerédi. Mikor felhangzott *Balogh Ádám* biztató kiáltása: »Vedd fel, fiam, bátran németnek lövését; ne mutasd szívednek semmi röttenését« — miféle viaskodás támadt!

Az *Esztergom megvételéről* szóló ének megragadó dicsőítése II. Rákóczi Ferencnek.

Rákóczi tábort üt a Garam-torokban,
Persia-szőnyegen pihen szép sátorban.

Mire a fényes nap háromszor felsütne,
Hejh, magyar lobogó lesz oda feltűzve!

Persia-szőnyegen, fényes tigris bőrön . . .
Sátor előtt állnak palotások bővön.

Szóljatok álgyúim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!

Verik az rézdobot, fujják a trombitát
A sok nyalka kuruc üli a paripát.

Hejh! s megbődülének Rákóczi álgyúi,
Hejh! s megrendülének Esztergom tornyai.

Rákóczi tábora torpad az síkságon:
Rákóczi sátora dombon áll magában.

Amott az vár alatt törik már a falat;
Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad.

Friss, kerek dombon áll tegnapi nap olta;
Nemcsak az sátor, a domb is csak azolta!

Odafent az tokos csak elhívé magát.
Nem adja a várat, berdót igen kajált.

Jó kuruc vitézek csak tegnap dombolták,
A földjét kezekben süveggel hordották.

Éjten-éjjel, mikor a lövés elhallgat;
Fényes tigris-bőrén Rákóczi nem nyughat.

Urunknak sátora magas helyen legyen;
Szép tábora fölött végig tekinthessen!

Készíti hiveit, híres vitézeit:
Fodor és Révay hajdu-ezereit.

Aranyos zászlója lobogjon magasra!
Messzéről mindenki mindjárt megláthassa!

Az palotás-ezret, az Esze Tamását,
Csajági Jánosét, Lócziét, sok másét.

Süveggel hordották, a dombot úgy rakták,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.

Éjten-éjjel egyszer az á'gyú hármat szól:
Hát az sok kuruc az várra csak úgy nyomúl.

Nagy Rákóczi jár az gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.

Tüzes garanáttúl világos az éjjel,
Hajh! sok anya fia borúl ott bé vérrel!

Kardjával fölmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlajára:

Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal . . .
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.

Esztergom utczáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója . . .

Rajongó szeretet szól e költeményből, melyet »egy igaz magyar fiú írt igaz örömeiben« akkor, mikor Esztergom vára kuruc kézre került (1706). A fejedelem patyolatsátorát magas dombra helyezik s a dombot a kuruc vitézek hordják össze süvegeikben! E ballada a kuruc idők hazafias lelkesedésének egyik legkölteibb megnyilatkozása.

Nagyértékű az *Ocskai Lászlóról való ének* (1710). Ocskai László híres kuruc dalia volt, ünnepelt hőse sok véres ütközetnek, de ingatag jellemű, megbízhatatlan katona, aki hűtlenül elpártolt Rákóczi ügyétől. A szerencsétlen trencsényi ütközet után csapataival együtt átállt a Habsburgokhoz. Vesztére,

mert a kurucok ez időtől kezdve folytonosan vadásztak rá, végül el is fogták s Újvár piacán lefejezték. Kivégzése után egy ma már ismeretlen költő mindjárt verset írt csetéről. Siratta énekében a nemzeti ügy gyászos hanyatlását; keseregve emlegette a kurucok gonosz szerencséjét; s megemlékezett a trencséni véres csatáról, mely után annyian megtántorodtak régi hívségükben. Labanc lett Oeskai; sok vitéz hadnagyi átkozva siratják az ő labancságát: verje meg az isten állhatatlanságát. Beleznai, Bornemisza, Rác Miska és Jávorka erős esküvessel esküsznek az állhatatlan áruló vesztére:

»Bátor vérontásom — történnék halálom,
Álnok árulónak bosszúját megállom,
Álnok árulónak bosszúját megállom!»

S nyárnak hévségében, ősz sűrű ködében,
Kergetik Oeskait nagy kegyetlen téiben.

Beleznai kétszáz labancát levágja, —
Pilátushoz küldi őket vacsorára.

Bornemisza véle gyakran kergetődzik,
Rác Miska éjjel is ott környül leskodik.

Jávorka pediglen paraszti ruhában —
Egynéhány vitézzel csak bétör házában.

»Héj Oeskai László! a nagy tobzódástúl
Kelj föl immár — érted eljöttünk Újvárból!»

Vérünk árulója, most add meg magadot! —
Fölkele Oeskai: de fegyvert ragadott.

Kiverik kezébül, s úgy homlokon vágják —
Vér elborította mind a két oreáját.

Viszik már, viszik már, kötve paripára,
Nyargalton-nyargalvást — viszik már Újvárba.

Hogy vitték a kapun, istrázsa kiáltott:
»Itt hozzák, itt hozzák az Oeskai Lászlót!»

Hadiszék bírái ott egybegyülenek,
Hitiszegő felett ők széket ülének.

Iráatok furérek, irjad sereg-diák —
Vérveres téntával a nagy sentenciát:

»Világ példájára feje elüttessék,
Várnak bástyájára karóba tűzessék.

Hadd lássák mindenek: az lator mint jára,
Ki megszegvén hitit, támadt hazájára!»

— Mikor rézdobokat megütték az vártán,
Mikoron az sípot megfújták az bástyán:

Akkor az piarcon álltak mind fegyverben, —
Kihozák Oeskait vasakkal terhelten.

Ott felzöndülének vitézek, hogy látták:
»Öld meg az árulót!» Hozzá azt kiálták.

S ha fejét nagyhamar hóhér el nem csapja:
Testét vitézlő rend ízékké szaggatja!

Föltűzik az fejét a bástya fokára,
Amely néz Nyitrára, — egy nagy árbocfára.

Nagy fekete hollók sűrűn szálldosának —
S ott környül kerengvén, ekkép kárognának:

»Kár, kár, kár, kár vala Oeskai Lászlónak,
Ilyen nagy vitéznek — lenni árulónak!

De nem kár, hazáját, vérit eladónak
Szemeit kivájni, fekete hollónak!»

— Már Oeskai László másoknak nagy példa:
Gonosz árulóknak így léssen halála!

Lelkeket világon szélvésznek kergetik —
Azután poklokban lángjára vettetik.

Ezt szörszék Újvárban, ezerhétszáz tizben...
Szegény magyarokat segítse az Isten!

Az Isten nem volt irgalmas szegény kurucokhoz. Rákóczi hadai 1710 végén az ország északkeleti szögletébe húzódtak s a következő évben elfogadták a király kegyelmét. Károlyi Sándor a nagymajtényi mezőn tizenkétezer kuruc előtt esküdött hűséget a királynak s a király a szatmári békében ígéretet tett, hogy meg fogja tartani Magyarország és Erdély törvényeit. Rákóczi és

barátai hontalanokká lettek, országról országra bujdostak, s itthon felhangzott a régi kesergő ének :

Eljön még az idő,
Szegény Magyarország,
Megátkozod te még
E keserves órát ! . . .
Idegen nemzetnek
Be súlyos a járma !
Régi vezérének,
Tulajdon vérének,
Sírva néz utána,
Sírva néz utána . . .

— Beh szomorún szól a
Rákóezi rézdobja,
Nem mondja már : Rajta !
Rajta, rajta, rajta ! . . .
Hanem azt dobolja,
Messzéről zokogja :
»Szülőföldem, bölcsőm,
Te bús Magyarország !
Immár istenhozzád,
Immár istenhozzád !«

V. FEJEZET.

DRÁMAI ÉS SZÉPPRÓZAI MARADVÁNYOK AZ ELLENREFORMÁCIÓ KORÁBÓL.

XVII. SZÁZAD első fele semmiben sem szegényebb mint drámai termékekben. *Az igaz papság tükörinek* nincs folytatása, még kevésbé a *Balassi Menyhárt árultatásának*. Az iskolai drámát ugyan meghonosítják és megkedveltetik a jezsuiták, de az nem szól magyarul és magyar tárgyról is ritkán.

A Comico-tragoedia.

E korból mégis maradt reánk egy érdekes drámai kísérlet, a sokat vitatott *Comico-tragoedia*, amelynek sem szerzője, sem keletkezési ideje pontosan meg nem állapítható. A könnyen folyó versekben írt darab egy Európaszerte elterjedt műfajt hoz hozzánk — egy kissé megkésve —, a *moralitást*, amely a XV. század végén és főképp a reformáció korában volt rendkívül kedvelt és amely leginkább megszemélyesített elvont fogalmak párbeszédeiből állott. A mi moralitásunk a műfaj általános sajátosságaitól annyiban különbözik, hogy egy Lázár-drámát is foglal magában, célzatára nézve pedig hasonlít a reformáció legkomorabb költeményeihez: a haláltáncénekekhez. Négy, egymással lazán összefüggő, szakaszt foglal magában, amelyek közül az első a tulajdonképpeni moralitás, a második a Lázár-dráma, a két utolsó pedig a haláltánc-énekekre emlékeztető párbeszédes életkép. Az első részben a *Virtus* leszáll az égből, de bár kíséri az Igazság, Mértékletesség, Erősség, nem maradhat a Földön a *Vitium* miatt, amely egyedüli urrá lesz a földi lakók fölött. A második részben a szegény Lázárt elkergető gazdagot a pokol kínjaira ragadja a *Vitium* szolgálatába szegődő *Mors*, míg Lázár a mennybe, Ábrahám kebelébe jut. A harmadik részben a gonosz tetteivel hetvenkedő katonát hurcolják el a halál parancsára az ördögök, bármennyire tagadja már akkor bűneit és siránkozik életéért. Végül ugyanaz lesz a sorsa a kegyetlen tisztartónak, aki sokat sarcolta alattvalóit és embertelenül nyúzta a parasztokat. Hogy e különös szerkezetű,

jórészt erkölcsi tanításokból álló darabot valaha előadták volna, arról nincs tudomásunk, de hogy szívesen olvasták, azt bizonyítja több kiadása és néhány belőle származtatható szálló ige.

Fortunatus. Szép Magelona.

A szépprózát is elnyomta az ellenreformáció hitvitázó irodalma, hiszen ennek a gyönyörködtető műfajnak még kevésbé kedvezett a komoly vallásos szellem mint a tanításra felhasználható drámának. A XVI. század biztató kezdete után jó ideig csak egy csenevész hajtással találkozunk, amelynek már címe is mutatja, hogy német földből ültették át hozzánk. Az ismeretlen fordító a *Gesta Romanorum*nak egyik legismertebb elbeszélését nyújtja a magyar olvasónak, amelyet már a XVI. századnak nemzetközi forrásokból táplálkozó irodalmi áramlata hozzánk sodrott gyarló verses feldolgozásban és amely XVII. századi szépprózai formájában sem valami sikerült munka. *Fortunatus históriája* (1651.) tulajdonképpen keleti származású tündérmese, amely egy szegény ifjuról szól, akit a szerencse tündére megajándékoz egy soha ki nem fogyó erszénnyel és aki később egy láthatatlanná tevő süveghez is jut. E két varázsszer segítségével járja a világot, szerez tekintélyt, hatalmat, amelyet késő aggkoráig élvez. A mese itt nem ér véget, mint verses elődje, hanem a maga eredetijéhez híven elbeszéli Fortunatus fiainak is a sorsát, akiket éppen atyai örökségük, a két bűvös eszköz tesz boldogtalanokká és juttat korai halálra. Bármily érdekes tárgyat foglal is magában ez a könyvecske, egy kiadásnál többet nem ért, csakúgy mint verses elődje; kedvelté, a magyar tündérmeseköltészetnek egyik alkotó elemévé, nem e feldolgozásokból vált, hanem a *Hármas Istóriából*, amelynek »Példabeszédek« című részében szintén ott található Fortunatus meséje.

A század második felében a lovagregény is megjelent irodalmunkban: *Kedves és nyájas história Szép Magelonáról, neapolis királynak leányáról és egy Péter nevű vitézről az ezüstös kulcsokkal, ki egy provinciabeli gróf fia volt.* A Szép Magelona meséje francia eredetű, de *Tesseni Vencel*, a magyar fordító, német szövegből ültette át (1676). Magelonáról, a nápolyi királyleányról, olvasunk benne: a szép királykisasszony beleszeret Péter francia grófba, megszökik vele, de útközben annyi baj éri, hogy csak hosszas hányatás és várakozás után egyesülhet szerelmesével, ki tömérdék kalandon esik át. Az irodalomtörténetírás dicsérni szokta e fordításnak itt-ott eléggé sikerült stílusát s kiemeli, hogy a kis műben meglehetősen nagy a germanizmusok száma.

A Horologium Turcicum. A Hármas Istória.

A híres indiai állatmesegyűjteménynek, a *Pancsatantrának*, is akad egy fordítása: a *Horologium Turcicum*. Kilencvenhárom folio-lapból álló kézirat ez; csak töredék, a teljes munkának talán negyedrésze. Készítője, *Rozsnyai Dávid*, Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek volt a török deákja, azaz törökül értő és fogalmazó udvari tolmácsa, s mikor egy alkalommal — különböző ud-

vari ármánykodások következtében — fogságba zárták, akkor kezdett fordításához. Az eredeti török szöveget — mert törökből fordította a Pancsatantrát — Konstantinápolyban szerezte. A lehető legékesebb stílusban iparkodott lefordítani eredetijét. Valami csodálatos latin-magyar keveréknyelven írt, s olyan hosszadalmas, cifra mondatokat gyártott, hogy kéziratának olvasói nem győztek eleget panaszkodni előadásbeli alaktalansága miatt.

Hasonlíthatatlanul tisztább nyelvű *Haller János* fordítása, a *Hármas Istória* (1695). Három középkori munkát foglal magában: Nagy Sándor regényét, Trója elfoglalásának mesés történetét és a *Gesta Romanorum*-ot. Az utóbbi 181 mesét tartalmaz: hősei többnyire római császárok, világfelfogása teljesen a középkoré. Haller János egyszerű magyarsággal írt; stílusában nincsen felöltöbbséggel. Sajátságos véletlen, hogy ő is fogságban készítette könyvét. Erdélyi főúr volt, Apafi Mihály fejedelem tanácsosa; mivel azonban politikai magatartása nem tetszett a fejedelmi udvarnak, börtönbe zárták. Később kiszabadult fogságából — éppen úgy mint Rozsnyai Dávid — s emelkedett méltóságaiban. *Hármas Istóriája*, mint nyomdatermék, külső kiállításra nézve egyike a régi magyar irodalom legszebb kiadványainak. Misztótfalusi Kis Miklós, a híres kolozsvári nyomdász, remekelt elkészítésével. Hogy népszerű magyar könyv volt, mutatja kilenc kiadása.

Felvinczy György. Az *Actio Curiosa*.

A század vége felé újból megjelent egy *Comico-tragoedia* (1693), de ez már nem a bűn és büntetés problémáját feszegette, mint a löcsei *Comico-tragoedia*, hanem Jupiterről és Plutóról mondott el egy történetet párbeszéd alakban. Hőse Pluto, az alvilág ura, haragszik Jupiterre, mert ez kicsiny országot juttatott neki; ezért bosszúból a pokolba akarja csábítani az emberi lelkeket. A mese meglehetősen esetlen. Ha közelebbről vizsgáljuk »drámai« termékünket, nagyon könnyen megállapíthatjuk, hogy csak nyelve és verselése érdemli meg a figyelmet. Érdekes dikciójáért s változatos versformáiért dicséret illeti a szerzőt.

A szerző, *Felvinczy György*, igen érdekes alakja irodalomtörténetünknek. Ő az első, aki vállalkozott arra, hogy Magyarországon világi vándorszínész-társulatot szervez. Felvinczy unitárius papjelölt volt, majd torockói tanító; később sokfelé próbált szerencsét, mivel azonban sehogyan sem tudott jobb sorsba jutni, Kolozsvárról Bécsbe ment, I. Lipót királytól színjászó engedélyt kért. A király egy latinnyelvű szabadalomlevélben megadta neki és társainak a jogot, hogy Erdélynek és kapcsolt részeinek bármely helyén illedelmes hangú előadásokat tarthatnak. Hogy megalakult-e a társulat s, ha igen, eredménnyel játszott-e, olyan kérdés, amelyre nem lehet biztos feleletet adni. Nagyon rövid életű lehetett ez a vállalkozás, hiszen még száz évvel utóbb is csak tenger nyomorúsággal tudott eltengődni egy-egy vándorló színtársulat. Most még csak a jezsuita iskolák tanulóinak ingyenes előadásaiiban gyönyörködött a közönség.

Ha végigtekintünk a XVII. század drámai és szépprózai maradványain, nem tárul megnyugtató kép szemünk elé. A magyar dráma és a magyar próza

elbeszélés messze elmaradt a szépen fejlődő verses irodalom mögött. Drámai kísérleteink csak a nyelv és verselés szempontjából érdemelnek figyelmet; prózai elbeszélésünk fordításokból áll. Nem csupán az érdeklődő közönség hiányzott, hanem — ami a közönség hiányának természetes következménye — hiányoztak az írók is. A hadi zaj között elnémulnak a múzsák... »Ahol a hang varázsló édességét nem érzik, az *akaratos mesterség* visszavonja magát és vagy a puszta hasadékokban huhog, vagy a varjakkal együtt károg, vagy, ami legfájdalmasabb, rejtekbe sóhajt. És egy ily sóhajtás, higgyétek el, égrekiáltó !«

IV. RÉSZ.
A HANYATLÁS KORA.
(1711—1772.)

I. FEJEZET.

KÖZÁLLAPOTOK. A TUDOMÁNYOS IRODALOM.

Z 1711. évi szatmári béke új kort nyit Magyarország történetében. A nemzetnek többé már nem kell rettegnie a török uralom terjedésétől, az ősi alkotmányt sem fenyegeti veszély s a protestánsok vallásszabadsága ellen sem történnek kíméletlen támadások. Elérkezett a felvilágosodott abszolutizmus időszaka. A Habsburg-ház az ország művelődését s a lakosság anyagi helyzetét előmozdító új intézmények egész sorát teremti meg s a magyar főurak, nemesek és papok egyaránt jó szívvvel fogadják az uralkodócsalád intézkedéseit.

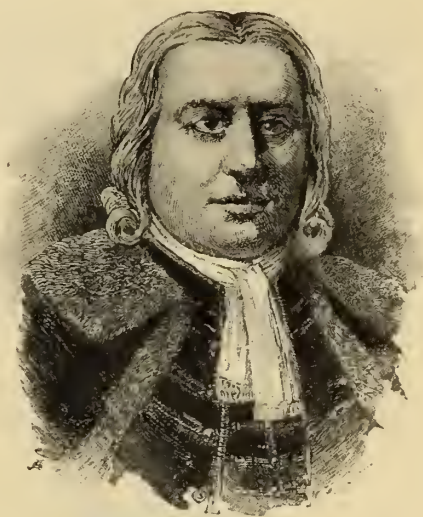
A törökvilág szinte helyrehozhatatlannak látszó pusztulást okozott Magyarország legvirágzóbb vidékein. A Duna—Tisza mellékén mocsarak és pusztaságok váltogatták egymást. Pesten még 1715-ben is csak 188 ház volt ; s olyan vármegyékben, ahol ma félmilliónyi a lakosok száma, alig lézengett néhány ezer települő. A kormány valóságos gyarmatosító politikát volt kénytelen folytatni. Német, francia, szláv és oláh parasztokat csalogatott a lakatlan helyekre, a befolyásosabb uraknak úgyszólván ingyen osztogatta az ezerholdakat s katonai erejét is igénybe vette, hogy a mocsarakat kiszáríthassa, használható utakat építsen s némi támasztékot adjon a közigazgatásnak. Évtizedek teltek így, lassú gyarapodásban. A lakosság szaporodott, számos új helység keletkezett, a mezőgazdaság és állattenyésztés fejlődésnek indult. Ami kultúr-igénye volt az uraknak és parasztnak, azt az iskolák és templomok teljessen kielégítették.

Irni-olvasni többnyire csak a kiváltságos osztályok gyermekei tanultak ; a jobbággyfiú csak akkor került iskolába, ha valamelyik pártfogója papot akart belőle nevelni. A középiskoláknak két fő studiuma volt : a hittan és a latin. Mind a katolikus, mind a protestáns intézetek a vallásoktatásra és a latin beszéd elsajátítására fektették a legfőbb súlyt ; ami ezen kívül esett, azzal keveset törődtek. Az ifjak jól ismerték a dogmákat és szertartásokat, bele-ízleltek az ókori remekírókba, de fogalmuk sem volt arról, hogy milyen élet folyik Magyarországtól északra s nyugatra, sőt a haza földjét is csak annyiban ismerték, amennyiben olykor-olykor megfordultak megyéjük határain túl is.

III. Károly (1711—1740.) és Mária Terézia (1740—1780.) cenzurája gondosan őrködött, hogy a külföldi istentelen gondolkodók tanai valahogyan meg ne mételyezzék a serdülő ifjúságot s az ifjak középiskoláik végeztével hazamentek földbirtokaikra, hogy tovább folytassák atyjuk s rokonságuk egyszerű, igénytelen életét. Olykor nagy dáridókat csaptak, néha a megyék székhelyein jogi ügyeiket tárgyalták; akadt olyan is, aki elolvasott egy-egy latin könyvet, de a nagy többség jómódú, jókedvű, szűk világnézetű földbirtokos volt, semmi egyéb. Csak a papok olvasgattak és írogattak nagy buzgalommal, meg egypár előkelő úr, aki külföldi utazásain belepillantott a francia kulturába. Hogy milyen csekély volt az érdeklődés nemcsak a nyomtatott betűk, hanem egyáltalában az egész világ folyása iránt, mutatja — többek közt — az újságok iránt tanúsított csekély érdeklődés. Magyar nyelvű lapot nem is lehetett alapítani; azok a német újságok pedig, amelyekkel egyes pozsonyi nyomdászok időnkint megpróbálkoztak, alig dicsekedhettek ötven—száz előfizetővel. Megszűntek a vallásos harcok, a kormány most már nem tűrte a különböző hitű papok írásos küzdelmét, ennek következtében megcsappant a hívők olvasókedve is. Legfelebb az imádságos könyveket és a kalendáriumokat forgatták.

A magyar nyelvű tudományos irodalom termékei közül a történetirodalom maradványai jöhetnek számba. Ebben az időben fejezi be históriáját *Cserei Mihály*, az erdélyországi történetírók egyik legérdemesebbje, akinek kézirateit százötven éven keresztül lankadatlan érdeklődéssel forgatták az erdélyi úri familiák. Nagyajtai Cserei Mihály székely földbirtokos volt, előkelő csíkmegyei nemzetség tagja. Mint serdülő ifjú, Apafi Mihály fejedelem nagyhatalmú miniszterének, Teleki Mihálynak, udvarába került s így alkalmat nyílt arra, hogy megismerje a régi fejedelmi Erdély vezető politikusait. Apafi és Teleki halála után egész odaadással csatlakozott a Habsburg-házhoz, mely Erdélyországra is kiterjesztette hatalmát, s hűségesen szolgálta a Habsburg-uralkodók ügyét még akkor is, mikor II. Rákóczi Ferenc csapatai sikeresen kezdtek harcolni a labancok ellen. Még évtizedekig élt a szatmári béke után, részesült is némi jutalomban, de a hivatali pályán nem vitte sokra. Irogatni nagyon szeretett. *Erdélyi históriája* a legsikerültebb emlékirata a régi magyar irodalomnak; tartalom és forma tekintetében egyaránt figyelemreméltó alkotás. E kéziratában a maga kora történetét mondja el egészen 1712-ig, de visszapillant a régibb időkre is, sőt az előtte élő nevezetesebb hazai történetírók munkásságát is jellemzi. Apafi Mihály uralkodására s a szatmári békét megelőző két évtizedre nézve elsőrangú kútfő. Ha ítéleteiben nem is találja el mindig az igazságot, adatokat nem ferdít. Sok olyan dolgot észlel, amelyekről kortársai elfeledtek tudomást venni. Rendíthetetlen kálvinizmus és telhetetlen Habsburg-hűsége olykor nagyon egyoldalúvá teszi, de értelmes gondolkodása egyúttal meg is óvja attól, hogy az eseményeket csak a hitvallás és pártállás nagyító és kicsinyítő üvegén nézegesse. Még gyűlölködésében is könnyen ellenőrizhető. Eléggé eleven előadása, régies zamatú latinos magyar nyelve, érdekes adatai, sajátos megjegyzései meglehetősen kellemes olvasmánnyá teszik emlékiratát. Nem csoda, hogy a magyar dráma és regény munkásai annyszor fordultak hozzá költői anyagért.

Amilyen meggyőződéses református volt Cserei, annyira hajthatatlannak látszik katolicizmusában a hanyatlás korának másik nevezetes historikusa, *Apor Péter*. Míg Cserei lelkesülten hálálkodik az Úristennek a nagy jószágért, hogy reformátusnak teremtette, addig Apor még végrendeletében is megemlékezett arról, hány protestáns eretneket térített vissza Krisztus igaz egyházába. Mindazonáltal egymás barátai és tisztelői voltak, egymással leveleztek s versenyezve készítették a kéziratokat. Altorjai báró Apor Péter szintén benne élt a régi erdélyi világban, jól ismerte Apafi udvarának előkelőit s Habsburg-hűségében tántoríthatatlanul szenvedte végig a XVIII. századeleji kurucjáráásokat. Mint előkelő mánáscsalád sarja, többre is vitte Cserei Mihállynál: magas tisztségeket kapott, főispán lett s főkirálybíró. *Metamorphosis Transylvaniae* című munkája egyike a legbecesebb magyar nyelvű művelődéstörténeti kútforrásoknak. A régi erdélyi szokások változását vizsgálta benne, megvetéssel és gúnnyal szolt a nyugat felől behurcolt új divat pusztításairól s a romlásnak induló unokák előtt tetszetős képekben rajzolta meg a XVII. századi Erdély úri társadalmát. Egyszerűek s jámborok voltak az ősök, de egyben boldogok s erkölcsösek. Nem kapkodtak a »náj módin«, de nem is korecsosultak németekké, mint az új divaton kapkodó, XVIII. századi erdélyi ifjak. Házaik, bútoraik, ruháik, lakomáik a romlatlan, szittyá magyarságot mutatták mindenfelé. S a jó öreg — az új nemzedék okulására — sorban leírta az erdélyországi urak sok régi jó szokásait: hogyan öltözködtek, hogyan ettek-ittak, hogyan táncoltak. Még versben is feldolgozta prózai szövegét, csak hogy hatni tudjon az elfajult unokákra. Kedélyes anekdotázása, gyökeres magyar nyelve, naiv szójátékai mind azt tanusítják, hogy eredeti gondolkodású, szeretetreméltó egyéniségű, tehetséges tollforgató volt.

125. kép. Bod Péter.

Ugyancsak Erdély szülötte *Bod Péter* református lelkipásztor, akinek a magyarnyelvű régi magyar tudományos irodalomban igen nagy érdemei vannak. A nagyenyedi kollégiumban nőtt fel, a hollandiai leydeni egyetemen végezte be tanulmányait s hazatérése után egy eldugott erdélyi faluban, Magyarigenben vállalt lelkészséget. Sok könyvet írt, de munkásságának azok a dolgozatai adják meg az igazi értékét, amelyek magyar művelődéstörténeti, közelebbről magyar irodalomtörténeti vonatkozásuak. Érdeklődését a régi magyar írók és régi magyar könyvek egyaránt lebilincseltek. *Magyar Athenás* című írói életrajzgyűjteménye különösen értékes munka, sőt a mai napig is haszonnal forgatható írói lexikon, melyben számos értékes adatot őrzött meg az utókor számára. (1766.) E művében ötszáznál több magyar íróat sorolt fel; megemlé-

kezett — többnyire igen röviden — életük folyásáról, megemlítette munkáik címeit, sőt itt-ott apró megjegyzéseket is csatolt irodalmi értékükhöz. *Balassa Bálintról* például elmondta, hogy: »Vólt ez a' régi nagy Balassa Familiából, mellyből sok nagy hírü vitéz Uri emberek vettének eredetet, kiknek emlékezetekkel tellyesek a' Magyar Históriák. Követték ezek a' Reformátiótól fogva a Reformáta Vallást a' múlt sékulum közepe tájáig; midőn némellyek a' Római Hitre kezdettek el-térni. Gróf Balassa Bálint, nem tsak híres nevezetes vitéz Úr volt, hanem nagy tudományú-is, és a' vers szerzésben igen hatalmas. Kinek Énekjei sokszor ki-nyomtatvatván, mindeneknek kezekben forognak . . .«

M A G Y A R A T H E N A S

AVAGY

AZ ERDÉLYBEN ÉS MAGYAR-ORSZÁGBAN ÉLT TUDOS EMBEREKNEK, NÉVEZETESEBBEN A' KIK VALAMI, VILÁG ELELBEBOTSÁTOTT IRÁSOK ÁLTAL ESMÉRETÉSEKKE LETTEK, 'S JO EMLÉKEZETEKET FEN-HAGYTÁK
HISTORIÁJOK

MELLYET

SOK ESZTENDŐK-ALATT, NEM KEVÉSSZORGALMATOSSÁGGAL EGYBE-SZEDEGETETT, ÉS AZMCSTAN ÉLŐKNEK, 'S EZ-UTÁN KÖVETKEZEN-DŐKNEK TANUSÁGOKRA, 'S JÓRA-VALÓ FELSERKENTÉSEKRE KÖZÖNSÉGESSÉ TETT.

F. TS. B O D P É T E R.

A' M. Igeni Ekklesiában a' KRISTUS Szolgája.

Nyomtatott 1766-dik Esztendőben,

126. kép. A Magyar Athenas címlapja.

Zrinyi Miklósról: »Horvát országi Bán híres Vitéz nagy Úr, a' kit a' Vad Kan vágott le 1664-dik eszt., vólt ez Zrinyi Györgynek a' Fia, Miklósnak, a' ki Sziget Várával együtt el vészett, Unokája; a' kinek is Históriáját igen eleven képzelődésekkel leírta, és Bétsben ki nyomtatattatta 1651-dik eszt. Neve a' Könyvnek: Adriaí Tengernek Sirenája Gróf Zrinyi Miklós. Irt még egy Munkátskát arról, hogy kellene a' Hadi Fenyítéket vissza állítani és az Országot védelmezni . . .« *Gyöngyösi Istvánról*: »Gömör vármegyei Vitzé-Ispány; a' ki nevezetesen született vólt a' Magyar vers írásra, 's lehet méltán mondani Magyar Ovidiusnak vagy Márónak. Igen kedvesek a' versei, annyira el-is híresedtek, hogy sem előtte, sem utánna mássa nem tartatik Gyöngyösi-nek a' vers írásban. Irt a' Murányi Vénust, a' Múrany Várának Szétsi Mária

által Vesselényinek fel-adattatását. Kemény János Históriáját. Karikliát. Magyar Nympha Palinodiáját 's egyéb apróságokat.« — A mai olvasó mosolyog az effajta írói arcképeken, pedig nem volna szabad felednie, hogy ez a derék kutató tulajdonképen csak egy előmunkálatra támaszkodhatott: *Czvittinger Dávid* selmeczi születésű magyar író életrajzgyűjteményére. (*Specimen Hungariae Literatae*. 1711.) A Czvittinger-féle latin nyelvű írói lexikonban körülbelül háromszáz magyarországi író található; el van mondva életrajzuk, egybe van állítva könyveik jegyzéke s dicsérve munkásságuk. Az írók sorozata feltűnően hézagossá, az életrajzi adatokban igen sok a tévedés, a bibliográfiai részek töredékesek, a méltatások áradozó magasztalások. Ha ezt az úttörő kiadványt összehasonlítjuk Bod Péter adatgyűjteményével, a haladás szembeszökő. A Magyar Athenás igen sok biográfiai adatot őrzött meg számunkra; számos,

DAVIDIS CZVITTINGERI
NOB. HVNG.
SPECIMEN
HUNGARIÆ
LITERATÆ,
VIROVVM
ERVDITIONE CLARORVM
NATIONE HUNGARORVM,
DALMATARVM, CROATARVM, SLAVORVM,
ATQUE TRANSYLVANORVM.
VITAS, SCRIPTA, ELOGIA ET CENSVRAS
ORDINE ALPHABETICO
EXHIBENS
ACCEDIT
BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM
QUI EXTANT
^{DE}
REBUS HUNGARICIS.

FRANCOFVRTI ET LIPSIÆ

ANNO MDCCXI

HASONMÁS CZVITTINGER „SPECIMEN“-JÉNEK CÍMLAPJÁRÓL. (1711.)

ma már ismeretlen könyvről tájékoztat ; s azok az igénytelen méltatások, melyek itt-ott, egyik-másik nevesebb író életírása mellett fellelhetők, jó képet adnak arról, milyen volt e kor legtudósabb egyéneinek kritikai színvonala és esztétikai készsége.

Több naplóíró, számos fordítót s a vallásos irányú könyvszerzők egész esoportját lehetne még fölemlíteni e korból, de az írók neveinek elsorolása, munkáik tartalmának kivonatolása még a szaktudóst is inkább csak a teljesség szempontjából érdekelheti. A tudomány előbbreviteléhez s a magyar értekező stílus fejlődéséhez e kísérleteknek alig van valami közük. E korban még mindig igen szegény a magyarnyelvű tudományos irodalom ; e korban még mindig megkövetelték, hogy aki a tudós körökhöz fordul, az a tudósok nemzetközi nyelvén, latinul írjon. Aki magyarul írt, azt nem is tekintették igazi tudós embernek. A magyarnyelvű írói törekvések erejüket veszítették, s egyre jobban felvirágzott a latinnyelvű tudományos irodalom.

Bél Mátyás, Pray György, Katona István és Sajnovics János latin nyelven írt kötetei, melyek a külföld történetírói, geográfusai és nyelvészei között is méltán keltettek feltűnést, a XVIII. században látnak napvilágot. Páratlan szorgalmú történeti adatgyűjtők és rendszerezők lépnek fel ; vaskos kötetek összefüggő sorozatai látnak napvilágot. A katolikus és protestáns papok és tanárok versenyezve készítik kézírataikat. Világosságot vetnek a magyar mult minden részletére, kiadják a régi történeti forrásműveket, megvetik az alapjait a históriai segédtudományoknak. Fáradhatatlan munkásságuk és eredményeik méltók az utókor hálás emlékezetére, de azért tulajdonképen mégis csak *Bessenyei Györgynek* volt igaza, midőn megrótta e, nyelvben ma már teljesen idegen, tudósokat : »Jegyezd meg a nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölelőiséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem . . . Szent Istvántól fogva mindég deákul ír a nemzet, s mire ment benne a tudomány ? Sok elmondja néked, ha akarod, a zsidó, görög grammatikát csaknem könyv nélkül, úgy ír deákul mint Cicero ; de azért egyébképen oly mélységes ostobasága s vadsága, idétlensége lehet, hogy beszélni sem mersz véle, mivel akarhatja ellen oly rútakat mond, melyek miatt ő helyette kell elpirulnod.«

Mikes Kelemen.

A hanyatláskorabeli magyar széppróza művelői között Mikes Kelemen az első. *Zágoni Mikes Kelemen* (1690—1761.) Háromszék megye egyik kis községében, Zágonban, született, előkelő székely nemzetségből. Atyja még református volt, de őt már a jezsuiták kolozsvári iskolájában katolikusnak nevelték. E vallásváltoztatás atyja korai halálával függött össze. Özvegyen maradt anyja másodszor is férjhez ment s a mostohaapa mihamar katolikussá tette az engedelmes fiut. Mikor kikerült a kolozsvári jézustársasági atyák nemesi konviktusából, a család bejuttatta II. Rákóczy Ferenc udvarába. A tizenhétéves ifjú fejedelmi apród lett, odaadó híve s hűséges szolgája II. Rákóczy Ferenc-

nek évtizedeken keresztül. Mikor Rákóczi és udvara kiszorult Magyarországból, urával együtt Lengyelországba, majd Franciaországba, végül Törökországba ment. (1717.) A bujdosó fejedelem mindenütt segítséget keresett, hogy újból szembeszállhasson a Habsburg-házzal, de fáradozása mindenhol sikertelen maradt. XIV. és XV. Lajos nem támogathatták, a török porta pedig, melytől legtöbbet remélt, sikertelen harcok után kénytelen volt békét kötni a bécsi udvarral. Mivel a fejedelem a szultán hívására hajózott át Franciaországból Törökországba, a törökök becsületbeli kötelességüknek tartották, hogy helyet adjanak s ellátást rendeljenek a bujdosóknak. Rodostóba, a Márvány tenger partján fekvő kis községbe, telepítették őket ; itt élt II. Rákóczi Ferenc 1735-ben bekövetkező haláláig. Bujdosótársai, köztük Mikes Kelemen, továbbra is ott

127. kép. Mikes Kelemen.

maradtak egészen addig, míg végképen ki nem halt a tengeremléki emigránstelep. Itt érte a halál Mikes Kelemen élete hetvenegyedik esztendejében. Haláláról senki sem vett tudomást. Amilyen zajtalan volt írói munkássága, olyan észrevétlenül tűnt el kortársai sorából.

Mikes Kelemen hagyatékában nagyon sok kézirat maradt, de ezek a kéziratok — a *Törökországi levelek* kivételével — mind fordítások. A fordítások inkább a nyelvészt érdeklik ; többnyire vallásos elmélkedések, katolikus erkölestani művek. Szépirodalmi tárgyú csak egy van közöttük, a *Mulatságos napok*, melyben hat

novella s egy keret-történet foglal helyet. A francia szöveg nyomán készített mű meglehetősen hű átdolgozása az eredeti szövegnek ; nyelv és stílus tekintetében olyan mint a többi fordítás : tisztán folyó, értelmes, magyaros, de minden felötlőbb jelesség nélkül szükölködő. A kihagyások, betűzések, módosítások gyakoriak benne. A fordítónak nem erénye a hűség.

Ha egyebet nem örököltünk volna Mikestől, ma aligha emelegetnők nevét irodalmunk történetében. De Törökországi Leveleiben olyan értéket hagyott maga után, melyre mindig büszke lehet irodalmunk. Mint általában többi művét, ezt a kéziratát sem adta sajtó alá ; bizonytalan úton, sajtóságos körülmények között került leveleskönyve Rodostóból Magyarországra. Először Kulcsár István nyomatta ki 1794-ben, s innen kezdve számos kiadása jelent meg.

A Törökországi Levelekben kétszázhat levél foglal helyet ; az első 1717 október 10-én, Gallipoliból kelt, az utolsó 1758 december 20-án, Rodostóból. Hogy tényleg elküldte-e ezeket a leveleket Mikes, vagy csak a maga szórakozására írta őket : ez a kérdés hosszú ideig foglalkoztatta irodalomtörténetírá-

sunkat. Mikes ugyanis úgy ír leveleiben, mintha sorait egy kedves nőrokonához, Konstantinápolyban lakó nénjéhez intézné, csakhogy a levélsorozat egész berendezéséből, a levelek tartalmából s a levélíró némely elszólásából biztossággal meg lehet állapítani, hogy nem igazi levelekkel van dolgunk, hanem olyan irodalmi művel, melynek a szerző művészi célok kedvéért adta a levélformát. A becses alkotás negyvenegy évet ölel fel a rodostói bujdosók életéből. Az első levél még akkor kelt, mikor

II. Rákóczi Ferenc és hívei sikertelen franciaországi időzésük után áthajóztak Törökországba s kikötöttek Gallipoli táján.

»Édes néném, — írja I. levelében Mikes — hála légyen az Istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen, Franciaországból pedig 15 septembris indultunk meg. A fejedelmünknek, Istennek hála, jó egészsége volna, hogyha a köszvény búcsut akarna tőle venni: de reméljük, hogy itt a török aer előzi.

Édes néném, mi jó a földön járni. Látja ked, még szent Péter is megijedett volt, mikor a vízben sippadoztak a lábai; hát mi bűnösök hogy ne félnénk, amidőn a hajónk olyan nagy habok között fordult egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek, — némelykor azoknak a tetején mentünk el, némelykor pedig olyan nagy völgyben estünk, hogy már csak azt vártuk, hogy reánk omoljanak azok a vízhegyek; de mégis olyan embersegesek voltak, hogy többet nem adtak innunk mintsem kellett volna. Elég a hogy itt vagyunk egészségben, mert a tengeren is megbetegszik az ember, nemcsak a földön, — és ott, ha a hintó megrázza, elfárad, és jobb etyepetyéje vagyon az ételre: de a hajóban az a szüntelen való rengetés, hánykódás a főt elbódítja, a gyomrot felkeveri, és úgy kell tenni, valamint a részeg embernek, aki a bort meg nem emésztheti. A szegény gyomornak is olyan nyavalyában kellett lenni vagy két első nap, de azután úgy kellett ennem, valamint a farkasnak.

Illustrissimo
Dono Dono
Comiti Davidi Letki
Annuam Sancti sui Patroni
memoriam recolenti hausi-
gura congratulatur
humillimus servus
Clemens Mikes

conf:	-	-	-	3
com:	-	-	-	3
Ros:	-	-	-	3
Morif	-	-	-	4
Lii-sau:	-	-	-	5
Lii-De Nom Je	-	-	-	6

128. kép. Mikes Kelemen kézírata.

A fejedelmünk a hajóból még nem szállott vala le, hogy egy tatár hám, aki itt exiliumban vagyon, holmi ajándékot küldje, és a többi között egy szép lovat nyergelve. Itt a fejedelemnek jó szállást adtak, de mi ebül vagyunk szállva, de mégis jobban szeretek itt lenni, mintsem a hajóban.

Édes néném, a ked kedves levelit, vagyon már két esztendeje, hogy vettem. Igazat mondok, hogyha az esztendő egy hónapból állana. Reménylem, édes néném, hogy már ezután, minthogy egy aërral élünk, gyakrabban veszem kedves levelét. De minthogy egynehány száz mértfölddel közelebb vagyunk egymáshoz, úgy tetszik, hogy már inkább is kell kednek engemet szeretni: én pedig, ha igen szeretem is kedet, de többet nem írhatok; mert úgy tetszik, mintha a ház keringene velem, mintha most is a hajóban volnék.»

A levelek tartalma elég változatos; a rodostói bujdosók életére s II. Rákóczi Ferenc törökországi dolgainak megítélésére elsőrangú forrás. Mikes szorgalmasan feljegyezte mindazt, ami figyelmét megragadta. Beszámolt a maga dolgairól, papírra vetette új benyomásait, leírta a törökök szokásait, bőven szólt bujdosótársai életéről, figyelemmel kísérte az európai eseményeket s ott, ahol kifogyott mondanivalóiból, francia olvasmányainak tartalmát kivonatolta levelei szövegébe. Eleinte vidáman, gondtalanul írt. Ifjú kora, új hazájának érdekességei, Rákóczi egyéniségének varázsa, bujdosótársainak reménykedései derűssé tették lelkét; humoros hangon, bizakodó életfelfogással rótta betűit. Csak tizen-nyolc év múlva, 1735 április 8-án, következik be a nagy csapás: a fejedelem halála. »Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az isten árvására téve bennünket és kivevé ma közülünk a mi édes urunkat és atyánkat három óra után reggel... Hullassuk bőséggel könnyeinket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkat sirassuk, mert őtet az isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömmek poharából itatja, hanem mimagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk.«

Ez időtől kezdve komorabb, töprengőbb Mikes. Mi célja van most már törökországi életének? Örökösen Erdélyre gondol, távoli hazájára, hol gyermekévei teltek s melynek földjét azért hagyta el, hogy a fejedelem hűségében maradhasson. Hiába érkezik az emigránsok közé — a szultán meghívására — Rákóczi fia, Rákóczi József, a bujdosók már nem bíznak abban, hogy valamikor megláthassák hazájuk tájait. Meghal Rákóczi József is. »Ismét fő nélkül maradánk. De nemsokára szükségünk nem leszen főre; mert minap is eltemetők egy atyánkfiát és amennyien már maradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában. Aki minket teremtett, annak legyen meg akaratja rajtunk.«

Bánatos lélekkel, mély vallásossággal, odaadó hazaszeretettel irogatja utolsó leveleit. Sorra kidölnék mellőle bujdosótársai, az újakkal kevésbé tud összebarátkozni. Nem vár már semmit az élettől, csak elvétve ír még egy-egy levelet, azután ennek a foglalkozásnak is búcsút mond 1758 december 20-án:

»Kedves néném — írja legutolsó levelében — nemcsak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan. Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak

Constantinopolitan Graf P... E...
irol Cechi M... H....

10. Fri

Édes néniem hátla tölgyen a Jánosok mi-
értetünk ma perenceséim, franczia orfolyat
dig is törni emeltem meg a fajtáimnak János
nek hátla jó egyezgetés volna. hogy ha a kőfűszeg
csészéimre tölte volna de nem illik hogy is a
fűszeg és el is van édes néniem mi jó a fűszeg
járom, látogya kár meg fogja és meg fogja volt
mikor arányos a fűszegnek alatta. ha is tényleg.
Jobb hogy ne félünk amilyen a kőfűszeg ottan
nagy határ fűszeg egyik oldalán, amilyen
mine is erősít; nagy kőfűszeg, nem egykor arányos
lehető mennyiség el; nem egykor pedig ottan nagy
is erősít, hogy már csak ne vartuk hogy el reánk
on ottan arányos a víz kőfűszeg, de meg is ottan erős
is erősít, hogy fűszeg nem adnak innunk, mintha
is erősít, hogy itt vartuk egyik egyben, most azon
járom is meg bevezet a csészéim, nem csak a fűszeg, és is
ha a kőfűszeg meg rára, el fűszeg, és jobb egyezgetés
is erősít, de a kőfűszeg a fűszegnek volt, nagy

is, harkod: a fű el barátság, a gyomra fel kever
nyal nem, valamit enyhez orvornak. aki abba ma
nem enyhez. a fején gyomornak is olyan nyoma
hízes kússu lenni vagy ki elő nap. de minden egy
kider eanen valasim, a farkonak. a fegyelműnk az a
jobb nem pártok. ki hogy egy kiter hám. aki is ez a
utra, vagon, ki holmi apándikot külső aratnak.
is atótt körön egy fegyver nyergelre. it a fegyver
nek is pártok adtak. de mi ebből vagonok pártok. de
is jobban ferecsen is lenni minsem ahozott, ede né
nem ahozott kéreke levele vagon más két ependeje
hogy velen, igazat mondok hogy ha az epende egy két
nap bot állna nem eppen ides néma hogy más eppen
minem hogy egy a eppen itűnk. gyababban velen két
ves levele. de minem hogy egy néma fűz mely földet
köt ebből vagonok egymáshoz. egy fűz is hogy más in-
köt is két kéreke eppen ferecsen, in fűz, ki igaz
ferecsen is kéreke de fűz nem is eppen. más egy két
fűz minem ha ahozott kéreke velen, minem ha ahozott
ahozott velen.

Gallipoli 21. é. 1917.

Ede néma meg kéreke lenni levele nem va-
ren. amely nem igaz, jól esik nekem. de az egy két
eppen, hogy a barátság eppen, hogy nem kéreke, a
fegyver el hártya, a ki is ma ahozott hám kéreke

ketten maradtunk Zay úrral. Az Isten azt is kivevé a bujdosásból 22. octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül, és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre ; mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáky úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, akik ebben az országban vannak a császár protectiója alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírré adjam halálát. — A szokás szerént engemet tettek básbuggá. Mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országban az öreg Rákóczi-val jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem akik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ ! Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt, és vagyon mindnyájunkkal. Egész prédikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében lévő változó életünkről. Amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömnnek hegyére nem megyünk.

Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel az Úr ezután felőlem ? az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, aki nem az Űrnak, hanem az Űrban hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-e mást kívánnom annál a boldogságnál ?

Az első leveletem amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom ; mert az Isten rendelésiben nincsen haszontalanság ; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált és üdvességet. És azután megszűnünk a kéréstől, mind a büntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.»

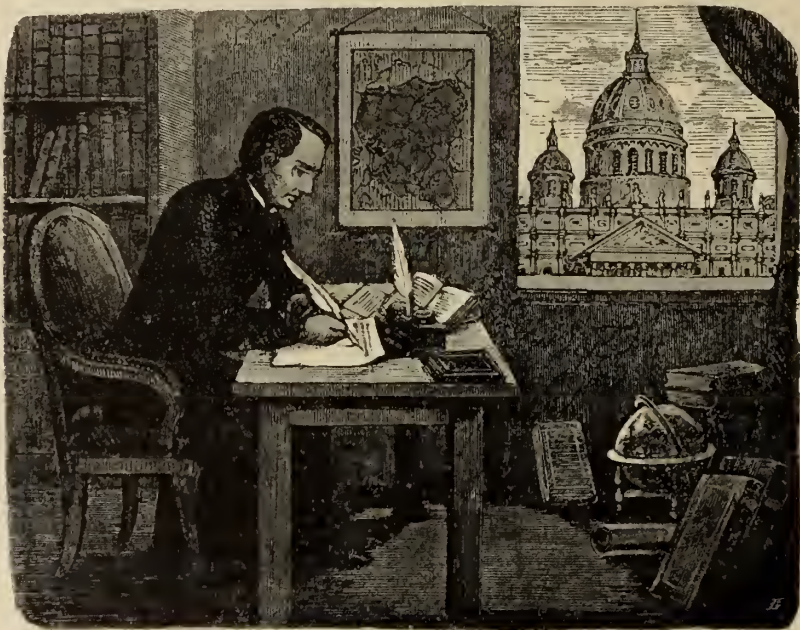
Mikes Kelement eredeti írói egyénisége emeli ki a régi magyar széppróza művelői közül. Ő az első magyar prózaíró, akinek nemcsak gazdag költői kedélye van, hanem lelke hullámozásait is a maga egész bensőségében fel tudja tárni olvasói előtt. Mikes mint stiliszt a régi magyar irodalomban egyedülálló. Aranyos humora, kedves kötődései, meglepő fordulatai, kellemesen folydogáló jó magyar beszéde megragadják az olvasót. Ötletes és bájos minden levelében. A régi magyar próza minden jó tulajdonságát egyesítette azokkal a stílbeli finomságokkal, melyeket francia olvasmányjaiból tanult el. A francia irodalom erősen hatott Mikesre. Nemcsak a levélformát kölcsönözte innen, hanem helyenkint tartalmi kölcsönvételeket is megengedett magának. Francia könyveiből — ott ahol nem magáról és társairól beszélt — jelentékeny anyagot vett át és fordított magyar nyelvre, de ezeket az átvételeket olyan ügyesen tudta levelei szövegébe szőni, hogy csak a mélyrehatóbb összehasonlító irodalomtörténeti nyomozás deríthette ki idegen eredetüket.

Kár, hogy régi magyar prózánknak ez a nagy mestere nem hatott a megújhódás irodalmára. Rodostói elszigeteltsége, kéziratának késői felfedezése elejét vágta irodalmi hatásának. Mire felismerték értékét, akkorra már pusztán csak az irodalomtörténeté volt s nem egyúttal az élő és ható irodalomé. Az irodalomtörténet mindenkor lelkesedéssel szólhat írói kvalitásairól. Prózájának

egyéni íze, előadásának bája, humorának csillogása, gondolatainak elméssége, nyelvének és világfelfogásának tiszta magyarsága, beszélgetéseinek természetes frissége és mesterkéetlen ritmusossága minden időben méltó a legnagyobb dicséretre.

Faludi és Amade.

Mikes mellett Faludi és Amade a hanyatláskorabeli magyar szépirodalom legkiválóbb művelője. *Faludi Ferenc* (1704—1779.) a vasmegyei Németújháron született, tanulókorában beállt a jezsuiták rendjébe, s mint felszentelt pap előjáróinak parancsa szerint a legkülönbözőbb helyeken végezte tanári,

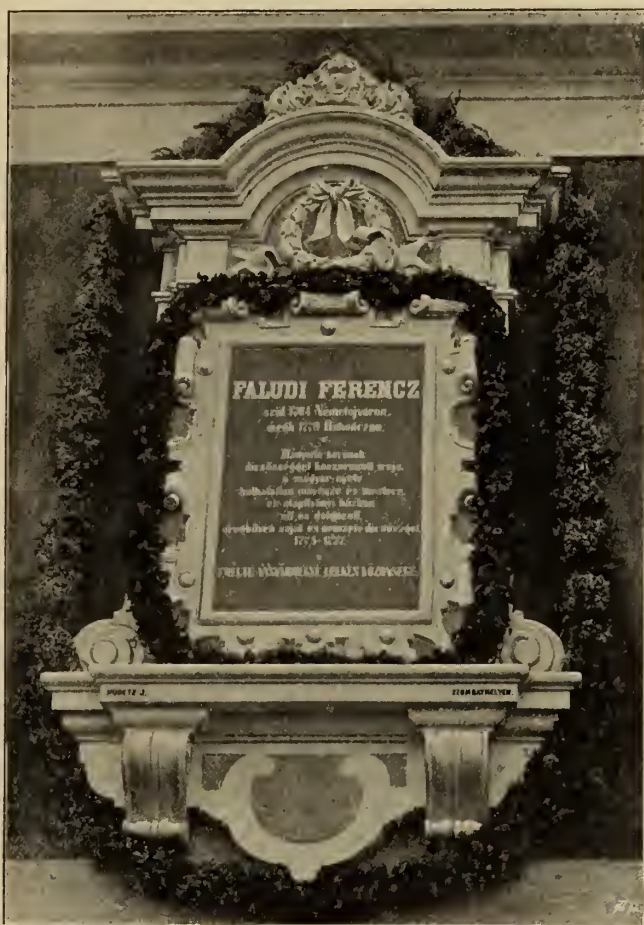

129. kép. Faludi Ferenc Rómában.

hitszónoki, könyvtárosi és igazgatói dolgait. Rómában öt évig volt a Szent Péter templom magyar gyóntatója; Budán a vízivárosi katolikusoknak német prédikációkat tartott, egyebütt latinul tanított; szabad óráiban pedig a magyar irodalmat gazdagította prózai és verses műveivel.

Faludi szerencsésebb volt mint Mikes. A rodostói bujdosó munkái kéziratban maradtak, a kiváló stilisztáról senki sem vett tudomást; Faludi sorra kinyomatta fordításait s kiadványaival megnyerte kortársai méltánylását. Az utókor irodalomtörténetírója szintén csak elismeréssel szólhat Faludi szorgalmáról s feltűnő fordítókészségéről. A buzgó jézustársasági atya egész sor erkölcsnemesítő művet fordított magyarra. *Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi, Udvari ember, Bölcs ember* című erkölcsi tanításai külföldi forrásokra vezethetők vissza: katolikus irányú, nyájas hangú oktatások, melyekkel a jámbor szerzők koruknak laza erkölcsű úri népét iparkodtak jobb útra terelni. Fordítás

a *Téli éjszakák* című novellás kötet is, és fordítások Faludi iskolai drámái, a *Constantinus Porphyrogenitus* és a *Caesar*. Olasz és német hatás tükrözik e munkákból; a magyarság tulajdonképpen csak a nyelvben nyilvánul. De ezt a nyelvet méltán dicsérhetni. Faludi mestere volt a gyökeres magyarságú, könnyedén gördülő, ritmusos mondatoknak. Mint stilisztá, határozottan kima-

131. kép. Faludi emléktáblája Rohonezon.

gaslott magyarországi kortársai közül. Eleven és hajlékony prózája tele van finomságokkal. Szókincse feltűnően bő, kifejezőkészlete igen nagy. Kár, hogy csak fordító. Művei ilyenképpen inkább a nyelvészt érdeklik s az összehasonlító irodalomtörténet kutatóját, s csak kevésbé az esztétikust, aki az írókban a gondolat és képzelet eredetiségét, a tartalom és forma önállóságát mindennél többre becsüli.

Olasz hatás érezhető Faludi költészetén is. Itt azonban jóval önállóbb s irodalomtörténeti szempontból értékesebb is. Vallásos énekei a katolikus egyház odaadó hívének mutatják; még a magyar királyokat is katolikusságuk

arányában dicsóíti. A Regnum Marianum korszakában ez volt a papi közfelfogás; Bocskay, Bethlen s a Rákócziak a kárhozat fiai gyanánt szerepeltek, I. Lipót nagygyá tétetett, mert az államvallást tűzzel-vassal terjesztette. Hazafias költészete tulajdonképpen nincs is Faludinak. A hazafiság az ő lelkében egybeesett a királyhúséggel, s midőn Mária Terézia királynőt s a királynő vitézeit dicsóította, ezzel eleget vélt tenni hazafias odaadása megvallásának. Miről énekelhetett a világ küzdelmeitől s a női szívektől egyaránt távol álló, engedelmes, jámbor szerzetes? Leírta a tavasz szépségeit, az árnyas erdőben való járkálás gyönyörűségét, a természet tüneményeit. Elmélkedett a *Forgandó szerencséről*:

Fortúna szekerén okosan ülj,
Úgy forgasd tengelyét, hogy ki ne dűlj:
Ha miben kedvezett,
Ha szépen vezetett,
Meg ne örülj.
Fortúna szekerén okosan ülj.

Jó kedve s kereke egyaránt jár;
Forgandó, változó: ma kincsesel vár,
Holnap lenyomorít,
És megint boldogít.
Elhígyjed bár:
Jó kedve s kereke egyaránt jár.

Érdemre nem tekint, szemtelen, vak:
Kire ma vont aranyt, holnap szűrt rak.
Tudják, kik táborát
Lakták és udvarát,
Sok nagy urak;
Érdemre nem tekint, szemtelen, vak.

Hol édes jó anyád, hol mostohád,
Dolgáról senkinek számot nem ad.
Megbecsül, megaláz,
Magasztal, legyaláz,
Bút hoz reád;
Hol édes jó anyád, hol mostohád.

Prózáját ma már csak a szaktudósok olvassák; ez a verse mai napig megmaradt. Ahol elmélkedést vagy leírást kellett adnia, ott volt elemében. Kevés verset írt, de valamennyit művészi nyelven dolgozta ki, ami — ha tekintetbe vesszük a nyelvújítás vívmányait nélkülöző régi magyar nyelvet — nem kis érdem. Költeményei kellemes előadásukkal és dallamos verselésükkel egyaránt kitűnnek. Hangjuk derűs, kifejezéseik választékosak. Szerkezetük kerekdedsége s a strófák ügyes összerakása éppen felülmúló. Ime a *Tarka madár*, gyermekverseink egyik jeles őse:

Egy kis tarka madár víg kedvében
Szép gyümölcsös kertnek ment reptében:
Ha én tarka madár volnék,
Én is veled elrepülnék,
Tarka madár!

A kis tarka madár ott akadott,
Mert két lépvesszőcske közt ragadott:
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repülnék,
Tarka madár!

A kis tarka madárt kézre kapták,
Nem bántották, szépen ápolgatták;
Ha én tarka madár volnék,
Mégis veled elrepülnék,
Tarka madár!

A kis tarka madárt, jaj! fogságba
Szorosan bezárták, kalitkába:
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repülnék,
Tarka madár!

A kis tarka madárt jól tartották,
Cukorfalatokkal meghizlalták;
Ha én tarka madár volnék,
Mégis veled elrepülnék,
Tarka madár!

A kis tarka madárt kifosztották,
Tarka tollaiból, nyársra vonták:
Ha én tarka madár volnék,
Soha veled nem repülnék,
Tarka madár!

131. kép. Amade László.

Ha összehasonlítjuk Faludi verseit a régibb magyar költők kisebb költeményeivel — például Zrínyi vagy a Balassa-követők lírai darabjaival — a haladás első pillanatra szembeszökő. Nemcsak a strófák könnyedsége, változatossága, zeneisége mutat igen nagy fejlődést, hanem a költői témák megváltozása is. Faludi nemcsak a vallás magasztalója, nemcsak a természet szépségeinek festője, nemcsak népiesen filozófáló poeta, hanem egyúttal helyzetdalköltő is. Hivatkozunk csak az egy Szakácsénekére. Aránylag kevés verset szerzett s mégis elég nagy a változatossága. Ő írja az első pipadalt; ő írja a tréfás *Útra-valót*:

Ne marasszuk, elmehet.
Amint tetszik, úgy vehet
A faképtül végbúcsút:
Előtte az országút!

Már elindult jó korán,
Sebespostán szaporán.
A kakas is megörült,
Vígán szólott, hogy felült.

Minden lova rúgjon fel,
A rúd szege hulljon el,
Repedjen a gyeplő — szíj,
Pincetokja folyjon ki.

A forgószelel kergesse,
Záporosó veresse:
Igen finom ember volt,
Jó, hogy tőlünk elpatkolt.

A szerelmi lírának, mely Faludi költészetéből hiányzott, tehetséges munkása akadt *Várkonyi báró Amade László* (1703—1764.) személyében. Amade Pozsony megyében született, a jezsuiták iskoláiban nőtt fel, de az istenes nevelés nem nagyon fogott könnyelmű természetén. Attól az időtől kezdve hogy a filozófiai doktorátust megszerezte, a világi gyönyöröknek élt: kártyázott, dorbézolt, szerelmeskedett, adósságokat csinált. Két ízben nősült, mind a kétszer kevés szerencsével; a házaselet terhére volt, a kalandokat nem tudta nélkülözni. Hosszú ideig katonáskodott, előkelő tiszti ranggal vált meg a hadseregtől s jószágain letelepedve haláláig folytatta könnyelmű életét. Hogy a bécsi udvari körök megbecsülték, mutatja kamarai tanácsosi rangja és arany-sarkantyús vitézi kitüntetése.

Amade a szerelem énekese. Eleven kedélyű, játszi hangú költő. Leleményesen szövi strófáit, változatosan helyezi el rímeit. S itt ez főérdeme. A régibb lírikusok egyhangú technikájával szemben költészetének ritmikai gazdagsága jelentékeny haladást jelöl. Sűrűn összerímelő, dallamos sorai a népköltészet hatását mutatják s csak kisebb mértékben Balassa követését. Annyi bizonyos, hogy a Balassa után fellépő lírikusok között — Zrínyit s egynémely kuruc költőt leszámítva — ő az első, aki szabadulni tud a XVI. századi mester kizárólagos befolyása alól.

Világi énekei élesen rávilágítanak érzéki természetére. Követelődzve futkos a nők után, de ha meghódította szerelmesét, már is únja a viszonyt s újabb és újabb szerelmi győzelmek után vágyik. Könnyen lobbanó és állhatatlan. Mézesszavú és enyelgő. Olyan amilyennek az *Én anygalkámban* mutatkozik:

Én anygalkám,
Szép madárkám,
Ime hozzád repültem;
Te kedvedre

S kezeidre
Mint a sólyom megjöttem.
Már míveljed,
Cselekedjed,

Mint szívemet
Úgy ítéljed,
Édesem,
Kedvesem,
Rabod vagyok, kegycesem !

Addig jártál,
Vesszót hánytál,
Míg megfogtad hitemet ;
Lépre kértél,
Édesgettel,
Törben tetted szívemet ;
Már hálódban,
Kalitkádban
Zárva vagyok
Rabságodban.

Ne neved,
Meg ne vess,
Azon kérlek, csak szeress !

Már így éljünk,
És szeressünk,
Mint egy pár galambcseska ;
Mord bú nélkül,
Gondon kívül,
Mint fészékben madárka ;
Egymást értsük
S már ne féltsük,
Az egeket azon kérjük
Hum, ham, hum,
Hum, ham, hum,
Bőv áldását hogy vegyük.

Faludi határozottan értékesebb költői tehetség ; ízlésre finomabb, formára művészből gondú, tartalomra változatosabb. De Amade inkább tudott a közép-rendű úri osztály köznapibb nyelvén beszélni. Dalait országszerte énekelték, verseinek kéziratát kézről-kézre adták. Még vallásos énekei, gúnyolódó és elméskedő költeményei is tetszettek ; katonadaláért, az *A szép fényes katonának arany, gyöngy élete* kezdetű vitézi énekéért éppen lelkesedett az ifjúság.

A többi poéta próbálkozásáról ezúttal fölösleges a megemlékezés. Számos istenes ének készült e korban s rendkívül sok alkalmi költemény. Egymásután láttak napvilágot az örömfüzérek és gyászhangok. A katolikus és protestáns papok versenyezve ünnepelték a nagy embereket — a mágnásokat és az egyházi főméltóságokat — s akadtak buzgó tollforgatók, akik a háborúk hőseiről, III. Károly és Mária Terézia katonáiról írtak históriás énekeket. Egyik-másik nemes a vadászat örömeit verselte meg ; volt olyan, aki földrajzi és történeti olvasmányait szedte rímekbe. Ezek a többé-kevésbé esetlen próbálkozások irodalom-történetünk bűvárait egy és más szempontból érdekelhetik, irodalmunk fejlődésének ismerete azonban semmit sem vesz mellőzésükkel.

Iskolai drámák.

Magyarországban az iskolai drámák a mohácsi csata után tűntek fel. Írói protestáns papok és tanárok voltak ; előadói protestáns tanulók. A felvidéki és erdélyi német városi polgárok évenként szívesen rászántak egy-két órát a városokban élő deákság színi előadásainak megsejmlésére, sőt itt-ott anyagilag is készséggel támogatták a törekvőbb ifjakat. Bártfán például a polgárság gondoskodott a színi előadások költségeinek kifizetéséről ; ugyanitt még a városháza tanácstermét is átadták, hogy farsang idején ott kerülhesenek színre a bibliai tárgyú darabok. Az előadások a vallásos nevelés támogatását szolgálták ; nyelvük latin volt vagy német.

Magyar nyelvű iskolai dráma a XVIII. század derekáig csak elvétve bukkan fel a kutató előtt. Van néhány igen érdekes szövegünk, — így Sztárai Mihály két komédiája, a Debreczeni Disputa, a Jesus Messiás, az Izsák Házas-

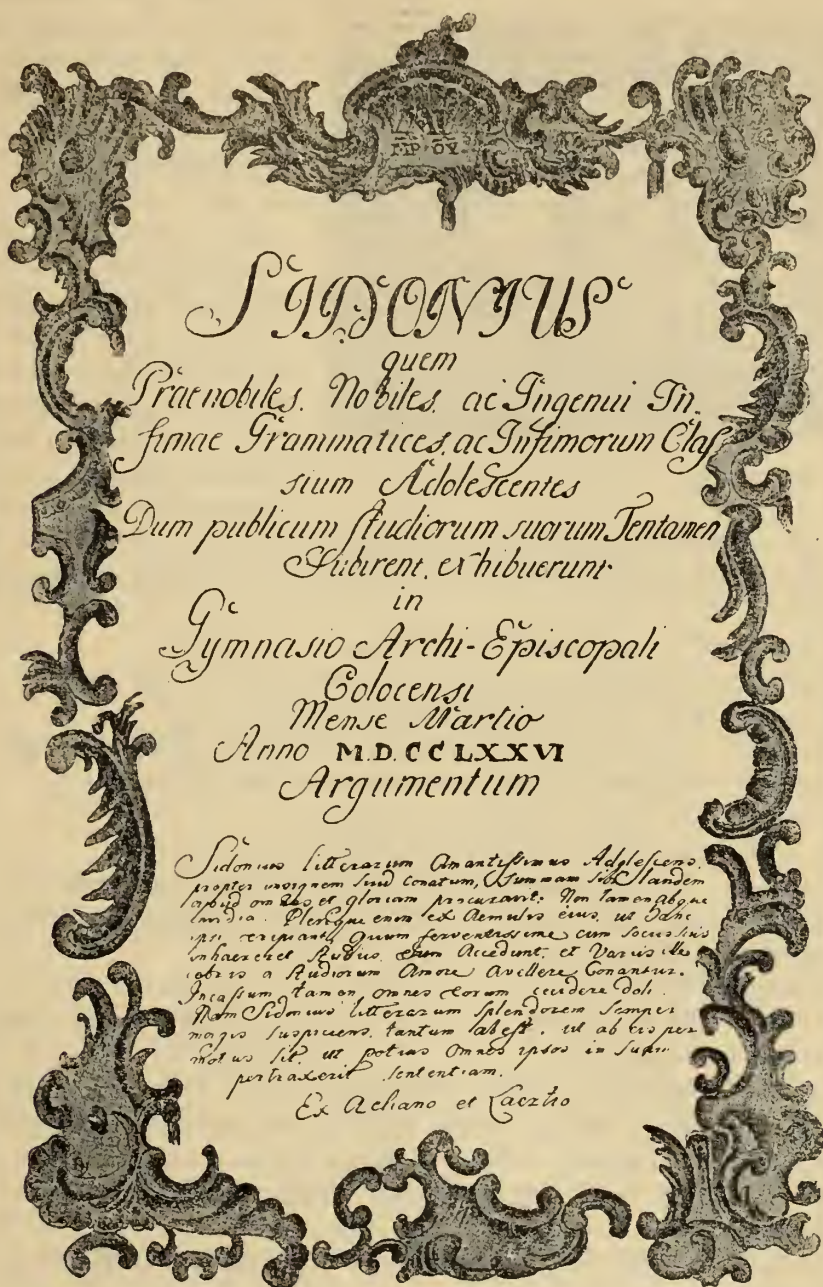
sága meg a Kara Musztafáról szóló töredék — de ezek az iskolai darabok tulajdonképpen nem egyebek párbeszédbe szedett meséknél vagy dialogizált hit-tudományi vitáknál. A megújulás korabeli magyar dráma semmit sem köszön ezeknek a túlságosan kezdetleges kísérleteknek. Az a körülmény, hogy a protestáns iskolák korán abbahagyták az iskolai színjátszást s hogy a jezsuiták elsősorban a hittan s a latin nyelv gyakorlására alkalmas eszköz gyanánt fogták fel a tanulók iskolai színészkedését, emberöltőkön keresztül gátolta a magyar-nyelvű iskolai dráma kifejlődését. Mindez megváltozott a XVIII. század második felében.

Hogy a nemzeti eszme milyen mértékben terjedt országszerte, s a magyar nyelv ápolását mennyire kívánták már ebben az időben is, az iskolai dráma új fordulata szembeszökően igazolja. Még a jezsuiták intézeteiben is helyet követelt magának a magyar nyelv, ha nem is a tanrendben, legalább az iskolai színpadon. Tudni kell, hogy a jezsuiták nagy fénnel állították ki darabjaikat. Előkelő közönséget hívtak iskoláikba s felléptették tanulósguk legjavát. A pompásan berendezett színpad, a hatásosan alkalmazott görögtűz, a csillogó öltözetek, az ékes díszletek s a rengeteg szereplő elkábították a hallgatóságot. A darabok ékes latinsága, a jelenetek valláserkölcsi tartalma mindig hatott. A szülők, jóbarátok szívesen tapsoltak az ifjú színészeknek; a költői igazság, szolgáltatással mindenki meg volt elégedve. A gonoszok meglakoltak, a jók üdvözültek, a megátalkodott bűnös elkárhozott, a megtérő lélek mennyei jutalmat nyert. Ezekből a sablónos darabokból, melyeket Portugáliában éppen úgy eljátszottak mint lengyel földön, nem tükröződik sem az író egyénisége, sem a kor drámai művészete. Pusztá valláserkölcsi mesék, melyeket a drámaírássra kirendelt jezsuita tanár éppen olyan lelkiismeretes prózaisággal foglalt dialógusokba, mintha valami prédikáció elkészítésére kapott volna parancsot. A magyar-nyelvű darabokon, melyek a XVIII. századból fennmaradtak, szintén ez a nemzetközi katolikus jelleg vonul végig. Párbeszédes komoly históriák, amelyekben jó királyokról és gonosz tanácsadókról hallunk, amelyekből megismerhetjük Szedeciás, Jekoniás, Cyrus, Ptolomaeus, Salamon, Caesar vagy Constantinus Porphyrogenitus életét s amelyekre mindent rá lehet fogni, csak azt nem, hogy figyelemreméltó drámai alkotások.

Csak egy van a magyar jezsuitadramák között, mely ma is érdemes az elolvasásra: *Illei János* (1725—1794.) bohózata, a *Tornyos Péter*. Részleteiben nem nevezhető eredeti munkának, mert jelenetein fel-feltűnik néhány külföldi vígjáték hatása, de egészében igen ügyes alkotás. Hőse, Tornyos Péter, a korlátolt elméjű agglegény, bált akar indítani, a mulatságra rákölti mindenét, nagy konyhát üt, farsangol, de vesztére, mert Ventifax, a kóbor diák, mindenéből kifosztja. A három részből álló farsangi játék találékony szerzőre és ügyes stílisztára mutat. Népies humora, gyökeres magyarsága, jóízű párbeszédei dicsérhetők. Alakjai a népelet ügyes megfigyelőjére vallanak.

A magyarnyelvű iskoladráma a pálosrendi szerzetesek darabjaiban mutat viszonylag legnagyobb emelkedést. Van egy pálosbohózat, a *Kocsonya Mihály házassága* (1766.), mely ma is nagy hatással adható némi történeti műveltséggel bíró közönség előtt. A darab kéziratban maradt fenn, szerzőjét nem ismerjük,

csak másolóját. Hőse, Kocsonya Mihály, egy ágrólszakadt falusi nemes, háztűznézőbe indul s bevetődik nemes Berbencze Peti házába. Az öreg nemes nagyon

132. kép. A »Sidoniuse« (piarista iskoladráma) egykori kézirati színlapja (1776).

megörül] jöttének és szándékának; hogyis ne, előregetett lányát sehogysem tudja férjhez adni s most itt a jó alkalom. Kocsonya uram feleségül veszi a

Berbencze lányt, hazaviszi s próbára teszi hűségét. Azt hazudja feleségének, hogy gyilkosságot követett el. Az asszony hallgatást ígér, de alig megy el hazulról

133. kép. Iskolai színjáték képe 1685-ből.

ura, mindjárt megosztja titkát a szomszédasszonnyal s ennek biztatására följelentést tesz a bíró előtt. Most derül ki a titok: Kocsonya uram egy gazdátlan borjut ölt meg, ez volt a gyilkossága. Ime a nagy tanulság: az asszonyi nem megbízhatatlan. Nem sokára meghal Kocsonyáné, még pedig szomorú halállal; iszákosságának lesz áldozata. »A pintes korsóban halt«, siránkozik a boldogtalan férj. Gondatlan, részeges, verekedő, rest, piszkos és nyelves asz-

szony volt, de Kocsonya uram keresztyén felebaráti szeretettel sajnálja. E szomorú pillanatokban beállít hozzá apósa és anyósa, akik mitsem tudnak lányuk haláláról.

Az após: Jó napot, édes Fiam Uram!

Kocsonya: a jó Isten hozta Kendet, édes Apám Uram.

Az após: Hát mint van Kend, Fiam Uram?...

Kocsonya: Jaj, édes Apám Uram, veszett volna a Kend leánya.

Az após: Hogyhogy, Fiam? talán nem jól laktok együtt?

Kocsonya: Biz az is megtörtént némelkor...

Az após: ...talán nem férték össze?

Kocsonya: De hogy nem fértünk, de bizon könnyen öszvefértünk.

Az após: De veszem észre édes Fiam, a Kend ruháján, hogy bizon nem igen gyengén ölelgetik Kentek egymást.

Kocsonya: Miért?

Az após: Hiszen, a guta üsse meg, kilenc macska egy egeret meg nem fogna a Kend dolmányában.

Kocsonya: Iszen ez a nyári dolmányom, szeretem, hogy könnyűcske és szellős... De nem jól mellőzi a dolgot Apám Uram, mert biz én szépen laktam a Kend leányával, csak azt sajnálom, hogy tovább nem tartott.

Az após: Hát talán megholt volna a leányom?

Kocsonya: Biz, édes Apám Uram, oda van az.

Az anyós (rettenetesen jajveszékelve): Jaj pogány! ha megölted az én egyetlen egy gyönyörűséges Diánámot.

Kocsonya: ...ölte biz a pintes korsó, — miért nem szólott Kendtek, hogy olly bornemisza természetű, soha bizon nem engedtem volna, hogy vélem versre igyék.

Az após: S talán már el is temetted?

Kocsonya : Éppen jókor jött Kendtek, mingyárt itt lészen a Kántor, már semmi héjával nem vagyok, csak a Jász ruhámat várom, — kérem, tessék Apám Uramnak bé menni.

Kezdődik a temetés. Jön a kántor s az elhúnyt részeges feleség — a »gyöngé szép virágszál« — nevében harsány hangon éneklí a búcsúztatót :

Pogány halál mit csináltál? illy rútul félre rúgtál
Kórót, Csallánt, Csipke bokrot, talán már nem találtál?
hogy ily gyöngé szép vi ágszált kegyetlen le kaszáltál,
illy illatos piros rosát magadnak föl áldoztál.

Ó nagy Egek, magas hegyek, zokogjátok sorsomat,
Sirassátok erdők, völgyek boldogtalan voltomat,
alig hordám négy holnapig, nehezen nyert kontyomat,
bár csak immár láttam volna egy vagy két porontyomat.

Isten hozzád édes Uram, tudod, hogy szerettelek
szánom, bánom és sajnálom, hogy meg nem verhettelek,
Kopasz fejed bizonságom, hogy szívből kedveltelek,
sodrófával s vasvillával gyakran ölelgettelek.

Jószágodat nem prédáltam, sőt azt szaporítottam
rongyos szoknyám szárnyaiban sok ezereket hattam
az házadból semmit meszsi soha nem boesátottam,
legközelebb koresmában a Csaplárosnak attam.

Kinesem, Lelkem gyöngy Virágom! ne epeszszed szívedet
az egekre kérlek, értem falba ne verd fejedet,
támogassák az Istenek szerencsésen éltedet.
Legyek, Kollánesok s darások rágják ki a testedet.

Meg boesáss édes galambom, ha ellened vétettem
ha egy, két pint borral többet rovásodra vitettem,
Pokoly Királ Udvarában kulesárnévá tétettem,
jójj utánnam, hidd meg, szívem, duplán visszafizetem.

Ebben a pillanatban kijózanodik holtrészegségéből Kocsonyáné. Felemelkedik fekvőhelyéről. Apja, anyja, férje s a kántor azt sem tudják, hova legyenek a nagy ijedtségtől.

Kocsonyáné : Jaj édes Atyámfiaí, ne fussatok . . . Ördög vigye az országát, csak egy csepp pálinkát sem talállok. — Hol vagy édes Uram! segíts száraz torkomat.

Kocsonya : Jaj édes feleségem vallyon te vagy-é? vagy csak tüntető árnyékok.

Kocsonyáné : Én vagyok, szívem, én . . . hozd el csak a pintes korsót, majd meg mutatom hogy én vagyok.

Kocsonya : Soha nem hiszem, hogy az ördögök vissza eresztettek volna, még meg nem tapogatom az hátodat, mert én azt hallottam, hogy a Léleknek se csontya se teste nincsen.

Kocsonyáné : Bízvást, édes Uram, csak az után öntözd meg szegény száraz torkomat. (Ütlegelik egymást.)

Az ismeretlen katolikus szerzetes — a bohózat ötletes szerzője — merész, de nem rideg iróniával szól a XVIII. századi magyar kurtanemesekről. Ezek a kisbirtokos nemesurak iszákosak és rongyosak, de egymást gondosan kikérdezik kutyabőrük tartalmáról; büszkén emlegetik ősi eredetüket, s feleségeikkel — apró marhákat kerestetnek hajukban. Nem ellenszenvesek, csak mosolyt keltők. Mindenesetre nagy bátorság kellett ahhoz, hogy az iskolák színpadán ilyen darabot előadhattak, de a régi nemes nézőközönség józanságát is kedvező világításba helyezi ez az iskolai színjáték. Ahol ilyen bohózat tetszést arathatott, ott az osztálygóg mégsem lehetett betegesen kifejlődve. A pálos bohózatíró elmésen torzította hősei alakját. Párbeszédeiből pompás megfigyelő tehetség sugárzik elő. A darab inkább életképszerű; három felvonását laza szálak fűzik egybe, meséjében nincsen egység, annál hatásosabbak és élénkebbek párbeszédei,

134. kép. Pállya István.

annál meglepőbb nyelvének zamatos magyarsága és stílusának fordulatossága. Komikuma az alsóbb fajtából való, mókái helyenkint durvák és szögletesek, egyes kifejezései olyanok, aminőket ma már lehetetlen volna elmondani a színpadon, de azért mégis ez a darab az igazi őse a magyar bohózatoknak.

Van még három magyar nyelvű pálos színjátékunk. A *Bakhus* című farsangi játék a görög-római hitregék alakjaival évdődik; a *Jósef* az ismert bibliai történetet mutatja be komoly beállítással; a *Pál* című szomorújáték a pálosrend alapítójának életét dramatizálja.

Ezek kevésbé sikerültek mint a Kocsonya Mihály házasságáról szóló bohózat, de figyelemreméltó apróbb részletek helyel-közzel itt is feltűnnek.

A kegyesrendi szerzetesek drámaírói közül a lévai születésű *Pállya István* (1740—1802.) tűnt ki. Ő ugyan külföldi darabok felhasználásával írta vígjátékait, de átdolgozásaiban annyira magyar tudott lenni, hogy csak a szorgos összehasonlító irodalomtörténeti kutatás deríthette ki darabjainak idegen eredetét. Magyar alakjai, népies stílusa, jóízű mondásai a gyakorlott, tehetséges iskolai drámaírót mutatják. Természetesen, szerelemről és házasságról alig esik szó e darabokban; annál nagyobb az írók érdeme, hogy női szereplők nélkül is el tudták mulattatni közönségüket.

A városi polgárság szívesen méltányolta a piaristák igyekezetét. Szegeden például rendkívül nagy költséggel emeltek színpadot a kegyesrendieknek; Pesten a tanács a mesteremberek egész seregét állította munkába, hogy a rend tagjai számára díszes színházat emeljenek. Az előadásokra besereglett a fél vármegye nemessége s a város minden számottevő polgára. Kécskeméten olyan sok volt a néző, hogy a színjátékot az utcán kellett előadni; Kísszebenben annyi nemesúr gyűlt össze, hogy úgy látszott, mintha megye-

gyűlés volna készülöben. Némelyik helyen még a köznép is megjelent a tanulók előadásain.

A jezsuiták, pálosok és piaristák mellett nagyon sok darabot írtak a minoriták. Többnyire a Szentírásból, a szentek életéből s a görög-római világból merítették tárgyaikat. A legfőbb súlyt a valláserkölcsei nevelésre s a hittani tanulságokra helyezték; olykor azonban a durvább komikumú, trágár nyelvű daraboktól sem idegenkedtek. A csíki ferences klostrom szerzetesei misztérium-játékokkal gyönyörködtették a székelyföld katolikus népét. Nagypénteken minden évben bemutatták Krisztus kínszenvedésének szomorú történetét s évről-évre más és más szerzetestanár írt egy-egy passiójátékot az Üdvözítő tetteinek emlékére.

Még a protestáns iskolák sem tudtak elzárkózni az iskolai színjátszás divatától. Lelkes tanárok, tehetséges diákok itt is hozzáláttak a színműíráshoz és színjátszáshoz. Feldolgozták a görög és római auktorok legszebb fejezeteit, párbeszédbe öntötték az óklasszikai iskolai olvasmányok számos részletét. Olykor népies tárgyakkal is megpróbálkoztak, de ezek a kísérletek már átnyúlnak a megújulás korába. Meséik, élcelődéseik, tanításaik, feldolgozásuk módja, erkölcsi felfogásuk, nyelvük, verselésük szoros rokonságban állnak a szerzetesek színjátékaival. Jeleneteikben fel-felcsillan a népi humor, beszélgetéseikből ki-kicsattan egy-egy paraszti mondás. Csiszolatlanok, nyersszavúak, nehézkesek, de itt-ott meglepően frissek, keresetlenül vidámak s feltűnően ötletesek.

Az iskolai színjátszás a XVIII. század vége felé kezdett kimenni a divatból. Amilyen mértékben erősödött a világi színészet, olyan arányban satnyult az iskolák színészete. Mindazonáltal a megújulás korában alakuló magyar világi színtársulatok hálásan tekinthettek az iskolai drámák művelői felé. A kultúra iránt kevés fogékonyságot mutató közönséget az iskolák nevelték a szegény vándorkomédiások barátjává s az iskolák diák-aktoraiból kerültek ki a magyar művelődés terjesztésének új bajnokai, az első magyar színészek. Itt a kapcsolat az iskolai dráma és a világi színészet, a hanyatlás időszaka s a megújulás kora között.

V. RÉSZ.
IRODALMUNK A MEGÚJHODÁS
KORÁBAN.

(1772—1825.)

I. FEJEZET.

ÚJ IRÁNYOK. ÚJ TÖREKVÉSEK.

BESSENYEI GYÖRGY fellépésének évétől, 1772-től, új időszak kezdődik irodalmunk történetében. Két emberöltő leforgása alatt nagyot nő a magyar irodalom: szellemben, öntudatban, nyelvben, tartalomban egyaránt újjászületik. Irodalmi középpontok tűnnek elő; irodalmi vállalatok indulnak meg; irodalmi intézmények alakulnak. Az előző időszak hatévtizedes pihenése és erőgyűjtése után mozgalmas irodalmi élet keletkezik Magyarországon.

A megújhodás korszakának politikai, közgazdasági és közművelődési történetét a Martinovics-féle összeesküvés szakítja kétfelé. Az 1795 elé eső kor a lassú emelkedésnek, az 1795 után következő időszak a fokozatos hanyatlásnak éveit foglalja magában. A felvilágosult abszolutizmus eredményes munkálkodása után a felvilágosodást gyűlölő önkényuralom garázdálkodása következett. Mária Terézia, II. József és II. Lipót korlátlan királyi hatalma legalább eredményeket is mutathatott föl, de I. Ferenc atyáskodó abszolutizmusa a legnagyobb mértékben visszafejlesztette az országot. Lakóit a francia forradalom alatt és a bécsi kongresszus után teljesen elzárták a külföldtől, az eszesebb és bátrabb nemesek minden mozdulatára aggódva ügyeltek, az általános tepedtséget szándékosan előmozdították. Aki az igazságtalan parancsoknak vakon nem engedelmeskedett vagy aki panaszkodni merészelt a gyalázatos kémek titkos besúgásai ellen, arra a jól szervezett bécsi rendőrség mindjárt rátette kezét. S ha még az elrablott szellemi és erkölcsi javakért az anyagi téren kárpótolták volna a nemzetet! De a nemzet a maga egészében koldus volt, őstermelése kezdetleges, ipara elmaradott, kereskedelme nyomorúságos.

Bécs államférfiai nyerstermelő gyarmattá tették a Lajtától keletre eső területeket. Igaz, hogy az osztrák örökös tartományokból jóval több jövedelem került ki, ámde ott állami erővel virágoztatták fel az ipart és kereskedelmet. Védelmiül azt hozták fel, hogy míg a magyar nemesség adómentes, gondolni sem lehet a magyar ipar előmozdítására. A védővamos politikával magas fokra emelt osztrák gyáripar versenye lassankint tönkretette a magyarországi kézi ipart. Magyar gazdáink kénytelenek voltak olcsó áron eladni nyersterményeiket

az osztrákoknak, hogy azután drága pénzen vásárolják vissza az elkótyavetyélt portékákból feldolgozott bécsi iparcikkeket. S ha még eladhatták volna boruk, búzájuk, dohányuk, juhaik, marháik javarészét! De az osztrák gazdák sikerrel versenyeztek velük s a mieink a távolabb fekvő vidékekről el sem szállíthatták termésüket. Az aratás gyümölcse ott maradt a földbirtokos nyakán. Mit ért, ha annyi volt a fölösleg, hogy néhol még a sertéseket is tiszta búzával hizlalták. Ausztria felvirágzott, Magyarország a maga zsírjába fulladt.

Hiába volt a nagy magyar alföld Európa egyik legdúsabban termő s rengeteg háziállattal bővelkedő vidéke, lakói valamirevaló tőkét nem gyűjthettek. A szegény ország műveletlen ország. Itt még a nagybirtokos nemesurak túlnyomó nagy sokasága sem érezte szükségét a nemesebb szórakozásnak. Elitták borukat, felették termésüket; ebben állt fő gyönyörűségük. A nemesember a maga lován, kocsiján esztendőig ingyen utazgathatott volna, mert minden úri házban szívesen látták, tejben-vajban fürdették. Amikor egy véka búzának ára sokszor csak néhány garas volt, s a termésen még így sem lehetett túladni, a teljesen ismeretlen utazót is végtelen vendégszeretet fogadta. Magyarországot joggal nevezték a nemesek paradicsomának. A nemesek személyét senki sem sérthette, katonának nem vihették őket, az állammal szemben semmi kötelezettségük sem volt. Dúsan termő birtokaik megműveléséért nem kellett pénzt adniok, sőt ingyenes munkásaik, a jobbágyok, még a maguk terméséből is részt adtak s mindenféle ajándékokkal kedveskedtek nekik. Övék volt Magyarország földjének tizenhat huszadrésze, pedig a lakosságnak csak egy huszadrészét alkották. Óriás birtoktestüktől egy fillér adót sem fizettek. Ezzel szemben a többi lakosság, mely a lélekszám tizenkilenc huszadrészét tette ki, az ország területének csak négy huszadrészét birta, de fizette az összes adóterheket. Míg a megvetett parasztság nehéz munkában örölte le napjait, a nemesek gond nélkül, kis királyok gyanánt éltek. Idejük kellemesen telt el. Ami gazdasági teendőiken kívül esett, azt az időt lakomázással, táncal, kártyával, pipával, agarászattal, vadászattal, templomozással és látogatásokkal töltötték.

Érdemükül tudható be, hogy kicsapongásokban nem lelték örömeiket, jobbágyaikkal emberségesen bántak s melegen érdeklődtek a közügyek iránt. Kivétel akadt, de nem felöltő számmal. Bizonyos, hogy annak, aki nem volt pap vagy nemes, sem személye, sem vagyona nem volt biztosságban. Példa gyanánt szolgálhat Tertina Mihály professzor esete. Ezt a közel hatvan esztendő, tevékeny író, ki a felújulás korában latin és német munkáival eléggé ismert nevet szerzett magának, egyik jó ismerőse, báró Palocsay, 1808 elején Eperjesen hajdukkal lefogatta és huszonnégy botot vágatott rá, mivel a báró kölcsönügyében kétszínűen járt el. A bárónak semmi baja sem lett; a megpálcazott szerencsétlen ősz tudós elvesztette tanárságát, szégyenébe néhány hónap múlva belehalt, családja mehetett koldulni. Az ilyen botrányos erőszakoskodás nem tartozott a ritkaságok közé. Egyes meggondolatlan emberek visszaéltek hatalmukkal. Az idősebb báró Wesselényi Miklós például egy alkalommal fiának szépműveltségű nevelőjét összevagdalta kardjával, mivel az ártatlan

fiatal ember mentegetődni mert előtte egy csekély jelentőségű ügyben. Ment-sük az ilyen eseteket, történetíróink szokása szerint, a kor közszellemével.

Sajnálni lehet, hogy ez a hazafias lelkű, alapjában nem rossz indulatú magyar úri osztály gyarló tudással, kevés világismerettel rendelkezett. Megyéje határait ritkán lépte át. A műveltebbjének még volt némi hittani, történeti és jogi tanultsága, de a nagy átlag legalább száz esztendővel elmaradt minden hala-

135. kép. Magyar viselet.

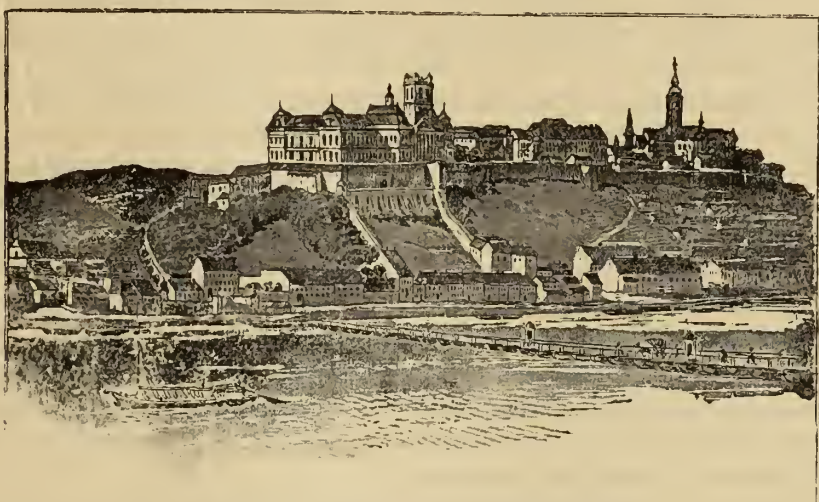
dástól. Átaludta az egész tizennyolcadik századot. Nyomtalanul suhantak el fölötté az évtizedek, s Európa közepén itt állt és itt szégyenkezett a szegény, kietlen ország elhagyatva, idegenül, szellemi kiskorúságban. Nemeseink alig olvastak valamit s nem érdeklődtek a külföld vívmányai iránt. Előjogaikat még akkor is féltékenyen őrizték, midőn nyilvánvaló lett, hogy mélységesen igazságtalan dolgot cselekesznek. Hevesen szidták a kormányt, melytől mindent vártak, s túlságosan meg voltak elégedve magukkal, holott ritkán végeztek valamit. Erszényüket nagy célok megvalósítására elvétve nyitották meg,

de szórták a pénzt, ha gavallérkodásról volt szó. Egymást birtokaik arányában nézték le. Születtek, felnőttek, megházasodtak, gyermekeiket felnevelték, azután nyugalomra tértek. Ez tagadhatatlanul nagyon tisztességes és igen kényelmes életpálya egy kasztszerű társadalmi rend konzerválásának szempontjából, de végtelenül kevés arra, hogy egy magára hagyott nemzet fenn tudja magát tartani a független államok sorában.

Érdemes a kiemelésre, hogy, a nyugati birodalmakhoz viszonyítva, Magyarországon feltűnően nagyszámú nemes család élt. II. József idejében több mint hetvenötezer nemes familiát írtak össze, holott például Franciaországban ugyanekkor legfeljebb huszonnyolcezer a nemes családok száma; pedig Franciaország lakossága ez időben négyszer akkorára tehető mint Magyarország népe. A magyar főrangú családok száma körülbelül másfélszázra, a befogadott külföldi mágnásfamiliáké harmadfélszázra rúgott; tehát a főúri rendhez kerek számban négyszáz magyar és indigena bárói, grófi és hercegi házat számíthatni. De míg a köznemesek idegennyelvű jobbágyaik között is többnyire magyarul beszéltek egymással, a mágnások úgyszólván teljesen elfelejtették vagy nagyon gyöngén tudták a magyar nyelvet. Otthonukban németül és franciául társalogtak, hivatalaikban latinul. Csak annyi közülük volt Magyarországhoz, hogy innen húzták jószágaik rengeteg évi jövedelmét, s a kitüntető főméltóságokat ebben az országban osztották ki számukra. Mivel Ausztriában szerettek tartózkodni s minden tekintetben szívesen alkalmazkodtak a császári udvar kívánságaihoz, még fiaik is egészen más nevelést kaptak mint a közép-rendű nemes ifjak. A kis mágnások német környezetben, többnyire Bécsben serdültek fel, hol egész sora virágzott az előkelő nevelőintézeteknek. Itt a latin mellett modern nyelveket tanultak, elsősorban németet és franciát; a legkülönbözőbb tárgyak sorozatán végigfutva sokoldalú ismeretekre tettek szert: táncoltak, vívtak, lovagoltak; szóval alapos világi-kiképzésben részesültek. Milyen idegenkedve állott szembe a bécsi lovagi akadémiák valamelyikében kiképzett, szellemes társalgású, széles látókörű, könnyed fellépésű mágnás a magyarországi iskolákból kikerülő, nyers szavú, kis tudású nemes úrral! A mágnás nem tudott magyarul, a nemes nem értett németül, tehát latinul beszélgettek. Hát még a különbség feleségeik műveltsége között! S a nem-nemesek s ezek asszonyai! Valóban egy-egy világ választotta el egymástól a palota, az udvarház és a viskó lakóit.

S mit szóljunk a papságról, melynek soraiban szintén kiáltó vagyoni, műveltségi és nyelvi ellentétek mutatkoztak. A katolikus egyház tekintélye és hatalma mellett a többi felekezet háttérbe szorult, de magában a katolikus egyházban milyen bámulatosan aránytalan a jövedelem megoszlása. S az állandó katonaság, mely mindenkor idegen test volt a nemzet testében! A magyar ezredeket Ausztria tartományaiban helyezték el, ide pedig német, olasz és szláv katonákat hoztak, hogy a katonaság és polgárság össze ne barátkozhassék. Főlöszleges volt félnie a hatalomnak. A polgárság idegenül tekintett a nemessegre, lenézéssel a jobbágyságra; keveset érő régi kiváltságait aggódva őrizte; német nyelvről nem akart megfélemlkezni. Jámbor erkölcsű volt, de műveletlen és nem gazdag; politikai, társadalmi és számbeli súlya jelentéktelen.

Iparát és kereskedelmét az osztrák verseny lassankint háttérbe szorította, úgy hogy még ez a jelentéktelen városi elem is a földműveléshez kezdett áthajolni. S milyenek voltak az úgynevezett városok? A hegyes vidékeken akadt néhány tűrhetőbb képű lakott hely, de a síkföldek nagy mezővárosai visszariasztották külsejükkel az utazót. Népségük csekély. II. József uralkodásának vége felé Magyarország legnépesebb városa Debreczen, huszonkilencezer lélekkel; az utána következő szabad királyi városok közül Pozsony huszonhét, Buda huszonöt, Pest huszonkét, Szeged huszonegy, Szabadka húszezer lakóval. A többi város közül egy sem érte el a húszezeres lélekszámot. A városi elem általában német. Még olyan helyeken is német szó hangzott, ahol ma már teljesen magyar a lakosság. Mária Terézia uralkodásának vége felé Szegeden németek és szerbek

136. kép. Buda a XVIII. század végén.

vitték a város ügyeit, Kecskeméten német iskola állott. Pesten és Budán még Kazinczy Ferenc halála évében is csak kevesen tudtak magyarul.

Ebből a sivár környezetből nemes világlátásban emelkednek ki a művelődés és haladás önzetlen harcosai: *a magyar írók.*

A megújulás korának írói közül azok, akik ismerik a nyugati nemzeteknek műveltségét és eredményekben gazdag irodalmi tevékenységét, fájdalommal látják, mennyire elmaradt a magyar nemzet. Nagy lelki erőre van szükségük, hogy kedvüket megőrizzék. De a remény, hogy a közelebb eső irodalmak jelesebb termékeinek átültetése és utánzása valamennyire el fogja tüntetni a magyarság hátramaradása és a külföld haladottsága között tátongó hézagot, erőt és önbizalmat ad a végképpen el nem csüggedetteknek. Arra törekednek, hogy a művelt magyar ember is úgy tudjon szólni ezután mint a művelt idegen. Hajlamához és tehetségéhez mérten kiki hozzáfog tehát az ókori és újkori műrekek tanulmányozásához. Némelyek az ókori latin irodalomhoz fordulnak, mások a franciák könyveit olvasgatják. ismét mások a németek íróit. Ki mibe mélyed bele, aszerint dolgozik. A megújulás korában munkálkodó magyar írók legtöbbször irányát a külföldi irodalmak szabják meg. Az egyiket

a római, a másikat a francia, a harmadikat a német szellem termékei bilincselik le és irányítják. Némelyik író élete végéig sem mozdul ki gondolatainak megszokott köréből; marad deákos, vagy franciás, vagy németes írónak. Már most aszerint, amint a megújulás korában buzgólkodó magyar írók más és más mestertől iparkodnak eltanulni a költészet művészetét, a munkáikban észlelhető közös jellemvonások alapján külön-külön csoportokba, úgynevezett költői iskolákba osztjuk őket.

Időrendben elsőnek lép fel a franciás iskola. Az ide tartozó írók élén Besenyei György áll. Az ő Ágis című tragédiájának megjelenésétől (1772-től), szoktuk számítani a megújulás korának beköszöntését. Ő és író társai — Báróczi Sándor, Barcsai Ábrahám, Orozy Lőrinc, Ányos Pál, Péczeli József és mások — a francia irodalmat csodálják, a francia írók műveit fordítgatják, a francia lángelmék alkotásait próbálják utánozni. Megtermékenyítjük a gall szellem; bálványuk Voltaire.

A magyaros iskola a régi nemzeti költészet hagyományait őrzi. Tagjai — Dugonics András, Horváth Ádám, Gvadányi József, Kónyi János és még többen — maradi gondolkodású, népi szellemű, pórias szavú tollforgatók. Izlésük durva, de eszük járása magyaros, nyelvük tősgyökeres zamatú. A külföldi modern költőkre semmit sem adnak. Ihletőjük a haza földje; eszményképük Gyöngyösi István.

A deákos iskola Horatius és Vergilius hatása alatt áll. Hívei — Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnics József, Virág Benedek és a másolók egész kis serege — a régi Róma nagy költőit utánozzák. Ők a külföldieskedőket éppen úgy megvetik mint a magyarosakat. Szemükben a népiesek csak olyan alsóbbrendű versfaragók mint az idegenesek. Magukat tartják igazi klasszikusoknak, a tartalom, nyelv és forma művészeinek.

A németes iskola, mely a franciás irányt korán felváltja, a franciás törekvéseket lassankint teljesen kiszorítja, s a magyarosak és deákosak terjeszkedésének rovására egyre nagyobb tekintélyt szerez, Goethe nyomaiban halad. Pártolói — Ráday Gedeon, Versegly Ferenc, Bacsányi János, Szabó László, Dayka Gábor, Kármán József és az ifjabb írók hosszú sora — a forma csínját, a kifejezések választékosságát, a gondolatok eszményiségét mindennél többre becsülik. Gördülékenyek, csiszoltak, műzlést követelők.

Ez iskolának halhatatlan szorgalmú vezére, Kazinczy Ferenc, a tizenkilencedik század három első évtizedében irodalmi életet teremt Magyarországon. Barátai szövetségében, hosszú harcok árán, megújítja az ósdi magyar nyelvet; tartós érdeklődést támaszt a nyelv, irodalom és izlés kiművelése iránt; felfedezi, serkenti, irányítja a tehetségeket. Lelke ott lebeg a megújulás korának majd minden törekvésc, majd minden eredménye felett. Legkedvesebb tanítványa, Kölcsey Ferenc, az ő befolyása alatt lesz a versírásnak és a művészi prózának egyaránt kitűnő munkása. Az ő tanácsait tartja legtöbbször Csokonai Vitéz Mihály, a magyaros irányú írók dísz, s Berzsenyi Dániel, a deákos iskola törekvéseinek betetőzője. Hatása alól csak kevesen vonhatják ki magukat.

A megújulás korában szereplő íróink lelkét a magyar nemzet iránt érzett rajongó szeretet hevíti. Midőn író tollukat forgatják, úgy érzik, hogy veszélybe

jutott fajuk fenntartásáért küzködnek. Cselekvésük egyik fő rugója a hazafias lelkesedés. Elsősorban nem nagy alkotások teremtésére törekednek, hanem az elárvult anyanyelv és a félbenmaradt művelődés megerősítésére. A hazaszeretet most már feledteti velük az elmúlt századok szellemi mérkőzéseinek egyik kedvelt ágát, a nyilvános vallási vetélykedést. Íróink már csak ritkán, s akkor is inkább titokban felekezetieskednek. De ha egy-egy vallásfelekezet hívei még most is nagyobb melegséggel közelednek egymáshoz, azért a hit egy-sége vagy a hit különbözősége már nem irányadó. A kiválóbb egyéniségek, mint Kazinczy Ferenc, éppen túteszik magukat a felekezeti elfogultságon, s a más vallásuakkal csak olyan őszinte benső viszonyba lépnek mint a maguk szűkebb keresztyén atyafiságával. A vidékiesség sem kirívó. Igaz, hogy az ország egyik-másik tája különbnek tartja magát mint az ország másik felén fekvő vidék; hogy Debreczen meggyőződéssel hirdeti a maga magyar szólásának elsőségét; hogy a Dunántúl és Erdély büszkélkednek tősgyökeres szittyaságukkal; hogy Berzsenyi Dániel kicsinyléssel tekint a pásztorokódó alföldiek felé: de azért az összetartozó vidékek írói nem néznek farkasszemet a más kör felé húzódo pályatársakkal, s csupán a nyelv újítói és a nyelv régiségének őrizői között csapkod magasabbra az indulatok lángja.

A családiasság különösen jellemző vonása e kornak. Mindegyik magyar író ismerős a másikkal. Viszonyukat kedves üzengetések, sűrű levelezés és személyes érintkezések szövik szorosabbra. Odaadással támogatják, szeretettel lelkesítik egymást. Végtelenül rokonszenves, áldott emlékü nagy család ez: hasznos munkában megöszült tisztas aggoknak és dolgozásra mindig készen álló tehetséges ifjaknak gyülekezete. Milyen hamar lépnek egymással benső viszonyba ez írók! Minő ünnepséggel fogadják soraikba az újabb jövevényeket! Tudják egymásról, hogy mindegyikük egy-egy önként jelentkező katonája az ostromlott magyarság várának. Egy levélváltás, s kész a szövetség. Az irodalom ősz vezére te-vel szólítja a szegénysorsú egyetemi tanulót, s ez ugyanígy a csodált mestert.

Bámulatos e kor íróinak levélíró kedve. A folyóiratokat keservesen nélkülöző írók a mai nemzedék előtt szinte megfoghatatlan kedvvel küldöztetik egymásnak terjedelmesebbnél terjedelmesebb leveleiket. Nem is kell Kazinczy Ferencre hivatkozni, ha a szorgalmasabb levélírók után fürkészhünk. Horváth Ádám például annyira rabja a levelezésnek, hogy némelyik postanapon tizenkét levelet kap, az 1788. évben százötven forintnál többet költ postára, papirosra, spanyolviaszra. Nagy szó ez abban a takarékos, olcsó időben, amikor ilyen jelentékeny összegért egész csinos kis házat lehetett vásárolni. Pedig a régi levélírók nem fizették hiába a postaköltséget. Például gróf Dessewffy Józsefnek Kazinczy Ferenchez intézett egyik 1811. évi levele tizennégy nagy nyomtatott oldalra terjed.

Jellemző még e kor íróira a kritika iránt érzett ideges félelem. A bírálóban a fejlődni kezdő magyar irodalom hóhérát látják. Mindegyik író elvárja az elismerést, mindegyik iszonyodik a megbírálastól. E tekintetben ritka egyetértés uralkodik Magyarország és Erdély tollforgatói között. Kérlek benneteket, hogy eleinte a recenziókkal hagyjatok fel... még most tíz-tizenkét esztendeig

írjak s hagyjak írni másoknak is. Mert ha valakit bántunk, éppen úgy cselekszünk, mintha a gazdának három munkásánál több nem lévén, egyik azok közül is a másik kettőt mocskolná, káromlaná. S mi lenne belőle? Az, hogy azután egy munkást sem találna.» Így ír Horváth Ádám 1789-ben Kazinczy Ferenchez, midőn ez a kassai Magyar Museumban kiigazítani merészkedett Péczeli József Young-fordításának néhány hibáját. Nemcsak a jobbnevű szerzők várják el a tömjénezést, a kezdők is számot tartanak a dicséretre. Hány frigyét kötött a jóakaratóu hízelgés és hány barátságna ásta meg sírját az őszinte szó! »Oly szent előttem minden jó igyekezetű író becsülete — írja Horváth Ádám harminc évvel utóbb, — hogy annak legkisebb megtámadása is s minden megsértése . . . szentségtelenség vagy szenttelenség.« S ez a felfogás nem pusztán Horváth Ádámé. Nemcsak ő tiltakozik a bírálatok kinyomatása ellen, hanem, igen csekély kivétellel, minden egyén aki tollat fogott kezébe. A kritikusok elrettentése és a kritikák visszautasítása közkíváнат. Kisfaludy Sándor mondhatatlanul gyűlöli Kazinczy Ferencet a költeményeire tett megjegyzései miatt; Berzsenyi Dániel szitkokat szór Kölcsey Ferenc ellen, amiért munkáit rostálgatni merte.

Talán a nemesi önérzet vagy a papi büszkeség táplálta különösen e felfogást. Mert tudni kell, hogy a megújhódás korának írói vagy nemesek vagy papok; sőt ez utóbbiak jelentékeny része szintén nemes. Polgári családból származó egyént vagy olyan jobbágyfiút, aki nem a papi pályán szerepel, alig találhatni. Eszerint nálunk a kereskedők és iparosok ezreinek s a gazdálkodással foglalkozók millióinak köréből a nemességhez nem tartozó egyén csak úgy emelkedhetett ki, ha az egyház szolgálatába állott. Nem vigasztaló jelen-ség ez, főleg ha meggondoljuk, hogy hány kiváló férfiút nyomorított meg ilyenformán s hány fényes elmét oltott ki örökre a kasztszerűen berendezkedett rendi társadalom. Elvégre nem születhetett mindenki nemesnek s nem mehetett mindenki papnak vagy kántornak. Bacsányi János vagy Hajnóczi József szomorú pályafutását a szerencsétlen társadalmi viszonyok magyarázzák legjobban. Az iparos eredet és a földműves származás még a nem-nemes családból született papoknak sem volt kedvére. Mennyit szaladozott, mennyit költött a nemesség elnyeréséért Dugonics András, a pesti királyi egyetem rektora, s minő utánjárással szerzett nemességet Kis János! Az utóbbi, a dunántúli evangélikus egyházkerület országos híru superintendense, még attól sem riadt vissza, hogy a szombathelyi katolikus püspöktől ajánló levelet kérjen I. Ferenc királyhoz. Nem megrovás gyanánt hozzuk fel ezeket az eseteket, hanem csak annak bizonyítására, hogy a nemesi rend körén kívül még a különböző kiváltságoknak örvendő egyházi emberek sem érezték jól magukat. S a magyar társadalomnak ez a merev rendi jellege, az akkori úri emberek közfelfogásának erősen konzervatív iránya, mély nyomokat hagyott a megújhódás korának irodalmán is.

II. FEJEZET.

A FRANCIÁS ISKOLA.

MAGYAR NEMZET szent István uralkodásától kezdve mindig meg lehetős fogékonysággal figyelte a műveltebb nyugati államok haladását. Szellemi fejlődésére a külföldi eszmék századokon keresztül termékenyítőleg hatottak. Így volt ez már a középkorban; így a protestáns vallási harcok idejében. Hasonló áldásos érintkezést mutat a tizen-nyolcadik század utolsó harmada.

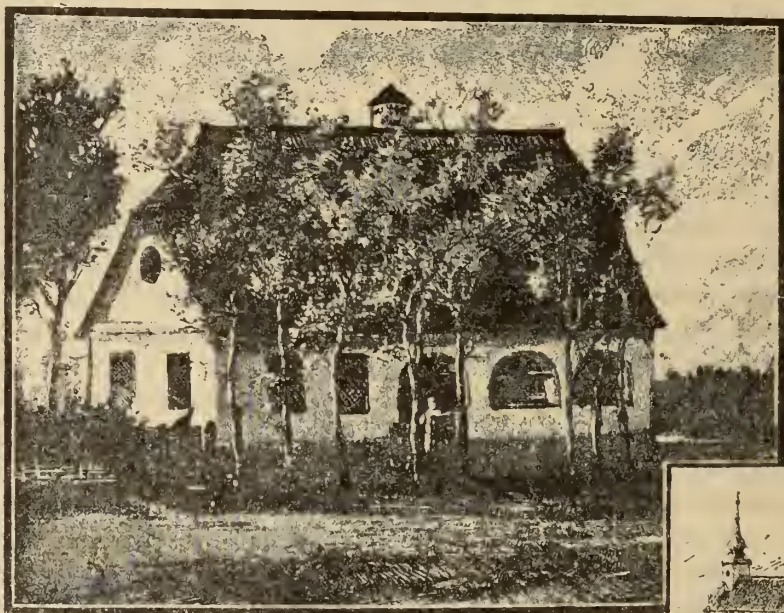
A külföld nagy szellemeitől tanult *Bessenyei György* is, az a tizennyolcadik századi magyar író, kinek fellépése új korszakot nyit irodalmunk történetében. Bessenyei szabolcsmegyei származású. Bercelen született, Mária Terézia uralkodása idején, 1747-ben. Ősi magyar földbirtokos-nemes családja egyike volt a legtekintélyesebb kálvinista familiáknak. Atyja, a vendégszerető, vagyonos földesúr, nem nagy gondot fordított nevelésére; kilenc éves korában beadta a sárospataki református kollégiumba s a fiú itt addig tanult, amíg meg nem únta. A hittani órák és latin leckék megutáltatták Bessenyei Györggyel a tanulást; tizenhároméves korában hazatért s vadászattal, lovaglással, agarászással töltötte idejét. Könyvekről, írásról hallani sem akart.

Ez időtájt állította fel Mária Terézia a magyar királyi nemes testőrséget. A Bessenyei családot az a szerencse érte, hogy meglehetősen rövid időközökben egymásután három tagja került Bécsbe, a magyar gárdisták közé: előbb Bessenyei Sándor, azután Bessenyei Boldizsár, végül — 1765 nyarán — Bessenyei György. A nagyra hivatott, műveletlen ifjú hamar észrevette elmaradottságát s érezni kezdte, hogy »lakik az emberben valamely tűz, mely őtet mindenkor felfelé húzza, . . . melyre nézve hiszi magában titkosan, hogy másokat, sok ezereket feljülhalad«.

Tanult, dolgozott emberfeletti buzgalommal. A nyelvi órák, könyvek olvasása, művelt társaság, színházlátogatás, utazások csakhamar kiszélesítették látókörét. Nemcsak az előkelő környezet hatott reá, hanem a hivatalosan előírt studium is. A testőrök számára neves tanárok tartottak előadásokat a német és francia nyelvből és irodalomból, a stílusból, jogtudományból, mennyiségtanból. Szerencsájük volt ez ifjaknak, hogy felserdült korukban küld-

ték fel őket, mert különben ők is úgy jártak volna mint a bécsi Teréziánium magyar növendékei, akik gyermekkorukban kerültek az előkelő intézetbe s itt azután el is németesedtek. Míg a királyi nemes testőrök társasága kedves zárt kör, igazi magyar telep volt az idegenben, a Teréziánium falai közt növekedő kis mágnások — a Batthyány, Hadik és Erdődy grófok — német verseket írtak. Az egyik Apponyi gróf éppen 1772-ben, az Ágis megjelenésének évében, készítette a német költészet dicsőségéről szóló, lelkes hangú dolgozatát.

Ágis Tragédiája, Bessenyei első drámai műve, Mária Terézia királynőnek ajánlva jelent meg. Párosímű alexandrínusokban írt ötfelvonásos szomorú-

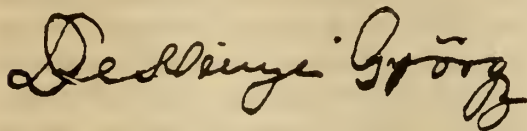
137. kép. Bessenyei szülőháza.

játék. Ágis, Spárta nemeslelkű államférfia, segíteni akar a nyomorgó spártai népen s azon gondolkodik, miképen állíthatná vissza a régi spártaiak igazságos törvényeit. Fellépése sikert ígér. Az előkelők közül többen támogatják, a nép lázong, mire Leonidas király elhatározza az adóslevelek elégetését. Most lép fel a cselszövő Agesilaus, aki eddig színleg Ágis pártját támogatja. Az álnok ember meggyőzi Leonidas királyt arról, hogy uralma sohasem lesz biztosítva, amíg Ágis él. Leonidas magához hivatja a hőst, egyik udvari emberével leszuratja s elbúsulva és fenyegetve szól a spártaiakhoz :

Véres áldozatját látom trónusomnak,
Mely kínos hatalma van királyságomnak
Ágist örökösen kesergem vesztével,
Mert, noha elpártolt, de nagy volt szívével.
Reszkessetek egy nagy főnek hatalmától!
Óvjátok magatok elbúsulásától.

Bessenyeit Bécs színházi élete s különösen Voltaire munkáinak tanulmányozása serkentette a drámaírássra. A régibb magyar irodalmat — Tinódi,

138. kép. Bessenyei György aláírása.

Zrínyi, Gyöngyösi műveit — meg lehetőszen ismerte, ámde a régebbi magyar költőktől keveset tanult. Annál több értéket látott a német, az angol s mindenekelőtt a francia irodalomban. Főképen Voltaire hatott reá. Voltaire munkáinak

olvasásával betelni soha sem tudott; Voltaire pályájának vezércsillagává lett. Minden munkáján meglátszik Voltaire mély hatása. Az Ágis Tragédiáján is, bár itt még erős a német befolyás. A spártai hős történetét, melyről Plutarchosban eleget olvashatunk, Gottsched is feldolgozta, s ez a Gottsched-féle Ágis-darab erősen hatott Bessenyeire. Bessenyei gyöngye drámaíró. Az epikus költő lassúságával szövi meséjét; a hatásos helyzeteket hosszadalmas filozofálással helyettesíti. Könyvdrámát ír, nem színpadi munkát. Hősei a tizennyolcadik századi felvilágosodás eszmekörében élnek. Sokat beszélő, keveset cselekvő alakok, akik képtelenek tragikai hangulatot teremteni. A darabnak mindazáltal nagy a történeti becsé. Ez az első kísérlet nálunk nyugateurópai értelemben vett igazi tragédia megírására. Üttörő s a maga nemében igen érdekes alkotás.

1773-ban kilépett Bessenyei a testőrségből. Már gárdahadnagy volt, tehát törzstiszti rangban szolgált, de azért mégis búcsút mondott az előkelő szolgáltnak. Hogy Bécsben maradhasson, elvállalta a magyarországi református egyházkerületek ügyvivői állását, évi kétezer forint fizetéssel. Figyelemmel kellett kísérnie a bécsi udvar egyházpolitikai terveit s gondoskodnia kellett a vallási sérelmek orvoslásáról. E bizalmi állás mellett kedvére dolgozhatott költői munkáin. Bécsben fényes lakása volt, a legelőkelőbb társaságokat látogatta. De ezeknek a boldog éveknél csakhamar vége szakadt.

A magyarországi reformátusok nem voltak megelégedve ügyvivői működésével. Eredményeit keveselték, fizetését sokalták. Akkor pedig, amidőn nagy erővel kezdte támogatni Mária Terézia szabadelvű tanügyi reformjait, árulónak tartották, nyilvános üléseiken ellene támadtak, végül megszakítottak vele minden összeköttetést. Bessenyeit nagyon elkésérették a durva támadások. Minden áron Bécsben akart maradni, s nem volt amiből megéljen; hű volt hitéhez s árulónak kiáltották ki. Elkéséredésében áttért a katolikus vallásra. A salzburgi érsek maga vitte meg az örömhírt Mária Teréziának s a vallásos királyasszony évdíjjal jutalmazta egykori

ÁGIS TRAGÉDIÁJA,

Ó T
JÁTÉKBAN,

VERSEKBEN.

BÉTSBEN,

NYOMTATTATOTT KALIWODA LEOPÓLD
BETŰJÉVEL

C. 5. CCLXXII. ÉK ESZTENDŐBEN

139. kép. Ágis címlapja.

daliás testőré. Néhány hónappal utóbb meghalt Mária Terézia. II. József rendet hozott a kegypenzsek adományozásába, Bessenyeitől is megvonta az évdíjat s ilyen módon a magára maradt író mégis csak kénytelen volt odahagyni Bécset. Ezt a csapást sohasem tudta kiheverni. Még csak harmincöt éves volt, de úgy érezte, hogy az ő pályája már befejeződött. Hazament szülőföldre, elvonult biharmegyei jószágára. Önkéntes remeteséggel büntette magát; jobbjáain kívül alig beszélt valakivel. Sokáig élt még a Berettyó nádasai mellett, nagyon sokat írt még magános nemesi udvarházában, de kedélye örökre beteg maradt. Nem tudta kiheverni a csapást, a kultura elvesztését; nem tudott belenyugodni abba a gondolatba, hogy a földet túrja. Honfitársai úgyszólván még életében elfeledték. Csak Kazinczy próbált néha-néha közeledni hozzá, de baráti viszonyt nem köthetett vele. Haláláról is csak későn vettek tudomást. 1811-ben halt meg, hatvannégy éves korában. A környék rémületére pap nélkül temették. Szabadgondolkodó felfogásához híven előre eltiltotta az egyházi szertartást s ezt az utolsó kívánságát tiszteletben tartották. Koporsója egy árnyékos almafa tövébe került.

Bessenyei nagyon sok munkát írt, de kéziratai közül aránylag kevés jelent meg nyomtatásban. Ágison kívül megírta *Buda Tragédiáját* és *Hunyadi László Tragédiáját* s ezekkel megvetette alapjait a magyar hazafias drámának. Nevezetes *Philosophus* című vígjátéka. Parmenio, az előkelő ifjú, únja a társaságot; Szidalisz, a komoly kisasszony, megveti a szerelmet. Addig idegenkednek a házasságtól, míg végre egymásba szeretnek s alig tudnak mit csinálni a boldogságtól. Ezt a darabot később, mikor a magyar színészet fejledezni kezdett, több ízben adták színpadjainkon, s mindig kielégítő sikerrel. Volt egy mellékalakja, Pontyi, az együgyű gondolkodású, falusi magyar nemes, akinek mulatóságos beszélgetéseiben nagy öröme telt a régi színházlátogató közönségnek. A prózában írt ötfelvonásos vígjáték mind szerkezet, mind jellemzés tekintetében nagy haladást jelöl Bessenyei színműírói pályáján. Jóval gyöngébb a *Lais vagy az erkölcsi makacs*. Hőse Lais, a gazdag úri leány, akinek kezéért három kérő eseng: a vagyonos serfőző egyetlen fia, a nagytekintélyű miniszter, meg egy szegény nemesifjú. Az utóbbi győz. Lais feleségül megy a szegény ifjúhoz. Ennek az ötfelvonásos vígjátéknak legfőbb érdeme az, hogy versekben van írva. Forrásait nem ismerjük, de motivumaival az akkori francia vígjátékirodalomban lépten-nyomon találkozunk. Ugyanezt lehet mondani a *Philosophusról* is, mely szintén élénken mutatja Destouches francia vígjátékíró hatását.

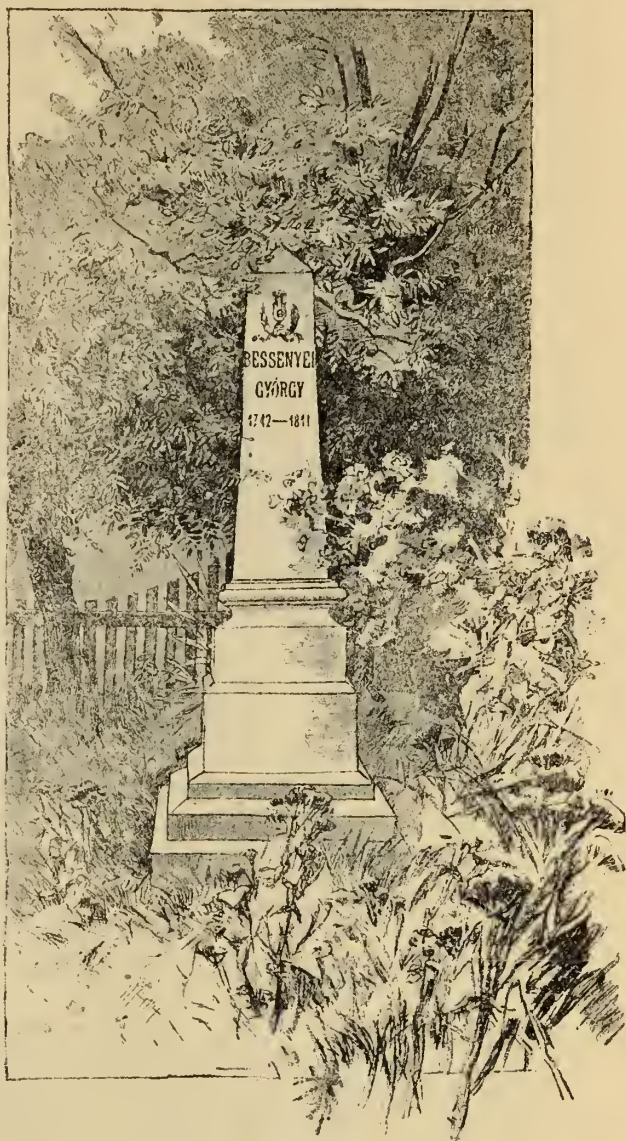
Általában Bessenyei nagyon sokat tanult a tizennyolcadik század francia íróitól. A vezető eszméket tőlük kölcsönözte, sőt gyakran stílbeli apróságokban is iparkodott őket utánózni. Voltaire megírta XII. Károly svéd király történetét, Bessenyei *Hunyadi János életét*: szellem, módszer, előadás mindkettőben azonos. Voltaire megismerteti olvasóit a Nagy Károly után következő századok társadalmi felfogásával s az európai középkori történet főbb mozzanataival, Bessenyei hozzáfog *A magyar nemzet viselt dolgainak* kidolgozásához: történetírói álláspontja, feldolgozásának módja, a középkorra vonatkozó ítéletei ugyanazok mint mesteréi. Voltaire eposzt ír IV. Henrik francia királyról, Bessenyei hat énekben verseli meg *Hunyadi Mátyás király* uralkodásának első évtizedét:

ez a magyar epikai költészetnek első Voltaire-utánzata. Voltaire regényeinek hatása alatt keletkezett *Tariménes utazása*, ez a didaktikus részletekkel zsúfolt politikai regény, mely tulajdonképen Mária Terézia felvilágosult abszolutizmusának magasztalása. Nagy elkéséredéssel szól a felvilágosodás ellenségeiről, maró szatirával az uralkodó osztályok visszaéléseiről. Főleg a pap-ság farizeusságát ostromozza megkapó erővel.

Mint bölcselő, Bessenyei szintén Voltaire tanítványa, de kívüle bőven merít Pope, Young, Locke, Helvetius, Montesquieu, Rousseau és mások műveiből. Van egy nagy tanítókölteménye, *A természet világa vagy a józan okosság*, amely tízezernél több alexandrinus sort tartalmaz. Pessimista világfelfogás tükröződik minden részéből. A költő vizsgálat alá veszi az emberi élet mozzanatait, kezdve a bölcsőtől egészen a sírig. Apró értekezések hosszú sorozata vonul el az olvasó előtt. Megtudjuk a költő nézeteit az emberi testről, a lélek halhatatlanságáról, a különböző vallásokról, a társadalom fejlődéséről, az erényekről és bűnökről. Csupa borongás minden fejtegetése. Ugyanilyen töprengő hangulatuak prózai iratai, így *A bihari remete vagy a világ így megyen* s a *Holmi*. Bessenyeit örökösen nyugtalanították a lét és nem-lét kérdései. Hívó volt s egyben atheista. Józan eszével nem tudott hinni, de szíve vágyódott a vallás vigasztalása után. Nem fordult el az Istentől, csak azokra haragudott, akik Isten szolgáinak nevezték magukat s urak akartak lenni mások lelkiismeretén.

Filozófiája a hitnek és a kételkedésnek, a természetes vallásnak és a dogmágyűlöletnek sajátos keveréke.

A magyar királyi testőrség nagy érdemeket szerzett irodalmunk megújulásának előkészítésében. Bessenyei buzdításai munkára ösztönözték a Bécsben szolgáló magyar nemesifjakat s az ifjú katonatisztek minden lehetőt

140. kép. Bessenyei síremléke.

dachle in i' Muckmanbea hirmbea men find
 vea' mi' ^{from} ~~from~~: Fale' orle a bomen ilo' weame' o' the
 dy allae i' h'aridan a' o' l'ns, mely magat' kadandi' say
 dained' h' o' l'ni' l'irungas. Wapostomen and wit be o' l'
 Dae mag' t' t' i' l' d' mintha v'irumale bome' o' t' a' l' u' g' a' s
 h'eyni' k'ul' d' o' l' l' o' v'irumeen li. D' o' t' i' l' d' o' r' e' ; enghirwen
 he o' t' o' t' e' s' amul' e' l' o' e' wale' t' u' d' i' s' a' ; k'ay' kad' o' m
 bul' elewemelhe' v' o' t' h' a' t' o' l' li. Ste' p' e' r' d' i' e' i' ;
 m' a' s' o' m' m' e' l' , a' h' e' v' i' l' d' y' d' a' s' t' u' m' p' o' m' a' l' o' t' l' o' p' a' e
 ale' o' y' g' h' o' w' e' t' l' e' k' e' h' e' t' e' l' , a' b' b' e' t' l' e' a' i' n' a' s' o' r' v' i' g' a' s
 t' a' l' i' s' o' m' , a' k' a' l' a' n' a' l' o' t' o' l' o' i' m' a' l' o' t' i' ; h' e' o' t' e' s' t' e
 h' o' r' a' h' i' d' y' . h' a' i' n' s' a' i' n' a' s' .

megtettek honfitársaik művelődésének előmozdítására. Az anyanyelv, az emlékek közössége s a szolgálati viszonyok egymásra utalták őket. A szalónok, színházak, könyvek tanulságait közösen beszéltek meg Bessenyei György lakásán. Egy-mást lelkesen buzdították. Korán megszületett az az elhatározásuk, hogy a nyugati eszmék segítségével új életre keltik a magyar irodalmat. Legsorgalmasabb és legönállóbb Bessenyei György volt köztük, de azért a munkából mindegyik kivette a maga részét.

Különösen megbecsülték *Báróczi Sándor* munkásságát. Báróczi fordításaival tűnt ki. Első munkája Calprenède francia regényének, a *Kassandrának*, fordítása volt. (1774.) Hétköte-tes heroikus regény. Ókori hősei finomkodó kifejezésekkel, a francia szalónok nyelvén társalognak s hihetetlen kalandjaikat nevetséges frázisokkal fűszerezik. Az eredeti szöveg mesterkelt stílusa sok bajt okozott Báróczinak. A francia szók és kifejezések jelentékeny részére nem talált megfelelő magyar szokat és kifejezéseket. A nyelvújítás előtt álló magyar beszéd merev volt, szegény és színtelen. Báróczinak esztendőket kellett áldoznia arra, hogy egy-egy ilyen munkát sikeresen tolmácsolhasson. Második fordítása, *Marmontel* könyve, már könnyebben ment. Nyelve annyira újnak tetszett, hogy például Sárospatakon nem is tudtak élvezetet találni fordításában. Érthetetlennek találták. Annál nagyobb gyönyörűséggel merültek kiadványaiba azok, akik érezték, hogy immár tágitani kell a magyar nyelv bilincseit. Az ifjú Kazinczy ujjongva olvasta minden lapját. »Gyermeki korom óta Te valál példányom, — írta később is — melyet követni igyekeztem... A hiúság soha engem annyira el nem szédíthetett, hogy magamat Mesteremmel összehasonlítani merészeljem.«

Ezek a túlzó szeretetnek, a gyermeki hálának szavai. Ma el sem tudjuk képzelni, mi okozta az egykorúak gyönyörűségét. A tartalom hidegen hagy, a stílus idegenül érint. Semmi sem mutatja jobban az akkori magyar irodalom szegénységét és elmaradottságát, hogy még a fordításokról is meg kell emlékezni — legalább eleinte — az irodalmi fejlődés vizsgálata kapcsán. Csak némileg is eredetit és ma is élvezhetőt kevesen írtak. *Barcsai Ábrahám* elmélkedő költeményei csak olyan szerény tehetségre vallanak, mint báró *Orczy Lőrinc* elmélkedő versei. Az utóbbi már nem is a testőrök közül került ki. Nyugalmaszott öreg katona volt, Mária Terézia korabeli tábornok, aki hevesmegyei birtokain gazdálkodott s szívesen levelezett testőríróinkkal. Irányukat lelkesen pártolta, csoportjukhoz szívesen csatlakozott. Csak éppen a haladás eszméi

142. kép. Mária Terézia-kori nemes testőr.

Ezek a túlzó szeretetnek, a gyermeki hálának szavai. Ma el sem tudjuk képzelni, mi okozta az egykorúak gyönyörűségét. A tartalom hidegen hagy, a stílus idegenül érint. Semmi sem mutatja jobban az akkori magyar irodalom szegénységét és elmaradottságát, hogy még a fordításokról is meg kell emlékezni — legalább eleinte — az irodalmi fejlődés vizsgálata kapcsán. Csak némileg is eredetit és ma is élvezhetőt kevesen írtak. *Barcsai Ábrahám* elmélkedő költeményei csak olyan szerény tehetségre vallanak, mint báró *Orczy Lőrinc* elmélkedő versei. Az utóbbi már nem is a testőrök közül került ki. Nyugalmaszott öreg katona volt, Mária Terézia korabeli tábornok, aki hevesmegyei birtokain gazdálkodott s szívesen levelezett testőríróinkkal. Irányukat lelkesen pártolta, csoportjukhoz szívesen csatlakozott. Csak éppen a haladás eszméi

nem nyerték meg tetszését. Voltaireből azt olvasta ki, hogy az emberiség művelődése az erkölcstelenség és boldogtalanság melegágya. Boileauban gyönyörködött s — a bugaci csárda tiszteletére írta alexandrinus-strófáit.

143. kép. Orczy Lőrinc báró.

Ó csárda! Becsesebb nálam te szegleted!
Béfogadsz, negyven is sokszor a vendéged.
Jobb szállásom vagyok nékem temelleted,
Szükségben nyugovást király is lel benned.

Maradj tehát békés, puszta közepében,
Kecskeméti kenyér süljön kemencédben,
Kőrösi bor bőven keljen a pincédben,
Sok utas nyugodjék faladnak tövében.

Nem egyedül Orczy Lőrinc csatlakozott itthon a bécsi magyar testőríró-franciások mozgalmához. Ányos Pál, egy korán elhunyt pálosrendi szerzetes,

bizalmas baráti viszonyt kötött Bessenyeiékkal s velük versenyezve írta szomorú költeményeit. Világfájdalmas ifjú volt. Lelkéből az élet minden rezzenése panaszokat váltott ki. Elégiai megkapnak búsongásukkal. Kortársai elérzékenyülve olvasták kesergő verseit, melyekben a halál szörnyűségeit festette, s nagyon sokszor szavalták meg-megújuló panaszait, melyeket a halavány holdnál mondott :

Üss te boldog óra! amely inségemből
Ki fogsz szólítani ily sok gyötrelmemből!
Szakaszd ki e sebes szívet kebelemből,
S csinálj port agyagból készített testemből!

Talán majd valaki jó sírom szélére!
S akasztván egy darab fátolt keresztjére,
Reá emlékezik barátja szívére,
Egy könnyet gördítvén hideg tetemére!

Hogy milyen szabadon gondolkodtak e korban még a papok is, bizonyítja Péczei József nagyarányú munkássága. Ez a derék komáromi református lelkész a bécsi testőrírók elszéledése, Bessenyei György visszavonulása és Ányos Pál korai halála után mintegy átvette a magyarországi franciás törekvések vezetését. »A legnagyobb fényben Péczei ragyoga köztünk, — írja Kazinczy. — A hőselektől férfi nem gondola nevével, ... nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, csak ez gyarapodjék. Korábban hala meg, mint várni lehet, előlve éjjeli s nappali dolgozásai által, s ez vala vég sóhajtsa: Vég lehellésem is hazámnak szolgáljon!» II. József korának nem akadt Péczelinél termékenyebb fordítója. Különösen Voltaire műveit tolmácsolta nagy szeretettel. Eredeti munkát nagyon keveset írt. Még verses meséinek is Lafontaine a forrása. Dalamos alexandrinusait mindenfelé gyönyörködve olvasták. Álljon itt egyik verses meséje, a *Király és kapás*, annak igazolására, hogy a franciás iskola tagjainak kedves versnemét, a páros rímű alexandrinust, viszonylag milyen magas fokra tudta fejleszteni :

Leg kisebb szolgája
P. Ányos Pál

141. kép. Ányos Pál aláírása.

Egy király utazván egy mezőn megszállott,
S egy paraszttal, ki ott kapált, szóba állott.
»Jó ember, serény vagy, látom, a munkában,
Izzadásod bére mi lehet napjában?»
»Négy garas, jó uram!» a kapás felele.
»Igen kevés, mond ő, hogy éred meg vele?»
»Egy napról más napra egyen erőt veszek,
Egyet interesre jó kéznél leteszek,
Eggyel fizetgetem régi adósságom,
A negyedik garast mindig sárba vágom.»
A király elhűlvén nem várt bátorságán,
S okosan tréfáló szava fontosságán,
Elment s e szép mesét sokaknak feltette,
De hogy senki köztök azt meg nem fejthette,
Végre a vén kapást magához hivatta,
Ki tréfás szavának ily értelmét adta:
»Az első garassal éltemet táplálom,

S erőt veszek, mellyel a földet kapálom.
A másikkal fiam ruházom, nevelem,
Kinél interessel azt egy nap meglelem.
Régi adósságom eggyel fizetgetem,
Mert, mint lehet, azzal vén atyám tengetem.
Negyedikkel tartom egy eladó lányom,
S azért mondom, hogy azt mindig sárba hányom:
Mert ez vissza nékem nem fogja fizetni,
Ha férjhez megy, majd rám ügyet sem fog vetni.»

Mint a föld, mely az ég meleg zsírját issza,
A beleszórt magot bőven adja vissza:
Ugy amit költöttek szüléitek rátok,
Vénségeken, fiak, nékik megadjátok.
Ti is lányok ebben restek ne legyetek,
Szembetűnő példát sőt abban tegyetek,
Hogy hazudott a vén utolsó szavában,
Mert a rátok költ pénz nem hull a Dunában.

A francia szellem nem csupán szépirodalmunkra hatott feltűnő erővel. Politikai irodalmunk szintén megérezte a francia szabadgondolkodó tanítások hatását. Alig lépett a trónra, 1780-ban, II. József, Voltaire magyar hívei mindjárt az izgatás terére léptek. Lefordították a nevezetesebb külföldi röpiratokat s

145. kép. Péczeli József arcképe.

minden alkalmat megragadtak a régi társadalmi rend megbuktatásának előkészítésére. Főleg a római katolikus papságot támadták. Egymásután alakultak a szabadkőművespáholyok, melyeknek tagjai között mágusok, nemesek, püspökök, apátok, lelkészek, katonák, tisztviselők, tanárok egyaránt találhatók. Az embereket mámorosakká tette a szabadság, egyenlőség, testvériség eszmeköre. A felvilágosult írók a komoly érvelések és a sértő támadások egész özönét zúdították a feudális intézmények védőire.

Eleinte különösen *Szacsvai Sándor*, a Magyar Kurir című bécsi magyar ujság szerkesztője, tűnt ki mérsékséggel. A katolikus intézményekre annyi gúnyt és szidalmat

szórt, hogy az összetűzést lehetetlen volt elkerülni. Egy egri szervitarendi szerzetes, *Szaicz Leó*, vette fel vele a harcot. Kettőjük küzdelme szinte megújítani látszott a reformáció és ellenreformáció hitvitázó korát. Az államhatalom is beleszólt e goromba könyvharcba. Szacsvai két röpiratát elkobozták s a kiméltlen újságíró nagyobb mérsékletre intették. Társai annál elkeseredettebben küzdöttek. Százakra megy az e korból fennmaradt magyar, latin és német nyelvű nyomtatványok száma.

A radikális mozgalmak harcosai közül *Martinovics Ignác* a legnevezetesebb. Ő volt a francia mintára szervezkedő magyar jakobinusok vezére. Pályája hányatott. Albán eredetű családból származott, ifjú korában beállt a ferencesek szerzetébe, de a kolostori életet nem tudta megszokni. Világi pap lett s csakhamar magára vonta a közfigyelmet. Latin nyelvű matematikai, fizikai, kémiai és filozófiai munkáit egész Európában ismerték. Már huszonkilenc éves korában rendes tanára volt a leMBERGI egyetemnek, innen került II. Lipót király udvarába mint udvari vegyész és királyi tanácsos. I. Ferenc uralkodása kezdetén mellőzni kezdték, mire a nagyesszű pap összeköttetésbe lépett a párisi jakobinusokkal. Köztársasági összeesküvését hamar felfedezték. Mivel rábizonyosodott, hogy lelkesedik a republikánus Franciaországért, több társával együtt halálos ítéletet mondtak fejére s a budai vérmezőn 1795 május 20-án ünnepélyesen lefejezték. Az államhatalomnak elrettentő példát kellett adnia s a nagyratörő férfit papi hivatása sem mentette meg a haláltól.

Martinovics és főbb társai — *Hajnóczy József* kamarai tisztviselő és *Laczkovics János* nyugalmazott huszárkapitány — meggyőződéssel hirdették azokat a politikai és filozófiai elveket, melyeknek megvalósulásáért a francia nemzet vérént ontotta. Magyar jakobinusaink is a népfeltség gondolatából indultak ki s elszántan tiltakoztak az ezeréves hűbéri rendszer visszaélései ellen. Ráműtattak az uralkodó osztályok önzésére, a magyar nép anyagi és szellemi elmaradottságára s a fennen dicsért nemesi alkotmány elavultságára. Sürgették a törvény előtti egyenlőséget, az egyesülés és gyülekezés szabadságát, a cenzura eltörlését, a szabad birtokszerzést, a kiváltságok megszüntetését. A meggyőzés elragadó hevével írtak. De az igazság nem a gyöngéké, hanem az erőseké. Eszméikért el kellett véreznöik.

Róluk is — mundeigyikökről — elmondhatja az utókor történetírója azt a jóslatot, amit Révai Miklós magára vonatkoztatva mondott: »Ha valaha a megújult haza tisztelni fogja mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyeztet.«

146. kép. A vértanuk fája.

III. FEJEZET.

A DEÁKOS ISKOLA.

VEEZETES eseményre ébredtek íróink 1777-ben. Egy kassai jézus-társasági tanár, *Baróti Szabó Dávid* kinyomatta *Új mértékre vett verseinek három könyvét* s ezzel alapvetője lett a deákos iskolának. Baróti Szabó Dávid (1739—1819.) a székelyföldről származott, iskoláit a jezsuiták székelyudvarhelyi gimnáziumában végezte. Tizennyolc éves korában maga is jezsuita lett s az ország nagyobb városaiban tanulással és tanítással töltötte idejét. Harmincnégy éves volt, mikor hozzákezdett a latin-görög mértékű magyar verseléshez. Egyik tanártársa kíváncsi volt, vajjon lehet-e magyar nyelven is hexametereket írni, megkérte tehát Szabó Dávidot, aki latin nyelven igen ügyes verseket készített, hogy próbálkozzék meg magyar hexameterek és pentameterek szerzésével. Szabó vállalkozott a lehetetlennek látszó feladatra, eszmét és mértéket kért társától s, anélkül hogy bármikor is látott volna antik méretű magyar verset, rövid idő alatt egész sor distichont és lírai strófát készített. 1777-ben kiadott kötete felkeltette a kortársak figyelmét. Tetszett hangjának elevensége, verselésének pattogása. Lelkesedetten emlegették, hogy sikerült felülmúlnia a németek hexametereit. Sokan üdvözlő levelekkel keresték fel, egyik-másik író meg is látogatta. A hirtelen siker még buzgóbb munkára serkentette a szorgalmas papot s több kötetre való ódát, elégiát, episztolát, heroidot, leíró költeményt, idillt, epigrammát, adomát és mesét írt. Még a költői elbeszéléssel is megpróbálkozott, sőt van egy kis éposza, mely az 1763. évi komáromi földrengésről szól. Mint műfordító szintén jelentékeny. Irodalmunkban ő az első, aki alakilag és tartalmilag híven fordított klasszikus verseket. Vergilius Aeneisének teljes magyar fordítását neki köszönhetjük s ő egyik legkorábbi tolmácsolója Milton Elveszett Paradicsomának. Termékeny volt és változatos. De minden műfaj között legnagyobb kitartással az alkalmi költészetet művelte. Elégiái és ódái is nagyrészt alkalmiak.

Költeményeit ma már csak az irodalomtörténet kutatói olvassák. Az a sok száz vers, amelyet összeírt, úgyszólván nyomtalanul eltűnt. Csak időnkint

merül még föl itt-ott egyik allegorikus költeménye, az *Egy ledőlt diófához* című hazafias óda :

Mely, magas égnei szegezett fejjel,
Mint király állasz vala társad közt :
Tégedet látlak gyönyörű diófa,
Földre terítve ?

Elszakadt testes derekad tövétől,
Csak kicsiny kéreg maradott kötésül,
Ágaid csüggnék, levelid kivesznek,
Nedvek elhagyván.

Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
Hasztalan szülvén, elereszti : hullnak
Ők, s nem is tudván rövid életéről,
Rendre kihalnak.

Annyi szélvészén diadalt nyert fa !
Nemtelen porban hever a nemes dísz ?
Ezt leendőnek lehetett-e vajjon
Vélni felőled ?

Senkinek kárán nem örült ; sokaknak
Hűvös árnyékkal feles hasznót hajtó,
S kedvök étkezdel kereső kegyes fa
Mondd-sza, ki bántott ?

Ah, minek kérdelem ! szemeimbe tűnnek
Gyilkosid. Nem volt külerőszak : ott benn
Önmagadban volt megölő mirigyed,
S titkos elejtőd.

Im egész bélíg gyökered kirágták
A gonosz férgek, s az el-ett odúba
Hangyabolyt híttak ! mi nyüzsögve járnak
Most is alattad !

Átkozott vendég, viperák szülőtti !
Ah szerencsétlen fa ! — Hazánk szelid ég !
Szűz virágjában tehetős karoddal
Tartsd meg örökké !

Ez a költemény egymagában is elég világos képet ad Baróti Szabó Dávid nyelvéről és verseléséről. Fellépésének és munkálkodásának jelentőségét nem lehet kicsinyelni. Igaz, hogy utánzó volt s elsősorban azon iparkodott, hogy úgy írjon mint Horatius, Vergilius és Ovidius, de ebbeli fáradozásaiban egyúttal előbbre is vitte a magyar költői nyelvet. Tolla alatt tömörebb, hajlékonyabb s költői kifejezésekben gazdagabb lett a magyar beszéd. Tösgyökeres székely mondásai, merész inverziói különösen meglepték kortársait. Latinos szórendjéért sokan gáncsolták, de azért később még Vörösmarty Mihály is szívesen tanult köteteiből.

Baróti Szabó Dávid a maga eszejárása szerint állapította meg a római mértékű magyar verselés szabályait. Ez az, itt-ott meglehetősen önkényes, megállapítás lett oka az úgynevezett prozódiai harenak, mely a megújulás korának első nagyobb irodalmi küzdelme. *Rájniss József* (1741—1812.), győri jezsuita tanár, 1781-ben kinyomatta *A magyar Helikonra vezető kalauzát* s e verses-prózai kiadvány lapjain kikelt Szabó Dávid ellen. Szemére lobbantotta, hogy székely szülőföldjének tájszólása szerint versel, a magyar szórendet össze-vissza hányja s nem ügyel sem a szószármaztatásra, sem a nyelvtörténetre. Rájniss József nem beszélt teljes jóhiszeműséggel. Őt tulajdonképpen rendtársa irodalmi sikerei bántották, s az a tény, hogy Szabó Dávid négy évvel megelőzte a költői fellépésben. Rájniss ugyanis jóval előbb kezdte a latin-görög mértékű magyar verselést mint Szabó, de addig késlekedett kötete kiadásával, míg végre elesett az elsőség dicsőségétől. Ezt a megelőzést nem tudta megbocsátani s minden

147. kép. Baróti Szabó Dávid.

alkalmat megragadott a kassai poéta babérainak megtépdésére. Szabó Dávid sem késett a válasszal. 1787-ben kiadta *Ki nyertes a hangmérséklésben*

148. kép. Révai Miklós.

című művét, melyben kétségbe-vonta Rájnis nyelvérzékének helyességét és bíraskodásának jogosultságát. Vitatta, hogy az időmértekes verselésben egyedül a kiejtés a döntő s dicsérte a székely nép romlatlan ősi nyelvét. Rájnis — szerinte — nem ért a dologhoz, mert német anyanyelvű s csak könyvekből tanulta a magyar beszédet. Ez az utóbbi kijelentés olyan sértés volt, melyet a magyarságára büszke Rájnis sohasem tudott megbocsátani.

A vitába beleszólt *Révai Miklós* (1749—1807.) is, a nagy nyelvtudós. Révai egy évvel Baróti Szabó Dávid fellépése után bocsátotta ki *Magyar alagyaít*, mely-

nek darabjait ma már éppen úgy elfeledték mint Baróti Szabó Dávid vagy Rájnis József költeményeit. Révai a két jezsuita között kitört prozódiai harcban Rájnis oldala mellé állt s szintén felpanaszolta a nyilvánosság előtt, hogy Szabó Dávid megrontja a magyar nyelvet. Az elkeseredett pap-poéták kíméletlen személyeskedéssel küzdöttek egymás ellen s háboruszkodásuknak megvult az a haszna, hogy az időmértekes magyar verselés legvitásabb kérdései megoldattak.

Az ó-klasszikai triásznak — Baróti Szabó Dávidnak, Rájnis Józsefnek és Révai Miklósnak — harcai még nem csillapodtak el egészen, mikor egy új tehetség tűnt fel a deákos iskola hívei között: *Virág Benedek*, a »magyar Horác«. (1754—1830.) A zalamegyei, dióskáli születésű költő mint pálosrendi szerzetes kezdte meg pályafutását, s hosszabb ideig tanárkodott a pálosok székesfehérvári gimnáziumában. Midőn II. József feloszlatta rendjét, világi pap lett s csekély nyugdíjából éledgett évtizedeken keresz-

149. kép. Virág Benedek.

tiül. Budára költözött, egy kis szobácskában húzódott meg; itt fogadta író-barátait, itt írta legértékesebb műveit. Ódáit az egykoruak nem győzték eléggé magasztalni. Bizonyos, hogy a klasszikai triástól örökölt antik versformákat ő töltötte meg először igazi klasszikai tartalommal és klasszikai szellemmel.

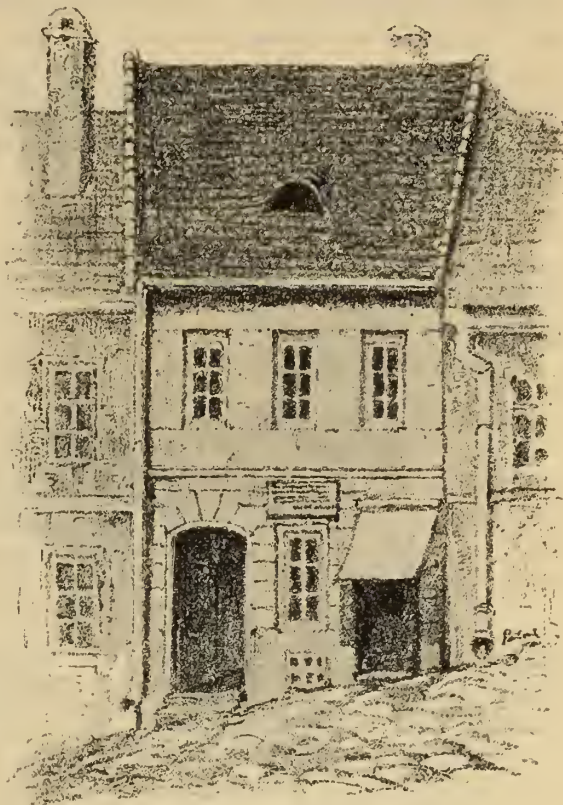
Mestere Horatius volt. A nagy római költő gondolatvilágában élt, az ő műfajai és versformái szerint igazodott. De azért nem lehet pusztá utánzónak nevezni. A latin mestertől nyert leckéket magyar szíven szűrte át. A magyar nemzet érzelmeit tolmácsolta s hangot adott hazafias lelke minden gondolatának. Üldözte a magyartalanságot, kislelkűséget és elkorcsosodást; dicsőítette a nemzet jobbait; szót emelt a szabadság és haladás védelmére. Akik honfitársai közül érdemeket szereztek, azoktól nem sajnálta a dicsőítést. Széchenyi Ferencet, Festetich Györgyöt, Ráday Gedeont, Gvadányi Józsefet, Baróti Szabó Dávidot, Bacsányi Jánost, Vitkovics Mihályt, Döbrentei Gábort egymásután megénekelte.

Csokonai Vitéz Mihály mellett ő emelt legszebb emléket Kazinczy Ferenc fogságának egy nyolc soros kis vigasztaló versben, melyet *A kényes szenvedőhöz* intézett:

Békétlen szív! mit panaszkodol?
A durva láncok s tömlőcök a nemes
És fényes erkölcsöt homályba
Rejtik ugyan, de le nem gyalázzák.

Mig büntelen türsz, fennmarad érdemed,
S való örömmel tartja reményedet.
»De a hazáért« szép dicsőség:
Csak ne fakadj alacson panaszra.

Kazinczy és barátai nagyra becsülték Virágot s ha egy-egy vidéki író Budára felrándult, nem mulasztotta el, hogy tisztilegjen a »szent öreg« előtt. Rideg tanyán ment végbe az ilyen találkozás. Négy darab durván ácsolt butor meg három szalmaszék: ennyiből állott az öreg költő szobaberendezése. Sokszor a legszükségesebbet is nélkülözte; s nem egy ízben szorult jószívű ismerősei támogatására. Vidéki tisztelői és pesti barátai gyakran küldöztek hozzá eleséget és tüzelőfát, hogy nehéz sorsán könnyítsenek. Nappal irogatott, esténként kisétált a dunai híd felé; néha átment Pestre Kulcsár István vagy Vitkovics Mihály vendégszerető házába. Így folyt egyhangú remeteélte, míg végre szélütés érte

150. kép. Virág Benedek lakóháza.

éjnek idején, hetvennyolc esztendőskorában. Egy jótékony úrinő költségén temették el a krisztinavárosi sírkertben.

»Tisztelem a deák nyelvet, de többre becsülöm a hazai nyelvet. Amaz holt nyelv, ez élő. Amaz idegen, ez sajátunk. Amaz a Capitolium dombján győzedelmeskedett valaha, ez Mátyás palotájában uralkodjék ezután.« Virágnak ez a mondása legjellemzőbb arra a hazafias lelkesedésre s a magyar nyelvnek ama mély megbecsülésére, mely egyaránt magával ragadta e kor minden íróját. Virág igazán tanítója volt nemzetének. Nemcsak hazafias buzdításaiért szerették. Józan életbölcse, derült meglelégedése, atyai értelmei önbizalommal töltötték el e korszak jobbait.

Tetszett tanítása :

A bölcs magában bízik ; az ellene
Felkelt szerencsét, mint valamely kemény
Szirt a haboknak csapkodását,
Érzi, de férjfiisan megállja.

A Nap, mikor feljön, s köd emelkedik
Sugári ellen, fényszekerén nevet,
És megszokott útját kijárja :
A buta pára le hull, s enyészik.

Tetszett bátorítása :

A nagyra termett, bátor az ég szakad,
S bús csattogással mennykövi hullanak,
A nagyra termett, istenének
Féli s imádja dicső hatalmát.

S tetszett jóslata :

Heába tapsolsz rettenetes halál !
Kik érdemekkel nyertek örök nevet :
Kik nem magok hasznoknak éltek,
Büszke hatalmad alá nem esnek . . .

Márványra festett pompa, kevély nevek !
Fényes hiúság képi, nagy oszlopok !
A semmiség bús éjtszakája
Csalfa világtokat elborítja.

Az ódákon kívül számos episztolát, szatirát, epigrammát, gnómát és fabulát írt s lefordította Horatius összes munkáit. Ez az utóbbi volt legfáradtságosabb munkája. Horatiust híven s az eredeti versmértékben fordítani az időtájt egynek látszott a lehetetlenséggel. S Virág mégis kitűnően oldotta meg feladatát. Magyarosan, híven, költői módon fordított elannyira, hogy magyar Horatiusa ma is élvezhető. Az akkori magyar költői nyelv nyersségére jellemző, hogy ennek a derék fordításnak elkészítéséhez huszonöt esztendő kellett.

Prózai iratai közül a *Magyar századok* emelkednek ki. Nagyobbszabású történeti munka ez, melyben a magyar nemzet történetét vezette le századról századra egészen a mohácsi vészig. Mind tartalmi, mind stílári szempontból egyaránt nevezetes alkotás. Virág Tacitust választotta mesterének, éppen úgy mint költészetében Horatiust. Részrehajlatlan ítélkezése mindenkinek feltűnt ; az, hogy papi ember, nem látszott meg műve egyetlen során sem. A középkor egyházi és társadalmi visszaéléseit tiszteletreméltó bátorsággal ostromozta ; az előkelők és hatalmasok gazságát sohasem kísérelte meg mentetetni. Fennkölt szabadelvű szellem irányította minden gondolatát. Stílusa klasszikus tömörségű volt ; mondatai egyszerű szövésűek s mégis gördülékenyek. A római mű-

próza tanulmányozásának kedvező hatása meglátszik gondolkodásán és előadásán.

Virág nélkül Berzsenyi nehezen képzelhető. Méltán dicsőítette őt Berzsenyi, a deákiskola írók törekvéseinek betetőzője a »szent öreg« hálás tanítványa, a régebben annyit emlegetett sorokkal:

Honnom Flaccusa, oh Virág,
Itt szegedsz te dicső delphusi ágakat...
Példád élteti mellyemet.
Jer, jer, légy kalaúz pályafutásomon!
Fáklyád mennyei lángjai,
Mint Pharus lobogó oszlópa, fénylenek.
Jer, jer, karjaidon segéllj
Ösvényedre! akármerre vezérelsz, megyek.

Mint a Tavasznak kis fiúve melly magát
A' durva dérvöl felsi, ha rá tekint
A' Nap, feléled, 's kezd örülni
Jobbadoz élete életének.
S mint így Virágos veresédei (noha
Mélis szívalommal zengenek) élve
Napfény gyánájá szemléli 's érzi
's Téged a' köszönettel áld meg.

151. kép. Virág verse.

IV. FEJEZET.

A MAGYAROS ISKOLA.

TIZENHAT évvel Bessenyei György s tizenegy esztendővel Baróti Szabó Dávid fellépése után jelent meg az a magyar regény, az *Etelka*, mely egyszeriben a magyaros irányú írók felé terelte olvasóközönségünk figyelmét. Szerzője *Dugonics András* (1740—1818.) kegyesrendi szerzetes volt, a maga korában nagyrabecsült matematikus, aki több mint harminc esztendeig tanított az egyetlen magyar egyetem mennyiségtani tanszékén, Budán és Pesten. Dugonics mint papnövendék Gyöngyösi István hatása alá került s mesteréhez hasonló versek kiadásával iparkodott magára vonni kortársai érdeklődését. Először Homeros és Vergilius hőskölteményeit dolgozta át népies ízű magyar alexandrinusokban; később regényeket és színdarabokat írt. Mikor *Etelka* című történeti regénye napvilágot látott, egyszerre országos hírnévé lett. (1788.) Ezren és ezren olvasták az »eredeti magyar románt«, melynek lapjain a honalapító Árpád vezér és udvari népe szittya nyereséggel vonul föl. Egy derék levente, Etele, beleszeret Gyula kapitány leányába, Etelkába, s ugyancsak Etelka kezéért eseng Zalánfi is, a legyőzött Zalán fejedelem fia. A tót származású Róka zavart okoz a szerelmesek között, cselszövényeivel sok gátságot művel, de a szerelmesek végül mégis egybekelnek s rosszakaróik súlyosan lakolnak. Rókát egyenesen nyársra húzzák. A mese közönséges és kezdetleges, annál érdekesebb az író politikai célzata. Szemmel látható, mennyire izgatja Dugonicsot az a gondolat, hogy II. József császár meg akarja semmisíteni a magyar nemzetet. Árpád korát festette, de tulajdonképen II. Józsefről és környezetéről szólt. Hevesen támadta a németesítő új rendszert s teleszótte fejezeteit hazafias célzásokkal. Az álnok Róka alakját is II. József két belső emberéről, gróf Lacyról és gróf Niczky Kristófról mintázta. Nem csoda, ha elbeszélésében csodálatos anachronizmusok találhatók; de azért végtelenül tetszett ez az iránymű, mert a sovíniszta szerző az akkori parlagi közönség nyelvén beszélt. Nem emelte költői régiókba olvasóit; ellenkezőleg, leszállt közbük s úgy mesélt, olyan pórias zamatú nyelven, mint a szegedvidéki parasztok vagy a felső-tiszamenti nemesség. A finomabb ízlésű írók eleget is bosszankodtak temérdek formátlanságán. Kazinczy Ferencet főleg a sok hányaveti

E T E L K A,
E G Y
I G E N R I T K A
M A G Y A R
K I S - A S Z S Z O N Y
V I L Á G O S - V Á R A T T ,
Á R P Á D É S Z O L T Á N
F E J E D E L M I N K ' I D E I K B E N .

I R T A
DUGONICS ANDRÁS,

Kegyes Oskola-beli Szerzetes Pap; a' Józan , 's-egy-
szer-'s-mind a' Természeti Tudományoknak Okta-
tója; a' Pesti Tanulmányoknak Királyi Minden-
ségében a' Tudakofságnak Királyi Tanítója; 2'
Tanúltaknak egygyik Tagja; 2' Jeles Természeti
Karnak Örebbike.

E L S Ö K Ö N Y V .
A' SZERENCSES DOLGOK.

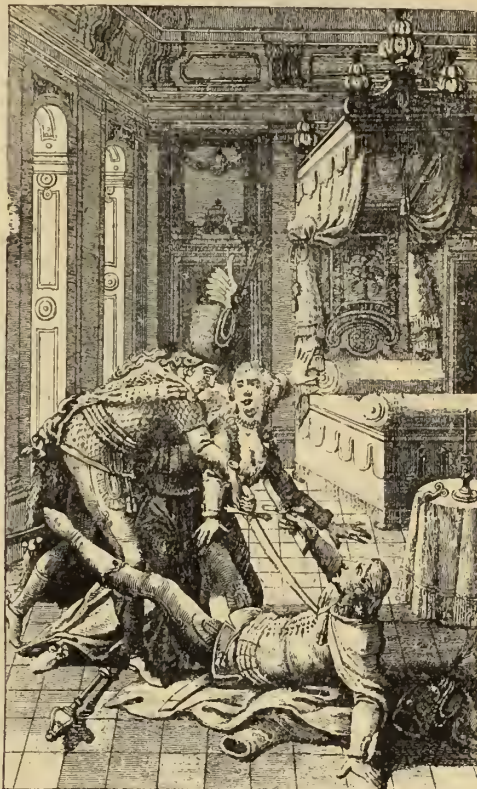
POSONYBAN & KASSÁN,
FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY
költségével és betőivel,
1 7 8 8 .

DUGONICS „ETELKÁ“-JÁNAK CÍMLAPJA.

magyarkodás, a magyar nemzeti fensőségnek ok nélkül való szünetlen emlegetése bántotta; Ráday Gedeonnak különösen a kulináris párbeszédok és a durva szitkozódások ellen voltak kifogásai. De ha a németes irányú írók egy sorba helyezték is a regényt az Árgirus-termékekkel, annál jobban lelkesedett érte a deákos műveltségű nemesi rend. S Dugonics most már egyre-másra írta hazafias regényeit és színdarabjait.

Művész ő képeket érczen ki_vághatta; De Magyar szíveket le_nem_rajzolhatta:

A' ki fel. övedzi szíjját fegyverének. Két végét köti_fel az a' Szerénésének.

152. kép. Dugonics »Etelká«-jának címképe. I. k. 153. kép. Dugonics »Etelkájá«-nak címképe. II. k.

Ezek a regények — Az arany perecek, Jolánka, Cserei — és drámák — Etelka Karjelben, Toldi Miklós, Kún László, Bátori Mária — csak látszatra magyarok és csak látszatra eredetiek. Bennük tulajdonképen csak a nyelv Dugonics sajátja. Dugonics legkevésbé sem akart önálló lenni. Ha könyvet írt, elővett egy érdekesebbnek látszó német munkát, a hősoket magyarneveüké tette, az események színhelyét Magyarországra s időkorát a középkorba helyezte, azután bővítve-kurtítva lefordította s tősgyökeres magyar mondásokkal tömködte tele a szöveget. Ilyen módon nem csodálható, ha a szerkezet, jellemzés, korfestés mind regényeiben, mind drámáiban a legkezdetlegesebb, sőt minden kritikán aluli. Magyar ruhákba bujtatott idegen nők és férfiak mozognak bennük; gyatra bábalakok, kiknek töről metszett magyar kiszólásai kómikus ellen-

tétben állanak érzelgős cselekedeteikhez és következetlen magatartásukhoz. Csekélyebb történeti készséggel és gyöngébb historiai érzéssel alig írt még valaki regényt és színdarabot Magyarországon.

154. kép. Dugonics ifjúkori arcképe.

anachronizmusokat lehetne találni. A satirikus francia regény kacagtató kuriózum-sorozatok tárházává vedlett Dugonics naiv átdolgozásában.

De minden tévedései ellenére is jelentősek a lelkes öreg professzor érdemei. »Vajha mindeneket magyarul olvashatna a magyar«: ez a jelszava világot vet törekvéseire. Munkáival az olvasók százait hódította el a német ponyvaregények olvasásától; színdarabjaival nagyban hozzájárult a magyar színészet helyzetének megerősítéséhez. Magyar faji büszkesége jelentékenyen erősítette a szunnyadozó nemzeti öntudatot.

A legnehezebb feladatot is megpróbálta, amire akkor magyar tudós vállalkozhatott: mennyiségtani kézikönyvet írt magyar nyelven. Ez igen jellemző ügybuzgóságára. II. József korában elkeseredve észlelte, hogy már a magyar gyermekek is németül

Hogy mennyire nincs haladás Dugonics költői pályáján, mutatja utolsó regénye: *Cserei, egy honvári herceg*. (1808.) Voltaire *Zadig* című regényét magyarosította meg benne. A szellemes francia regény 1747-ben jelent meg, de Dugonics, mivel franciául nem tudott, nem az eredeti szöveget használta, hanem a regény egyik német fordítását. A magyar munka igazi torzképe a francia eredetinek. *Zadigot*, a balsorstól üldözött babiloni ifjút, egy szerencsétlen csepeli magyar fiú helyettesíti; az események magyar földön játszódnak, még pedig Taksony vezér idejében. Nincs még egy másik magyar könyv, melyben hajmeresztőbb

155. kép. Dugonics öregkori arcképe.

kezdték beszélni: »Ropogott szájakban a német nyelv, hozzája nem szokhatanak. Én... csak azért is az algebrát és geometriát magyar nyelven kiadtam, hogy megmutassam az országnak, hogy a német nyelv soha sem oly alkalmas a tanulmányoknak kimagyarázásában, mint a magyar nyelv.« Dugonics meg akarta mutatni, hogy míg a német és francia matematikusok képtelenek idegen műkifejezések nélkül dolgozni, a magyar számtanítónak nincs szüksége idegen szókra. Ezért nem használt ő a *Tudákosság könyveiben* — a Betüvetés, Földmérés, Háromszögelések és Csúcsos Szelések köteteiben — idegen szókat. Ennek a matematikai munkának megjelenése nagy esemény a magyarnyelvű tudományos irodalom történetében. Nemcsak tudós érdem, de egyúttal hazafias cselekedet is. Joggal állíthatta a derék szerző: »Én előttem a jeget senki meg nem törte: töretlen úton vezetlek.«

D. S. Tegnap József Mátyás katonája /
 József meg Billi katonám J. a somjő borcsa,
 Te pedig László, Molnár, József,
 Séd elmosomolttának ma van József Mátyás
 Ültél egy völgyben, Réo katonáim József,
 Mire József Czigányok' bűntetők egy Runda
 Ma mind az padástok, kértél szék, József

156. kép. Gvadányi kézírata.

Dugonics regényeivel vetekedtek a népszerűségben Gvadányi elbeszélő költeményei. *Gróf Gvadányi József* (1725—1801.) Mária Terézia katonája volt s negyven évi katonai szolgálat után lovastábornoki ranggal vonult nyugdíjba. Szakolcán telepedett le, Nyitra megyében; itt kezdte, késő öregségében, kinyomatni munkáit. Híres verses elbeszélése, az *Egy falusi nótárius budai utazása*, az *Etelka* megjelenése után két évvel került ki a sajtó alól. (1790.) Hőse, Zajtai István nagypeleskei nótárius, eképen mutatkozik be:

Tekintetes, nemes Szathmár vármegyében,
 A kecseges Szamos lementében,
 Lakásom én nekem van Nagy-Peleskében,
 Nótárius vagyok ennek helységében.

Híres Budavárát még soha sem láttam,
 Krónikában róla bár sokat olvastam,
 Aztat, hogy láthassam, mindenkor kívántam,
 El is tökélttem oda tenni útam.

Olvastam: hogy hajdan királyinknak széke
 Itt vala s itt lakott nemzetünknek éke,
 Rákosnak mezején, mely ennek vidéke,
 Tartott országgyűlést, a nemzetség szépe.

Mostan minden táblák tétettek Budára,
 Azon okból, hogy az van ország javára,
 Mert hazánk közepén fekszik Budavára,
 Mindennek egyenlő majdnem útja ára.

Mindenféle dolgok ottan folytattatnak,
 Sok törvényes perek előhczattatnak.
 Igazságtételek ott kiadattatnak.
 Egy szóval: mindenek ott kormányoztatnak.

Dolgaim nekem is nehezek és nagyok,
 Mivel én falusi nótárius vagyok,
 Feltettem, hogy minden dolgomon felhagyok,
 Elmegyek, lesz hőség, legyenek bár fagyok.

Budán, ha meglátom táblák sistemáját,
 Mint foly, majd felveszem annak a formáját,
 Ha onnét megtérek, falunak tábláját,
 Úgy fogom intézni a einozuráját.

Az érdemes nótárius megindul Nagypeleske községéből, hogy tanulmányozza a budai törvénykező táblák szisztémáját. Nagykárolyon és Debreczenen át szerencsésen elérkezik a hortobágyi pusztáig. Ettől kezdve sok baj éri. Bikák üzik meg juháskutyák rontanak rá, vasasnémetek gyötrik, záporosó áztatja, végül lovastul belezuhan a Csörsz árkába. Ezer veszedelem között tud elvergődni Budáig. Itt nagy csalódás vár rá. Ahol a legigazibb magyar világot szeretne volna látni, ott idegen szokásokat, korcsosult erkölcsöket, elaludt vérű magyar szíveket talál. Végtelen elkeseredésében mindenkivel összevész. Keserűen kifakad az ősi hagyományokkal nem törődő, idegen ruházaton kapkodó urak és dámák ellen s tízheti tapasztalás után hazamegy Nagypeleskére.

Ez a vidám verses útleírás kedves könyve lett az akkori közönségnek; mi több, a peleskei nótárius alakja helyet kapott népünk képzeletében. Gvadányi tudott hatni korára. Tetszett az ő népies beszéde, sok tréfás mondása; gyönyörködtek hazafias tanításaiban. Nótáriusa hányatásain nagyokat nevettek. Sokan elhitték, hogy a nótárius tényleg maga írta le útját s ez nem kevésbé fokozta az általános hatást. A munka javarészét a budai és pesti németes új erkölcsök leírása és ostromozása foglalja magában. Mindenki az idegeneket majmolja, mindenki az oesmány külföldi divat rabja. Mennyi elkeserítő jelenség az ország főhelyén, Mátyás király városában! Ez az erkölcsbíró, haragos nótárius egészen elút a hortobágyi úti kalandok ijedező hősétől. Nevetséges figura volt s a fővárosban egyszerre élesszemű kritikussá válik. A költő eleinte bohóc gyanánt mutatja be s amint Budára vezeti, máról holnapra józanul gondolkodó, kemény hazafit farag belőle, hogy azután időnkint ismét átváltoztassa hősét együgyű falusi bámésszá vagy durva kotnyelessé. De a jellemzésnek ez a bántó következtetlensége a legkevésbé sem ártott a peleskei nótárius népszerűségének. Sokkal inkább bánthatja irodalmunk történetíróit az a tény, hogy ez az ízig-vérig magyarnak tetsző, eredeti ízű alkotás egyes, igen jelentékeny részleteiben nem Gvadányi alkotása, hanem közönséges verses fordítás egy népies német munkából.

Gvadányinak másik nevezetes verses munkája: *Rontó Pálnak egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszki Móricnak élete, földön, tengereken álmélkodásra méltó történeteiknek s véghez vitt dolgaiknak leírása*. Rontó Pál, az éleseszű, vásott parasztfickó, sok csínyet követ el gyermekkorában. Gyümölcsöt lop, betör a zsidóhoz, beáll koldusvezetőnek, felesap katonának. A huszárok közt sem javul meg. Annyi gabszágot követ el, hogy végül szöknie kell. Elnyargal Lengyelországba, beáll gróf Benyovszki Móric csapatába s urával együtt sok kalandon megy át. Végigjárja Szibériát, Kamesatkát, Kelet-Ázsia part-

EGY
FALUSI NÓTÁRIUSNAK
BUDAI
UTAZÁSA,

MELLYET
önmön maga abban esett
VISZSZONTAGSÁGAIVAL EGTGYÜTT
az elaludt vérű
MAGYAR SZÍVEK
fel serkentésére, és mulatságára
E VERSEKBE FOGLALT.

Pozsonban és Komáromban,
WÉBER SIMON PÉTER költségével és betűivel 1790.

GVADÁNYI „PELESKEI NÓTÁRIUS“-ÁNAK CÍMLAPJA.

vidékét, Madagaszkárt, míg végre rengeteg viszontagság után visszakerül hazájába s Egerben telepedik le. — Gvadányi ezt a munkáját is alexandrinusokban írta. Utazási regénye a magyar paraszt gondolkodásának és a magyar katona életének kitünő ismeretéről tanuskodik. A szerkezet és jellemzés művészetéről e munkájában sem lehet szó, de talán méltánytalan is volna magasabb esztétikai nézőpontok szerint bírálni ezt a népies történetet. Ha döcögő is a szerző verselése, ha köznapis nyelve, ha laza is művének szerkezete, ha következtlen is hősei jellemfestése, annyit mindenesetre el kell ismerni, hogy ügyes megfigyelő tehetség és jóízű mesélő.

Gvadányi nagy olvasottságú, jó humorú, hazafias magyar mágnás volt; az ősök romlatlan erkölceinek lelkes magasztalója. Borzadt az új időkől. Lelkéből gyűlölt minden enciklopedistát, deistát, ateistát, voltaireánust, forradalmárt. Családi hagyományai régi fajta magyar mágnássá avatták; jezsuita nevelése hithű katolikussá tette. Mint katona odaadó alattvalója volt a Habsburg-háznak; mint honpolgár a régi állami és társadalmi rend szentiségeért küzdött. Költészete is konzervatív. A régi magyar irodalmat csodálta s Gyöngyösit tartotta a legnagyobb magyar poétának. Költői pályáján is arra törekedett, hogy Gyöngyösi nyomaiba léphessen.

Más szabású ember *Fazekas Mihály* (1766—1828.), a debreczeniek kedvelt poétája és tudósa. *Ludas Matyi* című népies elbeszélő költeménye a XVIII. század legbecesebb epikai darabjainak egyike. Ludas Matyi naplopó siheder volt, aki édesanyja házában

ásítózott, ahelyett hogy a dologhoz látott volna. Egyszer mégis meg akarta örvendeztetni anyját, elment a döbrögi vásárra, maga előtt hajtva anyja szép libáit. Döbrögi Mátyásnak, a környék hatalmas földesurának, megtetszett a kövér falka, alkudni kezdett a hetyke suhannal, a feleselés végén elvette libáit s ráadásul úgy elverette hajduival a boldogtalan parasztgyereket, hogy alig tudott feltápaszkodni:

... Matyi így szólt, hogy felereszték:

»Én uram a fizetést köszönöm; ha az Isten erőt ad
S életben megtart, majd megszolgálom: azért csak
Róvja fel a kapu félfájára, hogy el ne felejtse:
Háromszor veri ezt kenden Ludas Matvi vissza!
Ezt csak alig végzé, néhány zőid ingesek agyba-
Főbe verék s kivették jól meghurcolva hajánál
Fogva, hogy a földet még a lábújjá sem érte.
Míg húzták-vonták, még egyszer visszakiáltott:

157. kép. Gvadányi József.

»Osztán háromszor veri meg Ludas Matyi kendet!
 Hogy már ott kinn volt, így szólott a sokasághoz:
 »Majd meglássátok, háromszor megverem azt la!
 Ezt minden neveté; de kivált a Döbrögi-háznál
 Örültes szavain Matyinak hahotára fakadtak.

A furfangos fickó beváltotta fenyegetését. Nem ment haza a szülői házba, hanem addig tanult, dolgozott, járt-kelt a világban, míg kiművelte magát és hozzákezdhetett a kölcsön visszafizetéséhez. Először olasz építőmesteri öltözetben férközött Döbrögi környezetébe; másodszor mint német katonaoorvos köszöntött be a beteg földesúrhoz; harmadszor kicsalta a zsarnok urat egy olyan helyre, ahol egymagukra maradtak. Mind a három ízben irtózatosan elverte, úgy hogy Döbrögi halálra rémült. De a lecke használt. A zsarnok kiskirály jobb útra tért, jobbágyságait többé nem kínozták, sőt jótevője lett a környéknek.

A *Ludas Matyi* jó ideig egészen eredeti kompozíciónak tartották, utóbb azonban kiderült, hogy ebben a becses verses elbeszélésben az európai közös mesekincs egyik darabját dolgozta föl Fazekas. (1804.) Földolgozása olyan művészi érzékről tanuskodik, amilyenre kevés példa akad régibb irodalmunkban. Meseszövése érdekes, szerkezete kerek, hősei eleven alakok. Hexameteri könnyedén gördülnek. Népies ízének még a hexameteres forma sem válik ártalmára. Nyelve zamatos magyarságú, előadása természetesen folyó, párbeszédei rendkívül elevenek. Ezt a tréfás kis époszt sohasem méltányolta eléggé irodalomtörténetírásunk. Pedig már leplezett politikai irányzatosságáért is fokozott figyelmet érdemelt volna. A szegény földművelő jobbágynép védelmére Fazekas Mihály emelt szót először igazi költői emelkedettséggel. Hexameteres költeménye jóval többet ér mint Dugonics András vagy Gvadányi József bármelyik elbeszélése.

Fazekas Mihály ifjú éveiben huszár volt, részt vett a francia háborúkban s főhadnagyi ranggal vált meg a hadseregtől. Lakóhelyén, Debreczenben, nagyon megbecsülték. A debreczeniek különösen pusztai dalaira voltak büszkék, de sokat emlegették magyar nyelvű *Füvészkönyvét* is, melyet Diószegi Sámuel református lelkész és Földi János hajdusági orvos társaságában készített. Ez a terjedelmes botanikai kézikönyv volt a magyar növénytani irodalom első kiváló alkotása.

Dugonics, Gvadányi és Fazekas mellett egész sor író szolgált — nagy lelkesedéssel és csekély ízléssel — a magyaros irányú, népies szellemű irodalom ügyét. Egyik-másik, mint a sokat emlegetett *Pálóczi Horváth Ádám* (1760—1820.), hosszú hőskölteményeket és népies dalokat írt; mások az alkalmi költészettel próbálkoztak meg. A falusi poéták jobb ügyre méltó buzgalommal gyártották a lelketlen, ízléstelen rigmusokat. Erre a pórias, esetlen irányra Kazinczy mondta a legjobb bírálatot akkor, mikor elküldték hozzá bírálatra Mátyási József verseskönyvét: »Nem tudtam, kacagjak-e vagy széjjeltépjem a könyvet... Ó Istenek, úzzétek el az elmék dögghalálát!

Milyen lenne derek, ha hogy őt nyíi körülete volna

Háromszor vori ezt kendenn Pidas Matyi viszaza!

Mit bémül az Uram? nem fogják ezt ma el.

Fordó. víz szaporán, és füvek.'

FAZEKAS MIHÁLY „LUDAS MATYI“-JÁNAK ILLUSZTRÁCIÓI.

(A második, 1817-iki kiadásban.)

V. FEJEZET.

A NÉMETES ISKOLA.

NÉMET költészet hatása alatt álló írók sorát *gróf Ráday Gedeon* (1713—1792.) nyitja meg. Ráday gazdag földesúr volt, a magyar irodalom buzgó pártfogója. Péczeli kastélyában olvasgatással és írogatással töltötte napjait; állandóan levelezett a korabeli nevezetesebb írókkal, könyveket kölcsönzött nekik, munkára serkentette őket. Jelentősége nem is irodalmi munkálkodásában gyökerezik, hanem abban a hatásban, melyet az ifjabb nemzedékre gyakorolt. Keveset írt s csak öreg korában kezdett kéziratai kinyomtatásához. Műfordításai, meséi, elmélkedő és tanító költeményei jelentéktelenek, de azért mégis érdemesek a megemlítésre, mert ezekben a verses gyakorlatokban észlelhető legelőször a rím és időmérték tudatos összekapcsolására irányuló igyekezet.

A magyar verselés tudvalevőleg hármas irányú. Történeti sorrendben legelső az ősi magyar verselés, mely a legrégebb időktől — több-kevesebb módosulással — a mai napig divatozik: egyszerű rímelés, azonos szótagszámú sorokkal, s az egyes sorokban metszetek alkalmazásával. E hangsúlyos nemzeti verselés mellett a tizenhatodik század első felétől kezdve szórványosan kezd feltűnedezni az antik méretű verselés, az ó-klasszikai sorok kezdetleges utánzása. Ennek a latinos-görögös utánzásnak csak a deákos iskola tagjai adnak súlyt, de ez időtől, tehát 1777-től, kezdve több mint félszázadon át ez a rímtelen időmértékes verselés a legkedveltebbek egyike lesz írók és olvasók között egyaránt. A nyugateurópai rímes időmértékes formákat Ráday Gedeon és németes irányú társai honosították meg, néhány évvel az ó-klasszikai triász fellépése után. Ez a ma annyira divatos verselő mód a tizennyolcadik század utolsó éveiben a lehető legnehezebbnek, de egyúttal a legművészebbnek is látszott. Az akkori magyar nyelvet kevés költő tudta úgy hajlítani, hogy az időmértékes sorok könnyedén gördüljenek s rímelésük mégis elfogadható legyen. Ráday Gedeonnak mindenesetre nagy érdeme az a bátorság, mellyel ez újfajta verselő mód meghonosítására vállalkozott. Példáját több tehetséges ifjú költő követte.

Az új verstechnika követői közül hamar kitűnt *Verseghy Ferenc* (1757—1822.), a nagy készütségű nyelvtudós, ki a költészet mezején is sikerrel pró-

bálkozott. Verseghy pálosrendi szerzetes volt, utóbb világi pap; szabadelvű, bátor férfiú. Résztvett a Martinovics-féle összeesküvésben s ezért kilenc évi börtönnel sújtották. Pályáját szentbeszédek és imádságok készítésével kezdte, a forradalmi káté terjesztésével és a Marseillaise lefordításával folytatta s tudományos munkák készítésével fejezte be. Közben sokat dolgozott a szépirodalom minden ágában. Mint szépíró németes szellemű s inkább átdolgozó semmint eredeti. Regényei, színdarabjai, elbeszélő költeményei idegen minták után igazodnak. Szépirodalmi művei közül viszonylag lírai költeményei érdemelnek legnagyobb figyelmet. Ezek a költemények tetszetős példái a rím és időmérték összekapcsolásának. Verseghy, mint korának legképzettebb magyar ritmikus, nagy gondot fordított dalai énekelhetőségére. Lágyhangú szerelmes verseit szívesen olvasták s mivel egyes darabjait meg is zenésítette, szövegei és dallamai hamar elterjedtek. Szövegeiben és dallamaiban egyaránt kevés a magyar

motívum. Költészete a korabeli német költészet visszhangja. Csínnal írt, de nem volt eredeti. Annál érdekesebb a figyelemre verselése, melyben a rímes időmértékes új irány igen előnyösen bontakozott ki. Vegyük például *Klárikám-hoz* című költeményét:

Amott a hegynek zöld tövén
Egy domb ül a völgy kezdetén,
S ezen parányi kis tanyám.
Jer, nézd meg Klárikám!
Mellette csörg a kis patak,
Melynél bárányok játszanak.
Nem bő, de nekünk Klárikám
Elég lesz kis tanyám!

Előtte nagy tölgy gallyazik,
Hol sok madárszó hangozik,
Körülte szép gyümölcsös fák,
S víg rózsabokrocskák.
A nap nem éri ajtaját,
A szél nem rázza oszlopát,
Hő ahhoz, vagy hűs át nem fér
Ki kis tanyámba tér.

A víznél, mely lent folydogál,
Egy fülmilécske sírdogál,
S a szirt felfogván dalait,
Megnyújtja jajjait.
Itt lelvén eddig kedvetem,
Magam töltöttem életemet;
De tiszta szívből osztozok,
Ha véled lakhatok.

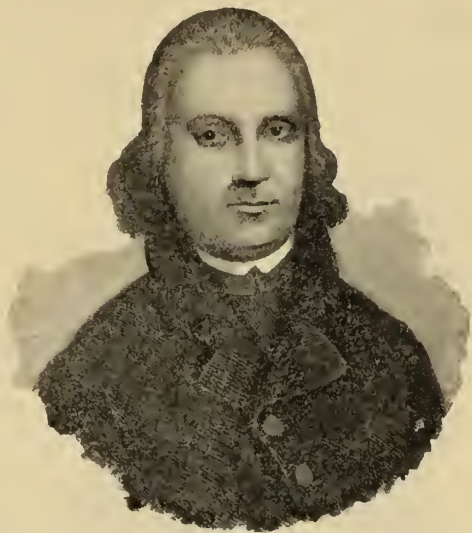

158. kép. Ráday Gedeon.

E kis tanyában úr vagyok,
Napestig bátran vígadok,
S mihelyt az alkony ágyba vet,
Az álom rám nevet.

Ha megvizsgálod, kedvesem!
Tudom, megtetszik rejtekem.
Csak nő híjával van tanyám:
Jer, térj be Klárikám!

A németes irányú érzelmes líra művelői között Kazinczy és barátai *Dayka Gábort* (1768—1796.) tartották a legelőkelőbb tehetségnek. Ez a korán elhunyt költő a papi pályára készült, de még felszentelése előtt kilépett az egri szemináriumból s tanár lett a lőcsei, majd az ungvári gimnáziumban. Költeményei tele vannak szemrehányással és panaszokkal; lírája csupa bú és szenvedés. Érzékeny hangú, lemondó, vívódó elégiák; egy sokat hányatott, lágy kedélyű poéta vallomásai, nem férfiatlan siránkozások. Egyik-másik költeménye igazi gyöngye a tizen-nyolcadik század lírájának. Ilyen *A rettenetes éj*. A természet haragjának hasonló színezéssel készült rajzát hasztalan keresnők régi irodalmunkban. A borzasztó égi jelenségek tombolásának és a felizgatott emberi kedély viharos hullámozásának visszatükröztetése megdöbbenti a felizgatott képzeletet. Érezzük az ijedt szív sebes dobogását, halk sírást hallunk a messzeségből: »Ah — holnap ismét hajnalom hasad!«

159. kép. Verseghy Ferenc.

A barna felleg szárnyain az éj
A földre borzasztó árnyékot hint,
A hold csillámló fénye beborúl,
Homályba sülyednek csillagjaink.

A záporral terhes köd megszakad,
S özönbe fojtja a természetet.

Nézd, a gyilkos villám mint hembereg,
Mint csattogtatja mennykövét alá
A zordon ég. A pusztító tüzek
Hasíjják a kősziklás bérceket.
Az öldöklő villámok fényinél
A halvány orca rettegést mutat.

Felrémul ágyából a jámbor hit,
S szentelt világgal űzi a halált.
Im újra csattan és a gyöngye szűz
Lelkét kedveltje karján hörgi ki.

Tovább, tovább, kérlelhetetlen ég!
Forgasd fel a rémült természetet,
S szegezd rám életoltó nyiladat!
De, jaj, megszűnt a gyilkos fergeteg.
A hold előjön a homály mögül,
A csillagok halvány fényt hintenek,
Az ég derül. Rémitő éjszaka!
Ah — holnap ismét hajnalom hasad!

Dayka keveset írt, de művészi ízlésének nyomait rajta hagyta legtöbb költeményén. Mivel formás kis alkotásaival örökké elégedetlen volt, ismételten átdolgozta s nem egy ízben nyolcszor-kilencszer keresztül-kasul gyalulta verseit. A nyelvújítás előtt álló, megrozsdásodott nyelvvel rengeteget kellett küzdenie; annál csodálatosabb, hogy a régi szókincset és elcsépelet kifejezőkészséget sikeresen fel tudta használni céljaira.

Eredeti költeményei közül, melyeknek száma harmincra tehető, szerelmi költeményei a legszebbek. De akadnak sikerült darabok hazafias és bölcselő versei között is. Alkalmi költeményeinek sorában első helyet foglalja el a *Bárdossy Jánosné halálára* írt elégia, melynek párját hasztalan keresnők a fellépését megelőző irodalmi korszakok elégiái között. A régi magyar versfaragók, de még a megújulás korában élő poéták is füzetszámra ontották halottas búcsuztatóikat, Dayka háromstrófás gyászdalban emlékezett meg atyai pártfogója fele-
ségéről.

Ó, nincs többé! Dőlj gyászos sírhalmára,
Ó Múza, s hints vedrére könnyeket.
Tekints alávert férjének jajára
S zengd együtt résztvevő keservedet.
Árváit nézd. Ez néma zokogással
S nyelven elfojtott ahhal kesereg:
Az kifakad s siralmas jajt zeneg
Szívéből felforrott könnyhullattással.

A kised Ámorok sírtak felette;
A bús Hír tépett hajjal jajgatá
Az égi Virtus kedvesét, ki, ah!
Neme díszét magával eltemette.
Hiába nyújtod érte karjaid,
Ó Bárdossy! Csak port ölelsz; jobb része —
Elhervadt kellemit tekintjük itt —
A bánat lakhelyéből átenyészze.

Ó sírj szerelmed áldott hamvain!
Ha kifakad, enyhülést lél a kín.
S midőn egy percig édes könnyed árja
A bú előtt sebes szived bezárja:
Említsd, hogy kedvesed már partot ért.
Mi evezünk a tenger mély öblében,
S pályát futunk a siralom völgyében,
Kit a Mindenható előnkbe mért.

Íróink nem tudtak megszabadulni német olvasmányaik hatásától. *Szentjóni Szabó László* (1767—1795.) verses és prózai munkái szintén érdekes tanubizonyosságai annak, milyen erős volt a német szellem befolyása még a jobb tehetségű magyar írókra is. Szentjóni Szabó László, aki, mint a Martinovics-féle összeesküvés egyik áldozata, a kufsteini vár börtönében halt meg, elég ügyesen verselt és ritmusos prózában írt, de egyénisége a külföldi hatás alól sehogysem tudott felszabadulni. Az egykoruak gyönyörködtek bánatos hangú dalaiban, élvezettel olvasták az együgyű parasztról szóló tréfás költői elbeszélését, tapsoltak Mátyás királyról írt színdarabjának; csak azt nem akarták észrevenni, hogy a lelkes biharmegyei aljegyző mindenben a külföldi írók nyomán halad.

Eredetibb tehetség *Bacsányi János*. (1763—1845.) Baróti Szabó Dávid és Kazinczy Ferenc társaságában ő szerkesztette az első magyar nyelvű szépirodalmi és tudományos folyóiratot, a kassai Magyar Museumot. (1788—1792.) Bacsányi iparosszülöktől származott s csak nagy erőfeszítéssel tudott érvényesülni az akkori feudális társadalomban. Mivel nem akart pap lenni s mert atyja nem volt nemes ember, csak nagy nehézséggel kapott állást a kassai királyi kamaránál. Ezt a kis hivatalát is elvesztette, mikor nyomára jöttek, hogy forradalmi strófákat ír. Be is börtönözték a Martinovics-féle összeesküvés részeseivel együtt. Kiszabadulása után Bécsben telepedett le, hivatalt vállalt, feleségül vette Baumberg Gabriélát, a fennkölt lelkű német költőnőt s nyugodtan élt mindaddig, míg Napoleon el nem foglalta Bécset. Ekkor a franciák szolgálatába

állott, velük együtt Párisba ment s csak Napoleon bukása után került vissza Ausztriába, ahol ezentúl megfigyelték minden lépését. Linzben harminc évig élt osztrák rendőri felügyelet alatt.

Bacsányi az irodalmi megújulás korában a legkészszelebb esztétikusok és műfordítók egyike. A művészi fordítás elveit ő iparkodott legelőször tisztába hozni; Osszián énekei iránt ő keltett legelőször figyelmet. De tehetségének igazi fénylő oldalát politikai költeményei és elégiái alkotják. Bacsányi a politikai költészet terén Petőfi előképének vehető. A francia forradalom eszméi elragadták; a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszava feledtetett vele minden óvatos-ságot. Lelkesen üdvözölte a világ megváltóját, a nagy francia nemzetet, s fenyegetőzve fordult a »felszentelt hóhérok«, a királyok ellen:

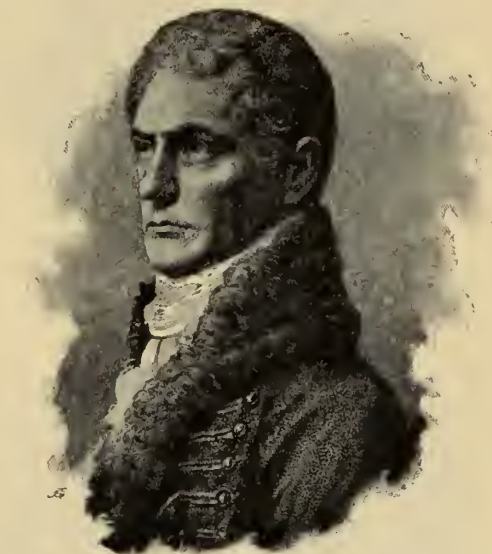
Nemzetek, országok! kik rút kelepében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vas igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok;

Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek s hogy sorsotok előre nézzétek:
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek.

Ilyen verseket lehetett ugyan írni II. József és II. Lipót szabadelvű uralkodása alatt, de az ilyen strófákért börtönbüntetés járt az íróknak I. Ferenc idejében. A kufsteini gyötrődések megható panaszokat adtak Bacsányi ajakára. Elégiái komor, tépelődő, helyenkint magasan szárnyaló alkotások: egy elhagyott, boldogtalan ember megragadó vallomásai. A rab költő az égboltozat dicső fénnel mosolygó istenasszonyának, a holdnak, panaszolja keserveit; a szabadító halálra gondol s megrendülve hallgatja a szomszédos cellában haldokló Szentjóni Szabó László jajjait:

Ki nyög? melyik boldogtalan
Kiált megint e bú helyén?
Ki háborít fel úntalan
Magánosságom éjjelén?
Hallom, hallom keservedet,
Te vagy, lelkemnek egy fele!
Érzem minden gyötrelmedet,
Érzem; s szívem reped bele!

De ah! hozzád nem juthatok,
Hiába nyújtom karjaim.
Ah! senkit meg nem hajthatok,
Nem hallja senki jajjaim!

160. kép. Bacsányi János.

Felelnék im a kőfalak
S kérdésemet kettőztetik:
Őrzőimtől, hogy lássalak,
Fájdalmim meg nem nyerhetik.

A kőfal szánja sorsodat,
S kérésid azt megilletik:
Őrzőidtől, barátodat
Hogy láthasd! meg nem nyerhetik.

Nagy ég, tekintsd nehéz baját,
Küldj nekik éltető reményt!
Avagy te nyisd meg ajtaját,
S bocsásd el, ó Halál, szegényt.

Bacsányit itthon úgyszólván még életében elfeledték. A magyar írók között nagyon sok ellensége volt. Haragudtak reá túlságos büszkeségeért s nem

161. kép. Kármán József.

vettek tudomást létéről. Hogy mennyire nem törődtek vele, mutatja Toldy Ferenc esete. Toldy, aki, mint irodalomtörténétíró és akadémiai tisztségviselő, mégis csak legjobban érdeklődött a régi nemzedék jelesei iránt, 1847-ben meg akarta látogatni Bacsányit Linzben. Ekkor derült ki, hogy a jobb sorsra érdemes költő már két évvel előbb meghalt.

Még a Martinovics-féle összeesküvés előtt lépett fel *Kármán József* (1769—1795.), a németes irányú próza egyik tehetséges művelője. Pesti ügyvéd volt, lelkes szabadgondolkodó s az előkelő hölgyek körében is jó névnek örvendő gavallér. Ő szerkesztette az *Urániát*, az első folyóiratot, mely nők számára készült. (1794.) E vállalatból mindössze három füzet látott

napvilágot, mert száznegyvenkét előfizetőnél többet nem tudtak összeszedni az országban. Itt jelentek meg, az *Uránia* lapjain, Kármán összes írásai.

Kármán prózai dolgozatai közül legnevezetesebb a *Fanni hagyományai* című szentimentális novella. Fanni, az érzékeny kedélyű leánya, szomorú napokat tölt családjá körében. Atyja rideg ember, mostohaanyja nem szereti, testvérei nem törődnek vele. Ilyen lelki állapotban ismerkedik meg T.-ai Józsiával, egy ábrándos ifjúval, akit megszeret s aki őt viszont szereti. Boldog napok következnek, de az idillnek csakhamar vége szakad. A kegyetlen apa tudni sem akar Fanni szerelméről, s Fanninak szakítania kell. Kedvese eltávozik, a boldogtalan elhervad bánatában. Naplója lapjain, halála előtt, elbúcsuzik kedvesétől s könnyezve írja le végső sorait: »Azzal a gondolattal szállok le csendességem boltjába, hogy hív voltál... és ha ez nem voltál — én megbocsátok... Ott, ahová én megyek, nincs haragtartás! Ott majd összetalálkozunk, és ott majd — bátran szerethetünk.«

A *Fanni hagyományai* szembetünően bizonyítják, milyen erősen hatott a német szentimentalizmus a magyar írókra. Kármán Goethe Wertherének hatása alatt állott. Goethe világhírű regényét utánozta, sőt a Werther egyes részeit szinte szóserint lefordította. Novellája tele van érzелgő részletekkel. Fanni folyton búsul, zokog, panaszkodik; kedvese szintén síránkozik s érzeleg. Találkozásaik csak arra jók, hogy egymást gyötörjék s egymás szeméből könnyeket csikarjanak ki. Egy alkalommal a lágyszívű udvarló felolvassa Fanninak Gessner idilljeit s hangja mindjárt reszketni kezd, azután könnyezik, végül zokog. »Én kimondhatatlan kínosan gyötrettem... — írja Fanni. — Én is zokogni kezdtem... Segíteni magamon nem tudtam, felugrottam és sebesen kiszalad-

tam az ajtón.« Fanni, mint szentimentális novellahős, ügyesen van jellemezve, de története nem tudja eléggé felköltetni az érdeklődést. Igen egyszerű, gyermekes történet, híján minden érdekesebb epizódnak. A meseszövéés érdekességét a reflexiók vagy a természeti leírások sohasem pótolhatják. A lassú menetű novella tele van aforizmákkal, akad benne több eleven leírás, de a vontatott mese és a meg-megújuló síránkozások hamar kifárasztják az olvasót. A stílus tagadhatatlanul választékos, s ez Kármán fő érdeme. Könnyedén, fordulatosan, élénk színezéssel ír, nem úgy mint az e korbeli prózaírók általában. Nincs érdekesebb ellentét mint Kármán stílusa, szemben Dugonicséval.

Többi munkájában nem mutatkozik ilyen szerencsés stilsztának. Míg pl. a *Fanni hagyományai* tele vannak kellemesen gördülő mondatokkal, sokat emlegetett értekezése, a *Nemzet csinosodása* nehézkesen döcög. Ez az értekezés szomorú képet fest a megújulás korabeli nemesség lelki szegénységéről. Van erő, van tehetség a mi klimánk alatt is, — ez fejtegetéseinek egyik sarkpontja — de azért mégis igaz az az állítás, hogy a mi klimánk ellenséges a tudományoknak. Magyar ifjak egyideig szépen haladnak pályájukon; lelkesednek mindenért, ami szép; nemes szomjúsággal feküsznek neki a tudományoknak: de alig térnek haza a külföldi egyetemekről, kinagyarázhatatlan lelki elalálás fogja el őket. Elparlagiasodnak. Olvasgatás helyett vadásznak, agarásznak, esznek-isznak. Ellankad minden becsvágyuk, tudatlan földművelőkké változnak át. Magyarország — a tehetségek sírja.

Kármán többi munkája nem helyezhető egy sorba a *Fanni hagyományaival* vagy a *Nemzet csinosodásával*. Kidolgozásuk feltűnően kezdetleges, csak helyenkint akad bennük egy-egy sikerültebb részlet. Témáik sem olyanok, hogy nagyon izgatnák az olvasó érdeklődését. Az *Új házasság leveleiben* egy boldog ifjú férj sorait olvassuk a házasság örömeiről; *A módiban* egy tapasztalt, idősebb férfi házassági keserveit látjuk. *A fejjeszteség* középkori történet; keveset ígérő töredék, melynek hősei erőszakos várurak, fegyvercsörtető, harcias nemesek.

162. kép. Fanni.

Németes irányú íróinknak tagadhatatlanul nagyok az érdemei. A magyar líra és a magyar szépprózai stílus fejlődése különösen sokat köszön munkásságuknak. A verselés gördülékenységét, a kifejezések könnyedebbé tételét s a forma csínját egyaránt előmozdították. Nem csoda, hogy gárdájuk egyre jobban nőtt s a franciás, magyaros és deákos irányú írók száma egyre kevesbedett. Az olvasók megszerették őket s Kazinczy Ferenc tekintélye mihamar súlyt adott irányuknak.

Scaphalom, Jún. 16d. 1808

Tisztelt, kedves barátom,

Nemethnének bizonyosan rögzötte veled hozzája ezt levelemet. Tudod tehát eddig, hogy a mi kedves barátunk halálának híre hozzá is elhatott. Még csak a Pozsonyi újságnak 30dik Május: darabjából tudom azt, hol neve a Mvezetes Magholtari rögzött áll. E' szerint Ne, mek kiméne az életből a nélkül hogy én ötet láthattam volna! Nem pusztán mondanom, hogy azt mennyire fájdalom. Barátságunk alig nevezhető volna az egymás-látása által: de a láthatás oly öröme az életnek a mellyel mintegy ^{egész} biztosba fogjuk az addig csak félig birtalat. Kegény Nemeth, oly korán ragadtatni: ki hitvesé, nek karja rögzül, kit levelei egészén méltónak festettek az ő becsü, tésére, szeretetére! Megfogytatni attól az örömtől, hogy gyermekeit a maga nevéhez hason érdemessé képzhesse! É pályájának csak kö, képélz hathatni! Az ő panassa tehát előözése vala a halálnak, é nem hiú megrettenés. Nyugodjauat csendesen haueri: é emlé, keze maradjon bent rögzöttünk. Eder barátom, ötet fenti sem is, merté úgy mint Te. Ird-mag életér, és tedd-bé akár a magad Irásodba, akár a Külfár Hazai Tudósításaidba. Az Auszriai Anna, lisodba, úgy vélem, maga irattat-bé Noticiájár; legalább aze mutat, ja a Te Notitiád, mert ott reá ismerem az ő tollár. De ott mine, haláláig víve a tudósítás é Magyar Olvasó nem ismerik belőle.

KAZINCZY FERENC LEVELE KIS JÁNOSHOZ.

(Eredetije a Magyar Tudományos Akadémiában.)

Arisztippusnak keresztje felett / a fő a francia ételemben ve.
ven / nincs semmi gondoskodni; Kézint' leveletől tudom, hogy
azt valamelly nőtelen igen tehetsős Ondelje vagy Louvine van,
és az a gyermeket ex affe keresztet sepi. Nem nevelése eránt
nem aggodom; Asbóth testvére az anyjának, Te pedig, és, féltel,
éu barátom, a gyermeknek. atyja vagy közel lakol hozzá. És
gyetel kémmel a gyermekre, hogy ne csak fűtse el ne mülaffon
magáéva semmi, sem meg ne romoljon. Szeretném, ha nékem
megismán, a gyermek melly nagy lett, hogy jegyző könyvembe
írhassam, és mindig tudhassam, mennyi korú. Most meg gyer,
ge; Nyelvetet kell vele tanultatni és fűtse egyebet Kézint',
gyitől tudom, hogy az Anyja is jól ismeretekkel bír. Rajta
légyetel, hogy a gyermek hamis intézetet ne hagyjon, melly az
affonyi kezde közt meg tökélenhetik, noha nincs olyan egy Kézint',
nével rethegni. — Éu Arisztippól távol élek és érte nem lehet,
de fűtse. De gyönyöröködni fogok előmenetelen, és leveleim
az atyjára fogják emlékeztetni. αει αγαπευειν και υπειροχο
εμπειναι. αλλων Μυθε γενοσ πατερος αρδουμεν.

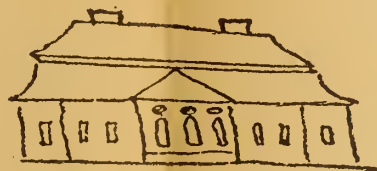
Döbrentének Májusban írt levelét vettem e napokban.
Szerettem azt az embert. Kéve meleg; az pedig nagy ajándék az
égnek. Nagy látszik, hogy vére kelleténél kevesebb. De arról sem
sem az idő és tapasztalat. Bátyuz felett elragadtatva áll, és
sest gyönyörököve éstem.

En Mátyásban örök elhagyám Erdélyt, 3 Jún. 10-dikén
 de költöztem Kázmérből. Széphalom Sáros-Pataktól E, Sátor-Al-
 ja-Ujhelyhez és Borfához pedig egy órányira jellel Abaújban ugyan,
 de csak 10 fáz órányira fűrés házam. Kemplénynek helyéhez Sáros-Pa-
tanak nem csak a Collegiuma, hanem a Rákosziak' vára és hajdani
 legfényesebb lakozásor' adtak nevet; Ujhely, (mellynek epithetuma
Sátor-Alja, minthogy Sátor forma hegy alatt jellel) Kem-
 plény Vgyének Gyűléseset tartó városa, de és arról nevezetes,
 hogy a Magyar Hazában itt prédikáltatott legelőbb a Luther új
 és egyetemes ó tudománya Borsiban Krinyi Glória által.
 egy nagy fiat. /: II Rákoszy Jereuzet: / Hadd ismereskedj meg
 az egész földvel

hegyek

Lapstör. Legény N. Torony.
 Mihály Görgő. Kis Torony
 A. Regmész Hoff. Cás Borf.
 Kázmér. F. Regmész Széphalom
 Ujhely.

Sáros-Patak

Sáros Patak

Sáros

Tokaj.

hegyek

Kerepis.

Széphalom ~~egy~~ mintegy 20 házból álló Praedium. Halván naprele-
 felé áll de rajzolt házam, 150. órányira az Ófág útjához; a közt fenn-
 van fa nem lepi el, hogy a kénézés szabadon maradjon. Káton tehát
 Ujhelynek tornyát, Borsinak omladéit, a két Toronyát, Hoffpátrát
 Görgőt, Legénynek és Rákosznak paston épült kastélyait, (melly
 de utóbbira a Kázmér Páteré,) Mihály és a két Regmész. Ká-
 mé 2. óra horgam, de el fogják a hegyet

de szép formájú,

Nyugot felé Botvaram aytajából kivatag, endő, nagy hegyeket
látok Bécsbe nincs messzebb hozzám $1\frac{1}{2}$ órányira, fölém pedig
egy festálynyira. Jorony még egy véde a Kectást teremt
hegyaljának. Szép föléjű hegyei előttem a fehér nyúlárak-al,
mint egy lefelé tartott hellőzgető (fläms; eventail.), és közben
és Jorony közt egy órányira a legkebb rétfég, azután pedig szép
mivelésű földet felkenek, és legenyétől, (örögi kerekül tlyhe,
lyng megyen a Chauffée. Látok minden felsőet, ivog által pe-
dig földet és is ismerhetem. A' bistor kicsiny, de szép. Horágnak
javan. Hoc erat in votis modus, agri non ita magnus, &c. egerden
est a kis bistorok felt. Fibus és pörsenette nem lehetett sebb.
Felségem és Phigiem még Kázméist vannak. Magam azért van
gyor itt, hogy e' nyasan lakhatóvá tegyem házamat. Az eji-
let, úgy a miut ide jektém, áll gondely és boltozat alatt,
de az ablakok és ajtó 1794 óta felveretlennül állottak. Ha
a' peremesetlen történetek Boudára, Brünbe, Kuffeinba és Mun-
ládra nem vite volna, régen itt fogtam volna lakni más. De
úgy Sophie nem volk volna enyém! bizonyosan nem volk vol-
na! és így jól van minden. Áldom azt, a' ki Egyődon és fa-
lányodon és a' porolnak minden ijedelmek vite kerekül, és
most jutalmaz. — Ezen kis kézag paprosra még azt hagyd
mondanom, hogy Jézus más el van válassza az anyja emlé-
jétől; ép, kövér, egészreger, igen szép, jól bájoló leány gyermek.

Féppen

VI. FEJEZET.

KAZINCZY FERENC.

KAZINCZY a magyar művelődés nagy nemzeti hőseinek egyike. Le-
sújtó, hogy ezt a bámulatos tevékenységű férfit az igaztalanul szen-
vedő írók sorába kell iktatnunk. Kazinczy rengeteget adott és sem-
mit sem nyert. Küzdött, alkotott, összeroskadt : ez pályája.

1759 október 27-én született Érsemjénben, Bihar megye egyik falujában. Előkelő református nemes család gyermeke volt. Nyolc éves koráig nagyatyja nevelte ; azután hazakerült szüleihez, az abaujmegyei Alsóregmeczre. Úgy nőtt fel mint a többi tiszamelléki földbirtokos-nemesfiu. Eleinte otthon taníttatták később, a gimnáziumi tanulmányokra, iskolába küldték. Végigjárta a sárospataki református főiskola valamennyi évfolyamát ; latint és hittant bőségesen tanult s az akadémiai nagy könyvtár köteteit szorgalmasan forgatta. Ez időbe esnek első irodalmi kísérletei. 1775-ben már megjelent egy kis kötete : *Magyarország geographiája, azaz földi állapotjának lerajzolása, melyet egynehány fő geographusok munkájából kiszedegetett.* Ekkor tizenhat esztendő volt. Édesanyja nagyon megörült vállalkozásának s új munka készítésére biztatta. 1776-ban került ki a sajtó alól első elbeszélésfordítása : *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése.* Az eredeti német elbeszélést Bessenyei György írta. Elég gyöngye munka, de a fordító lelkesedéssel olvasgatta s fordítását elküldte a Bécsben élő szerzőnek. Bessenyei szíves hangon válaszolt s ifjú tisztelőjének lelkére kötötte a további buzgó munkálkodást.

Sárospatakról Kassára, innen Eperjesre, majd Pestre került Kazinczy. Megtanulta a magyar perrendtartást s beállott a vármegye szolgálatába. Ő volt az egyetlen tisztviselő egész Abauj vármegyében, aki, ha szükség volt rá, képes volt német nyelven is felterjesztéseket fogalmazni. A megyei szolgálatot korán elunta. Átment az államhoz, s mint a kassai tankerület elemi iskoláinak felügyelője, II. József uralkodása alatt négy és fél éven keresztül gondozta kerülete iskoláit. Kiváló tisztviselő volt. Nagy kár, hogy II. József halála után odahagyta hivatalát. Özvegy anyja regmeczi házába vonult vissza ; gazdálkodott, könyveket adott ki, levelezett. Összeköttetésbe lépett az ország nevezetesebb íróival, bizalmas barátságba a Martinovics-féle összeesküvés részeseivel. Ez

volt veszte. 1794 végén elfogták és börtönbe hurcolták. Elfogatása idején már híres író volt.

Gessner Salamon idilljeinek fordításával tűnt fel 1788-ban. Gessner európai hírnő író volt; pásztorregényeit és pásztorjátékait utolérhetetlen remekműveknek tartották. Kazinczy levelezett is a szentimentális német íróval, s mint kortársai, rajongott a csodaszépeknek kikiáltott érzelő idillekért. Fordítását évekig javítgatta. Ebben az időben hihetetlenül nehéz feladatnak látszott egy választékos stílű, poétikus idegen szöveget magyar nyelven megszólaltatni. Az ilyen munkára sem a magyar szókincs, sem a magyar fráziskészlet nem tűnt fel elegendő gazdagságúnak. A nyelvújítás előtt álló nyelv nyers volt; nehézkes, színtelen. Kazinczynak nagyon sokat kellett küzdenie e nyelvvel,

163. kép. Kazinczy Ferenc ifjúkori arcképe.

de fáradsága nem volt hiábavaló. Eredeti szövegének még finomabb fordulatait is híven tükröztette vissza, úgy hogy fordítása általános feltűnést keltett. Még nagyobb lelkesedéssel üdvözölték *Bácsmegyei leveleiért*, egy szentimentális regény-átdolgozásért, melyet 1789-ben adott ki. Az igen gyöngye Werther-utánzatot német eredeti után készíttette. Levelekben írt napló ez, melyben Bácsmegyeinek — a német regényben Adolfnak — vallomásait olvassuk. Bácsmegyei szerelmes Manciba, de a hűtlen leány máshoz megy feleségül, mire Bácsmegyei kedélybeteg lesz és meghal: ez a szomorú história foglalata. Irodalomtörténeti szempontból legfőké-

pen a regény stílusa érdekel bennünket. Ehhez hasonló ritmusos prózát mind-ezideig nem írtak a megújulás korának írói. Nem csoda, ha a könyvet valóságos elragadtatással fogadták.

Ez időtől kezdve Kazinczy lett fordítóink elseje. Egymásután fordította magyarra a népszerűbb külföldi munkákat. *Klopstock, Lessing, Herder, Wieland, Goethe, Schiller, Shakespeare, Molière* remekeit meglepő stílérzéssel tolmácsolta. Stílusának gördülékenységét, kifejezéseinek választékosságát nem győzték eléggé magasztalni. Jobb fordításokat senki sem készített ebben a korban. Tolla alatt a magyar szépprózai előadás nemcsak feltűnően nagy változást mutatott, hanem egyúttal olyan változatosságot is, aminőt eleddig hiába keresünk a magyar irodalomban. A német és francia remekírókból a művészi stílus legkülönbözőbb szépségeit ültette át; a magyar prózát könnyedebbé, hajlékonyabbá, színesebbé tette; a magyar szókincset megebővítette; szólásformáinkat megszorította. Bizonyos, hogy ezek a nagy gonddal készített fordítások rendkívüli mértékben fejlesztették az ízlést és gazdagították a nyelvet.

KAZINCZY FERENC
(Eredetije Ernst Lajos gyűjteményében.)

Még fogsága elé esnek folyóirat-vállalatai. Kassán Bacsányi Jánossal és Baróti Szabó Dáviddal együtt 1787 őszén alapította meg az első magyar szép-irodalmi és kritikai folyóiratot: a *Magyar Museumot*. Ez évnegyedes folyóirat első füzete 1788 július 1-én jelent meg, azután még hét füzete látott napvilágot s ezzel, hosszas küzdés után, megbukott a vállalat. Kazinczy nem tudott együtt dolgozni a nyersmodorú Bacsányival, korán visszavonult a szerkesztéstől s

164. kép. Kufstein.

1790-ben új folyóiratot alapított: az *Orpheust*. Olvasóközönségünk ebben az időben még igen csekély volt, a nyomtatás sokba került; nem lehet csodálni, ha mind a két szerkesztő megbukott. Nem járt szerencsésebben Kazinczy az első magyar almanachnak, a *Helikoni Virágoknak* kibocsátásával sem. (1791.) A költők — Ráday, Baróti Szabó, Révai, Rájnis, Virág, Ányos, Péczeli, Bacsányi, Verseghy, Dayka, Szentjóni Szabó, Horváth Ádám — egymásnak írtak; s mindenre inkább lehetett számítani, csak arra nem, hogy a közönség pénzt adjon szépirodalmi évkönyvekért.

Az a hosszú idő, melyet Kazinczy börtönében töltött, súlyos megpróbáltatásokat mért lelki erejére. Hazulról Budára vitték s itt kénytelen volt beval-

lani, hogy ő is elolvasta Martinovicsék forradalmi kátéját. A középkort hiába mondják sötétnek. Az emberiség hóhérai még a tizennyolcadik század végén is jól értettek mesterségükhöz. Kazinczyt hitvány magyar bírái lefejezésre és vagyona elkobzására ítélték s csak rokoni összeköttetésein és a király jóindulatán múlt, hogy halálítéletét meg nem határozott ideig tartó börtönbüntetésre változtatták. Ez hat és fél évi rabságot jelentett; hat és fél évi súlyos börtönt egy röpirat lemásolásáért. Hat és fél év azért, hogy egy, az emberiség

165. kép. Kazinczy széphalmi lakása.

haladásáért lelkesülő művelt egyén, a magyar nemzet egyik nagy fia, el merészelte olvasni az új francia állam hitvallását s barátkozni bátorkodott a francia eszmékért rajongó magyar reformátorokkal!

Brünn, Kufstein és Munkács várában raboskodott 1801 június 28-ig. Megkegyelmezése váratlanul jött; kiszabadulása örömet keltett az egész országban. Íróársai — különösen Csokonai Vitéz Mihály, Virág Benedek és Kis János — elérzékenyülve üdvözölték; földbirtokos-nemestársai tisztelettel tekintettek rá. Újult erővel fogott munkához. Letelepedett széphalmi birtokán, feleségül vette gróf Török Zsófiát s idejét a családi örömek, az irodalom és gazdálkodás közt osztotta meg. Széphalom Abauj és Zemplén megye határán terült el, kis tót falu volt, nem messze Sárospataktól és Sátoraljaújhegytől. Ezt a félreeső helyet tette Kazinczy negyedszázadra a magyar irodalom középpontjává. Levelezésben állott úgyszólván valamennyi magyar íróval s mindenfelé figyelmet

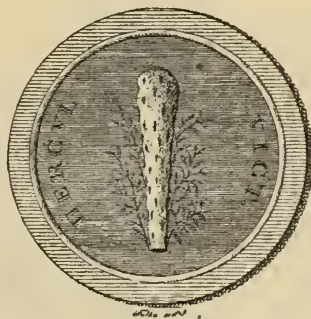
iparkodott kelteni az írói nyelv és irodalmi ízlés fejlesztésének kérdései iránt. *Levelezése* hű tükre írói törekvéseinek. Vonzó egyénisége, határtalan lelkesülése, törhetetlen akarateroje itt domborodik ki legjobban. Leveleivel teremtette meg a tizenkilencedik század első negyedében élő írók közt azt a szoros kapcsolatot, mely annyira gyümölcsözővé vált irodalmunk fejlődésére; leveleivel vált a haladó magyar irodalom vezérévé. Levelei — ezek a nemes ízléssel, finom stílművészettel kidolgozott írásművek — a maguk idejében kritikai folyóiratot pótolnak. Bessenyei György, Báróczi Sándor, Orczy Lőrinc, Ráday Gedeon, Pálóczi Horváth Ádám, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Rájnis József, Virág Benedek, Péczeli József, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László, Kis János, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály, Döbrentei Gábor, Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Szemere Pál, Vitkovics Mihály, Horvát István, Helmezy Mihály, Szentmiklóssy Alajos, Kisfaludy Károly, Toldy Ferenc, Bajza József, és még sokan mások, mind levelezésben állottak vele. A tudományos egyesületek és megfelelő folyóiratok hiánya egymás leveleire utalta az írókat. Egy-egy ilyen fontosabb irodalmi levél a bizalmas barátok egész seregének szólt.

Kazinczy irodalmi életet akart teremteni Magyarországon s fáradozásai sikerre vezettek. Célja az volt, hogy a magyar nyelvet továbbfejlessze, a magyar irodalmat felvirágoztassa, a magyar írók ízlését finomítsa, a magyar olvasóközönség szellemi színvonalát emelje. Halhatatlan érdeme, hogy diadalra juttatta a nyelvújításra irányuló törekvéseket. A magyar nyelvújító mozgalomnak mindaddig nem volt igazi sikere, míg ő nem állott a neologusok élére. Midőn börtönéből kibocsátották, megkezdte munkáját: leveleiben, cikkeiben és kiadványaiban egyre hevesebben izgatott a nyelvújítás mellett. Hivatkozott nyelvünk szegénységére; hivatkozott az idegen nemzetek példájára; hivatkozott a józan észre. Harcot kívánt, hogy az igazság kiderüljön. Nem törődött semmi ellenmondással. »A szépíró — úgymond — nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen igyekezetet segélheti, az neki minden szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem... Az író parancsolja, hogy úgy legyen és úgy lesz.«

Konzervatív ellenfelei egy táborba tömörültek, s 1811 után kitört a *nyelvújító harc*: az új irányban haladó neologusoknak és a régi nyelvet védő ortho-

TÖVISEK

ÉS

SZÉPHALOM

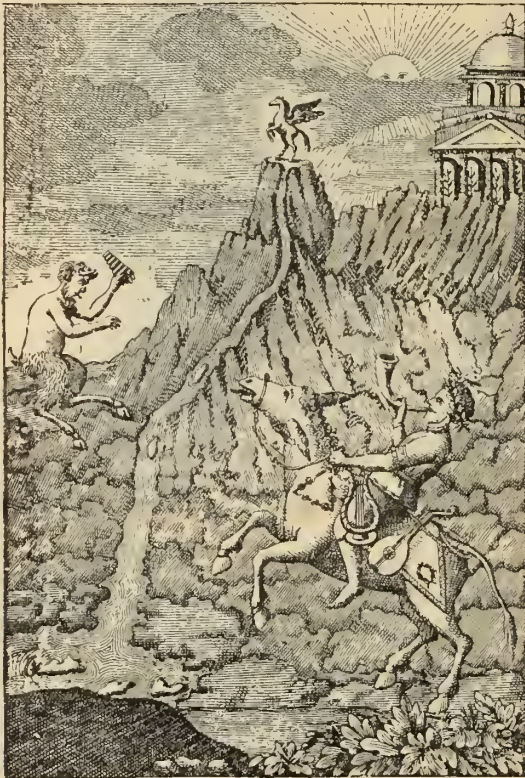
MDCCCXI.

166. kép. A »Tövisék és virágok« címlapja.

logusoknak elkeseredett küzdelme. Kazinczy egy kis epigrammás kötetben (*Tövisök és virágok* 1811.) maró gúnnyal támadt azokra az írókra, akik makacsul őrzik a régi nyelvet és őrizkednek minden újítástól.

Berki szokottat imád. Nekem az kecses, ami szokatlan;
S kényesb vagy makacsult ízletem újnak örül.
Amit Berki szeret, megavulttá válhat; az újért
Hamvamat a maradék áldani fogja, tudom.

Barátai elragadtatással fogadták epigrammáit; az ellenpárt kiadta a *Mondolatot*. (1813.) Ezt a hírhedt gúnyíratot tulajdonképen Szentgyörgyi József debreceni orvos készítette, de nem Kazinczy ellen, akit, mint mérsékelt nyelvújítót, nagyon megbecsült, hanem az olyan neologusok kigúnyolására, akik tudatlanul és izléstelenül gázolták le a nyelv törvényeit. Szentgyörgyi tréfás kézírata átkerült a Dunántúlra, ahol Kazinczy ellenségei mindjárt rátették

A' bolts APOLLO' függve - hevert ezüst
Lantjára kezd egy Isteni bájos
Erő patakkal folyni. 's Pannon'
Enekefűt heve lelkesíti
Örül. Hazám - már láttya Te benned a'
Bódog Jövendőt!

MAGY

a kezüket s a furesza szöveg élet ő ellene fordították. Somogyi Gedeon veszprémmegyei esküdt kibővítette a kézirat szövegét; ellátta jegyzetekkel, ajánlással, vezérszóval, függelékkal; végül többek költségen kinyomatta. A címlap számaron ülő lantos képében ábrázolta Kazinczyt; fején koszorú és lepke, szájában tülök, oldalán lant, mögötte gitár, balkezeiben a szabadkőművesek háromszögű jelvénye; szemben vele egy ugráló szatír; előtte egy meredek hegy, a Parnassus, melynek tetején a Pegasus toporzékolt. A kötetet a Zafyr Czenczihez, azaz Kazinczy Ferenchez, intézett ajánlás vezet be: »Zafyr Czenczinek, kedves cousinémnek, miveltt lelkű onkelem jó leányának hálás buzgalommal tulajdonolja a kiadót«. Ezután jön a Czenczihez intézett bővebb ajánlás, melynek már néhány bekezdő mondata is teljes világosságot vet a gúnyírat stílusára: »Édes Angyalném! — így csúfolódik az orthologus szerző — Mondolatomat... imé Szépnéségednek felajánlom; külömképségét olly idomra szabván, hogy dolgozás-erszény-

kédbe is belé illjen. Kellemid, mellyeket kikészítésül kaptál, hiszelékennyé tesznek, hogy előtted koránt sem úgy nézek ki, mint ha feltétemnek személytzim, vagy sajátkeresés lett volna rugástolla . . . Óh nem ! nem vagyok olly pulyátska — nem akarok nyelvemmel tőserkedni. Önn ékeidnek, ritka keeseidnek emléke ez ; Cyane szi ét fellyülhaladt szép szemeid kegyeltjének — s ha szabadna neveznem (de megengedj, ha ojkor-ojkor nem bírok Fantáziám fogja lenni) Madonnámnak szentelve . . .»

A Mondolat a nyelvújítók új szavainak és erőltetett kifejezéseinek egybegyűjtésével akarta bebizonyítani, mennyire kárhuzatos dolog a nyelvújítás. Kazinezy és barátai nagy felháborodással lapozták a kötetet. Szemere Pál és Kölesezy Ferenc vállalkoztak a válaszára s így jelent meg a *Felelet a Mondolatra* (1815.), mely gorombán vágott végig a Mondolat szerzőin és terjesztőin. A Felelet szerzői találóan gúnyolták az ósdi írók ízlésének durvaságát s azokat a parasztos tollforgatókat, akik tudás és stílkészség nélkül róják esetlen mondataikat. Egész példatárt szerkesztettek az orthologusok hétköznapi prózájából és esetlen verseiből. »De tsak úgy van az ! — mondja a kötetben az egyik orthologus — az ifjuság mind tsak mást szeret, mind tsak holmi veres eompaetioju Magyar Románokat akar olvasni. Ennek ugyan már elejét vettük. Régolta nem adunk nekik a Collegium Bibliothecájából könyveket olvasás végett. Megtörténhetne, hogy némellyek a mai módi Magyarságra kapnának, s megtsalatkoznának az *Exemplar vitiis imitabile* által. Azonban nem félek attól mégis. Legalább azt tudom, hogy Debretzenben holmi *tsend, kegy* s más illetén szavakkal senki sem fog élni.«

A hosszú hare a nyelvújítás védőinek javára dőlt el : Kazinezy és hívei diadalmaskodtak. 1820 táján úgyszólván már minden valamirevaló magyar író a neologusok táborában volt s részt vett a szóalkotás és szóterjesztés munkájában. A túlságos buzgalom eleinte sokat ártott a nyelvnek, de néhány évtized leforgása után szinte magától ment végbe a tisztulás folyamata. A nyelv kilökte magából a rossz hangzású, erőltetett vagy fölösleges szokat és kifejezéseket. Színessé, hajlékonyá, gazdaggá lett a magyar beszéd. Százával honosodtak meg az olyan — egyszersmindenkorra nélkülözhetetlen — szók, aminők ezek :

MONDOLAT.

SOK BÖVITMÉNYEKKEL,

ÉS EGY

KIEGÉSZÍTETT ÚJJ-SZÓTÁRRAL
EGGYÜTT.

Angyalbörbe kötve, egy Tünet-forint.

D I C S H A L O M.

1 8 1 3.

168. kép. A »Mondolat« címlapja.

jellem, lényeg, elv, érv, alap, minta, anyag, gyár, ipar, viszony, eszme, szellem, alak, tekintély, körülmény, zene, rajz, vázlat, regény, színész, szobrász stb. Igaz, hogy nyelvújítóink egyáltalában nem törődtek a szóképzés szabályaival, hanem úgy segítettek magukon, ahogyan tudtak. A hosszú szók végeit lemetstették, ismeretlen szóelemeket tettek önálló értelmű szavakká, új képzőket alkottak, felelevenítették a kihalt szókat, tájszavakat vezettek be az irodalmi nyelvbe, számos összetételt készítettek. Fáradhatatlan munkájukkal örök hálára köte-

lezték a magyar irodalom minden munkását. Nyelvreformjuk korszakot alkot a magyar nyelv történetében.

Kazinczy — buzdító és érvelő iratai mellett — leginkább fordításaival segítette győzelemre a neológiát. *Munkái*-nak kilenc kötetében (1814—1816.) az eddig soha nem hallott új szók és szólások egész tömege vonult fel. Miközben Goethét, Herdert, Lessinget, Wielandot, Gessnert, Webert, Ossiánt és Sternét fordította, szünetlen szeme előtt lebegett a legfőbb nyelvművelő szabály: »Élő nyelvnek változni kell, aszerint ahogy ismeretei gazdagodnak, érzései nemesednek, ahogy a nyelv természete (mely egészen egyéb, mint a szokás) engedi, a literatúrával bíró régi és új nemzetek példái intenek, a szépség és a nyelv ideálja kívánja és a nekilelkesegett szépíró parancsolja... A szépíró szabad hatalmi ura s törvényszabója a nyelvnek, — a grammatikus csak őre, rabja.« Kilenc kötetre terjedő fordításainak megjelenése igazi irodalmi esemény volt s minden idegenszerűségei mellett is rendkívüli módon hatott a magyar stílus fejlődésére. Voltak túlzásai, de mik ezek — minő csekélységek — eredményeihez mérve!

Eredeti munkáiban is a legszerencsésebb stilszták egyikének mutatkozik. Nemcsak a levélírás mestere, hanem a szépprózai előadás több más válfajában is ragyogtatta tehetségét. *Életrajzi vázlatai*, melyeket Ráday Gedeonról, Orczy Lőrincről, Báróczy Sándorról, Baresai Ábrahámról, Csokonai Vitéz Mihályról, a szigetvári Zrínyi Miklósról, Martinovicsról, Mária Teréziáról és másokról készített, jeles tanubizonyosságai jellemző erejének. Tartalmi becsével és formai szépségével egyaránt kitűnik *Pályám emlékezete* című munkája, ez a tanulságos és gyönyörködtető önéletrajz, melyben élete első felének történetét mondja el változatos képsorozatban. Visszatekint benne gyermekkorára, tanulóéveire, első irodalmi próbálkozásaira; jellemzi nevesebb íróársait s kora néhány

FELELET

A

MONDOLATRA

N É H Á L

BÖHÓGYI GEDEON ÚRNAK.

„Mondolat. Sok Bövitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral egyyütt. Dicshalom (azaz WESZPRÉM) 1813.”
azimú Pasquillusára.

P E S T E N,

TRATTNER JÁN. TAM. Betűivel 1815.

169. kép. A »Felelet« címlapja.

kitűnő emberét; megemlékezik fogságba jutásának előzményeiről, fogságbeli szenvedéseiről, kiszabadulásáról. Csak 1804-ig vezette le élete történetét, helyenkint még így is csak töredékeket adott, de műve ilyen csonka állapotban is jeles tanubizonyossága annak, mennyire fejlett volt már a nyelvújítás zavarai alatt is a magyar szépprózai előadás. Néhány töredék talán sejtetni fogja e gondos stilisztá írói művészetét. — Egyik írói arcképe:

»Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczeli ragyoga köztünk. A hőslélkü férfi nem gondola nevével, melynek képzelhetetlen sietéssel irkált könyvei által nem ígérhete tartósságot, nem gondola erszényével, nem gondola életével, mindenét áldozatba hozá az ügynek, eléggé megjutalmazva, ha ő vesz is, csak ez gyarapodjék. Korábban hala meg, mint várni lehet, előlve éjjeli s nappali dolgozásai által, s ez vala vég sóhajtatása: Vég lehellésem is hazámnak szolgáljon.

Henriást adá nem-scandált alexandrinusokban; Zayrt, Meropét, Youngnak Éjjeit, Hervey Siralmait, egy Minden Gyűjteményt; és mindent a mit használhatónak látott. Neki lefordítani valamit annyiba kerüle, mint másnak papirosról papirosra leírni. Dolgozása, oly sietéssel, és még az ő idejében, mázolás volt; de még akkor a mázolás nem nézeték mázolásnak, s ez a mázolás olvasásra csalogatá az oly olvasókat, a kiknél a jó dolgozás volt volna mázolás.«

Börtönének rajza:

»A várba ötszáz negyvenkét grádics viszen fel, s a nagyobb terheket kerékben tapodgálók vontatják fel, mert szekér oda nem megyen.

Ablakom az országút felé nyílt és a Császárhegy felé, melynek rettenetes magasságú szirtes bércein búsan civódnak a fellegek. Kinézésem... a város kapuja felé, s a Császárhegy, a külváros házaira, a Kálváriára, egy sötét sűrű fenyvesre, s a remete-házra a hegy egyik vápájában. A város harangjai muzsikazengésűek. A patak szélén egy juhar nőtt ki, nagy mint a körös vagy topolya s szőlőmetszésű hosszúnyelű leveleit játékosan ingatta a szél. Jónásnak nem ada több örömet a tök levele, mint nekem ez a szép juhar. Még birom leveleit.

Ablakomra nappal a sólyom üle fel s visítgatva hívá nöstényét; éjjel egy szirt-ürge jött megemészteni alamizsnámat.«

Erdélyi leveleiben a legszebb magyar útleírások egyikét adta. 1816-ban utazta be a Délkeleti Felföldet s boldog napokat töltött erdélyországi barátai

KAZINCZY EERENCZ M U N K Á J I.

S Z É P L I T E R A T Ű R A.

PESTEN.

TRATTNER JÁNOS TAMÁSNÁL. 1814.

170. kép. Kazinczy munkái címlapja.

házainál. Az erdélyi nemesek és mágnessok nagy vendégszeretettel fogadták. »Erdély engem úgy fogadott, — írja — ahogy Magyarország kevés erdélyit fogadna.« Útleírása tele van érdekes megfigyelésekkel és költői lendületű rész-

A' KÖTÉS' NAPJA.

Melley boldog óra tűnt fel életemnek
Midőn a' két szép testvér' karjain
Szökdelve jártam a' rom' halmain,
S hol a' pataknál lengenyék teremnek.

Itt, lábainál imádott kedvesemnek
Elnyultam a' part' bársony hantjain.
Dallott, s elfogva alakján s hangjain,
Megnyílt az ég szememnek és fülemnek.

Storazzi' szép ajkán nem lebegének
Mennyeibb hangzások mint e' bájos ének,
Mint e' hajlékony rengő lány beszéd.

De bájosbb, édeobb volt, mellyel pirúlva
A' hold' szelíd fényében, s rám simúlva
Ez nyögte az édes lány: Tied! Tied!

171. kép. Kazinczy kézírata.

letekkel. Rokonszenvesen jellemzi az erdélyi magyarokat s elragadtatással szól a Királyhágóntúl természeti szépségeiről.

Eredeti költeményei a maguk korában számottevő termékei a magyar lírának. Néhány kis alkotásában régente a magyar műdal örökszép példányait látták. Így a *Bor mellett* című énekében :

Fogy az élet, s nemsokára
Szép korom majd elrepül;
Érzem, messze nincs határa,
S majd komor telére dül.
De borral sebes szárnyának
Lépveszőket hányhatok,
Bort hamar, bort! Múlásának,
Ha iszom, kacaghatok.

Lányka, jer, jer, mártsd rózsádat
Kelyhem édes nedvébe.
Fonjad azt s mellpántlikádat
Hajam barna fűrtibe!
Oltogasd szám szomjúságát,
S pajkoskodj addig velem,
Míg az élet boldogságát
Nyílt karod között lelem!

Még most, hála istenimnek!
Kelyhem bátran forgatom.
Még most hála istenimnek!
Lollimat csókolhatom.
Még nincs, a ki elfogassa
Gyanuba vett levelem;
Nincs, a ki tudakozgassa,
Ki sziszeg titkon velem.

Minnyéhez:

Értem érted s te szerettél,
Még én égek, nem te már.
Ah, te már meghidegedtél,
Szád, szemed tagadja bár.
S én itt magamba borulva
Nevedet sóhajtgatom,
Elbúsulva, elfásulva
Veszteségem siratom.

Elenyésztek életemnek
Tündér istenálmai!
De ne rettegj, mély sebemnek
Nem terhelnek vádjai.
Légy te boldog; könnyebbedve
Tűröm én majd estemet,
S ezt sóhajtom kevélykedve:
Egyszer Minnyi szeretett.

Ez a szerelmi dal 1791-ben készült, tehát szintén elég korán ahhoz, hogy elismeréssel szólhassunk Kazinczy költői erejéről. Ilyen verset még harminc-negyven évvel utóbb is taps köszöntött. A mértékes-rímes versek készítése ebben az időben még igen nagy feladatot rótt a magyar költőkre s Kazinczy szívósan ragaszkodott a nyugateurópai formákhoz. Dalai, elégiái, ódái, rapszódiai, szonettjei terhes verskészítő munka eredményei; de egyik-másik meglepően sikerült, kerekded alkotás. Szerelméről, családi boldogságáról, hazaszere tetéről szólt bennük; kimérten, érzelmesen, német minta szerint. Gessner, Matthisson, Klopstock, Goethe hatása lépten-nyomon fellelhető költeményein.

Igen becsesek epigrammái. Lírai mélysége, elmés megjegyzései, ötletes fordulatai a talentumos poétát mutatják. A lépten-nyomon felcsillámló klasszikai színt kortársai nem győzték eléggé csodálni. Ma ugyan már kevésbé élvezhetők ezek a klasszikai mesterkéltségű, rejtett célzásoktól dagadó, mitológiai díszítményekkel megrakott apró költemények, de a maguk korában, mikor a személyi vonatkozásokról mindenki tájékozva volt s a görög-római régiségtani díszletezés köztetszéssel találkozott, elragadtatással olvasták minden sorát. Ma már episztoláival is úgy vagyunk, hogy magyarázó jegyzetek nélkül nem érthetjük meg minden részletét. Amit akkor kegyetlen iróniának és utólrímetlen elmésségnek tartottak, az ma szürke tanításnak tűnhetik fel. Episztoláiban Horatiust utánozta s mindennekeftt arra törekedett, hogy gondolatokat és irányítást adjon író társainak. Irodalomtörténeti, esztétikai, versttechnikai és nyelvészeti felfogására nézve igen jellemző *Berzsenyi*hez intézett verses levele.

(1810.) Mindenekelőtt kijelenti, hogy nem ragaszkodik rabszolgai módon az időmértékes verselés törvényeihez, ha mindjárt gáncs száll is jambusaira; s nem az iskolai szabályok szerint méri hangjait, mint a prozódiai babonák reszkető fia.

Mi teszi a verset verssé? »Szózatosság.«
S mi ezt? A hosszú s a rövid tagok
Arányos és kedveltető egyezése.
Vers, a mi a fülnek, hol tág, hol szoros
Törvény szerint, nyújt báját, s a holt igébe
Hizelkedő zengéssel éltet önt;
S a nyűgöt, mely közt kényesen lebeg,
Érezni nem, de csak gyanítani hagyja...

A verselésnek legrégibb neme
Az volt minálunk, melyen vén Tinódink,
Szikszó borától fülve, dúdola.
Rest és siket vers, mely hat párja közül
A sort középből kétfelé hasítván,
Csak egyikének adja gondjait,
És mégis oly, hogy tapsolást remélhet,
Ha ihletéssel énekeltetik...

Elhalhatatlan fényt ezen nyere,
Ki majd dicsó ósének hős elestét,
Majd a kemény lány csüggesztését dallá,
S egünkön Zrínyi csillagként ragyog.
Kevésbé könnyű mint volt Gyöngyösi,
Jóval tanultabb, s fentebb szárnyalású.
S e versnem hordja Zrínyinek nevét...

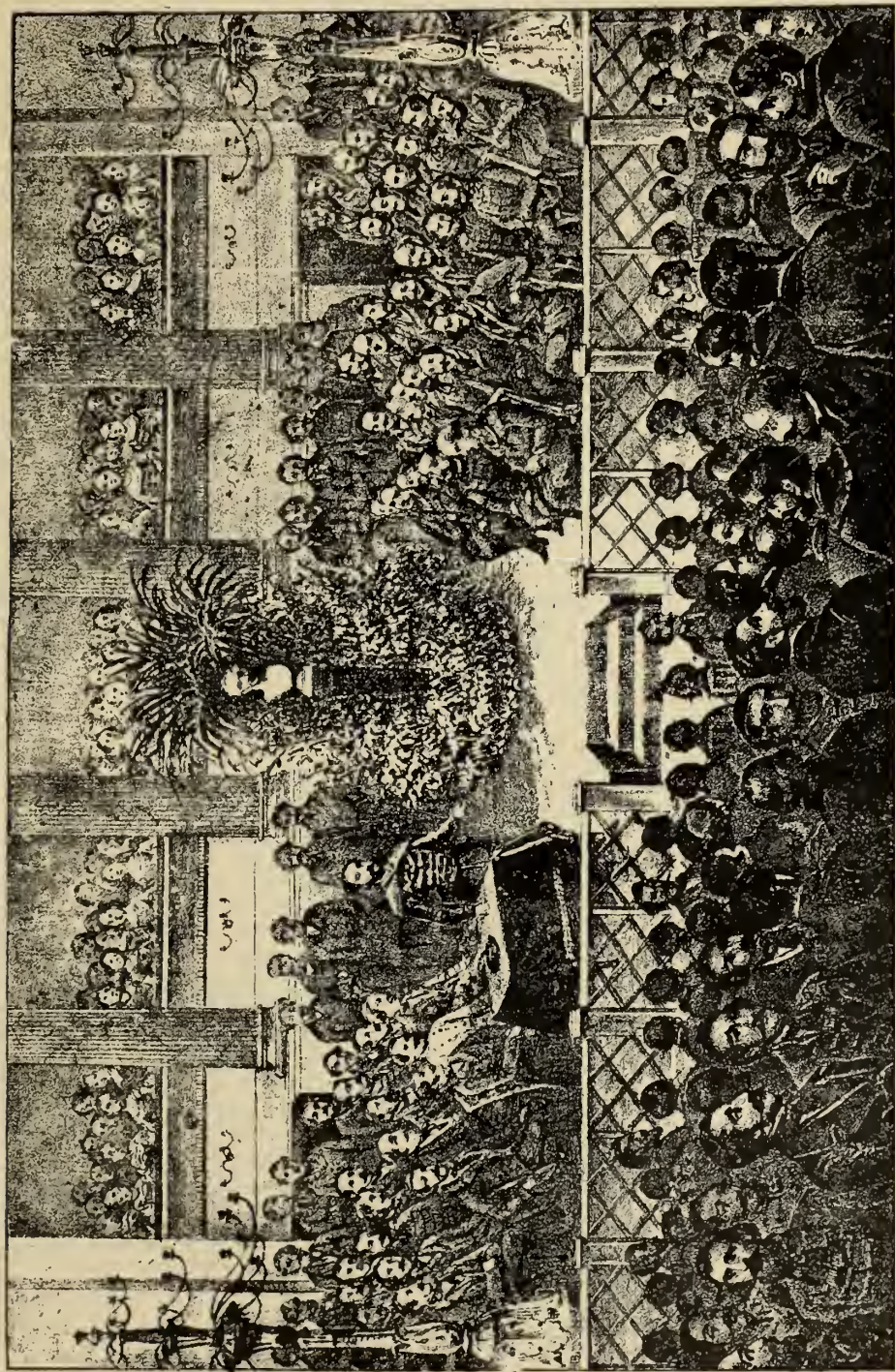
A Zrínyi kobza két pár húrjait
Egy párra szállítá le Bessenyei;
Azért-e, hogy négy egyezőt keresni
Kifárada a szűk nyelvben? vagy mivel,
Prokrustes ágyként, a négy rend köre
A gondolatnak, hogyha kurta, nyújtást,
És hogyha hosszú, nyedesést parancsol?
Az őrsi öreg nyirettyús, s Barcsai...
És Ányos, együtt indultak vele.

Az ókori klasszikus költők Sylvesterünket fényesebb útra hívták, de az úttörő magyar poéta, ki más hurokat vont lantjára, nem talált követőket a rekedt koboz nyívását kedvelő sereg közt. Rájnisnak, Szabónak, Révainak kellett érkezniök, s Virágnak, hogy a magyar dal szózatossabb folyást nyerjen. Megérkezett Ráday is, hogy a rímet az időmértékkel kibővítse; s az ő nyomába hágó költők új báját adtak a magyar éneknek. A verselésnek ez a rímes-időmértékes formája fogja biztosítani költészetünk művészi fejlődését; a megújított nyelv viszi majd előbbre beszédünk báját; s a külföldi remekírók tanulmányozása fűz koszorút poétáink homlokára. Ennek az új iránynak istennője sugalta az első szonettet. Ő tűnt fel a Bodrog partján:

Ki vagy te, szép szűz? Lángoló szemed,
S e barna, fürtös üstök, e szemérem,
S orcaid színe, s e varázs kecske,
Benned honom szép szültjét sejtetik:
De barna, fürtös üstökök virágai,
S a hang, mely édes ajkidon lebeg,
Egy mondhatatlan báj, melyet szemem
Még egykén sem látá szépeinknek,
Külföldinek mutatnak. Ah, ki vagy?
Csudállak és szeretlek!

S a leány
Mondá: nevem Xenidion s Etelke.
Báróczi volt az ápolóm, az új
Szép Atticának méhe. Ő tanított
Engem szemérmes-édest selypeni,
S távozni a durva nép beszéditől,
S nevetni a durva nép vad gúnnyait.

Vitkovics Mihályhoz, Baróti Szabó Dávidhoz, Horváth Ádámhoz, Kis Jánoshoz, Vida Lászlóhoz, Helmeczy Mihályhoz, gróf Festetich Györgyhez, gróf Desseffy Józsefhez, báró Wesselényi Miklóshoz, gróf Széchenyi Istvánhoz és más, ma már kevésbé ismert nevű, ismerőseihez intézett verses levelei becses termékei a magyar episztola-irodalomnak. A lelkes nyelvújító, az előítéletek

KAZINCZY-ÜNNEP PESTEN A MÚZEUM DÍSZTERMÉBEN. 1859 OKTÓBER 27-ÉN
(Egykorú könyvomat után.)

megvetője, a szabadelvű gondolkodó s a boldog családapa szólal meg bennük. Kifejezései mindenütt választékosak, hangja előkelő.

Kazinczy félszázados munkálkodása mindenkor emlékezetes marad a magyar szellemi fejlődés történetében. Általános hatását tekintve, nincs is hozzá mérhető alakja irodalmunknak. Célja az volt, hogy a magyar nyelvet továbbfejlessze, a magyar irodalmat felvirágoztassa, a magyar írók ízlését finomítsa, a magyar olvasóközönség szellemi színvonalát emelje. A nagy cél megvalósítása érdekében mindenkivel szívesen szövetkezett, akiben tehetséget s önzetlen lelkesedést látott. Nyelvújító tevékenysége miatt sokan haragudtak rá. Szemére vetették, hogy a magyar nyelv urává teszi magát, a nyelvszokást lábbal tiporja, a romlatlan nyelvet újításokkal mételyezi. Hiába volt minden ősdi erőfeszítés; az ifjabb nemzedék az ő útjait követte. Midőn élete vége felé, 1828 elején, Széphalomról Pestre utazott, éppen az ifjabb írók — Kisfaludy Károly és barátai — üdvözölték a leglelkesebben. Eszméi győzelmének tudatában nyugodtan szállhatott volna sírba, ha súlyos anyagi gondok nem gyötörték volna. De amióta kiszabadult fogságából s családot alapított, adósságai egyre jobban szaporodtak. Irodalmi vállalkozásai elnyelték gazdasága jövedelmét. Alig tudta gyermekeit neveltetni. Váratlan kiadásai, sok nélkülözése, csekély jövedelme s a családja jövőjéért való folytonos aggodalom megkeserítették napjait. Neje idő előtt összetört, mellé öregedett; gyermekei falun nőttek fel. Boldogtalan ember! Ha a könyveket megvetve, a haladást gyűlölve, fukaron zsigorgatta volna filléreit, ha parasztsorban túrta volna a földet, mint a legtöbb magyar nemes, úgy gazdag földbirtokossá lesz. S így? . . . Elmondhatta ő is Csokonai Vitéz Mihállyal:

Mit ér örökös hírt nyerni Iliással
S falunkint élődni tudós koldulással?
Ha nem kérkedhetni semmi Maecenással;
Jó éjtszakát Músák Phoebussal s Pallással.

1831 augusztus 23-án, hetvenkét éves korában halt meg. A felvidéki nagy kolerajárvány ragadta el. Nyomorba jutott családján az éppen akkortájt alakult Magyar Tudományos Akadémia iparkodott segíteni; ugyanaz adta ki munkái javarészét. Születése százéves fordulóját 1859 október havában nagy fénnel ülte meg a nemzet. Országos adakozás útján megteremtették a százezer koronás Kazinczy-alapot; megvásárolták a széphalmi birtokot s az ott fekvő sír közelében mauzoleumot emeltek.

Kazinczy költői irányának, esztétikai felfogásának és nyelvújító elveinek számos követője akadt. A német klasszikusokat különös buzgalommal olvasták. A maga korában a legkiválóbb költők egyikének tartotta a közvélemény *Kis János* (1770—1846.) soproni lelkészt, a dunántúli evangélikusok püspökét, akinek Kazinczyval folytatott levelezése bő forrása a megújulás korabeli írói törekvéseknek. Ma már csak néhány irodalomtörténetíró olvasgatja verseit s nagyszámú fordításáról is megfélekedtek. Kis János, mint az akkori idők igen sok poétája, nagy gondot fordított mértékes-rímes verseinek csiszolgatására, de nem volt igazi költői egyéniség s teljesen a német költők hatása alatt állott.

Dalai, elégiái, ódái, episztolái igénytelen alkotások, úgy hogy ma már alig tudjuk megérteni, miért lelkesedtek érte annyira az egykoruak. Sok könyve között

legtöbbet ér önéletrása, egy magában véve is állandó becsű emlékirat, mely éles fényt vet az akkori írói viszonyokra, társadalmi életre és közállapotokra.

A műbírálok és műfordítók között kitűnt *Szemere Pál* (1785–1861.) pestmegyei földbirtokos. Körner Zrínyijének jambusos fordításával ő kedveltette meg a jambusokban írt drámát Magyarországon; szerencsés szóújításai szintén nagy szolgálatokat tettek a neologia ügyének. Kölesey Ferenc társaságában ő írta a Mondolatra kiadott Feleletet s ugyancsak Kölesey segítségével szerkesztette kritikai folyóiratait, az Élet és Literaturát s a Muzáriumot.

Költeményei közül szonettjei örven-

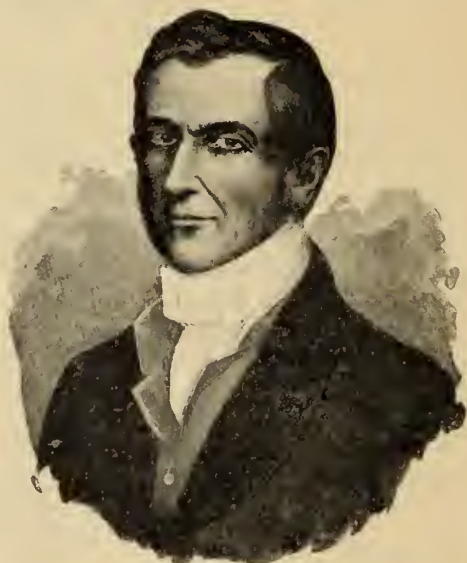
dettek legnagyobb népszerűségnek. Ez időben a szonettírás volt a művészetek művészete. Kazinczy évekig dolgozott, míg el tudta készíteni az első magyar szonettet, melyet leveleiben diadallal küldött szét országszerte; Szemere és társai egész becsvágyukat behelyezték egy-egy könnyen verselt, hangzatosan rímelő szonett megformálásába. Csodálatos az a nyelvi erőltettség s az a gondolati elvontság, amellyel nekifeküdtek sajátos témáik kidolgozásához. Ma gondolkodnunk kell minden strófájukon. Milyen nehezen érthető »klaszszikus« érzélgés például Szemere leg híresebb szonettje — egyetlen költeménye, melyet még ma is tárgyalnak iskoláink — az *Emlékezet* :

Ismét egy édes boldog érzet !
Reám derül a messze kor homálya,
Az elveszett, elsüllyedt rózsapálya
Ismét örömtájak felé vezet.

Mely istenség nyujt itt varázskezet ?
Mint ömledez hozzá keblem dagálya !
Érzem, hogy e szív enyhültét találja :
Te ihletéd, szelíd Emlékezet !

Nem. A helyett, hogy visszabájozol
Letűnt korom szebb álmait felettem,
Borítsd el rajtok inkább fátyolod.

Elég, hogy őket egyszer elvesztettem.
Ne kényszeríts ujjonnan vérzeni ;
Ah, érezd, mely kín ismét-veszteni.

173. kép. Szemere Pál.

172. kép. Kis János.

Vitkovics Mihály (1778—1829.), az egri származású ügyvédet, meséiért és epigrammáiért dicsérték. Vitkovics nyelve nehézkes, de gondolatai gyakran meglepően elmések. A népies dalköltés terén is vannak érdemei. Vendégszerető pesti háza tűzhelye volt a Kazinczy-tiszteletnek. Itt találkoztak fővárosi íróink ; itt cserélték ki egymással vidékről kapott híreiket. Vitkovics sok jó szolgálatot tett Kazinczynak, éppen úgy mint *Helmeczy Mihály* (1788—1852.) pesti ügyvéd és ujságíró, a híres szógyártó. Helmeczy szóújító merészségével nagyon sokat használt a neologusok ügyének, de bizonyos tekintetben ártott is nekik. Írásait a legképtelenebb szólásokkal és szócsonkításokkal tömködtte tele, úgy hogy munkálkodását még a legbuzgóbb nyelvújítók is aggodalommal szemlélték. Írásai hemzsegték a »dühlet, undoklat, lankadály, nézvény, szentségtlen, gerj, dőr, gyanúszez«-féle szóktól. Képzeltetni, milyen elkeseredéssel támadták a túlbuzgó írókat az ósdiak.

Szentmiklóssy Alajos, Ungvárnémeti Tóth László, Dessewffy József, Kovácsóczy Mihály, Szenvey József, Töltényi Szaniszló, Buczy Emil, Döme Károly, Guzmics Izidor, Ujjalvi Krisztina, Dukai Takács Judit, Döbrentei Gábor : valamennyien bővebben méltathatók egy nagyobb szabású irodalomtörténetben, de az általános irodalomtörténeti tájékozottság megelégedhetik nevük puszta felemelésével. A maguk idejében megtették kötelességüket, munkásságuk azonban nem változtatott a kor általános irodalmi képén. Költői tehetségnek még *Szentmiklóssy Alajos* a legkülönb köztük s *Dukai Takács Judit* ; amaz ötletes epigrammaival s meséivel, ez néhány kedves, érzelmes, búsongó dalával.

VII. FEJEZET.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY.

XVIII. század legeredetibb tehetségű magyar költője, *Csokonai Vitéz Mihály*, 1773 november 17-én született Debreczenben. Atyja jó hírű seborvos volt. A családfenntartó korai elhunytá után az árván maradt kis gyermek nevelése az özvegy vállaira nehezedett, s az értelmes kálvinista asszony, amennyire tehette, iparkodott gondos nevelést adni fiának. Csokonai pályája eleinte jól indult. A debreczeni református kollégium könyvtárában széleskörű nyelvi és irodalmi ismereteket szerzett s korán hozzálátott az írói munkálkodáshoz. De nyughatatlan természete hamar összeütközésbe hozta az iskola törvényeivel, úgy hogy huszonkétéves korában, még mielőtt pappá avathatták volna, távoznia kellett szülővárosából.

Megkezdődött bolyongásainak időszaka. Először Sárospatakra ment, hogy az ottani református főiskolán jogot tanuljon. A törvényt magyarázatok nem nyerték meg tetszését. Pozsonyba vándorolt, ahol éppen nádorválasztó országgyűlést tartottak. Itt indította meg Diétai Magyar Műszáját, verses hetilapját, melyből tizenegy szám jelent meg. Az országgyűlés berekesztése után Komáromba vonult. Komáromban gyulladt forró szerelemre egy ottani polgárcsalád szép leánya, Vajda Juliána iránt, akinek emléke haláláig végigkísérte keserves életútait. Szerelmesét, a költeményeiben annyiszor megénekelt Lillát, máshoz adták feleségül, s a költő elbúsulva ment a csurgói református főgimnáziumba tanárnak. Egy évnél tovább Csurgón sem bírta ki. 1800 tavaszán szomorú szívvel, betegen tért haza édesanyjához. Egy kis szobában meghúzódva, fáradhatatlanul dolgozott költeményein, előkészítette összes munkáinak kiadását, belefogott egy nagy nemzeti eposz megírásába. A sors rosszul bánt vele. Hiába folyamodott különböző állásokért, hiába kért írnokságot a pesti Széchenyi-könyvtárnál, élete végéig debreczeni viskójához maradt láncolva. A halál 1805 január 28-án váltotta meg tüdőbetegségének kínjaitól.

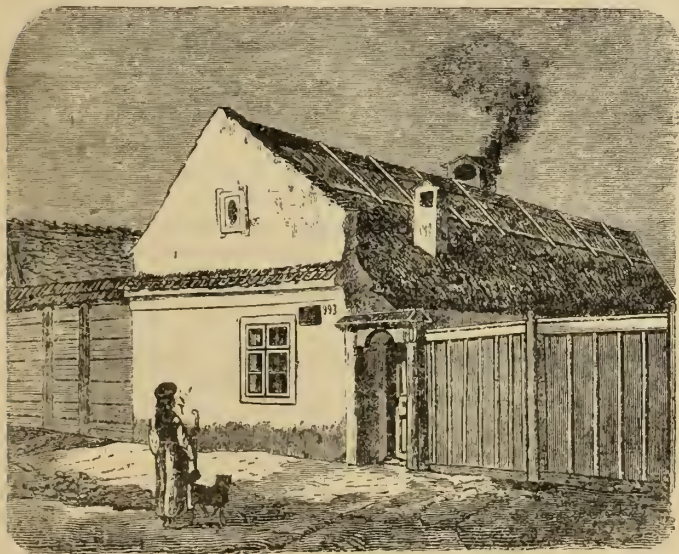
Csokonai munkáinak javarésze csak halála után jelent meg nyomtatásban. Nem akadt olyan könyvtáros, aki el merte volna vállalni kéziratok kiadását. De azért már életében jeles költői híre volt, csak éppen egyénisége megítélésében ágaztak el a vélemények. Sokan nem tudták megbocsátani ifjúkori botlásait,

mások ágrólszakadt, félbenmaradt vándorköltőnek nézték. Bizonyos, hogy jelleme csak lassan szilárdult. Alapjában nemes indulatú férfi volt, de a végletek embere. Érzékenységgel és szilajsággal, aggályoskodással és nemtörődomséggel, kétségbeeséssel és kitörő jókedvvel vegyültek természetében. Az élet hamar megtörte, de a tehetségébe s a jobb jövőbe vetett hitét a sors összes csapásai sem tudták megsemmisíteni.

Lírikusaink sorában igen előkelő helyet foglal el. Színes nyelvvel, könnyed verselésével, pompás rímeivel egyaránt ki-tűnt kortársai közül. Sokféle hatás mutatható ki verseiből, de azért lírájának alaphangja magyaros. Csokonai bámulatosan sokat olvasott — francia, olasz, német, angol írókat egyaránt — s olvasmányaiból szívesen kölcsönzött eszméket, képeket, kifejezéseket. Molière, Boileau, Voltaire, Rousseau, Marmontel, Petrarca, Ariosto, Tasso, Goldoni, Metastasio, Bürger, Matthisson, Höltz, Weber, Denis, Salis, Gleim, Kleist, Gessner, Blumauer, Wieland, Herder, Milton, Hervey, Young, Pope és mások befolyása lépten-nyomon feltűnik költészetén. Sokat merített a latin és görög írókból. Szerelmi lírájára különösen Bürger hatott, aki-

174. kép. Csokonai arcképe.

175. kép. Csokonai lakóháza Debreczenben.

nek munkáit szorgalmasan olvasgatta s több költeményét magyarra is fordította. Rokon szellemet talált Bürgerben s Vajda Júliához intézett szerelmes verseit, Lilla-dalait, tele-szötte Bürger-változatokkal. Kleist is különösen kedves költője volt. Ki gondolná, hogy egyik legmagyarabb bardának, a csikóbőrös kulacshoz intézett »szerelemdal«-nak is Kleist egyik víghangú verse a forrása. Igaz, hogy a

magyar költő bordala jóval talpraesettebb, de az eszméit mégis csak Kleist adta.

Szerelmi dalaiban nincsen megrázó szenvedélyesség. Képzelete nem elég merész; vágyódásának és lemondásának hangjai nem markolnak hatalmas erővel az olvasó lelkébe. Csendes szerelem ez, mely a költőt néhány kedves dal alkotására ihlette, de nem tette a szerelem halhatatlan lantosává. Ime két értelmes dala:

A rózsabimbóhoz.

Nyilj ki, nyájasan mosolygó
Rózsabimbó, nyilj ki már,
Nyilj ki, a bokorba bolygó
Gyenge szellők csókja vár.

Nyilj ki, gyenge kerti zsenge:
Hébe nektárt hint terád,
Szűz nyakadba Flóra gyenge
Báronyos palástot ad.

Oh miként fog díszesedni
Véled e parányi kert!
Oh hogy óhajtják leszedni
Rólad azt a drága szert!

Hadd szakasszalak le, édes
Rózsaszál: szép vagy te már
Héj, ha meglát, hány negédes
Hány kacér leányka vár!

Nem, nem! egy leány se nyissa
Büszke fűzőjét terád.
Ültetőd kedves Julissa
Néked újabb kertet ad.

Ott kevélykedj biboroddal,
Ékesebb biborja közt!
Ott kevélykedj illatoddal
Kedvesebb illatja közt!

Egy tulipánthoz.

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt:
Te vagy orvos a sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz;
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal,
Szeretőd amire kért:
Ezer ambrosia csókkal
Fizetek válaszodért.

Elégiái és ódái egyaránt kitűnnek formai szépségükkel és gondolataik emelkedettségével. Csokonai nemcsak a szerelemért, borért és hazáért lelkesedett, hanem az egész emberi művelődés előhaladásáért. Buzgón terjesztette Rousseau eszméit s elérzékenykedve emlegette az »áldott magánosságot«, mely gyógyítója minden szenvedésnek.

Itt a magános völgybe' és cserében
Megfrisselő árnyék fedez,
A csonka gyertyának mohos tövében
A tiszta forrás csergedez.
Két hegy között a tónak és pataknak
Nimfái ká'asátorokba' laknak;
S csak akkor úsznak ők elő,
Ha erre böles s poéta jó.

A lenge hold halkkal világosítja
A szőke bikkfák oldalát,
Estvéli hús álommal elborítja
A csendes éjnek angyalát.
Szelíd magánosság! az ily helyekbe
Gyönyörködöl s mulatsz te; ah, ezekbe
Gyakran vezess be engemet,
Nyugtadni lankadt lelkemet.

A tihanyi echóhoz írt híres költeményében szintén rousseaui érzéseket fest:

Oh Tihanynak riadó leánya
Szállj ki szent hegyeid közül,
Im, kit a sors eddig annyit hánya,
Partod ellenébe ül.
Itt a halvány holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztult reményén
Egy magános árva szív.

Míg azok, kik bűt, bajt nem szenvednek
A boldogság karjain,
Vígadoznak a kies Fürednek
Kútfejn és partjain;
Addig én itt sírva sírok,
És te, Nimfa! amit én nem bírok,
Verd ki zengő bérceden.

A' Tihanyi Ekhóhoz

Oh Tihannar vőjádó Leánya!
 Szűz ki kent hegyed tőzül.
 Im, kis a' fős edgy Anyja hánya,
 Garrod' ellereibe ül
 It a' halvány Holdnak fényén
 Jajgat és fir elpusztult reményén
 Egy magános árva fiv. /

Míg aról, kit bír, baji ^{nem} szenvednek
 A' boldogság' karjain,
 Nigadoznak a' kicsi Füvednek
 Kútfején és partjain;
 Addig én itt fivva firol.
 És te, Nimfa' a' mit én nem bírol
 Verd ki Zengő bérzeden. /

Zordon erdőt, durva bérzést, fivrol!
 Harfogjával jajjam!
 Tik talám több érezéssel bírol,
 Minfem embertársam,

Zordon erdők, durva bérecek, szirtok !
 Harsogjátok jajjaim !
 Tik talán több érzéssel birtok,
 Mintsem embertársaim,
 Kik keblekből számkivetnek,
 És magok közt csúfra emlegetnek
 Egy szegény boldogtalant.

Akik hajdan jó barátim voltak,
 Még felköltek ellenem,
 Üldözőim pártjához hajoltak ;
 Oh ! miket kell érzenem,
 Amidón már ők is végre
 Úgy rohannak rám, mint ellenségre,
 Bár hozzájuk hív valék.

Nincsen, aki lelkem vigasztalja,
 Oly barátim nincsenek :
 Vállat rándít, aki sorsom hallja ;
 Már elhagytak mindenek.
 Nincsen szív az emberekbe :
 Hogy öntsem ki hát vas kebletekbe
 Szívem bús panaszait.

Lilla is, ki bennem a reménynek
 Még egy élesztője volt,
 Jaj, Lillám is a tiran törvénynek
 S a szokásnak meghódolt.
 Hogy vagy most te, áldott lélek ?
 Én ugyan már elhagyatva élek
 A tenger kinok között.

Oh van-e még egy érmi szállás,
 Régi barlang, szent fedél,
 Melyben egy böles csendes nyugtot, hálást
 E sötét hegyekben lél ?
 Hol csak egy kő lenne párna,
 Hol sem ember, sem madár nem járna,
 Mely megh borítana.

Abban gondolom, hogy semmi jussal
 Ellenkezni nem fogok,
 Hogy ha én egy megvetett virtussal
 Itt egy kőben helyt fogok .
 S e szigetnek egy szögében,
 Mint egy Rousseau Ermenonvillében
 Ember és polgár leszek.

Itt tanulom rejtek-érdememmel
 Ébresztgetni lelkemet ;
 A természet majd az értelemmel
 Bölcsébbé tesz engemet.
 Távol itt, egy más világban,
 Egy nem ismert szent magánosságban
 Könnyezem le napjaim.

Itt halok meg. E setét erdőben
 A szomszéd pór eltemet.
 Majd talán a boldogabb időben
 Fellelik sirhelyemet :
 S amely fának sátorában
 Áll együgyű sírhalmom magában,
 Szent lesz tisztelt hamvamért.

Pope angol költő hatása észlelhető a *Dorottyán*, mely Csokonai legértékesebb alkotása.

A Dorottyá »furesa vitézi versezet«, azaz komikus éposz. E műnek a komikai felfogás erejére s az előadás zamatos magyarságára nézve nem akad versenytársa Petőfi Sándor fellépéséig. A négyénekes éposz hőse egy ingerlékeny vénleány, akit szerelmi vágyakodása nevetségessé tesz. Dorottyá majd meghal a férfiakért, de sehogysem tud férjhez menni, mindazonáltal hűségesen részt vesz minden mulatságon, mert mindig reménykedik, hogy végre is főköttő alá kerül. Mikor Somogy megyében megkezdődik a farsang, a kaposvári bálon megjelenik az izgatott vénkisasszony s harcba szólítja leánytársait a házasságtól idegenkedő somogyi ifjak ellen. A harcias aggszűzet Eris, a visszavonás istenasszonya, ingerli bosszura. Kitör a nagy csata, de a férfiak tábora könnyen győzelmeskedik. Mikor Dorottyáék megkezdik az ütközetet, Opor, a férfisereg vezére, házassági ajánlattal lép elő, mire mindjárt összebomlik a nők csatarendje.

Édes kotlós anyjok egy kotyogására
 Hogy fut a sok csirke egy szem gabonára :
 Minden kisasszonyok akként tódulának
 Legelső csókjára Opor orcájának. —
 Senki sem ügyelt már zászlóra, vagy sorra :
 Isten hozzád, jó rend ! hajde mind Oporra !

Szintúgy rúgták egymás cipellője sarkát,
 Tapodták, hasgatták egymás sleppje farkát;
 Az elsők hátrálták az utólmenőket,
 A hátulsók visszahúzták az elsőket;
 Lármáztak, zajgottak, porfelleget vertek,
 Asztalt, széket, bógót, cimbalmot levertek.

Tört a pohár, palack, tányér, táca csörgött:
 Ugattak a pudlik; ajtó, ablak zörgött.
 Ifjuként szaladtak még a vénlantok is.
 Sem hadnagy, sem svadrom, sem rend. Sót magok is
 A dívánt emelő szűzek elfutának,
 S keze-lába kitört marsal Dorottyának.

A csel sikerült, a nők meg vannak szégyenítve. »Dáma-szokás szerint sírtak haragjukban.« Még elkeseredettebb harc tört volna ki, ha meg nem jelenik Vénusz s békét nem teremt a hadakozó felek közt. A szerelem istenasszonya megfiatalította az aggszűzeket, Dorottyát gyönyörű testüvé varázsolta s összeházásította Oporral, a legdaliásabb somogyi ifjúval.

Csokonait Pope Sándor angol költő Fürtrablás — *The rape of the Lock* — című öténékes komikus éposza vezette a Dorottya megalkotásának gondolatára. A Fürtrablás hőse a gyönyörű Belinda, akinek levágott hajfürtijét egy lord elrabolja. A civakodás gonosz szelleme, Umbriel, felizgatja a kedélyeket s Belinda barátnői élén csatára száll. Le is győzi hajfürtje elrablóját, ki őt nőül veszi, de a hajfürtot nem kapja vissza, mivel azt a sylphek, megdicsőítésül, a holdban helyezik el. Eszerint Belinda esete hasonlít Dorottyához: mind a ketten harcolnak s végül férjhez mennek. De Belinda ragyogó szépségű, bálványozott ifjú leány; Dorottya a férfiaktól egyértelműleg utált, visszataszító külsejű aggszűz, mindenkinek nevetsége. Pope hőskölteményében a harc csak igen röviden van elmondva, Csokonai a furcsa csatára fordít legtöbb gondot; az ütközet ott egyszerű részlet, itt csattanója a költeménynek.

177. kép. Csokonai szobra.

Csokonai Popetól kölcsönözte a mű eszméjét, de a kidolgozásban önállóan járt el. Meseszövése, jellemrajzolása és korfestése egyaránt érdemes a dicséretre. Előadása rendkívül eleven, nyelve zamatos magyarságú, alexandrinusai zengzetesek. Ez a furcsa vitézi versezet a megújhodás korabeli társadalom eposza; a maga idejében ritka becsű komikus mű, melynek értékét a helyelközzel szembetűnő módon elhelyezett ízléstelen helyek sem tudják kisebbíteni. Ami trágárság van a Dorottyában, az akkori általános műveltség állapotából könnyen megmagyarázható. A tanító szerzetesrendek iskolai színielőadásain senki sem botránkozott meg, ha szabadszájú kifejezéseket hallott; a Dorottya durvább komikumú részletein is jól mulattak az egykoruak, akiknek annyi vígórát szerzett a költő műve felolvasásával.

Csokonai, mint vígjátékíró, szintén figyelemreméltó tehetséget árult el. Bessenyei György kísérletei után ő az első, akit dicsérettel lehet említeni. 1793-ból való *Tempejői* című, ötfelvonásos satírai játéka, melynek hősében magát mintázta azzal a szomorú tanulsággal, hogy: »az is bolond, aki poetává

lesz Magyarországon». A cselekvény bonyolítása kuszált, de az epizódok ügyesek. Különösen jó az akkori magyar társadalom jellegzetes alakjainak megrajzolása. Megjelenik Kopóházy, az ebbarád magyar gavallér; Tökkolopi, a kártyahős; Serteperti, a magyarokat megvető uracs. Mindegyik ezreket költhet szórakozásai kielégítésére, de a magyar irodalomra egyik sem ad egy fillért sem. Hasonló jellegzetes alakok lépnek fel Csokonai másik vígjátékában, a *Gerson du Malheureux vagy az ördögi mesterségekkel találtatott ifjú* című kétfelvonásosban. A falusi zsidó és a magyar cigány e darabban szerepel először nagyobb hatással; itt lép fel a nagyevő, nagyivó, deák mondásokkal, magyar rigmusokkal kérkedő iskolamester; s megjelenik a nyugalmazott katonatiszt is, a későbbi magyar komédiák kedvelt alakja. *Özvegy Karnyóné*ban is meglep az akkori magyar élet éles megfigyelése. Ez a háromfelvonásos vígjáték minden tekintetben sikerültebb mint az előbbiek. Karnyóné, a szerelmes természetű gazdag özvegy két hozományvadásznak, Tiptoppnak és Lipitlottyának körme közé kerül. A két vetélytárs elkeseredetten küzd egymás ellen, de a hiú özvegy férje váratlanul megjön a francia hadifogságból, mire véget ér az idill. Tiptopp elveszi Boris szolgálot, Lipitlotty hoppon marad. A bohózatos darabban sok a megokolatlanság s még több a vaskos komikum, de a szembetünő kezdetlegességekért a jól sikerült bohózáti alakok egész sora kárpótol bennünket. Nagy kár, hogy ez a jeles tehetségű költő idő és alkalom hiánya miatt nem fejlődhetett igazi drámaíróvá. A magyar színpad egyik leghivatottabb munkását vesztette el benne.

Jellemző az egykorú írókra, — a hangadókra — hogy Csokonait általában nem tartották művelt költőnek, sőt még csak jó poétának sem. Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum szerkesztője, »rozsdás ízlésűnek« mondta a költő talentumát s verseiről úgy nyilatkozott, hogy alig akad köztük egy-két szép darab. Kölcsey Ferenc is keményen ítélkezett a szegény poétáról. Egy ideig még az a balvélemény is el volt terjedve irodalomtörténetírásunkban, hogy Kazinczy Ferenc sem méltatta kellőképpen Csokonai tehetségét. Ezt a vádat, mely ellen a nagy nyelvújító nem győzött tiltakozni, a debreczeniek terjesztették országszerte. »Én bizonyos vagyok benne, — így nyilatkozott Kazinczy — hogy ha megdicsőült barátom az árnyékok országából hozzánk feltekinthetne, kedvesebben fogadná azt az áldozatot, melyet sírján neki én nyújtottam, mint azokat a nyavalyás magasztalásokat, melyek által némely barátja nem őtet tisztelte, hanem magát tette nevetségessé.« Kazinczy Csokonai némely munkájáról nyíltan hirdette, hogy azokat a magyar irodalom fejlettségének bármekkora fokán is mindig csodálattal olvassa az utókor, bár egyúttal azt sem habozott kimondani, hogy Csokonai egyes műveiben sok a darabosság. Írt ugyan epigrammát is Csokonai ellen, erre nézve azonban felhozta Boileau-t, aki még Corneille-t is megvesszőzte egyik epigrammjában. »Hol itt akár Csokonainak, akár másnak bántása? Ha énfelőlem 25 esztendő múlva ezután, hogy kidőlök, így fog egy újabb recenzius szólni, én előre megköszönöm neki kímélő sanyarúságát.«

Kazinczy éveken keresztül buzgón levelezett Csokonaival, aki őt nagyon szerette és mesterének vallotta. Midőn Csokonai meghalt, verseit — részben megrostálva, részben javítva — szerette volna kiadni és életrajzát megírni.

Emiatt ellenkezése támadt a debreczeni írókkal, akik szemére hányták, hogy feltolja magát Csokonai kiadójának, holott ott vannak ők. Kazinczynak az volt az álláspontja, hogy a meghalt poéta munkássága nem Debreczené, hanem a nemzeté s kiadására annak van a legtöbb jussa, aki a munkára legalkalmasabb — s ki az Debreczenben? De a debreczeniek nem nyugodtak. Csakhamar megindult az úgynevezett *arkádiai pör*, a legkomikusabb irodalmi háboruk egyike, mely abból eredt, hogy a debreczeni papok és tanárok kifogásolták a széphalmi vezér Csokonai-sírkőfeliratát: »Arkádiában éltem én is«. Kazinczy azt akarta, hogy a sírkövön Csokonai neve, továbbá születésének és halálának éve mellett csak ez az egy mondás álljon, mert »jaj azoknak a cifra sírköveknek, melyek hosszasan magyarázzák a megholt érdemeit«. A debreczeni írók felháborodtak a sírfeliraton. Ők t. i. azt olvasták Calepinusból és Barthélemy Anacharsisából, hogy Arkádia földje igen derék marhalegelő, kivált szamaraknak. Tehát Kazinczy Ferenc — így okoskodtak a gyanakodó atyafiak — ütést akar mérni nemes Debreczen városára, sőt talán Csokonaira is. Hiába magyarázgatta Kazinczy, hogy az »Et in Arcadia ego« annyit tesz, mint »Művész valék, s boldogul éltem a művészi szép élet szférájában« — bizonyításainak és példáinak nem akartak hitelt adni. A debreczenieket Arkádia nem Vergiliusra, Poussinre és Schillerre emlékeztette, mint Kazinczyt; a debreczenieknek csak az forgott az eszében, hogy jó volna már határt szabni Kazinczy sértegetéseinek. Sértő nyilatkozatokat tettek, magánlevelekben és Kulcsár István újságában szenvedélyes hangon polemizáltak s Fazekas Mihály, a Ludas Matyi szerzője, goromba hangú levélben vonta kérdőre Debreczen ellenségét. Annyi haszna volt a civódásnak, hogy a szegény költő emlékkövére begyült néhány forint s munkái iránt szélesebb körű érdeklődést ébresztettek.

VIII. FEJEZET.

KISFALUDY SÁNDOR.

SOKONAI Vitéz Mihály fellépésével egyidőben írta első verseit a régi magyar nemesvilág ünnepelt költője: *Kisfaludy Sándor*. 1772 szeptember 27-én született a zalamegyei Sümegen. Atyja a vagyonos középnemességhez tartozott s büszkén emlegette a híres őseket, kik már az árpádházi királyok korában becsületet szereztek a Kisfaludy névnek. Sándor a benedekrendiek győri főgimnáziumában tanult, a filozófiát Pozsonyban végezte. Ugyanitt kezdte a jogot is, de ettől hamarosan elment a kedve. Mint katolikus család gyermeke, szívesen barátkozott a pozsonyi papnövéndékekkel s ezek az irodalompártoló ifjak erősen hatottak rá. Megismerte Pázmányt, Zrínyit, Gyöngyösit, Bessenyeit, Ányost, Dugonicsot, Virágot, Kazinczyt. Különösen Kazinczy hatott rá. Saját vallomása szerint Kazinczy írásaiból látta legelőször, hogy magyar nyelven másképen is lehet írni mint ahogyan a biblia és a régi imádságos könyvek vannak írva. Ekkor határozta el, hogy költő lesz, mindenekelőtt drámaíró, s idegen források nyomán készített is néhány színarabot, de ezek a gyermekes próbálkozások alig voltak egyebek gyöngén sikerült iskolai drámáknál.

Szigorú atyja nem volt megelégedve tanulásával. Hazavitte, kezébe adott két jogi könyvet, de hasztalan. A fiú inkább katonának állott be. 1792 tavaszán kadét lett a Sándor Lipót huszárezredben, bajtársaival a székelyföldre vonult s nyole hónapot töltött a szokatlan környezetben. Ekkor váratlan szerencse érte. Zalamegye ajánlatára felvették a bécsi magyar királyi testőrségbe s az ottani művelt élet nagy hatást tett lelkére. Megtanult franciául, olasz eredetiből fordította Tassót, barátkozott a bécsi magyar írókkal s a legjobb úton volt, hogy az akkor már Biharmegyében remetéskedő Bessenyei György példáját kövesse. De 1796 tavaszán összezőrdült felsőbbbségével, mire felmentették a testőri szolgálattól s egy milanói ezredhez tették át hadnagyi ranggal. Négy évig szolgált az olasz, svájci és német harc téren, részt vett több véres ütközetben, egy ideig francia hadifogságban élt, de minden hányatása mellett sem feledkezett meg a költészetről. Vitézsége jutalmául főhadnaggyá léptették elő.

1800-ban kilépett a hadseregből. Elúnta a terhes katonai szolgálatot,

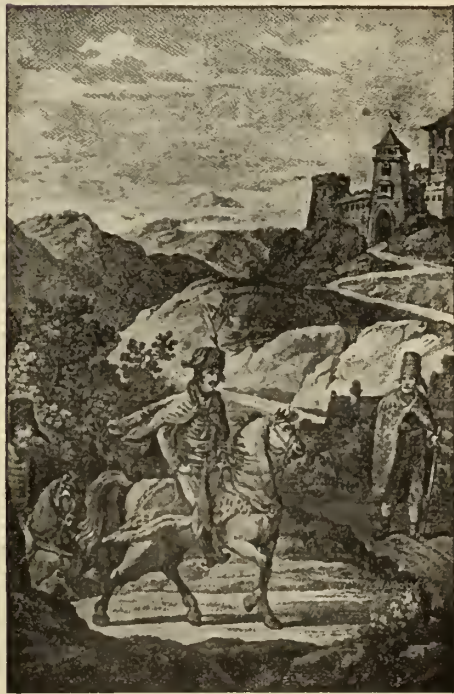
*Az Ifjúság Kelleméit
Itt hullattam termetem;
Az életnek Örömeit
E nagy Sírba temetem.*

*Innen nézem bátorságból
A' Világ' nagy tengerét;
Innen nékem szabadságból
A' Föld' sok rabomberét.*

*„Megyek én is, Lóra Szellem!”
„Ivém ideo Kedvesfe!”
„Édes Harám váltóigórs” —
„Doljunk! Itten vőcsfe!”*

*Leomorian hallott kongni
A' Várban egy karangot, —
„Mit jelent ez?” „Az erős Feké
El-elkapta a harangot.”*

KISFALUDY S. MUNKÁINAK ELSŐ ILLUSZTRÁCIÓI (1807).

1. Kesergő szerelem. 2. Boldog szerelem. 3. Somló. 4. Csobánc.

a honvágy is gyötörte, visszavágyott ősi birtokára. Egyéb okai is voltak a hazatérésre. Néhány évvel előbb, az egyik badacsonyi szüreten, megismerkedett Szegedy Rózával, egy gazdag nemescsalád gyermekével, s a művelt leány szívesen fogadta udvarlását, utóbb azonban különböző családi cselészövények következtében tartózkodóbb lett. Jóindulatú közbenjárók lassankint eloszlatták a félreértéseket, s mikor Kisfaludy hazajött, oltárhoz vezette imádkoztját. Ez időtől kezdve gazdaságának és írói terveinek élt. Évei meglehetősen egyhangúságban teltek, csak az 1809-iki francia támadás zavarta ki családi nyu-

178. kép. Kisfaludy szülőháza.

galmából. Mikor a Magyarország felé közeledő napoleoni hadak ellen lázas sietséggel szervezték a magyar nemesi felkelést, Kisfaludy is kardot kötött s mint József nádor hadsegéde sok szolgálatot tett a szomorú végű insurrectio ügyének. Azontúl keveset törődött a közügyekkel. Még megyéje közéletében sem kívánt szerepelni, hanem szülőföldjén letelepedve gazdálkodott és írogatott.

Kisfaludy Sándor a Himfy Szerelmeinek első részével, a *Kesergő Szerelme*-mel szerezte meg költői hírnevét. (1801.) Huszonkilencéves korában, házassága legelején adta ki, kevéssel azután, hogy kilépett a katonai szolgálatból s megkezdte a régi magyar földbirtokos nemes urak egyszerű életét. A munka név nélkül jelent meg, sőt még kiadója, Péteri Takács József, is elhallgatta nevét, mikor a verses kötet előszavában felhívta a figyelmet az ismeretlen dalnok

szerencsés tehetségére s a becses dalgyűjteményre, mely fényes cáfojata annak, mintha a magyar nyelv csak a véres hadaknak rettentő ábrázolására volna alkalmas. A versgyűjtemény huszonegy rövid éneket és kétszáz azonos versalkatú dalstrófát nyújtott, szabályos csoportosítással akként, hogy minden egyes ének után tíz dalstrófa következett ; egyedül az utolsó énekhez nincsenek dalok csatolva. Lírai regénynek volna mondható, ha valamivel több volna benne az elbeszélő elem ; pusztán csak dalgyűjteménynek, ha a mese gyér szálai némiképen szerves egységbe nem fűznék az énekeket és strófákat. A mese minden bonyolítás nélküli, azonkívül befejezetlen. Liza, a dölyfös leány, hidegen fordul el Himfytől, mire a szerelmes ifjú a háborúk zajába veti magát ; sokáig

179. kép. Gúnykép Kisfaludy Sándorról. (Az Ernst-múzeumból.)

küzd idegen népek között, de hiába, mert midőn visszatér, újból meg kell győződnie Liza hűtlenségéről :

A titok kiayilatkozott :
Szeret, — de nem engemet !
Nem érettem sóhajtozott —
Fojtsd meg, óh kín ! szívemet !
Boldogtalan indulatok,
Melyek létet adátok,

Emlők, akik tápláltatok,
Nézzétek itt munkátok !
Nyilj meg, oh föld, szakadj rám, ég !
E pontban itt hadd legyen vég !
S te, ki megölsz, vad lélek !
Légy boldog ! — ha nem élek.

A közönség elragadtatással fogadta a kötetet. A szenvedélyes hangú kis dalok rendkívül tetszettek ; a könnyen gördülő strófákat széltére szavalták. El kell ismerni, hogy a Kesergő Szerelem az érzelmi leleménynek és a lírai képzeletnek meglepő gazdagságát mutatja. Szín, hangulat, elevenség van minden részében ; nyelve magyaros s mégis könnyed és költői. A természet képeit az érzelmi helyzetekhez híven s különösen gazdag képzelőerővel szemlélteti.

A Kesergő Szerelem második kiadásához már hozzá volt csatolva a *Boldog Szerelem* is. (1807.) Himfy, kit egykor tengerek, hegyek, hadak választottak el a kegyetlen kegyestől; kinek sem tér, sem idő nem oszlatta bánatát; ki az

A' Föld azj harcában
 Sokot látott oly veszeség,
 Mellynek vadon sűrjében
 Lakait egy oly kövnyeség,
 Kiből oly vad szis dobogás,
 Érintetlen is Remény,
 Hogy rajta semmi se fogna,
 I' az benne benn' erőmény,
 Mics a' mityhen fivő anek
 A' tis meg nem kágyisnak
 Ötven senger könysein, ---
 I' nem olvastak sürein.

20 Dal.

Et nunquam misero vincle remittis Amor! Tibull

Ohár, a' kinek rabja vagyok.
 Mind afel mérfébb hájzogás:
 Egy két léjese alig kagzol, ---
 I' Amos ifjabb vántogás.
 Megy megállol, és fennmarad
 Napkeze megrekem.
 "Ott lakik Ő!", --- I' kebelomos
 Könyveimben ferepsem.
 Igy sörbölve Amos mérjese,
 És láptalván a' bü' ferege
 Ohár kites --- eljűdöl:
 I' mag meg tovább indultol.

180. kép. Kisfaludy Sándor kézírata.

elemek harcaiban, a háború borzalmaiban, a könyvek forgatásában hasztalan keresett enyhülést: most örömmel adja tudtára a világnak, hogy szenvedései véget értek — Liza az övé!

Halljátok ! kik esmerétek	Músám te ! ki zokogással	Más a világ ábrázolja,
Keserveit élnemnek,	Töltöd a természetet,	Másként látnak szemeim :
Kik szántatok s részt vevétek	Töltsd most örömkialtással	Más a dolgok folyamatja,
Gyötrelmiben szívemnek :	Napnyugotot, keletet !	Más hanguak verseim ;
Örüljétek, hív barátok !	Patak ! ittad siralmimat ?	Mások éltem érezeti,
Boldoggá lett éltemen,	Most örömöm könnyét idd !	Más alakja testemnek,
Áldássá lón a vad átok,	Zephir ! hordtad panaszimat ?	Mások lelkem repületi,
Mely függ vala szívemen ;	Most örömöm hangját vidd !	Más eránya létemnek ;
Halljad s érezd föld s levegő !	Ámor látván hívségemet ;	Más most egész természetem,
Enyém ! Enyém örökre ő !	Üdvezíté szerelmemet :	Mert szeretek s szerettetem ;
Hála, Lizám, szivednek !	Azon égbe emele,	Másként jár most az idő,
Sorsom ! rendelésednek !	Melyben Psyche van vele.	Amióta enyém ő.

Kisfaludy Sándor Petrarca tanítványa. Petrarcát nagyon szerette ; sőt eszméit, hasonlatait, szóképeit és szóalakzatait fel is használta a Himfy Szerelmeiben. Annyira belemélyedt Petrarca olvasásába, hogy észre sem vette, midőn dalaiban a halhatatlan olasz lírikus strófái csúsztak tolla alá. Öntudatlanul utánozta Petrarcát, öntudatlanul másolta erényeit és hibáit, éppen úgy amint tudtán kívül kölcsönzött más idegen költők műveiből. Ma is meglévő olvasmány-kivonatai mutatják, hogy feltűnően sok olasz, francia és német munkát olvasott, s mivel szépirodalmi olvasmányai hatásától nehezen tudott szabadulni, nem csodálható, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás igen sok idegen eredetű helyet mutatott ki verses munkáiból. Még a Himfy-strófát is Petrarca szonetteinek nyomán alkotta meg ; még hangulata is olyan mint Petrarcáé. Sőt szívük szerelme, hölgyük is egyforma : imádott büszke lény, azonos testi-lelki szépségekkel. Kisfaludy Petrarca nélkül jóval kisebb volna : erőtlenebb, színtelenebb, kevesebbet érő. Költő volna Petrarca nélkül is, de egészen más költő.

Ma már az is bizonyos, hogy a Kesergő Szerelem dalai nem a Szegedy Róza iránt érzett szerelemből fakadtak. Kisfaludy később, mikor már boldog férj volt, felesége alakjához csatolta strófáit, de eredetileg nem hozzá intézte a kesergő szerelmi vallomásokat. Mikor eltették Bécsből s ezredével városról városra vonult, egyik pihenőhelyén szenvedélyes szerelemre gyúlt Pepi grófné iránt. A klagenfurti német grófné ihlette a csécsap katonatisztet s Szegedy Róza alakja csak halványan merült fel fantáziájában. Mikor később hazatért, bajos lett volna dicsekednie régi viszonyával, s családi békéje kedvéért örömmel tette meg szerelmesének feleségét, a halovány arcú, kék szemű, rideg Szegedy Rózát.

A Himfy Szerelmeinek sikerei után legnagyobb kedvvel a történeti regéköltészetet művelte. 1807-ben lépett fel három regéjével, a *Csobáncal*, *Tátikával* és *Somlóval*, melyek egyúttal legjobb enemű darabjai. A huszas években megjelent regéi közül csak a *Gyula szerelme* és *Dobozi Mihály* érdemel figyelmet ; a harmincas évek termése között pedig már egy sincsen, melyről elismeréssel lehetne nyilatkozni. A későbbiek halvány másolatai az elsőknek. Kisfaludy regéi a magyar nemesség dicsőítését célozzák, hősei a kiváltságos földbirtokos osztály tagjainak sorából kerülnek ki. Hőseik is azonosak : a büszke apa, a szenvedő dalia, az elhervadó leány s a szerelmi boldogságot feldúló cselszövő.

Ülj mellém a kandallóhoz !
 Fel van szívva melege ;
 Csobáncvárról, édes kedves,
 Im ! halljad, egy agg rege :
 Mult szüretkor Badaesonyon
 Ezt Muzsántól vettem én,
 Egykor midőn magam bolygék
 A hegy szirtes tetején.

Sok történt ott, amióta
 E pompás hegy földébe
 Szólló s gyümölcs ültetődven
 A vadonnak helyébe,
 Esztendőnként sok úri nép
 Gyül oda a szüretre ;
 László s Rózsa szerelmek is
 Ott kelt e bús esetre.

Igy kezdi a költő legelső regéjét, a *Csobáncot*, mely mintául szolgált legkedveltebb regéinek. A szép Rózsa Gyulafinak volt a lánya ; »dicsőséges« hölgy, akit minden férfi bálványozott. Dunán s Tiszán innen és túl nem akadt hozzá hasonló. Szép volt és »kellemes, felséges, kegyes, jó«. De mit ért minden szépsége, ha vőlegénye, László, csatába ment Mátyás király hadaival. László is szép volt, emellett jó, vitéz, gyönyörű természetű, előkelő származású, gazdag, erős lelkű, értelmes, nemes szívé stb. Mikor híret vette, hogy a török benyomult az országba, azonnal lóra pattant s Bátori hadaival a délvidékre ment. Azóta hírt sem adott magáról, hiába omoltak Rózsa könnyei. Egyszer csak halálhíret hozták. Egy jövevény katona érkezett Csobáncra s elhozta László utolsó kívánságát : a haldokló vitéz azt üzenté szerelmesének, hogy menjen férjhez az ő legkedvesebb barátjához, Varjas Andráshoz. Ha Rózsa tudta volna, hogy ez a hír hazugság ! László még élt, semmi baja sem volt, csak nem írhatott levelet és távollétét a gaz Varjas arra akarta felhasználni, hogy megszerzi Rózsa kezét és Csobáncot. Álnok terve nem sikerült, mert a hűséges leány tudni sem akart másról. Elhervadt, mint a lilomszál. Közben László is megérkezett Budára s hazafelé vágatott, de különböző baljós jelek figyelmeztették a közeledő veszedelemre : egy nyúl keresztülillant az úton, a sziklák közt egy bagoly huhogott, Csobánc vár harangja szomoruan kongott. László megkérdezte egy paraszttól, hogy miért szól a harang. A paraszt szomoruan válaszolt :

181. kép. Kisfaludy Sándor.

»Dicsértessék az Uristen !
 Kisasszonyunk vívódik
 Tegnap óta a halállal,
 Mondják, szörnyen kinlódik !
 Bár az Isten megtartaná !
 Mert igen szép s igen jó ;
 Régen beteg, lelkéért ez
 A harmadik harangszó.«

S mintha ezer kardot döftek
 Volna László szívébe,
 Elbódüle ; minden vére
 Visszaszaladt keblébe ;
 S mint a nyíl a várban termett,
 Lova eldült alatta,
 De hajh, Rózsát László elől
 A halál elragadta.

Némelyik regében van lírai szépség, de epikai kiválóság alig akad bennök. Mélabús románcok egyszerű mesével. Hősei helyett Himfy beszél, az a Himfy, aki nemcsak a maga érzelmeit szereti elzengeni, hanem szívesen felhasználja külföldi olvasmányait is. Nemcsak a maga képzeletéből merít, hanem idegen forrásokból is, elsősorban Veit Weber lovaghistóriáiból, melyeket nagy élvezettel olvasott. Látszatra Csobánc, Tátika, Somló, Szigliget, Badacsony s a többi balatonmelléki váromladékok köré fűzi lírai-epikai strófáit; valójában a külföldi romantikus elbeszélésektől megtermékenyítve, a maga képzeletéből alkot különböző érzelmes mondákat. Ezek a »regék«, melyekből a korrajz, jellemfestés, érdekes meseszövés, költői elhítetés, művészi finomság egyaránt hiányzott, a maguk idejében rendkívül tetszetek. Sőt a fejlettebb ízlésű műbírálok között is akadtak olyanok, akik a Regéket többre becsülték a Himfy Szerelménél; éppen úgy mint voltak olyanok, akik azt hirdették, hogy a Boldog Szerelem többet ér mint a Kesergő Szerelem.

»Kész volnék poroszló lenni a magyar nyelv mellett és mindazokat kikorbácsolni Hazámból, kik a magyar levegővel és kenyérrel örömet élnek és magyarul tudni még sem akarnak»: ez a hazafias lelkesedés, a magyar nyelv fejlesztésének szükségérzete még a drámaírássra is rávitte Kisfaludyt. Három történeti szomorújátéka s három társadalmi vígjátéka érdekes képet adnak egyéniségéről. Elsősorban azért írt, hogy a hazafiságot terjessze s kimutassa, mennyi erény és nagyság van a magyar nemességben. Egyik-másik darabja mintha kizárólag azt a célt szolgálná, hogy égre-földre magasztalja a magyar nemességet. S ha még ügyesen tömjénezne!

Egyik ötfelvonásos, jambusos szomorújátékának, *Az emberszívnek örvényei* címűnek, az az alapeszméje, hogy a magyar nemesember magyar nemesleányt vegyen nőül, különben megbűnhődik. Egyik hőset a másik után kergeti halálba amiatt, mert Maróthy Kálmán, a Nagy Lajos korabeli várúr, olasz nőt vett feleségül. Morál:

Ha párosodni fogsz — akármikor —
Párodban elvegyed hazádat is;
Mert aki külföldit vesz, —
Egészen otthon nem lehet soha.

Egy másik helyen:

Átkomat hagyom
Minden magyarnak, aki nem magyart szeret.

Az ilyen tanítások nem nyerték meg a szabadelvű ifjabb költői nemzedék tetszését. »*Az emberszívnek örvényeiben* a képzelet, cselekedetek, az ízlés, a nemesebb lelki morál sértve vagyon. A buta magyarnak, ki olvas és nem gondol, tetszhetik; a józan ész lehetetlen, hogy megnyugvást találjon oly érzéseken», írja Kisfaludy Károly. Néhány ügyes dikció nem tehet jóvá olyan darabot, melyben a hősök jambusos szavalata folyton bukdácsol s ahol »fesz és pőf» pótolja a drámai erőt. A hősök ügyetlen mozgása különösen feltűnik. Az egyik szereplő kilép a színpadról, utána ugyanott fellép a másik s előadja monológját; távozása után ismét jön az előbbi s hosszas magánbeszéde után kimegy

a színről, hogy helyet engedjen két másik szereplőnek, akik között megismétlődik a magukramaradás szcénája.

Kisfaludy Sándornak nemcsak a történeti drámában vannak lehetetlen alakjai, hanem a társadalmi vígjátékban is. Itt van »sikerültebb« darabjainak egyike: *A lelkes magyar leány*. Bodonyi Liza elfordul jegyesétől, mert ez nem akar részt venni az 1809-es nemesi fölkelésben; a lelkes magyar leány egy hazafias esküdthöz megy feleségül, mert ez szívesen csatlakozik fölkelő nemes társaihoz. A darab alapeszméje az, hogy Magyarországon csak a magyar s csak a nemes nevezhető igazi embernek. *A Dárday házban* az öreg Dárday halani sem akar arról, hogy rokonságba kerüljön a Lamarinecsaláddal, mivel ez se nem magyar, se nem nemes; később azonban kiderül a Lamarine-ok magyar nemes származása, mire minden rendbe jó. Itt is ki van élezve, milyen tolakodó arcátlanság az, ha egy nem nemes férfi feleségül akar venni egy nemesleányt s ezzel meg akar fertőzni egy tisztességes úri családot. Ez a kirívó célzatosság valóságos reakcionárius iránydrámákká teszi Kisfaludy »magyar nemesházi rajzolatait«.

Mint rövidlátó, szűkkeblű, dölyfös hősei: olyan volt maga a költő is. Kevély, merev, előtételes. Magáról túlságosan sokat tartott. Hitte, hogy a magyar költészetben korszakot teremtett s a szerelemről és hazafiságról úgy énekelt, mint eddig kevés magyar. S mivel Kazinczy Ferenc nem volt hajlandó elsőségét elismerni, gyűlölködve támadta minden alkalommal a széphalmi vezért.

Költői babérai, vagyonszerző sikerei nem tették boldoggá. »Szép birtokot adott az Isten; s megtagadta, ami még a vadnak is legédesebb öröm: nincs gyermekem!« Gyermektelen házassága keserítette legjobban. S midőn Szegedy Róza halála után öreg korában másodszor is megnősült s második nejét is eltemette anélkül, hogy a fiatal asszony gyermekkel ajándékozta volna meg, kedélye még komorabb lett. 1844 október 28-án halt meg szülőföldén, abban a sümegi házban, ahol hetvénekét év előtt napvilágot látott. Még azt is meg kellett érnie, hogy az ő kedves nemesi Magyarországa új utakra tért s Deák Ferenc és Kossuth Lajos vezetése mellett a szabadelvű eszmék győzelmét kereste.

182. kép. Kisfaludy Sándor szobra.

IX. FEJEZET.

BERZSENYI DÁNIEL.

DEÁKOS ISKOLA nagy hatást tett az egykoruakra. 1777-től kezdve egymásután léptek fel a latin-görög irány művelői s huszonöt év leforgása alatt jelentékeny népszerűséget szereztek még azok körében is, akik nem voltak hívei a deákos törekvéseknek. Költőink szívesen olvasgatták a római és hellén remekírókat s csekély kivétellel sorra megpróbálkoztak az antik méretű verseléssel. Még Pálóczi Horváth Ádám és Kisfaludy Sándor is készítettek néhány rímtelen időmértékes költeményt. A divatos verselőmód lényegesen hozzájárult a nyelv fejlesztéséhez ; az erősen megkötött metrumok tömörebbé tették a költői előadást. Úgy látszott, hogy Virág Benedek munkássága a tetőpontot jelöli ez irány kialakulásában, amikor hirtelen híre ment egy új költőnek, a legnagyobb deákosnak. 1803 után Kazinczy Ferenc és Kis János leveleiből minden érdeklődő megtudhatta a ritka eseményt. Túl a Dunán új tehetség tűnt fel : nagyobb az eddigieknél. Lírikus, aki csakhamar túlszárnyalta valamennyi deákos elődét.

A nevezetes költő, *Berzsenyi Dániel*, 1776 május 7-én született Vas megye egyik kis községében, Egyházashetyén. Tehetős, régi nemes nemzetsége rokoni összeköttetésben állott a Dunántúl legelőkelőbb családjaival. Atyja későn fogta tanulásra s korán vette ki az iskolából, hogy a gazdálkodásban segítségére legyen. A szilaj fiú sok csínyt követett el, a dunántúli evangélikusok soproni líceumában, de otthon megjavult, megkomolyodott. Csak éppen atyjával nem tudták egymást megérteni. Végre is, hogy a szülői házból menekedhessék, megnősült s egy kemenesaljai kis faluban, Sömjénben, majd Nemesdömölkön gazdálkodott éveken keresztül. Nappal a földművelés gondjai kötötték le, éjjel buzgón olvasta kedves latin költőit. Titokban maga is megpróbált verselni, de kísérleteit gondosan elzárta. Még legjobb barátai előtt is félve rejtegette kéziratait. Ekkor történt, hogy Kis János evangélikus lelkész, korának egyik legtermékenyebb írója, aki közelében lakott, véletlenül olyankor ment hozzá látogatóba, amikor éppen verseivel volt elfoglalva. A meglepett költő kénytelen volt elárulni féltve őrzött titkát. Kis János bámulva olvasta verseit s érdekes felfedezéséről mindjárt

levelet írt Kazinczy Ferencnek. Kazinczy kitörő örömmel üdvözölte s magasztalásokkal halmozta el a szokatlan erejű versek szerzőjét. »Én csendes gyönyörűséggel nézem messzinen — írta Kis Jánoshoz 1803 április 6-án — azt a gyönyörű hajnallatot, melyet egünkön az a szép Phosphorus — Berzsenyi — terjeszt ... Mondjad néki, hogy ötöt szeretem.«

Berzsenyi eleinte hallani sem akart a nyilvános fellépésről, de Kazinczy levelei meggyőzték arról, hogy húzódozása nem válik hasznára az irodalom ügyének. Így jelentek meg versei 1813 tavaszán. A kiadás költségeit a pesti, székesfehérvári és zágrábi katolikus papnövendékek adták össze, akiket Kazinczy lelkesített fel e nem közönséges áldozatra. A széphalmi mester az egész országban elterjesztette Berzsenyi hírét. Levelei tele voltak a nagy ódaköltő dicsé-
re-

183. kép. Berzsenyi Dániel szülőháza.

tével. A közönség igazat adott Kazinczynak s elragadtatással olvasta a nagy-hírű verses kötetet.

Berzsenyi ifjúkori műveiben kevés az önállóság. Schiller, Salis, Bürger, de különösen Matthisson hatása alatt kezdett a versíráshoz ; s ezeknek a divatos német költőknek hatása lépten-nyomon felbukkan régebbi kísérleteiben. A magyarok közül Kazinczy Ferenc, Kis János, Szentjóni Szabó László és Pálóczi Horváth Ádám költeményeit olvasgatta. De midőn belemélyedt Virág Benedek és Horatius munkáiba, váratlan átalakuláson ment át. Magára eszmélt s az óklasszikai magyar költészet összes eddigi eredményeit lelkébe olvasztván, a tökély magas fokára fejlesztette a deákös irányú ódaköltést.

Az óklasszikai formájú ódának ő a legnagyobb mestere irodalmunkban. Nincs magyar költő, aki az antik lírai versformákban felül tudná haladni. Ódái-ban ragyogó képek és elragadó gondolatok váltogatják egymást. Strófáit lángoló hév és ritka nyelvi erő hatja át. Különösen hazafias ódái lepnek meg merész szárnyalásukkal és fényes dikciójukkal. Hogyne olvasták volna kortársai áhítatosan és megrendülve azt a kesergő szózatot és azokat a hatalmas intelmeket, melyeket a nagyerejű ősök korcs unokáihoz, *A magyarokhoz*, intézett :

Romlásnak indult hajdan erős magyar !
 Nem látod, Árpád vére miként fájul ?
 Nem látod a boszús egeknek
 Ostorait nyomorult hazádon ?

Nyolc századoknak vérzivatarja közt
 Rongált Budának tornyai állanak,
 Ámbár ezerszer vak tüzedben
 Véreidet, magadat tiportad.

Elszórja, hidd el, mostani veszni tért
 Erkölcsöd : undok vípera fajzatok
 Dulják fel a várt, mely sok ádáz
 Ostromokat mosolyogva nézett.

Nem ronthatott el tégedet egykoron
 A vad tatár khán xerxesi tábora,
 S világot ostromló töröknek
 Napkeletet leverő hatalma ;

Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő
 Századja s titkos gyilkosaid keze,
 A szent rokon vérben füresztő
 Visszavonás tüze közt megálltál :

Mert régi erkölcs, spártai férfikar
 Küzdött s vezérletlert fergetegid között,
 Birkózva győztél s Herculesként
 Érebuzogány rezegett kezeden.

Most lassu méreg, lassu halál emészt ;
 Nézd : a kevély tölgy, melyet az északi
 Szélvész le nem dönt, benne termő
 Férges erős gyökerét megőrlik,

S egy gyenge szélről földre terítették !
 Így minden ország támasza, talpköve
 A tiszta erkölcs, mely ha megvész,
 Róma ledől s rabigába görbed.

Mi a magyar most ? — Rút svabarita váz,
 Letépte fényes nemzeti bélyegét,
 S hazája feldult védfalából
 Rak palotát heverő helyének ;

Elődeinknek bajnoki köntösét
 S nyelvét megúnván, rút idegent cserélt ;
 A nemzet örlelkét tapodja ;
 Gyermeki báb puha szíve tárgya.

Oh ! más magyar kar mennyköve villogott
 Atilla véres harcai közt, midőn
 A fél világgal szembe szállott
 Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
 Szerzője Árpád, a Duna partjain,
 Oh, más magyarral verte vissza
 Nagy Hunyadink Mahomed hatalmát !

De jaj, csak így jár minden az ég alatt !
 Forgó viszonság járma alatt nyögünk,
 Tündér szerencsénk kénye hány-vet,
 Játszva emel s mosolyogva ver le.

Felforgat a nagy századok érekeze
 Mindent : ledől már a nemes Ilion,
 A büszke Karthago hatalma,
 Róma s erős Babylon leomlott.

Berzsenyi elkeseredve ostromozta a magyar nemesség elkorcsosodását, igaz örömmel ünnepelte nemzete derék férfiai s elszántan emelt szót a régi nemesi jogrend védelmére. Odaadó híve volt a magyar király személyének, lelkes szószólója a magyar nemesség előjogainak. Túlságosan konzervatív álláspontja nem egyszer szűk látókörűvé, sőt igazságtalanná tette azokkal szemben, kik a rendi alkotmány sáncain kívül estek. Szívből gyűlölte a nemesség kiváltságainak bírálóit. Fellobbant, ha a jobbagyság sanyarú helyzetét emlegették. Irtózott attól a gondolattól, hogy a földbirtokos nemesúr és a földművelő parasztember valamikor egy nagy nemzeti közösségbe olvadjon. A kiváltságos nemesi osztály lantosa volt s az ősi alkotmány rendíthetetlen híve.

Mint költő Horatius tanítványa. »Ő meg lön igézve Horác által — írja Erdélyi János — mint a mese hőse, ki a varázskörből nem szabadulhat. Hasonlókép beteljesedett rajta, mi néha álmunkban fog elő, hogy magunk lábán nem bírnunk járni, hanem röpdülni igen.« Tagadhatatlan, hogy legtöbb szép ódája Horatiusra emlékeztet. Gondolatai, képei, hasonlatai, verselése Róma nagy költőjének szebb darabjait visszhangozzák. Magyar vonatkozásokkal átszőtt ókori költemények ezek ; fájdalom, nagy részükben igazán csak magyar nyelvük miatt a mieink. Lapszámra lehetne idézni a párhuzamokat. Még legnemenzeties-

beknek látszó ódáiból is ki-kivillannak Horatius eszméi és költői ékítményei. Egészen beleélte magát az ókori világba. Akadnak strófái, melyek annyira tele vannak tűzdelve antik nevekkal, hogy megértésük még a képzetesebb klaszszikus filologusoknak is elég dolgot ad, pedig egy magyar költő elvégre is nem a latin-görög nyelvtudósok számára dolgozik. Ami helyén volt Augustus birodalmában Krisztus születése táján, nem felelt meg Szent István maradékai között ezernyolcszáz esztendő múlva. Ne gondoljuk, hogy Berzsenyi kortársai, ha tudtak is latinul, talán sokkal jobban ismerték az ókori világot mint a mai kor gyermekei. A művelt embereknek akkor is csak igen kis csoportja hatolt bele a régi Hellas és régi Róma szellemébe. Berzsenyi hitregetani vonatkozásait

Romlásra indult hajdan erős Magyar.
 Nem látod Arpad vére mikéint fújul?
 Nem látod a boszrus Egeknek,
 Horatius nyomára Haradon
 Nyolcszázadának vérzivatarja közt
 Rongált Budának torony állomak,
 Am bér eresszer val tüzében
 Versidet, megadat tiportad.

184. kép. Berzsenyi kézírata.

elejétől kezdve magyarázni kellett s még így is tetemes helye maradt homályban. Bizonyos, hogy ő nélkülözhetetlen szükségét érezte Horatius segítségének, de azért hiba volt teljesen elmerülni az ókori hősök neveinek tengerébe.

A kortársak jó ideig versenyezve magasztalták a költőt, aki somogy-megyei, niklai jóságán csendes visszavonulásban folytatta régi, megszokott életmódját. Körülbelül ezerkétszáz hold jó földje volt, gazdag baromállománya, értékes ménese, de azért szalmával fődött viskóban lakott s óvakodott minden fölösleges kiadástól. Nagyobb záporok idején az eső becsurgott szobájába. Ezért ismerősei gyakran megszólták: hasztalan, mert minden örömét vagyona gyarapításában lelte. Elvonultan élt nejével és gyermekeivel két kicsiny szobában. Felesége, az egyszerű, jámbor nő, aki férjhezmenetele idején mindössze tizen-négyesztendő volt, nem sokat adott a poézisre, sőt nem egyszer boszankodva szemlélte ura írogatását. Mivel Berzsenyi napközben örökösén jobbágysai után

látott s csak este ért rá, hogy egy-két óráig dolgozzék, a takarékos asszony panaszokban tört ki ellene, szemére hányva a gyertya haszontalan pocsékolását.

185. kép. Berzsenyi Dániel.

Jellemző kép az egyszerű erkölcsű, régi magyar nemesvilágból. A költő nyugodtan hallgatta a haragos családanya zúgolódását s csendes megelégedéssel írta tovább verseit.

Egyszer-egyszer felrándult a fővárosba. Kazinczy pesti barátai kitörő örömmel fogadták, de ő nem törődött a köréje sereglett vidám írókkal. Ujjongó tisztelői figyelmen kívül — akaratán kívül — érdekességgel viszonzta. »Ez az oly érdemes barátunk — írja Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencnek (1813.) — igen elszokott az emberekől és minden gyönyörűsége, amint szavából, viseletéből kitetszik, a magánosság. Az ő szép munkái és külsője között ég-föld a különbség.« Pesten egy zárkózott gazdaember benyomását tette. Feszesség, magatartása, szótlanság, közömbössége, falu-

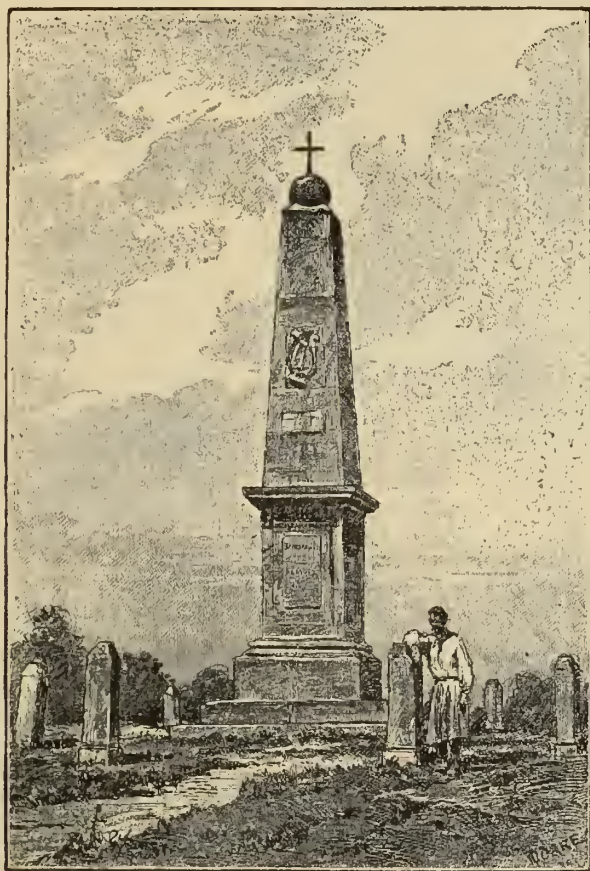
sias csiszolatlansága kellemetlenül hatottak barátaira.

Annál jobban dicsérték költeményeit. Azt vallották, amit Kazinczy: »Újabb poétáink között egy sincs, aki Berzsenyit utolérje«. Képzelték, hogy a maga értékére sokat adó költő kétségbeesését és felháborodását, midőn 1817-ben, a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, váratlanul megjelent Kölcsey Ferenc bírálata, mely itt-ott nagyon kesernyés észrevételeket tett az ünnepezt férfiú ódáira. Kölcsey elismerte, hogy Berzsenyi munkáinak fenségsége, kellemessége, erő, bájos ömlék és magasan szárnyaló költeményeiért örökösen élni fog nemzete emlékezetében, de egyúttal kiemelte, mennyire fel van virágozva stílusa s mennyire exaltáltak kifejezései. Csupa fantázia, csupa érzés, csupa ifjú lángolás s emellett az üres képek és értelmetlen szólamok raja. Érzelembőség és gondolatismétlések.

A kemény bírálat mód nélkül felbőszítette Berzsenyit. Irigylelkű támadást, oktalanság, lealacsonyítást látott Kölcsey cikkében. Úgy érezte, hogy meg van gyaláztatva az egész nemzet előtt. Elhidegülve fordult el eddigi irodalmi körétől s dúlt kedéllyel mélyedt az akkori ismertebb esztétikai munkák tanulmányozásába, hogy minél alaposabban felelhessen »ocsmány karakterű« bírálójának. Évek multak, míg észrevételeit — viszonzását — közzétette. (1825.) Több értekezésben iparkodott bizonyítani álláspontjának s költészete feltűnőbb sajátosságainak helyességét, anélkül azonban hogy Kölcseyt, aki ismételt felszólalt nézetei ellen, sikeresen tudta volna cáfolni. Az áldatlan irodalmi harcnak sűrű tartó, engesztelhetetlen harag lett a vége.

Berzsenyi 1836 február 24-én halt meg Niklán. Utolsó éveiben megvált az az öröme, hogy a M. Tud. Akadémia rendes tagja lett évi 300 forint tiszteletdíjjal. Megérte Széchenyi fellépését is. S bár ifjúkorától kezdve aggódva

szemlélt minden olyan törekvést, mely, ha csak közvetve is, a magyar nemesség évszázados kiváltságai ellen irányult, Széchenyi munkálkodásában örömét találta. Ha sejtette volna a váratlan gyorsasággal meginduló új mozgalom diadalra jutását! Ha tudta volna, hogy már két évtized múlva összeroskad az a sokszázados épület, melyet ő rendíthetetlennek s a világ végeig fenntartandónak ítélt: Magyarország nemesi alkotmánya!

186. kép. Berzsényi síremléke.

X. FEJEZET.

KÖLCSEY FERENC.

KAZINCZY törekvéseinek támogatói közül *Kölcsey Ferenc* szerzett legnagyobb érdemeket. A kitűnő író 1790 augusztus 8-án született a mai Szilágymegye egyik kis községében, Szödemeteren. Református hitű, ősi magyar földbirtokos nemes családból vette eredetét. Élete szomorúan indult. Szüleit korán elvesztette, félszemére megvakult, beteges volt s elhagyottnak érezte magát. Egy hűséges nőcseléd nevelte fel Debreczenben. A református kollégium tanulói közt nem akadt jó barát, a zajos iskolai élettel nem tudott megbékülni. Sokat olvasott: német, francia, latin, görög munkákat egyaránt. Korán összeköttetésbe lépett Kazinczy Ferencel s mikor a kollégiumi évfolyamok elvégzése után Pestre ment törvénygyakorlatra (1810.), ott is azokat kereste fel, akik Kazinczyt legjobban szerették: Horvát Istvánt, Vitkovics Mihályt és Szemere Pált — a széphalmi mester pesti triászát. Néhány év múlva távozott a fővárosból. Falusi gazda lett. A megélhetés gondjai visszaszorították nemesi birtokrészére, előbb a biharmegyei Álmosdra, majd a szatmármegyei Csekére. Éveken keresztül élt csendes elvonultságban. Csak költeményei, széptani dolgozatai és szigorú kritikái adták hírül a világnak, hogy becsvágygal és lankadatlanul dolgozik. Az akkori folyóiratok és évkönyvek — a Magyar Dámák Kalendárioma, Erdélyi Múzeum, Auróra, Szépliteraturai Ajándék, Hébe, Aspasia — sűrűn hozták kisebb-nagyobb dolgozatait. Mint műbíráló egyike lett a legrettegettebbeknek. A Tudományos Gyűjtemény köteteiben közzétett recenziói ellenségévé tették az íróvilág nagy részét; s csak költeményei szereztek néhány lelkes jó barátot író-művészetének.

Kölcsey mint költő a Kazinczy Ferencről kijelölt úton haladt. A széphalmi mesternek ő a legkiválóbb tanítványa. Tizenhétéves korában írta első levelét Széphalomra s ettől az évtől kezdve buzgó levelezője volt Kazinczynak. Neki mutatta be legelső versét, tanácsai szerint pótolta debreczeni tanulása hézagait. Költői hajlamai szintén a német klasszicizmus felé vonták. Az életet a bölcs szemével vizsgáló, tiszta életelveket hirdető, érzelmes, művelt író szólal meg munkáiban. Írói jelleme nemes összhangban állt egyéniségével. Egész éle-

tében a magyar nemzet ügyét szolgálta, az erkölcsi ideálokért buzgott rendületlenül.

Mint a németes iskola tagjai általában, a lírát ő is előszeretettel művelte. A nyugateurópai mértékes-rímes versalakokban szeretett megszólalni ; a Kazinczy kedvelte formákat használta elsősorban. Költeményeinek jelentékeny része német költők hatását tükrözi : a dalban Salis, Matthiesson és Goethe, a balladás versekben Bürger és Schiller befolyását.

Lírájának fő jellemvonása a merengő vágy, a nyugtalan kesergés, a búsongó álmodozás. »Nekem a sors csapongó fantáziával vérző keblet adott együtt ; — írta Kazinczynak 1813-ban — szenvedek én, mint senki itt körülöm nem szenved ; egy szó, egy tekintet, egy távol sejdítés lever engem, s nem sokára elemésztődöm én.« A világgal és magával egyaránt elégedetlen belső világa nem egyszer megkapó s eddig nem is hallott hangokat hallatott. Szerelmi dalai, bölcselő versei és hazafias költeményei forma és tartalom tekintetében a legkitünőbbek, miket a Kazinczy Ferenc nyomait követő németes irány nyújtott. A bús világnézetű költő panaszokban tört ki az emberi lét törpe-sége ellen : hiúságok hiúsága minden — *Vanitatum vanitas*.

187. kép. Kölcsy Ferenc.

Itt az írás, forgassátok
Érett ésszel józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon :
Mikép széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó,
Mind csak hiába való !

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perc-hozta tünemény ;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás s bolygó fény ;
A történet röpülése
Csak egy sóhajlás lengése ;
Pára minden pompa s ék :
Egy ezred egy buborék.

Sándor csillogó pályája
Nyúl vadászat, ózfutás ;

Etele duló csordája
Patkánycsoport, foltدارázs :
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási.
S waterlói diadal :
Mind csak kakasviadal.

A virtus nagy tüneményi
Góz, mit hagymáz lehele ;
A kebel lángéreményi
Vértolulás kínjele ;
A vég, melyet Sokrat ére,
Cátónak kihulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora
Egy bohóság lánc-sora.

És ti bölcssek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles ?
Mámor bírta koponyátok,
Plátó s Aristoteles.

Bölcsekedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

Demosthen dörgő nyelve
Szitkozódó halkufár ;
Xenophon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár ;
Pindar éji szárnyalása
Forróhideg dadogása ;
S Phidiás amit farag,
Berovátkolt kódaráb.

Mi az élet tűzfolyása ?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zugása ?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hű vezéri,
Hit s Remény a szűk pályán
Tarka párák s szívárvány.

Holdvilág csak boldogságunk,
Füst a balsors, mely elszáll,

Gyertyaláng egész világunk,
Egy fuvallat a halál.
Vársz hirt s halhatatlanságot ?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhull,
Még egy perccel éli tul.

Hát ne gondolj a világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hirt s életet.
Légy mint szikla rendületlen,
Tompá, nyúgodt, érezetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútnek húnyj szemet.

Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor Szerencse :
Sem nem rossz az, sem nem jó :
Mind csak hiába való.

A keserű humor e nemes termésén kívül még ma is meglepik az olvasót azok a búsongó szerelmi dalok, melyek a formának és tartalomnak, a hangulatnak és kifejezésnek a maguk korában ritka összhangját mutatják. Milyen művészi alkotás például a *Hervadsz* című kis dal :

Hervadsz, hervadsz
Szerelem rózsája,
Isten hozzád
Keblem hű lánykája !
Omlik a hab,
Omlik könyhullásom :
Kél a szellő
S költi sóhajtásom.

Parton a hab,
Bút mos könyhullásod ;
Enyh a szellő
S enyhül sóhajtásod ;

Hagy hervadjon
Szerelem rózsája,
Nyíl hajnalkor
Remény violája.

Hervadsz, hervadsz
Szerelem rózsája !
Nem kell nekem
Remény violája ;
Ujjaim csak
Nefelettsed szednek,
Bús estvéjén
Bús emlékezetnek.

Az érzelmes költő boldogabb világ után vágyódott. A szenvedély tűzét sóvárgó olvadozással pótolta : »Sírni, sírni, sírni, mint nem sírt senki még az elsülyedt boldogság után.« Fájdalma olykor szinte megrendítően nyilatkozott meg egyik-másik hazafias költeményében. Berzsenyi is megsiratta a romlásnak induló magyart, de Kölcsey előtt a haza pusztulásának sokkal ijesztőbb képei vonultak fel. *Zrínyi dalában* hiába keresi azt a hont, melynek szent földére Árpád vére csorga ; hiába keresi a bérceket, várat, melynek sáncait Szondi védte ; hiába keresi a népet, melynek hervadatlan volt szép ifjúsága.

Nyögve töl az loki szellem,
 Babilonillel szárnyain;
 Esoluahom hang száll a part mellett
 Csörgő víznek habjain.
 Csillag és hold a víz tükrében,
 Tölöl endő parja mentében,
 Babilon szár vörse hang,
 Philomela köztöl seug.

Csattogó báj hangorakti,
 Minz érethab, önteder,
 Lengen minden gondolatja
 Lággy érzében sülyeder.
 Kéven habrik, minz az ének,
 I' Cséppje kö szemen, könyvénél
 Vizen, parvon, endőn töl
 Szerelemen tángyén hűt.

Eg' oh várovd' pompáján
 Merre vont a' mestreség?
 Leng egy csillag nyugos' sáján,
 Melly ott virevásban ég.
 Csillagai a szerelemnek,
 Habja mérs daga seblennel?
 Horrad mérs gyúja ily erő?
 Idreved' táin töled jó"!!

Vándor, állj meg! Korcs volt anyja vére,
 Más faj állott a kihúnyt helyére,
 Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
 A dicső nép, mely tanult izzadni,
 S izzadás közt hősi bért aratni,
 Névben él csak, többé nincs jelen.

Zrínyi második énekében hasonló, de még kétségbeesettebb jóslásokat hallunk. A haza gyáva fajt szült, s a gyáva faj sírba jut.

És más hon áll a négy folyam partjára,
 Más szózat és más keblű nép;
 S szebb arcot ölt e föld kies határa,
 Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

De ugyanez a költő írta meg a magyarok nemzeti *Himnuszát*, az örökéletű költemények egyikét, melyben hangot adott csüggedt kora minden fájdalmának és reményének. (1823.) Ez a magasröptű verses imádság a vallásosság és hazaszeretet fenséges harmóniáját mutatja. A mélabús hazaszeretet e legszebb emlékével csak a »Hazádnak rendületlenül« megragadó strófái versenyezhetnek.

A magyar műballada fejlődése szintén sokat köszön Kölcseynek. Elődei és kortársai aránylag ritkán írtak rövidebb elbeszélő költeményeket s még a műfordítók is idegenkedtek a kisebb méretű verses elbeszélésektől. A románc-félék készítése súlyos feladatnak látszott. Ezzel szemben Kölcseyt borús gondolatai, levert kedélyállapota s a sejtelmesben való gyönyörködése korán átvették az epikai dalhoz. A magyar műballada-írók sorát ő nyitotta meg 1814-ben *Róza* című, ma már alig ismert balladájával:

»Kéred, bajnok, hű szerelmem,
 Kéred jobbomat,
 Kell-e szívemben viselnem
 Majd úgy arcodat?
 Bajnok, Róza kebelében,
 Nincsen hézak már,
 Kinek olvadt szerelmében
 Rá síron túl vár.«

Hallja Forgács gyötrellemmel,
 S kínról kírra dűl,
 »El, el, innen keservemmel« —
 Szól és lóra ül.
 »Látni, látni, messze, messze
 Pogány táborát,
 Hogy keverje, hogy feressze,
 Véremben nyilát« —

»Vérző szívnek, mély sebeknek
 Orvos a halál,
 András, hol zászlóid lengnek,
 Sorsom rátalál« —
 S téren, völgyben, kősziklákon,
 S tenger habjain,
 Rengetegben s vad pusztákon
 Fut szél szárnyain.

Küzd a bajnok a csatában,
 S kardra kard felé;
 Elhunyt élte hajnalában,
 Szűk sír fogta bé.
 Ó, de lelkét nem tarthatja
 Földi zár s fedél,
 Nyitva égnek boltozatja
 S lángszárnyakra kél.

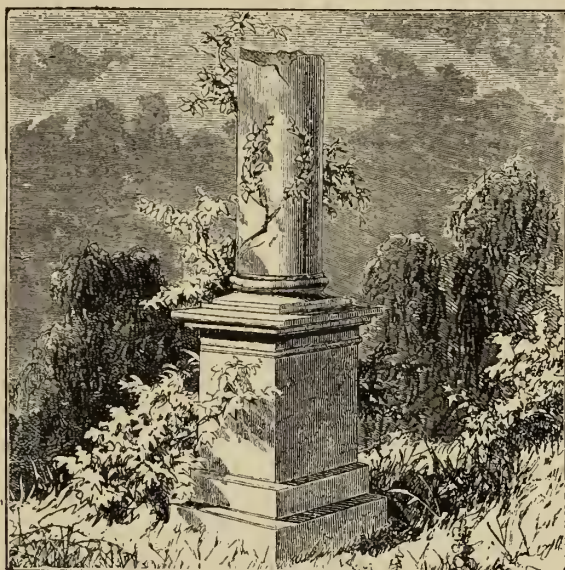
És keletről el nyugotra
 Röpül mint orkán,
 Néz tengerre, néz partokra
 Messze pályáján.
 Egy pillantat, és az égen
 Még csapongva száll,
 Más pillantat, s egy térségen
 Már honában áll.

Róza nyugszik a ligetben,
 S álma sergivel,
 Vékony égi leplezetben
 Tűn a lélek fel.
 Csüggedt arcnak halaványa,
 S véres kebele,
 S régi kellem maradványa
 Tűntek fel vele.

«Róza, Róza, kebeledben
Nem volt hézak már,
Az, ki olvadt szerelmedben,
Rád síron túl vár» —
Mint szélzúgás s tündérének
Zengtek szavai;
Róza reszket s eltűnének
Vészes álmai.

Búsan ül a szép leányka,
S ébren álmodoz;
Hervad, ah, a szép leányka
Sír lakóihoz!
Mely felé zúg minden szellem,
Halál szelleme;
Rózsaszép kor s égi kellem
Hálnak el vele.

Kár, hogy műballadánk nem a magyar népköltészet talajából nőtt ki. De ki merete volna méltányolni ebben az időben a magyar parasztok elbeszélő költészetét? Legjelesebb íróink is a külföldi minták után igazodtak, s még jó, ha kölcsönzött formáikat némi eredeti tartalommal töltötték ki.

189. kép. Kölcsey síremléke.

Kölcsey nagyon szerette Bürger, Goethe és Schiller balladáit s legszebb darabjaik hatása alatt fogott a maga balladáinak kidolgozásához. Balladaszerű és románcos költeményei — így a Róza, Szép Lenka, Vérményegző, Dobozi, Endymion, Vándor, Remete, Éji Temetés — hangulatra, tárgyra és kidolgozásra nézve a német költészet erős befolyását éreztetik. Ugyyszólván egyetlen motívumuk a szerelem. Epedő vágyakról, édesbús érzelmekről, sejtelmes ábrándokról hallunk; a táj, hol a történetek lefolynak, majd holdsugaras, majd ködbe burkolt; maguk az események titokzatosak, megdöbbentők, rémesek. Meséjük nagyon egyszerű. Egy-egy helyzetkép némi elbeszélő elemekkel élénkítve. A Rózában, az első magyar műballadában, mely Schiller *Der Ritter von Toggenburg*-jára emlékeztet, a bús leányka visszautasítja Forgács szerelmét, mire az ifjú harcba megy, elesik s utána a leányka is meghal: mindössze ennyi a tartalom. Az érzelmes Szép Lenkában a szerelmes leány át akar csolnakázni kedveséhez, de a vihar megsemmisíti, mire kedvese a vízbe öli magát. Csupa

szentimentalizmus és romantika. Még a Doboziban is inkább csak a versforma láttatja a drámai gyorsaságot. Az elbeszélő részek széthullanak a lírai betoldások következtében. A költő technikai készsége meglehetősen fogyatékos. A mérték és rím nyüge sok helyen zavarossá teszi nyelvének és gondolatainak átlátszóságát.

Az 1825. évvel kezdődő reform-országgyűlések kiragadták Kölcseyt csekei magányából. Megyéjének egyik vezető embere, a szabadelvű törekvések odaadó harcosa lett. Szatmármegye az 1832-ben kezdődő országgyűlésre őt választotta meg követévé s a jeles szónoki készséggel rendelkező politikus csakhamar kitűnt a reformpárt tagjai között. S midőn később, a megyéjében felülkerekedő konzervatív nemesek mesterkedése következtében, vissza kellett vonulnia Pozsonyból Csekére és Nagykárolyba, akkor is hűséges támogatója maradt a haladó irányzatnak. Utolsó nagy munkája, a hűtlenségi pörrel megtámadott Wesselényi Miklós védelme, az egész ország figyelmét reá fordította. E munkája közben halt meg 1838 augusztus 24-én, negyvennyolc éves korában.

Pályája második felét szónoki diadalai teszik fényessé. Mint politikai és mint akadémiai szónok egyaránt kimagaslik. Beszédeinek tartalmi mélységével, kidolgozásuk szokatlan gondosságával s előadásuk nemes művészetével egyaránt elragadta hallgatóit. Szónoki pályájára olyan gonddal készült, hogy pusztán stílusának gyakorlása céljából is írt néhány igen értékes szónoki művet. (Védelem P. I. számára, Mohács, Parainesis.) Akadémiai emlékbeszédeit évtizedekig mintáknak tekintették s báró Eötvös József fellépéséig nem is volt akadémiai szónok, aki vele e téren versenyezhetett volna. (Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc és Berzsenyi Dániel felett.) Az újabb magyar szónoklatot tulajdonképpen ő alapította meg. A magyar próza új szint, szokatlan ragyogást kapott beszédeiben, melyek a művészi szerkezetnek, a nemes erkölcsi eszmék felsorakoztatásának és a stíl választékosságának igazi remekei. Hogy milyen megragadóan tudott beszélni, mutatja országgyűlési búcsuszónoklata, melynek hatása alatt az egybegyűlt követek aznapra felfüggesztették tanácskozásaikat s az országgyűlési ifjúság meggyászolta távozását.

A magyar dramaturgia szintén sokat köszön munkásságának. Azok, akik már előtte megpróbálkoztak drámai fejtegetésekkel, nagyobbára hiányos elméleti képzettséggel fogtak feladatukhoz. Kazinczy Ferenc sem titkolta, hogy ezen a téren meglehetősen gyöngé készülségű, s ha mégis unszolták véleményadásra, a jambusok boncolgatásával tért ki az elméleti fejtegetések terhe alól. Kölcseynek az az értekezése, melyet Körner Zrínyijéről írt, hosszú ideig büszkesége volt a magyar dramaturgiának. A maga nemében csakugyan elsőrangú munka. Körner Zrínyijét Szemere Pál fordította magyarra s az akkori olvasóközönség és színházlátogatók lelkesedéssel üdvözlötték a darabot. Kölcsey a közvéleménnyel szemben bebizonyította, hogy a híres dráma tulajdonképpen nem nagy értékű alkotás. Zrínyi minden, csak nem magyar; társai sem a XVI. századba való leventék. A nemzeti és korfestő vonások teljes hiánya mellett egyéb hibák is vannak a darabban. Körner epikai tárgyat dolgozott fel drámai alakban és sem drámai cselekvényt, sem drámai jellemeket nem alkotott. Nincs is a darabban drámai fejlődés: Sziget hősei már az első felvonásban is meg

akarnak halni, ugyanezt akarják a második, harmadik és negyedik felvonáson át egészen az ötödik felvonásig, amikor végtére elérik céljukat. A jelenetek meg vannak tűzdelve szentimentális ömledezésekkel, érzékeny családi és szerelmi jelenetekkel, üres szavatokkal és virágos beszéddel.

190. kép. Kölcsey szobra.

A magyar írók közül feltűnő szigorúsággal bírálta Berzsenyi Dánielt és Csokonai Vitéz Mihályt. Ezek a kritikái nagyon népszerűtlenné tették a szép-írók között, mert igen sokan úgy gondolkodtak mint Berzsenyi, ki pusztá okvetetlenkedést és alacsonylelkű irigységet látott recenzióiban. *Berzsenyi Dániel*, Kölcsey szerint, csupa fantázia és ifjú erő; görög mértékű versei tagadhatatlanul gyönyörű hangzásuak s még gyöngébb költeményei is olyanok,

hogy az olvasó elragadtatással mélyedhet beléjük : mindazonáltal Berzsenyinek, egyik-másik darabjában, vannak olyan szembeszökő hibái is, amelyek kezdő költőknél fordulnak elő. Nála a könnyűség hamar gondatlanságot szül, a nagy erő durvaságot, a fenség dagályt. Gondolatokban és érzésekben már kimerítettnek látszik ; episztolái jambusos deklamációk ; provincializmusai furcsán hatnak. Még keményebb hangú *Csokonai Vitéz Mihály*ról írt bírálata. Kevés dicséretet mondott, annál több kifogást. Úgy látta, hogy Csokonai legtöbb munkájában nem is eredeti szellem, csak Bürger gyöngé utánzója, akit Kisfaludy Sándor, Dayka Gábor és Virág Benedek messze felülhaladnak. Egyedül komikai ere érdemel különösebb figyelmet ; de a Dorottya, melyből ez az erő legjobban kitetszik, még sem becses munka, csak halovány, durva mása Pope angol költő Elrablott Hajfűrtjének ; a Békaegérharc pedig megbotránkoztatóan alantjáró. Csokonai, Kölcsey szerint, a póriasság felé hajlik, ízlése fejletlen, indulatai zabolátlanok ; csak népdalai számíthatnak igazi elismerésre. — E bírálaton, mely nagy vihart támasztott Csokonai tisztelőinek seregében, erősen érzik Schiller Bürger-recenziójának hatása. Szempontokat, gondolatokat innen kölcsönzött. Helytelen következtetései is főleg ide vezethetők vissza. De ha tévedett is Csokonai értékelésében, ha sok kérdést elintézetlenül hagyott is, ha általában a hibákat szívesebben fedezte is fel mint a költői szépségeket : kritikai munkálkodása első példa a szélesebb látókörű, finomabb ízlésű, szigorú bírálatra s, mint ilyen, örök emlékü a magyar kritika történetében.

VI. RÉSZ.

A XIX. SZÁZAD MAGYAR IRODALMA
SZÉCHENYI FELLÉPÉSÉTŐL A KIEGYEZÉSIG.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

(Amerling Frigyes bécsi festőnek az Akadémia számára készített festménye után.)

I. FEJEZET.

SZÉCHENYI ÉS KORA.

A FÉLSZÁZAD, mely a magyar irodalomban Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig terjed s irodalmunknak újabb korát alkotja, fölér egy új honfoglalás dicsőségével. Százados mulasztásokat kell helyre-pótolnia a századokon keresztül bénaságra kárhoztatott magyarnak. Minden tengett, minden poshadt. A közszellemnek oly félelmes aléltsága volt mindenütt észlelhető, hogy szinte lehetetlenségnek tetszett a fölocsudás ebből az iszonyú lethargiából. Egykorú írók vallomásai szerint: oly idők voltak ezek, midőn a rosszak bátran követhettek el minden gonoszságot s a jók jóformán nem tehettek semmi jót. A nemzet szomorú kicsinységek közt forogván, semmi nagyobbra nem törekedhetett. A hatalom roppant súlya letördelte vágyai és akarata szárnyait s a félelem, mely minden nagynak és felségesnek születését akadályozza, csak földszint másztatta a lélek tehetségeit.

A bécsi nemzetellenes kormány valóban minden lehetőit elkövetett arra, hogy a magyar nemzetet, anyagi értelemben, végképp talpa alá szegje és politikai értelemben végképp megsemmisítse. Egy óriási parforce-vadászat volt ez, melyben a nemes vad — az agyonmarcangolt magyar — ezer sebtől vérzett s végül aléltan leroskadtt. A művelt világ haladásától messze elmaradva, nemzeti voltából és erejéből teljesen kiforgatva, jogaiban és szabadságában megcsúfolva, avult és fenntartó erő nélküli intézményei közepett nyomorún vérzett és tehetetlenül. Mentővárnak jóformán csak az irodalom maradt, — de boldog Isten! minő irodalom! Tehetett-e mást, mint dadoghatott az a nyelv, melyet az előkelők megvetettek, a nemesség nem használt s maguknak az íróknak legnagyobb része is csak félve és tapogatózva kezelt. Az úgynevezett műveltebb és tanultabb körökben (mily bitang és hazafiatlan ez a két szó azokban az időkben!) a latin, francia meg a német beszéd járta.

Valóban, nem lehet ezt a kort eléggé sötéten színezní. Mindenki belenyugodott a közéletnek ebbe a sivárságába; senki sem hitt jobb napokban. Itt-ott fölhangzottak ugyan a meddő panaszok, itt-ott búslakodtak és elméláztak az emberek, de mindez nem változtatott semmit a dolgok folyásán. Sohasem volt alkalmasabb idő arra, hogy odafent Bécsben, ahol az alkotmányos Magyar-

ország beolvasztásának gondolatáról egyáltalán nem tudtak lemondani, mindent megpróbáljanak és mindent merjenek.

És mertek is. Úgy látszott, többé nem kellett félni semmitől. A koronákat ingató forradalmak, az európai népháborúk lezajlottak; a reakció mindenütt diadalát ünnepelte. Metternich összeszorító, fojtogató és erkölcstelen politikájának többé semmi sem állott útjában. A szabad társulást, szabad szót és gondolatot kémek és könyvvizsgálók nyomták el; az alkotmányos jogokat gyűlölködő erőszak tette tönkre, — a vagyont mesterségesen előidézett devalvációk. Mi kellett még egyéb, mint hogy vakmerőn elszánják magukat a végsőre is: hogy az országgyűlés hozzájárulása nélkül, udvari parancsal, szedjék be az önkényüleg fölemelt adót s szedjék az újoncokat?

A nemzeti sülyedés e mélységei felett komor gondolatokba és sötét látományokba merülve állt egy ismeretlen fiatal ember: gróf *Széchenyi István*. (1791—1860.) Hangulataira és érzelmeire költő, a szó legjava értelmében; akaratára nézve maga a törhetetlen elszántság: újjá akarja alkotni pusztuló hazáját; — egészében véve pedig a magáról megfélemlített nemzet eleven lelkiismerete, sőt Kossuth jellemző szavai szerint »korának nyelve lett«. Igen. Ez a nagy és büszke szellem, mintha merész és rengetegekbe vesző útjait a Gondviselés jelölte volna ki, maga szenvedte át nemzete minden nyomoruságát, de ugyanakkor, felséges vízióiban, átérezte annak minden erejét is. Az előkelően tétlen élet s az erkölcsi léhaságok útjáról — lelkében végtelen ürt érezvén — hamar letért s a nagy elhatározások himnuszával fordult Istenéhez: »Hatalmas bírása a Földnek, a megfoghatatlan mindenségnek, aki előtt bámulattal és imádással leborulok és csak gyöngeségemnek, aggódva dobogó szívemnek vagyok tudatában: hagyj az erény, a tökéletesedés felé jutnom! Add nekem a benső vigaszt és a lélek csöndes békéjét, mely nélkül az ember a te szemlélésedben nem élhet, erősítsd meg gondolkozótehetségemet, hogy tiszta képzelőerő által hozzád fölemelkedjem, jóságodat és nagyságodat megismerjem és létemnek indokát felfogjam. Tisztítsd kedélyemet előítéletektől és töltsd meg szívemet határtalan odaadással és szeretettel az összes emberiség iránt! Vonj te magad fátyolt lefolyt életemre s hagyj kalandjaimból, hibáimból és vétkeimből tisztulva új életet kezdenem!« Hát imádkozott-e ember valaha meghatóbban? Szinte ideges, emésztő lázzal fordult nem ismert, csak sejtett hivatásának ideáljaihoz. Szívét mélységes fájdalmak szaggatták, agyát égető kételyek dúlták, — sokáig tusakodott, tétovázott, de mindig figyelt. A gondolatok és eszmék világánál kereste az igazság ösvényét s lelkével ráhajolt a mélységekre, melyek a jövőt takarták. Hallgatódzott. Hátha ott, valahol az árnyban, az ismeretlenben, a biztató életnek valamely zaját hallaná!

És meghallotta. Úgy rémlett, mintha a történeti szellem, a vérig sebzett nemzeti önérzet megmozdult volna az emberekben. Tolongás támadt. Eleinte csak a nemesi udvarházakban, keresztelők, lakodalmak alkalmával, majd a vásárokon, azután a vármegyegyűléseken, végül az egész országban. Metternich önkényes katonaaállításai és adószedési rendeletei megtették a maguk hatását. Hazafias szózatok hangzottak el. Lelkes jelenetek játszódtak le mindenfelé a zöld asztaloknál. Tizenöt megye bátran és határozottan elleneszegült az alkot-

mánytipró merényleteknek és törvénytelenéseknek. S hiába akarta a bécsi kormány hűtlenségi perbe fogatni őket. A királyi ügyigazgató, kinek becsületes magyar neve *Németh* volt, nem talált olyan paragrafust, melynek alapján elítélhette volna a törvényes lázadókat. Felküldte hát a felsőbb parancsra mégis elkészített períratokat úgy, hogy az idézendő törvénycikkek helyét üresen hagyta. S mikor ezért Ferenc, magyar király, aki különben magyarul egy szót sem tudott, ad adiendum verbum regium maga elé idéztette, a fejedelmi dorgálásra nyugodt lelkiismerettel válaszolta: »Tudom, hogy felséged kezében van az életem, de hazám joga s királyom becsülete drágább előttem az életnél«.

Ez az idők jele volt. Az emberek a rendkívüli nyomás következtében elvesztették türelmüket. A letépert óriás megmozdult s kényelmetlen helyzetében az — öklei után nézett. Többé nem zokszó sírt fel ajkán, hanem a harag hangjai. Hát ezt kapjuk hűségünkért, áldozatainkért? . . . Ugyanekkor valami más zaj

191. kép. Széchenyi-kastély Czenken.

is volt hallható, mely bátorítólag vegyült a politikai élet küzdelmeibe. Az irodalom egy-egy kiváló jelese mélyen átérezte kora nyomorúságait s érces, erős hangokban fejezte ki a közérzést. Berzsenyinél »vértorral« akar új világot alkotni Szilágyi haragja; Kölcsey lantján egy csodaszép Himnuszban nemzeti imává lágyul a honfibu s több költőnk — közöttük a dicső Vörösmarty — lelkes hexaméterekben robogtatja fel a hajdani nagyság diadalmas hőseit.

Széchenyi nagy lelke jól hallotta ez örömdetes hangokat, az álmaiból bontakozó nemzet szíve dobogását, s a magával vívott harcokban megedződve, mély és hatalmas tekintetét az égről a földre vetve, egész életét, élete minden gondolatát nemzete dicsőségének áldozva, szakadékok és mélységek között megindult az ismeretlen jövődők felé. Töretlen, vad utakon, ormótlan sziklatömbökön így haladna egy rengeteg arányú, tömérdek lelkű hős, — maga is csoda a csodák között. Lépteitől döng a honi föld, alakjának körvonalai visszaverődnek a hajnalodó felhőkről.

Jól tudta, hogy mindaz amit akar nem történhetik meg egyszerre, sőt lassan fog megtörténni. De meg fog történni. Bízott Istenében és magában. Mentől nagyobb s leküzdhetetlennek látszóbb akadályok torlódtak eléje: annál inkább

nőtt szívében a tettvágy s agyában a dac: hogy megbirkózzék minden nehézséggel. Utazásai egyikéből visszatérve, borzadozva látta, hogy honfitársai mily ifjak a tapasztalás s mily vének az energia tekintetében. Gyengék, tudatlanok, sőt rosszak, s ami még rosszabb: úgy rémlett, sejtelmük sincs erről az elaljasodásról. »Ezeket a dicsőség útjára vezetni szinte lehetetlenség!« kiált fel keserűen, de már a másik pillanatban birkózik a — lehetetlenségekkel. Fölsiet a végre összehívott pozsonyi országgyűlésre (1825.) s midőn ott — a követek kerületi ülésén — épp egy fölállítandó magyar nemzeti akadémia tervéről folyt a beszéd, föláll s mint a tettek politikájának embere, csak ennyit mond: »Nekem ugyan e helyen szavam nincs, de ha oly intézet állíttatik, mely a magyar nyelvet kifejti s azzal segíti nemzetünk magyarrá tételeét: birtokaim egy esztendei jövedelmét áldozom reá«. S ettől a perctől fogva ott van mindenütt, ahol cselekedni s dolgozni kell. Tizenhatszor fordul meg Angliában, a világipar és a politikai szabadság nagy iskolájában, s mint nemzetének csakugyan első napszámosa: garmadával hordja haza tapasztalata kincseit, az életrevaló és gyakorlati ideákat. Forradalmat idéz elő az eszmékben, intézményekben, közszellemben — a gazdaság, ipar, vállalkozások, közlekedés — az anyagi és erkölcsi fejlődés minden terén. Teremtő szavára új világ épül a régi romokon, megdől az ősiség, lehull a jobbágyság lánc; a központban s országszerte szellemi gyülekezőhelyek támadnak. Meghonosítja a lóversenyt, megélénkíti a sport minden nemét, — megteremti a magyar társaságot. Közjognak, egyháznak nem vetődik fel oly kérdése, mely első harcosai közt őt ne találja. Mindenhez hozzászól. Nincs az ő számára nagy és nincs kicsiny. Ma azt vitatja, hogy Magyarország és Ausztria vegyesházassága mégsem megvetendő viszony, holnap meg arról beszél: mily illetlen az utazóknak a gőzös fedélzetére pökni, holott ép úgy pökhetnének a Dunába. Ma a konzervatívok, holnap a szabadelvűek, azután az ultrák közt hirdeti elveit. Oly kápráztató mozgékonyság, hogy szinte zavarának látszik.

De, mint egyik nagy kortársa, b. Kemény Zsigmond, mondja róla: »ki Széchenyi szellemét par force az egyes tények mezején akarja utólni, úgy jár, mint Szicilia némely kies vidékein a kopók: — elveszti a vad nyomát a virágillat miatt«. Az ő szétáradó, ezer alakú tevékenysége, ez a sok egymást keresztező szövevényes út kivétel nélkül mind egyetlen központi eszméhez, egyetlen igazán nagy célhoz vezet: dologra fogni a »rozsdáiban elsüllyedt« magyart s szellemét kifényesíteni a dicsőséges munka barázdáiban. Végső elemzésében egy felséges, valóban lángelméhez méltó szerep: megmenteni a magyar fajt az emberiség számára s fölemelni szégyene szennyéből a művelt népek sorába. Ime az ő szent hivatása, az ő dicső küldetése, az ő nagy álma, hite és ereje.

Gyakran gondol egy jelenetre. A Pest alatti ronda Dunaparton nagy búzás hajót vontatnak a hosszú sorban befogott lovak. Éktelen kiabálás közt ütlegetik őket előre. Szegény párák! Minden erőlködésük mellett is alig tudnak megküzdeni a folyam sodrával, mely vissza-visszarántja őket. Ugyanekkor az otromba gabonás hajó mellett büszkén halad el egy karcsú gőzös, a maga alapította gőzhajótársaság hajóiból. Minő ellentét! Az az idétlen jármű ma is csak olyan mint amilyenen egykor a keresztshadak szereit szállították. Hogy küzd a hajcsárok lármája, az ostorok pattogása, az igába fogott gebék erőlködése és nyögése közt!

Mennyi zaj, mily rendetlenség, szenvedés s minő csekély eredmény! — Nem a Verböczy Magyarországa ez? S az a másik, ész és tudomány pompás alkotása, a kapitány egy szavára, a gépész egy érintésére mily diadalmasan szeli a hullámokat! Nem a modern állam jelképe ez? Nem ilyenné kell tenni az új Magyarországot?

Főmunkái, az egy-
mást gyorsan követő
Hitel, Világ, Stadium,
együttesen adják meg re-
formtörekvéseinek hatal-
mas, mindent felölelő
programját. — Egekbe
nyúló hármas piramid —
zengi róluk Arany. S va-
lóban óriási távlatot nyit-
nak a nemzet előtt, ren-
geteg körképben tárják
elébe jövődjé panorá-
máját: a nagy, erős és
boldog Magyarországot.
Reményt keltenek, önbi-
zalmat, hitet ébresztenek
s munkára serkentenek
mindenkit. Könyvek, me-
lyekben a holt betűk ele-
ven, élő tényekké válnak
s az álmok a valóság me-
zébe kezdenek öltözni.
Világosság, mely boldo-
gulásra és halhatatlan-
ságra vezető utakra hinti
fényét. Őrszemek, melyek
könnyesen és tündök-
lőn virrasztanak az egész
nemzet fölött s mindig
előre néznek. Vakmerőn
ragyogó, szabálytalanul
nagyszerű általánossá-
gok, melyeknek színes és fénylő árjába szinte belefulladásnak a részletek.

Lángelméjű szövevények, melyeknek útvesztőiben csak ő tud eligazodni, fennem hirdetvén: »Most van idő csodát mívelni, most vagy soha!« S íme, varázsszavára virulásnak indul a sivatag, villámló tekintetétől fölgyullad a sötétség. A modern Magyarország ez új hármas könyvében: ott lángol az ő

H I T E L.

I R T A

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

P E S T E N

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTVÁN'
KÖNYVNYOMTATÓ - INTÉZETÉBEN.

1 8 3 0.

192. kép. A Hitel címlapja.

teremtő lelke igazán, abban hangzik el ezernyi mondanivalója, melyek ezernyi tettek rugói lesznek.

S mindazt amit szükségesnek és jónak talál elmondani, nem futólag, célratörő apró mondatokban, de szinte áradozva, terjengőn mondja el. Nem ér rá röviden írni. E korszakalkotó iratokat külsőleg széles és nagy vonalakban ömlő, rohanó és gyakran kicsapkodó stíl jellemzi, mintha írójuk vívódó lelkének, teremtő és döntő gondolatainak erős nyomása hullámoztatná. Valóban, az is hullámoztatja. És mindazok, kiket eszméivel tevékenységre, nagy példájával harcra lelkesít — elsősorban az írók — kisebb vagy nagyobb körben, tudatosan vagy öntudatlanul, ebben vagy abban az irányban — mind az ő eszményeit szolgálják. Táborrá verődnek körülötte a hívek, a jók, az igazak. Lelkes és roppant dandárok gyülekeznek zászlója alá s vezérlete alatt megkezdí hódító hadjáratát a — reform.

És aki táborába szegődött: önzést, kicsinyességet, személyes hiúságot nem hozott a harcba. Ugyanaz az erős és öntudatos fajszeretet jellemzi valamennyit a közérdek szolgálatában, ami vezérüket. Csak a gyöngé szereti önmagát, míg az erős egész nemzeteket hordoz szívében, mondta Széchenyi s ez a jelmondat vezette minden alkotásában. Miért fájt neki a földműves nyomorúsága, a kultura szegénysége, a sok érvényesülni nem tudó tehetség? Miért volt reformer társadalomban, művelődésben, technikai haladás terén? Mert szemeit a nemzet elhagyatottságának könnyei fátyolozták, szívében az ország fájdalomát hordozta, átértett, átszenvedett mindent s altruizmusával igyekezett helyrehozni az előbbi korok önző gazdálkodását.

A Széchenyi altruizmusa mély, lélekben gyökerező s minden tetteben megnyilvánuló. Nem az idők folyamán, nem kételyek és fájdalmas tapasztalatok után kristályosodik ki benne: pályája kezdetén él már lelkében s nem kísérlője, de szülőanyja cselekedeteinek. Nem alkotásaiból következtetjük altruizmusát, a közjó szeretete serkenté munkára.

Mint fiatal és vakmerő katona, mikor a svéd trónörököszt rábírlja Napoleon ellen az előnyomulásra, »csak a fejét kockáztatja, amit azonban a közjóért sohasem sajnál«. Erőltetett küldönclovaglásában összes lovai lesántulnak, de szívesen feláldozza nemcsak lovait, saját csontjait is, csak a hazának és királynak javára szolgáljon. S ugyanez az altruista érzés fogja el, mikor leteszi a kardot és saját kényelmét áldozza fel az Akadémia megalapításának; ugyanaz az altruizmus szabadítja fel a jobbágyot, s végigtekintve minden tettén, írásán és alkotásán, mindig és mindenütt a nemzet számára gondolkodik, izgat, tervez és épít.

A szenvedély, mely elfogja az alkotás hevében, nem a pusztá teremtés vagy új diadalok utáni vágy, de a való élet kiáltó szegénységének és mindig a más bajának fölsegítése. Még az ünnepeztetéstől is fél, mert más hiúságának megsértését látja benne. Berzsenyi egyik dicsőítő ódáját, melyben az többek közt lóversenyi győzelmét is említi, nem helyesli; mert egy ember győzelmének dicsőítése irigységet kelt a többiben s ezzel ártalmára lehet a közügynek.

Csak a jövőhöz ragaszkodik önző rajongással. A jövő, a nemzet jövője az ő munkája és dicsősége lesz! E tekintetben volt annyira önző, hogy azt nem akarta feláldozni tisztán a multak kegyeletének. Mi így ítérlhetünk már, ő soha nem kérkedett vele; de mikor a jövő alapjait rakta le: félrelökte a mult kultuszát s szinte

haraggal nézte az eltűnt századok diesőítését. Amily tisztelettel ápolja a nemzeti sajátságok minél tisztább fenntartását, annyira szédíti századának haladása, annyira igyekszik letördelni a középkor szűk korlátait. A gúny, amellyel a multak elmaradottságát ostorozza, a je'en sivárságát tárja fel : hogy még mindig nem vagyunk ott, ahol kellene lennünk.

A mult önző követelése, hogy hőseit zengjék, a jelen önző kívánsága, hogy minden kis előrehaladást dicsőítsenek : némulni kezd ennek a jövőnek a munkazájában. Olyannak álmódja azt, hogy mindenki felismerje bármily parányi tehetségének is azt az egyetlen előnyét a többi felett, melyet a közjó javára áldozhat. Egyedül rakja le a köz számára a hatalmas alapokat, de építés, fejlődés közben mind többen és többen gyűlnek köréje és a jövő nemzedék, ha minden embere csak egy-egy téglát hord is az épülethez : bizonynal boldogulni fog.

Akik itt egyenkint, vagy csoportokba foglalva, következni fognak, bármily műfajban dolgoznak, bármily irányban hatnak s a szellem bármely fegyverével küzdenek, mind az ő katonái : hősök, kiket a nemzeti kultúra eszménye lobogtat s vezet — előre. Az ő teremtmő gondolatainak s törekvéseinek ellenállhatatlan ereje nőtetí és sokasítja őket hatalmas hadsereggé, mely nem pihen meg addig, míg nem diadalmaskodik.

Megkísérlem lelki arcukat szeretettel és híven rajzolni, bár érzeni : erőm valóban nagyon gyenge az ő dicsőségük teljességéhez képest.

193. kép. Széchenyi síremléke.

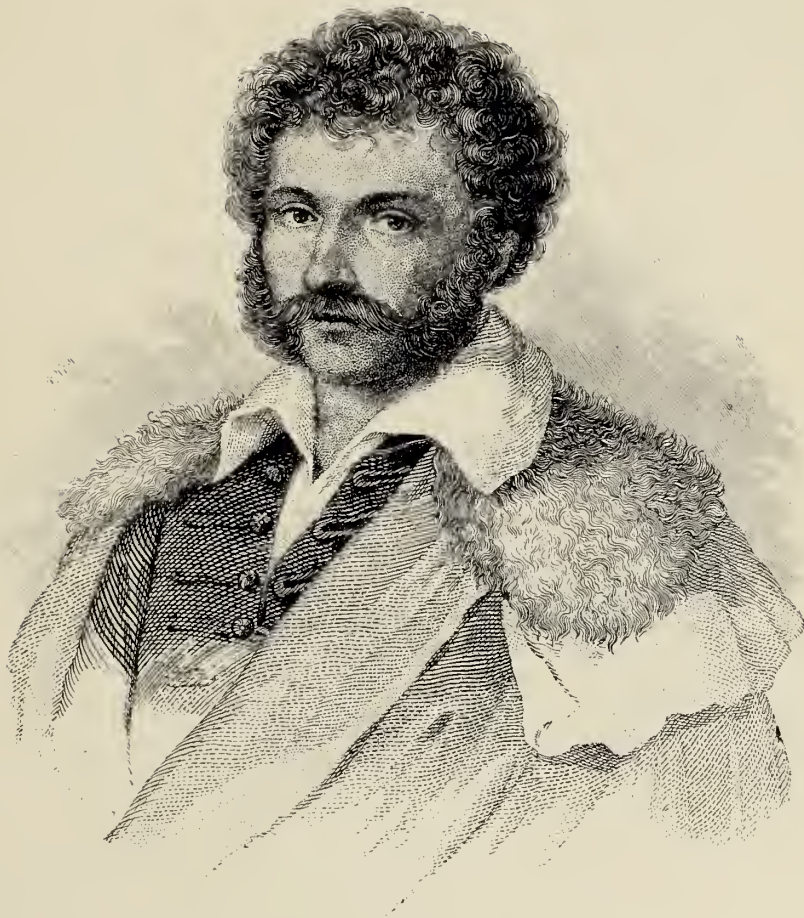
II. FEJEZET.

A M E S T E R.

1788—1830.

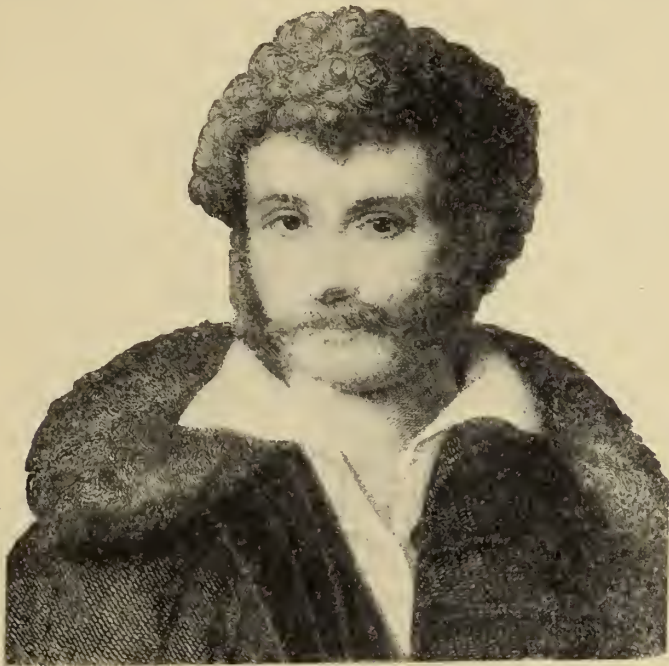
MIKOR az idők teljessége eljő: leomlik a régi s előáll az új. Csak-hogy ez a nagy fordulat a mi irodalmunk újabb korszakában nem történt valami tüneményes hirtelenséggel. Eleinte úgy rémlett, mintha megszakadt volna minden összeköttetésünk a multtal s mindent előlről és újra kellett volna kezdenünk. Pedig a hosszú tespedés alatt, az álmok nyirkos levegőjében, csak megrozsdásodtak azok a láncok, melyek az előző korszak törekvéseivel fűztek össze minket. A multban a klasszikai elv volt az irányadó, az eszmény, s nem lévén meg a költői nyelv teljessége: majdnem kizárólagosan a formák művelésére szorítkozott. Egy-egy erősebb talentum életet lehelt ezekbe a rideg formákba; a kevésbbé hivatottak bukdácsoltak és legtöbbször el is buktak közöttük.

Mi volt ennek az elvnek a lényege tulajdonképpen? Mérsékelt érzéseket mutatni föl válogatott szavakban és csinos, feszes formákban. A művészet úgynevezett antik nyugalma a mi klasszikus költészetünkben jóformán a halált jelentette. Annyira nyugodt volt minden, hogy e nagy nyugalomban szinte megmerevedtek a gondolatok és érzelmek. A páthoszt, az emelkedettséget, a szónokias meghatottságot még csak elnézték és megbocsátották, de már a nyers szenvedély kitöréseit nem tűrték meg semmiképpen s még kevésbbé ismerték el a képzelődés merészebb követeléseinek jogosultságát. Így történt, hogy a holt formákban legtöbbször halott volt maga a költői tartalom, maga a költészet is. Megállapodtunk, megmerevedtünk. Pedig körülöttünk, a nyugateurópai irodalmakban, már széltere mindenütt új áramlat frissítette fel az avatag életet és a lelketlen formákat. A szellemi műhelyekből egészséges életzaj hangzott ki s az agyonkorlátolt egyén visszanyerte korlátlan jogait a költészetben. Poétáink, kik teljes odaadással csüngtek a görög művészet szépségein, maguk is észrevehették volna, hogy ízlés dolgában nálunk is valamely átalakulás jelentkezik, mert hiszen éppen azok a műveik tetszetek legjobban, melyekben a mithológiai dagály nem rontotta le a közvetlenséget s melyekben természetes kedély és egyszerűség nyilatkoztak.

KISFALUDY KÁROLY

Igen, így volt. Elérkezettnek látszott az az idő, midőn az elvont eszmények kultuszát immár az eleven élet szeretetének kellett felváltania; az idegen szellemű, merev és merevítő klasszicizmust a szabad szárnyalású, termékenyítő — romantikának. Jöjjünk tisztába ezzel az áramlattal, mely hivatva volt a magyar költészetnek új irányt, új tartalmat s új formákat adni. Nem a beteges német romantikáról van szó, mely a középkor lovagtörténeteiből, miszticizmusából táplálkozott s hatásait már korábban érezte velünk; sem a francia romantikáról, mely a borzalmast, a szertelent hajszolta s külső hatásokra törekedett. A valódi magyar romantikát értjük itt, mely nemzeti alapon indult meg, erős

194. kép. Kisfaludy Károly.

nemzeti érzéseket ébresztett s a multak hagyományait is csak azért ápolta, hogy utat törjön velük a jövő számára.

Az új istennő egy fiatal költőnek, *Kisfaludy Károlynak*, »virágos, csengős szekerén« kissé félénken állított be a magyar költészet udvarába, de sokkal ifjabb és bájosabb volt, hogysem rögtön ne találták volna kedvesnek és kíváncsnak. Jóformán észrevétlen, játszva hódította meg a szíveket. A tavaszt, a szabadságot, lelkesedést hozta magával. Mosolygott és a remény rózsáit dobálta a tétovázók lelkébe. Dalolt és a hangja hasonlított a pacsirtadalhoz. Megjelenése gyöngéd, mozdulatai naivak voltak, de lehetetlen volt meg nem szeretni, mert úgy hitták hogy a — *mienk*.

Kisfaludy Károly már természeténél és életviszonyainál fogva is romantikus. Szenvedélyes, nyugtalan, kalandokra hajló vérmérséklet. Képzeliődése nem annyira a tétlen álmodozást, mint inkább a harcot, a cselekvést kedveli.

Elevén és csapongó. Egyéniségének fővonása az örökös mozgékonyság. Igazi irodalmi agitátor, aki nagyban egyengeti Széchenyi útjait s törekvéseinek rendkívüli szolgálatokat tesz. Nem nyugszik egy pillanatra sem, de nem hagy nyugtot a magyar közönségnek sem : foglalkoztatja szakadatlanul. A nemzeti szellem ébrentartásának egyik lelkes öre, nélkülözhetetlen elcme. Nemes kovász az alakuló idők erjesztőjében.

Már gyermekkorában történik vele valami olyas, ami rögtön letereli a járt ösvényekről, korai önképzésre szoktatja s küzdelmekhez edzi. Összevész tanárai-val, otthagyja az iskolát, beleveti magát az életbe. S ebben a pillanatban éppen arra van szükségünk, hogy az — életből lássunk valamit. Katonának áll, részt vesz a francia háborukban, el is fogják, de vakmerően megszökik s mikor a hadi élettől megvál és emiatt atyjával végképp összevész : újra fölszedi sátorfáját s külföldre vándorol. Tud egy kissé festeni. Vidáman kóborolja be Olaszországot s az ecsetje után éldegél. Majd visszatér Pestre s tovább festeget, nyomorog. Egyszer aztán előveszi a leleménye : eszébe villan, hogy valamelyik kéziratban heverő szindarabjával próbát lehetne tenni a színpadon, — csak úgy, kenyérkeresetből. Sor kerül hát a *Tatárok Magyarországon* című színművére, melyet a közönség előbb Fehérvárott, később a fővárosban (1819.) osztatlan lelkesedéssel fogad. Mentve van. Megtalálta magát. Most már tudja, mit csináljon.

Ir. Bátyja példája is ösztönzi. Mért ne arathatna ő is igazi sikereket, aki a tapasztalatok és élmények egész kincsestárát birja lelkében ? Van kedélye, ízlése, világlátottsága, emberismerete, szeme a dolgokhoz, lelkesedése és tehetsége a munkához. S körülötte mily naiv állapotok, mily fejletlenség ! Szinte csábító alkalom, szinte provokáló helyzet. Hiszen erre a közönségre hatást gyakorolni nem is annyira fáradság, mint játék. Ime, a színpadon is valóságos *játékokat* mutogatnak. Embriójában van majdnem minden műfaj, de főképp a dráma, mellyel mégis legközvetlenebbül ki lehet hatni a tömege. Megelégesznek mindennel. Ennél a közönségnél hálásabbat már képzelni sem lehet. Hazafisága oly nagy és jóindulatú, hogy — szolgálja csak a nemzetiség ügyét meg a jó erkölcsöket — egészen gyarló műveket is tapsokkal és koszorúkkal borít el. Egyelőre nem kíván mást az írótól, csak azt, hogy nemzeti érzésére hasson. Még festeni sem kell a magyart, csak dicsérni s minden rendben van. A *Tatárok* hatása világosan megmutatja az igényeket. Könnyekbe fullad minden szem, midőn a várát vitézül védő s foglyul esett Bebeket halálosan megsebesítve a tatár khán elé vezetik. Micsoda rendkívüli, bámulatos vitéz ez ! Sebeiről letépi a kötélkeket s ott vérzik el vad ellenfele előtt büszkén és hősileg. Maga a rettentő Kajuk kénytelen elérékenyedni s megilletődve szól : »Tatárok, ide nézzetek ! így hal a magyar, így hal meg az igaz bajnok !« Hát nem győz itt a magyar még a tatárokon is ?

De bármily szegényecsek és együgyűek mai szempontból a színpadi hatás e külső eszközei : bolondság volna megvetni őket éppen akkor, midőn szükség van rájuk és siker jár a nyomukban. Ezt a lelkes közönséget ébren kell tartani minden áron. Érzékeny hevüléseit nem szabad lenézni : hadd hulljon gyermeki kedélyére az erkölcsi nemesbűlés, a művészetek szeretetének tápláló mannája. Csak hadd jöjjenek egymás után *Ilkà* vagy *Nándorfehérvár bevétele*, *Stibor vajda*, *Szécsi Mária*, *Kemény Simon* s mutogassák a régi magyar erényeket, a hajdani

élet jeleneteit modern érzatokkal, a nemzeti vitézséget s önfeláldozást, ha kissé gyér cselekményben, ha kissé puffogó dikcióban is! Ne keressünk e művekben más érdemet, mint ami valóban érdemük: aényt, hogy hatnak s megkedveltetik a színpadot.

A közönség tehát meg volt elégedve Kisfaludy Károllyal, ám a költő annál kevésbé magával. Nagyon olesónak találta ezt a dicsőséget s magasabban termő babérokra vágyott. Nagy gonddal megírt egy tragédiát, *Irénét*, mely komoly színművei közt kétségkívül a legértékesebb is. Kitűnő alapeszméje, érdekes, célratóró bonyodalma, igazi drámai tartalma van. A darab hősnője, egy foglyul esett szép görög leány, hűtlen lesz régi jegyeséhez és hazájához, hogy mint a hóditó szultán, Mohamed, felesége enyhíthessen szomorú sorsukon. Szándéka ne-

Dra. Vigorikor.
 Egi drämin isäl, ar is älä, liha siijäsiä.
 O lala isägi, Suomi! Le siijäsiä.
 Isäl tepehki häi, ohy isä ar min a kädäsiä,
 Minu lätän ään, Suomi! Le siijäsiä.
 Päi koma min a ään, ägiä läl, plehyhä äläsiä,
 Äläsiä minäsiä, Suomi! Le siijäsiä.
 Siijäsiä ägiä ägiä? ägiä ägiä is ägiäsiä.
 Ägiä is siijäsiä, minäsiä ägiäsiä.

195. kép. Kisfaludy kézírata.

mes, de tragikai vétsége nem válik teljessé. A szerelmes szultán békét hagy ugyan a görögöknek, de midőn megtudja, hogy Iréne őt csak áltatta szerelmével : föláldozza a lázongó harci pártnak. Hatással adták ezt is, mint a többit, — de hiába ! Kisfaludy nem termett a komoly műfajokra s kivált a tragédiához nem volt sem igazi jellemző ereje, sem dikciója. Bizonyos édeskesség és lágyság, csinált páthosz és áradozó retorika játsszák e stílben a főszerepet, távol állók a való élet s a küzdő indulatok beszédétől. A *mult* feszélyezi ; ő a jelen embere egészen. Nem is sokat késik hát és visszafordul a történelem útvesztőiből az ő valódi, jól ismert világához : a jelenhez.

És íme, mennyivel egészségesebb, derültebb levegő ez ! Mennyivel szabadabban érzi magát rögtön ! Milyen gazdag és kiaknázatlan kincsesbánya ez a korabeli magyar élet ! Két kézzel szedheti színaranyát, nyalábbal a virágait. Mennyi félszegség, furcsaság, álműveltség, szélháziság s egyéb nemes parlagi erények, — hát nem vígjátéknak való tárgy ez valamennyi ? »Szabad partokról nevetni a halandók gyarlóságait« : hát lehet-e ennél pompásabb mulat-

ság? Megkacagtatni az embereket és ezzel javítani őket: hát nem a legderekabb pedagógia ez? Azok a vígjátékok, melyeket Kisfaludy Károly leleménye nagy bőségben visz a színpadra, jóval több hazafias missziót végeznek mint komoly darabjai, s irodalmi jelentőségük is sokkal fontosabb mint amazokéi. Okosan gondolt, könnyed, ötletes, eleven alkotások, s — végtelenül tetszenek. Bennök van az író egyéniségének minden jobb tulajdonsága: szeretetreméltósága, frissesége és szellemessége. Fürgén haladó cselekmény, törülmetszett alakok, derült helyzetek s jellemző párbeszédok lelkesítik át e műveket. Főlkacagják a színpadra a tanulságos életet s bevisszhangozzák nevetéssel és vidámsággal a kedélyeket. Mozgalmas jeleneteikben egymásután vonulnak el: a külföldieskedő léha mágánás, örökös »ah, mily hátra vagyunk!« jajongásával, a parlagi magyar gavallér, nyersen őszinte modorával s pompás mondásaival. — a lányörző pedáns, a rövidlátó tervkovács, a latinoskodó prókátor, a férjet vadászó aggszűz, a kántor, a nótárius, a kupaktanács, — szóval: a magyar társadalom mindenki által ismert, jézú fajtái, kiket azonban a színpad tükre eddig nem mutogatott. A *Kérők*, *Pártütők*, *Csalódások* levegőjét már a valódi romantizmus fuvalma hullámoztatja s bár ezek a vígjátékok csak helyzeteken épülnek föl: a magyar színmű történetében új korszak jelzői. Az élet egészséges komikuma s egy gazdag költői kedély nemes humora sugározza be őket. Az irodalomtörténet ezek révén teljes joggal vallhatja Kisfaludy Károlyt a magyar vígjáték atyjának.

Épp ily fényes diadalokat arat egy más műfaj, a szépprózai elbeszélés, terén is, melyet ez idő szerint alig egy-két író művel, az is kellenlennél. A főtáplálék: idegenből átültetett féreművek, érzelműs, kusza történetek. Jóformán még mindig a Kartigámok járnak. Pedig nagyon is ideje volna: kiszorítani ezeket a silányságokat s egészséges hazai termékekkel pótolni a kíváncsú veszteséget. Hadd verje meg itt is a magyar — a németet. Az első indíték tehát ezen a téren a hazafiság, de, szerencsére, figyelemreméltó rátermettség kíséretében. Az a Kisfaludy, akinek lelki derékségét s irodalmi életrevalóságát eddigi munkásságából már kissé megismerhettük, nem fog hajótörést szenvedni itt sem. *Tihamérja* rögtön elfoglalja a régi hadi románok helyét. A magyar középkor lovagéletéből kiszakított képek, a daliás, merész regényhős, egy romantikus szerelem szövevényei s a hadi élet kalandjai közepett: komoly érdeket kelt maga iránt s mélyebb nyomokat hagy hátra. Szívesen olvassák. Még szívesebben a vígjátékok elbeszéléseit, melyek derűt, életet hirdetnek, — jóízű tréfákat, anekdotákat, mulatságos viszontagságokat rajzolnak eleven képekké és humoruk játszi opálján vidáman bölcs célzatosságok csillognak. Csak *Tollagi Jónás viszontagságait* és *Sulyosdi Simont* említem, mint e nemből legsikerültebb alkotásait. Amaz egy tapasztalatlan falusi ifjú kalandoztat és leckéztet a fővárosi raffineriák közt, később továbbszerepeltetve őt a vidéken, mint feleségföltöltő nótáriust s kudarcot valló ártatlan pipogyát. Emez a semmivel sem törődő, dologtalan vidéki magyar nemes fajtáját mutatja be, aki mindenre ráér és mindentől elkésik. Életeleven, pompás kép mind a kettő. Az újság hatásával hatnak és minták maradnak sokáig. Amaz a novella szabadabb formáját, a levélformát hozza újra forgalomba, emez első számottevő kísérlet az úgynevezett »rajz« terén, melynek később annyi jeles művelője lesz irodalmunkban.

Versei közt is határozottan legsikerültebbek azok, amelyekben elbeszél. Ha művészete jóraavalóságát akarjuk látni: csak forduljunk ide, nem fogunk csalódni. Romantikus voltának s alkotó képességének minden erősebb vonásával megismerkedhetünk e kerek, formás apróságokban. Költői működésének kétségkívül legérettebb gyümölcsei. Megtetszik rajtuk Goethe tanulmányozása s mégis egészen magyar a szellemük, a levegőjük. Ha összevetem őket a korukbeli hasonló művekkel — még Vörösmarty balladás költeményeit sem véve ki —, elvitázhatalan magasságban állanak fölöttük. Sőt mai szempontból is többet érnek mint akárhány fölfújt modern ballada. Kompozíciójukban a szükségest, a jellemzőt mutatják föl, célratörő, színes és gyors előadás kíséretében. Egy cseppet sem erőszakoltak, vontatottak és nem unalmasak. A *Budai harcjáték*, *Eprészleány*, *Karácsonyjé*, *Álmatlan király*, *Sastoll*, *Bánkódó férj* komorabb és derültebb romantikájukkal, ünnepélyesebben hangzó, majd játszibb, de mindig a tartalomhoz simuló stíljökkel: javatermékei e kor költészetének, mely az erősebb szerkezethez vezető utakat még csak keresi. Szerencsés ihlet credményei, igazán kedves újdonságok valamennyien.

Kevésbé szerencsés a lírában, sőt éppenséggel nem lírai temperamentum. Szinte különösnek tetszik, hogy az az ember, aki oly viharos ifjúságot élt s a való életből annyi igaz poézist tudott meríteni: itt elvont eszményeknek hódol s bizonyos modorosság erőtlensít el. Általánosságokat zeng s legtöbbször hidegen hagy. Alaphangja a melankólia, valamely édesbús érzés, mely homályos, lágy és bizonytalan. Melegebb, megkapóbb kifejezésével ennek csak egy-két költeményében találkozunk. Így a *Honvágyban*, a *Mohácsban*. Ez utóbbi szabatos disztichonokba öntött elégia. Komor és érzelmes képeket fest »nemzeti nagylétünk nagy temetőjéről«, de csak azért, hogy a gyászos multból a tettekre ébredő jelenhez fordulhasson s, Széchenyit megelőzve, de az ő bátor szellemében, harsoghassa el: Él magyar, áll Buda még! A mult csak *példa* legyen most. Nézzen *előre* szemünk!

S a költő szájában ez nem frázis. Ő maga is nyílt és átható tekintettel néz előre s egyet-mást idejében észrevesz, előre meglát. Így mintha megérezné, hogy a népköltésnek milyen nagy átalakító hivatása lesz nálunk a jövőben: érdekes kísérlettel áll elő, a *népdallal*. Új csapás: a felfrissülni készülő költészet elősejtelmé. Jóformán még népdalgyűjteményeink sincsenek, a politikusok figyelme sem fordult még a nép felé, csak a levegőben van valami hullámozás, mely a nemzeti újhodás vágyait és termőparányait hordogatja szét. Az embereket megérinti, a költőt megihletti. Kedvvel és szeretettel nyúl e gyöngéd formákhoz, melyeknek csengő és játékos ütemei közt a magunk természetes érzései, a magyar érzés világa reszket. Nem mélyed el bennök, de fölismeri üdeségüket s az objektív megbecsülés gyönyöröztetésével szedegeti össze jellemző motívumaikat: akár virágokat kötne bokrétaba. Voltaképpen nem tesz egyebet, mint a nép egyszerű foglalkozásaira, életviszonyaira s érzelemléteire gondol; helyzeteket és jeleneteket foglal dalokba. Néha románc, néha kép lesz belőlük, néha tréfa, néha csak egy-egy sikoltás. Jól intonál (*Hej, csicsergő kis madár! — Szomszédasszony udvarába két galamb szállt minapába*); a természet jelenségeit jellemzően vonatkoztatja a kedélyvilágra: helyel-közzel teljes képet ad:

Fogy már a nap melege,
Kertünkben a cizinege,

Csipős szél fuj a mezőn,
Farkas kullog az erdőn.

Tud egyszerű és tud színes lenni. Népies, minden durvaság, dévaj, minden cédaság nélkül. Kissé érzéki, de csak a gyöngédség határáig. A hazafias elemet is ügyesen használja fel (*Rákosi szántó*, — *Mohácsi dal*) s mindezek mellett (bár mindezek nagy dolgok az ő korában!) még sem adhat tökéleteset, mert ezekből a dalokból hiányzik a naivitás teljessége és a kifejezés biztossága. Nincs meg bennük a művészi egyenletesség, nem a költői lélek meggyőződéséből kifakadó igazságok, csak dicséretreméltó kísérletek vagy, ha úgy tetszik, egy új eszköz felmutatása a líra bővítéséhez.

Az ő működésének irodalomtörténeti fontossága különben nem ezekből a részletekből tűnik ki, hanem inkább egyénisége teljességéből. A cselekvő, egész embert kell néznünk, hogy korára tett hatását megérthessük. Az agitátort, aki az újuló idők minden szükségét átérzi, meglát minden hiányt, hézagosságot, s termés alá forgatja a parlagon talált nemzeti életet okos ésszel, sok tapasztalással, serényen és ildomosan. Magas célul a nemzeti műveltség eszméje lebeg előtte s ennek érdekében ragadja ki a zászlót Kazinczy kezéből. Rokonszenves, szeretetreméltó s minden tekintetben lelkes egyénisége csakhamar maga körül csoportosítja az írói világ java gárdáját s az *Auróra*val, melyet egy évtizeden át rendkívüli buzgalommal s ügyes célzatossággal szerkeszt, szellemi központtá avatja a fővárost. Élelmet nyújt az élettől eltávolodott közönségnek, főképp az asszonyoknak, hogy »magyarosodjanak« s a »hazai nyelvet inkább pártolják«. A klasszicizmus rideg és lapos fennsíkjairól levezérli az irodalmat a romantizmus termékeny és változatos völgyeibe s, új csapásokon haladva, új tartalmat hódít számára. Reményt és életet hirdet mindenfelé... És nem akarja a jövőt megcsalni. Maga írja egy helyütt: »A jelent könnyű megcsalni, — a jövőt soha. Tág tüdő, jó torok tiszteletre kiáltozza az élőket, de ha elnémul ez: csak *tettek* maradnak a bíráló számára«.

Nos, ezek a tettek valóban megmaradtak az ő egykori, sokoldalú, tiszteletreméltó működéséből s az erős fejlődés különböző irányzataiban ma is úgy hatnak mint elevenítő lélek, nemes és nagy egyéniségének emlékét folyton megújuló tettekben örökítve.

III. FEJEZET.

LÁNGÉSZ A HOMÁLYBAN.

1792—1830.

NEM KÉPZELEK szomorúbb sorsot mint *Katona Józsefé* volt. Teljes művészi tudatossággal alkotott egy remekművet — a legjobb, a leg-tökéletesebb magyar tragédiát, — és senki sem értette meg. Pályá-zott vele : rá se hederítettek. Kinyomatta : ott maradt a könyvtárusi polcokon. Komor megdöbbenéssel, zavartan, szinte kételkedve tehetsége igazá-ban, szemlélte e jeges hatástalanságot, e sorvasztó közönyt s lángelméjével úgy érezte magát az emberek közt mint egy oroszánvadász érezheti magát a maj-mok közt. Különben is zárkózott kedélyű, fanyar ember, szűkszavú, nehézkes modorú, — magamagának is teher. Ha öröme volt : nem vigasztalta ; ha sebe volt : mélyen érezte. Asszonyok közt esetlen, bamba és mogorva ; a szerelem konvulzióiban inkább háborgó és vergődő mintsem a gyönyörök osztályosa. Nyitott szemekkel, de nagy és merész álmokkal jár az éretlen tömegben. Magá-ban ég, mint Mózes csipkebokra, s a túlságos fénytől nem látják. Miután egyetlen lelket sem talál, ki felfogná : eltemeti magát egy kisvárosi hivatal közönséges aktái közé s harminchét éves korában ismeretlenül, koszorutlanul száll sirjába.

S mindez akkor történik, mikor Kisfaludy Károly *Tatárait* tomboló tetszés közt adják a színpadon s az clismerés babéraival jutalmaznak egy halom fére-művet. *Bánk bánnal* és szerzőjével nem törődik senki sem. Ez a nagy mű a maga zord fenségében sötéten és egyedül áll a kor rövid lélegzetű színpadi termékei közt, mint apró vakondtúrások közt valamely ormótlan, roppant idomú hegy, melyhez annyiban is hasonlatos, hogy körvonalait felhők mossák szét. Tünemé-nyes, rejtélyes előbukkanás ! A természeti őserőknek oly nagyarányú, vad és szabálytalan játéka, melyet bizvást esodának nézhetünk. Érthetetlennek tetsző megjelenés, mely mégis oly világos mint a kinyilatkoztatás. Shakespeare lelké-nek egy darabja szórja szét sugárkévéit a magyar alföld szürke homokbue-kái közt. A szegény kecskeméti takácsmester viskójában valóban olyasmi tör-ténik mint valamikor régen a stratfordi szatócsházikóban : a lángész fénye árad ki belőle.

Vannak esodálatos és kivételes lények, kik nemesak megsejtenek, de egészen tisztán látnak olyan dolgokat, melyekből koruk jóformán semmit sem lát. Shakespeare a központi nehézkedést Newton előtt körülbelül egy teljes századdal már kozmikus törvényül hirdeti. Nem esodálatos ez? És nem különös, hogy,

196. kép. Katona József.

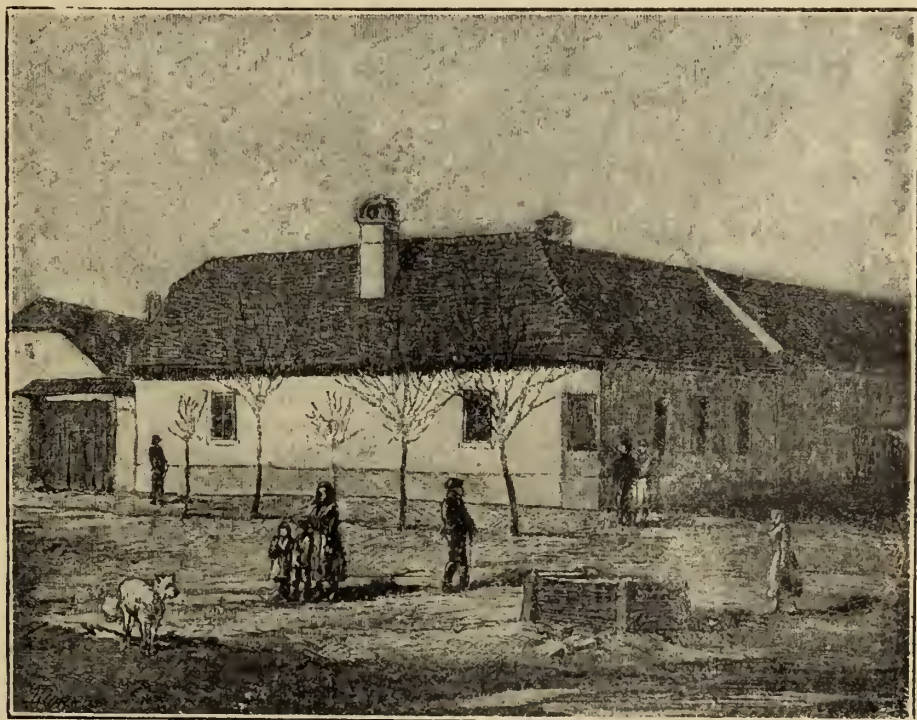
midőn nálunk a dráma lehető legkezedtelegesebb formák között vajudik, — szinte zöld és éretlen: hirtelen, minden látható ok nélkül, felbukkan az ismeretlenből egy lángelme, aki a költészet ormán álló legmagasabb műfajnak, a tragédiának, egészen biztos és igaz törvényeit alkalmazza remekművében? Hol tanulta? A kecskeméti tanyákon? A pesti játékszín szárnyfalai közt, ahol szerény foglalkozása van s hazafias célokat szolgál, mint a többiek? Az a művészet, amit itt lát, valóban édeskevés arra, hogy szellemét magasabb légkörbe, a génusz trónjáig emelje s megtanítsa a drámai szerkezet biztonságára, az erős és széles jellemzés titkaira, meg arra a hatalmas, lelketrázó, nagy stíltre, melyhez hasonló stíljé még

maig sines egyetlen drámaíróknak sem. Hát az a nyugodt, határozott tekintet, az az élesen tiszta látás a történelem szövevényei közt! Hol edzette ahhoz a szemeit? Hisz nálunk a történelemnek ekkor még csak meséje volt meg s éppen-séggel nem volt filozófiája, lélektana!

Az ő iskolája, mint minden nagy költőé, maga a természet. Két mestere van: Shakespeare meg az élet. Mindkettő elég hatalmas arra, hogy egy fogékony léleknek tartalmat adjon, — hát még egy lángszellem mi mindent meríthet titokzataiból! Izzó képzelődése van, s hiába, ez a tehetségek királya! Mind a többi szolgamódra, fegyelmezetten ballag utána. De ezt a vassfegyelmet nem a véletlen, hanem az ítélet ereje tartja fenn. Katonának bőven van ebből is. A történelemben nem az eseményeket nézi, hanem azok indítékait, törvényeit. A dolgok lelkét kutatja, a tettek rúgóit mérlegeli. Nem a külső, hanem a belső embert keresi. Nem az általánosat, a típust, hanem a nemzetit s egyénit. Jellemzésének módszere ugyanaz ami Shakespeareé: több szenvedély szövevényéből állítani elő a jellemet, többféle indítékból fejleszteni ki a eselekményt. De viszont: nem elégszik meg azzal, hogy nagy tragédiájában, a szenvedélyek e heves összeütközésében, szükkörű, lokalizált eseményt bonyolítson le. Alakjai fölött ott lebeg a századok történelmének szelleme két nagy mozgó elemben: az idegen befolyásban s a nemzeti visszahatásban. Aki ismeri a magyar történelmet: rögtön megérti ez általánosító gondolat komoly és mély jelentőségét, — lelki szemei előtt elvonulnak a százados küzdelem véres árnyai, a megaláztatás és a szenvedések komor évei, a vad és kegyetlen félreértésből támadó viszályok, a hata-

lom és önkény kiesapongásai, s velük szemben a letiport magyarság ökölbe szorított keserve.

Mi történik e tragédiában? Bánk bán szép és együgyű feleségét, Melindát, megbéestelenítik az idegenből származott magyar királyné, Gertrudis, udvarában. Ki? Ottó, a léha meráni hereeg, Gertrud testvéröccse. Kiket terhel még a felelősség ezért a gaz merényletért? Részben a királynét, kit Katona csak »mély tiszteletre méltó állapotjáért« rajzol gyöngédebben a színműben, részben egy lézengő német rittert, Biberaehot, aki az emberek vakságából él. Mind idegenek! Mit keresnek ezek itt, a magyar király udvarában? Rabolni, dombórozni, szeretkezni jöttek. Ez a gőgös, uralkodni vágyó Gertrud, annyi veszedelmek és nyomor okozója, ha csak egy pillanatra is meglátná magát a nemzeti lélek tükrében, — de nem látja! *Petur*, az elégedetlenkedő magyar ez örök típusa, minden habozás nélkül kimondja róla a véleményét: »Egy oly teremtes, akinek nem ez hazája — bennünket vajjon szerethet-e? Tulajdonunkat elvéve s eladta a hazájabéli cinkosainak. Kihúzta a szegény magyarnak kezéből a kenyerét s azt megette a meráni fegyveres. Eekbert, az öccse, alig törölte le Fülöp királynak a vérének kezéről, itt a seápusi földet elnyeré. Berehtold az üstökét se tudja még befonni: már érsek, bán, vajda, Bács-Bodrog megyében főispán!« Az öreg *Mikhál* bán rimánkodva sír fel hozzá: »Add vissza híveidnek amit elraboltál: a nyugalmat, békességet és az életben való gyönyörködést, — a volt vagyont, a testi, lelki megelégedést. Fazékok mellől a fát, ételekből a húst és ágyakból a szalmát.« *Tiborc*,

197. kép. Katona József szülőháza Kecskeméten.

a vén és eszes paraszt, a nép kétségbeesett és fenyegető panaszában sorolja fel bűneit. Ez a remek részlet így hangzik :

Ő esorda számra tartja gyülevész
Szolgáit, épenséggel mintha minden
Hajszála egy őrzőt kívánna ; sok
Meránit ; olykor azt hinné az ember,
Hogy tán akasztani viszik, úgy körül
Van véve a léhütöktől, s — mi egy
Rossz esőst alig tudunk heten fogadni.
Ő tánemultságokat ad szünetlen,
Ugy mintha mindég vagy lakodalma, vagy
Keresztelője volna : és nekünk
Szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az
Uteán előnkbe bukkanik, mivelhogy
A tartozás mindjárt eszünkbe jut.
A jó merániak legszebb lovon
Fieákolódnak ; tegnap egy kesely,
Ma szürke, holnap egy fakó : nekünk

Feleség s porontyainkat kell befogni.
Ha veszni éhen nem kívánczunk.
Ők játszanak, zabálnak szüntelen,
Ugy, mintha mindenik tagoeska bennök
Egy-egy gyomorral volna áldva : nekünk
Kéményeinkről elpusztulnak a
Gólyák, mivel magunk emésztjük el
A hulladékat is. Szép földelinkből
Vadászni berkeket esinálnak, a
Hová nekünk belépni sem szabad
S ha egy beteg feleség, vagy egy szegény
Himlős gyerek megkívánván, lesujtunk
Egy rossz galambfiat : tüstént kikötnék,
És aki száz meg százezert rabol —
Birája lészen annak, akit a
Szükség garast rabolni kényszerített . . .

Az idegenek és mindig és mindenütt az idegenek ! Ime, az egész ország érzi a nyomorúságot, — maga Bánk bán, a távol időző II. Endre helytartója, ez idő szerint tehát a törvények őre, országos körutjában személyesen is meggyőződik erről. Most hirtelen, váratlan visszahívják az udvarba, de nem a királyné, hanem Petur, aki elégületlen társaival meg akarja dönteni az idegen befolyást s úgy gondolja, hogy e célra Bánk bán féltékenységét is fölhasználhatja. Ime, a kettéágazni látszó, de Bánk bán tragikumában — haza és becsület — egybeömlő esemény kiindulási pontja. Bánk bán visszatér, megjelenik az udvarban, beszél Peturral, aki a bizonytalanságok közt hánykódó bánt éjjeli titkos összejövetelre hívja, értésére adván a jelszót : Melinda. Magára marad megdöbbenéseivel, erős felindulásaival. Az elszegényedett ország nyomorai közül érkezett s előtte a dőzsölő udvar. Petur a Melinda nevével hívja éjjeli találkozára. Titoknak zára lett felesége mocsoktalan, szabad neve ! Már-már indulna Peturékhöz, de e pillanatban a rejtekajtóból megpillantja Ottót, amint Melinda előtt térdre hull s szerelmet vall neki. Visszaszédeleg. Még hallja a büszke visszautasítást :

Ő térdepel ! Bánk, Bánk, emlékezek
Szavadra . . .
Midőn kezem megkérte, nem rogyott
Ő térdre ! szép se volt igen ; de egy
Alphonsus, egy Caesar állott előttem !
»Szabad tekintet, szabad szív, szabad

Szó, kézbe kéz és szembe szem, minálunk
Így szokta a szerelmes : aki itt
Letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámit !
Ő mondta ezt, ámitó, és bizon
Bánk nem hazud s ezért megvet Melinda !

Bánk — kinek honlétéről az udvar nem tud semmit — minden beavatkozás nélkül hallgatja végig e jelenetet. Nem ront ki rejtekéből hebehurgyán. A nagy és büszke szerelemnek ez a határozott beszéde lecsöndesíti sustorgó vérét, megnyugtatta. Ezután még akaratlan tanúja lesz a királyné és Ottó közti beszélgetésnek is. Hallja, mikor Gertrud szemrehányásokat tesz öcesének, hogy oly botrányosan üldözi Melindát s mégsem tudja elcsábítani ezt az együgyű szívet !

Vére föllázad a kétértelmű beszéd hallatára s a jelenet végén — midőn a terem már üres — kivont kardjával előre ront, de heves benső küzdelmek után csakhamar ismét lehiggad és kötelességeire gondol. Első a haza dolga. Megy az éjjeli találkozóra, a pártütők közé.

Ezeket Petur bán dühe tartja ébren. Megbízhatatlan, ingadozó tömeg, mint a tömeg rendesen. Huzódoznak a pártütéstől, melyet Petur »kicsikart szabadságnak« nevez, s midőn Bánk megérkezik és a lelkükre beszél: mindnyájan pártjára állanak. Csak Petur nem. Az tovább lázong, sőt azzal fenyegetődzik, hogy maga lesz hóhéra a királynénak. Bánk, a reá ruházott hatalomnál fogva, a király nevében láncra akarja veretni a felségsértőt, mire Petur hódolat-teljesen Bánk lábaihoz hajol. A király neve szent előtté s parancsának engedelmeskedik. Ellágyul és békességet emleget. Bánk méltán büszke ez erkölcsi győzelemre, de éppen midőn efölötti örömében fölujjong: toppan be Biberach azzal a kegyetlenül kiábrándító értesítéssel, hogy csak »ezt az éjszakát lett volna szükség el nem lopni Bánk bán nagy úrtól!« Egyszerre minden más képet ölt. Az erkölcsi diadal pompás épülete rémes hirtelenséggel összeomlik. »Német, te megnyitottad a szemem!« kiált föl Bánk. — »Gyalázat! Ellágyulhattam!« kacag fel keserűen Petur. E perctől fogva zavar és romlás mindenütt. Bánk először is a csábító meggyilkolására gondol, de hátha még nem késő s megmentheti Melindát! Távozóban arra kéri barátait: maradjanak együtt, ha hogy szükség lehetne rájuk.

Mindhiába, késő minden. Bánk becsülete be van szennyezve, lelki világa végkép földulva. Mindjobban megbizonyosodik abban a gyanuban, hogy romlásának oka maga a királyné s mindjobban megérlelődik benne az elhatározás, hogy becsülete szennyt csak vér moshatja le. Melinda vallomásai, Tiborc panasza, az öreg Mikhál bán elzáratása, a részben becsületére, részben hazája sorsára vonatkozó körülmények egész tömege ellenállhatatlanul sodorják a tragikai bukás örvénye felé. Megöli a királynét. Meg kell ölnie. De ezzel a tettevel, mely az igazaiban hívő önbíráskodás cselekedete, erkölcsileg teljesen lehetetleníti magát. Midőn meggyalázott becsületeért bosszut áll, — írja a Bánk bánról szóló kitűnő monografiájában Gyulai — egyszersmind meggyalázza mindazt, min becsülete nyugszik: méltóságát, hitét, politikai elveit, büszkeségét. A nádorból törvénytapolódó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiúból forradalmár, lovagból nőgyilkos, a büszke úrból megalázott szerencsétlen lesz. Sem az udvar romlott levegője, sem a pártütők sötét szándéka nem alkalmasak arra, hogy Bánk becsületes és tiszta egyénisége épen megállhasson közöttük. Buknia kell mulhatatlanul. Tragikuma oly teljes, aminőnél teljesebbet képzelni sem lehet. Büntetése az elkövetett merényletért nem fizikai halál, de erkölcsi összeomlás, melynek megkapó, de egyúttal fárasztó rajzával végződik e hatalmas színdarab.

Ime, Bánk bán kivonatos tartalma, meséjének váza, mely azonban legfőlebb csak sejtetni engedi e rendkívüli alkotás drámai súlyát és erejét. Katona tudta, hogy műve jóval fölül áll a közönséges méreteken. Huszonhárom éves korában írta. Nemes és komoly ifjúságának minden merészsége, vulkánikus vérmérsékének minden tüze s nagyratörő lelkének minden becsvágya benne van. Elő

akarta adatni mindenáron, de a cenzura, mely »ha valahol, úgy Magyarországon nyakát szegi minden szépnek és nagynak« : nem engedte. Katona felpanaszolja, hogy e rettenetes intézmény követelései szerint az írónak el kellene nyomnia a »századok lelkeit«, pedig — fakad ki keserűen — »midőn én egy erkölcstelenséget utáló Feliciánust indulatjának illő polcára viszek, midőn egy Bánk bánt megölt becsületének omladékaire felállítok, hogyan szedhessem én kiszabott kótára fájdalमत ?« Mennyire igaza van s ez a néhány odavetett szó mily biztosan kalauzol bennünket a »lelkében ágaskodó igazságok« megértéséhez. Csak-hogy, fájdalom, az a kegyetlen cenzor nem áll magában : ott van körülötte alantjáró ízlésével az egész nemzet. Látja, tudja jól s gúnyosan kiált föl : »Most a játékokban sem igen nézi azt a magyar, hogy mint van a *kidolgozás*, hanem mint van a *morál* ; ő előtte az a szép, melyben több-több feles mondasok vannak, annyival inkább, ha azok nemzetét érdeklik, teli torokkal s botokkal való dörömbözéssel adja ki megelégedését. Igaz, hogy itt csak a hebehurgya ifjúságot vagy a bárdolatlan köznépet értjük, de mivel éppen ezek miatt a jobb ízlésű abbanhagyja a játékszínbe való járdogálást : a dörömbözés, melyet az agyargó idegen nevetve beszél el hazájában, lesz az írónak útmutatója, hogy ha dicsőséget akar aratni, nem jó alkotású, hanem csak dicsekedéssel teljes hazai drámát kell írni, még a szép tettek is elmaradhatnak, — elegendő az, ha teletömetik a darab azoknak dicsekedő emlegetésével.«

Nem a Kisfaludyék könnyű sikereire gondol itt Katona ? Mert kétségtelen, hogy Kisfaludy teljesen kora ízlését szolgálta : hazafias, kellemes és édes volt. Megértette mindenki. Nyomában járt a diadal. Kortársa, Katona, pedig magára hagyatva állt súlyos tartalmával, mint egy számkivetett fejedelem, — mint egy zord, de kincset rejtő bércekkel elborított sziget, melyhez csak hullámok csapódnak, de hajó nem közeledik. Éppen saját értékének teljes és komor tudata teszi végtelen szomorúvá és megrázóvá az ő tragédiáját. Mi az ő műve ? A dráma legkezdetlegesebb formái közt egy századok számára épített erős idom ; a laza tákolmányok közt egy megbonthatatlanul szilárd szerkezet ; a fecsegések zajában egy hallgatagon is élő, soktitokzatú tartalom. Nehézkes és darabos, de durva kérgében gyémánt a mag. Eredetisége : szokatlan, jellemei szertelenek, stílje : láz, de az emberi lélek örvényeinek mély zaja, szenvedély harsog ki belőlük oly hazafiság kísértében, mely nem jelentéktelenebb itt mint az azt tolmácsoló művészet. S mi a hatása ? Teljes hatástalanság. Később is, midőn a harmincas években, a költő halála után, végre színre kerül : a kritika megtagadja tőle a föniséget, elítéli az »asszonybecsmérlések« miatt, hibáztatja hőse határozatlanságait s a »műveltebb érzésűeket« kellemetlenül érintő »nyerségei« miatt ezt a remeket »aljasabb színpadra« utasítja.

Az volt a főbaj, hogy nagyon megelőzte korát és nagyon magasán állt fölötté. De az »idők árja« mindjobban emelkedett s lassankint fölemelte a magyar közönséget is a műremek magaslatáig. A forrongó közhangulat, a folytonos munkában izmosodó nemzeti élet s a romantika nagy átalakulásokkal járó győzelmei nagyot változtattak az irodalmi ízlésen is. Bánk bánt, a XIII. század oligarcháját, erősen kiélezett nemzeti s egyéni vonásaival, kezdték mindjobban megérteni, — mind közelebb jött a multak távolából s hatalmas arányaival

végre egészen belelépett a jelen történelmébe, hogy két állandó érzésnek — a királyhűségnek s nemzeti elkeseredésnek — fölrázó szavú tolmáesa legyen. Többé nem volt idegenszerű, nyers, de mindenki által megértett, erős. Szenvedélyének heve átjárta a szíveket és a velőket. Végzete megdöbbsentett. A lány idomok után úgy nyomakodott a színre, mint egy művészi éreminta, mely a halhatatlanság számára van alkotva. Elérkezett a nap, midőn a nemzet nyilván láthatta: mit nyert e műben s mit vesztett szerzője korai halálával.

És nem képzelek dicsőbb elégtételt, szebb koszorút, mint aminőt Katona szellemének az idő adott. Az egyszerű kecskeméti sír minden rögét virágokkal borítja el a nemzeti hála s immáron mindnyájan tudjuk, hogy Bánk bán szerzője holtan is az örök élet osztályosa. Művészete tisztán ragyog fölöttünk, mint a nap és nyugodtan, mint az — igazság.

198. kép. Katona József szobra Kecskeméten.

IV. FEJEZET.

IRODALMI TÁRSASKÖRÖK.

1810—1830.

NEM LESZ érdektelen ez alkalommal egy futó pillantást vetni azokra az irodalmi társaskörökre, melyek e század első negyedében benső szükségből s hazafias célzatosságból alakultak a majdnem egészen német szellemű fővárosban. Kisded szigetek ezek az idegen műveltség tengerében, — apró várak a nagy sivatagban, de a bennük megnyilatkozó lélek által a fejlődésnek indult magyar irodalomnak egyuttal igazi mentsvái. Szent és erős tűzhelyek, melyeknek nyájas világa az örömtelenül révedező s bolyongó írókat szeretettel vonja magához. Itt találjuk őket lelkes eszportokban, egymás mellett fölmelegedve, tünődve, vitatkozva, — mérlegelve a multat, a jelent és terveket szöve a jövő számára.

Mily biztató, mily bátorító zaj ez a gróf Teleki László házában! Termei nyitva állnak tudósoknak, íróknak egyaránt, — mindenkinek aki szívén hordja a nemzetiség ügyét. Maga a házigazda nemesak rangban előkelő, de szellemben, tudásban is. Az akadémia eszméjének egyik buzgó apostola, világlátott, nagyismeretű ember. Körülötte nyelvészek, historikusok, theológusok, költők. A nagy amatőr: Jankovich Miklós, az új esapásokat kereső, lánglelkű történetíró: Horvát István, a tudós Fejér György, a vidám kedélyű Szemere Pál s a mindig elmés Fáy András. Nagy és heves viták folynak. Amott a régi történet irányairól van szó s a házigazda eleven eszű fia — a még ekkor fiatal Teleki József, később az Akadémia méltó elnöke — mindenkit bámulatra ragad talpraesett megjegyzéseivel; emitt Csokonai vagy Himfy elsőségéről beszélnek és az esztétikus Sehedius jobb sorsra méltó kitartással védelmezi az objektív költészet előnyeit. Éles és sima, szenvedélyes és higgadt hang váltogatja egymást. Nagyobb baj azonban nem esik senkiben s ha megjelenik a szeretetreméltó háziasszony, kit már Kazinczy is rajongással emleget, akkor a viaskodó felek közt egyszerre szent a béke. Mert ez a nő tüneményes asszony, kiváló szellem, aki elbűvöl és hódolatra készítet mindenkit. »Soha nőben — írja Toldy Ferenc, a magyar irodalomtörténet atyja s egyuttal ez idők leglelkesebb krónikása — soha nőben ennyi ész és kedéllyel, ennyi méltóságot több kellemmel, a legforróbb hazafiságot ily európai

kulturával egyesülve nem láttam. Ez gazdaggá és tanulságossá tette társaságát, mely felett igénytelen könnyűséggel, természetesen uralkodott». Bájos és sugárzó

199. kép. Kulcsár István.

honleány, akivel beszélni, eszmét cserélni fölemelő és nemesítő élvezet. Szép lelke tartalmát egy császárné, Karolina Augusztia is méltányolja, aki levelez vele; benső barátságban van a nádornéval; a szegények, kikre egy milliót költött vagyonából, imába foglalják a nevét s mikor meghal, az Akadémia csak úgy meggyászolja, mint bármelyik jeles tagját. Lelke ennek a kis körnek, mely eszméket gyujt föl a közélet sötétjén.

Hát a jó Kulcsár István háza! Ez volt még csak a tarka-barka, patriarchálisan vegyes tanya! Nem kevésbbé mozgékony, mégis más jellegű mint az előbbi. Maga Kulcsár kissé ósdi, de nem korlátolt s hazafiságban mindenkit felülmuló. Az egyetlen pesti hirlap szerkesztője s ezzel az írói világ egyik központja. Buzdítgató, áldozatkész úriember, minden célra törő idea pártfogója. Háza hasonlított a méhkashoz, melybe az irodalom méheössze-
gyűjtik a nemesebb gondolatok és törekvések színmézét. A régi és új gárda találkozóhelye, mely élettől zsong. Itt heveskedik a merész újító: Helmeczy Mihály az ósdiak nyelvészével: Beregszászi Pállal. Az ötletes Sebestyén Gábor itt mondja el legjobb adomáit; Gombos Imre, az »Esküvés« népszerű írója, ide menekül hivatalos vesződése után. Töltényi Szaniszló itt mond anathémát a mithológiai képekre s olvassa fel egy-egy szonettjét, mely tele van mithológiai képekkel. Tóth László itt osztja fel lelkesedését a görög és magyar versek közt; Horvát István híres »Rajzolatai«-nak ötlete itt pattan ki. Néha megjön ide szent magánya berkeiből a tisztes aggasztán, Kazinczy Ferenc is, s Kisfaludy Károly nagy neve nem kevésbbé kölcsönöz fényt ez érdekesen vegyes társaságnak. Ez volt minden irodalmi terv megvitatásának központja s ha valami derekabb eszme vetődött fel, az hamarosan megkapta itt a tettek formáját. A pesti állandó színház

200. kép. Vitkovich Mihály.

ügyét itt tartották folyton ébren ; itt érlelődött meg a »Tudományos Gyűjtemény« folyóiratának gondolata, sőt az új korszakot nyitó Auróra alapítási terve is.

Csak egy baj volt. A házban nem volt virág : hiányzott a nő. Ez egymástól nagyon is különböző elemek nyers vitáit nem enyhítette a női kedély mosolya. E szigorú és indulatos lelkek minden derű nélkül dulakodtak a teóriák ködében, nyelv dolgában túlkonzervatívek voltak s a költészet iránt, melyet mint nemzeti ügyet támogattak, nem volt erősebb érzékük. Sok jóra való dolog történt itt, sok derék tett indult innen ki, de maradt egy eredménytelenség, egy mulasztás is : ez a kör nem hatott az *ízlés* nemesbítésére.

Üdítőbb és verőfényesebb levegője volt a vidám, élces, melegkedélyű Vitkovich Mihály házatájának. Ez volt az akkori »bohémek« igazi tanyája. Itt már nem az örökös, zord vita járta, hanem az eleven, fordulatos beszéd, melynek ötlet és elmeél volt a fűszere. Ebben a körben a költészet uralkodott. Maga a házigazda is költő, aki népdalokat ír s pompásan fordítgatja a szerb hősrégéket, melyek először irányozzák a közfigyelmet a dalos nép költészetére. Szereti a zenét és énekel. Bájos felesége van, akinek lénye derűt sugároz a vendég homlokára. Itt nemcsak találkoznak az írók, de mulatnak is. Maguk a tudósok szinte átalakulnak, másokká lesznek e mozgalmas és friss légkörben. Horvát István Teleki Lászlóéknál hagyja minden tudományos gondjait s itt beáll poétának : verseket olvas, deklamál, sőt három éven át csinálja a Dámák Kalendáriumát. Később, öregedő korában is, ide jön visszaifjodni. A Toldy Ferenc megrajzolta képekben szinte magam előtt látom ezt a lelkes kört, melyben Kölcey az első magyar románcot szavalja el, Fáy András kiadatlan, dévaj, ifjúkori verseit, Gombos Imre pedig apróbb vígjátékait, melyek sohasem láttak nyomdafestéket. Hallom a tetszés zaját, a tapsokat, a csengő kacajt, mely e felolvasásokat kíséri. Hubay Józsefet, a merész múzsafit, majdnem minden mozdulatával meg tudom figyelni, amint önérzetesen kiáll a terem közepére s tagolni kezdi ódáit, melyekben ragyogó gondolatok vannak ugyan, de — Szemere fölkel helyéről s gúnyosan ünnepélyes bókkal üdvözli őket, mint »nagyrabecsült régi ismerősöket« a Csokonai és Berzsenyi ódáiból. S a meglopott dicsőség merész hangjai egyszerre falrengető hahotába vesznek.

Értem, hogy az öreg Virág Benedek nem kíméli a fáradságot s koronkint átutazik Budáról e vidám pesti körbe. Mindig a legmélyebb tisztelet tárgya itt. Névnapiját — mint Kazinczyét is — megünneplik s ha távozik, a háziasszony lekíséri a kapuig s kezet csókol neki. Mindezek nem csinált, nem erőszakolt dolgok, de az irodalom és költészet szeretetéből fakadó gyöngédség. Lelkesedés, szellem, meggyőződés hatja át ezt a kis kört ; tehetség és ízlés irányítja. Csak az a Kisfaludy Károly ne figurálta volna ki Perföldyjében (»Kérők«) a kör egyik tekintélyes tagját, Nagy István jogigazgató uramat, a házigazda jó barátját ! De a baj megtörtént s ez erősen bontogatni kezdte az eddigi szép összhangot. Az életbemarkolásnak annyi szabadságát, amennyit Kisfaludy gyakorolt, nem tudta ez a patriarchális erkölcsű kör megbocsátani, s mint Bohémiában rendes végzet, végül itt is összezőrdültek.

— No jól van ! Sorba színpadra hozlak benneteket ! — fenyegetődzött Kisfaludy s otthagyta a társaságot

Az öregek mindjobban vénültek, a közszellem mindjobban ifjodott. A két-hetenkinti összejöveletek mind gyérebbek lettek s lassankint csak az évi Mihály-napra szorítkoztak. Vitkovichék régi kastélyháza elcsöndesedett s küszöbén a poétákat a prókátorok és kliensek váltották fel. Hiába, mindennek ami szép, jó : gyászsorsa, hogy rossz véget érjen !

Kisfaludy már ekkor elég erős volt arra, hogy egészen a maga lábán járjon s az *Auróra*val amúgy is természetes központja lett az irodalomnak. Régi és új írók immár csak köréje csoportosulhattak s ha Kazinczynak megvolt régebben a maga hivatalos és félelmes triálsa : Vitkovichban, Szemerében és Horvátban, most neki is megvolt Bajzában, Vörösmartyban és Toldyban. Új irányokat hirdettek és új szellemben cselekedtek. Művészet, irodalom volt minden gondjuk ; politikai vitákat ritkábban folytattak. Bővíteni a költészetet, a tudománynak alapokat vetni, íme : főtörekvéscik. És egy napjuk sem mult el tétlenül. Ha az öregeknek valami nem tetszett, ez csak egy okkal több volt nekik : bebizonyítani, hogy az a nemtetsző dolog tulajdonképpen életrevaló gondolat. A haladó, sőt immár szárnyaló kort többé nem lehetett megállítani.

Nemes versenyben égett ez a kis kör s eszméivel erősen kihatott a közre. Összejöveleteit mindaddig Kisfaludy lakásán tartotta, míg egyik kiváló, rokon-szenves és nagyműveltségű tagja, Bártfay László meg nem nősült. Ekkor aztán, a huszas évek vége felé, úgy ahogy volt, áthureolkodott az *Auróra*-kör az ő kényelmes és barátságos termeibe. Bártfay nemcsak házigazdája, de valóságos elnöke volt e szabad társaságnak. Sokismeretű, puritán jellemű, az irodalomért fenn buzgó, szerény és előzékeny modorú férfiú, aki maga is írogat verseket, novellákat, szindarabokat, történeti, heraldikai, jogi cikkeket s pihenésül Tacitus *Agrioláját* fordítgatja. Mint gróf Károlyi György titkára, módjában áll estélyeinek külsőleg is megadni a fényt, de sohasem a pompázás kedvéért. Tetőtől talpig úri ember, akinek ízlésében és ítélőtehetségében mindenki megbízik.

Felesége, a szép Jozefine, előkelő nevelésű, lelkes nő volt, finom és gyöngéd, vidám és elragadó. A nemzeti irodalomban teljesen jártas s barátja a kör minden tagjának, még mielőtt találkozott volna velük. Nemes valója hódított, erényei megszerették. Toldy azt írja róla : »örszellem volt, ki e szép kör érzései és tevékenysége felett észrevétlenül s mindig nemesítőleg lebegett«. Kölesey »kevélykedő örömmel« emlegeti övéinek, Kazinczy »a legszentebb hűséggel és hálával« emlékszik róla leveleiben. Senki sem volt boldogabb mint ez a kedves asszony, midőn látta, hogy háza az élő irodalomnak valóságos műhelye s hogy szellemével ő maga is nemesítőleg kihat rá. És senki sem volt szomorúbb mint ő, ha félreértés, heveskedő viták, elvi összezördülések meg-megbontották egyesek közt az összhangot. A személyi sértődéseket meg tudta érteni, de kevésbbé törődött velők mint magával az irodalommal. Tekintete mindig a legmagasabb eszményen függött s a kör tagjainak tekintetét is arra irányította. A csípős és gyakran erős polémiák közben sok sebet meggyógyított, sok indulatot mérsékelt s legtöbbször neki volt igaza. Vezető lelke fényből, kellemből állt s úgy hatott mint a jótétémény. »Nem volt Ninon de l'Enclos vagy Madame du Bruage — írja róla szalonjának legmegbízhatóbb krónikása — ; amaz egy bájos, de frivol, ez szabályos és

hideg irodalmat csinált : ökörülötte a lángész is érezte a határt, melyet nem szabad túllépnie.«

Igy működött és virágzott ez a kis, de sokfényű kör Kisfaludy Károly haláláig, mely első gyásza volt. A csapás váratlanul jött és nagy fájdalmat okozott. A mester távozott el tőlük. Emlékét nem örökíthették meg méltóbban mint ahogy tették : tovább haladtak az ő szellemében. Mihelyt kissé fölocsudtak, elhatározták, hogy folytatni fogják az Aurórát meg a Kritikai Lapokat. Később megindították a Figyelmezőt meg az Athenaeumot, melyek vezető orgánumai lettek az új iránynak. Majd megalapították az elhunyt költő nevét viselő Kisfaludy-Társaságot, ezt a nagytekintélyű szépirodalmi intézetet, mely ma is virágzik s melynek, többek közt, a magyar Shakespearet és magyar Molièret köszönhetjük.

Aztán — egymásután dőltek ki a sorból és hullottak el a jelesek, a dicsők, lelkesek : Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, Bártfay, Szontagh. Mikor a ház édes asszonyát temették, a koporsót az Auróra-körnek már csak egy tagja követte, Toldy Ferenc. Azután ő is csöndes ember lett.

Megilletődve állok a lezajlott élet e visszaverődő képei közt és szinte elfogódik a szívem. Az a szeretet, mely egykor színezte, az a lélek, mely egykor átmelegítette őket, régen kilobbant s nekünk, késő kor íróinak, örökölni, fájdalom, csak a személyes hiúságok érzékenysége és a szeretetlenség maradt.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY
(Barabás Mihály festménye után.)

Az Athenaeum r.-t. nyomása

V. FEJEZET.

VÖRÖSMARTY.

1800—1855.

MIALATT a magyar közéletben mind nagyobb hullámokat vetett a politikai és társadalmi reformok szükségérzete s az eddig kivívott eredmények új korszak biztató jelének voltak tekinthetők: távol az országos mozgalmaktól, de ezek hatásaitól tüzelve, a bonyhádi erdők szálfái alatt méla ifjú bolyongott magányosan s képzeletében a régi dicsőség emlékei rajzoltak fel pompázón és hatalmasan. Úgy érezte, hogy lelke zajával bele kell vegyülnie a megindult nemzeti mozgalomba s a »riadó, vak mélységet« fel kell vernie dala tárogatójával. Ezt az ismeretlen lángelmét, ki még akkor maga sem sejtette, mire van hivatva, *Vörösmarty Mihálynak* nevezték.

Nem kutatom: kitől tanulta azt a hódító merészséget s azt a diadalmas magyar nyelvet, melyen nagy kompozíciójában, a *Zalán futása* című époszban megszólalt. Valószínűleg lelke tanította meg rá, mely csordultig volt a reménytelen szerelem el nem sírt könnyeivel s az aggódó honszeretet heves fájdalmaival. Bizonytalán költőnek született, mert mélyen érző, nagy szíve volt s izzó képzelő-dése és nyilván bírta azt az adományt, hogy mindazt amit képzelt imponáló hatású képekben jelenítse s mindazt amit érzett tündöklő nyelven fejezze ki.

Nem akart műremeket alkotni, csak egy lelkes, fölrázó szózatot intézni elhanyagolt nemzetéhez. A honfoglalás nagy jelenetei lebegtek lelki szemei előtt Árpád dicső és győzelmes csatái akkor, midőn a vérrel szerzett hazát végpusztulástól féltették a nemzet legjobbjai. Valóban, »Zalán futása«-t a kor hangulata szülte. Ez az ősidőkből feldübbögő történelem, ezek a fél föld homlokán végig-tomboló hősök villámló kardjaikkal és rettentő buzogányaikkal, éppen jókor jelentek meg a »tehetetlen, puhaságra serényebb« kor magyarjai előtt. Megjelenésük élő tiltakozás volt minden gyávaság ellen, s ha ki továbbra is tétlenkedni mert volna, robogásuk süvöltő szele menthetetlenül magával sodorja, mint a pelyhet. E felséges vízióban megelevenített árnyak mintha sírjaikból keltek volna fel, vagy, nemzetük veszedelmét látva, a »hadak útjáról« szállottak volna le: szemkápáztató tömegekben, versengve siettek a magyarság oltalmára. Nem pusztá látományok, híg levegő testetlen teste, de termékenyítő eszmék képviselői vol-

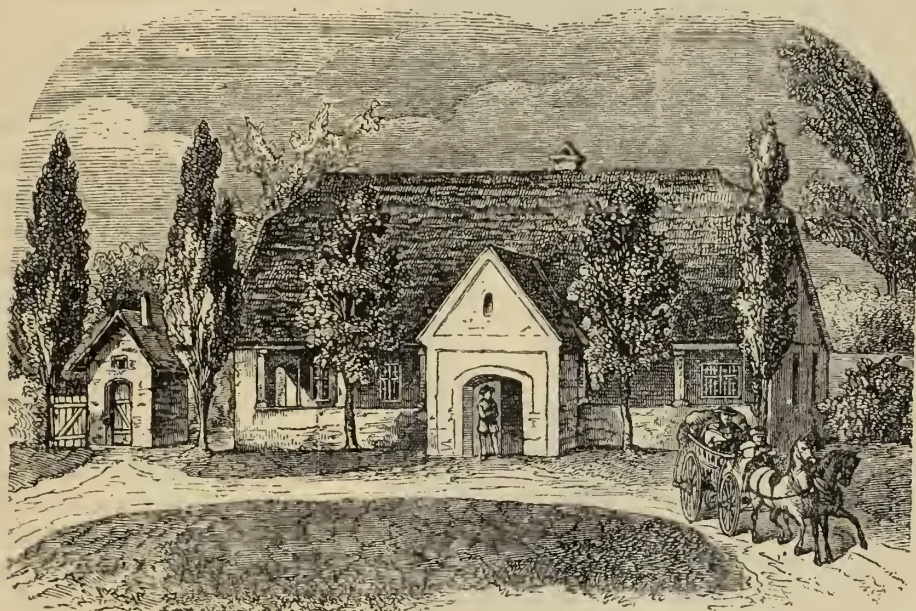
tak ők, kik ellenállhatatlan erővel akartak részt venni késő utódaik most megindult harcában, az új honfoglalás dicső munkáiban.

Ebből a szempontból kell megítélni e művet, mert csak így lehet megérteni korára tett rendkívüli hatását. Egy lángszellem megnyilatkozása, egy nagy szív túlradása ez. Maga a történeti tény — a honfoglalás ténye — a hagyományok és mondák halavány világánál kevésbé volt oly lélekemelő látvány mint e hatalmas képzelődés villámlásai között. Mit a szerkezet lazasága, a cselekmény szétágazása, a naivnak és az epikai nyugalomnak mellőzése, az allegoriákká finomított hitregék, a lírába olvadó részletek s a ködbe vesző alakok ! Hiszen — kivételesen — éppen a szigorú s objektív művészet hiánya volt az, ami lehetővé tette, hogy ez a hősege igazán lelkesítsen, tüzeljen és fölrázzon. Ha mi hiánya volt : ma tisztán látni mindet ; érényei azonban kevésbé szembeszökők ma, midőn ama kor mozgalmait és törekvéseit immár régen meghaladtuk. De annyi kétségtelen, hogy — visszatekintve amaz időkre — irígylésre méltó közönséget látunk e mű előtt : az egész nemzetet, mely hódolattal és csodálkozással hallgatja egy eddig soha nem hallott felséges, erős, szívet és lelket magával ragadó magyar nyelv zengését, — a régi nyelvkinesből megteremtett új, merész s mégis mindenki által egyszerre érthető költői nyelvet, melyen aztán később Széchenyi is joggal hangoztathatja, hogy »Magyarország nem volt, hanem lesz«.

Kisebb epikumai — *Cserhalom, Eger, Magyarvár* — túlnyomólag szintén hazafias célok szolgálatában állanak. Hősi epizódok, melyek nem annyira szerkezetük szilárdságával s jellemzésük biztosságával imponálnak, mint inkább előadásuk szokatlan bájával és erejével hatnak. Ez a színes, gazdag stíl már magában véve is oly művészet, hogy szinte elfeledtet minden egyéb hiányt. Ragyogó részletek állanak előttünk, melyek páratlanok a maguk nemében. A fantáziának és ihletnek oly bujasága ez, — oly tékozló pompája és tömege a virágoknak, hogy kompozícióinak egyetlen hézaga sem marad szín és fény nélkül. Minden csonka oszlopra, tört falra, párkányrepedésre fölfut a repkény s csodálatos kék- és pirosszirmú virágkelyhek csilingelnek a szakadékok felett. Egy részük — *Tündérvölgy, Délsziget* — egészen fantasztikus, mintha a költőt álmok vezetnék a valóság mesgyéi közt s csak abban a világban tudna gyönyörködni, melyet saját képzelete alkot. A létező szinte szegényes, kopott, nyomorúságos neki. Oly dús ifjúsága, annyi költői kinese van, hogy, mint egy mesebeli herceg, szakadatlanul szórhatja lobogásának színaranyát a valóság fakó jelenségeire. A történelemből is csak azokat a szálakat veszi kezébe, melyeket fantáziája szövőszékén sugarasakká sodorhat. Fény a levegője, szín az élete, mély és benső elragadtatások, hallucinációk az ihletői. Mindjobban közeledik a fenség birodalmához. Annyi izgalmon és megrázkódtatáson megy keresztül, hogy végre hozzáedzódik az előadás epikai nyugalomához. Eddig lelkesítették tárgyai, de egyuttal uralkodtak is fölötté és vitték magukkal. Most hirtelen megváltozik a helyzet s föltétlenül ő uralkodik mindenben. A *Két szomszédvárban* előáll a művész.

Nagyon sokszor olvastam ezt a csodálatos költeményt, mely talán a mi egyetlen valódi hexaméteres époszunk s amikor a magyar nyelv színező erejében, ünnepélyes és hatalmas zengésében gyönyörködni akarok : újra meg újra előveszem s még sem tudok betelni vele. Ez a zord középkori történet, nagyszerű

szabálytalanságaival és alakjainak szertelenségével, páratlanul áll elbeszélő költészetünkben. A költő képzelődése oly mélységek fölött jár, hogy léptenyomon lezuhanástól kellene féltünk, ha nem lángelméje kalauzolná a meredélyeken. A pusztító, mindent elseprő szenvedélyeknek mily rettenetes vihara tombol végig e hexamétereken! Ez a két komor szomszéd vár, lakóinak egymás romlására törő bosszújával: e vad párhareok, melyeknek kelevéz-esattogása s kopjasüvöltése szakadatlanul zúg az éjjeli környéken, Ság puszta határán; a megtorló harag, a fogyni nem tudó düh e bőszi lihegése, ez az öldöklés, mely nem szűnik, ez a vér, mely mindig foly: mindez a borzasztóan szép, a megrendítően fenséges hatásával borít el bennünket. Itt nincs semmi vígasztaló,

201. kép. Vörösmarty szülőháza Nyéken.

csak a művészet ereje, mely teljes s a felkeltett illúzió, mely egész és igaz. Szinte lélegzetfojtva olvassuk e félelmes nyugodtsággal ömlő, szomoruan búgó, sirámas hősi hatosokat, melyeken mindvégig áthangzik a fegyverek döngése s a fájdalom üvöltése. Az olvasó szinte tehetetlenné válik e nagy és biztos művészettel szemben s nem igen jut neki más szerep, mint átengedni lelkét az ellenállhatatlan hatásnak, az ámulat sodrának, mely itt egyuttal a Vörösmarty tündöklő tehetségeinek érezhető mértéke is.

Ez a négy ének a legtermészetesebb, de legvadabb szenvedélynek: a retorzióknak tragédiája elbeszélés alakjában. Tihamér, diadalmas harc után, hazakerkezik várába, melyet földulva talál. A szomszéd Káldorok egy »hittelen« éjjel kiirtották egész nemzetségét, a Sámson-ház minden emberét. Véréük még ott feketélik a falakon. Az utolsó sámsoni sarj zúzottan áll a szörnyű vértor helyén s megtépett haját felszórja az égiek ellen. Majd leöli hadi ménjét, lefejt, darabokra szeli a véreveszett húst s a lélekijesztő esendben, a lángok rőt világá-

nál, hervasztó könnyek közt lakomáz, — szomorú vendége magának. Minden gondolata a bosszú. Fölkerekedik, elmegy László királyhoz, aki fölhatalmazza, hogy a Káldor-ház tagjait egyenkint párbajra kihívhassa. S megkezdődik a bajrahívást jelző rémkürtök rivalgása, a rettenetes öldöklés mozgalmas, vad és változatos rajzai, melyek a Káldor-család teljes pusztulásával végződnek. Levágott fejeik kiszégezve a sámsoni vár kapujára. Csak a Káldor-leány, a szép Enikő marad sértetlen, de a romlás őt is sirba dönti és Tihamér, Enikő szomorú

árnyától üzelve, világgá bújdosik sivatag bánatával.

Ime a mese. Az én előadásomban valószínűleg hihetetlen, de a Vörösmarty előadásában el kell hinni. Ez az ő művészete. Merész képzelődése nem ismer korlátot, nem lehetlenséget: túlrepül minden határon s szárnyain magával sodorja az olvasó képzelődését is. Nézzük csak a *Túlvilági képet*, melyben egy szenvedélyesen szerető ifjú megöli hűtlen kedvesét s mikor már a sír takarja: fölássza a koporsót. Süvöltő viharban, vészszórta hajjal áll a földult sír felett. A rohanó felhők közül haragban égő csillagok néznek le rá. A koporsó megzörren s lejjebb-lejjebb sülyed a föld mélyeibe. Az ifjú utána — keresztül a fölszaggatott föld százrétű kebelén, a fel-feltünedező koporsó nyomán, a gömb túlsó feléig,

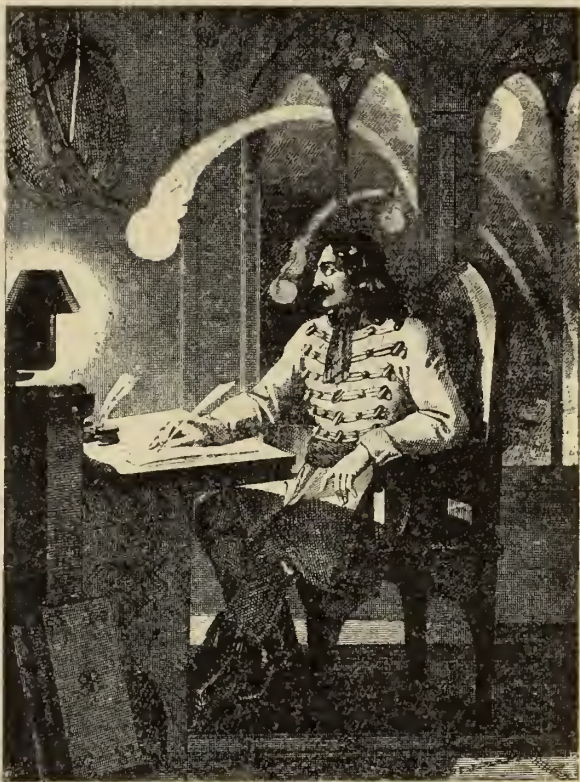
202. kép. A »Két szomszédvár« címlapja.

ahol új világ, új élet, dicsőbb ég, dicsőbb nap köszöntik. Itt feledésbe vész a mult, a koporsó zára magától fölpattan s kikékel belőle a hűtlen kedves, csodaszépen, tisztán, szűziesen. — Csak egy lázbeteg álma, ki, midőn felébred, mellette áll hű nője s homlokáról gyöngéd kezekkel törli le a verítéket. De hogy van ez képzelve s megírva! Igazán, nem lehet eléggé ámulni, hogy ily költemények nem keltik fel valamelyik festőművésznünk becsvágyát s maig is illusztrálatlanok. Szánalmas koldusság a kincsek között.

Vörösmarty a *Két szomszédvárral* befejezte epikai pályafutását s azontúl visszatért első szerelméhez: ereje s ideje java részét színműírássra fordította. Három történelmi drámát, négy tragédiát, egy vígjátékot s egy tündéres színművet írt. Mit mondjak e kifogástalan jambusokban ömlő, szép beszédű drámákról, melyek csak névleg azok, egyébként dramatizált történelmi képek és nagyon

ismert motívumokból szőtt végzettragédiák, szóval : tehetségének legszegényesebb alkotásai ? ! Hiába minden költői ciráda ! Az az atya, aki ártatlan gyermekeit kitéteti s később beleszeret saját, ismeretlen leányába, felnőtt fiát pedig — tudata nélkül, hogy fia — meggyilkoltatja : nem hat meg és nem is borzongat többé senkit. Az Akadémia koszorúja régen lehervadt erről a *Vérnászról*, épp úgy a többiek-ről is (*Salamon, Bujdosók, Kincskeresők, Marót bán, Áldozat, Czillei és a Hunyadiak*), az élet minden virága. Képek, melyekről a szín elszállt, csak a festő neve maradt a vásznon. De ma

éppenséggel nem csodálkozunk azon, hogy Vörösmarty, aki az epikumban hozzászokott a kényelmes, széles előadáshoz, emellett erősen lírai temperamentum is : derekas drámákat nem alkothatott. Nehézkés. Nincs biztos szerkezete, elég leleménye, hiányoznak jellemei s a szépen ömlő jambusok nem a dráma nyelvét görgetik. Nemesebb stíltre tör és érzelgős lesz, erős akar lenni s a retorika hideg pátozában gyöngül el. A *Fátyol titkai*, mint vígjáték, ugyanezeket a hiányokat tárja föl. Csak a tündéries, bájos drámai játék : *Csongor és Tünde* kivétel. Ez egy XVI. századbéli magyar költő, Gyergyai Albert, *Argirus* királyfiról szóló verses munkájának anyagából szövődik, de egészen szabadon. Tárgya : a küzdő szerelem diadala minden akadályon,

203. kép. A »Zrinyi« címlapja.

egy fantasztikus világ jelenetei közt megrajzolva. Korlátlan, csapongó, szélsőyes mint egy drámai formában rakoncátlankodó dithiramb, de színes, ötletes, célratörő. Az ideális szerelem tündérkedése a reális szerelem józanságának humora mellett. Ég és föld bájos ölelkezése, játszi tréfák, pajzán gyöngédség, mély reflexiók — az emberi érzelmek ezer virága s tengernyi fénye közt. És milyen nyelv tolmácsolja ezeket az édes bohóságokat ! Egyetlen a maga nemében. Tisztán, büszkén és biztosan zengő magyar ütemei amily röpkék és pompázók, épp oly jellemzetesek s költői nyelvünknek teljes diadalát ragyogtatják.

A drámaíró Vörösmartynál sokkal nehezebb feladat hű képet festeni a lírikus Vörösmartyról. Mert, igazában véve, ő mégis mint lírikus a legnagyobb. Fejedelmi sorban áll, birodalma szinte határtalan. Ameddig a mult hatásai alatt

áll : egyenetlen erejű, mihelyt felszabadul e hatások alól : mindenkinél erősebb. Lírájának sok szép virágát legázolta az idő, de ami megmaradt, még mindig tündöklő sokféleség, tömérdek gyönyörűség. Alig van költőnk, aki szélesebb körben működött valaha. Az egyszerű daltól az összes lírai műfajokon át az époszhoz hajló lírai beszélyig mindenben mutathat föl valami derekasat, sőt tökéletest. A tárgyak és formák, a hangulatok és érzelmek ezerszínű változatossága ez. Gyöngéd és mély, megható és fölrázó, ahogy neki tetszik. Olyan hangszer van a kezében, melyben minden érzelmi árnyalat megtalálja a maga húrját s éppen azért zeng tisztán, bűbájosan és erősen. A *Szózat* költője, aki milliók szívét hozza rezgésbe ! A hazáját aggódva szerető magyarnak azokat a sajátóságosan édesbús, nemesen komoly, szélsőségek — kétségbeesés, remény — közt hánykódó hangulatait, melyekben századok történelme zokog föl : — nem, ezt senki sem volt hivatottabb himnusszá, nemzeti imádsággá örökíteni, mint Vörösmarty. A magyar lira kiesiben a magyar hazafiság története. A *Szózat*, a reformkorszak ajkain, annak összefoglalása ; multak, jövődők mérlegelése a köztük tusakodva álló jelen lelki hullámlásának, egy egész nemzet közérzetének ünnepélyes megnyilatkozása. Sőt több. Az ezer viszontagság közt megedződött s élet-halálharera kész nemzeti akarat férfias felkiáltása. Az a dicső szó : *rendületlenül !* egymagában véve annyit ért nekünk, mint a franciáknak a *Marseillaise*, az angolnak a *Rule Britannia*, mert ez a kellő szó a kellő időben volt kimondva. Az egész nemzet meghallotta. Éltető és fölrázó erejéből azóta sem veszített semmit. Ahol megzendül : ott ünnepi hangulat árad el a lelkeken s dallama zsolozsmájában egybeforradnak a szívek, mintha a történelem intő szózatát hallanák, mely a pártoskodó magyarnak minden balszerenese közt az összetartást hirdeti. Valami szent, magasztos, mélyen megillető, minden időket átölelő érzés buzog benne, halhatatlan, mint az a forrás mely szülte : a hazaszeretet.

Másoknál tán divat a hazafiság, Vörösmartynál meggyőződés. Nemzete iránt nem elfogult, hibái előtt nem huny szemet, de, mint Széchenyi, közbe-közbe méri az erejét is. Erélyesen és ünnepélyesen tud korholni, ha kell, gúnyolódik is, de mindig az a célja, hogy fölemeljen. Jól látja azt a bús magyart, aki Sors asszony előtt (*A sors és a magyar ember*) esengőre fogja a beszédet s olyan fényes plasztikával állítja elénk, hogy szinte szobornak nézzük. Félvállán óeska mente, oldalán rezes kard, üstöke hátrakötve, akár a buzogány. Rég ült lovon, de vén bokáin azért az elpártolt idők sarkantyúját pengeti. Érdekes patinában, szomorkásan áll a szeszélyes istennő előtt s a szája sírásra ferdül. Mi baj, szívem magyarkám ? — kérdi tőle Sors asszony gyöngéden. — Mondd el csak hamarosan : mi kéne még, ha volna ? *Kell egy pipa dohány ?* A bús magyar aztán mindenféle jót és bolondot kér az istennőtől, mit az, csak hogy végre lerázza a rozsdás daliát, meg is ad neki. De hát nincs a sok áldásban semmi köszönet. A békét arra használja föl, hogy nem dolgozik, a esöndes háborút arra, hogy egymást öldösi. Országá visszafordul Árpádék korába s mint »regényes, szép vadonság ásít az ég felé«. Maga Sors asszony is megsokalja a szárnalmas visszaesést s új alkuvást kínál. De a magyar föleszmél, lehányja régi bőrét, pusztán, de ifjan áll s büszkén veti oda : »Asszonyszemélyre többé nem bízom hazám dolgait. Magamra vállalom amit még tenni kell !« Nem a Szé-

VÖRÖSMARTY MIHÁLY SZOBRA BUDAPESTEN

(Kallós Ede, Teles Ede és Márkus Géza alkotása.)

chenyi szellemében van ez gondolva? Ennek a találó iróniának okvetetlenül hatni kell. Ez a kor lélegzete.

Ime, a költő magyarja kilép korlátoltsága szűk köréből s Vörösmarty fel-fogásában odasimul az európai eszmékhez. Kortásai közül ki versenyezhet vele ebben a törekvésben? Az első lépés dicsősége az ő nevéhez fűződik. Magasan áll, messzire lát és művészetével tisztább ideáloknak áldoz. A szerencsétlen népek számára mindig van egy-egy könnye, az igazi nagyság számára egy-egy koszorúja. Lelkében oly gondolatok forronganak (*Gondolatok a könyvtárban*), melyek az egész emberiséget érintik. Tudatában van a költészet hódító hatalmának s szuverén

Egy kis gyermek halálára

Játsoztad hamar kis játékodat
 Kedves fű, korán játszottad el.
 Végso't mosolygott orrad, 's a' halál
 Leszedte róla szép rózsáidat.
 Nem csak magad mentél, elvitted a'
 Szüled, ~~vidámjait~~ ^{vidámjait}, elvitted a'
~~felad~~ ^{remények} garang bimbóit

204. kép. Vörösmarty kézírata.

büszkeséggel meri kérdeni: Mit tudtok, ti hamar halandó emberek, ha lángképzelődés nem játszik veletek?

S ő csakugyan mindent képzelődése fényében fürdet meg s kedélye melegen tör keresztül, mielőtt formába öntené. A *Kis gyermek halálára* rendkívül bájos alkotás, a *Merengőhöz* mély reflexiói fenségesek, epigrammái legjobbak e nemben, *genrékei* közt kitűnőek vannak; a *Szegény asszony könyve*, melyben jóságos anyja képét örökíti meg, műremek, *Hedvig* csodaszép legenda s a *Szép Ilonka* megható története mindig megható marad. De azok mellett a hangok mellett, melyek ezekben megcsendülnek, van még valami diabolikus, valami démoni benne. Az a viharos páthosz, ami a *Liszt Ferenchez*, a *Keserű pohár* meg a *Vén cigány* című rapszódiaiban fölri, a Paganini boszorkányos hegedűjére emlékeztet. Valami nagy, nevezhetetlen, de mindig nemes keserűség reszket az alaphangjában, mely — mintha nagystíliú tragikai hősök fakadnának lírai dalra — a szenvedélyek széles skáláján bűg keresztül s »egyszer fázunk, másszor lánggal égünk« mi is mellettük. A szívében hosszú időn át összegyülemlett keserűség egyszerre árad ki belőle. Egy-egy ilyen verse a fájdalomnak valóságos szimfóniája. Félelmes tűz, melynél borzongunk. Nem tudom, mennyiben van igazam,

de nekem úgy rémlik, hogy ez a sajátságos hang a régi retorika pátozából áll elő s izzó temperamentumában átnemesedve, indulatai tüzen áttisztulva, a salaktalan, csengő ércet nyújtja, mely immár valami egészen más mint az előbbi-szürke keverék, valami egyetlen : egészen az övé. Ezekben a lírai költeményekben bámulom az ő lírai nagyságát legjobban. Kivételes darabok : nem találom a párjukat sehol. Tud ahhoz, amit Berzsenyi követel a költőtől : a trombita összeszorított hangján süvölteni.

»Mit a világ nekem, ha nincs hazám !« — sikolt fel a forradalom lezajlása után s erős lelki rázkódtatások közt fordítgatja *Lear*-t. Azután mindjobban fogy a napja, mindjobban fogy a bora, — fáradt vállairól vén gúnyája leszakad — s az egész nemzet gyászba borul, mikor sírjába roskad ez a sokzenéjű vén cigány, akinél felségesebb nótákat széles Magyarországon nem muzsikált senki sem.

VI. FEJEZET.

KISEBB EPIKUSOK.

1814—1834.

KOR EPIKUSAI közül kétségkívül Vörösmartyé a pálma. Az ő fantáziájának ragyogó röptével, költői előadásának művészi bájával és erejével, színeinek pompájával és formájának tökéletességével ez idő szerint nem kelhetett versenyre senki. Országos hatású nagy költeménye, mely egyuttal a magyar romanticizmusnak is egyik legszebb diadala volt, szinte fölöslegessé tette, hogy ezen a téren mások tovább kísérletezzenek. Mégis többekről kell itt megemlékeznünk, kik köréje csoportosíthatók s részben megelőzték, részben követték vagy utánozták.

Székely Sándornak (1797—1854.), az erdélyi unitárius papnak, meg volt az az érdeme, hogy *A Székelyek Erdélyben* című, kisebb méretű s ugyancsak az ősmondákhoz forduló epikai költeményével útmutatója lett Vörösmartynak s képzelőtehetségét fölgyújtotta. Ez a jól megalkotott kis mű, mely zengzetes hexametereken ringatta a nemzeti mondákkal összefűzött s inkább naivan elképzelt, mint népi hagyományokban élő hitregéket, az újság és a frissesség hatásával hatott költőinkre. Valóban, meséje oly egyszerű, hogy, ha maga a mű nem lett volna »csodálatos sugallat« s a régi dicsőség iránti lelkesedés őszinte terméke, alig kelthetett volna epikai érdeket. Az Attila birodalmát romba döntő végzetes harc után Irnákot, bujdosó hunjaival, egy futó csillag keletre vezérli s istenük, a pásztornak öltözött Hadúr, segítségével, rábukkannak a székelyföld Tündérekertjére, Alirán királyleány birtokára. Ennek kezét és országát a dák fejedelem is szeretné elnyerni, de Irnák hősiecsatában legyőzi a vetélytársat, feleségül veszi a csodaszép, szerelmes királyleányt s népével letelepszik a székelyföldön. Vörösmartyra főképp azért hatott ez a költemény lelkesítően, mert hangja új és merész volt. A nyelvnek és verselésnek e színes, meleg ömlését, komoly erejét, a leírásoknak ezt a plasztikus pompáját hasztalan kereste volna régibb költőinknél és hasztalan azt a lelkes bátorságot is, hogy a hitregék hiányát a költő saját képzelőtehetségéből merje pótolni, mint az itt történt. Ez a kis költemény adott impulzust Vörösmartynak a *Zalán futása* megírására s ebben a hatásban van igazi irodalomtörténeti jelentősége.

Még a tizes években lépett fel *Zircz emlékezete* című epikai költeményével Pázmándi Horvát Endre, tétí plébános (1778—1839.). Oly tárgyat választott, mely

205. kép. Horvát Endre.

költői alakításra szinte lehetetlen: egy klastrom történetét. Nem is lett abból más mint krónikás vers, egészében egy hexameteres rajzolat. De ezek a hexameterek ünnepélyesen és színesen, itt-ott férfias erővel hangzottak s vonzón csillogtatták fel a magyar nemzet s egyház multjából kiragadott képeket. A mult, a mult! Ebben élt ez a nemzedék, melynek nem volt jelene s hite is kevés a jövőben. A kortársak szívesen üdvözölték az új Virgilt, ki szerintük hivatva volt egy még mindig hiányzó nagy epopéában megénekelni a honszerző Árpád dicső tetteit, buzdításul a hanyatló nemzetnek. Horvát hozzá is fogott költeményéhez, melyből az Auróra sietett mutatványokat közölni, de a nagy mű kínosan és lassan

készült. Lelkesedés és önbizalom nem hiányoztak hozzá: Horvát büszkén vallja, hogy az »eposzi formában egy európai epikus sem lép eléje«, de mindhiába! Nem volt fantáziája és teremő ereje a nagy alkotáshoz s mire a költeménye elkészült, el is késett. A tizenkét könyvre osztott hosszú eposz, mely a magyarok költözködését és honfoglalását adja elő, költői felfogás és költői alkotás nélkül, az antik eposzból kölcsönzött életlen gépezet foszlányaival gyarlón és szegényesen cicomáztatva, terjengős, sivár és száraz leírásaival, mesterkéltan közbeszótt epizódjaival Vörösmarty Zsolt után többé nem hathatott. Az Akadémia ugyan megkoszorúzta, de ez az elismerés inkább a kegyelet ténye volt mint a lelkesedésé.

Szerencsésebb időben s több talentummal lépett fel Czuczor Gergely (1800—1866.), a földműves családból származott bencés pap,

aki *Augsburgi ütközet* és *Aradi gyűlés* című kisebb epikumaival szintén megelőzte Horvát Endre Árpádját. Nyilván látható, hogy az eposz művelését, mely

206. kép. Czuczor Gergely.

majdnem kivétel nélkül a magyar történelem és mondavilág forrásaiból merítette anyagát, költőink, így Czuezor is, korszükségnek ismerték fel, s mi sem volt természetesebb, mint hogy hősmondáikat a magyar nyelven oly hatalmasan és harsogóan zengő hexameterekben harsogták el. De mintha a nagy közönség kezdte volna már kissé megsokallani ezt a hosszantartó fegyverzörgést, ezeket a pusztító és vérengző esatákat, melyek széles és terjengős jelenetekben szakadatlanul zúgtak körülötte. Czuezor maga is érezhette a harsogó motivumok egyhangúságát s legjobb, legkerekebb epikai alkotásában, *Botondban*, már egy egészen romantikus szerelmi történetet helyez előtérbe, Botondnak menyasszonyáért, a rhodopei virág-szálért, vívott küzdelméért aránylag rövidre fogott s plasztikus erővel megrajzolt párbajharera redukálva.

Azok közé a költők közé tartozik ő is, akik jól látták koruk elválását a régitől, de nem volt elég erejük szét tépni minden köteléket, mely az előző időszak törekvéseivel összefűzte őket. Ime, nála, a nép fiánál, aki a romanticizmus újító levegőjét szívja, megmarad a klasszikus forma s bizonyos merevség, melyet sokáig nem tud levetkőzni. Szeretettel foglalkozik egy nagyobb s szintén hexameteres eposz tervével, mely a nagy *Hunyadinak*, a keresztény magyarnak, világra szóló diadalait énekelte volna meg; de életviszonyai megakadályozták abban, hogy

ezt befejezze s hőség diadalmaként mutathassa fel a megindult politikai küzdelem élethalálharcában. Csak sokat ígérő töredékek maradtak fenn belőle. Nagyobb alkotásoktól elvonták gyakori összeütközései szerzete előljáróival, kik világias felfogásában, kedélye megnyilatkozásaiban, sőt még büszke nemzeti érzésében is veszélyeztetve látták a papot; majd elvonta tudományos elfoglaltsága s később évekig tartó fogsága egy bátorhangú forradalmi költeményeért.

Izgalmas, erős idők voltak ezek s a jövő munkájával elfoglalt emberek mind kevésbé érték rá, hogy hosszabb lélegzetű eposzokat olvassanak. Ez a műfaj, célzatos formájában, immár le is játszotta a maga szerepét. Nem így a líra, melyet a romantika új hangokkal, új tartalommal és az érzelmi árnyalatok egész rajával bővített s így hatásaiban is megújított. Költőink, kik első sorban

207. kép. Illusztráció Botondhoz.

lelkes hazafiak voltak, szívesen hódoltak a kor istenének, de ez a kötelességbeli tény gyakran egyéniségük valóságának és őszinteségének rovására történt. Czuczor is — miért tagadnók? hisz ma már tisztán látható! — inkább volt lirai mint epikai temperamentum. A dal az ő igazi eleme. Azt mernők mondani: dalolás közben találja meg önmagát. Ez a finom, könnyed és filigrán műfaj, mely Kisfaludy Károly kezében még minduntalan összetörik, az ő romlatlan és naiv kedélye melegében új zománcot és bájt kap. Szerencsés érzékkel beleviszi a nemzeti irány legtermékenyítőbb elemét, a népies motívumokat. Drámai elevenség, szökellő játszás, pajzán humor s mindenekfelett: keresetlen egyszerűség kifejezésekben, képekben, — íme, dalai túlnyomó részének jellemvonásai. Nagyon jól ismeri a falusi életet, a nép nyelvét és nemcsak szeme: szíve is van a dolgokhoz. Friss, üde, nyílt kedély, mely gyönyörűséget talál minden nemes érzésben, szeretettel öleli fel a szépet és szeretettel is sugároztatja vissza. Epi-

*Valahányszor jéles szellemet lárok feltűnni;
remény, és félelem száll meg. Midőn am az
fényes jövőddel kecséget; ez a mulatból sü-
lyed a lelkek' romjait idéri elém. Boldog, ki
ifjúi keblének nemes vágyait változatlanul
megőri az élet' viszonyaiban: a' szellem' meg,
másolása önárulás.*

208. kép. Czuczor kézírata.

kumairól mindig elismeréssel fog megemlékezni az irodalomtörténet; balladáit és *Riadója* mindig igaz hazafiságának hirdetői lesznek; aesopusi meséi, szatirái mindig láncszem marad e műfajok történeti fejlődésében; klasszikus fordításai, szótári munkássága mindig kiváló szorgalmáról fognak tanuskodni: de poétai volta dalaiban él legközvetlenebbül. Az *Augsburgi ütközet* fegyvercsattogása ma már nem hevít fel senkit, de a *Három bokor* című népdal két strófáját és sok egyéb dalát országszerte dalolják ma is; az *Aradi gyűlés*, *Botond* legfeljebb kényszerű iskolai olvasmányok, de a *Falusi kis lány Pesten*, mint a naiv komikumnak egyik legremekebb példánya költészetünkben, mindenkor azok közé a virágok közé fog tartozni, melyeket nem kell félteni a hervadástól.

Ennek a buzgó, lelkes gárdának egyik legmunkásabb tagja *Garay János* volt (1812—1853.). Könnyen, sokat és sokfélélt dolgozott. Tehetsége kevésbé jelentékeny, de mozgékony-sága és agitatori szelleme annál becsülendőbb. Nemes és naiv kedélyét a legkisebb hazafias ténykedés is rezgésbe hozza. Ott van mindenütt ahol lelkesíteni kell. Nem mulaszt el egyetlen számbavehető alkalmat

sem, hogy ápolja, ébrentartsa korának hazafias buzgását s a magyar társadalom tevékenységének minden mozzanatára van egy-egy ódája, dithirambja, vezércikke, vagy dala. Mint nagy mintaképe, Vörösmarty, lelkesedésével ő is a mult dicsőségéhez fordul, s bár előadásának formája erősen krónikás, de színes és meleg képekben rajzolja meg történelmünk majd minden érdekesebb jelenetét. Nagyobb szabású eposzaival kevesebb a szerencséje mint apróbb történeti elbeszéléseivel, melyeket abban az időben tévesen tartottak és neveztek balladáknak. Ahogy nem igazi eposz *Csatárja* és *Szent Lászlója*, épp oly kevésbé balladák az *Árpádok* darabjai. Krónikás képek és képsorozatok ezek, melyeket helyelközzel lendületes páthosz melegít át s legtöbbször ezért volt élénkebb hatása a hevülékeny nemzeti szellemre. *Kont* a kemény vitéz, harminc társával, nem hajtva térdet a zsarnok Zsigmond előtt: az ellenálló Magyarországot perszonifikálta. Inkább a halál mint a szolgaság! Ki nem értette volna meg e lelkes szózatot a forradalom előtt s még inkább utána sokáig! Soha sem volt a hazafias retorikának nagyobb jelentősége a magyar költészetben, mint e korban, mely főképp a páthosz levegőjéből élt.

De van Garaynak egy költeménye, mely diadalmasan túlélte korához tapadó társait s munkásságának alkalmiságából megmaradt minden idők szá-

209. kép. Garay János.

*Lelkednek tiptá testköre a' hazában;
Szívednek egy rokon kedélyű nő;
Lantodnak édemöverte koporút;
Pályádra áldást kívánok neked,
Mit hű barátok édesítsenek.*

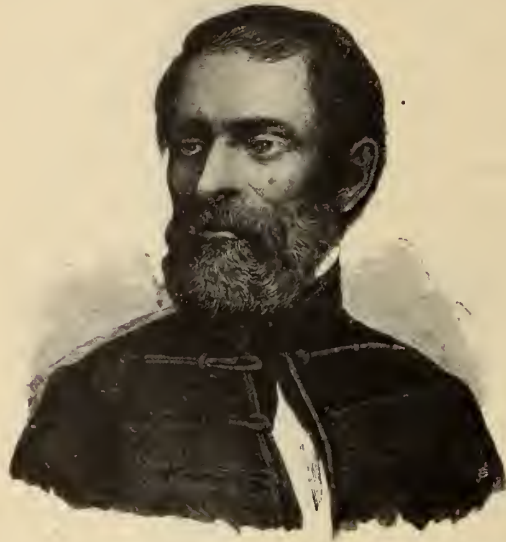
*Pest, tavaszelo' 1841.
: 1841.*

Garay J.

210. kép. Garay kézírata.

mára. Ez az ő *Obsitos*a, az ő *Háry Jánosa*. Egy kiszolgált vén baka pompás zsánerje, mely a népeletből művészileg ellesett jellemző vonásaival, rajzának

eleven színeivel s előadásának természetes és üde humorával halhatatlan alkotás. A Falstaffok magyar rokona. Annyira és oly kedélyesen hazudik, hogy végre

211. kép. Debreczeni Márton.

maga is hiszi mindazt, amit elmond hűséges hallgatói: a potrohos bíró meg a falu legényei előtt. Csak a diáktól fél, aki furesán s nagyokat prüsszent a merész harci kalandok hallatára, mikor Hány János — bár lovon soha sem ült — huszárként szerepel s kétszázan ütköznek meg kétszázezer franciával, kiknek vezérét, a nagy Napoleont, természetesen ő maga fogja el. Mária Lujza sírva kéri a vitézt: eressze foglyát szabadon, mit a lovagias Johannes Hány meg is tesz. A császártól két aranyórát kap emlékül, melyeket kapitányának és hadnagyának ajándékoz, utólagosan sajnálva, hogy legalább egyikét nem tartotta meg, mert most ezt a történetet

»hihetik is, nem is kigyelmetek«. De a hallgatóság hiszi, mi pedig teljes gyönyörrel tapsolunk e vidám hazugságoknak, melyeket az a szerencsés sors ért, hogy örökéletűek, mert művészetük igaz.

Végül emlékezzünk meg egy meleg kedélyű, szerény bányahivatalnokról, *Debreczeni Mártonról* (1802—1851.), ki távol a világ zajától, a nemzeti mult emlékein merengve, Vörösmarty hatása alatt, titokban zöngette lantját s megírta a *Kióvi csata* című tizenhat énekes hőskölteményét. Senki sem sejtette, hogy a *Bányász Szótár* s a *Bányászati Tudományok Rendszerének* tudós írója, ki e művei révén a külföld előtt sem volt ismeretlen, egyuttal költő is. Nagy, hexameteres eposzát, mely szintén a honfoglalás köréből veszi tárgyát, csak halála után fedezte fel egyik barátja, gróf Mikó Imre, aki aztán az ötvenes években ki is adta. Szenzációszámba menő feltűnést keltett, de többé nem hathatott. A klaszszikus eposz immár végképp bevégezte pályafutását, a hexametereken robogó hősök visszatértek régi pihenőikre s mögöttük becsapódott az idők vasajtaja.

VII. FEJEZET.

BAJZÁ ÉK.

1823—1851.

MÁR KISFALUDY KÁROLY kezdte sokallani a magyar Parnasszus körüli tolongást s éppenséggel nem volt hajlandó, mint Kazinczy tette, eszményi, meleg ölelésekben részesíteni a hivatás nélkül is babérok után kapkodó »istenfiak«-at. Nagyon jól érezte, mert erős érzéke volt hozzá, hogy kissé tisztázni kellene az eszméket s irányítani a közönség ízlését. E tekintetben ő maga minden telhetőt elkövetett az Aurórában, az ott közzétett művek gondos és célzatos megválogatásával. Jelentősebb eredményeket azonban nem érhetett el. A purifikálás nagy munkája az Auróra-kör egy más tagjára, *Bajzára*, maradt örökölni.

Bajza (1804—1858.) kritikusnak született. Tanult és eszes ember, aki prókatori tudását jól használja fel az irodalomban is. Szintoly éles tekintettel ismeri fel szellemi életünk mindenhiányosságát és hézagosságát, mint közvetetlen elődje, Kisfaludy Károly. Sőt erőbben lát. Jobban elemez, szigorubban ítél. Bárd dalvív, nem sopánkodással. Kissé erőszakos, sokak iránt kíméletlen, sőt kegyetlen, de ez nem baj! Hatalmas organum áll rendelkezésére: a maga teremtette *Kritikai Lapok*, majd ugyancsak az ő szerkesztésében megindult tekintélyes folyóirat, az *Athenaeum*, melynek társlapja is van: a *Figyelmező*. Mögötte áll az Akadémia, körülötte munkatársakul az írók legjava: oly erős katonaság, oly kitűnő hadi készletek, hogy szinte biztosra

212. kép. Bajza József.

veheti a diadalokat. Immár tényleg el is mult az az idő, hogy hazafiságból minden gyarló művet dédelgetni kell. Ez most már annyit jelentene, mint elhitetni a magyar olvasóközönséggel, hogy derekabb munkákra nem számíthat. El kell riasztani, le kell törni a hivatlanokat. Irányt kell adni a szétfolyó törekvéseknek, bővíteni, teljesebbé tenni s tökéletesíteni a műfajok körét, tartalmasabbá, kényesebbé formálni a közönség ízlését, szóval : előbbre menni, haladni.

Tehát kritika kell ! Kérlelhetetlen, kemény, részrehajlatlan és igazságos kritika. Ki kell irtani a hizelgést, a bálványozást. Barátainkat, rokonainkat nem kell csak ölelgetnünk, hitsorsosainkat csak dicsérgetnünk, nagyjainkat csak magasztalnunk s ellenségeinket csak üldöznünk. Ha örökké mellétekintetek rabjai leszünk s az igazat sohasem merjük nyíltan kimondani : »khinai penész« fogja bevonni s megenni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos életünket.... Mindezek kétségkívül igen szép és bátor elhatározások, szinte kár, hogy a gyakorlatban nem egészen így sülttek el. Az Athenaeum hatalom lett s az eszmék tisztázására, az ismeretek terjesztésére s az irodalmi ízlés fejlesztésére bizonynyal sokat tett, de nem szolgálta mindig az igazságot, a méltányosságot még kevésbé és gyakran nagyképzőleg alkalmazott nagy mértéket kis tehetségekre s megfordítva. Hatalmát bizonyos rideg kiméletlenséggel gyakorolta s az ellenc támadókat felségsértőknek tekintette. Mindent meglátott ami odakünn történt, kevésbé ami saját portáján ment végbe. Sokszor ágyúval lövöldözött apró verebekre s rengeteg pörökbe bonyolította magát kicsinységek miatt. Szeretett a mások háza előtt seperni s elfeledte a maga háza táját teljesen tisztán tartani. Bizonyos klikk-rendszer jellemezte, mely célul a harcot tűzte ki s ebben rettentően jeleskedett is. Az összecsengő fegyverek acéljából sok eleven szikra pattogott ki, de nem maga a jótékony s mindent átható világosság.

A jeles és harcias szerkesztő, Bajza, ki nevét már az »epigramma theoriájával« s más polémikus irataival korábban ismertté és félelmetessé tette, számos talpraesett tanulmánnyal állt elő itt is. Ha valaki kritikai rátermettségéről meg akar győződni : olvassa el érdekes töredékeit a regényköltészetről.

Kritikáinak — eltekintve néha túlélés, néha túligaztalan hangjuktól — a legtöbb esetben mégis külön jelentőségük volt. Ha személyes ellenségeskedés vezette is néha tollát, méltánylás vagy becsmélés közben elveket szögezett le, melyek máig is irányadók és életerősek. Mondjuk : nem eredeti eszmék ezek, de egyes, a lelkekben már élő, csak még ki nem mondott elvek megformulázásai. Törvényekké az ő harcai avatták őket.

Három harcról, három törvényről emlékezzünk meg a sok közül.

Döbrentei Gábort egy Conversations Lexicon szerkesztésével bízták meg. A lexikon első füzetei felületeseek, Bajza keményen támad ellenük. A támadásra gróf Dessewffy József gúnyos kicsinyléssel nyilatkozik Bajza tudományáról. Bajza válaszol s kétségbevonja a születés előjogát az irodalomban. A demokrácia elvét fejti ki válaszában, az irodalmi demokráciáét. »Elsőségeket itt nem a születés vagy a hivatal oszt, hanem az ész.«

Később, mint az Auróra szerkesztője, Kazinczyt támadja meg, hogy Pyrker »Szent hajdan gyöngyei« című német verses munkáját prózában fordította magyarra. Ugyanekkor kimondja, hogy született magyarnak (minő Pyrker), kit

A' Királyra

1844-ben

Aldd meg isten Ferdinandot,
A' magyar királyt,
E' nemzet, hagy seregiből
Aldd meg őt kiváltké.

Három század óta ő az
Egy király maga,
A' kinek magyar szavára
Nyílt meg ajaka.

Ő az, a' ki őt nyitvánt'
Fényre emelé,
Ő ki fölként jobbjá melle
Trónra ülteté.

Nitszabadságunkért ő lett
Új apostola,
Türelemben példa és jel,
Béke angyala.

Felvirasztott a magyarra
Boldogabb jövőt,
Felkelté elhiúnyt reményét.
Aldd meg ifjen őt

BAJZA JÓZSEF KÉZIRATA.

Vesni: indult életünkben
Ő mentő leve,
Legyen elfelejtétklen
A király neve;

A Dunánál és Tiszánál
Zengjen partjain,
Harmad bérceinken és az
Alföld síkjain

Millióid' seregiből
Add meg isten őt,
Hisz a' tetteiben a' magyar szent
Főc. hirdetőt.

Szólószár em koronádat
Védelmzed fejen,
Tartsd meg e' bent bércegyán
Vérsz' idején.

Add, hogy nyílt magyar beszédünk
Oly csodát tegyen:
Felreértis soha többé
Körünk ne legyen!

Es ha ránt van méire még egy
Erreder vihar,
Túl azon is mint szabad nép
Aljon a' magyar.

költői és lingvisztikai tehetséggel oly bőven áldottak még istenei, idegen, kivált a német nemzet nagyterjedelmű litteraturáját gazdagítani akarni *hazafiútlan tett*.

Szemere Pállal az Auróra miatt jut ellentétbe. Ebben a pörben az író szellemi tulajdonjogát védi, mely akkor még nem állt törvény oltalmában.

Az irodalomban nincs arisztokrácia ; magyar író ne szolgálja az idegen irodalmat ; amit az író ír : eltulajdonítani nem szabad. — Ime három sarkalatos elv, melyek Bajza nélkül bizonyára nem mentek volna oly hamar át a köztudatba.

Akármilyen kiméletlen volt is hellyel-közzel és éppenséggel nem ment az elfogultságtól, sok igazságot köszönhetünk neki. Űgyszólván ő teremtetten meg a színi kritikát, legalább is ő emelte arra a színvonatra, mely értékesé tette. És legjobb hittel szolgálta az ízlést, mindig odaadóan és lelkesen, ha néha-néha élesebb fegyvert használt is mint amilyent épp ez az ízlés megengedett volna.

Nagy buzgalmat fejt ki a színügy körül, de hangsúlyozza, hogy a mi viszonyaink között a hazafiúi szempont előbbre való a művészetinél és a francia romantikus színművek hatása alatt nemzeti drámát sürget. Ésreveszi azt is, hogy dal-költésünk rendkívül szegény s »bennök a poétai léleknek csillámaait is ritkán találhatni« ; megvetéssel beszél a »fülkínzó, unalmas troubadourok«-ról, kik »goethei és schilleri nagyság érzetével keringenek parányi körökben« ; elítéli az »üresen csillogó szógőzt«, melyet nálunk »a romlott ízlés s a német miszticizmus lelketlen utánzása szült«. Goethét és Kölcsejt állítja fel mintául s megpendíti a művészi népdal elméletét is. Helyes. De hát a saját poémáiban nem veszi észre a »szógőzt« ? Hangulataiból nem érez ki semmi hidegséget ? Nem látja, hogy ő, ki ez idő szerint a lírában vezet : tekintélyével többet árt, mint használ ? Üldözi a keresettséget, prédikálja a természetest, s ki feszesebb és fagyosabb mint ő ? Ha az »üresen csillogó szógőzt« annyira megveti : miért használ ilyen kifejezéseket és szavakat, mint aminőket verseiből ide mellékelek : Bájló, rózsás lehellet — vérei közt aléló költő — szerelm estvelgő csillaga hajnalva tűn fel alkonyult szememnek — korányi csillag — bájrcmények csolnakán — kéjlobogva felleng tekinteted egy szép jövődő fényáryain — rózsafán termett ajak — bérç havából fútt kebel — honföregtegnék véráldozatai — bájvidék — viránymező — kénykehely — csillámtető, búszél, lebeng stb. stb. Nem érzi, hogy képzelőtehetése mily szűk s mily veszedelmeket rejt magában minden gondolatot és érzelmet megdermesztő művészete ? S végül : nem ébred tudatára annak, hogy másban is csak az tetszik neki, ami a saját hangulatainak, formáinak visszfénye ? csak azt koszoruzza meg elismerésével, aki az ő elveire esküszik ? Az Aglája egy szárnypróbalgató verselőjének szerelmi »Bucsúdalát« dithirambokkal köszönti, mert nagyon szép benne *az a csend a vesztés érzelmeiben !* Igen, ezt a szerelmi vesztést a mester is épp így fejezte volna ki : nyugodtan, kecsesen és kifogástalan trocheusokban. Művészete, mely csodálatos módon az általa elítélt érzelgős német költők, Hölty, Salis, Matthisson hatása alatt fejlődött, voltaképpen nem egyéb mint *modor*, még pedig a veszedelmesebb fajtából, mert nem tűri az egyéniség szabad megnyilatkozását s kizár minden égőbb képzelődést.

Igazán különös ember ! Elméletben fennen hirdeti az irodalmi köztársaság eszméjét, nyíltan, egyenesen, bátran beszél, újít, nemcsit — s ez a hős a múzsa lábainál csak egy szentimentális apród szerepét tudja játszani : eped és nyögde-

csel, a férfias őszinteségnek minden erénye nélkül. Jól tudjuk, hogy nem erre a szerepre született s annál nagyobb a csodálkozásunk, midőn tanúi vagyunk erő-

213. kép. Vachott Sándor.

szakos önmegtagadásainak. Mily kíno-
kat állhat ki, mennyit szenvedhet,
midőn hevesebb és szilajabb indulatok
háborgatják! Fokonként szorítja vissza
őket s végül megfojtja, hogy ki ne
törjenek. Ezeket a megfojtott indula-
tokat aztán halavány arcukkal, moz-
dulatlan szépségük hideg vonalaival
szívesen mutogatja, mert — ha talán
ellenkezőleg érez is — azt hiszi, hogy
nyugodt formákban van a teljes művé-
szet. Nagy ismeretű ember, aki azon-
ban maga-magát nem eléggé ismeri, a
művészetet pedig sok tekintetben félre-
ismeri. Egy rideg elvet képvisel, mely
a líra fejlődését inkább megakasztja
mint előbbre segíti. Hellyel-közzel hatá-
sos, mert a közhangulatot szolgálja
(*Borének — Söhajtság — Apotheosis* stb.),

de egészében véve még mindig szűkkörű, mesterkélt és feszes. A romantikus ér-
zelmek örve alatt egy új klasszicizmusnak hódol, melyben épp oly kevés az ere-
detiség mint az előbbiben. Legfelebb arra lesz jó, hogy bizonyos eszméket ok-
vetetlenül meg fog érlelni s okot ad egy erős, hatalmas reakcióra, melyről majd

*Véd-hely lará'sod' szép helye.
Védjen meg e' föld mindig tégedet,
És te szellemeddal tégy védül' neli!*

Komárom Septemb 30^{1/2} 1842.

Vachott Sándor

214. kép. Vachott Sándor kézírata.

később fogunk megemlékezni. De addig hány jobb sorsra érdemes tehetség sorvad
el e meddő művészet karjai között! Mert az tagadhatatlan, hogy a fiatal költői

talentumok egész raja kering és vergődik a Bajza tekintélyének fényében. Pillangók a lámpaláng körül. Hivők, epedők, akik szomjuhozzák az igazságot s gyengéd és tapasztalatlan lelkökkel az általa kijelölt utakra tolonganak. S alig akad egy-kettő közöttük, akit némileg mégis meg lehet különböztetni tőle ; alig egy-néhány, akiknek egyénisége mégis ellenállóbb, hogysen végképp feloldódjék a mester elveiben és hatásaiban. Többnyire egyformák, ábrándos, szelíd alakok, akik »lombos, nyári sáornak« képzelik a »dalvilágot«. Hűvös, biztos menhelynek, hová nem hat »forró sugár« s »hol fel s alá a képzelet mint házi leányka jár«. Oda-künn zúg az élet, itt minden »lágyszelid«. A harcokat, a külső háborgást legjobb innen, »résen át« nézegetni »csöndesboldogan«, mert ottkünn erősebb nap süt s »elolvadnak az álmok mint a hó-pelyhek«.

De ugyanaz a *Kerényi Frigyes*, (1822—1852.), aki Bajzáék dalvilágáról ezt a jellemzően szelid és ártatlanul nyájas képet festi, néhány év múlva már lázadoz s »érecből« kíván a lantjára húrokat, »szilaj, tüzes mént dálnokparipának«. A mester hideg művészetének pányvájához kötözve : pegázusa toporzékol és szívesen ki-kirántaná magát a külidom feszes zaboláiból, — de késő : a szerencsétlen költőnek már vérében van az édes méreg s gazdag kedélyvilágával, távol idegenben, megátkozva illuzióit és eszményeit, belebukik az örületbe. — A mély érzésű *Vachott Sándor* (1818—1861.) sem kegyeli jobb sors. Ő is a tanítványok közé tartozik s ezek közt tán a legjelesebb. A készen kapott merev formákat, a fagyos jambusokat és trocheusokat kedélyének komoly és sokfényű tartalma szinte átmelegíti. Több értékű költő ma is mint mestere, Bajza. Azt merném mondani : benne nyer legnemesebb kifejezést ez irány lírai gyöngédsége (*György úr halálakor* — *A külföld rabja*), de, fájdalom, nagyobb dolgokra termett talentumával ő is csak áldozatul esett az elvnek, mely mindenkit korlátok közé szorított és megbénított. — *Sárosy Gyula* is (1816—1861.) hű másolója a mester mintáinak, s bár éppenséggel nem született rab-szolgának : sokáig az. Mozgása nem egyéb mint erőtlen ingadozás mindaddig, míg később meg nem találja magát. Ekkor aztán egy egészen más ember beszél belőle. S ez a más ember megtagadja minden összekötését a multtal. Az *Aranytrombitával* előidézett országos nagy hatást semmiesetre sem köszönheti Bajzának.

215. kép. Sárosy Gyula.

Riskó, Beöthy Zsigmond, Pap Endre mind mesterükre vallanak egy-egy bájos dallal, románcsal (*Találkozások* — *Nem mondom, hogy ne álmodjál* stb.), de egyetlen új vonással sem járulnak a már-már kimerített líra bővítéséhez. Végül itt van *Szemere Miklós* is (1804—1881.), aki szintén az Athenaeumban kezd

meg pályafutását, de sokkal hevesebb vérmérséklet, hogysem a rá kényszerített bilineseket sokáig eltűrje. Hamar kiábrándul, föllázad, széttépi a békókat és elmenekül a szabad természethez. Innen kacagja s gúnyolja a költészet tisztos külidomát, ezt »a bársony nyereggel fölékesített gebét«, míg maga inkább »fanyeregben«, de jobb lóval vágat a gondolat után. Bajzáékra bízta, hogy csak igyanak lőrét aranypohárból, ő majd cserépkancsót hajtogat, de tokajival. Csak ölelgessék a selyemruhás aggszűzet: neki kedvesebb az üde, szép leány, ha karton ruhában is! A durva, nyers idomot diesőíti (s gyakorolja is), mint amely erővel és nagysággal rokon; új, merész eszméket óhajt s a simítást, a külesint minden

habozás nélkül rábízta az inasára. (Az igaz, hogy ez aztán meglehetősen rosszszul is végzi a rábizott dolgokat!) Szinte meggyűlöli Bajzát s lesújtó őszinteséggel, kímélet nélkül írja neki: »Én a nagy szótárban a legnagyobb szívfagy kitételére e szót fogom ajánlani: Bajza!«

Ime, a mester — eredményei. Egyrészt az egyéniség visszazorítása, a képzelőtehetség megbénítása, másrészt bizonyos titkolt vagy nyíltan bevallott elégedetlenség, mely okvetlenül forradalomra fog vezetni. A diadal, mit ez irány kivív: a jambusok és trocheusok klasszicizmusa. Hideg pompázás, mely bámulatot kelt és untat. Bajza, ki elméletben az eszmék szabadságát hirdeti, semmiesetre sem

216. kép. Szemere Miklós.

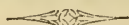
óhajtotta célul ezt a rabszolgaságot. Valami mást akart (hiszen egyebekben elég derekas munkát végzett), de nem úgy formálódott a dolgok, mint gondolta. Ami elméletben egész elfogadhatólag hangzott: ellenkezőnek bizonyult a gyakorlatban. Ezt a gyakran ismétlődő paradoxont némileg tán a kor rovására is irhatnók, de a felelősség elsősorban mégis az övé, ki kora diesőségéből bőven kivette a maga részét s vezérszerepet játszott. Nagyon erős művészetről álmodozott s mindent ellágyított. Szerette a szabad vélemény megnyilatkozását saját eszméiben, de annál kevésbé tűrte a másokéiban. Álcázott egyeduralkodó volt ez, mely rabszolgákat nevelt. A tanulság pedig mindezekből az, hogy inkább hódolunk elismeréssel annak a költői munkásságnak, melyben háborog és forr a tartalom, mint amelynek szégyenes anyaga némi himbálódzás után lassankint tisztává, de mozdulatlaná jegecedik. Van azonban Bajzának egy elévülhetetlen érdeme. Hogy Petőfit megsejtette, pártfogolta és méltányolta. Ez igazán a végletek érintkezése. Egyuttal annak bizonyítéka, hogy Bajza erős és éleslátású ember volt s kevesebb hiúság mozgatta földi pályáján, mint amennyi itőléképességgel nézett a jövőbe. Petőfi-ben az emelkedést, a haladást látta s ezen a ponton választotta el önmagában legerősebben a kritikust és a — poétát.

PONYVÁRA KERULT ARANY TROMBITA.

AZ ÖRÖK IGAZSÁG PARANC SOLATJÁRA

MONDVACSINÁLTA :

SÁROSI GYULA.

ELSŐ LEHELET.

TAJEKOZÁS.

Vereim, Magyarok! nagy időket élünk,
Trombitahangokon, s ágyúkkal beszélünk:
Magyarország felett meggyűlt a zimankó
Majd annyi a bajunk mint a bécsi bankó.
Éjszakon, keleten, nyugaton és délen
Mindenütt ellenség van a határszélen.
Ellenség kívülről, ellenség idebent
A magyar nemzetnek irtóhadat izent.
Saját hazájának szentséges földére
Hül és égbe kiált a magyarnak vére.
Falvainkat a tűz sárkánymódra falja,
Lángnyelvével a vért a földről felnyalja —
S vér és láng az eget annyira meghatja
Hogy már pirul bele a menny boltozatja.
A jámbor nép pedig a földre leborul,
Kebeleéből a köny mind szemébe szorul
E csapásnak okát, mivel hogy nem érti,
Artatlanságában sóhajtozva kérdi.
S azt hiszi: hogy onnan van az ország harcza
Mert elfordult tőlünk a jó isten arca.
Héj atyámfiai! nem így áll a dolog
Kendtek az ég ellen vétkезik, ha dohog.
Mért a népszabadság felséges egy plánta
Csak olly földön terem, mellyet ágyú szánta.
Vér az ő trággyája, s úgy virul kedvére
Ha golyóbiszápor hül a gyökérére.
Velünk van az isten, segíti dolgunkat
Míg gyávák nem leszünk, elhagyni magunkat

De magunkkal csak úgy jöhetünk tisztába
Ha bele pillantunk a király tüköbe.
Ha jól megvizsgáljuk a királyi széket
Ki tartja kezében ott a kötőféket?
Ha ördögöt, poklot, s mindent kikutatunk:
Kik fonták az ostort, a mellyel sujtatunk.
S kik adták lelkeket az ármánynak bérbe
Hogy Magyarországot boríthassák vérbe.
Ha mingyárt nem hajtunk minden szére szóra
Melyet a gonoszság közöttünk elszóra.
Héj, mert mézes mázos az ámitók nyelve!
De a szívök vagyon álnoksággal telve.
Járnak ők jobbára nagy urak képében
Minőket majd láttok e sorok tükrében.
Járnak szürke frakkban, vagy véres palástban
S kedvöket lelik a bazaarulásban.
Szóval oly sokféle s annyi e hon gaza
Hogy ezer szekeren sem vihetnéd háza.
Atyafi, az ily gazt mессze kerüljétek
Métely az, a mellyel érintkezni vétek.
Ilgyetek, de kinek? jól megválaszszátok:
Mert a könnyen hívés rajtunk merő átok.
Lássátok az élet olyan mint egy ponyva
Nely istóriákkal van végig bevonva:
Tanulságos verset vesz az ember róla
A míg ki nem rántják a ponyvát alóla.
Ti búzát szóktatok teríteni ponyvára
S tisztán viszitek a világ piaczára.

SÁROSI „ARANY TROMBITÁ“-JÁNAK ELSŐ LAPJA.

VIII. FEJEZET.

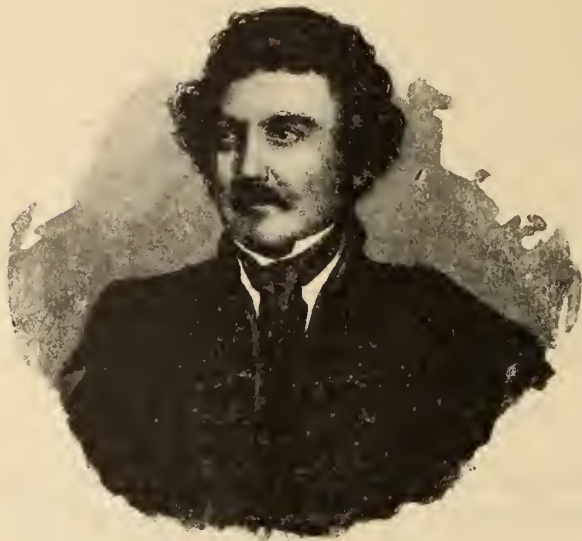
EGY HASZNOS IRÓ.

1786 – 1864.

RAY ANDRÁS eddigelé minden irodalomtörténetben úgy szerepel mint Kisfaludy Károly követője. De hát miért? Régebben lépett fel mint amaz s mindjárt első munkáiban egészen önálló, sajátos talentumnak bizonyult, aki éppenséggel nem a mások pávatollait, hanem a maga portékáját árulta. Kortársainak legtöbbször annyira elütő, tiszta, világos fejű, okos és hasznos író, hogy, ha csak némileg méltányosak akarunk iránta lenni, mulhatatlanul ki kell emelnünk a Kisfaludy körül csoportosítható epigonok köréből s külön fejezetben kell megemlékeznünk sokfényű tehetségéről és áldásos működéséről.

Mint előkelő magyar nemes család sarja, már kora ifjúságától kezdve cselekvő részt vett a megyei életben, abban a nagy gyakorlati iskolában, mely akkoriban minden politikai és közigazgatási tudás előfeltétele volt. A közügyek iránti meleg érdeklődést mintegy a levegővel szíttta magába és Széchenyi törekvéseinek aligha volt az irodalomban eszesebb, hívebb s hódítóbb katonája mint ő. Épp oly jól ismerte nemzete minden parlagon heverő jó tulajdonságait, mint sebezhető gyengéit s tisztán látta maga előtt azokat a nagy gyermekeknek való, vidáman komoly pedagógiai eszközöket, melyeknek segítségével erősen kihathat a této-vázó és kapkodó magyar társadalomra. Kedélyes, ügyes, bölcs és — a szó néme-sebb értelmében véve — kissé ravasz is volt. Majdnem adomaszerűen hangzó, ötletes és vidám mesékben, parabolákban, aforizmákban adta be közönségének a helyes életigazságokra, emberi és nemzeti gyarlóságokra, félszegségekre és bal-ítéletekre vonatkozó tanácsait, mint ahogy betegének az orvos édes borban adja be a keserű labdacsoportokat. Szeretetreméltó volt és találékony. Szomorúan nevetséges viszonyainkra és közállapotainkra végtelen számú példát eszelt ki, melyek ország-szerte megkacagtatták a búskodó magyart és szinte észrevétlenül lopkodták be lelkébe az életrevaló eszméket, a haladás utáni vágyat, a jövőbe vetett hitet. Valóban, ez a hetedfélszáz mese egész kis irodalmi hadsereg volt, mely játszva és dévajkodva hódított a Széchenyi szellemében, sőt magára Széchenyire is buzdító-lag hatott. A nagy reformátor Pestmegye egyik gyűlésén nyíltan megvallotta,

hogy »a honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették föl benne«. Fáy nagyon jól ismerte a maga közönségét

217. kép. Fáy András.

s tudta, hogyan férközhetik a reformoktól idegenkedő, kényelmes magyar szívéhez és agyához. »Ki nagyra születvén, tunyán hever — írja egy helyütt —, hasonló a jegenyefához, mely magasra vonul ugyan fel, de sem árnyékot nem nyújt a vándornak, sem gyümölcsöt a gazdának.« És a tunyán heverő nemes, ki ezt olvasá, szégyenlett a jegenyefához hasonlítani. Sőt bizonyára házasságra is rászánta magát némely rideg legény, ha Fáy ötlete után meggondolá, hogy »a nőtlen ember csak páratlan keztyű« és »az emberiség örömszengő zöld erdejében,

mint párját vesztett gerlice, búsan gubbaszt száraz ágán nemzetsége származási fájának«.

Mint nagy kortársa, Széchenyi, ő is a jövőbe vetette hite horgonyát s nem a multak dicsőségén, de a jelen feladatain csüngött. Egyik alakjával ezt mondatja: »Szerencsétlen gyarlóságunk: bámulni mindenkit, ki zajt, lármát tőn a világban és nem a nemes, hanem a nagy következményű tetteket csodálni; hízeleg e gyarlóságnak históriánk is, mely hívebb a merész vétekhez mint a szerény erényhez, hívebb robajos pusztításokhoz mint szelid jóltevőkhöz.«

Ez erős megfigyelésű és sok tapasztalatú író jól tudta, hogy gondolkozik a tömeg Széchenyiről és reformjairól. »Gőzösei tönkreteszik helységünket, melynek eddigi keresete hajóvontatásból állott!« »A lófuttatás nem egyéb lócsigázásnál!« »Minek a budapesti álló híd, ha a vidéken mindenütt rosszak az utak?« »Angol teát; francia pezsgőt iszik, hollandi esinosságot affektál, nem szenvedheti a pipaszagot, — nem igazi hazafi!« Bölcsesége tiszta magasából nézett alá a hullámokra s a lehető legszereneresebb irodalmi formában szólalt meg, mely sem azelőtt, sem azután nem tett jó ügynek több szolgálatot mint az ő korában. Mások kedvükre fujhatták a tárogatókat, ő megmaradt egyszerű hangú tilinkójánál s egyik meséjében (*Pán és Apolló*) kissé nyersen, de annál őszintébben meg is okolja, miért? »Hagyd el, bátya, azt a tilinkót, kiment már az a módiból — így szólt Apolló Pánhoz. — Nesze, itt a kobzom, akár a hárfám, mindegyik nemesebb hitvány sipodnál.« »Már, jó fiú, én gulyámnak muzsikálok — felel a pásztoristen —, e pedig tilinkóhoz van szokva.«

Igen, a nagy massa, a tudatlan, elhanyagolt tömeg az ő tulajdonképeni publikuma, s nem annyira dalnoka, mint inkább mulatva oktató nevelője nemze-

tének. Azok közül a puritán becsületességű, józan eszű és nemes kedélyű emberek közül való, akik nem akarnak ragyogni, csak használni. Már a tizes években közzétett *Különös végrendelet* című társadalmi novellájában hagyományt tétet oly nőnevelő intézetre, hol »himzésen, zongora- és gitárpengetésen, táncon, divatos öltözködésen és hajfodrozáson, francia törtétyegésen kívül a leánykák arra vezéreltessenek, miként lehessenek idővel jó nők, háziasszonyok és anyák« — és oly tanítóra, aki »a többi iskolát befejezett ifjunak az ő és új filozófia szőrszálhasogatásain kívül az élet filozófiáját tanítsa.« Az oktatás, a tanítás, a példákban való beszélés annyira természete, hogy másnemű művei, regényei és színdarabjai is tele vannak didaktikai vonatkozásokkal, képekkel és hasonlatokkal. Az irodalmi forma rendszerint csak keret nála, melybe a közügyek, életkérdések, nemzeti nyelv, irodalom, művészet, nevelés stb. feletti tapasztalatait és bölcs tanácsait foglalja. Így pl. a *Béltékylházban*, mely az átalakulni kezdő magyar társasélet kitűnő rajza s egyuttal az első magyar társadalmi regény, mély ember- és világismerettel tárgyaltnak : a házi és iskolai nevelés, a történettan és régi remekírók szerepe a tanításban ; a bölcs és bolond magyarkodás ; a művészet, festészet, a gazdaság, az orvosi tudomány, a hivatalviselés, a házasság, az utazás hasznai : a szerelem és konvenciencia ; a szónoklat, a nemes és silány epikureizmus, szóval : ezernyi közhasznú eszme és életszabály.

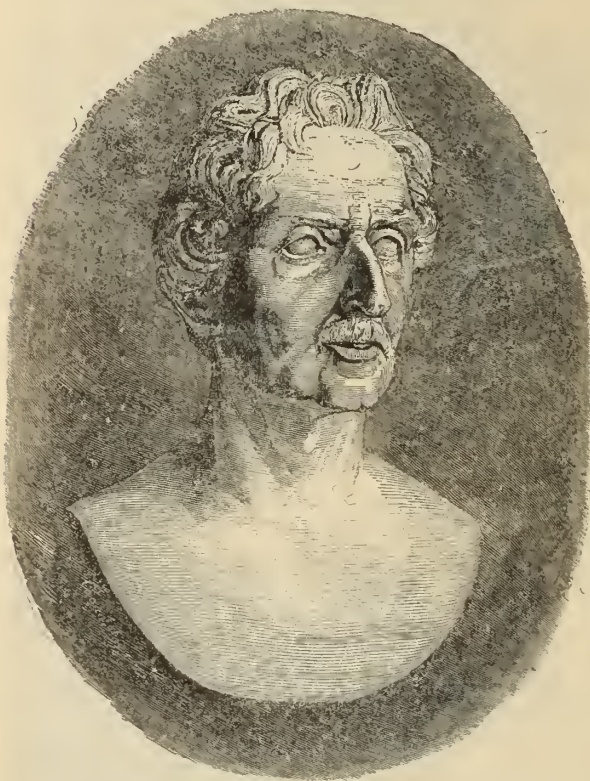
Természetesen, a didaktikai elemek ily méretű alkalmazása, ha még oly tiszteletreméltó okokból történik is, mindig magát a művészetet rövidíti meg. Megrövidítette Fáynál is. A regény, mint forma, sok szabálytalanságot elbír, egyet azonban föltétlenül megkövetel, hogy : arányait az író ne rombolja össze. De hát készen volt a forma ? Dehogyl volt. Azt előbb meg kellett teremteni s Fáynak a *Béltékylházzal* valami egészen más célja volt. Egy nagy képet akart festeni arról a valóban érdekes küzdelemről, mely egyrészlről a megvénült, elaljasodott, másrészlről az újuló s nemesebb ideálok után törő Magyarország közt folyt e napokban. Egy korrajzot tehát, mely megdöbbsentő és tanulságos legyen. Ezt a célt el is érte. De, fájdalom, hiányzott nála a művészi cselekvés bátorsága és biztossága, az a szuverén erő, mely játszva uralkodik az anyagon s bonyodalmak és szövevények közt a rendet képviseli. Ezért maradt a regény csak történet az ő kezében. A törölmetszett, jóízű magyar fajképek egész raja jár itt

218. kép. Fáy András kalaputcai háza.

föl-alá, megismerkedünk négy-öt háznép viszonyaival, de a mű első sorban pedagógiai célokat szolgál. Diadalmasan mutogatja, hogy a henye, tivornyázó, semmittevő, hempergő életnél, mely okvetlenül romlást von maga után, mennyivel többet ér, emberhez mennyivel méltóbb a cselekvő komolyság, a lelki tartalmasság, a hasznosság, a munka.

Mindig egy alapeszme, mindig egy vezérgondolat, mely magának az írónak, Fáy egyéniségének, teljes tartalmát is visszatükrözi. Szülőföldéig terjed láthatára

219. kép. Fáy András mellszobra Izsótól.

sművészete voltaképpen abból áll, hogy jó példával menvén előre, megkedveltesse a munkát magyarjaival. Maga is ott van mindenütt, ahol dolgozni kell. Mint nagy kortársa, Széchenyi, kinek valóban szellemrokona, csak a folytonos tevékenységben és közhasznúságban találja örömét. Széchenyit a nemzet napszámosának nevezik, őt tréfásan a nemzet mindenésének. Nincs az a nagy munka amitől visszariadna, s nincs az a kicsiség amit megvetne, ha egyszer célszerűségét, közhasznosságát fölismeri. Tetőtől talpig a gyakorlati munkásság embere. Egyforma hévvel s kitartással buzdít minden téren, hol reformokra van szükség. Létesíti az Első hazai takarékpénztárt (ez idő szerint Budapest legvirágzóbb pénzintézeteinek egyike), melynek min-

tájára aztán országszerte megalakulnak a többiek; lankadatlan buzgalommal fáradozik a nevelésügy javításán, nevéhez kapcsolódik a protestáns felekezetek egyesülése, az életbiztosítás ügye s míg az országgyűlésen egynémely főúr konyhalatin nyelven ellenzi a magyar játékszín fölállítását, azt mondván: »si adhuc habemus Schillerum, Goetheum, Ifflandium« s még szerte az országban nem igen van több tekintélye a színésznek mint a kötél-táncosnak vagy a medvetáncoltatónak, addig Fáy szóval, tollal, tettel mindent megmozgat a Pesten fölállítandó nemzeti színház érdekében, ami azután dicsőségesen létesül is. De ugyanekkor ráér *Hasznos Házi Jegyzetek* címen könyvet írni, melyből megtanulhatjuk, hogyan lehet jó fekete tintát készíteni s hogyan lehet a ruhafoltokat eltávolítani, — sőt ráér arra is, hogy cigányszótárt szerkesszen.

S mindezt nem valami testpusztító s lélekemésztő lázzal cselekszi, de az egészséges munkabírási magyar szívósságával, kedélyesen adomázva, verejtek helyett csak mosolyt láttatva. A régi, jóízű, patriarchális és művelt magyar táblabírák fajtájából való, kik a nemzetnek ingyen napszámosai voltak s egész életüket a köznek szentelték. Nem hiúságból, de valódi, nemes, nagy emberszercetből. S ha esetleg jutalomra vágytak, az legfeljebb annyiból állott, hogy polgártársaik elmondják róluk : »A tekintetes táblabíró úr becsületes, derék ember !« Fényes és nyilvános jellem volt. Beleillett volna a legtisztább erkölcsű reszpublikába és lelki származására nézve csakugyan a Franklinok szellemi családjához tartozott. Sem életében, sem képzelőtehetségében nincs semmi szövevényes. Egyszerűségében van igazi nagysága. Könnyen és egészen megismerhetjük munkáiból. Első művétől, a század elején megjelent *Bokrétától* utolsó könyvéig, a napvilágot csak ötven év múlva látott *Hulló virágokig*, mindig az a szelíden feddő, erkölcsre oktató, munkára ösztönző, hazafias magyar áll előttünk, akinek nincs semmi titkolni valója. Egyenes, őszinte, mert meggyőződéseit mondja el. Az író és ember teljesen összeforr benne. Jóságos, vidám, bölcs, szereti a szépet, becsüli a közhasznút és mindenekfelett imádja hazáját. Összes gondolatai egy eszmény köré fonódnak, egy eszményt karolnak át : a művelt, gazdag és szabad Magyarországot. S ez az eszmény csodálatos erővel és varázssal hat rá, mint egyik érdemes kortársa, *Tóth Lőrinc*, szépen mondja róla : már ifjan éretté teszi s érett korában is fiatalon hagyja. A késő utód előtt szinte érthetetlen csodaként : virág és gyümölcs együtt mosolyognak e dús életfa ágain, mely a magyar irodalom kertjének nemcsak dísze, de egyik nemes büszkesége is.

IX. FEJEZET.

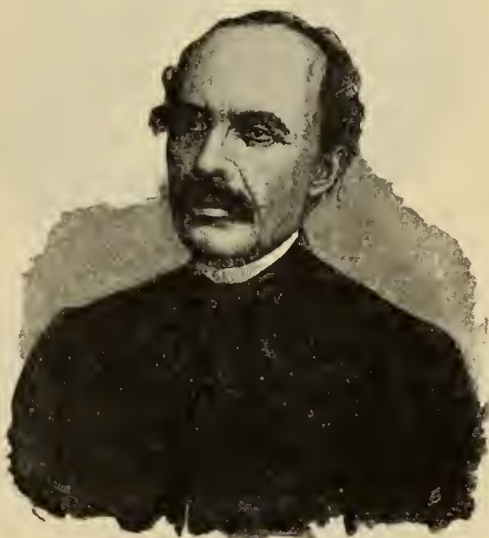
A TANITVÁNYOK.

OLYAN kitűnő mester, mint Kisfaludy Károly, nem maradhatott tanítványok nélkül. Mindazok, kik köréje csoportosultak, tisztelettel hajoltak meg tudása és ízlése előtt s kisebb-nagyobb mértékben mindnyájan tanultak tőle. Széleskörű ismeretei, mélyreható ítéllete, nagy és céltudatos tevékenysége, minden erőszakoltság nélkül biztosították számára az elsőséget. »Soha nem hallottam — jegyzi föl róla Toldy Ferenc — valami módszeresb előadást, pedig hallottam itthon s a külföldön eleget, mint amilyet egy ízben a történeti drámáról rögtönzött előttünk, midőn Vörösmarty a maga *Salamon királyát* közölte vele.« Kereste s, mint láttuk, meg is találta az új csapásokat mindenben, különösen a drámában és az elbeszélésben. Az Auróra zsebkönyvet, mely kezdetben egészen Kazinczy irányát szolgálta, csakhamar a modern törekvések irányítójává tette. Irodalmi végrendelete is az volt, hogy az ifjú gárda támogassa teljes lélekkel a reformokat. Társai, kikkel együtt harcolt, továbbra is vezérszerepet játszottak: Toldy a fejletlen magyar tudományosságot akarta magasabb színvonalra emelni, Bajza a kritika fegyvereivel küzdött az átalakító elvek érdekében, Vörösmarty pedig ragyogó művészetével tört új utakat. És voltak bőven kisebbrangú tanítványok is, akik mind az ő szellemében működtek tovább, de működésükön erősen meglátszott Fáy András hatása is.

Ezek közül elsősorban a pesti társaskörök egyik legkedveltebb emberét, a derék *Gaal Józsefet* (1811—1866.) említem, ki *Peleskei nótárius* című bohózatával országos hírnévű író lett. Pályáját apróbb elbeszélésekkel és rajzokkal kezdte meg, melyek leggyakrabban az alföldi népelet s betyárkalandok világából merítik tárgyukat. Színes, élénk, újszerű dolgok. Frissesség árad ki belőlük, kedves, természetes humor ömlik el rajtuk. Nem kevésbé hatottak a régi s újabb városi életből, a magyar kalandos lovagkorból szőtt novellás meséi, melyek közül különösen a *Badacsonyi Lenka* tetszett a közönségnek. Irt egy kétkötetes regényt is a tatárjárás korából, *Szirmay Ilona* címmel. Ebben fölötte vonzó a régi nemesházak komoly rajza s az a jótékony humor, mely a mellékalakokat színezi.

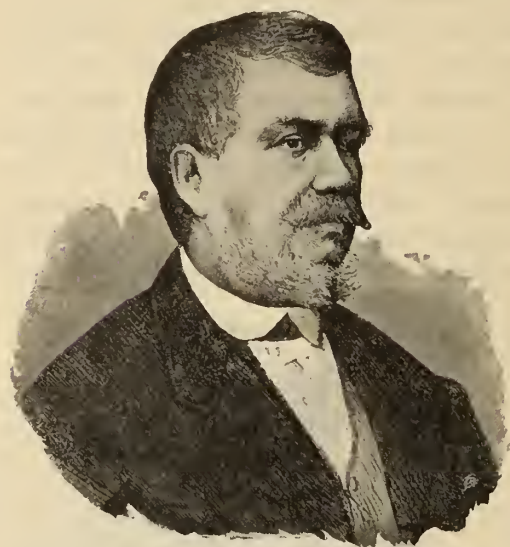
Erősebb s jelentősebb sikereket aratott a drámai téren. Eleven és derült temperamentuma mintegy utalta a vígjátékíráásra. Ismerte a színszerűség titkát, tudott helyzeteket teremteni s ügyesen, ötletesen szőtte a dialógot. Könnyedség, mozgékonyosság, elmésség voltak az erényei. *A király Ludason* agyonkacagtatta a közönséget. Még közvetlenebb hatása volt a *Szerellem és champagnei* című vígjátékának, mely a magyar társasélet komikus különlegességeit vitte színpadra: a mi zsírunkon élösködő nyárspolgárt, aki azért magyarfaló, az együgyű prókátort, a falusi gavallért, a divatmajmot. Természetesen, e mulattató s részben szatirikus tartalmú műveknek nincs abszolút művészi értékük, csak viszonylagos becsük. A kor szempontjából azonban megbecsülhetetlenek. Különösen a *Peleskei nótárius*, melynek egy életrevaló célzatossága a tengelye: a világtól való elmaradottságot teszi nevetségessé. Gondoljunk csak e napok küzdelmeire, Széchenyi lelkes katonáira, kiknek a nemzeti haladás útján minden talpalatnyi földet harccal kell elfoglalniok, akkor nyilván látható, hogy e színművek többé nem irodalmi játékok. A Peleskei nótárius különben ma is a legjobb bohózatok egyike. Korában több volt: iránymű. A magyar színpadon ez időben egy különös műfaj örvendett közkedveltségnek: a német bohózat. Ezeket sűrűn ültették át nyelvünkre s gyors egymásutánban adták Budán is. Rendesen alszerű komikumukkal, tündéries motívumaikkal s egymásba bukdosó kusza jeleneteikkel hatottak. A zenekíséret még furcsábbá tette őket. Szellemük telje-

220. kép. Gaal József.

sen idegen volt és íróink tűnődtek is, hogy lehetne lezorítani a színpadról? de nem igen találták meg a módját. Gaal megtalálta. A Peleskei nótárius egyszerre háttérbe szorította ezeket az ízlésrontó ostobaságokat. Már maga az is nagy előnye volt, hogy a főalakot — a Gvadányi József népszerű könyvéből vett pompás típust — mindenki ismerte. De még jelentősebb erénye volt amiben különbözött tőle. Gvadányi nótáriusa a régi jó idöket követeli vissza: Gaal éppen ezek ellen kél harcra, midön hősében és Baczur Gázsiban, a fokosok fénykorából vett jurátusok típusában, a maradiságot gúnyolja. Itt nem a nótárius úr, az új társadalmi viszonyokat nem ismerő Zajtay uram diadalmaskodik, hanem a haladni akaró Magyarország. Laza szerkezete mellett is: rendkívüli mozgalmas ságával, mulatságos helyzeteivel, jóízű alakjaival s nemes célzatosságával a kor egyik legmaradandóbb becsű terméke. »Oly zajos és osztatlan tetszését nyeré meg a nagyszámú közönségnek — írja róla Nagy Ignác —, minövel Nemzeti Színházunk megnyitása óta egy eredeti színmű sem dicsekedhetik.« Magába rejti azokat az elemeket is, melyekből később a népszínmű áll elő. Fokozták e

darab hatását a beleszótt jó magyar dalok is, melyek közül különösen egy népdal, a »Hortobágyi pusztán fúj a szél...« kezdetű vált kedvelté és közkeletűvé.*

221. kép. Kovács Pál.

Verseket bőven írt Gaal a feledés számára; egy szatiráját azonban nem feledték el ma sem. Ez az *Ólmos botok*. Egy kortesvezér monológja, mely korfestő tartalmával s jellemző stíljével mindenkor a magyar szatirák jobbjai közé fog tartozni.

Népszerű írója volt ez időszaknak *Kovács Pál* is. (1808—1886.) Azért szerették, mert mindig vidámnak látták. Az életnek — különösen a nemesi középosztály életének — csak derűjét kereste s nézegette. Ötletes, dévaj és szeretetreméltó volt. Még ha akart, sem igen tudott szomorú lenni, vagy esetlenné vált ebben a nem neki való elemében, mint ezt szomorújátékai bizonyítják. Fél-

századon át mulattatta a magyar közönséget s nem fáradt bele. Elpusztíthatatlan kedéllyel és kifogyhatatlan változatosságban írogatta humoreszkjeit, melyek a folyóiratok, almanachok kedveltebb darabjai közé tartoztak s ártatlanul pajzán tréfáikkal bevitték a derűt mindenüvé. Úgy képzelem az öreg urat, aki különben népszerű orvos egyuttal és ebben a minőségében is sok házhoz járatos, mint egy jókedvűen bolygó bonvivánt. Az a mulatsága, hogy megáll minden nyitott ablak előtt s virágot dobál a szobákba. A családok írójaként ünneplik. Romlatlan lelkű, tiszta ízű, magyaros. Egészen a Kisfaludy és Fáy iskolájából való; mindig szívesen látott vendég az irodalom asztalánál s a házi körben egyaránt. A víg elbeszélés s a vígjáték terén aratja ő is igazi sikereit. Szűk körben mozog, de itt tisztán meglát minden részletet, minden tréfását és humorosat. Humorának azonban nincs mélysége, komikumának nincs bensősége. Tartalma — mai szempontból — nem egyéb mint bizonyos külsőségek eleven játéka. Szinte csodálkozunk azon a közönségen, melyet ezek a felszínes tréfák megkacagtattak. Azóta mennyivel kényesebbek, finnyásabbak lettünk! Az ízlés még a nevetésben is megváltozott s az egykor híres Farsangi Kalandokban ma már nem igen találunk többet mint egy érdekes irodalomtörténeti relikviát. Megszűnt kacagtató

* Fáy András is ennek a jóízű magyar nótának a dudorászása közben halt meg. Zimankós, rideg juliusi nap volt, mintha egy darab tél fordult volna vissza a nyár szakába. Az öreg úr egy darabig fázdogált, aztán befűtetett a kandallóba. Mikor a Zsuzsi lány rakta a tüzet, odaszólt neki: »Tudsz-e dalolni, lányom?« »Tudok, nemzetes uram!« »No hát fújd el nekem azt a nótát, hogy: Hortobágyi pusztán fúj a szél.« A lány vonakodott, de aztán rákezdte. Fáy tört, reszketeg hangon kísérte. Mikor a második sorhoz értek, — »Juhászlegény búsan utra kél« — az öreg úr elfuladt s meghalt. (Bessenyei Ferenc közlése.)

olvasmány lenni s lett belőle — a többi mással egyetemben — tanulságos adalék a kor ízléséhez.

Sokban elüthető tehetség s az előbbieknél kevésbé szűkkörű és patriarchális e kornak egy lázongó, heves indulatú írója, *Csató Pál* (1804—1841.). Szabadságra törő lelkét idejekorán kitepi az irodalmi kaptafák nyúgeiből. Észreveszi, hogy a hazai minták kissé bizonytalanok, ingadozók s hogy nem egészen haszontalan időtöltés a művészet fejlettebb formái után vágyakozni, ha mindjárt a szomszédba kell is értük fáradni. Úgy látja, hogy Kisfaludy és Fáy András körén túl is van valami, sőt sok van ami figyelemreméltó s hasznos dolog. Bajzáék merevségében és makacsságában megsejti a vaskalaposságot és nagyképűséget. Bár pályafutását köztük kezdte meg s eleinte maga is hódolt a régi iránynak : életviszonyai s vérmérséke csakhamar más utakra terelik. Szívesen, sőt nagy kedvvel olvassa a francia írókat, különösen Duval és Leclerquet, kiktől sokat tanul is ; ügyesen (s nálunk először) fordítgatja Béranger chansonjait. Már a harmincas évek elején értekezést ír a vaudevilleről, a francia játékszín ez üde termékéről, e soktüzű, röpke drámáról, melynek mintájára a mi nehezkesebb mozgású vígjátékainkat is át lehetne alakítani. Ebben a zsánerben ír egy dalos bohózatot (*A tolvaj*), melynél azonban *Kis Babet* című bájos couplet-ja magában véve is többet ér. — Csató tehetségében megvolt a becsvágy, hogy nem szeretett a mások letaposta úton járni. Ösztönszerűleg kereste az újat s törekedett rá. *Megházasodtam* című vígjátéka, mely *Fiatal házasságok* címen sokáig tartotta magát a színpadon, határozott haladást jelez e műfajban. Rendkívül élénk, a bohózatosba csapkodó cselekményét nem a megszokott s már-már agyonismételt alakok görgetik le, de a szalonélet előkelő típusai, akik pompásan tudnak fecsegni s egészen friss jelenségek a színpadon. Épp így novelláiban, melyekben nemcsak elmés és leleményes, de annyiban újszerű is, mert megszólaltatja a mélyebb érzés, a szenvedélyek hangját. Van lélektana. Beszéde nem üres dialogizálás, hanem az indulatok jellemző erejétől reszkető beszéd. Ez az átnemesített, erős és finom stíl, melyet francia formák után művelt ki, kétségtől egyik legfőbb dicsősége. *A Fiatal szív s a Szerellemmel nem jó játszani* címűeket sokáig mintaszerű novellákkul ünnepelték. Nemcsak jó művek voltak, valamivel többek is : derék fegyverek a század harcában. Ezek a mesék, ezek az alakok már döntögetni kezdik a viszonyok s társadalmi rangkülönbség által emelt korlátokat. Az író forradalmi szelleme nyilatkozik meg bennük s hatásuk is mélyebb mint a csak szórakoztatásra készült elbeszélő termékeké.

222. kép. Csató Pál.

Csató mint hírlapíró sem tartozott a szelidebb fajta emberek közé. Harcra született lélek, nyílt ellensége minden szűkkeblűségnek és igazságtalanságnak. Saját nyomorának érzete edzi meg a küzdelmekre s a maga igazaiban az elvek igazát akarja védelmezni. Az Athenaeum félelmes triászában irodalmi zsarnokskodást lát, az Akadémiában részrehajlást és pajtáskodást. Pártfészeknek nevezi őket s elborítja mindkettőt a gúny özönével. Erős, vad támadásokat intéz ellenük s midőn azzal vádolják, hogy »lelke szabadságát eladta árverésen a legtöbbet ígérőnek«: szekercecsapásokkal válaszol a »bunkós modorra«. Előveszi Bajzát, ezt a »szűk és kiapadt képzeletű költőt«, Toldyt, az »akadémiai pletykák és cselszövények nagymesterét« s végigvagdálja rajtuk a szatira korbácsát. Nem kiméli Vörösmartyt sem, — senkit, aki közéjük és hozzájuk tartozik. Mindenestre nagyon kellemetlen ember s annál veszedelmesebb, mert elmés s bizonyos fokig igaza is van. Számolni kell vele, lehetetleníteni kell. Ez meg is történik. Kiadják egy korábbi reverzálisát, melyben Csató föltétlen tekintélyül ismeri el Bajzáékat s teljesen meglódol előttük. Ezzel véget ért az évekig tartott kegyetlen polémia s Csató a közvélemény erkölcsi megvetésének áldozatjaként maradt a csatatéren. Jobb sorsra méltó emléke is sokáig olyan maradt, aminőnek győztes és engesztelhetetlen ellenfelei jónak és igazságosnak látták »megállapítani«.

X. FEJEZET.

KÉT RAPSZOD.

I.

TE FIAD VAGYOK, oh természet, te legékesebb minden anyák között, — én, hozzád leghívebben ragaszkodó! Nincs senkim, ki elvonna tőled, nincs semmim, mi hűtelenné tenne hozzád: élni akarok kebleden és halni karjaid között... Te vagy mindenem, egész gyetemedben!

Nem lehet meghatottság nélkül olvasni e prózában elrebegett himnikus sorokat, melyeket a nagy reformkorszak zajában, több mint félszázad előtt, egy révedező, nemes lelkű rapszod, *Vajda Péter* (1808—1846.) énekelt. Mint a jog nélküli osztály: a parasztság szülötte, sanyarúsággal kezdte pályafutását s orvosnak készülődván, kenyérkeresetből író lett. Irt nyelvészeti, filozófiai, társadalmi, történeti és természettudományi munkákat és álmodozva járt a tömegben, mint egy bibliai pásztor.

Romantikájával elszigetelten élt és fejlődött a többiektől, bár egy írónk sincs jóformán, ki annyi befolyás hatása alatt állna mint ő. Történeti regényével (*Tárcsai Bende*. Pest, 1837.) Jósika elődjének vallhatjuk. De bármennyire is történeti a regény, hiányzik belőle a história s benne korábbi századok hőseit modern irányok lovagjaivá avatja tollával. Különleges pogány világát, melyet sokoldalú tudása és kápráztató fantáziája alkotott. a német romantika, illetve a német romantikus filozófia hatásának kell tulajdonítanunk. Teljes gondolkodásmódja, — ha a keletieskedés köntöséből kivetkőztetjük — azokat a felfogásokat tükrözi. Azonban a haladás tudata, a tökély utáni vágy s az a meggyőződés, hogy a nyelv őre a nemzetiség épségének: Széchenyi tanítványát sejteti benne velünk. Aggódva nézi hazája küzdelmét s minden babért, ami őt illetné, nemzetének szán. Az »örök élet virágát« is annak lábai elé teszi, bár örök élet nem a nemzetet, csak az emberiséget illethet.

A francia forradalomért való rajongás: a jövő sejtése lelkében. Érzi, hogy tisztító vihar köszönt be s a jobbágyfiú lelkesedésével ideális kormányformát lát a reszpublikában. Amennyire imádja a természeti erőket, annyira gyűlöli a szolgaságot, rajong a függetlenségért s az emberi méltóságot a lelki szabadság-

ban és nemességben keresi. Rapszod volt, akinek egész lénye szinte felolvadt a szeretet panteizmusában. A korviszonyok miatti elégedetlensége nem volt

223. kép. Vajda Péter.

egyéb mint költői átérzése azoknak a politikai és társadalmi visszasságoknak, melyek a reforinkorszak embereit nagy és komoly küzdelmek sorompóiba szólitották.

Azok harcoltak, Vajda álmodozott. Képzeletében fölkereste a távol Keletet, a kasztok, a páriák hazáját, a Memnon szobra tündéri tájait s, szelid vonatkozással a hazai viszonyokra, bűbájos keleti regéket regélt a nyugoti műveltség kapuját döngető magyarnak. Lelke telve becsületességgel és érzékenységgel, hőseivel szenved a rabszolgajármot s örül a jó és az erős diadalainak. Szemei a Kelet ragyogásába méláznak, de vissza-visszapillantva, a mesés színek pompája közt is látja az árnyat, a könnyet a vele vérbeli jobbgyok arcán. A haladásba vetett hite azon-

ban nem csügged. Olvassa Rousseaut, ünnepli Széchenyit, ki jogainak és kötelességeinek tudatára ébreszti a nemzetet. És álmodozik, allegorizál tovább, sokszor oly általánosságban, hogy szereplőinek még neve sincs. Hiába zúg körülötte a hullámos, követelő élet: nem riasztja fel álmodozásaiból. A valóságban alig talál valami neki tetszőt, de az erdők árnyaiban, a virágos mezőn, a rét bársonyában, a szabad ég alatt, nap, hold, csillagok fényénél mindig megtalálta amit keresett. Csak a természet egyházában érezte magát igazán boldognak és szabadnak. Mikor itt bolyongott, a faunok, sylvanok és nayadok birodalmában, himnuszok és dithirámbok reszkettek ajkán s lelke túláradt a megilletődéstől és exaltációtól. Lénye szinte felolvadt a természetben, egynek érezte magát vele, olvasott a csillagok rezgésében, értette a virágok nyelvét. Mindenben Istent kereste és Istent látta. »Te vagy ura a csillagrendszereknek, te világítasz a Napban, te éltetsz a levegőben, te vagy az erők örökös kútfeje«, énekli imadalaiban. És Istent látja az emberben is, a természet legszebb virágában, de az emberben már nem keresi a természetet. A természethez tartozik: ennyiben érdekli, úgy mint egy virág vagy érdekes alakú kőszikla. A lélek titkait már nem kutatja, csak a mindenség, a természet, a »zat« rejtélyeibe merül el. Petőfi a természet leghívebb fiát látja benne, Erdélyi János perzsa napimádót. Pedig Vajda nem imádott a napban egy Istent, csak az Istent látta a napban is.

Nyelvben, tudományban, költészetben Vajda a legvakmerőbb újítk. egyike volt. Versein és elbeszélésein kívül Schiller hatása alatt drámaíráshoz is kezdett. (*Joguz vagy a honkeresők, Buda halála.*) Színművei — az egyik dráma, a másik szomorújáték — már szerkezetükben is hibásak. Az előbbiben a szereplők nem emberek, csak fogalmak képviselői, a *Buda halála* érdekesebb s részben

drámaibb is, de a mese szövése és kibonyolítása mesterkélt. Görög mintára a jelenetek között kórus énekel, ez azonban a drámával semmi összefüggésben nincs. Élete alkonyán Bölcsélet címmel rendszerbe akarta foglalni filozófiáját, de csak a pszichológiai részt tudta befejezni. Az embertant tárgyalja benne racionalisztikus alapon. Filozófiáját eléggé körvonalazta minden munkájában, de bármennyire sajátos és különös is az, mégis mint elbeszélő író figyelemreméltóbb. Írói intenciói legalább is itt nyilvánulnak meg a legnemesebb módon, bár forrongó elméje arra gyöngye volt, hogy megfigyeljen és elemczen, hogy az elbeszélést, mint műfajt, az új idők szellemének és ízlésének megfelelő formává idomítsa s a mindjobban bővülő, háborgó, ütköző nemzeti életnek tükrévé tegye. A tudomány és költészet közti mesgyéken járva s örökös vízióktól elborítva, nem jutott el a művészet tiszta magaslatáig, de tovább dalolta, mindvégig lelkesedve zengte erős ritmusokban ömlő s fényben csattogó ódáit a Naphoz :

»Üdvöz légy keleti pompádban, szemvidámító, szívüdvözítő, lélekvilágosító Nap! Énekel köszönt a madár, csillámával a harmat, döngéssel a méhe; illatoznak tiszteletedre a rózsák, csevegnek a források, szállonganak a pillangók: én dallal köszöntelek. szívem érzelemárjából merítve s lelkem gondolataival fonva őket«

S e prózában elrebegett himnuszokat, melyeket Vajda Péter több mint fél-század előtt, a nagy reformkor-szak zajában elzengett, ma sem lehet megihatottság nélkül olvasni

II.

Amily szent rajongással csüngött Vajda a természetben s imádta az erdők magányát, oly mértékben világhi volt az elbeszélő próza egy másik népszerű művelője, *Kuthy Lajos* (1813—1864.). Divatosan öltözködött, előkelő társaságokba járt, estélyeket adott, politizált s programjából nem maradtak ki a szerelmi kalandok sem. Érdekes, szellemes és különös ember volt, aki bútorait Párisból hozatta és francia írók művein nőtt magyar speciálitássá. Mindjárt első műveivel hatott és hódított.

A közönség szinte leste az ő novelláit, melyeket kezdetben előnyösen jellemzett a kerekdedség, újság, elevenség. Ezek a novellák nem jelentek meg feszes díszmagyarban, de a francia elegancia, ízlés, könnyedség öltönyét vették magukra. Kecsesek, formásak voltak és stíljük is választékos, hajlékony, sokszor előkelően

224. kép. Vajda Péter síremléke.

finom. Olvasókat nevelt velük a magyar irodalomnak s Jósikának ugyanazok tapsoltak később, kiket Kuthy bájolt el először.

Kuthy a harmincas évek végén lépett a nyilvánosság elé. Mögötte egy küzdelemteljes ifjúság, előtte a sikerek szép és boldog napjai. Bámulatos gyorsasággal dolgozik, az újságok és almanachok mind az ő műveit hozzák. Összegyűjtött novelláinak megjelenése után a közönség osztatlanul lelkesedik érte s mikor Batthyány Lajos gróf titkáruul veszi maga mellé: a főrangú társaságoknak is kedveltje lesz. Szellemessége, udvariassága mindenkit elbájol, az írók is mind barátai, ellensége jóformán egy sincs s bár szindarabjai sorra buknak: írói hírneve egyre erősödik. Kedves és szeretetreméltó egyénisége mindenkit magával ragad, különösen a nők kényeztetik, kedvencük, kegyeltjük lesz, akinek egy mulatságukról vagy kirándulásukról sem szabad elmaradnia.

225. kép. Kuthy Lajos.

A társasélet sodrában és a népszerűség verőfényében nem tud a megkezdett úton továbbhaladni. Anyagi gondjai is egyre nyomasztóbbak, a szakadatlan termelés is kifárasztja, olesóbb sikerekkel kezd megelégedni. Egyre-másra élő alakokat szerepeltet novelláiban, a valót nagyítva, a mesét kikerekítve s csak a beavattottak tudják, hogy a hős ki és mi a valóságban. A nők még jobban versengenek kegyeiért, hogy elbészélések hősnői legyenek nála s már csak elővigyázatból is hízelegnek neki, hogy rosszat ne írjon róluk. Közben pazarló életmódja miatt elárverezik butorait, melyeket a magyar nők visszavásárolnak neki, de az anyagi gondok nem szűnnek, a sikerek is egyre

jobban megzavarják: elfordul régi mintáitól s új művelnek, a képzelődés szabadságának, karjaiba veti magát. Itt domborodik ki aztán az ő szertelen egyénisége, itt kezdődnek az ő irodalmi tombolásai és kiesapongásai, fényes tehetségének minden hazug művészete, a borzalmas, a képtelen utáni vad hajsza, kéjelgő tobzódás mindabban, mit a fölzaklatott vér és a paroxizmusban lüktető agy összeseper, szóval: az örület játéka, melyet oly komolyan esinál, hogy szinte hisznek benne és valószínűnek látják. Sőt egy nagy közönség tapsolja meg e félszeg idealizmust, e bizarr koneepciókat s e vakmerő, lehetetlen színeket, talán azért, mert mindez egészen szokatlan, egészen érthetetlen.

S Kuthy tovább halad a végzetes úton. Felkutatja s átolvassa a romantizmus minden valamirevaló termékét, hogy tápot szerezzen vad képzelődéseinek. Előtte nyüzsög az ébredező, mozgalmas nemzeti élet, melyet színről-színre lát s mely korábban egy-két novellájában föl is esillámlik, de egészében ott hagyja fölhasználatlanul s inkább a nyers fantázia maszlagával bódítja magát is meg a közönséget is. Jóságos Isten! Miesoda világ ez! Valóban a borzalmak és szer-

telenségek birodalma. Itt nincs józan ember. Elvetemedett gonosztevők és kötözni való bolondok kergetik egymást föl-alá, az indulatok szóviharában fuldokolva, mígnem vért tajtékozva, halált lihegve össze nem roskadnak. Végük rendszerint örülés, szívrepedés, mérgezés, legyilkolás, vízbeugrás, levegőbe röpítés s megrázóbb hatás kedvéért gyakran tömegesen, halmozódva.

Senkinek sincs oly körmönfont magyarsága, tősgyökeres szólásmódjai, mint neki, de mindezek faragatlanul, szögletesen s ami legrosszabb : vaktában vannak összehordva, mintha csak a szél septe volna össze őket rend, kapcsolat és ész nélküli mondatokká. A vonagló idegek beszéde ez, egy rapszod lélek hallu-

Mig kéjnapok füziire élesed,
Mig rád mosolyg a' kiverő perencse:
Ne kérdezd más? s ki írta e lapot?
De ha boldogságod össze omlanék,
Ha romjain elhagyva állanék:
s nem ^{lesz} kár könnyűd' lesörteni,
Nem lenne fiv, melly jorsod' opraia,
Vedd akkor e' közöltevel, s barátság
Életem is halálra megjelen.

pesten mar. 25. 1844.

Kuthy Lajos

226. kép. Kuthy Lajos kézírata.

cinációi szavakká tördelve, stil, mely valósággal meg van veszve. Ime, ízelítőül egy kis mutatvány :

»A tánc rohamába sodródék mult, jelen, jövő, ifjú vágy, fennremény, költői szerelem, meddő élet, tarolt szabadság, hon, isten, baráti szív. Minden érzelem kelt és haldoklott, előteremtve s kiirtva, öröm és keserűség korában. Az öntudat s feledés szívhabokban bukkant le és föl s örvényei fölött magasztosult kedély hadarta színes lobogóit, nyomva, emelve, ragadva s hátralökve a sülyesztett észet...«

Ezt a prózát csak versei mulják felül, melyeket bizonynál ő maga sem értett s melyekre vonatkozólag egy kortársa nem rosszindulatból, de annál jellemzőbben kérdezi : »Láttatok-e tündéreket csizmában ? Hallottatok-e Aeol-hárfát befalazva zengeni ? Éreztétek-e a forró nap hidegét ? Olvassátok el Kuthy verseit s mindezeket látni, hallani és érezni fogjátok«.

1844 ben Kuthy írói tevékenységében látszólagosan szünet állt be. Novellái csak elvétve jelennek meg a lapokban, de itt is, ott is rövid hírek jelentik, hogy Kuthy regényen, még pedig »titokzatos és nagy regényen« dolgozik. Nem-

sokára előfizetést is nyitnak rá s a szertelen és titokzatos utáni vágy, mely akkor az olvasóközönségnek már sajátja volt, lázasan várja a füzetes regény megindulását. Pedig a *Hazai rejtelmek*ben, melyhez Sue-nek *Mystères de Paris* című regénye szolgáltatta a mintát, ugyanazok az ismert motívumok adják meg a dolgok lényegét. A rémes, a szertelen járja itt is. A regény hősné, dr. Márknak, egész emberirtó gyára van, mely törvénytelen gyermekeket, álörökösöket, hülyéket, némákat, holdkórosokat készít és szállít nagyban és kicsinyben. Pedig a negyvenes évek magyar társadalma sokkal egyszerűbb volt, hogysen e szörnyűségeket, mint a valóságból vett tényeket, csak némileg is igazolhatta volna. Tőlünk egészen idegenek, s Kuthy is csak deliriumában képzelte el ezeket a rejtelmeket.

Amennyiben a lazán összefüggő fejezetekből kivehető, a *Hazai rejtelmek* irányregény is akart lenni. Nem csupán a közvélemény, rendőrség, hírlapirodalom, zsidóság stb. ellen izgat, de egy határozott alapgondolatot fejez ki, ha — dadogva is. A külföldieskedő főrangúakon a középosztály s az elnyomott pór nép egykor diadalt fog aratni, — ez az alapgondolat. Bizony nehezen lehet kihámozni a nagy összevisszaságból. A meseszöveg kuszált, a jellemzések nem egyöntetűek, középút nincs, csak ördögi romlottság és eszményi jóság, a végén annyi már a bonyodalom, hogy az író alig tud kilábolni belőle; de helyel-közzel egy-egy színes és eleven alföldi rajz (*Délibáb — Hortobágy — Szállító parasztok — Besztercei lápvídek*) e nemben javatermékek s még most is élvezhetők.

Alig simul el a szenzációs regény hatása, már kitörőben van a nemzeti forrongás. Az irodalom szavát elnyomja a politika és sok író kalandozik át a politikai térre babért szerezni. Kuthy — mint Batthyány titkára — amúgy is a forrásnál él, csak az alkalmat várja, hogy hatása lehessen. Kossuth és Széchenyi vitájába szól bele a »nagyok« után és Széchenyi hívének vallja magát. Az első nemzeti kormány idejében osztálytanácsos lesz, de állását, mikor a kormány s az országgyűlés Debreczenbe menekül, elhagyja. Egyideig bujdosik, vidéki barátainál húzza meg magát s bár az írókat nem üldözik: rémképeket lát s följelenti magát. Nem történik bántódása, sőt folytatja irodalmi munkásságát. Utolsó novellakötetei épp oly népszerűek mint a forradalom előtti időben. Már nem áll a francia romantika hatása alatt, történetei, ha borzalmasak is, de közelebb állnak a magyar élethez. Helyel-közzel humora is megcsillan, de bármennyire méltányolják is, helyzete egyre nyomasztóbb. A megyék új szervezésénél állást kínálnak neki: nem fogadja el. A cenzura azonban oly szigorú, hogy alig jelenhetik meg tőle valami, élete egyre keservesebb, nehezebb, betegség veri le a lábáról, — hivatalt vállal s ezzel egy csapásra eljuttatja népszerűségét a hazafias magyar közönség előtt. Megszűnt létezni, mielőtt meghalt volna; de maga az ízlés is fordult egyet s csakhamar nyilván látható lett, hogy Kuthy nagysága tulajdonképpen divat dolga volt. Káprázat szülte, kiábrándulás mosta szét.

XI. FEJEZET.

A REGÉNY NEMESEBB FORMÁI.

KÖLTÉSZETÜNK virágzásának ez a szép kora nem lett volna teljes, ha egy, nálunk eddig meglehetősen elhanyagolt műfaj, a szépprózai elbeszélés, továbbra is parlagon hever. Vörösmarty megteremtette a költői nyelvet, de elbeszélő prózánk stílje áradozó, mesterkelt, színtelen és erőtlen volt. Íróink csak szükségből s el-elvétve mívelték a prózát. Voltak ugyan rátermett tehetségeink, de magát az elbeszélést Kisfaludy Károly könnyed és természetes humora dacára sem tudta magasabb színvonalra emelni, Fáy Andrásban pedig a művészetet legtöbbször elnyomta a didaktika. Szerencsére azonban az eposz, bevégezván a maga hazafias misszióját, már a harmincas években kezdte divatját mulni s mindjobban érezhetővé vált a szükség, hogy helyét az a műfaj foglalja el, mely a körülöttünk nyüzsgő élethez közelebb áll. A hexameterek rohamaiban kifárasztott ízlés a modern eposz, a regény felé kezdett fordulni s a patetikus gondolatok ünnepélyes hömpölygése után a jellemző leírást, a közönséges élet apróbb vonásait és a természetes beszédet áhította.

Ebben az időben fejezte be élcte regényének első s éppenséggel nem érdektelen fejezetét egy fiatal erdélyi főúr, *báró Jósika Miklós* (1794–1865.), aki korábban részt vett az olasz és francia hadjáratban, kitüntette magát a Mincio melletti ütközetben, országot-világot bebarangolt, sokféle ismeretséget kötött, azután kapitányi ranggal kilépett a hadseregből és megnősült. Romantikus hajlamú, kalandszerető ember volt, aki a bécsi és párisi zajos élet után most egyszerre szurdoki magányába szorulva, nem tudta mihez fogjon. Feleségével, kitől később el is vált, nem volt boldog, a gazdálkodáshoz nem értett, — unatkozott. Előkelő semmittevéséből csak a politikai mozgalmak mindjobban erősödő zaja riasztotta föl. Irt két röpiratot, de ezek, mint afféle dilettáns-munkák, hatástalanok maradtak. Idejekorán megérezte, hogy nem termett a politikára. De ha már belekezdett az írásba, a dologba, hát folytatta. Igazi belső szükség ösztökélte rá. Könnyíteni akart a lelkén, mely tele volt homályos vágyakkal, föl nem használt tehetségekkel és tépő önváddal. Visszagondolt elpredált ifjúságára, átélt kalandjaira, gyer-

mekkori benyomásaira, — atyjára, ki a Báthoriakkal állt rokonságban s jó lovas, kitérő vadász és nagy gavallér volt ; az ódon, ősi kastély egykor lármás és érde-

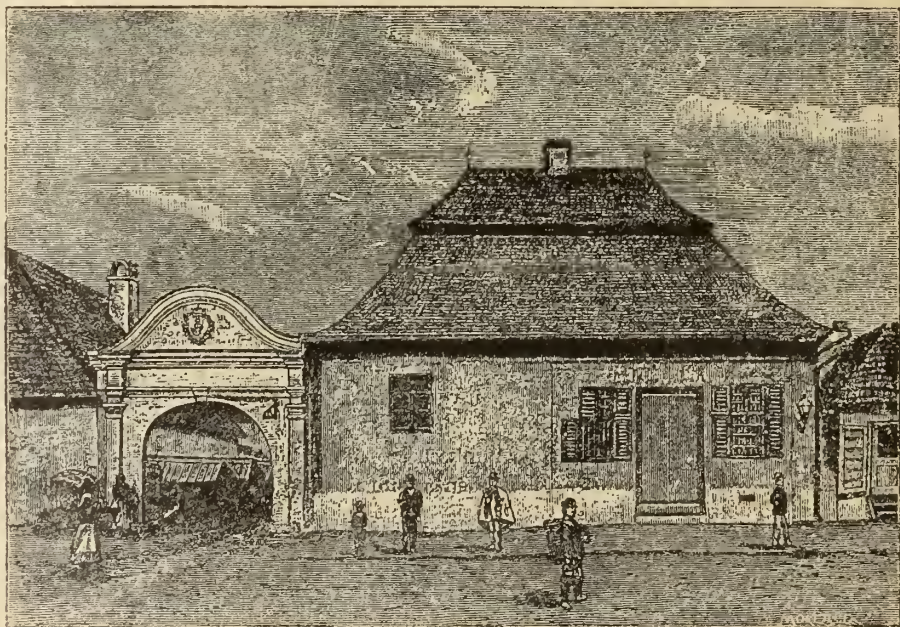

227. kép. Bárá Jósika Miklós.

kes jeleneteire, azokra a tipikus, komoly és különös alakokra, akik ott gyakran megfordultak ; a sötét fegyvertárra, melynek szablyái, buzogányai, sisakjai hallgaton is nagy és rejtelmes dolgokat beszéltek neki. S íme, a körülötte zsongó regényes történetekből szinte készen állt eléje az az irodalmi forma, mely legalkalmasabb volt tehetsége megnyilatkozására : *a történeti regény formája.*

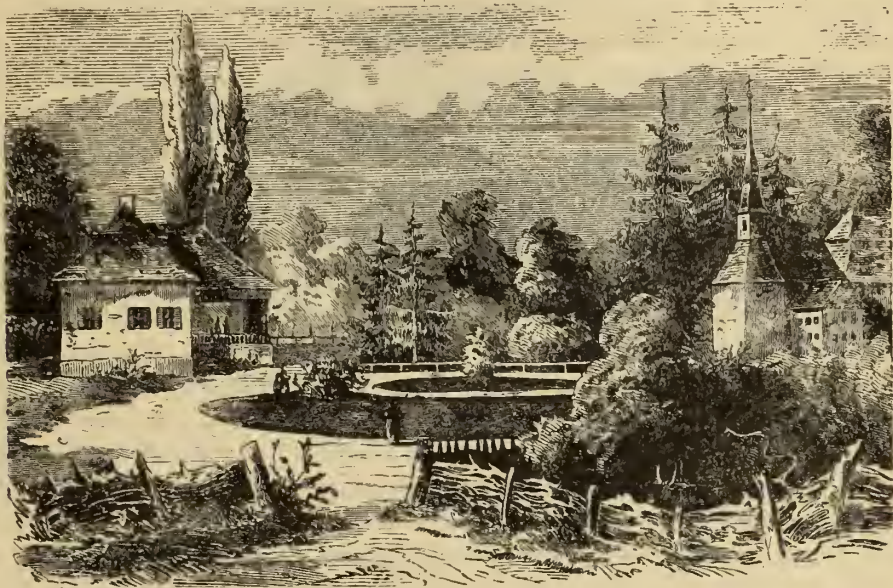
Megírta *Abafi-ját*, melyet a »Figyelmező« szigorú kritikus, Szontagh, a következő szavakkal üdvözölt : »Uraim, le a kalappal ! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében elsőrendű, legjobb, mióta e nyelv zeng.« S az eddig ismeretlen erdélyi mágán egyszerre országos hírnév ember lett, akiben az irodalmi

közvélemény tényleg a magyar regény megteremtőjét ünnepelhette. Abafi meg is érdemelte a lelkes tapsokat, az elismerés koszorúját. Nemesen gondolt, jól megalkotott, kerek és érdekes történet, melynek különös bájt az adott mi e műfajban eddigelé hiányzott : a művészi forma, az erősen kidomboruló

228. kép. Bárá Jósika szülőháza Tordán.

jellemek, a történeti szín, az élénk leírások, a cselekményt hömpölygető — tehát nem hiábavaló — ötletes és fordultatos beszéd, szóval : mindama jó tulajdonságok, melyek egy világtapasztalatokban bővelkedő, élesen látó elme munkájának eredményei. Fokozta a hatást a mű erkölcsi tartalma s szubjektív színezete is. Mert ez a regény nemesak egy előkelő erdélyi ifjúnak, Abafi Olivérnek, elképzelt története, hanem egyuttal az író lelki átalakulásának diszkrétan igaz rajza is. Abafit az elhanyagolt nevelés, a könnyelmű hajlamok léha és korhely életbe sodorják, de eszményi szerelme fölébreszti minden jobb érzését, alvó tehetségeit, erélyét, akaratát s ezek segítségével diadalmaskodik az erkölcsi romlason. Az erkölcsi célzat mellett is, melyet Jósika a művészi eél fölé látszik helyezni : mai

229. kép. Bárá Jósika szurdoki lakása.

napig ezt tartják legjobb regényének. Annyi kétségtelen, hogy nálunk valóban az első regény volt, melyben erősebb képzelődés, magasabb ízlés, művészibb tudás nyilvánult s így rendkívüli hatása szinte kimaradhatlannak, természetesnek tűnik fel. Érdekesítő, könnyedén kedves, újszerűen formás olvasmány volt, nyilván arra hivatva, hogy lándzsát törjön e műfaj korszerűsége érdekében s olvasókat hódítson társadalmunk felsőbb rétegeiben is, hol eddig a magyar költészet termékeit legtöbbször csak a közöny és lenézés aprópénzével fizették. Ez a regény egy immár ismeretlen világot tárt föl a magyar olvasóközönség előtt : a romlatlan, hamisítatlan nemzeti életet. Mert Erdélyben még nem fakultak el a krónikák lapjai s éltek a hagyományok, a mondák. Itt még mindig a régi magyar módi járta nyelvben, erkölcsben, szokásokban s Jósika ezek közt nőtt fel. »Nemzetsége, rokonsága viszontagságait tudva, tudta egész Erdély történetét.« A körülötte hullámozó eredeti, színes és gazdag élet, a mult emlékeinek őszinte kegyelele, valóságos kinesebányája lett költészetének.

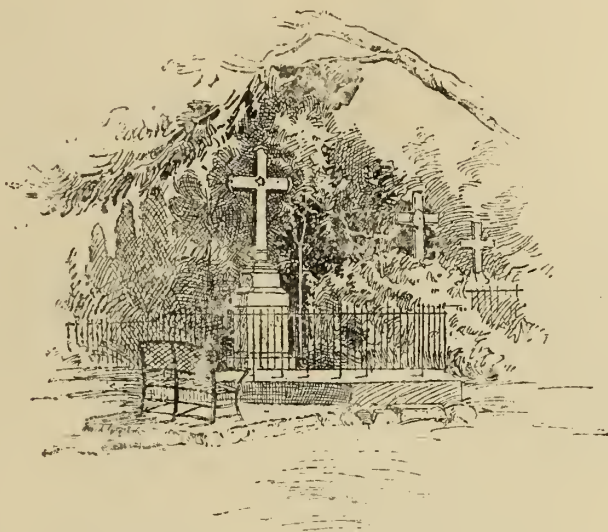
Abafit aztán gyors egymásutánban követték Jósika többi regényei. Eleinte a jobbak, az erdélyi nemzeti fejedelmek korából regényesített történetek (*Zólyomi, Az utolsó Bátori*), majd Magyarország történelmének nagy és küzdelmes epizódjai (*A csehek Magyarországon, Zrinyi a költő, II. Rákóczi Ferenc, Egy magyar család a forradalom alatt* stb.), az Anjou-korbeli romantikus rajzok (*Klára és Klári, Magyar kényurak*), váltakozva a novellák egész rajával, könyvtárnyi sokaságban, harminc év alatt körülbelül százötven kötetre szaporodva.

Rendkívül termékeny író volt. Képzelőtehetsége szakadatlanul működő, leleménye szinte kifogyhatatlan. Korán hozzászoktatta magát a sanyarú munkához s jól tette, mert az egykor kényelemben élő világfinak később nem annyira a dicsőségért, mint inkább a kenyérért kellett dolgoznia. A forradalom, melyben tevékeny részt vett, megfosztotta vagyonától s in effigie harmincöt társával föl is akasztották. Szerencsére második nejével, báró Podmaniczky Juliával, ki minden bajában hű osztályosa volt, idejében külföldre menekülhetett. Eleinte Brüsszelben, később Drezdában telepedett le, ahol kizárólagosan tollával tartotta fenn magát s ahol aztán, a folytonos erős és gyakran kényszerű szellemi munkától megtörve, hetven éves korában meg is halt.

Jósika kétségkívül új korszakot nyit a magyar regény történetében. Annak igazi megteremtője, atyja. Föllépéséig csak regények vannak, de nincs regényirodalom; csak kísérletek vannak, de nincs mestermű. Ő az első, igazán rátermett talentum, ki e műfajban komoly és nagy hatásokat ér el. Munkájához nem nyúl készületlenül, minden tekintetben föl van szerelve hozzá s bár kezdetben a formát Walter Scottól kölcsönzi: elég erős egyéniség arra, hogy eredeti és sajátos tudjon maradni. Ugyanazok a motivumok, mégis más érzés, más világ. Regényei — mint amazéi — történeti regények, de lényegük, hivatásuk valami egyéb mint a történeti fejlődés felmutatása s a zord lovagi erkölcsök ünneplése. Itt is bőven szerepelnek a romantika indítékai és eszközei: a várak, várurak, kalandorok, rablók, eszményi nőalakok, lovagias szerelem, cselszövő gonoszság stb., de céljuk egyelőre nem más, mint érdekfeszítő jelenetek kíséretében bizonyos általános erkölcsi és lélektani feladatok lebonyolítása. A részletek aprólékossággig menő rajzai és kifestései, a terjengésre hajló leírások, itt-ott maga a cselekmény, sőt a jellemrajz is emlékeztetnek a mintára, — de Jósika soha sem mélyed el a történelemben annyira, hogy onnan konstruált alakjaiból a kor uralkodó és mozgó eszméinek minden vonása visszatükröződjék. Regényeinek inkább csak színezete történeti. Megelégszik bizonyos külsőségekkel, — az igaz, hogy ezek a külsőségek aztán annál ragyogóbbak. S mindezt tudatosan, készakarva csinálja így. Az Abafihoz írt utószóban nyíltan céloz erre: »A magyar regényírónak azon kell lenni, hogy olvasót szerezzen s így inkább a *külső élettel* kell bibelődnie, mely a nagyobb résznek ízléséhez szól, mint a *belsővel*, mely csak a műveltebb, gondolkozó olvasót mulattatja.« Tisztában van magával, a közönséggel, de meg a céljaival is. Nem művész a szó magasabb értelmében, de rendkívüli érzéke van a regényes iránt s jól tudja, mivel hathat, mivel hódíthat. Leleményességét pazarul kihasználja, termékenysége gyakran könnyelműségre csábítja.

Ezek a körülmények sodorják aztán az angol mintáktól a francia romantikusokhoz, akiknek eszközeivel még könnyebben, de kevésbé rokonszenvesen

dolgozik. A rémletes, a kápráztató, a borzalmas, az idegrázó lesz nála is műelvvé, — sanyarú életviszonyok közt, mindig munkában égő nagy tehetséggel lejtőre lép s többé nem emelkedik, csak hanyatlik. A haladó idő elszárnyal fölötte, a megváltozott ízlés elfordul tőle, — meg kell érnie, hogy népszerűségét ragyogó elmék homályosítják el, beteg és szenvedő lelkének szomorúságára, de a magyar regényirodalom dicsőségére, mely első fényét az ő tündöklésétől kapta.

230. kép. Jósika egykori sírja a drezdai temetőben.

XII. FEJEZET.

A KARTHAUSI KÖLTŐJE.

1813—1871.

EBBEN a nagy és forrongó korban, a küzdő magyarságnak e megváltó történetében önkénytelenül egy sajátos tünemény ragadja meg figyelmemet. Egy látvány, mely szinte megbűvöl, megigéz. Nézem az idők emelkedő árját, a sokféle ágazó törekvések egy célra törését, a szellemi élet roppant folyamának özönlését és kiáradását s, amint nézem, hely-lével-közzel egy-egy magasra ágaskodó hullám gerince ütközik szemembe. Hogyan támadt? Ki tudná megmondani! Valami csodálatos öserő lökte a magasba. Megjelenik s gazdag és súlyos tartalmának egész tömegével zuhan az alföld reményzöld, de pusztá rónáira, melyeknek füve kaszálatlanul szárad el tövén. Az élet nagy zaját viszi magával, a magyar szellem titokzatos erőit hömpölygeti, a lelki derékségnek nemcsak szimboluma, de ténye.

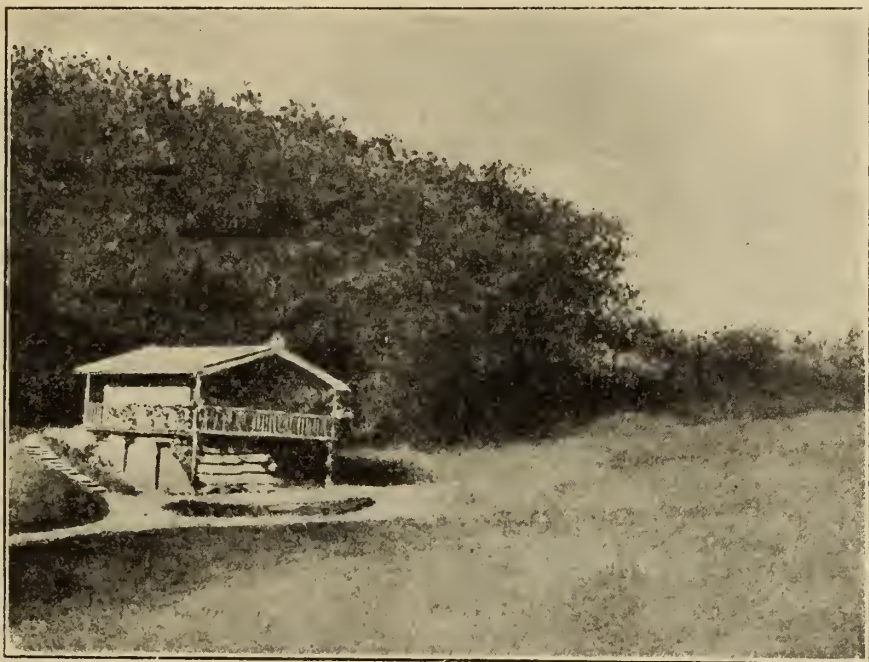
Igy látom csodásnak báró Eötvös József megjelenését is. Huszonhárom éves, mikor *A karthausit* megírja, egy regényt, melyet a fájdalom evangéliomának szokás nevezni s mely egészében véve csakugyan a század szenvedő lelkének jajkiáltása. Az emberiség szíve sír föl benne a lírai szubjektivitás teljes közvetlenségével. Innen az a magával sodró mély hatás, melyet nemcsak a magyar közönségre, de külföldi olvasóira is gyakorol. Regény, melyben legkevesebb maga a — regény. Nem is azért van írva, hogy szórakoztasson, hanem hogy megragadjon. A gondolatok egész oceánja, melyet az érzelmek vihara folyton zúgat és hullámoztat. Szinte egyhangú és fárasztó, de nagy és természetes özönlés. Túláradása egy irigylendően tartalmas ifjúságnak, mely szabadulni akar a saját kinszenvedése terheitől. Azért ömlik, hogy megkönnyebbüljön. Nem törődik a forma törvényeivel, melyek bizannyal korlátoznák, de föltétlenül szabadon árad, csak a szív törvényeire hallgatva. Egy lángelme vérzése, mely a megváltás munkájára tör; bánat és részvét, mely az egész emberiséget átöleli az egyénben.

Ezer meg ezer kifogást lehet tenni ellene, ahogy tényleg tettek és tesznek is. Ez a történet mesének is vékony, hát még cselekménynek! Minduntalan elvész a szem elől, mint a gyalogút, mely kalászos szántóföldeken vezet keresztül. Miféle szentimentális, tengelytelen lélek ez a regényhős, ez a fiatal francia gróf,

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

Gusztáv, akit menyasszonya, Julia, egy semmi emberért megesal és elhagy ! Még csak vére sem forr fel a sérelem miatt, — de átengedi magát széparányú fájdalomnak, tovább is csak imádja Juliát s midőn Párisban az erkölesi süllyedés lejtőin újra találkozik vele : eltipor érte egy igazán hűséges leányszívet s végképp meghasonlásba jöven magával és a világgal : beáll barátinak, karthausi lesz. Ezek a jellemek tulajdonképen nem is jellemek, csak elvont eszmék imbolgó szilhetjei, átsuhanó árnyak, minden akaratra s összeütközésre alkalmatlan, törékeny bábok, passiv szenvedők. Hát még ha a körjük torlódó reflexiók tömegére gondolunk, melynek terhétől itt minden egyéb összeroskad ! S különös, ez a regény azért mégis csodálatos mű marad. Minden szerkezeti hibája mellett is jelentősebb értékű

231. kép. A karthausi lak.

mint akárhány jobban megépített elbeszélés, egyszerűen azért, mert lángelme munkája. Jósika még diesőségének delelőjén áll, mikor a *A karthausi* megjelenik, s íme, a multak színes történetétől a közönség szinte lázas elragadtatással fordul a jelen martirológiájának e szomorú rajzához, mely körül századának vívódó gondjai, a lét problémái, az emberi végzet nagy kérdései vetődnek fel ; elfogadja ezt a tépelődő, fiatal filozófiát, mert maga is fiatal és tépelődő. Nem fél ezektől a sötét hangulatoktól, melyeknek megvan az a veszedelmük, hogy talán népszerűsítik az érzelgősséget, de teljes lélekkel élvezi a gondolatok és érzelmek e pompás és komoly játékát, ezt a mélyreható tartalmat, mely tele van meglepő újdonságokkal s kiapadhatatlan költészettel. A körmondatok élességével vésődik be minden eszméje az emlékezetbe s nyugtalanságot idéz elő a szívekben, sőt elégedetlenséget, — de hát baj ez ? Hisz éppen arra van szükségünk, hogy a létező

állapotokkal szemben elégedetlenkedjünk s az önvád és szenvedések poklán keresztül megtisztuljunk és fölemelkedjünk. Hadd kapkodják hát ezt a veszedelmes könyvet ! A hosszú tétlenség kényszerű nyugalma után hadd elmélkedjenek s gondolkodjanak ezek a pihent agyvelők s nyerjenek szélesebb látkört mint aminőt a mult szűk világa vont körülük. Csak hadd járja át szívüket a fájdalom árja, a szeretet édes érzése, a hit malasztja s önösségük rideg gubójából kinyomakodva : hadd lelkesüljenek végre hazáért, emberiségért, mert aki másoknak él, boldog s csak az önző boldogtalan !

Ime, így olvad össze A karthausi hangulata kora közérzésével. És most már előléphet a kritikus és szétszedheti tetszése szerint e ragyogó munka szövedékeit, — ez nem fog változtatni a dolgok lényegén s a mű becsén. Kétségkívül tele van hibával és tévedéssel, mint forrása : az ifjúság, de nem kevesebb benne a fény s költészet mint sugalmazójában : a géniuszban.

Van Eötvös Józsefnek egy költeménye (*Én is szeretném . . .*), mely élénken megvilágítja az ő poétai törekvéseit, sőt irodalmi működésének valóságos kis programját adja. Megható nyíltsággal mondja el ebben a versben, hogy ő is szívesen dalolna kimért, zengő sorokban a szép természetről, kedvese szemeiről, Tokaj tűzboráról, de nyájas képzeiteiből fölveri a komoly valóság s nemének keserveire gondolva, dala nem édes susogás, de századának jajsikoltása lesz. Lelkét égő kínokkal tölti el az az érzet, mit ezrek hallgatagon tűrnek s *a gyáva kort nem akarja szebb emlékeivel gúnyolni*. Így válik az ő költészete kora néma szenvedéseinek hallható hangjává, — egy könnyé, mely milliók fájdalmát sírja el, egy villámmá, mely a sötétben tévelygő tömeg előtt fölgyújtja az éjszakát.

Más helyütt még részletesebben írja körül nemes feladatát : »Van az írónak — úgymond — egy magasabb feladata mint hogy bizonyos mennyiségű fehér papírt fekete karcolással töltsön be ; ki ezt érzi, azt egy pár kedvező bírálat vagy azon művészi élvezet, melyet művei alkotásában talál, ki nem elégíthetik. A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva, nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik. — Tiszteletünket, szeretetünket csak az érdemli, *kinek Isten szívét adott, hogy embertársai szenvedését megérthesse* ; ki nemesebb emberi cél után fáradva, hogy erősebben hathasson, azt, mi a művésznak legdrágább, műve szépségét is föláldozza ; — kinek könyvében nem szép mű, hanem szép emberi tett fekszik előttünk . . .«

Azt hiszem, ez eléggé világosan van mondva s nyilván láttatja, hogy Eötvösben — legalább elméletileg — a humanista fölibe kerül a költőnek. De, szerencsére, minden teória szürke s nála sem érvényesül a kimondott elv ridegen. Regényei kétségkívül a koreszmék szolgálatában állanak ; mögöttük ott forrong a küzdő nemzeti élet, a mult válsága, a jelen tanulságai, de, nemes irányzatosságuk mellett, végső céljuk mégis csak a művészet. Hiába állítja föl elméletét a történeti regényről, teljes meggyőződéssel hangoztatván, hogy annak »azon általános művészi és erkölcsi feladatokon kívül, melyeket ha az író szem előtt nem tart, minden regény pusztá időtöltéssé aljasul, még egy különös kötelessége jutott s ez : *népszerűsíteni a történetet*« : azért éppen az a regény, melynek előszavában ezt hirdeti, a *Magyarország 1514-ben*, maga cáfolja meg legfényesebben a kimondott tételt s bizonyítja be, hogy az a »különös kötelesség« bizony nem ide tartozik.

Az eszmék agitátora, szerenésére, nem tudja Eötvösben végképp legyőzni a művészt.

Ime, ebben a regényében a multhoz fordul, de a mohácsi vést megelőző nemzeti hanyatlás korát, a Dózsa György parasztlázadásának véres jeleneteit azért festi meg oly élethíven és részletesen, hogy tanulságaival saját kora lelkületére hathasson. A szívtelen nemesség s a fölizgatott nép szenvedélyeinek összeütközése, mely végeredményében a mohácsi katasztrófához vezet : intő példa itt, korszerű szózat a jobbagyság fölszabadítása érdekében. Államférfi és filozóf sohasem használta nemesebb célokra az irodalmi formákat, mint Eötvös. Nagyon jól tudta, hogy a regény rendkívül alkalmas eszköz a társadalmi és politikai eszmék terjesztésére, sőt megérlelésére s amiket *Reform* című röpiratában már eleve elmondott : regényeiben csak kiszínezte. Ez a forma tetszetős volt s szárnyat adott az igének. A *Magyarország 1514-ben* távol áll attól, hogy népszerűsítse a történetet, de bizonyos dolgokat annál alaposabban megértet. Egészében véve hatalmas korkép, melyben főleg a nép fia, a parasztlázadás vezére, Dózsa György, van kitűnően megfestve. Ez a fukar szavú, féktelen szívű, erőszakos s lényé alapvonásaihoz mindvégig következetes ember igazi húsból és vérből való alak, történeti érdekű hős és Eötvösnek talán legművészbibben megépített jelleme. Holott ő éppen a jellemrajzban gyenge. Alakjai többnyire nehézkesek, sokat elmélkednek, beszélnek és tanácskoznak, de mozgásukban hiányzik a szenvedély karaktere s az életelevenség. És valljuk meg : sok bennük a szónokiasság is. Azért alkotvák, hogy az író eszméinek szóesövei legyenek vagy a sok helyről összehordott történeti adatokat ügyesen sorakoztassák. Beszédjeik részben pompás országgyűlési beszédek, melyeket egyelőre csak regényben lehet elmondani. Mögöttük ott áll a kitűnő író és államférfi, akinek komoly céljai vannak az egyénnel s nagy álmai vannak az emberiségről.

Ez az erős irányzatosság, mely főképp *A nővérek* című regényében bosszulja meg magát, ahol már egész pedagógiai értekezések ékelődnek a különben is novellányi történet szélesen rajzolt részleteibe : kétségtől a művészetet rövidíti meg. Tömerdek a leírás, rengeteg a magyarázat s mindezt még fárasztóbbá teszi a folytonos körmondatoság, ez a mindig komolyan és ünnepélyesen hangzó beszéd, mely közbe-közbeesapkodó mellékmondataival húsz-harminc soron alul nem igen tart pihenőt. Eötvös gondolatainak természetes formája az, de képzelhetjük, elbeszélés számára mily alkalmatlan ! Szinte egyedül álló, egészen elszigetelt stíl, melynek csak a roppant tartalom ad létjogosultságot.

Van azonban egy regénye, mely kivétel, nem mintha nem volna ez is irány-regény a szó nemesebb értelmében, de mert ebben a művész lép előtérbe teljesen. Ez *A falu jegyzője*, — a régi Magyarország nagy és minden időkre szóló szatirája, Eötvös lángelméjének legdiadalmasabb terméke. Egy darab igazi történet a harcoló költészet kegyetlen világításában. A megyei rendszer egyeduralmának kétségbeejtő rajza, ázsiai állapotainknak kiméletlen fölmutogatása és kigúnyolása a népképviselési kormányzás eszméjének érdekében.

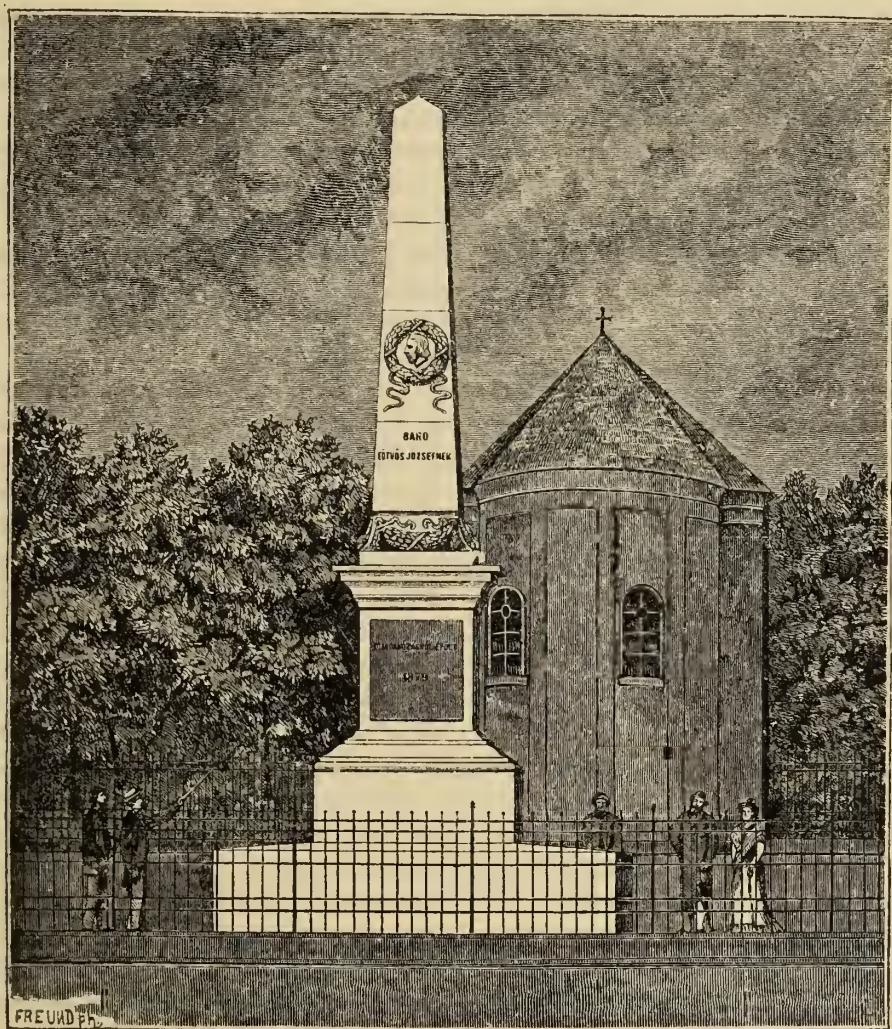
Oh, azok a régi jó idők, midőn bőven volt minden ami kellett s a helyl életben összezsugorodott lélek hazájául csak a megyét ismerte, alkotmányui csak a kiváltságos osztályok szociális érdekeit ! Midőn az emberek nagyravágyása

oly szűk térre szorítkozott, mint a kör, mely életük színhelye volt s náddal fődött, vályogból rakott házaikban megannyi kiskirályként pipázták el gondtalan éveiket! Enni, inni volt a fuladásig, — beszélgetni is lehetett a ház előtt elmenőkkel, — mulatságot is rögtönözhetnek a tőlük függő emberek bosszantásából és megalázásából és szellemi táplálékul ott állt a szoba polcán a — kalendárium! Szinte vágytalan volt az élet. Kissé egyhangú, kissé korlátolt ugyan, de tétlen és biztos, s így nemes emberhez illő. Ezeknek a nemzetes betyároknak a kemény koponyáit legfőljebb csak a jégverés aggodalma foglalkoztatta koronkint, mert sok mindent a pokolba kívántak, de a lábon álló gabonát mégsem kívánták oda. Házuk unalmát hébe-hóba egy-egy vendéglátás epizódja zavarta meg. Ilyenkor aztán vidáman sürgött-forgott az asszony, kinek összes világát »udvara, konyhája, csuprokkal és serpenyőkkel gazdagon megtömött kamrája« tette ki s járta a duhaj tréfa, az eszem-iszomság, a vadkergetés, agarászat, kártya, napokon át... A megyékben pedig ezalatt szerte-széjjel égre kiabált a közigazgatási mizéria s a visszaélések, bűnök és garázdaság szabadon burjánoztak mindenfelé, a magyar táblabírópolitika nagy dicsőségére.

Ezt a minden reformtól, minden köztehertől iszonyodó, pipáiban és agarai-ban élő, rakott asztalt és telt poharakat imádó különleges táblabíró felekezetet, — a haladni nem akaró és nem tudó régi Magyarországot rajzolta meg Eötvös egy megye képében. A *Reform* írója kitűnően, a legapróbb részletekig, ismeri a valóságot s komoly studiuma rettentő szatirává idomul regényes előadásában. Jóformán nem is kell egyebet tenni, csak leírnia amit állapotainkról tud. Olyan hahota támad belőle, mely metsző hangjával egy egész nemzet lelkiismeretén keresztülsívít s belenyilallik minden agyvelőbe. Hallatlan! Hisz itt az emberek még azt sem igen tudják, hogy az ország régen túl van a török hódoltság korán. A jobbagyok nyögnek, az urak basáskodnak. Ebből áll az élet, a világ, a történelem. A közállapotok semmiben sem különböznek a közutaktól, melyek járhatatlanok. »Vándor! Ha Taksony megye tiszai járásába igazságot jöttél keresni s Garacs helységéhez közeledel: vesd le saruidat! — Nem azért mondom, mert e falu Nyuzó Pál főbíró úr lakhelye s így, főképp ha járásában tartózkodol, neked szent hely, melyet így kellene megtisztelned; nem is azért, mert szent Ágoston szerint még vallási tárgyaknál is, minő a bűjt, legjobban azon helynek szokását követni, melyen tartózkodunk s Garacson az egész világ mezítláb jár: de ha minden magasabb szempontokat mellőzök, legalább azért, hogy jó erős bagaria csizmát húzhass lábaidra, mik nélkül őszi időben, mint most, nehezen mehetsz végig az utcán.«

Ez az enyelgő, dévaj előadás, mely a fonákot magasztalja, ez a patetikusan rakoncátlankodó stíl, mely a visszásat, a torzot dicsőíti: mindent megcsiklandoz, mindent megsebez, ami álerény, korlátoltság, hazugság vagy butaság. A regényben szakadatlanul sziporkáznak a gúnyos és tanulságos reflexiók röppentyűi. Csak úgy találomra, lássunk egyet-kettőt. Ime, a népszerűségről: »Mi más nemzeteknél a legnagyobb fényűzésnek tartatik, mire csak a természettől leggazdagabban megajándékozottak számolhatnak, az nálunk mindennapi kenyérré vált s Pyrhus követei, kik elbámultak, midőn a római szenátust látva, mintegy királyok gyülekezetében gondolák magukat, mit mondanának, ha tapasztalnák

miként országunk határai között a népszerűeknek egy egész népét birjuk, kik közül népszerűségben egyik a másikat felülmulja, anélkül hogy közülök a legnagyobb rész valaha azon veszélybe jöhetne, hogy Aristidesként polgártársai által amiatt számkivettetnék, mert mindenkitől a legerényesebbnek tartatik. Tudja mindenki, én nem vagyok szerfeletti magasztalója honi állapotainknak, sőt olya-

232. kép. Bárá Eötvös József sírja Ercsiben.

kat is mondtam már életemben, mik által az isten földi szavával — mi alatt, mint tudva van, a nép szava értetik — ellentétbe jöttem, noha ildomos férfinak az isten szavát legföljebb csak magyarázni kellene ; azonban a népszerűségre nézve Magyarországnak felsőbbségét nem tartom kevésbbé tagadhatatlannak annál, melyet Anglia pamutszöveiteire nézve bír s mely nem annyira a kelme minőségében, mint a gyártási ár csekélységében fekszik. — Mutasson nekem valaki orszá-

got, hol a népszerűség kevesebbe kerülne ! Máshol szükséges, hogy az egész éle-
tedet hazádnak szenteljed, néha éppen meg is kell halnod, testedet, vére-
det kívánják, hogy érettük nagy nevet cserélhess be ; nálunk, ha a marhahús tizen-
két krajcárba kerül s indítványt téssz, hogy tíz krajcárra szállíttassék le, — elér-
heted népszerűségedet. Minek felkoncoltatni öntestedet, ha célod elérésére elég
a szegény marhát, mely nem is a tied, olcsóbban vágatni ki ! Ezen intézkedések-
nek, melyek, mint a penny-kiadások Angliában a tudományt, úgy nálunk a dicső-
séget mindenki által megszerezhetőnek tevék, köszönhetjük, ha a népszerűség,
mely a világ minden részeiben, mint tudva van, könnyen arisztokráciához vezet,
nálunk a legdemokratikusabb institúciónak egyike stb. stb.« — »A külföld gúnyo-
san szól alkotmányunkról. Nemességünk adómentességét említi. Mintha bizony
minden polgárosodott népnél nem lenne szokásban, hogy az *elaggott katonák*
közköltségen tartatnak s mintha nem volna természetes, ha a magyar nemzet is
nagy rokkantját, ki századok előtt érte küzdött, szintén ingyen tartja s vajjon
a nemzet elvénült rokkantja nem nemességünk-e ?«

Ez a Swift félelmes modora, gyilkos udvariassága. S így foly ez gyér meg-
szakításokkal végig az egész regényen. Minden apropos-nál öldököl a gúny. Az
író szinte kéjelegve forgatja vészes fegyvereit s az irónia, humor, sarkazmus vívó-
tőrével rostává lyuggatja a régi megye össze-visszatatarozott, avatag rendszerét,
melyben az igazságért küzdő egyént megrugdalják, földesúri önkény világgá ker-
geti a becsületességet s az erkölcs nem létezhetik. Mit bánom én, hogy a regény
cselekménye háromfelé ágazik s érzelmes jelenetei kirínak az alaptónusból ;
hogy a cím szerinti hős voltaképp egy keserű vélemény megtestesítése, tiszteletre-
méltó automata, akinek igen kevés köze van az eleven élethez ; — szóval, hogy
A falu jegyzőjének is bőven vannak hibái ! De mikor egészében véve szinte egye-
dül álló, szinte »korszakos« alkotás. Nagy igazságokért száll síkra s a művészet
igaz fegyvereivel küzd az új Magyarország érdekében. Ha túloz : túlzásainak
alapja is az igazság. Ezek a szolgabírák, esküdtek, táblabírák, Porvár és Garacs
kitünőségei : pompás torzképek, a régi megye »történelmi haldoklásának« utolsó
különlegességei s a művészi szempont, mely mindvégig uralkodik a kacagtatóan
siralmas történeten, nyílt bizonyítéka annak, hogy igazi, teljes szatirát csak az
a költő képes írni, aki, mint Eötvös, egész szívével öleli át az embert s minden
gúnyolódásának forrása a legtisztább — szeretet.

Szeretetből áll egész lénye. Nagy szíve nyilatkozik meg legkisebb költe-
ményében is s minden gondolatában, melyek egytől-egyig a jót és igazat szolgál-
ják a szép formájában. Bensejéből, meggyőződéséből fakadóak, — ezért csak oly
kedvesek és értékesek nekünk mint a franciáknak Pascal gondolatai. E nagy
írónak nyilvános élete sem egyéb mint az emberszeretet nemes tanainak foly-
tonos gyakorlása. Alig él magának, de annál többet, szíve minden dobbanásával,
nemzetének. Ezer disszonancia közt összhang a főtörekvése, mert maga is az
összhang embere. Pályafutásának vonala oly tökéletes mint egy köré. Fiatalon,
első munkájában, *A karthausiban*, az egyén jogaiért küzd s utolsó nagy politikai
műve, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*, szintén nem
egyéb mint lángelméjű törekvés az államhatalom korlátozására az egyéni jogok
és szabadság[†] megvédése érdekében. A költő, államférfi és filozóf így forr egygé

benne s műveiben. Széles látókörű, egyirányú, komoly író, aki a pillanatnyi szükségleteket is általános nézőpontokból tekinti és mérlegeli. A jelen nem kápráztatja, nem teszi önhitté, sem elfogulttá, mert a jövőnek dolgozik. *Végrendelet* című versében, melyet még a forradalom előtt írt, működése jutalmául s dicsőségeül eszméinek győzelmét kéri a gondviseléstől. S a kegyes ég megadja neki amiről nemes szíve álmodozik. Megéri azok teljes diadalát. A megyés társadalom összehozomlik s helyébe lép a nemzeti önkormányzat, a népképviselési rendszerre fölépített parlament. Az »istenség edénye«: az egyén, egy új korszak jogkörébe lép s az új erőből duzzadó magyar nemzet megindul nagy célja: a magyar államiság felé. S e dicső politikai és társadalmi átalakulás nehéz munkáiból Eötvösnek még bőven kijut a maga osztályrésze. Nemzete fölemelkedésének nemcsak lelkes szemlélője, de hű tényezője, sőt bizonyos tekintetben egyik végrehajtója. Földi ember kívánhat-e ennél hálásabb végzetet? Nyugodtan halhatott meg: oly gazdag életet hagyott maga után, mely mindig egyik örök forrása marad a nemzeti fejlődés hatalmas folyamának.

XIII. FEJEZET.

A MAGYAR BALZAC.

1815—1875.

SOHASEM feledem el azt a szomorú találkozást. — Verőfényes őszi dél volt s a régi Athenaeum épülete táján egy üveges tekintetű, szinte bambán haladó alakot láttam, akiről tudtam, hogy *Kemény Zsigmond*, mert ilyen élőhalottan akkor csak ő járt széles Budapesten. Erélytelen, bizonytalan mozdulatokkal jött velem szembe s én önkéntelenül meglassítottam lépéseimet. Végtelen tisztelettel és fájdalommal néztem e nagy roncsot, mely tönkrement idegzetével s szívszaggató közönyével gépileg mozgott előre, mintha nem is a valóságban, csak álomban járna. Nekem, aki személyesen nem ismertem őt, mindennél titokzatosabbnak, szfinx-szerűbbnek tűnt fel e pillanatban, mert romalakját látva, mély meghatottsággal gondoltam ez imbolygó porhüvely egykori gazdag tartalmára. Ime, az emberóceán sivatag hullámain egy végképp leszerelt, magában hánykódó gálya, mely tele van India kincseinek — emlékével. Egy vázhajó, mely az élet nagy vizén a halálnál szomorítóbb gondolatokkal, sejtelmesen libeg föl-alá s hangtalanul, lélektelenül, szinte félelmesen vonul el a verőfényes emberi jelenségek közt. Könnyek szöktek szemembe s ezek a könnyek egy dús világ összeomlását, egy lángelme pusztulását siratták . . .

Most is előttem áll ez a kép s a fájó gondolatok egész raját kelti fel lelkemben. Az író pályafutását és vívódásait is magam előtt vélem látni s az sem sokkal vigasztalóbb látvány, mint ahogy sohasem kellemes szemlélni valamely szív vérzését, valamely agyvelő vészes lobogását. Ez a mi nagy regényírónk pedig olyan ember, akit roppant benső tüzek és szenvedélyek égetnek föl, akinek hatalmas eszé van, oly hatalmas, hogy kénytelen neki odadobni áldozatul a szívét is. Világa éppenséggel nem az a nyájas, összhangtól és derútól ragyogó világ, melynek »méla akkordjai« boldog álmokba ringatják a boldogtalan halandót : zord idők szárnya csapkod itt mindenfelé s letarolja az emberi ábránd szelid ékítményeit ; nagy és rejtélyes szakadékok tátonganak ; bizarr formákba csorbuló sziklatömbök könyökölnek egymásra ; villámtól szaggatott szálfák merednek a zivataros ég felé s vad zuhatagok zaja, szívet tépő siránkok hallatszanak mindenfelől. Komor, zárt birodalom. Néha egy-egy sas rebben fel az orinokról s ha ember

téved ide : lelkére rögtön rárajzolódnak e magába zuhanó természet dult színei és hangulatai. Oh, ezek a képzelgő bolondok, ezek a gyarló, törekeny emberké! Erény, hűség, jószág révedező áldozatai! Derültebb sorsra s igaz részvétre érdemes elítéltek, kiket elfordíthatatlan fátum sodor a pusztulásba! Micsoda félelmes játék ez a Kemény költészetében! Mintha csak hallanám az író fenyegető monológjait :

— Csak járjatok az erény utjain, csak szőjjetek álmokat az üdvről, boldogságról. Az élet oly szépnek látszik, az álmok oly vidámak s amit óhajtunk mindig kellemes. Csak törekedjetez utána. Majd úgy is megteszitek azt a lépést, melyet nem akartatok. Egyet, kettőt . . . a többi jön utána. Magától, mint a romlás. Velem is csak így történt. Oh, az én elhibázott életem!

Ez az utóbbi felkiáltás gyakran fordul elő Keménynél s önkéntelenül is eszünkbe villan, hogy e különös ember századok előtt játszó történeteiben — bár ott látjuk amaz idők minden mozgó eszméjét — mégis csak valamely szubjektív szerencsétlenség elemei zajlanak és fuldokolnak. Az egyes részleteknek néha oly erősen sajátos színük van, hogy szinte lehetetlenség arra nem gondolni : íme, Kemény regényeiben a tulajdonképpeni hős nem Gyulai Pál, Kassai, Péchy Simon stb., hanem ez a belső életet élő, titokzatos szenvedélyek közt vergődő lélek : a *boldogtalan író maga*. Annyira féltékeny a saját emberi gyengeségeire, — nagy esztét érezve, annyira szegénylős az életet követelő megirgódások miatt, hogy mindezt rég lezajlott korszakok

Kemény Zsigmond.

233. kép. Kemény Zsigmond arcképe és aláírása.

fátyolával burkolja el. történeti személyek álarcában jeleníti s tőlünk távol eső szenvedélyek összeütközésében rajzolja meg. Csak a forma objektív s ez annyiban tökéletes is, amennyiben megveszteget. Az elhíttetés művészetének nemes furfangjai mögött azonban ott tumbol az író fájdalma, csak úgy mint Shakespeareé, fia elvesztése fölött, Hamletben.

Gondoljuk csak el, hogy Kemény voltaképpen kettős életet él. Egyet napvilágon, a közügyek szolgálatában, komolyan, tartalmasan, egy másat éjjel, az erinnisektől tépdese, víziók és hallucinációk között. Minket művészi szempontból ez az utóbbi élet jobban érdekeli s az író életének ez kétségkívül a csodásabbik része is. A magányos órák, az íróasztal, — ez az a bűvös retorta, ahol leszűrődik a nappali zaj, a valóság keserőségei, a kérges tapasztalat, s a képzelet, ez a nagy vegyész, kedvére formálja és idomítja a dolgokat. Ellenállhatatlan kényszer űzi az író ide s valami önkínzó, sötét gyönyör hatja át, midőn maga

mögött érzi a küzdő életet. Ez innár a látományok birodalma. Álmodók suhannak át a nagy éji csöndességben. A közélet salakjából tündéri képek rajzanak föl s a fantázia démonjai törnek elő. Szárnyuknak olyan zaja van, mely igen hasonlít a »sóhajtáshoz«. Nedves szemükből harmateseppek hullanak, melyek a könnyek hatását teszik ránk; meggyújtják a szívet, mint Ariel a nápolyi király hajóját, anélkül hogy az tulajdonképp égne és zátonyra vezetik az álmodó életet minden veszedelem nélkül. Ez az a perc, midőn tisztán látjuk, hogy az erényt az aljasságtól esupán körülmények választják el, midőn félve sejtjük, hogy tetteink fölött vad fatalizmus uralkodik. Az elmélyedés, az önismeret kínos órái ezek, melyekben nem titok többé, hogy bűn és erény egyformán szerencsétlenség. Nem azért születünk, hogy boldogok legyünk. Az élet sivár föld. Az ember beveti, de ha mi virág, ha mi gyümölcs terem rajta: csak vakeset műve. Mikor a vihar fürdik az örvények közt s merő tajték a keskeny láthatár: a vészbe sodort hajón tolongás támad s a babona hatalma erőt vesz a tengerészekén. Valaki bűnös, azért a vész. Bele kell lökni a tengerbe! s beledobnak egyet, akire gyanú van. A hajó rögtön megkönnyül, a vész lecsillapul. A síma vízlapra derült ég ragyog, mert e »jó ötleten ég és tenger nevet«. Ha élted tenger s kebled vészbe dől: *főbűnös a remény!* Lök d a habokba! Mily szép, ha dobogó szívünket — egy nagy elszánást vetve rá — egyszerre összezúzzuk!

Ime, Kemény hangulatai, világnézlete, — regényeinek alaptónusa. Akik ide beléptek: *Lasciate ogni speranza*. Az író nem tehet róla: képzelete úgy van alkotva. Kételyen építi fel egész költői birodalmát, melynek alapja mégis valóság. Nem tud hazudni: magát adja úgy, ahogy ismeri magát. Pedig jól ismeri. Az éj csöndjében veséig ható tekintettel fürkészi át lelke szövetét s a legtitkosabb redőzet sem marad figyelmen kívül. Az ember, ez az ő állandó problémája, s a fölötte lebegő fátum, ez az ő mindig jelenlevő kísértete. Rendkívül finom idegzete van, mely minden kis érintésre megmozdul és rezegni kezd. Csodálatos dolgokat lát és csodálatos dolgokat hall. Szeme rákapcsolódik a tüneményekre, füle tisztán megkülönbözteti a természet nagy zajának egyes hangjait. A vonagló arcon meglátja az utolsó rezdülést, a bogár zizegése úgy hat rá, mintha »aeél pengene«. Nyitott szemekkel, de álmodozva jár a tömeg közt, mint ahogy Kelet-India völgyei fölött alva repül az albatrosz. Csakugyan olyan ő is, mint ez a különös madár, mely változatlan, méla szárnycsapkodással egyenlő irányt tart, míg a karsu pálmafák s a magas templomok kúpjába ütközve, földre hull, — de midőn a komoly valóság ellenhatását egy pereig érezte, újra szárnyra kel s folytatja légi álméletét. A költészet nála nem hiábavaló időtöltés, de valódi lelki szükség. Rá van utalva. Egyedüli menedéke, vigasztalása. A »szervezet bilincseiből *ideiglenesen* menekült lélek« boldog pihenője. Ebben formálja egész »csonka életét«. Magányt kedvelő, zárkózott szíve — mint a mesebeli virágok — az éj csókjára fölpattan s nemes illatával dúsan árad a csillagok felé. A földi ember gyöngéd és tiszta ölelkezése ez az égiekkel. Van benne valami mélyen megható, mint minden újjászületésben és megtisztulásban.

Azok az alakok, melyek ilyenkor Kemény képzeletéből kilépnek s valamely történet szálait kezdik szövögetni és bonyolítani, magukon viselik ugyan a históriai jelmezt s minden gondolatukkal, tetteikkel korukhoz tartozók, de idegeik

túlfinom érzékenységgel, hangulataik folytonos hullámzásával s szövevényes szenvedélyeikkel mégis csak egy modern életdráma tragikus hősei: a költő sötét világnézetének tolmácsai. A nappal néma és zárkózott Kemény, aki a szónak egyáltalán nem embere, éjjel beszél. Ami szívében összetorlódik, az a sok finom és erős érzés, e megváltó percekben alakjainak ajkára tódul. Ezek elmondják mindazt, amit maga az író — úgy lehet, átélt helyzetekben — elmondani nem tudott. Ezekben megvan a biztosság, az olvadékonyság. Értik a szív beszédét, föltárják valójukat, nem szégyellik a suttogást. Kiömlenek, mint a habjaival nem bíró patak. Lázonganak, tombolnak, követelnek s ha mit magukba vissza akarnak fojtani: az is hallhatóvá lesz, kitör belőlük sötét monológjaikban. Mennyi szenvedés, — édes és fájó emlékek rezgése, kegyetlen önbírálat, tépő vád, emésztődés, lemondás van itt a sorok közt elrejtve! Az elfojtott szenvedélyek heves zokogását halljuk. Ezek az alakok, akik itt az árnyban elvonulnak előttünk s csak az egymás kezére és arcára hulló könnyek árulják el összetartozásukat, örök tiltakozásként vegyülnek a szerencse és boldogság közé. Alkotójuk fölszabadult lelkének minden érzékenysége átömlik beléjük és a dacoló erők energiájával örökítik meg a mulandó fájdalmakat. Ki tudja, milyen mélységes tragédiák, a hallgatag élet mily örvényei zajlanak e költői álmok mögött, melyekben haldokolnak az illúziók, de melyekben halhatatlan a — művészet!

Kemény regényei történeti regények. A kor, melyben írni kezdi őket, a nemzeti fölbuzdulás kora. Mindenki lelkesedik s várja az eszmék, az idők diadalát. Csak Kemény töpreng s a multból nem a dicsőség képeit mutogatja föl, de a nemzeti visszaesés, elhanyaglás *okait* ragadja ki. Első irodalmi kísérlete egy tanulmány a mohácsi vészről, utolsó nagy regénye (*Zord idő*) szintén e gyászos korhoz vezet. Nem az optimizmus szemüvegén keresztül nézi a dolgokat: inkább kételkedik, aggódik. *Gyulai Pál* című regénye közvetlenül a forradalom előtt jelenik meg és senki sem vádolhatja azzal, hogy a korhangulatok hirdetője. Az ebben szétáradó pesszimizmusból bőven marad következő regényei számára is, melyek már a forradalom utáni időszakra esnek. A XVI. és XVII. század közéletének megrázó tragédiái játszódnak le előttünk az egyének nagy szenvedélyeinek rajzában. Mögöttük az író a maga zordságával, de egyuttal művészetének erős tudatosságával is. Fölfogása nyilvánvalókká teszi azokat a méreteket, melyek elődeitől megkülönböztetik. Nála a külsőségek megmaradnak külsőségekné s nem akarják pótolni a lényegét. A krónikák, a foliánsok nem rideg lapok, melyeken holt penész ül, de eleven életről szóló titkos írás, melynek betüiből a képzelet a történeti igazságok világát építi föl. A művészen nem kevesebb itt a becsvágy mint a történetíróban az igazság szeretete. Annyira lelkiismeretes, hogy képes nagy utat tenni egy romvár megtekintése céljából, melynek kapuját néhány sorban le akarja írni regényében. Nagy figyelemmel vizsgálja meg a tárgyakat s ha van lélek bennök: beléjük hatol, belefúrja magát titokzataikba. Innen az erő rajzaiban, gyakran azonban az aprólékossáig menő részletezés, a megerőltetés is.

Nagyon hálás feladat volna, bár mindkettőjüknek megvan a maguk külön, egymástól egészen elütő, sajátos világa, párhuzamot vonni közte és *Balzac* közt, mert bizonyos tekintetben mi is elmondhatjuk Keményről, hogy »a természet és társadalom nagy történetírója s a szenvedélyek geográfusa«. Szárnya, mint azé,

az erős képzelődés ; eszközei, mint amazéi, szintén alapos, gondos tanulmány, mélyreható vizsgálódás ; az emberi növényt ő is »gyökereivel együtt« rajzolja, mint az, s »földalatti« élete nem kevésbé érdekli mint a »földfeletti«. Jól ért ahhoz is, hogyan kell »a társadalom és emberiség titkait kitalálni és kibeszélni«. Formái szintoly nehézkesek, hézagosak ; munkája szintűgy nem pihenés, de lelki megrázkódtatás. Mindez azonban túlvág a mi hivatásunkon, mely ezuttal nem egyéb, mint körvonalait láttatni Kemény hatalmas egyéniségének s alkotó erejét éreztetni némileg.

Az ő emberei alapjukban véve jók, de révedezők. Hibáik forrása, bukásuk oka nem a bűn, hanem tévedéseik. Emberek, akik akarnak következetesek lenni s nem tudnak, — valamely jószándékból eredő ballépés letereli őket a rendes utról s a katasztrófa, mely rémes gyorsasággal sujt le rájuk, aránytalanul nagyobb mint elkövetett hibáik. Vergődő lényükkel szemben ott leskelődik a pusztító fátum, zavaros szenvedélyeikkel szemben a közömbös, de vaderejű végzet. Föl-föltűnik előttük a boldogság, mint egy szép álmokép, de ahova eljutnak, az a romlás. Ha Eötvösnél »istenség edénye« az ember, Keménynél a »kárhozat edénye«. Hangelataik vészjóslók, kedélyük förgeteges, álmaik sötétek, monológjaik démoniak, kiábrándulásuk teljes és végzetük öldöklő. Rendkívül idegesek, érzékenyek. Akár az író maga. Minden csekélység hat rájuk, különösen nőalakjaira, akik nemcsak érdekes lények, de tüneményes problémák is. Finomak, fénylők és talányosak. Megérzik a láthatatlant, megsejtik a bekövetkezőt. Éppen beleillenek ebbe a szokatlan világba, melynek még gyöngédebb elemei is aggasztók. Olyan virágok ezek, melyek pompázva nyitják szirmukat és dúsan illatoznak a viharokat rejtő, rekkenő levegőben. Félelmesen szépek és elszomorítóan bájosak. Szinte érthetővé lesz, hogy a férfiak, kik körülöttük járnak, nem ismerik az élet derűjét. Árnyakként sötétlenek mellettük. Ritkán nevetnek, de ha nevetnek, az iszonyú. Arcuk eltorzul, vidámságuk sanyarú és kietlen. Nem tudnak igazán jókedvűek lenni. Kacagásuk legtöbbször röhögés, — érdes, tompa zaj, mint a hantok omlása. Sivatang temetői tréfák, mintha »csontvázak bokáznának«. Humoruk zörgésében van valami a koporsódeszkákkal való hajigálás zajából.

Kétségkívül rideg ez a világ s bizonyos tekintetben egyoldalú, egyszínű is. Az élet nem egészen és nem mindig ilyen. De ki tehet róla, hogy Keményt csak az örvényesebb része érdekli ? Nincs érzéke a közönséges méretek iránt ; szereti a mélyet, a misztikust, a megrázót. Nemcsak költő : filozóf és államférfi is. Történetet ír : a küzdő emberi lélek történetét s eredményül szomorú tanulságok szűrődnek le megfigyeléseiből. Egy-egy mondatba lehet őket összegezni : »Vannak indulatok, melyeket első mozzanataikban nem sejtteni, annyi, mint később nem érteni és rögtön nem érteni, annyi, mint állandóan kárhozatni.« — »Rögeszméink gyakran vétkesebbé tesznek minket, és szerencsétlenebbé mást, mint bűneink.« — »A belső meghasonlást csak az idézi elő, ha tetteinkben hiányzik a nemesség s ha azok a jog színével bírván, helyeseltetnek a sokaság által, de elítéltetnek egy egyén : önmagunk által« stb. stb.

Ilyen megdöbbenően tartalmas eszmékkel tele van a Kemény költészete, de a megdöbbenés még nem vigasztalás. Az ő emberei egy-egy ily alapeszme nemesen érző hősei, kiket túllhajtott erényük vészbe sodor s a viszonyok hatalma

összetör. Gyulai Pált, első regénye hőseit, a fejedelme iránti ragaszkodás és hála ; Jenő grófot (*Ködképek*) a boldogítanivágyás jóindulata ; a Mikes-fiúkat (*Özvegy és leánya*) a rajongó gyöngédség ; Péchy Simont (*Rajongók*) a vallásos buzgalom ; Verbőczyt (*Zord idő*) a hazaszeretet döntik végpusztulásba. Kegyetlen erkölcs-tan. Tehát csakugyan báb vagyunk, hitvány játékszerek a sor s kezében s az egyén, minden nemesebb tartalma mellett is, csak szalmaszál a kényükre-kedvükre dühöngő viszonyok forgatagában ? Hol itt a költői igazságszolgáltatás ? Az író részvéte az emberiség iránt ? Lelkünknek hát, ha még oly nemes, nincs annyi hatalma, hogy akaratával tisztán, ellenmondások nélkül diadalt arathasson ? Nincs ! — mondja Kemény. Hiábavaló erőlködés minden. De ez aránytalan küzdelem nagy látványa már magában véve is elég arra, hogy láttára részvétet érezz, borzongj és összerázkódjál, mert ami előtted foly tényleg nem más mint saját nemednek története, — az ember tragédiája.

Kemény részvéte nem érzégből áll, hanem a dolgok lényegének lelkiismeretes — roppant megfigyeléssel és tanulmánnyal járó — fölmutogatásából. Alakjaiban az emberi lélek természetrajzát tárja fel híven, részletesen és — legalább az előadás módjára gondolva — meghatón. Csak egy példát hozok fel, mikor a korán érett lánygyermekéről beszél. »Vannak gyermekek, kik mintha egy más világból emlékeket, tapasztalásokat és érzéseket hoznának magukkal, midőn még a betűket alig ismerik, már nagyok s értelmesek. Ezek a csodálatos lények — úgymond —, kikenél a növés lassabban halad, de az arc jellegén, a gyermekévek fátyolán át, már egy későbbi életkor kiképzett formái láthatók ; ezek a kecses és komoly, vidám és méla tündérek, kik bábjaikkal a költészet nyelvén beszélnek, gyermekjátékaikba az ifjúkor ábrándjait vegyítik és kicsiny székeiken szótlanul ülve, míg az érettkorúak társalgása foly, bár ügyelni sem látszanak, mindent felfognak, éreznek és megítélnek ; ezek az égből leszállt és a földet egy perc alatt ismerő angyalok, kiknek mosolya körül is egy rejtélyes felleg lebeg : nem szoktak sem hosszasan élni, sem, ha beteg fejecskéiket és forró arcukat vánkosaikra hajtják, hosszasan szenvedni. Életök mesészerű, természetök talány, kimulásuk véletlen . . . Ilyen volt a kis Ameline.«

Nem tudom, érzi-e más, de én kiérzem e sorok közül az író szíve dobogását. Ez nem a fecsegés kedves művészete, hanem a lélekbúvár mély megilletődése. Annyira megfigyeli a dolgokat, hogy nem maradhat megatottság nélkül. Samilyen éles szeme van s erősen boncoló elméje a lelki tünetmenyekhez, épp oly biztosan és tisztán meglátja a külső természet minden apró részletét. Egy szempillantásra észreveszi, hogy a hegyi úton ügető ló »madárhúsú, kised, szikár, borzas s kopott szőrű, de kifomált izmú mokány ló«. S meg lehetünk róla győződve, hogy amit leír, olyan hű kép, mely mögött a komoly megfigyelés s a lelkiismeretes tanulmány karöltve járnak. A természetet egyszerűbben és igazabban egy regényírónk sem tünteti fel, bár jelenségeire mindig hull valami az író egyéniségének hangulataiból. Ime, egy bájos és tartalmas kép a késő őszi : »Eős, nedves napok után majdnem kánikulai meleg állott be. A hő lég szikrázott és csillogott, mintha az év elvétette volna szokott rendjét és augusztus közepére akarna visszalépni. A verőfényes lankán pásztorgyerekek szedtek piros mezei epret, az út szélein minden nagyobb kővön hemzsegett a kutó, mintha élő klárisgyöngyök

pörgenének szét s gyűlnének megint sűrű csomókba össze. Nemcsak a kőrisbokor és kökény, de a cseresznye is virágba borult ; a gyümölcsfák rügyei megindultak s a második nyár — ez a magát fitogtató kimcrültség — annyi termést s áldást ígért, hogy hinni szerettük volna, miként fogadkozásából csakugyan teljesíthet valamit.«

S ugyanaz a lelkiismeretesség, mely legapróbb leírásában jellemzi őt, jellemzi hatalmas korrajzaiban, tanulmányaiban is. Csak a *Széchenyi*ről s a *Két Wesselényi*ről írt remek essay-kre utalunk. Ezek nemcsak kitűnő arcképek, de a megújuló Magyarország történelmének legszebben megírt lapjai. Közvetlen hatásuk, mint egy-egy jó regény ; eszméktől terhesek, mint maga az a kor, amelyet festenek s a tények és események mélyeig világítók, mint általában Kemény szelleme. Róla igazán el lehet mondani : nagy a nagyokban és nagy a kicsinyekben.

És most már mondhatja nekem akárki, hogy »a belforma ereje sohasem volt arányban nála a külforma szabatoságával«, hogy »egyenetlenségeket« találni munkáiban, hogy nehézkes és szinte dulakodva töri magát keresztül az elbeszélés módjának szabályain és követelményein : ez előttem nem von le semmit becséből. Így szeretem, a maga zord természetességében, durva őszinteségében, összerázó erejével, szaggatott formáival, szétदारabolt lelkével. Ez teszi előttem különösen kíválónvá, irodalmunkban egyetlenné, mert mélységes rokonszenvet érzek minden író iránt, aki ment az emberi hiúságoktól s szíve vérért áldozza eszményének : a művészetnek. Kemény pedig ilyen író volt. »Egy ízben — írja róla *Péterfy Jenő* * — egy nő kezét akarta megkérni, el is indult, ott is volt, hanem a szó nem jött ki ajkán, — valószínűleg arca sem árulta el, mit akar. Nem kérte meg. Így volt a boldogsággal is. Valahányszor szemben állt vele : szótlanul távozott előle.« Nem volt alkalmas arra, hogy boldog s épp oly kevésbé, hogy népszerű legyen. Ma sem az. Törpék gúnyolták ki, kisebb tehetségek lármája zajongja túl soktartalmú némaságát. De bízom benne, el fog érkezni az a kor, mely igazságot szolgáltat s elégtételt ad e nagy írónak. Egy nemesebben érző nemzedék, melynek erősebb fogékonysága lesz az igazi nagyság iránt, megilletődéssel, hálával veszi körül emlékét s könyveit nem tekinti közönséges földi papiruszoknak, de isten kezéből nyert okmányoknak, melynek lapjai egy halhatatlan szellem álmait és titokzatait rejtegetik.

* A Budapesti Szemle XXVIII. kötetében megjelent tanulmányában, mely a magyar essay-irodalomnak egyik igazi remeke.

VII. RÉSZ.
FORRADALOM.

I. FEJEZET.

FORRADALOM.

1840—1848.

ZÉCHENYI a negyvenes évekig föltétlenül megtartotta a maga vezérszerepét. Ildomosan és munkásan járt a nemzet előtt, de a felelősséget érezve, körültekintő óvatossággal, gyakran erős tusakodások és aggályok közt. Hajójára nem vont föl minden vitorlát, csak annyit amennyi mulhatalanul szükséges volt, hogy a jármű haladhasson. De csakhamar jött az idők frissebb szele s belefűtt az emberek képzeletének száznártú vásznába. És a gálya akaratlanul is gyorsabban szelte a hullámokat. Kétes öröm hatott át mindenkit s egyszerre fölhangzott a jelszó: Több vitorlát! Föl, valamennyit! Mily pompás érzés: repülni! Mily férfias multság a küzdelem!

Egy fiatal ügyvéd, *Kossuth Lajos* (1802—1894) volt mindennek az oka. A pozsonyi országgyűlésen »Országgyűlési Tudósítások« címén egy könyomatos lapot szerkesztett, mely nagyon élénken kihatott a közszellemre s melyért később három évi fogságot szenvedett. Ez az idő éppen elég volt neki arra, hogy kitűnően megtanuljon angolul s alaposan megismerkedjék Shakespeare hőseivel. Alkalomnak pedig a lehető legjobb volt arra, hogy az egész nemzet rokonszenve, szeretete osztatlanul feléje forduljon. Mikor kiszabadult, veszedelmesebb ember volt mint valaha. Megindította a *Pesti Hírlapot* s fél év se tellett bele, hatvan előfizetőjét ötezerre vitte föl. Ez az organum valóságos hatalom lett az ő kezében. Szellemi gőcpont, melyben összefut a nemzeti akarat és aspirációk minden sugara, hogy annál erősebb fénnel verődjék vissza a háborgó közhangulatra. Az első hírlap volt nálunk, mely figyelemmel kísérte az európai viszonyokat és közérdekű dolgokról tanulságosan, színesen, izgatón beszélt. Széchenyi aggódva nézte a rendkívüli hatást, a nemzet vágyainak mind merészebb repülését, az izgalmat, mit a *Hírlap* vezércikkei országszerte előidézték, s ellene fordult: megtámadta Kossuthot. Egy vas-kos könyvben, a *Kelet népében* vádolta be, mint aki mulhatalanul vészbe fogja dönteni a nemzet hajóját. Kossuth előbb rövid cikkben, később terjedelmes röpiratban válaszolt a vádakra. Titánok mérkőzése volt ez, két lángelme harca, heves, tragikus, vészes összerobbanás, de végre is, ennek előbb-utóbb meg kellett történnie. Mindketten a nemzet javát akarták, de módjaik oly különbözők voltak

mint természetük. Két elv ütközött össze bennök. Az arisztokrata Széchenyi, aki »szíve fölött folyvást zsarnokoskodott«, elítélte Kossuth érzelmi politikáját; a demokrata Kossuth pedig mit sem akart hallani a hideg ész kizárólagos diktatúrájáról s szilaj páthoszában az alkotmány sáncain kívül álló Magyarország szíve dobogott föl. Széchenyi fölöslegesnek tartott immár minden további agitációt, mindennapi, rendes hangyamunkáról beszélt s törekvéseiben a főrendekre és kormányra támaszkodott; Kossuth, mint a középnemesi osztály gyermeke, szakítani akart végképp a haladást bénító multtal s a felsőbbség atyáskodó, szűkkeblű gyámságával szemben a nemzet zömében kereste a szentesítő hatalmat és megváltó biztosítékokat.

235. kép. A pozsonyi küldöttség Bécsben.

Minden jel arra mutatott, hogy válság felé közeledünk. A közvéleményben nagy volt a zavar, sok az ellenmondás, — de az izgalomban égő kedélyek egyelőre nem érezték a veszedelmet s maga Kossuth is agyrémnek hitte a forradalmat. Széchenyi jól látta s meg is jósolta ami következni fog. Többé nem hallgatott rá senki. Vezérszerepe véget ért. A zászlót Kossuth lobogtatta, a nemzetet Kossuth vitte. Az ő tüze lángolt a szívekben s ezt a tüzet többé nem lehetett eloltani. Nem használt itt semmiféle ellene intézett támadás vagy cselszövény. Az sem, hogy a Hirlap szerkesztését ravaszul kijátszották a kezéből s új lap indítására nem kapott engedélyt. Megtalálta a maga hatáskörét egyebütt s gyujtott, lelkesített, érvényesült tovább. Minden bizalom feléje fordult, minden hit benne összpontosult, minden remény nevéhez kapcsolódott. A közvélemény így szólt

hozzá : »Légy az új idők apostola, az új eszmék történelmi végrehajtója ! Tedd amit mások nem mernek ! Légy követelő, elszánt és merész. Ez a kor a tiéd !«

S ő megértette e szózatot. Lángelméjét az adott viszonyokhoz képest használta föl. Minden beszéde fölért egy-egy cselekvéssel. Ily értelemben egészen a *tények* embere volt. Maga ez a szó is tőle származik, mint Széchenytől az *alkotmány*, Eötvöstől a *kétely*. Tenni, cselekedni, előre törni, fölhasználni minden kedvező alkalmat elsikkasztott jogaink visszahódítására : ez volt programja. *Merni* : ez volt végzete. Mit a türelem ! Elég volt belőle ! Megszenvetünk érte bőven. Századok tanulsága áll mögöttünk. Az okoskodás, a huzavona nem egyéb mint a tettek halála. Batthyány Lajos elég érthetően hangoztatta : »Nem reformerekre, — izgatóra, vérebre, mely folyvást a kormány fülén csüngjön, van szüksége most a nemzetnek !« Szorítani Bécsset, legyőzni Metternichet mindenáron ! Ez a közhangulat. Széchenyi hasztalan támad még egyszer ellene a *Politikai program-töredékben* : Kossuth belépése a követek házába már valóságos diadalmenet. A kor lelke rezeg hódító szavában. Kétszer beszél : két csatát nyer. Nem lehet legyőzni. Ellenállhatatlan. Ekközben a Gondviselés is segítségére jön a külföld eseményeiben. Kitör a februári párisi forradalom. Franciaország köztársaság lesz. Az elnyomott Európa lángba borul. Kossuth tisztán látja, hogy képped el a bécsi kormány s mennyire készületlen az eseményekkel szemben. Most vagy soha ! Ez az ő ideje ! Március harmadikán tartja meg híres, nagy beszédét, melyben az egész magyar alkotmány átalakítását indítványozza, egyuttal felolvassa a királyhoz intézendő feliratot. Ne kormányozzák Magyarországot Bécsből, önkényüleg, hozzá nem értő, illetéktelen emberek, de független minisztérium, mely tetteiért egyformán felelős a királynak és a nemzetnek. A dinasztíának is ez az érdeke, ha népei javát őszintén óhajtja. Az indítvány végzéssé lesz s a március 13-iki bécsi események hatása alatt a felső tábla is egyhangulag elfogadja. Küldöttség viszi föl Bécsbe a király elé, V. Ferdinándhoz, magának a nádornak vezetése alatt. Minő öröm ! Minő fogadtatás ! A bécsiek tomboló lelkesedéssel várják a küldöttséget. Kossuth kocsiját virágokkal borítják el, ölelkeznek, éljenek, könnyekre fakadnak. Csupa szeretet, exaltáció, meghatottság mindenfelé. Kossuthnak több ízben kell beszélnie s boldog aki hallja, aki kezét vagy ruhája szegélyét megcsókolhatja. Másnap, a késő éji órákban, megvan minden ! Batthyány Lajos a miniszterelnök.

Ekközben Pesten is megmozdult az ifjúság s március tizenötödike lelkes tüntetések közt folyt le. Kossuth diadallal érkezett vissza Pozsonyba és lázas sietséggel fogott a munkához. Elkészítette az új törvényjavaslatokat, melyeknek harmincegy törvénycikke az új idők szellemében egy csapásra átalakította alkotmányunkat. Néhány rövid nap és, íme, csodadolgok történtek ! Az országgyűlés századok munkáját végezte el. A jobbágyság fölszabadult, Erdély egyesült Magyarországgal, közös lett a jog és teherviselés, megvolt a népképviselőre épített kormány, a vallásszabadság, a törvény előtti egyenlőség, eltöröltetett a papi tized s a sajtó szabadon beszélhetett. Szóval : a feudális Magyarország összeomlott s a jog és törvény hatalmas bástyái közt előállott az újjáteremtett, egységes magyar nemzet.

Maga Széchenyi is — most már tagja az első független magyar minisztériumnak — megilletődve állt e nagy eredmények előtt s tisztelettel és csodálkozással adózott Kossuth szellemének. A békés nemzeti újjászületés e dicső látványa egy pillanatra mélyen meghatotta, szinte ellágyította. De a következmények, fájdalom, mégis az ő eloszolni nem tudó aggodalmainak adtak igazat. Az volt a főbaj, hogy Magyarország és Ausztria egymásközti viszonyát rendezetlenül

236. kép. Kossuth Lajos arcképe.

hagyta az annyi téren megindult reform. Kormányzás, hadügy, pénzügy stb. végképp össze voltak bonyolódva. Az új törvények életbeléptetése rendkívüli nehézségekbe ütközött. Az udvar nemcsak szokatlannak, de magára nézve némileg lealázónak is tartotta az új kormányrendszert. Nem lehetett oly könnyedén parancsolni mint azelőtt, a hatalmaskodás törvényes korlátok közé volt szorítva s a megváltozott viszonyok mögött Magyarország különválásának rémképe kísértgetett. S ekkor támadt a pokoli gondolat : zavarokat zúdíítani Magyaror-

szágra és a zavarban visszaállítani a régi kormányzás nemzetbénító rendszerét ! Föllázadtak a szerbek. Jellasic, a horvát bán, megtagadta az engedelmességet s fegyverkezett. Erdélyben az oláhság pusztította a magyart. Nyilvánvaló lett, hogy mindez Bécs műve. Jellasic betört az országba. A császár nevében ! A nagy ábrándokat, az újjászületés friss örömeit országos rémület váltotta fel. A minisztérium, melyet már hónapok óta csak a »kötelességérzet bilincsei láncoltak a kormány gályarúdjához«, lemondott. Széchenyi iszonyodva látta maga előtt a jövődőt :

— Én a csillagokból olvasok. Vér, vér mindenütt ! Testvér a testvért, népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok

237. kép. Kossuth szónokol a népnek.

dúlnak szét mindent amit alkotánk. Oh, az én füstbe ment életem ! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum dei !

S ekkor, ezekben a vészes, válságos napokban, kell megnézni Kossuthot. Alakja sohasem volt magasabb, bátorsága férfiasabb, lángesze hódítóbb. Az egyetlen, aki nem roskad össze, de fölemelkedik, hogy fölemelje nemzetét is. Lánglelke végigviharzik, fölrázó szózata végigharsog az országon : Veszélyben a haza ! Kétszázezer katonát, negyvenkét milliónyi hitelt kér és az országgyűlés, mint egy ember, áll föl és megadja. Még ellenségei is tapsolnak. S Kossuth befejezi beszédét : »Önök mindnyájan felállottak és én leborulok a nemzet nagysága előtt«. A roppant kháoszban a szilárdságot képviseli, a kétségbeesésben a hitet, a bizonytalanságban az erőt. Szenvedélyes lelke bizalmat önt a csüggedőkre, bátorít és megnyugtató. Amerre jár : diadalút az útja. Minden szava győzelem a lelkeken :

— Eljöttem, hogy megkérdezzem a nemzettől : meg akar-e halni gyalázatosan vagy élni akar dicsőségesen ? Ha a magyar most nem kél föl tömegben, a haza földjét megszálló ellenség agyonnyomására : úgy olyan gyáva, nyomorult

nép, melynek neve a világ históriájában azonos lesz a szégyen és gyalázat nevével. Akkor a magyar istentől elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni éltető erejét, melynek kezci közt a televény búzaföld sivatag homokká fog változni és hontalanul fog bujdosni a föld hátán, alamizsna helyett pedig arcul fogja csapni az idegen faj, mely őt saját hazájában koldussá teendi. És hiába fog fordulni a valláshoz vigasztalásért : az Isten, akinek teremtetési művét gyávasága által meg-alázta, nem bocsátja meg bűneit sem ezen a világon, sem a másikon . . . Fegy-verre hát !

S elkezdődött a nagy történet : a halálra szánt magyarság csodás önvédelmi harca a lázadó nemzetiségek, majd a zsoldos császári seregek ellen a szabadság nevében, az igazságért, a hazáért, a törvényekért. Vereségekkel kezdődött. De midőn a vad katonai hatalom már-már befejezettnek hitte borzasztó munkáját s ura lett a Dunántúlnak, a Felvidéknek, a fővárosnak s Magyarországot az ausztriai császárság tartományának nyilvánította : megfordult a kocka, honvéddé lett minden ember, a kaszák, a fejszék fegyverekké, a harangok ágyukká, hőssé még a gyermek is s a diadalmas csaták hosszú sora bizonyította be, hogy a magyar dicsőség nem mese. Egymásután jöttek a tokaji, branyiszkói, szolnoki, hatvani, tápió-bicskei, isaszegi, váci diadalok, majd a nagysallói, komáromi fényes győzelmek, Buda bevétele . . . s azután annyi dicsőségre : az orosz invázió, a világosi katasztrófa, az aradi vésznapok . . .

Miért folytassam ? Széchenyinek igaza volt. Ez a nagy és érzékeny lélek magát vádolta a bekövetkezett szerencsétlenségekért. A forradalom tulajdonképpen indítékát, legfőbb okát a működése által fölkeltett mozgalomban látta s önvádtól tépdesve, tévedésének tudatától marcangolva megőrült.

Most már tisztán látjuk, hogy mindannak ami történt nem ő volt az oka, de a nálánál sokkal hatalmasabb viszonyok. Ezekből kerekedett a vész s midőn kitört : emberi erő azt többé föl nem tartóztathatta. És ki fogná vádolni a vihart — »azért vihar, hogy tördeljen !« — mert fákat döntöget, vetéseket gázol el, szóval : pusztítva ront végig erdőkön, mezőkön, ha arra gondol, hogy ugyanekkor a kóranyagok egész özönétől tisztítja meg a levegőt s milliónyi új élet magvát szórja szét a nagy természetben ? Mint egyes embernek szüksége van arra, hogy megpróbáltatásokon menjen keresztül s a szenvedések tüzein áttisztulva jusson el az önismeret magaslataira : úgy a nemzetnek is. Kétségkívül nagy volt a megpróbáltatás és sok, szerfölött sok az áldozat, de az erő, mely e roppant küzdelemben megnyilatkozott, annyi diadal és gyász után mégis csak megmentette alkotmányunkat. És hol van az a magyar ember, aki sajnálná az áldozatokat s nemzete történetét ama dicső lapok nélkül óhajtaná átadni a jövőnek ? Szakítsátok ki e lapokat a történelemből s pótolhatatlan veszteség fog támadni. Meghal egy eszme, mely így örök tanulság, egy nagy tény, mely a világ bámulatát vívta ki számunkra. Kiapad egy forrás, mely a nemzeti erők szakadatlan megifjítására van hivatva s elnémul egy hősrege, melynek költészetében több hatalom van mint a fokozatos, rendes, bölcs fejlődés összes valóságában.

II. FEJEZET.

PETŐFI.

1823—1849.

SENKI sem várta vészjóslóbb lázzal a forradalmat mint Petőfi. Egyéniségének tündöklő vonásai előre belevillognak a jövődők viharába. Érzi ami jönni, ami történni fog, mint a delejtű előre megérzi a föld-rengést. A lángelme átható tekintetével lát mindent ami mások számára láthatatlan. Maga is döngeti a jövődők kapuját, utakat tördel s mielőtt Kossuth forradalmat csinál a politikában : ő megcsinálja azt az irodalomban. Erről az irodalmi forradalomról akarok egy képet rajzolni.

Lantos költészetünknek azt a korát, mely Petőfi föllépését megelőzi s melyről itt röviden meg kell emlékezni, szeretném a finom megindulások korának nevezni. E kor költői rajonganak az összhangért s iszonyodnak mindattól, ami nyugtalan. A természetes, a szilaj, a féktelen érzelmek, a heves kitörések számára nincs hely ez elegáns költészetben. Németes érzelmesség s bizonyos lagymatag általánosságok adják meg uralkodó jellegét. Költőink kedélye alig fog föl valamit a valóból. Énekelni tudnak, de nem tudnak igazak lenni. Bizonyos értelem-ben úgy kell őket tekintenünk mint automatákat, kik az élők hatását teszik a szemlélőre, de vértelenek, hidegek, nem élnek. Meghatottságuk diszkrét mint mozdulataik, szenvedélyeik előkelően fagyosak, érzelmeik félénkek. Nincsenek eszmények nélkül, de ezek az eszmények csak ékes bábok ; nincsenek művészet nélkül, de ez a művészet nem egyéb mint formacsín. Mindjobban eltávolodnak az őszinteségtől s mindjobban közelednek a hazugsághoz.

Ments isten, hogy ez akkor népszerű költőknek — ma már csak tekintélyes kísérteteknek — érdemeit kisebbiteni akarjam. Erényeik kizárólag az övék, hibáik pedig kétségkívül a koré. De ha kissé megtekintjük stíljüket, ez érdekes, tanulságos stílt, mely költészetüknek külső képe : izlésünk föllázad s nem bírjuk elfojtani bosszúságunkat. Az fáj, hogy meg akarnak bennünket csalni. Finomak és érzékenyek, minden bensőség és mélység nélkül. A leghaszontalanabb motívum a remegések, megindulások egész vibrációját kelti fel képzelődésükben, de szívük nem érez belőle semmit. Kifejezéseikkel meg tudnak lepni, de nem tudnak meghatni. Soha cifrább, ragyogóbb szavak nem takartak több ürességet. Azt mondják :

PETŐFI SÁNDOR

(Roskovics Ignác rajza a költő egyetlen daguerrotyp-képe után.)

minden kornak megvan a maga istene. Ennek is megvolt a magáé, de az is bizonyos, hogy ez nem volt igaz isten. Erősen kendőzte magát s híveitől is csak ezt várta. Az aprólékosság volt a fődolog ; a kis-szerű a lényeg. Előkelő nyugalommal mélyedtek el képzeleti világuk szemléletébe és semmibe sem vették az előttük cikázó életet.

238. kép. Petőfi Sándor arcképe.

E költők legnagyobb s legszámbavehetőbb része *Bajza* körül csoportosult. A *Zarándok* és *Andalgás* költője a gyöngéd és olvadékony szellemek egész raját vont maga köré s ambrózia, nektár és stil dolgában jó példával járt előttük. Sajátságos, különös látványosság ! A mester egyuttal kritikus is. Elméletben sok bölcs dolgot hirdet, amiket azonban gyakorlatban nem követ. Prózában természetesen beszél, versben deklamál. A tanítványok vakon mennek utána és még job-

ban deklamálnak. Arasznyi körben forgolódnak és kínosan gajdolnak. A romantikus indítékok szinte eltorzulnak kezökben s észrevétlenül klasszikusabbak lesznek mintsem kívánatos volna. A szerelmet nem tudják elképzelni lugas

239. kép. Petőfi szülőháza Kiskőrösön.

nélkül ; indulataikhoz mulhatatlanul szükséges a gitár. Előttük van a szabálytalan, erős természet és tüneményeivel úgy bánnak el, mintha egy allée-t ültetnének :

Falu végén erdő,
Erdőben magány,
A magányban sírdomb
Hársak alkonyán.

Domb körül csörögve
Omlik a patak,
Hársak közt madárzeng,
Szellők inganak.

Képzeltetjük, micsoda furcsa beszéd lesz az, ha e versekben esetleg megszólal a nép, a halászok vagy a pásztorok! A halászlegény így fog beszélni kedveséhez: »Szerelmem lesz nyoszolyád; párnád: hű karom; álomkéjbe ringatód: nyájás szívdalom!« s a szerelmes bojtár nem azt mondja: bolondja lettem annak a kis lánynak! hanem így fog szavalni: »E tündér varázsla meg, ez von engemet. Édes képe tölti be fájó szívemet!« — De hát hol itt a művészet? Mit bámulunk inkább: *Kunoss* bőbeszédűségét-e, aki egy »sértett« (nem meri azt mondani: megsebzett vagy meglőtt) galambról egész kis eposzt ír, vagy *Császár Ferenc* kétségbeejtő szonettjeit, melyekkel csak a Trissotin ostobaságai versenyezhetnek? Vagy tán *Hiador* ürességeinek hódoljunk s magas szépségeikül élvezzük az ilyen badarságokat: »Oh hölgy, te szebb vagy a szépségnél magánál! Ha a halál volnék, te halhatatlan maradnál!« Mindezek kitűnő dolgok arra, hogy tisztán láttassák velünk: mily fokú ez az eltévelyedés s hova szűkült a lira tartalma. Valóban, semmi egyébbre nem valók.

És a közönség? A közönséget elbájolta ez az illattalan poézis, az epedések e kecses mozdulatlansága, ez a kitömött természet. A valódi műdarab zord fenségében — gondoljunk csak itt *Bánk bán* sorsára s a *Két szomszédvárról*, mint »kannibáli műről«, elhangzott ítéletekre — csak a durvaságot látták, de fölsikoltottak a gyönyörtől, ha kezükbe tévedt egy körbefutó rímekkel ellátott költemény, melyet szerzője hónapokig csiszolt, míg laposságát teljesen eltalálta. Az írók jobbjai azonban — bár többé-kevésbé maguk is beleestek a hibákba — erősen érezni kezdték már a fölfrissülés szükségét. Bizonyossá vált előttük, hogy ezek az erőszakos túlaradások, ez a stíl, ez a túlfinomított és dagályba vesző költészet sokáig nem tarthatja fenn magát. Előreláthatólag saját pompája terhei alatt fog összeroskadni.

Olyan ez a költészet mint egy ragyogó díszterem, egy fényes szalón: a kiváltságosak és előkelők találkozója. Akik itt megfordulnak: kifogástalanul vannak öltözködve, külső megjelenésük hódító. De a bosszantásig feszesek, a megdöbbenésig szellemtelenek. Hajuk épp oly szépen fésült és fodrozott mint gondolataik; nyakkendőjük csokorkötésében annyi a művészet mint egy szonettben; arcuk oly nyugodtan, oly szenvtelenül ragyog mint lakkeipőjük s hangulataik harmóniája mindig velük van mint a zsebkendőjük. Ha esetleg a lanthoz nyulnak: glaszé-keztüüket nem vetik le. Ábrándos szórakozottság, saját nagyságuk fárasztó érzete s a kimerülés kéjelmetlenségei sugároznak ránk alakjaikról. Kecses léptekkel járnak föl s alá az ékítményekkel túldiszított teremben, melynek levegője fűszeres és forró. Illemeden, formulák szerint társalognak egymással, de minden jóakaratur és törekvésük mellett sem tudnak fölélnékelni. Úgy érzik, mintha beszédjük nem volna egyéb mint az az álmosító, szellemtelen csevegés, mellyel már annyiszor megkínózták egymást és hogy egyéniségük minden ereje áldozatul esik egy rettentő hatalomnak: az unalomnak. A terem fojtó gőze egyformává szűrkiti mindnyájukat. Azt a ragyogó s régebben kényelmes és bő klaszikai öltönyt is hiába szűkítették magukra, nem ér az immár ördögöt sem, alig tudnak mozogni benne — fuladoznak, — a szorongás, a hőség, az egyhangúság szinte tűrhetetlen.

Mindenképpen válságos állapot volt ez. Olyan fizikai és szellemi enerváltság, melyben a kábult agyvelőket csak egy gondolat foglalhatta el: mi fog itt történni?

Left, febr. 4. 1849

Udværdet Bror!

Ma olvastan Toldit, ma istam e versta, s meg ma el is
kioldom. Az Eltekintetben ki fog nygjan jöni, de én
minél hamarabb akarom Pénzt leutkara adni azon
megfeleletet, azon orvost, azon elragadtatást, melyet
müve költötte bennem. Micsoda, a nejköltöttest en
igaz: költészet. Leggyink nyak, hogy ezt seggik urad.
Kodóvá! Ma a nép unalomján fog a költészetbein.
Kérek itt akkor, hogy a politikában is unalomgik,
s ez a praad toldatasa, ezt hervinni elég a mindeu
nemesi tebelnede, ki megfolyatka más státu, mint
mantislochoat millioé, hogy egy pár eren hangyithet.
Pénz és éhvezrened. Egbe a népes, polobos az arisztokratist

Ógyon tr. nekem, ha nem fogis restelni; sgyon ma.
gárol, akármint, mindent, hány éves, nötkén-e vagy
házas, nőke-e vagy kumod, magyar-e vagy sla-
vony minden édeskelni fog Istén büned, ifjú
szület Al invizus

"őrinte barátságis
Petőfi László"

S hála az eredetiségek géniuszának, csakugyan történt is valami. Valami nem várt, hihetetlen és csodálatos. Egy dacos, erős szellem minden előleges bejelentés nélkül, szinte durván és erőszakosan, fölszakította a terem nehéz ajtószárnját s nem törődve azzal, hogy megjelenése talán szalonellenes, izgatottan rontott előre. Elég volt egy pillantása, hogy teljes egészében fölfogja a helyzetet. Az állig begombolt, szorosra fűzött, fuladozó alakokról letépte a fojtogató nyakkendőket, leszaggatta a szűk, alkalmatlan ruhákat s a kezében maradt rongyokat szétdobálta. Aztán odarohant a jól elzárt, óriási ablakokhoz, hatalmas ökölcsapásokkal darabokra zúzta az üvegtáblákat, utat engedve isten szabad levegőjének, a nevető rónák friss illatának.

A teremben vészjósló moraj támadt. A fölháborodás, a megbotránkozás általános volt. A Petricsevich-Horváth Lázárok, a Nádaskayak és Zerffiek, a Hazuchák, a Hiadorok, a Baltások, a Bangók, az Urházyak, a Benőfik, Császár Ferencék & Comp. arcukból kikelve menekültek egy szegletbe s onnan protestáltak a hallatlan merénylet, a rendőri kihágás, a botrány, a szentségtörés meg a — szörnyű légvonat ellen. A légvonat valóban kegyetlen volt. Az éles, friss levegő szabadon hullámozott végig a termen, kioltogatta a csillárok lángjait, belekapaszkodott a diszitmények szöveteibe mint a vitorlákba s megforgatta ez előkelően sápadt, a korszellem áramlatai ellen magukat köpenyeikkel, shawljaikkal védő pulcsinellákat, harlekineket és pantalonokat. Az ijedelem, a rémület mind nagyobb mérveket öltött. Azt hitték : a nagy gonddal ékített terem boltozatai rögtön rájuk zuhannak s ugyanekkor a költészet egész világa összeomlik körülöttük.

Az a sok rémült arc mind azt látszott kérdeni : Ki merészli ezt ? Ki tör e szentélybe haramia módra, durván, minden illemről megfeledkezve, nem respektálva semmi tekintélyt, nem tisztelve semmiféle formulát s nem ismerve más jogot mint a saját ökleit ! Ki ez a rettenetes ember ? Ez a paraszt ? . . .

Ki ? Egy heves, szilaj vérmérsékletű s kemény erélyű ifjú, kinek életeleme a dac, a küzdelem. Önfejú, erőszakos, kiméletlen. Rendületlenül bízik magában, vakon hisz eszméiben és harcban áll a világgal. Szelleme szinte keresi, óhajtja az élet vészeit, mint a felhők madara a nagy időket s e sasból — előre látható — sohasem lesz tisztességes baromfi ; ezt az oroszánt semmiesetre sem lehet az irodalom társzekere elé fogni ló helyett. Arcára van írva egész jelleme. Nem született szolgának, sem másolónak. Nem fog bizonyos ütemben szökdécselni és csobicskolni, mint a közkertek szökökutjai, de robbanni s robbantani fog, mint a vulkán. Noha a ruhája, melyen az élet tüskeszaggatásai s az alföldi sár nyomai még jól meglátszanak, kopott, büszkén áll a terem közepén, büszkén, sőt gögösen, de gögje nem egyéb mint egyszerű bevallása annak, hogy ő — *Petőfi*. És ez nem vonható kétségbe. Szeme villáma nyíltan hirdeti, hogy semmit sem tart lehetetlennek s magát inkább érezve mint tudva, harsány hangon rázza föl a hűledező, didergő társaságot.

— Akarjátok tudni : ki vagyok ? Imádom a szerelmet meg a szabadságot. Gyűlölök minden bilincset, minden képmutatást és hízeltést. Ezzel megmondtam nevemet. Ti azt hirdetitek, hogy a költészet szekér, mely ballag széles országutakon ? Hazudtok ! Sas a költés : hol nem járt senki sem, arra indul fennen, szabadon. Ti azt hiszitek, hogy szűk és kiváltságos világát ennek a teremnek a

Kedves barátom, teltam jobb fele!
 Mi volna idesebb dolgom nekem,
 Mint irni horraid, irni leveket,
 Tartani, a nagy jó, zöld, piros, fehér,
 Meg tudni a szent szilveszter gondolat
 S megírni a feddés és pusztazkodás.
 Halottbeszédet szarasz sirmon,
 És több e fele: megrokkant, fin,
 E szemrehányás, e feddő levél,
 E szemérmes "meghaltak" kiáltás,
 E heitke irni dorgáló beszéd,
 És a telket kénső nyakleves.
 Illy megrokkant, illy váratlanul,
 Hogy a léleket annyi értelem
 Lincs, misz szemét kőrölje, vagy pedig
 Nyakait kényelje — meg kell vallanom
 Hogy én nemem föltette jól esett.
 Oh, micsa belőle látom, mint szeretek,
 Mi hű kebellet engem, hívedet,
 Hogy elvakt és edes indulat,
 Hogy minet türelmes egybevetni a
 Napok folyását, sőt, időt, körülményt
 S egyéb tudatokat elvont dolgokat,
 Midőn az irni kitérteled:
 Micsa nem irni a szálkó medárral,
 Ki egykor alnapáramon esekelt,
 Micsa nem a méhek, ki a nagy
 Méret. Medet kerem virágiról.
 Vagy a csaponyi lepleit, ki méltó
 Megörvendereste' kis gyermekem,
 Vagy a szellőnek és kúgó viharnak,
 Melly tegnap itt volt, most ki tudja hol van?
 Hova' irhatam volna és neked,
 Bohó fin se! mit mondek vala
 Legény levelet: merre vegye át,
 Hogy rád találjon, e végy hűt alatt?
 Talán bírom nem örömmel és aron
 Elneim eleggé s nem falcik ushón
 Fel minden aljas pletykát, hirkaravoz
 Rágalmat, emberzsórást és egyéb
 Vidéri miszmaist a divatlapokban,
 Csak hogy felőled, kollekt felől
 Lettél azokban egy beücske hirt.
 De nem találom bennök semmi jól
 Rólad, s mintént a meddő jégfát
 Az idező, el-megakkoram
 Őket ne is teremjenek soha
 Edes gyümöleket sekernek, ha nem
 Teremtek most nekem.

Mit volt csinálnom? hát szepánkodni
 Ej, ej, hatalmas és mindentudó ig!
 Hol köbörölhet most az a fin?

falai határolják, hova csak fénymázás cipőben lehet bejárni illedelmesen ; holott a költészet szentegyház s oda belépni bocskorban, sőt mezitláb is szabad. Akarjátok tudni : mi az igazi költészet ? A szív fölkiáltása. Ti az élet habzó italától undorral fordultok el és ambróziáról meg nektárról fecsegtok, de azért deresre húzatjátok a parasztot, ha keserves robotját nem dolgozza le. Félítetek parókáitokat a legkisebb szélfuvástól, de nem éreztek lelkifurdalásokat, ha előttetek az inség fölzokog. Azt hiszitek : fölKentjei vagytok a Múzsának, pedig csak cselédjei vagytok. Félisteneknek képzelitek magatokat s nem vagytok egyebek mint kormánybiztosok, prókátorok és táblabírák. Ti a mult fázékony emberei vagytok, halottrablók ! fölássátok sírjából a holt időt, hogy babérokért árulhassátok, de én tégedet üdvözöllek, te, a beteg emberiségnek orvosa : jövődő ! Oda nézzetek !

S ifjui, romlatlan lelke hevétől elragadtatva, diadalmasan mutatott a terembe nyilazó Nap szabadon szétömlő sugaraiba, melyek odakünn megvilágították, fénybe borították az erőtől s bájtól duzzadó természetet : az elhagyott alföldi tájakat, a messze terülő rónát, a vadon pusztaságot, a magánosan álló csárdákat, a délibáb rengő tavában vágató méneket, a kutnál delelő gulyát, a botjára támaszkodó juhászlegényt, a száguldozó csikóst, a lovat lopó betyárt, a küzdő, szenvedő népet, a szegénységet, a nyomort, az egész életet.

S a keresztültört ablakon beáradtak, beözönlöttek a költő dalai, a nép-költészet friss eredetiségével, természetes, könnyed bájával, heves szökelléseivel, lengén és gyujtón, mint a napsugár. Az egyszerű, szívből fakadó s szívhez szóló dalok egész dagálya csapkodott föl e rideg falakra, megannyi ostromló, zengő hullám, árijain emelve a nemzeti érzés, a nemzeti ritmus édes zenéjét. Pazarul, erős, széles tömbökben buzogtak s enyelgésükben, játszóságukban épp oly megragadóknak tetszetek mint aminő impozánsak voltak akkor, ha a gyűlölet és harag égő köveit dobálták föl.

Az eszmék és álmok végtelen világa reszketett e dalok árján. Meglátszott rajtuk, hogy költőjük az érzelmeket, melyeket tolmácsol, nem gubbaszkodó elmélkedés árán szerezte meg, de átéli minden ízében s lelke minden paránya rezeg a fölindulástól. Tekintete, mint a villámé, hirtelen fényű, gyors, intenzív s ha a természetre veti : széles és mély. Szeme észreveszi a formák és színek összességét, a fény és árny minden játékát ; füle meghallja a nagy zajt s e különös, kaotikus lármában tisztán az egyes hangokat. És amit lát, hall, megérint : elevenné lesz költészetében. Szabatosan fejezi ki mindazt, ami az emberi lélekben s a természetben zavaros és határozatlan. Meglátszott rajtuk, hogy költőjük nem tiporja a járt utak porát, hogy nem fog összeférni az akadémiai tanokkal, pályáját nem engedi kicégéreztetni, de úttalan utakon tör előre, mindig hevesen, mindig izgatottan, mint akit pusztító vágyak kergetnek a bizonytalanba, hogy valamit föltaáltassanak vele s addig űzik, míg a költészet igazságait saját szívéből, omló vérével kell kitépnie. Teljes, hatalmas egyéniség tünt föl e dalokban, melyeket az indulatok örökös háborgása reszketett és melyekben volt minden : öröm, bánat, boldogság, boldogtalanság, düh, ellágyulás, de nyugalom egy szemernyi sem. Szárnyaiknak kibontott lobogója új időket hirdetett. Azokkal a láncokkal, melyeket a mult hagyott nekik örökölni, fölrepültek az Olympra és egész tündöklő mivoltában ragyogtatva a magyar génuszt : világgá szálldestak.

Mit törődött ez a lángelme azzal, hogy erőszakos, nyílt föllépése ijedelembe ejti s haragra ingerli a vérszegény kritikaszterek tömegét! Otromba zajukat csak annyiba vette mint a legyek dongását. Edzett, nagy szíve volt, alkalmasabb arra, hogy a szenvedések lángjában szétpattanjon mint a porcellán, semhogy megolvadjon mint a jégcsap. Érzelmei azért nyertek felséges kifejezést, mert erős lelkén viharoztak keresztül. Jól tudta, hogy csak a férfias költők érzelmessége

241. kép. Petőfi Sándor.

igaz. Megvetett mindent a mi sablon. Szilaj pegazusa ki-kirántotta magát a külidom zabláí közül, de a tartalom, a gondolat fölött föltétlen úr volt. Szaggatottaknak tetsző merész kompozíciói közt mintha mindig az ódai fenség magasát csapkodná. A szikrázó ötlet, a meglepő, ragyogó ellentétek, a képek és hasonlatok egész raja: neki csak eszközök. Nála minden érzés új, megkapó gondolat alakjában jelenik meg, minden gondolat mást teremt s az egészet egy villámló szép eszme koronázza meg. Nem sokat gondolt vele, hogy költészetének némely virágait a szél félignyiltukban rázza le; tudta, hogy nincs egyetlen gondolata sem, mely végkifejlesztésben ne az örökszép ideálnak hódolna.

E büszke, férfias dalok a klasszicizmus omladozó épülete körül mintegy tüntetőleg, szakadatlanul zengettek; távolról pedig harsányan zúgtak föl azok a szilaj énekek, melyek — megannyi katona — acélizomzattal, erős szervezettel, sápadtan, rongyosan, de a század nagy eszméitől áthevülve, bátran közeledtek. Kezükben súlyos fegyverek, léptük nehéz, zúzó, dübörgő, — így törtek elő vad szabálytalanságban a zörgő mélységekből s robogásukat hallva, zord előnyomulá-

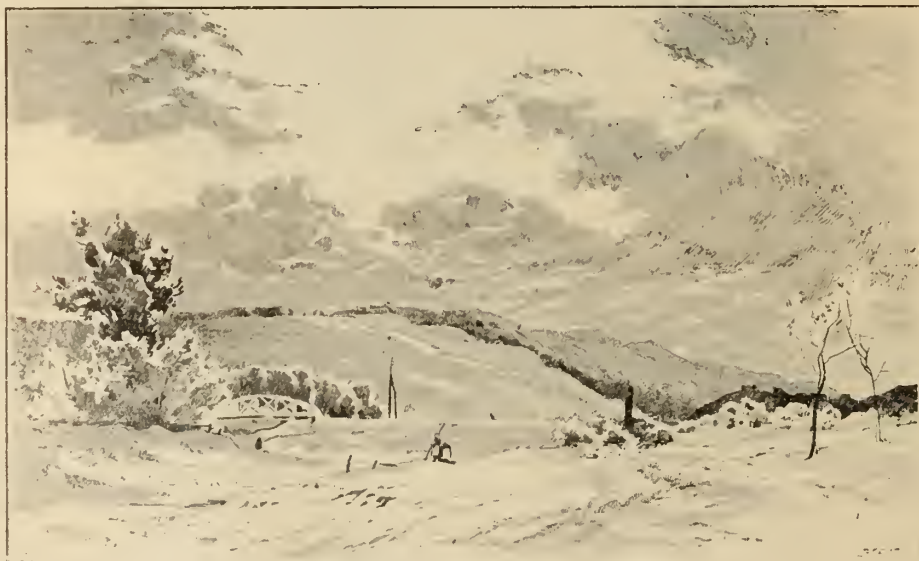

242. kép. Szendrey Julia.

sukat látva : ez ájúlodozó korszak lojális múzsája ijedten dobta ki kezéből hangszerét és, magukra hagyva elképpedt lovagjait, dicstelen futásban keresett menedéket.

Ime, Petőfi föllépésének fontossága a magyar költészet történetében. Rombolásra született, hogy teremthessen. Ő az, aki a mult szobaköltészetét végtelen világgá tágítja s a nemzeti költészetet teljes diadalra vezeti. Az ismeretlenből, a homályból szédületes gyorsasággal emelkedett a magasba és ott tünt el »a fény birodalmában«. Ámulva nézünk most is az ür ama pontjára, hol ez a tüneményes, gazdag fényforrás kilobbant. De, szerencsére, eltűnésének képzelete

nem egyéb mint szakadatlan megjelenés a valóságban. Hallani véljük szüntelen. E természetes, csengő, igaz hang mindig hódító és bájos marad. Aki elzengte őket több volt mint költő : ember volt, hős és vértanú. Megérdemli, hogy csodálják, még jobban, hogy szeressék. Századok fognak elmúlni s velük az élet és művészet sok veszendő alkotása : jelenüktől agyonhonorált álnagyságok, halhatatlansággal cégérezett halandók ; de az ő szabad költészetének fája üdén és frissen fog virulni az egymásra hulló romok mellett századok mulva is. Az idők vihara csak megzúgatja ágait, de nem tördeli le ; a pusztító villámok csak fénybe borítják, de nem égetik föl. Lombjai közt mindig édesen fog csattogni a szerelem csalogánya s koronájának sudarai fölött mindig büszkén fog lebegni a szabadság sasa. A modern kísérletezők tévelygő kirohanásai s üres kapkodásai után minden újabb nemzedék vissza-visszatér majd az ő végtelenül bájos s nemesen férfias egyszerűségeihez üdülni, vigasztalódni, lelkesedni s belőlük új erőt gyűjteni. Heve mindig fölrázó erejű lesz, költészete mindig hatalom, merész pályafutása mindig csodált és eltűnése mindig rege. Bátran alkalmazhatjuk rá *Taine* remek hasonlatát, mellyel e kiváló esztétikus Musset-t akarta jellemezni : »Ugy vágtatott keresztül az életem mint a mezőn ágaskodó nemes paripa, melyet a növények dús illata és a roppant ég nagyszerű újdonsága tágra nyílt orrlukakkal hajt előre örült rohanásban, — attól lehet tartani, hogy mindent összetör s végül magát is össze fogja törni.« Valóban összetörte. De ez az összezúzóadás a mi Petőfinknél egyuttal megdicsőülés. Halálával új élete kezdődik s működése most is kinyilatkoztatás. Őt magát épp oly tüneménynek lehet tekinteni, mint rendkívülinek azt a körülményt, hogy magyarnak született. Mert annyi tény, hogy bár az egekig emeljük és érzései mindig mélyen meghatnak, addig eszméi érintetlenül hagyják a közlelkületet. Igazi nagyságát csak századok mulva fogják teljesen megmérhetni. Nem a multhoz : a jövőhöz tartozik.

243. kép. A segesvári csatatér.

III. FEJEZET.

ÁTMENETI ELŐZMÉNYEK.

KÖLTÉSZET nemzeti irányának ez a fényes diadala nem történt oly egyszerre, oly hirtelen, mint ahogy Petőfi föllépésének rajzában föltüntettem. Voltak előzményei s nem lesz érdektelen ezek fölött — habár elterelnek is bennünket tárgyunktól — kissé elmélkedni. Hogy oly nagyon későn ébredünk tudatára valamely egészen egyszerű igazságnak, valamely jóra való elvnek, ez még korántsem bizonyítja azt, hogy az előző időszakok közül egyik sem volt alkalmas annak befogadására. Az az elv, az az igazság évszázadokon át mutogatta magát s egy-egy jelesebb irodalmi alkotásban esetleg érvényesülhetett is, amint hogy valóban érvényesült. De itt is áll, hogy : a legegyszerűbb igazságokat legkésőbbben fedezik föl az emberek.

Bajos dolog az ilyesminek pszichológiáját megrajzolni. Pedig éppenséggel nincs törvényszerűség nélkül. Mint mindennek a világon : ennek is megvannak a maga okai, előzetes tünetei, hullámozásának és folytonosságának története, — csak hogy a csörgedező ér néha homok alá tűnik, a láncszemek megpattannak s a fejlődés vonala elvész a vizsgáló tekintet elől. A késő kor gyermeke, ki minden történőnek okát-fokát szereti látni, gyakran álmélkodva áll egy-egy nagy eredmény előtt s csodálkozva kérdi : hogy támadhatott ez ? A tények oly szétszórta s a köztük levő összefüggés oly kuszált, hogy — úgy rémlik — nem adhatnak feleletet. Pedig felelniök *kell*.

Annyi bizonyos, hogy Magyarország az *erőpazarlások* hazája. Sehol a világon nem tékoztak annyit mint itt. Az erőnek egész halmaza pusztult el, szinte nyomtalanul, az idők forgatagaiban, a szellemi képességeknek egész raja — idegen istenek szolgálatában. Uraknak születünk, akik lenéztük a parasztot, a népet, pedig közöttünk mindig az volt a legmagyarabb és nemcsak költészetünknek, de minden szellemi fölemelkedésünknek egyik legtermékenyítőbb forrása. Ezzel a becsületes, jóra való, világos fejű, ép kedélyű magyar néppel, aki megőrizte eredetisége ősvonásait, törülmetszett nyelvet beszélt, szüzi naivitását dalaiban és meséiben ragyogtatta, féltékeny volt erkölceire, szokásaira s hű a hagyományokhoz : ezzel a nagy nemzeti erőforrással sem a politikusok, sem az írók nem törődtek.

Csak e század elején, mikor a rendi alkotmány teljesen szűknek s a haladó idők számára elégtelennek bizonyult, kezdett a politikusok figyelme végre a nép felé fordulni. Ami az írókat illeti : vezérférfiaink éppen az ellenkező csapáson haladtak. S itt, ennél a pontnál, egy pillanatra megállhatunk s kifejezhetjük teljes sajnálkozásunkat. Talán egyetlen irodalom sincs, mely az idegen hatások befogadására fogékonyabb lett volna mint a mienk. Egymást váltották föl, sőt egymás mellett jelentkeztek a deák, német, francia befolyás áldásai s oly fokú vergődések következtek, melyeknek látványa szinte elkésérítő. Ha egy-egy jóízű régi írónkra gondolunk, pl. *Mikes Kelemenre*, akinek *Törökországi levelei* már egy század előtt az elbeszélő próza nemesebb formáiba ömlöttek, vagy a kuruc idők költészetére, melyben a hamisítatlan magyar kedélyvilág annyi őseredetiséggel, erővel és bájjal zendült meg, aztán a mult század első tizedeinek vajadásaihoz fordulunk : akkor nyilvánvaló lesz előttünk az eltévelyedés, mely szellemi hátramaradásunknak egyik legfőbb oka s áldatlan viszonyainknak egyik legkirívóbb eredménye volt.

De hát hiába ! Nem tehattunk róla. Az írók alig álltak egymással összeköttetésben, — irodalom a szó komolyabb értelmében nem is volt, — szellemi surlódás híján aludtak a vágyak, az eszmék, s a kiben mégis égett az isteni szikra : magára hagyatva égett. Végre a nyelv is csak olyan mint az ekevas : ha nem használják, megrozsdásodik. Így történt a mi nyelvünkkel is. Mikor aztán észrevettük nemzetiségünk elhanyaglását s nyelvünk silány voltát : akkor elkezdtünk fűhöz-fához kapkodni. Eszünkbe jutottak a görögök, rómaiak, a németek, franciák, angolok, minden kiművelt európai nyelv, csak a magunk kincsesbányája, *népünk* tösgyökeres, érintetlenül tiszta, erős nyelve nem. Nekivetettük magunkat az idegen formák kultuszának s nem láttuk a saját idomaink nagy változatosságát, nem éreztük azok használhatóságát. Rendkívül sokat vártunk mindentől, ami külföldi s a magunk természetes erőforrásaitól nem vártunk semmit. Ezek ismeretlenül lappantak és poshadtak a homályban.

Mégis ! Nem tartom pusztá véletlennek, de már az idők jelének, hogy ugyanabban az évben, mikor *Mikes Kelemen Levelei* Kulcsár István kiadásában napvilágot láttak, 1794-ben, még egy más könyv is jelent meg : a *Kovács Pál* benedekrendi pap közmondások gyűjteménye. Az érdemes gyűjtő egyik paptársa, *Fabchich József* — egyike ama lelketlen kor legszenvedélyesebb magyarjainak — nagy lelkesedéssel üdvözölte e kis könyvet és elragadtatással kiáltott föl a »nemzeti bélyeget« viselő gyűjtemény láttára : »Félre, deák, görög íz ! szólanak ím — magyarul !« Öt év múlva (1799) megjelent az első népdalgyűjtemény és a XIX. század elején, 1803-ban, — tehát ugyanabban az évben, melyben *Baróti Szabó Dávid* is kiadta a *Magyarság Virágait*, — egy váci daloskönyv. 1804-ben *Szirmay Antal* jeles munkája, a *Hungaria in parabolis*, mely latinsága mellett is a legmagyarabb könyvek egyike. 1820-ban látott napvilágot *Dugonics András* gazdag gyűjteménye, a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* két kötetben. Nem érdektelen, hogy egyes megyék, Komárom, Esztergom is sürgetik a gyűjtést s hogy éppen Kulcsár István buzdító közlései után határozza el az Akadémia — legalább elvben — a népköltészeti termékek rendszeres gyűjtését. Maguk az írók is mindjobban érzik a szellemi fölfrissülés szükségét s nem hajlandók vakon követni *Kazinczy* rideg

elveit, aki fejedelmi magaslatáról a profán tömeget nemcsak kicsinyli, de föltétlenül megveti. *Csokonai*, ellenkezőleg, szívére öleli a népet s azt tanácsolja költőtársainak: »Ereszkedjünk le a paraszt, tudatlan, egyszerű községhez, akkor majd nem lesz annyi hallatlan ejtés előttünk«. *Kölcsey* 1826-ban fennen hangoztatja, hogy »a valódi nemzeti poézis szikráját a köznépi dalokban kell keresni«. — *Eötvös*, egy évvel később mint *Székács József Szerb népdalok és hősregék* című könyve megjelent, 1837-ben, ki meri mondani, hogy »minden poézis a népből ered« s *Toldy Ferenc* 1843-ban, a lírai költés kimerülését jelezvén, kikel a bizzarr, a dagályos ellen s fájlalja, hogy »a nyelvünkben meglevő saját mértéket és ritmust ki nem lestük«. Ugyanebben az évben kezdi meg *Kecskeméti Csapó Dániel* *Dal-füzérkéjének* kiadását s jelenik meg *Szakáll Lajos Cimbalom* című verses kötete, melyet jóízű népies darabjaiért rövid idő alatt elkapkodnak.

Mindezek szórványos jelenségek s egymással nem igen látszanak szerves összefüggésben állani. De kétségtelen, hogy valami benső szükség, valami erős törvényszerűség nyilatkozik meg bennük. A fejlődés homályos ösztöne, — ellenállhatatlan vágy valami tisztább, egészségesebb légkör után. Ugyanerre az okra vezettük vissza *Kisfaludy Károly* népdal próbálkozásait és *Czuczor* kedélyének dalos termékeit. Még csak egy-két lépést kellett tennünk, hogy teljesen érezhetővé váljék e mozgalom nagy jelentősége s tudatára ébredjünk annak, hogy a magunk

244. kép. Erdélyi János.

egyéniségének kifejtése tényleg egészen tőlünk függ. Csak egy-két lépést! És ez az egy-két lépés csakhamar meg is történik. Az Akadémia késedelmező kezéből a Kisfaludy-Társaság veszi át a rendszeres gyűjtés munkáját s hozzá is fog rögtön a kivitelhez. Megbízta *Erdélyi Jánost*, a jónevű költőt és a magyar műbölcsélet alapvető mesterét, e gyűjtemény összeállításával. Dolgosabb kezekre nem is bízhatta volna, de lelkesebb emberre sem. Hiszen ő hangoztatta, éppen a Kisfaludy-társaságban tartott székfoglaló beszédében: »A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik: ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz, aki őt hallgassa, seregestül találанд megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a népet, az életet, — beállni e tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné, a Jordánba: ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.«

Maga is a nép fia. De bár atyja egyszerű földművelő: házuk nem daltalan. Már gyermekkorában vidítója, vigasztalója a nép édes és természetes költészete. Énekek zsongják körül, mesék és mondák foglalják el képzelődését. Korán föl-ébrednek benne a költői hajlamok s végigkísérik az egész életén. Egy elv érlelődik

meg benne s válik komoly meggyőződésévé, melyhez állandóan hú marad : a népköltészetből kell a nemzeti poézist újjáalkotni ! Mint költő, maga is a néptől tanul legtöbbet s legjobb költeményeit neki köszönheti. Teljesen át van hatva annak a tudatától, hogy a népköltészet egyik főérdeme a valóság. Amit ebben találunk, az mind igaz tény. Itt minden betű adat, a történet, az erkölcs, izlés földerítéséhez és kimagyarázásához. Nemzetének lehető *kitudása* a cél, melyért a népi dolgokkal annyi szeretettel s odaadással foglalkozik. Mert ami nálunk az idő folytán egyszer ténnyé vált : az egyszersmind visszamutat a lélekre, a meggyőzések mibenlétére. S csak e tények és meggyőzések szigorú egybefoglalása emelhet oda bennünket, hogy saját egész valónk, nemzeti méltóságunk — magunk és az emberiség irányában — *önismeretté izmosodhassék s egész történelmi életünk átlátszóvá lehessen a nemzeti öntudatban.*

Mély értelmű, lelkes vallomások, egészen az ő erős és merész gondolkozására vallók. Átrezeg rajtuk a meggyőződés melege s az a megbecsülhetetlen fajszeretet, mely Erdélyi összes szellemi működésének főmozgatója és irányítója. A népköltészet termékeivel úgy van mint Linné a növényekkel : gazt, gyomot nem ismer, csak virágot. A világhírű botanikusról följegyezték, hogy kicsi korában, ha bölcsőjében sírt, virágot adtak a kezébe és rögtön elhallgatott. Erdélyi élete utolsó estéjén kis fiának egy népdalt dalolt, kis lányának egy tündérmesét mondott el, — azután álmra hajtotta fejét s elaludt örökre.

Nagy gyűjteményének első kötete (*Népdalok és mondák*) 1846-ban jelent meg, ugyanabban az évben, melyben *Tompa Mihály Népregék és mondák* című verses kötetének első kiadását a magyar olvasóközönség húsz nap alatt elkapkodta. S íme, e pillanatban teljesen nyilvánvaló, hogy az izlés nem muló szeszélyből, de az uralkodó eszmék nyomása alatt s igazán lelki szükségből fordult egészen a nép felé. Ha most, az elmélet határozott útmutatásai s a kísérletező gyakorlat bátor próbálkozásai közt, egy hatalmas zseni, mint aminő Petőfi volt, a maga merész föllépésével s hódító egyénisége minden erejével egyszerre diadalt szerez ez igazságoknak : csak azt jelenti, hogy az eszme megérett s jószerencsénk is segített, hogy végre csakugyan megtaláljuk — magunkat. És sok szétszóródás után, különböző utakon járva, különböző eszközökkel küzdve, íme találkozunk egy gondolatban, egy érzésben : legjobb meggyőződésünkkel szolgálni a hazát s a művészetek szeretetében feltétlenül tisztelni a nemzeti *jelleget*.

Új világ, új élet pompázott előttünk. Eddig nem ismert erők forrása bugygyant ki s tört elő a régi poézis mohos szikláiból s szabadon, vidáman szökdelt keresztül a máskor hangtalan tájakon. Ütköző vizének gyöngyei fölfrissítettek mindent : a pázsit üdőbb lett, a fák lombosabbak, a levegő tisztább. Szeszélyesen csapkodott ide-oda, szerteágazott ezerfelé s mindenütt a saját bánatunkat zsongta, a magunk örömét ujjongta. Az elzárt s féken tartott indulatok végre tombolhattak, a képzelődés repülhetett, a szív sírhatott. Nem kellett feszes formák közé szorítani az érzést, a gondolatot : ömölhetett, kiáradhatott tetszése szerint, ahogy bimbóba szökken a rügy s kicsordul a fák gyantája. Annyi szenvedés után a természetes lép életbe, — annyi másolás és majmolás után az eredetiség. A vékonyhangú gitározást az ősi ritmus érces zengése váltja föl, a meszterkelt és festett bájakat az egészség rózsás színe. Maga a nép — ez a büszke, da-

cos, értelmes, sokerejű és nagyszívű magyar nép — lép eléünk s a maga egyszerű, de igaz dalaiban és mondáiban napnál világosabban mutatja föl nemzeti mivoltunk egészét és teljességét. Igen, ez *mi* vagyunk. A mi hevüléseink, erkölceink, vérkeringésünk, — a mi földünk, a mi levegőnk. Hogy eddig oly keveset láttunk belőle! Minő áldás ez a fordulat! Minő megváltó ereje van ennek az önismeretnek! *Petőfi* és *Arany*, kik a »naivot és művészt, az egyénit és az egyetemet egy művészetbe olvasztják«, nemcsak nagy költők, de éppen *azért* nagyok, mert diadalmas megtestesülései a nemzeti eszmének, mely koruk minden ízét áthatja.

Erdélyi háromkötetes nagy gyűjteménye, mely egyuttal a magyar nép szellemi életének története, csak kezdete volt a gyűjtés munkájának, mely azóta folyton foly s melynek eredményeit itt röviden összegezzük. 1850-ben jelent meg *Ballagi Mór* kétkötetes példabeszédes és közmondásos gyűjteménye; a következő évben Erdélyi, ismét a Kisfaludy-Társaság megbízásából, új kötetten állt elő, a *Magyar közmondások könyvével*; 1863-ban pedig *Kriza János* (1811—1875.) erdélyi unitárius püspök lepett meg bennünket pompás gyűjteményével, a *Vadrózsákkal*, mely a székely nép gazdag kedélyvilágát tárta föl előttünk, nemcsak dalokban, de hatalmas szerkezetű, ó-zamatú balladákban is. Majd következtek *Thaly Kálmán* rendkívül becses gyűjteményei, a *Régi magyar vitézi énekek* két kötete (1864) XVI., XVII., XVIII. századi kéziratokból összeállítva és később (1872) az *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, szintén két kötetben. Eközben (1871—72.) a Kisfaludy-társaság *Gyulai Pál* és *Arany László*, majd *Vargha Gyula* szerkesztésében új népköltési gyűjteményt bocsátott közre, miután már előbb, 1866-ban, megindította magyar fordításban a hazai nem-magyar ajkú népköltészet tárá (tót, magyar-orosz, román népdalok) szintén három kötetben. Megemlítjük itt az újabbak közül *Kálmány Lajos* nagy gyűjteményét, az Alföld — különösen Szeged vidéke — népköltészeti termékeiből. (*Koszorúk az Alföld vad virágaiból*. Két kötet, 1877. *Szeged népe*. Három kötet, 1881.) Mások, mint *Fogarasi János*, *Bartalus István*, *Mátray Gábor*, *Szini Károly* s legújabban *Bogisich Mihály* és *Káldy Gyula* régi énekek és népdallamok gyűjtésével szereztek kiváló érdemet. Népmesegyűjtőink közül legyen elég *Gaal György* (*Magyar népmesegyűjtemény* 1857.), *Merényi László* (*Eredeti népmesék. Sajóvölgyi és Dunamelléki népmesék*. 1861—63.), továbbá *Arany László* (*Eredeti népmesék*. 1862.) és végül *Benedek Elek* (*Magyar mese- és mondavilág*. Öt kötet. 1894—1897.) működésére rámutatnunk. A közmondások gyűjtése körül újabban *Sirisaka Andor* (*Magyar közmondások könyve*. 1891.) és *Margalits Ede* (*Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. 1897.) fáradoztak. Ez az utóbbi érdemes

245. kép. Kriza János.

gyűjtemény a megelőző gyűjtők összes anyagát földolgozza s történelmi alapon csoportosítja.

Ime, nagyjában véve itt van az egész termésünk. Sok szeretettel és gonddal összehordott, bőséges anyag, melynek kritikai rendezése és minden tekintetben megfelelő földolgozása azonban még a jövő munkája. Egyelőre csak az orosz cár rendelte el, hogy arra termett emberek birodalma népkincseit — dalokat, mondákat, meséket, közmondásokat stb. — szedegessék rendszeresen össze, hogy azután mindazt egy óriási gyűjteményben a saját költségén kiadhassa és megajándékozza vele nemzetét, mely tudvalevőleg nem tartozik éppen a kisebbek közé.

IV. FEJEZET.

A VIRÁGOK POÉTÁJA.

1817—1868.

TOMPA MIHÁLYT sokáig szokás volt együtt emlegetni Petőfivel és Arannyal, mintha tényleg valamely szétbonthatatlan irodalmi triászt alkottak volna. Nem alkottak. Petőfi és Arany kiegészítik egymást a nemzeti költészet megteremtésének dicső tényében és egymás mellett élnek a halhatatlanságban, — Tompa csak kortársuk, hívők, de költészetével egészen más kategóriába tartozik. Előbb lép föl mint amazok s kezdetben teljesen Bajza hatása alatt áll. Éppenséggel nem árul el semmi eredetiséget, csak jóval később, midőn Petőfi a maga hatalmas szellemével új irányokat jelöl meg, bucsúzik el Bajzáék hideg általánosságaitól, megfagyott formáitól és indul a saját egyénisége keresésére. Jóformán lépésről lépésre követni lehet ezen az úton, mely nem akadálytalan és nem ment a tévedésektől sem. Itt-ott egy-egy forduló, egymást keresztező dülők zavarba hozzák. Hiányzik belőle az a merészség, hogy úttalan-útakon törjön előre s jó idő telik bele, míg az erejének s hajlamainak megfelelő, saját ideáljaihoz vezető ösvényt megtalálja. De megtalálja. És ez nem közönséges érdeme. Igaz költői erő nélkül sohasem bukkant volna rá. Mert ez a kísérletező kor könnyen megőrölte a talentumokat s Petőfi és Arany mellett kiváló költővé izmosodni éppen nem volt olcsó dicsőség.

A sok sanyarúságon keresztülvergődött fiatal poéta 1845-ben azzal a szándékkal jött Pestre, hogy ügyvéddé legyen; diplomaszerezés helyett azonban a *Népregék és mondák* című kötetét rendezte sajtó alá. Ezt a gyűjteményt közönség és kritika osztatlan tetszéssel fogadta. Mindenkinél jól esett a Bajzáék jóvoltából agyonszűkített líra sűrű sóhajtozásai után egy kis honi íz, egy kis természetes beszéd. (*Árvalányhaj, Jávorfaj.*) A könyv címe új programot ígért. Tartalma nem idegen románcok és balladák érzelmes utánzása, de a mi világunkból kiszakított rokonszenves, vonzó tartalom. Összességében véve a Duna és Tisza közti felvidék mondákban leggazdagabb részének kiszínezése, a sajomelléki nép regéinek költői földolgozása. Várak, szakadékok, tavak, községek, romantikus sziklatömbök stb. keletkezésének mesés történetei. Bőséges és rendkívül változatos anyag, melyhez csak megfelelő alakítóképeség kellett volna. Vagy úgy beszélni

el mindent, ahogy azok a mondák a nép ajkán élnek, vagy a költői képzelem és lelemény segítségével : jobban. De Tompa tehetségén bosszut áll az Athenaeumék rideg és feszes formalizmusa : nem birta magát elszakítani modoruktól, mely megölte a stílt és szárnyát szegte minden merészebb képzelődésnek.

Ne feledjük azt sem, hogy akkor már közkézen forgott Petőfi *Helység kalapácsa* és *János vitéze*. Két mű, melyek nyíltan hadat üzentek minden klasszikai szelvelgésnek s az elbeszélésnek egészen új hangjait zendítették meg. Amaz a szatira ostorával vagdalkozott, emez a népmesék bájait ragyogtatta. Egészséges, üde, sajátos termék mindakettő, a könnyed, ötletes, természetes előadás minden varázsával. Azok, kik a koreszmékből egyet-mást megértettek, sok üdvös tanulságot vonhattak volna le a széles tenyerű Fejenagy s a világgá bujdosó Kukorica Jancsi történeteiből is. Tompán egyelőre nem látszik nyoma sem ezek hatásának. A Népregék éppen nem vallanak népies költőre, sem valami szembeszökő eredetiséget nem árulnak el. A maguk korában bizonyos érdeket adott nekik a tárgy újszerűsége. És érdekesek a Tompa egyéni tartalmának megismerése szempontjából is, amennyiben már itt találkozunk allegorizáló hajlamaival, természet-szeretetével, melancholiájával, sőt biblikus vonásaival is. Szerkezet dolgában azonban, egyszerűen, elhibázott alkotások. Mai szempontból : sok bennük a eifrálkodás, a pipere, sok a részletező, a magyarázó, a mellékes és szerfölött kevés a *naiv*. A mesén kívül — költői értelemben — alig van valami mondani valójuk és talán éppen ezért fárasztók. Egy-egy édes hangulat, egy-egy romantikusabb részlet vajmi kevés kárpótlás a bennök hiányzó művészetért.

Csak azt akarom éreztetni, hogy Tompa első nagy sikere más okokra vezethető vissza : tulajdonképen a korhangulat eredménye. Egyelőre semmi új vonással nem járult az elbeszélő költészet stíljéhez, ha csak nem tekintjük azt a bizonyos modort, mely nála tökéletesebb mint társainál. Már az is jellemző, hogy e közt a nagy tömeg néprege közt alig van egy-kettő, mely magyar ütemekben szólal meg, túlnyomó része jambus. Nyílt bizonyítéka annak, hogy érdekes anyagához nem találta meg a korszerű külső formát sem. De hát Bajzáék hatása alól nem lehetett oly könnyen menekülni s Tompának is munkájába került, míg azokat lerázhatta magáról. Lassankint azonban lerázta. A következő évben, 1847-ben, egy jóízű kuruc tréfáját, *Szuhay Mátyást*, Arany tüneményszerűen fölbukkanó *Toldija* mellett, elismeréssel koszoruzta meg a Kisfaludy-Társaság, mely aztán csakhamar tagjai sorába is beválasztotta. S innen lehet számítani emelkedését fokról-fokra. A kisebb elbeszélések terén szeretettel működött ezután is s második gyűjteményében, a *Regék, beszélekben* (1852), már jóval kerekébb kompozíciókkal s tisztább, jellemzőbb formákkal találkozunk. (*Vámosújfalusi jegyző, Özvegy és fiai, Muszka tréfa, Egy házasság, Pali története* stb.) Új hang is csendül meg bennük koronkint : a kellemes, minden fanyarság nélküli humor hangja. Előadása tömörebb, biztosabb, célratoróbb, szóval : a fejlődés nyomai nyilván láthatók.

Ezt a gyűjteményét két év múlva (1854) ismét egy kedves regeket követte : a *Virágregék*, Tompa legnépszerűbb könyve, mely azóta számos kiadást ért s mely után nevezzük mi is őt a *virágok poétájának*. Azt hiszem, neki megfelelőbb, nemes lényéhez illőbb címmel nem is ruházhatnók föl. A természet,

a virágok, kert és mező szűz gyermekei, — ezek voltak az ő világa, ezektől nyert, gonddal és kórral küzködő, kedélye »ifjúságot, színt, életet«. A szegényes paplak kis kertjét pompázó virágszőnyeg borította, — felesége gyöngéd keze ültetett el minden apró palántát s dédelgette, ápolta a kényeskedő kedvenceket. Ez a kertecske maga is kész költemény volt, regebeli tündérmagány, melyben minden átlelkedült s a bimbók szíromzatából álmok bontakoztak ki fénylőn és játékosan. Másutt is nyíltak rózsák, ibolyák, liliomok, — az izsóp, zsálya, levendula, méntafüvek egyebütt is virultak, — de sehol úgy mint itt. Ezek jóval többek voltak holmiféle közönséges hétköznapi virágoknál. Mindegyik egy-egy élő gondolat volt, mozgó, beszélő, cselekvő lény. Tudták, hol vannak s a közöttük révedezve járó költő előtt bizalmasan fel-fődték minden titkukat. Rejtélyes, halandó tekintetnek eddig ismeretlen életük szabadon föltárult. Gyöngéd és kecses mozdulataik, ajkuk finom illatbeszéde nyilván elárulta, hogy ők voltaképpen valamely édes ígézet szülöttei, — levélzetbe öltöztetett érzelmek, pajzán és bájos ötletek, ragyogó jelviségek. Kissé kacérak, szeszélyesek, idegesek, — megannyi elégedetlenkedő nőcske, aki szórakozásból mimeli az emberek háztartását, szokásait és hevüléseit. Szépségük valamely erény, gyöngéjük valamely gyarlóság. Kiváncsiak, szerények, nagyratörők, gőgösek, ármányosak, mint az emberek. Vannak közöttük liliomszerűen jók és pipacszerűen gonoszak. Tudnak szeretni, gyűlölni, szenvedni és főképp — meghalni. Egész erkölcsi világunk ott forog mulandó életük jeleneteiben. Velük érzünk, velük álmodozunk. Közéjük vegyülve, elborít bennünket a költő szívéből rájuk áradó szeretet s rég odaveszett emlékek visszaszálló illata.

Sok virág elhervadt azóta, de a *Virágregék* bájos meséit még, hála isten, nem érte hervadás. Ez a könyvecske mindig színes és illatos gyűjteménye marad az egykor átértett gyöngéd megindulásoknak, Tompa álmodozó, mély költészetének.

Már ezek a regék is nyilván láttatják, hogy Tompa elbeszélő művészetének tökéletesebb formáit ott kell keresnünk, ahol azok a lira tartalmával erősebben érintkeznek, sőt mintegy összeforradnak. Ahol a mesélni való kevés s az elbeszélés anyaga lírai rajzra vagy zsánerre alkalmasabb: ott könnyebben boldogul, biztosabban alakít. Nála az elbeszélés rendszerint egy-egy hangulat története s elevenebb drámai formát csak akkor ölt, mikor ez a tárgy s a helyzetek mozgalmasságánál fogva szinte kikerülhetetlen. Így tömörül pompás jelenetté — egy egyfelvonásos vígjáték anyagát rejtve magában — a *Három a daru* című életképe; így válnak művészi alkotásokká, elégiákká finomodó történetekké az *Arverésen*

246. kép. Tompa Mihály.

és az *Öreg szolga* című költeményei, ezek a mélyen átérzett, nagy erővel s nemes idealizmussal megrajzolt képek, melyeket azonban már csak egy hajszál, vagy annyi sem, választ el a lira birodalmától.

Igen, Tompa első sorban lírikus. Lírikus a javából s ha akar, sem tud egyéb lenni. Kedélye rendkívül fogékony minden benyomás iránt, gondolatai szívében szűrődnek keresztül, elmélkedése érzés. Magányos életén rejtélyes és borongó álmok kísérik át, lelkét néha szenvedély és kétely hullámozgatják, de vigasztalásul mindig ráhajol e háborgásokra a vallás és melancholia. Képzelete gyöngéd, majdnem nőies. Van humora, mely fénnel vonja be a földi nyomorúságokat (*Az én lakásom*) s dalai, melyek a nép érzelmi világát a legnemesebb formákban ragyogtatják (*Télen, nyáron pusztán az én lakásom*). Indulat ritkán zavarja föl, de annál gyakoriabbak ellágyulásai. Egészen a szív embere. Meghat, mert ő maga is meghatott. Midőn már teljesen megtalálta magát: tisztább és mélyebb bármely dalköltőnkénél. Kedélye oly gazdagon s kristályosan árad, mint a bérci patak s ha mi zajt ver: az az álmok édes, dallamos zaja. A nagy és titokzatos természetnek százszor ellesett hangjai csendülnek meg s visszhangoznak ki ez igaz költeményekből. Mintha hallanók, hogy könnyek peregnek a fák leveléről s szélsírák zokog át a lombokon. A virágok ez édesszavú poétájának lelke is egy magában nyíló szép virág: szelid bánat közt hullatja szirmai... .

A forradalom vihara elzúg fölötte anélkül, hogy lantján ércesebb ütemek zendülnének meg. A vészkiáltó nagy kortársa, Petőfi, fujta helyette. Ő nem született sem harcra, sem harsonázásra. Rövid ideig tartott tábori paposkodása után s a schwechati csata dicstelen emlékével régi bajának gyógyítása végett Graefenbergbe vonult. Azután... . merész ábrándok, nagy diadalok és vereségek után jött az országos csend s lassankint minden szív bezárult, mint éjszakkor a virágok. És Tompa szíve ekkor nyílt ki igazán pompázón és tündökletesen, mint egy rejtélyes, dús szíromzatú éji viola, melynek ez a roppant gyász a levegője s az a sok csendes hulló könny a harmata... . Romok, sírhalmok közt fénylett és illatozott legfelségesebben. Maga is szenvedő, — tört bimbókat sirató, sebekről sajgó szegény virág, aki saját fájdalomnak mély érzetéből a költészet enyhítő balsamát harmatozza nemzete még vérzőbb sebeire... .

Költőink közt egy sincs, ki ezekben a szomorú napokban mélyebben meg tudta volna hatni a sziveket mint Tompa. Az elfojtott harag, a nemes elkeseredés, a lesújtott milliók gyásza sohasem nyert magasztosabb kifejezést mint az ő búgó elégiáiban, komoly, képekbe öltöztetett, szózatok panaszaiban. A *Gólyához* írt költemény, még mielőtt nyomtatásban megjelent volna, kéziratban bejárta az egész országot s utána — körülbelül tizenöt éven keresztül — gyors egymásutánban következtek a szebbnél szebb allegóriák, melyeknek politikai vonatkozásai ma már ugyan helyel-közzel megfakultak, de melyeknek túlnyomó része ma is megbízható adalék a forradalom utáni kor közhangulatának történetéhez. Tompa mintegy rátermett erre a műfajra. A képek, hasonlatok, példázatok állandó eszközei az ő művészetének s kedélyének érzelmes hangja és meleg színei csak fokozzák annak mély harmóniáját. Ebben az áldatlan korban, midőn, úgy rémlett, egy hő nép végképp »bevégre zajos történetét« s a villámtól lesújtott bátor keselyűnek még ki sem hűlt fészkén »csipogva fürdött a szemtelen veréb« —

ebben a korban legjobbjaink némaságra voltak kárhoztatva. De azon a »virágnyelven«, melyen Tompa tudott beszélni, el lehetett mondani mindent. Igaz, hogy voltak érte kellemetlenségei s országos hatású költeményeiért két ízben rövidebb fogságot is szenvedett, de nagyobb baja nem történt s gondolatainak továbbra is megtalálta a kellő formákat. A *Pusztán* című, bátor hangú s niegrázó erejű költeménye mellett csak hármat említek föl, mint ez érdekes ciklus legtöbb fényű darabjait: a *Levél egy elutazott barátom után* címűt, mely az Amerikába bujdosott Kerényi Frigyeshez van intézve és Tompa mély kedélyének egyik legpoétikusabb megnyilatkozása; továbbá a hatalmas páthosszal megírt *Ikarust*,

247. kép. A feketehegyi Tompa-emplék.

mely az ismert mithológiai jelenetben a magyar forradalom merészségét dicsőíti s végül az *Új Simeont*, ezt a fölséges biblikus allegóriát, mely az alkotmány már-már remélhető újjászületésének, a szabadság visszatérésének nagy ünnepét aposztrofálja. Ezekben, a politikai vonatkozások mellett, melyek immár, hála isten, megszűntek aktuálisok lenni, van valami örök emberi, a minden idők számára kiható központi eszme, mely sohasem veszítheti el a maga aktualitását.

Tompa költészetében az uralkodó hang az elégiák hangja. Borongó és elmélkedésre hajló kedélye a mulandóság képei közt révedez legszívesebben. A pillanat gyönyörét és örömeit kevésbé érzi mint a visszaemlékezés édesbús fájdalmait. Az ősz melancholiája, hervadozó tájak, elvirult élet, csüggedt lombok, midőn a »természet arcán kigyúl a haldoklási pír« — ezek az ő állandó, de hangban és formákban folyton megújuló motivumai. Az a nagy természetszeretet, mely költeményeiből kezdettől végig kisugárzik, őszinte, igaz szeretet, a szenvedés vagy

modorosság legkisebb árnya nélkül. Oly benső viszonyban állanak egymással mint két, egymást mindenben megértő jóbarát. Együtt örülnek, együtt zokognak, — de legtöbbször zokognak. Az *Őszi és Alföldi képek*, a *Tornácomon*. című mélabús poéma, a *Sírboltban* című hatalmas elégia, a gyermekei kora halálát elsirató szívszaggató énekek s az *Utolsó versek* tisztafényű strófái s még annyi sok más, mind maradandó alkotásai Tompa nagy költői erejének s mélységes szívének. Aki elzengte őket, dalosuk ott pihen a hanvai temetőben, maga is »egy elburkolt szomorú kép, várva nagy értelmét bús tele titkainak«, — de síri ágyát körülülik a virágok, beillatozzák álmait s ősszel ráhullatják hervadt szirmaikat szíve porára.

V. FEJEZET.

A DRÁMA FORRONGÁSA.

1848—1877.

MIKOR Balaton-Füreden az ott nyaralगतó magyar közönség áldozatkészségéből egy kis színház épült : az immár kész épület homlokzatára szerettek volna valamely rövides, jellemző fölíratot helyezni. Kisfaludy Sándort kérték föl, fogalmazzon egyet. A költő ezt a két szót vésette oda : »Hazafiság a nemzetiségnek.«

És ez a két szó, amely röviden, épp oly híven fejezi ki jobbaink fölfogását a színpad hivatásáról. A színpad deszkái másutt jelenthették a »világot« : nálunk egyelőre csak a »hazát« jelentették. Nemzetiségünknek egyik mentsvára lett ez, oltár, melyen az áldozat tüze égett, templom, ahol szárnyra kelt a hódító eszme : nyelvében él a nemzet ! Így fogták föl a hazafiak, kiknek filléreiből fölépült Pesten a Nemzeti Színház, s 1837-ben, a németnyelvű Thalia nem nagy öröme, *Vörösmarty* lelkes prologójával, az *Árpád ébredésével* szerencsésen meg is nyílt. Így színészeink is, egy *Lendvay*, *Egressy*, *Bartha*, *Megyeri*, *Benke Róza*, *Déryné*,* kik silány keresetük száraz kenere mellett a művészetnek igazi fölkentjei s a magyarságnak valódi apostolai voltak. És így főképp az írók, kik a színpad számára dolgoztak. Irányukat már jeleztük Kisfaludy Károly méltatásánál. Az ő halála után Vörösmarty lobogtatta a zászlót, akit nagy költői hírneve egy ideig a drámaírás terén is födözött és aki a színmű bizonytalan formáját erős, költői tartalommal akarta izmosítani. De, fájdalom, ez a költői tartalom nem igen nyilvánult egyébben mint a nyelv költőiségében, a ragyogó dikcióban. Ez pedig vajmi keveset lendített a dráma vajudó ügyén. Bizonyos jelenetek, képek tetszetek és hatottak, földobogott a szív a dallamosan és szépen ömlő magyar beszéd hallatára, de a pompás jambusok közt hiányzott a helyzet s a szóvirágokon nem tudott keresztültörni semmiféle egészséges eselekmény, ami a dráma életét hirdette volna. Nagyrészt dialogizált történetek szerepeltek a színpadon, szaggatott, laza szerkezettel, színtelen alakokkal s terjengős, fölösleges beszéddel. Az emberek mozogtak és fecsegtak, anélkül hogy tettek volna valamit. Ahogy régebben az

* Két kötetes *Naplója* a magyar memoir-irodalom egyik legbecsesebb terméke.

elbeszélés formáját az áradozás és okoskodás tette nehézkesse : úgy szorította le s bénította meg itt is a cselekmény szárnyait a deklamáció. A vígjátékban még csak pezsgett valamelyes fölszínes élet : a komoly színműben jóformán semmi. Az úgynevezett költői hatás egészen költőietlen módon kezdett megnyilatkozni : a közönség unatkozott.

Ebben az időben aratta legfényesebb diadalait a francia romantika. Hugo Viktor darabjai átalakították a színpadot. Egész Európa tapsolt az új szellem győzelmeinek. A Borgia Lukréciaák, Angelók hódítva járták be a világot. Hozzánk is eljutottak s egy körülményt rögtön megvilágítottak : hogy azok a merész szellemtől áthatott idegen színművek jóval érdekfeszítőbbek mint a mieink. Történetök nem elbeszélés, hanem előttünk folyó, megjátszott, cselekményes élet s ha túlzás az egyik főhibájuk : kárpótlást nyujtanak érte a hatásban, mely elvitázhatatlan. Ennek az izgalmas kornak határozottan megfelelőbbek. Levegőjük izzó, alakjaik szertelenek, helyzeteik kápráztatók, bonyodalmuknak erős az érdeke. Oly eszközökkel dolgoznak, melyek a sikert szinte kétségtelenné teszik és biztosítják. Nem fog ártani, ha kilessük a furfangjukat s fölhasználjuk technikájuk előnyeit.

Szerencsénkre, éppen ez időtájt, ottlenn az Alföldön, Nagyvárad városában, egy apró gyermekember — aki különben az iskolában nagyon jól tanulgatott — szabad idejét arra használta föl, hogy a könyvei üres lapjait teleirogatta versekkel s bábjaival maga által komponált színdarabokat játszatott el. Az eleveneszű kis fiú órákig térdelt bábszínészei mellett s órákig beszélt helyettük mindenféle bolondos, ötletes, furcsa dolgokat. Egyszerre végezte a drámaíró, a színtársulat meg a nézőközönség munkáját. Szülei nem sokat törődtek ebbeli szenvedélyével, — végre is minden gyerek játszik. Atyja, Szathmáry Elek, ügyvédember volt s klienseivel meg a pöreivel vesződve, éppenséggel nem sejtette, hogy Jóska fiának ez a minden másnál kedvesebb játéka voltaképpen egy komoly és nehéz pályafutás kezdete. Mikor a gyermekszobába lépett, bizonyára nem látta, hogy ott kettecskén mulatnak : a kis fiú meg a Múzsza. Csak arra gondolt, hogy fia kitünően tanul s éppen ezért nagyon jó lesz papnak. Erre a pályára azonban nem lehetett ráfogni : nem volt semmi kedve hozzá. Ráfogták hát a mérnökségre s a Körösszabályozás munkálatainál rögtön alkalmazták is. Hét évi gyakorlat után meg kellett volna szereznie a mérnöki oklevelet. Evégből az atyja felküldte Pestre. Itt aztán az volt az első dolga, hogy átment a budai színházba, megnézte Kántornét, Megyerit, Barthát s miután pompás játékukat teljes lélekkel megélvezte : mérnökséget, diplomát, mindent feledve, beállt a halhatatlan koldusok közé, havi tizenkét forint fizetésért kóristának, táncosnak.

Hogyan ? Az ős Szathmáry család nagyreményű sarja bohóckodó komédiás ? Mikor ezt a lesújtó hirt atyja meghallotta, rögtön levelet irt a fiának, hogy ezentúl ne merje a nevét viselni, egyébként pedig, ha legközelebb felmegy Pestre, az lesz az első dolga, hogy — agyon fogja lőni. Thalia lelkes ifjú papja minden habozás nélkül letette az ősi családi nevet s egy, azóta sokkal ismertebb és dicsőségesebb nevet vett föl : *Szigligeti Eduárd*-nak nevezte magát. Ha jól emlékszünk, Franciaországnak is volt egy Poquelin nevű polgára, akiről az atyja szintén azt hitte, hogy színészkedésével szégyent hoz az ő szeplőtelen hírű kárpitosságára s aki aztán

csakugyan kénytelen is volt nevét a ma már nem egészen rosszul hangzó *Molière* névvel fölcserélni...

Szigligeti színészkedése különben csak tisztességes ürügy volt arra, hogy közelebb férközhessék a színpadhoz. Erősen érezte magában a hivatást s leküzdhetetlen vágy sarkalta: előbbre vinni a magyar színiköltészet ügyét. Meg akart ismerkedni ennek a festett világnak minden titkával, a technikai külsőségek s színszerűség összes furfangjaival, melyek — különösen azokban az időkben — a színmű életrevalóságának nem éppen megvetendő kellékei voltak. Csak ezek segítségével lehetett visszahódítani azt a közönséget, mely már-már elidegenedett a színháztól s torkig volt a hosszadalmas és áradozó deklamációkkal.

Mert mit használt állandó színház, jó színészek s micsoda nemesebb miszsiót végezhettek, ha nem volt annyi eredeti termelés, amennyiből meg lehetett volna alkotni a nemzeti játékindet? Hálátlan viszonyaink közt ki gondolt arra, hogy színiköltésünknek — ha igazán meg akar izmosodni — teljesen nemzeti talajból kell kisarjadnia? Utánoztuk a németeket, de a másolat mindig silány fegyver arra, hogy megverjük vele az eredetit. A német színház virágzott, a magyar tengett. A nagy lelkesedéssel megnyitott Nemzeti Színház közönsége rövid idő alatt annyira megcsappant, hogy a lapok már komolyan kezdtek beszélni a sok fáradtsággal létesített intézet bezáratásáról.

248. kép. Szigligeti Ede.

A német múzsa veszedelmes hatásait azonban (talán nem is a legrosszabbkor?) hirtelen háttérbe szorították a hozzánk is átcsapkodó francia hatások. Az a nemes romantika, mely — Jókai szerint — Lamartinetól Hugo Viktorig, Dumastól Bérangerig mindent magában egyesített ami eszmében szép, kivitelben merész, érzelmekben megragadó; ami a szívet hevíti, a lelket fölemeli: jó talajra talált a mi fogékony kedélyünkben s mindnagyobb és mindmélyebb hatást gyakorolt drámaíróinkra. Fölcsapunk franciáknak s'legalább egy kis mozgékony-ság, elevenség támadt körülöttünk. Ügyesebbek lettünk a szerkezetben, fürgébbek a cselekményben, ötletesebbek a dialógban és abban a boldog illúzióban ringattuk magunkat, hogy a meglepetések eszközeivel elérjük a legmagasabb művészi célokat. Azt azonban már kevésbé vettük észre, hogy Hugo Viktorban a különködésen, a bizarron kívül valami egyéb is van: nagy költői erőre valló jellem- és szenvedélyfestés. Kezdünk a képzeletből táplálkozni s elfordultunk az élettől. Űztük a chimérákat, viaskodtunk a hétfejű sárkányokkal s előkerestünk az emberiség lomtárából mindenféle »erkölcsi férget«. És íróink franciákká nem tudván, magyarokká pedig nem akarván lenni, oly általánosságokban oldódtak föl, hogy szinte »semmik«-hez hasonlítottak.

Szigligetinek is keresztül kellett mennie a kísérletezések tűzpróbáján. Tehetségének elég tartalma és fénye volt, hogy egy ideig minden gond nélkül tékozzolhasson. Egy föltétellel azonban rögtön tisztába jött. Azzal, hogy a sürű, bonyodalmas s külsőleg erősebben kifejezett cselekmény többet ér a színpad számára mint minden nagytartalmú költői mozdulatlanság. Ezt az érdeklődő, de hamar elcsüggedő, szeszélyes közönséget előbb állandósítani kell, hogy aztán vezetni lehessen. Számba kell hát venni az igényeit. A külső hatás eszközei egyelőre alkalmasoknak látszottak e cél elérésére. Szigligeti minden habozás nélkül használta föl a francia romantika fogásait s első darabjaiban, kivált a jelentékenyebb sikerű *Dienesben*, szinte kápráztat az érdekfeszítő helyzetekkel s a »belső dolgokat átugrató« meglepetésekkel. Ily irányban tört előre mindenki. Csakhogy, míg a többiek egyáltalában nem gondoltak arra, hogy az idegen hatások ellen védekezzenek : Szigligeti idejekorán tudatára ébredt annak, hogy e hatások java-részét fel kell ugyan használni, de semmiesetre sem az eredeti fejlődés rovására. A magyar színpadnak első sorban magyar játékrendre volt szüksége, s ebben a tekintetben senki sem tehetett többet mint ő. Munkabírása rendkívüli volt, termékenysége bámulatos, leleménye kiapadhatlan. Lelkesedés vitte a színpadra, melynek eleinte játszó színésze, később — midőn a Nemzeti Színház megalakult — rendezője, majd titkára lett, utóbb dramaturgjaként s végül drámai igazgatója-ként működött, — de minde tisztségekben, csak úgy mint a drámaírás terén, bizonyos veleszületett józanság, a viszonyokkal és körülményekkel számolni tudó akaraterő tartotta fenn. Diadalmasan törte magát keresztül minden akadályon s a dicsőség zaja épp oly kevésbé szédítette meg, mint ahogy nem csüggesztette el egy pillanatra sem a féltékenyek és irigyek lármája. Nyugodtan ment a maga útján, mint aki föltétlenül bízik ereje és törekvései igazában.

Színműirői tevékenysége csakhamar oly méreteket öltött, melyekkel ez idő szerint nem versenyezhetett senkisé. A magyar játékrendet majdnem fél-századon át ő látta el eredeti színművekkel. Neve annyit jelentett : mint a magyar dráma története ; a többieké, mint Rákosi Jenő szellemesen jegyzi meg, csak epizódul ékelődött e mozgalmas történetbe. Oly adomány állt rendelkezésére, melynek segítségével föltétlenül uralkodott a színpadon : teljesen otthonos volt a színszerűség titkaiban. Nem álmodozott nagy dolgokról, nem vesződött szövevényes problémákkal, de éles tekintetét rászegezte a cselekményre és sokszor a legegyszerűbb eszközökkel jelentékeny hatásokat tudott elérni. A tárgy, melynek föltalálása másnak gond, neki játék volt ; első feltűnésekor rögtön megnyerte a maga drámai formáját s a fordulatos helyzetek közt eleven és éltető maradt mindvégig. Munkásságában bizonyos rendszer nyilvánul, minden ridegség nélkül. Nem az ihlet sodorja, hanem valami számító okosság viszi előre, mely nem akar kockáztatni semmit, — a sikert legkevésbé. Főcélul az lebeg előtte, hogy a magyar dráma a magyar élet tükre legyen s diadalmaskodjék mindama válságokon, melyek fenyegetőleg torlódnak köréje. Átveszi Kisfaludy Károly örökét s ez a nagy nemzeti törzsvagyton sohasem kerülhetett volna becsületesebb kezekbe mint az övébe. Nem pazarolt el belőle semmit, de az erkölcsi tőkének oly garmadájjával gyarapította, melyből szükség esetén minden gond nélkül élélhet néhány nemzedék. Sokerejű tehetsége megpróbálkozott a dráma összes válfajaival s

mindegyikben teremtett valami jóravalót, derekasat, mely, ha nem is stilje költőiségével vagy jellemei szabatos rajzával, de a biztos formával s az ügyes helyzetekből kiépülő cselekménnyel mindig hatott.

Szomorújátékai közül *Gritti*, *Béldi Pál*, *A fény árnyai* és a *Trónkereső* tartották magukat legtovább a színpadon. Ez az utóbbi akadémiai koszorút nyert s úgy ismeretes mint Szigligeti legjobb tragédiája. Ebben a dicséretben azonban sok a viszonylagos. Ha pusztán a konstrukcióra nézünk: megtaláljuk benne Szigligeti minden jóravaló előnyét. Szinte belelátunk az író műhelyébe, ahol kedves összevisszaságban, kifogyhatatlan változatosságban ott függ a józan kombináció minden eszköze, a színszerűség és külső hatás minden tiszteletreméltó szerszáma s alapul egy egészen jól kifaragott tragikai elv, mely röviden az egész darab lényegét magában foglalja: *hitte, hogy joga van*. Hőse Borics, kit elégtelen magyarok feltűzelnek Béla király ellen s meghívják a magyar trónra. Borics azt hiszi, joga van a koronára, mert anyja, hogy becsvágyát fölkeltsé, születésének titkát mint törvényes fejedelmi származást fedi fel előtte s később, midőn már nem másíthatja meg a helyzetet, megtudja, hogy származása törvénytelen, joga képzelődés, bukása kikerülhetetlen. Mindez jól kigondolt, szilárd szerkezetre vallana. De mindez nem a jellemekből épült fel, hanem az esélyek erős belejátszásával válik bizonyossá. A szenvedélyeknek csak külső körvonalait kapjuk meg s nem a végzetes történet nagystilú karaktereinek félelmesen teljes rajzát. A cselekmény biztosan foly, a dikció szabatosan árad s a dolgok külső képe kifogástalan, de megrázó költészet, tragikai mélység és erő, a szenvedélyek mindent magával sodró vihara nem érint bennünket sehol.

Szigligetinek nem adatott meg, hogy égjen alakjainak megteremtési munkájában s széthasogassa önszívét, midőn azok fájdalmaiktól megszólaltatja. A múzsza megajándékozta a lelemény rendkívüli adományával, a termékenység bámulatos erejével és — megkímélte a belső megrázkódtatásoktól. Örülünk neki, hogy így történt. Csak így teljesíthette azt a hivatást, mit végzete rárótt. A könnyed és hasznos termelésnek az a kitartó munkája, mely ez időben egyértelmű volt a magyar színpad népszerűségének biztosításával, örök érdeme marad. Nem szabad kicsinyelni, annál kevésbbé lenézni. Oly művek, mint Katona Bánk bánja, kétségkívül hatalmas alkotások, de egyuttal annyira magukban állók, hogy a magyar színmű fejlődésének történetében szinte különváltan helyezkednek el. Szigligeti minden ízében saját korának embere, anélkül hogy hajszozná a korszerűséget vagy éppen a napi kérdések színvonalára ereszkednék alá. Az ő korszerűsége tulajdonképpen abból áll, hogy szakadatlanul foglalkoztatja a színpadot s mind nagyobb és nagyobb közönséget hódít. Egy minden jó sorsra érdemes nemzeti intézetet lát el kitűnő materiával, szellemmel, ötlettel, mozgékonyssággal s válságokból vezeti diadalra.

Vígjátékainak pompás bokkrétája állandó közönséget gyönyörködtet s a nyilván látható hatás még nagyobb termékenységre ösztönzi. Mintha csak félne, hogy sikere hamar muló virág: újabb és újabb termeléssel jár a saját győzelmei nyomába. Pedig csak kedélye kifogyhatatlan, pedig csak földi gondok űzik az égiek felé. Dolgozik, mert a munka élteni s tudja, hogy amit csinál nem haszontalanság. Oly élénk a leleménye, oly biztos az alakítóképesége s oly teljes a

formaérzéke, hogy érintésére a legegyszerűbbnek látszó ötlet is drámává kerekedik. Egy holtnak hitt lovag két nő hálósobájának erkélyén megjelen : — semmiség ! de neki éppen elég, hogy technikai bravurjával mindvégig érdekfeszítő ötfelvonásos színművet boszorkányozzon ki belőle.

Még nagyobb hasznát veszi leleményének a vígjátékban, de itt már jelentékenyen segíti egy más hatalom is : a humor. Ez a minden fanyarság nélküli, tiszta, természetes jókedv, mely a változó élet minden esélyei közt vidáman táncol és csapong, kacag és kacagtat, Szigligeti kedélyének igazi napfénye. *Rózsától az Udvari bolondig* egész vágatató világa a derűnek ! Semmi széleskörű, semmi komplikált, semmi mesterkelt, — minden egyszerű, világos s természetesen bonyolódó, mint a közönséges élet. Egy jó férj, aki barátjával az Angol királynőben akar vacsorálni : ugyan mi van ebben ? de e miatt aztán megbomlik minden családi béke és boldogság. Ez a *Mama* meséje. Hanem Mogorinét azért nem fogjuk feledni s ha típus is : szívesen látjuk örökös zsörtölődéseivel s mindenkit összevesztő nyelveléseivel az általa jószándékból szőtt fonák helyzetek közt. Épp így a *Nőuralom* pompás alakjait, kik közül a férjeknek kellene a rövidebbet húzniok s végül az akaratos fejű feleségek vallanak kudarcot ; vagy a jellemvígjátékhoz közelítő *Fenn az ernyő, nincsen kasban* Klárát, a nagyravágyó, hiú nőt, ki, hogy lányait bárókhoz adhassa nőül, takarékos férjét a legkedvesebb rafinériával hurcolja az orránál fogva a pazarlásig.

Mindezek, mint látható, a családi élet szűk köréből vett tárgyak, tipikus jellemek, ismert vonások, de komikumuk a formában mintegy újjászületik. Céljuk alig egyéb mint a mulattatás, de azért mindenki számára van bennük valamely vidám tanulság. Ezen a téren legtökéletesebb alkotása egy, a korlát-nélküliségig eleven s kápráztató leleménnyel irt, bohózata : *Liliomfi*, mely ellenállhatatlan komikumával eddigelé a legjobb magyar bohózat.

Imént a korszerűséget emlegettük mint oly elvet, mely előtt kisebb-nagyobb mértékben minden írónak meg kellett hódolnia. Tág fogalom, melyet sokféleképpen lehet magyarázni. Az írók egy része jóformán a napi kérdéseket szolgálta s ebben találta a korszerűséget. Szigligeti magasabb szempontból nézte s ítélte meg a dolgokat. Lehetetlenség volt észre nem vennie, hogy a magyar társadalom figyelme mind élénkebben fordul a nép felé, s mi sem volt természetesebb mint az, hogy ez irányban a színpad is — az eszmék egyik leggyorsabb terjesztője — megtegye a maga kötelességeit. Korszerűnek találta tehát felvinni oda a magyar népet, elnyomott helyzetének rajzaival, jóra való erényeivel, szenvedéseivel, jogtalan megterheltetéseinek beszédes jeleneteivel, meddőségre kárhozottatott értelmiségének, gondolat- és érzelmvilágának összes igazságaival. S megalkotta a népszínművet, a népdramát. Mintha csak így akart volna szólni a közönséghez :

— Nézzétek ezeket a becsületes parasztokat ! Mennyi őserő hever bennök parlagon ! Milyen kincs ez itt egy halomban ! Úgy éreznek, gondolkodnak mint ti s bizonynyal erkölcsösebbek nálatok. Mi jogon nézitek le, mért nyomjátok el őket ? Csak magatokat gyengítitek, midőn e nemes, nagy erőre rátiportok. Öleljétek inkább a szívetekre s forrjátok össze egyetértő szeretetben !

Első népszínművét, *A szökött katonát* 1843-ban adták elő s a hatás óriási volt. Annak a becsületes kovácslegénynek, kit elszakítanak jegyese mellől s

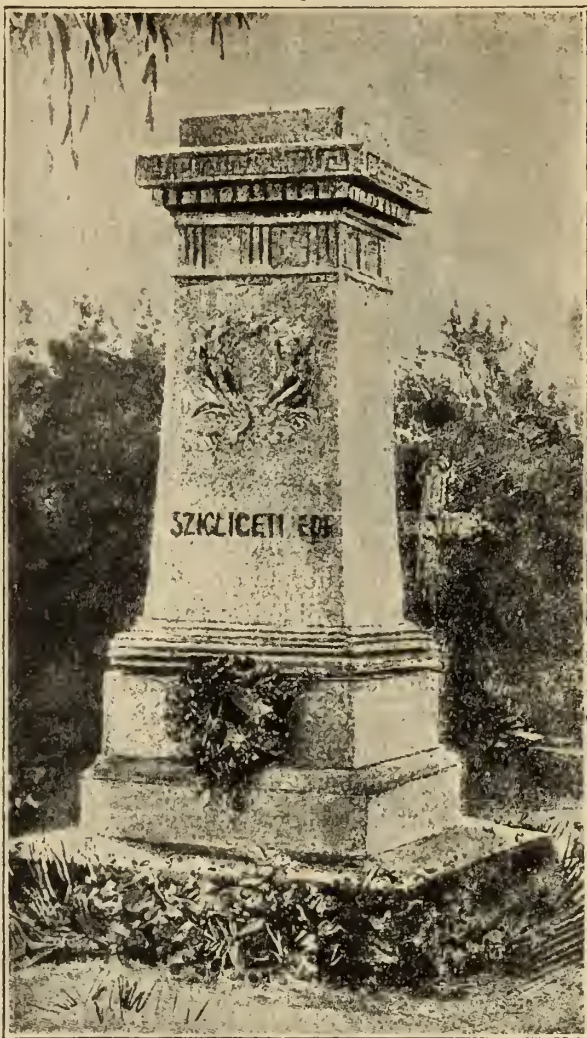
karhatalommal visznek katonának, sorsa mindenkit meghatott. Ellenállása a nép tiltakozásaként hangzott: »Mit akartok? Gyilkosok, haramiák lettetek-e, vagy én vagyok az, hogy így rohantok rám?« S mindenki jól megértette azt a dalt is, mely a családja s munkája köréből tíz évre elhurcolt suhancnak ajkán fölsírt:

Már minálunk verbuválnak kötéllel,
Elviszik a szegény legényt erővel.
A gazdagnak öt-hat fia, nem bántják,
A szegénynek, ha egy van is, elfogják.

Egymásután következtek aztán a *Két pisztoly*, *Csikós*, *Cigány*, *Pünkösdi királynő*, *Dalos Pista*, *Obsitos huszár*, *Lelenc* stb. s köztük a szintén kora hangulatából kisarjadzó *II. Rákóczi Ferenc fogsága*.

Mindezek a hódító magyarság megannyi diadalai. Nem jelentenek kevesebbet mint a nép géniuszának győzelmét a művészet világában s a bárgyu német Possék és Volksstückök teljes vereségét. Szigligeti ezzel a maga teremtette új s eléggé meg nem becsülhető műfajjal többet tett a főváros nemzetiesítésére mint összevéve minden törvéncikkelyünk. Kétségtől a kor demokratikus áramlata segítette, de ő meg egy hosszú emberélet munkásságának legjavával segítette elő a nemzet ügyét. Anépszínmű:érdemeinekorma. Tiszta és nyugodt lelkiismeret-

tel nézhetett vissza megfutott pályájára. Derekasabb munkát kevés írónk végezett. Száznál több eredeti darabot irt s ezek közt alig egynehány idegen tárgyú, a többi mind a mi történelmi vagy társadalmi életünkből való. Tizenhatszor nyert akadémiai jutalmat, három ízben a Nemzeti Színház koszoruzta meg. Sokoldalú tudását, gazdag tapasztalatait élete vége felé egy világosan, kellemesen irt elméleti könyvben (*A dráma és válfajai*) foglalta össze, mintha számot akart volna adni idevágó összes tanulmányairól s mintha azt akarta volna vele mondani: »Csináltam a dolgaimat, ahogy legjobb erőm és tehetségem szerint tudtam és ujjongani fog a lelkem, ha túlszárnyaltok munkában, sikerben, dicsőségben!«

249. kép. Szigligeti siremléke.

VI. FEJEZET.

HULLÓ CSILLAGOK.

MINDIG csak ez az olesó diadal! Mindig csak a külső siker, a színi hatás, a korszerűség! Mikor lázad fel már a költői lélek s mikor áll elő végre eszméktől terhes tartalmával? Hiszen jó, jó, ha a színpad a nemzetiség ügyét szolgálja s számba veszi a korszerűséget, a tömeg izlését, de mikor veszi már számba a — művészetet?

Körülbelül ilyenforma tusakodáson ment keresztül ez időtájt néhány jeles műbíránk elméje s várni látszottak azt a halhatatlant, aki eszményeket igyekezően megvalósítani, »eltévelyedett gyermekeket emel lángoló karokkal az ég felé«.

Mert Szigligeti körül — korábban, később — jöttek, mentek, feltűntek és eltűntek számosan, sokat ígérő tehetségek, de csak egy-kettő versenyezhetett vele s az is mulólag. Ezek közül a hulló csillagok közül a legmerészebb futású s legkápráztatóbb fényű *Czakó Zsigmond* (1820—1847.) volt. Ez a fiatal és szerencsétlen véget ért költő heves képzelmével szinte lángba borított maga körül mindent s komor exaltációival egy pillanatra mindenkit megdöbbsentett. A lángész erejével hatott a közönségre. Titokzatos magaviselkedése, különcködő lényé, szokatlan ideái, merész beszéde új táplálékot látszottak adni a képzeletnek. Szelleme magukat a kritikusokat is megtévesztette, akik a költői erőnek valamely magasabb értékű megnyilatkozását látták benne. Kétségkívül a rendkívüliség jegyében született. Fanyar ifjúságot élt. Atyja a szép családi vagyont egy alchimista konyha hókuszpókuszaira költötte. Fia kedvetlenül segédkezett mellette a boszorkányüstök és retorták közt s kénytelen tanúja volt annak, mikor földi boldogságának eszközei kifüstölögtek a kéményen. Anyját korán elveszítette s árván, segély nélkül löködött a világba. Sanyarogva jutott Pestre s színész lett. A negyvenes évek elején, 1844-ben lépett fel *Kalmár és tengerész*, majd a következő évben *Végrendelet* című darabjaival, melyek a romantikus eszközök merész kombinációjában túlszárnyalták minden más kortársát s szerelenségeikkel és a kor izgalmainak megfelelő dagályukkal szédítő hatást tettek a nagyközönségre. Úgy rémlett, a szenvedélyek nyelvén beszél, pedig csak a saját lelke fuldoklásait hallatta. Sokat vártak tőle s ő túlfeszített idegekkel dolgozott ragyogóbb dicsőség reményében. Egy erőszakosan égő tehetség tűzijátéka volt ez,

melyben vészes képzelődés lobogtatta a ki nem forrott filozófia fáklyáját s az eszmék helyén a nagyotmondások cifra és rakoncátlan népe tombolt. A szertelenségek e viharát multhatatlan kimerülésnek kellett követnie, — e túlfeszített húroknak pattanniok kellett. Harmadik darabja, *Leona*, a természetimádás és pozitív vallás közti hánykódásnak ez a zavaros tragédiája, már láttatta azt az örvényt, hova Czakó dúlt kedélye bukni fog. Nagyratörő képzelgéseinek, vad háborgásainak eredménye a teljes meghasonlás lett. Főbe lőtte magát. A művészi alkotásnak csak végzetes tüze lángolt benne, de nem társult vele teremő nyugalma. Becsvágya fölégette s nevét csakhamar saját műveinek romjai alá temette. Bátran alkalmazhatjuk rá azokat a szavakat, melyeket *Riole* táncosnővel mondat el a *Végrendeletben*: »Művészetemet mint egy rablót nézem, ki anyámnak, a természetnek, karjaiból elragadt s ölen annyira elferdített, hogy édes anyám többé rám nem ismer.«

250. kép. Czakó Zsigmond.

A másik kiváló talentum, kit e kor fölmutathat, gróf *Teleki László* (1811—

1861.) Voltaképpen államférfi, 1848-ban a forradalmi kormány követje Franciaországban, majd a magyar emigráció feje, akit később Drezdában elfogtak, de — a dinasztia föltételei előtt meghajolván — csakhamar szabadon bocsátottak. Rendkívül ideges ember. Politikai pályafutásában sok van a Hamlet révedezéseiből. Maga is egy tragédia hőse és áldozata. Jó, állhatatos hazafi, elveihez hű, következetes, értők áldozatokra képes, de a tetek küszöbén ingadozó, mint egy gyermek. Éppenséggel nem a kivitel embere; végletek közt hánykodó, szomorú, beteg lélek. Nagy dolgok nem hozzák zavarba, azokban sokszor szinte vakmerő, de viszont apróságok, semmiségek iszonyuan szétkuszálják, szétdúlják kedélyét. Egyrésről hős, aki nem riad vissza semmitől, más-

251. kép. Gróf Teleki László.

résről szánavas, félénk tétovázó, aki a saját árnyékától is megijed. Rémképeket lát ott, ahol nincs veszedelem, gyanakodik, bizalmatlankodik, ahol erre

semmi ok. Egyik kezén a remény vezeti, másik kezén a habozás hurcolja. Semmi-
esetre sem született vezérembernek, érezte ezt ő maga is s midőn adott ígérete
mellett is besodródott a politikai elhatározások válságába : a fölrati vitát meg-
előző éjjelen, megrémülve saját diadala lehetőségétől s az erkölcsi felelősség-
től, mely nevét, esetleg emlékét behomályosíthatta volna, véget vetett életének.

Ez a különös elemekből álló és sok lelki gyötrődésen keresztülment, kiváló
szellem *Kegyenc* címmel még a forradalom előtt írt egy hatalmas tragédiát, mely
drámai súly dolgában, sokak szerint, Bánk bán mellé helyezhető. Annyi kétség-
telen, hogy korrajzi ereje és igazságai megrázó hatásuak, de színműi hatása
nyugtalanító, vigasztalan és kopár. Róma hanyatlási idejéből ad egy rettenetes
korképet. A hanyatthomlok vesztébe rohanó Róma minden erkölcstelensége,
szennye, gazsága, szörnyűsége együtt van e darabban, melyet elejétől végig az
iszonyodás borzongásával kísérünk. Oly romlott a levegője, hogy Shakespeare
szavával élve, szinte »égig bűzlik« s amit teljes joggal várhatnánk : az esztétikai
hatás gyönyörét, közönséges undor mossa szét. Lehet, hogy bizonyos korban —
amitől mentsen meg bennünket a kegyes isten — veséig ható és gyilkos iróniájá-
val megtenné a maga forradalmi hatását s durvaságaival talán ugyanazt vinné
végebe a lelkekben, mit szellemes finomságaival egykor Párisban végzett a »Figaro
lakodalma«, — de annyi bizonyos, hogy ez idő szerint nem tud megállni a szín-
padon. Több ízben előadták és sohasem tetszett. Hőse, Petron Maxim, egy fel-
tevésből, egy képzelődésből indul ki : azt hiszi, hogy Valentinián császár meggya-
lázza háza becsületét s bosszúból, hogy az utált cézárhoz közelebb férközhessék,
ártatlan feleségét, Juliát, annak karjaiba dobja. Ezzel az embertelen tényével
kegyencévé lesz a császárnak s most következik az ő rémületesen cinikus munkája :
egy félelmes ésszel kigondolt s teljesen biztos kézzel szőtt cselszövény, melynek
hálójába lassankint nemcsak a császár, az udvar, de egész Róma belekerül.
Mintha azt akarná mondani : ha csak romlás kell, itt vagyok én pusztító bosszú-
állásom minden hatalmával ! Hideg eszének s vad gyűlöletének forgóiban hely-
ként örvénylenek alá a léha tányérnyalók, a gőgös pretoriánusok, maga a
császárné, kit elcsábít, a birodalom egyetlen hőse, Aetius, kit megölet s végül
Valentinián császár is trónjával és életével. Bosszúja azonban a tetőponton ellene
fordul. Hiába ringatja magát abban a romlott reményben, hogy rettentő munkája
után elbukott nejével még boldogan élhet : Julia megmérgezi magát s fia, Pallad,
elesik az utcai harcban. A nép ujjongásaira, mellyel cézárságát üdvözik, keserű
válaszul hangzik fel ajkán ez a néhány szó : Ne gúnyolj, Róma ! Ime, így zúzza
szét e minden erkölcstelenséget gyűlölő, de kora levegőjétől végképp megmérgezett
lelket a saját erkölcsi romlása. Nem érezünk iránta részvétet s a darab eredeti
koncepciója, hatalmas páthosza, merész gondolatai nem képesek rokonszenvünk
számára megmenteni, mert voltaképpen ez a Petron Maxim nem egyéb mint egy
rettenetes bestia.

Hugó Károly (1817—1877.), családi nevén Bernstein, szintén merészen indult
meg a maga útján s hazájául nem kisebb területet választott mint az egész
Európát. Sok nyomorúságon ment keresztül, míg tanulmányait elvégezhetette s a
szenvedések tanulságaiból a megváltás elméletét szűrte le. Csak származására
volt magyar, egyébként világszellem, aki reformálni akart mindent : a tudományo-

kat, a színpadot, az erkölcsöket, a vallást, a filozófiát, szóval: az emberiség egész szellemi életét. Reformátori küldetésének erejét oly élénken érezte, hogy országról országra bolyongva mindhalálíig kereste a kedvező talajt eszméi számára. Ezt azonban seholsem találta meg. Eleinte az orvosi pályán működött s Hahnemannnak volt lelkes híve, aki meg is hívta maga mellé Párisba. Itt azonban minden figyelmét az irodalmi s művészeti élet kötötte le, főképp a színpad. Erős és bizarr tehetség, mely nagyon merész repülésre bontotta ki szárnyait s végül nyomorultan pusztult el. Munkái legnagyobb részét német nyelven írta, de nem ismeretlen a francia irodalomban sem. (*La tirelire de Thérèse*. Paris, 1859. — *Les mémoires terribles d'un martyre monstre*. U. o.) Magyarul tudott legkevésbbé. Darabjait rendszeren mások dolgozták át a mi számunkra s még így is idegenszerűek. Mikor nagy színpadi terveivel Németországban teljes kudarcot vallott: hozzánk menekült s itt akarta magát állandósítani, de többé nem a lángelme dolgozott benne, csak a nagyzás hóbortja. A civilizáció pápájának képzelte magát, bullákat és brévéket adott ki, barátait lovagokká nevezte, ellenségeit anatómával sujtotta. Felhagyott egyenes járásával s görnyedezve bolyongott az utcákon, hogy bele ne üsse fejét az »ég csillagos gerendáiba«. Ma a költők fejedelme volt, nagyobb Shakespearenél, holnap az orvosok orvosa, ki bámulatos tudományával képes a holtakat is meggyógyítani. Külön tudományokat fedezett fel, így a hugologikát, mely az egész világot

252. kép. Hugó Károly.

átalakítani volt hivatva; külön művészeteket, mint minő pl. a cantomimika, melynek segítségével egész shakespearei darabokat adott elő egymaga. Majd a világ első énekesének képzelte magát s botrányos hangversenyekkel gyötörte meg publikumát. Zord téli időben, a szabad természet havas viharában versenyt kiabált a vésszel, mint Lear a sivatagban, mígnem teljesen földúlva, elméje roncsaival ismét külföldre vándorolt és Olaszországban halt meg.

A Nemzeti Színházban három darabját adták elő, fokozódó sikerrel. Az *Egy magyar király*, mely tárgyául Mátyás korát választotta, iszonyú jambusai mellett is megállt a színpadon s történeti és jellembeli tévedései mellett is rokonszenves fogadtatásban részesült a kritika részéről.

Még inkább *Brutus* és *Lukrécia*, mely a forradalom küszöbén nem tévesztette el hatását s ügyesen szőtt cselekményével, nemes erkölcsi tartalmával, szabadságot lehelő páthoszával tisztességes sikert aratott. De legjobban tetszett egy polgári drámája, a *Bankár és báró*, melyet Hugó Károly egy francia novella után készített s mely ma már elavult, szinte természetellenes stilusa mellett is még mindig tartja

magát a színpadon. Három, minden tekintetben nemesen érző lélek tragédiája ez, kiket elfordíthatatlan végzet oly válságos helyzetbe sodor, hogy mulhatatlanul pusztulniók kell. Az aristotelesi hármas egység szűk keretében oly megrázó történet zajlik le előttünk, melynek művészi kombinációja, az érdeket lépésről lépésre fokozó ereje, jellemeinek igaz bensősége s megható egyszerűsége nyilván láttatják : minő kiváló drámaírói tehetség omlott össze Hugó Károly tébolyában.

Czakó, Teleki, Hugó jobb sorsra érdemes lelkesedésükkel esetleg nagy dolgokat vihettek volna végbe, de, fájdalom, egyik sem termett arra, hogy dráma-irodalmunk fejlődésében valamely új epochát nyithasson. Egyet azonban nem lehet tőlük elvitatni : becsvággal törekedtek nemesebb tartalomra s a költői és színi hatást iparkodtak egymással kibékíteni, összhangba hozni.

Népszerűek voltak még e korban *Obernyik Károly* (1816—1855.) darabjai. Javarészüik politikai és társadalmi jelszavakból épült fel. Legjobban tetszetek a *Főúr és pór* meg az *Örökség* ; legtovább tartotta fenn magát egy történeti drámája, *Brankovics György*, melyből Egressy Gábor előadó művészete feledhetetlen remeket alkotott.

Még számosan próbálkoztak meg a színpaddal, de Szigligeti termékeny múzsájával senki sem versenyezhetett. Körülötte gyors egymásutánban szikráztak fel s lobbantak ki a tehetségek : ő nyugodt fénnel ragyogott tovább s a kiégett meteorok közt diadalmasan futotta meg hosszú pályáját.

VIII. RÉSZ.
FORRADALOM UTÁN.

I. FEJEZET.

FORRADALOM UTÁN.

HALÁLOS NÉMASÁG MINDENFELÉ . . . Egy vitéz nemzet kezéből hullott ki a fegyver, egy jogaiért küzdő hős bukott el s a katonai önkényuralom minden kimélet nélkül gázolt a vonagló óriás roncsolt tagjaira. Rátipródott, mintha ő győzte volna le. A hazafiak legjava üldözött gonosztevőkként, agyonhajszolt vadakként bujdokolt bozótok, lápok, erdők sűrűjében, vagy elrejtőzve lappangott félreeső udvarházakban, — más részük menekült Törökországba, elvitorlázott tengerentúli tartományokba. A börtönök megteltek. Senki sem tudta, mit hoz a következő pillanat. A bizonytalanság Damokles-kardja lebegett minden fej fölött. A főváros megszűnt a szellemi élet központja s megszűnt magyar lenni. Az irodalom szinte eltűnt a föld színéről. Egy közvádoló éppen harminckét író-t szánt a halálra, jóformán az egész akkori magyar literaturát. Szerencsére, megmenekültek a haláltól, csak egy-kettő szenvedett börtönbüntetést. Sok zaklatás után Tompát is szabadon bocsátotta kassai auditora, kegyes bucsúszavakat intézve hozzá :

— Also, jetzt sind Sie frei, de több *golya* nem csinálni . . .

Katonáéké meg a gutgesinnteké volt a világ. A nagy csöndességben szombatonként az újépület roppant kaszárnyájának udvarából dobpergés, puskaropogás hangzott ki : főbe lőtték Batthyány Lajost, halomra gyilkolták a gyanusakat, kompromittáltakat. A rémítés programm lett, az akasztófa és golyó állandó hatalmi segédeszközök.

Visszazökkentek a régi vad idők, a Karaffáék és Kobbék kora. Nem volt kevesebbéről szó, mint Magyarország teljes megsemmisítéséről, melynek, úgy hitték, végre csakugyan ütött az órája. Az erőszak kényére-kedvére működhetett. Többé nem is csinált semmiféle titkot terveiből. Egészen nyílt kártyákkal játszott. Megtámadta, elkobozta az összes jogokat. Útját állta minden nemzeti kulturának, megakadályozott minden szabad mozgást. A letörött nemzetroncok közül gőgösen és szemérmetlenül emelkedett fel a százados ábrándok és törekvések immár testet öltött fantómja : az egységes császárság, nem népeinek jólétére, hanem az abszolutizmus pallosára támaszkodva. Lábainál ott hevert a szétagolt Magyarország : külön Erdély, külön a Bánát, Horvátország és egy csomó kerület . . .

Ha valaha — gondolták magukban — most bizonynal el lehet bánni ezzel a hamvába roskadt magyarral. Az egységes birodalom megteremtésére sohasem járt kedvezőbb idő. Diadalmas méreteken látták maguk előtt a jövő nagy hatalmas épületét, a szétbonthatatlan Ausztriát, melynek Magyarország legfeljebb csak előszobája lett volna, ahol adót fizetnek és sarcokat hajtanak be. Nagyon csalogató, délibábos kép, szerfelett elbájoló látvány volt, — gyönyörű tündérpalota a híg levegő habjain ringatózva. A vérengző katonai diktatura súlyát azonban nem bírta meg. Haynauék vasléptei alatt csakhamar leszakadt a pompás épületnek egy tornyos oldalszárnya. Eközben a másik részbe, most már óvatosabban, behurcolkodott a polgári abszolutizmus. Schwarzenbergék eszeveszettségét Bach rideg józansága váltotta fel. A hadi törvényszékeket és vérbíróságokat a bürokratizmus jeges szabályossága, a germanizáció, a zsendárrendszer, a törvényellenes intézkedések és eljárások egész sorozata.

A magyar társadalomnak csak egy fegyvere lehetett az idegen invázió hatalmaskodásai ellen: a szenvedőleges magatartás, a passzív ellenállás. S ebben a félelmes dachban, ebben a hozzá nem férhető, hallgatag és méltóságos tűrésben, mely erejét a jogtalanul felfüggesztett törvények tiszteletéből merítette, összeforrott, eggyé lett a nemzet egészen. Nem zajongott, nem zugolódott, egyszerűen beállt néző közönségnek. Elfojtott keserőséggel, kétségbeejtő közönnyel s vérig bosszantó humorral szemlélte az új gazdálkodás fonák rendszerét, vad képtelenségeit — ezt a politikai káoszt, melynek jégverésétől »oda lett az emberek vetése« — sőt maga is segítette a kalászba szökkenő termést tönkretenni: »Lássuk hát, uram, mire megyünk *ketten*!« Bármit akart a hatalom: csak erőszakkal hajthatta végre. Minden lépése nehézségekbe ütközött. Támogatásra sohasem számíthatott. A hivatalos apparátus roppant erőfeszítésekkel, szakadatlanul működött, hogy tekintélyének és hasznavehetőségének legalább a látszatát megmentse. Hasztalan!

Az eredmény mindvégig önáltatás és hazugság maradt. Ez a nemzetiségétől megfosztott nemzet a maga jószántából, önként nem adott semmit a hatalomnak. Az adóktól kezdve a közszolgáltatások minden nemét végrehajrással, zsendárral, karhatalommal kellett tőle kicsikarni. A reakció garázdálkodásaira, toporzékoló dühöngéseire egy nagy, néma összeesküvés volt a válasz — gyűlöletre megvetés — s lett volna ez a végzetes rendszer elméletileg bármily hatalmas: ily körülmények közt a gyakorlatban mulhatatlanul hajótörést kellett szenvednie. Hiszen a szigorúságban és ellenőrzésben annyira túlhajtottak mindent, hogy szinte nevetség volt. Az emberek egy része folyton rendőri felügyelet alatt állt s a mindenható policia még az öltözet-, kalap- és hajviselet kellő ellenőrzéséről sem feledkezett meg. Megtiltották a pörge kalapok, a tollak viselését. Vidékről a fővárosba csak útlevél segítségével lehetett bejutni. Az Akadémia alapszabályai-ból kitörölték azt a paragrafust, mely kötelezővé teszi, hogy az Akadémia magyar nyelven művelje a tudományokat s az új alapszabályok értelmében az Akadémia tagjait a cs. k. főparancsnokság nevezte ki.

Mindezekre a furcsaságokra azonban a magyar társadalomnak megvolt a maga visszatorló válasza. A nők nem álltak szóba egyetlen katonatiszttel sem; a fiatalság gúnydalokat csinált a »tollszedegető« hatóságra s előkereste a forra-

A KISFALUDY-TÁRSASÁG TAGJAI 1861-BEN.
(Emich Gusztáv kiadása.)

...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...

...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...

...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...
...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

A KISFALUDY-TÁRSASÁG TAGJAI 1861-BEN.
(Emich Gusztáv kiadása.)

dalom előtti köcsöghalapot; a Nemzeti Színház díszelőadásán, melyet az osztrák himnusszal kellett megnyitni, csak a himnusz eljátszása után jelent meg a közönség; Erkel operáját, *Hunyadi Lászlót*, pedig a tragikus sorsú történelmi hős lefejezésének évfordulóján adták elő, — a hatóság aztán törhette a fejét: mért van ezen a napon díszelőadás a Nemzeti Színházban? A publicisták, költők, írók elkezdtek virágnyelven beszélni, melyet semmiféle idegen cenzor nem érthetett meg, de a magyar közönség nagyon is jól megértett. A viszonyok nyomása alatt valóságos művészetté fejlődött a szimbolizmus.

Jókai keleti regéi, Tompa allegóriái, Falk Miksa vezércikkei minden fennakadás nélkül jutottak a nyilvánosság elé. Kínai és japáni ügyek ismeretéből értesültünk a hazai dolgokról. A közönség mesterileg tudott olvasni a sorok között. Egy-két lapunk volt s csak lassan támasztott érdeklődést az irodalom iránt, de ez az érdeklődés aztán napról napra fokozódott. *Szilágyi Sándor* különböző szépirodalmi vállalatokkal, emléklapokkal, röpvévekkel, almanachokkal, albumokkal állt elő s, folyton kijátszva a hatóság árgus-szemeit, maga köré gyűjtötte a szétszóródott írói gárdát. *Nagy*

253. kép. Deák Ferenc.

Ignác Hölgyfűtárja, egyetlen szépirodalmi közlönyünk ez időben, szintén jó szolgálatokat tett a nemzeti ügynek és főképp a fiatalabb tehetségeket csoportosította. Lassacskán aztán oda értek a dolgok, hogy az irodalom szeretetének örve alá rejtőzött minden politikai demonstráció.

A passzivitás politikájának, e hallgatag és nemes magatartásnak, éltető ereje egy igazán nagy ember volt: *Deák Ferenc*. A jelszót mindjárt kezdetben ő mondta ki. Megértette az egész nemzet s ment utána. Ez a nagy és bölcs ember a megelőző idők eseményeiből leszűrte a komoly tanulságot s egy pillanatig sem ringatta magát csaló álmokba. Tisztán látott a káoszban s biztosra vette, hogy az abszolút hatalom kevély, de rozoga épülete előbb-utóbb össze fog omlani és mulhatatlanul vele pusztul Bachék, Schmerlingék minden államboldogító talál-mánya, a jogfosztogató rendeletek, pátensek, diplomák összes sorozata, mert tartalmuk nem az igazság, hanem a tévedés meg a hazugság. Mikor az összbírodalom emberei ragyogó színekkel festették elébe: minő boldogság vár Magyarországra, ha beolvad Ausztriába, — mosolyogva válaszolt:

— Mennyivel nagyobb a mennyei boldogság, még sem akar senki *meghalni*.

— De hát annyi bevégzett tény után csak nem kezdhettünk mindent újra Magyarországon? — erősködött az osztrák miniszter.

Deák a rosszul begombolt kabátra hivatkozott, melyet az ember, ha azt akarja, hogy rendbe jöjjön, mégis csak kénytelen újra begombolni.

— Levágjuk a gombot! — válaszolt a miniszter erőlesen.

— Akkor aztán éppenséggel nem lehet a kabátot begombolni, válaszolt Deák nyugodtan.

Imponáló nyugalom volt jellemének egyik leghódítóbb alkatrésze. Az erőfelséges nyugalma. Nagy, világos elméje, mely mindig az igazságot szolgálta,

*Höfel negyven éve fogok már politikai írással.
Ez idő alatt meg tanulhattam tisztelni a vélemény szabadságát mely magam, és gyakran igénybe veszem. Megtanultam hogy véleményem a törvényekkel össze nem illik, nem lehet, hogy oly férfiak közt, kik egymás becsületét, szexuálit a véleménykülönbség. mely mindenkinél kisebb meggyőződésből ered, és melynek motivumai mindenkinél becsületesebb, nem elegendőek arra: hogy a bármilyen viszonyt meg szeljük. Rendkívüli dolog: hogy oly emberek, kik saját meggyőződésük követve magok lábain állnak mindig is mindenben egy véleménynyel legyenek. Ha neha el se nem is néztek, máskor is más tárgyaknál is meggyőződnek.*

254. kép. Deák Ferenc kézírata.

egyszerű szavakban, ötletes hasonlatokban, találó adomákban az államférfiúi tudásnak, bölcseségnek roppant mélységeit tárta föl. Magyarország közéletének sohasem volt egy alakja sem, akit jobban megértettek volna mint őt. Gondolatait oly szabatosan és becsületesen fejezte ki, hogy azokhoz nem férközhettek a kételynek, a félreértésnek még csak árnyéka sem.

† Mindig egyenes úton járt és mindig emelt fővel, nyílt arccal haladt előre. Nagyságának valódisága nem szertelenségeivel és rendkívüliségeivel hatott, de, mint a hatalmas dómok, arányainak felséges összhangjával. Ha írt, ha beszélt: semmi hatásvadászat, semmi hangjáték, semmi ellágyulás, semmi taglejtés, semmi éreztetése a roppant szellemi fensőségnak. A természetes beszéd, a közönséges társalgó hang eszközeit használta, de ezt aztán úgy használta, hogy beillett művészetnek. Mikor közvetlen a kiegyezés előtt Belcredi miniszter a már megejtett újoncozáson kívül még egy másodikat akart elrendelni, Deák hideg méltósággal adta tudtára: nem lehet. És miért nem, ha szabad kérdenem? kíváncsiskodott a miniszter. Egyszerűen azért nem, válaszolt Deák, mert nálunk Magyarországon az anyák évenként csak egyszer szülnek.

Meggyőződéseitől egy pillanatra sem lehetett eltántorítani. Törvény és igazság vértette föl. A tizenhét évig tartó abszolutizmus minden hullámcsapása

az ő sziklaalakján törött meg. Ő volt ezeknek a kísérletező s gyorsan változó időknek legszilárdabb pontja a birodalomban s csak őréa lehetett — építeni. Nyugodt méltósággal vezette a nemzet passzív önvédelmi harcát, ezt a sok áldo-

255. kép. Deák Ferenc szobra.

zatba kerülő, hozzáférhetetlen, törvényes forradalmat, melynek végre is győzni kellett. Várt és résen állt. Kezében van egy Kende Lajoshoz intézett levele (Kende Béláné úrnő szívességéből) 1856 május 8-ikáról keltezve, melyben kiementi magát, hogy feledhetetlen barátja, Kölcsey síremlékének leleplezési ünne-

pélyén nem lehet jelen, de a »dicsőült« szavaival, keble mélyéből sóhajt fel az egek urához :

»Áldd meg isten a magyart,
Jó kedvvel, bőséggel!
Nyujts feléje védő kart,
Mert küzd ellenséggel.«

A »mert« szó alá van húzva.

Eközben a dinasztíára rossz idők kezdtek járni. Közeledett az a vihar, mely a fonák rendszer »pajtáját« összeomlással fenyegette. Az ötvenes évek vége felé már erősen érezték a végzetes kormányzás gonosz eredményeit. Az olaszok fegyvert ragadtak szabadságukért. Ausztria vereséget szenvedett. Lombardia elveszett.

Bécsben nagy volt a zavar s kénytelen-kelletlen tettek néhány lépést a kiegyezés felé, mely azonban, kellő őszinteség híján, balul ütött ki. A császárság nem engedett az egységes birodalom eszméjéből, mely Magyarországot közön-séges tartománnyá süllyesztette; Deák Ferenc pedig nem engedett a negyven-nyolcadiki törvényekből, melyek nemzetének önállóságát és függetlenségét biztosították. Újabb s fenyegetőbb vészfelhőknek kellett feltornyosulniok az »egységes« birodalom egére, hogy a kiegyezés eszméje megérlelődjék s politikai szükséggé váljon. Nem jótékony, békés napfény, de bajtjósító vihar érlelte meg.

Az 1861-ben összehívott országgyűlés nagy reményekkel fogott munkájába, de a Deák Ferenc feliratára érkezett fejedelmi leirat — Schmerling miniszter büszke ópusza — mereven visszautasította a magyar országgyűlés jogos kíván-ságait.

Erre egyhangulag fogadták el Deák Ferenc második feliratát, az államférfíúi bölcseségnek s szeplőtlen hazafiságnak ezt a soha el nem évülő, lángelméjű reme-két, mely a következő szavakkal végződött :

»Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. — Ha tűrni kell, tűrni fog e nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságát, melyet őseitől öröklött. Tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait. Mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de amiről a nemzet, félve a szenvedé-sektől, maga lemondott : annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Tűrni fog a nemzet, remélve a szebb jövőndőt és bizva ügyének igazságában.«

S tűrt nemes megadással tovább. Túrte a törvénytelen hatalom kemény jármát, alkotmányellenes garázdálkodásait, kémeit, fináncait s annál állhatato-sabban ragaszkodott a — törvényesség alapjaihoz, erős hittet várva, hogy akik önállóságunkat a saját szabadságuk érdekében akarták eltörölni, végre be fogják látni, hogy »egyik nemzet szabadsága a másik nemzet szabadságának ellensége nem lehet«.

És csakhamar el is jött az az idő — Schmerlingék minden elméletét halomra döntő s magát a trónt is megrendítő vihar alakjában. Ausztria háborúba kevere-dett Porosz- és Olaszországgal. A császári seregek csúfos vereségeket szenvedtek. A nagyhatalom koronájából két drágakő hullott ki : Schleswig-Holstein és Ve-

lence s nyilvánvaló lett, hogy a megalázott, boldogtalan Ausztriának nem a fegyveres erőben, de népei megalégedésében és jólétében kell a boldogulás eszközeit keresnie. A kiegyezés most már politikai szükséggé vált s Deák Ferenc, elveihez mindvégig híven, a szerencsétlen háború után sem követelt többet mint azelőtt.

Az önkényuralom romjai közül büszkén és győzelmesen emelkedett fel a szenvedésekben megedződött ifjú Magyarország, az alkotmányát visszanyert szabad magyar nép s teljes erővel indult meg államisága nagy útján a jövődők felé. Jeles, kiváló, erős vezérek egész raja munkálkodik azon, hogy ez a nemzet mentől hatalmasabbá váljon s mentől jobban megizmosodjék. Mégis e korszaknak valódi hőse, élő lelkiismerete Deák Ferenc marad s tekintetünket az ő nemes egyéniségének arányaira kell vetnünk, ha azt akarjuk, hogy »a nagyok szemléletében kifáradt szemünk — megnyugodhassék«.

II. FEJEZET.

ARANY.

1817—1832.

ARANYÉK már szinte megöregedtek, mikor egyszer csak váratlanul a szalontai bogárhátú házikó tetőzetén vidám gólya kezdett kelepelni s megszületett a kis *Arany János*. A gyermek anyja, Sára néni, örült is meg röstelkedett is a késő istenáldás miatt. Hónapokig nem mutatkozott az utcán. Mit szólnának a szomszédok! Minden gondja a kis fiucska volt, aki szépen fejlődött s a szülői szeretet gyengéd vezetése mellett okos, pompás gyermekké serdült. Atyjától, az egyszerű földmívestől, megtanulta a betűket, anyjától az imádkozást. Aztán isten nevében ráfogták az iskolára. Jól megállta a helyét, kivált társai közül s csakhamar egész Szalonta ismerte a kis poétát, aki rögtönözve tudott rímelni s mindig készen volt valamely eredeti, talpraesett ötlettel. Kellő jártasságra tett szert a latin nyelvben, szívesen olvasgatta a klasszikusokat, a magyar poéták közül Csokonai volt a kedvence. Tanulmányai folytatása végett, nem minden felszerelés nélkül, ment át a debreczeni kollégiumba, ahol aztán fordítások révén megismerkedett Tasso, Milton, Voltaire munkáival s később megtanulta a nyugoti nyelveket is.

De kissé egyhangúnak találta a kollégiumi életet. Álmok bolygatták. Szeretett volna művész lenni, festő, szobrász, színész, — de mindenesetre valaki a múzsák szolgálatában. Színész lett s egy megbukott társaság kóbor és korhely csapatjával regényes sanyarúságok közt felbolyongott Máramarosszigetig. Itt aztán megelégelte a költői kirándulást s szétfoszlott illúziók meg egy csomó csalódás árán alaposan kiábrándult a művészi élet minden romantikájából. Különben ahhoz, hogy prózai józanságát visszanyerje, hozzájárult egy álomlátás is. Azt álmodta, hogy az anyja meghalt. Ettől a pillanattól fogva nem volt maradványa s gyalogszerrel visszatért Szalontára. Atyját megvakulva találta, anyja pedig megérkezése után rövid idő múlva csakugyan meghalt. A komoly érzésű és gondolkodású gyermekifjúra mindez oly erősen hatott, hogy még a költészetről is le akart mondani. Az élet gondokkal terhelte meg fiatal vállait s kötelességeket rótt rá. Kenyér után kellett néznie. Segédtanító lett a szalontai iskolánál, később városi írnok, aljegyző s ebben az utóbbi minőségében meg is nősült.

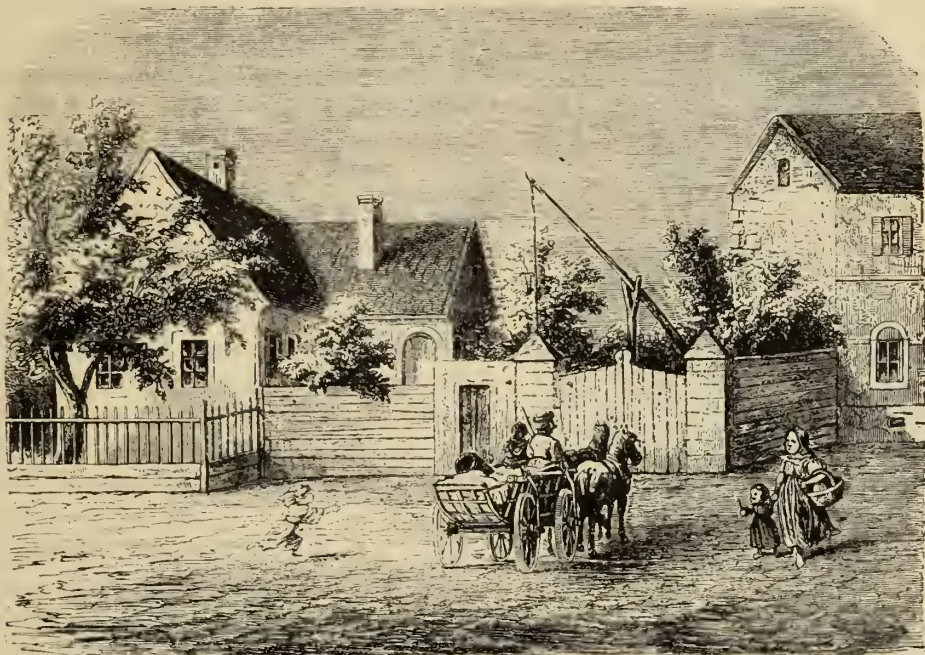
Melyik talát?

Hogy melyik arcképem valóságos rajza köztől?
 Fénykép is az a botrány és halapost.
 Hisz maradt mindig át a többi nyugodtan
 Milyen csak egy költsöt egy emm es léteken!
 (30 80)

ARANY JÁNOS UTOLSÓ ARCKÉPE

(A költő sajátkezű jellemzésével.)

És ezzel körülbelül be is fejeződött volna az életrajza, ha esetleg nem születik olyan költőnek, akinek — hála isten! — volt még némi tennivalója nemzete számára is. Egy jó barátja, Szilágyi István, folyton ösztökelte, nógatta, hogy dolgozzék s Arany megfogadta a jó szót, visszatért a múzsákhoz, dolgozott. A negyvenes évek közepén, 1845-ben, víg eposzra hirdetett pályázatot a Kisfaludy-Társaság. Arany *Az elveszett alkotmány* című eposzával pályázott s megnyerte a jutalmat. A dicsőség azonban nem volt teljes, mert az egyik bíráló — nem kisebb ember mint Vörösmarty — nyelvére és verselésére azt a megjegyzést tette: »olyan, mintha már irodalmunk vaskorát élnök«. A kemény szó a szeget a fején találta. A hexameterekben írt *Elveszett alkotmány* kitűnő szatirája a szájhóskodó hazafi-

256. kép. Arany János nagykőrösi lakása.

ságnak s a megyei korteserkölcsökből kisarjadzó visszaéléseknek, de egészében véve nem egyenletes munka s formája éppenséggel nem szerencsés. Mintha Vajda Péter *Magyarország* című szatirájának szélesebb és szövevényesebb rajzát kapnók meg benne, amivel különben nem azt akarom mondani, hogy Aranynek nem volt bőséges alkalmja a közvetlen életből meríteni. Sőt ellenkezőleg. Mintegy bosszút akart állni azokért a vad kicsapongásokért és ízetlenségekért, melyeknek a saját megyéjében minduntalan szem- és fültanuja volt. Igazi szatirát írt, ahogy az akkori megyei életről nem is igen lehetett egyebet írni. De a Vörösmarty megjegyzése gondolkodóba ejtette, folyton a fülébe csengett s azt hiszem, becsúgyára is erős hatása volt.

Két év múlva ismét pályázatot hirdetett a Kisfaludy-Társaság egy a népjain élő történeti személyről irandó költői beszélyre s Arany megírta a magyar

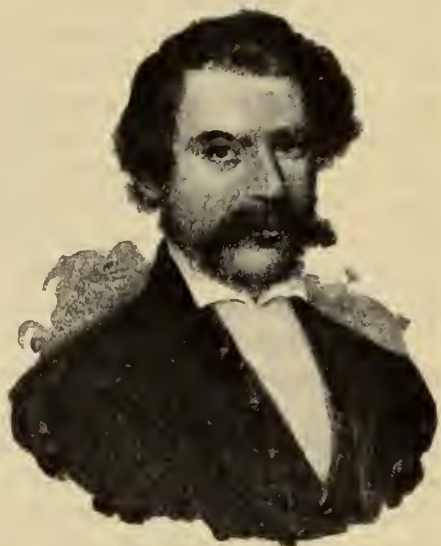
költészet egyik soha el nem évülő remekét, *Toldiját*. A koszorút, melyet e művéért kapott, a Kisfaludy-Társaság kötötte ugyan, de az egész nemzet osztatlan elragadtatása tűzte homlokára. Az igénytelen falusi nótáriusból egyszerre országos híró költő lett s Petőfi volt az első egyike, aki Homér-Arany Jánost, ezt a »tenger mélységéből egyszerre kibukkanó« tűzhányót ujjongó örömmel üdvözölte. Petőfi szívből fakadó, gyönyörű episztolája különben más tekintetben is érdekes. A kor szempontjából körvonalozza a népköltő valódi hivatását s egyuttal Arany költészetét is találóan jellemzi. Ez a szilaj, önérzetes s a maga erejében és igazai-ban föltétlenül bizakodó szellem szinte hódolattal hajtja meg zászlóját Arany múzsa előtt. Mélyen meghatja előadásának nyugodt és biztos művészete, hangjának nemesen férfias egyszerűsége, mely oly tiszta mint »a puszták harangjának« csengése. »Más csak levelenként kapja a borostyánt, — neked rögtön egész koszorút kell adni!« mondja lelkes levele kezdetén a pályatárs őszinte örömevel, a végén pedig minden féltékenység nélkül buzdítja: »Mit én nem egészen dicstelenül kezdék, végezd te, barátom, teljes dicsőséggel!« Ez volt első találkozásuk s e két nagy, egymást mindenben megértő és kiegészítő szellem a legbensőbb barátságban forrott össze.

Arany ekkor már teljesen tisztában volt a maga költői programjával s ezt *Toldija* bizonyíthatja legfényesebben. A Petőfi törte csapáson indul meg, de a művészi öntudatosság és készültség erősebb fegyverzetével. A népköltészetre támaszkodó nemzeti műköltészet volt jelszava s ebbeli felfogását érdekesen világítják meg egy, Szilágyi Istvánhoz írt, levelének következő sorai: A népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép között, hanem hogy tanulja meg *a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő*.

Szinte örül a lelkem, mikor ezeket a sorokat olvasom. Ezzel a néhány szóval jóformán megmérhetem azt a haladási fokot, ahova Kazinczyék óta eljutottunk. A mester és hívei még nem fogják fel úgy a művészeteket mint az emberi társulás egyik leghatalmasabb tényezőjét, sőt a kiváltságos izlés bálványaira esküdtek, — s íme, néhány évtized után, a demokratikus elvek alapján előáll egy valóban nagy költő, aki a népet nemzetnek tekinti s fajszeretetének egész melegével karolva át, föl akarja ragadni költészetének nemesítő régióiba! Ez a világosan és szabatosan kifejezett elv érvényesül *Toldi*ban is. Nagy, komoly és szinte átlátszó tartalom a lehető legegyszerűbb alakban. Mintha egy nemesebb formát öltött népmese hangjai ütnék meg fülünket. A művészet egészen új benne, de azért a költeményben semmi sem tetszik ismeretlennek, szokatlannak, újnak előttünk, — annyira a miénk. Azt hisszük, ezt a történetet — oly végtelenül egyszerű — magunk is csak így írhattuk volna meg. Az illúzió teljes, mert amiből támad, az a költészet mindenben természetes és igaz. Minden nagyítás nélkül mondhatjuk elsőrangú alkotásnak. Ez a tizenkéténekes kis eposz Ilosvay Péternek, egy XVI. századi krónikásnak, silány mondatöredékeiből remek egészszé konstruálva, oly tömör és formás, mintha egy hatalmas arányú, pompás épületet látnánk magunk előtt, melynek minden köve márvány, minden vonala harmónia s összessége maga a tökéletesség.

Szeretném elmondani a meséjét, de nem akarok túlságos részletezésekbe bocsátkozni. Csak jelzem a tartalmát. Egy rengeteg erejű pórsuhanc története,

aki érzi, hogy nagyokra termett s lerázva magáról a bénító viszonyok jármát, hősies kalandok után bemutatja vitézségét a királynak is, aki ezért lovaggá üti s maga mellé fogadja. Ennyi az egész. De hogy van mindez elbeszélve! A mindenki által megérthető művészet legegyszerűbb s éppen ezért legfelségesebb nyelvén, — a legtisztább, legtösgyökeresebb magyar nyelven. Ha klasszikusan népies nyelvről lehet beszélni: akkor ez az. Nem oly pompázó és merész mint a Vörösmartyé, de jellemzőbb, igazabb, teljesebb és melegebb. Alig van sora, melyben ne lepne meg bennünket a körmönfont, tiszta beszéd valamely naiv és mégis művészi ékessége. S mindez oly pazarul, oly frissen ömlik mint a zuhatag, — keresettségnek, mesterkéeltségnek, szenvedlésnek még csak árnyéka sincs sehol. A komoly, erős s minden tekintetben alapos nyelvtudást a művészi előadás ily bájos és természetes formáiban nem mutatta fel még eddig nálunk senki sem s épp így nem mutatta föl a költői kompozíciónak ily tökéletességét sem. A legaprólékosabb vonásokig lelkiismeretesen kiszámított s mégis minden erőszakoltság nélküli, népies s mégis művészien szabatos, a fukarságig takarékos s mégis oly teljes szerkezet ez, melyet, Madách szavai szerint, »csak hódolat illet meg, nem bírálat«. Minden apró részlete oly szerves összefüggésben van egymással, hogy szinte szétbonthatatlan. Vasnál szilárdabb láncszemekként kapcsolódnak egybe. Sehol epizód! Sehol henye részek! Minden a cselekménybe olvad föl, még a tájrajzok is. Minden apróságnak tetsző mozzanat szerkezeti titkokat rejt magában s megannyi komoly indíték a cselekmény tovább fejlődésére vagy a jellemek megvilágítására. S milyen hatalmasak, igazak és plasztikusak ezek az alakok, — ez az öt-hat ember, akiknek sorsán megfordul a mindvégig előtérben álló hős története! Szobrok, akiket, ha egyszer láttunk, sohasem feledünk! Az álnok szívű bátya, a gyöngéden szerető édesanya, a hűséges Bence cseléd, a gyermekeit sirató szegény özvegyasszony, a cseh Mikola, a dolgok szövedékein átlátó bölcs király s mindezek fölött az araszos vállú, ércidomú, hatalmas Toldi Miklós, óriás erejével s megható gyöngédségeivel! Ha szerencsésebb nemzet költője irta volna e művet: tapsolna hozzá az egész világ, de nekünk így is nagy vigasztalás, hogy a művészetek elfajulásának e szomorú korszakában oly munkáról beszélhetünk, mely végtelen egyszerűségeiben a művészet legmagasabb és legörökebb törvényeit mutatja fel.

257. kép. Arany János.

Arany távolról sem gondolt arra, hogy a Toldi-mondából trilógiát készítsen, de hevenyében megírta *Toldi estéjét* is, mely az ősz és világtól elfeledt hős utolsó napjait s végső diadalát énekli meg. Más a légkör, más a hang — a vén Toldit a hanyatlás humorának bizonyos nemes patinája vonja be, — de művészet dolgá-

ban ott áll, ha nem magasabban, ahol az első rész. Petőfi kéziratban olvasta e költeményt s lelkesen unszolta barátját: »Ha a fejét és lábát megcsináltad, ird meg a derekát is«. Arany ekkor kezdett először e tárgyról gondolkozni, de, nem lévén a saját választása, erősen huzódzott tőle. Egyszer aztán mégis hozzákezdett, de a munka éppenséggel nem ment könnyen. A költő, kiben a hagyományok tisztelete nem volt kisebb mint a művészet szeretete, a két előbbi rész számára elég anyagot talált Ilosvaiban, de azok felhasználásával mindjobban fogyott az alap s úgy rémlett előtte, hogy, ha szabadon komponál: kockáztatja az *epikai hitelt*. Erre pedig nagyon kényes volt. Lelke szinte belegyökerezett a multba, történelmi vagy mondai támasz nélkül nem akart egy lépést sem tenni. Hozzáfogott többször, újra meg újra próbálgatta s megint csak abbahagyta. Azután életében is változások álltak be. A forradalom után tanár lett Nagy-Kőrösön s egyéb költői munkák mellett a professzorság vette igénybe minden idejét. Majd 1860-ban a Kisfaludy-Társaság igazgatójává választotta s Pestre költözött, ahol szintén egyéb költői munkák mellett a hivatalos teendők s a *Szépirodalmi Figyelő*, később a *Koszorú* szerkesztése vonta el Toldijától. Néhány év múlva pedig az Akadémia választotta titkárrul s ez a nagy megtiszteltetés még több dolgot és gondot rótt rá. Egy kis »független nyugalomról« álmodozott. Ez azonban nem mutatkozott sehol. Tudjuk, hogy ezt legtöbbször a pékek és fűszerkereskedők érik el. Költők ritkán vagy akkor, mikor már nem veszik semmi hasznát. Eközben családi csapások is érték s »kórral, bajjal« küzködve, sokára, — az első Toldi megjelenése után harminckét év múlva — látott napvilágot a regényes eposzá szélesedett középső rész: *Toldi szerelme*.

Az a sok tusakodás, vajudás, bú-baj, tervek változtatása, meg-megújuló poétai aggályok, melyeknek kíséretében *Toldi szerelme* lassankint megszületett: semmiesetre sem váltak előnyére a nagy eposznak. Színes és ragyogó rajzokban reszket előttünk a romantikus lovagvilág minden elképzelhető díszlete, de a részletek e sokaságában Toldi alakja minduntalan háttérbe szorul, sőt gyakran egészen elvész a szemünk elől. Azt a régi, takarékos kompozíciót, mely még az epizódokat sem tűrte meg, itt a korrajzi kitérések s mellékesemények tékozló uralma váltja fel. Arany művészete itt is tündöklök s egy-egy részletben mintaszerű, homéri helyekkel találkozunk, de nem tehetek róla, ez a Toldi nekem nem a régi Toldi, ahogy egy szobornak sem szokás legvégül csinálni a derekát. De Arany úgy fogta fel a dolgot, hogy ezzel az egy munkával még *igazán tartozik* s megirta, mert nem akart adósa maradni senkinek.

Pedig ha valaki, ő bizony busásan megfizetett minden vett jóért, ami sokszor talán nem is éppen volt jó neki. Zaklatott élete és sokoldalú elfoglaltsága mellett is állandóan hű maradt a költészethez s roppant sokat dolgozott. Összegyűjtött műveinek tizenkét hatalmas kötete áll előttünk, szakadatlan munkásságról tanuskodó pályafutásának maradandó emléke. Büszkén tekinthetünk végig a remekművek e nagy birodalmán, mely egyuttal a magyar szellem legnemesebb erőnyeinek foglalata s minden parányában a mi dicsőségünk.

Arany a magyar epikai költészetnek egészen új világát alkotta meg. A képeket szabad és pompázó magasából leszállt a történelmi élet egyszerű költészetéhez, megható igazságaihoz. Oda ahol az események többé nem ábrándok, de ada-

tokon, okmányokon, mondákon alapuló valóságok. Rendkívüli alkotóképességének elég volt a hagyományok néhány szála, hogy tündéri szövetet szőjjön belőle. De erre a néhány szála okvetetlenül szüksége volt. Amit Ilosvai hitvány soraiból csinált, az csoda. Pedig azokból csinálta. Abból a penészsbe sülyedt kontár krónikás versből merítette lelkesedéséhez a — bizalmat. S a *Toldi* egyes énekei fölé mottóul odaírt XVI. századi naivitásokat éppen ezért nem lehet bizonyos megilletődés nélkül olvasni. Az ember áhitattal látja köztük Arany nagyratörő

*Aranyom vonását ez ábraképelem
 Remed huzom hogy hoven föllelti
 De így ha a mit a festő hibázott
 A költő azt utána kipróbál*

Arany János

258. kép. Arany János. Petőfi rajza.

s mégis nyugodt szellemét, azt a merészen biztos kezét, mely e törmelékekből, e romokból a naiv eposz egyik legmonumentálisabb palotáját építi föl.

Epikai alkotásai, még a kisebbeket sem véve ki (*Keveháza*, *Szent László füve*, *Hamis tanú* stb.), mind igazolhatják azt az állításunkat, hogy Arany műzsája csak a történelem vagy a mondák levegőjében érzi magát egészen jól és biztosan. *Murány ostroma* (1848) Széchy Mária ismeretes kalandját énekli meg; a *Nagyidai cigányok* (1854) kétségbeesett kacaj a forradalom csodáira; a Byron formái után készült *Katalin* egy Majláth-féle monda művészi fölépítése; a pazar komikummal fűszerezett *Jóka ördöge* alapja egy török népmese, a *Bajusz* egy adoma feldolgozása; a töredékül maradt *Bolond Istók* erősen szubjektív tartal-

mával szintén belefogódzik legalább egy közmondásba (Bekukkant mint Bolond Istók Debrecenbe) s végül itt van a hún mondakörből nagyszabású trilógiának tervezett epopéa első része, *Buda halála* (1864), melynek motívumait a költő az »idők vén fájának egy régi levelén találta«.

Ez az utóbbi az Arany nagy és komoly epikai talentumának legérettebb gyümölcse. A trilógia szempontjából csak expozíció, de azért magában is kerek egész. A költő *hún regének* nevezi, az olvasó azonban egy hatalmas történet megrázó jelenetei közt bámulja azt a művészetet, mely a gyér hagyományból ezt a fenséges idomú mesterművet tudta megalkotni. Van benne valami meghatóan kezdetleges, mely különben csak látszik annak, voltaképpen nem az, — jóval több: az egyszerűség fensége. Mintha *Buda* és *Etele* vészjóslo viszályaiban az ős nemzeti élet nagyarányú alakjai, szilaj erkölcei, vad szenvedélyei nyomakodnának fel előttünk — közöttük az ármánykodó, fakósárga arcú, gonosz *Detre*, az egymásra gyűlölettel támadó asszonyok, a keserű *Hilda* és az izzó indulatú *Gyöngyvér*. Csak néhány alak, egy tragikus összeütközés történetének szigorúan kimért keretében, de biztos, erős kézzel megrajzolva. Vérükben ott lobog a bekövetkezendő vész üszke. Minden szavuk, minden lépésük egy-egy rúgó a cselekmény továbbfejtésében. A fejedelmi testvérpár ellentétes vonásai a jövődők előre vetett árnyaiként szökkennek szemünkbe. Az idősebbik, *Buda*, könnyen sértődő, ingadozó, gyámoltalan. Maga is érzi gyarlóságait s éppen ezért megosztja az uralkodást öccsével, *Etelével*. Csakhamar megbánja s a gyanú zöldszemű szörnye pusztulásba kergeti. *Etele* sem ment az emberi hibáktól. Nemes királyi tulajdonságai dacára enged indulatainak, hallgat a nagyravágyás szavára s ezek oly tetterre ragadják, melyre az égiektől nincs bocsánat: párbajban, de félig orvul, megöli bátyját. Eddig a trilógia expozíciója. A második részből (*Ildikó*) és a harmadikból (*Csaba királyfi*) csak érdekes és erőteljes töredékek meg a mese váza maradtak fenn.

Arany ezzel a trilógiával nemzeti naiv eposzunk hiányát akarta pótolni. Ha valaki, ő bizonyára rátermett, hogy ezt megcselekedhesse. A hajdankor igriceinek, regőseinek és hegedőseinek eléggé nem sajnálható mulasztásait szerette volna helyreütni s bár sejtette, hogy az eposz ily formában ez idő szerint nem igen válhatik többé korszerűvé: komoly odaadással és lelkesedéssel foglalkozott nagy tervével. »Ha későn, ha csonkán, *ha senkinek*: írad!« És amit megírt belőle: nyilván láttatja, hogy ez epopéa csonkán maradása örök veszteségünk. Aki a csodaszarvas regéjét a művészi előadásnak annyi elevenségével, a régies nyelvnek annyi bájjával tudta megírni; aki a jellemzésben oly erős, a szenvedélyek rajzában oly biztos, mint Arany volt, fölülkerekedett volna az időkön s — korszerűség ide vagy oda! — hatalmas szerkezetű trilógiáját minden idők számára alkotta volna meg.

Kisebb elbeszélő költeményeit méltatva, külön kell megemlékeznünk egy rendkívül bájos népies beszélyéről, az *Első lopásról*, mely a maga nemében igazi kis mestermű s a legnemesítőbb hatású költői termékek egyike, melyeket valaha poétaember a nép számára írt. Egyszerű falusi történet, erős erkölcsi célzattal, de egyuttal az objektív művészet minden fényes tulajdonságaival. Arany költői egyéniségének egész valója, rokonszenves lényének minden jósága megnyilat-

kozik e kis műben, — szinte kiérezzük belőle a teljes embert, azt a művészt, aki egy hétköznapi történetet mesélve, lehajol a néphez s az elesettet, a védtelent, a gyámoltalant fölemeli a megtisztulás és újjászületés átjobbító forrásaihoz. És külön kell megemlékeznünk *balladáiról* is, melyeknél tökéletesebbeket e műfajban senki sem teremtett nálunk. Irtak azelőtt is balladákat, de azok csak króni-

259. kép. Arany János szobra.

kás énekek, terjengős lírai mesék voltak. Hiányzott belőlük a lélek: a tömör szerkezet meg a cselekmény drámaisága. Arany itt is a népköltészeti termékeket vette mintául s a skót meg az ó-székely balladák alapján megteremtette a valódi *drámai dalt*. Gyulai Pál méltán nevezi őt a ballada Shakespearejének. Egy-egy nagy történetet — egész tragédiákat — így tömöríteni, elrendezni, megformázni; a szereplő egyéneket erős drámai akcióban, plasztikus mozgásban, a vágató események árja közt legjellemzőbb vonásaikkal feltüntetni s kedélyünket az előadás erélyével művészileg meghatni: ehhez ért Arany legjobban. Aki ezen a

téren követni akarja : csak utánzója lehet s csak gyöngébbet alkothat. Szereti a komor, sötét tárgyakat, melyekben a rejtélyes játssza a főszerepet s a képzelődés csapkodó fénye világítja meg az egyes részeket (*Ágnes asszony, Bor vitéz, Éjjeli párba, Ünneprontók*). A történeti tárgyúakban, a szűk keret mellett is, gyakran egész korszakok képe elevenedik meg előttünk,— gondoljunk csak *Ötödik Lászlóra*, a *Tetemre hívásra*, *Pázmán lovagra*, a *Welszi bárdokra*, de főképp *Szondi két apródjára*, melyben játszva küzdi le a legszövevényesebb szerkezeti akadályokat. Nem csoda, sőt egészen természetes dolog, hogy egyik kiváló esztétikusunk, *Greguss Ágost*, Arany mintaszerű balladáiból szűrte le e műfaj elméletét. Beszédesebb, világítóbb és teljesebb példákra nem talált volna sehol sem.

Mit mondjak lirájáról, a melancholia és humor e csodásan gazdag dalvilágáról ! A Petőfi utáni kor lírai handabandái közt mily nemesen egyszerű, fenségesen komoly, szívetrázóan megdöbbenő hangok ezek ! Mily változatosság a tárgyakban, mily őszinteség és igazság a hangulatokban ! Talán nem hat könnyedén és közvetlenül, de ha átengeded lelkedet e vívódó szív nagy fájdalomainak, érezni fogod mélységeit és melegét. Nem szenveleg semmit : az igazat dalolja. Benső szükségéből árad ki s istentől nyert tehetségeit sokoldalú tudással mélyíti szakadatlanul. Nem játékból ír. Célja nem a pompázás, a külső hatás, de az igazság keresése. Maga mondja egy, Erdélyi Jánoshoz intézett levelében : Ha valami, a költészet *meggyőződés dolga* ; vezércikket lehet írni meggyőződés nélkül, de jó verset nem. Izról izre át van hatva hivatásának komolyságától s nem az olcsó tetszés számára dolgozik. Elmélyed a költészet édes-fájó titkaiba s önzetlenül szolgálja a múzsákat. A szépet a szépért szereti, a munkát a munkáért becsüli. Magányos világa elég gazdag arra, hogy hitet, vigasztalást, megnyugvást találjon benne. Midőn millióknak teremt, bizonynyal millióknak él. Megzendül benne öröme, bánata, de főképp nemzetének, fájának gyásza és dicsősége az ami ihleti. Ez az a »szent«, az a »magasztos«, mely besugarazza álmait s ott lebeg működésének egésze fölött is. A *Dalnok búja, Összel, Rachel siralma, Széchenyi emlékezete, Rendületlenül*, halhatatlan énekek, a magyar hazafias lira legtartalmasabb darabjai, koruk lelke lüktet valamennyiben. A *Dante, Gondolatok, Honnan és hová, Fiamnak, Kertben* stb. című költemények megannyi mértföldmutatói egy roppant látókörnek, melyet a bölcsészet, lét és vallás problémái határolnak.

De mindegy, bárminő zsáner áll előttünk, komoly vagy humoros, óda vagy népdal : Arany sohasem tagadja meg önmagát. Mindig egy szilárd jellem, egy erős, nagy egyéniség kifejezése az. Itt is szívesen hajlik a tárgyias felé, érzéseit szereti képekben feltüntetni, kedvvel részletez, de szíve dobogása tisztán keresztülszendül a rímeken. Tud álmokba ringatni, meghatni, tud mindenhez, csak ahhoz nem, hogy amit ír : lángész munkája. Szerény és férfias. Nyugodtan halad a maga külön csapásán s megvet minden léhaságot. »Józan, okos mérték« a mértéke. Egyetlen költőnk, akinek lantján nem zendül szerelmi dal ; talán azért, mert Petőfi tüzes dithirambjai után fölöslegesnek tartja erre vesztegetni az idejét. Különben sem közlékeny. A magánéletét érintő részleteket szívesen formálja objektív képekké s el-elburkolja. Fél a piactól s a politikai és irodalmi dulakodások láttára magányába menekül, a régi, jóízű magyar poétákkal foglalkozik, sok tudással s gonddal irt elméleti tanulmányokban vitatja meg a magyar

költészet szükségeit, fordítja Shakespearét és főkép Aristophanest, akinek maró szatirája mintha korára illenék. Szakadatlanul kezében van a toll, mert váltig azt hiszi, hogy még mindig — tartozik valamivel. Pedig már jóval megelőzőleg csak a nemzet volt adósa neki. S adósa is maradt. Azzal a »független nyugalommal«, melyről még teljes erejében, reménykedve, vágyakozva, álmodozni mert. Most már föltétlen nyugalom az osztályrésze, de osztályrésze egyuttal a halhatatlanság is. Minden időnek egyik legnagyobb költője marad s a magyar költők közt bizonynyal ő lesz mindig a legnagyobb művész.

260. kép. Arany János sírja

III. FEJEZET.

A LÁNGELME SODRÁBAN.

FORRADALOM utáni magyar lírának, nem számítva ide természetesen a multból átvett örökséget, sokáig nem volt határozott karaktere. Petőfi nagy egyénisége és tüneményes lángelméje szinte szédítőleg hatott a kisebb tehetségekre. Ezek az ő fényében vergődtek s nem birva sem tudását, sem izlését : a népies fintort, a hazafias duhajkodást, az ízetlen, pöre handabandát tették meg művészi elvnek. Ezekben a komoly időkben az ő szerepük nem volt sokkal komolyabb mint valami gyászszertartás körül támadó váratlan botrány, megilletődés és könnyek közé tolakodó céda hahotázás. Zsinóros és sallangos érzelmek, mély honfibút szenvelgő üres hazugságok, a belső és külső formák teljes elhanyagolása, sőt megvetése : íme, ebből állt művészetük. Ráadásul a népies örve alatt becsempészték még a vidékiességet is. És jóformán minden megtorlás nélkül, kényükre-kedvükre garázdálkodhattak, mert kritikai ellenőrzés alig volt s ha Gyulai Pál néha-néha szét is ütött közöttük a maga készséges dorongjával, nem használt semmit, legfeljebb hancurozásuk lett még féktelenebb. Mert ezek az új lírikusok egyuttal fenygyerekek voltak s a közönség nagy része — nem lévén más vigasztalása mint az irodalom — rokonszenvezni látszott léha erényeikkel. Végre is, ha egy csoport író összeáll azzal a vad elhatározással, hogy bolondokat csináljon : megcsinálhatja. Valamely kuriózum támadhat s valamely tanulság leszüremkezhetik belőle, de mélyebb nyomokat semmiesetre sem fog hagyni az irodalom szántóföldjén. Petőfi maga mondta ki azt az egyszerű, de mély tartalmú axiómát : »az idő igaz és eldönti ami nem az«. Arany János pedig, mikor az éktelen csimolyázás zajában végképp elvesztette fejedelmi türelmét, iszonyú megvetéssel dobta közéjük azt a megjegyzést, hogy a »költő s . . . cipészinas nem egy«.

Valóban nem. De Arany sokkal komolyabb művész volt, hogysem e felszínes és céda lelkekre hatást gyakorolhatott volna. Akiben, kivételesen, volt nemesebb tartalom, az úgyszólván az ő csapásán haladt, — a túlnyomó, lelketlen rész azonban vidáman hancurozott tovább s hányta a cigánykereket a költészet berkeiben.

Szent Kleofás ! milyen karaván és milyen látványosság ! Odakünn az utcán zsinór, sujtás, cifraszűr, fokos, paszománt, krinolin volt a módi, — az irodalom-

ban a nagyokatmondás, betyárkodás, káromkodás divatja járta. Poéták egész raja támadt, kik a szomorú napok láncsörgését hetyke sarkantyúpengéssel akarták túllármázni. Tompa allegorikus és jóhiszemű biztatását : Fiaim, csak énekeljetek ! nagyon is megfogadta ez a mámorban fuldokló nemzedék s csakhamar olyan észbontó citerázás és gitározás támadt mindenfelé, hogy maguk Apollo leglelkesebb papjai is megsokallották. A veréb versben csipogott, a tyúk rímekben kotkodácsolt. Sohasem volt Magyarországnak annyi kadenciafaragója s valamennyit a Petőfi példája lelkesítette. Mert ő bordalokat irt : irtak ők is ; mert az Alföld betyárvilágának motívumaiból remek zsánerképeket tudott teremteni : betyárkodtak ők is ; mert a jellemzetesben, az igazban kereste a szépet : ők egy lépéssel tovább mentek s a szertelenségben keresték és találták meg. Hazafias szólamok dolgában pedig túlcitálták végképp, csak-hogy ezek, sajna, rettenetesen kongtak az ürességtől.

De talán még sem szabad őket teljesen elítélni. Kétségtelen, hogy ezekben a napokban a közönség minden mozgalmat a politikai tünetetések szempontjából mérlegelt és méltatott. Így az irodalomban sem a művészi szépet kereste, hanem a hazafias célzatot. Lírikusaink tisztában voltak ezzel s ennek a hálás közhangulatnak a táplálására készségesen és bőven szolgáltak olcsó árukkal. Alaposan kizsákmányolták az adott helyzetet, mely poétai küldetésük veszélyeiket jelentékenyen megkönnyítette. Voltaképpen nem is kellett fáradniuk : kezdetleges és silány eszközökkel nagy, országos hatásokat lehetett elérni.

Ezek közt a különködő és különös lények közt, kiknek nagy részét immár a feledés fátyola borítja, a legtehetségesebbek, de egyuttal legsujtásosabbak egyike *Lisznayai Kálmán* (1823—1863.). Vékony, cingár legényke — mint Jókai írja róla — hősi taglejtésekkel, bendegúzi méltóság az arcán. Egyszer divatosan fodrozott hajfürtökkel, jaquemar-keztüével, de hozzá világoskék, delivörös hajtókájú pitykés dolmányban, másszor meg párisi divat szerint kicsípve, de borzasan, nyakkendőtlén s fokossal a kezében. Kisebb baja sohasem volt mint halálos betegség s kevesebb pénzre sohasem volt szüksége mint ezer forintra. Finom, kellemes, szeretetreméltó ember, egész lénye csupa kedély, pajzánság és játszíság. Bohémebb költője nincs ennek az egész korszaknak. A pompázás, a szóvirágok — tulipánok, pántlikák, liliumtej és szívkalácsok — tömegétől alig látunk valamit igazi tartalmából. Olyan nagyokat senki sem tudott mondani mint ő. Petőfinek, akit imádott, egyszer azt mondta : Te felhőket eszel és isteneket hánysz ! Versei

291. kép. Lisznayai Kálmán.

legnagyobb része ma egyszerűen — lehetetlenség, de akkor sokan a költői eredetiségnek kápráztató megnyilatkozásait látták bennök. Különösen *Palóc dalai*-ban, melyekben a jó palócok sajátos szavai s népi szertartásaiknak színes rajzai szerfelett érdekeseznek tetszetek s az újság hatásával hatottak. Azt hitték, hogy Liszniai a költészetnek eddig nem ismert kincsbányáira bukkant s az ott fölfedezett nemes ércekből nábobí módon pazarolhat. Egyes darabjait lefordították németre és franciára is, de csakhamar nyilvánvaló lett, hogy ez az egész palóckodás nem egyéb mint szeszélyes költői játék, a Liszniai szeretetreméltó s csapongó kedélyének szivárványszínű pillangótábora, minden komolyabb tartalom nélkül. Ami kedves bennök, egy-egy tiszta dal (*Édes hazám . . . A szécsényi kisasszony* stb.), az éppen azért szép, mert nem a palóckodás, de egyéb poétai erények révén lett azzá.

Egyébként pedig fegyelmetlen lelke, habzó vére, rakoncátlan természete vitte, mint a vágató paripa, tüskön-bokron keresztül. Jobb sorsra érdemes tehetsége szétröppentyűzte minden erejét színes, játékos, ezerszínű dalrakétákban, pompázó exaltációkban. Minden költői igazság eltorzult az ő különös cifrázkodásai közt. Költészetének gyümölcsei olyan aranyalmák, melyeknek belseje — hamu. Petőfi bájos és jellemző egyszerűségeivel szemben ez az üres pompa szinte leverő hatású. Határozott visszaesés. A természet nagy költője örök mintákban mutatta föl, hogy kell egy-egy képet az igazság erejével s a hangulat színeivel meglelekesíteni. Lisznynál oly túlzásokra találunk, melyek a lírai hagymáz határát érintik. Ime, egy nyáréji hangulat rímes különlegessége :

Linglanglong — harang bong,
Lityilütyü — madárfütyü,
Lilola — fuvola,
Lomblengés — cscngés,
Lágy zsongás, zsibongás,
Pötyögés, pityegés,
Cicergés, percegés,

Zizzentő kis szecskő,
Színiszín, cincincin,
Ityimpinty, lityimbinty.
Ümmögés, mümmögés,
Kakmukpukk, ufmakmukk,
Kirikvakk, kvakkvakkvakk . . .

Aki ilyeneket le tud írni s ezeket szépségeknak tartja : az lehet nagyon szeretetreméltó bohém, de azzal csakugyan nem lehet vádolni, hogy művésznek született, ahogy egymásután megjelenő kötetei (*Új palóc dalok, Dalzongora, Madarak pajtása*) nem is emelkedést, de fokozatos hanyatlást jeleznek.

Petőfi után nagy dolog, sőt szinte lehetetlen volt eredeti költői egyéniséggé izmosodni. Még az erősebb, tartalmasabb tehetségek sem menekülhettek sodró hatása alól s erejük kiforrásáig, akarva, nem akarva, csak utánczóí lehettek. Bóven meg lehet jelölni a kölcsönzött vonásokat Gyulai Pálnál, Tóth Kálmánnál, Thaly Kálmánnál és másoknál, akiket aztán később becsületes önbírálat segített biztosabb és dicsőségesebb ösvényekre. De másként történt ez azokkal, kiknél a dalköltés nem benső lelki szükség kiömlése volt, csak műkedvelői láz.

Lépten-nyomon lehet érezni, hogy ebben a korban — annyi viszontagság, kétségbeesés, reménykedés korában — az írók túlnyomó részét nem a magasabb művészet eszményei lelkesítették, hanem a magyarság fenmaradásának gondolata. Ebből magyarázható ki még az is, hogy a vidékiességet, ami bizonynyal veszedelem,

mert modor, a költészet egyik frissítő elemének, újító forrásának képzelték. Irtózatoss tévedés volt, de részben hazafias elfogultságból történt s ez talán némileg még mentheti az illetőket.

Ez a modoros poézis, mely üres cifrázkodásaival ma már csakugyan nem egyéb mint irodalomtörténeti kuriózum, részben Liszniai Palóc dalainak hatása alatt virágzott fel. A múzsa is alkalmazkodott a kor divatjához : ropogós, fodros szoknyát viselt, kendőzte magát, kihívó, hetyke, ledér mozdulatokkal járt az utcán s, teljesen megfélemedkezve égi származásáról, beállt markotányosnőnek. Így történhetett meg, hogy minden tehetség és egyéniség nélküli verselők csakúgy kápráztattak ezekben a napokban, mint erőszakos furcaságaikkal, valamikor régen, az úgynevezett debreceni iskola mesterkedői.

Itt van például első sorban *Szelestey László* (1821—1875.), aki eleinte Petőfire esküszik, de aztán Liszniai Kálmánt jobban megérti s végül hugóviktori utánzatokban pusztul el. Első kötetével (*Érzelemvirágok*) nem bájlol el senkit, de a *Kemenesi cimbalommal* meg a *Falu pacsirtájával* nagy port ver föl. Csupa ciráda, csupa sujtás. Felbokrétázza magát a Kemenes-vidék szólamainak, főképp szavainak, pántlikáival s rikító izléstelenségével az egeket hasogatja. Ember legyen a talpán, aki ma megemészti. Lelkesedése szinte félelmes, mint a delirium. Egyébként lengedező, hajlongó nádember, aki kötetről kötetre változik, mindig másokat mimel és sohasem jut — magához. Későbbi kötetei, a *Tündérvilág*, *Pásztorórák* csak változást jeleznek, nem haladást. A *Rab álmainak* országos sikere pedig politikai okokra vezethető vissza. Ízetlen szatírája, száraz és nyers humora, kietlen hangulatai ma többé nem hatnak meg senkit. Összes költeményeiből egy-két dal maradt meg a nép ajkán (*Balatonon jár a hajó*, *Ez az utca végig sáros*), mint rendesen csak az szokott megmaradni, amiben van némi igazság.

Ide tartozik *Spetykó Gáspár* is, aki régebben kedvelt híve volt Bajzának s annak élettelen idealizmusát szolgálta, később azonban szakított a mester tanáival és a mátravölgyi tájbeszéd különlegességeiben kereste a magyar művészet titkait. *Gyöngyvirágok* című kötete annyira vidékies, hogy szinte odatapad a mátravölgyi rögökhöz. *Hegyháti dalok* című kötetével ennek az iránynak hódol *Csermelyi Sándor* is, de, dicséretére legyen mondva, később legalább észreveszi tévedését s *Lirai költeményeivel* és *Legújabb verseivel* jóvá teszi az első próbálkozás bűneit. Hozzá társul *Zajzoni (Rab) István* a *Magyarok kürtjével*, a *Kordalokkal* s a *Börtöndalokkal*, mely versgyűjteményeknek a túlnyomó része szinte puffog az ízetlenségtől és ürességtől.

Petőfi szaggatott idomú, apró rapszodiái, a *Felhők*, szintén alkalmas minták voltak arra, hogy ez időszak, pongyolaságra különben is nagyon hajlandó, poétáit végképp megtévedessék. A nagy költő villámló gondolatait természetesen az utánzóknál kopár ötletek váltották fel, a forma összetörésében azonban alaposan túltettek rajta. Csak a különben tehetséges *Székely József Szeszélydalok* és *Kalárisok* című köteteit kell végiglapoznunk, hogy fogalmat nyerjünk arról, hova fajult és mi mindenre vetemedett ez a lira. »Dahomeji fantázia!« — kiált fel rémülten Erdélyi János. Az. És az ürességekért és ízetlenségekért éppenséggel nem kárpótol bennünket a költőnek az a hazafias va'lolása, hogy annyira magyarnak érzi a természetét, még az — *atyját is megverné!* S épp oly kevésbé ijedünk meg, mikor tajtéko-

világgyűlöletében azzal fenyegetődzik, hogy »megrántja azt a hosszú kötelet, mit az égen tejút néven ismernek«, végét a saját nyakára köti, hogy a világ vele együtt fúljon meg.

Túlvágna e munka keretén kitérni ez időszak minden egyes verselőjére, kik, Petőfi nagy egyéniségét teljesen félreértve, a vidékiességben keresték a népiest, a duhajkodásban a zsenialitást. Csak jelezzük ezt az irányt. Ma szinte bajos megérteni, hogy ez a poézis hathatott, de viszont megnyugtató látni, hogy szerepe csakhamar lejárt. Az új múzsa lobogós ingujjban, röpködő csikósjelmezben, cifra pruszlikban, árvalányhajás kalapban, pattogó karikással s nem kevésbé pattogó szitkokkal, a rakoncátlanságok szilaj paripáján belenyargalt az alföldi puszták délibábos kódébe s miután lelkes rohamában magyar-mentének nézte az alkonyeget, aranygomboknak a csillagokat, égi szabómesternék az atyaúristent : a politikai élet komoly fellendülésével — hála isten — úgy elveszett a szemünk elől mint az a mámor, melynek gőze megteremtette.

IV. FEJEZET.

KÜLÖN UTAKON.

OLT azonban egy másik, kevésbbé exaltált csoport, mely nem hódolt az uralkodni kezdő új divatnak, sőt, a művészet követeléseit mindig tiszteletben tartva, nyíltan szembeszállt azzal. A népiest elfogadták ők is, de nem esküdtek rája föltétlenül. Ideáljuk a nemzeti műköltészet volt. Bizonyos konzervatizmus, mérséklet és a szó nemesebb értelmében vett korlátoltság jellemezte őket. Erős tehetséggel, még erősebb meggyőződéssel és készütséggel küzdöttek elveikért s ha nem győztek is, de nem is buktak el.

Ezek között első sorban *Gyulai Pál* (1826—1909.) érdemel figyelmet. Akkor még fiatal, tettvágytól égő elme, aki azonban nagyon jól ismeri tehetsége körét és tartalmát. Meg is marad mindvégig abban a körben, melyet jóeleve kiszemelt és kijelölt magának. Ez a kör aránylag nem terjedelmes, de nem is szegényes. A fődolog az, hogy az övé. Egész élete abból állt, hogy szeretettel és gondnal kutassa át minden zigét-zugát. Nincs itt egy rögcseke sem, egyetlen fűszál sincs, mit a tulajdonos alaposan nem ismer. A közepén egy kissé ósdi stilben épült udvarház áll, de benne minden ragyog a tisztaságtól. Régi fák árnyalják, melyeknek lombjain vidám napsugár játszik és madarak énekelnek. A kertben virágok, az utakon padok, — odább a méhes, a kút meg egy tavacska is. Minden kellemes és világos. Ahol a szabad természet valami szövevényest, valami szabályellenest akarna létesíteni: a gondos kertész ollója bizonynyal rögtön megakadályozza. Itt rendnek és átlátszóságnak kell uralkodnia. Így kívánja a gazda, aki féltékeny és büszke erre a kis birodalomra. Boldogan sétálgat benne föl-alá s ilyenkor jószágos mosoly játszadozik az arcán, a lelkében meg valamely költemény ötlete motoszkál. És sohasem sétál tovább, csak a kerítésig. Az persze aztán nagy baj, ha a kerítésen túl, odakünn a szabad mezőkön, valami rakoncátlankodás történik. Ez rögtön kizavarja őt megszokott nyugalmaiból. Ilyenkor az arca haragos lesz, szeme villámlani kezd, odaáll a palánk mellé és megfenyegeti a csendháborítót, miközben maga is derekas lármát csap.

Nyolcvanhárom évéből több mint hatvan esik az irodalom javára s e hat évtized alatt, a fejlődés különböző fokozatain, mindig ugyanazt a Gyulai Pált látjuk a küzdőtéren, szívós kitartásával, sokszor erőszakosnak tetsző harci

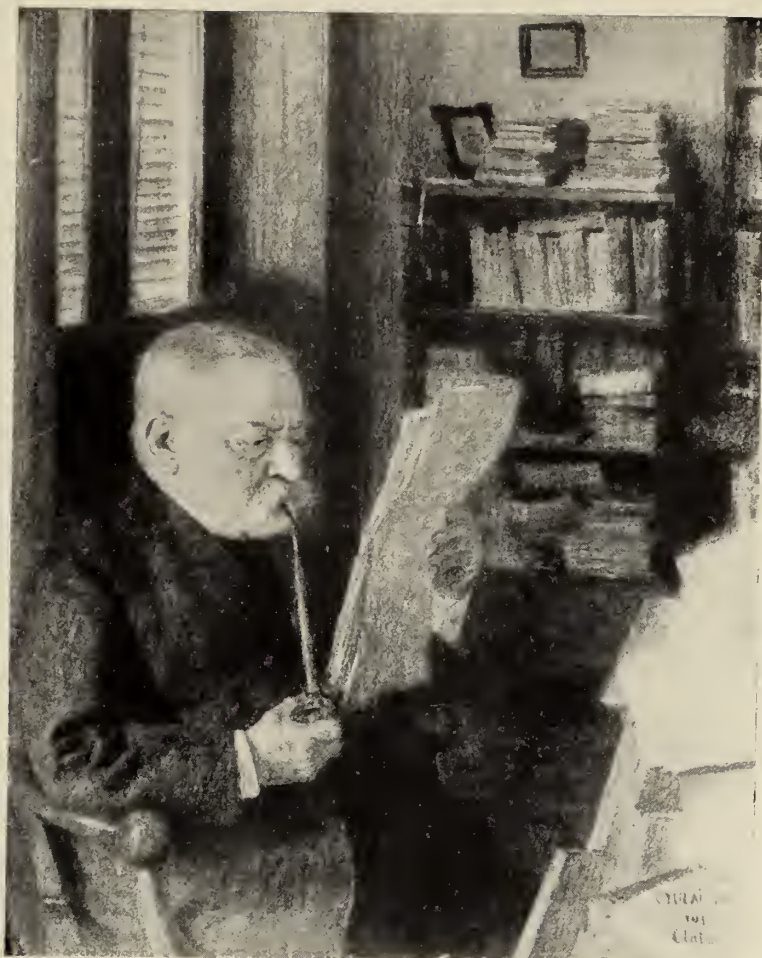
kedvével, a saját igazainak bátor és férfias hangoztatásával. Élete egyetlen nagy munka, egy és ugyanazon programm fokkonkinti megvalósítása. Szeme előtt mindvégig egy nagy cél: *nemzeti szellemű magyar irodalom európai színvonalon.*

A hatvan év, melyet az irodalom szolgálatában élt, a legkülönbözőbb változásokat hozta a magyar világba. Egy véres nemzeti válság, utána az elnyomatás szenvedései, majd egy soha előre nem látott föllendülés egészen megváltoztatták a régi Magyarország képét. A művelődés haladása, mely mind több és több úton ömlött be hozzánk, összetört sok régi dolgot és sok újat szült állami és társadalmi életünkben. Gyulai egyénisége magába szívta az egyetemes és a magyar művelődés mindez új kincseit, de nem változott meg, a magva mindig ugyanaz maradt.

A nagy átalakulásban, mely az egész életben s vele az irodalomban végbement, mindenütt meglátjuk az ő eredeti egyéniségének nyomait. A nagy nemzeti harc kezdetén dallal éleszti a hazafi érzést, a nagy nemzeti bukás után első azok között, kik acélizommal fognak a romok eltakarításához s új élet alapvetéséhez. Felhasznál a közös, nagy cél érdekében minden eszközt, amit természet és tanulmány kezeibe adott. Lantján megzendülnek a szabadságharc szomorú és lelkesítő emlékei, kritikai pengéje merészen közébe vág a hivatlanok hadának, történetíró tolla alatt megelevenednek a közelmúlt fényes alakjai. Elbeszélő művészete pedig tisztán ragyog fel a Régi udvarház megható rajzában, hol hű és borongó képekben állít emléket az elnyomatás kora nyakas magyarjának. Szóval: a harc célja adta meg a harc módját s abban a korban, mikor a hivatlanok egész serege a hazafiság és nemzetiség jelszavával követelt sokszor az izléstelenség részére is elismerést: Gyulai az európai színvonalra vetette a fősúlyt. Elmélyedve a világ-irodalom remekeibe s a magyar irodalmi múlt gazdagságába, ezek mértékét mutatta irányadónak. Később, mikor a külföld mind erősebb hatása elnemzetietlenedéssel fenyegette az irodalmat, ő is megváltoztatta hadállását s a nemzeti szempont hangoztatásával igyekezett gátat vetni a veszedelemnek.

Gyulai kritikai működésének azonban nem azok a harcok adják meg főfontosságát, melyeket mint az aktuális irodalom kritikusa vívott. Zajuk tán agyobb volt, de mélyebb s maradandóbb értékű az a munka, melyet Gyulai irodalmunk multjának esztétikai és irodalomtörténeti értékelésében végzett. A Toldy Ferenc gyűjtötte anyagot Gyulai dolgozta fel kritikailag, ő állapította meg egyes munkák helyét a fejlődésben s értéküket általánosságban. Petőfinek ő küzdötte ki megillető helyét s a Petőfi-kritika ma is az ő régebbi fejtegetéseiből táplálkozik. Arany Jánost ő mutatta meg nekünk mint Petőfi egyenrangú osztályosát a magyar költészet legmagasabb ormán, Vörösmartyról ő festett olyan képet, mely költői és emberi tekintetben egyaránt teljes hűséggel adja vissza a Szózat költőjének vonásait. Neki köszönhetjük, hogy Bánk bánt és íróját valódi értékében tudjuk megítélni s ő adott a valóság erejével ható arcképeket irodalmunk jeleseinek egész soráról — Kemény Zsigmondról, Eötvös Józsefről stb. — emlékbeszédeiben.

S talán még jobban az irodalom fejlődését szolgálja e kritika formája. Gyulai prózai stíljét értjük itt, mellyel újabb esztétikusaink közül legfeljebb a Beöthy Zsolt mindig tartalmas és fényes prózája versenyezhet. A magyar értekező próza nyelvét Gyulainak köszönhetjük, az ő íróasztaláról röppent föl először

GYULAI PÁL

(Glatz Oszkár eredeti rajza. Az Ernst-Múzeum tulajdona.)

a maga nemes, méltóságos, szabad szárnyalásában a magyarázó, fejtegető magyar szó. Irodalomtörténeti szempontból ez talán Gyulai pályájának főjelentősége, ebben emelkedik legközelebb legnagyobbjainkhoz, ebben jelent munkássága korszakos reformot. Fölülmulni e téren nem tudta senki. A természetes fejlődés fényesebbre csiszolta, könnyedebbé, a változott irodalmi viszonyok céljaira alkalmasabbá tette prózánk eszközeit, de sohasem szabad felednünk, hogy az eszközök használatának helyes módjára ő tanított meg bennünket s ezzel meg nem becsülhető gazdagodás útját nyitotta meg a magyar szellemnek.

Gyulai prózai művei gyakran rávallanak magára a költőre is. A maga helyén, szavának melegségével, lelkesedésének lendületével, gyászának fájdalmas színeivel költői hatást tud kelteni, még ha nem is szedi mértékre sorait. A költői becsvágy nem is hagyta el soha. A mindent felforgató szenvedély drámai kitörései idegenek tőle, az ő eleme a férfias, mély érzés, a bánatos borongás, a komoly eszmélkedés. Van néhány igen szép verse (*Horácius olvasásakor*, — *Szeretnélek még egyszer látni*, — *Margit szigetén* stb.), melyekből igazi poétalélek sugárzik ki s melyek sok más versét túl fogják élni. Azonban ritkán eredeti, éppenséggel nem termékeny s képzelete, leleménye sokszor cserbenhagyja. Maga írja egy helyütt: »a műzsa is csak asszony s csak azt fogadja kegyébe, aki teljes szívét, egész lelkét neki áldozza«. Neki pedig sem alkalma, sem ideje s talán elég becsvágya és szerelme sem volt hozzá, hogy teljes szívét, egész lelkét adja neki áldozatul.

262. kép. Gyulai Pál arcképe.

De azért, mikor hozzájuthatott, mindig szívesen menekült a költészet birodalmába. Családiass költeményei egytől-egyig szép, szívhez szóló, értékes alkotások. Néha egy-egy kis jelenet dramatikusan élénk és művészi rajzával mély és maradandó hatásokat tudott elérni. Ki ne emlékeznék itt a *Hadnagy uram* egész hősi korszakot magába foglaló rövid három strófájára, vagy a *Három árva* mélységesen megható románcára, mely az anyai szeretetnek valóságos apotheózisa egyuttal? A Puskin hatása alatt megkezdett, de, fájdalom, töredékül hátrahagyott nagyobb szabású verses regénye, *Romhányi*, ragyogó részleteivel a szabadságharcra vonatkozó költészetünknek szintén egyik legbecsesebb terméke. Végül külön kell fel-mlítenünk egy Heine-fordítását, *1849 októberében*, mely, darabos technikája mellett is, a legcsodálatosabb fordítások közé tartozik; szinte eredeti versként hat az olvasóra, annyira beleborong a forradalom utáni kor magyar emberének izzón keserű hangulata.

De első sorban mégis kritikusként, essay-íróként született s ezen a téren aratta legszebb babérait. A kritikus tolla sokakat megsebzett, gyakran keltette

nagyjainak áldoz, szinte kiapadhatatlannak látszó költői erőre vallanak. A lírai költészet egyre tökéletesebb, egyre összébbvont, szűkebb szavú kompozíciói szinte öntudatlanul ösztökélik a drámaírás útjaira. Itt kevesebb siker, de épp oly beesvágó, technikai tökély jellemzik működését mint a lantos költészetben. Csak a rátermettség hiányát érzi. Kompozícióval, dialóggal, meseszövéssel még csak boldogul, ám az összeütközések, a mese kibonyolítása már gyöngébb oldala. Termékenységére itt is rendkívüli (*A politikai asszonyok, Fráter György, Bölcs Salamon* stb.), de csakhamar megérzi, hogy a drámaírás terén nem arathat igazi győzelmeket. A mese, a tárgy kidolgozása azonban tovább hajtja az elbeszélő költészet felé, melyet a legnagyobb kedvvel és hivatással művel s a mellyel eredeti költői működésének úgyszólván legkimagaslóbb sikereit aratja. Már Murány megénekelésének ismeretes költői versenyében közvetetlen Petőfi, Arany és Tompa mellé kerül s *Trencsényi Csák, Zrinyi a költő, Álmos, Salamon* stb. amily lendülettel és erővel íródtak meg, épp oly nemes és megérdemelt siker osztályrészesei. *Salamon* című elbeszélő költeményét a kettős Nádasdy-díjjal jutalmazták s a kitűnő trilógia úgyszólván egyik legkiválóbb darabja a magyar epikai költészetnek. Zengő, népies nyelve, tárgyilagos, amellet naiv előadása, mesteri kompozíciója s verselésének művészi tökélye Arany sikereinek legművészebb s egyuttal legmegérdemeltebb örökösévé avatják.

264. kép. Szász Károly.

De nemesak a költészet: az esztétika és az irodalomtörténet is a maga munkásának vallhatja Szász Károlyt. Akadémiai beszédei, irodalomtörténeti dolgozatai, értekezései (*A műfordítás elveiről, A tragikai felfogásról*) egy tudományban, hasznossági érzésben s előkelő kritikai emelkedettségben gazdag lélek méltó megnyilatkozásai. Önálló nagyobb művei közül *A világirodalom nagy eposzai* című munkája egymagában is elég lenne ahhoz, hogy írója nevét megörökítse. Lapjain a tudós széles látóköre, szemelvényei fordításában a költő mesteri ereje szinte elbűvölik az olvasót s teljesen új megvilágításban tárják elének a műveltség és a művészet hódító kincseit.

Beszélhetnék én itt bőven Szász Károly eredeti költői működéséről, mely egészében véve egy minden szépért lobogó lélek megnyilatkozása. Tanári, lelkipásztori, hivatalbeli munkássága akár külön fejezetet is érdemelne, annyira értékes.

Tartalmas és sokoldalú írói pályájának azonban van jelentősebb, mélyrehatóbb és terjedelmesebb része is: *műfordításai*.

Mint eredeti író : nagyon gazdag termést mutathat fel lirában, eposzban, drámában egyaránt. De szolgáljuk az igazságot és mondjuk ki bátran, hogy ránk nézve fontosabbak azok a sok szeretettel, műgonddal s nagy bőségben átültetett idegen virágok, melyekkel irodalmunkra s közönségünk ízlésére a lehető legjobbkor nemesítőleg hatott. E tekintetben senkinek sincs nála nagyobb érdeme és senkisem termett rá jobban, hogy ezt megcselekedje. Tudás, ízlés, lelkesedés, rendkívüli könnyedség és hajlékonyság a technikában szinte játékká, élvezetté tették neki ezt a hasznos és minden tekintetben tiszteletreméltó vesződséget.

Előtte is voltak műfordítóink, de egyik sem adta oda lelkét annyira ennek a hivatásnak mint ő. Elődei inkább pihenésül nyultak idegen költők termékeihez : ő a munka legkomolyabb óráiban, áhitatos gonddal, érzéssel és alapossággal. A fordítás művészetének nálunk ő a megteremtője, határozott elvek szerint dol-

*Honfi légy - s ez bármi nyelven
Mondja s vallja szád:
Védni légykém bárki ellen,
Kiüm ő, benn, harád!
S bár ne kérj - bár erre tennem
Éltesd' áldozd!*

Szász Károly

265. kép. Szász Károly kézírata.

gozik, nemcsak tartalmi, de alaki hűséggel is, az eredeti rithmus tökéletes visszaadásával. Belemélyed az eredeti finomságaiba s művészi kezében frissen és érintetlenül színeződik magyaros bájosságúvá a legnehezebbnek látszó külföldi költői termék is. Eleinte apróbb költeményeket fordít s főleg a lírikusokat szereti, később a munkaadta gyönyörűségen s a nyomában támadó sikereken mindjobban felbuzdulva, nehezebb feladatokra veti magát. A világirodalom legkiválóbb szellemei vonulnak el előttünk az ő működésében. Felhangzik a hatalmas *Nibelungi ének*, krónikás egyszerűséggel, széles epikai előadással, mesteri verseléssel s érces ütemei közben egymásután tűnnek fel : Shakespeare, Molière, Dante, Hugo Viktor, Byron, Lamartine, Goethe, Schiller, Béranger, Heine, Moore, Longfellow, Horác s még számosan. Megbirkozik a legnagyobb nehézségekkel. *Dante*-fordítása, bármily verejtékezve végezte is, ad annyi eredeti gyönyörűséget, mint amennyi a többi műfordítók hasonló munkájából hiányzik. *Poe Edgar Hollója* tömörségében és rejtelmességében van olyan nehéz mint egy kisebb eposz átültetése. Az ő fordítása révén mindnyájunk közkinccse most. *Nisard*, *Lewes* s *Emerson* több munkát és gondot ad a fordítónak mint akármelyik költői alkotás. Ő színpompás

nyelven, híven, féltő gonddal adja vissza mindet. A *Századok legendái*, *Tennyson király-idylljei*, részletek *Firdusziból*, mind, mind bámulatos tömegben, fejedelmi bőségben ragyognak nálunk az ő munkája révén. Nem rímeiket hozzák magukkal, hanem a lelküket, az emberi szellemet és tudást mélyítő, termékenyítő tartalmukat, gazdagságukat, kincseiket a mi szegénységünk rideg tűzhelyéhez. Azóta mintha jobban látnánk, többet érnenk s nemesebbek volnánk. *Neki* tartozunk érte hálával.

Rokonszenves, meleg kedéllyel társul az előbbiekhöz s egyvívású törekvések és benső barátság révén mintegy triászt alkot velök *Lévay József* (szül. 1825.), a magyar Burns, mint őt régebben nevezni szokták. Én nem hasonlítom hozzá, mert nem akarok levonni semmit az eredetiségéből. De különben sem tartanám szerencsésnek a párhuzamot, mert nagyon sok bennük a teljesen elütő vonás. Kétségtelen, hogy Lévaynak kedvelt poétája a skót költő s ezt azzal is bebizonyította, hogy egy kötetnyi verset fordított tőle. A természet gyermekét szereti benne, ahogy Petőfi a szabadság dalnokát szerette Bérangerben. Utánozni azonban nem utánozta sohasem. A nyájas szerelem, a komoly barátság, a vidám társas élet, a mindig hű természet igazszavú költője ő. Egyszerű és őszinte lélek, minden cifrázkodás és hamisság nélküli poétai szív. Szelidsége, jósága szinte lesugárzik arcáról s kiragyoa verseiből. Kedélyének még hullámozásában is van valami kellemes, édes ritmikusság, mely közelebb áll a békéhez mint a háborúhoz. A Petőfi-kór láza érintetlenül hagyja. Önérzetes, de egyuttal szerény és alázatos. Nem akar többnek látszani, mint a mennyinek érzi magát. A szabálytalanságoktól csakúgy irtózik mint az álságtól. Összhang és tisztaság a jelszava. *Költeményeinek* első gyűjteménye 1852-ben jelent meg, melyet 1856-ban *Újabb költeményei* követtek. Akkor állt elő velük, mikor legtöbb szükség volt az őszinteségre. És Lévay nem restelte bevallani, hogy éppenséggel nem bájolja el az a lírai handabanda, mit a Petőfi-utánczók dulakodása támaszt körülötte. Szívére hallgatott s zengte amit érzett. Mély és igazi honfíbu fakasztotta fel ajkán a *Babiloni vizeknél* című elégia megható strófáit, még mélyebb s igazabb érzés a szabadságért rajongó *Mikes* halhatatlan énekét. Ez az utóbbi azok közé a versek közé tartozik, melyekből egy is elég, hogy költője nevét megörökítse. De Lévay kedélyéből tisztán és üdén áradt a szívhez szóló dalok egész raja s köztük több olyan, melyeket országszerte énekel a nép. (*Száraz ágon bús gerlice turbékol, — Ha meghalok, szellő legyen belőlem, — Keskeny utcán muzsikaszó stb.*).

266. kép. Lévay József.

Nemcsak mint lírikus, mint kiváló műfordító is megérdemelt sikerekkel dicsekedhetik. *Burns*-fordítása teljes hűséggel s szerető műgonddal végzett munka, az érzésben, gondolatban hozzá rokon angol poéta költeményeinek szerencsés megmagyarítása. Irodalmi sikereivel csakhamar kortársai meleg barátságát érdemli ki s e révén a *Shakespeare*-fordítók közé is bekerül s öt dráma lefordítását vallhatja magáénak. Különösen a lírai részeket nem egyszer meglepő erővel és bájjal színezi s ha a drámai dikció helyenkint néha fogyatékos is: egészben véve komoly és igaz méltatást érdemlő munkát végez. Székfoglaló értekezéseit s emlékbeszédeit (*Kazinczy Gáborról, Tompa Mihályról*) előkelő stíl és erős ítélőképesség jellemzik, de bár ünnepi alkalmakkal nem költői köntösében jelenik meg a közönség előtt: az irodalomtörténet mégis a lírikust becsülheti benne leginkább.

Mikes

Egyedül halgyarom tenger mormolását,
Tenger habja felet furó szél rugását,
Egyedül, egyedül,
A bujdosó köztül.
Nagy Jörökösvágban,
Hacsak itt nem lebeg dirjában nyugoró
Rakócsynak lelke az eger csapkodó
Tenger haragjában.

267. kép. Lévy József kézirata.

Már félszázadnál régebben szolgálja az irodalmat, de hajlott korára is maradt elég kedélye és munkakedve. *Összes költeményeit* 1883-ban adta ki két kötetben, *Legújabb verseit* 1897-ben; *A múzsa bucsúja* című verskötetét pedig a Kisfaludy-társaság adta ki 1910-ben. Ez a versgyűjtemény meghazudtolja a címet. Dalai még mindig frissen, üdén buzognak s ugyanazzal az egyszerűséggel és melegséggel hatnak ránk mint föllépésének első idejében. A bucsúzás órája — úgy kell hinnünk — még messze van. Aki oly odaadással szolgálta munkás életén keresztül a költészet istenasszonyát: tőle hűtlenséget az élet alkonyán sem érdemel. Akárhány embert kell is annak boldogítani, épp úgy kíséri tovább az öregedő poétát, mint ahogy az sem törekedett soha elhagyni szülőmegyéjét, bármennyire nőtt is érdeme és népszerűsége. Nem tudta elhagyni a kedves és egyszerű vidéket, rokonszenves gyöngédséggel ragaszkodott minden rögéhez, fájához s távol az irodalmi élet meglehetősen szeretetlen központjától, megőrizte lelkének nemesebb értelemben vett naivitásait, kedélyének gyermeteg vonásait. Azok közé a költőink közé tartozik, akik első sorban a maguk kedvteléséből dalolnak s nem törődnek a dicsőséggel. Dalolnak, mert jól esik, mert boldogít. Nem a Kisfaludy-társaság és nem az Akadémia lebeg előttük (bár érdemes tagja mindkettőnek), hanem az

erdők, a mezők, a hámorok meg a vadásztanyák. Azért szeretik a poézist, mert poézis s egy dal, melyet szív szerint zenghettek el, többet ér nekik a dicsőség minden tapsánál és koszorújánál. A régi költői gárdának egyik legtiszteletreméltóbb alakja. Azt hiszem, nincs is ellensége. Szeretetből, gyengédségből áll egész lénye s szinte elképzelem, hogy, a Sajó partján bolyongva, mily édes megnyugvással, sőt hálával gondol arra, hogy a »völgyben« maradhatott. Irigylendő, boldog ember! Bizonyval részvétellel nézi a mi fővárosi dulakodásainkat s bár családtalan: álmainak élve, ideáljainak szolgálva, a szabad természet keblére dőlve, nyugodt lélekkel nézhet vissza megfutott pályájára s teljes megelégedéssel gondolhatja el, hogy az életből nem éppen a legrosszabb osztályrészt választotta magának.

V. FEJEZET.

KÉT LIRIKUS.

KÉT LIRIKUSRÓL kell itt külön megemlékeznünk, kik egymásnak sok tekintetben ellentétei, de egyuttal kiegészítői is. Az egyik zárkózott kedélyű, tépelődő, komor ember, ki folyton viaskodik magával meg a lét problémáival s kinek szívét lassankint nagy és titokzatos szenvedések égetik föl; a másik játszinak tetsző, közlékeny, dalos természet, ki hazafias verseivel s szerelmi lirájával, sőt színműveinek egy részével is nagy népszerűsége tesz szert, de csak oly boldogtalan mint az előbbi. Amaz *Vajda János*, emez *Tóth Kálmán*.

Vajda János (1827—1897.) a Petőfi utáni korszaknak kétségkívül egyik legönállóbb, legtartalmasabb lírikusa. Talán egy kissé pathetikus, sokszor szertelen, de mindig eredeti és sajátos. Agyongyötri magát, hogy valami rendkívülit teremthessen s képes volna mindent föláldozni a — művészetért. Ha meghat, ha megvár: meg lehetünk róla győződve, hogy ennek a lelkünkben támadó hatásnak árát az ő szíve százszorososan megfizette. A mulandó élet csak arra való volt neki, hogy az örökkévalók után viaskodjék. Költői vagy művészi becsvágy sohasem lobogott tündöklőbben és vészthozóbban mint az övé. Mit a világ! A körülötte létezőt félreismerte, kicsinyelte, torznak látta és megvetette. Neki külön, kivételes világa volt, egy lehetetlen, rettentő világ, amelynek bizarr teremtetési processzusa, mindent szétrobbantással fenyegető tüzi vészben, ott foly le előttünk az *Alfréd regénye* című hosszabb elbeszélése első fejezetében. Ha valaki látni akarja Vajda képzelőtehetségét s azokat a kínszenvedéseket, melyek azzal együtt járnak: olvassa el ezt az égő, világokat felforgató rapszodiát, nézze meg ezeket a lángban, vérben hömpölygő képeket, ezeket a régi emberiséget elseprő és új teremtés jogát követelő, rémes víziókat s köztük a költő fuldokló szívét.

Úgy volt megalkotva, hogy kitűnő médium legyen a boldogtalanság, s teljesen alkalmatlan egyéniség a boldogság számára. Szerette volna nagynak, hódítóan műveltnek, minden lelki derékséget igazán megbecsülőnek látni nemzetét s csak a romlást látta, a közömbös, silány kort, melyben a korlátoltság s középszerűség lovagai szervezkednek a rendkívülibb elmék ellen, a kontárok sokasága a mesterek ellen. Áhította a dicsőséget s még csak népszerűsége sem

tudott szert tenni. Meleg szívvel járt a tömegben s alig voltak barátai. Valami sötét fátum kísérte végig az életúton s nem hagyta sohasem igazán örülni. Nem, még a szerelemben sem. Szíve sovárogtat, szomjuhozta a szerelmet, de csak átkait ismerte, édességét soha. Első fellángolása mindvégig megmaradt átérzésnek, képzelődésnek. *Gina* volt az a lány, aki boldogíthatta volna, de a végzet mást határozott: útjaik szétváltak. Ez a különben hétköznapi történet valóságos tragédiává nőtt a költő fantáziájában, de egyuttal örökszép, mélyen megható költemények forrása lett szívében. A Ginához írt rapszodiák legértékesebb darabjai valóban nem egyebek mint félelmes és gyászos képzelődések, lehetetlen, szeretlen helyzetek költői kizsákmányolása. Voltaképp nem is szerelem, csak magamat tépdő, pusztító s végül egy élet romjain fuldokló vágyakozás — égés az elérhetetlenért, a minden földiségtől ment, tiszta, felséges nőiségért, — egy eszményért, kit a birhatatlanság mindennél fénylőbb glóriája sugároz körül s kit még a bukás szennye sem sötétít el imádatában, mert rajongásának erejével újra fölemeli a sárból és istenítheti az — emlékezésben.

Magasan szárnyaló énekek, szívzaggató elégiák egész kórusa dicsőíti és halhatatlanítja lantján e bájos alakot, kit a végzet nem neki teremtett, de aki, mint »befagyott emlékezet«, ifjan és öldöklőn élt mindvégig agyában. A szenvedélynek és fájdalomnak oly mélységes és megrázó hangjai búgnak fel itt, minők egyetlen költőnk lantjáról sem hangzottak el sohasem.

268. kép. Vajda János.

Évtizedek vonulnak el fölötté, sötétben mint fekete hollómadarak, s érzésvilágában nem áll be változás. A visszahozhatatlan, a megmásíthatatlan, az örökre eljátszott földi boldogság fájó tudata elfordíthatatlan végzetként mered eléje. Nagy kifejezőerejében, mély megindulásaiban, viharos páthoszában sok van a fenségesből. Röpte, bár gyakran nehézkes, legtöbbször méltóságos, komoly és merész, mint a sasoké. Egész lényében annyira különálló, hogy szinte megdőbbsen. Költészete, mely csak lassankint tisztult át teljes művészetté, a borongó ég, az éjszakában zúgó óceán s a roppant nagy, komor hegyek hatását teszi ránk. Nem tartozik azok közé a költők közé, kik témákat dolgoznak ki, de azok közé, kiket egy-egy probléma összeráz s alkotásaik nagy része a fájdalom túláradása. Lírájában a tragédia elemei zajlanak. Duzzad az erőtlől, izzón ég a szenvedélytől s keserűségében néha úgy tud süvölteni mint Shakespeare hősei. A művészet áldó és engesztelő világában a legzordabb utakat kereste, ahol minden lépését könny és vér jelöli. »Forogni körbe nem tudott, nem akart, hát örökké társtalan, boldogtalan maradt.« A harmónia azonban, mely életéből teljesen hiányzott, mintegy kár-

pótlásul, annál bővülőbb jelenik meg egy-egy kiváló remekében. Aránylag keveset dolgozott, de a *Virrasztók*, *Luzitán dal*, *Tavaszi felé*, *Gina emléke*, *Vaáli erdőben*, *Nyári les*, *Húsz év múlva*, *Üstökös*, *Harminc év után* stb., stb. című költeményei a magyar líra legszebb, legértékesebb termékei közé fognak tartozni mindenkor.

Elégedetlen, lázongó, meghasonlott lélek maradt mindvégig és sokban nem volt igaza, mert vészes képzelődése még java férfikorában megmérgezte jobb hitét s mikor ezt belátta, — már késő volt minden. Rom volt, helyrehozhatatlan ember. A kert elpusztult, a ház leégett. Az utolsó öröm, az elismerés, az ünneptetés öröme is önváddá, keserűséggé torzult benne. Mintha megérezte volna, hogy sohasem válhatik azzá, akinek magát a jövőben elképzelte. Dalait nem fogják »habos mezőben« arató lányok énekelni, mert dalai nincsenek, csak fuldoklásai, tompa, rekedt, csukló zokogása van. Magányos lelkek, kiket a lét problémája bánt s a halál gondolata aggaszt, vigaszt fognak találni e komor költészetben s megilletődéssel szemlélhetik a sebeket, melyeket e nagy költő szívében a gondolkodás és érzés tövisei hasogattak, de népszerű nem lesz soha, mert hiányzik belőle a napfény, az életkedv, a humor, — az élet vigasztalóbb fele.

A forradalom utáni lírát erős bölcselmi tartalommal mélyítette s új hangokkal gazdagította ugyan, de zordsága és pesszimizmusa miatt szélesebb körben sohasem birt rokonszenvet kelteni. Olyan dolgok bántották, amiken nem lehetett segíteni. Ha a maga nyomorúságairól beszélt vagy énekelt: az egész emberiségen elkövetett igazságtalanságok vérezték meg szívét. Így aztán megmaradt mindvégig ki nem elégített becsvágya áldozatának, a saját dicsősége mártírjának.

Nagy idők mulnak el, míg a magyar líra terén hozzá hasonló jelenést láthatunk, — annyira szomorú, tépett és ritka volt.

A másik lírikus, *Tóth Kálmán* (1831—1881.), nem oly erős és sajátos talentum mint Vajda, de több téren szerepelve, irodalmi működése is változatosabb s kora izlésének jobban hódolva, külső sikerekben is szerencsésebb. Egyik bírálója azt mondta róla, hogy azokat a gyöngyöket, melyeket Petőfi elejtett, ő találta meg s szedegette fel. Ez a hasonlat, mint rendesen, itt sem fedi a teljes igazságot, de kétségtelen, hogy Petőfi már kora ifjúságában rendkívüli hatással volt rá s hogy ez alól a hatás alól csak nagynehezen tudta magát kiszabadítani. Eleinte föltétlenül utánozta, később azonban, midőn egyénisége tisztult és erősödött, csak tanult tőle.

Kiválólag a szerelem költője. Révedező, álmodozó természet, lágy és olvadásos, valami csodálatos, majdnem gyermekes naívság kíséretében, mely egyuttal összes szerencsétlenségeinek kútforrása is az ő kivételes érzelmi világában. Valaki a líra Hamletjének nevezte s ezzel találóan jellemezte az embert is. Álomfák erdejében, álmok ködében bolygó, mindig szerelmes trubadur, ki elől azonban a földi boldogság képét sűrű lelki habozások, kimagyarázhatlan költői aggályok s romboló képzelődések fátyolozzák el. A biografus előtt szerelmi viszonyainak egész sorozata tárul fel, melyek közül kezdetben mindegyik a legszebb poétai idillnek ígérkezik s aztán kivétel nélkül valamennyi lemondással, szakítással, romlással végződik. Kétségtelül magában a költő kiszámíthatatlan természetében rejtett az ok, hogy mindez így történt. Az egyesülés neki nem szer-

zett gyönyört, csak szenvedést, áldozatot és kiábrándulást. Mintha helyzeteket keresett volna, hogy ezek hatása alatt odaadóbban, tékozlóbban áldozhasson a költészet istenének. Fölégette ifjúságát, legszebb férfikorát, hogy az ebből támadó láng szárnyain felebb emelkedhessék. Azok közé a vérbeli lírikusok közé tartozott, akik a költői igazságokért szívesen föláldozták minden földi boldogságukat. Maguk elvéreznek, de átélt szenvedéseik, életüket fölemésztő érzelmeik, lázas és örök epedésben égő dalaik mindenha gyönyörűség marad mások számára. Igen, ez a hitében naiv, vágyakozásaiban korlátlan, szerelmeiben kielégíthetetlen s ideáljaihoz mindvégig híven ragaszkodó poéta, kit kortársai szinte megirigyelhettek a sok külső szerencse, az őt folyton kísérő diadalok és sikerek miatt: voltaképpen szerencsétlen ember volt, mert amit az életben igazán s legfőképp óhajtott, sohasem találta meg. Szeretet és szerelem csak incselkedtek vele s elsuhantak előtte, mint az álmok. Nem tudott egyebet mint »nagyon szeretni«, ez a nagy szerelem azonban sohasem vezette a boldogság útjai felé, de, szerencsére, megmaradt számára mindvégig a *költői érvényesülés egyedüli módjának*.

Költészetének aranykora ott kezdődött, ahol a függetlenségi harc mennydörgésének utolsó moraja elnémult, — és ott végződött, ahol az alkotmányos élet gyári zajának, gépies zakatolásának első lármája fölbúgott. Ez a vágyakozó, reménykedő, nemes ideálokért nemesen küzdő kor volt az ő kora, — ezen a derűs-borús levegőn nyílt ki teljesen költészetének pompázó virága. A szerelem sajgó sebével menekült a fővárosba és,

269. kép. Tóth Kálmán.

Nagy Ignác Hölgyfutárjához állva, napról-napra jobban megkedvelte a körülötte zsi bongó, mozgalmas életet. Szerencsétlen házassága után, mely szomorú epizód-ként ékelődik élettörténetébe s melyet csakhamar az elválás követett, férfias daccal keresett vigasztalást a munkában és költői hírnevét nagy sikerek emelték mind magasabbra. Büszke volt arra, hogy Eötvös, Deák, Kemény elismerésükkel adóztak neki. Irodalmi fejlődését növekedő szerencse kísérte. A kritikát is, mely kezdetben sok rossz órát szerzett neki s kellemetlen párbajokba is keverte, mind jobban lefegyverezte. Lapjaira szinte tódultak az előfizetők, könyveinek is nagy kelete volt. A Kisfaludy-társaság és az Akadémia, újra megkezdvén működésüket, tagjai sorába választotta. A Nemzeti Színházban zajos tapsok között adták elő darabjait (*Az utolsó Zách, Egy királyné, A harmadik magyar király*) s midőn az alkotmányos világ küszöbén (1860) megindította a *Bolond Miska* című élcslapot: népszerűségének ormára lépett.

Szinte ellentétesnek látszik, hogy az édesbús szerelmi dalok költője, a megható elégiák méléző dalnoka egyszerre a politikai közhangulat s napi ötletek szolgálatába szegődött. De Tóth Kálmán teljes lélekkel csüngött kora mozgalmain s kitűnő érzéke volt ahhoz, hogy az újra ébredő nemzeti buzgásban mivel és mennyiben tehet szolgálatot hazájának. Így midőn a színművek divatjamult páthosját már unni kezdte a közönség s a »korszerű« vált új jelszóra: Tóth Kál-

mán rögtön megérezte a fordulatot s egy történelmi színezetű középfajú drámával, mely siker dolgában minden előzőjét túlszárnyalta, a női hősiességet nemesen és hatásosan dicsőítő *Dobó Katicájával* (1862) átcsapott a történelmi vígjáték terére. Utána *A király házasodik* s főkép a *Nők az alkotmányban* című vígjátékaival aratott rendkívüli sikereket.

Mégis elsősorban lírikus ő s par excellence: a szerelem költője. Egymaga több dalt termelt mint Petőfi, Arany, Tompa összevéve s a *Naptól virít, Búza közé száll a dalos pacsirta, Fűtül a szél, Benyújtottam a kalapom, Sirjon-ríjjon a hegedű* s megannyi sok más közkeletű dala dalköltészetünknek igazi remekei, mesterművei.

Lirájának egyik legszebb és legjellemzőbb vonása a gyengédség. Nincs költőnk, aki ebben a tekintetben versenyezhetne vele. Szíve jóságának bájos virága ez. Az ember és a költő itt egészen egy. Általánosan ismert volt sokszor a könnyelműségig menő jóságáról s ez nyilatkozik meg őszintén és közvetlenül — gyakran a legüdében tiszta naivság hatását éreztetve — szerelmi lirája nagy szeretet után sóvárgó s majd mindig elégikus bútól reszkető darabjain. Bár könnyednek, játszinak, sőt néha pongyolának tűnik fel, nincs mélység nélkül (*Minek is van a szív s a szívben szerelem, Eskü, Ború, Halál, Elégiák* stb.). Hazafias költeményei most sem avultak el, de a maguk idejében vigasztaló, föl-emelő, sőt fölrázó hatásúak voltak. Csak a *Ki volt nagyobb? Szilágyi Erzsébet, Előre, Kik voltak a honvédek? A meghalt Széchenyi, Damjanichné arcképe előtt* című költeményeire s az *Aradi vértanúkról* írt gyönyörű verseire kell gondolnunk. Épp ily szívből fakadó, meleg érzés szülöttei az anyjáról, fiáról s szülőföldje szépségeiről zengett költeményei is. Verses gyűjteményei (*Szerelmi Vadrózsák, Költemények, Száz új költemény, Összes költemények, Húsz év után*) számos kiadásban forognak közkézen s hivatva vannak arra, hogy elvérzett szívét megdicsőítsék és nemes emlékét még sokáig megőrizték.

VI. FEJEZET.

PILLANATNYI FELVÉTELEK.

Z ÖTVENES és hatvanas évek költői gárdája az előbbi fejezetben méltatottakon kívül még számos kiváló tehetséget vallhatott magáénak. Ezek a költők nem irányt teremtők az irodalomban, többé-kevésbé Arany és Petőfi nyomán indulnak, de azért megvannak egyéni érdemeik is a szép szolgálatában. Alakjukat részben már a feledés köde mossa el, de a fátyolon keresztül is fölreszket egy-egy vonás, felsír egy-egy dallam a multból, mely, ha töredékes is, de élénk varázsolja az elfelejtetteket. Nem egyformán jutott hálátlan sors nekik. Életük és szereplésük részben még közel esik hozzánk, mások ismét fiatalon hunytak el s megkezdett munkásságukat talán érdemük felett is méltathatjuk, a reményt gyászolva bennük, melyet ébresztettek s mely az irodalmat károsította meg nem valósulásával. E két csoporton kívül állók életükben inkább pillanatnyi sikerek fényében fürödhettek, a ma tapsait azonban elnémítja a holnap. Az idő kérlelhetetlen bírása az értékeknek s épp ezért nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy mindegyikük hasznosan élt és dolgozott, mert egyiknek sem jutott teljes feledés osztályrészül.

Mentovich Ferencet érdeme szerint említi ma is az irodalomtörténet. A haza, a természeti szépségek, a családi érzések dalnoka ő. Már mint Szász Károly nevelője foglalkozik a szépirodalommal, majd külföldi utazásra indul s hazatérve, lantja egyre gyakrabban és erősebben zendül (*Unio-dalok*). A függetlenségi harc idején visszayonultán él családjával, később a nagy csöndességben egyre többen figyelnek reá s költői ereje delelőjét jelzi ma is *Száraz lombok* című verskötete, mely 1854-ben jelenik meg és osztatlan tetszésre talál. Könnyed forma, változatos hang jellemzik, hellyel-közzel az érzés rovására. Mindig izléses, mindig akad mondanivalója, szeretettel méléz a természet nagy jelenségei közt s gyakran mélyen szántó gondolatokat vált ki belőle az a titokzatos hatás, melyet az erdőzúgás, a rónák némasága s a tél vihara gyakorol reá.

Ugyane hatásokat tükrözi vissza, kevesebb művészettel talán, de neme-
sebb népiességgel, *Tóth Endre* költészete. Inkább a Petőfi-utánpótlók sorában kellene foglalkoznunk alakjával, ha munkássága nem lenne előkelőbb irányú s maradandóbb értékű mint azokéi. Mély kedélye, fogékony, hevülő szíve s gazdag költői

vónája messze a Petőfi-utánzók fölé helyezik s az izléses forma és az érzéssel elzengett dalok kétszeresen figyelemreméltók az akkor dívó szertelenségek idejében. *Zengő bokor*, *Újabb költemények*, *Harangvirágok* című versgyűjteményei mind meleg költői érzések szülöttei s *Angyal Bandi* című elbeszélő költeménye a népies epika nem hivatatlan művelőjét sejteti benne velünk. Nyelvezete zengő, magyaros, mindamellett lágyan és választékosan csendül meg minden alkotásában, melyek együttvéve az újabb magyar líra jobb termékei közé tartoznak. Visszavonultan élt, dolgozott és halt meg, nem sok emberrel érintkezett, költői benyomásai helyhez kötöttek s szűk körben mozognak, épp ezért költői pályája mindvégig magasan jár ugyan, de nagyobb emelkedést nem mutat.

Arany és Petőfi hatása alól jobban szabadul, mert inkább a régi vitézi énekek ihletik dalra, *Thaly Kálmán*. Nem régen költözött el körünkől, alakja még emléünkben él, de inkább megszoktuk a tudóst és a politikust ünnepelni benne mint a lírai költőt. Poétás kedve inkább fiatalabb éveit termékenyíti. Lelkes történeti énekek s hazafias dalok zendülnek lantján, s föltétlen ura érzelmetjes kifejező erőnek, formai tökélynek egyaránt. Különösen nyelvezete megkapó, mely a kuruc idők erős magyarságú dalain, érces ütemű énekein fejlődött tökéletessé. Igaz lelkesedés, hazafias tűz lángol végig egész költészetén, mely inkább erejével hat, míg *Dalmady Győző*, ki szintén nagyérdemű kortársa, inkább érzelmes, szelid és a borongó hazafias líra művelője. E tekintetben merő ellentéte Thalynak, bizonyára a költői hatás rovására, de szerelmi dalai és leíró költeményei túlszárnyalják korabeli költőink alkotásait. Formája ugyan nem változatos, de hangja keresetlen s amit mond, egyszerűen, szívhezszólóan mondja, finoman megformált s mégis frissen pergő sorokban. Költészete ma sem mutat hanyatlást, teljesen önálló, nem hódol divatos változásoknak, egyéni: épp ezért tiszteletreméltó; az övé: épp ezért értékes.

Nem annyira egyéni mint inkább tanult költő *Szász Béla*. Erősen Longfellow hatása alatt áll, mely tényt korántsem igyekszik eltítkolni. Egy egész kötetre valót ültet át verseiből magyarra. Tanultságát és ízlését nagyban fejlesztik bölcséleti tanulmányai s egyéb komoly műfordításai, úgy, hogy higgadt és szelid érzéseinek kifejezőjéül a családi lírát választja. Szelid és szerető költeményekben énekli meg az otthon báját és költészetét, majd egy kötetnyi elbeszélő költeményt ad közre (*Kandalló előtt*), jó szerkezetű, erős epikai érzékre valló, kerekded énekekben. Hangja nem változatos, de magyaros, világos és kifejező.

Ugyancsak a Szász-család poétája *Szász Gerő*, vallásos elmélyedésű, erős magyarságú poéta, lelkész és prédikátor, ki a szépirodalomban mint költő fejtett ki. Verseiben főleg a hazafiságot és a családi életet énekli, a formának csekély változatosságával, de meleg érzéssel, szellemmel, odaadással. Költészetének érdekes utjával párhuzamosan halad, de korban messzire megelőzi *Zalár József*, ki már 1849-ben mint tüzes politikai költő mutatkozik be *Szabadságdalok* című kötetében. Szárnyaló, lelkes költeményeket ír, nem enyhíti a sebeket, inkább sajjóbbakká teszi. Egyéb versei szinte pompáznak a buja hasonlatoktól, jelzőktől, melyek gazdag képzeletre, mély érzésre vallanak ott, ahol nem túloz, nem töredékes és nem érthetetlen. Kissé szertelen, a rejtelmes és titokzatos felé

hajló költő, szereti a laza szerkezetet, az elmosódó formát, a ködbe vesző alapeszmét.

Sokkal szabatosabb a szigorúbb kompozíciók, drámai tömörségű énekek lantosa: *Tolnay Lajos*. Arany János legügyesebb követője a balladaírásban s általában egész költészete az ő erős hatása alatt áll. Tekintve, hogy az Arany-utánzás még elfajulásában is tökéletesebbet termelt volna mint Petőfi hivatatlan követősei, Tolnay Lajost is több siker és elismerés jutalmazta. Erős, férfias, meggyőző hangú s meglepő formai készségű, sokkal kiforrottabb, hogysem érthetetlen, sokkal művészebb, hogysem izléstelen lehetett volna. Ez a művészi ízlés, művészi erő jellemzik a legjobban. Nem egyszerű eszközökkel, ellágyulást s megindultságot keltve hat, de kiszámított, fordulatos és tudatos művészettel. Tud naiv és népies is lenni. De ebben már sokkal művészebb, mert öntudatlanul naiv és népies, *Boruth Elemér*, a költőknek ebben a csoportjában a legfelejtettebb s talán a legméltatlanabbul felejtett. Nem sok irányú, nem nagyratörő, nem nagyot alkotó, de ízig-vérig lírikus. És verseiben önmagát adja, lépésről-lépésre követhetjük életét, első hevülésén, házasságán, szerelmi csalódásán keresztül a boldog és derült alkonyatig. Dalai őszinték és egyszerűek. Petőfit a népies-ségben utánozza, de annyi közvetlenséggel, hogy szinte eredetinek látszik. A hazáról keveset énekelt, annál többet szülőföldjéről. A zemplénmegyei szőlőkben ma is zeng — de ki nem ismerné? — a *Tele van a rózsabokor virággal . . . , Két gyöngye volt a falunak . . . , Esik eső . . . , De szépen szól a furulya . . .* — megannyi olyan dal, mely észrevétlenül lett közkeletűvé s szövegét ma is jobban ismerik mint szerzőjét. Ott fakadtak ezek a dalok a szülőföldön, poharazás, sírvavigadás közben s ahol az ihlete ringatta: azt a vidéket nem is hagyta el soha Boruth. Talán ezért is ismeretlenebb s inkább helyi büszkeség. Annakidején ugyan hívták a fővárosba szerkesztőnek, munkatársnak, mert hamarosan kiderült, hogy a *Julia* álnév alatt ki rejtőzik, de ő csak ott maradt hazájában. Versköteteit (*Boruth költeményei, Nyárlevelek*) a kritika és az olvasók osztatlan tetszéssel fogadták. Egyik-másik érdemén felül is magasztalta s íme, jóval érdemén alul felejté az utókor. Pedig ha másban nem is: népdalaiban föltétlen maradandót és értékeset alkotott s a tiszta, minden sallangtól és cifrázkodástól ment lantos költészet egyik leghivatottabb és legmagyarosabb művelője.

Vidámabb mint Boruth: *Vida József*, de nálánál sokkal zárkózottabb, komolyabb: *Szabados János*. Az előbbi dévaj kedélyű, csipkedő, rakoncátlan-kodó, igazi szatirikus erejű költő, ki a Vasárnapi Ujság élcelődő és hadakozó szerkesztői üzeneteinek írása közben ismeri meg tehetsége fegyvereit. Ezeket a fegyvereket sikerrel, éles csengéssel, de sohasem halált osztón forgatja, inkább derűt és vidámságot keltve mint sebet adva s haragot ébresztve. Lirai vivógyakorlatoknak mondhatjuk harcos kedvű, elmés, jól csattanó költeményeit, míg *Szabados János* a komoly múzsa szolgálatában hazáról, szerelemről énekelve ér el jelentősebb és komolyabb sikereket. Kissé zárkózott természetű, eredetileg papnak készül, később Pestre jön jogot tanulni s csakhamar élénk részt vesz a hatvanas évek irodalmi mozgalmaiban. Eléggé népszerű s eléggé ismert már, mikor költői pályafutását megakasztja az a körülmény, hogy vidékre kerül.

Szeged városának hivatalnoka lesz s bár a Dugonics-Társaságnak egyik legmunkásabb tagja, komoly és kötelességtudó lényét Szeged újjáalkotása és fejlesztése veszi igénybe. A szegedi irodalom talán épp ezért munkásságát kétszeresen tiszteli benne, irodalmi hagyatékát is a Dugonics-Társaság adta ki. Komolyság, őszinte érzés, meleg és jóságos szeretet sugárzik végig egész költészetén.

Jelentéktelenebb, mindamellett följegyzésre méltó munkásságot fejt ki ugyancsak ebben az időben *Kuliffay Ede*, kinek egy lelkes Petőfi-ódát s több keresetlen egyszerűségű, de kedélyre és hűséges szívre valló lírai költeményt köszönhetünk. (*Fehér Rózsák.*) Mint a Nemzeti Színház titkára, később inkább a színpad és a színi irodalom érdeklik, melyet maga is gazdagít néhány sikerült munkával. Nyugodt és gondtalan életében semmi szertelenség, annál több költői, gyöngéd és ellágyuló pillanat.

Sokkal sietőbb, lázasabb és tevékenyebb munkás a két *Zilahy* testvér: *Károly* és *Imre*. Mindkettő rendkívül sokoldalú, nagyratörő szellem. Esztétikai tanulmányok, bírálatok, dramaturgiai dolgozatok, elmés és színes útirajzok, műfordítások képzett és hivatott szerzői ők, — mint költők, a családjukban öröklődő és pusztító kór tudatában, háborgók és indulatosak. Siető s csakhamar megszakadó költői pályájukon meg-megpihenve a lázas munkában, erős és panaszos dalok ébrednek lantjukon; a szerelem, az elhagyatottság érzése s a közeli halál tudata szinte szónokias hevülést, szint és lendületet kölcsönöz egész költészetüknek. Rövid, de annál értékesebb szereplésüket ma már kellenél nagyobb feledés borítja s hasonló sors jut *Bajza Jenőnek* is, mindkettőjük benső barátjának, ki nagyon keveset írt, de a mit írt az egy »tengermélyézésű kebel terméke«. Teljesen magának élő, zárkózott fiatalember, szintén pusztító kórt hordoz magában, de lankadatlanul műveli magát, egy rózsás és írói sikerekben gazdag jövő hitével szívében. Az öröklött írói tehetség, ha kevés dal forrása is nála, nagy készségéből s kortársai nagyjainak hizelgő ítéleteiből következtethetünk mindarra, ami elmaradt. A *Zách Felicián* c. tragédia reményteljes írója épp úgy nem törődött mellőzéssel, mint ahogy nem mámorosodott meg a dicséretektől. Vörösmarty is sokat várt tőle, Arany mindjárt eleinte a *legelső* tehetségnek nyilvánította az ifjabb nemzedékből, — aztán jött a halál és a feledés.

Hasonlóképp töredék maradt a nagyreményű *Tisza Domokos* költői pályája is, kinek posthumus kiadásban megjelenő verseit minden gáncstól és bírálattól megóvta Arany János előszava, ki a nevelő és a jóbarát szeretetével s egyuttal teljes elfogulatlansággal áldoz abban a fiatal költő emlékének. Tisza Domokos meg is érdemli. Nem a verselő technika, a külső forma lebeg szemei előtt, de a benső érték, a gondolatok s nemesen rajongó eszmék helyes és tudatos beállítása. Fiatalsága ellenére is mély megindultsággal s meggyőző hivatottsággal pengeti a lantot, mely örök kár hogy oly korán némult el, a tavaszi virágzás teljességében.

Az ötvenes évek ünnepeltebb lírikusai közé tartozik még egy kiváló tehetségű költőnő: *Kisfaludy Atala*. Ő sem mentt kora hibáitól, de mélyen érző szíve, nagy műveltsége s művészi vérmérséke még idejekorán kiragadják minden közepszerűségből. Egy-egy szép dala (*Virágos, dalos mezőben...*)

még visszazeng a multból, de tehetségének s érdekes egyéniségének teljes pompája főkép a *Rajzok* című kötetében tárul fel, mely a magyar elbeszélő prózának egyik fényes terméke s tartalmával, előadásának bájával, stíljének tündöklő sajátosságaival ma is modern, a szó legtisztább értelmében.

Még Illyés Bálint és Komócsy József emlékének kell néhány sort szentelnünk. *Illyés Bálint* (1835—1910.), mint volt honvéd, később ref. lelkész, majd orsz. képviselő, főkép hazafias költeményeivel aratott sikereket, de van egy-két szép dala, mely keresetlen hangjával és szívhez szóló közvetetlenségével amazoknál értékesebb. Egészben véve inkább a költészet igaz szeretete mintsem az alkotás láza készítette dalolásra s megmaradt mindvégig rokonszenves műkedvelőnek. — *Komócsy József* (1836—1898.) már temperamentumosabb és rátermettebb lírikus. Küzdelmes és kalandos ifjúkorát vidáman éli át s derült világbölcseiséget szűr le belőle. Költészetében az anakreoni hangulatok uralkodnak. Vidám, borongó és szerelmes lelkének kedves játékszere a költészet. Változatos mint maga az élet, s bár néha komolyabban elmélyed; sohasem engedi át szívét a csüggedésnek. Sok benne a humoros és a szatirikus elem, de azért van pathosza és vannak ellágyulásai is (*Szerelem könyve*). Egyéniségének szeretetreméltósága nagyon népszerűvé tette s a közéletben és irodalmi körökben is jelentékeny szerepet juttatott neki; működése különben sokkal közelebb esik hozzánk, hogysen emlékét fölfedeznünk vagy megújítanunk kellene.

VII. FEJEZET.

JÓKAI.

1825—1904.

HOL volt, hol nem volt, — volt egyszer egy színarany kedélyű, örökifjú, mindig erős és mindig gyöngéd ember, akit az isten jókedvében teremtett s *vigasztalásul* küldött az emberek közé. Mielőtt ezt a mennyei követet, akit mi földi nyelven megszoktunk *Jókai Mórnak* nevezni, az Úr útnak indította volna, bőven ellátta tündéri adományokkal: bűbajos képzelődéssel, ragyogó vidámsággal és hódító beszéddel.

— Eredj, fiam, a szomorú emberek közé, akiket a lét mulandósága bánt és hirdesd nekik a művészet halhatatlanságát. Mesélj nekik a te külön világról, melyet felhőtlennek alkottam. Aranyozd meg égi fénnel a földi nyomorúságot, emeld fel a porban vergődő szíveket, dicsőítsd meg a szenvedést. Nézd, ott van Magyarország! Egész föld kerekén: *most* ott feketélik a legmélyebb gyász, a legsötétebb valóság. A szabadságért elesett hősök tört kardjai hevernek szerteszét s a letiport igazság zokogása hangzik mindenfelől. Arra vedd az utadat. Mindig szerettem a magyart, de fájt, hogy az magamagát nem igen szerette. Talán majd megszereti magát — *benned*. Eredj!

S az égi vándor utra kelt. Nemes küldetésének hitlevele homlokára volt írva. Nyugodtan lépdelt a kék levegő selymes ösvényein s a magasság búcsuzó csillagai közül — sugaraktól csókdosva, sugaraktól ringatva — leszállt a magyar alföld rónáira.

Igen. Ha jól emlékszem, egészen így történt. Leszállt és a magával hozott égi adományok segítségével azonnal biztosan tájékozódott a földön. Más, közönséges halandó talán kétségbeesett volna annak a nagy szomorúságnak a láttára, mely ekkor Magyarországon mindent reménytelenné színezett, de ez az erős ifjúságtól égő fiatal ember rágondolt nemesebb hivatására s a *hit* édes szózata rezdült meg ajkain. Ment, mendegélt s álmokat szőve, regéket susogva bolyongott föl-alá a borongó tömegben. Amerre járt: fény csillant föl a szemekben, jóleső megnyugvás áradt el a lelkeken. Itt-ott kacagtak is az emberek s nem keserűségből, de a lassan-lassan visszatérő önbizalom erőérzetében.

JÓKAI MÓR

Mert hát minden szomorúság mellett is nagyon különös és furesa világ volt az az akkori ! Olyan furesa, hogy — szerencsére — nem lehetett hinni a tartósságában. Az állami bölcsesség ad absurdum vitte a dolgokat. Minden erőforrását a hatalmaskodásban, az önkényben kereste. Figyelme kiterjedt mindenre, ami az embereket csak egy hajszállal is a multhoz kötötte s irgalmatlanul szét akart tépni minden köteléket, be akart temetni minden nyomot, ami — emlékeztetett. Leigázott, letiport tartománynak nézte Magyarországot és teljes gyönyörrel látta, hogy egynéhány millió ember — legalább kedélyében — agyon van ütve s éppenséggel nem kíváncsi arra : mi újság odakinn ?

— Ezeket ugyan visszavertük a nyomorúság odujába !

Csakhoggy mindig kettőn áll a vásár. A tchetetlenségre kárhoztatott nemzet bosszúja egy felséges passzivitásban nyert minden hangos beszédnél érthetőbb és lesujtóbb kifejezést. A lemondásnak sohasem volt hatalmasabb ékesszólása mint ez a nagy, országos némaság, — Magyarország büszke szívének e csöndes, nemes vérzése.

— Hát jól van ! Legyen a tetszések szerint. Mától fogva semmik vagyunk. Meghaltunk és nem törődünk semmivel. Veletek sem. Arassatok a parlagon, szüreteljetek a kopárban. Legyetek nagyhatalom, az a ti dolgotok, tőlünk nem kaptok hozzá semmi segítséget. Halott embernek halott a világa. Lemondunk az élet minden kényelméről. Nyakunkra hozzátok a dohánymonopóliumot, a trafikot ? hát nem pipázunk többet. Accizt vettek a borfogyasztásra ? Jól van. Nem iszunk bort. Bélyeget kapnak a játékkártyák ? Hát ezután egyszerűen nem kártyázunk. Puskát csak a megyefőnök engedelmével lehet tartani ? Se baj, hát nem vadászunk. Egyik községből a másikba csak útlevéllel lehet utazni ? Itthon maradunk. Eltiltjátok a szélesszalagú kalapok viselését ? Hát majd csak a szobánkban tesszük fel. Pörölni sem szabad bélyeges papiros nélkül ? No hát akkor nem pörölünk. Vigye az ördög a jussunkat ! Csináljatok tabula rasát ebből az országból. Árasszátok el idegen beamterek özönvizével : mi nem vállalunk hivatalt. Fizetni is csak úgy fizetünk, ha exekváltok bennünket és akkor is ti lássátok, mit viztek el, mert hála isten, semmink sincs, se vasútunk, se gyári iparunk, se kereskedelmünk, se hitelünk. Csak az alattunk levő föld, az a mienk. Szegénységünk a büszkeségünk, meztelenségünk a páncélunk. Keresztülmentünk a Golgothán s most itt lakunk a Dac-várban : a saját lelkünk mindennél erősebb bástyái közt. Ha tetszik, menjetek neki a — fejetekkel !

Ebben a korban írta legszebb dolgait Jókai Mór. Magát ezt a kort is ő festette meg legszebben, legszívrehatóbban az *Új földesúrb*ban, mely azóta angol, francia, svéd, dán, hollandi, finn nyelven is hirdeti az ő csodás elbeszélőképességét. Ha valakinek örök érdeme van egy porig sujtott nemzet vigasztalásában és szenvedéseinek megdicsőítésében : neki bizonyly örök érdeme van. Bűbajos keleti novellái, a magyar életből vett humoros elbeszélései, a régi s megújuló Magyarország pompás rajzai *Erdély aranykorában*, a *Törökvilágban*, a *Régi jó táblabírákban* s főképp a *Magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán* című regényeiben nemcsak szórakoztató olvasmányok voltak, de egy-egy igazi jótétemény, mely ezrek sebét gyógyította be. Ezt a dicsőséget senkisémm vitathatja el tőle, még ellenségei sem, akik »magasabb szempontok« firmája alatt iparkodnak nagyságát kisebbiteni

Már első regénye, a *Hétköznapiak* (1846), elárulta rendkívüli képességeit és szeretetreméltó gyöngéit egyaránt. Dúsabb fantáziával kevés író dolgozott valaha

270. kép. Jókai Mór arcképe.

s az életet több humorral alig rajzolta nálunk valaki. Elevenségben, termékenységekben, kifogyhatatlanságban pedig senkisémet versenyezhet vele. Csodálatos erő, melynek minden munka játék s a bonyodalmas élet minden titokzata nem egyéb, mint — mese. Képzeletének egészen különleges világa van. Akarjátok látni? Olvassátok! Beszéljek róla? Kénytelen vagyok — tovább mesélni.

Gyerünk hát. Zupp! Mi a manó? Ez bizony sár a javából. Valóságos, hamisítatlan honi habarék. Kovász az ördögök asztalán. Televényfekete, gyurmás, ragacsos, — maga a legmarasztalóbb vendégszeretet. Alig lehet lépni, továbbmenni miatta. Szerencsére egy vakmerő jármű közeledik, valami gálya vagy hintóféle, talán I. Lajos korából! Ha! micsoda pazar látványosság! Tetején a bőr kicsinyt pettyegetett. Régi iparág, mely a baromfitenyésztéssel áll összefüggésben. Alakja egy fél görögdinnyéhez hasonlít. Nini! a kocsiajtókat először: nem lehet kinyitni, másodsor: nem lehet becsukni, ennél fogva azok egyszersmindenkorra be vannak jól lajfántolva. Ezt a tisztos ősi emléket két szende paripa húzná, a harmadik csak lógós. Összevetett lapockákkal támogatják egymást. A jó szándék nem hiányzik a nemes állatokból, hanem inkább a megfelelő képesség. Fuvarba fogott jobbágylovak a szegény párák. Nincsenek hintóhúzáshoz szokva. Minden tizedik lépésnél nyugorát tartanak s egymásra néznek szomorú szemekkel. Ilyenkor aztán a bennülők közül egy asszonyosság rákiált a kocsisra:

— Megállj, Marci, megállj! hadd szólítok meg valakit: hol lakik itt a faluban a tekintetes Kassay Lőrinc úr?

Mikor aztán a ziháló griffek kifujták magukat: ugyanaz az asszonyosság elszánt hangon adja ki parancsát:

— Hajts, Marci, hajts! Sem ostor, sem ló nem a tied!

Marci ezzel belevág az egyik lóba, mire az nekirugaszkodik. A félrelódult rúd pofon üti a másik lovat, erre az is megmozdul. A hátramaradt lógós pedig szépen ráül a kocsis térdére s úgy marad mindaddig, míg az, mind a két lábát nekifeszítve, odább nem tolja magától.

Igy utaznak a *Kedves atyafiak* látogatóba Kassay Lőrinc urambátyámhoz. Hiszen ez pompás mulatság! annak is, aki átéli, annak is, aki látja és leírja. Mennyi vidám eredetiség! milyen patriárchalis alakok! Oly egyszerűek, ismertek, igazak s mégis — vagy talán éppen ezért? — oly érdekesek. Akár ne is menjünk tovább, maradjunk az első portánál. Annak nyílt tornácáról jól szemügyre lehet venni mindent. Előttünk állanak a rétek, a mezők, délibábos rónák, csöndes fehér házak, pusztai karámok. Szorgalmas vízimalmok kelepelnek a holdvilágban

rezgő folyam tükrén, a fehérruhás molnár kihajol az ablakon s hallgatja a távozó hajósok túlkölését. Ide árad a frissen kaszált széna s jegenyeágak illata. Oda-künn, a szabad pusztán, jókedvű pásztor-nép, gulyások, csikósok szellőparipákon, regényes, magányos csárdákat látogatva. Idebenn, a faluban, napbarnított földművesek, izmos suhancok, kackiás menyecskek, — a leveles kapukban vidám, pirosarcú lánykák állanak, a fonóházakban kigyulad a méceses, az ablakok alatt legények leskelődnek . . .

Mi foly odabenn? . . . Mese, mese. Csodálatos és tüneményes történetek, melyeknek hősei szertelen arányú, hihetetlen erejű, természetfölötti emberek, akik legalább is »burokban születtek« s képesek minden lehetetlenségre. A nép gazdag és buja képzelődése teremti meg őket s viszi keresztül ezer akadályon, félelmes viszontagságok között, de mindig erős hittel és akarattal a győzelemre. Vakmerő vitézek, bátorító álomlátások. A földiségből jóformán csak a nevük van, minden egyéb tulajdonuk az óperenciántúli tartományokból származik, ahol rettentő izmaiknak megfelelő lényekkel és akadályokkal viaskodhatnak. Mit nekik egy-egy hétfejű sárkány! Fölfalatozzák reggelire. Mit valamely bevehetetlennek tetsző vasvár! Ledöntik egy rúgással. Mérföldeket lépnek, ha kell, — táltosokon röpködnek, ha megunták a gyaloglást, — kifacsarják a felhőket, ha szomjasak; ha nincs egyéb fegyverük, kitépik a szálfákat, ha ez is hiányzik: öklük buzogányával vagy szemük villámával ölik meg az ellenséget. De megölik. Útjuk diadalmenet az elképzelt élet álomregényében. Mindent legyőznek, de őket nem győzi le semmisem. Még a halál sem, mert halhatatlanok.

Ime, nem is járunk rossz helyen: a népmesék birodalmában. Itt van az a talaj, melyből Jókai mindent tudó és mindenhez értő hősei fölsarjadnak. Képzelődése naiv és pompázó, jóhiszemű és szűzies. Nem csoda, ha a közönséges élet fojtogató szövevényei közül föl-fölmenekül határtalan világa szabad ormaira, ahol a probléma neve: fény s a gondoké: illuzió. A világ összes regényírói közt ő a legnagyobb mesemondó. Arra termett, hogy kápráztató hiperboláival s elbeszélő tehetségének bűbájával megigézza a hétköznapi vesződések közt imbolygó halandókat, — hogy elterelje figyelmüket a valóság sujtó gondjaitól s fölemelje lelküket a gondatlanság eliziumába.

Sohasem feledem el s mindig hálás maradok azokért a fölemelő, nagy hatásokért, melyeket művei mellett éreztem valamikor régen, kora tavaszom első napjaiban. Az az ötvenes években írt szép keleti rege, *Shirin*, most, késő emlékezésben is, úgy látogat el hozzám, mint valamely tündéri álom, lengő és bájosan, a költészet minden

271. kép. Jókai lakóháza Komáromban.

varázsával és szomorúságával. Mily mélyen, igazán, babonásan hatott rám! hogy csodáltam, hogy szerettem! Mint irigyeltem azt a boldog művészt, *Ferhád*ot, aki egy pillanatra színről-színre láthatta s azután nagy szíve minden szerelmét, lángesze minden hódító hatalmát *akaratába* vetve, emberi erőt meghaladó lehetetlenségekkel birkózik e lányért, hogy megérdemelje s az utolsó akadálnál, mikor már félig azt is legyőzte, összeomlik örületen és üdvözületen. Hogy megsirattam, — milyen igaz könnyekkel sirattam őket! Ezekről a könnyektől nem foszthat meg többé senki s bizonynyal nem én voltam sem az első, sem az utolsó, aki lobogtam e művek mellett. Nekem csak megadatott, hogy én is érezzem, mit ezrek éreztek akkor, Ferhádként maguk előtt látva a lehetetlenségeket, de nem riadva vissza tőlük s bízva szenvedésük megváltó erejében, hitük eljövendő diadalában.

Igen. Ez a Ferhád is egyik ősapja azoknak a későbbi hősöknek, — a hősök egész sorozatának, kik a csüggettség eme napjaiban hallani sem akarnak semmiféle kislelkűségről, de — ha mindjárt a költői hiperbola segítségével is — mindenre képesek, mindent mernek. Ég bennük az akarat, látszólagos nyugalomukban roppant erők rejlenek, izmaik rugalmasabbakká válnak a nyomás alatt. Szimbólumoknak tartom s megértem őket. Azzal aztán nem törődöm, hogyan érti más s micsoda kaján örömmel szabdálja szét ezeket a pompás legényeket a honi kritika, mialatt odakünn — idegen nyelveken — gyönyört, elragadtatást keltenek mindenfelé s hódítón járnak be a világot. Kétségkívül állandó típusok ezek s baj, hogy annyira ismétlődnek. Kadarkuthy Viktortól (*Elátkozott család*) a *Cigánybáróig* mindent tudó, mindent merő hősök ezek. Fölszerelésük alig különbözik egymástól valamiben. Amaz kitünően játszik orgonán, remekül énekel, elbűvölő modora van, tíz palack bor meg se kottyán neki, délceg táncos, szemfényvesztésével bűvészeket szégyenít meg, könnyű szerrel porba teper vad erejű atlétákat, egyszeri hallásra megtanul egy alexandrinokban irt eposzt stb., — a Cigánybáró pedig, egyéb jeles viselkedéseit nem említve, cserebogarakat reggelizik a menyasszonyával. Mindezek igen különös és furcsa dolgok.

De hát pusztán ezekből állanak Jókai regényei? Semmi egyéb nincs bennök, csak egy-egy hős, aki lélektani salto mortalékat csinál s játszva old meg egészen szövevényes problémákat? Talán ez a Jókai nem is tudja, hogy a nagy orosz regényírók vagy a franciák, az angolok hogyan dolgoznak? Hogy náluk a regény mindig egy-egy darab történelem, egy-egy igaz adalék az emberi lélek titokzataihoz, egy-egy megoldási kísérlet, a szenvedélyek élet-vagy az idegek szövettanának komoly studiuma stb.? Dehogy nem tudja! Tudja, látja nagyon jól, — csak hogy nem akar senkit sem utánozni, egyszerűen Jókai akar maradni. Ezt pedig csakugyan nem lehet tőle rossz néven venni. Ezzel a világos törekvéssel szemben nem használ semmiféle gáncs, semmiféle kritika. Végre is, az eredetiség mindig megkövetelhet annyi tiszteletet, hogy munkáját többre becsüljék a regényfordítók működésénél. Vagy tán a másolók, az utánzók viszik előbbre valamely nemzet irodalmát? Nem értékesebb egy szemernyi eredetiség mint egy halom majmolás? És boldog isten! ki van hibák, gyengék és tévedések nélkül? Azt hiszem, alapos ostobaság kell hozzá, hogy valaki magát tökéletes embernek tartsa.

Kedves Zsolthörem!

Nagy rosszesség rám néve ama monumentális műben,
a „Te dolgot” általi megismerésén.

Er ugyan csak akkor lesz meg már a
fajánias, a műhöz az éleis befejezés: én pedig
meg mindig oxámlatom a napokas

Hisz ha szerileg nem, sőt szellemileg lehetne,
befejezni az éleis? Itt is megpróbáltam: nem még.
Megpróbáltam a murianias elismertni: (jubilans
öröms kiadásom kijutájába) — nem maradt ott: —
kezajár.

Stigobba gondoltok rá, hogy ével múlva
amir feladat fog Bead váni, hogy utóiratban
sörvénye sarto egy magát silels ven isó
felet, a Kinel a Késő ösz Kiparodiarata a kora
sasanó.

Könnööm Nered, hogy velen is pályafutásom,
mal foglalkozsail meg ugyan nem olvarom a mas
rolam isál; de ars után, hogy igazságos volial
horiam; — ha Siigon volial irányumban, ars meg
nkább Könnööm.

Isen áldjon meg Téged so szeretettel mindenha.
Ölel

Budapest, 1895
Szeptember 22-én

Szerető barát
Dr. Jókai Mór.

JÓKAI MÓR LEVELE BEÖTHY ZSOLTHOZ.

Nos, Jókai épp oly kevéssé áll merő hibából, könnyelműségből és tévedésekből. A gonoszsgot pedig éppen nem ismeri. Csupa szeretet, csupa jószág. Ezért nem félünk még démoni alakjaitól, ördögeitől sem. Nincs bennök semmi diabolikus. Olyan mumusfélék, akik mögött ott ragyog a nagy mesemondó nagy szíve s mosolyogva mondogatja :

— No, ne féljetek, ti nagy gyerekek, akiknek én most mesélek. Minden jól fog végződni. Cudarságok nem ülhetnek diadalt az erényen.

S nemzeti életünket, országunk szépségeit, rokonszenves típusainkat, egyéniségünk eredetiségeit, szeretetreméltó gyengéinket nem a Jókai regényei ismertették meg a világgal ? Kit olvasnak odakünn íróink közül legszívesebben ? Petőfit és őt. És hallani kell, ahogy magam is több ízben hallottam, mint szeretik, mint magasztalják ! Hát szégyen ez nekünk, nem dicsőség ? Regényeinek lehetnek bőséges hibáik — hiszen oly tüneményes termékenység mellett, mint az övé, ez szinte kikerülhetetlen, — de mindig van bennök egy-egy rész, egy-egy kötetnyi, mely rávall a lángelmére s melyet a világ egyetlen regényírója sem tudna különben — jobban és fényesebben — megírni.

Természetes azonban, hogy ezeket a hibákat alaposan megnagyították a kritikusok. Erős embernek sok az ellensége, Jókai sikereit sem nézték jó szemmel s ha néha egy-egy népszerű hőst, kit a közönség rajongva követett merész útján, a költő képzelete átringatott a szertelenségek, a lehetetlenségek birodalmába : fölszisszentek a nyárspolgárok. Ők nem hajoltak meg a ragyogó képzelet játéka előtt s nem bocsátották meg az eredetiség kiváltságait. Nekik rideg valóság kellett, nem mese. Ha pillanatra mégis megfeledeztek volna a valóságról : felbosszantotta őket az a jószágos naivság, amivel a költő túltette magát az élettelen elveken és törvényeken, amelyeket épp azok állítottak fel, akik mindig mások munkájából következtettek s maguk nem tudván alkotni, mások alkotásain élőködtek. Jókai elég anyagot adott nekik. Vajjon mit bántotta őt az, hogy néhányan nem hisznek neki. Ő hitt azokban a csodákban, hőstettekben, lehetetlenségekben, amelyeknek tüzes és fantasztikus útján végigrobogtatta alakjait. Ha eltért a való történelemtől, a jövő históriájának megváltoztatásáért cselekedte, hogy hasonló helyzetben ne újra gyásznapok köszöntsenek ránk. Ha nagyított, ha képzelődött, — ki vehetné rossz néven neki, hogy más szemmel látott mint a rendes emberek ? A legridegebb tudományban is a szépet kereste és találta meg ; a bogárban nem a rovarfajt, származási táblázatát, családi hovatartozását, de különleges életét, ezer apró, más előtt rejtve élő szokásait ; a csigában nem a természetrajzi rendet, a részletes alakulást, de a még föl nem fedezett sajátosságokat. Ő nem emberi mértékkel mért s nem igazodott a megszokott után : öntudatlan teremtetett újat és szokatlant. S így volt mindenben, nemcsak az aprólékos, de a nagy dolgokban is. A magyar élet az ő tolla alatt elevenedett meg s még ebben az elevenségben a tipikus vonások igaz tükröződésében is lélektani lehetetlenséget láttak ellenségei visszaverődni. Pedig mennyire meddő volt lekicsinyelni őt s mennyire igazságtalan a lenéző bírálat ostorával érinteni fényes palástját. Végre is, örülünk, hogy van egy írónk, akit a világ észrevesz. S nagy teremető erejével, tékozló fantáziájával szemben ugyan mi haszna lehet az őt mássá formázni akaró kritikának ? Mássá ugyan nem formálhatja mint amire született. Minden költőnek az a

célja, hogy meghasson, elragadjon s átálmodott vagy átérzett költészetével megindítsa a szíveket s ime, ezt megteszi Jókai is. A kritikusokból pedig első sorban az a képesség hiányzik, hogy a művészet meghassa őket. Különös ! csak a hidegvérrel alkotott művek mellett tudnak kissé fölmelegedni ! Mindenkit a saját sablonjaik után mérnek, a saját megkövesedett véleményeik mintájára szeretnének kiformálni. Egy formulájuk van s ez rendesen — ők maguk! De képzeljetelek csak egy nagy rétet csupa pipaccsal, vagy akár egy kertet merő kaméliákkal. Milyen egyhangú, dísztelen látvány volna ! Hát nem az emberi szellemnek ezerféle megnyilvánulása adja meg azt a változatosságot, mely a törekvéseknek, az eszmék fejlődésének 's minden haladásnak állandó föltétele ?

Ugyan, kérlek, jó urak, menjetek azzal a kritikával ! Mert hisz tulajdonképpen mi is az a kritika ? A költészet inasa, aki annak köpönyegéből kitisztogatja a pecséteket ; a múzsák szobalánya, aki szennyes ruháikat kimossa, lyukas harisnyáikat kitatarozza s amellet a kisasszonyait hátuk mögött mindig rágalmazza. Okvetetlenkedő pincér, aki egy és más sültet feltranszíroz, porkoláb Apolló armádiájában, finánc, aki minden átmenőt megvizitál, kéményseprője a Helikonnak, ki az istenek oltárának csak a füstjével foglalkozik.

Szemére hányjátok ennek a nagy poétának, hogy Boskó-játékot űz a lélektani igazságokkal, hogy jellemei csak csillogó helyzetek mozgó bábjai, akik elhumorizálják a fejlődés vagy átalakulás törvényeit s fogásaik, furfangjuk a magyar géniusznak megannyi »huszártrefája« ? Ah, csak éppen egyről feledkeztek meg, jó urak. Nem gondoltok arra, hogy az ő felséges bohóságainak egy forgácsa többet ér mint a ti bölcseségteknek egész kazalja. Mert minden bohóságában ott ragyog a kivételes ész, a lángelme nagy fénye, míg a ti bölcseségtekhez hasonló bölcsesség annyi van, hogy szinte közönséges. Ti gyalog jártok s bosszankodtok, mikor ő fölöttetek elröpül. Pedig arról igazán nem tehet, hogy szárnya van. Haragusztok rája s ahol csak szerét ejthetitek : támadjátok. Ő rendesen azzal felel ezekre a támadásokra, hogy tovább — hódít. S igaza van. Nincs miért aggódnia. Koszorúját nem kell féltenie. Zsenialitása éppen ott kezdődik, ahol a ti ítélőképességek — végződik.

VIII. FEJEZET.

MÁS ELBESZÉLŐK.

UGY VOLT az mindig és úgy lesz, hogy az északi fény pompája mellett elhalaványodnak a csillagok, a lángelme diadalai mellett kevésbé méltányoljuk a kisebb tehetséget. Pedig irodalomtörténeti szempontból minden erőnek megvan a maga komoly jelentősége, értéke és érdeme s, csakúgy mint a természetben, a szellem birodalmában sem él és működik egyetlen talentum sem haszontalanul. Jókai neve magában véve is külön fejezete elbeszélőirodalmunknak s műveinek összessége, hatásaiban, egy nagy korszakot ölel át. Úgy elbeszélni, mint ő, senki sem tudott. Az a könnyedség, báj, az a jóízű, természetesen ömlő humor, tiszta, gazdag magyarság, az a színező képesség s melegség az előadásban : kiváltságos adományok, — egészen az övéi. Magával ragadta, megigézte velük nemzetét s a körülötte működő elbeszélő írók szerepét derekasan megnehezítette. Annál nagyobb érdem az ő részük-ről, ha mégis számottevő munkákat irtak, sőt meg is tudták magukat szertettetni.

Ezek közül termékenységi dolgában *Vas Gereben*, családi nevén Radákovics József (1823—1867.) jár elől. A régi patriarchális Magyarország s a táblabíróvilág alapos ismerője és krónikása. Kifogyhatatlan kedvvel rajzolja a magyar életet s szeretettel és gondnal szedeget össze minden jellemző vonást érdekes korszakokhoz. Regényei, főképp a *Nagy idők, nagy emberek, Nemzet napszámosai, Egy alispán, Jurátusélet* stb. ma már szinte forrásmunkák számába mennek. A forradalom-előtti évtizedek társadalmának hű tükrői, vonzók és tanulságosak, csak, fájdalom, a formájuk nehézkes. Nem mintha Vas Gereben ügyetlen volna a meseszövegben, vagy nem ismerné a természetes beszédet, de stíljét agyoncifrázza s még népies előadásában is (*Parlagi képek, Pörös atyafiak*) van valami fárasztóan túlhajtott, ami éppen ezért a mesterkéeltség hatását teszi a mai olvasóra. Az ötlet, az adoma, a kifogyhatatlan tréfa nem menti meg e sajátságos stílt, mely, mint a folyton szirtekbe ütköző patak, csak szaggatottan halad előre. Igaz azonban, hogy a patak néha virágokat is sodor magával s akit nem fáraszt el ez a hasonlatokkal teleszótt stíl : gyönyörködhetik az író feltétlen magyarosságában s egészen különös, sajátos képzelőerejében.

Mert különös és sajátos Vas Gerebennek minden írói kvalitása. Az egyetlen Jókai az, akinek irányával némiképp megegyeznek útjai. Többi kortársának tökéletes ellentéte mindenben, nem utánoz, nem követ senkit, a maga lábán jár, ha néha nagyobbat botlik is. És nem enged semmiféle idegen befolyásnak; jöhetnek külföldi divatok, új irodalmi formák: ő megmarad annak ami. S ha sok gáncsolni valót találunk is egy és más munkájában, ha meseszövéseiben, alakjai rajzában más regényírók messze fölülmúlják is: maradandó erénye lesz mindig eredetisége és magyarossága.

Arany János »az élcek, adomák és ötletek nagymestere« címmel koronázta. Ez az elnevezés, amilyen futólagos és könnyed, épp oly jellemző is. A legjellem-

272. kép. Vas Gereben.

zőbb és a legrokonszenvesebb oldalt világítja meg az író alakjának: kifogyhatatlan humorát, fáradhatatlan adomázó erejét. Az ötletek és vidám történetkéik, melyekkel előadását élénkíti: kibékítenek a forma nehézkességével. Szépsége leplezi gyöngéit is. Nem mélyed el, nem kutat, nem boncol, sokszor egy egész benső küzdelem nehéz megokolását elüti egy adomával. Dicséretére legyen mondva, hogy jellemzően; mindazonáltal lehet gondolkozni fölötte, hogy helyes és értékes-e ez a módszer? Tagadhatatlan, hogy egy pár tősgyökeres magyar alakot az ő tolla rajzolt meg. Azt sem vitathatjuk el, hogy elevenen és frissen

hatnak ma is, minden technikai kezdetlegességük ellenére. Azonban erősebb tulajdonsága a milieu festése, a korrajz. Hálás időkben élt, mikor forrott, alakult minden s mikor a nép szelleme és lelkülete észrevétlenül formálódott az új benyomások szerint. Ezt a titokzatos átalakulást, ezeket az érdekes időket csak Jókai festette élénkebben. Jókai azonban ebben is művészebb. Játékos képzelete szebbé teszi a valót, míg Vas Gereben szigorúan a földön jár, tárgyilagosan beszél, természetesen a költői érdekesség rovására. S még sajnálatosabb körülmény, hogy a korrajz értékes háttéréből kiváló történeti alakok szinte lenek s ha erősebb vonásokkal dolgozik rajtuk: elnagyoltak. Aránytalan munkát végez itt, nem ismerve tehetsége határait. Úgy jár mint a jó tájképfestő, aki nem elégszik meg a rügyező fák és bimbózó bokrok, a tavaszi kép megfestésével, de a patak mellé méléző alakot állít, elnagyolt karokkal, bádorgóruhában, élet és szín nélkül.

Akárhogyan is igyekezzünk Vas Gereben írói tulajdonságait szépíteni és méltatni: a munkáiban összegyűjtött *anyag* becsesebb mint annak feldolgozása. Sok kihasználatlan erő, sok megíratlan tárgy hever a könyveiben, melyek azonban

még mind meg fogják találni feldolgozójukat vagy olyanokat, kik tanulmány végett jönnek meríteni a forráshoz. Annál is inkább könnyebb ez ma már, mert újabban egy jőnevű könyvkiadó cég illusztrált kiadásban adta ki összes műveit s az új Magyarország közönsége teljes rokonszenvvel fordult a régi Magyarország érdemes krónikásához, akinek korrajzait már-már bevonta az idők patinája.

Mélyebben szántó, tartalmasabb író *Pálffy Albert* (1820—1897.), a jeles publicista, ki gazdag fiatalságának egész lelkesedésével hirdette a forradalom igazát s később, a forradalom befejezéseként, a kiegyezés szükségét. Hirlapi cikkeivel, melyek szellemesek, élesek, merészek és meggyőzők voltak, nagy népszerűsége telt szert. Stílje kecsességét és könnyedségét főképp szépirodalmi műveltségének köszönhette. Sokat tanult a franciáktól, kiket nemcsak elegáns öltözék s választékos mozgás dolgában utánzott, de nyomukon járt a csipős beszéd s kellemes előadás formáiban is. Regényeinek és elbeszéléseinek nem annyira a szenvedélyek kimerítő rajza adja meg a kellő tartalmat, mint inkább az érdekesítő mese, melyet biztos kézzel megrajzolt alakok játszanak le előttünk, szinte drámai gyorsasággal. Jól ismeri az élet szövevényeit, az emberi lélek titokzatait s ment minden érzélgősségtől. Első regényével, a *Magyar millionaire*rel, abban az évben lépett fel, melyben Jókai a *Hétköznappal* (1846), de könyve nem

273. kép. Degré Alajos.

részesült semmi tetszésben. Csak lassan, fokozatosan hódította meg a közönséget s szépirodalmi működésének igazi súlya a forradalomutáni időszakra esik, midőn a lapok gyors egymásutánban, sűrűn közölték újabb novelláit. Ezek közül jelesebbek az *Egy kastély az erdőben* és *A báróné levelei*. Regényei közül a legkiválóbb és legtartalmasabb a *Régi Magyarország utolsó éveiben* című korrajza, mely a negyvenes évek társadalmi viszonyait festi érdekesen, híven és élénken a szolnoki csatáig. Ez a regénye egyuttal a legszubjektivebb is: a saját ifjúkori élményeinek, benyomásainak színes tárháza. Szeretettel és kedvvel van írva, holott Pálffy elbeszéléseit általában bizonyos előkelő ridegség jellemzi. Szellemes, anélkül hogy humora volna s leleménnyel szőtt meséi csak részben kárpótolnak kedélytelenségeért. Okos és elmés író, aki elfoglal és szórakoztat, gondolatokat is bőven ébreszt, de nem tud meghatni.

Franciás mozgékony és könnyedség dolgában jóval túltett Pálffy Alberten egy másik írónk, az örökifjú *Degré Alajos* (1820—1898.). Atyja francia emigráns volt, aki nálunk megtelepedett, magyar leányt vett feleségül s a fiát is magyarnak nevelte. A francia-magyar vér nem tagadta meg magát a gyermek-

ben sem. Iskoláit végezve, mint jurátus, már 1842-ben Pesten az ifjúság nevében Kossuth előtt tartott ünneplő szónoklatot s ettől kezdve vezérszerepet játszott minden politikai tüntetésben, melyet a fiatalság rendezett. Eleven kedélyű, jószívű és bátor jellemű ifjú volt, kedvence az előkelő köröknek, öreg uraknak, nőknek egyaránt. Csakhamar letette az ügyvédi vizsgát, de a szépirodalomnak szívesebben dolgoztatott mint az irodának. Néhány pajkos vígjáték és több vidám hangú novella jó nevet szerzett neki, — de nemsokára jöttek a forradalom viharos napjai s a kötelesség a fiatal Degrét is, a Petőfi alapította »tízec« társaságának egyikét, szintén a csatatérre szólította. Hősiesen küzdötté végig a szabadságharcot, több ízben kitüntette magát s a világosi fegyverletétel után, huzamosabb ideig rejtőzködve a pusztákon, a végvidékre menekült, honnan csak az amnesztia hírére tért vissza Pestre. Ügyeit rendbehozva, megnősült s a pajkosan vidor, könnyelműen kedélyes ifjúból gondokkal birkózó, gyöngéden jó családapa lett. A párbajozó kardot a dolgozó toll váltotta fel, az elegáns toiletteket és finom nyakkendőcsokrokat a munkás-zubbony. Kettőzött szorgalommal látott a dologhoz s az elnyomatás korában Jókain kívül talán senkit sem olvastak szívesebben mint őt, mert eleven tolla, vidám és szellemes termékei vigasztalást, önbizalmat, bátorítást hirdettek. Szeretetreméltó egyéniségében volt sikereinek titka. Azok közé a kivételes íróink közé tartozik, akik úgy írnak mint beszélnek. Lehet akárhány jobb elbeszélőnk, de elevenség dolgában alig mérkőzhetik vele valaki. Róla csakugyan el lehetne mondani: francia regényeket irt magyarul. (*Két év egy ügyvéd életéből, Ördög emlékiratai, Kék vér, Nap hőse, Elzárt gyámleány stb.*). A könnyed és ötletes társalgás hangján, a csevegés szökelő hullámai közt délcegen és vidoran úszik tova elbeszélésének fellobogózott gályája s a kacér jármű födelzetéről folyton hangzik a fesztelen jókedv kacaja, a természetes beszéd kellemes ritmusa, mindaz ami vidámság és semmi olyas ami unalom. Csak a *Visszaemlékezéseim* című érdekes két kötetét kell elolvasnunk, hogy a mondottakról meggyőződjunk. Apró, szinte egymásra torlódó jelenetekben és képekben ott van az átalakulás korának egész nagy rajza s ízről-ízre megismerkedhetünk benne Degré szeretetreméltó egyéniségének minden jellemző vonásával is.

Teljes elismeréssel kell itt megemlékeznünk ez időszak egyik legműveltebb írójáról, *Bérczy Károlyról* (1823—1867.), a magyar sportirodalom megalapítójáról. Komoly, mély elme, sokoldalú talentum. Dolgozatai kiváló műgond és nemes izlés termékei. Széchenyi mellett nyerve alkalmazást, az angol szellem felé hajlik, nemcsak a sportirodalom művelésében, de a szépirodalom terén is. Regényt nem irt, de számos novellája van, melyek közül különösen kettőt kell felemlítenünk mint rendkívül becses alkotásokat, tehetségének teljesen érett gyümölcseit. Az egyik az *Életutak* című tragikus erővel irt novella, a másik a *Gyógyult seb* című remek elbeszélés, melyben nagy szívének egész érzelmvilága s gazdag költészetének minden megható bája föltárul. Eredeti dolgozatainál azonban nem kisebb jelentőségű Puskin *Anyeginjának* remekszámba menő műfordítása. Bérczy Károly Bodenstedt német fordításából ismerkedett meg a nagy orosz költő verses regényével s a költemény szépségei annyira megragadták, hogy vasszorgalommal félév alatt megtanult oroszul s lefordította a rimes regényt. Ez a munka valóban

nem kerülhetett volna jobb kezekbe. Mintha csak az eredetit olvasnók. Sehol semmi erőszakoltság, oly természetes és nyugodt előadás, oly tiszta technika s a nehéz strófák mellett is oly kitűnő és könnyed verselés, hogy részemről én nem győzőm eléggé bámulni fordítója mestermunkáját. Minden során megérezni azt a nagy szeretetet, mellyel e mű szépségeibe mélyedt s nem hiszem, hogy bármely európai nemzet tökéletesebb fordítását bírná Anyéginak mint a magyar. A maga nemében mintaszerű munka s egyik elévülhetetlen emléke marad mindenkorra e sokerejű és komoly irányú költő szépirodalmi működésének.

Sokoldalúság, lázas tevékenység jellemzi e csoportnak egy másik tagját : *Szathmáry Károlyt* is (1830—1891.), aki mint tanár, hírlapíró, képviselő, történet-, színmű- s regényíró, évtizedeken keresztül rendkívüli munkásságot fejtett ki.

274. kép. Szathmáry Károly.

Minket főképp mint regényíró érdekel. E tekintetben talán ő az egyedüli, aki hű maradt Jósika irányához s mesterét minden jellemzőbb fölfogásában követte. Ő is szívesen építi fel regényeit egy-egy erkölesi vagy hazafias célzatra (*Sirály, Samyl*) ; szívesen fordul a történelemhez s helyezi az eseményeket Erdély romantikus színterére (*Erdély vészcsillaga, Bethlen Gábor ifjúsága*). Bár elég historiai ismerete van, rajzaiban és leírásaiban megmarad a dolgok felszínén s inkább csak a zománc, a szín, a külsőségek válnak nála történetiekké, nem a kor a maga egészében, sem az alakok, kik korukat mozgatják. Ért a meseszövéshöz s az érdekfeszítő helyzetek megteremtéséhez, de hiányzik belőle a lélektani mélység, a költői kedély magával ragadó heve s a stil hódító bája. Harminc kötetnyi regénye közül legismertebb a *Magyarhon fénykora*. Művei abból a szempontból mérlegelve, hogy az olvasóközönségben oly időszakban támasztottak érdeklődést a mult iránt, midőn abból kellett erőt merítenünk : megtették a maguk hazafias kötelességét s nem csekély érdemük, hogy ma is nyugodt lélekkel adhatjuk őket az ifjúság kezébe.

Ennek a csoportnak egyik érdekes tagja *Vadnay Károly* is (1832—1902.). A forradalomban honvédtüzér, majd besorozott közvitéz az osztrák hadseregben. A katonaságtól megszabadulván, Pestre jött s a Nagy Ignác szerkesztette *Hölgyfutár* munkatársa lett. Eleinte verseket írogatott, de csakhamar átpárolt végleg a prózához s a hírlapírás vesződségei mellett nagy kedvvel és rátermettséggel forgatta az elbeszélői tollat. Novellái és regényei (*Téli estékre, Kis tündér, Eszter a szép kardalnoknő, Eladó leányok, Rossz szomszéd, Éva leányai, Hymen, A besorozott, Immaculata grófné*) gondos alkotásai egy erősen megfigyelő s nemesen érző léleknek, aki izlés és stíl dolgában is előkelőbb íróink közé tartozik. A változatos élet hű, poétikus és szabatos rajzolója ő. Távol áll minden hazugságtól és cicomától, természetes és egyszerű, kellemes és igaz. Erős erkölcsi érzék vezeti. Írói erényeiért nevezték el a »tizenhatéves lányok írójának«. Izról-izre magyar,

275. kép. Vadnay Károly.

abból a régi, nemes ágból, melyet meggyőződésszerűleg hat át a fajszeretet melege. Élete java részét a magyarság fölemelésének önzetlen munkájában töltötte el. Egy népszerű orgánus állt rendelkezésére, a *Fővárosi Lapok*, melyet évtizedeken át lelkiismeretes gondnal és eléggé nem dicsérhető tapintattal szerkesztett. Ez a lap szépirodalmi napilap volt, mely azonban az ő kezében valóságos kulturmissziót végzett. Csoportosította a legjobb írókat s meghódította a legintelligensebb közönséget. Szinte nélkülözhetetlen lappá lett, mert figyelmét kiterjesztette mindenre, ami a magyar társadalmat érdekelte. Érdeklődést keltett olyan dolgok iránt, ami iránt más lapok nem tudtak érdeklődést kelteni. Nem a nagyképűség, tudakosság és

unalom volt zászlajára írva, hanem a kellemes formák kultusza, az ismeretterjesztés s szórakoztatva oktatás pedagogiájának elvei. Hozzászólt az irodalom, művészet, társadalom és közélet minden időszerű kérdéséhez s mindig talpraesetten, eredményesen. Generációkat nevelt az irodalomnak s jól megválogatott közleményeinek gyors váltógazdaságával nagy közönség érdeklődését és pártfogását biztosította magának mindvégig. Vadnay 1892-ben lépett vissza e lap szerkesztésétől, de korántsem fejezte be irodalmi pályafutását. Régi, kedves lapjának továbbra is állandó munkatársa maradt s szorgalmasan dolgozott emlékiratain, melyekből egy kötetnyi (*Elmult idők*) még életében megjelent, míg a másik kötetet *Irodalmi emlékek* címmel holta után a Kisfaludy-társaság adta ki. Amaz a honvédvilág és az ötvenes évek társadalmi viszonyaira nézve megbecsülhetetlen adatokat tartalmaz, olvasmányának pedig fölér bármely jó regénnyel. Nemcsak a kort, melyről ír s a jelentősebb szereplők egyéniségét ismerjük meg belőle alaposan, de magát az író is, minden szeretetreméltó tulajdonságával. Emez pedig egy majdnem negyven ívre terjedő értékes kötet, melynek első része gondosan megírt emlékbeszédeket tartalmaz, míg második fele

meleg és színes emlékezéseket irodalmi kortársairól és jóbarátairól. Megannyi közvetetlenül ható, pompás kis jellemrajz, melynek irodalmi és korrajzi értékét nagyban emeli a tiszta, művészi forma. Ha valakinek, Vadnaynak elég tapasztalata, műveltsége, emberismerete, kedélye és izlése volt ahhoz, hogy gazdag és tartalmas multjából elmondja mindazt, amit tanulságosnak, hasznosnak és becsesnek ítélt a jövő számára. A régi írói gárdának egy derék munkása tűnt el vele, aki mindig kegyelettel csüngött a nemzeti hagyományokon s nem kevesebb szerep-tel és gyöngédséggel tudta megbecsülni az újuló idők fiatal erőit.

Ennek az időszaknak jelesebb elbeszélő írói közé tartozik *Abonyi Lajos* — családi nevén Márton Ferenc — is (1833—1898). Kezdetben a francia regények hatása alatt irt (*Éjszak csillaga*) s csak lassan fejlődött eredeti és népszerű mesemondóvá. Becsvágya szapora munkára, sűrű termelésre ösztönözte, de sok nehézségen és akadályon kellett magát keresztültörnie, míg végre rábukkant a saját írói kiválóságaira. Innen az egyenetlenség, mely első műveit a későbbiektől majdnem élesen megkülönbözteti.

Mentől jobban távolodott az idegen hatásoktól s mentől jobban mélyedt a körülötte élő tősgyökeres magyar nép lelki világába, annál inkább tisztult és tökéletesedett művészete. Az ötvenes években megjelent regényei és elbeszélései, melyek négy sorozatban tíz kötetnyit tettek ki, voltaképpen csak kezdetét jelölik pályájának, de már megjelenésük sorrendjében is jelzik emelkedését. Első nagyobb szabású regényét, mely a maga idejében a legolvasottabb könyvek egyike volt, 1864-ben *A mi nótáink* címmel a Kisfaludy-társaság adta ki négy kötetben. Ebben s az ezt követő *Kenyér és becsület*, továbbá az *Egyetem pallosa* című regényeiben még mindig nehézkes és naiv a meseszövésség, épp így az alakok lélektani rajza is, sőt nagy baj, hogy a cselekményt előresodró, jellemzetes dialógoknak majdnem állandó hiányát érezzük; költői értékük mindössze egy-egy jól beállított kerek epizód s itt-ott nagy megfigyeléssel és biztos kézzel megrajzolt kép. Csak a fejlődésének második korszakába eső *Az utolsó kurucvilág* című háromkötetes regénye kerekedik formás és értékes korrajzzá s vall már nem csupán a gyakorlottabb íróra, de a kibontakozó művészre is.

De ha kisebb s kevésbé szövevényes mesékhez nyúl, nyilván láthatólag könnyebben és biztosabban mozog. Apróbb regényeivel, melyek voltaképpen csak kiszélesített novellák, határozottan nagyobb a sikere. Ezekben (*Magduska öröksége*, *Az özvegy tehénkéje* stb.) egy új elemnek ad helyet, mely előadását is nagyban élénkíti s gyorsítja: a drámaiságnak. S valóban a fennebb említettek, továbbá a *Fonó krónikája* s az *Itt a szép alföldön* című elbeszélései arról győznek meg bennünket, hogy Abonyi írói tehetsége nem annyira a nagyobb regények meseszövésségére, mint inkább a kisebb elbeszélések gondos rajzára termett. Ezek nála a magyar népszellem igazi művészi megnyilatkozásai, egyik jeles bírálója szerint: hitelesek, szabatosak és pontosak. Ahogy a lelkiismeretes történetíró a történeti adatokban csak a hamisítatlan igazság érdekli, úgy érdekelte Abonyit is a népszellem tanulmányozásában a tiszta valóság, melyhez a nagyító, ferdítő s alakító képzetnek alig van valamely köze. Itt már nyoma sincs a kisérletező, ingadozó írónak: biztos lépésekkel halad előre. Csak a magunk népének eszejárása, meséje, nótája és tréfája érdekli. Szabad levegőn, istenadta mezőn szedte össze

vadvirágait, melyeket igaz érzésében, magyaros izlésében megneemesítve tett teljessé s kötött bokrétába. Többé senki sem vádolhatta azzal, hogy ezek nem a saját földünk adta virágok, természetes színnel és illattal.

Ebben az időszakban lendült fel nálunk a népszinmű is és Abonyi, ki oly egész szíve szerint szolgálta a népköltészet nemes ügyét, nem mehetett el közömbösen e minden novellánál közvetlenebbül kiható műfaj mellett sem. Drámává dolgozta fel a *Betyár kendője* című pompás novelláját (1872) s nagy sikert aratott vele a színpadon. Ezt meglehetősen gyors egymásutánban követték a *Panna asszony leánya*, *Magduska öröksége* és a *Siroki románc* című népszinművei. Mindegyik megállta a helyét derekasan és sok dicsőséget szerzett az írónak.

Mégis legerősebb mindvégig az elbeszélésben maradt. Ez volt az ő igazi birodalma, otthona. Száznál több novellájában hatott ki legközvetlenebbül s legmelegebben a közönségre, mely mindjobban megszerette s méltányolta. Alakjainak eredeti életigazságaival, meséinek friss költészetével s nemes szívének mindent beragyogó magyar érzésével ezen a téren volt ő s marad is igazi költő és művész.

A magyar népelet köréből veszi tárgyait egy másik jónevű elbeszélőnk is: *Baksay Sándor* (szül. 1832.), akinek *Gyalogösvény* és *Szederrindák* című novelláskötetei az újabb elbeszélő irodalom java termékei közé tartoznak. Erős megfigyelésű, vastag nyakú kálvinista író, akinek magyarosságában is van valami rendkívüli izmosság és makacsság, humora pedig mélyebben szánt mint sok neves humoristánké. Kissé vaskos, kissé hosszadalmas s talán kissé modoros is, de mindig érdekes s aki belemélyed az olvasásába, meg fogja szeretni, mert érző szíve van az emberi nyomorúságok iránt s témáin keresztültöri magát egyéniségének őszintesége s igazságainak ereje.

Csupa kedély, verőfényes humor és játsziszág jellemzi *Balázs Sándor* (1830—1887.) elbeszélő műzsáját. Angol minták után indul, főképp Thackerayt kedveli, kitől a Kisfaludy-társaság megbízásából két kötetnyi novellát le is fordított magyarra. Eredeti dolgozataiban azonban sokkal szelidebb és gyöngédebb mint az angol humorista. Nem az élet nagy problémái, hanem apróbb mizériái érdeklik, kis emberek mulatságos helyzetei, furcsaságai, melyeket *Tükördarabok*, *Tarka képek* és *Víg elbeszélések* című kötetekben jóízű humorral és sok szeretettel rajzolgat. Előadása rendkívül vonzó, természetesen ömlő, vidám. *Égben* címmel írt egy jó vígjátékot is, mely egy költői hajlamú nő háztartását figurazza ki s műsoron van napjainkban is.

Par excellence novellaíró s termékenység dolgában az előzőket jóval túlszárnyalja *Vértessy Arnold*, aki körülbelül másfélezer novellával bizonyította be, hogy elég sok mondanivalója volt. Mesemondás volt a rendszeres, mindennapi szellemi tornája, — könnyen és kedvvel dolgozott, a meseszövéseben leleményes, előadásában mindig célratörő s éppen ezért sohasem unalmas. Nagy olvasóközönsége volt mindvégig.

Tolnay Lajos (szül. 1837.), mint elbeszélő, az angol pesszimisták tanítványa. Szinte kedvtelve keresi az emberi gazságok, a lelki romlottság s nyomorúságok sötét birodalmát. Regényeiben és novelláiban a modern társadalom bűnei játsszák a főszerepet s a magyar közélet számos ismert fajképe s hivatalos tekintélye van

bennük pellengérre állítva. A kegyetlen túlzás epés művészetével, haragos realizmusával rajzolja élénk szálnalmas alakjaikat s kiméletlenül suhogtatja fölöttük a szatira goromba korbácsát. Helyes. Swift is kegyetlen s borzong az ember, ha olvassa. De rettenetes gúnyjából kiérezzük vérző szíve dobogását, azt a mélységes, nagy, igaz részvétet, mellyel az emberi nyomorúságok iránt viseltetik. Tolnayból hiányzik ez a nagy szív. Kedélye fanyar, hideg esze szinte kéjeleg a gyűlöletben s oly gyönyörűséggel hóhérolja le az embereket, mintha az erkölcsi kivégzést tartaná a leghumánusabb igazságszolgáltatásnak. Lehet tartalmas, jelentékeny, sőt bátor író, de semmiesetre sem szimpátikus.

Tisztább, üdébb légkörben mozog s a nemesebb realizmus híve *Győry Vilmos* (1838—1885.). Mint lírikus is rokonszenves költő, mert csak azt dalolja amit érez. Szelidség, jóság, szeretet az egész lénye. Egyike legkitűnőbb műfordítóinknak (*Frithjof monda, Don Quijote, Svéd költőkből* stb.) s az elbeszélés terén is derekasan megállja a maga helyét. Ebbeli műveit erős erkölcsi célzat hatja át, de azért sohasem válik száraz moralistává. A szépet a szépért szereti s törekvéseinek végcélja mindig a harmónia. Író és ember teljesen összeforrnak benne s munkássága a maga egészében hű tükre marad tiszta életének.

Volt a forradalom utáni korszaknak egy más elbeszélői köre is, az úgynevezett *humoristák*, kik a tréfa, adoma, dévajság tarka lobogóját lengetve, megelégedtek azzal, ha olvasóikat néha megkacagtathatták. Az irodalmi apjuk *Frankenburger Adolf* (1811—1884.) volt, bár ez az érdekes és józan író a humornak csak igen szerény fegyvertárával rendelkezett. De tudott agitálni, hatni és irányítani. A fiatal írók, köztük Jókai, Petőfi, Tompa, szívesen csoportosultak köréje, különösen mikor népszerű hetilapját, az *Életképeket*, kezdte szerkeszteni. Művei közül legmaradandóbb becsüek *Emlékiratai*, az *Őszinte valomásokkal* és *Bécsi élményeim*mel kerekedve teljes egészé s bőséges adalékokat szolgáltatva a kor történetéhez.

Minden tekintetben magasabb színvonalon áll, sőt e kor egyik legkitűnőbb humoristája *Pákh Albert* (1823—1867.). Mindjárt kezdetben, első műveivel kedvencévé lett a magyar olvasóközönségnek. Volt benne valami új, friss és eredeti. Józsi életképeinek pompás alakjai, vidám hangja, intenzív humora nevettetett és hódított. Ez az író tisztában volt magával és a világgal. Nem szerette a haszontalan beszédet. Ha irt, mindig volt mondanivalója. Gyűlölte a szenvelgést, a dagályt, a szónokiasságot s alaposan kigúnyolt egy csomó olyan irodalmi erényt, amit fonáknak vagy veszedelemnek tartott. A képmutatókat és cifrálkodókat saját fegyvereikkel verte meg, ahogy Molière tette ezt a Précieuses-ekkel. Nemes ambícióval lépett az irodalmi pályára, nagy célok lebegtek előtte és komoly feladatokat akart a tréfa és szatira örve alatt megoldani. Gyógyíthatatlan betegsége idejekorán kizökkentette a felvett irányból s tevékenységét (ezt a szót ő humo-

276. kép. Győry Vilmos.

rosan s a magyar viszonyokra alkalmazva a *tevé*-ből származtatta) más irányba terelte. Élete megoszlott a kórágý, az orvosságos üvegek meg a szerkesztői munka közt. Alapítója lett a *Vasárnapi Ujságnak*, ennek a kitünő, családias és ízről-ízre magyar képes hetilapnak, melyet haláláig nagy szeretettel s lelkiismeretes gondallal szerkesztett. Sok szenvedésen ment keresztül, de lelke nem vesztette el derűségét és munkakedvét. Ismeretterjesztő vállalataival rendkívüli szolgálatokat tett a nemzeti művelődés ügyének. *Humoros életképeit*, melyek egy nagy tehetség sokatigérő kísérletei, halála után a Kisfáludy-Társaság adta ki két kötetben. Ezek közül a *Fiatal óriás*, *Egy nap egy instruktor életéből*, *A honszerelmesek* stb. maig sem veszítették el humoruk sokszínű zománcát.

A magyar mulattató irodalomnak igen eleven tollú munkása volt *Nagy Ignác* (1810—1854.), ki regényeivel, novelláival, adomagyűjteményeivel és víg-

277. kép. Beöthy László.

játékaival (*Magyar titkok*, *Menny és pokol*, *Torzképek*, *Hajdan és most*, *Bors és paprika*, *Tisztújítás* stb.) a negyvenes és ötvenes években nagy népszerűségnek örvendett. Humora nem mély, de annál termékenyebb s külső eszközben és hatásokban szinte kifogyhatatlan. Ennek a sírva-vigadó korszaknak s egyuttal a forradalom utáni szépirodalmi fellendülésnek egyik folytonos tevékenységben álló rúgója ő, aki az ötletesség és vidámság örve alatt sok komoly és hasznos munkát is végzett a magyar kultúra érdekében.

Nem annyira könyveivel, mint inkább egyéniségének különc voltával s beszéde furcsaságaival hatott *Bernát Gáspár* (1810—1873.), az úgynevezett *Freskóképek* és *Gazsiádák* országszerte

ismert bohém írója. A túlzás, torzítás, fintor és képtelenségek közt rakoncátlankodó elme, a hihetetlen ötletek és adomák nagymestere, aki különben maga sohasem nevetett s előadásának komolysága csak emelte a nevetséges hatását. Egy-kétkedves népdalával (*Az alföldön halászegény vagyok én*) sokáig fog élni a nép ajkán is.

Ide sorozzuk a korán elhunyt s szép tehetségű *Beöthy Lászlót* is (1825—1857.), aki zabolátlan jókedvében és fiatalságában úgy sziporkázta szét az életét mint a rakéta. A vidám és szabad szegénység bohém-kenyere mellett a humor bőséges fűszerével látta el a sírva-vigadó nemzet asztalát s a társaséletben csakúgy, mint könyveiben, egyaránt szeretetreméltó pajtásul fogadta mindenki. *Puncs*, *Lacikonyha*, *Choleraceppek* című munkái nagyon kapósak voltak a maguk idejében. Legharmónikusabb alkotása a *Comédia és tragédia*, de a *Puszták fia* és *Goldbach et Comp.* című regényei is rávallanak sokfényű talentumára.

Az ötvenes évek vége felé lépett fel egy termékeny írónőnk, *Beniczkyné-Bajza Lenke* (szül. 1840), Bajza József leánya, ki aztán évtizedeken keresztül

sűrű egymásutánban írta a maga különleges romantikájából szőtt meséit, töméntelen novellát és regényt, melyek közt azonban alig van maradandó értékű. Összes jelentősége abban áll, hogy évtizedeken át szórakoztató olvasmányokkal látta el a magyar társadalomnak egy vidéki rétegét, azokat kiknek a mélyebben szántó szépirodalmi termékek iránt egyáltalában nem volt érzékük.

A hatvanas években pedig *Kazár Emil* (szül. 1843) tűnt fel gondosan irt elbeszéléseivel s később néhány jó regénnyel (*A semmi, ha va'amivé lesz* stb.), melyeket erős drámaiság, a helyzetekhez simuló jellemzetes dialóg, biztos meseszöve és színes leírások tettek koruk kiválóbb termékeivé.

Végül *Lauka Gusztávot* (szül. 1818.) említjük fel itt, ezt a manap már porladó írókat, ki hatvan évig állta a vidám múzsák szolgálatában és epochákat humorizált keresztül. Kezdte bolondos, mókás spanyol románcokon s Don Gunárosz ebbeli dévajságai nagy közönséget kaeagtattak. Folytatta ötletes humoreszkekkel, pajkos és pikáns novellákkal, melyeket rendkívüli bőségben írt. Tárgyait főképp a vidéki élet különlegességeiből és furesaságaiból merítette, — a gyámoltalan, félszeg, esetlen és komikus jellemek egész rajával találkozunk háromszáznál jóval több novellájában, melyek egytől-egyig derült világnézlete hirdetői. Egész-séges kedély, játszi elmesség, emberszerető szív mindenütt, — sértő hang sehol. Előadása mindig élénk, színes és fordulatos, mindig jókedvű, mulattató, bár tartalma sokszor felszínes és sekélyes.

Ime, ily gazdag termést mutathat fel az elbeszélő irodalom a kiegyezés előtti időszakban. Sokféle tehetség, sokféle irány, sokféle forma, de egy törekvés tisztán látható: a már kiművelt költői nyelv mellett meghódítani a széppróza számára mindazt, mit íróink a multban elmulasztottak, főképp a jellemzetést és a művészt.

IX. FEJEZET.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA.

REKKENŐ augusztusi estén zsandárok érkeztek a csesztvei udvarházba s a kis kastély urát, *Madách Imrét* (1829—1864.), fiatal felesége karjaiból s alvó gyermekei köréből a börtönbe hurcolták. Az volt minden vétke, hogy az abszolutizmus kegyetlen napjaiban menedéket adott egy politikai üldözöttnek, aki különben meglehetősen visszaélt az iránta tanúsított vendégszeretettel, éppenséggel nem rejtegette magát, a számára berendezett vadászlakból szertekalandozott a vidéken, mindenütt feltűnően viselkedve s cseh vadászmiénységét erősen kompromittálva. Mikor aztán neszét vette, hogy a hatóság nyomára jött kilétének : egyszerűen odébbállt. Azt se mondta, befellegzett. Helyette hát elvitték a szállásadó gazdát, Madáchot.

Nehéz évek következtek. Ez a nemes gondolkodású, mély kedélyű, nagy ember falusi magányából, boldog családi köréből, könyvei, tanulmányai és írásai közül hirtelen a börtönbe lökve — hihetetlennek tartotta ami vele történt. Közel állt a megőrüléshez. Erős lelke azonban győzött a balvégzeten. A félelmes víziók, melyek börtöne éjét bevilágították, egyuttal világot vetettek egy nagy remekmű körvonalaira is. Halhatatlan alkotásának, *Az ember tragédiájának* első motivumai itt születtek meg, itt forrongott s érlelődött meg az egész emberiség sorsát felölelő hatalmas drámai költemény anyaga, melynek minden kis részét, minden apró darabját nagy lelki megrázkódtatások árán kellett megvásárolnia. A megpróbáltatások és szenvedések keserves, de tanulságos előiskolája volt ez a börtön, mintha az istenek áldozatul szemelték volna ki, hogy a saját boldogsága romjaiból örök időkre szóló mesterművet alkosson a művészetnek. Soha költő drágábban nem fizette meg azt a dicsőséget, melyet teremtvő lelkéből nemzetére sugárzott, mint Madách.

A szeretett nő, az elhagyott kedves gyermekek, a csesztvei boldog magány, százados fáival, meghitt szobáival, megannyi bűvös álmokép gyanánt rajzanak keresztül a rabköltő fantáziáján. Édes és fájó illúziók, kétség és remény, balsejtelmek és kényszerű megnyugvás váltakoznak gyors egymásutánban ama levelek nyomán, melyeket felesége ír. Tetézi a nyomorúságot, hogy e levelek túlnyomó része tele van keserűséggel és panasszal, mintha nem is Madách szenvedné a

MADÁCH IMRE ARCKÉPE BALASSAGYARMATON

(Roskovics Ignác festménye.)

méltatlanabb sorsot, de sőt fogsága volna a kizárólagos ok, hogy a magára maradt asszony mostoha helyzetben van s anyagi zavarok közt él. A birtok lefoglalva s pénz nincs sehol. Pénz, pénz, mindig csak pénz kell az asszonymak. Váltókért zaklatja, anyósára vádaskodik, becsmérli az egész rokonságot, gyermekeinck a halált kívánja, fenyegetődzik s végül kinyilvánítja, hogy ily viszonyok között megbolondul.

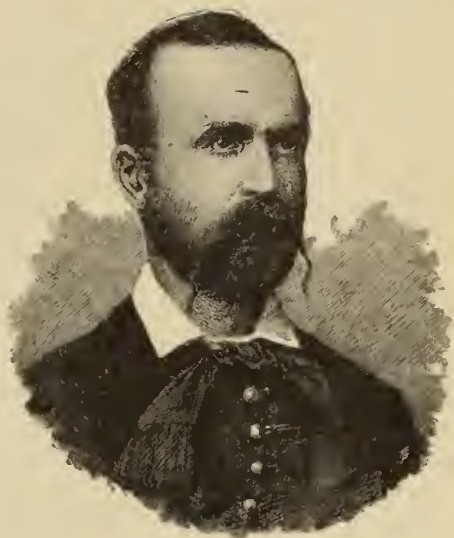
Mit érezhetett s mit szenvedhetett Madách, mikor ezeket a leveleket olvasta! A vigasztalás bátorító hangjai helyett szemrehányás, vád, fenyegetődés. Egy ingadozó, tengelytelen lelkű asszonyt látott maga előtt, a »haszontalan, de szép« Évát. Híven őrzött, férfias illúziói közül nem egy sorvadt el itt a börtön levegőjén s mikor végre ütött a szabadulás órája: a költő szívében több volt a félelem, az aggály, a kétség, a tapasztalás mint az öröm.

Az asszony nem sietett eléje s a rég óhajtott, végre elért vizontlátásban nem volt istenáldás. Valami boldogságot pusztító, tilalmas dolog történt odahaza, melyről a vidék már régebben suttogott. Mintha a csesztvci családi paradicsomba kígyó lopódzott volna be: az emberek a magára maradt asszony hűségét bírálgták. Madách a börtönből a — pokolba érkezett. Mikor bizonyossá lett a valóról s nagy szívére rázuhant a legkegyetlenebb kiábrándulás: összezsomagoltatta az asszony holmiját, befogatta legjobb két lovát s feleségét, mint valami fölöslegessé vált podgyászt, fölpakkolta a kocsira. Még egy jelenet következett. A hűtlen és megalázott teremtés heves zokogásba tört ki s bocsánatért esengett. Madách egy pillanatra összerázkódott, de aztán erőlyes, parancsoló hangon kiáltott a kocsisnak:

— Hajts!

Megtörtént. A szétdúlt Édenben egyedül maradt ez a szomorú Ádám, ez a hazájáért szenvedett, családján eszményi szeretettel csüngő, nagyszívű ember, lezajlott tragédiájának keserűségeit hordozva lelkében. Egy dolog azonnal világos lett előtte: Csesztvén többé nem maradhatott. Elmenekült anyjához, Alsó-Sztregovára. Ez a mindig szeretett, fenkölt gondolkozású, szigorú, de jóságos asszony volt az egyetlen lény, ki előtt szabadon föltárhatta szíve mély sebeit és fájdalmait. Vigasztalást pedig csak a múzsától várhatott, — lelke csak úgy enyhülhetett meg, ha mind az az égő tartalom, mi benne forrongott, egy, nagy szenvedéseinek megfelelő, nagy műben nyer megváltást és megdicsőülést.

Évek teltek el erős lelki tusakodások, sötét borongások és komor kontemplációk között. A hahotázó és cinizmusig menő fájdalmakat kényszerű rideg megnyugvás kezdte fölváltani, — valami kiengesztelődésféle, melynek azonban túl-

278. kép. Madách Imre arcképe.

nyomó része pesszimizmus maradt. Egyik legjobb barátjának, Szontagh Pálnak, 1857-ben, tehát négy évvel a lesújtó családi katasztrófa után, egy byroni hangú verses levelet írt, melyhez később, mintegy magához beszélve, a következő megjegyzést fűzte: »Újra elolvastam a Pálnak töltött mérget. Mért nem tartám azt magamnak? Eh, mit! E méreg igazság, ha tragédia is. Az emberi természet sohasem tagadja meg magát és Ádám a teremtes óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanazon gyarló féreg marad, a még gyarlóbb Évával oldalán.«

Ebben a keserűségtől reszkető rövid reflexióban csillannak fel először *Az ember tragédiájának* határozottabb körvonalai. Itt jelentkezik először szubjektivitásának általánosító törekvése, — az a költő, aki művész is akar lenni s aki büszkébb és önérzetesebb, hogy sem magasabb hivatású fájdalomait apró lírai darabokban tördelje szét. Egy nagy koncepció kereteit keresi, a történelemnek hatalmas és megrázó jelenetei lebegnek lelki szemei előtt, a maga nemes fájdalomában, szomorú végzetében az örök ember vergődését szemléli s csak így támad reménye, hogy mindazt méltó formában fejezheti ki, ami évek óta forrong és érlelődik lelkében: nem a maga szűkkörű, de a küzdő ember örök típusának világszínpadon játszódo s újra meg újra ismétlődő tragédiáját.

Mindjobban megragadta a hatalmas eszme s szárnyakként röpítette, vitte magával magasba, mélybe. A létező történelem eseményeiből csak azokra szegezte tekintetét, melyek epokhális értékűek s az emberi szellem fejlődésére, a szó bölcselmi értelmében, átalakító hatással voltak, — saját szavai szerint: a történelem főmomentumai. Ezeket drámai képekben egymás mellé sorakoztatni akként, hogy minden részlet egy főgondolatot, egy vezéreszmét szolgáljon, — az ember szakadatlan bukását, — ime, ez volt a sötét terv, melylyel műve megírásához fogott. A nagy költemény határozottan pesszimizisztikusnak készült. A kegyetlen lecke, mit Madách az élettől kapott, kezdetben szinte lehetetlenné tette, hogy a megtörtént s jövőben elképzelhető eseményeket a filozófus nyugalomával nézegesse. Sebei sokkal jobban sajogtak, hogysem ereje lett volna könnyű szerrel leküzdeni a bizalmatlanságot, mellyel magányából az emberóceán nagy zaját hallgatta. Játéknak, bábnak, eszköznek látta a teremtes urát, mely, minden nemes törekvése mellett, hirhedett szabadakaratával, lázas dicsszomjával, nagy álmaival előbb-utóbb menthetetlenül belebukik a sárba s csalódás, kiábrándulás, kétségbeesés közt, szinte utálattal löki félre küzdőfegyverét. Mindegy: akárkinek nevezzük: Miltiadesnek vagy Dantonnak, Tankrédnek vagy Kepplernek. Az örök Ádám sivár küzdelme ez.

Ha az eredetileg ennyire vigasztalannak tervezett költemény csakugyan ilyené alakult volna a kidolgozásban: hatása lehetne talán megdöbbenőbb és megrázóbb, de semmi esetre sem oly költői és főlemelő mint jelenlegi áttisztult formájában. Madách szíve a munka édes gyönyörei közt megenyhült s a kiengesztelődés forrása buzgott fel belőle. Nem termett haragra, gyűlöletre, bosszúra, — lénye, melynek alapvonása mindig a legnemesebb emberszeretet volt, mind melegebb és melegebb részvéttel ölelte át az emberiséget s a lassan-lassan visszatérő megnyugvás és hit erejével szelidültek a zord képek, magasabb összhangba olvadt a főeszme, átidomult az egész tragédia.

Igaz, hogy azért így is csak túlnyomólag pesszimiztikus maradt, de hát, Arany szavaival: a művészet harmóniája nem mindig az optimizmusé is egyzersmind.

Madách jól ismerte mindazokat a drámai költeményeket, melyek a világ-irodalomban jelentősebb alkotások s az emberiség nagy problémáival foglalkoznak. Ismerte Goethe Faustját, Byron Manfrédjét; de éppenséggel nem vette őket mintákul, sőt alapeszméje, mint már a mondottakból is kitűnhetik, egészen más. A bírálókat, kik az összehasonlítás alkalmait ritkán szokták elmulasztani, valószínűleg a forma tévesztette meg, midőn a magyar irodalomba dicsőségesen bevonuló Ember tragédiáját az említett két drámai költeménnyel kezdték összemérni, némely külsőség, — mely itt nem nyomósabb mint pl. a klasszikus eposz közönségessé vált figurája, az invokáció. Az Ember tragédiája is mennyei prólóggal kezdődik, mint Faust; a sátánnak, Lucifernek, itt is bőszes szerep jut, mint amott Mephistofelesnek, vagy Manfrédben a végzet szellemeinek; de azért valami erősebb szellemi rokonságot nem igen fogunk köztük találni. Felfogás, szerkezet, stíl dolgában utáncat nélkül való, sajátos költői alkotás ez, — nem másolt, de átszenvedett fájdalma szülötte s merész koncepciójával mindig példa arra, hogy lehet formában újjáteremteni valamely, már megelőzőleg kisugárzott, gondolatot. Madách nem azt az utat járja, melyen Goethe és Byron megtalálja a maga remekeit, — inkább abban a légkörben szárnyal, melyben Hugo Viktor a *Századok legendáit* álmodja át. Lényegében közelebb áll a francia költőhöz mint a német és angol poétához. Ugyanaz az eszmekör, de nem szétfolyó elbeszélő formában, hanem takarékos drámai szerkezetben s nem csupán a megtörtént eseményekből szűrve le a nagy tanulságokat, de az elképzelhető jövődökből is. Két lángelme csattogtatja szárnyait a végtelenben. Felséges és fényes út mindkettőé. Mindkettőnek hőse az emberiség. Az egyik költészetének és fantáziájának álmaival ragyogja be romantikus történeteit, a másik szíve vérével írja meg — az ember tragédiáját.

Ez a jeleneteivel szétszóródni látszó, de egy erős központi eszme által szervesen összekapcsolt költemény tizenöt drámai képből áll. A három első szín mintegy előjátéka az eszmék e nagy drámájának. Isten, dicsfényben trónolva, angyalainak hódolatát fogadja. Az égi glóriában sötéten és dacosan áll a tagadás szelleme, Lucifer, s részt követel a teremtés munkájából. Az Úr megátkozza az éden két fáját — a tudás és örökélet fát — s neki adja. Fösvényen mért osztályrész, de Lucifernek elég egy talpalattnyi föld, hogy rontó munkáját megkezdhesse a frissen alkotott világban. Sátáni erejével és ravasz beszédével fölkelti a tapasztalatlan emberpár kíváncsiságát s leveszi szemükről a boldog együgyűség hályogát. Ádámot feszélyezni kezdi a korlátoltság és tudni akar, Éva félti veszendő bájait s az örök ifjúságot szomjuhozza. Amazt az igazság, emezt a szépség lelkesíti. Két vezéreszme — talán maga az eredendő bűn — mely kijelöli sorsukat. Megízlelik a tudás tilalmas gyümölcsét és elvesztik az Édent. A Paradicsom zavartalan gyönyöreiből a tűzkardos angyal kiüldözi őket a küzdelmes élet sivatagába, gondok és szenvedések közé. Elhagyták Istent s az is magukra hagyta őket. Az elkövetett ballépést többé nem lehet jóvátenni. Meg kell vezetelni érte. Az ember nem szakadhat el a jótól anélkül, hogy a gonoszhoz mar-

talékaúl ne essék. Lucifer hatalmában vannak. Látni akarják hát a jövőt, melyet nemöknek alkottak, látni mindenáron az igazság és szépség diadalait.

Lucifer elatlatja őket s végigálmodtatja velök az emberiség történelmét.

Sátáni világításba borított képek. Jelenetek, melyekben Ádám, az örök ember, más és más alakot váltogat, új és új eszmékért száll küzdelembe, de küzdelmének értelme és eredménye mindig egy marad: a bukás. Harca nem egyéb mint a vágyaiban korlátlan s képességeiben tehetetlen ember lelkének szomorú vergődése. Nemes, igaz, nagy lelkesedések, nyomukban sötét bűnök, elaljasodás, elteltség, kiábrándulás.

Ez a hős mindig fenkölt eszmék bajnoka, százalmas végzete azonban eszményi magasából szakadatlanul a porba buktatja. A legdicsőbb elvek elhítványulnak kezében. Mellette, szintén kettős természetével, az örök nő, a szerencsétlen, hiú Éva, kit a végzet nem rózsaláncokkal fűz oldalához, de a gályarabok békóival bilincsel hozzá. Együtt hurcolják sorsukat fényben, árnyban, mindig a jobbat remélve s mindig áldozatul esve a gonoszabbnak. Angyal és démon változtatják egymást a nőben is s Madách művészetének becsületére válik, hogy a saját tragédiájából csak néhány jellemző vonást használt fel helyzet-szerűleg, s keserű tapasztalatai mellett sem egyoldalú, kirívó rajzban tüntette fel Évát, mint ahogy eredetileg akarta. Nemcsak felesége volt, akit valaha szeretett s a kitől aztán könnyelműségei miatt elfordult, de volt anyja is, akit fenkölt lényéért, magasztos erényeiért imádattal vett körül. Éva rajzában ez az utóbbi győzött. Mint az ember nemtője, fölemelő géniusza, a szív elévülhetetlen igazainak hirdetője, jár a küzdő s folyton új meg új világot áhító Ádám oldalán s gyógyító eszmeként vegyül a nyughatatlan harcokba, melyeket ez a teremő és romboló lélek — Lucifer karján haladva — végigálmodik.

Oh, ez a mindig erős és mindig gyöngé Ádám, aki önhittén indul meg utján s azt hiszi, maga intézi sorsát, mikor végzete kergeti!

Végletek és következetlenségek közt lökődik előre. A sátánilag berendezett szín, a díszítő szárnyfalak csak addig kápráztatják, míg egy új eszme élesebb sugaránál észre nem veszi kopottas voltukat. Amiért ma lelkesedik, holnap megtagadja. Az ördögi sugalmaknak minden tekintetben hálás médiuma. Csak alakja, jelmeze változik, lényegében ugyanaz marad. A nagyot, a felségest, az eszményt kergető örök ember, akinek minden vágya a megnyugvás s állandó refrénje mégis az, hogy »Vezess új célra, Lucifer!«

Szerepét mint Pharaó kezdi el, ki nagyra törekvő önérzettel gúliakat építtet. Minden hatalom a kezében, minden dicsőség az övé. A milliókarú lény, a tömeg, őt szolgálja; neki hódol az egész világ. De a dicsőségével túltelt kényúr szívében mégis ürt érez s midőn egy agyonkorbácsolt rabszolga trónja zsámolyánál összegyűgy s haldokolva fölkiált: milliók egy miatt! mély megdöbbenés fogja el, belátja élete haszontalanságát s szabad államot óhajt, melyben — éppen ellenkezőleg — milliók parancsolnak s az egyes hódol és engedelmeskedik. Megalkulnak tehát a hellén köztársaságok s Pharaóból Miltiades lesz. Az új hős híven és dicsőn szolgálja hazáját, de a rideg népuralom, a sokfejű zsarnokság nem tűri meg a kiválót, a rendkívülit, ellene támad, halálra ítéli s kivégezteti. Más név alatt hát ugyanaz a végzet! Bolond, aki töri magát a mások boldog-

A kéj^{a mit}, melyet egy ital vir ád
 Szonjam kavárral kell kiindemelnem,
 A csók mézének ára, ott vagyok -
 A Melly jár nyomában a' lehangelésben.
 De hogyha a' határát ~~előztesz~~ mind 7 csatja
 De hulla is, ha bá' szedő levél
 Alkotni sorosom, és újba' lerontni:
 Mit dőve derűvel ember alkotand,
 Sokszor segélyed sem ~~szükségelt~~ ^{szükségelt} talán,
 I' felhirdetem volna lelkem erejével.
 De nem menekve a' súlyos bilincsek,
^{elylek} Mivel testem por földébe' esek.
 Ertem, bá' nem tudom nevet, mi az,
 Talán ~~egy hajlat~~ ^{egy hajlat} annál gyalarazatomb' szigyenebb,
 Mi körülá'orka büszke lelkesed.
 Néd, ugrasaim, és testem visszatart,
 Szemem, fülem lemond szolgálataid
 Ha a' távolnak kénkem tükait;
 I' ha kipegetem magasb' körökbe von,
 Az eddig kinyitottam nem sokára ^{hunyás} ~~hunyás~~ ^{hunyás} ~~hunyás~~
 Leszállni ismét a' kipróbált anyaghoz.

Lucifer.

Értekelet erősb', mint én vagyok.

Adam.

Ah, úgy te gyöngé szellem vagy ^{igen} ~~nagy~~,
 Ha a' láthatatlan pótkáló, a' semmi,
 Mit szörrexer lény erője sem veszen
 I' halála közt szabadság érzésével
 Fickándorok, ³ ~~mit~~ ^{mit} ~~csak~~ ^{csak} néhány kifutás. /
 Magasb' szellem sejt, ~~ráadás~~ ^{ráadás} ~~nag~~ ^{nag} ~~dacrol~~ ^{dacrol} ~~veled~~.

Lucifer.

I' csók is ez az, ~~ami~~ ^{ami} ~~velem~~ ^{velem} ~~dacrol~~ ^{dacrol} ~~adit~~,
 Mert szellem, mint én. Vagy tán az hiszed,
~~Elrejtve rajtalanul nem működik~~ ^{Hogy, mert elrejtve}
 Nem is erős? - Ne hisd, homályban ül ^{munkál s rajtalan,}
 Mi egy világot rendít és derézt,
 Mert látható' meggyőződne a' fej:
 Csak ember műve csillog és zörög

ságáért ! Éljük magunknak, keressük a kéjt, — egy perenyi üdv, bor és szerelem többet érnek minden dicsőségnél !

A szín változik s föltáruul a pogány élvek világa Rómában. Ádám, mint Sergiolus, kéjeneek közt dőzsöli végig a napot, az éjszakát. Előtte gladiatorok vére foly, ajkán ledér kéjhölgyek esőkje ég. Künn a városban dögvész pusztít s testvériségről, jogról ábrándozó keresztényeket feszítenek föl. Jajuk behangzik a színre és Ádám lelke elborul. Émelyíteni kezdi az »édességek tengere« s valami keserűre vágy, a gyönyörök rózsáiból a szenvedések töviseire, új korra, mely új eszmét ünnepel, a testvériséget, az egyén felszabadulását ; nemesebb világot áhít, melynek virága a lovagerény lesz, költészete, az oltár oldalán, a felmagasztalt női ideál. S íme, a következő színben a pogány világ romjai fölött diadalt ül a kereszténység eszméje, — az evangelium megteremti ezt az óhajtott új, dicső kort. Csakhogy az ember mindig ember marad s a legszentebb eszméket lassankint hitvány előítéletekké aljasítja. Így történik ezuttal is. Az égiek felé emelkedés örve alatt mind sűrűbben burjánzik fel a vakbuzgóság, az élettől való rideg elzárkózás, a kasztrendszer, az eretnekek üldözése, minden földi élvezet teljes megvetése. A szív mennyei áhitata természetellenes és torz erények szülője lesz, — a szent tanok, dölyfös és fanatikus papok kezében, máglyagyujtogató eszközei újabb romlásnak és pusztulásnak. Ádám, ki ez idő szerint mint Tankréd szerepel, újra kénytelen bevallani, hogy »átkot talált« a tömeg hitvány felfogásában. Beteljesül, amit Lucifer gúnyos kegyetlenséggel mond neki :

Minden, mi él és áldást hintve hat,
 Idővel meghal, szelleme kiszáll,
 A test túléli ronda dög gyanánt.

Ádám kifárad a hiábavaló küzdelemben. Mozogjon a világ, amint akar ! A következő színben Keppler alakját ölti magára, bevonul csöndes dolgozószobájába s méri a csillagvilágok utját. A föld nem érdekli többé, de a földi gondok kötve tartják. A tudománynak akar élni s kénytelen a babonát szolgálni. Hiába emeli tekintetét az égre, vissza kell fordulnia a hétköznapi nyomorúságához. Horoszkopot esinál, időt jósol, jövődől, meghamisítja és elárulja tudását, mert feleségének, a hiú Évának, pénz, pénz, mindig csak pénz kell ruhára, eicómára, kendőzésre. Mily szánalmas szerep ! mily áldatlan időpocsékolás ! Im, itt a kor, mely nem küzd semmiért s a társas rend megszokott nyomát nem bántja senki, de ez a korlátoltság, ez a törpeség épp oly ízetlen mint amilyen kétségbejítő. Bort, famulus ! Temessük mámorba a világ gondjait ! S Keppler magában iddogálva, megálmodja — álom az álomban — a nagy francia forradalmat, mely hadat üzen a hagyományoknak, előítéleteknek s minden avult lomnak, a szabadság, egyenlőség, testvériség nevében. Mint Danton küzdi végig harcát egy hatalmas jelenetben, de Robespierre árulással vádolja s a néptömeg a guillotine alá hureolja. Főloesúdik. A nagy bűnök és nagy erények kora, melyre az erő nyomta bélyegét, még egy pillanatig kápráztatja. Mámor teremtette, ébredés foszlatta szét, — megint csak ott ül rideg dolgozóasztalánál s még törpébbnek és tehetetlenebbnek érzi magát a törpék és tehetetlenek korában.

El hát a penészes foliánsokkal ! Ki az örömtelen, poros szobafalak közül az élet szabad versenyébe ! Ádám mint munkás vegyül a londoni vásár zajába.

Ember emberre gázol, mindenki árul és vesz, üzlet az egész világ, eladó minden, a versenyzők egymás megrontására törnek, az élet öncél, a vagyon isten. Hiúság vására! Kutyak harca egy konc felett. A nagy hűhót a halál hallgattatja el. Tarka-barka, színektől ragyogó kép, de erkölcsi tartalmával sivár, vigasztalan. Más ideál vonja Ádámot új kor felé, melyben a szabad verseny nem szülője romlásnak, nyomornak, de egy közös munkában megizmosodott, józan nemzedék maga intézi sorsát és dolgait. Ezt a kort tárja föl a jövő falanszterrendszere. Ez már annyira anyagi és lelketlen, hogy maguk az emberek is gépekké válnak s minden egyéni akarat fölolvad az állam egyenlősítő kohójában. Név sincsen többé, csak szám. Plató, a 400-ik szám, marhát őriz. Michel-Angelo, a 72-ik szám, széklábakat farag. Nincs család, nincs szerelem, nincsenek álmok és virágok. Iszonyúan rideg, lelketlő, rémes társadalom ez s Ádám teljesen megutálva az anyagi világot, fölvágy a szellemi lét magasába. Lucifer viszi magával fel az ürbe. De földi embernek itt nincs mit keresnie. Elalél, megdermed s a föld szellemének visszahívó szózatára új küzdelmekre vágy. Hiszen az élet célja volta-képpen nem is lehet más mint a küzdés maga.

Ám a földön többé nincs mért küzdeni. Végtelen hólepel borít el mindent. Az egyenlítő alatt van csupán egy keskeny lakható öv s azon is már csak eszkimók tengenek, akiknek legfőbb vágyuk, hogy kevesebb legyen az ember s több a foka. Az aggastyánná rokkant Ádám összeborzong, megelégteli a látottakat, átérti küzdelmei haszontalanságát s a szörnyű álomlátásokból megtört szívvel — fölébred.

Újra a történetelőtti idők küszöbén áll, lelkében végtelen fájdalommal és daccal. Csak tőle függ, hogy megsemmisítse magában az egész emberiséget. Egy sziklacsúcsról a mélybe készül ugrani, de e pillanatban melléje lép Éva s tudatja vele, hogy anyának érzi magát. Ádám térdre rogy az Úr előtt, ki ismét kegyelmébe fogadja s fölemelő, vigasztaló szózatával erőt és bizalmat keltve benne, nagy munkájának útjára igazítja. »Csak az a vég! csak azt tudnám fedelni!« sóhajt fel még egyszer Ádám. »Mondottam, ember, küzdj és bízva bizzál!« hangzik a magasból Isten válasza.

Ime, ez ennek a remekműnek, a gondolatok e nagy drámájának a vázlatos meséje, melyből különben eszmei tartalma is jól kiérezhető. A tragédia, mely az ember örökös bukását láttatja, Lucifer vereségével végződik. Az álomban megfutott világtörténeti pálya, az egymásra következő végletek gyűrűzete lényegében mégis csak az emberi nem fokozatos haladásának nagy rajza, mert az elavult, régi eszme megbuktatója mindig egy új, nagy eszme. Igaz, hogy ez a rajz kérdőjellel végződik s a rettentő álmokképek hatása alatt nemcsak Ádám, de az olvasó kedélyében is marad a kételynek és bizalmtalanságnak némi árnya, — ám a jövő nem a tudomány hatalmában, sem a képzelődés föltevéseiben, hanem Isten kezében van.

Ő tudja csak, mi a célja a teremtés urával, a küzdő emberiséggel, mely a jó és rossz, az igazság és gabság harcaiban edződve és csüggedezve, mégis folyton előre tör, újabb és újabb ideálok felé, az eszmék rejtelmes útvesztőiben. Madách álma nem egyéb, csak egy ragyogó szilánk amaz égi titkokzatokból, s bölcsélete, csupán költészete azoknak, mikről a multak révén már van némi sejtelmünk, de a jövőkre nézve még nincsen, s talán sohasem is lesz, kellő fogalmunk...

X. FEJEZET.

A JELMEZES DRÁMA.

Z ÖTVENES évek színműirodalma éppenséggel nem mutatott valami nagy lendületet. Sokáig úgy maradt minden, ahogy Szigligeti csinálta. Ez a rendkívüli termékenységu írónk sokáig uralta a színpadot. Akik körülötte jelentékenyebb sikert arattak, túlnyomólag az ő irányát követték. Új elem alig tűnt fel a drámában. Már pedig amit ő színre vitt és jelenített, az a közönséges élet volt, igen sok leleménnyel s a megkapó helyzeteknek kétségkívül bőséges kizsákmányolásával, de vajmi csekély magasabban járó költészettel.

Bizonyos egyoldalúság, egyhangúság jellemezte ezt a drámát s alakjai és motivumai lassankint kezdtek kopottakká válni, mint ahogy lassankint elkopik minden a világon.

De addig, míg ez be nem következett, a tört csapáson élénk tolongás támadt. Különösen azok részéről, kik a színi világot, a színpad titkait közelebbről ismerték. Kiválóbb, rátermettebb tehetség azonban nem igen akadt közöttük. A sorompóba lépő kísérletezők túlnyomó része külsőségekbe kapaszkodott s kellő tartalom híján a színszerűség eszközeivel kápráztatott. Így támadt egy átvonuló sorozata azoknak a daraboknak, melyeknek föllelevenítésére ma már senki sem gondol.

E gyorsan feltűnő s eltűnő írók közül csak egy tehetség vált ki, akinek a vígjátékhoz és népszínműhöz nemcsak egészséges kedélye volt, de gazdag komikai tartalma is: *Szigeti József* (1822—1902). Annak a régi, becsületes, ízről-ízre magyar írói gárdának egyik tiszteletreméltó tagja ő. Nagy színész s nem kevésbé jelentékeny színműíró. A világot jelentő deszkákon maga a megtettesült természetesség, csupa eleven igazság s amilyen volt a színpadon, olyannak ismerjük színműveiből is. Az élet könyvét forgatta s kellő hivatottsággal, készültséggel és lelkesedéssel szolgálta a művészetet. Nem tartozik parádés embereink közé, de kevés írónk van, aki több vidám órát szerzett az ötvenes évek magyar közönségének mint ő. Egy darabig versenytársa Szigligetinek. Leleményes, friss, eredeti, ötletes mint amaz s a lüktető magyar társadalmi életnek nem kevésbé hű rajzolója. Népszínművei, *A vén bakkancsos és fia a huszár* meg a *Csizmadia*

mint kísértet, sokáig tartották magukat színen, de egyéniségének igazi ereje, kedélyének őszintesége és bensősége jóízű vígjátékaiban — *Becsületszó, Falusiak* —

279. kép. Szigeti József.

érvényesül a leghatásosabban. Amaz a Nemzeti Színház pályázatán nyert koszorút, ennek a közönség zajos és tartós tetszése nyújtotta a pálmát. Igaz, hogy azok a szeretetreméltó nagybácsik, kiket Szigeti alakító művészete mutatott be ezekben a darabokban, vele talán örökre letűntek, de a régi magyar életnek annyi színe és humora maradt ott még, hogy felfrissítésük, századvégi nyomorúságaink s eltorzulásaink közt, szinte üdülésszámba menne. Tehetségének javarésze, férfikorának legszebb virágai rejtve azokba. Herbarium, melyet ha kinyitunk, kinyílik előttünk az író lelke is s eltűnt tavasz fuvalma csap meg, távoli emlékek illata leng

felénk egy kevésbé beteg társadalom immár hallgatag világából.

Szigeti kortársai közül még két színműíró aratott jelentékenyebb sikereket ezekben a mozgalmas napokban. Az egyik *Dobsa Lajos* (1824–1902). Fiatal korában maga is színész, nyugtalan, különcödő természet, aki különben nem tékozolja az idejét haszontalanságokra, de folyvást tanul s az élet zajától elborítva szívesen pihen meg a költészet édes játékaival mellett. Elbeszéléseivel vonta magára a figyelmet s csakhamar olvasottabb íróink közé tartozott. A színésztől megválva, nagyobb utazást tett a külföldön. Párisban egész évet töltött s szeme előtt zajlott le az 1848-iki francia forradalom. Ennek a történetét nyomban meg is írta. Elnöke volt a magyar küldöttségnek, mely akkor a Lamartine-féle miniszterium elé tisztelegni ment. A magyar szabadságharc hírére haza sietett. Mint hadszervező kormánybiztos, résztvett a forradalomban s ennek leveretése után fogságot szenvedett. Színműírói működését *Március 15-ike* című vígjátékával kezdte meg 1848-ban, de csak az ötvenes és hatvanas években fejtett ki nagyobb arányú munkásságot. Teljes lelkesedéssel vetette magát az irodalmi élet hullámaiba. A Nemzeti Színházban gyors egymásutánban adták elő komoly és vidám tárgyú darabjait, melyek közül *IV. László, Egy nő, kinek elvei vannak* s a *Vígjátéktárgy* a kiválóbbak és maradandóbb értékűek. Több ízben nyert akadémiai koszorút is. De bár írók és közönség egyformán méltányolták, darabjai közül több letűnván a színről, úgy érezte, mégis csak mellőzés az osztályrésze, — és gondolt egyet, határozott, visszavonult. A szépíró aztán a politikus váltotta fel benne, ezt meg a mezei gazda, aki nem akarja többé az idegeit rontani, csak pihentetni. Visszavonulása, hallgatása mindenesetre érzékeny veszteség drámairodalmunkra nézve. Dobsa, rapszodikus lénye mellett is, előkelő tehetség. Van fantáziája, merészsége, leleménye, formaérzéke s dialógjai oly tündöklők,

hogy e tekintetben fölveheti a versenyt legjobbjainkkal. Hanem abban tökéletesen igaza van, hogy az a mesterember, akinek a keze reszket, okosan teszi, ha leteszi a szerszámot.

A másik népszerű drámaíró, *Kövéér Lajos* (1825—1863.), jogásznak készült, megyei hivatalba lépett, a forradalomban honvéd, később besorozott osztrák katona s a kényszerű szolgálat után foglalkozás nélküli egyén, aki újra kezdhette pályáját. Pesten telepedett le s írói tollával kereste kenyerét. Élénken és ötletesen írt elbeszélései csakhamar jó nevet szereztek neki. Még ismertebbé vált, mikor a színpad számára kezdett dolgozni. Termékeny elme volt, könnyen szötte a meséit s jól értett a színszerűség fogásaihoz. E tekintetben Scribe volt a mestere, akitől elleste a külső hatások titkait, anélkül hogy finomságát is elsajátította volna. Tárgyait, mint Szigligeti, a közönséges életből merítette, de az ő kezében még jobban eldurvult minden. Vaskos és érdes lett, nyers és száraz. Darabjaiban lassanként nyoma veszett mindennek ami meghat, fölemel, a szép gyönyörét érezteti. Az ember annyira a valóságot látta maga előtt, hogy szinte leküzdhetlen vágya támadt a poézis némi pihenője után.

A reális élet e rideg elhatárolása, az uralkodó végletnek ez a kietlensége rendesen visszahatás kezdetét szokta jelezni. A goethei bölcs tanítást (*Greif nur hinein in's volle Menschenleben*) sem lehet a szélsőségekig követni. Van egy vonal, melynek az átlépése oktalanság. A költészet érdeke tiltja. Bizonyos valóságok iránt lassankint kivész belőlünk minden érzék. Megvetjük, vagy a legjobb esetben közömbösen nézzük őket. Hiába akarja az író elhitetni velünk, hogy ilyen az élet. Nem vagyunk hajlandók elfogadni, annál kevésbé megkedvelni. Egész lényünk fellázad a szürkeség ellen, mely abból fölszáll és kiárad. Unjuk ezt a lelketlen egyformaságot, ezt az örökös hétköznapi hangulatot. Semmi emelkedettség, semmi szokatlanság, mindig csak ezek a szürke kabátok, ezek a nyárspolgáriás élcek. Az utca, a kávéház, az otthon ugyanezeket a dolgokat kolportálja. Nem üdülés a számunkra, csak boszantó folytatás. Laposnak látjuk, fárasztónak érezzük és magunkban a pokolba kívánjuk.

Körülbelül így történt ezután is.

A szem színeket óhajtott, a lélek változást, a szív az élet merev rajzaival szemben emelkedettséget és szabadon csapongó költészetet. Egy kis édes, meleg romantikára volt szükség, mely nem a

közszólamok szerszámaival dolgozik, de a rajongás és lelkesedés rózsáit dobálja szét maga körül. Olyan alakokra, akik nem hálósapkában jelennek meg, hanem

280. kép. Dobsa Lajos.

lovagjelmezben és baretben. Tolluk lengedez, festői köpenykékük könnyedén fekszik vállaikon, vagy pompás idomaikon a chiton művészi redőzete hullámszik s lényük minden porcikája tiltakozik a szűrszabók test- és lélekszorogató realizmusa ellen.

Ennek a kíváncsi visszahatásnak a kezdeményezője, *Rákosi Jenő* (szül. 1842.), közvetlenül a kiegyezés előtti évben, 1866-ban lépett fel. Akaraterős, energikus, komoly gondolkozású ifjú volt. Mögötte küzdelmes évek, gondok és sanyarúság. Elszegényedett szüleinek kilenc gyermek számára kellett a mindennapi kenyeret beszerezni. Érett elméje korán felfogta a szomorú helyzetet s könnyíteni akarván a szülői terheken, elhagyta otthonát. Bátran és elszántan nézett a fenyegető sorsharag szemébe s megkezdte a harcot ellene. Vándorutra kelt, mint a mesék tévelygő gyermeke, s valami homályosan elképzelt cél után törekedett. Olyan fény vonta, melyet egyelőre nem látott, csak sejtett. Az idegen kenyeret hétköznapi munkával kereste és sokszor talán könnyeivel sózta meg, de azért álmainak fátyolára ünnepnapok rajzolódtak. Edzett lelke volt a gondok elviselésére s kedélyének elég ereje és hatalma, hogy azokat megszépítse. Égi adományokkal járt a földi nyomorúságok közt, ismeretlenül a zavaros tömegben, mint valami mesebeli bujdosó királyfi, akiről végül kitudódik, hogy tenger kincse s pompás birodalma van.

Valóban, ami ezután következett, az már nem volt mese, bár a mesék öregapjáról, *Aesopus*-ról szólt. Ennek a romantikus, szárnyaló s édes dikciótól áradó darabnak a színrehozatala drámairodalmunk ünnepnapjai közé tartozik. Mennyei mannaként hullott a színházlátogató közönség kiszikkadt kedélyére. Sőt bizonyos, hogy jóval több volt mint pusztán hatásos darab. Színszerűségének kecses könnyedsége mögött ott ragyogott a költői tartalom gazdag ornamentikája. Sokban elütött az eddigi színművektől, jóformán hadat izent a megelőző iránynak. A költészet tündérvilágának egészen új utjait nyitotta meg s a fásulni kezdő kedélyekből a lelkesedés egészen friss forrásait buzogtatta. A rabszolgavásárból Xanthus portájába került dadogó és szűkszávú Aesopusban mintha maga a fiatal szerző lappangott volna, átélte küzdelmeinek emlékével, de egyuttal azzal a merész elhatározással s művészetének erős tudatával, hogy meg fogja hódítani a dicsőséget.

Nyelvet, Apolló! nyelvet — nyelvet! Ah,
Üdvözlégyszent Olymp lakója — oh —
Karon ragadlak, mert félek, elszállsz,
Félek, leheltem elárul és
Szárnyaid pirtolva hozzád —
Ellebbensz, amiként jöved, — oh hagyd,
Hagyd fognom kezedet, hagyd látnom arcod,
Honnan Auróra mosolyát lopá,
Hagyd részesülni szemedet szemem
S engedd magasztalnom szépségedet...

Nem úgy hangzik ez, mintha Aesopusban a költő beszélne valami égi jelenéshez, — a dicsőségszomjas ifjú a költészet istenasszonyához, kit képzelete lebűvöl a földre s akihez első, édes vallomása zendül túláradón és szerelmesen? . . .

A rontó bűbájnak vége van. Aesop a szép Erotát látta, mintha villám találná, összerázkódik, idegzetén vihar cikáz keresztül s »boldogságának első

hírnökéül» megjelen ajkán a »hangzatos beszéd«. Többé nem dadog, nem hebeg. Szabadon, ígézetesen foly ajkairól a szó diadalmas árja, megannyi zengő hullám, mely virágokat sodor habjain. Gondolatai, érzései a költői allegória és mese színes mezét öltik magukra, — csapongók, szellemesek, olvadékonyak és szívhez szólók. Emelkedettebb stíl melege hatja át őket, dúsabb és pompázóbb élet tüze lüktet bennök s ez a mesés poézis, csakhamar felülkerekedve a régi formákon, győzelmesen vonul fel a színpadra. Az ismeretlen nevelő, a hajdani gazdasági írnok, Rákosi Jenő, egyszerre ünnepelt, híres ember lett s nem kisebb férfi mint báró Kemény Zsigmond vette pártfogásába. Meghívta lapjához, a Pesti Naplóhoz. És itt nyomban kiderült, hogy Rákosi nemesak a jámbusokhoz ért, de a politika mozgalmaihoz is elég éles szeme van s ha kell, hát kitünő publicista és hírlapíró. A bécsi rovat élénk tollú vezetője fokról-fokra emelkedett s végighareolva a kiegyezés roppant vitáit, később *Reform* címmel külön lapot indított. Az új Magyarország legtehetségesebb írói gárdája csoportosult köréje s ettől a pillanattól kezdve arannyá vált amihez hozzá nyult. Tenyerén hordozta a szerenese, — nyomában járt a siker, de boldogulásának s emelkedésének igazi rúgója tettekhez szokott akaraterejében s gyakorlati eszének komoly és józan munkásságában rejtett. Felvirágoztatta a keletkező új Népszínházat s későbbi lapjával, a *Budapesti Hírlappal*, óriási, eddig hallatlan lendületet adott a magyar hírlapirodalomnak.

281. kép. Rákosi Jenő.

Nemesak a költészetben, de a praktikus életben is jobban szerette a töretlen, mint a járt utakat. A küzdelem csak fokozta erejét, az akadályok csak kitartóbbá tették. Az álmokat is csak úgy találta igazán kedveseknek, ha valóra válthatta őket. Aesopuson kívül még számos színművet írt, melyek közül kiválóbbak: *Régi dal régi gyűlölségről*, *Ötödik László*, *Krakkói barátok*, *Szerelem iskolája*, *Két királyné*, *Endre és Johanna* stb., de első darabja sikerének fényét egyikkel sem tudta elhomályosítani. Az volt az ő legszebb álma, gazdag romantikájának legragyogóbb virága. Akik ez irányban megelőzték, mint pl. *Éjszaki Károly* a *Cydoni alma* című, sokfényű s nemes tartalmú színi beszélyével (nyomtatásban 1855-ben jelent meg a Fánecsy-albumban): nem tudtak igazában kihatni a nagy közönségre; s akik ez irányban követték, mint pl. *Dóczi Lajos*, *Toldy István* s részben *Csiky Gergely*: működésükkel már a kiegyezés utáni kori irodalomtörténetéhez tartoznak s bár siker dolgában sok tekintetben versenyeznek vele, voltaképpen mégis csak folytatói annak, mit ő merész lélekkel megkezdett.

XI. FEJEZET.

KOMOLY MÚZSÁK.

ENNEK a rendkívül termékeny korszaknak megvolt az az átható ereje, hogy a szépirodalmon kívül, melyet gyümölcsözővé tett, virágzásba borította a tudományok némely ágát is. Megkezdődött a nemzeti törekvéseknek, az eszmék vegyi bomlásának az a nagy forrongása, melyből egy új, munkásabb Magyarországnak kellett előállania. A szépirodalom terén lángelmék vezettek, tehetség tehetség nyomába lépett, — szinte torlódás támadt, — míg másrésről a komoly műzsák szolgálatába csak egyesek szegődtek s inkább a jövődők számára egyengették az utat, mintsem jelenüktől várták a babérokat. De szellemi pezsgés, tanultság, akarát dolgában immár nem volt hiány. A megújhodott és kipallérozott nyelv teljesen alkalmasnak bizonyult a tudományok művelésére s vezérférfiaink egy részében megvillant az eszme: lerakni végre az alapokat az önálló magyar tudományosság számára is.

Mindez majdnem természetszerű eredménye volt a megelőző nagy szépirodalmi fellendülésnek, ahogy virágzás előzi meg a gyümölcsöt érlelő nyarat. Voltaképpen a szellemi fejlődésnek ilyen képe lebegett Széchenyi előtt, midőn az Akadémiát alapította, s ilyen az Akadémia előtt is, midőn működését megkezdte.

Az Akadémia vezérférfiaik közül azonban talán senkit sem hatott át a magyar tudományosság iránt ilelkesedés annyira mint egy német származású, temperamentumos kis embert, a tudóstársaság titoknokát, *Toldy Ferencet* (1805—1875.). Családi nevén Schedelnek hítták. Orvosnak készült, de Kazinczyék, később az Auróra-kör lelkes írói gárdája, melynek előkelő tagjaival baráti viszonyban állt, még idejekorán elhatározó befolyást gyakoroltak rá s teljes vonzalmát az irodalom felé irányították. Nagy készültségével, erős akaratával s rendkívüli munkabírással egyike lett a küzdő magyarság legbátrabb harcosainak s a nemzeti eszme leglelkesebb híveinek. Mozgékony, agitáló természet, heves és polémikus, — a mások véleményével szemben nem igen türelmes, de annál határozottabb bajnoka Kazinczyék nyelvújításának s magának a mesternek és izlésnemesítő, nemzeti műveltséget hirdető irányának föltétlen követője. Jóformán egyenes szellemi utódja, akit csak kora sodor egy lépéssel előbbre, midőn az Auróra-kör lobogója

alá szegődik. Irodalmi pályafutását műbirálatokkal, kritikai dolgozatokkal kezdi meg s mind jobban-jobban belemélyed tanulmányaiba, melyek egy-egy jelentősebb írónk munkásságát ölelik fel teljes részletességgel s arcképét rajzolják meg hiteles adatok világítása mellett. Semmi sem kerüli el figyelmét, — szerkeszt, gyűjt, kutat, búvárkodik szakadatlanul, éjet-napot összeszesz, hogy a multak együvé halmozott irodalomtörténeti anyagából valami rendszeres egészet alkothasson. Bátorító és lelkesítő tanulságot akar felmutatni nemzetének. A régi korszakok elfeledett romjai közül összeszed minden használható követ s emberfeletti erővel és kitartással hozzáfog egy merészen gondolt, nagyszabású emlékmű fölépítéséhez : megteremti a *magyar nemzeti irodalomtörténetet*.

Ezen a téren nemcsak úttörő, de alkotó. Évek hosszú során át gyűjtött s rendezett anyagából isten segítségével s a maga vasszorgalmával megépítette azt amit akart. Végre-valahára láttuk a művet, mely szellemi fejlődésünk nagy történetét volt hivatva föltárni. Itt volt minden, amit a viharos századok folyamában magyar elme gondolt és teremtett. A lomból kiásva, a penészből kihámozva, az avatagból tovább ható életre keltve. Huszonöt éven keresztül magyarázta, jóformán egyedül, nyelvemlékeinket s adta ki kódexeinket, legendáinkat, meséinket stb., hogy kellő alapokat vethessen a még csak terveiben létező irodalmi pantheonnak. Eltemetett, soha számba nem vett érdemek iránt senkinek sem volt több kegyelele mint neki. Behorpadt, ismeretlen sírokat koszorúzott föl a hála és elismerés pálmájával

282. kép. Toldy Ferenc.

s boldog mosollyal osztogatta a halhatatlanság babérait. Árnyak jártak körülötte, kiknek beszédét ő jól értette s meg tudta értetni másokkal is. A mi egykori hevüléseink és törekvéseink sírból felhangzó beszéde volt az. Nem éltünk lomhán, nem éltünk hiába. Tettünk mi is, amennyit lehetett.

A magyar szellem energiája és munkája is hozzájárult az általános haladás diadalaihoz. Nincs okunk szégyenkezni a multakért, annál kevésbbé a jelenért. Eddig csak a politikai élet tusáiról hallottunk, — ime, itt van belső küzdelmeink érdekes és tanulságos rajza is. Egy irodalomtörténet, mely a vérbe borult századok csöndes dolgozószobáiba enged bepillantani s a létért való szellemi küzdelem nemes erőfeszítéseit világítja meg. Talán nem mindig az igazságnak megfelelő hűséggel, sokszor tévedés, még gyakrabban elfogultság kíséretében, de állandóan azzal a hazafias célzattal, hogy számot tevő nemzet vagyunk a művelt népek sorában s a barbárság könnyelmű vádjaira minden írónk élő tiltakozás, nyílt cáfolat.

Toldy Ferencnek, a kiváló tudósnek, ebbeli érdeme elévülhetetlen s egyúttal a legszebb, legmaradandóbb emlék, mit magának alkothatott. Ugyanazzal a kegyelettel, mellyel ő viseltetett nemzete szellemi munkásai iránt, koszorúzta meg a nemzet is az ő áldásos működését s véste fel nevét a nemzeti hála pantheonjának márványába.

Soktartalmú, széles ismeretkörű s minden tekintetben esztétikus írónk, *Greguss Ágost*, is (1825—1882.) jelentékenyen hozzájárult a magyar tudományos irodalom emeléséhez, különösen az essay-irodalom nemesebb formáinak kifejtéséhez. Erős kritikai elme, finom boncoló tehetség, emellett költői hajlamú ember, sőt néhány mélyérzelmű lírai darabjában s verses meséjében igazi költő. Nagy műgonddal dolgozó munkása annak a kicsiny, de lelkes körnek, mely a magyar tudományosság megteremtését tűzte ki törekvései céljául. A németektől alapos-

283. kép. Greguss Ágost.

ságot és lelkiismeretességet tanult, a franciáktól ízlést. Egyike azoknak a ritka tudósainknak, kik a tudomány nyelvét éppenséggel nem tartják valami kizárólagos abrakadabrának, de szeretik eszméiket érthetően, szabatosan, világosan és kellemesen kifejezni. Nagy tudásával igazi szeretet párosul: gyönyörködtetni és tanítani másokat. Ebbeli dolgozatai — különösen a *balladáról* szóló könyve, továbbá *Tanulmányainak* két kötete s a *Shakespeare pályája* című, akadémiai koszorút nyert munkája — mintaszerűek. A filozófia, széptan, társadalmi tudományok s irodalomtörténet köréből vett tárgyai szinte átmelegülnek és megelégednek élénk, színes és világos előadásában.

Oktat és élvezetet szerez. A magyar

esztétikai irodalomnak egyik legérdemesebb, alapvető munkása, ki a szépet csakugyan a szépért szolgálta teljes életében.

Mi sem volt természetesebb mint az, hogy a széptudományok művelése mellett, ezekkel mintegy karöltve, a történeti irodalom is erősebb fejlődésnek indult. Ennek a hagyományaira, multjára, jogaira, ősi alkotmányára annyira féltékeny nemzetnek most, midőn válságból újabb válságba lépett, nagyobb szüksége volt mint valaha a történeti eseményekből leszűrt igazságokra és tanulságokra.

A század első tizedeiben költészetté lett maga a történelem is. *Horvát István*, ez a soktüzű és szédítő előadású történetíró csak úgy lelkesített színes rajzolataival és merész feltevéseivel, mint akár Vörösmarty a maga Zalánjával. De ezen a téren immár kevésbé volt szükségünk a fantázia kicsapongásaira mint az *egészséges önismeretre*. Ezt pedig csak a kritikai módszer segítségével szerezhettük meg.

Széchenyi föllépése után nem sok értelme lett volna a nemzeti gyengék takargatásának, sem a hizelgő áltatásnak, mellyel korábban szívesen honoráltak a búskodó és tétlenkedő hazafiságot.

284. kép. Horvát István.

Tanulság kellett, okulás az átélték és tapasztaltak árán.

A fejlettebb nyelv, a műveltebb ízlés, a szélesedő szellemi látkör s a mind sűrűbb társadalmi, politikai és irodalmi érintkezés meghozta ezen a téren is az üdvösebb fordulatot. A történeti kutatás iránya komolyabb lett, a módszer határozottan javult. A régi iskola hívei jóformán a minden szigorúbb kritika nélküli anyaggyűjtésre szorítkoztak, mint pl. *Fejér György* (1766—1851.), akinek roppant munkája, a negyven vaskos kötetre terjedő *Codex diplomaticus*, tudományos életünknek egy külön oklevéltárát tartalmazza.* Az újabb módszer követői azonban az anyag nemesebb formákba öntött földolgozására vetették a fősúlyt.

Ezek közül az első sorában kell felemlítenünk *Jászay Pált* (1809—1852.) és *gróf Teleki Józsefet* (1790—1855.). Amaz hosszas bűvárkodás után két nagyobb szabású munkához fogott, melyeknek, fájdalom, mindegyike töredék maradt, de így, csonka voltukban is, alapvető, becses művek, valódi hivatás fényes termékei. A nemzeti hanyatlás tulajdonképpen okait minden magyar történetíró a szerencsétlen mohácsi veszedelemben kereste s találta meg. Általános volt a meggyőződés, hogy azóta korhadunk és pusztulunk. Abból a korból kellett hát levonni a legkomolyabb és leghasznosabb tanulságokat. Ezt akarta megcselekedni Jászay Pál, midőn még a forradalom előtt, 1844-ben, kiadta *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című munkájának első s egyetlen kötetét. Meg akarta rajzolni azt a kort híven, teljesen, a legapróbb jellemző

285. kép. Fejér György.

* Az anyaggyűjtés hasznos vesződését később az akadémia vállalta magára s a *Magyar Történelmi Emlékek* kiadásával, mely eddigelé jóval túljár a száz köteten, folytonossá és rendszeressé tette.

vonásokig, de a nagyméretű terv kivitele fölülmulta erejét. Csak öt hónap történetét írhatta meg. Ezt azonban oly gondosan és szépen, annyi színnel és erővel, hogy szinte magunk előtt látjuk a régi dúltság megrázó jeleneit s úgy olvashatjuk könyvét mint valamely szomorúan regényes történetet, melynek mégis mindenben igazság az alapja. E zavaros és lázas képek rajza mellett ő maga sem nyugodt, előadásában sok az idegesség, helyel-közzel a szónokiasság, mely hatásra törekszik, de mindezek a tulajdonságok csak rokonszenvesebbé teszik írói egyéniségét. Ezzel s a szintén töredékül maradt másik művével (*A magyar nemzet napjai a legrégibb időtől az arany bulláig*) új irányokat jelöl meg. A történetírás kilép a krónikák szűk köréből, megszűnik közönséges följegyzések lajstroma lenni s lesz belőle, ami voltaképpen hivatása: a gyarló ember számára az *élet mestere*.

Gróf Teleki József, az Akadémia egykori tudós elnöke, élete javarészt szintén egy nagy történelmi munka megírására fordította. Harminc évi előtanulmány és búvárkodás után kezdett a *Hunyadiak* korának kimerítő, részletes feldolgozásához. Tizenkét kötetre tervezte, méltó emlékeül a nagy nemzeti hősöknek, kiknek szobruk nem volt a hazában. A roppant monografiából hat év alatt (1852—1857.) kilenc kötet jelent meg. A széles alapokra épülő korrajz tüzetesen beszámol minden adattal, minden apró törmelékkel, melyet az író, hatalmas hőseinek megmintázására, összehordott s ebben a tekintetben készlete gazdagságát és bőségét nem lehet eléggé bámulnunk. Alaposság, igazságszeretet, hazafias felfogás dolgában minden tiszteletünkre érdemes munka. Talán terjedelmesebb mint kellene, stílje is túlterhelt és hosszú mondatokban ömlő, de jellemrajzai hívek s a korviszonyok rajza erős és éles elmére vall. A lelkes gróftól halála megakadályozta műve befejezésében. Mint a tudósokkal gyakran megtörténik: kissé elszámította az életet. Annyi szeretettel s gyönyörrel mélyedt el ama diadalmas kor tanulmányozásába, oly lelkiismeretes gondnal kutatta át a forrásmunkák és oklevelek rengetegét, hogy aközben egy jó darab élet szállt el fölötte s a fáradhatatlan kutató elől elrabolta a feldolgozó szükséges éveit. De végzett munkája csonkán is teljes dicsőségét hirdeti.

A történelmi tudományok gyors fellendüléséhez nagyban hozzájárultak az átalakulás korának erős politikai mozgalmai, a forradalom eredménytelensége s a kiegyezés előtti időszak válságai. Az aggódó hazafiság hívő lélekkel ragadta meg a történelmi jogok s hagyományok mentő horgonyát. Fényes tehetségek léptek a kidőlték nyomába s mind többen és többen foglalkoztak a multtal — a jövő érdekében, bátorítóan, sokoldalulag és eredményesen.

Ezek között kiváló hely illeti meg a forradalmi kormány kultuszminiszterét, a szabadságharc után külföldre menekült *Horváth Mihályt* (1809—1878.), aki száműzetése éveit Belgium és Svájc szabad levegőjén is elnyomott nemzete vigasztalására és oktatására fordította. A történetírás terén nem volt újonc, sem műkedvelő. Becses és formás tanulmányaival már ifjúkorában akadémiai koszorúkat nyert s még a forradalom előtt megírta a *Magyarok történetét* négy kötetben, mely későbbi átdolgozásában nyolc kötetre bővült. Külföldi tartózkodása alatt pedig két hatalmas munkát fejezett be, melyek mintegy kiegészítői előbbi nagy művének. A *Huszonöt év Magyarország történetéből* (1823—1848.) Széchenyi korát

öleli fel teljes részletességében, a *Függetlenségi harc története* pedig a forradalom rajzát adja három vaskos kötetben. Mindkét mű Genfben jelent meg először s a hatvanas évek legkapósabb olvasmánya volt. Az ifjabb nemzedék úgy forgatta mint a bibliát : áhitattal és okulással. Horváth Mihály könyveiben hazája teljes, kimerítő történelme állt előtte s a legújabb kor átalakulásának hű képe — világosan és érthetően. Ami a közvetetlen multban történt — a nagy válságot — mint szükségest, mint kikerülhetetlent magyarázta s nem a krónikás história modorában, de a történetírás nemesebb formáiban s művészetével. A száraz adatokat lélek melegíti át, az események színes és könnyed elbeszélés árján haladnak tova. Tények sorakoznak egymás mellé, de oki összefüggésben s a részeket, eredményeket szervesen összekapcsoló láncolatban. Nem filozófiája a történeteknek, de egy igazságért lángoló lélek revelációja. Hű beszámolás mindarról, ami a magyar faj életrevalóságát, gyarlóságait s erejét láttatja. Szókimondó, bátor előadása nagy és tanulságos korszakoknak, nemzeti erényeknek és bűnöknek. Látóköre széles. Mindent számba vesz ami mozgó rúgója az eseményeknek. Nem marad meg pusztán a politikai mozzanatoknál, de kiterjeszti a figyelmét valamennyi kultúrtevezőre s egységes képben mutatja fel e sok viszontagságon keresztülment, folyton küzdő nemzet hősiestörténetét. A tér, melyet átbuvárol s kutató, munkás szellemével bejár, roppant kiterjedésű. Monografiái egy részét a *Kiseb Munkák* foglalják össze négy vaskos kötetben, más részük önálló kiadásokban jelent meg. mint *Zrinyi Ilona, A kereszténység megalapítása Magyarországon* stb. Olyan tudós volt ő, aki élete utolsó percéig kötelezettségeket érz nemzetével szemben s legjobb tudásával és tehetségeivel fizeti tartozásait. Nagy érdeme s népszerűségének egyik titka is, hogy alaposságával és pártatlan felfogásával az előadásbeli kellem párosul. Az élet számára dolgozott s nemes munkásságával nemzedékek lelkét termékenyítette meg.

286. kép. Horváth Mihály.

Méltó társa, sőt sok tekintetben tartalmasabb, messze kihatóbb működésű tudós *Szalay László* (1813—1864). Komoly ifjúságának minden hevülését, munkás férfikorának minden erejét a nemzeti kultúra szolgálatában lobogtatja. Egyike azoknak az akaraterős, jellemzilárd államférfiaknak, kikre a legválságosabb körülmények közt is bizalommal lehet föltekinteni, mert nyilván látható, hogy életük minden napját a közügyeknek áldozzák. Alig vannak magánörömeik, de annál több a gondjuk és érzékenységük a közdolgok iránt s hű osztályosai nemzetük minden aggodalmának és szenvedésének. Pályafutásuk nem zajos,

de férfias, nyílt és áldásos. Irodalmi működését verses kísérletekkel (*Bimbók*) kezdte meg, de a költészettől csakhamar átpártolt a jogi s történelmi tudományokhoz s ezen a téren aratta a babérokát. Politikai hitvallására nézve a centralistákhoz tartozott s Eötvössel, Treforttal, Csengeryvel föltétlen híve volt a népképviselési rendszernek.

287. kép. Szalay László.

Államférfiak és szónokok című köteteiben is azoknak a külföldi jeleseknak élet- és jellemrajzát írta meg, kik az új korban legtöbbet tettek a parlamenti kormányrendszer kifejlesztésére. Mint publicista is ezt az eszmét szolgálta a Pesti Hirlapba írt jeles cikkeivel. Általában az volt a törekvése, hogy hazánk jogviszonyait összhangba hozza a nyugateurópai elvekkel. A forradalom egyelőre meggátolta a kivitel munkáját s az abszolutizmus visszalökte a nemzetet ebbeli törekvésében. A küzdők szét-
szóródtak a világban. Szalay is Svájcba menekült s Mariusként borongott a multak romjain. De nem csüggedt el, nem esett kétségbe. Munkához kezdett újra s lelke még lángolóbban ölelte át férfikora nemes eszményeit. Jól érezte, hogy mint történétíró most, e válságos időkben, áll a legkomolyabb feladatok előtt s ha valaha, most kell igazán az igazságot szolgálnia. Belemélyedt a multak tanulmányozásába s éles, boncoló, rideg elmével kutatta át a történetek szövedékeit. Nem akarta sem magát, sem nemzetét áztatni, — nem akarta sem szépíteni, sem kiszínezni a dolgokat, de tanulságossá akart tenni mindent, amiből tanulság volt levonható. Megírta *Magyarország történetét* azzal a célzattal, hogy úgy mond el mindent, ahogyan történt, de a tények aztán beszéljenek magukért. A történelem lelkiismeretét akarta megszólaltatni, híven és őszintén. Felmutatta e nemzetet *nagyobb* válságok hosszú sorában, a hanyatlás, vergődés, pusztulás sötét bizonyosságai közt s fennmaradása csodáján ragyogtatta át azt a hitet, hogy, ha a multban *ily* válságokat kibirtunk, isten segítségével s a

288. kép. Salamon Ferenc.

magunk emberségéből megbirkózunk a fenyegető végzettel ezután is. Ezen a komoly erkölcsi alapon épült fel az ő nagy történelme, mely, fájdalom, csak 1706-ig foly a megjelent hat kötetben, de vezéreszméjét tisztán érezteti mindenütt s alkotmányunk fejlődésének részletes rajzában a nemzeti életrevalóság erőforrásait mutatja fel. Szalay ezt a művét okulásul s jövődő feladatok megoldása céljából a magyar ifjúságnak szánta, de gyönyörűsége s hasznos olvasmánya lett az egész nemzetnek, öregeknek, fiataloknak egyaránt; mert hittel sugározta be a hazafiak lelkét akkor, mikor legjobbjaink is csüggedeztek s hitüket veszítették a jövőben.

Ebben az időszakban már a történeti essay fejlettebb formáival is mind sűrűbben találkozunk. *Salamon Ferenc* (1825—1892.) ezen a téren igazi mester-műveket teremtett. Nagy szépirodalmi műveltsége segítette a tisztább s nemesebb formák kultuszához. Eleinte műbírálattal foglalkozott s enemű dolgozatai, főkép a *Zrinyiásról*, *Csokonai Dorottyajáról* és *Arany Jánosról* írt tanulmányai kiváló becsűek. Nemcsak alapos tudós, a dolgok mélyére hatoló kritikai elme, de kellemes elbeszélő is. Főmunkája, *Magyarország a török hódítás korában*, kitűnő monográfia. Jellemző erejével, szemléltető, színes leírásaival és előadásának klasszikus magyarságával pompás szépmű is egyúttal.

Azok közé az íróink közé tartozik, akik nem fognak egykönnyen elévülni s mindig élvezettel és haszonnal forgathatók. Eszmékben rendkívül gazdag, véleményeiben határozott, világos és meggyőző. Csak az igazság érdekli, de nem durván, hanem a *szép* formájában. Szigorú és éles tekintettel nézi az eseményeket, átható elemzéssel bírálja és boncolja szét az emberi tetteket, de soha sincs mélyebb részvét híján, mikor fajának gyengéiről vagy bűneiről beszél. Maga mondja egyik értékes tanulmányában ezeket a gyönyörű szavakat, melyeket bizony sok írónk megszívlelhetne: *Hogy jól festhessük az embert, egy kissé szeretnünk s nagy mértékben kell becsülnünk.* Irodalmi tanulmányainak két kötetét a Kisfaludy-Társaság adta ki, melynek vezérférfiaival együtt küzdött a magasabb és tartalmasabb nemzeti műveltség diadaláért, úgy fogván fel az élő, működő irodalmat, mint a leghatalmasabb politikai tényezők egyikét.

Kritikai készség, stílbeli tartalmasság és finomság dolgában semmivel sem áll hátrább nála *Csengery Antal* (1822—1880.), a kiegészítés egyik vezérémbere, Deák Ferenc egyik legmeghittebb barátja. Jeles publicista, széles ismeretkörű s nagy tevékenységű munkása ennek a nehéz időszaknak s az első magyar tudományos folyóiratnak, a *Budapesti Szemlének* alapítója és szerkesztője. Az angol történetírónak, főkép Macaulaynak, volt tanítványa, kinek *Anglia*

289. kép. Csengery Antal.

története című munkáját le is fordította. S tette ezt akkor, mikor éppen korszerűnek látszott, mikor Franciaországban Guizot azt a kérdést vitatta : mért sikerült az angol forradalom ? Nálunk a közelmulttal szemben még nagy volt az elfogultság, a politikai szenvedélyek még nem csillapodtak le, elhamarkodott, felszínes ítéletek hangzottak az imént lezajlott eseményekről s azok szereplőiről. Elvi vagy történetbölcselemi szempontokra nem gondolt senki sem. Az idők ránk zúduló árjában vergődtünk és fuldokoltunk. Csengery, aki határozott ellensége volt minden önámításnak s nem a népszerűséget, hanem az igazságot kereste, egy kötet politikai jellemrajzzal — *Magyar szónokok és statusférjak, 1851.* — állt elő, mely hű tükre kívánt lenni a közelmultnak s minden irány képviselőiben akarta jellemezni azt. Jellemezte is. Mély ítélőtehetség, a szókimondás komoly bátorsága, a szemléltetésnek s meggyőzésnek nagy ereje állt rendelkezésére oly stíl kíséretében, mely pompásan színezte és árnyalta a dolgokat. Később, a hetvenes években, néhány nagyobb történetkritikai essayvel bővítve, *Történeti tanulmányok és jellemrajzok* cím alatt újra megjelent ez a munka, melyet csakhamar *Történetírók és történetírás* cím alá foglalt dolgozatainak gyűjteménye követett. Majd halála után, 1884-ben, sokoldalú munkásságának java termékei *Összegyűjtött Munkák* címmel öt vaskos kötetben láttak napvilágot, nyilván látatva, hogy nemcsak jeles tudóst veszítettünk benne, de egész életét nemzetének áldozó hű embert is, kinek nem az volt a célja, hogy ragyogjon, de hogy hazájának igazán használjon.

Erős hézag támadna e fejezeten, ha az ide tartozó jelesek közül nem emlitenők fel *Szilágyi Sándor* (1830—1899) és *Szabó Károly* (1824—1890) nevét. Két patriarchális jó öreg, rengeteg tudással, a kutatás fáradhatatlan mozgékony-
ságával, a munka minden türelmével és frissességével. Amaz egész életén át az

290. kép. Szilágyi Sándor.

agitátor szerepét játssza. Minden tőle telhetőt elkövet a történeti irodalom felvirágoztatására. Egész írói nemzedékeket nevel maga körül, kik minden tekintetben becsületére válnak lelkes pedagógiájának. Jó példával jár előttük. Mindig dolgozik és mindig vidám. Tele van tisztelettel a régiség és szeretettel az ifjúság iránt. Mult és jelen együtt élnek szívében, de tekintete a jövőn függ. Nem zárkózik el korától, örül haladásának s maga is halad vele. Megírja Erdély politikai és irodalomtörténetét, okmánytárba foglalja az Erdély XVI. és XVII. századi eseményeire vonatkozó okiratok nagy tömegét, megalapítja a Történelmi Társulatot, mely egyike legnépszerűbb s legtevékenyebb testületeinknek ; nagy vállalatokat indít meg

(Történelmi Életrajzok), melyek az összehalmozott történeti anyag vonzó formában tartott feldolgozásával erősen és termékenyen hatnak ki a nagyközönségre, — szóval : élete utolsó pillanatáig ott van mindenütt, ahol a saját szakában tenni és dolgozni kell.

Érdemes kortársa, Szabó Károly, a legrégibb idők avatagját buvárolja át. Megmarad a krónikák egyszerű hangja mellett, de a tényeket oki összefüggésükben sorakoztatja egymás mellé. Megírja a *Vezérek korának történetét* (1869) s vasszorgalommal, évtizedekig tartó munkával, összeállítja a *Régi Magyar Könyvtár* (1879, 1885) két tekintélyes kötetét, mely ösmulasztásokat pótol és régi irodalmunk ismertetéséhez nélkülözhetetlen kalauz. Nagy lelkesedéssel gyűjti a székelység történetére vonatkozó okiratokat s minden ízében azok közé az eredeti magyar tudósok közé tartozik, kik a saját önálló felfogásukkal, töretlen utakon járva, küzdenek a nemzeti tudományosságért. Kisebb történelmi dolgozatait *Tanulmányainak* két becses kötete foglalja össze. (1873.) Mint Euripides (*Elektra*, *Iphigenia Auliszban* és *Iphigenia Tauriszban*) és Sophokles (*Oidipos király*) fordítója is kiválót adott. Tevékeny részt vett gróf Teleki József *A Hunyadiak kora* című nagy művének készítésében is és régi történelemíróink fordításával mintaszerűt nyújtott. Utolsó nagy munkáját, *Kun Lászlót*, az adatok halmozása kissé nehézkessé teszi.

291. kép. Thaly Kálmán.

Thaly Kálmán (1839—1909.) mint politikus és történetíró tűnt ki. Pályája kezdetén mint szépíró és költő lépett fel és *Ne bántsát a magyart* (1857.), *Zengőliget* (1859.), *Kárpáti kürt* (1860.), *Székely kürt*, *Szabadság hajnala* (1861.) címen kiadott költői elbeszélései, dalai, balladái jó nevet szereztek. E működésének folytatása két nevezetes történelmi énekgyűjteménye, a *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* (1864.), s ezek folytatása, *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* (I—II. 1872.), melyekkel a kuruc költészetet mint önálló fejezetet vitte be az irodalomtörténetbe. Mint történelemíró 1860-ban lépett fel s ebből a működéséből is a legmelegebb hazafiság, szívós kitartás, a nemzeti múlt iránti rajongás és erős fajszeretet érzik ki. Rajongásában természetesen nem mindig tárgyilagos, lelkesedésében nem egyszer elfogult, mint műalkotó és stilista nem elsőrangú, de törhetetlen kitartásával, nagy és széleskörű munkásságával s azzal a bálványozással, mellyel a kuruckorszakhoz, de főleg annak erkölcsileg oly magasan álló vezérlő fejedelméhez, Rákóczi Ferenzhez, ragaszkodott, elévülhetetlen érdemeket szerzett magának. Találónan Rákóczi íródeákjának nevezték. E korról szóló művei, de kivált okmánytárai egész könyvtárra mennek, amelyek közt főbbek *II. Rákóczi F. levéltára*, *II. Rákóczi F. emlékiratai*, *Rákóczi-tár*, *Thököly Imre naplói*, majd *Leveleskönyve* s több más. Önálló művei kevés kivétellel szintén erre a korra vonatkoznak. Sorsa nem engedte, hogy bálványa egész életét ő írja meg, ezt a munkát Márki Sándor végezte el, de szintén az ő ösztönzésére. Amit a Rákóczi-korra vonatkozólag maga írt, mint *Bottyán János* (1865.), *A nagyszombati harc* (1869.), *Ocskay László* (1880.), *II. Rákóczi F. ifjúsága* (1881.), *A gróf Bercsényi-család* (I—III.,

1885—92.) s egyéb címen megjelent művei mint feldolgozások is jelesek. A sors megadta, hogy megérte a bűjosók hamvainak hazahozatalát és hogy éppen ő volt az ezt végrehajtó küldöttség vezetője. Viszont ő volt a millenniumi hét emlékműnek nemcsak indítványozója, hanem végrehajtója is. Élete utolsó éveiben

Kurucvilág címen (1905.) egy gyűjteményt adott ki régibb költeményeiből.

292. kép. Fraknói Vilmos.

A magyar történetírás terén szintén 1867 előtt lépett fel, de működését maig folytatja *Fraknói Vilmos* (sz. 1843.), ki már 1861-ben akadémiai díjat nyert *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában* c. dolgozatával. Nagy érdemeket szerzett a levéltári kutatás kiterjedt művelésével, a feldolgozás műgondjával, az anyag elrendezésének áttekinthetőségével s stílusbeli jelességével. Legterjedesebb műve, *Pázmány Péter és kora* (3 köt., 1868—72.), mellyel általános feltűnést keltett a szakkörökben. Ezóta a magyar történelem legkülönbözőbb irányaiiban dolgozik, részben mint történelmi adatok kiadója, részben mint feldolgozója. Amazok közül a legfontosabbak: *Magyar országgyűlési emlékek* (I—IX.) s a *Monumenta Vaticana* (I—VI.); emezek közül *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* (1873.), *Vitéz János esztergomi érsek élete* (1879.), *Martinovics és társainak összeesküvése* (1880.), *Pázmány Péter* (1886., a M. Tört. Életrajzokban), *Erdődi Bakócz Tamás élete* (1889.), *Hunyadi Mátyás király élete* (1890.), legújabban *Szilágyi Mihály élete*. Fraknói a magyar történelemnek majdnem

mindenik korával foglalkozott; de kiváló előszeretettel mégis azokkal az összeköttetésekkel, melyek hazánkat Rómával kapcsolják össze s általában a római kath. egyház befolyására vonatkoznak.

293. kép. Henszlmann Imre.

A műrégészet terén a legkiválóbb, aki egyszersmind 1860-ban Párizsban francia nyelven megjelent, az egyiptomi, dór és középkori építészet arányairól szóló művével európai nevet szerzett magának, *Henszlmann Imre* volt (1813—1888.). Kassán született, városához mindig szeretettel ragaszkodott s nagyértékű műkincseit városa múzeumának ajándékozta.

A régiségek megóvására és megmentésére ő hívta fel már 1846-ban nemzete figyelmét s nevezetes felfedezésére éppen a kassai dóm vezette rá. Művészettörténeti tanulmányainak eredményeit *A régi művészetek története* c. kézirati nagy művében tette le. Változatosságban s utazásokban gazdag élet után hazai működése kivált 1860-tól fogva kezdődik az ásatások, értekezések és művek egész sorá-

val. Munkáit részben németül írta, a magyarok közül kiemelendők: *Kassa városának ó-német stílus templomai* (1846.), *A székesfehérvári ásatások eredménye* (1864.), *Pécsnek középkori régiségei* (1869.), *Lőcsének régiségei* (1878), *Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílus műemlékeinek rövid ismertetése* (1876.), *Magyarország csúcsíves stílus műemlékei* (1880.).

A magyar történelem segédtudományai-val s az egyházi régészettel nagysikerű művekben foglalkozott *Ipolyi Arnold* (1823—86.), beszterczebányai, majd nagyváradi r. kath. püspök. Már mint papnövendék foglalkozott a magyarok ősvallásával s később a Kisfaludy-társaság pályatételének ösztönzésére írta meg legnevezetesebb művét, a *Magyar Mithológiát* (1854.), mely kihívta ugyan a bírálatot s kivált Csengery, később Katona Lajos bírálatai kimondották benne a tudományos módszer hiányát, de gyűjtött anyaga, a feldolgozás lelkesége, rendkívüli gondja s az irodalomra tett hatása miatt mindmáig a legnevezetesebb magyar könyvek egyike.

Ennek a művének számos példányát maga semmisítette meg s innen ritkasága. Többi művei közül kiemelendők: *Deákmonostori XIII. századbeli román bazilika* (1860.), *A középkori emlékszerű művészet története Magyarországon* (1863.), *Veres-marty Mihály élete és művei* (2 köt., 1875., 1878.), *A magyar szent korona és a magyar koronázási jelvények műtörténeti leírása* (1885.). Mint anyai részről leszármazottja, összegyűjtötte *Rimay János államiratait és levelezését* (1887.). Kisebb munkái, melyek stílusbelileg legjobb műveit foglalják magukban, 5 kötetben jelentek meg (1873., 1887—88.). Ebből az I. és IV. kötet műtörténeti, a III. történeti tanulmányait s a II. és V. kötet emlék- és más beszédeit tartalmazza.

Különösen az egyházi régészettel foglalkozott *Rómer Ferenc Flóris* (1815—89.), előbb szerzetes, majd nagyváradi kanonok. Előbb természettudományi téren működött (*A Bakony*, 1860.), majd a magyar történelem és régészet lett kedvelt tárgya, mely irányban mint a *Győri történeti és régészeti füzetek*, *Archaeologiai Értesítő* és *Archaeologiai Közlemények* szerkesztője, nagyszámú tanulmányt írt. Önálló kiválóbb művei: *Műrégészeti kalauz I.* (1866.), *Diszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből* (1871.), *A bakony-szombathelyi kincs* (1869.), *Őskori műrégészet* (1869), *A régi Pest* (1879.), *Régi falképek Magyarországon* (1875.),

294. kép. Ipolyi Arnold.

295. kép. Rómer Ferenc Flóris.

A győri káptalan antiphonaléja (1877.), *Északnyugati utam* (1879.) stb. és számos más kéziratban.

Végül három nagy polihisztorról kell megemlékeznünk, akiknek több irányú fontos befolyásuk volt irodalmunk és tudományosságunk fejlődésére. Ezek

296. kép. Brassai Sámuel.

egyike *Brassai Sámuel* (1800—1897), akinek a gondviselés egy rendkívüli hosszú élet áldását is megadta. Ő szószerint nyelvünknek, a magyar tudományos írói stílnak és a magyar írói nyelvnek őrzője, ellenőre volt s kezdeményezője a helyes magyarság elveinek. Ezenkívül az írói nyelvnek, néhány különössége mellett, gondos, nagyhivatottságú művelője volt s több irányban lépett fel mint kezdeményező. Egyaránt működött a szépirodalmi kritika, nyelvészet, természettudományok, matematika, bölcsészet, neveléstan, sőt közgazdaság terén s emellett kiváló elméleti zenész is volt; de minden irányban egységes bölcséleti gondolkozás, erős eredetiség, kitűnő logikai és bíráló ész, mély belátás jellemzi. Nevezetes művei: *Bankismeret* (1841.), *Logika* (lélektani alapon, 1858.), *Az igazi pozitív philosophia* (1896.), *A módszerről* (1867.). Ebben olyan — és tankönyveiben meg is valósított — nyelvtanító módszert fejtett ki, mellyel a külföldi későbbi módszereket megelőzte. A magyar nyelvről *A magyar mondat* (1860—64, 1870.) című művében (I—III. rész) alapvető munkát végzett. Össze nem gyűjtött értekezéseiben számos esztétikai, helyes irodalmi elvet fejtett ki, vitáiban sok kérdést tisztázott, a jelest kiváló érzékkel ismerte fel. Kár, hogy ezek a munkák nincsenek összegyűjtve.

Hunfalvy Pál (1810—1891.) a legjelentékenyebb s befolyására nézve több irányban kezdeményező tudósaink közé tartozott. Egyike az újabb magyar összehasonlító nyelvtudomány megalapítóinak. Mint ilyen, a Reguly Antal kutatásai alapján, végleg megállapította a magyar-finn-ugor nyelvrokonságot, továbbá kezdeményezte a tudományos magyar ethnografiát s végül magyar őstörténelmi kutatásai mellett az oláh kérdés történelmi bírálatát. Fontosabb művei

97. kép. Hunfalvy Pál.

a *Vogul föld és nép* (1864.), melyet Reguly hagyatékából dolgozott fel s mint ilyen úttörő munka, továbbá *A kondai vogul nyelv* (1875.), *Az északi osztják nyelv* (1879.), *Utazás a Balti tenger vidékén* (2 köt., 1871.), *Magyarország ethnographiája* (1876.), *A székelők* (1880.), *Nyelvtudomány és nyelvészet* (1884.), *Az*

oláhok története (2 köt., 1895.), melyen haláláig dolgozott. Nevezetesekek politikai naplójegyzetei s egy erdélyi útjának érdekes leírása, továbbá ó-klasszikai tanulmányai (*Tanulmányok*, 1873.) és Platónfordításai. Mint író, nem egyszer érezteti, hogy a magyar nyelvet csak később tanulta, de mindig mély, tartalmas és érdekes előadása így is lebilincselő.

Pulszky Ferenc, Brassai mellett a legtöbboldalú magyar polihisztor (1814—1897.), kinek élete éppen oly sokoldalú mint képességei és működése. Eredetileg jogásznak és politikusnak készült s e pálya élete végéig foglalkoztatta. Mint ilyen tűnt fel már 1839 óta, kivált németül írt cikkeivel s majd mint a büntetőtörvény készítésére kiküldött bizottság tagja. Gazdag politikai pályáját folytatta a forradalom alatt, majd 1849 után is, mint az emigráció tagja s ennek nagy szolgálatokat tett. Midőn 1866 végén hazatért, újra a politika foglalta le, mint a Deák-párt hívét, de egyszer-smind, 1869—94-ig, a Nemzeti Múzeum igazgatója is volt. Mint politikus és tudós egyaránt minden művelt nemzet előtt tiszteletet és becsületet szerzett a magyar névnek. Rendkívüli észbeli ereje és sokoldalú nyelvtudása okozta, hogy egyaránt dolgozott németül, angolul és magyarul. Magyar művei közül publicisztikai és régészeti művei válnak ki. Az első irányban legkiválóbbak jeles jellemrajzai, politikai cikkei s *Életem és korom* című nevezetes önéletrajzi műve (1880—82), melyek egyszersmind mély gondolkodás és stílus tekintetében is kiválók; régészeti művei közül *A rézkor Magyarországon* (1883.), mellyel a kő- és bronzkorszak közé egy új történelemelőtti korszakot iktatott be s végre *Magyarország archaeológiája* (1897—98, 2 köt.) című terjedelmes műve, mely mintegy ebbeli előbbi dolgozatainak összefoglalása, a legjelesebbek.

298. kép. Pulszky Ferenc.

XII. FEJEZET.

BESZÉLŐ SZÁMOK.

MINDEN Demosthenesnél szebben beszél a tett, minden szónál éke-
sebben a tények. Ebben a fejezetben azonban a számok fognak
megszólalni, mert nekik is van mondanivalójuk. A rideg, kímélet-
len számok, melyeknek száraz beszéde a statisztika szócsövében át
ítéletként, vádként hangzik, vagy hitet ébresztő, reményeket keltő dalaként a
megtörtént haladásnak. Főlemelő vagy lesujtó, aszerint aminő a beszámolás
eredménye.

A század elején jóformán semmink sincs, csak a szegénységünk. Alig mutat-
hatunk fel egy-egy kulturintézményt. Minden ebbeli törekvés csak *jámbor szán-
dék*, mely borongó hazafiak magányos álmaiban él, — alvó eszme, melyet ábránd
és képzelődés színeznék. A nyelvmívelő és tudós társaságok gondolata, egy nem-
zeti múzeum létesítése, a színházak kulturhivatása itt-ott szóbeszéd s helyel-
közzel röpiratok tárgya, de míg tettekké érlelődnek, évtizedeknek kell elhullá-
mozni az idők folyamán. Lassan és kínosan megy előre minden. A révedező nem-
zet lelkiismeretének kell előbb megmozdulnia, hogy nagyobb méretű mozgalom
támadhasson s valami egészségesebb fordulat álljon be. A rengeteg mulasztás
után tömérdek munkára lesz szükség, nagy elhatározásokra, önfeláldozásra,
magamegtagadásra, hogy az ősi virtuskodásból a valódi virtus magaslataira
emelkedhessünk.

A század elején alig van még komolyan számbavehető közoktatásunk.
A Budáról 1780-ban Pestre helyezett egyetlen egyetem négy fakultásának 1809-
ben összesen 40 tanára volt : a theologiainak 9, a joginak 6, az orvosinak 12, a
bölcészetinek 13. Tanulóinak száma pedig 1792/3-ban 281, — 1810-ben 566.
A század elejétől 1809 végéig, tehát majdnem tíz év alatt, doktorátust nyert
összesen : 113 orvos, 32 jogász, 22 theologus és 11 bölcész.

A humanisztikai latin iskolák, a nemzeti iskoláknak nevezett mixtum-
compositumok, bölcészeti liceumok s jogakadémiák mellett nem volt egyetlen
reál- vagy ipariskola sem. A nagy nyomorúságot minden jóra való hazafi szégyen-
kezve látta s érezte. S midőn e bajon segítettők, a rendek 1836-ban törvény-
javaslatot dolgoztak ki, fölajánlva a szükséges költségeket az ország nagyobb

városaiban állítandó ipar- és reáliskolákra : Ferdinánd király a rendek felterjesztésére azzal válaszolt, hogy *amennyiben a körülmények engedik*, majd ő maga fog gondoskodni mindenről, és természetesen nem gondoskodott semmiről.

Csak olvasni kell Bezerédy István, Deák Ferenc s Beöthy Ödön beszédeit, melyek ez alkalommal a »gyűlöletes« királyi leirat felolvasása után elhangzottak : akkor előttünk áll ama szomorú idők minden kopársága, vigasztalan távlatával, vétkeivel és tehetetlenségével.

Ma, több mint hetven év múlva, tengernyi küzdelem árán ugyan, de hála isten, a magunk emberségéből más kép áll előttünk. A budapesti egyetemen 380 tanerő működik s a tanulók száma 7667-re rúg ; a kolozsvári egyetemen 141 tanerő mellett 2307, a József-műegyetemen 81 tanár és 79 segédtanár mellett 1597 a tanulók száma. Egyébként ezen a téren tett haladásunkat, az 1910-iki hivatalos statisztikai kimutatást véve alapul, világítsa meg a következő kis táblázat, mely az állami kezelés alatt álló tanintézetek mennyiségét, tanerőit s hallgatóit összegezi :

A tanintézetek jellege	Az intézetek	A tanerők	A tanulók
	száma 1910-ben		
Felső tanintézetek	58	1.060	13.814
Középiskolák	245	4.959	75.409
Szakiskolák	270	2.980	29.437
Tanítóképzők	89	1.116	9.715
Kisdedővónőképzők	9	76	481
Polgári iskolák	460	5.248	82.128
Felső népiskolák	12	78	668
Iparos és kereskedő inasiskolák	620	4.962	92.973
Elemi népiskolák	16.455	32.402	2.457.002
Kisdedővőintézetek	2.762	4.133	241.211
Börtöniskolák	42	53	6.034
Emberbaráti jellegű intézetek	185	1.085	60.611

Vagy vessünk egy futó pillantást a jó öreg *Szinnyei József* által nagy lelkiismeretességgel összeállított hírlapstatisztika tanulságos számaira. A század elején, 1806-ban, Kulcsár István *Hazai Tudósítások* című lapja volt az egyetlen magyar hírlap. 1830-ban 10 hírlap és folyóirat jelent meg ; 1840 elején 26 ; 1847-ben 1833 ; 1848—49-ben 86 ; 1850 elején 9 ; 1854-ben 20 ; 1861 elején 52.

A napjainkig terjedő fokozatos emelkedést tüntesse ki a következő táblázat, mely kizárólagosan magyar nyelven megjelenő hírlapokról és folyóiratokról szól :

1861-ben .. 52	1872-ben .. 198	1882-ben .. 412	1892-ben .. 676	1902-ben 1.216
1862-ben .. 65	1873-ban .. 201	1883-ban .. 427	1893-ban .. 699	1903-ban 1.262
1863-ban .. 80	1874-ben .. 208	1884-ben .. 482	1894-ben .. 735	1904-ben 1.330
1864-ben .. 70	1875-ben .. 246	1885-ben .. 494	1895-ben .. 806	1905-ben 1.615
1865-ben .. 75	1876-ban .. 240	1886-ban .. 516	1896-ban .. 801	1906-ban 2.292
1866-ban .. 81	1877-ben .. 268	1887-ben .. 539	1897-ben .. 1.100	1907-ben 2.069
1867-ben .. 80	1878-ban .. 281	1888-ban .. 561	1898-ban .. 1.207	1908-ban 2.059
1868-ban .. 140	1879-ben .. 321	1889-ben .. 600	1899-ben .. 1.103	1909-ben 2.056
1869-ben .. 163	1880-ban .. 368	1890-ben .. 636	1900-ban .. 1.132	1910-ben 1.680
1870-ben .. 146	1881-ben .. 356	1891-ben .. 645	1901-ben .. 1.156	1911-ben 1.588
1871-ben .. 164				

hírlap és folyóirat jelent meg. A szétmenő példányok száma 1910-ben kerek összegben 154.961.000, — százalékban kifejezve 88·16. Csatoljuk ezekhez a külföldről hozzánk érkező hírlapok és folyóiratok fogyasztását is. Német nyelvű lap jön hozzánk 2436, cseh 505, francia 196, angol 181. Ezeknek túlnyomó része — 2191 szaklap, 793 politikai, 252 szépirodalmi és 82 élelap.

Ami magának a könyvirodalomnak a fejlődését illeti, az egész századról hű képet ad a *Kiszlíngstein Sándor* által könyvészeti alapon kidolgozott bibliografiai kimutatás, melyet szerzője szíves volt rendelkezésünkre bocsátani. Ime, az érdekes táblázat, mely szintén kizárólag magyar nyelven megjelent műveket összegez :

Év	Megjelent művek száma	Év	Megjelent művek száma	Év	Megjelent művek száma	Év	Megjelent művek száma	Év	Megjelent művek száma
1801	104	1823	112	1845	570	1867	580	1889	1187
1802	117	1824	133	1846	520	1868	667	1890	1345
1803	111	1825	159	1847	502	1869	720	1891	1366
1804	157	1826	147	1848	488	1870	751	1892	1327
1805	162	1827	184	1849	166	1871	934	1893	1398
1806	177	1828	166	1850	219	1872	907	1894	1427
1807	145	1829	202	1851	335	1873	916	1895	1407
1808	162	1830	266	1852	347	1874	1102	1896	1434
1809	149	1831	251	1853	402	1875	1285	1897	1435
1810	109	1832	229	1854	511	1876	1348	1898	1660
1811	106	1833	263	1855	508	1877	1025	1899	1461
1812	96	1834	264	1856	651	1878	1190	1900	1682
1813	95	1835	292	1857	695	1879	823	1901	1838
1814	103	1836	307	1858	599	1880	961	1902	2236
1815	113	1837	293	1859	546	1881	1343	1903	1853
1816	137	1838	298	1860	719	1882	1226	1904	1981
1817	154	1839	285	1861	781	1883	1146	1905	1790
1818	146	1840	328	1862	595	1884	1459	1906	1889
1819	131	1841	375	1863	627	1885	1206	1907	1919
1820	140	1842	437	1864	623	1886	1816	1908	2295
1821	128	1843	515	1865	587	1887	1048	1909	2312
1822	179	1844	492	1866	555	1888	1119		

Az írni és olvasni tudók száma tehát roppant arányban emelkedett. Csak a közeli évtizedeket vesszük fel. 1880-ban 36 százalék, 1890-ben 44·46, 1900-ban pedig 51·4 százalék. Szaktudományi és irodalmi társaságoknak egész raja van a központon s vidéken egyaránt.

Mindenütt élet, pezsgés, virulás.

És mégis ! — Ezzel az örömdetes eredménnyel szemben vannak a hazai statisztikának fenyegető számadatai is, melyek közül csak a különböző nyelvű hitközségek tételét említjük itt fel : az istentisztelet nyelve 4563 hitközségben magyar és 6451 hitközségben (köztük 3324 oláh) idegenajkú.

Nehéz politikai viszonyok és elégedetlenkedő nemzetiségek közt, a rokonszalagság keserű érzetében s mégis gyakran magunkat tépdeseve : bizony minden talpalattnyi tért újra meg újra el kell itt foglalni. Szakadatlan küzdelem és vívódás ennek a nemzetnek az élete. A honfoglalás kezdete óta újra meg újra kezdődő honfoglalás. Harc a jogokért, a fajtért, a létért. És harc a korlátoltság, a maradi-

ság, virtuskodások és előítéletek ellen. A kiegyezés után, az alkotmány visszavívásával már-már valóságul fogadtuk a reményt : ez az ígéret földje ! S negyvenöt év múlva, erősen gyarapodva az anyagiakban, megizmosodva a szellemiekben, szépen fejlődve minden téren, föl-fölvetődik a kérdés : nem áll-e ez a sokszor megpróbált nemzet nagyobb válságok előtt mint bármikor ? Ime, ezer év múlva, annyi küzdelem után, még mindig bizonytalanságok közt hanykódunk.

Egy azonban bizonyosnak látszik előttem. Az, hogy *a szellemi munka világában semmi sem történik haszontalanul* s mindennek, még annak is amit rossznak tartunk, van valami jó oldala. Az igazsághoz vezető út nem egyszerű s a diadal valódi értékét mindig a harc heves vagy nehéz volta, az érte áldozott lelkesedés vagy vesződés nagysága szabja meg. Nekünk nem vethetik szemünkre az olcsó győzelmeket. Minden kis eredmény, melyet a szellemi fejlődés terén felmutathatunk, *becsületes küzdelem jól megérdemelt jutalma*.

IX. RÉSZ.
A SZÉPIRODALOM ÁTTEKINTÉSE
1867-TŐL 1900-IG.

I. FEJEZET.

LIRAI ÉS ELBESZÉLŐ KÖLTÉSNET.

I. Áttekintés.

Z IRODALMAT, mint általában a szellemi életet, nem lehet ugyan bizonyos évek szerint szorosán korokra elkülöníteni, mert a szellemi élet jelenségei egymásba fonódnak : mégis, egészben véve, az 1867-iki kiegyezés oly változást hozott nemzetünkre, hogy új kiindulás évének tekinthető. A nemzet visszanyerte önállóságát, a nemzeti keservek és erős kitörések alkalmai megapadtak, s ezzel jórésben együtt járt a lírai költészet tartalmi és hangulati átalakulása is.

A pártpolitikai élet egészben ugyanazon közjogi kérdések szerint rendezkedett be 1867 után is, melyek már az 1861-iki országgyűlésen jelentkeztek ; de Kossuthnak Deákhoz intézett híres levele a kiegyezés küszöbén összetömörítette a 48-as vagy inkább 49-es függetlenségi elvek nem nagyszámú harcosait. A szélsőbali függetlenségek különváltak, de külön pártba sorakoztak a balközépiek is, azok, kik 1861-ben a határozati párt hívei voltak s most, a kiegyezéssel elégedetlenül, a perszónálunió alapjára álltak ; viszont a legnagyobb országgyűlési párt a Deák nevét írván zászlajára, teljesen elfogadta a 67-es alapot, s végre különmaradt egy töredék, mely a régi konzervatívok utódainak vallotta magát. 1875-ben, a Deákpárt gyengülése és sikertelen pénzügyi politikája következtében, egyesült a balközép és a Deákpárt, s Tisza Kálmán vezetése alatt mint szabadelvűpárt vette kezébe s vitte az ország ügyeit egészen 1905-ig, midőn helyét a 48-as függetlenségi, a 67-es alkotmánypárt és a még szintén 67-es néppárt koalíciója foglalta el.

A nemzet érdeklődését 1867 után is elsősorban a politika foglalta le. A politikai harc élénk küzdelmekre, gyakran elkeseredett összetűzésekre vezetett, még sem volt alkalmas arra, hogy egy eredeti, nemes, fennkölt, az egész nemzetre kiható lírának igazi éltető forrása legyen. Az új közviszonyok nem látszottak költői érdekűeknek, legfőlebb az ellenzékieskedés, a magyar politikai líra igazolt és természetes hagyománya, izgatta a költőket. Innen a régi, nemes, hazafias líra elernyedése, melynek helyébe a pártpolitikai líra és még inkább a tulzó, szenvedelmes hangú szatíra lépett.

Az igazi nemzeti irány ez átalakulásának másik főoka az, hogy 1867 után szellemi életünk egyszerre kitágult. Nemcsak haladt, hanem addig nem ismert területekre lépett, addig nem ismert eszméket és szellemi irányokat ölelt fel. A nemzet számottevő része 1867-ig jóformán a forradalomelőtti Magyarország életét folytatta, s most egyszerre megnyílt előtte az élet és munkásság ezer iránya.

A sokoldalú érdeklődés új témákat vont a költészet körébe, még pedig nem egyszer az eszményiség rovására. A régibb, eszményibb költészetet 1867 után is azok a költők képviselték, kik, mint Arany köréhez tartozók, már korábban léptek föl, mint Gyulai, Szász Károly, Lévy, még utánuk Tolnai, Dalmady, Szász Béla, Szász Gerő, Ilyés Bálint, Komócsy József, kik mögött a közvetlenül utánuk fellépő lírikusok jóval elmaradtak.

Mondhatnók, hogy e hanyatlásnak oka volt egyebeken kívül az egyéniségnek háttérbe szorítása, a társadalmi és politikai nagy egyenlősítés, melynek hatásaként a tömeg elnyomta az egyest s egyéniség helyett tömegegységet, egyéni érzelmek helyett tömegérzéseket, nyelvben és kifejezésben konvencionális formákat hozott létre, ami a költészetre a mindennapiasság bélyegét nyomta. Mondhatnók azt is, hogy a nálunk is azonnal oly hatalmassá vált hírlapirodalom kedvezőtlenül hatott a lírai költészetre; mert az irodalom az abszolút igazság és szépség önkéntes szolgálata helyett a jövedelmezőbb érdekek szolgálatába szegődött s maga a líra is mintegy kenyérkereső eszközzé lett. Nem kedvezett az erős tehetségek kifejlődésének az sem, hogy az egyeseket összekapcsoló meleg érzések a kritikában olykor az objektivitás rovására nyilatkoztak meg.

Ezek a körülmények azonban nem apasztották a megjelenő lírai kötetek s a szépirodalmi és politikai lapokban kiadott lírai s hasonló költemények számát. Ellenkezőleg, nemzetünk most is megmutatta, hogy lírikus nemzet. Fokozott mértékben jelentek s jelennek meg mindmaig a lírai s hasonló versek gyűjteményei, melyek a főntebb vázolt okokon kívül, a sűrűbb és valóban könnyű külföldi érintkezés, az idegen nyelveknek és irodalmaknak nálunk mindig divatos és ma hasonlíthatatlanul kiterjedtebb ismerete folytán addig ismeretlen irányoknak és elveknek bizonyos mámmal fölkapott hirdetését tették általánossá. Nemcsak Heinének, Byronnak, Hugonak akadtak követői, hanem Baudelairenek, Verlaineinek, majd a francia szimbolistáknak, stilbeli dekádenseknek, stilcifrálóknak, az oroszoknak s a hasonló természetű újabb német lírikusoknak is. Egyesek a nemzetközi és világpolgári eszmék hirdetői lettek, mások a keleti hangulatok tolmácsolói; némelyek a vallásos miszticizmus, a felekezetiesség, mások a nemzetközi proletariátus eszméinek és irányainak lírai harcosaiként léptek fel. Akadtak olyanok is, kik szentimentális egyéniségük ködös hangulatait szóaltatták meg verseikben, vagy a pesti életet, a zsúrvilágot énekelték meg. A lírikusok elszaporodásában része volt annak is, hogy Vörösmarty, Petőfi és Arany fellépése után nemcsak nyelvünk emelkedett a fejlettség magas fokára, hanem a verselő készség és ügyesség is. Jól verselni sokan tudtak, de a megjelenő kötetek szokatlan nagy száma nem mindig állt arányban a belső értékkel s a nagy áradatban természetesen a feltűnés, a kiválóság is nehezebbé vált. Emellett, minthogy Szigligeti és Tóth Ede a 70-es években felvirágoztatták a népszínművet és a Kisfaludy-

Benedek Aladár

E. Kovács Gyula

Arany László

Torkos László

Szabó Endre

Csengey Gusztáv

LIRAI ÉS ELBESZÉLŐ KÖLTŐK I.

Társaság népköltési gyűjteménye, továbbá a *Magyar Nyelvőr* stb. népköltési közleményei mindinkább a népies felé irányították a figyelmet, a magyar népdal nemcsak hogy nem hallgatott el, hanem ellenkezőleg soha annyi népdalt és népies zenét nem írtak nálunk mint a kiegyezést követő években. A régibb hagyományok követőivel szemben a modernnek előbb a *Hét* és az *Élet* köré csoportosultak, de ma már nagy számban vannak, kik az utóbbiakat is a régibb iskolába sorozzák és akik, mint a neo-világfájdalomnak megénekklői és mint más újabb és legújabb irányzatok lelkes hívei, igyekeznek hírt és dicsőséget szerezni.

A lírával s a vele rokon fajok nagy számával szemben az elbeszélő költészet szegénynek mondható. Ebben az irányban mindmaig Arany és Petőfi maradt a mester. Petőfinek kivált *János vitéze* és *Apostola* talált követőkre; Aranynak balladáit s kisebb elbeszéléseit utánozták, így különösen a *Buda halálát*, a *Katalint*, de kivált töredékben is bámulatos *Bolond Istókját*, melynek a 70-es évek elején még csak első éneke volt ismeretes. Ezekhez járult Gyulainak csonkán maradt *Romhányija*. Ezek, Puskin *Anyeginjével* együtt, melyet Bérczy Károly 1866-ban magyarra is lefordított, továbbá Puskinnak és Lermontoffnak más, magyarul is megjelent, költeményei, nálunk is kedveltté tették a költői elbeszélésnek és verses regénynek azt a fajtáját, melynek Byron a megalkotója. Az ő humort sugárzó, vérfrissítő, fantasztikus, könnyel és kacajjal, páthosszal és szarkazmussal, lelkesedéssel és iróniával, meghatottsággal és világmegvetéssel teli költői egyénisége az egész európai költészetre rányomta a maga erős bélyegét. Magától értetődik, hogy a műfaj nehézsége miatt nagyobb verses regény ritkán jelent meg, kisebb elbeszélés annál több. Magának a műfajnak lírai természete miatt mégis alig volt költő s kivált lírikus, ki egy vagy más formában ne tett volna vele kísérletet. Nálunk 1867 után *Balogh Zoltán* lépett fel elsőnek ilyen munkával. *Alpári* című, hat könyvre osztott költői regényét a Kisfaludy-Társaság adta ki. Balogh pályája a 67 előtti korba tartozik s csak a teljesség kedvéért említjük itt. Műve, noha nem nyilatkozik benne nagy költői erő, lelkiismeretes, gondos munka s, mint ilyen, nincs érdem nélkül. A későbbi byronizmus e művei főleg azt a közös hibát mutatják, hogy vagy jóformán minden mese nélkül, túlságos liraisággal, leírással, elmélkedéssel akarnak hatni, vagy hogy »világproblémákat« vetnek fel, vagy bizarr témákba kapva, sajátos erények és bűnök rajzát akarják adni, többnyire megfelelő költői erő nélkül.

A költészet és általában az irodalom iránti érdeklődés terjedését előmozdították a nagyszámú irodalmi társaságok is. Míg régebben az Akadémia és Kisfaludy-Társaságon kívül alig volt irodalmi társaság vagy legfőlebb ú. n. iskolai kisebb-nagyobb önképzőkörök működtek, addig ma, az 1879-ben Budapesten alakult Petőfi-Társaság mellett, a vidéknek is alig van olyan nagyobb városa, melyben ne foglalkoznék valamely irodalmi társaság a költészet és szépirodalom ápolásával.

Ez általános kép természetesen nem azt jelenti, hogy a 67 utáni lírai s ezzel rokon költészet a maga egészében mind egyszínű és egyforma volna. Ellenkezőleg, az ötvenes években mutatkozó hanyatlást, mely egyideig 1867 után is tartott, már a 70-es években egy, a magyar költészet multjához méltóbb korszak váltotta föl. A kiválóbb tehetségek — a Kisfaludy-Társaság hatása, részben Gyulai

és mások kritikái, másfelől kivált Petőfi és Arany, továbbá a külföldi nagy lírikusok s általában a nyugateurópai költészet révén megismerkedve a nemzeti költészet magas rendeltetésével, részben mint nagy nemzeti költőink követői, részben mint más és gyakran új törekvések harcosai — mély komolysággal és meggyőződéssel nyultak a lanthoz s mindent elkövettek, hogy a magyar költészetet megtartsák már elért magas színvonalán. Közülök a kiválóbbakat, leszámítva azokat, kik 1900 után léptek fel vagy működésük java ezutánra esik, a következőkben, a helyhez képest, röviden ismertetni fogjuk.

2. Néhány kísérletező 1867 után.

A kiegyezést közvetlenül követő években a lírában egyetlen kiválóbb tehetséget sem találunk, noha több új név tűnt föl, részben összegyűjtött művekkel, részben csak a szépirodalmi lapok hasábjain. Meddő korszak volt ez, mely csengő-bongó frázisokat hajhászott, szánalmas nyögdecselésben gyönyörködött vagy tehetetlen embergyűlöletben titánkodott. Ez irány középpontjában leginkább *Benedek Aladár* (Náray Iván, szül. 1843. szept. 20. Aradon) áll, főképpen rendkívüli termékenységevel, mely a tárcairodalom és lapszerkesztés különböző ágaira is kiterjedt. Önállóan jelentek meg tőle: *Költemények* (2 köt. 1866), *Újabb költemények* (1867), *Legújabb költemények* (1870), *Hulló levelek* (1871), *Árnyak, sugarak* (1874), *Az epedés óráiban* (1874), *Örökzöldek* (Rímek a szerelemről, 1900). Tárcacikkeit *Mécsvilágok* (1868), *Cecil levelei* (1872), címmel adta ki. Van egy vígjátéka (*A szerelemföltö*, 1873) és egy regénye is (*A romlakai kastély*, I—II., 1886). Nem mondhatni, hogy verseiben nem nyilatkozik meg bizonyos költői egyéniség. Ezt az egyéniséget bizonyos, Byronra és gyakran Petőfire is emlékeztető, ború, világmegvetés, embergyűlölet, harag és a társadalommal való meghasonlás jellemzi. De mindezekben az érzésekben nincs meg nagy mestereinek színe és tüze. Nem találjuk meg költészetében a magas szárnyalást, a mélységet és emelkedetiséget sem. Ezért feledkeztek meg róla, nagy munkássága mellett is, olyan hamar.

Hogy ennek a kornak költészetét megérthessük, nem szabad azt sem elfelednünk, hogy akkoriban Byronon kívül virágkorát élte Hugo Viktor költészete, melynek a III. Napoleon korszaka s a porosz-francia háború új táplálékot adott; a nagy költő pedig méltó hangokat keresett a nagyszerű, a lesújtó, a tragikus eseményekhez, szítva a gyűlöletet, megvetést, hősiséget. Mindezekre nálunk a kiegyezés utáni évek csöndes munkájában nem volt alkalom; de megvolt a nagyszerűségre, a nagy szenvedélyekre, titáni érzelmekre való vágyakozás, mely megfelelő erő és belsőség nélkül, természetesen, szertelenségekre, a különös lelkiállapotoknak átérzés nélküli hajszolására vezetett. Ehhez az iskolához tartozott a többek közt *Udvardy* (Cserna) *Géza* (1842—1876), ki lírai verseit *Költemények* (1867) és *Őszi lombok* (1875) címmel adta ki; továbbá *E. Kovács Gyula* (1839—1899), aki mint színész híresedett el s egy pár népdala országosan ismert lett. Lírai versei és Arany modorában írt balladái *Költemények* címmel jelentek meg 1869-ben, 1892-ben és 1900-ban. Mint Shakespeare és Schiller alapos ismerője, kinek *Don Carlos*át és *Stuart Mária*ját szerencsés kézzel fordította le, a lírában ezek nyelvezetét utánozta, ami megmagyarázza költészete túlzásait. Végre ide tartozik

Gróf Zichy Géza

Pósa Lajos

Jakab Ödön

Vargha Gyula

Bárd Miklós

Kozma Andor

LIRAI ÉS ELBESZÉLŐ KÖLTŐK II.

Darmay (Viczmány) *Viktor* (1850—1878), *Felhők és csillagok* (1872), *Újabb költemények* (1877) műveivel, ki borongós, ábrándos, képzeleti ködvilágban él, kiforrni kora halála miatt nem volt ideje. De nemcsak ők ketten, hanem a velök egyidőben, vagy közvetetlenül utánok, fellépett többi lírikusok költészetén is erősen látszik az említett két nagy költő hatása.

Kivált termékenysége miatt, mely a Benedek Aladáréra emlékeztet, említjük meg *Gáspár Imrét* (sz. 1854. febr. 24., Nagy-Csalomján, megh. Budapesten 1910.), ki a hírlapirodalomnak, a tót és lengyel költészet ismertetésének és a költészetnek élt. Szélsőségre hajló politikai költeményecivel a 70-es évek alatt tünt fel. Költői művei: *A bálkirálynő dalai* (1872), *Válogatott költemények* (1876), *Dalok az időnek* (1877), *Újabb dalok az időnek* (1878). Ugyanebben az időszakban lépett fel, de költeményeit összegyűjtve csak 1887-ben adta ki, *Pásztói* (Platthy) *Adorján* (sz. 1847., N.-Váradon), kit pár népballadája tett ismertté.

3. Petőfi és Arany követői.

Amint említettük, egy másik irányzat, mely arra törekedett, hogy méltó legyen a multhoz, nagy költőinknek s kivált Arany költészetének hagyományait őrizte meg. Ennek az irányzatnak követői, mint a legjobb, legnagyobb és legnemzetibb költői iskolának tanítványai, azokhoz csatlakoztak, akik még többnyire a forradalom előtti és közvetlenül a forradalom utáni években léptek fel.

Ezek egyike a korán öngyilkossá lett *Dömötör János* (1843. dec. 20. — 1878. jan. 8.). Szorgalmas ifjúság után, mely alatt módja volt egy évet Skóciában is tölteni, mint Aranynek egykori jeles tanítványa, egyszersmind a költészetben is jeles tanítványnak ígérkezett. Szép pálya nyílt meg előtte a kritika és esztétika terén is, melyben a balladáról írt pályaműve a Gregussé mellett is dicséretet nyert. Azonban egy belső gyötrődés miatt, melytől kora ifjúsága óta nem tudott szabadulni, maga vetett véget életének.

Mint lírikus, határozott jelleme mellett is, igen érzékeny, búskomoly, tépelődő természet. Szerelmi költeményei egy fiatal leányhoz szólnak, ki játszótársa volt s kit később, minthogy becsületességéből nem merte magához kötni, másnak engedett át. A nő korán elhalt s ez végzetes sebet ütött az ifjú szívére, megzavarta éjjelét, nappalát. Megpróbálta aztán másutt keresni boldogságát. De első szerelme volt az ő nagy titka és főleg ebből folyt mély bánata, mely nem nagyszámú költeményeiben gyakran fenyegetőzés, embergyűlölet végletein hanyódik s megjelenik bennök az öngyilkosság gondolata is. Költeményei valami keserű önvádra mutatnak, melyet talán túlfinomná lett idegzete nem birt el. E hangulatában állandóan olvasta a bibliát s benne oly helyeket jegyzett meg, mondja Baksay, melyekből sötét elhatározásával való gyötrődése szinte világos.

Gondos verselésében, a forma műgondjában, mint említők, Arany iskolájához tartozik; de érzése, szenvedése, vígasztalan világnézlete, ábrándjaiban való csalódásai s letarolt életkedve, melyet hite és erkölcsisége nem bírnak legyőzni, egészen az övé. Ezeket ritkán teszi derültebbé pár leíró vagy zsánerszerű költeménye, melyekben egyszerű és magyaros zamat van. Prózai művei közül kiemelkednek *Falusi János levelei* címmel a *Képes Néplapha* írt

politikai fejtegetései, melyekben komoly, józan népszerűtet nyilatkozik. Költményei s néhány jól írt esztétikai cikke összegyűjtve halála után jelentek meg 1878-ban, Baráth Ferenc előszavával.

Jeszenszky Dániel (1824—1906.), aki egykor Petőfi lakótársa volt, már 1844-ben fellépett költeménnyel. Utóbb *Temérdek* név alatt írt; régibb és újabb műveit *Költemények* címmel először 1889-ben adta ki írói álneve alatt. Olykor laza formái mellett is az Arany iskolájához tartozik, egyénisége vonzó és egészséges. Derűltség, szatira, józan életnézet és humor, szelid busongás s magyaros érzés jellemzik. Élete végén írta *Szécsi Mária* (1886) című hosszabb elbeszélő költeményét az ismert kalandról s ezt is kedves, eleven, üde versekben, inkább humorral énekli meg, mindvégig megtartva az enyelgő vidámságot; de feleslegesen alkalmazza a verssorok különböző fajait.

Senki sem emlékeztet inkább az Arany János utáni költők közül a mesterre mint fia, *Arany László* (1844 márc. 24—1898 aug. 1.), habár költői természete egészen más és apja művei közül csak a töredék *Bolond Istók* hatott mélyebben főművére, *A délibábok hősére*. Nagyobb és egyenesebb az a hatás, melyet műgondjára és mindenben tiszta nyelvére, az apjáéra emlékeztető nemes; egyszerű, világos, logikusan boncoló, teljes tárgyilagossággal értekező prózájára gyakorolt, úgy hogy legjobb prózaíróink egyike. Említett főműve előtt, *Elfrida* (1866) című költői elbeszélésével már egyszer pályadíjat nyert, mely az ismert tárgyat minden tragikai páthosz nélkül, könnyed humorú, bizarrságot éreztető gúnnyal dolgozza fel. Négy énekben, olasz stanzákban írt főműve, *A délibábok hőse*, névtelenül nyerte el 1873-ban a Kisfaludy-Társaság jutalmát s névtelenül is jelent meg. E műve, mely a hasonló művektől abban tért el elsősorban, hogy hőse nem maga Arany László, bárha egyébként mind az 50—60-as évekbeli, mind utazási tapasztalatait beleszővi, nagy föltűnést okozott. A hatvanas évek egy magyar ifjút rajzolja, aki álutakon, magyaros szalmalánggal, kellő készüllet nélkül rohan eszményei után s mindenütt csalódik. Végre kiábrándul a világból, önmagából: egy brutális tette, melyet egykori szerelmével szemben ittasan követ el, elfásítja s e kudarccal a költő hirtelen befejezi a művet, ami miatt sok támadás érte. Azonban a mű így is jeles, a kor rajza, a jellemek színezése, a komolyságnak, szatirának, humornak váltakozása mindvégig érdekessé teszik s mindenesetre mindmáig a 67 utáni korszak legjelesebb és egyben legmodernebb költői elbeszélése. Második nagyobb műve, *A húnok harca* (1873), szatirikus, ódai szárnyalású, nagyobbszabású rajz, melyben egy hazáját mélyen szerető lélek melegségével inti meg nemzetét. Arany László több pesszimizmussal mint reménnyel nézte az új alkotmányosságban és az új nemzetgazdasági viszonyokban inkább „vergődő mint haladó nemzetét, de e pesszimizmust itt elnyomja s az egykori húnok és góthok nagyszerű harcát és azóta is a hún utódoknak a németekkel való állandó küzdelmét rajzolva, végül egy hazaszeretettől meleg és munkára lelkesítő hatalmas felhívással fejezi be munkáját, mert a harc most ezen a téren foly. Mint igen tanult, bölcs és egyszersmind az európai műveltség színvonalán álló modern magyarnak, aki jól ismeri s szereti nemzetét, az a célja, hogy az új idők követelései szerint buzdítsa nemzetét a tetterre, a haladásra, a modern munka fegyvereinek használatára. Ez a mű hattýúdala, ezzel búcsut vett a költészettől.

Arany László kiváló mint népmeseíró is és 1862-ben megjelent *Eredeti népmesék* című kötete azóta közkinccsé vált. Kiemelendők továbbá jeles fordításai Shakespeareből (*A két veronai ifjú*, *A tévedések játéka*, *Sok hűhó semmiért*), Molière-ből (*A tudós nők*), szép és tartalmas értekezései (*Magyar népmeséinkről*, *A magyar politikai költészetről*, *A magyar emigráció mozgalmai*) és bírálatai a *Budapesti Szemlében*. Műveit összegyűjtve Gyulai Pál adta ki. (I—V. 1900.)

Mint Arany követője lépett fel *Torkos László* (sz. 1839 okt. 2-án, Kőszegen). Abban is Arany tanítványa, hogy ő is foglalkozott verstani elmélettel. Verselméletében a szóhangsúlyra kívánja alapítani a hozzánk idegen, főleg görög-latin költészetből átvitt időmértékes verselést, ami a magyar nyelvben lehetetlen, s amit költeményeiben nem is követett. A tanult, a tudós költő elnevezés mint versíróra is talál rá, mert tehetsége határainak ismeretével s önuralommal dolgozik. Nem akar többet mint a mennyit bír. Gondolkozva dolgozik s bár van érzése, sőt ez igazán emberi és nemes, ritkán tudja az olvasót fölhevíteni. Mondhatni: fejével érez s bár meggyőző, de elragadni nem tud. Családi és nejéhez írt költeményei közt vannak leginkább olyanok, melyek az érzés melegével és közvetetlenségével hatnak. Hajlama van a moralizálásra, bölcselkedésre s a tanköltészetre. Ily művei közül kettő is dicséretet nyert a Kisfaludy-Társaság pályázatain. Nyelve tiszta, gondos, választékos, verselése, költeményeinek belső szerkesztése jeles, de kiválóbb erő és eredetiség nélkül. Művei: *Az ifjú küzdelmei*, (dramatizált allegória 6 képben, 1863), *Esti órák* (tanköltemény a költészetéről, 1870), *Költemények* (1873), *Kígyóbőr* (regényes színmű, 1884), *A lejtőn* (színmű 4 felv., 1884), *Újabb költeményei* (1886), *Jó és rossz napokból* (költemények, 1898), *Hatvani* (humoros eposz, 1901).

Szabó Endre (sz. 1849. jún. 3-án, Nagy-Toronyán) már mint sárospataki jogász feltűnt szatíráival s ezen a téren utóbb, mint az *Üstökös* szerkesztőjének, módja volt ellenzéki irányban működni. Művei: *Három szatira* (1872), *Költeményei* (1876), *Újabb költeményei* (1880), *Dalok* (1892), *Orosz költők* (műfordítások, 1892), *Zápor* (költemények, 1890—1900. időszakból, melyek kevés kivétellel szatírák, 1901), *Négy orosz költő* (1900. fordítások Puskin, Lermontoff, Nyekraszov, Tolsztoj műveiből), *Derű-ború* (1908). Írt ezeken kívül néhány regényt és elbeszéléskötetet is: *A kardos menyecske*, *Hét szilvafa* (1887), *Girigará* (1888), *A szusz* (1888), *Sírva vigadók* (1889), *A fenomen* (1901). Nagy érdeme, hogy Turgenyevnek, Tolsztojnak, Csehovnak, Dosztojevszkijnek munkái közül néhányat lefordított és ezekkel a fordításokkal ő vezette be az említett nagy írókat a magyar irodalomba. Mint költő, leginkább Béranger és Arany hatása alatt áll. Gondosan versel, formaérzéke jó, tartalmilag szatirai él, magyaros, talán diákos dévajkodás, vidámság, jókedv, komoly józanság és olykor némi melankólia jellemzik. Igyekezett elkerülni mind a 70-es évek affektált heineizmusát és byronizmusát, mind pedig a magyarosság jelszava alatt hirdetett népiességgel való kacérkodást és duhajkodást. Helyesen azt tartja, hogy a magyarosság lényege nem a külalakban, hanem a tartalomban és felfogásban nyilvánlik. Költeményeinek legértékesebb gyűjteménye a *Dalok* (1875—91-ből).

Jékely Aladár (sz. 1846 jan. 7-én) Kolozsvárt él, ifjúkori költeményeit összegyűjtve 1891-ben adta ki *Költemények 1879—1889.* címmel. Keveset ír s újabban

ritkán találkozunk nevével. Műgondja nagy, van meleg érzése, költői heve, kivált feleségéhez írt költeményeiben, s gyöngéd dalai s kivált finom élű epigrammatikus apró költeményei közt több kiválót találunk. Újabb műveit összegyűjtve nem adta még ki. Ezek főleg a *Hétben* jelentek meg.

Az Arany László művének sikere hatott *Bulla* (Buezurka) *Jánosra*, kinek *Tündéröv* c. héténekes regényes elbeszélését 1876-ban adta ki a Kisfaludy-Társaság. Mint Byron, ő is az olasz nyolcas versszakban írta művét, amely formában, némi homály és erőltettség mellett, jól mozog. Cselekvényét jól indítja meg, de a bonyolítás kevésbé érdekes, nem is következetes, mint aki nem biztos benne s így érdeklődésünket nem bírja lekötni. Van érzéke a humor, játszi előadás s a jellemrajz iránt is. Hőse vagy inkább hősnője, Gyöngyvér, egy tündér leánya, aki Adorjánba szeret, s elvesztve tündérővét, földi nő lesz. Ezután sok kalandon megy keresztül, míg végre feláldozza magát kedveseért, aki sírjánál késő bánatban megöli magát. Legszebb része a tündérország leírása, melyhez ragyogó színeket talál. Utóbb prózai elbeszéléseit *Humoros elbeszélések* címen a Petőfi-Társaság adta ki s végre mutatóványok jelentek meg *Don Juán* c. költői elbeszéléséből.

Csengey Gusztáv (sz. 1842. aug. 8.) a költészet több ágában dolgozott és számos lapba, folyóiratba írt. *Munkái* 1874-ben jelentek meg (I. Költemények, II—III. Beszélyek), más költeményes művei: *Eszter* (1876), a *Bokrétás világ* (költői elbeszélés, 1878), melynek a korteskedés és politikai pártszélsőség a főtárgya, egy meglehetősen széteső, sokágú eselekvény keretében, több gúnnyal és einizmussal mint költészettel, továbbá *Don Quijote* (költ. elb., 1903). Regényei és elbeszélései: *A hullámok közt* (2 köt., 1871), *A gavallérok* (1877), *Elbeszélések* (1889), *A mocsarak királya* (tört. elb., 1890), *A vadonban* (reg. 2 köt., 1889), *Ida emléke* (reg. 3 köt., 1897). Költeményei első gyűjteményében elbeszélő és lírai művei vannak. Az elsők balladaszerű költemények, melyekben Aranyt követi s lírai költemények, melyekben általában Arany és követői, meg Tóth Kálmán tanítványának mutatkozik. A másik két kötet folyamatos nyelven írt, nagyobbára romantikus tartalmú, elbeszéléseket tartalmaz, többnyire váratlanul kedvező megoldással s kevés valódi megfigyeléssel. Ez a romantikus hajlam jellemzi őt, szereti a különös, változatos sorsalakulatok, erőszakos helyzetek, a meglepő változatok s ezekhez képest a nagy szenvedélyű, túlgonosz vagy túlságosan fenséges jellemek rajzát, mint utóbb is *A gavallérok* s *A vadonban* stb. regénye mutatja. E fantasztikus rajzokban Jókai s a franczia romantikusok hatása látszik.

Gr. Zichy Géza (sz. Sztárán, 1849. jul. 22-én) elsősorban mint zenész tűnt ki, egyaránt mint előadó zongoraművész s mint zeneszerző. Több operájának, Wagner példájára, ő írta szövegét és zenéjét is. (*Alár, Roland mester, Gemma, Nemo, II. Rákóczi Ferenc, Rodostó*). Ez utóbbi három egy Rákóczi-trilógiát alkot.

Mint költő, költői elbeszélésekkel és lírai költeményekkel lépett föl. Költői elbeszélései: *A boldogság útja* (9 énekben, 1875), *A leányvári boszorkány* (1881), melyben egy népmonda romantikus feldolgozását adja, továbbá *Alár* (7 énekben, 1883), mely e nemből legérettebb műve. Hajlama a lovagkor bizarr tárgyai felé vonja s kedveli a túlromantikust. Regénye: *Az álom regénye* (1872). Színdarabjai:

A szerelem harca (dráma 5 felv., 1876), *Tízparancsolat* (vígjáték, 1901). Lirai versei : *Költemények* (1877), *Újabb költemények* (1892).

Kisebb költeményeit egyszerűség és természetesség jellemzi. Csinált, keresett érzelmeket nem énekel meg, megmarad a hazáról, esaládról, természet-ről nyert benyomásainál, melyek gyakran könnyedek, átfutók, ötletszerűek, de kétségtelenül sajátjai. Olykor pompásan fejez ki valami tapasztalatot románcalakban (*Egy asszony halt meg*, *Temetés külföldön*) s, mint pár elbeszélése mutatja, van érzéke a humor és nevetséges iránt is.

Pósa Lajos (sz. Radnóton, 1850 ápr. 9-én) a 70-es évek elején a Tóth Kálmán *Bolond Istókjában* lépett fel költeményekkel s azóta egész odaadással a költészetnek élt. 1881—89-ig Szegeden lakott és gyermekverseivel keltett feltűnést. 1889-ben *Az én ujságom* c. gyermeklapot indította meg. Művei : *Költemények* (1878), *Újabb költemények* (1881), *Költeményei* (1883), *Tíz év alatt* (költemények, 1886), *Dalaim* (1887), *Virághullás* (1889), *Ibolya* (1887), *Daloskönyv* (1887), *Népdalok* (1888), *Haza és szabadság* (1899), *Édes anyám* (1897), *Száll az ének* (1899), *Munkái* (1905. I—II. Mesék, III. Apró történetek, IV—V. Arany ládika).

Pósának különösen a dal és népdal az eleme. Ezeknek száma több 800-nál s közülök mintegy 400 terjedt el dallam útján, melyeket jórészt Dankó Pista és Lányi Géza írtak. Nagyon kedveli a hazafias ellenzéki és alkalmi lírát. A legkiválóbbat mint a gyermekek költője alkotta. A könnyedségen kívül egyszerűség, népiesség és magyarosság jellemzi.

Versényi György (sz. 1852 febr. 2-án) mint Arany és Petőfi iskolájának tanítványa lépett föl s költészetét tanulmány, egyszerűség jellemzi. Ide tartozó művei : *Havasi rózsák* (lirai költemények, 1877), *Képes könyv* (humorisztikus költemények, 1880), *Költemények* (1888), *Újabb költemények* (1890), *Gyopárok* (1892), *Klára* (költemények, 1893), *Száll az ének* (1899). Ez utóbbi költeményeinek legbeesesebb gyűjteménye. Költői elbeszélést is sokat írt népies modorban és balladát Arany hatása alatt. Elbeszélései közül kiválóbbak : *Argirus* (1891) és a Gyöngyösi nyomán írt *Kemény János szerelme* (1892). Arany félbemaradt Dante-paródiájának hatása alatt írta a *Kis pokol* c. satirikus költeményét (1896).

Jakab Ödön (szül. Vadasdon, 1854 júl. 26-án) mint egyetemi hallgató, Kolozsvárt, tűnt ki Tompa hatását mutató lírai — szerelmi és elmélkedő — költeményeivel. Ehhez a hatáshoz utóbb az Aranyé és Petőfié járult. Lirai s hasonló költeményeken kívül írt népballadákat, költői elbeszéléseket, pár népszínművet, kisebb prózai elbeszéléseket és egy pár regényt. Költői művei : *Költemények* (1880), *Hangok az ifjúságból* (1886), *Nyár* (1891), *Argirus* (tündérmese, 1894), mely az Akadémia Nádasdy-jutalmát nyerte el, *Pásztortüzek* (1896), *Szilágyi és Hajmási* (1899), *Róza* (1907), *Őszi virágok* (1910). Prózai elbeszélései : *Székely históriák* (1884), *Marosszéki történetek* (1887), *A pusztulás útja* (reg., 1888), *Falu* (1896), *Komédiák* (1898), *Élet* (1899), *A két imposztor* (1898), *Pihenő* (1904). E művei közül legkiválóbbak lírai költeményei, balladái és a székely világból rajzolt képei, emlékezései. Különösen ifjúkori szerelmét és első nejével való boldog esaládi életét rajzolja bájos képekben, meleg érzéssel, mindig tiszta, nemes, választékos költői nyelven s gondos verseléssel. Költeményei közül meggható a *Róza* című kötet és az *Őszi virágok* Róza-eiklusa.

Mindkettőben meghalt nejét siratja el, az utóbbiban pedig boldogsága utolsó éveiből kapunk pár bájos költeményt. A *Róza* halálára írt költeményei közül kiemelkedő a *Róza útja*, mely a Daute paradicsomi képeire emlékeztet. Költői elbeszéléseiben Petőfi és Arany, népballadai képeiben Arany és Tolnai Lajos hatása jelentkezik. Prózai elbeszélései egészben Mikszáth palóc rajzai hatása alatt keletkeztek. Közülök természetesen azok a legvonzóbbak, melyekben a székely alsóbb népi életből ad kis cselekvény, máskor csak egy helyzet, keretében pompás, többnyire derűs vagy kiengesztelő képet, hol humoros, hol megható, inkább belső lélekrajzra törekedve. Ezekben is, mint minden művében, tiszta nyelv és kiváló műgond jellemzik. Költői elbeszélései közül az *Argirus* a legbecsesebb. Négy énekben, számos új leleménnyel dolgozza fel a Gergei Albert ismert tündérmeséjét, a *János vitéz*re emlékeztető népies zamattal és bájjal s ugyanolyan versalakban is. Hasonló modorban, szintén négy énekben, dolgozta fel *Szilágyi és Hajmásiban* a XVI. századi elbeszélésből és a székely népballadákból ismert történelmi adomát, de már kevesebb leleménnyel.

Vargha Gyula (sz. Káván, 1853 nov. 4-én) a szülői háznál főleg régiebb, ma már klasszikusoknak nevezett költőinkkel, majd Petőfivel és Arannyal ismerkedve meg, kezdett verselni. Először 1875-ben lépett föl a *Budapesti Szemlében*, melynek azóta állandó munkatársa. Ifjúkori költeményei *Dalok* címmel 1881-ben jelentek meg, melyekben három ifjúkori szerelmét énekli meg. E dalok ú. n. tiszta dalok, bennük természetesség, őszinteség, egyszerűség, nemes érzés és jeles formaérzék mutatkozik. A családi élet, a múlt lét és komoly ábrándok, hangulatok nemesen érző költője. Kiváló mint ódaköltő is. Ő írta és nyerte el az Akadémia jutalmát a koronázás 25-ik évfordulójára írt ódájával. Írt egy regényes dalművet is *A boszuló kard* (1897) címmel, de megzenésítőre nem talált. Mint műfordító, a legelsőek egyike.

Arany tanítványai *Bárd Miklós* és *Kozma Andor* is. *Bárd* — valódi nevén *Kozma Ferenc* (sz. Marczaliban, 1857 febr. 26-án) — 1878 óta katona s jelenleg őrnagy. Mint műegyetemi hallgató, Rónay Kálmán néven írt költeményeket. Azután soká nem írt s 1897 tájt nyúlt újra tollhoz. Első gyűjteményét a *Budapesti Hírlap* adta ki *Versek* címmel 1902-ben, Rákosi Jenő előszavával. Ezt követte 1903-ban a *Bacsó Pál és egyéb versek*, majd *Versei* összegyűjtve (1904) szintén Rákosi előszavával. Egyike a rokonszenvre legméltóbb újabb költőinknek, aki élénken őrzi legnemesebb költői hagyományainkat. Mint mesterét, Aranyt, főképpen mély gondolatokkal, nemes elvekkel kapcsolt őszinte, férfias érzés, igen komoly műgond, erős fajszeretet és stilisztikai, olykor talán túlságos aprólékosság jellemzi. Amit ír, mindig átértett tapasztalat hatását teszi, kerül minden szenvelgést, álérzésfitogtatást. Nemes felfogása van mindenütt az igazi férfiónérzetről, független lelki életről s a költői lélek emelkedő vágyáról. Bár elfogja őt is gyakran a fájdalmas borongás, szereti az életet, a küzdelést, szépen énekli meg komoly szerelmét, anyját, családját, a hitet, természetet s néha szimbolizálva nemzete küzdelmeit. Nyelve tősgyökeres magyaros. Elbeszélő költeménye nem ér föl lírai költeményeivel. Valójában csak egy éjjeli dőzsölés rajza egy kiváló, de magát fékezni nem tudó alföldi nemes életéből, akin csak neje tud uralkodni, és mikor ez elhagyja, agyonlövöti magát a csábítóval, mint

aki maga ítéli magát méltónak a halálra. A duhaj ivójelenetben vannak jó részek, de az egészen némi erőszakoltság látszik s a kifejlés vázlatos. A fősúly a dőzsölés közben jelentkező lelkiélet rajza s ebben valóban vannak jól sikerült részek, de itt is lehetne világosabb.

Bárd Miklós öcse, *Kozma Andor* (szül. 1861 jan. 12-én) a *Borsszem Jankó* c. élelapban tűnt fel azokkal a politikai és más alkalmi költeményeivel, melyeket még jogász korában írt a napi vagy inkább heti kérdésekről. Ezek jobb részét összegyűjtve, 1889-ben adta ki *A tegnapi és a ma* címmel és rövid időn három kiadást érték. Kozma, témái fölé emelkedve, szól hozzá az aktuális kérdésekhez. Különösen nemes páthosza, derűs humora és finom iróniája ragadja magával az olvasót. Érzései mélyek, de sohasem válik érzélgővé. Szatirája éles, de nem sértő. A formában egyenesen Arany tanítványa s ebben korának költői közül senki sem jelesebb. Föllépése valóban a lehető legjótékonyabb volt az elharapózott s mind máig tartó pongyolaság ellen. Ámde Kozmát nemesak műgond, hanem természetes változatosság és formagazdagság is jellemzi. Tárgyait az idők eseményei sugallták s azok a harcok, melyeket akkoriban folytattak sokan a szabadság nevében a megnyert szabadság ellen, mert nem találták elégnek s nem annak amit képzeltek. Senki sem maradhatott volna hívebb irányához és eszményeihez, szabadság-érzetéhez, magyarossághoz, bátorsághoz és nemes lelkesedéssel párosult fájó és keserű szatirájához mint az ifjú költő, ki e verses küzdelmet Koboz néven írt heti krónikáiban mind a mai napig folytatja. Ilyenmű költeményei javából adta ki a *Szatírák* kötetét 1898-ban. Ezekben az élesen rajzolt fajképekben, ezekben a mi gyarlóságainkról szatirikus, de emellett bizonyos fájó érzéssel, meghatottsággal és mély, igazi magyar komolysággal, de elkeseredettség és túlságos szigor nélkül írt költeményekben egy meleg szív szól nemzetéhez buzdítón, javítva, fölemelőleg, mindig az igazat, a szépet, a nemzetit hirdetve. Valóban mély fajszeretet az, mely őt nemzetéhez kapcsolja. Ennek bizonyítására elég a *Korképek* ciklusára (1893) utalni, hol, egyebek közt, a magyar parasztról és köznemességről mondja el érzéseit s melyekben nemesak rajzolja, hanem megnemesítve büszke magyar önérzettel és megelégedéssel fölemeli, magasztalja őket. Alapos ismerője az európai nagy nemzetek költői irodalmának, de csak annál öntudatosabban magyar.

Már legelső kötetében jelezte, így már ennek előszavában és egy költeménnyel is (*A domban*), hogy e tárgyak az ő legszemélyesebb világát nem merítik ki. Így adta ki 1893-ban a *Verseket*, melyekben szerelmi és családi érzelmeit énekelte meg s bennük egy tisztán, nemesen érző, meleg, minden negélyezéstől, túlzástól és keresettségtől ment egyszerű szív és ép magyar lélek nyilatkozik. Bebizonyította itt, hogy költői lelke nemesak gazdag, hanem sokoldalú is, nem ismeri a szenvedély háborgásait, azonban üde, emelkedett, változatos, természetes és tartalmas; szereti a reflexiót, de nem érzés nélkül; képzelete nem tüzes, de bájos, sohasem mindennapi képeket varázsol elének, melyek egy kedves, virágos, szelid tájra emlékeztetnek. Ebben a kötetben pár óda mellett szintén vannak oly költemények, melyek előbbi kötetére s a későbbi szatírákra emlékeztetnek. Ezek jelzik kedvelt irányát s a napi vagy heti kimagasló események iránti érdeklődését. Verses krónikái keltették azt a felfogást, hogy ő kiválóan

alkalmi költő s ezért találunk költeményei közt egy *Alkalom* címűt, melyben a Goethe ismert mondását védi s azt mondja, ami a kellő korlátozással igaz is, hogy alkalom nélkül nincs jó költemény, az pattantja ki a költői eszmét.

Utolsó verskötete 1909-ben *Magyar symphoniák* címmel jelent meg, változatos tárgyú, vegyes költeményekkel s köztük pár legendával, regével, életképpel, balladával. Az első költemény Gellért és Walter ismert anekdotájáról szól, a daloló leányról s ebből vonja ki a maga költése lényegét, hogy ő megértve hallgatta a magyar dalt s a mik az idegennek titkok belőle, azok hangzanak ki egész költészetünkéből. Az ő szíve is akképpen van felhúrozva, »hogy az is úgy zeng, mint magyar népe«.

Más irányban is könnyen és sokfélét dolgozó író. Tárcák, elbeszélések, gyermekversek, gyermekszíndarabok, gyermekképeskönyvek, emlékbeszédek, bírálatok nagy számmal jelentek meg tőle különböző lapokban és önállóan is. Elbeszélései *Próza* (1893), *Humoros históriák* (1896), *Víg elbeszélések* (1898), *Csudadolgok* (1909) címmel jelentek meg, egy drámai költeményét *A szabadság ünnepére* címen 1898 márc. 15-ére írta.

Szalay Károly (sz. 1859 dec. 17-én) szintén Arany köréhez tartozik, sokat és sokfélét dolgozott, írt lírai költeményeket (*A magam útján*, 1901, *Őszi verőfény*, 1912), színdarabot (*Csanád*, 5 fv., 1896), költői elbeszélést (*Komoly tréfa*, 6 énekben, 1900), egy bölcselmi költeményt (*A sivatagban*, 1906). Szalay a legkiválóbbat lírai költeményeiben adta, melyekben jeles formával énekli meg egyéni érzelmeit s fel bír emelkedni a nemes ódáig. Hosszú költői elbeszéléseiben, folyamatos verseiben a jellemrajz elnagyolt. Bölcselmi költeménye, mely Madách és Vörösmarty némi hatását is mutatja, a hit, tudás és humanitás szerepét akarja rajzolni a sivatag vándorára (az emberre). A terv nem elég világos, de a részletekben sokszor kiváló.

Az Arany *Buda halála* eposzának hatása alatt áll *Fülöp Áron* (sz. 1861 márc. 15-én), a székely származású költő, a ki triológiát írt *Attila flair*ről, melyek Attila három fiának nevét viselik: *Ellák* (1884), költői elbeszélés 10 énekben, mely akadémiai dicséretben részesült, *Aladár* (1892), *Csaba* (1908). A trológia nem Arany tervét követi, a mondát nem aknázza ki. Az alapgondolat mindháromban az anyai szeretetében megbántott Krimhilda bosszúja; de csak az első részben bír kerek eselekvényt s megrázó befejezést adni és közelebből követni mesterét.

Szabolcska Mihály (sz. 1862) előbb Felfaluban, azóta maig Temesvártan re. lelkész. Mint genfi egyetemi hallgató, néhány költeményt küldött a *Fővárosi Lapok*nak, melyek 1891 jan. 6-án jelentek meg a szerkesztő, Vadnay Károly, lelkes sorai kíséretében s erre harmadnap Beöthy Zsolt egy szép tárcában üdvözölte a magyar lira üde hangú és minden ízében magyaros művelőjét. E költeményekben a magyar dalköltészet új hajnalodását és egy önálló költői tehetség új nyilatkozását látta. Szabolcska ezt a jóslatot a maga egyénisége szerint beváltotta. Azóta több kiadásban megjelent lírai versei (*Költemények*, 1891, *Hangulatok*, 1894, *Újabb versek*, 1898., *Szabad órák*, 1900, *Csendes dalok*, 1904, *A magam ösvényén*, 1907, *Dalok hazulról és egyéb versek*, 1911) mind egy isten-áldotta, meleg, egyszerű, mindenekfelett természetes és őszinte, kedves költői tehetségről tanuskodnak. Szabolcska ismeri tehetsége határait. Ezért, minthogy

Fülöp Áron

Szabolcska Mihály

Radó Antal

Szávay Gyula

Pap Zoltán

K. Lippich Elek

LIRAI ÉS ELBESZÉLŐ KÖLTŐK III.

lantjáról hiányoznak a szenvedély húrjai, a nagyszerű élettel együttjáró sokoldalúság és változatosság, nem is erőlteti őket s így mindig meg bír maradni annak a mi. Ez nevezetes tulajdon a lírában, ahol egyéniségünk túlbecsülése, a helyes látás hiánya, a fantasztikus túlcsapongás oly könnyen ragad affektációra, erőltetésre, erőszakolt érzelmek és hangnemek keresésére, üres páthoszra vagy szónokias dithirambuskodásra. Megéneklei első szerelmét, csalódását, második neje iránti érzelmeit, családi életét, honvágyát, a hazaszeretetet, a hazafigondot, vallásos érzelmeit, egyszerű, de mély hitét, anyját, a szegény népet, a természetet, különösen az erdőt s a Tisza vidékét, ahonnan származott, elmond egy-egy történetet falujából (*Hír a falunkból*). Rendszerint üde, bájjal, önkénytelenül jól rendezkedő szerkezettel, gyakran csipkeszerű finomsággal ír. Verseiben alak és tartalom annyira összhangzó, világos és áttetsző, hogy több költeménye, mint *Alice, Kormányzó leánya, Fölebbezés, Egy strassburgi csapszékből, A Grand cafében, A kis Demeter Rózsika, Özveggy Demeterné* és egy csomó dala, szösz szerint átment a köztudatba s számos közülük megzenésítve, dallamával együtt ma már mint népdal ismeretes. Mindezekben nem egyszer sajátos s őt különösen jellemző versszak szerkezetekre bukkanunk, melyeket gyakran utánóztak. Minthogy általában tárgyakért messze nem kalandoz s ismeri a jellemző megfigyelések értékét, képzeletét nem is erőlteti mindenüvé való elkalandozással. Mindenik kötete olyan mint egy mezei virágokból font üde bokréta.

Radó Antal (sz. Moóron, 1862 jún. 29-én) elsősorban mint műfordító tűnt ki. A műfordításban, a tartalmi és alakhi hűségről, egészben Arany elveit vallja és ez irányú esztétikai nézeteit *A fordítás művészete* (1909) című művében fejtette ki. Mint műfordító, Szász Károly után a legtermékenyebb és legtöbbször boldalú. E nemű főbb művei: *Latin költők* (1885), *Görög költők* (1886), *Olasz költők* (1886), *Petrarca összes szerelmi szonettjei* (1887), *Corneilletől Cid* (1889), *Leopardi összes lírai versei* (1890), *Idegen költők albuma* (1891), *Ariosto Örjögő Lorántja* (1894), *Firdüsi Sahnaméjából: Szijavus* (1896), *Zál és Rudabé* (1897), *Feridun és fiai* (1902), *Alfred de Mussetből* (1898) és ugyanettől: *Simona* (1898), *Shakespeare: Velencei kalmár* (1903), *III. Richard* (1910). Ezekon kívül lefordított sok operát, operettet, színdarabot, regényt, elbeszélést, kivált olaszból, franciából és németből. Eredeti költeményeit *Versek* (1897, köztük több műfordítás), *Dalok és történetek* (1898), *Rákóczi sírja és egyéb költemények* (1903), *Mesék az íróvilágból* (1906), *Római ritmusok* (1906) címmel adta ki. Fordításai magyarosan és kedvesen hangzanak, a legnehezebb és legváltozatosabb formákban könnyen mozog, idegenszerűség, nehézkesség alig fordul nála elő. E gyakorlottság jellemzi eredeti műveit is. Alig van ismertebb alak, ideértve a klasszikaiakat is, melyekben költeményt nem írt volna. Művei közül bizonyára néhány dala s a *Római ritmusok* a legbecsesebbek. Ezekben meleg, szinte túlságosan elégikus és érzelmes kedély nyilatkozik meg. Kisebb elbeszéléseinek tárgyait szereti messziről venni, köztük egy párnak előadásmódja Aranyra emlékeztet. Formailag mindegyik kifogástalan és mindegyikben humor és ironia csillan meg. Erről egyébként leginkább a *Mesék az íróvilágból* gyűjteményével tesz tanúságot; bár érzelmes természeténél fogva több benne a jószívű gáncs mint az erős kifakadás vagy éppen ostromozás.

Szávay Gyula (sz. Zentár, 1861. aug. 29-én) költői művei a következők: *Költemények* (1884), *Költemények* (1892), *Újabb verses könyve* (1897), *Újabb versek, Jucikától a lobogóig* (1902), *Vitézi énekek és más újabb versek* (1905), *Az ezüst pohár és más újabb versek* (1908). Színdarabjai: *A hírlapíró* (1897), *Eleven Újság* (1897), *Az első lépés* (1897), *A munka* (1897), *Dramolettek, Ünnepi versek, apró színjátékok* (1902), *A Boszporusz, A regéci kis harang* (1906), *Szép Ilonka* daljáték 3 felv., (1906), *Mikszáthfalva* (1910). Géczy Istvánnal együtt írta a *Világosság* mesejátékot (3 felv., 1908), *Dózsa György* című tragédiája pedig, melyet Verő Györggyel írt, Kóczán-díjat nyert 1910-ben. Költeményeiben, kivált a tisztultabb ízléssel írt újabbakban, sok a kedves megfigyelés; előadásában főleg ha saját érzelmeiről szól, a keresetlen egyszerűség, vonzó humor. Kiváló érzéke van az életkép iránt. Ebben a genreben több kiválót alkotott.

A magyar népdal és néprománc szerencsés művelője Pap Zoltán (sz. Pesten, 1862 márc. 1-én), aki egyszersmind dallamait is maga szerzi, melyek nagy népszerűsége tettek szert, úgy hogy egyiket (*Nem fúj a szél*) Jókai népdalnak nézte. *Költeményei* először 1886-ban jelentek meg, többet kiadott *Előre* című gyűjteményében (1883). Válogatott költeményei díszes kiadásban *Muzsikaszó* címmel 1911 végén jelentek meg a Petőfi-Társaság kiadásában, melyben nagy megválogatással 118 versét közli, egyszerű lírai regénnyé fűzve az egymásután sorozott költeményeket. Első szerelmét, házasságát, első neje és fia halálát, majd fájdalmát, új tettvágyra ébredését, második szerelmét meg házasságát közvetlen, igaz, őszinte dalokban énekli meg. Érzésben és gondolkozásban egyaránt magyaros.

Kadocsa (Lippich) Elek (sz. 1862) a *Fővárosi Lapokban* lépett fel még 1878-ban s Tóth Kálmán hatása alatt kezdett költeményeket írni. Innen első gyűjteményében, az *Egy élet tavaszából* (1883) címűben, a sok magyaros formájú költemény és népdal, melyek közül többet megzenésítettek. Egyszerűség és természetesség jellemzi. Költeményeiben csalódással végződött szerelmét énekli meg túlzás nélkül, jó ízléssel s gondos formaérzékkel. Második verses gyűjteménye 1903-ban jelent meg *Költemények 1880—1902.* címen négy részre osztva: Phaon szerelme, Mesék, Énekek, Emlékek. Formáihoz itt is hű marad s a Mesékben több ballada, életkép van magyaros formában. Lirájában itt már erősebben hajlik a pesszimizmus felé, így hazafias verseiben is. A negyedik részben, melyben legszebb versei vannak, a legtöbb szerelmi tartalmú. Ebben borús, majd boldog szerelmét s emlékeit énekli meg mély érzelemmel, egyszerűséggel, változatos alakban.

Zempléni (Imrey) Árpád (sz. Tállyán, 1865 jún. 11-én) költői művei: *Költeményei* (1891), *Költeményei* (1884—1892., 1893), *Új versek* (1898), *Válogatott versei* (1897), *Didó, verses lírai regény* (1901), *Bosszú* (osztyák hősi ének, 1908). *A kalapács* (elb. költ., 1909), *Turáni dalok* (mondai és tört. hőseinek, 1910), prózai elbeszélései *Kis emberek* (1899) címmel jelentek meg. Lírai költeményei több kiadást értek. Zempléni elsősorban jeles verselő, a technika teljesen a hatalmában van, továbbá a nyelv kiváló művésze. Bövelkedik érdekes, jellemző kifejezésekben, képekben, hasonlatokban, metaforákban. Költeményeiben gyakran nyomasztó hangulatok, kétségek, tépelődések és a meghasonlás sötét hangjai

szólalnak meg. *Didó* című nagy verses regénye egy perditá története. A mű hőse Aeneas, egy bohém festő, aki egy »Karthago városához« címzett korcsmában megszereti a korcsmáros feleségét, Didót, egy már nagyobb multú nőt, aki több évi szerelmük után meghal s a festő világgá megy. Ennek a sovány mesének keretében a szerző a lirai, elbeszélő, leíró és szatirikus költemények egész sorát illeszti bele. Némelyik csak nagyon lazán függ össze a cselekvénnyel, vagy egyáltalán nincs vele kapcsolatban. A jelesebbek, mint Aeneas siralmai Didó halála miatt, olyan hatást tesznek, mintha a szerző egyéni érzelmei szólalnának meg bennük. Újabban, kivált az északi rokonépek tanulmányozása alapján, több elbeszélő költeményt írt, melyekben szerencsésen eltalált eredeti hanggal és sajátos, erőteljes feldolgozással tűnt ki, s főképp a *Bosszú* és *A kalapács* című hősi énekei szereztek hírt a költőnek, mert ezt az Akadémia, amazt a Kisfaludy-Társaság jutalmazta meg és az utóbbi tagjának is megválasztotta. E költeményeit, melyeket 1900–1910-ig írt, adta ki *Turáni dalok* címmel.

Sajó Sándor (szül. Ipolyságon, 1868 nov. 12-én) *Három év alatt* (Ifjúkori kísérletek, 1886), *Fiatal szívvel* (1898), *Útközben* (1904) című költeményeivel tartozik ehhez a csoporthoz. Írt egy *Zrinyi György házassága* (1906) című, akadémiai pályadíjat nyert vígjátékot és *Gyáva* címmel egy társadalmi színművet is. Költeményeiben lényegileg Arany tanítványa. A haza és család, az otthon és szülőföld, a maga belső kedélyi élete sugallják legjobb és legmelegebb költeményeit. Képzeletét nem erőlteti, nyelve, verselése tiszta, józan, gondos, magyaros, szereti a magyaros versalakokat is. Előadása a képzelem nagy ereje nélkül való ugyan, de közvetetlen, egyszerű és tiszta s különösen a rövidebb dal hangját találja el. Hazafias költeményeiben is többnyire higgadt és józan, őrizkedik, mintegy öntudatlan ízléssel, mind a túlzástól, ha az óda hangján szól, mind a nagy szélsőségektől, ha buzdít vagy elkeseredik.

A hagyományok fenntartóinak egyike *Lampérth Géza* is (sz. Mencshelyen, 1873 okt. 23-án). Már mint tanuló, folyton verselt s a *Vasárnapi Ujság* már 1888-ban adott ki tőle költeményt. Jellemző irányára, hogy első költeményes gyűjteményét *Első könyvem, Hazafias és egyéb költemények* címmel adta ki 1897-ben, melyhez Beöthy Zsolt írt érdekes előszót. Későbbi költeményes művei *Pacsirtaszó* (Újabb költemények, 1901), *A boldogság vándora* (1909), melyekhez főképp hazafias elbeszélések (*Kuruc hősök, Kurucok csillaga*, 1902, 1906) s néhány ifjúsági műve csatlakozik. Próbát tett színdarabbal is. Legnagyobb feltűnést első kötete okozta. Beöthy előszava megállapítása volt annak, hogy a nemzeti mult történeti és népi hagyományainak megtagadásával most egy »városi költészet« kezd nálunk kialakulni, de városaink, kivált fővárosunk, szelleme nem magyar s nincs összefüggésben hagyományainkkal; Lampérth azonban költői eszméért a faluhoz, néphez, nemzeti multunkhoz s jelenünkhöz fordul. Egyenes, őszinte költő, hangját nem erőlteti s egészben Arany hatása alatt áll. Ugyanezek a meleg, egyszerű hangok jellemzik későbbi költeményeit is, melyekben fővárosi, falusi, úti benyomásait szólaltatja meg, egy-egy falusi vagy városi jelenetet, életképet rajzol elébünk s később szerelemre és családi életre irányuló vágyát énekli meg.

Telekes Béla (sz. 1873) a *Hét*-ben lépett fel. Költeményeit *Káprázatok* (1899) és az érettebbeket *Versek* (1906) címen bocsátotta ki. Írt több monológ stb. mellett *Rákóczi Ferenc* c. a. egy történelmi drámát és ismert több fordítása. Telekes, mint látható, nem tartozik a sokat írók közé s költői egyéniségét ez is rokonszenvessé teszi, mert a komolyságnak, válogatásnak, elmélkedésnek jele, s valóban a 90-es években föllépett lírikusok közt a legkomolyabbak és tartalmasabbak egyike. Alapérzelme a bánat, csalódás élénk érzése, kevés hit az életben, majdnem állandó fájdalmas reflexiók, megnyugvás nélküli lemondás, egy csalódott, elmúlt szerelemre való visszaemlékezés mélabús rezignáció mellett. Mindez nem egyszer a tárgyitalanság és elképzelt helyzetek hatását teszi: ez e költemények fő hiánya a gondos verselés, fordulatos nyelv és gyakran szép gondolatok mellett. Hazafias költeményeiben nem pártember, itt is a reménykedés, csalódás, lemondás fokain hányódik s így általában elégikus, mint aki mindenütt a valóság és képzelt világ közti ellentét miatt szenved.

Nem csatlakozott az újabb irányzatokhoz *Farkas Imre* sem (sz. Debreczenben, 1879-ben), aki több lírai költeménykötettel lépett fel, melyekben egy-egy hosszabb elbeszélő költemény is van. Művei: *Virágszálak* (1894), *Versek* (1901), *Volt egyszer egy leány, újabb versek* (1903), *Csipkefátyol* (1906), *Tűnő évek 1905—8.* (1909), *Lys* (költemények, 1910) és újra *Költemények* (1911). Lira¹ és románcos költeményeiben többféle befolyás alatt áll, így Heine, Béranger, Szabolcska és mások is hatottak rá. Természete a szentimentalizmus felé vonja s tárgyait egyszerűen, »símán«, világosan, röviden dalolja meg, de különösebb eredetiség és erő nélkül. Szeretettel fordul a katonaelet apró jeleneteihez, a szerelmükben csalódott, betegségben hervadó, hűtlenül elhagyott leányok sorsához, még pedig bizonyos édeskés erőtlenséggel, szánó érzelmességgel. Szereti állandóan a saját maga szerelmi csalódásait, bánatos hangon, kis dalokban megénekelni, sokat foglalkozik a leányok kacér hűtlenségével, csapodárságával, ami azonban gyakran csak elképzelt jelenetek hatását teszi. Szereti a belső formában az ellentéteket, előszeretettel alkalmazza a refrént, bizonyára túlságosan is, mintha az eltanult formáktól nem birna megmenekülni. Utóbb írt költeményei elnagyoltabbak az előadásban, pedig ez a főereje. Írt ezeken kívül monológokat, *Gitta kisasszony* (1898) címmel, verses vígjátékot, a *Csipkefátyol* kötetében van egy *Talpalatnyi föld* című hosszabb elbeszélése a székely életből s egy másikban *Hóvirág* címmel egy dramolett a tudóvszes leányról, ki a bálban hűtlen kedvese közelében hal meg. Írt végre a *Lys* kötetében egy lírai ködös elbeszélést a Párisba került magyar szobrászról, kit kedvese nagy művésszé tesz, aztán hazajön, gazdagon nőszül, de művészetének vége. Párisba rohan tehát Lysért, mert ez nemcsak kedvese, hanem maga a művészet volt. Alapgondolata ugyanaz mint Gozsdu *Félisten* című színdarabjának s több más külföldi regénynek és elbeszélésnek, mivel a téma általános, nemzetközi.

Ezalatt a már említetteken és az alább még említendőkön kívül is sokan foglalkoztak verses regény írásával, melyben a minta főleg Byron, Hugo, Puskin és Arany maradtak. Így írta *Széchy Károly* (sz. 1848. febr. 18., megh. 1906. jan. 3.) 10 énekben *Szép Ilonka* verses regényét (1881), mely erős modorossággal és a túlságos érzékiség rajzával az átöröklés tanából indul ki. *Fejes István*

Zempléni Árpád

Sajó Sándor

Lampérth Géza

Farkas Imre

Fejes István

Kiss József

LIRAI ÉS ELBESZÉLŐ KÖLTŐK IV.

(szül. 1838. jan. 22.), aki *Költeményei* I. kötetével még a 67-iki idő előtt lépett fel (1861), mint a Gyulai-Szász Károly irányú költője; de működésének java 1867 utánra esik. Figyelemre méltó költői elbeszélése, *Egy szép asszony*, 1875-ben a Kisfaludy-Társaság jutalmát nyerte el, mely élénk drámai előadással, következetes mesefejlesztéssel vezetve a katasztrófáig, Puskin modorában egy házassági drámát tárgyal egyszerű előadásban, szigorú erkölccsel, szatirikus módon, de nem eléggé költői nyelven. Ebben a lovagias, de kevésbé rokonszenves férfival van ellentétbe állítva a »meg nem értett« nő, aki eldobja magától a biztos szerelmet s férje párbajban esik el, ő meg késő bánattal öngyilkos lesz. Kevésbé sikerült *Kamilló*-ja (1884), mely inkább egy morális elv végett van írva. Majd 1891-ben *Kisebb költeményei* és 1894-ben *Összes költeményei* (I—II.) jelentek meg. Ismert Shakespeare-fordító. Ez irányhoz tartozik *Regöczy Exner Győző* (szül. 1864) Byront követő rövidebb *Örvényes szerelem*, a népies *Simonyi József* (Jókai nyomán) s *Csokonai és Lilla* című műveivel. Jobbat és kedvesebbet adott kisebb költeményeiben, melyek *Költemények* (1882 és 1884) s kivált melyek *Egyszerűség és jókedv* (1888, benne Arany hatása alatt egy tanköltemény is), és *Szerelem könyve* (1896) címen jelentek meg. Elbeszélései közül kiválik 1901-ben az akadémiai jutalmat nyert *Réka gyásza* 6 énekben a *Buda halála* hatása alatt. Továbbá ide tartozik *Bernáth Lajos*, aki a *Toldi* hatása alatt írta *Árgirusát*, de csak újabban adta ki. Arany jobb követőihez tartozik. Jellemző, hogy a nagyszámú elbeszelés közt aránylag kevés a vidám, a kómikus. Itt leginkább *Vékony Antal* (sz. 1848) *A dongó*-ja (1886), két egymással vetélkedő görög boltos kudarcáról, mintegy *Buda halálát* szemelőtt tartó, 6 énekre terjedő kómikus víg eposz és *Seress Imre* (sz. 1860) Homér-paródiái figyelemreméltók, ú. m. *Hári János Iliásza* (eposz 12 énekben, 1885), *Hári János Odysszeája* (1886), továbbá az Arany *Murány ostromát* paródiszáló *Kurány ostroma* (paródia, 1899), a vándorszínészekről s a *Vasutas tótok* (verses humoreszk, 1887). Seressnek vannak ötletei, van humora is, de kissé vaskos, ízlése pedig nem válogatós. Egyébben is szapora író. Versei: *Kisebb költemények*, *Emmi és társai* (1886) címen jelentek meg. Írt még *Magyar mondavilág* (1887) címen 12 költői beszélyt és több kötet regényt. (*A tudós leánya*, *A Garam-család*, *Klára*, *Századvégi férfiak* stb.).

4. Többféle irányt követők.

Az előbbiektől mellett van számos költőnk, aki, anélkül hogy eltávolodott volna a nemzeti hagyományoktól, a magyar hatások mellett külföldieket is éreztet. Különösen Byron, V. Hugo és Heine hatása látszik rajtuk. Köztük időrendben elsőnek *Kiss József* lépett fel, aki (sz. 1843 nov. 30-án) küzdelmes ifjúság után, 1875-ben lett ismertté, midőn Toldy Ferenc a Kisfaludy-Társaság ülésén bemutatta *Simon Judit* című balladáját. Ezzel egyszerre országos hírre tett szert. Ebben a balladaszerű költeményében a mesefeldolgozásnak némileg új módját próbálta meg, amely közelebb állt a népies előadásmódhoz mint a skót ballada nyomán megalapított műballadák s némiképp visszatért oda, ahonnan Arany a *Rákóczi*-jával kiindult. A ballada idő folytán, amihez Greguss Ágostnak mind a balladáról írt könyve, mind Aranyhoz írt fejtegetései is hozzájárultak,

Arany követőinél nagyon mesterkéltné, bonyolult, inkább az előadásmódtól és formától függő műfajjává lett. Kiss József többnyire valami egyszerű, tragikus, olykor csak szomorú történetet mond el, olyant, milyen a kisebb emberek életében sem ritka, úgy hogy a hatást nem a komplikált mesével, hanem az elmondás módjával, a szebbnél szebb lírai, drámai, élenken színező, gyakran népies, máskor érzelmesen romantikus részek beleszővésével éri el. Jellemző költészetére, hogy a népies tárgyak közé belevitte a zsidó népelet nyújtotta témákat is. A tipikusan magyar érzésvilágba beleszővi a specifikusan zsidót is. Kiaknázta a magyar-zsidó népszokásokban rejlő poétikus hatásokat és ezzel új színeket, új hangokat hozott költészetünkbe. A forma tekintetében — különösen az alexandrinust szereti — Arany tanítványa és folytatója. Népszerűségét az is emelte, hogy költeményeit, Neugebauer fordításaiban, Levinszky, a híres osztrák művész, felvette szavaló-estéinek műsorába. Utóbb költői elbeszéléseket írt. Ezek közül az első a *De profundis* (1876), mely francia hatás alatt, erős realizmussal a bukott leányról szól, majd a *Mese a varrógépéről* (1884) és *Jehova* (1884) címűek következtek. Amaz egy mélyen átértzett fővárosi történet, a szorgalom és önfeláldozás idealizálása, emez egy zsidó istenhívő rabbiról, egy mai Jób-féle alakról szól, aki egészen a Jehovának szentelve magát, egymásután veszt el a modern életért rajongó gyermekeit. Ezt a művét kivált a hangulati festés teszi érdekessé. Ez egyébként csak része egy tervezett trilógiának a vallás hatásáról, de így magában is egész.

Költeményei több gyűjteményben és több kiadásban jelentek meg, mint *Zsidó dalok* (1868), *Költeményei 1868—76* (1876), majd, mindig magukba foglalva újabbakat, 1881., 1883, 1886, 1889, 1890-ben, *Ünnepnapok* (1888), melyekben régi zsidó zsoltártémákat dolgozott fel, *Újabb költeményei 1883—89* (1889), majd *Költeményei* albumalakú díszkiadásban (1897), *Összes költeményei* (1899), olcsó kiadásban (újra 1900, 1903), *Levelek hullása* (1908), *Legendák a nagyapámról* (1911). Ezekben a gyűjteményekben már lírai s rokонтartalmú költeményeivel is, melyekben egyéni életének küzdelmeit, mellőztetéseit és a zsidóság szenvedéseinek lelkében maradt fájdalmait némi keleties borongással rajzolja, nagy hatást ért el. Versei közül az *Ár ellen*, melyet a tiszzaeszlári híres per alkalmával írt és, héberre lefordítva, zsidó templomi énekké lett, *Nápolyi emlék*, *Miért oly későn*, *A naphoz*, *A tüzek*, elmélkedő, a reflexión átszűrődött, mély érzésű líráknak mindig legszebb termékei maradnak. Kár, hogy noha érzelmes, színes, dallamos, gazdag és kifejező, nyelvérzéke olykor-olykor mégis ingadozó s néha egy-egy szokatlan vonzat és fordulat rí ki költeményeiből. Lírájának hangja egészen újszerű: mélységesen szomorú melankólia és megható báj csodás harmóniává egyesül benne. Különösen költészetének egészen sajátos, szinte keleti pompájú színessége ragadja magával az olvasót. Ez a költészet a borongós alaphang mellett is: csupa változatosság. Olykor csipős, elkeseredett, máskor szenvedélyes, sóvárgó, epedően romantikus és főképpen mindig erősen egyéni. A gúny, az ironia sziporkázása mellett mély tüzek lobognak fel. A férfias erő kitörése: mellett a lemondás, a zokogó vágy tompa hangjai búgnak fel. A reális színekkel festett valóság mögül valami misztikus álmovilág int felénk költészetéből. *Hét* című szépirodalmi lapját 1889-ban indította meg, mely akkor s azután

sokáig az új irányt szeretők közlönye volt s mindenesetre sajátos helyet tudott magának irodalmunkban biztosítani.

Ábrányi Emil (szül. Pesten, 1851. jan. 1-én) 1867-ben lépett fel költeménnyel s azóta máig majdnem kizárólag a költészettel foglalkozik. Bátyjával, Kornállal, adta ki első kötetét *Európa költői* címmel (1868), mely műfordításokat tartalmaz. Mint műfordító ma is a legkiválóbbak egyike. Főbb művei: *Költemények* (1876), *Újabb költemények* (1882), *Teréz és kisebb költemények* (1884), *Szabadság — Haza* (1888), *Epilog* (1894), *Márciusi dalok* (1899), *Költeményei* (1903. Válogatott gyűjtemény). Műfordításai: Hamerling Róbert: *Amor és Psyche* (1891), Byron: *Manfred* (1891), *Don Juan* (1884 és 1892), Rostand: *Cyrano* (1899), *A sasfiók* (1903), Coppée: *Pour la couronne* (1894), Maeterlinck: *Monna Vanna* (1902) és több más. Irt több színdarabot is, melyek költői nyelv tekintetében kiválóak, de színpadi sikerök kevés volt (*Az első*, dráma, *A végrehajtó*, vígjáték, *A monolog ellen*, stb.), elbeszéléseket *Lábán úr könnyei és egyéb történetek* (1903) és néhány operaszöveget. Ábrányit a költészet rajongó szeretete és kitartó művelése jellemzi. Mindjárt pályája kezdetén nyelvének választékoságával és a nyugateurópai versformáknak művészi, szinte bravuros kezelésével tűnt fel. A verselésnek ez a készsége, nyelvének ereje és gazdagsága teszi őt mint műfordítót is elsőrangúvá. A legnehezebb formákkal is játszva küzd meg, úgy hogy például Byron és Rostand műveinek minden költői és formai szépségét is vissza tudja tükröztetni. Eredeti verseinek is a nyelve és a művészi forma a legnagyobb erősségük. A belső dallamosság és az érzelmek egyszerűsége már kevésbé jellemzik. Tüzes fantáziája és az elmélkedésre való hajlandósága az óda és fajai felé vonzzák. Még szerelmes költeményei között is (*Margit*, *Dalok a fészekből*, *Epilog*) kevés a dalszerű. Ezekben különben őszinte, meleg érzés szólal meg és elhallgat az a pesszimizisztikus világnézet, sőt embergyűlölet, mely olyan sötét hangon nyilatkozik meg egyéb költeményeiben. Jellemző ezekre, valamint egyéb műveire, hogy mind nyelvükből, mind verselésükből hiányzik a költészetünkben oly nevezetes népnemzeti elem. Más lírai költeményeiben a legkiemelkedőbb vonás a haza, a szabadság szeretete s ezekkel kapcsolatban a politikai élettel összefüggő alkalmi eseményeknek majdnem rajongó színekkel és lelkesedéssel való megéneklése s bizonyos meleg, résztvevő szociális szeretet a szegények és elnyomottak iránt. Március 15-ikét többször megénekli, a zsarnokságot és szolgaságot ostorozza, míg azokat, kik a szabadságért, egyenlőségért, testvériségért és igazságért vértettek el, lelkes strófákban dicsőíti. Nemes fennköltséggel érdeklődik az emberiség nagy érdekei, a kor uralkodó kérdései iránt s a bántó ellentétek, rikító igazságtalanságok hol világfájdalomba kergetik, hol haragra ingerlik. Ilyenkor fölháborodása erős, tartalmas gondolatokat sugall neki. Máskor érzékenyül, a boldogtalant, kicsit fölemelő részvéttel karolja fel, vagy ábrándos hazaszeretetet énekel. (*Vándor madár*.) E hazafias lángolás éppen úgy jellemzi, mint kiemeli őt. Nyelve olyankor túlszínes és lelkesedése nem egyszer a retorika birodalmába sodorja. Elbeszélő költeményei (a töredékben maradt *Eljátszott szerelem* 1874, *A pap szerelme* 1884, *Elbeszélés az Epilogban*), melyek részben Byron, részben Hugo Viktornak ellentétekben s a bizarrban, patétikus előadásban gyönyörködő

hatását mutatják, nem állnak egy rangban lírai verseivel. Egészben kevés bennük a valóság iránti érzék, mintha mindig valami idegen világban járna. Hosszabb elbeszélése még a *Teréz* című, melyben a bukott leányt és ennek a szerelemben való megtisztulását rajzolja. Befejezése azonban nem tragikus, inkább melodramatikus s a költemény lírai részei itt is a legjobbak. Lírai költeményeinek főntebb rajzolt politikai-szociális vonását ő maga nagyon jól jellemezte *Költeményei* (1881) előszavában.

Endrődi Sándor (sz. Veszprémben, 1850. jan. 16-án) már mint székesfehérvári tanuló kitünt költeményeivel s Vörösmartyról írt ódájával jutalmat nyert. Változatos életpályát futott meg. Nyugtalan vére nem hagyta pihenni és a tanulásnak, a tapasztalások gyűjtésének vágya is hajtotta. Hosszabb külföldi tartózkodás után, tíz évet a fővárosban tölt, tisztán irodalommal foglalkozva. Különféle politikai és szépirodalmi lapoknak munkatársa. Azután újra utnak indul. Bolyong Délen és az Északi tenger vidékein. 1880 óta a nagyváradi állami főreáliskola tanára, 1892-ben pedig átveszi az *Országgyűlési Napló* szerkesztését. Irodalmi munkássága a költészen kívül is sok irányú, kiterjed politikai cikkekre, bírálatokra, de leginkább a magyar irodalom történetére. Ebben legújabbán éppen oly odaadó szeretettel végezte a Petőfi költészetére és életére vonatkozó adatok gyűjtését, mint mindent amihez fogott.

Első költeménye 1868-ban jelent meg a *Nefejejsben*, azóta megszakítás nélkül adta ki őket. Ezekből állította össze 1876-ban a *Tűcsökdalokat*, 1877—1878-ban jelentek meg a Petőfi-Társaság kiadásában a *Költemények* (I—II.), 1885-ben *Költeményei* (1879—85), majd 1891-ben újra *Költemények a Szépirodalmi könyvtárban*, 1897-ben *Kuruc nóták* s azóta többször, 1898-ban *Össze-gyűjtött költeményei* (I—IV), melyek 30 éves költői működésének javarészét tartalmazták, 1902-ben *Isten felé*, majd *Költeményei 1867—1901* (1904), 1905-ben *Őszi harmat után* és élete 60-ik évfordulóján az *Anakreoni dalok* (1910.) Költeményeit az Akadémia 1908-ban a Marczibányi-díjjal tüntette ki. Sok külföldi költőt is megszólaltatott magyarul, Heine: *Dalok könyvét* egészen lefordította (1893). E költőnek egyéb költeményeiből is sokat lefordított és *Heine költeményei* (1882, 1888) címmel adta ki. Ezek mellett több kötet prózai elbeszélést, tárczákat és irodalomtörténeti művet is írt.

Mint lírikus, egyike legtöbbször költőinknek s a lírai érzés és hangulat végigkíséri egész életén, a különböző viszonyok közt egyaránt meleg és mélyen érzett költeményekre lelkesítette. Az egyéni és közélet kisebb-nagyobb hatásai, kisebb-nagyobb mozgalmak könnyen készítették dalra s ő benyomásai érintéseinek engedett. Innen nagy változatossága, melyet eleven képzelem, páthosz és kifejezésbeli könnyűség támogat. Fiatal korában egy mély és sok éven át tartó változatos, de inkább gyötrődő szerelem uralkodik érzelmein, melyet a *Tűcsökdalok* első sorozatában és más költeményeiben nagy gazdagsággal dalolt meg. Ezeken Heine hatása, ha nem is a tartalomban, de a belső alakban, mindenesetre fölismerhető. Azonban természete annyira más, hogy e hatást egészen levetkőzve, előbb boldog családi életét, gyermekeit, majd kínzó vesztéseit, egészen a saját külön életviszonyainak hatása alatt, igen szép, hangulatos, emelkedett költeményekben énekelte meg. E költemények közt

Ábrányi Emil

Endrődi Sándor

Bartók Lajos

Reviczky Gyula

Indali Gyula

Rudnyánszky Gyula

LIRAI ÉS ELBESZÉLŐ KÖLTŐK V.

elégiák, elmélkedő darabok, ódák, dithirambok váltakoznak. Szerelmi költeményeinek igen érdekes és jellemző csoportját élete utóbbi szakában egy új érzelm hatására írta. A Tücsökdaloknak ebből az új sorozatából egy férfias lélek boldogsága és büszkesége sugárzik ki. A szerelmen kívül a szabadság, a független élet szeretete, az önérzetes dac, a vándorélet után való sóvárgás, a tenger mélységei, a csillagos ég, a vihar és a természet egyéb hatalmas jelenségei készítetik dalra. Mindezek az érzések túlnyomóan borongó, sötét hangon szólnak meg lantján. Nyelve csupa erő és ragyogás. Hangulatai változatosak és szebbnél szebb képekben, metaforákban kapnak színt és életet. Külön illik megemlékezni hazafias költeményeiről és bordalairól. Hazaszeretete a legmegkapóbban *Kuruc nótáiban* szólal meg. Ezek megjelenésükkor országos hatást tettek. Bennök a lelkesítő eszmét és alapgondolatot legtöbbnyire valamely kuruc ének adja, úgy hogy ezek a nóták a kurucvilág érzés- és gondolatvilágának rajzai is egyuttal. De számos vonatkozás van bennük korunk küzdelmeire is, ami egyébiránt, a politikai kérdések egy részének függő állapota folytán, egészen természetes. A legtöbb azonban olyan, hogy beleringat a kurucvilág szenvedő, küzdő, reménykedő, elkeseredő, hetyke, elbizakodott vagy kesergő haza- és szabadságszeretetébe. Bordalai legjelentékenyebb részét utóbb *Anakreoni dalok* cím alatt gyűjtötte össze s van is bennük valami abból a módból, ahogy Anakreon dalolta meg a bort és szerelmet, vagy inkább a bor és szerelem okozta mámort; de emellett versalakban és hangban teljes önállósággal, szabadon s a maga egyénisége szerint hol dithirambi hangon, hol játszian enyelegve, hol kevés szatírával, bohósággal vagy kedélyes életbölcselettel vegyítve énekelte meg a bor nyújtotta örömeket. E tréfás-szatirikus hangot vegyíti bele a »történetekbe« is. Úgyhogy a borongásra való hajlandósága mellett is van érzéke a jókedv, a tréfa és humor iránt is. Minde műveiben a külalak mestere is. A nyugat-európai s nemzeti versformákat egyenlő virtuózitással használja. Előadása választékos, szereti a ritka, szép metaforákat s van nyelvében valami, ami Vörösmarty szózatoságát, színpompáját juttatja eszünkbe. Gondolkozásában, érzelmeiben mindig nemes, emelkedett és teljes joggal mondhatja, hogy »egész szívét adta a költészetnek s dalolta amit érzett«, meg hogy »neki a költészet nem volt soha játék, mindig szentnek tartotta«. Ez nyilatkozik túlnyomóan *Isten felé* című vallásos költeményeiben is, melyekben a hit vigaszát és az Istenben való megnyugvást összefüggő sorozatokban hirdeti. (Örvények közt, Lázadás, Töredelem, Megtisztulás, Az ima szárnyain, Isten felé.) Mély részvéttel kíséri a szenvedőket s ez egy pár szenvedélyes kitörésre buzdítja a *Lázadás* sorozatban. E kötetben van *Új Istenek* című szatirikus költeménye is, melyben kikel a bizarrság, nyelvrontás és új stílus ellen. Ezzel foglalta el székét az Akadémiában. Endrődi e korszak leggazdagabb lírai költőinek egyike, aki mindig, kitartással és híven, a nemes eszmények s a szép szolgálatában állott és művei jelentőségét nem érinti, hogy olykor inkább képzelme, mint érzelme vezeti s némely költeményében a csillogási vágy talán a közvetlenség és egyszerűség rovására jelentkezik. Mint lírai költeményeiben, akképen költői elbeszéléseiben is szereti azt a végzetes befolyást rajzolni, melyet a nő a férfira tesz, mint *Alkony*, *Henrik*, *Szerelemből* címűekben, melyekben kivált az érzelmi és verselési jelenségek kiváló.

Bartók Lajos (1851. máj. 24—1902 dec. 31.) írói pályáját hajlamának legmegfelelőbb módon, élcslapnál kezdte s egész élete végéig szerkesztette a *Bolond Istókot*, melybe állandóan satirikus, ironikus politikai költeményeket írt, még pedig szélsőbali szellemben. Ezekhez tartoznak az *Örtűzek* (1877) és a *Rugott csillagok* (1879), melyekben gyakran a pártember szenvedélye, gúnyja s nem az igazság és irodalmi ízlés vezérelte. Utóbb több kötet lírai verssel lépett föl, melyeknek címei: *Költemények* (1881), *Újabb költemények* (1883), *Kárpáti emlékek* (1885), *Erdőzúgás* (1889), *Remény*, *Emlékezet 1891—1901* (1902). Ebben a 10 év alatt írt költeményeit foglalja össze. Végre a *Hattyúdalog* (1906), melyhez Endrődi Sándor írt előszót, már halála után jelentek meg. Elbeszélő költeményeit *Téli regék* címmel adta ki. Drámai műveiről a maga helyén lesz szó.

Lirai költeményeiben leginkább a szerelmet, a természetet, a hazafiságot éneklí meg. Nevezetes férfiak, ünnepi alkalmak szintén gyakran ihletik dalra. Politikai költeményeiben szenvedélyes hangon hirdeti, hogy rabok vagyunk, iga alatt nyögünk. Mint szerelmes nagyon lobbanékony, mint politikus türelmetlen, mint természetimádó különösen az északi, magas Kárpátokért lelkesedik. Ez érzései közül a szerelem és természet legtöbbször összeolvadva jelenik meg lantján. Azt lehet mondani, hogy benne két ember lakott, egy erős, szenvedélyes, éles satirikus és egy lelkesedni tudó lélek, melyet tüzes, habár nem tiszta, képzelet s zavart képek, de állandó belső hév tartanak folyton izgalomban. Néha szerelmi költeményeiben is felülkerekedik szarkazmusa s ennek szinte kegyetlen heinei gúnnnyal ad rövid, éles kifejezést. Képzelete csapongásánál fogva szereti a különös, a rikító metaforákat, erős, drámai képeket, meglepő, bizarr ellentéteket, a tömör kifejezések halmozását, a sokat mondani akarást kis helyen. Megesik, kivált ha hosszabb költeményt, ódát vagy elbeszélést ír, hogy kellő terv és átgondolás nélkül fűz gondolatot gondolathoz, halmoz képet képre, úgy hogy az összefüggés zavaros, bizonytalan, többször nehezen érthető, vagy egyáltalán érthetetlen. Majdnem csikorog a nyelv, amint a szűk formába szorítja. A dal egyszerű hangját, közvetlenségét, a bel- és külalak természetes összhangját és báját hiába keressük költeményeiben. Tömör reflexióit, néha lehetetlenül összeszorított képeit szinte beleerőszakolja a nehezen engedő alakba, ilyenkor keresett szórendje, szokatlan elhelyezései nehézkessé teszik, nyelvét és ritmusát pedig megrontják. Látszik, hogy nagy gonddal szerkesztette verseit; de ritkán jutott el az átlátszó tartalomhoz és világos logikához. De nemcsak hazafias és politikai ódáiban, hanem szerelmi költeményeiben is sok a túlzás, nagyot mondani akarás; azonban, ha enyelegni akar, vagy fájdalmában a gúny húrját üti meg, sok sikerült s igazán átérzett költeményt ír, melyekben valódi költői természet szólal meg, s ilyenkor nem zavarja olvasója élvezetét sem keresettséggel, sem a képek erőszakos hajszolásával. Jellemző, hogy utolsó kötetében több egyszerűség van mint a korábbiak jórészeiben.

Vajda János mellé sorakozik *Reviczky Gyula* (1855 ápr. 9—1889. júl. 11-éig), aki küzdelmes és nyomorúságban, sorsváltozatokban gazdag rövid élet után, 35-ik évében, az irodalom nagy kárára, kora sírba szállt. Apai részről ősnemes családból származott, törvénytelen fia volt a nagyúri hajlamú Reviczky Kálmánnak, kinek neje, Zmeskál Judit, a csecsemőt magához vette s minden

vagyonát ráhagyta, de a hiú apa, noha megígérte, mégsem fogadta magáévá, ellenben örökségét elprédálta. Fogadott anyja már 1859-ben meghalván, a kis Gyula rokonoknál növekedett Felső-Kubinban, Léván, majd apjánál is Pozsonyban, hol a gimnáziumot kitünően végezte, mialatt apja második nejével Bécsben prédálta el vagyona romjait s éppen akkor halt meg, 1873-ban, midőn fia az érettségit letette.

Ekkor egy évig nevelősködött Garamújfalun, ahol rendkívül sokat olvasott. A német második anyanyelve volt, megtanult franciául, megismerte a világ legnagyobb költőit és Schopenhauert. Mind e hatások alatt elhatározza, hogy nem lép kenyérkereső pályára, egyetlen célja az irodalom, álma a költészet s a dicsőség. Egyelőre küzd, hogy magyar vagy német költő legyen-e, sőt haboz az esztétika, regény- és drámaírás közt is, de, noha még utóbb is írt német költeményeket, erős magyarsága legyőz minden habozást. Magyar költő maradt nyomora és szenvedései közepette is. Most tudta csak meg, hogy törvénytelen gyermek s csak most tehette meg, hogy eddig joggatlanul viselt nevét törvényesítse.

Mindez kezdetben annyira hatott rá, hogy egy levélben ezt írta: »S most már jöhet akármi, nem törődöm se jövővel, se jelennel; semmivel, semmivel! Vakon rohanok minden örvénybe. Elveszhetek s el is fogok veszni nyomorultan.« E szavakban jórészt benne van az a sötét sors, mely további pályáját kísérte.

Még Garamújfaluban nevelősködött, mikor feltűnt Bürger *Lenorájának* fordításával, úgy hogy reményeket mert fűzni jövőjéhez. Azonban, mikor feljött Budapestre, keserű csalódás érte, miben nagy része volt erős önérzetének és függetlenségi vágyának. Több hónapon át nyomorgott s szenvedései vagy a mulatozásba vagy emberkerülésbe kergették. Így lett újra nevelő Dentán, ahol megismerkedett a Dettán lakó Balákovich Emmával, ki négy évvel volt idősebb nála. Ábrándos szerelemre gyuladt iránta és egész sor költeményben énekelte meg őt. Tíz év múlva sem feledte, azonban nem vehette el, mert a leány is, ő is szegények voltak s a leány különben is inkább csak érdeklődést érzett a tehetséges ifjú iránt.

Dentán két év alatt egész csomó irodalmi terv foglalkoztatja, a többek közt Jézusról könyvet, Jóbról drámát tervez, cikkeket ír, regényekbe fog, ki akarja adni értekezéseit, de sem ez, sem verseinek kiadása nem sikerül. Oda-hagyja aránylag nyugalmas állását, 1877 szeptemberétől újra Budapestén él az előbbinél még nagyobb szenvedések közt, melyeket még az is növelt, hogy *Jobáb* című tragédiájával nem nyert pályadíjat. Egy vagyonos barátjának vezetése alatt egy ideig meglehetősen rendetlen életet él, egy futó benyomás hatása alatt megírja a Perditáról szóló költeményeit, majd jobb állásra tesz szert a *Honnál* és feltűnést keltő bírálati összeütközésbe hozzák az irodalom vezetőivel. A lap megszűntével (1882) újra nyomorba jut s előbb Aradra, majd Kassára megy szerkesztőnek, azonban vágya s irodalmi tervei Budapestre vonják vissza, de itt annyit nélkülözött két év alatt, hogy ez egészségét teljesen aláásta. Mire 1887-ben jobb helyzetbe került a *Pesti Hírlap*nál, már az sem segített rajta, hogy kétszer is Arcóban töltött pár hónapot. Onnan hazatérve, több ideig ágyban feküdt, majd a klinikára vitték be, hol még folyton írt s 1889 július 11-én kora reggel a halál megszabadította szenvedéseitől.

Költeményei, életében, két ízben jelentek meg: 1883-ban *Ifjuságom* címmel a Petőfi-Társaság kiadásában, majd 1889-ben, a Kisfaludy-Társaság némi segélyével *Magány* címmel az újabb költemények. Halála után összegyűjtött költeményei eddig négy kiadást értek. Egyéb művei és kivált nagy olvasottság mellett is sok önállóságról tanúskodó értekezései, cikkei, továbbá elbeszélései összegyűjtve nincsenek. *Apai örökség* című kis regényét, melyben saját életét írta meg, a *Magyar Könyvtár* adta ki 1912-ben.

Költészetében első tekintetre feltűnik a költése és élete közti szoros egység. Minthogy pedig élete rendkívül szomorú elmélkedésekre nyújthat alkalmat, nem csoda, ha ezek a szomorú elmélkedések alkotásaiban is megszólalnak. Költészete túlnyomóan a gyér örömöknek és a nehéz küzdelmeknek visszhangja. Mondják, hogy az életben epés, gúnyos volt, de amellett kevésbé beérő, a szabadságot mindenekfölött szerető és szabad véleményét minden körülmények közt kimondó, ami nagy részben volt oka, hogy kellőleg elhelyezkedni nem tudott és annyit nélkülözött. De ha bármi öröm érte, könnyen birt boldog lenni, képzelme hozzátette ami hiányzott, mert egyébként minden gondja csak a költészet és a dicsőség volt s teljesen csak az irodalom érdekelte.

Azonban, noha küzdelmekben, csalódásokban teljes élete és halálának előérzete méltán töltötték el keserűséggel és ezt költészetében, kivált Schopenhauer pesszimiztikus filozófiájának hatására, teljes világmegvetéssé, a lét tagadásává tehetette volna, és noha költeményeiben az élet hiábavalóságáról, a világ gonoszságáról, az emberiség megvetéséről számos helyen szól: alapjában véve mégsem volt pesszimista, az élet igenlése erősebb volt benne a tagadásnál, a kibékülés a gyűlöletnél. Ennélfogva az élet, a hivatás szeretete, a nemes tettekért való rajongás, az a vágy, hogy eszmékkel, nagy gondolatokkal használjon az emberiségnek: az ő gondolkodásának és érzelmeinek alapeleme, éppen úgy mint a mély hit, vallásos meggyőződés, a Krisztus hivatásának magasztos elismerése és mély érzése, a Jób példájának felemelő és megnyugtató felfogása. Ő mondja, hogy mély kedély nem lehet vallástalan; tegyük hozzá, hogy vallásos kedély nem lehet pesszimista.

A költői műfajok közül a lirát becsülte legtöbbször, mely életének és tehetségének legjobban megfelelt. Shakespeare, Goethe, Arany, Byron és Heine voltak mesterei; Heine inkább csak fiatalkorában, utóbb elfordult tőle. Részben mestereinek hatása az, hogy nem az élet közvetlen benyomásait, hanem inkább leszűrt tapasztalatait, emlékeit énekelte meg, ami költészetének elegikus árnyalatot, melankólikus színezetet ad. A melankóliát különben, talán Poe hatása alatt, a legfontosabb költői, a génuszt jellemző hangulatnak tartja. Emellett nagyon sok gondolati, bölcselmi elemet vegyít költeményeibe, úgy hogy azok néha az érzelmi elemek fölé kerekednek. E bölcselmi szemlélődések okozták, hogy általán kevés érzéket mutat a természet iránt. Az ő szemlélődő tere a nagy város, az élet, a világ volt, melynek benyomásait annyira azonosította a maga lirizmusával, hogy a bölcséletnek azt a felfogását, hogy minden csak képzet, ő erre módosította: »a világ csak hangulat«, mely ma már az ő nevéhez fűződött szállóige lett.

Komjáthy Jenő

Lenkei Henrik

Szomory Károly

Makai Emil

Palógyi Lajos

Erdős Renée

LIRAI ÉS ELBESZÉLŐ KÖLTŐK VI.

A gondolati elem e nagyrabcsülése és alkalmazása okozta, hogy a népies-séget nem szerette, alig pár népdalfélét írt. Versformái csaknem kivétel nélkül az ismert jambus-, trochaeus-, anapaestus-verssorokból alkotott nyugateurópai rímes versszakok nagy változatban. Nem sokat tartott a hazafias költészetről sem, talán Goethe hatása alatt. Ezért kozmopolitának nevezték s ez egyik főoka volt, hogy a Kisfaludy-Társaságba nem került be, noha költeményeiből könnyen kimutatható erős nemzeties érzése s már csak Aranynak mesteréül való választása és dicsőítése is ezt mutatja. És vajjon mivel bizonyíthatta volna be fényesebben magyarságát mint azzal, hogy német nevelése mellett is magyar költő lett és élete minden küzdelmei között is hű maradt magyarságához, bárha német versei nem kis elismeréssel találkoztak.

Szerelmi költeményeit négy nőhöz írta: egy fiatalkori ideálhoz, kit csak visszaemlékezésben énekel meg, Balákovich Emmához, kihez ötvenegy költeményt írt, egy perditához és élete végén ahhoz, kit Rezeda néven említ. Ezek közt az Emmához írtak a legszebbek, az élte végén írtak a legforróbbak; de általában nem szerelmi költeményei a legbecsesebbek, talán mert igazi nagy érzése nem volt, vagy mert ritkán bírta a perc megkapni. Tapasztalatai az emlékezeten keresztül hatottak rá, szenvedélyei nincsenek. Így éppen az Emma-dalokban sok az elmélkedés, töprengés és innen — meg Heine hatása alatt is — a következetlenség: a megindulás mellett a közöny vagy cinizmus, minden különös ok nélkül.

Igen nagy gonddal, a részletek és műalkotás nagy figyelembevételével dolgozott; de olykor mégis elsietettnek, máskor túlhalmozottnak látszik. Képzelve csekélyebb mint műgondja és inkább gondolkozva érez. Ezért kevés nyelvében a meglepő vonatkozás, költői kép. Költői nyelve inkább súlyos mint színes; inkább szemlélődik és gondolkozik, mint lát, hevül és elragadtatik. Ez a közép, mondhatni tompított hang, nem ment az egyhangúságtól sem; de legtöbbször nemes, finom, megható és egészében fölemelő hatású. Próbát tett a Byron-féle költői elbeszéléssel is, de mind *Zdenko grófja* (*Festett ideál*), mind *Szeptemberje* csak az előhangig haladt.

Arany, Vajda, Heine és később Reviczky hatása alatt írta költeményeit *Indali Gyula* is, aki 1880 július elején a Dunába ölte magát. (Sz. 1851 febr. 23-án Felső-Ábrányban.) Midőn holttestét meglelték s július 8-án eltemették, Reviczky tartott felette búcsubeszédet. *Költeményeiből* egy kötetet előszóval Both István adott ki Zilahon 1902-ben. Egy költői elbeszélése, egy félig kész verses vígjátéka, Heine-fordításai, elbeszélései nagy részben kiadatlanok. Hazafiúi fájdalom, leggyakrabban a szerelem, melyben az eszményre vágyott, a léttel való betelés, világfájdalom, a lét kérdéseiben való töprengés, egy lelken rágódó, veleszületett reménytelenség és egy tartalmas, többnyire elegikus reflexio, erős értelem, gazdag gondolatok, tömör, biztos verselés jellemzik liráját. A lapokban elszórva megjelent költeményei annak idején tehetsége iránt nagy várakozásokat keltek és méltán.

Rudnyánszky Gyula (sz. 1858 máj. 1-én Özdögén) egyike legtermékenyebb költőinknek. Művei: *Fanny dalai* (1877), *Sic vivamus!* (1878), *Költeményei* 1876—82. (1882), *Fényben, árnyban*, 1876—86. (1886), *A cigányok* (víg eposz

lét énekben, 1886), *Mária-dalok és legendák* (1888), *Nyár, újabb költemények 1886—1889.*, *Új könyv* (1891), *Költemények* (1889), *Szerelem* (1894), *Új költeményei, 1894—1904.* (1904). Írt számos monológot, pár regényt, *Jézus* (1888) címen egy »karácsonyi ének«-et egy a hit által megtisztult ifjúról, *A cigányok* (1886) címmel egy kórikus, *Izabel* címmel egy démoni nőről szóló költői elbeszélést, Byron modorában, továbbá sok ifjúsági művet, több drámai költeményt. Kezdetben Heine hatása alatt megszerette a rövid dalformát s élményeit csinos, síma versekbe foglalta, melyekben azonban több volt az ügyesség, ötlet és költői frázis mint az igazi benyomás és érzés. Utóbb Vajda, Reviczky s mások hatása alá került. Legjobbak azok a rövid dalai, melyeket első s később második nevéhez írt. Ezekben legtöbb a közvetlen érzés és változatosság. Ő is nagyon szeretett politikai költeményeket írni, de ezek épp úgy telvék túlzó szélsőségekkel és sovinizmussal, mint egész újabb, főleg pártpolitikai, költészetünk általában. *Izabel* című költői elbeszélése a *Fényben, árnyban* című kötetben, mely szintén a bukott leányról szól, nem sikerült. Általában nem elbeszélő természet. Talán *Boldogtalan* című, hét énekre tervezett verses regényéből is ezért adta csak az előhangot.

Komjáthy Jenő 1858 febr. 2-án született és meghalt 1895 jan. 23-án, éppen akkor, midőn *A homályból* címmel megjelentek 1876—1894-ig írt költeményei. Reviczky Gyulával élt belső barátságban, kinek egyénisége, világnézlete és költészete is nagy befolyást gyakorolt rá, de mégis inkább Vajda Jánosra emlékeztet, kihez közelebb áll hangulatra és elvontságra egyaránt, de Vajda realitása nélkül. Balassagyarmaton és Szeniczen volt polgári iskolai tanár. Az egyetemet nem végezte el s csak azokhoz, főleg bölcselmi olvasmányokhoz, volt kedve, melyeket egyéniségéhez alkalmasaknak talált, legkivált pedig Schopenhauer és Nietzsche műveibe merült el. Az tűnik ki elsősorban terjedelmes kötetéből, hogy egyáltalán nem törődött semmi realitással. Elvonulva élt kis körben s így az élet nemcsak nem hathatott rá, hanem nem is akarta s bizonyára nem is bírta ismerni. Úgy látszik, nagy belső harcokon ment át s a lét tagadó fölfogásából az eszmék vagy inkább elvontságok világában valami rajongó hithez jutott, melyben magának megdöbbenően nagy vezető szerepet álmódott extatikus föllengéssel. Mindez gyakran erőltetett kifejezésekben, dagályban vagy misztikus homályban keres vívódva nyilatkozást és ezt a zavaros áradatot sem a valóság gátjai, sem az emberi »én«-nek korlátolt képességei, sem a műalkotás korlátai nem tudják feltartóztatni. Önmagával folytatott küzdelmeinek és titáni hajlamainak elképzelésére olvassuk csak az *Újjászületés* vagy *Diadalének* költeményeit. Reviczky, akinek költeményeit megmutatta, azt mondta neki, hogy ezek versebe szedett gondolatok, fellengések; foglalkozzék inkább filozófiával. Ezért Komjáthy megneheztelt rá. Ennek az önmagával küzdő, fellengő vívódásnak és nagyon is elvont önbecsülésnek csakis egy nagyszerű életküzdelem adhatott volna tartalmat, életet és emberi jogosultságot. Így egészben, érdekesége mellett is, hidegen hagy s küzdései a legnehezebb formákkal és versszak-szerkezetekkel, erőltetett szóösszetételei, gyakran érezhető kudarcai, amint nem bírja hanggal, lélekzettel a kifejezni nem tudott sejtelmet, elvontságot: költeményeinek élvezését megnehezítik. Főműve 1910-ben jelent meg másodszor.

Szintén főképp a tanulmány és gondolatok költője *Lenkei Henrik* (sz. 1867. jún. 26.), aki 1881-ben e körnek hatása alatt lépett fel. Művei: *Költemények* (1886), *Újabb költemények 1886—1894* (1895), melyben három elbeszélő költemény is van (*Mák Jakab, Gábor mester, A boldogság előcsarnokában*), *Válogatott költemények* (1900), *Új versek 1894—1904* (1904), *Az én hőseim* (1910). Egyike legértelmesebb újabb lírikusainknak, aki azonban könnyebben mozdul a gondolatok, elmélkedések, elbeszélés terén, a fajképek, jelenetek rajzában. Liráját tiszta, nemes gondolkodás, tartalmasság jellemzi, könnyed verselése néha bőbeszédűsége csábítja. Legmelegebb családi költeményeiben. (*Új versek.*) Elmélkedő természete vonja a szatíra felé, miben több kiválót írt. Elbeszélő művein hol Heine (*Mák Jakab*), hol Coppée némi hatása érzik (*A boldogság előcsarnokában, Gábor mester*). Cselekményük kevés s inkább érzelmi hatást céloznak. Legújabb kötete összefüggő sorozatot alkot. Az érdekes előszó szerint az ördög meg akarja rontani Isten csodaművét, a világot, de Isten akaratából száz meg száz csodahős áll elő a történelem folyamán, kik megmentik Isten művét, s ő e hőseket jellemzi költeményeiben. Drámai költeménye, a *Kain halála*, Byron hatása alatt készült. Kain az emberi dac képviselője nála s midőn testvérét, Sétet, le akarja ütni, saját unokája, Lámas nyila öli meg, ki őt vadállatnak nézi s rálő. Ujabbban (1911) *Leáldozás* című szomorújátéka Teleki-jutalmat nyert.

Szomorú Károly (megh. 1899.) a szenvedély, sőt a végletes szenvedély, szomorúság költője. Szereti a lét, élet s általában a nagy rejtélyek kutatását, kiforratlan érzelmek közt hanyódva. Érzelmait azonban jó verselésben, gondos formákban dalolja meg a nyugateurópai legjobb minták után. Költeményei *Lidérctüzek* (1887), *Sötét világ* (1891), *Dalok* (1892) címen jelentek meg. Közülök a *Sötét világ* a legbecsesebb, melyben költeményeit: *Inferior! Csüggedés, Változatok, Románcok, Genréképek, Föllendülés*, jellemző sorozatokban közölte. E gyűjtemény címét a *Sötét világ* c. költeménytől vette, melyben egész reménytelenségét kifejezi. E kötete egyébként az első kötet jobb darabjait is magában foglalja, egy csalódott szerelem nem egészen meggyőző rajzával. Általában jellemzőbb pesszimizmusa, világ- és embergyűlölete, halálravágása (*A halálhoz*), noha ebben sem hisz, sőt Istenben sem. (*Ha volna!*) Ugyane kötetben néhány elbeszélése Heine hatására vall, amint hogy művein általában érzik tanulmányainak hatása. Egy kötetet adott ki 1894-ben *Verses beszélők* c. a., melyek Byron vagy még inkább a francia naturalisták hatását mutatják. Ezek kevésbé sikerültek, tárgyai mindennapiak s feldolgozásuk érdektelen.

Makai Emil (sz. 1870 nov. 17-én Makón, megh. 1903-ban) rövid élete alatt aránylag sokat dolgozott. Ide tartozó művei: *Vallásos énekek* (1890), *Zsidó költők* (fordítások, 1891), *Énekek éneke* (szabadon a Biblia után, 1893), *Margit* (költemények, 1895), *Újabb költeményei* (1899), *Poétasors* (költemények, 1901). Írt monológokat, párbeszédet, szatírákat, kisebb-nagyobb színdarabokat, boházatok, operetteket, mint *Jafet 12 felesége* (1898), *Robinsonok* (1899), *Tudós professzor Hatvani* (1900). Műveit *Munkái* címmel (1904) halála után két kötetben Molnár Géza rendezte sajtó alá. Makai különféle hatások alatt írt, de főleg a középkori zsidó költészet tanulmányozása látszik meg költészetén. Munkáiból sok helyen zsidó vallásos szellem árad, ami vallásos dalait igen

érdekesekké teszi (*Vallásos énekek*). Más lírai költeményeiben egy Margit nevű gazdag úrleány iránti szerelmét énekli meg; de ezek inkább az érzelmmel való szellemeskedés mint állandó mély érzélem eredményei s bár elég tartalmasak, mégis valami kigondoltság érződik meg rajtuk. Makai elsősorban a fővárosi zsúrélet divatos költője akart lenni s a szellemeskedés olykor tévutakra vitte. Ez a szellemeskedés mutatkozik monológjaiban s pár hosszabb szatirikus költeményében, melyekben néha az ízlés ellen is vét. Szerelmi dalai és vallásos költeményei között több bájos alkotás található. Kiváló verselő, sorai könnyen folynak, rímei csilingelnek. Fordításaiban többnyire a maga célja és szeszélye szerint bánt az eredetiekkel, mint bírálói kimutatták. Szinpadai alkotásaiban is lírikus. Legnagyobb színdarabja, a Hatvani professzorról szóló bohózat.

Erdélyi Zoltán (sz. 1872 ápr. 5-én Kecskeméten) 1897-ben a *Vesztett boldogság* (1898) című verses regényével tűnt fel, mellyel elnyerte (1898) az Akadémia Nádasy-jutalmát. Már előbb kiadta költeményeit: *Május* (1892), *Epizódok* (1896) s majd 112, mind csupa két versszakos, költeményt, melyek a címlap szerint 1888—98. évekből valók, *Laura-dalok* (1898) címmel. Ezeket követte 1901-ben *Margitsziget és más költői elbeszélések*, a *Bazsalikom*, költői elbeszélés Mikszáth egy elbeszélése nyomán, mely szintén elnyerte a Nádasy-jutalmat (1909). A lírában őt, éppen úgy mint elbeszéléseiben, a verselési könnyedség, majdnem virtuóztatás tünteti ki, de inkább aperçuket dalol meg, mint valódi mély érzelmeket. Olyanok, mintha nem volna meg reális alapjuk vagy legalább nem eléggé. Elbeszélései közül a *Vesztett boldogság* (7 részben) keltette a legnagyobb feltűnést. A szerző ugyan nem elég biztos lélektani alapra építi fel a tartalmat, mely a bonyodalommal együtt egyáltalán nem is új, de könnyedén és biztosan megy célja felé, s habár egyik-másik alakja elmosódott, de a főbbek jól és határozottan vannak körvonalozva és az egyszerű történeten előmlő melaság s kivált a befejezés szépen van eltalálva. A *Margitsziget* című kötetben ezenkívül még hat rövidebb verses elbeszélést ad (*Hőember, Csókper, Végtárgyalás, A király könyvtára, Bálban, Reögh levente csókja*), az utolsót balladaformában. Ez és a *Végtárgyalás* a legsikerültebb. Ebben a kötetben még *Késő találkozás* és az *Árpád ébredése* hatása alatt írt *Vörösmarty ébredése* című dramatizált költeményei olvashatók, melyek közül az első sikerült. Ez a kötete nem mutat emelkedést s több helyt elsietettségi jelei láthatók. A *Bazsalikom* azonban megint emelkedést jelent. Hőse Véghy, aki sok csalódás után Amerikába megy, megvagyonosodik s már-már felejtí honát, azonban dajkája hozzámegy Amerikába s az a cserép bazsalikom, melyet neki ajándékba visz, fölébreszti honvágyát s hazajön. Az elbeszélés folyamán sok mindent érint némi szatirai éllel, de csak vázlatosan s így gazdagság és mélység helyett inkább a tarkaság hatását teszi.

Itt említendő meg *Inczédi László* (sz. 1855 dec. 20-án Szarvason, mh. 1902.), aki fiatalon, 1878-ban lépett fel a *Vasárnapi Ujságban* és *Fővárosi Lapokban*. Főképp mint szenvedélyes ellenzéki hírlapíró tűnt ki s gyakorlott verseléssel írt költeményeiben is ez az irány jellemzi. Költeményeit összegyűjtve *Versek* címmel 1892-ben adta ki.

A szociális eszméket választották nagy szeretettel költészetük tárgyául *Palágyi Lajos*, *Szentessy Gyula* és *Csizmadia Sándor*.

Palágyi Lajos (sz. 1866 ápr. 15-én) szenvedések és betegség közt eltöltött küzdelmes ifjúkor hatása alatt kezdett költeni. Verses művei: *Küzdelmes évek* (1890), *Komor napok* (1891), *Magányos úton* (1893), *Az ifjú szerzetes*, bölcselmi költemény drámai alakban, bátyja, Menyhért, jeles előszavával, *Nemzeti dalok* (1895), *Bibliai emlékek* (1896), *Új költemények* (1901), *Nemzeti lant* (1907), *A Hesperidák kertje*, *Magyar állapotok* (epigramma-félék). Akadémiai jutalmat nyert a *Római rabszolgák* (1900) című drámája és *Az anyaföld* című eposza balladasorozatban a szkitha-perzsa háborúról, ezenkívül lefordította 1909-ben Goethe *Faustjának* I. részét.

Küzdelmei magyarázzák meg három első kötete természetét. Ezekben mind saját küzdelmei, mind az emberi egyetemes szenvedések megszólalnak. Síkra száll az érdem, tehetség, munka mellett, melyeket senki sem méltányol, felszólal az inség, nyomor, igazság kigúnyolása, egyszóval a felfordult világrend ellen s lelkes hangon emel szót a szocializmus mellett. Ifjú hevülése a második és harmadik kötetben nyugodtabb, érettebb világfelfogásnak ad helyet. Általában mindig nemes tartalomra törekszik s erkölcsi és társadalmi eszmények hevítik. Későbbi műveiben a bölcelet, szemlélődés játszik nagyobb szerepet, de itt-ott homályos. Bárha előbbi műveiben többhelyt mutatkozik nyerseség, nem egy helyt bőbeszédűség, prózaiság, bizonyos naturalizmus, melyet az akkori kor iránya táplált, mégis nagyobb hatást tett, mert nagyobbára szociális pártköltőnek tekintették. A szerelem kevés helyet foglal el műveiben s amint általában felfogása pesszimiztikus, a nő iránt is bizalmatlan. Kifejezőmódja, nyelve néha erőtlén és bágyadt a fölvetett tárgyhoz. A bölcselkedés, tépelődés, komorság, eszmélkedés, allegorizálás jobban illik költészetéhez. Dalt alig írt; ennek egyszerűsége, kerekdedsége, átlátszósága, ritmikus bája nem tulajdona. A természet mélyen érdekli, de szintén főleg mint reflexióinak alkalma.

A szocializmus és munkásnyon or érdekli *Szentessy Gyulát* is (sz. 1870 dec. 18-án, megh. 1905 okt. 30-án). Művei: *A rajongó és egyéb költemények* (1895), *Ninon dalai* (1896), *Gyári lányok és egyéb versek* (1898), *Válogatott költeményei 1893—1900* (1900), *Rezeda* (Újabb költemények, 1902). Halála után Koroda Pál adta ki *Összes költeményeit* (1906). Ezek közt *A rajongóról* szóló hosszabb elbeszélése Petőfi *Apostolának* és Madách nagy művének utánzata. A *Verebek* című elbeszélése a Kisfaludy-Társaságban jutalmat aratott. Tárgyát az utcai kis gyermekek életéből merítette. A szegény gyerekek és a gyári leányok nyomorúságos életével szeretettel foglalkozott. Általában a főváros kis embereinek élete érdekelte.

Minden fenntartás nélkül, egész énjével, teljes szívével és lelkével a proletárság költőjének vallja magát *Csizmadia Sándor*. (Sz. 1871. Orosházán.) Világnezetét, hitvallását erővel és költői tehetséggel hirdeti. Nyomorban töltött ifjúsága a szocializmus rendületlen harcosává tette és saját sorsában a világ poletárjai sorsára ismervé elszántan állt melléjük. Első kötete *Proletár költemények* címmel 1897-ben jelent meg, második *Küzdelem* címmel 1903-ban. Célja az eszménnyé emelt proletárság győzelemre juttatása. A munkásságnak tulajdonít

minden nemes tettet; a zsarnokokat, az elnyomókat, a tőkét, a gyárat lobogó szenvedéllyel ostromozza. Petőfi tanulmányozása megérzik e költeményein. A szabadság dicsőítésében és a rabszolgaság hirdetésében olykor bombasztikussá válik és vers helyett nem egyszer vezércikket ír, de sokszor szép, emelkedett nyelven nyer kifejezést tagadhatatlan őszintesége és itt-ott nyilvánuló természet-érzéke. *Fogházi levelek* címmel feleségéhez intézett költeményei 1906-ból már gyengébbek, a durva erotika néha sértően nyilatkozik bennük s az itt-ott található szép részek mellett a kidolgozás többnyire ötletszerű és felületes. Legújabbán *Csak vissza nem!* címmel adta ki verseit (1912). Ez már csaknem próza s bizonyos tüntető daccal tagad meg benné vallást, istent, nemzetet, hazát s hirdet valami nagy forradalmat a szocializmus javára. Más művei: *Hajnalban* (költemények, 1905), *Munkás emberek* (elbeszélések, 1906), *Kanaanban* (reg., 1907).

A nőköltők közül kiváltak *Czóbel Minka*, *Szalay Fruzina*, *Krúzselyi Erzsébet*, *Erdős Renée*, *Alba Nevis* s újabbán *Nil* (Dapsy Gizella) és *Jörgné Draskóczy Ilma*.

Czóbel Minka (sz. Anarcon, 1859ben) 1890-ben lépett fel az irodalomban, Jókai és Justh Zsigmond biztatására. Művei: *Nyirfalombok* (1890), *Hafta* (elb., 1891), *Újabb költeményei* (1892), *Maya* (1893), *Fehér dalok* (1894), *A virradat dalai* (1896). Ezekből és későbbi költeményeiből Endrődi Sándor kiadott egy nagyobb gyűjteményt *Kakukfüvek, 1890—1900.* (1901) címmel, melyhez utóbb 1903-ban az *Opálok* (költemények) és *Pókhálók* (elbeszélések, 1906) járultak. Mind mennyiségre, mind költőiségre Czóbel Minka jelenleg legkiválóbb költőnőnk. Finom megfigyelő, a részletek iránt nagy érzéke van. A tárgyak megválasztásában nagy változatosság, könnyű előadás, gyakorlott verselés, a magyar ritmus kedvelése és színes, emelkedett nyelv jellemzik. Jellemző még költészetére a természetnek és képeinek szeretete; szülőföldjének, a Nyírségnek, bájos ecsetelése, a munkásnép iránti érdeklődés. Szívesen csüng a mult emlékein, elelmélkedik a lét kérdéseiről, alaphangulata borongó. A csüggedés, a lemondás, a boldogtalan szerelem reménytelensége megható hangokon szólal meg lirájában. Kevésbé sikerültek *Nyirfalombok* címmel kiadott elbeszélései, továbbá *Pánról* írt dramatizált költeménye. Az *Opálok* egy bájos, majdnem lehellêtszerű, színes képekben rajzolt mesevilágot tár elénk, mely a költőné képzelőerejéről tesz tanuságot. A *Boszorkánydalokban* kiváló eredetiség mutatkozik, máskor pedig a sejtető előadás ad költeményeinek sajátos báját, mely némely újabb francia költőre emlékeztet.

Szalay Fruzina (sz. 1864 szept. 10-én Kaposvárott) költeményeit *Versek* (1893), *Egy marék virág* (1898) címmel adta ki, melyekhez *Bébi és Micóka* járult 1896-ban. Az *Egy marék virág* magában foglalja a *Versek* javarészét is. Álomvilágban él; verseiből valami méla, sőt vigasztalan borongás, ábrándozás árad ki, de emellett nőies báj, meleg gyöngédség és szeretet. A mult a fő előtte, a szerelem örömei és fájdalmai alig ihletik meg, annál inkább a természet jelenei s kivált az ősz, melyeknek külső színezése, gyakran a személyes érzelm elnyomásával s a színek, jelzők keresett halmozásával, kedvelt motívumai. A ragyogás és csillogás, mint valami öncél, mutatkozik költeményein. Gondolkozása, érzése mindig emelkedett; a nő nemes hivatását a családban, a szeretetben találja. A formákban könnyen és nagy

gyakorlattal mozog, sokat tanult több külföldi, francia, angol, német költőtől s ezért bizonyos kozmopolita vonás feltűnő nála. Hosszabb elbeszélése, a *Madame Reale*, Észak-Olaszországba visz, ahol az apród, Ansoletto, és Amade herceg neje egymásba szeretnek, amiért a férj mindkettőt megöli. Előadása itt is színes és néhány természeti kép és lelki állapot rajza kiváló benne.

Krüzselyi Erzs (sz. 1875. márcz. 21.) *Versek* (1897) címen adta ki költeményeit édes apja előszavával, melyből megtudjuk, hogy a költőnő fiatal korában süket lett. Költeményeit Érzelmek, Napról-napra, Hangulatok, Dalok, Humor ciklusokra osztja, de tulajdonképen mind egyfajta, csak a másodikban ad románcos képeket. Őt az ízlés, a hangulat finomsága, ábránd, méla busongás, méla sovárgás, bánatos reménykedés, vonzó egyéniség, tiszta nyelv és eleven ritmusérzék jellemzik. Utóbbi művei *Ujabb versek*, *Örök csendben*, *Csendország dalai* (1913) címen jelentek meg, melyekben apja halálán kívül ugyanily érzések foglalkoztatják.

Erdős Renée (sz. 1879-ben) egymás után lépett fel számos önálló munkával, regénnyel és költeménykötettel egyaránt, mint *Leányálmok* (1899), *Versek* (1902), *Az asszony meg a párja*, *Egy leány élete* (regény, 1904), *Csodálatos mezőkön* (1905), *Új dalok*, *Kleopatra* (1906), *Jöttem hozzátok* (1909), *Aranyveder* (1910). Korábbi köteteiben a leplezetlen, gyakran féktelen, a társadalmi szabályokat megvető érzékiségnek tartalék nélküli megéneklése jellemzi, mely addig példátlan volt költészetünkben, s költői jellemét maga is másnak rajzolja sajátos következetlenséggel. Emellett sajátsága a rejtelmesnek, sejtelmesnek, borongónak, a melankólikusnak szeretete; ezek a hangulatai, érzései, Poera és követőire emlékeztető ismétlésekben, párhuzamosságokban s a gyakran alig valamit kifejező színező szólamokban, szecessziós jelzőkben gazdag nyelven szólalnak meg. A *Jöttem hozzátok*, az érzelmi mámor, sőt ujjongás után mintegy átment enyhébb tárgyakra, hogy aztán, a katolikus vallásra áttérve, az *Aranyveder* című vallásos költeményeit írja meg. Tehetsége kétségtelen s bár verselésében nem sokat törődik a szabályokkal és szabatosossággal, de sorai jól folynak, előadása érdekes, lendületes, megkapó s a célhoz alkalmazott. Legújabb műve *János tanítvány* (színj. 3 felv. 1911.)

Erdős Renée útjain jár, de még nagyobb túlzással, *Alba Nevis* (Unger Ila, sz. 1886-ban). Tiszta és nemes irányban léptek fel mások mellett újabban *Nil* (Dapsy Gizella) és *Jörgné Draskóczy Ilma*.

A líra és a költői elbeszélés terén a felsoroltakon kívül még sokan működnek újabban jelentékeny sikerrel. Közülök többen első műveiket még 1900 előtt írták, de működésök java nemcsak hogy az utolsó tizenkét évre esik, hanem más ifjabb költőinkkel együtt a »nyugatosok«-nak nevezett írói kört alkották meg. Költészetüknek tulajdonképpen a világfájdalom az alaphangja, de amellett egészen újszerű, komplikált vágyak és homályos ösztönök szólalnak meg benne. Ady szerint e költészetben »ember beszél, kinek a sors, az élet, évek és napok szívének gyökeréig fájnak«. Ezért ez a költészet majdnem kizárólag lírai s egy külön, szimbolisztikus, sajátos metaforákban gazdag, gyakran erőltetett s keresett frazeológiát hozott létre a lefolyt 7—8 év alatt. Folyóirata a *Nyugat*. Mindezt csak jelezzük; e kör méltatása már e munka keretén kívül esik.

Közülök *Ignotus* (Veigelsberg Hugo, sz. 1869.) *A Slemil keservei* (Verses elbeszélés, 1891), *Vallomások* (elbeszélések, 1895), *Versek* (1895) c. művei, *Szilágyi Gézának* egy költeménykötete, *Tristia* (1896) s *Ady Endrének Versek* (1899) c. műve jelent meg 1900 előtt, aki vezető alakja lett utóbb ennek a kiváltképpen lírai irányzatnak. E kör többi lírikusai közül, kik egyszersmind valóban ennek az irányzatnak hívei, említendők Babits Mihály, Balázs Béla, Csáth Géza, Füst Milán, Gellért Oszkár, Jób Dániel, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Lesznai Anna, Oláh Gábor; a regényben és elbeszélésben F. Kaffka Margit, Móricz Zsigmond, Pásztor Árpád, Szini Gyula, kik azonban részben, mint mások is, kiket tárgyaltunk, inkább csak a *Nyugat* munkatársai, éppen úgy mint más dráma- és regényírók, mint Molnár Ferenc, Nagy Endre, Lengyel Menyhért, Biró Lajos s többen olyanok, kiktől a maguk helyén szintén szóltunk.

Veigelsberg Hugó

Szilágyi Géza

Ady Endre

Molnár Ferenc

Babits Mihály

Biró Lajos

LIRAI ÉS ELBESZÉLO KÖLTŐK VII.

II. FEJEZET.

A SZINPAD IRODALMA.

1. Bevezető megjegyzések.

MAGYAR DRÁMAIRODALOM egészben megmaradt azokon a nyomokon, melyeken az előbbi korszaké haladt. Színműíróink egy része tehát a regés színművet művelte, sok külső dísszel, de kevés belső élettél és valóság iránti érzékkel. Mintaként Shakespeare komédiái és Vörösmarty, Rákosi Jenő darabjai lebegtek előttök. Ugyanazok az íróink, akik ezt az irányt képviselték, a történelmi drámával is megpróbálkoztak. Arra törekedtek, hogy a történelem különös, színpadszerűbb felfogásával hassanak, hogy a történelmi eszmét inkább belevigyék darabjaikba, mintsem a történelemből fejlesszék ki. Megkísérlették azt is, hogy megküzdjenek a tragikumnak shakesperei mély és megrázó felfogásával és hogy erős összeütközésekkel, hatásos színpadi jelenetekkel és ugyancsak az angol költőre emlékeztető drámai nyelvvel hassanak a közönségre. Ám ebben a nyelvben sokkal több volt a szónokiasság, mint a szenvedély és erő.

Színműirodalmunknak most is nagy támogatója volt az Akadémia a maga Teleki- és Karácsonyi-pályázataival, melyekhez egy újabb, a Kóczán-pályadíj járult. Az előbbieket a komoly drámát és a magasabb vígjátékot kívánták jutalmazni, emennek pedig az a célja, hogy 887 óta kisebb korszakokban 1848-ig az egész magyar történelmet kronológiai sorban, lehetőleg színszerű drámai alkotásokban, dolgoztassa fel. Végre ezekhez járul néhány év óta a Vojnich-díj, amellyel évenként a legnagyobb sikert aratott és irodalmi színvonalon álló darabok jutalmaztatnak. Az Akadémia és a tisztán színszerűségi álláspont közt általában fennáll maig is a régi ellentét, s mindegyre felhangzik a panasz, hogy az Akadémia megjutalmaz jól, esetleg költőileg megírt könyvdrámákat, melyek azonban a színpadon hatástalanok, csalódást okoznak. Pedig újabban az Akadémia is lemondott a versben írt művekről és több esetben jutalmazott meg úgynevezett társadalmi darabokat.

A drámai irodalmat elősegítették továbbá a színházaknak és magánosoknak alkalmoszerű pályadíjai. Emellett színházaink, amint szaporodtak a fővárosban, mind nagyobb tért nyitottak a magyar szerzők műveinek (Víg-

színház, Magyar színház) s talán minden törekvés mellett ennek volt a legnagyobb eredménye, amihez hozzájárul az is, hogy a színpad az, mely egyetlen este valakit híressé tehet és siker esetén legjobban jutalmazza a szerző fáradságát. Így esik, hogy regény- és elbeszélésíróink jelentékeny része megpróbálkozik, gyakran sikerrel, a színpaddal is, még pedig vagy úgy, hogy, a franciák módjára, regényét vagy elbeszélését színpadra alakítja át, vagy hogy egyenesen a színpad számára ír. Talán ez az oka, hogy a színpad irodalma túlságosan novellisztikus irányba halad, míg másrészt francia mintára túlságosan keresi, sőt hajszolja a jellemzetesség rovására a szellemességet.

Mindvégig legnehezebben alakult ki nálunk a társadalmi dráma, amelyet közönség és kritika egyaránt és állandóan sürgetett. Ha szorosan azt követeljük, hogy ezekben a színdarabokban a magyar, vagy elsősorban fővárosunk társadalmának képét kapjuk, akkor igen kevés olyat találunk, mely ennek a kívánságunknak megfelel. Társadalmi színműveink legnagyobb része a francia drámákból ismert társadalmat rajzolja magyar nevekkal és hozzánk helyezve, de valóban magyar színezet nélkül, mintha a magyar társadalom nem birna költői anyagot és színpadra alkalmas jellemeket nyújtani. A francia drámából veszi technikáját is és ebben valóban nagyot haladt, vagy pedig újabban Ibsen műveiből, aki győzelmesen állapított meg, szintén francia módszer alapján, egy újabb formát. De akármelyik technikával dolgozzanak is drámaíróink, a főszűlyt mindig a hatásosságra helyezik. Régebben, míg a főváros kisebb volt, okul azt hozták fel, hogy nálunk nem fejlődtek ki még eléggé a modern drámához szükséges társadalmi osztályok a maguk rajzolható és jellemezhető, szembeötlő eltéréseivel, amiben, így fogva fel, volt is igazság. Mondták azt is, hogy nincs igazi szalonélet, mely a francia drámát annyira táplálja s végre hogy a közönség nagyon is megszokta az idegent. Mindez szintén tagadhatatlan. Bizonyos, hogy amióta egész fővárosi, sőt vidéki társadalmunk is hasonlóbb lesz a nemzetközi társadalmakhoz, azóta színműróink művei inkább tűnnek fel hazaiaknak, inkább látjuk a színpadon magunkat. A franciák és Ibsen s nálunk különösen Csiky Gergely hatásának kell tulajdonítanunk azt is, hogy nagyon szaporodnak »témadarabjaink«, viszont inkább francia hatás a kényes tárgyakkal, a férfi és nő közötti szociális vagy érzelmi viszonyoknak, a szerelmi és házaselet merész erkölcsi vagy éppen nem erkölcsi alapon való tárgyalásának kedveltsége. Azonban a szociális vagy más a priori témáknak színpadra vitelében bizonyos kapkodás jelentkezik. Különösen a proletárok, a felfelé küzdők, az erejükön felül élők, a katonaság és polgárság viszonyának, a polgári életet lenéző arisztokratáknak, a pusztuló dzsentrinek, a hozomány-hajhászóknak, a bukott nemesnek, a katonai belső életnek, a nálunk sajátos szocializmusnak, a földéhségnek, kivándorlásnak rajzával találkozunk legtöbbször.

A Szigligeti megalapította népszínmű ebben a korszakban virágkorát érte, de nem jutott lényegesen túl azokon az alapelveken és elemeken, melyekre Szigligeti fektette. Azt lehetett volna gondolni, hogy az érzelmesnek, komoly-nak és furcsának a vegyüléke, melyből nála e műfaj áll, lassankint különválva, létre fogja hozni a népdramát, népkomédiát és népbohózatot; de ez, a szórva-

nyos kísérletek mellett sem történt meg. A népszínművek szaporaságát előmozdították mind a régibb Nemzeti Színház, mind az 1879-ben megnyílt Nép-színház majdnem évenkénti pályadíjai, valamint a Tamási József és Blaha Lujza mesteri alakításai. Valóban több jeles mű jött létre e hatások alatt, de mind a régi alapon mozogva, míg aztán itt is túlnyomó lett a színpadi hatás eszközeinek keresése, majd a mind nagyobb és nagyobb tért elfoglalt etnológizálás. Ugyanis Szigligeti a Duna—Tisza vidékén maradt, az újabbak belevonták hazánk más vidékeit, végre még a nemzetiségeket is. Ez azonban még nem jelentett haladást a műalkotásban, mint nem igen az a néhány fővárosi életkép sem, melyekkel ez az irány bővült. Ezért lassankint az a hit alakult ki, hogy ebben a műfajban mindazt megírták, amit lehetett s úgy látszott, hogy szerepét betöltötte. Csak újabban hozott bele egészségesebb fordulatot Gárdonyi *A bor* című darabjával, melynek hatása máris érezhető.

2. A dráma és vígjáték.

E kor legtermékenyebb színdarabíróinak egyike *Berczik Árpád* (sz. 1842 júl. 8-án Temesvárt). Irodalmi működését a megelőző korszakban kezdte s nagy kitartással folytatja máig. Már 1859-ben fellépett (versekkel *Ibolyák*-ban) s előbb költeményeket, tárcákat, elbeszéléseket, majd politikai cikkeket, humoros apróságokat írt a szépirodalmi és élelapokba. Hajlama már korán a színpadhoz vonzotta. Többféle műfajjal próbálkozott, írt egy tragédiát is (*Kanut gróf*), de vígjátékai, boházatai és népszínművei szereztek neki nevet és népszerűséget. Kezdetben Toldy Istvánnal írtak közösen pár népszínművet (*Jön a francia*, 1863, *Az apostol*), azóta önállóan írja darabjait. Ezek közül vígjátékok: *Nincs mama*, 1 fv. (1862), *Ádám és Éva*, 1 fv. (1862), *A férj szökik*, 3 fv. (1866), *A fertálymágnások* (1867), *A Bach-huszárok* (1867), *A népszerűség* (1868), *A kétkedő*, 2 fv. (1870), *A közügyek* (1871), *Egy szelleműs hölgy*, 1 fv. (1873), *Házassítók*, 3 fv. (1875), *A kék szoba*, 1 fv. (1878), *Jótekonny célra*, 3 fv. (1880), *Nézd meg az anyját*, 3 fv. (1883), *A bálkirálynő*, 1 fv. (1885), *A protekció*, 3 fv. (1885), *Gyerekből*, 1 fv. (1887), *A svihákok*, 3 fv. (1889), *A peterdi csata*, 3 fv. (1891), *Egy ábránd*, 1 fv. (1892), *Mai divat* 3 fv. (1893), *A papa* 3 fv. (1894), *Himfy dalai* 3 fv. (1898), *A kurucok Párisban*, 3 fv. (1902), *A miniszterválság*, 3 fv. (1905), *Tulipános leányok*, 1 fv. (1906), *A pozsonyi diéta*, 3 fv. (1907), *Az udvari tanácsos*, 3 fv. (1909), *A művész felesége*, 3 fv. (1910). Boházatok: *A harctérről* (1876), *A szürke kabát*, 1 fv., *A veteránok*, 3 fv. (1885) s több kisebb tréfa. Népszínművei: *A Székelyföldön* (1874), *Az igmándi kispap* (1881), *A vén kupec* (1884), *A parasztkisasszony* (1886), *Postás Klári* (1891). Összes színművei együttes kiadásban is megjelentek *Berczik Árpád színművei* (I—V 1912.) cím alatt 70-ik születésnapjának és 50 éves írói pályájának ünnepe alkalmából s 50 színdarabot foglalnak magukban. Írt elbeszéléseket is, melyek *Víg órák* (1888), *Őszi hajtás* (1897), *A figyelmes férj és más elbeszélések* (1906), *Nyári feleség, férjem nőül és egyéb elbeszélések* (1910), *Hogy született a szerelem* (1911) stb. cím alatt jelentek meg. Írt Farkas Imrével egy operaszöveget is (*Lavottha szerelme*), melyet Hubay Jenő zenésített meg.

Berczik vígjátékaiban mindjárt kezdetben a maga korabeli politikai és társadalmi élet félszégeihez nyult s ezért *A fertálmágnások* óta számos sikerben volt része. E műve sok idő után az első volt, mely a korabeli magyar politikai és társadalmi élet nevetséges oldalait rajzolta s midőn 1867-ben a budai népszínházban színre került, érdekes és jellemző karrikaturáival szokatlan sikert aratott, kivált mert a közönség érezte, hogy a húsosfazekak körül leskelődő, a hivatal- és haszonvágy vezette előretörő érdemetlenek rajza igaz. Ebben az irányban Tóth Kálmán *Nők az alkotmányban* és Toldy István *A jó hazafiak* című darabjaikkal nyomon követték őt. Berczik mind az említett, mind következő darabjaiban mély gondolatokban, leleményben nem gazdag, a cselekmény művészi fölépítésében, az összeütközések kiélezésében, a főalakok szigorú jellemrajzában nem erős; de a mellékalakokban, kivált a karrikaturákban, a torzalakokban, a nevetséges jellemképekben sok kiválót alkotott. Jellemző tulajdona s egyszersmind kedves vonása az elevenség, vidámság, párbeszédekben a fordulatosság, ötletes elmésség, mellyel pellengérre állítja társadalmunk nevetséges szereplőit, az üres, fontoskodó politikust, a léhát, az érdem nélkül tülekedőt, a közügy élősdieit, a hivatal- és pénzvágy, a siker hajhászóit, a közélet parazitáit, a rangkórság betegeit, a kisvárosi élet félszeg alakjait, a protekciókeresőket, megyei szájhősöket, korteseket, negélyezőket stb. Mindezekben mint Kisfaludy Károly utóda vagy hagyományainak követője lép föl, kire kedvessége is emlékeztet. A bohózat terén jobban mozog mint a magasabb vígjátékén, és legnépszerűbb művében, a bájos *Himfy dalaiban* is, mellyel divatba hozta az irodalomtörténeti vígjátékot (Prém József: *Helikoni ünnep*, legifj. Szász Károly: *Kántorné*, Herczeg: *Déryné*, Fényes Samu: *Bacsányi* stb.) szintén sok a bohózatossá elem.

Toldy István (sz. 1844 jún. 4-én, megh. 1879 dec. 6-án) egészen a francia színműírás módszerét követte, kivált Dumas fiú és Sardou nyomán. *A jó hazafiak* (1872), *Új emberek* (1872) című első darabjai még Berczik nyomán haladtak, de már *Kornélia* (1874), mely Feuillet Oktáv *Kísértését* vette mintául, a maga házasságtörési frivol motivumával és egy teljesen léha felsőbb világ rajzával, megdöbbsentette az akkori kort. *Livia* (1874), tulajdonképpen a jezsuiták ellen írt iránydráma, mellyel a Kisfaludy-Társaságban széket foglalt s már színre sem került. Berczikkal írta *Az apostol* (1874) népszínművét, mely azonban nem sikerült. Mint a Deák-párt publicistája s mint regényíró is működött. Elbeszélései és társadalmi cikkei, *A nőkről a nőknek* (1865), *Adél asztalára* (1869), *Tarka képek* (1875) és regénye, *Anatole* (1872), szintén francia hatás eredményei. Többnyire sikamlós tárgyakkal foglalkoznak s nagyrészt ilyen regénye is, melyben egyébként egy sajátos jellem rajzát akarja adni, aki a század betegségének egyik változatában szenved s talán ezért is Franciaországba helyezi cselekvényét.

Mindnyájan emlékszünk, kik akkor már színházba járók voltunk, arra a rendkívüli sikerre, melyet *Dóczi (Dux) Lajos* (sz. 1845 nov. 5-én) *Csók* c. regényes vígjátéka aratott. 1872-ben a Teleki-díjat nyerte meg és 1874 jan. 14-én került színre a Nemzeti Színházban, hogy aztán, különösen Maritta naiv szerepéért, hosszan fönntartsa magát mind a magyar, mind a német színpadokon.

Berezik Árpád

Toldi István

Dóczy Lajos

Csiky Gergely

Váradi Antal

Murai Károly

SZINPADI IRÓK I.

A *Csók*, a legnagyobb külső sikert aratott magyar regényes színdarab, azt az irányt követi, melynek nálunk Rákosi Jenő (*Aesopus*) volt dicsőséges úttörője. A francia, realiztikus irányú társadalmi dráma már rég diadalait ünnepelte, mi azonban még a tiszta, elvont drámai költészetet magasztaltuk s, nem törődve idő, tér, valóság korlátaival, még mindig gyönyörködtünk ebben a szellemes darabban. Vonzott bennünket a kedves játszóság, derű, elevenesség, a szónoki elemzés és dialektika, a regényes báj, meg aztán a csóknak akkor nagyon csodált meghatározása, a zsidó regéje s pár más részlet, melyek elszavalni való koncert-számok hatását tették. Ezek a tulajdonok Dóczi művét fenn fogják tartani éppen nem hibátlan verselése és magyarsága, több valószínűtlensége és sajátos színpadi technikája, sőt éppen nem egészen érthető főjellemzei mellett is.

Dóczi a zsurnaliszta pályáról lépett a költőire, mint több más kortársa is, hogy aztán a hivatali és politikai pályára térjen, melyen különösen Horváth Boldizsár és Andrássy Gyula voltak pártfogói. A közös minisztériumban külügyi osztályfőnök lett s bárói rangot kapott. Verselő gyakorlatát *Az utolsó próféta* című (1869) tragédiájával és Goethe *Faustja* I. részének fordításával (1872) szerezte, mely máig is a legjobb nyelvünkön, noha azóta többen próbálkoztak meg vele.

Első nagy sikere után, kivált hogy Bécsbe ment, sokáig nem írt darabot, mit maga is fájdalmasan említ. Azonban sokat fordított hol németről magyarra, hol magyarról németre, írt költeményeket és költői elbeszélést is, elkezdte a *Faust* II. része néhány, főképp víg jelenetének fordítását is, melyeket utóbb *Költeményei* (1890) kötetében adott ki. Első színdarabja után 12 évvel adta ki *Utolsó szerelem* című vígjátékát (1880), melyet utóbb átdolgozott (1888), 1885-ben jelent meg *Széchy Mária* történelmi színműve, majd 1889-ben *A vegyespárok* (színmű), 1891-ben *Vera grófnő* (szomorújáték) és *Ellinór királyleány* (1896). Közülük csak *Széchy Máriának* volt még jelentékeny színpadi sikere, különösen Jászai Mari fényes alakításában. Elbeszéléseit, melyekben kevésbé érezzük a valószerűséget, *Beszélyek és vázlatok* címen adta ki (I—II. 1890). Ezek közt kiválik *Carmela* című kis regénye, melyben főként jellemrajzra törekszik; kellemesen van elbeszélve s nem érdektelen a mesefejlesztés sem, de talán szükség-telenül alkalmazza a sok dialektikát és szofizmát. Néhány elbeszélésében párhuzamot látszik írni színdarabjaihoz. Lefordította németre *Az ember tragédiáját* (1891). Számos tárcát, esztétikai dolgozatot is írt, még pedig német és magyar nyelven, s mindenesetre e két nyelven írása okozza, hogy a magyarban nyelv-érzéke és szóhasználatja nem mindig biztos.

Azt az ürességet, mely színpadunkon Szigligeti után maradt, senki sem töltötte úgy be, egy időre, mint *Csiky Gergely*, akit, mint annyi más írónkat, a végzet korán, már 49-ik évében elszólított működése teréről (szül. 1842 dec. 8-án, megh. 1891. nov. 19-én). Ő volt az, akit Szigligeti várt. Éltrevaló, eredeti, az életből vett színdaraboknak évről-évre termő sora: ez volt Szigligeti vágya s ezt mintegy tíz évre terjedő időre megadta a színpadnak Csiky Gergely 1880 január 23-ikától, *A proletárok* első előadásától, a *Nagymamáig*, 1891-ig. Föl-lépését még megérte Szigligeti és, talán sejtelemszerűen is, pártfogolta fiatal

költőtársát, színre hozva első drámáját, a *Jóslatot*, de előbb halt meg hogysen megérhette volna *A proletárok* sikerét.

Csiky még mint gyermek kezdett a költészettel foglalkozni. Hogy családját fenntarthassa, a neki nem kedves papi pályára lépett. Kiváló klasszikai műveltségre tett szert s ennek eredményei Sophokles tragédiájának (1880), Plautus összes vígjátékainak (1885) és Euripides *Kyklops*ának jeles fordításai. Tehetősége és vágya korán vezette színdarabok fordítására, majd eredetiek írására. Vörösmarty nyelvét, Shakespeare, Schiller s általában a regényes drámai irodalom stílusát tanulmányozta s ezek eredményeként előbb a regés színdarabbal tett kísérletet. Így írta regényes vígjátékát, *A jóslatot* (1875), majd *Janust* (1877), *A magust* (1878), *Az ellenállhatatlant* (1878) és *A bizalmatlant*, melyek, *A magus* című egyfelvonásos tragédián kívül, valamennyien akadémiai díjat nyertek. Ekkor már 1878 óta Pesten lakott. Itt, a nagyobb irodalmi élet középpontjában és egy hosszabb párizsi időzése alatt (1879) egyszerre megtalálta hivatása igazi irányát és megírta *A proletárokat*, melyet páratlan sikerrel adtak elő 1880 január 23-án. A fényes előadás, melyben Paulay Ede színre hozta, mind a Nemzeti Színháznak, mind szerzőjének diadalt aratott. Mindenki csodálta a szerző fényes színpadi technikáját, valamint az élet vagy talán inkább kora ízlésének ismeretét, mely annál feltűnőbb volt, mert pap írta, kinek mégis csak kevesebb módja volt az élet megfigyelésére. Tudni kell azonban, hogy, mint pap, egyházi ügyvéd és házasságvédő volt s módjában volt az elválásnak ily üzleti felhasználását megismerni. *A proletárok* tehát részben ekkori tapasztalataira utal, noha túlozva és torzítva. Azonban az elválás kérdése kedvelt témája maradt. Ő ebben nem ismerte el a kötelességgel szemben a szenvedély jogát s nem rajzolta úgy mint megoldást, hanem vagy mint tragikus végre vivő tévedést, vagy mint kényszert, mely boldogságra nem vezethet. — Így fogta fel a *Cifra nyomorúságban*, *Stomfay-családban*, *Cecil házasságában* és *Az elvált asszony* regényében, melyben a tragikai vég mintegy témaszerűleg következik. A színpadi technikára nézve pedig részint a franciákhoz s így elsősorban Sardouhoz, részben az angol új írók vaskos bohózataihoz járt iskolába s általában nemcsak igen sok színdarabot (39) fordított, hanem rengeteget olvasott, miben nyelvismerete természetesen segítette és ez olvasmányai befolytak színdarabjai szerkesztésére is, mert amazokban nem egyszer megkapjuk jellemeinek és helyzeteinek előképét.

Említett regés darabjai főleg pompás verselésükkel, hangzatos, de hideg nyelvükkel és — a néha kuszált cselekvény mellett is — jól felépített drámai helyzetekkel, már is jelzik tehetségének természetét. Mindenik inkább mechanikai munka, több bennük a kiszámítás, kevés az igazi költői ihlet, az élet és szenvedély vagy a mélyebb komikum. Jellemei inkább absztrakciók s e hiányt a retorikai fölépítés vagy tréfa nem bírja pótolni. És bár érezte, hogy ez nem az ő igazi tere, az akadémiai jutalmak mégis arra késztették, hogy megmaradjon emellett az irány mellett. Így írta meg még utóbb *Spartacust* (1886), *Petneházyt* (1886), *A vasesbert* (1886), melyek azonban meglehetősen hidegen hagyták a közönséget, kritikát egyaránt. A tanult, erős ész műveit látták bennök elsősorban, noha a legutóbb említett darabjával különben a mai életbe nyúlt.

Annál nagyobb hatást tettek: a jeles fölépítés, kitűnő beállítás, a minden darabjába francia mintára beillesztett »nagy jelenet«, a rendesen melodramatikus, megindító kibékülés, elérzékenyedés, az álgonoszoknak s más hasonló tévelygőknek hirtelen Pál-fordulása s több hasonló fogása, valamint a gyakran saját kora életéből vett, olykor drasztikus, bohózatos, szatirikus és karrikatúrát éreztető, sokszor maguknak s egész jellemöknek a hatás kedvéért ellentmondó alakjai. Műveinek rendesen a legjobban megalkotott első felvonásai hatottak, amelyekbe sok túlzást, számos bohózáti részletet s a szerző vaskos módszerével megrajzolt torzképet illesztett bele. Ez is némileg Sardoura emlékeztet, aki rendesen öt felvonásból kettőt vígjátéknak, néha bohózatnak, hármát pedig elsimítható drámának írt meg. Csiky kisebb területen ugyanezt teszi, s néha, a dolog természete szerint, ez erkölcsrajzaiban olyan, mintha iránydarabot írna. Mindehhez a természet kiváló, alkalmazkodó ésszel, akaratereővel, ritka munkakedvvel áldotta meg. Ehhez járult, hogy könnyen találta az anyagot s gyorsan birta feldolgozni. Sarkalta a siker, a munkavágy, korai halálának sejtelve és nem kevésbé családja fenntartásának, biztosításának óhaja — mert utóbb kilépett a papi kötelékből s megnősült.

A legnagyobb s legállandóbb sikert aratott *A proletárok* című művét gyors egymásutánban követték: *Mukányi* (1880), *Cifra nyomorúság* (1881), *A káviár*, *A Stomfay-család*, *Theodora* (1882), *Bozóti Márta*, *Anna*, *Cecil házassága* (1883), *Nóra*, *Buborékok* (1884), *A sötét pont*, *Spartacus* (1885), *Királyfogás*, operette (1886), *A jó Fülöp*, *A komédiás*, *A vadrózsa* (1887), *A vasember*, *Dívatkép* (1888), *A nagyra termelt*, *Örök törvény* (1890), *A nagymama*, *Két szerelem* (1891). Összesen 35 eredeti színművet írt. Mindezek majd mind színre kerültek s egyideig nagy hatással, de vége felé a már ismert fogások, módszerek, a mindinkább kiérezhető mesterkéltég, az az erőlködés, hogy mindenáron hatásos szerepet írjon, nagyon is kihívták a kritikát. Mindamellet feledhetetlen érdeme marad, hogy a magyar színpadnak magyar művekkel való ellátásában Szigligeti után senki máig annyit nem tett mint ő. A magyar színpadot közelebb hozta a magyar társadalmi élet-hez, megmutatta, hogy magyar szerző is bír tartósabb hatást tenni s végre hatást tett tiszta, magyar nyelvvel, majdnem hibátlanul megírt párbeszédeivel, melyek lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy összesen 12 darabja nyert pályadíjat. Színdarabjainak javarésze Csiky Gergely *Színművei* címmel jelentek meg (I—XVIII. 1882—94).

Színdarabjain kívül, mellőzve tudományos műveit és több nagy prózamű fordítását, számos regényt és elbeszélést is írt. Ezek kevesebb hatást tettek, ámbár *Arnold*, de kivált az *Az elvált asszony*, *Az Atlasz-család*, s *Az atyafiak* e nemből is a kiválóbbakhoz tartoznak irodalmunkban. Úgy látszik, hogy színdarabjai sikere vitte a regényíráshoz, ámde, mivel a regény az élet sokkal aprólékosabb tanulmányozását követeli mint a színdarab, itt kevésbé látszik élethűnek, valóságosnak. Azonban jótekonan hatott velük abban, hogy drámáiból ide is átültette a gondos és nála elég gazdag föltalálást, cselekvényszöveget, a cselekvény változatos drámai expozícióját, fölépítését s a vele párhuzamosan haladó, néha kissé elnagyolt jellemfestést, a jól rajzolt és gondosan előkészített, néha kissé mesterkélt beállított helyzeteket, a mellékcselekvények

arányos beosztását. Elbeszélő művei is drámaíró tulajdonait léptetik előtérbe, ezekben is túlságosan él a hatásvadászat eszközeivel, melyeket, mint *Az elvált asszonyban*, nagy számíttással használ fel.

Csiky működése mély nyomokat hagyott drámai irodalmunkban. *A proletárok* sikere a regés színműről mégis az élet valódisága felé terelte a figyelmet s színműíróink elkezdtek társadalmunkkal és ennek sebeivel foglalkozni. A Csiky felvetette elválás problémájának hatása alatt írta *Ábrányi Emil Az első* (színmű, 5 fv., 1882) című társadalmi művét. *Ábrányi Kornél Marianne* (dráma 4 fv., 1882), *A csalhatatlan* (verses vj. 3 fv., 1883), *Olga* (színmű 4 fv., 1884) című műveit. Ő már előbb *A rövidlátók* (vj. 5 fv., 1871), *A légyott* (vj. 1 fv., 1872), *Fölvatás* (drámai epilóg, 1875), *Dr. Percival* (verses vj. 1876, Teleki-díjat nyert), című műveivel lépett föl, azután főleg regényeket és politikai iratokat írt; most Csiky példája újra a színpadhoz vonzotta. Darabjaiban érdekes és új kérdéseket vet föl, de sokfelét markol meg egy-egy műben s ezért az alkotás világossága és biztossága nincs meg bennük. A paradoxont épp úgy kedveli meséiben, jellemeiben, mint nyelvében; de minden darabjában igazi tehetség nyilatkozik meg s bizonyosan jelest alkotott volna, ha a drámaírói működést félben nem hagyja.

Prém József (1850 márc. 7. — 1912 okt. 10.) a költészet, regényirodalom, irodalomtörténet, műtörténet és kritika számos terén működött eredeti és fordított művekkel egyaránt. A nyolevanas és kilencvenes évek egyik legszorgalmasabb írója volt. Szépirodalmi művei: *Külföldi költőkből* (1872), *Önmaga ellen* (regény, 1872), *Edith története* (regény, 1876), *Költemények* (1884), *Eljegyzés után*, *Bertalan szerelme* (két elb., 1887), *Cseress Gábor* (regény, 1889), *Rozsdás címerek* (regény, 1890), *Elbeszélések* (2 köt., 1890), *Félvér* (regény, 1893), *A drusza és egyéb történetek* (1903), *A nagy Pálhalmy fia* (regény, 1903), *Katonabecsület és egyéb elbeszélések* (1904). Nagy kedvvel és nagyobb eredménnyel dolgozott a színpad számára s több műve nyert akadémiai és más pályadíjat. Ezek között vannak történelmi szomorújátékok és vígjátékok, valamint a modern életből merített színművek s megpróbálkozott az irodalomtörténeti vígjátékkal is. Szereti a túlságos bonyolult cselekményt, de következetesen nem bírja tovább szőni, sem a jellemeket egyirányban feljesztteni. Színdarabjai: *A boldogító* (vj., 1879), *Csárdás Trézsi* (népsz. 3 fv., 1890), *Bosnyák Anna* (szj., 1895), *Adorján báró* (szj., 1898), *A vándormadár* (vj., 1890), *Léha világ* (vj., 1899), *Helikoni ünnep* (vj., 1901), *Bánffy uram* (vj., 1910) és több más darabja kéziratban. Közülök legnagyobb sikere a szintén akadémiai jutalmat nyert *Bosnyák Annának* volt.

Bartók Lajos, akiről a lírai költők közt szóltunk, nagyobb sikerrel működött a dráma terén. Először *A legszebb* (1879) című, Rákosi és Dóczi hatását mutató vígjátékában a regés színművel próbálkozott meg. Ebben a zavaros cselekvényű darabban Lesbos szigetére visz a régi görög világba, hogy képzelme korlátlanul csaponghasson. Ezután a történelmi drámához tért. *Kendi Margit* című (1884) tragédiájában s következő ilyfajta műveiben már Shakespeare a mestere. A tragikumot azonban nem magában a történelemben keresi meg, hanem erőszakolt cselekvény és erőszakolt helyzetek kapcsán beleerőszakolja

Gabányi Árpád

Somló Sándor

Herczeg Ferenc

Koroda Pál

Ferenczy Ferenc

Ruttkay György

SZINPADI IRÓK II.

darabjaiba. Erdély Báthory Zsigmond korában nem olyan volt minőnek ő rajzolja és a legtöbb személy jelleme sem történelmi. Röviden: hiányzik belőle a mult reális szemlélete. Legnagyobb sikerét *Thurán Anna* (1888) c. történelmi drámájával aratta, melyet Bártfa város krónikájából vett s kissé korszerűtlenül Mátyás idejébe helyezett. Ebben is több a Shakespearere (*Romeo és Julia*) s a *Faust*ra emlékeztető jelenet, azonban következetesebb s a szenvedély és kötelesség tragikai válsága világosabban van felállítva, ámde a véletlenre alapított kedvező megoldás nem nyugtat meg ily mesefejlesztésben. Utóbb *Haluska Benedek* c. darabjában (1889), továbbá *A méhekben* (1890), *Az örményben* a bohózzattal, majd újra a vígjátékkal tett kevés sikerű kísérletet. Közben írta *Erzsébet királyné* című történelmi drámáját 1892-ben, ezt követte *Mohács után* (1898) s a *János király* (1900). Amaz szép, erőteljes történelmi kép s talán a legtisztább Bartók drámai művei közül, mely egy János király koráról szóló trilógia első része lett volna, de halála a befejezést meggátolta. Bartók e műveiben erős tragikai összeköttetésre s tartalmas, erős drámai nyelvre, költői szárnyalásra, lírai hévre törekszik s ez néha kiválóan sikerül, néha gyönyörű gondolatokat talál; de egészben hidegen hagy, s a túlságos tömörségre való törekvés gyakran nehezen érthetővé, fesszé, mesterkeltté teszi. Néha mind komoly darabjaiban, mind vígjátékaiban túlságosan fitogtatja szellemeskedését, élces ötleteit, gyakran a helyzet ellenére; máskor pedig lírai ömlengéseket kapunk, szintén nem eléggé indokoltan, de mindig magasabb ambíció vezette s az igazi tragikum és mélyebb komikum rajza volt célja.

Váradi Antal (sz. Závodon, 1854 máj. 2-án), aki mint tanár és mint a színművészeti akadémia igazgatója működött, 1873-ban lépett föl az irodalomban. Egy ideig színész is akart lenni, erős vágya a színpadhoz vonzotta. Ennek eredményei regényes színdarabjai, úgy mint *Iskariót*, mellyel 1876-ban akadémiai elismerésben részesült s 1876. szept. 22-én nagy sikerrel került színre. Akadémiai jutalmat nyertek: *Tamóra* (1874), *A tör* (1880), *Charitas* (1892), *Szent Margit asszony* (1897). Egyéb darabjai: *Mózes* (1878), *Az eredendő bűn* (1879), *Démon* (dr. 4 fv., 1891), *Rafael* (1894), *A hún utódok* (1890), *A szent korona* (1892). Lírai s egyéb költeményei: *Költemények* (1875), *Újabb költemények* (1877), *Az én világom* (1879), *Költemények* (1890), *Legendák könyve* (1895). Enemű művei közül ódai természetű költeményei és legendái tettek nagyobb hatást kivált nyelvi jelességük miatt. Írt továbbá regényeket: *A festett világ* (2 köt., 1892), *Hamis istenek* (1893), *Szent Agatha levelei* (1903), *A láthatatlan írás* (1905). Fordított Molièreből, Aischylosból, lefordította a *Faust* II. részét (1887), írt prológozat, operaszövegeket s más sok kisebb-nagyobb művet. Újabban kivált a régi és újabb magyar színészeti életből dolgozott fel számos jelenetet, jóízű történetet, miben nagy segítsége, hogy ezt az életet ismeri. Ebből az életből vette *A festett világ* című regénye tárgyát is, mely némely részletében meglepő hűséggel rajzolja a színiiskolai s színészi életet. Váradi mint színdarabíró a legjelentékenyebb s e művei közül mind maig *Iskariót* a legkiválóbb műve, melynek nagy színpadi sikere is volt. Mind ebben, mind többi műveiben a jól átgondolt s felépített cselekmény, a szabatos, fordulatos, fényes dikcióra és páthosra törekvő nyelv jellemzi. Amit Shakes-

pearettól, Schillertől, Vörösmartytól tanult, egyénivé igyekezett fejleszteni. Általában a tragikai felé vonzódik; de nem kiválóan tragikus tárgyakat választ, hanem ezekbe valami belegondolt tragikai gondolatot visz bele. Pl. *Iskariótban* Judás, amint azt többen is próbálták, a zsidók felszabadítója kíván lenni mint nagyratörő hős, a Messiás tanai alapján, kit erre kivált Magdolna iránti szerelme is ösztönöz. Vele szemben áll a Messiás békés, általános emberi tana, akit különben a költő nem léptet fel. Ez az összeütközés magva. Hasonló felépítéssel különben több más darabjában is találkozunk (*Szent Margit asszony*, *Charitas*, *Hún utódok*). Kivált a szerelem, s éppen a drámai szerelem végzetes befolyása a főhősre, kedvelt témája, ami alapján ez első darabjának is egyik fő indítéka, így az említettekén kívül *Rafaelben* is. Jellemzi továbbá a színpad és hatásainak ismerete, a hatás fokozására a tömegjelenetek kedvvel alkalmazása, mint ezt bírálói többször kiemelték; de másfelől nagy kedvvel alkalmazza a hatás külső, helyzetszerű eszközeit s a cselekvény fejlesztésében nem egyszer kisiklik kezéből a fonál. Mint egyéb műveiben, úgy színdarabjaiban is kedveli a vallásos tárgyakat. *Krisztus az alvilágban* címmel Madách némi hatása alatt egy nagyobb drámai költeményt is írt.

Murai Károly (családi nevén Kovács László, sz. 1857-ben), előbb mint novellista és regényíró lépett öl a lapokban (*Bosszú*, regény, 1885—86), majd a vígjáték terén működött. Jelentékenyebb darabjai: *Az első évforduló* (vj. 1 fv., 1882), *Virágfakadás* (vj. 1 fv., 1889), *Huszárszerelem* (vj. 2 fv., 1891), *A pezsgő* (vj. 3 fv., 1893), melyek a Nemzeti Színházban kerültek színre s kedves, derűs vidámságukkal hatást tettek. *Ádám és Éva*, *A mama*, *A revolver* stb. című kisebb műve és monológja ugyanezeket a kvalitásokat tünteti fel. Közben több kötet vidám, humoros elbeszéléskötetet adott, mint *Mosolygó történetek* (1895), *Derűs históriák* (1896), *Víg történetek* (1899), *Eljegyzés menyasszony nélkül* (elbeszélések 1908), melyekben Mikszáth köréhez tartozónak mutatkozik.

Gabányi Árpád (sz. 1855 aug. 18-án), mint a Nemzeti Színház tagja, írt több színdarabot s köztük néhány akadémiai jutalmat is nyert. A Nemzeti Színházban kerültek előadásra: *Az őszinték* (1886), *A Kókai-ház* (1887), *A mumus* (1889), *A apósok* (1890), *A Kapivár* (1892), *A csehül jártak* (1893), *Kisvárosi nagyságok* (1896), *Az anyósok* (1899) című vígjátékai. *A pogány magyarok* (1891), *A Kapivár* (1892), *A fekete cár* (szj. 5 fv., 1902) című színművei akadémiai díjat nyertek. Egyéb darabjai: *Sámuel király* (1899) és *Caraffa* (1896) című történelmi színművek; írt ezeken kívül több monológot s néhány regényt és elbeszéléskötetet is. Természeti adománya inkább a vidámság felé vonja.

Somló Sándort (eredeti nevén Hlavathy Ödön, a Kisfaludy S. ismert regéjének hatása alatt vette fel írói nevét, sz. 1859-ben) szenvedélye már mint tanuló 1875-ben a színi iskolába vitte, azóta csakis hivatásának és a költészetnek s kivált a drámaírásnak élt. Több éven át igazgatta a Nemzeti Színházat s jelenleg a Színművészeti Akadémiának igazgatója. Előbb költeményekkel lépett fel, mint: *Költemények* (1878), *Éjszakák* (1880), majd összegyűjtve *Bolyongás* címen (1892). Drámái és elbeszélései: *Első szerelem* vj. (1884), *Az apród*, *A szerzetes*, *Falusi történet*, *Az arany fésű*, *Yorick* (1893), *Fra Girolamo* (tragédia, 1894), *Zsolt vezér ifjúsága* (tört. vj., 1897), *IV. István* (tört. trag., 1899), *A szombatosok*

(1901). Kéziratban is van több színdarabja : *Apa és fia* népszínmű, *Sirius* (1881), tragédia, *Ovidius* (1885) vígjáték, *Gorgo* (1887) tragédia, *Nagyravágyó* (1889) tragédia, *Gladiator* (1891) tragédia, *Rege* (1906, tündérj. 5 fv.), *Királyi házasság* (1895) vígjáték, *Szerelem* (tr. 5 fv., 1897), *Thököly Imre* (1890) színmű, melyet II. Rákóczi Ferencről és Zrinyi Ilonáról írandó tragédiákkal trilogiává akar kiegészíteni. Elbeszélő művei közül *Az apród* és *Egy királyleány története* nyertek pályadíjakat, drámái kevés kivétellel szintén akadémiai vagy más jutalmat nyertek. Somló termékeny szellemmel és nagy változatossággal veszi tárgyait a regéből, mondából s kivált a régibb római, görög, a nyugati népek és hazai történelemből, tehát a való és képzelt világból egyaránt. Ott érzi jól magát, ahol képzelete szabadon alakíthat, találékonyságát érvényre juttathatja s ahol alkalmá van Vörösmartyéra emlékeztető, lírai hevű dikcióját alkalmazni. Bárha a lírában élete küzdelmeit, csalódásait, szerelmét vonzón éneklí meg, munkásságának igazi tere a dráma s ebben kivált a regés dráma. Írt tragédiát, komédiát és színművet. Alapelve általában az, hogy a drámában a főszemélyeknek jellembeli átalakuláson kell átmenniök. A történelmen gyakran nagy változtatásokat tesz, hogy a szenvedélyt nagyobbak, az összeütközést félelmesebbnek rajzolhassa. Így legnagyobb sikerű tragédiájába, *Fra Girolamoba*, belevitte Girolamo szerelmét Ghitta iránt. Mint mesterei, szereti a fényes dikciót, a ragyogó nyelvet, ebbeli heve gyakran elragadja s emberei bizonyára többet beszélnek mint kell. Képzelve nem elég valószerű, de mindig nemes, emelkedett s ha egészben a regés romantika az ő világa is, de mégsem a valóság és történelem érzése nélkül. Ezért a költői és színi hatás összeegyeztetésén is sikerrel munkálkodott.

Herczeg Ferenc, kit a regényíróknál fogunk részletesebben tárgyalni, mint színdarabíró is egyike irodalmunk legkiválóbbjainak. Egész sorát írta a különböző műfajú színdaraboknak. Targyait épp úgy veszi a jelenből, mint a hazai és külföldi történelemből, meg a közelmúltból. Több esetben egy-egy regényét vagy elbeszélését alkalmazta színre, még gyakrabban találkozunk darabjaiban regényei alakjaival. Egy-egy regénye szinte ajánlkozik színpadi feldolgozásra. Darabjai közül a bácskai életből vett színműve, *A dolovai nábob leánya* (1894), továbbá *A három testőr* (bohózat, 1895), de kivált az *Ocskay brigadéros* (1901) rendkívüli sikert aratott. Ez utóbbi a Rákóczi korából kiváló korrajz keretében rajzolja a szenvedélyes és vad Ocskay tévedését és bukását. Többi darabja közül (*Honthy háza*, *A Gyurkovics leányok*, *Az első vihar*, *Baltoni rege*, *A kívándorló*, *Déryné ifjasszony*, *Kéz kezét mos*, *Éva boszorkány*), a legnagyobb sikert aratta a *Bizáncz*, mely kétségtelenül legjobb valamennyi színművei között. Alapjában ugyanoly fajta harcot tüntet föl mint *A pogányok*. E regényében a pogány és keresztyén világnézet harca és amannak szükségszerű bukása, *Bizáncz* című tragédiájában pedig a bukó nemzetnek és romlottságának, egy aljas császári udvarnak világnézete van szembeállítva az ifjú, erőteljes törökség feltörekvő lelkesedésével, mely miatt a görög császár minden egyéni jelessége és kiválósága sem bírja feltartóztatni a végzetet. Mindkét esetben csak bukás lehet a megoldás és amint a regényben Alpár, e darabban Konstantin, a császár, ifjúi lelkesedése melegével föl akarja tartóztatni a romlást, akképen

mindketten, lényegileg ugyanolyan végzettől lesújtva, ugyanazt érezhetik a megsemmisülés (a drámában halál, a regényben számkivetésbe menetel) pillanatában. *Ocskay brigadéros*a tette újra népszerűvé a Rákóczi-kor színpadra-vitelét, amihez hozzájárult Rákóczi és a bujdosók hamvainak 1906-ban való hazahozatala. Ekkoriban írták: Géczy és Lampérth Géza *Rodostó*, Berczik *A kurucok Párisban*, Fényes *Kuruc Feja Dávid*, Koroda Pál *Wesselényi* című darabjaikat. Ezek közt említendő Somló tervbe vett Thököly trilogiája, Zichy Géza gr. operában feldolgozott *Rákóczi-trilogiája* és Telekes Béla *Rákóczi*a is.

Koroda Pál (szül. 1858. márc. 6.) a már említett darabján kívül több más — klasszikus példákat éreztető — színdarabot is írt. Közülök *A túlvilág komédiája* 6 szakaszban, Goethe és Madách hatását mutató, rövid drámai költemény. Későbbben írt darabjai: *Alkibiadesz* (trag. 5 fv. 1884), *Az ostrom*, *Udvarlók* (vígjáték 3 fv.). Írt továbbá költői elbeszéléseket (Dämon, Világok alkotója, Arthur, Az igazak jutalma, 1877), melyekben az akkor divatos byronizmus a túlzásokban s embergyűlöletben jelentkezik. Kisebb költeményei *Liza* (1898) címmel jelentek meg. Ezek, mint egyéb művei is, inkább gondolati mint érzelmi eredetűek, de úgy itt, mint egyéb alkotásaiban, nemes tartal-masságra s gondos kidolgozásra törekszik.

Ferenczy Ferenc (sz. 1861-ben Bécsben) a társadalmi dráma terén alkotott figyelemreméltót. *A tündöklő csúcs* c. elbeszélő kötetével lépett föl 1894-ben, mely négy allegorikus elbeszélést tartalmaz. Mindeniknek az az elvont eszme az alapgondolata, hogy az élet és eszmény örökre ellentétesek s az allegorikus mesék ezek bizonyítására vannak épp oly elvontan kigondolva. Ezekben az elbeszélések-ben a francia szimbolisták tanítványának mutatkozik. Színdarabjai: a *Rablélek*, *Pogány Gábor*, *Flirt*, *A nagy érzés*, *A hazug*, *A szerelem útjai* (1912.) Ezek többnyire drámák s mind a Nemzeti Színházban kerültek színre. Mindenikben kissé bőven magyaráz a cselekvényhez képest, de finom, franciás párbeszéd és érzés van bennük. Legsikerültebb műve a *Flirt* című vígjáték, melynek tárgyát a fővárosi életből merítette. Egyik-másik alakjára rá is lehetett ismerni. Általá-ban műveiben mindig van valami gondolat, úgy hogy pl. *Pogány Gábor* csak-nem iránymű hatását teszi, amint benne felállítja az érzés és érdek harcát. Legköltőibb műve a Madách művének elrendezése módjában írt *A szerelem útjai* című drámai műve.

Ruttkay György, aki mint színdarabíró még korábban lépett fel *Holtomig-lan* c. színművével, utóbb kivált *Sötétség* c. (1903) színművével tűnt ki. *Vénusza* (1906) már kisebb hatást tett. — Varsányi Gyula (sz. 1865 jul. 17., megh. 1908 aug. 21-én) költői művei *Költeményei* (1885), *Mulandóság* 1883—1893 (1893), *Vallomások*, *Újabb versek* 1894—98 (1899) címmel jelentek meg. Drámával kétszer nyert akadémiai díjat, *Uria* 1889-ben a Teleki-, *Kun László* 1900-ban a Kóczán-díjat nyerte el s (*A rózsabokor* vígjátékkal együtt) 1905-ben jelent meg. — Sok más írónk is hozzájárult drámai irodalmunk fejlesztéséhez; így Névy László (1841—1902), Fenyéri Mór (sz. 1847), Ujváry Béla (sz. 1852), akik annak idején, az 1870 és 1880-as években, több pályadíjat nyertek. *Kaas Ivor* (1842—1910) *Ítélet napja* címmel egy drámai költeményt írt (szj. 3 fv., egy közjátékkal, 1876), melyben a modern természettudományokkal

Gerő Károly

Tóth Ede

Csepreghy Ferenc

Vidor Pál

Géczy István

Almási Balogh Tihamér

SZINPADI IRÓK III.

szemben az istenhit és a keresztyén eszmék érdekében kívánt harcolni. Dante és Beatrice, Francesca és Paolo, Lanciotto, Belial és Mihály arkangyal a főszereplők; de kevés benne a költőiség, kuszált és zavaros, verselése is gyarló, gyakran valóságos próza. — *Bercsényi Béla* (1884—1901) a következő darabokat írta: *Az ezredes leánya* (dramol. 1 fv., 1876), *gr. Dormándi Kálmán* (dr. 5 fv., 1877), *A váltó* (színmű 5 fv., 1880), *Az alispán úr* (dr. 5 fv.), *Új élet* (színmű 4 fv., 1887). — *Gerő Károly*, kinek munkásságából a jobb rész a népszínműre esik, a következő darabokat írta: *Az eladó leány* (1888), Teleki-jutalmat nyert vígjáték (3 fv.), *A vadonban* (1893) pályanyertes dráma (3 fv.), *Próbaházasság* (énekes népszínmű, 1893). — *Méray-Horváth Károly* (sz. 1860) francia mintára *Nő!* címmel figyelemreméltó drámát írt, mely *Egy asszony története* (4 fv., 1884) címen a színpadon is hatást tett. Többi művei: *Klára* (dr. 3 fv., 1888), *Falusi délutánok* (vj. 3 fv., 1888). Méray-Horváth Károly a regény terén is működött (*A diadalmas szerelem* 1889, *Tűz és hamu* 1890). — *Karczag Vilmos* (sz. 1857) darabjai: *A kárhozat útján* (dr. 3 fv., 1884), *A hitves* (színmű 4 fv., 1888), *Vadházasság* (színmű 3 fv., 1889), *Lemondás* (színmű 5 fv., 1892) és néhány kisebb darab, továbbá pár népszínmű (*Gazduram felesége* 1880 s Szabolcsival együtt *A kívándorlók*). — *Porzolt Kálmán* (sz. 1860) pár kötet elbeszélésen kívül *A párba* (színmű 1 fv., 1881), *Asszony* (színmű 4 fv., 1906), *Gyermekkirály*, *Iskolatársak* (vj. 3 fv., 1907), *Vetélytársak* című darabokkal járult a színpad irodalmához. Közülök néhány akadémiai jutalmat is nyert. — *Endrei Zsolt* a Kóczán-pályázatot *Ilona királyné* színdarabjával nyerte (1899.) — *Kazaliczky Antal* színdarabjai, a *Déli-bábok* című népszínműve (1893) mellett, *A garasos alispán* (vj. 3 fv., 1896), *A harang* (színmű 3 fv., 1899), *A talizmán* (vj. 4 fv., 1908), mely Teleki-jutalmat nyert, *A kard becsülete* (színmű 4 fv., 1911). — *Legifj. Szász Károly*, kinek *Botrány* c. vígjátéka (5 fv., 1897) Teleki-jutalmat nyert, írta még *A múzsa* (vj. 1 fv., 1992), *Katolnai úr házasodik* (vj. 3 fv., 1894) és *Kántorné* (színmű 1 fv., 1907) darabokat; költeményeit *Versek* (1909) címmel adta ki. — *Zivuska Jenő* *A becsületbíró* (szj. 4 fv.) című műve 1898-ban a Teleki-jutalmat nyerte.

A budapesti új színházak az utóbbi években több ifjabb szerzőtől, *Molnár Ferenc*, *Biró Lajos*, *Lengyel Menyhért*, *Szomory Dezső*, *Móricz Zsigmond*, *Földes Imre*, *Nagy Endre*, *Drégely Gábor* és másoktól adtak elő feltűnő sikerű s részben a külföldön is nagy tetszésre talált műveket, ezeket azonban, mint olyanokat, melyek e munka időköre (1867—1900.) kívül esnek, itt nem tárgyaljuk. Az említett írók közül többen még 1900 előtt léptek fel, de működésük java és iránya már a jelenkorhoz kapcsolja őket.

3. A népszínmű.

A már-már hanyatló népszínművet páratlan népszerűsége emelte és gyűjtő hatásává tette a szegény, mindössze nem egészen 32 évet élt) *Tóth Ede*. 1844. okt. 4-én született Putnokon s szenvedésekben gazdag életpályát futott meg, melyből mindössze egy és egynegyedév volt a viszonylagos kényelemé és dicsőségé, mióta 1874 szeptember 30-án elnyerte *A falurossza* című művével a 100 aranyos népszínműi pályadíjat Abonyi Lajos *Panna asszony leánya*

művével szemben. Szigligeti Ede ekkor a Nemzeti Színházhoz hozta fel ügyelőnek a Dombóvárt nyomorgó szerzőt, az »országos csavargó«-t, mint apja, egy különben jóra való szabómester nevezte, ki azonban fia tehetségét és vágyait megérteni nem bírta. Addig mint kereskedőinas, mint boltossegéd, majd mint rendkívül szorgalmas tanuló Sárospatakon, egészen a VI. osztályig küzdött föl magát, mikor azonban anyja meghalt, segédforrásaiból kifogyva, vándorszínésznek ment 1864 febr. 8-án. Több mint 10 évi küzdéssel szerezte itt azt a végzetes tüdőbajt, melyre anyjától örökölte a hajlamot, s mely hírneve tetőpontján, 1876 febr. 26-án, kora sírba vitte.

Mint vándorszínész írta *Az oltár előtt vagy egy lengyel néptanító, Schneider Fáni, Kerekes András és szeretője Piros Panna, Önkénytes tűzoltók, Bécsi krach* című darabjait, melyek közül *Kerekes András* sokszor színre került. Ennyi előgyakorlat után készült *A falu rossza*, mely 1875 jan. 15-én a Nemzeti Színházban színre kerülván, a főszerepben Blaha Lujzával, Tamási Józseffel és Ujházy Edével, rendkívüli sikert, valódi diadalt aratott. A mű, melynek eredeti címe *A szerelem bolondja* volt s csak átdolgozásban kapta Petőfi egyik költeménye nyomán későbbi címét, igen egyszerű cselekvényen alapszik. Göndör Sándor szép, de szegény parasztleány szerelmes Feledi Gáspár bíró nevelt leányába, Bátki Tercsibe s ennek is tetszik a legény, de mikor megjön a katonaságból Feledi fia, Lajos, a lány ennek jegyese lesz s a darab éppen a jegyváltással kezdődik. Ezen megjelenik Göndör Sándor, kissé ittasan, kihívhatja Tercsit, hogy számon kérje hűtlenségét s egy szenvedélyes párbeszéd után rálő. Ebből az I. felvonásból megtudjuk még azt is, hogy Feledi szelid, ábrándos leánya, Boriska, titokban szerelmes Göndör Sándorba, szereti Finom Rózsi, egy vidám s kissé kikapós özvegy is. Az I. és II. felvonás közt egy év telik el, mialatt Göndör leüli büntetését, Tercsi pedig, akit a golyó nem sebzett meg, a Lajos felesége lesz. A színpad (II. felv.) kocsmát mutat, melyben Göndör mulat. Ott meglesi Finom Rózsi, Boriska és végre Tercsi is, aki különben féltékeny férjét keresi. Ebből új bonyodalom lesz, mert a bakter, aki éppen lopott szőlőt hoz a kocsmárosnak, meglátja őket s mikor bajba kerül, rájuk hivatkozik, hogy a faluban volt a lopás idején. Ekkor Feledi elkeseredésében megátkozza leányát, aki elfut a háztól, Lajos pedig Tercsit hűtlennek tartva, elkeseredik. A III. felvonás két színből áll. Az első Göndör búcsuja a falutól, akit vissza akar tartani Finom Rózsi. Megjelenik aztán a bujdosó Feledi Boris, akit már keresnek mindenfelé s megvallja szerelmét Sándornak; de ez, nem bírván őt szeretni, hazaküldi, mire a végleg elkeseredett leány a folyóba ugrik, Sándor azonban kimentí. A második színben ő maga viszi haza a leányt, akit atyja örömmel fogad s most már belenyugszik, hogy a leány Göndörhöz menjen, akit meghat a leányka szerelme.

A cselekvény ily rövid elmondása mindenesetre kitünteti a műnek azt a lényeges, szervi hibáját, hogy nem azon a fonalon megy tovább, melyen indult. Az összeütközés magva az I. felvonásban Göndör szerelme és Tercsi hitegetése, meg árulása: ebben az irányban jelesen és következetesen van fölépítve, mondhatni, befejezve, megoldva. A II. felvonásban már mintegy új darabot kapunk s a komoly, szinte borus és drámai elem átmegegy a komikusba és melo-

dramatikusbá s Göndör átalakulása nem világos, nem elég megokolt. Ő akkora elkeseredett szerelem után, minőt még elbúcsuzáskor is érez Teresi iránt, nehezen változhatik meg oly gyorsan; sokkal erőszakosabbnak van rajzolva, hogys lemondása megokolt volna. Azonban a szerző művészi módon leplezi ezt a következetlenséget. A II. felvonás annyi humorral, komikummal, a népies jelenetek oly pompás rajzával s elejétől végig annyi jól megfigyelt népi genre-alakkal kárpótol, hogy teljesen az író varázsa alatt állunk s feledjük, hogy nem egészen oda visz, ahová talán kellene.

Másik két nevezetes darabja *A kintornás család* és *A tolonc*. Ezek közül az utóbbi az 1875-iki pályadíjat nyerte el, az elsőt pedig 1875-ben átdolgoztas így adták elő 1876 jan. 27-én. Ennek tehát sikerét még megélte, de *A tolonc*ét, mely 1876. máj. 26-án került színre, már nem. Mindkettőben első tekintetre feltűnik a tartalom változatossága. Látszik, hogy eredeti, gazdag szellem volt, kiváló feltaláló képességgel. Egyik darabja sem emlékeztet a másikra. *A kintornás család* tárgyát nem szorosan a népből, hanem a kézművesek és molnárok életéből vette. Ebben az a drámai összeütközés magva, hogy Bimbó Laci, gazdag molnárfiú, Budapesten elcsábítja Fuvó Máté orgonakészítő leányát, Marit, aki elszegényedett atyjával éppen akkor jelenik meg Bimbónál, mikor ez nőül veszi Pengő Jucikát, egy másik molnárléányt. A költő nem merte a drámai összeütközést logikusan megoldani, kitért előle, úgy hogy egy nagy jelenet után Laci féltestvére, Károly, vasuti bakter, elveszi Marit, aki megnyugodva megy hozzá s az öreg és már vak Fuvóval elhitetik, hogy ez volt a csábító. Maga a mű drámai fölépítése mindenesetre jobb mint a *A falu rosszái*, kerekbb, egyenletesebb, s a költő megmarad végig célja mellett. Mégis kevesebb hatást tett, mert a bukott nőnek ilyen rehabilitációját nem fogadta megnyugvással a közönség, éppen úgy nem mint később ifjabb Dumas nagy zajt felvert *Denise*ének egészen hasonló megoldását. *A tolonc* szintén más világot mutat. Első felvonása egy budapesti lakásban foly le, ahol Liszka szobaleányba szerelmes Miklós mészároslegény, udvarol neki a Miklós mostohaapja is. Majd a leányt állítólagos lopáson érik, eltoloncolják haza, ahová elkíséri Mravcsák csavargó, aki az igazi tolvaj. Itt elzüllött anyjával találkozik, aki maga issza meg a méreg nagyobbik részét, melyet elkeseredett lánya önmagának kevert. Majd kitudódik a Mravcsák lopása, Liszka meggyógyul s Miklós felesége lesz. A darab érdekét nem a cselekvény teszi, melyben Liszka jóformán szenvedő szerepet játszik, hanem a részletek, egy pár jól alkotott alak s főleg az a törekvés, mely a szerzőt mind más és más térre vonta nemcsak új tárgyakért, hanem új összeütközésekért és megoldásokért magának.

Szigligeti után Tóth Ede főleg annyiban fejlesztette tovább a népszínművet, hogy teljesen népi elemekből alkotta meg. Ezenkívül, noha még sok minden mutat a régi népszínmű hagyományaira benne, pl. a víg és komoly elem elegyítése, mégis kétségtelen, hogyha tovább él, megalkotta volna a népi vígjátékot s a népdramát, amely utóbbit célul is tűzte ki magának.

Kétségtelen, hogy jelesebb dolgokat is várhatott volna tőle az irodalom. Irt *Névtelen hősök* címmel egy operát is. Ezenkívül maradt egy kötetre menő lírai

költeménye, melyekből meghatón tükröződik küzdelmes élete. Az egyenesség és őszinteség kiváló tulajdonuk.

Tóth Ede után *Csepreghy Ferenc* (sz. Szalkán, 1842. aug. 15-én, mh. 1880 febr. 6-án) aratott legnagyobb sikert két népszínművével: *A sárga csikóval*, melynek tárgyát Besze János *Az életunt betyár* című elbeszéléséből vette s színre került 1877 dec. 14-én, meg a *A piros bugyelláris*sal, mely színre került 1878 nov. 22-én. A harmadik műve, *A két menyegző*, Jókai egyik elbeszélése nyomán (1876 dec. 2.), nem népszínmű s különben is kevés hatást tett. A két első máig színen tartja magát. Csepreghy pályája a legérdekesebbek egyike. Asztalosmesterséget tanult s üzlete volt Pesten öccsével, Jánossal, együtt, de szabad idejében folyton olvasott és színdarabokat írt. Mint ilyent fedezte őt fel Rákosi Jenő 1868-ban, midőn a *Magyar fiúk Bécsben* című darabját kéziratban olvasta. Nagy változást okozott életében, hogy 1872-ben Rákosi Jenő sógora lett, mert ez idő óta írók közé került, s mikor Rákosi kibérelte a Népszínházat, őt titkárral vette maga mellé. De már ekkor megvolt tüdő- és szívbaja, mely kora sírba vitte. Írói pályája 1868-ban kezdődött s tetőpontjára az 1876—78. években emelkedik. Sok irányban tett sikeres próbát. Korábban írta műkedvelő mesterlegények számára *Magyar fiúk Bécsben* darabját, azután *A vízözön* regényes színművét, *Saul király* tragédiáját, melyet volt alkalmunk színpadon is látni s erejével, drámai nyelvével és erős belső szerkezetével lepett meg bennünket. Ennek később párja lett volna a némileg vázlatos *Akbár szultán*, ám sem ezt, sem *A szép asszony kocsisa* című, töredékben ránk maradt népszínművét nem tudta többé kidolgozni. Mellőzve itt *A kitünő vendég* (vj. 1 fv.), *Az utolsó pesti német* című műveit, később a következő látványos darabjaival aratott nagy sikert: *Utazás a föld körül* (1875 dec. 27), *Utazás a holdba és a tenger alatt* (1876 márc. 21.), *Sztrogoff Mihály utazása* (1877 márc. 16), melyeket Verne népszerű regényei alapján, sok drámai érzékkel alkalmazott színre, németből írta át *A szép Meluzinát* (1877 júl. 5) és *Kolumbusz Kristófot* (1878 máj. 3-án). Kevesebb jelentőségűek ötletességük mellett is az élete végén színre került *Az állhatatlan* s a halála után előadott, szintén Jókai után dolgozott *Perózes* című bohózata, mely egyébként egyik korábbi műve.

E művei közül két népszínműve, *A sárga csikó* s *A piros bugyelláris* és *Saul király* című tragédiája figyelemreméltó alkotások. Amazok méltán sorakoznak a Szigligeti és Tóth Ede efajta műveihez. Kivált az elsőben bizonyos komor érdekesség van, mely a művet a drámai középfajhoz emeli, a másodikban pedig a bohózat felé hajlás az érdekes, míg *Saul király* a tragikai fel fogásban tanuskodik helyes érzékről. Megemlítendő még, hogy maradt egy regénye (*Az utolsó esztendő*), mintegy ötven költeménye s köztök néhány meleg lírai verse. Azonban igazi költői ereje színdarabjaiban mutatkozott s *A vízözön* mind a kitalálás, mind elmésség és kidolgozás tekintetében fájdalmasan érezteti, hogy kora halála miatt mit vesztett benne irodalmunk. Műveit őt kötetben sógora, Rákosi Jenő, adta ki 1881-ben.

A Tóth Ede sikere felvirágoztatta a népszínművet; gyors fellendülését a Népszínház felállítása s ebben Blaha Lujza és Tamási működése is elősegítette. A népszínművek egész sora keletkezett. Megemlítésre méltókat a következők írtak: Abonyi Lajos: *A betyár kendőjét*, melyen Szigligeti és Balázs Sándor

Strikejének hatása érzik. Kazár Emil: *A kincskeresők* című darabja (1874) igen jó; kár, hogy fölösleges etnográfiai népjelenetek rontják meg egységét. Margitay Dezső, aki különben regényt és elbeszéléseket írt, *Cserebogár* (1875) c. népszínművével lépett fel. Berczik Árpád darabjai: *A székelyföldön* (1871), *A parasztkisasszony* (1886), *Az igmándi kispap* (1881), *A vén kupec* (1884) stb. Szigligeti írta: *Az amerikaiit* (1874), *Dalos Pistát* (1879) és *A lelencet* (1879). Az amerikai hatását mutatja Berczik és Toldy István: *Az apostol* című darabja. Abonyi népszínműve: *A Panna asszony leánya a Falu rosszával* versenyzett. Az ördög párnájának (1875) szerzője Tóth Kálmán, *Piros Pannáé* (1877) Odry Lehel. Lukácsy Sándor népszínműírói pályáját a következő darabok jelzik: *A vereshajú*, *A csirkefogó*, *Honvéd uram kakasa*, *Ágnes asszony*, *Kósza Jutka*, *Az isten keze*, *A bakter*, *A zsidó honvéd*, *A zsidó apáca*, *A pók*, *A szerelem sötét verem*, *Árva Zsuzska*, *Rebekka*, *Az asszony verve jó*, *Szerelem bolondja* stb. Kisebb-nagyobb sikereket jelentenek még a magyar népszínmű történetében a következő szerzők és darabok: Győry Vilmos: *Nótás Kata*, *Az öreg béres*, Vidor Pál: *A vörös sapka*; Kóródi Péter (szül. 1854): *A legény bolondja*, *A tékozló asszony*, *A leányok anyja*; Váradi Antal: *A rongyháziak* (1889); Gerő Károly (szül. 1856 okt. 18., megh. 1904.): *Vadgalamb* (1885.), *Tunikás lányok* (1886), *Turi Borcsa* (1886), *Angyal és ördög* (1887), *Az uzsai gyöngy* (1889), *A kis madaram* (1892), *Felhőszakadás*; Rátkay László: (szül. 1853. okt. 11.): *A toborzás* (1883), *Felhő Klári* (1886), *Bársony uram* (1887), *Pütkösdi királyság* (1888), *Csillaghullás* (1890), *Árvalányhaj* (1891), stb.; Monostori Károly: *Az utolsó kenet* (1886); Géczy István (szül. 1860): *A gyimesi vadvirág* (1897), *Az ördög mátkája* (1897), *Leszámolás* (1897), *A Sárdiház* (1899), *Az anyaföld* (1900); Dankó Pista: *Cigányszerelem* (1898), *A halász szeretője* (1899).

Nagy kitartással és odaadással működött a népszínmű terén *Almás Balogh Tihamér* orvos is (sz. 1838 okt. 31-én, mh. 1907 jún. 19-én), aki még az előző korban lépett fel. Balázsszal együtt írta *A honvéd huszárokat* (1860). A komoly dráma terén *Clarisse* drámája nyert jutalmat 1875-ben s bár ebben az irányban is dolgozott tovább is (*Rendelőóra*, *Két év múltán*, *Aranylakodalmom Miniszteri tárca* stb.), de főleg a népszínműírás foglalta le. E művei: *A műmári* (1880), *A Borzáné Marcsája* (1880), *A tót lány* (1883), *Cigány Panna* (1884), *Sári néni* (1885), *Spitzer* (1892), *Boris* (1900). Ágai Adolfal együtt írta az *Egy görbe nap* c. bohózatot a *Borsszem Jankó* alakjaiból. Nehány más szépirodalmi művét ifjúkorában írta.

Mindez idő alatt a népszínmű minőség dolgában nem haladt. Többnyire megszokták az írók, hogy előbb Blaha Lujza és Tamási József, majd ennek halála után egyedül Blaha Lujza számára, főleg szerepeket írjanak. Ekkép lassanként a nagy lelkesedéssel felkarolt és mindegyre pályadíjjal támogatott nemzeti műfaj kimultnak tetszett. Ekkor íróink megpróbálták egyrészlől a bohózatos elem szaporítását a főváros életképeinek bevonásával, másfelől mind több és több etnográfiával igyekeztek hatni a különböző vidékek népéleti vonásainak s szokásainak beleszővésével, mi mellett azonban a nép igazi belső életének rajzát, a következetes, jellemző és érdekes drámai cselekvényt mindinkább elhanyagolták s a népszínmű lassanként csupa elképzelt, szalonnépi alakokból kezdett állni. E tekintetben csak újabban állott be egészségesebb fordulat, kivált Gárdonyinak *A bor* c. darabjával. Az ő nyomdokain halad Móríc Zsigmond is.

III. FEJEZET.

REGÉNY ÉS ELBESZÉLÉS.

Áttekintés.

REGÉNYIRODALMON az 1867 után következő évtizedekben Jókai uralkodott. A magyar élet szemléletének az a módja vált divatossá, melyet ő vezetett be regényirodalmunkba, s melynek követői lettek Mikszáth Kálmán, Eötvös Károly és még mások is. A francia, angol és orosz hatás alatt a többi irány aránylag lassanként terjedt el. Jellemző azonban, hogy a regényírás ahhoz a virágzáshoz, mely a nyugati, északi és az orosz irodalmakban észlelhető, nálunk nehezen jutott el, úgy hogy még a 70-es években is eseményként jelezte az irodalom, ha mástól is jelent meg egy-egy regény mint Jókaitól, Jósikától (mindig újabb kiadás), Pálffy Alberttől, Abonyi Lajostól, Tolnai Lajostól és néhány más olyan írónktól, akik még az előbbi időszakban léptek fel. Sajnos, azok, akik közvetetlenül utánuk és részben mellettük léptek fel, nem igen alkottak olyant ami nagy haladást jelezne. Innen magyarázható, hogy a kritika minden jó fordított regényt örömmel üdvözölt. Ilyeneket közölt akkoriban Ráth Mór *Családi könyvtára*, s ilyeneket adott ki utóbb a Kisfaludy-Társaság a maga tagilletményeiben. A regényolvasás általános vágya azonban ezek mellett csakhamar egy csomó más vállalatot is hozott létre, melyek elsősorban fordított regényeket és elbeszéléseket adtak és ezek mellett csak sokkal ritkábban eredetieket. Ilyen vállalatok: az *Olcsó könyvtár*, utóbb a *Magyar könyvtár*, továbbá a *Piros könyvtár*, *Magyar Szalon könyvtára*, *Pallas-könyvtár*, *Magyar szalonkönyvtár*, *Athenaeum olvasótára*, *Legjobb könyvek*, *Színes könyvek*, *Szépirodalmi könyvtár*, *Egyetemes regénytár*, *Klasszikus regénytár*, *Magyar regényírók képes kiadása* és legújabban a frissen és gondosan szerkesztett *Modern könyvtár* stb. Ezekhez járultak a külföldi népszerűbb vagy híresebb regényírók műveinek külön kiadott fordításai, melyek közt még mindig nagy helyet foglalnak el a népszerű francia írók. Általában a fordított regények száma többszöresen meghaladja az eredetiekét.

Azonban egyrésről ezek a vállalatok s általában a könyvkiadásban a nagy élénkség, de kivált a folyton szaporodó napilapok, már a 70-es évek vége felé

Ágai Adolf

Eötvös Károly

Ábrányi Kornél

Mikszáth Kálmán

Sebők Zsigmond

Szemere György

REGÉNYÍRÓK ÉS ELBESZÉLŐK I.

mind az eredeti regényt, mind az elbeszélést a szó teljes értelmében felvirágoztatták. Ugyanis a politikai napilapok nagymérvű elterjedése, az újságolvasás kora és az a körülmény, hogy a lapok minél népszerűbbek kívántak lenni, magával hozta, hogy a szépirodalmi rész mind nagyobb tért foglalt el bennük, mint-hogy ugyanabban a számban nemcsak regényt, hanem kisebb elbeszélést is adtak; nemcsak a tárcanovellák, hanem a karcolatok, vázlatok és egyéb hasonló kisebb terjedelmű és úgyszólván a pillanatnak szánt műfajok is elszaporodtak. Igaz, hogy a gyors és szapora munka olykor felületességre vezetett, de másrésről nagy technikai készséget teremtett. A nagy számban megjelenő elbeszélő kötetek mellett mind gyakrabban találkozunk regényekkel is és köztük nem egy olyan, mely bármely más fejlettebb litteraturának is büszkeségére válnék. Ma már nemcsak magyarra, hanem magyarból is sokat fordítanak. Különösen a finoman és aprólékosan kidolgozott részletrajzok terén alkotnak újabb elbeszélőink kiválót. Emellett a bonyolítás ügyessége és az előadás élénksége köti le kellemesen az olvasó figyelmét.

A regényirodalom és elbeszélés azonban, ellentétben a drámával, majdnem teljesen elhanyagolta a történelmet, melyben Jósika után Eötvös és Kemény oly kiváló műveket adtak s melyben utóbb Jókai romantikus képzelme annyi csillogót és érdekfeszítőt alkotott. Őket, főleg francia s később angol és orosz befolyásra, a jelen foglalta le. Azonban Mikszáth pár regénye, Herczeg *Pogányok*, Gárdonyi *A láthatatlan ember*, *Isten rabjai*, *Az egri csillagok*, Pekár Gyula *Tatár rabság* című regényei és Werner Gyula a történelemre is ráirányozták újra a figyelmet, de talán mert ily művek írása nagyobb és mélyebb kortanulmányt igényel, aránylag kevés eredménnyel, vagy ha igen, ez főleg az ifjúsági regényirodalom terén mutatkozik. Ki kell emelni, hogy az Akadémia is elhatározta, hogy éppen a történelmi regény írását előmozdítja s erre a Péczely-alapítványt szánta, melyet erre a célra 1893 óta ad ki, még pedig ha van, történelmi regénynek, ha nincs, akkor társadalmi. Megjegyzendő, hogy a legtöbb esetben társadalmi regényeket kénytelen megjutalmazni. A Kisfaludy-Társaság szintén jutalmakkal törekedett a történelmi elbeszélés művelését előmozdítani, de legtöbbször nem talál jutalomra méltót.

A regényirodalom és elbeszélés terén kiválóbb íróinkat, bezárólag 1900-ig, a következő lapokon ismertetjük.

Jókai és Mikszáth köre. Különböző irányok követői.

Korra nézve legidősebb és legkorábban lépett fel *Ágai Adolf* (sz. 1836., Jankovácon). Már 1854-ben jelent meg egy *Antoinette* című beszélye a *Hölgyfutárban*; azonban mindjárt írói pályája kezdetén elsősorban mint élesen megfigyelő tárcairó tűnt fel bécsi leveleivel s ezen a téren, a minden irányban kiterjedt mai nagy tárcairodalom mellett sincsen nála kiválóbb. Erős egyéni megfigyelés, hangulatgazdagság, kedély, humor, ötlet, szatira, élc, a fordulatok finomsága és elevensége, a jól elgondolt keretben gyakran kiváló kompozíció, jól kiválasztott szempont s vonzó előadás: legjellemzőbb írói tulajdonságai. Tárcáit 1857—81-ig a *Vasárnapi Újság*ba, továbbá a *Honba*, *Pesti Napló*ba, az általa

10 éven át szerkesztett *Magyarország és a Nagyvilág*ba és más lapokba írta, s újabban kivált *Az Ujság*ban jelennek meg. Így tette híressé 1865 óta »Porzó« írói nevét. Írt több elbeszélést is. Tárcáinak javát 1876-ban adta ki *Porzó tárcalevelei* (2 köt.) címmel, Greguss Ágost érdekes előszavával a tárcáról, mint irodalmi műfajról, melyet a közönséghez intézett levélnek nevez. Ám ez a meghatározás, mint a legtöbb ilyen definíció, igen szűk. Szorosan véve Ágai nem elbeszélő író, inkább kiváló megfigyelő. Mint humoros író és mint a *Borsszem Jankó* alapítója, éppen olyan híres nevet szerzett magának, mint a tárcáírás terén. Az aktualitások iránti természetes érzéke okozza, hogy novelláiban is szereti azt az irányt, melyet verizmusnak neveztek. Általában Flaubert iskolájába járt, mire a csiszolt stílusnak kedvelése is rámutat. Azonban minden verizmusa mellett is nem egyszer téved a legszélsőbb romanticizmusba, amint ezt *Magda, A kölcsönvett napsugár, az Igaz történetek* (1893) című kötetei meggyőzően bizonyítják. Mint humoristának, számos alakja lett népszerű, különösen a parlagi magyaré Mokány Berciben, melynek eredetijét Kisfaludy Károlynál találta. *Por és hamu* (1892) és *Új hantok* (1906) című kötetekben barátai és jó emberei halálára írt tárcamelékezéseit gyűjtötte össze, melyek azt bizonyítják, hogy a valódi humor elsősorban mélyen érző szívet kíván. Mint gyermekíró, *Forgó bácsi* néven szerzett magának népszerűséget. Ezen a néven szerkesztette a *Kis Lapot*, mely évtizedeken át legkedveltebb olvasmánya volt a gyermekvilágnak. Mint útirajzíró is egyike a legkiválóbbaknak. Úti benyomásait *Vízen és szárazon* (2 köt. 1895) címen adta ki. Ezeket finom egyéni megfigyelései és az előadás, a hang újszerűsége teszi érdekes és vonzó olvasmányokká. Legutóbbi műve *Utazás Pestről Budapestre 1843—1907*. (1908) 26 kedves rajzban azt mutatja be, hogy miféle változásokon ment át a rohamosan fejlődő főváros az utolsó évtizedekben s teszi ezt kedves humorral, érzéssel, szeretettel, sőt a legutolsóban egy álom színezésében tréfásan arról is szól, hogy milyen lesz Budapest a második ezer év végén.

Eötvös Károly (sz. 1842 márc. 11-én Mező-Szentgyörgyön) írói működését 1861-ben, tehát még mint tanuló kezdte. Első nagyobb műve, a *Nazarénusok története*, 1873-ban jelent meg a *Pesti Napló*ban, a második, *Aki örökké bujdosott*, a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg 1882-ben. Művei összegyűjtve 1901-ben indultak meg *Munkái* címmel 22 kötetben és a következőket tartalmazzák: *Utazás a Balaton körül* (I—II.), *Aki örökké bujdosott és egyéb elbeszélések*, *A két ördög vára és egyéb elbeszélések*, *Magyar alakok*, *Emlékezések*, *Gr. Károlyi Gábor följegyzései* (I—II), *A nazarénusok*, *A nagy per* (I—III), *Deák Ferenc és családja* (I—II), *Tünemények*, *A nagy év* (a forradalomról), *Szilágyi és Káldy*, *A Jókai-nemzettség*, *Nagyokról és kicsinyekről*, *Harc a nemzeti hadseregért*, *A Bakony* (2 köt.), *A balatoni utazás vége*, *Harc az alkotmányért*.

Ezek a művek, mint látható, csak részben tartoznak határozottan a regény- és elbeszélőirodalom körébe. Szorosan véve Eötvös regényt nem is írt, csak elbeszéléseket. Művei nagyobb részben történelmi, kortörténelmi, politikai s ezzel kapcsolatban elmélkedő, bölcselkedő tartalmúak. A természet folyamatos, kissé terjengő, de rendkívül élvezetes elbeszélő képességgel ajándékozta meg. A szó úgy foly tollából, mintha kedves adomák sorát hallgatnók téli

estve, kandalló mellett. S bármit beszél el, az mind zamatos, magyaros, tele komolysággal, vidámsággal, humorral, gyakran meglepő erővel és művészi érzékkel. Ebben emlékeztet Mikes Kelemenre. Történelmi és kortörténelmi művei bizonyára nem tartalmazznak mind adatszerűen bebizonyítható tényeket, képzete s elbeszélő ereje módosít rajtuk, kitérésekkel, eredeti ötletekkel gazdagítja, színezi; azonban lényegükben megfelelnek a valóságnak, s annak számára, aki majd a jövőben korunk küzdelmeit ismerni akarja, Eötvös művei, mint a *Gr. Károlyi följegyzései*, *A nagy per*, melyre a tiszzaeszlári védelem adott alkalmat, *Harc a nemzeti hadseregért* stb., elsőrangú források lesznek. Elbeszélő ereje és tulajdonai Jókaira, némileg Vas Gereben modorára emlékeztetnek. Művészi befejezettségre nem törekszik, műalkat, gondos belső fölépítés, átgondolt s folyton egy célra siető tervezet nem jellemző tulajdonságai. Természetesen, egyszerűen, magyarosan mondja el mondanivalóját. Művészete éppen ez az egyszerűség és természetesség, mely gyakran olyan mintha öntudatlan volna, azonban nem az, mert őt biztos és erős logikai öntudat vezeti s ezért a főfonalat sohasem téveszti el. Naturalista, aki tudja, mit csinál.

Korra legközelebb áll hozzá *Bodon József* (sz. 1845-ben, megh. 1908-ban), aki 1876-ban kezdett írni s 1878-ban jelent meg *Elbeszélések* kötete, melyet *Az életből* (1883), s *Négy eredeti elbeszélés* c. művei követték. Kiváló gondnal, jó megfigyeléssel s alakjai és az élet iránti meleg részvétellel írt. A komor, borús tárgyakat kedveli, alakjai iránt őszinte részvétet érez s egészben önálló birt maradni. *Két seb* c. regénye a *Petőfi-Társaság Lapjában* (1878) s *Az anyátlan* (1879) a *Nemzeti Hírlapban* jelent meg. Ezután elhallgatott.

Beöthy Zsolt, kinek munkásságából a javarész az irodalomtörténet, esztétika és műtörténelem terére esik, fiatal korában szépirodalmi írónak készült s e nemben is kiválót alkotott. Enemű művei: *Elbeszélések az ifjúság számára* (1865), *Elbeszélések* (1871), *Bíró Márton* (reg., 1872), *Kálozdy Béla* (reg., 2 köt., 1875), *Névtelenek* (elbeszélések és rajzok, 1875), *Rajzok* (1879), s végül *Ráskai Lea* (1881) címmel hosszabb költői elbeszélést is írt. Oly időben lépett fel elbeszéléseivel, midőn általános volt a panasz, hogy prózai elbeszélésünk hanyatlik. Beöthy tartalmat, műgondot és magyar megfigyelést hozott be az elbeszélésbe s némileg Dickens és talán Kemény hatása alatt, a sokszor vékonyerű cselekvényt, sőt gyakran csak helyzetet, a részletek finom kidolgozásával, az elemzéssel, humorával és mély érzésével tette érdekessé, a kidolgozás műgondja pedig egyenesen mintaszerű bennök. A rajzot e modern formájában ő honosította meg nálunk s Mikszáth maga elismeri, hogy a *Zsebrák* hatása alatt kezdett hasonlókát írni. Nagyobb műve kettő van. *Bíró Márton* tulajdonképpen csak szélesebb elbeszélés, egy ügyetlen ember története, aki szerencsétlen szerelembe bonyolódik s ezt maga meséli el. Benne kivált a belső élet rajza kiváló. *Kálozdy Béla* terjedelmes regény, mely elemzéseiben, rajzaiban és elmélkedéseiben nem egyszer feltűnően részletező, de a kissé gyenge jellemű ifjú (Kálozdy Béla) jellemrajza, kit tévedéseken s botlásokon át ifjúkori szerelme végre is megment, finom és előkelő tehetség munkája s mindig számottevő lesz a 70-es éveknek éppen nem gazdag regényirodalmában. A mű a maga idejében nagy hatást tett és Deák Ferenc is dicsérrettel szolt róla, ma

pedig méltó helyre került a *Magyar regényírók képes kiadásában*, hol Mikszáth írt hozzá kedves előszót.

A 70-es években lépett fel *Ábrányi Kornél* is (sz. 1849 dec. 31-én, Budapesten), kinek drámaíró működéséről már szoltunk. Regényei: *A dicsőség bolondja* (1874), *Titkolt szerelem* (1878), *Edmund párbaja* (2 k., 1882), *Régi és új nemesek* (1881), *Melyik erősebb?* (1882), *Egy modern apostol* (2 k., 1882), *Egy férj filozófiája* (Az egyedüli mód, 1883), *Elvált férj* (1887); kisebb elbeszéléseit *Az élet tarkaságából* (1875) címmel adta ki. 1868-ban *Európa költőiből* címmel műfordításokat adott ki öccsével, Emillel, s eredeti költeményeket is írt. Ennek eredményeként adta ki *Iván c. verses regényét* (1905), melynek első énekeit 30 évvel azelőtt írta. A költő a Szent László korabeli magyar lovagvilágba visz e művében, melynek lényege egy szomorú szerelmi történet, végletekbe menő szenvedélyekkel. Ábrányi a regényben kiválóan a lélektani regényt művelte. Kedvelt témája egy nagyon kigondolt, több ágból szőtt mesében a kötelességtudó, szende és a hódításra vágyó nő közé állított férfi, ezek lelki élete s a köztük folyó küzdelem (*Edmund párbaja*, *Melyik erősebb?*), melyben a jó nőé a diadal. Alakjai gyakran fényes dialektikával vannak jellemezve, részletesen elemezve, olykor nagyon is részletesen, a francia lélektani regény módszerével. Szereti az ötleteket, a paradoxonokat, de mindenütt sajátos tehetség nyilatkozik meg. Bizonyára nagy sikereket ért volna el, ha e pályáról egyéb működése el nem vonja.

Ha a Jókai utáni, vagy részben melletti, magyar regényirodalomról van szó, akkor *Mikszáth Kálmánt* illeti meg az első hely, aki azt a rendkívüli népszerűséget, melyet Jókai szerzett a magyar prózai elbeszélésnek, nemcsak az országban tudta megőrizni, hanem külföldön is tovább terjesztette. Mikszáth kétségkívül sokat tanult Jókaitól és noha gondolkodása, világnézete, írói módszere és költői képzeletének alaptermészete Jókaiétól nagyban különbözik, mégis talán főleg magyarosságukban, a magyar élet megfigyelésének módszerében és istentől adott különös mesélő adományukban, mely őket soha cserben nem hagyja, sokban hasonlítanak egymáshoz. Mikszáth híján van Jókai nagyszabású, de néha a határozatlanba, szertelenbe rohanó, csodálatos képzelő erejének, mely olykor a legtúlzóbb romantikusoktól kér kölcsön színeket és amely olykor túlságosan megnöveszti a valóságot; de ő is éppen úgy a magyar életből indul ki mint Jókai, s ha kevésbé nagy időkben élt, másfelől sok tekintetben az élethez hívebb, realisabb, higgadtabb s kisebb területen ugyan, de körvonalaiban tisztább, megfigyeléseiben gyakran közvetlenebb, plasztikusabb.

Nógrádmegyében 1847 január 17-én született s 1910 május 28-án, 12 nappal azután halt meg váratlanul, hogy a nemzet 40 éves írói jubileumán olyan lelkesedéssel ünnepelte őt, hogy nagyobb ünneplésben csak Jókainak volt része. Az irodalomban már 1869-ben föllépett, de, bár 1874-ben Budapestre költözött, eleinte nehezen birt hirre jutni. A Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél) módorában írt politikai arcképei (*Még újabb fény- és árnyképek*, 1878) nem keltettek nagyobb figyelmet. Legelőször Szegeden lett ismert, ahol a nagy árvíz után (1879) megható, humoros, irónikus rajzai ébresztettek figyelmet, úgy hogy, midőn 1881-ben visszatért Budapestre, már ismert író volt. Ebben az évben

jelentek meg *A tót atyafiak* címen rajzai és elbeszélései, melyeket 1882-ben *A jó palócok* címmel 15 újabb apró elbeszélés követett.

Már ez a két kötet megalapította hírnevét s ezek a művei nemcsak ma népszerűek, hanem a magyar irodalom gyöngyei közé fognak mindig tartozni. Ezek és későbbi hasonló kis elbeszélései, *A frivol akta*, *A brézói ludak* (1882), *Az apró gentry és a nép* (1884), *A tekintetes vármegye* (1885), *Urak és parasztok* (1886), *Pipacsok a búzában* (1890), *Pernye* (1893), *Öreg szekér, fakó hám* (1901), *A fészek regényei* (1901) stb., továbbá más rajzai, karcolatai, jellemképei, humoros életképei, adomái megalapították irodalmunkban is a rajzok, tárcaelbeszélések irodalmi divatját, melyeknek nálunk ugyan szintén Jókai volt kezdője, de mégis nagyobb arányokat és elterjedést akkor vettek, midőn Turgenyeff *Egy vadász iratai* nyomán Petelei István megírta nálunk is az ő finoman, de kissé túlságosan kiszínezett rajzait, melyek Mikszáthra is hatást tettek, még Szegeden, első ilyenmű kezdeményei alkalmával. Ez az a műfaj, mely mintegy elzárja ma a nagyobb, bonyolultabb, mélyebb lélektani feladat megoldását követelő műalkotások útját s mely már annyira ellepi a napilapokat, hogy az irodalomtörténet egykor külön lesz kénytelen velük foglalkozni. Mikszáth művei között bizonyára ezekben alkotta a legjelesebbeket. Az élet furcsaságait, az emberek jellemző tulajdonait, szokásaink eredetiségeit, megható vagy nevetséges cselekedeteinket, eljárásunkat, nemes vagy balítéletés gondolkodásunkat valami érdekes magaslatról figyeli meg az ő okos, bölcs, de egyszersmind agyafurt esze s vagy megindít, vagy megnevettet, vagy iróniájával csiklandoz meg bennünket, de mindig felismeri azt ami egyéni, jellemző, főképpen a mi magyaros és mégis általánosan emberi.

E kisebb, nagyszámú műveken, karcolatokon, országgyűlési és politikai jellemrajzain kívül már korán terjedelmesebb alkotásokba, kisebb és nagyobb regényekbe fogott. Ezekben belenyult éppen úgy a krónikába, történelembe, közelmúltba, mint a jelenkorba és itt főleg a megyei és gentry-életbe, melyeket különös szeretettel rajzol. Első nagyobb regénye, *Mácsik, a nagyerejű* (1884), hatásos rajzával a forradalom előtti korból, szerkezeti hibái mellett is méltán tűnt fel; a *Szent Péter esernyője* (1895), *Prakovszky, a siket kovács* (1897), mind a jellemrajz, mind az előadás bája folytán elsőrangú alkotások. Utánuk *A különös házasság* (I—II, 1900), *A Noszty fiú esete a Tóth Marival* (I—III, 1908), *Fekete város* (I—III, 1911) című nagyobb regényeit írta meg, végre élete végén egy nagy, »közjogi« regénybe fogott (*Az amerikai menyecske*, 1910), mely a mi különös politikai viszonyainkkal foglalkozott volna, de ezt csak megkezdte. Hátrahagyott művei *Tövískes látogatóban* (elbeszélések, 1912) címmel jelentek meg. Utóbb felsorolt regényeiben a részletezés néha túlságos, emellett a cselekmény s ennek lélektani fejlesztése elnagyolt, képzelme gyakran ki látszik merülni. Nagy írói készsége, ötletei, kimeríthetetlennek látszó találékonysága túlságos részletezésre csábítják s a mese egységes alkotása, biztos célra vezetése hiányzik. *A Noszty fiú esetében*, mint maga mondja, a regénynek egy új formáját kísérlette meg, mely olyan mint az élet, nem ad végső megoldást, hanem egyik cselekvényből átmegy a másikba. E mintára készült *A fekete város* is, a Rákóczi-korral mint háttérrel. A régi regény jóformán

csak két megoldást ismert, a házasságot vagy a halált. Az élet, Mikszáth szerint, ismer számosat, melyek magukban megoldások, amennyiben a cselekmények ellankadnak egy ponton, de aztán új cselekmények kiindulásaivá lesznek. Azonban a művészet mégis valami befejezett, az élet összpontosított képe, melyet nála olykor nélkülözünk. De részletessége s gyakran hosszadalmassága mellett mindig kárpótol rendkívüli bájos elbeszélő művészetével, az élet találó, jellemző képeivel, a magyar életnek tapasztalatokon alapuló, rendkívül változatos, folyton új és új, hű, szemléltető rajzaival, egészséges és mélyen érző humorával, máskor erős szatirájával, az élet torzképeinek, furcsaságainak, fonákságainak többnyire mosolygó, napfényes rajzaival. Az ő egész világnézetében a magyarosság mellett van valami feltűnő józanság és rendkívüli egészség. A nemesebb, egészséges magyar ész megtestesülése. Természetes, jóleső realizmusa, a gyakori torzítások és élcelő hajlama mellett is, mindig gyönyörködtet. Érezzük, hogy képzelme nem kalandozó s egész előadása oly természetes mint egy jeles, választékos, vonzó, kedves mesemondóé. Mindehhez pompásan színező, eleven nyelvbéli előadással volt megáldva, mely a komolyság és báj vegyülete s amelyen átragyog meleg, emberszerető szíve még akkor is, midőn kíméletlenül látszik belenyulni az élő és ismert kortársak belső életébe. Mindig szabatosan és természetesen lát s amit előad, az az egészség és élet egy meleg, emberszerető és bölcs elme felfogásában. *Jókai Mór élete és kora* (I—II, 1907.) címmel egy életrajzszerű munkát is írt, mely a nagy író belső, mindennapi életével foglalkozik elsősorban. Művei kétszer jelentek meg összkiadásban, egyszer 33, másodszor jubileumára válogatottan 32 kötetben.

Mikszáth elbeszélő irodalmunkra mindenestre legnagyobb hatást a szülőföldről, a palóc népeletből vett rajzaival tett. De míg ő utóbb kiterjesztette szemlélődése körét s éppen úgy bevonta elbeszéléseibe a haza más vidékeit, mint a politikai életet, közelmúltat s a történelmet, addig számos elbeszélőnk megelégedett vidéke szűkebb körével, melyet legjobban ismert, melybe belenőtt s melyhez minden különösebb tanulmány nélkül hozzáfért.

Mikszáth első kötetét nyomon követte *Tóth Sándor A jó erdélyiek* (1883) című kötete, ki már egyéb is akar lenni, t. i. etnográfus. Ha az erdélyi oláhokról és szászokról ír, a jellemzetesség kedvéért belekeveri különös szavaiikat, szólásaikat s a népszokások rajzával lapokat tölt meg. Van azonban elbeszéléseinek helyi és jellemző színezete, s az *Extraneus* és *Onuczék leánya*, amaz az iparos, emez az oláh nép életéből, figyelemreméltó alkotások. Későbbi művei: *Aki senkié sem* (regény, 1884), *Kurucvilág* (1886), *Távol, közel* (újabb elbeszélések, 1888). Sikerrel működött az ifjúsági irodalom terén is.

Mikszáthnál még valamivel előbb lépett fel szegedi tanyai történeteivel a szegedi születésű *Palotás Fausztin* (sz. 1855 febr. 15-én). Miután a lapokban elbeszéléseket adott a népeletből s írt több népszínművet (*Táltos, A falu legsebbe legénye*, 1878, *A csósz unokája* 1879, *A holdas*, 1881, *A tüzes nyelvek*, 1885), első elbeszéléskötete *Az én édes otthonom* címmel 1881-ben jelent meg. Ezt követték: *Tanyai történetek* (1883), *A mi parasztjaink*, öt tanyai történet (1884), *A kapitányságból* (1886), *Eresz alól* (1887), *Homokfelhők* (1889) s írt egy *Salve Regina* című regényt is (1895). Elbeszéléseiben a jót, szépet és igazat tűzi ki

Gyarmathy Zsigmondné

Petelei István

Iványi Ödön

Tóth Béla

T. Tutsek Anna

Rákosi Viktor

REGÉNYIRÓK ÉS ELBESZÉLŐK II.

céljaul. *A kapitányságból* c. műve előszavában egyenesen megmondja, hogy célja arról a népről írni, mely »a tágas alföld legkiesebb részén, tizennégy négyszögmértőföldnyi területen, elszórva él s a tiszta magyar faj legjózanabb, legnemesebb elemét képezi«. E terve nem mindenben sikerül, mert történetei nem éppen helyi jellegűek, de jellemzik törekvését, mely valami olyas volt, minő az 50-es években a tájköltészet feltűnése, de az elbeszélésben nagyobb a jogosultsága.

Mintegy Mikszáthnak szegedi működése hozta magával, hogy egynéhány író, aki az ő szegedi időzése alatt ott lakott, megszerette népét s majdnem kizárólag köréből merítette elbeszélései anyagát. Ezek közé tartozik *Sebők Zsigmond* is (sz. 1861 szept. 22-én, Párkányban), aki mint hirlapíró, 1884-től kezdve, négy évet töltött Szegeden s azóta főleg a tanyai világból merítette elbeszéléseinek anyagát. Elbeszéléseinek első gyűjteménye is Szegeden jelent meg, az *Alakok*, 1887-ben. Idevágó egyéb művei: *Elbeszélések* (1893), *Pusztai élet* (1903), *Bajcsányi de eadem és egyéb elbeszélések* (1909), *Elbeszélések* (1912). E rövid jegyzék mutatja, hogy nem igyekszik sokat írni, de abban amit ír helyes megválasztás, jó megfigyelés, műgond, a valóság iránti élénk érzék nyilatkozik. Emellett jellemvonása a gyöngéd kedély és vonzó érzelmesség bizonyos melancholiával vegyülve, mely jóleső és megnyugtató az olvasóra. Különös kedves vonása, hogy, mint Jókai és Mikszáth, alakjait meg bírja szerettetni. Nagyobb művet nem alkotott, kisebb elbeszélései és rajzai mellett csak egy-két terjedelmesebb elbeszélést írt. Működésének nagyobb részét a gyermekirodalom foglalta le és ezen a téren Benedek Elekkel a legelsők közé tartozik. Különösen azok a sorozatos kötetek, melyek *Mackó úr utazása* stb. címmel jelentek meg 1893 óta, a maguk nemében kedvességükkel és humorukkal méltán lettek népszerű olvasmányok.

A nép köréből veszi tárgyait *Tóth József* is (1851—1903), aki *Éjjeli órákban* (1873), *Amit mindnyájan érezünk* (1879) c. elbeszélései után a *Falu nótáival* (1885) elismerést aratott. Ő a magyar népeletből merít ugyan, de beleviszi a felsőbb köröket is, a *Nóták szegényeiben* (1886) pedig, mint már előbb is *A híres Károly cigányban*, *Lajcsi meg a Csájában*, a zenészcigányok a hősei, de szintén a magasabb vagy legalább más társadalmi körökkel való összeütközésben. Romantikus hajlamainál fogva történetei már nem rajzok, hanem regényes részletekben gazdag, többnyire szomorú végű elbeszélések, melyekben a bonyodalom a társadalmi különbségek okozta összeütközésből fakad. *A nagyvilági nő* (1880) címmel egy regényt is írt.

A magyar nemesi és népi életnek hagyományos, de jellemző és gyakran kedves rajzát tűzte ki céljaul *Szemere György* is (sz. Szabolcsen, 1863 október 30-án), ki azonban önálló művel meglehetősen későn lépett ki, noha már előbb is írt a *Budapesti Hirlapba* és *Vasárnapi Ujságba*. Művei: *A Dobay-ház* (1902), *A halász regénye* (1902), *Magyar virtus* (elbeszélések, 1902), *A madarasi király* (1904), *Az alispán úr*, egy Vas Gereben modorában írt regény (1906), *Ami mindennél erősebb* (1906), *Dr. Mefisztofelesz* (elbeszélés, 1906), *Magyarország Amerikában* (humoros regény, 1907), *A Forray-család* (regény, 1907), *Mimi komtesz és egyéb történetek* (1908), *Upor Ágnes* (regény, 1909), *A Konteset* (fantasztikus regény a XXI. századból), *A hazátlanok* (1911), regény a kíván-

dorlás ellen s legújabbban *Komédiák*. Színdarabjai: *Egyéniség*, színmű 4 fv., *Erősek és gyengék*, színmű 4 fv., *A siralomházban*, színmű 1 fv.

Szemere pályájának bizonyára nagyobb fele van hátra. Őt a magyar hanyatló dzsentri- és népi élet jó megfigyelése, zamatos magyar beszéd, jó elbeszélő képesség s kitűnően rajzolt genre-alakok jellemzik, valamint szereti az élet kedveltető, optimisztikus rajzát. Ezzel szemben azonban mesealkotása nagyobb műveiben laza, nem ritkán valószínűtlen, kedveli Jókai módjára a váratlan, adomaszerű fordulatokat, még legjobb művében, *A Dobay-házban* is. Főleg arra törekszik, hogy a magyar nemesnek és a magyar parasztnak lelki életébe világítson bele. Nála amaz is, emez is rokonok. Mindenkinek megvan hazaszeretete, mély komolysága, nyugodtsága, egyszerűsége, szabadságszeretete, büszke önérzete, rendíthetetlen hite, mint olyannak, ki még a földhöz, természethez közel áll, »a természet pedig az erkölcs maga«, mondja Szemere, talán Tolsztoj hatása alatt. Egyik legutólsó műve *A hazátlanak*, melynek hőse tulajdonképpen ezer tiszavideki magyar, akik Amerikába vándorolnak ki s ott változó szerencsével, többnyire szerencsétlenséggel, küzdve, keresik a boldogulást, de csak kevésnek sikerül. Különösen Bereti Sándorban a magasabbrendű parasztleényt rajzolja. Nyílt, önérzetes, óvatos, büszke és természeténél fogva méltóságos. Szerelme viszi az új világba, pénzt akar szerezni s meg is kapja, de testi épségének és szerelmének feláldozása árán. A mű tézis-regény, de az irányzatosság nem tolakodik előtérbe s ez egyik érdeme. Tézis-regény a *Komédiák* is a legújabb politikai életből.

Fanghné Gyujtó Izabella (sz. Parajdon, 1853-ban) a Marlittra emlékeztető érzelmes regény és elbeszélés művelője. Először 1874-ben a kolozsvári lapokban lépett fel, majd a *Fővárosi Lapokba* s pár divatlapba dolgozott. Művei: *A multak árnyai* (regény, 1883), *Az életből* (elbeszélések, 1884), *Legjobb otthon* (regény, 1887), *Őszi hangulat* (elbeszélések, 1892, 2 köt.).

Jelentékenyebb *Gyarmathy Zsigáné*, Hory Etelka (sz. 1845 máj. 28-án M.-Gyerőmonostoron, megh. 1910), aki pár egyéb kísérlet után, Mikszáth hatása alatt, Kalotaszeg életének meleg, hú, kissé regényes színezetű rajzával szerzett népszerűséget. Más tárgyú művei az érzelmes regények sorába tartoznak. Az irodalomnak 1874 óta haláláig szorgalmas munkása volt. Újabb műveiben alkalmazkodott az időkhöz, megfigyelésben biztosabb, előadásban modernebb. Művei: *A regényes feleség* (1885), alapjában véve tézis-regény, mely a regényes nevelés szomorú hatását rajzolja, továbbá: *Akiknek nincsen szívük* (1886), *Az ifjú pap* (1885), *A hegyek közül* (elbeszélések és rajzok, 1886), *Beszélyek és apróságok* (1887), *Monostory Katinka* (regény a szabadságharc idejéből, 1890), *A havasok alján* (elbeszélések a kalotaszegi népeletről, 1891), *Asszonyokról asszonyoknak* (elbeszélések, 1895), *Régi urak, új parasztok* (elbeszélések, 1896), *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* (1896), *Önkéntes mártírok* (elbeszélések, 1898), *Zudorék* (regény, 1898), *Az új hajtások* (regény, 1901), *Bánék, Andrásék* (1904), *Kalotaszegi bokréta* (1907).

Petelei István (sz. 1852 szept. 22-én, mh. 1910 jan. 5.) Budapesten végezte az egyetemet, de aztán távol maradt a fővárosi köröktől, egyideig Kolozsvárt, mint lapszerkesztő, majd Marosvásárhelyen, egyedül kedvteléseinek s az irodalomnak élve. Turgenyeff vadászrajzainak hatása alatt kezdte 1878-ban a

tárca-elbeszélésírást, a rajzot, s ezekkel hatást tett Mikszáthra is, még mint szegedi hírlapíróra. Elbeszéléseit összegyűjtve *Keresztek* (tíz rajz, 1881), *Az én utcám* (1886), *Egy asszonyért* (történeti regény, 1887) Deák Farkas *Forgách Zsuzsánnáról* írt életrajza alapján, mely önállóan nem jelent meg, továbbá *Jetti* (1893), *Felhők* (1907), *Vidéki emberek* (1898) és végül összegyűjtve *Az élet* (I—II, Történetek, képek, 1905) címen adta ki. Halála után az Erdélyi irodalmi társaság kiadásában jelentek meg *Elbeszélések* (I—II, 1912) címen még össze nem gyűjtött művei. Terjedelmesebb kis regénye *A fülemüle* (1886). Petelei aggályos műgonddal dolgozott. Azt lehetne mondani, hogy elbeszéléseinek, rajzainak nincs is meséje. Egy helyzet, egy kép a legtöbbje, ritkábban a fővárosi, gyakrabban a kisvárosi, a vidéki nemesi, papi, kereskedői életből. Szeretete a csalódottak, züllöttek, az önváddal gyötörődők, tévedők, léhák, szívtelenek, sorsüldözöttek, végzet alatt nyögő, félreértett, nyomorban küzdő kis alakok felé vonja. Innen első kötetének jellemző címe, mert olyanokról ír, kik »Krisztus keresztiét« vonszolják. Tehát szűk körben mozog. Hangneme még kisebb, jóformán csak a sejtelmes, sötét, érzelmes uralkodik rajta. A kis cselekvényt pedig nem nyugodtan beszéli el, hanem elburkolva, átszökve részeket, mintha balladákat akarna írni prózában, mialatt egy homályos, sejtelmes, borús, lírai hangulatban meg-megjelennek túlromantikus, tépelődő alakjai, kik szaggatott, ideges, nehézkes, feltörni alig tudó párbeszédtöredékeket vetnek oda. Emellett mégis néha széles, magyarázó, hosszan elemző, mert lélekrajzot akar adni olyanokról, kik önmagukkal s a világgal meghasonlásban valami különös, szokatlan helyzetben épp oly különösen éreznek és cselekszenek valami visszafojtott szenvedély hatása alatt. Ezek az alakok nem mindig élethűek. Sokszor képzeleti vagy álmokképek s noha a mindennapi élet közelségéből látszik venni őket, néha mégsem élők. Az erdélyi ember és világa nem igen olyan. Ezek az ő képzeleti alakjai, akikben többnyire valami néma szenvedély lakik, mellyel szemben áll a közönyös, mosolygó természet pompája. Ezért keresi a különösségeket, valami sajátosan költőit s törekszik mélységre, elemzésre, lélektani boncolásra. Így pl. *Fülemüle* c. elbeszélésének az a tárgya, hogy egy regényes, rejtett vidéken felnőtt tapasztalatlan leány egy gazdag pékmesternek lesz a felesége, aki tiszta házában úgy őrzi mint a madarait. Egyszer elmegy fülemülét keresni s a Hófehérkéről álmodó asszony egy kiszabadult madara révén megismerkedik egy kisvárosi uraccsal. Ezóta álmodozásba merül s ártatlan szerelmébe belehal. Minden egyéb benne elemzés, hangulatszínezés az oroszok módjára. Az akkori fiatal írók közül többen utánozták, mert volt is modorában valami, amit el lehetett tanulni.

Iványi Ödön (sz. Nagyváradon 1853 nov. 18-án, mh. 1892 okt. 19-én) főképpen mint vidéki hírlapíró működött s mint ilyen írta *Rajzok és elbeszélések* (1879), *Tarka lapok* (1881), *Egy könyv* (1883), *Tárcák* (1888), *Apró regények* (1893) c. elbeszéléseit, rajzait és végre kétkötetes regényét: *A püspök atyafiságát*. Alapjában realista volt. Kis elbeszéléseit, részletrajzait a vidéki életből, betegségei alatt tett fürdői, kórházi (néhány beteg alak, a halál nemeinek realiztikus rajza) tapasztalataiból nagy hűséggel, megfigyeléssel, aprólékos gondnal dolgozta ki s velük föltűnést keltett. Az *Egy könyv*, *Tárcák* szép reményt ébreszt-

tettek iránta. Neveltetése, életküzdemei, betegsége s emiatti elkeseredése, komorsága iratait gyakran szatírával s metsző élességgel töltötte el. Szereti rajzolni a halál borzalmait, mert félt tőle, mint ez a túlságosan érzékeny lelkeknél gyakori. Hajlamait az orosz írók és kivált Gogol, Turgenyeff és Dosztojevszkij befolyása még jobban megerősítette. Mint gondolkozó fő, szeretett súlyos problémákkal foglalkozni s, mint mesterei, lélekrajzot igyekezett adni. Regénye nagyon egyenetlen, a műalkotásba nem volt módja még betanulni. Ebben is sok az olvasmányaiából merített visszaemlékezés, még alakjaiban is. Elemzései, folyton új alakjai nehézkessé, részletezései szétfolyóvá teszik; de komoly és gondos mű s főképen kiemelendő, hogy személyei jelleméből akarja tetteiket megmagyarázni, ami több helyt sikerül.

Szépen és kiváló nyelvérzékkel írt magyarul *Tóth Béla*, a költő Tóth Kálmán fia (1857—1907). Nagyobb szépirodalmi vagy tudományos művet nem írt, megmaradt szorosan véve hírlap- s főképpen tárcairónak; azonban sokat és sokfélélt tanult s ismereteit sok utazással gyarapította. Előszeretete a Kelet felé vonzotta. Nyelvismerete több nyelvre terjedt s nagy kedvvel fordított. A legkülönfélébb témákról írt tárcái száma rendkívül nagy. Elbeszélést keveset írt s ebben Jókai és Mikszáth köréhez tartozik, de olvasmányainak másnemű hatásai is mutatkoznak rajtok. Nagy hatást tett esti leveleivel, melyek a *Pesti Hírlapban* jelentek meg a napi feltűnő kérdésekről, melyekben bíróként kívánt fellépni, de korántsem volt elfogulatlan. Ezzel azonban iskolát alapított. Művei: *János barát*, népies költői beszélyke 3 énekben (1873), *Konstantinápolyi emlékek* (1877), *Tollhegygel* (tárcalevelek és rajzok, 1882), *Török történiák* (1888), *A mi Urunk Jézus Krisztus gyermekségéről írott könyv*, melyet a XVI. század bibliai nyelvén írt meg (1893), *Szájrúl szájra* (1895), melyben a magyar szállóigéket gyűjtötte össze német, francia hasonló művek mintájára, *Mende-mondák*, *A világ-történet furcsaságai* (1896), *A boldogasszony dervise és egyéb történiák* (1897), *Vasárnapok* (elbeszélések, 1898), *Oroszországi útivázlatok* (1898), *Magyar ritkaságok* (1899), *A magyar anekdotakincs* (1898—1904, 6 köt.), *100 Esti levél* (1903), *Gül Baba és egyéb cikkek* (1907).

Petelei hatása alatt kezdett írni *Tutsek Anna*, aki 1887-ben lépett föl *Elbeszélések és rajzok* kötetével, melyet követtek 1890-ben *Az Ilva folyó partján*, 1893-ban *A fenyvesek közül*, 1898-ban *Magunkról* című elbeszélései és *Viola története* (1895) regénye. Újabban főkép a leányifjúsági irodalom terén működik sikerrel.

Rákosi Viktor (szül. 1860 szept. 20-án) származásánál fogva dunántúli (Zala vármegye), gyermekkori éveit azonban Gyergyóditrón töltvén, majd Pesten tanulván, ifjúkori benyomásait különféle vidékekről szerezte. Korán volt módja bátyja, Jenő, mellett napilapokba dolgozni, így 1881-től a *Budapesti Hírlapba*. Ez a külső körülmény mintegy kihívta, hogy az írói pályára lépjen, melyre természeti hivatása is vonzotta s ezt már az iskolai évek alatt is bebizonyította. E lapnál tette ismertté tárcaelbeszéléseivel Sipulusz álnévét. Rendkívül sokat utazott s mondhatni, hogy benyomásokat szerzett egész Európából. Elsősorban saját szerű tárcáival tűnt föl, melyekben, Mark Twain némi hatása alatt, groteszk karikatúrákat rajzolt, vagy játékos tréfákat, derűs ötle-

teket adott elő bohózatos módon pesti és vidéki benyomásaiból, majd utazásai-
ból. Ezek mindegyikében van nagyon jó megfigyelés, ámde neki nem ennek
közvetetlen feltűntetése a fő, hanem komikus, szatirikus elferdítése vagy inkább
torzítása. Mindebből igen kedves, tréfás, komázó és komédiázó kedély sugárzik
felénk. Minthogy ezekben a tréfákban elsősorban az a célja, hogy megnevet-
tesse olvasóját, nagy szerepe jut bennük a véletlennek, a váratlannak, amint
maga mondja: a gaminszerűségnek, továbbá a szójátéknak, sajátságos
nyelvbeli fordulatoknak, melyeket Sipulusz-féle fordulatoknak lehetne bátran
nevezni, mert ha nem ő találta is ki, de ő terjesztette el. E művei azok, melye-
ket ő *Humoros elbeszéléseknek*, *Humoreszkeknek* nevez, melyek összegyűjtött
Munkái közt (eddig I—XX.) hat kötetet foglalnak le. E műveivel sok tekin-
tetben rokonok úti és egyéb tárcái. Benyomásait minden fontoskodás nélkül
veti papírra, nagy szeretettel keresve ki vagy állítva előtérbe valami torzat,
mint azt a homorú vagy domború tükör mutatja.

Mindez azonban csak egyik oldala s talán nem is az igazi. Valóságban
benne egy másik, nagyon komoly és mélyen érző ember az igazibb. Igen erős
hazafias érzése és érzelmes szíve van. Ez magyarázza meg, hogy már a 80-as
évek közepén a nagyobb és a komoly regényírásba fogott, főképpen a magyar
vidéki földbirtokos életből merítvén témáit. Ezekben a műveiben némileg
Jókai hatása alatt áll, mint az *Egy falusi Hamletben*. Hazafias érzése suga-
latára írta legnépszerűbb elbeszéléseit, a *Korhadt fakeszeszteket*, melyek kép-
zeletének merészsége mellett is nagyon jellemzetes forradalmi jelenetek, telve
tüzes, megható, mélyen érző hazafisággal. Hangulatukra nézve méltán sora-
koznak Sajó (Jókai) nagyhírű és rendkívüli hatást tett forradalmi képeihez.
E művében, mint maga mondja, a sok korhadt fakeszstű honvédsír láttára
elhatározta, hogy »az utolsó nemzeti eposz (a forradalom) kicsiny alakjainak
egy szerény monumentumot fog állítani«. Itt tehát a névtelen hősök rajzát
adja részint adatok, részint még élőknél elbeszélései alapján. Ugyanez az érzés
vezeti őt a multba, a kuruc időkbe és más hazafias jelenetek rajzához, melyek-
ben nemzetünk hősiessége, elszánása, önérzete, néha vidám kalandhajhászata
tükröződik. Ezekben is Jókai a mestere. Ennek hatását éreztük néha a mese-
alkotás módjában is, melyben Rákosi az érdekesség kedvéért nem egyszer
feláldozza a szigorú következetességet, a hihetőt, a valószínűt, néha realitása
kissé színpadias, máskor pedig, mintha ideje nem volna, átsiklik a nehézsége-
ken. Legnépszerűbb regénye *Az elnémult harangok* (1903), melyet Malonyai
Dezsővel színpadra alkalmazott s így is nagy hatást tett.

A 70-es évek végén lépett fel az elbeszélés s később a regény terén *Benedek Elek*
(szül. 1859 szept. 29-én), ki mint ifjúsági író elévülhetetlen érdemeket
szerzett magának. Sokáig újságíró volt és a népies irodalom terén szintén mélyre-
ható működést fejtett ki. Főbb munkái a következők: *A kollektor* (regény a
székely népeletről, 1886), *Huszár Anna* (reg., 1894), *Testamentum és hat levél*
(1894), *A szív könyve* (1896), *Katalin* (1896), *Csöndes órák* (tárcák, 1899), *Uzoni*
Margit (reg., 1901), *Édes kicsi gazdám* (1903), *Rügyfakadás* (1903), *Szülőföldem*
(1904), *Báránfyelhők* (1907), *Két gazdag ifjú története* (1907) stb. Benedek Elek
művei egy rendkívül finom és művészi lélek megnyilatkozásai. A magyar, külö-

nősen a székely népelet egyik legalaposabb ismerője, de amellet úgy érzésében, mint felfogásában egészen modern. Ám külföldi hatások nem mutathatók ki munkásságában. Minden idegen benyomást teljesen átalakított színmagyar érzése és gondolkozásmódja. Egyike a legügyesebb meseszöveőknek, de amellet a lélek hangulatainak szubtilis elemzője. Már *A kollektor* és *Huszár Anna* című regényei is ezekkel a tulajdonságokkal vonták magukra a figyelmet. Amellet hogy, mint minden a nép körében élt írónak, rendkívül fejlett érzéke van a realitások iránt: tiszta poézis sugárzik ki műveiből. Szereti a finom, álomszerű hangulatokat, a lágyan hullámzó érzéseket. Igazi embereket rajzol, akiket azonban valami enyhe atmoszféra vesz körül, amelyben körvonalaik megfinomodnak. Benedek elbeszélői objektivitása nem válik sohasem hideg tartózkodássá. Emberszeretete nem tud lelkének háttérében meghúzódni. Hősei magukhoz csalják és abból a módból, ahogyan megrajzolja őket, kiérezzük a szerző szívedobogását is. Emberszeretete teszi olyan meleggé humorát is. Éles szemmel látja meg az emberi gyöngeségeket, de sohasem ostromozza őket. Mosolyog rajtuk. És vele mosolyog az olvasó is. Nem tart erkölcsprédikációkat, legfeljebb csúfolódik kissé. De sohasem bántóan és sohasem sértően. Humora és tréfája a magyar népmese enyvelése. Különben is sokat tanult a népmeséből, melynek egyik legalaposabb ismerője. *A magyar mese- és mondavilág* öt kötete (1896) a legszebb magyar gyűjtemények egyike. Átírta és átdolgozta a magyar meséknek legszebbjeit, anélkül hogy lényegük változott volna. A magyar népmese lelke él bennük. A magyar nép szíve dobog bennük. Ez a gyűjtemény tette sok más munkájával együtt a magyar gyermekvilág és a magyar ifjúság egyik legkedveltebb és legolvasottabb írójává. Megható érzelmessége, mesemondó tehetsége; gazdag kedélye és humora szinte predesztinálták arra, hogy az ifjúsági irodalom terén is maradandót alkosson. Idevágó munkáinak nagy érdeme az is, hogy a meséken kívül sohasem viszi fiatal olvasóját fantasztikus régiókba. Nem a föld felett röpül vele, hanem az életet mutatja meg neki. Persze neki való megvilágításban. Külön megemlést érdemel Benedek Elek színes, tősgyökeresen magyaros nyelve, világos stílusa és előadásának klasszikus egyszerűsége.

A francia irodalom hatását érezteti *Ambrus Zoltán* (szül. 1861 febr. 22-én) egész írói munkássága, éppen úgy elbeszéléseiben és regényeiben, mint esztétikai irataiban, amit megmagyaráz az, hogy Párizsban hosszabb időt töltött a Collège de Franceban, a Sorbonneon francia irodalmi és rokon tárgyak hallgatásával. A francia irodalom szeretetét mutatják nagyszámú regényfordításai, ú. m.: Flauberttől *Bovaryné*, Cherbulieztől *Holdenis Meta*, Malot Hektortól *Marichette*, France Anatoletól, Maupassanttól elbeszélések. Továbbá Sardoutól, Bissontól, Lemaîtreől, Lavedantól, Meilhactól, Hervieutól és Grillparzertől (német) a színpadok számára színdarabokat fordított. Eredeti elbeszélései és regényei: *Ninive pusztulása és egyéb történetek* (1895), *Szeptember* (1896., utóbb *Őszi napsugár*), *Pókháló kisasszony* (tíz elb., 1898), *Hajótöröttek* (1898), *Gyanú és más elbeszélések* (1900), *Giroflé és Girofla* (regény 2 k., 1901), *Árnyékalakok* (1901), *Berzsenyi báró és családja* (tollrajzok, 1901), *Kevélyek és lealázottak* (hét elb., 1903). Munkái 1906–1908-ban összegyűjtve jelentek meg 12 kötetben: *Midás király* (reg., 2 k.), *Álomvilág* (elb.), *Berzsenyi báró és családja*, *Solus eris*,

Benedek Elek

Ambrus Zoltán

Bársony István

Werner Gyula

Kemechey Jenő

Gárdonyi Géza

REGÉNYÍRÓK ÉS ELBESZÉLŐK III.

A Berzsenyi-lányok 12 völegénye, Törpék és óriások (elb.), *Őszi napsugár, A gyanú, Giroflé és Girofla* (elb.), *A türelmes Griseldisz* (elb.), *Leányok és asszonyok* (elb.), *Budapesti mesék* (elb.), *Furcsa emberek* (elb.). Külön jelentek meg *Ámor és halálfej, Kegyelemkenyér és egyéb elbeszélések, Téli sport és egyéb elbeszélések* (1909—1910) stb.

Kezdetben különböző irányú és tartalmú irodalmi cikkekkel, bírálatokkal, párizsi tárcákkal és fordításokkal lépett fel. Csak a 90-es években kezdett elbeszéléseket és regényeket írni, anélkül hogy cikkírói és kritikusai működését abbahagyta volna. Csakhamar föltűnt mind irányának, mind tárgyainak különösége miatt. Regényt tulajdonképpen csak egyet írt, a *Midas királyt*, t. i. a többi, regénynek mondott művei' (*Giroflé és Girofla, Solus eris, Őszi napsugár*) csak kibővített elbeszélések s számos elbeszélése van, melyeket épp így regényekké nyújthatott volna. Ambrus magára a mesére szemmelláthatóan nem is helyez súlyt. Nála fő az elemzés és okoskodás, bizonyos alkalmi filozofálás, vagyis inkább úgy látszik, hogy bizonyos elmélethez hozzágondolt valami mesét, már akár tapasztaltat, akár valami olvasottat, gyakran olvasottat, mert ő a legtanultabb s legszélesebb látkörű íróink egyike. Mestere elsősorban Anatole France, emellett Guy de Maupassant. Minthogy a mesére, mint említettük, nem helyez súlyt, nagyobb műveinek cselekvénye is igen egyszerű. Vegyük pl. a *Midas királyt*. Tartalma lényegileg csak annyi, hogy egy festővel, Biró Jenővel el akarják vettetni Grunevszky Margitot, de ő beleszeret ugyanabban a pesti bérházban Völgyessy Bellába, egy elszegényedett előkelő leányba s feleségül veszi, de ez nemsokára fia születése után meghal. Ennyi jóformán az első kötet tartalma. Ámde ebben a keretben megrajzolja szerző Biró egész pályáját, művészi letörését, önbizalma elvesztét, sikertelen küzdelmeit, mellette egy csomó mellékalakot s mindezt rendkívül bőven. A második kötetben Biró nőül veszi a dúsgazdag gr. Galanthay Masát, miután híres festő lett. Ezóta minden arannyá válik kezében, de boldogtalan s híre tetőpontján agyonlövi magát. E második kötet jóformán annak rajza, miként veszi el Masát, s ezt részben Masának egy barátnőjéhez intézett leveleiből, részben Biró naplójegyzeteiből tudjuk meg. Ebben a második részben szerepel az ördög, aki őt e házasságra rábeszéli és akire lényegben Molnár Ferenc Ördöge is emlékeztet. Más regényének sem több a meséje, sőt ennyi sem. A *Giroflé és Girofla*ban két hasonló nővér, két színésznő szerepel. A kisebbik, Mira, beleszeret Vidovics Feribe, aki egyébként gazdag bácskai fiú. Vidovics nem akarja a leányt sem szeretőjévé tenni, sem nőül venni. Végre a szerelmes leányt mégis elszökteti. A regény tárgya ez a küzdelem, mert hogy utóbb nőül is veszi, azt már csak egy levélből tudjuk meg. Mindebből látszik, hogy ő a lélektani regényt kívánta művelni s vannak helyek, ahol nem sikertelenül, pl. *A gyanú* című hosszabb elbeszélése pompásan van megírva s mind végig érdekfeszítő. Elbeszélései mindenesetre jobbak mint hosszabb művei, de mindenütt elsősorban a kiváló értelem, az intelligencia és olvasottság lép előtérbe, élettapasztalatai és életimpressziói halványak, elmosódottak. Részben Anatole France hatása, részben saját hajlamánál fogva is túlsok helyet foglal el műveiben az ironia és a keserű filozofálás, mellyel elhalványítja saját érzéseit és gyakran szételemzi,

sőt lenézi alakjait, lerontja illúziónkat s szinte szenvedélyes szarkazmussal bánik a legnemesebb érzelmekkel és hangulatokkal. E ponton talán Kemény műveinek hatása is megfigyelhető rajta. Mindezekből következik, hogy igen tartalmas író, ötletekben, fordulatokban gazdag, művei telve vannak elméletekkel, boncolásokkal, melyek, ha hosszúra nyulnak is néha, egyuttal a szerző gazdag forrásainak, az olvasás és elmélkedés hosszú munkájának bizonyítékai. E mellett tiszta magyar nyelven ír.

Mikszáth mellett *Herczeg Ferenc* (született 1863 szept. 22-én) ennek a kornak legnépszerűbb elbeszélője és regényírója. Német nevelése mellett is magyar és magyaros íróvá lett. Első művét még német nyelven írta. A *Pesti Hírlap*ban lépett fel 1887-ben, majd a *Hét*be dolgozott s már ekkor föltűnt tehetsége. Első nagyobb műve *Fenn és lenn* (1890) c. regénye, mely egy könyvkiadó pályázatán tűnt fel. Ezóta egész lélekkel író. Tárcaelbeszélései, melyeket a *Budapesti Hírlap*ban írt s 1892-ben *Mutamur* cím alatt adott ki, hamar népszerűvé tették. Első sikereit csakhamar meghaladta a *Gyurkovics lányok* (1893) című kötete, mely voltaképpen egy családból hét egészséges lelkű, józan, de alapjában mégis más és más leány férjhezmenetelének története, az életből ellesett kedves vonásokkal. Egy dzsentrí-család tagjai vonulnak el előttünk, amint a mama vezetése alatt különböző fogásokkal elhelyezkednek az életben s derék családanyák lesznek. Már ez a kötet is jellemzetesen mutatta be Herczeg írói tehetségét, melynek fő vonásai a nemes előkelőség, az éles megfigyelés, a többnyire érzelmesség nélküli finom gúny, jól alkalmazott ironia, könnyed előadás, kerülése mind a bővebb elmélkedéseknek, mind az alanyi ömlengéseknek, a fitogtatás nélküli, tartózkodó bensőség, a gyakran találó lélektani elemzéssel vezetett mese- és jellemfejlesztés, mely azonban kerül minden fontoskodást és nagyképszerűsködést. Az előkelőség iránti hajlamából következik, hogy őt a dzsentrí-életen kívül csak a magasabb városi, politikai, katonai élet s a felsőbb körök viszonyai érdeklik. Megfigyeléseiből következik, hogy könnyen talál új tárgyat, új jelenségeket, mint pl. a katonai élet rajzában, mely Kisfaludy Károly óta jóformán kiment a divatból irodalmunkban. Ebben az irányban újabban számos követője, sőt utánzója akadt, kik modorát a részletekben is követni próbálják.

Későbbi művei mindjobban kiemelték jeles írói tulajdonait, melyekből első nagyobb műve (*Fenn és lenn*) még csak inkább mutatókat adott. A *Simon Zsuzsa* (1894) már nagy fejlődést mutat s alapgondolatát, hogy a nemes jellemű leány szenvedések árán, botlása mellett is, boldog lehet, nem minden erőltetés nélkül oldja ugyan meg, de érdekesen s kiváló, élesen megfigyelt részletekkel. A *Napnyugati meséknek* (1894) különösen két elbeszélése tett nagyobb hatást (*Láp virága* és *Sziriusz*), melyek közül az elsőt ő maga, a másikat Földes Imre színpadra is alkalmazta. Ezután az *Első fecske s egyéb elbeszélések* (1896), *Az új nevelő s egyéb elbeszélések* (1898) című kötetei jelentek meg. A *Gyurkovics lányok*hoz csatlakozik a *Gyurkovics fiúk* (1895), kik öten vannak. Ezek történetét már regény alakban adja s bennük boldogan léhaskodó, de belsőleg nemes anyagú jellemeket rajzol temperamentumos vidámsággal s eleven humorral, egy kissé laza mese keretében. Ennek folytatása *Gyurka és Sándor* (1899). Többi kisebb elbeszélése mellett, mint aminő *Arianna* (tizenhat elb., 1901),

mely *A kék csóka* c. jeles rajzot is magában foglalja, művészetét teljességében mutatják *Szabolcs házassága* (1896), *Egy leány története* (1899), *Idegenek között* (1900), *Pogányok* (1902), *A honszerző* (1905), *Böske, Erzsi, Erzsébet* (1905), *Lélek-rablás* (1906), *A királyné futárja* (1909), *Szerelmesek* (1909), *A fehér páva* (1911), *A szelek szárnyán* (1910), *Álomország* (reg. 1912) című regényei és elbeszélései. Mindezekben talán valamivel kisebb a képzelő erő, talán néha több melegséget is szeretnénk, de kárpótól az erős formaérzék, takarékos elbeszélő művészet, a gondos kiszámítás mellett a szinte meglepő könnyedség, az érdeklődésnek állandó ébrentartása és az az ügyesség, mellyel néhány könnyedén odavetett vonással egy-egy jellemet vagy helyzetet megértet. Látszólag szinte hideg közönnnyel vet oda — mint tényleg — egy-egy morális vereséget vagy bukást, mintha valami butor vagy vidék rajzát adná, pedig mélyen érez és így meg is tudja olvasóját hatni. Keresetlen, mégis gondos, közvetetlen s mégis művészi. Alakjai kiválóan a környezet, a hagyomány emberei, a külső formák, a balítélet, a társadalmi illem köti őket, de mindig emberek. A nemes vagy nemtelen szenvedélyek, érzéki vágy rabjai; azonban mindig urak, akik uralkodni birnak magukon. Jellemezni tudó erejénél fogva szereti az olyan tárgyakat, melyekben sok változatos alak szerepel, kik mintegy elvonulnak előtte s ő biztos kézzel és a valóság élénk érzésével veti papírra őket. Rövid és világos itt is, mint amikor elbeszél. Kevés szóval megérteti magát. A mese is rendesen egyszerű. Egy-egy vadászaton, szalonban, klubban indul meg, mintha valami jelentéktelen esetről számolna be, de rendkívülivé és érdekessé teszi elbeszélését a szövés és indokolás, mely gyakran szenvedély, bűn és bűnhődés felé visz. Mindezt a költő minden páthosz nélkül, mondhatni diszkrétén, adja elő, de úgy, hogy az a mód, ahogy elmondja, mindig a legérdekesebb a műben.

Jellemző, hogy még akkor sem változik ez a modor, midőn a történelembe nyúl tárgyáért. A *Pogányok* e nemből legkiválóbb műve, mely történelmünk egyik legviharosabb korába visz. Természetesen, nem hű a történelem ismert, különben kevés számú, adatához. Péter király utolsó éveiben vagyunk, de a regény főcselekvénye nem a Vatta-féle lázadás. Ez, valamint Péter elűzése, Endre és Levente bejövetele, a magyarság, de egyszersmind a keresztyénség győzelme, a regénynek csak végső részében játszik bele a cselekvénybe. A valódi hős egy képzelt alak, Alpár és a bessenyők, kivált ezek vezére, egy asszony, Seruzad. Az események nagy része is a bessenyő táborban foly le. Alpár, Thonuzoba fia, pap Gellért csanádi püspök környezetében. Benne a puszták mély szeretete él, de egyszersmind erős keresztyén, akibe Seruzad beleszeret. Ő nem szereti az asszonyt, Zenóbiába, Csanádnának első házasságából született leányába szerelmes, akit abban az útjában ismer meg, midőn Bizáncból, a második férj halála után, visszatér anyjához Maros-Várra. Alpár nagy lelki harcok és külső események hatása alatt a bessenyők vezére lesz, több győzelem után a Dunán túl csatlakozik Vatta seregéhez; de bár ott is győz és a zárdába vonult Zenóbia is kezébe kerül, Levente halála és Endre győzelme s vele a keresztyénség diadala után visszatér a Maroshoz. Ott megtudván, hogy Zenóbiát egy apácakolostorban, Seruzad felbujtására, a bessenyők a zárdával együtt elpusztították, Seruzadot elűzve a táborból, a bessenyőkkel kibujdosik a balkáni bessenyőkhöz, ahol

neve belevész a további háborukba. Seruzad, aki a Dunáig lovon követi, a mélységbe veti magát. Alpár azzal a tudattal megy ki, hogy a pogányok elvesztették a csatát, mielőtt megkezdték, mert hatalmas ellenségüknek, a kereszténységnek ereje, hívei rendületlen hitében volt s ez ellen egy csak még erősebb hittel lehetett volna harcolni, ami nekik nem volt. Ez az Alpár és Vatta tragikuma. — Már e vázlatból is látható az egésznek érdekes alkotása. Igaz, hogy a költői lelemény egy kissé szegényes s a történelmi kor rajzában van némi ingadozás, a főszemélyek összeütközése némely részben elnagyolt s van valami korszerűtlen a személyek jellemében is, akik közt maguk a pogányok is csaknem mindig valódi urak, nemesek és férfiasak, mint azokhoz illő; kik a jövő előkelő embereinek ősei: mégis a maga egészében megkapó alkotás. Ebben a regényében, valamint máskor is, ha a történelemben, pl. a rokokóvilágban, megy vissza (*A királyné futárja*), finom művészettel érezteti a kor levegőjét is s egészben a rajz nemcsak érdekes, hanem találó is.

Bársony Istvánt (sz. 1855 nov. 15-én) írói hajlamai vitték a zszurnaliszta pályára 1876 óta. Művei: *Százszorszépek* (elbeszélések, 1886), *A szabad ég alatt* (elbeszélések, 1888), *Tréfás történet* (1890), *Dobogó szívek* (1891), *Négy szemközt* (elbeszélések, 1894), *Erdőn, mezőn* (természeti és vadászati képek, 1893), *Csend* (1895), *Ecce homo* (elbeszélések, 1898), *Víg világ* (mulattató történetek stb., 1897), *A szerelem könyve* (elbeszélések, 1899), *A kaméleon-leány és más elbeszélések* (1899), *Magyar természeti és vadászati képek* (1898), *Keresd az aszszonyt* (elbeszélések, 1900), *A királytigris* (regény, 1901), *Ingovány* (regény, 1900), *Egy darab élet* (1901), *A rózsza és erdő* (1902), *Élőképek* (1902), *Igaz mesék* (1903), *Visszhang* (elbeszélések, 1903), *A rab király szabadon* (állatregény, 1904), *Szelek útján* (regény, 1904), *Mulattató vadászrajzok* (1904), *A napsütötte férfi és más elbeszélések* (1904), *Tréfás történetek* (1905), *Titkos veszedelmek* (1907), *Tarka mesék* (1908), *Magyar földön* (díszmű, 1910), *A boszorkány* (1910), stb. Már első rajzaiban eltért az akkori divatos irányzattól, mert nem fővárosi alakokat rajzolt műveiben. Őt, mint szenvedélyes vadászt, a természet és a természet élete érdekelte, amely iránt tagadhatatlan érzéke van. Színezésben gazdag nyelvvvel törekszik tapasztalatait feldolgozni. Az erdőnek és mezőnek egyik legélesebb szemű megfigyelője. Leírásait látszólag összefüggetlen képekből szövi össze és ezzel a realitás hatását teszi, mert a természet hangulata is eme sok apró színből, jelenségből alakul bűbájos egésszé. De nemcsak az erdőnek, mezőnek, pusztának alapos ismerője Bársony, hanem az állatvilágnak is. Egy-egy állatban valóságos jellemet rajzol meg, valósággal az állatok lelkébe világít bele. Érzéke van a finom humor iránt is. Nyelve magyaros, fordulatos és rendkívül színes. Mint elbeszélő szintén értékeset alkotott, ezen a téren különösen az egyszerű, csöndes embereket rajzolta meg művészettel. Ezekben a munkáiban is a finom, hangulatos leírások ragadják meg legjobban az olvasót.

Werner Gyula (sz. 1862-ben) a történelmi regény terén működik. Fiatal korában Puskin és Arany László hatása alatt megpróbálkozott a lírai költői elbeszéléssel is *Az ő regénye* című művében (1884), de kevés sikerrel. Regényei: *Anteusz* (1893), *Andrásfalvy de Andrásfalva* (1894), *Nyárutó* (1894), *Elbeszélések* (1896), *Megvirrad még valaha* (1897), *Kendi Imre házassága* (1899), *Olga*

(1899), *Húnok harca* (1901), *A beszterczei diákok* (1903), *Forgách Simon* (1907). Werner a fölvetett kor rajzára s egységes cselekmény fölépítésére törekszik. Egészen Jókai, sőt Jósika hatása is mutatkozik rajta. A forradalom előtti és alatti, továbbá a már Tisza Kálmán idejébe nyúló politikai és társadalmi életet, ezekkel kapcsolatban Erdélyt és az erdélyi életet dolgozza fel több regényében, melyekben azonban fődolog mégis mindig maga a regény, azaz egy, rendesen optimista világnézettel, de nem valami mély lélekismerettel, rajzolt szerelmi történet, miközben csak futólagosan érinti vagy vázolja a kor kérdéseit. Szereti a boldog befejezést, a tiszta, egyszerű jellemeket. Ahol bonyolultabb belső életet akar rajzolni, ereje olykor cserben hagyja. Műveiben mindig a külső történet érdekesebb, de elbeszélni valóban kellemesen tud.

Kemechey Jenő (1862—1905), kinek a sors rövidebb életet adott, hogysé tehetéseit kifejleszthette volna, részben Mikszáth, részben Herczeg, de a franciák hatása alatt is, írta regényeit és elbeszéléseit. Elbeszélésekkel lépett föl, *A szeminariumból*, majd *Gentry-történetek* (1891) címen. Utóbb megpróbálkozott a regénnyel *A kis király* (1895, tört. reg.) és *Mara rózsái* (1899), de cselekvényében széteső, jellemei következetlenek, fiatalos művek. Jobbat adott későbbi elbeszéléseiben, *A magyar Mohikának* (1901) és a *Lobogó szerelmesek* (1904) cím alatt, melyekben már gyakorlott író, de többnyire kigondolt történetet ad elő. Malonyai-val együtt írta *A föld* drámát (3 felv., 1902), mely sikert aratott a színpadon.

Gárdonyi Géza (sz. Agárdon, 1863 aug. 3-án) kezdetben néptanító volt, 1885 óta mint hírlapíró működött Győrött, Szegeden, Aradon és Budapesten, jelenleg Egerben él. Budapesten, mint a *Magyar Hírlap* munkatársa, tette ismertté a Göre Gábor falusi bíró és köre komikus alakjait. Már 1881-ben fel lépett s azóta sok irányban kitartóan működik. Önállóan megjelent főbb művei: *Száz novella* (1886), *Szerelmes történetek* (1886), *Figurák* (1890, Mikszáth előszavával), *A világjáró angol* (1894), *A báró lelke* (regény, 1894), *Novellák* (1894), *Tárcák* (1894), *A Pöhölyék életéből* (falusi történet, 1895), *Göre Gábor bíró úr könyve* s ugyanennek folytatólagos sorozata, összesen nyolc kötet (*A pesti úr*, *A kátsa*, *Veszödelmek*, *Durbints sógor*, *Göre Marcsa lakodalma*, *Tapasztalatok a nagy kiállításról*, *Göre Gábor bíró úr könyve*, *Bolygás az világba* 1895—99), *Igazság a földön* (legenda, 1896), *A lámpás* (regény, 1897), *Két menyasszony és más elbeszélések* (1897), *Az én falum* (1898), *A kékszemű Dávidkáné* (regény, 1899), *Az egri csillagok* (regény, 2 köt., 1901), *A láthatatlan ember* (regény, 1902), *Tizenkét novella* (1901), *Az a hatalmas harmadik* (regény, 1903), *Az én falum* (2 köt. elbesz., 1904), *Az öreg tekintetes* (regény, 1905), *Ábel és Eszter* (regény, 1907), *Két katicabogár* (elbeszélések, 1906), *Átkozott józanság!* (elbeszélések, 1907), *Isten rabjai* (regény, 1908), *Mi erősebb a halálnál?* (elbeszélések, 1909), *Hosszúhajú veszedelem* (elbeszélések, 1912) stb. Ezekhez járulnak költeményei: *Április* (1894), *Fűzfalevél*, *nyárfalevél* (1904). Színdarabjai: *A bor*, falusi történet 3 felv., (1901), *Karácsonyi álom*, pásztorjáték 3. felv. (1902), *Annuska*, vígjáték 3 felv. (1903), *Fehér Anna*, betyártörténet 3 felv. (1906), *Fekete nap*, történet a szabadságharcból, 2 felv. (1906), *Nőkérdés* (1907), *Falusi verebek*, köznapi történet 3 felv. (1909). E művek távolról sem merítik ki e gazdag munkásságot.

Már korábban is a lapokban, melyeknek munkatársa volt, több regényt írt (*Álmodozó szerelem, Félkerekű apostol, Bronzhercegnő, A szentek útja, A legfeketébb Afrikában, Stanley paródiája*), írt operettet, dalokat, operaszöveget, röpiratot, nagyszámú ifjúsági iratot, tárcát s egyebeket.

Gárdonyi legtermékenyebb íróink egyike s műveivel minden irányban nagy népszerűséget szerzett. Egy ideig Mikszáth nyomain indult s kivált a népies élet megfigyelését tűzte ki céljául. Ebből a tendenciából fakadt *Az én falum* c. két kötete, mely apró rajzok sora, úgy ahogy mint tanító megfigyelte az életet a különböző évszakok során. Nagy adománya a hűség és egyszerűség, a jellemzőnek észrevése, a hangulat pompás színezése s bizonyos magyaros, alföldies, méla elmélkedés, mély érzés, de minden fitogtatás, nagyot mondani akarás nélkül. Már kezdő műveiben, talán Rákosi Viktor hatása alatt, ő is művelte a torznak még nagyobb mértékben való eltorzítását. Göre Gábor bíró, Durbints sógor és más e körhöz tartozó alakjaiban a népies furcsaságokat szegedi tájnyelven szólaltatja meg s valóban a bohóságok, furcsaságok tárházai ezek a kötetek, melyekben sok egészséges humor, de gyakran a népiesség oly fajtája is megnyilatkozik, melynek terjedése nem óhajtható. Más műveiben a kalandos regény felé hajlik. Igen jól és érdekesen tud elbeszélni, de ha a multba megy, bár érdekfeszítően tud elbeszélni, tanulmányai nem mindig biztosak s e művei itt-ott nem mint történeti, hanem mint kalandos regények hatnak. Így a különben jól olvasható *Egri csillagok*, melyben Eger 1552-iki ostromát és Dobóék győzelmét beszéli el az ismert adatok szerint, vagy *A láthatatlan ember*, melyben Zéta mondja el, nagyrészt Priszkos Rhetor szerint, utjukat Attilához s életüket a hún táborban, majd Zéta szerelmét a hún vezér, Csáth leánya, Emőke iránt, aki meg Attilába szerelmes és halálakor feláldozza magát érte; így hat továbbá *Dávidkáné* c. regényében, amely Nagykovácsán a XVII. század közepén játszik. Utolsó regénye, az *Isten rabjai*, viszont igen szegényes cselekvényű, de igen jó korképben mutatja be középkori szerzeteseink mindennapi életét. A kalandos iránti kedve, éppen mert elbeszélni szeret, máskor is meglepi, ha korabeli vagy éppen népies tárgyat vesz elő s éppen az elbeszélés kedvéért néha elnagyolja az élet rajzát. Máskor ellenkezőt kísért meg, t. i. finom részletrajzot. Ilyenkor Mikszáth módszerére emlékeztet, de anélkül hogy megszűnne eredeti lenni. Az övé az előadás sajátos közvetlensége és a megfigyelés egyéni élessége. Mindebből az látszik, hogy könnyen ír, az életet jól látja, érzései elevenek, tiszták, meleg szívvel nézi a dolgokat és élénk temperamentummal veti papírra. Színdarabjai közül *A bort* egy elbeszélése és a Göre Gábor-kör pár alakja felhasználásával írta. Benne szakított a népszínmű régi alakjával, azaz a komoly és víg elem melodramatikus elegyítésével, az énekkel, zenével, cigánnyal s a sok tekintetben stilizált parasztokkal. A népet mint igazi népi embereket szerepelteti s egészséges realizmusával, mely uton Móricz Zsigmond követte őt a *Sári bíróval*, új utat nyitott meg abban az irányban, hogy létrejöjjön a népdrama, a népvígjáték, népbohózat s így eltűnjék a népszínmű mint külön műfaj, mint a komiko-tragikum vegyítésének sajátos módja. Színdarabjai közül az *Annuska* tett még nagyobb hatást. Költeményei közt is nem egy érdekes és jellemző van. Itt különösen lírai és leírói költeményei említendők.

Justh Zsigmond

Bródy Sándor

Tömörkény István

Lőrinczy György

Szabóné Nogáll Janka

Kálnoki Izidor

REGÉNYÍRÓK ÉS ELBESZÉLŐK IV.

Amazok kedvesek, az érzelem^wszelid hullámvázait jellemzőn fejezik ki, emezekben jól figyel meg a találó részleteket s pompásan színezve alkotja meg velük az összképet, minők *A falu reggel*, *A falu este*. Írói ereje még mindig fejlődőben van.

Egészen más világba visz *Justh Zsigmond* (sz. 1863 febr. 16-án, mh. 1894 okt. 9-én), aki tulajdonképpen zenésznek, majd jogásznak készült s kivált Reviczky Gyula ösztönzésére lett író. Írói hajlamait még jobban megerősítette 1885—86-iki párisi időzése s a francia írókkal, elsősorban Taine-nel és France Anatole-lal való tüzetes megismerkedése. Ő az akkor divatos elemző, lélektani regény és elbeszélés módszerét tanulmányozta Zola, Bourget, Turgenyeff s talán mások nyomán is és így írta *Ádám* c. kéziratban maradt regényét. Mint szent-tornyai (Békés) birtokos és nemzetgazdasággal foglalkozó jogász, később különösen a békési paraszttélet felé fordult figyelmével s különösen a gányókat és nazarénusokat örökítette meg finom rajzokban. Művei: *Káprázatok* (elbeszélések, 1887), *Művészszerelem* (reg., 1888), *Páris elemei* (1899), *A pusztá könyve* (1892), *A pénz legendája* (1893), *Gányó Julcsa* (1894), *Fuimus* (reg., 1895), *Delelő és egyéb elbeszélések* (1894). E művei közül az első az akkor divatos szalontelemzés affektált termékei, szembeötlő utánzatok. Az idegen hatásoktól később sem tudott szabadulni. Négy utolsó műve, mely Balzac és Zola hatását érezteti, már része annak a regényciklusnak, melynek *A kiválás genezise* (tanulmányok) összefoglaló címet adta. Regényalakban, de biológiai módszerrel, »a jövő Magyarországnak anyaföldben gyökerező filozófiai világnézetét, szellemét« kereste. Ezeket a kissé homályos szavakat ő úgy magyarázza, hogy a mai legfelsőbb és a népi társadalmat kívánta műveiben boncolni, benne megvizsgálni a kórost és azt a használhatót, ami »újat, jobbat fog teremthetni«, más szóval: keresett egy szinthetikus eszmét, a »magyar szellemi világnézetet«, mely győzedelmeskedni fog. Ő ezt az összes társadalmi osztályokban akarta kutatni s ennek kiindulása a külföldön is föltűnést keltett műve, *A pusztá könyve* volt, melyben a nép szellemi világát rajzolta, de ez a sorozatba nem tartozott, csak mint bevezetés. *A pénz legendája*, mely már ennek a lélektanulmánynak eredménye, a legfelsőbb körökben mozog s hősnőjében (Belényesy Mária grófnő) azt rajzolja, hogy egy túlfinom lelket miként ront meg s miként teszi tehetetlenné akarátát a túlzásba vitt önelemzés. Ugyanis az akaratbetegség, szerinte, a legmodernebb s legveszedelmesebb lelki kór. Ezt ugyanígy, de kevesebb részletezéssel magyarázza gr. Bálványosy Sándorban és gr. Vezekényi Elekben, a regény más két főalakjában. Elméletét a ciklus harmadik könyvében, a *Fuimus*ban, az egész pusztuló felsőmagyarországi oligarcha-világra kiterjesztette. A közbeeső regény vagy inkább bővebb elbeszélés (*Gányó Julcsa*) hősnőjét pedig ellenkezőleg éppen az erős akarat menti meg, a magyar népben rejlő ez az őserő, mely a jón és rosszon át kiválasztja benne lelkének jobb részét s a nazarénizmus által boldogul. Hasonlóan az akarat betegek a *Fuimus*nak jóformán összes alakjai, akik mind pusztulásuk felé rohannak. Alakjai részben már első regényében szerepelnek. Az ellentétet itt két féltestvérben, Márfay Gáborban és gr. Niffor Lőrincben tünteti fel. Amaz végre megtalálja önmagát és elveszi br. Czobor Erzsébetet, akinek anyja alföldi

parasztnő volt s egészséges életnek veti meg alapjait, Lőrincz pedig házasságával előre elveti bukása magvait, melyet az író megjövendöl, de nem rajzol. Azután még Erdélyt s a mai Pestet akarta rajzolni, de ebben halála meggátolta. Mindebből az látszik, hogy a magyar faj megújódását az alföldi paraszttól várta, akiről azt tartotta, hogy »józansággal párosult idealizmus« és lelki egyensúly az alaptulajdona s ennek végső elfajulása a legmagasabb arisztokrácia, mely éppen ezért menthetetlen. (L. *Fuimus*, 221., 224., 230—31. l.) Justh tehát az analízáló, tézis-regény művelője s az elemzésben valóban sok finomat adott; de kedélye, képzelőereje, jellemalkotó képessége s elbeszélő ereje kevés. Ezért alakjai iránt kevés érdeket gerjeszt, majdnem fantomszerűek, meséi, tézisének igazolására, főleg észbeli alkotások s talán ezért sok nála az ismétlés. A népből csak a saját falujabelit ismerte, de ezt jól, s ennek tulajdonítható, hogy pár innen rajzolt alakja, mint Gányó Julcsa s néhány elbeszélésének szereplői a legjobban sikerültek. Stilusa, nyelve sokban a francia dekadensekre emlékeztet, föltűnően sok benne a keresettség és preciozítás. Figyelmet érdemlő azonban, hogy nagy célt tűzött ki magának, igazi író kívánt lenni a szó magasabb értelmében, a népet valóban szerette s ezt megmutatta azzal is, hogy birtokán a népből egész színtársulatot létesített, mellyel népszínműveket, Molière és Shakespeare pár darabját is előadatta.

Bródy Sándor (sz. Egerben, 1863-ban), mint hírlapíró, egyedül az irodalomnak él. Művei: *Nyomor* (elbeszélések, 1884), *Don Quixote kisasszony* (regény, 1886), *Faust orvos* (regény, 1888), *Emberék* (elbeszélések és rajzok, 1890), *Színészvér*, *Két szőke asszony*, *A halott*, *A bölény*, *Tanulmányfejek*, *A boldog szerelemről* (elbeszélések, 1891), *A kételkedő asszony* (1893), *Regénytárgyak*, *Két szőke asszony* (1893), *Apró regények* (1893), *Színészvér* (2 köt., 1893), *Az egri diákok* (1894), *Éjszaka* (1895), *Rejtelmek* (elbeszélések, 2 köt., 1895), *Hófehérke* (1896), *Tündér Ilona* (elb., 1898), *Az asszonyi szépség* (1897), *Az ezüst kecske* (regény, 1898), *Egy férfi vallomásai és életképek* (1899), *Fehér könyv* (12 köt., 1900), *Dina* (1900), *Árva lányok* (elbeszélések, 1901), *Erzsébet dajka és más cselédek* (1901), *Új erkölcsök. I. A nap lovagja* (1902), *Egy rossz asszony természetrajza* (1904), *Regényalakok* (1907), *A herceggkisasszony és más elbeszélések* (1908), *A villamos*, *Andornakyné* (1909), *Rembrandtfejek* (1910). Színdarabjai, melyeket elbeszéléseiből és regényeiből írt: *A dada* (1902), *Királyidyllek* (1903), *Hófehérke* (1901), *A tanítónő* (1908), *A orvos* (1911) stb.

Bródy egyike azoknak az újabb íróinknak, akik tehetségük iránt nagy várakozást ébresztettek s valóban érdekes és sajátos tehetség. Első műveiben nagy gonddal utánozta Zola és az ő naturalista iskolája módszerét. Maga mondja első könyvéről (*A nyomor*), hogy ez volt »az a munka, amely magyar nyelven először hirdette a naturalizmus tanait«, ami azonban csak korlátozással fedti egészen a valóságot. Mint mestere, kereste az élet különös, sajátos, sötét, rejtelmes alakjait, akik sülyedtek vagy sülyedők, kiket akár vak eset, akár állati különös mohó vágy, akár szuggesztió vagy kényszer ösztönöz, vezet, vagy akik természetüknél fogva mindenre képesek. Legkülönösebben kedveli a szerelem ösztönének állati vagy lázas mohósággal párosult rajzát. Stilusa azonban főleg a francia dekadensek prózájára emlékeztet, mellyel mindig valami különöst,

rikítót akar kifejezni vagy oly színeket, benyomásokat, talán színes érzéseket igyekszik ébresztetni a szókkal, melyek mintegy megcserélik az érzékletek eddigi elnevezéseit és szemléleti jelenségeit. Előadásában szereti a hatást vadászót s ezért nem elemez, inkább megállapít, odavet valamit, amivel nem jellemez, hanem bizarr gondolatot, különös hangulatot, sajátságos érzéki és szellemi képzeteket kíván ébresztetni vagy ilyenekkel meglepni. A súlyt mind korábbi, mind későbbi műveiben nem a lélektani következetességre, hanem a különösségre helyezi s ezért ő éppen oly mértékben romantikus mint mesterei s első-sorban Zola. Azonban jellemrajzában nem törekszik akkora határozottságra mint a híres naturalista. Nála gyakran minden elmosódik. Ködös, káprázatszerű, alakjai a legkülönösebb illúziók áldozatai, inkább fiziológiai hatások alatt, majdnem tudattalanul dobatnak erre-arra, csak idegeik révén élnek valami misztikus létet, mint az álomjárók, a szuggeráltak. Életük képzeleti élet, mert hozzájuk akár a viszonyok megfigyelésének, akár az élet világos, határozott megismerésének nincs köze. Kifejezőmódjának realiztikus volta mellett is inkább valami képzeleti, fantomvilágot rajzol meg. Hősei a nagy valóságossággal festett környezet mellett is nem egyszer ködösek, sőt olykor a kigondoltság hatását teszik. Bármennyire érdekes is az ő Faust orvosa, vagy Asztalos Aurélja (*Az ezüst kecske, A nap lovagja*), vagy Ecsedije (*Színészvér*) és még sok más alakja: mégis van bennük valami elvontság, valami tendenciózus, úgy hogy azt a hatást teszik, mintha bizonyos tézisnek szolgálatában állának elsősorban. És valóban regényei nagyon emlékeztetnek a tézis-regényekre, melyekben a probléma megoldása már előre meg van adva. Ha az élethűséget, valóságosságot nem áldozza fel valamely paradoxonnak, sokszor sikerül magát a romantikus túlzásoktól emancipálnia és ilyenkor finom jellemző erővel tudja egy-egy alakját megeleveníteni. Legnagyobb ereje azonban a hangulatelemzés. Legtöbbször álomvilágot fest, de ezt az álomvilágot színessé és érdekessé teszi. Szívesen beleéljük magunkat fantasztikumaiba. Fantáziája magával ragad, lázas stilusa belesodor különös világának különös hangulataiba — és mindvégig egy erős tehetség szuggesztíója alatt állunk. Színdarabjai ugyanazokat a kvalitásokat mutatják, mint elbeszélő művei. Ezekben is a hangulatok kapnak meg bennünket. Legjobban kidolgozott darabja: *A tanítónő*, melynek a színpadon is nagy sikere volt.

Mikszáth népies rajzai, adomái nyomán egy egész irodalom támadt. Különösen elszaporodtak azok a tárcák és tárcabeszélyek, melyek nem a népet, hanem csak bizonyos vidékek szerinti népet szerepeltetnek. Egyik a székelyeket, másik a kalotaszegieket, harmadik a tiszai, negyedik a szegedi népet vette tollára. Mikszáth még mindenünnen szedegette a jellemzőt, de már *Tömörkény István* (sz. 1866-ban Cegléden) csakis a szegedi néppel bibelődik nagyszámú rajzaiban és tárcaelbeszéléseiben meg adomáiban. Ezek *Szegedi parasztok és egyéb urak* (1893), *Jegenyék alatt* (1897), *Betyárlegendák* (1898), *Vizenjárók és két-kézi munkások* (1902), *Gerendás szobákból* (1904), *Förgeteg János mint közérő* (1905), *Különféle magyarok meg egyéb népek* (1907), *Napos tájak* (1908), *Ne engedjük a madarak s más holmik, Homokos világ* (1910) című kötetekben jelentek meg, miután már a napilapok tárcáiban kiadta őket. A szegedi és szegedvidéki hajós,

földmíves, tanyai, kubikos stb. népeletet mindezekben éles, gyakran túlságosan aprólékos, megfigyeléssel rajzolja, egy-egy jellemző esemény, ötlet vagy adoma kapcsán, költői keretbe foglalja. Rajzaiban leereszkedik egészen a nép előadás-módjáig, melynek nyelvét hangtani, kiejtésbeli sajátágaiban is követi. Néha az érdekesség és hatás kedvéért talán keresi is a népi beszéd sajátosságait és túlságosan színezi a különöst, a mókát. Nem egyszer lesz elnyújtottá, keresetté vagy szárazzá, mintha csak éppen az ethnologiai kép és helyzet ismertetése, egy-egy tárgy részletes, szakszerű leírása volna a cél. De gyakran kitűnően lát meg s amit meglátott: megindítóan, költőileg bírja előadni, a természet ecsetelésére, a pusztai élet festésére gyönyörű színei vannak. Olykor azt rajzolja meg művészi élethűséggel, hogy mint küzd a szegény nép a természettel, a törvénnyel, az élet és állam nyomasztó terheivel, melyek különösen a pusztai emberre nehezdednek szinte elviselhetetlen súllyal. Ebben a sorozatos rajztömegben ő a maga vidékének mintegy egységes képét akarja a részletekben adni s azért, Bret Harte s nálunk Mikszáth és Herczeg módjára, ugyanazt az alakot ismételve szerepelteti, mintha mutatná, hogy a részlet más, de ugyanegy egységbe tartozik.

Mint elbeszélő, a Mikszáth-féle magyaros iskola tanítványa *Lőrinczy György* is (sz. 1860 dec. 26-án). Előbb pár költeménykötettel lépett fel (*Nefejejts*, 1888, *A párkák vitája*, 1897); de mint elbeszélő s ifjúsági író is ismertté lett. A magyar nép ismerete, szeretete, tiszta, nemes érzés és magyarosság jellemzik mind szemléletben, mind előadásban. Enemű művei: *A magam földjén* (1898), *Falusi potentátok* (1900), *Megtépett fészek* (1902), *A bujdosók* (tört. elbeszélés, 1902), *Hűséges szívek* (elb. a szabadságharcból, 1903), *Gereblyém alól* (1905), *Aranykarikák* (elbeszélések az ifj. számára, 1906), *A rétek lelke* (1907), *A verdibáli nász* (elbeszélések, 1911), *Titokban* (1910).

Szabóné Nogáll Janka (sz. 1861 okt. 13-án) elsősorban az ifjúsági irodalom terén működött, de később Herczeg műveinek hatása alatt jó megfigyeléssel írt néhány regényt és elbeszéléskötetet, mint *Leányálmok* (1892), *Derű* (elb., 1895), *Elbeszélések* (1895), *Vezeklés* (reg., 1897), *Bűnök* (18 elb., 1899), *Mara és egyéb történetek* (1900), *Szerelmes asszonyok* (1905), *Boldog emberek* (1906), *Flirt* (1910).

Kálnoki Izidor (sz. 1863.), mint hírlapíró, elsősorban a tárcaelbeszélést műveli. Munkái: *Rossz emlékek* (Beszélyek, 1894.), *Az ördög bibliája* (Egy kártyakirály tanításai, 1905), *Apa és fia és egyéb elbeszélések* (1911), *Veronkáék szerencséje* (regény, 1911), *Apró komédiák* (1912, párbeszédek), *Igen Czenczi* (1912). Újabb elbeszélései vagy inkább képei, rajzai, egy-egy helyzetnek vázlatai, melyekben legelőször a ma divatos hűtlenségi témákhoz nyúl. Ügyes, könnyed tollal írja meg őket, ötletesek, de szintén a tárcairodalom keretében maradnak. Kiválóbb művei regényei. A *Veronkáék szerencséje* egy váratlanul meggazdagodott és gyorsan tönkrement család történetét tézis-regény alakjában tárgyalja s bár kellő jellemzés és lélektani fejlesztés nélkül, de érdekesen, kissé Jókaira és Mikszáthra emlékeztető előadásban. Az *Igen Czenczi* egy tanítónő s egy család, illetőleg két leány, története, egy kevésbé valószínű cselekvény könnyedén, folyamatosan előadva, de a kidolgozásban elnagyolva.

Krudy Gyula

Lovik Károly

Gozsdu Elek

Kabos Ede

Szomaházy István

Malonyai Dezső

REGÉNYÍRÓK ÉS ELBESZÉLŐK V.

Vértessy Gyula (sz. 1866 szept. 22-én) mint hirlapíró kezdte és folytatta pályáját. Nagybátyja, Vértessy Arnold, példája vonzotta az irodalmi pályára, melyen maig mint főleg rajz, tárcza és rövid elbeszélések írója működik. Művei : *Tárcák* (1888), *Az élet bajai* (1890), *Sebek* (1893), *Elbeszélések* (1895), *A kis doktor története* (reg., 1897), *Falusi történetek* (1902), *Szürke ég alatt* (1907), *Az élet* (elb., 1908), *Rabszolgák* (elb., 1909). Költeményeit *A szomorúság tarlóján 1890—1909.* (1910) címmel adta ki. Vértessy úgy elbeszéléseiben, mint verseiben, amint maga is mondja, a gondolkozók, betegek, szenvedők írója, a szomorúság költője. Az ő emberei a csalók és csalódottak, a letört lelkek, a kiábrándultak, a meg nem értettek. Még ahol derüebb is, mint a *Falusi történetekben*, sok a keserűség, mint akinek ilyenhez van első sorban szeme. Költeményei a saját maga letört életéről s csalódott szerelméről szólnak, gyakran vigasztalan hangokon.

Mikszáth iskolájából említendők még *Krúdy Gyula* (sz. 1878 okt. 21.) és *Lovik Károly* (sz. 1874. márc. 9-én). *Krúdy* művei : *Szöktetés a kaszárnyából és egyéb elbeszélések* (1896), *Üres a fészek és egyéb történetek* (1897), *Ifjúság* (rajzok és elbeszélések, 1899), *A víg ember bús meséi* (1900), *A cirkuszkirály* (ifjúsági regény, 1905.), *Diákkisasszonyok* (elbeszélések, 1905), *Az álmok hőse* (öt novella, 1906), *A podolini kísértet* (reg., 1906), *Pajkos Gálék* (elbeszélések, 1907), *A szakállszárítón* (elbeszélések, 1907), *A bűvös erszény és egyéb elbeszélések* (1909), *Andráscsik örököse* (reg., 1909), *A podolini takácsné és a többiek* (1911), *Esti út* (elb., 1911), *Francia kastély*, *Szindbád utazásai* (1912), *Kárpáti kaland* (színmű, 1912).

Lovik Károly, aki újabban inkább Herczeg Ferenc nyomain halad, gondosan ír, de munkáin olykor igen megérződik a kigondoltság. Művei : *Kérdések* (elb., 1890), *Leveles láda* (1900), *Doktor Pogány* (1902), *Nyíri csend* (1903), *A leányvári boszorkány* (1904), *A kertelő agár* (reg., 1906), *Őszi rózsza* (elbeszélések, 1906), *Az arany polgár* (1908), *Vándormadár* (reg., 1909), *Egy barátságos ház története* (1911), *Okosak és bolondok* (16 elb., 1912).

Az orosz írók realizmusának és főleg Turgenyeffnek hatása alatt fejlődött *Gozsdu Elek* (sz. Ercsiben 1849 nov. 28-án), aki előbb két regénnyel lépett föl (*Az aranyhajú asszony* 1880, *Köd* 1882), majd 1886-ban kilenc novelláját *Tantalus* címmel adta ki és noha a kritika ezeket nagy elismeréssel fogadta, mégis azóta jóformán elhallgatott s csak 1908-ban lépett föl *A félisten* című háromfelvonásos színművével, mely a Nemzeti színházban érdekes irodalmi sikert aratott. Gozsdu minden ízében tartalmas író, aki ismeri a társadalmi és művészi elméleteket s ezekből indul ki. Így a *Tantalus* kötet alakjai mind igazi Tantalusok, amennyiben a modern társadalmi elméletek tökéletlen vagy ferde megértése a teljes akaratlanságig viszi őket ; drámájának alapgondolata pedig az az esztétikai kérdés : hogy mennyiben befolyásolja a művész teremtő erejét a valóság s a szerelem. Emellett elbeszéléseiben jó megfigyelő, de inkább a részletekben, a főalakok többnyire elvontak s meglátszik rajtuk, hogy az elmélet kedvéért tette őket letöröttekké, mizantrópokká, a félreértett tan martirjaivá vagy az igazságtalan élet bukottaivá. Előadásában szereti a cselekvényt a hőseivel elmondadni, ami némi egyhangúságot okoz ; de nyelve jó, tömör, jellemzetes.

Egyenesen a Dosztojevszkij-iskolához tartozik *Kabos Ede* (sz. N.-Károlyban, 1864 dec. 2-án). Ide tartozó művei : *Elzüllöttek* (elbeszélések, 1885), *Vásár*

(regény, 1887), *Harakiri s kisebb vázlatok* (1891), *Koldusok* (elbeszélések, 1893), *Fehér éjszakák* (regény, 1893), *Por* (tárcák, 1895), *Vándorok* (elbeszélések, 1897), *A csengeri kalapok és egyéb történetek* (1898), *A verebek* (regény, 1900), *Két halott regénye, elbeszéli az egyik* (1902), *Ákácvirág* (elbeszélések, 1903), *Az eleven kulcs* (1905), *A szobor özvegye* (1906), *Az én bűnügyem* (1910), *A királyfi házassodik* (1910.), *A jövő fészke* (1908), *Damajanti, Az én novelláimból* (1911). Irt színdarabokat is: *Éva* (1890), *Tantalusz* (1892), több közülük kéziratban, mint *Alfieri*, színmű, 1 fv., *A kupéban*, bohóság 1 fv., *A holló*, színmű, 1 fv. (1896), *A révben* (1893), *Mab királynő*, vj. 3 fv., *Megfigyelés alatt*, színmű 4 fv. (1896). Kabos eleven és érdekes tehetség, aki sokféle hangulatot, formát kísérelt meg. Mint mestere, ő is többnyire egy külön sötét világot keres fel műveiben s mivel föllépésekor a naturalizmus virágkorát élte, ő is kedvelte a durva jeleneteket s nem vonakodott olykor nagyon is alászállani. (*Vásár* stb.) Apró elbeszélései, rajzai később is züllöttekből, koldusokból s kivált a fővárosi különös, de alsóbb néposztályból kerültek ki, kiket némi elvontsággal, ködös légben vonultat föl. Elemzésre, hangulati egysége, a forma művésziességére törekszik mindig s mélyebb művészi feladatokra gondol: látni, kutatni, vizsgálódni akar alakjai lelki életében, kiket gyakran meglepő élénkséggel állít az olvasó elé. Naturalizmus mellett, mint mesterei, ő is szereti az érzelgősséget, az álregényesiséget. Naturalizmusában Zola, a magamegismerésében talán Ibsen s végre Nietzsche lehetett hatással rá; de éppen tárgyköre miatt nem ment sem az egyoldaluságtól, sem az egyenetlenségtől és alakjait nem egyszer tendenciáihoz idomítja. Jellemző, hogy *A Verebekben*, melyet újabban *A jövő fészke* címmel adott ki, Maupassant hatására ő is rajzolja a felszínre került szerencsefit, mint Bródy, de részben éppen oly önkényes alakokkal, kikben nem hiszünk eléggé. Ő hőst tehetségnek mutatja be, de azon a módon, ahogy ő beszél el, nehezen juthat valaki sikerhez. A végletekig önfeláldozó barát s Angela, kit nem mer a hős nőül kérni s csak mint más nejét szereti meg, ismert alakok. Hazánk mindenesetre a szerencsés stréberek országa, de a fiatalok még nem találják el igazi képét. Ő ugyanezt a típust megrajzolja a nőben is (*Az eleven kulcs*), de nem hisszük, hogy ezt a nőt a valóságból vette, s a kigondoltság hatását teszik ránk még olyan alakjai is, kiket a nagy közéletből vett, mint pl. ugyanebben a művében az igazságügyminiszter. Jellemző tulajdona, hogy biztos, határozott, tömörségre törekvő stilusa, érdekes megfigyelése s gyakran meglepő, finom fordulatai vannak. Bizonyára ő sem mondta még el az utolsó szót. *Munkái* összegyűjtve sorozatban 1905 óta jelennek meg.

A francia tárcaregény módszerét követi *Szomaházy István*, akit rendkívüli termékenység, folyamatos elbeszélőképeség, és nagy tárgybeli változatoság mellett a tulajdonképpeni tárcaelbeszélés és tárcaregényírás ismert könnyed módszere jellemez. Rendkívül sokat és könnyen ír, tagadhatatlanul ötletes, de tárgyai közt sok a tisztán elképzelt, valószínűtlen. Főcélja a mulattatás. Művei: *Szöktetés a zárdából és egyéb elbeszélések* (1887), *A nyári pajtások*, *A minister kastélyában* (1889), *Huszonnégy óra* (elbeszélések, 1895), *A Clairette-kerülő és egyéb elbeszélések*, (1895), *Nyári felhők* (15 elb., 1896), *Légyott hármasban és egyéb történetek* (1897), *Biarritz és Társa és egyéb elbeszélés-*

sek (1897), *A hatezeréves férfi és más történetek* (1898), *Ella k. a. ötlete és más elbeszélések* (1898), *Páratlan szerdák* (reg., 1899), *Déli korzó* (húsz elbeszélés és rajz, 1900), *Aprópénz* (1902), *Elhibázott élet* (1902), *Két cigaretta között* (1903), *Előadások a feleségképző akadémián* (1904), *Költöző nimfák* (1905), *Mesék az írógépről: I. Lehmann Vilma* (1905), *A méltóságos asszony* (Mesék az írógépről II. része, 1906), *Az utolsó gárdista és egyéb elbeszélések* (1908), *Estétől reggelig* (elbeszélések, 1908), *Aranykőd* (1909), *A fehér asztal* (elbeszélések, 1909), *Dr. Kaposi Márta története: I. Dr. Kaposi Márta* (reg., 1909), *II. A gyergyóvári hadjárat* (1909), *A kétszívű Pető* (kis regény és négy rajz, 1909), *A ma krónikája* (elbeszélések, 1909), *A méltóságos asszony lovagjai* (Mesék az írógépről III. része, 1909), *A selyemruha és egyéb elbeszélések* (1909), *A százhuszéves asszony* (regény a XXII. századból, 1909), *Báró Siklósi Loew* (*Egy pénzfejedelem pályafutása*, 1909), *Lámpafény és egyéb elbeszélések* (1909), *Mesék a huszadik századból* (elbeszélések, 1909), *Szilveszter testvér álma és egyéb elbeszélések* (1909), *Mindennapi problémák* (1909), *A férjhezmenés művészete és egyéb problémák* (1910), *A fehér asztal* (elb., 1910.), *Lila test, sárga sapka: I. Kolonics Sándor* (1910), *II. Kolonics házassága* (1910), *VIII. Henrik Vilmos: I. Hellerné, II. A karmester úr* (1910) stb.

Főképp új francia hatás alatt áll *Malonyai Dezső* (sz. 1866-ban). Művei: *Pipacsok* (elbeszélések, 1890.), *Tanulmányfejek* (1891), *A gyáva* (reg., 1893), *Vergődés* (reg., 1895), *Az utolsó* (reg., 3 köt., 1895), *Judith könyve* (elbeszélések, 1900), *Az ordító tanyán és más elbeszélések* (1901), *Az a számár Domokos, meg a másik* (reg., 1902), *A tartodi medvehajtás* (reg., 1904), *Katóka kegyelmes asszony* (reg., 1902), *Az ifiúr és a többi* (elbeszélések, 1906), *A Csák-nemzetség* (reg., 1906), *Az öreg méltósága, Egy pesti gavallér története* (1911), *Rodostóba. Majdnem mese.* (1912). Meg kell jegyezni, hogy ez a magában véve sem kis sorozat Malonyai munkásságának csak egyik része. Emellett írt színdarabokat, mint *Félemberek* (1900), *Katóka kegyelmes asszony*, főntebbi regényéből (1904.), melyek hamar letűntek, nagyobb sikere volt a Kemechey Jenővel írt *A föld* (1902) és a Rákosi Viktorral, ennek regényéből dramatizált *Az elnémult harangok* című daraboknak. Írt azonkívül irodalomtöréneti, kritikai s más hasonló cikkeket, művéstörténeti dolgozatokat (*Munkácsy Mihály*, 1898 s újra 1905-ben a *Művészeti könyvtárban*, ebbe a vállalatba írta még *Mednyánszky s a fiatalok* c. köteteit is) s újabban adja ki több munkatársával együtt *A magyar nép művészete* c. öt nagy kötetre terjedő művet (eddig megjelent 3 kötet), de ezek nem tartoznak ide. Malonyai első mestere Petelei volt, aki mellett több éven át élt Kolozsvárt s kezdetben szembetűnően utánozta modorát. Ez a modor, vagy egyáltalán bizonyos modorosság jelentkezik minden, a legutóbbi művein is. Később több évi Párizsban élt, módja volt megismerni az akkori divatos és jeles írók egy részével. Ezeknek s kivált Maupassantnak mély hatása volt rá. Hosszabb műveiben gyakran észrevehető az elmélyedés hiánya; a mese bizonytalan és laza szövésű. Előadása gyakorlott, rutinos. Ismeri a hatáskeltés titkait, de alakjai részint idegenek, szokatlanok, részint, ha hazaiak is, nem egyszer valószínűtlenek.

Gr. Teleki Sándorné, sz. Kende Juliska, Szikra néven ír elbeszéléseket és regényeket. Művei: *A bevándorlók* (hosszabb elbeszélés, 1898), *Ugody Lilla* (reg. 2 köt., 1900), *A betörők* (elbeszélések, 1902), *Vadászat és egyéb elbeszélések* (1903),

A följelé züllők (reg., 1904), *Enyém?* (reg., 1906), *Régen* (1907), *A hét szülője árnyában* (elbeszélések, 1909,) *Judith* (reg., 1911). Irt pár kisebb színművet is: *Tépett láncok* (szm. 1 fv.) és *Káprázat* (vj. 2 fv.). Mindjárt első művében (*A bevándorlók*), mely a főúri körökbe hatolni akaró nemesi családról szól, éles szemű megfigyeléseivel, a valóság hű rajzával, tapasztalatainak élénk előadásával tűnt ki, úgy hogy némely alakja, jelenete majdnem a fénykép hatását teszi. Ebben a tekintetben leginkább Daudet tanítványának mutatkozott, de magyar életet és benyomásokat rajzolt. Mesealkotásban, jellemfejlesztésben, az összeütközések egységes keresztülvitelében, a képzelem összesítő erejében gyengébbnek mutatkozott. Ez felöltött második regényében (*Ugody Lilla*), mely. Elliot hatását mutatja. Később egységesebb és egész művön átvonuló lélekrajzra törekedett nagyobb sikerrel, kivált az *Enyém?* című kis regényében, melyet a Kisfaludy-Társaság megjutalmazott. Megfigyelő ereje s a női írókat túlságosan jellemző érzelmesség kerülése főelőnye s ha ezekhez erősebb képzelem, a következetes mese-, jellem-, műalkotás és átérzés nagyobb ereje fog járulni, jeleset fog alkotni egészben is.

Tábori Róbert (sz. 1855 nov. 10-én, megh. 1906 máj. 25-én) hirlapíró, több éven át dolgozott külföldön német lapoknál s mióta, 1884-től, hazajött, egyike lett legtermékenyebb íróinknak, kivált az ifjúsági irodalom terén. Művei: *A szobor titka* (regény, 1885), *Kulturképek* (novellák, rajzok, 1889), *Párbaj* (reg., 1890), *Az élet folytatásokban* (reg., 1890), *Átalakulások* (reg., 1891), *Nagy játék* (reg., 1893), *A templom kulcsa* (tört. reg., 1893), *Korhadt oszlopok* (reg., 1895), *A negyven éves férfit* (reg., 1897), *Megfagyott pezsgő* (reg., 1899) stb. Irt drámát is (*Ildikó*, 3 fv., 1890), több monologot s működött mint német. műfordító.

A nyolcvanas években lépett föl *Abonyi Árpád* is (sz. 1865 szept. 11-én), aki 1887-ben *Füst* című elbeszéléssel jutalmat nyert. Kiseb elbeszéléseit Petelei hatása alatt írta. Nagyobb műveiben a tézis-regényt műveli, néha sajátos témával, mint *A második férjben*. Ennél fogva a lélektani elemzést előszeretettel, nagy részletezéssel, de kissé szükségtelen bőséggel kedveli, ami regényeit nehézkessé teszi. Regényei: *Egy lángocska* (1885), *Fülöp házassága* (1891), *A nagyasszony* (1892), *A mamuth* (1895), *A második férj* (2 k., 1895), *A rajongó* (1896), *Jön a hajnal* (1897), *A haldokló gladiátor* (1898), *A plivai várda* (elb., 1898), *Két leány regénye* (1895), *Öseemberek* (1908, fantasztikus reg.). Elbeszélései: *Bosnyák képek* (1893), *Novellák* (1894), *Bosnyák novellák* (1896, új sorozat 1901), *Orvosok* (2 k., 1902), *A század gyermekei* (15 elb., 1900), *Férfiak* (1902, 12 elb.), *A plivnai rózsza* (reg., 1908.). Irt több színdarabot: *A hírnév* (1887), *Mór herceg*, *György úr*, *Nehéz sebek* (1889), *A Zách-család* (1895), *A kápolna* (1898), *Kurucvilág* (1899), *A mikolai bíró* (1901), *A gyermek* (1908), *Laczkovics kapitány* (1909). Végre az ifjúsági irodalom terén is több kedvelt művet írt.

Az analitikus elbeszélés és regény terén működött *Viharos-Gerő Ödön* (sz. 1869 szept. 13-án). Művei: *Egyének* (elbeszélések, 1892) és *Két világban* (reg., 2 köt., 1905). Irt egy kötet tárcát is, *Az én fővárosom* (1890). Kevés műve jelent meg önállóan s ezek nagy gonddal és tanulmánnyal vannak írva, de azt mutatják hogy inkább gondolkozó, tanult fej, mint elbeszélő. Meséi jóformán nincsenek, hanem folyton s aprólékosan analizál, fejteget, elmélkedik.

Gróf Teleki Sándorné

Tábori Róbert

Abonyi Árpád

Gerő Ödön

Kóbor Tamás

Pekár Gyula

REGÉNYIRÓK ÉS ELBESZÉLŐK VI.

Elbeszéléskötetében négy ilyen elmélkedés és elemzés van, mindegyik főképpen csak egy lélekállapot részletezése; regényének tárgya pedig szintén nem valamely cselekvény elsősorban, hanem a szocializmus. Úgy látszik, hogy írói irányára Ibsen volt hatással s elbeszélései tulajdonképpen az egyéniség érvényesülni kívánásának rajzai.

Kóbor Tamás (Bermann Adolf, sz. 1867 aug. 18-án), aki írói álnevét Arany egy költeményéből vette, a *Hétben* lépett fel s kezdetben satirikus és elmélkedő cikkeivel tűnt fel; azonban az elbeszélést és regényt is már korán munkássága körébe vonta. Nagyszámú e fajta művei: *Muzsika és parfüm* (reg., 1893), *Aszfalt* (tárcák, 1894), *Fagy* (elbeszélések, 1894), *Marianne* (hosszabb elbeszélés, melyet utóbb 18 mással egyesített egy kötetben, 1895), *A félisten* (mesék a hónapos szobából, 1896), *Hoffmann meséi* (modern fantazmagóriák, 1897), *Ő akarta* (kis regények, 1898), *A tisztesség nevében* (reg., 1898), *A csillagok felé* (reg., 1899), *Elbeszélések* (Magyar Könyvtár, 1899), *Budapest* (a ciklus első regénye, 1901), *Az élet ára* (1903), *Idegenek* (reg., 1908), *Munka* (elbeszélések, 1909), *Ki a Ghetto-ból* (reg., 1911), *Hamupipőke ő nagysága* (reg., 1911), *Komédiák* (53 kisebb rajz, kép stb., 1911), *Furcsa tragédiák* (35 kisebb rajz és elbeszélés 1913.), *Aranyhajú Rózsika*, babaregény (1912). Írt egy színdarabot is, mely 1910-ben került színre *Egy test, egy lélek* címen. Kóbor tehetséges elbeszélőink egyike. Kezdetben többféle hatás alatt dolgozott. Első munkája az oroszok, későbbi, nagyon komor és realiztikus elbeszélései Maupassant, *Budapest* c. regénye Zola hatására mutatnak; de utóbb, kivált két utolsó s egymással összefüggő regényében (*Hamupipőke*), melybe beleszötte gyermek- és ifjúkori tapasztalatait, önállóságra jutott. Ezek mindenesetre legjobb művei. Kóbor lélektani feladatokra törekszik. Kedvenc tézise a férj és nő közti viszony, melyet több elbeszélésben, regényében (*Budapest*, *Idegenek*, *Hamupipőke*, *Marianne* stb.) s színdarabban is tárgyal. Szereti továbbá a rút önzés témáit s mindenütt erős, mondhatni túlságos erős, realizmusra hajlik, talán ezért kedveli a vigasztalan, komor tárgyakat, az emberi gyarlóság, sőt aljasság képeit; de mint a realisták általában, ő is romantikus. Általában gondolkozása komoly, szereti a keserű észrevételeket, a kiábrándítót, a tagadást s nem egyszer a cinizmusig őszinte. Témái jól és alaposan átgondoltak, elemzései mélyrehatók, azonban nem egyszer fárasztók, mondhatni szárazok és előadása olykor a tulságig részletező; de ahhoz amit elgondol, mindvégig tervszerű következetességgel ragaszkodik. Legújabb elbeszéléseiben és rajzaiban már helyet ad az élet derültebb felfogásának is s bizonyára az irodalom még sok kiválót fog nyerni erős tehetségétől.

Pekár Gyula (sz. 1867-ben Debrecenben) jogot végzett több egyetemen járva, közben Bostonban is tanult. Kezdetben hivatalnok volt s a diplomáciai pályára készült, de 1891 óta Justh Zsigmond teljesen az írói pályára vonta. Nagyon sokat utazott, sok nyelvet ismer s több művet is fordított, a jogon kívül több más tudománnyal, így irodalommal és kulturtörténettel is foglalkozott. Önállóan jelentek meg: *Dodó főhadnagy problémái* (1894), *Homályban* (1894), *Lavina* (reg., 1895), *Az aranykeztűs kisasszony* (1896), *Pasztellek*, *Hatalom* (reg., 1897), *A szoborsép asszony* (1897), *Az esztendő legendája* (1899), *A jukker leány és egyéb esetek* (1899), *Livio főhadnagy* (1899), *Manőverszerem és egyéb elbeszélések* (1902),

Pasztellek (1902), *Rokokóidillek* (1903), *Delila nyoszolyája és egyéb elbeszélések* (1904), *A liliomos asszony* (1903, regény 2 kötetben a magyar életből a XVIII. század második feléről), *A szultán árnyéka és egyéb elbeszélések* (1905), *Vitézi románcok* (1907), *Atalanta csókja és egyéb elbeszélések* (1908), *Tatárabság* (1908, I—II., regény II. Rákóczi György erdélyi fejedelem korából), *A frigiai sipka* (1909), *A kölcsönként kastély és egyéb elbeszélések*, *A Szerechenek összeesküvése* (1910), *Vénusz könnyei és egyéb novellák* (1912). Színdarabjai: *Dodó főhadnagy* (1899), *Mátyás és Beatrix* (1904), *Drághy Éva esküje* (1911). Mindezekon kívül sokat és sokfelét írt. Van útleírása (*Délen és északon*, 1898, *Ferrara, Ravenna és Firenze* 1907), írt *Don Juanról*, írt több látványos darabot az Urániának. Utazásaiból, hosszú párisi időzéséből, nyelvismeretéből következik, hogy talán egyetlen újabb írónk sincsen, akinek annyi irányból lett volna módja hatást elfogadni s e hatások kivált ifjabbkori művein valóban nyomot is hagytak. Első műveiben a francia analitikus regény hatása alatt állt. Flaubert és a róla nevezett Bovarizmus, Bourget, ifj. Dumas, Maupassant, Huysman, France s még mások is hatottak rá, stílusán pedig a francia dekadensek befolyása érzik. Az újnak keresése, de nagy nyelvismerete is okozta, hogy első műveiben sajátos nyelvezetbeli kísérletezésekkel próbálkozott, különös színezésekre törekedett; de erről újabb műveiben letett, egyszerű, természetes, magyaros kíván lenni s így saját útjára talált. E sokféle keresés és kísérletezés jellemzi művei tartalmát is. Anyagát nemcsak megfigyeléseiből, tapasztalataiból szerzi, hanem nagy előszeretettel vesz témákat olvasmányaiból is. Elbeszéléseiben valósággal bekalandozza Olasz-, Francia-, Spanyolországot és meséit nemcsak ezeknek az országoknak jelenkori életéből, hanem történetéből is meríti. Felkutat régi emlékiratokat, levéltárakat, úgy hogy témáiban igen változatos ugyan, de másrészt alakjain gyakran megérződik, hogy nem az életből kerültek ki: olykor igen elvontak, máskor túlságosan szilhuetszerűek. Képzelete az efajta művekben inkább kalandos mint élesen látó és alakító. Írásmodorában kedveli a bőséget, a magyarázatokat, a szélességet, ami nem egyszer elvonja a lényegtől. Újabban teljesen magyar törekszik lenni életfelfogásban is, írói szellemben is. A magyar életet valóban tisztább szemmel nézi, mióta állandóan itthon él s pár történeti regényében és elbeszélésében sikeres tanulmányozással mélyedt el történelmünkbe, amint ezt néhány nemzeti tárgyú színdarabjának és elbeszélő munkájának a történelmi levegője mutatja. Ezek mellett termékeny író, neki az írás alig látszik fáradtságot okozni, gyakorlata nagy, jól tud mulattatni, érdeket kelteni; tartalmas, tanult fej s folyton halad, folyton jobbat igyekszik adni. Színdarabjai közül a legújabbban adott *Drághy Éva esküje*, melyet egy romantikus elbeszéléséből írt, aratta a legnagyobb sikert.

Cholnoky Viktor (sz. 1868 dec. 23-án, mh. 1912 jun. 3-án). Hírlapírói munkássága mellett elbeszéléseket is írt és első kötete *Füstkarikák* (1896) címmel jelent meg. Utóbb mint széles látókörű, soktudású, éles megfigyelő író és finom tollú zszurnaliszta tűnt ki. Zszurnalisztikai műveinek javát *Beszélgetések* (1910) címmel adta ki. Mint elbeszélő a modern szimbolisták tanítványa, ki a többnyire elvont gondolatot egy főleg keleti, kigondolt, alkalmazott történetből fejti ki, melyben az alapgondolat inkább ismeretkörü mint tapasztalati,

sőt nem egyszer paradoxonszerű. Ilyen elbeszéléseket tartalmaznak: *Tammúz* (1910) és *Az Alerion madár vére* (1911) című kötetei is. Legújabban kiadott *Néhusztán meséiből és egyéb elbeszélések* (1913) között találunk részben tapasztalati benyomásokon alapuló rajzokat is a Balaton vidékéről (*Balatonfüredi emlék, A kövér ember* stb.), melyekben mély érzése és erős megfigyelése mutatja, hogy e téren is birt volna kiválót alkotni.

Sas Ede (sz. Budapesten, 1869 dec. 23-án) mint fordító kezdette irodalmi pályáját. Önálló művei a következők: *Alarc nélkül* (elbeszélések, rajzok, 1892), *Házasságok* (elbeszélések, 1895), *A férj halála után* (reg.), *Klára szerdái* (elbeszélések, 1896), *Mai hősök* (elbeszélések, 1902), *Én vagyok az élet* (regény, 1903), *Mai tündérek* (1905), *Szürke vértanúk* (1905), *Desdemona leánya* (1908), *Az utolsó állomás* (1908). Költemények: *Mesék a valóságról* (1900), *Aratás* (1902). Kezdetben a régi franciás magyar elbeszélőmodort követte s bizonyos drámai kompozícióra törekedett. Fontosabb regénye, *Én vagyok az élet*, nagy gonddal és bizonyos élénk dialektikával tárgyalja Lőrinc, ferencrendi szerzetesnek, egy püspök törvénytelen gyermekének, életét. Ez a munkája a papok nőtlensége ellen írt irányregény; de a tragikus megoldás egyáltalán nem foly a cselekményből. Tárgya az, hogy hőse otthagyja szerzetét, mint drámaíró híres lesz s megkéri a szeretett leányt, Ida grófnőt, kinek testvérét ebből kifolyóan párbanban akarata ellenére meglövi s aztán maga is meghal. Ily realitás nélküli hatást tesznek későbbi művei is. Költeményei, *Mesék a valóságról*, melyekben régi szentimentális történeteket (*Hamupipőke, Hófehérke* stb.) helyez át a mai időbe, nem érdektelenek, de pár szép részlet mellett is inkább költői játék benyomását teszik. Ilyen meséket találunk *Aratás* c. kötetében is, többen közülük a szociális eszméket tárgyalják. Legkedvesebb néhány kisebb lírai költeménye, melyek szerelméről, házasságáról s úti benyomásairól, kivált Velencéről szólanak.

Szöllőssy Zsigmond a tárcaelbeszélés terén tűnt ki. Egyike azoknak, kik jól írnak magyarul, de, a fölvetett tárgyhoz mérve, igen gyakran több szóval mint kellene. Elbeszélései összegyűjtve *Az Ollenburg-dynastia és egyéb elbeszélések* (1899), *Közönséges halandók* (elbeszélések, 1902), *A híres Bodolay* (elbeszélések, 1905), *Palma di Palma* (elbeszélések, 1908), *A férfi szerelme* (elb., 1911) címmel jelentek meg.

Különböző hatások alatt dolgozott *Thury Zoltán* (sz. 1870, megh. 1906 aug. 7-én). Kolozsvárott lépett fel Petelei nyomdokain, majd színdarabokat írt francia hatás alatt, mint a *Susanne* (1887), majd *A katonák, Asszonyok* (1900), *Flóra, Tengerszem tündére, Katinka* (népszínmű) címekkel. Azonban, noha első két darabjának volt sikere, a tárcaelbeszélés terén működött nagyobb eredménnyel, melyben utóbb Herczeg, a franciák s fővárosi történeteiben az orosz realisták voltak rá hatással. Enemű művei: *Regénymesék* (6 nagyobb elb., 1894), *Tárcanovellák* (1894), *Bolondok* (1897), *Ullrich főhadnagy és egyéb történetek* (1898), *Közönséges emberek* (1898), *Utravaló* (1902), *Kende Miklós végrendelete és egyebek* (1903), *Elbeszélések* (1906), *Az ember, aki hazaballagott* (19 rajz és elb., 1907). Összes műveit 6 kötetben neje adta ki 1908-ban. E mindenesetre kiterjedt munkásságban sok a futólagosan odavetett apróság, a néhány vonásból álló rajz, sőt igen gyakran egy-egy ötlet felületes kidol-

gozásával is megelégszik. A legtöbb elbeszélésében kevés a lelemény, nem sok a biztos és érdekes megfigyelés, de utóbb minden tekintetben haladt és előadása is elevenebb, színesebb lett.

Heltai Jenő (sz. 1871. aug. 14-én) mint a könnyed szerelmek, a mindennapi élet apró élményeit és hangulatait megéneklő lírikus lépett fel oly költeményekkel, melyek hol a francia chansonettekre, hol Heinera, hol Bérangerre emlékeztetnek. Ilyen kecses, könnyed, formájukban rendkívül dallamos költeményeket foglalnak magukban a *Modern dalok* (1892), *Kató* (1894), *Versei* (1911) című kötetkéi. Ezek a költeményei nagy népszerűséget szereztek ugyan írójuknak, de azért belső érték tekintetében messzi felülmulják őket túlnyomóan vidám, franciás könnyedséggel, derűvel és humorral írt elbeszélései, regényei. Enemű művei: *A hét sovány esztendő* (1897), *Lou és egyéb elbeszélések* (1900), *Gertie és egyéb történetek* (1900), *Az obsitos Vitéz Hári János újabb és nevezetesebb cselekedetei és emlékezetes vitézi tettei* (1903), *A száműzöttek* (1908), *Madmazel*, *A Vénusz-bűnügy* (1905), *Nyári rege* (1907), *Az asszony körül*, *Nyári rege* (1908), *Irók, színésznők s más csirkefogók* (1910), *Kis meséskönyv* (egy csomó tréfa, 1910), *Scherzo* (elb.), *Színes kövek* (elb., 1911), *Az én második feleségem* (reg., 1912), *Family hotel* (reg., 1912.). Írt ezeken kívül több monológot s kisebb, de kedves és rendkívül mulatságos vígjátékot.

A magyar regény- és elbeszélő-irodalom az 1900-as évek óta feltűnően gyarapodik s ha nincsenek is ezen a téren akkora íróink mint a megelőző korszakok legkiválóbbjai, de különböző irányokban nemcsak kiválók, hanem sok olyat adtak, mi nagy elterjedtséget s népszerűséget szerzett a magyar irodalomnak. Legyen elég e helyen az újabbak közül *Tormay Cecilre*, ifj. *Móricz Pálra*, *Farkas Pálra*, ifj. *Hegedűs Sándorra*, *Molnár Ferencre* és *Móricz Zsigmondra* utalnunk. Molnár *Magdolna és egyéb elbeszélések* (1897), *A csókok éjszakája* (1898) című kisebb műveivel még 1900 előtt lépett fel, de nemcsak szindarabjaival, hanem regényeivel és elbeszéléseivel is az utóbbi évek alatt egyike lett a legnépszerűbb magyar íróknak; Móricz csak 1900 után lépett fel s kivált népies realiztikus elbeszélései és regényei tették ismertté. Egészben véve szép-prózai elbeszélő irodalmunknak megmaradt mindmáig az a kettős iránya, melyek a mult korokat jellemezték. Egyik irány ragaszkodik a tapasztaltakhoz, a valósághoz s a realitás iránti erős érzékkel nem megy túl környezetén, a magyar életen s ez önkénytelenül Jókai és Mikszáth ilyes irányának nyomdokán halad. A másik sokféle irányból fogad el hatást, idegen befolyásokra különböző tézisek, olvasmányok, emlékek, érdekes, de gyakran nem közvetlen tapasztalatból merített történetek, helyzetek feldolgozásában keresi a hatás módjait és eszközeit.

Cholnoky Viktor

Sas Ede

Szöllőssy Zsigmond

Thury Zoltán

Heltai Jenő

Móricz Zsigmond

REGÉNYÍRÓK ÉS ELBESZÉLŐK VII.

X. RÉSZ.
A TUDOMÁNYOS IRODALOM
ÁTTEKINTÉSE.

I. FEJEZET.

BEVEZETŐ ÉSZREVÉTELEK.

EZEKEN a lapokon röviden és áttekintő módon a magyar tudományos és értekező próza újabb fejlődését óhajtjuk vázolni és kiválóbb képviselőit kívánjuk bemutatni. A tudományok történetének fejlődéséről itt természetesen nem lehet szó. Ezt e mű céljához mért irodalomtörténeti áttekintés nem is adhatja, mert a tudomány munkásainak s a tudományosság haladásának értékelése az illető tudományok szaktudósainak feladata.

A magyar értekező próza egészben azokon a példákon fejlett tovább, melyeket számára első sorban Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Erdélyi János, Csengery Antal, Salamon Ferenc és Greguss Ágost nyújtottak. E példák, továbbá a francia és angol tudományos próza, hatása alatt általános lett az a meggyőződés, hogy nem elég alaposan, hanem jól, szépen és magyarosan is kell írni. A kritika a tudományos próza legkiválóbb példáira, az angol és francia mesterekre, mutatott rá első sorban. A stílus emelésére és javítására 1872 óta nagyban befolyt a Szarvas Gábor alapította *Magyar Nyelvőr*, melynek kivált a helyes magyarságra minden irányban kiterjedt jó hatását s a nyelvhelyesség iránti érdeklődés felkeltése körül szerzett érdemeit mindenki ismeri.

Magára a tudományos prózára és az essay-irodalom kialakulására nagy fontossága volt folyóirataink közül főként a *Budapesti Szemlé*nek, melynek 1871 óta szerkesztője éppen az az író volt, kinek az újabb magyar értekező próza legtöbbet köszönhet, t. i. Gyulai Pál. Ez a folyóirat egyenesen azt tűzte ki céljául, hogy alapos, de összefoglaló dolgozatokat adjon nagyobb, kiterjedt kérdésekről oly módon, mint a francia *Revue des deux Mondes* és az angol review-k. A Budapesti Szemle efajta összefoglaló, magasabb szempontból bíráló, finoman elemző közleményeivel nagy hatással volt irodalmunkra.

A természettudományi prózai nyelv egészséges és magyaros irányban való fejlesztésében a *Természettudományi Közöny* tett rendkívüli szolgálatot. Ezen a téren Szily Kálmán végezte az úttörő munkáját, ki, mint természettudós, jeles magyar nyelvtudásával és magyar nyelvészeti munkásságával is feltűnt s a *Magyar Nyelv* folyóirattal folytatja megkezdett jótékony működését.

Mindezeknek a hatásoknak az eredménye, hogy a magyar próza minden vonalon egészséges haladást mutat. A haladás nemcsak az elbeszélő, értekező, hanem a különösen szaktudományos, hírlapírói, hivatali stb. stiluson is egyaránt megállapítható. E haladásnak egyik legjellemzőbb vonása, hogy stilusunk, mely régen a latin nyelv mintájára fejlődött, tehát kedvelte a szintétikus, a tömör, összevont kifejezéseket, ma, kivált a francia nyelv hatására, amazok helyett a mellékmondatos felbontásokat alkalmazza s így egyszerűbb, kevésbé tömött, könnyebben olvasható; egyszerűval a mondatalkotásban, mellékmondatos szerkezetekben analitikussá változott át. Ez mindenestre gyakran a műgond s általában a gondosság rovására is megy, de tagadhatatlan, hogy ez a stilus az élethez közelebb áll és bizonyos tekintetben közvetlenebb is.

Ki kell emelni továbbá, hogy az irodalom e nagy termelő és nagyban termelő iránya a nyelvformákban, a nyelvtani alakokban is az egyszerűbbre, a könnyebbre igyekszik áttérni s a multból nem egy nyelv- és igealak ment veszendőbe. Figyeljük csak meg ige- és névragozásunkat, igealakjaink kiveszését (igeidők, ikesigék), sok finom árnyalatnak kiküszöbölését, a különböző nyugati nyelvek hatására sok eredetiség elveszését s helyettök újak betolakodását, az idegen szóknak még mindig túlságosan való szeretetét és használatát, általában a külföldi irodalmak kiterjedt olvasása következtében terjedező sok különösséget. Végre újabban valami sajátosra, a kifejezésekben valami körmönfonságra, erőszakoltra való törekvést is meg lehet figyelni.

A stilus e sajátos változásai a legnagyobb irodalmakban többnyire belső fejlődés eredményei. Ámde a legnagyobb irodalmak sem zárkóznak s nem is zárkozhatnak el a világirodalom befolyásától. Így csak nemrég volt alkalmunk mélyreható panaszt olvasni arról, hogy a francia tiszta, átlátszó, egyszerű, tehát klasszikus prózai stilust miként befolyásolta, még pedig károsan, az észak-európai skandináv és német befolyás. Ezt csak éppen megjegyezzük, mint egy példát a sok közül. Ez a befolyás még sokkal nagyobb mértékben érvényesül a kisebb nemzeteknél és ezek íróit még hamarabb szoríthatja stilusbeli eklekticizmusra, amint hogy kisebb népek írói általában is könnyebben kerülnek külföldi hatás alá s gyakrabban áldozatai az utánzásnak. Ez a dolog természetes következménye. Ennek egyik oka talán abban keresendő, hogy nagy nemzeteknél könnyebb a nagy siker, ez pedig a kisebb nemzeteket mindenütt és mindenben utánzásra csábítja. Azután kis nemzetek sokkal többet foglalkoznak idegen irodalmakkal mint a nagy nemzetek. Ennek folytán, és egyéb ráutaltóságuknál fogva, intenzívebben és nagyobb kitartással tanulják az idegen nyelveket mint nagy nemzetek fiai. Az angol és francia többnyire csak a maga nyelvét tudja. Ellenben nekünk sok olyan írónk van, ki 4—5 nyelven olvas, még pedig jól, s tudományos íróink közt még inkább mint a szépirodalmiak közt. Az ilyennek nemcsak nyelvérzéke válik bizonytalanabbá, de még könnyebben kerül nemcsak idegen eszmék, hanem főleg idegen stilus hatása alá is.

Ezzel kapcsolatban áll az is, hogy semmiféle téren sem olyan természetszerű az utánzás mint az irodalomban. Ha valahol valami új forma, új irány, új felfogás tűnik fel, nyomban más nemzetek írói is átveszik és a honi viszonyok-

hoz alkalmazzák. Ez részben a feltűnés, részben a siker kívánásának, részben az újszerűség hajhászásának természetes eredménye. Említettük továbbá, hogy a stilus egyébként is a legérzékenyebb valami. Először vannak hagyományai, melyekhez a legnagyobb újításra törekvés mellett is sokáig ragaszkodik; aztán hat rá a kor a maga legkülönbözőbb befolyásaival, hat rá az ízlés folytonos alakulása, mely maga is folyton az újra vágyik, hat rá az egyes írók egyénisége, gondolkozásmódja és lelki világa, végre hatnak rá az idegen, minden oldalról feléje irányuló befolyások és a feldolgozandó tárgy vagy anyag is. Ennyi minden mellett maga a gyakorlati nyelv szokás is befolyásolja az írói stílust. Ez különösen napjainkban figyelhető jól meg, amikor íróink az irodalomban mind nagyobb szerepet juttatnak a köznyelvnek és a grammatikával szemben is szabadabb álláspontra helyezkednek. Azt hisszük, hogy ezen a téren nagyobb vigyázatra volna szükség, annál inkább mert nyelvünknek mind nagyobb területekre kiterjedő hódítása egyébként is bizonyos lazaságot okoz a nyelvhasználatban és a nyelvre vonatkozóan is érvényes az a megfigyelés, hogy a használat nemcsak fényesít, de koptat is egyuttal.

Azonban e megjegyzések már nem a tudományos és értekező prózára vonatkoznak csupán, sőt első sorban nem is erre, hanem általában az írói stílusra. Mindenütt s minden irányban azt kell kiemelnünk, hogy nyelvünk legdrágább kincsünk, tisztaságának, hagyományainak megőrzése, szabályos használata, törvényeinek ismerete az író elsőrangú kötelessége; viszont hogy a természetesség és egyszerűség, a világosság és logika amint a gondolkodásnak, akként a stílusnak is főtvényei s ne feledjük Petőfi mindenek felett álló helyes tanítását, hogy kiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.

II. FEJEZET.

IRODALOMTÖRTÉNETI ÉS ESSAY-ÍRÓK.

Z IRODALOMTÖRTÉNET Toldy Ferenc után főleg a részlet-kutatásban, a mult idők íróinak értékelésében s életük és költészetük tudományos feldolgozásában tett rendkívüli haladást. Nagy, összefoglaló mű azonban, melyenbe Toldy is csak belekapott, máig sem jelent meg. Leginkább ilyen a *Beöthy-Badics*-féle két kötetes *Képes Magyar irodalomtörténet*, mely a művelt nagy közönség számára készült. Képekkel dúsan illusztrált két kötetéből 1906-ban jelent meg a harmadik kiadás. E népszerűsítő mű, melyet negyvenöt magyar tudós írt, nagy hatással volt az irodalomtörténeti érdeklődés felköltésére. *Bodnár Zsigmond* (1839—1907.) is hozzákezdett *A magyar irodalom történetének* megírásához. (I—III. 1891—93.) Töredékben maradt III. kötete *Katona Józseffel* végződik. Ebben fejtette ki ismert elméletét, szerinte törvényét, mely a szellemi erőnek akcióban és reakcióban, az irodalom terén idealizmusban és realizmusban, kifejezett mozgása alapján kívánja magyarázni az élet és irodalom összes jelenségeit. Míg elméletben merev dogmatista volt, gyakorlatban magyarázatai ingadozók s emellett maga a tan egyáltalában nem volt saját fölfedezése vagy inkább találmánya, csak az alkalmazás merevsége és hibája volt övé. *Horváth Cyrill* a művelt nagy közönség számára megírta *A régi magyar irodalom történetét* egy kötetben. (1890.) — Újabban *Pintér Jenő* belefogott a magyar irodalom történetének tudományos feldolgozásába. Nagyszabású munkájából eddig négy kötetet rendezett sajtó alá. Első két kötete, melyet a M. Tud. Akadémia a Semsey-pályadíjjal jutalmazott, *A magyar irodalom története a legrégibb időktől Bessenyei György fellépéséig* címmel 1909-ben jelent meg; további két kötetét, *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig* címmel, 1913-ban adta ki. Irodalmunkban tulajdonképen ez az első összefoglaló nagy irodalomtörténet, mely széleskörű tudományos apparátussal mutatja be a magyar szellemi fejlődés minden jelentősebb mozzanatát. Befejező két kötete még hátra van. (Kazinczy Ferenc halálától Arany János haláláig.) — Legújabbban az Akadémia kebelében is támadt mozgalom egy tudományos magyar irodalomtörténet megírására, de ennek még csak tervezete van készen.

Imre Sándor

Szilády Áron

id. Szinnyi József

Beöthy Zsolt

Péterfy Jenő

Katona Lajos

IRODALOMTORTÉNET- ÉS ESSAY-IRÓK I.

A kiválóbb irodalomtörténeti írókat a következőkben ismertetjük.

Imre Sándor (1820—1900.) fiatalabb korában klasszikus filológusnak készült, később nyelvtudományi dolgozatokat írt a *Magyar Nyelvészetbe* s más folyóiratokba. Irodalomtörténettel és esztétikával, mint debreceni tanár, 1867 óta kezdett foglalkozni. 1872—1880-ig mint a magyar nyelv és irodalom tanára működött a kolozsvári egyetemen. Mint nagy nyelvtudású tudós, a klasszikus és modern nyelveken alapuló széles irodalmi ismeret alapján erős, a klasszikusok hatása alatt képzett stílusra tett szert. Később az angol essay-formának nemes, tömör alkalmazása, népköltésünk elemzése, nyelvünk tisztaságának szeretete és mély ismerete, nagy körültekintés és elmélyedés, de néha nem egészen világos feldolgozás jellemzik mint író. Nevezetesebb idetartozó művei: *A latin és görög nyelv viszonyáról* (1858), *A magyar irodalom és nyelv rövid története* (1865), *Geleji Katona István mint nyelvész* (1869), *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata* (1874), *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái* (1880), *A néphumor a régibb magyar irodalomban* (1890), *A középkori magyar irodalom stíljáról* (1890), *A magyar nyelv és nyelvtudomány rövid története* (1891). A Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent *Irodalmi tanulmányok* értékes essay-gyűjteménye (1897) s *A népköltészetéről és népdalról* (1899.) című műve.

Szilády Áron (sz. 1837.) egyike azoknak a tudósainknak, kik nagy ismeretkörük folytán sok irányban dolgoztak. Mint a török és arab nyelvek ismerője, kezdetben e nyelvek irodalmainak tanulmányozója és ismertetőjeként lépett fel. Mint ilyen vett részt a *Török-magyarokori történeti emlékek szerkesztésében*. Ez irányra vonatkoznak *Magyar szófejtetések* (1872), s *A defterekről* (1872) című munkái. Azután magyar nyelvészettel s kivált nyelvtörténettel foglalkozott. E nemben a *Régi magyar költők tára* I—VI. kötetéhez csatolt jegyzetei és magyarázatai maradandó értékei irodalmunknak. Végül kivált a középkori és XVI. századi magyar irodalom összehasonlító történetével foglalkozott. Ezen a téren *Balassa Bálint költeményeinek* kiadása, életrajza és hozzácsatolt jegyzetei (1879), a főntebb említett *Költők tára*, *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (1880), Dévay Bíró Mátyás, Komjáthy Benedek, Telegdi Miklós, Szegedi Gergely, Pesthy Gábor, Pécsy Simon műveinek kritikai tanulmányokkal kísért kiadása s legújabbán a *Sermones Dominicales* (1910) c. terjedelmes latin kódexnek és magyar glosszáinak kiadása a XV-ik századból, két kötetben, kritikai bevezetéssel és szótárral, mind a nagy körültekintés, pontosság és mintaszerű gond művei.

Id. Szinnyei József (sz. 1830.) páratlan szorgalmú adatgyűjtő. *Magyar írók élete és munkái* című gyűjteményes vállalat az 1890-es évek elején indult meg s most már befejezéséhez közeledik. Ez a monumentális írói lexikon megbecsülhetetlen tájékoztatója a magyar írók élete és munkái iránt érdeklődő szakközönségnek. Szinnyei kerek számban harmincezer magyar író életrajzát írta meg, hozzácsatolva az egyes életrajzokhoz az illető írók összes műveinek és a reájuk vonatkozó irodalomnak lehető teljes címjegyzékét.

Az újabb magyar értekező prózának Gyulai után legkiválóbb s legnagyobb hatást tett művelője *Beöthy Zsolt* (sz. 1848 szept. 4-én Budán). Előbb jogász volt, de 1875-ben tanár lett, 1882 óta a budapesti egyetemen az esztétika tanára,

hol irodalomtörténeti előadásokat is tart. Mint máshelyt láttuk, a szépirodalmi pályán indult meg elbeszéléseivel, rajzaival, két regényével és egy költői elbeszéléssel, miközben 1873/74-ben az *Athenaeum* c. jeles szépirodalmi és kritikai lapot szerkesztette. Irodalomtörténeti munkásságát 1876-ban kezdte *Az első magyar politikai színmű és kora* című tanulmányával, melyet *A magyar irodalom történeti ismertetése* (I—II. 1877., 1879.) követett. Erről maga azt írja, hogy »szerkesztette«, amin azt kell érteni, hogy a legjobb irodalomtörténeti megállapodásokat szedte rendszerbe. Ez a mű máig a középoktatás egyik legjobb eszköze. *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*, két kötetben, 1879-ben a Kisfaludy-Társaság jutalmát nyerte el, mely azonban csak 1886 és 1888-ban jelent meg, de csak 1788-ig terjed, ami nagy kár, mert mind előadásban, mind feldolgozásban és módszerben mintaszerű könyv. Színi bírálatait *Színműírók és színészek 1878—81.* címen adta ki 1882-ben, folytatása a *Színházi esték* (1895). Amazt követte *A tragikum* (1885), mely önálló művei közül a legkiválóbb, módszerében, összehasonlításban teljesen új s nagyszabású világirodalmi tanulmányok eredménye. Egyéb főbb művei: *Horatius és Kazinczy* (1890), *Széchenyi és a magyar költészet* (1893), *Arany János* (1899, különnyomat), *A magyar irodalom kis tükre*, mely mint a magyar szellemi élet összefoglaló képe jelent meg a millenium alkalmából, és *Vörösmarty Mihály* (1900), a költő születésének százados évfordulójára. Szerkesztésében kivált két fontos mű jelent meg, *A magyar irodalom története* c. kétkötetes képes mű (1893., 1896 s azóta 3-ik kiadás 1906), továbbá 1905 óta *A művészetek története* (4 kötet). Újabban nagyobb művet nem ír, de rendkívüli műgonddal, kutató elmélyedéssel írt értekezései és emlékbeszédei, melyekben Gyulai legméltóbb utódának mutatkozik, mindig a legjobbat nyújtják. Irodalomtörténeti működésében az alapgondolat a nemzeti lélek, ennek nyilvánulásait kutatja irodalmunk szellemében és jelenségeiben; esztétikája lélektani alapon épül fel. Egész munkásságában a magyar nyelv és stílus elsőrangú mesterének mutatkozik. Bár írásaiban a szónoki és értekező próza bizonyos vegyületével találkozunk, mégis túlnyomó bennük a meggyőző fejtegetés, elemzés, részletezés, mellyel megvilágítani s ez úton meggyőzni akar. Mint Gyulai, úgy ő is iskolát alapított prózájával s követőinek száma rendkívül nagy. Tanítványaira azonban nemcsak műveivel, hanem tanári egyéniségével is hat s mind a közoktatásban, mind más művelődési kérdésekben egyik vezére közművelődésünknek.

Széchy Károly (1848—1906.) előbb hírlapi téren működött, majd 1872-ben, midőn a nemzet az *Agis* megjelenésének 100-ik évfordulóját ünnepelte, *Bessenyei György* c. tanulmányával lépett föl. Azután 1890-ig kevésbé foglalkozott szorosán véve irodalomtörténettel, de azóta mint a kolozsvári, majd 1904-től a budapesti egyetemen az irodalomtörténet tanára, egymásután bocsátotta közre irodalmi tanulmányait és nagyobb műveit *Dalmady Győzről* (1890), *Kazinczy F. levelezéséről* (bírálat, 1891), majd a *Vajda Péter élete és művei* (1892), *A Pannoniai ének* (1893), *Gr. Gvadányi József* (1894), *Benyomások és emlékek* (1897), *Kisebb tanulmányok* (1897), *Debreczeni Márton életrajza* (1904) c. köteteit, Debreczeninek műveit is kiadta. Legnagyobb művét közben írta s ez *Gr. Zrinyi*

Miklós a költő (1896, 1899—1903), egy öt kötetes nagy mű, egész irodalmunkban jóformán a legterjedelmesebb életrajz. De éppen ez egyik legnagyobb hibája, mert tele van sok olyan bő részlettel, melyek csak lazán függnék össze a költővel. Ily részletekkel való túlterheléssel más műveiben is találkozunk. Igen gondos, szorgalmas kutató, de a feldolgozásban egyenetlen s művei olvasását megnehezíti retorikus stilusa, mely ugyan nagy gondosságra mutat, de legtöbbször nehézkes, túlterhelt és bőbeszédű.

A szorosan vett tudományos essaynek kiváló művelője *Péterfy Jenő* (1850—1899), aki sokat, sokfélét tanult, sokat utazott s nagy filozófiai műveltségre tett szert. Emellett különösen érdeklődött Olaszország, a művészetek és a régi görög irodalom iránt, úgy hogy idősebb korában emiatt újra megtanult görögül. Tragikus sorsa legyőzte s 1899-ben öngyilkos lett. Olvasmányainak, utazásainak és mindenekelőtt elmélyedésének eredményei értekezései, tanulmányai, melyeket halála után *Péterfy Jenő összegyűjtött munkái* címen a Kisfaludy-Társaság adott ki. Angyal Dávid rendezte sajtó alá s meleg élet- és jellemrajzot írt hozzájuk. Tanulmányai közül a magyar s a görög irodalomra vonatkozók a legkiválóbbak, de napi tárcái is nagyon meghaladják az ezen a téren megszokott színvonalat. Noha Péterfy elsősorban a németek tanítványa, utóbb a franciák stílja, világos, tiszta kompozíciója s különösen Taine művei mélyen hatottak rá. Nem egyszer megesik, hogy essayiben a fonalat nem követi elég logikusan, sokszor éles megjegyzései mellett mozaikszerűnek tetszik s a tömörttség túlságos keresése, a tartalmasságra, fordulatosságra való törekvés, a különösen jellemző kifejezések iránti előszeretete nem egyszer nehézkessé teszik; de sohasem felületes és sohasem ír anélkül, hogy komoly, súlyos tartalmú elmondani valói ne volnának. Az essay terén a legtartalmasabb prózaíróink egyike.

Riedl Frigyes (sz. 1856 szept. 12.) elsősorban magyar irodalomtörténeti író, de kiváló szeretettel foglalkozott műtörténelemmel, esztétikával és kritikával egyaránt. Legbecselesebb műve *Arany János* (1887), melyen Taine hatása érezhető, jelenleg IV-ik kiadásban jelenik meg. Szellemes alkotás irodalomtörténeti áttekintése: *A magyar irodalom főirányai* (1896). Mellőzve itt több tanulmányát, különösen mint értekezés- és essay-író vált ki, főleg a *Budapesti Szemlébe* írt esztétikai, irodalomtörténeti és kritikai cikkeivel, melyek azonban összegyűjtve nem jelentek meg. Mint stilszta, első sorban a franciák tanítványa s fő jellemző vonásai a takaros rövidség, világosság úgy az előadásban, mint az egésznek kigondolásában, az új szempontok iránti érdeklődés, a fordulatok kedvelése s az érdekkeltetés képessége. Egy magyar irodalomtörténete angol nyelven is megjelent 1906-ban s egy rövid áttekintése németül a *Kultur der Gegenwart*-ban.

Katona Lajos (1862 jún. 2.—1910 aug. 3.) a román filológiában nyerte tudományos módszerét. *Petrarca*-ról (1909) írt életrajza e nemből a legjobbak közé tartozik. Egyideig hírlapírással is foglalkozott s irodalmi megújulásunkat célozta, midőn több társával megindította 1890-ben az *Élet* c. folyóiratot. A 90-es évek közepén meglelte végre igazi hivatását a magyar folklóre tudományos művelésében (népköltés, néphit, népszokás) és kivált a népmesékről

szóló értekezéseiben maradandót adott. (*A népmesékről, A mesevizsgálat legközelebbi feladatairól, A magyar népmesetípusok.*) E munkássága, mely maga is összehasonlító természetű volt, őt az összehasonlító irodalomtörténethez vezette. (*A Gesta Romanorum Sztárai-codex* 1898, Haller *Gestáinak* kiadása, 1900.) Kivált Temesvári Pelbárt műveit, a XV–XVI. századi magyar irodalmat, kódexeink forrásainak kikutatását, középkori irodalmunknak egyetemes irodalmi közösségét tűzte ki vizsgálata tárgyául. Az eddig ismeretlen vonatkozások egész sorát mutatta ki s e vizsgálódást, ha nem is ő kezdte, ő tette nálunk termékennyé. E tekintetben összefoglaló művet írnia a sors nem engedte meg. Jeles értekezéseinek két kötetét a Kisfaludy-Társaság kiadásában Császár Elemér rendezte sajtó alá (1912).

Bánóczy József (sz. 1849 jul. 4.) két, mind a kutatás, mind a feldolgozás tekintetében jeles művel tűnt fel. Ezek Révai Miklós *élete és munkái* (1878) s Kisfaludy Károly *és munkái* (2 köt., 1882–83), amazt az Akadémia, emezt a Kisfaludy-Társaság adta ki. Mellőzve itt értekezéseit, kiemelendő, hogy mint a *Filozófiai írók* tárának egyik szerkesztője, lefordította Schopenhauer hat értekezését (1882), bevezetéssel kiadta Erdélyi János *A bölcsészet Magyarországon* című munkáját s Alexanderrel (szerkesztőtársával) együtt Kantnak *A tiszta ész kritikája* nagy művét (1891).

Bayer József (sz. 1851 nov. 23.) főképpen a kutató irodalomtörténetnek egyik legkiválóbb munkása s ebben az irányban forrásműveket írt, mint *A nemzeti játékszín története* (2 köt., 1887), *A magyar drámai irodalom története a legrégibb nyomokon 1867-ig* (2 köt., 1897), *Shakespeare drámái hazánkban* (2 köt., 1909), *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalomban* (1912). Mellőzve itt egyéb műveit, értekezéseit, melyek az Akadémia, Kisfaludy-Társaság különböző vállalataiban s a *Magyar Shakespeare-tárban* stb. jelentek meg, mint a *Magyar Shakespeare-tár* (I–IV.) szerkesztője is kiváló irodalomtörténeti becsű munkát végzett.

Badics Ferenc (sz. 1854 aug. 27.) jórészen szintén a kutató irodalomtörténet művelője, de egyszersmind kiváló feldolgozó s értekező író is. Művei közül legjobb Fáy András *életrajza* (1890). Nagyobb művei még Gaál József *élete és munkái* (1884), Arany János (1884), *Az első magyar irodalomtörténetíró* (1897.), *Kurucvilág és kuruc költészet* (1906.). Kiemelendők jeles kiadásai a hozzájuk írt bevezetésekkel (Gaal, Bajza, Zrinyi, Gyöngyösi, Petőfi művei és Petőfi levelei). Beöthy Zsolt mellett a *Képes irodalomtörténetnek* szerkesztője volt, melyben több részt maga írt meg, melyek *Irodalomtörténeti tanulmányok* (1899) címen külön is megjelentek.

Ferenczy József (sz. 1855) főbb művei: Garay János *életrajza* (1883), *A magyar hírlapirodalom története 1780–1867-ig* (1887), Pulszky Ferenc *életrajza*, Gr. Dessewffy József *életrajza* (1897), *Aesztetikai és műtörténeti cikkek* (1898), *Irodalmi dolgozatok* (1899), *A szépművészet Spanyolországban és Murillo* (1900), *Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből* (1909), kiadta továbbá Obernyik, Czakó, gr. Dessewffy József munkáit.

Váczy János (sz. 1859.) főtémája a Bessenyeitől Kisfaludyig terjedő korszak. E korból adta ki Kazinczy Ferenc levelezését az akadémia megbízásából

Heinrich Gusztáv

Hegedűs István

Négyesy László

Bánóczy József

Csengeri János

Badics Ferenc

IRODALOMTÖRTÉNET- ÉS ESSAY-IRÓK II.

21 kötetben (1890—1912), melyhez még az író többi műveinek kiadása fog járulni. E kötetek mindenike jó bevezetéssel és körültekintő jegyzetekkel van ellátva. A nyelvújítás vezérével való foglalkozásának eredménye *Kazinczy F. életrajza* (1909), mely tömör összefoglalása e nagy ember pályájának. E korból merítve írta meg *Berzsenyi Dániel* (1901) részletes életrajzát és számos értekezését. Megírta Tompa Mihály terjedelmes életrajzát is a költő születésének közeledő 100-ik évfordulója alkalmából, de ez még kiadásra vár.

Négyesy László (sz. 1861) korábban kivált a magyar verselés kérdéseivel foglalkozott s így írta *A magyar vers* (1887) s *A magyar verselmélet kritikai története* (1888) című értekezését. Erről a kérdéstről és pár más, erre a tárgyra vonatkozó kérdéstről szól nagyobb tudományos munkája, *A mértékes magyar verselés története*, mely a klasszikai és nyugateurópai versformák használatának részletes története irodalmunkban. Foglalkozott továbbá nyelvészettel és ez irányú művei közül különösen *A szegedi nyelvjárásról* szóló válik ki. Kiadta Ráday Pál, Amade László, Kölcsey, Faludi, Gvadányi, Fazekas verseit, Csokonai *Dorottya*-ját. Értekezései közül *A magyar költészet eredete* (1909) című említendő első-sorban. Ebben ősköltészetünket, a finn-ugor eredetiséget s a török-szláv hatást ismerteti. Stílusa világos, választékos és magyaros. Jelenleg egy magyar összefoglaló irodalomtörténeten dolgozik.

Sebestyén Gyula (sz. 1864) az irodalomtörténet, könyvészet és történelem terén egyaránt kiterjedt munkásságot végzett, azonban legjobban mégis az ethnografiába és népköltészetbe merült el. Értekezései, nagyszámú cikkei a szaklapokban s kivált az *Ethnographiában* jelentek meg. Nagy kedvvel és sikerrel foglalkozott a magyar őstörténelemmel, mondáinkkal és ezek feldolgozásaival. Tanulmányai eredményeit *A magyar honfoglalás mondái* (I—II. 1904, 1905) c. művében adta ki, mely mondáink kérdését mondhatni kimerítően öleli fel és eredeti szempontok szerint foglalkozik velök. E körbe tartoznak *Adalékok a középkori énekmondók történetéhez* (1891), *A székelyek neve és eredete* (1897), *Az avar-székely kapcsolat emlékei* (1899), *A hun-székely hagyomány* (1908), *Rovás és rovásírás* (1907) című nagyobb értekezései. Történelmi dolgozatai közül a *Ki volt Anonymus?* (1898. I—II.) a legkiválóbb. A magyar néphagyományok gyűjtésével fiatal kora óta foglalkozott, ebben az irányban a Kisfaludy- és a Magyar néprajzi társaságban még ma is jelentékeny munkásságot fejt ki. Ennek eredményei a *Regős énekek* és *Regősök* (1902) művei, továbbá a *Dunántúli gyűjtés* (1906). A Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményének is ő a szerkesztője.

Horváth Cyrill (sz. 1865), elsősorban Imre Sándor és Szilády Áron hatása alatt, a középkori magyar irodalom (kódexeink) forráskutatására adta magát s enemű dolgozatai mindmáig a legjelentékenyebbek. Közben sok egyéb mellett szépirodalommal, bölcséleti dolgokkal és esztétikai bírálással is foglalkozott. Önállóan is megjelentek: *Temesvári Pelbárt és beszédei* (1889), *Temesvári Pelbárt és kódexeink* (1891), *Nemzeti irodalmunk a reformációig* (1891), *Pomerius* (1894). Kiemelendők még: *Egy ismeretlen magyar codex* (1892), *Codex-tanulmányok* (1894), *Códexeink Máriaköltészetéhez* (1895), *Középkori költészetünk* (1896). a Beöthy-Badics-féle *Irodalomtörténet*-ben) stb. dolgozatai. Ezirányú munkásságának eredménye *A magyar irodalom története* (I. A régi magyar iroda-

lom, 1899.) c. terjedelmes műve is. Újabban e nemben írt főbb dolgozatai a *Batthyány-codexről* (1905), *A Margit-legenda és forrásai* (1906), *Johannes Vercellius és a magyar Margit-legenda* (1908), *Középkori legendák és a Legenda Aurea* (1911).

Décsi Lajos (sz. 1868) eddig kivált a kutató irodalomtörténet és bibliográfia terén működött; de egy pár munkájában mint jeles feldolgozó is kitűnt. Ez irányú művei: *Bogáti Fazekas Miklós élete és működése* (1895), *Szenci Molnár Albert* (1897), *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században* (Misztótfalusi Kis Miklós és Pápai Páriz Ferenc, 1899). Hasonló irányú dolgozatai még *Az irodalomtörténet módszerei* (Bevezetés az irodalomtörténetbe, I. 1903.) és *A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól* (1904). Kiadta továbbá Sz. Molnár Albert levelezését s kiváló bibliográfiai művet írt a Balassa- és Rimai-kiadásokról.

Császár Elemér (sz. 1874) mint művészettörténeti író már 1900 előtt föllépett. *Firenzei praerafaelisták* című műve 1897-ben jelent meg, *A középkori szobrászat és festészet története* 1907-ben. Ezek s *Versey Ferenc élete és művei* (1903), *Kisfaludy Sándor* (1910), *Ányos Pál életrajza* (1911) című művei úgy alaposságra, mint a feldolgozás gondosságára nézve, kiváló alkotások. Kiadásai közül Ányos és Versey költeményeinek gyűjteménye említhető. Értekezései közül a *Budapesti Szemlébe* írt cikkei s a *Faludi F. költészete*, *Deák iskola*, *Bessenyei természetérzéke*, *A német irodalom hatása a XVIII. században* válnak ki. Működésének javarésze bizonyára hátra van.

Voinovich Géza (sz. 1875), a Budapesti Szemle szerkesztője, *Báró Eötvös József életrajzával* tűnt fel, melyet a M. Tud. Akadémia is megjutalmazott. Ugyanő kiadta báró Eötvös József összes munkáit húsz kötetben. Ambrus Zoltán társaságában szerkesztette a Klasszikus Regénytárt. Nagy elmélyedésre valló, finom stílű tanulmányokat írt Arany Lászlóról, Madách Imréről, Shakespeareről és több külföldi regényíróról. Mint kritikus, Gyulai Pál tanítványa.

Az irodalomtörténet és széptani kritika terén még többen dolgoztak sikerrel, így *Baráth Ferenc* (*Aesthetika, Irodalmi dolgozatok*), *Csaplár Benedek* (*Révai Miklós*), *Erdélyi Pál* (*Fáy András élete és művei*, *Balassa Bálint*, *Barakonyi Ferenc költeményei*), *Kaposi József* kivált a Dante-irodalom terén (*Dante és a biblia*, *Dante Magyarországon*), *Morvay Győző* (több Madách-tanulmány és gr. *Fekete János*), *Zlinszky Aladár* (*Heliodorus a magyar irodalomban*, *Arany balladaforrásai*, *Toldi, a természetes ember*), *Zoltvány L. Irén* (*A Nádor-codex nyelve*, *Guzmics Izidor életrajza*, *Katona J. Bánk-bán-ja*), *Békési C. Emil*, *Prónai Antal* (*Simai Váratlan vendége*, *Dugonics András életrajza*), *Szinnyei Ferenc* (*Bacsányi János*, *Nagy Ignác*, *Arany*). Ezeken kívül is a kutatók és bírálók egész sora működik folyóiratainkban, szaklapjainkban s adtak ki önálló műveket, így *Baros Gyula*, *Várdai Béla* (*Mikszáth*), *Kéki Lajos* (*Tompa*), *Vértesy Jenő* (*Kölcsey Ferenc*), *Barabás Ábel* (*Goethe*, *Petőfi*), *Pap Károly*, *Varga Damján*, *Hartmann János*, *Viszota Gyula*, kinek főleg Széchenyiről szóló értekezései, *Papp Ferenc*, kinek Kemény Zsigmondra vonatkozó tanulmányai és *Oláh Gábor*, kinek *Petőfi képzelete* című tanulmánya érdemel elsősorban figyelmet. Kivált a szépirodalmi kritika terén működik *Keszler József* (sz. 1846), aki a kritikának francia szel-

Ferenczi Zoltán

Bayer József

Horváth Cyrill

Császár Elemér

Kardos Albert

Pintér Jenő

IRODALOMTÖRTÉNET- ÉS ESSAY-IRÓK III.

lemben való művelését honosította meg irodalmi cikkeiben; továbbá újabban *Horváth János*, kinek több tanulmányán kívül (*Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*), *Ady s a legújabb magyar líra* c. műve jelent meg. Végül *Schöpfung Aladár*, ki főleg kritikáival keltett figyelmet, melyek a *Vasárnapi Ujságban*, *Huszdik Században* s a *Nyugatban* jelentek meg és melyek szép reményekkel biztatnak jövője iránt. Megjegyzendő, hogy a fiatalok közt nem egy szerencsés kezű irodalomtörténeti kutató és feldolgozó van; de azért konstatálható, hogy nagyobb összefoglaló művek írására kevés hajlandóság mutatkozik.

A magyar és német összehasonlító irodalomtörténet terén a legnagyobb munkásság a *Heinrich Gusztáv*é (sz. 1845 márc. 17.). Cikkeinek, értekezéseinek száma ebben az irányban, továbbá a német irodalomtörténet, filológia és a magyar irodalomtörténet terén s a pedagógiában százakra megy. Egyaránt írt német és magyar nyelven. Utóbbiak közül a főbb önálló művei: *Kazinczy F. Bács-megyei győtreime* (1878), *Bánk bán a német költészetben* (1879), *Mészáros Ignác Kartigámja* (1880), *Boccaccio élete és művei* (1882), *Etzelburg és a magyar hunmonda* (1882), *Kudrun, a monda és az eposz* (1885), *A német irodalom története* (2 köt., 1886., 1889), *Goethe Faustja, tanulmányok*, írták Boyesen H. H. és Heinrich G. (1885), *Dugonics A. Toldi Miklósa* (1893), *Ossian* (1903), *Magyar elemek a német költészetben* (1909), *Pyramus és Thisbe* (1911) s 1903 óta szerkeszti az *Egyetemes irodalomtörténetet* (eddig 4 köt.). Az itt felsoroltak, melyek közt tankegyveit és egyéb magyarázatos kiadványait fel nem említettük, munkásságának csak kisebb része. Értekezései, melyekben rendkívül jó irodalomtörténeti megállapításokkal találkozunk, mind tanítványaira, mind irodalmunk történetére, nagy hatással voltak. Tiszteletére tanítványai filológiai dolgozatokból összeszerkesztett emlékkönyvet adtak ki.

Ezen a téren újabban *Bleyer Jakab* (sz. 1874) fejt ki sikeres munkásságot. Eddig megjelent művei: *Magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig* (1897), *Beheim Mihály élete és művei* (1902), *A magyar-hún monda germán elemei* (1905), *Gottsched hazánkban* (1909), *Hazánk és a német philológia a XIX. század elején* (1911).

A francia irodalommal és ennek magyar vonatkozásaival foglalkozik *Haraszi Gyula* (sz. 1858 aug. 25.), ki néhány, Franciaországban is figyelmet ébresztett művet is írt. Főbb munkái: *Csokonai V. Mihály* (1880), *A naturalista regényről* (1887), *André Chénier költészete* (1890), *Molière élete és művei* (2 köt., 1897), *A francia lírai költészet fejlődése* (1900), *A renaissance francia szinköltészete* (1904), *Corneille és kora* (1900), *Edmond Rostand* (1912). Művei közül kettő francia fordításban is megjelent. Legkiválóbb műve *Corneille és kora*. Ez az alaposan kidolgozott monografia a francia dráma történetét a középkori drámától kezdve Racineig vezeti le, még pedig sokhelyt egészen önálló felfogással.

Hegedüs István (sz. 1848) a klasszikus filológia, esztétika, összehasonlító irodalomtörténet, a magyar humanista irodalom és műfordítás különböző ágaiban dolgozott s a legújabb időkig kedvvel foglalkozik lírai költészettel is. Verseit *Költemények* címmel 1881-ben adta ki. Nagyszámú fordításaiból külön a következők jelentek meg: Goethe *Hermann és Dorothea* (1881), Schiller

Wallenstein halála (1883), Grillparzer *Medea* (1888), *Összefüggő részletek Thukidides műveiből* (1891), Bacchylides *Költeményei* (1903). Számos fordítása jelent meg a *Budapesti Szemlében* s más lapokban, köztük Petőfinék több költeménye latinul is. Összehasonlító irodalomtörténeti értekezései a szaklapokban jelentek meg, melyek a világirodalom számos nagy művére vonatkoznak s ő folytatja az Abel megkezdette és a magyar humanista irodalomra vonatkozó anyaggyűjtést is, melyből eddig egy kötet jelent meg (1906. *Analecta recentiora*). — *Csengeri János* (sz. 1856), mint a görög és latin irodalomtörténet művelője, műfordításokkal tűnt ki. Ezek közül különösen a következők válnak ki: Aischylos *Oresteia* (trilogia, 1893) és *Tragoediái* (1903) s Euripides *Drámái* (1908—1911), továbbá Tibullus *Elegiái* (1886), Goethe *Iphigenia Taurisban* (1889), *Torquato Tassoja* (1909), Propertius *Elegiái* (1897), Catullus *Versei* (1901). Mellőzve nagyszámú tankönyveit, prózai művei közül különös figyelmet érdemelnek: a *Homerosi világ* I. (1901), és *Homeros* (1902), mely a művelt nagyobb közönséget tartva szem előtt, feldolgozza a költőre vonatkozó összes kérdéseket, s végre *Római irodalomtörténete* a Heinrich szerkesztésében kiadott *Egyetemes Irodalomtörténetben*. — *Némethy Géza* (sz. 1865) kivált a régi latin klaszikus irodalommal és nyelvészettel foglalkozik, még pedig mind az egyes művek kritikai és jegyzetes kiadásaival, mind fordításával s kutatásai eredményeként számos irodalomtörténeti tanulmányt és értekezést írt. Művei közül főleg a Vergiliusról s a római elegiáról szólók kiváló, alapvető munkák. Kiadásait a szakszerűség s minden irányba kiterjedő nagy tanulmány teszi becsesekké. Kiadásai kivívták a külföld elismerését is.*

* A kiadó társulat kötelességének tartja, hogy néhány szóval e kötet szerkesztőjéről és munkatársairól is megemlékezzék. *Ferenczi Zoltán* (sz. 1857) előbb a kolozsvári, jelenleg a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, munkában és eredményekben gazdag tudományos pályára tekinthet vissza. A Petőfi-kultusz terjesztésében szerzett érdemei elvéülhetetlenek; mint irodalomtörténeti kutató és életrajzíró, alaposságával és tudományos elmélyedésével egyaránt kiválik. Neki köszönhető Petőfi Sándor, Eötvös József, Deák Ferenc, Rimay János és Csokonai Vitéz Mihály legjobb életrajza. Szövegkiadásai és magyarázatai, bibliografiai szakcikkei és könyvtár-tani kézikönyve a szakemberek számára nélkülözhetetlenek. A kolozsvári színészet multjáról és a kolozsvári nyomda fejlődéséről szóló könyvei becses források a magyar művelődéstörténetnek. Számos értekezést írt, jeles műfordításokat adott, több tudományos vállalatot szerkesztett. A M. Tud. Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban és a Petőfi-Társaságban már hosszú idő óta eredményes munkásságot fejt ki. — *Endrődi Sándor* költői érdemeiről az előbbi fejezetben volt szó. Mint irodalomtörténetíró főleg Dugonics András életrajzával és a XIX. század magyar irodalomtörténetének megírásával tűnt ki; utóbbi műve ragyogó stíllel, költői lendülettel és mély belátással megalkotott, magas szempontú essay-sorozat. — *Kardos Albert* a XVI. és XVII. század költészetének avatott tollú elemzője. A Beöthy-Badics-féle Képes Magyar Irodalomtörténetbe számos fejezetet írt. Mint a debreczeni Csokonai-kör főtítkára, egyik legserényebb mozgatója a vidéki tudományos és írói törekvéseknek. Csokonairól és a debreczeni írókról szóló tanulmányai irodalomtörténeti értekező irodalmunk legjavához tartoznak. — *Pintér Jenő* a M. Tud. Akadémia Semsey-pályázatán tűnt fel, de már előzőleg is egész sorát tette közzé a történeti értekezéseknek és irodalomtörténeti tanulmányoknak. Munkássága kiterjed a magyar irodalomtörténet minden korszakára. Átfogó képességének és összefoglaló tehetségének tüzetes magyar irodalomtörténetében adta bizonyítékát. (Négy kötet: a legrégibb időktől Kazinczy Ferenc haláláig.) Beöthy Zsolt, Horváth János és Baros Gyula társaságában 1911-ben megalapította a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, mely legvirágzóbb tudományos egyesületeink egyike. Jelenleg e Társaság folyóiratát, az Irodalomtörténetet is szerkeszti. — *Simonyi Zsigmond* nagyszabású nyelvtudományi munkásságáról a következő fejezet szól.

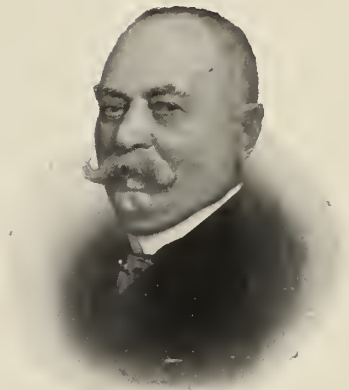
Budenz József

Vámbéry Ármin

Szarvas Gábor

Lehr Albert

Simonyi Zsigmond

Balassa József

MAGYAR NYELVÉSZEK.

III. FEJEZET.

MAGYAR NYELVÉSZEK.

MAGYAR NYELV tudományos művelése soha azelőtt nem mutatott föl akkora eredményeket mint a XIX. század második felében, kivált 1867 után. A kezdeményezés érdeme (1854-ben *Tájékozás a magyar nyelvtudományban*, kivált 1862 óta a *Nyelvtudományi Közlemények* s 1864-ben *Vogul föld és nép*) a Hunfalvy Pálé, kiről már volt fennebb szó. Új életre keltette azt a helyes irányt, mely Sajnovics, Révay, Gyarmathy halálával egy félszázadra jóformán megszűnt. A kérdés megalapozója azonban a német eredetű *Budenz József* lett (1836—1892), aki 1858-ban, midőn már meglehetősen tudott magyarul, hazánkba jött s, mint Benfey Tivadar képzett tanítványa, hosszas kitartó kutatás után, összehasonlító nyelvészeti úton, kétségtelen alapossággal kimutatta nyelvünk helyét a finn-ugor nyelvcsoporthoz, megállapította közelebbi és távolabbi rokonsága körét, a kutatás filológiai módszerét s megjelölte a jövő feladatait. Szótári egyezések alapján eleinte ő is a török rokonának tartotta a magyar nyelvet, ám később, kivált *Reguly* gyűjtésének feldolgozása folytán, megtalálta a helyes utat s a finn, lapp és vogul stb. nyelvekkel való grammatikai és hangtani nyelvhasználat alapján, ilyen felfogással írta meg főműveit: *Erdei és hegyi cseremis szótár* (1866), *A magyar és finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések* (1869), *Magyar-ugor összehasonlító szótár* (I—III. 1873, 1875, 1881), *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana* (I—III. 1884, 1887, 1894). Ennek az utóbbinak, melyet általában főművének lehet tartani, a III. részét halála után *Simonyi Zsigmond* adta ki. Ezekkel és számos más művével, továbbá egyetemi tanításával alkotta meg azt a nyelvészeti iskolát, mely maig vezetője a magyar történelmi és összehasonlító nyelvkutatásnak.

E kutatások és törekvések közt folyt le az 1882/83. években az ú. n. ugor-török irodalmi harc, melyet *Vámbéry Ármin* *A magyarok eredete* (1882. szept.) című művének megjelenése idézett föl. Ez egy pillanatra meg látszott ingatni a Hunfalvy-Budenz elérte eredményeket, amihez hozzájárult a nemzeti büszkeségnek való hízélgés is; de ők, valamint tanítványaik megvédték a kivívott szellemi területet, úgy hogy utóbb *Vámbéry*, *A magyarság keletkezése és gyara-*

podása (1895) című művében, a kérdés alaposabb tanulmányozása alapján maga is elismerte, hogy »a balítélettől ment kutatónak ma már nem lehet kétsége, hogy a magyar nyelv alapépülete ugor«.

Vámbéry Armin (sz. 1832) keleti utazó, nagy nyelvismereteket szerzett tudós, kinek nyelvismerete kiterjed mind a nyugati, mind a keleti nyelvekre. Mint saját utazásainak leírója, mint török források alapján a török-magyar történelmi érintkezéseknek tudományos ismertetője, mint a magyar eredet és nyelv kutatója, továbbá mint a magyar- és törökfajta nyelvek összehasonlítója: egyaránt nagyjelentőségű műveket írt, mint a keleti kérdések publicistája pedig európai hírt is szerzett magának. Műveit részben ő maga is több nyelven írta. Éveket töltött Keleten, ennek eredményei föld- és útirajzi értekezéseinek egész sora s kivált három terjedelmes műve: *Középázsiai utazás* (1865), *Vándorlásaim és élményeim Persiában* (1867) s *Vázlatok Közép-Ázsiából* (1868), melyek mind több nyelven jelentek meg. Ezekhez járultak utóbb: *Oroszország hatalmi állása Ázsiában* (1871), *Bokhara története* (I—II. 1873), *Keleti életképek* (1876), *A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben* (1885), *Nyugat kultúrája Keleten* (1906) és saját életének leírása *Küzdelmeim* (1905) címmel, mely az angol eredetinek fordítása. Keleti utazása és tanulmányai rávezették a török s magyar nyelv rokonságának, a magyar nemzet és nyelv eredetének, kialakulásának nyelvészeti és ethnologiai kérdésére. Ebben az irányban főbb művei: *Abuska. Csagataj-török szógyűjtemény* (1862), *A keleti török nyelvről* (1868), *A magyar és török-tatár nyelvekbeni szóegyezések* (1869), *A hunnok és avarok nemzetisége* (1881), *Magyarok eredete* (1882), *A csuvasokról* (1883), *A magyarság keletkezése és gyarapodása* (1895). Mindezekben a műveiben azt a felfogást hirdeti, hogy a magyar eredetileg töröktatár nyelv, mely e nyelveknek még az orosz síkságon legészakibb ága volt s, mint ilyen, nagy finn-ugor érintkezéseknek volt kitéve. Ez a tanítás Hunfalvyval, Budenz-cel és tanítványaival nagy tudományos vitákba keverte. Hunfalvyéknak a mai nyelvészeti kutatás szerint felállított tétele abban fejezhető ki, hogy a magyar nyelv, grammatikája szerint, föltétlenül finn-ugor eredetű nyelv, de ezeknek ma ismert legdélibb ága s, mint ilyenbe, nagy török törzsek olvadtak a magyarságba, melyek szókincsük egy részével számos ethnologiai vonást honosítottak meg a magyarság nyelvében és szokásaiban. Vámbéry előbbi nézetéhez, 1895-iki művében, noha itt, mint láttuk, elismeri a finn-ugor nyelvbeli elemek eredetiségét (94. l.), még egy másik hypothesis-t csatolt, mely szerint a magyar nyelv a mai Pannoniában alakult meg s ebbe Árpád és honfoglaló török harcos elemei beleolvadtak. Ezzel szemben azonban a kritika fenntartotta azt az elvet, melyet a nyelv is igazol, hogy a finn-ugor magyar és turk elem elegyülése s összeolvadása már a honfoglalás előtt megtörtént.

Nem annyira szaktudásával, mint főleg a magyar nyelv tisztaságának védelmében kifejtett munkásságával szerzett magának nagy érdemet Szarvas Gábor (1832—1895), úgyhogy neve némileg jelszóvá lett. Már első nagyobb szabású, *Magyartalanságok* című (1867) értekezése is ezt az irányt szolgálja. Egyetlen nagyobb tudományos műve, *A magyar igeidők* (1872), juttalmazott pályamű, ma is forrásmunka, bár megállapításai részben elavultak. Legnevezetesebb

működését mint a *Magyar Nyelvőr* alapítója, és szerkesztője fejtette ki 1872-től haláláig, midőn örökébe tanítványa, Simonyi Zsigmond lépett. Szakcikkei, kivált azok, melyek a nyelvtörténetre vonatkoznak, ebben a folyóiratban jelentek meg. Legkiemelkedőbb küzdelme a nyelvújítás hibái és túlzásai ellen folyt le. Erről egy külön értekezése is szól *A magyar nyelvújításról* (1875). Ebben valódi zsurnalisztai hévvel járt el, miben segítette jeles, zamatos, erőteljes magyar stilusa. Ebben a harcban sokszor volt kíméletlen és túlzó, de jó hatása tagadhatatlan és elismerésre is talált. Fel tudta kelteni a jó, hibátlan magyarság iránti közérdeklődést, ami ma már megint nem volna fölösleges. Szigorú ítéletet mondott a Czuczor és Fogarasi-féle *Magyar nyelv nagy szótáráról* (*A régi magyar nyelv szótára*, 1886) s az ő működésének hatása alatt indult meg az ő és Simonyi szerkesztésében a *Magyar nyelvtörténeti szótár* (3 köt., 1890—93), mely egyes hibái miatt szintén kihívta a bírálatot, azonban a legfontosabb magyar nyelvészeti művek egyike.

Volf György (1843—1897) egyike a magyar nyelvtudomány legbuzgóbb művelőinek s a nyelvtörténetben kiváló eredményeket ért el. Legjelesebb munkája a *Magyar nyelvemléktár* 14 kötetének kiadása, mely egyik legfontosabb forrásmű irodalmunkban. Ő dolgozta ki a *Nyelvtörténeti Szótár* programját is. E tanulmányai közben arra a megoldásra jutott, hogy a magyarok, nem mint előbb hittük, a szlávoktól, hanem velencevidéki olaszoktól tanulták meg a latin nyelvet és írást. Első térítőink is olaszok voltak és e nyomon kezdtünk latin betűkkel magyarul írni. (*Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?* 1885). Ezek a kérdések az ezredéves ünnep idején a magyar honfoglalásra és őstörténelemre irányozták figyelmét s több jeles értekezést írt a szlávokról, kiket a honfoglaláskor a magyarok itt találtak, s arról, hogy minő volt ekkor a magyarok műveltsége. Mindezek eredményeként felállította azt a tételt, hogy a mai hazai nemzetiségek mind a magyarok után költöztek be hazánkba. Ezek a fontos értekezései: *A honfoglaló magyarok műveltsége* (1897), *Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás* (1897), *Az ó-szlóven nyelv hazája* (1896), *Első keresztény térítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanúbizonysága szerint* (1896).

Simonyi Zsigmond (sz. 1853) főképp Budenz, de még inkább Szarvas Gábor tanítványa s mint ilyen vette át 1895-ben a *Magyar Nyelvőr* szerkesztését. Ő is több értekezést és cikket írt a nyelvújításról, ilyenek: *Adatok a nyelvújítás történetéhez* (1872), *A nyelvújítás történetéhez* (1888), *A nyelvújítás és az idegenszerűségek* (1890) s több más. Tüzetesebben egyrészt azokkal a kérdésekkel foglalkozott, melyek a *Magyar Nyelvőr* irányához tartoztak, továbbá folytatta Budenz munkáját, de főképpen a magyar nyelv történeti fejlődését s jelenlegi állását tanulmányozta és nem egy tekintetben Révai álláspontja helyett Verseghy nézetét fogadta el. Egyik főcéljául a helyesírás mai megállapítását tűzte ki és a régóta hangoztatott egyszerűsítést sikerült bevinnie az iskolákba és a gyakorlatba is. Mint nyelvész sokoldalú és szakdolgozatainak száma rendkívül nagy. Szarvassal együtt ő volt szerkesztője a *Magyar nyelvtörténeti szótárnak* (I—III. 1890—93), melyet utóbb a támadások ellen is ő védett meg nagy sikerrel. De emellett a szótárak s hasonló művek egész sorát írta vagy szerkesztette, melyek közül kivált

azok említendők, melyek a magyar nyelv helyes használatát segítik elő: *Anti-barbarus* (1879), *Német és magyar szólások* (1896), *Magyarító szótár* (1899, Kalmár Elekkel), *Helyes magyarság* (1903). Nagyszámú nyelvtörténeti és nyelvtudományi dolgozatai közül elsősorban említendők *A szavak összetétele a magyarban* (1875), *A hangátvetésről* (1878), *Az analógia hatásáról* (1880), *A jelentéstan alapvonalai* (1881), *A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete* (I—III. 1881—83), *A magyar határozók* (I—II. 1888, 1890, 1895), *Magyar szórend* (1902), *Elvonás* (1904), *Az ikes ragozás története* (1905). Nagyobb összefoglaló művei nyelvünkről a művelt közönség színvonalához alkalmazott: *A magyar nyelv* (I—II. 1889) és a Balassa Józseffel együtt írt szigorúan tudományos *Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon* (I. 1896), melyből még csak a hangtani és alaktani rész jelent meg.

Ifj. Szinnyei József (sz. 1857) előbb fordításokkal s irodalomtörténettel foglalkozott. Irodalomtörténeti munkái: *Irodalmunk története 1711—1772* (1876), *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése* (1877), Révai, Verseyhy, Horváth és Szalay életrajza (1885). Azonban a magyar nyelvészettel foglalkozott nagyobb sikerrel s, mint Hunfalvy és Budenz tanítványa s az utóbbinak a budapesti egyetemen utóda, különösen a magyar-finnugor összehasonlító nyelvtudományba mélyedt el. Tanulmányait több finnországi utazással gazdagította s erről szól *Az ezer táországa* (1882) című könyve. Nyelvészeti művei: *A magyar nyelv rokonai* (1883), *A magyar nyelv eredete* (1883, Vámbéry művének bírálata), *Finn-magyar szótár* (1884), *Rendszeres magyar nyelvtan* (1888), *A magyar nyelv rendszere* (1887) s ugyanez átdolgozva *A magyar nyelv* címen (1897), *Magyar tájszótár* (I—II. 1896, 1901), *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* (1894), *Magyar nyelvhasználat* (I—III. 1896) s több más műve német és finn nyelven. Kiemelkedő összefoglaló értekezése: *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* (1908. Árpád és az Árpádok műben). Stílusát egyszerűség, erős logikai érzék s ezzel kapcsolatos világosság jellemzi.

Hunfalvy és Budenz tanítványai közül a kiválóbbak egyike *Munkácsy Bernát* (sz. 1860) is, ki mindkét mesteréről lelkes és kimerítő emlékbeszédet is tartott (1896., 1912.). Elsősorban a finn-ugor összehasonlító nyelvészet terén a részletkutatásokkal szerzett magának érdemet. A votjakok és vogulok földjén tett utazásai (1885 és 1888—89) kiváló gyűjtésekre s Reguly hagyatéka további feldolgozására adtak neki alkalmat. Főbb munkái: *Votják nyelvmutatványok* (Votják nyelvtanulmányok I. 1885.), *Votják népköltészeti hagyományok* (1887), *Vogul népköltési gyűjtemény* (I—IV. 1892—96., 1902.), *A votják nyelv szótára* (1892—96. I—IV.), *Déli osztják szójegyzés* (1896), *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* (I. 1901). De ezeken kívül nagyszámú értekezéseiben s cikkeiben nyelvjárási, nyelvtörténeti, etnográfiai és etnológiai, török s más altáji nyelvi kérdésekkel, magyar őstörténelmi, mithoszi hagyományokkal és sok más ebbe a körbe tartozó tudományos problémával is foglalkozott.

A szláv nyelveknek a magyarra tett hatásáról kiváló munkát végzett *Asbóth Oszkár* (sz. 1852), főleg következő műveiben és értekezéseiben: *Szláváság a magyar keresztény terminológiában* (1884), *A hangsúly a szláv nyelvekben* (1890), *A szláv jövevényszók kora* (1893), *A szláv szók a magyar nyelvben* (1893), *A magyar*

nyelv árja és kaukázusi elemei (1893—95), *A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora* (1900), *Lengyel és szláv szók a magyar nyelvben* (1896), *Magyar »ó«, szláv »o«* (1896—97), *Az oláh nyelvbe átment magyar szavak* (1897), *Szláv jövevényszavaink* (I. 1907), *Szláv hatáson alapul-e igekötőink használata?* (1908), *A j'gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv-járásban* (1908), *Ó-görög helynevek Erdélyben* (1910) stb.

Mellette *Mélich János* (sz. 1872) foglalkozott a szláv és német nyelvnek a magyarra tett hatásával és emellett nyelvtörténeti, kivált hangtani kérdéseket fejtegetett s a magyar vonatkozású szótárirodalmat kutatta fel. *Kúnos Ignác* (sz. 1863), mint Vámbéry tanítványa, a török nyelvnek a magyarhoz való viszonyáról, a török dialektusokról, irodalomról adott becses tanulmányokat s a török népies irodalmat ismertette kitűnő fordításokban.

A magyar nyelv török, illetőleg turáni eredetének kutatója *Bálinth Gábor* (sz. 1844). Szarvas tanítványai közül *Lehr Albert* (sz. 1844) említendő jeles Arany-magyarázataiért s magyar szólások nyelvtörténeti fejtegetéseiért. A finn-ugor kutatások terén *Halász Ignác* (1858—1907) kivált lapp-földi három utazásával s e nyelv ismertetésével vált ki. *Zolnai Gyula* (sz. 1862) főleg a magyar nyelv-járásokkal, nyelvtörténeti kutatásokkal, *Balassa József* (sz. 1864) nyelvtörténeti, hangtani, nyelvtani és tájnyelvi tanulmányokkal, *Tolnai Vilmos* (sz. 1870) az új nyelvtörténeti szótári munkálatokkal foglalkozott, míg *Gombocz Zoltán* (sz. 1877) a nyelvtörténet s a magyar-török és finn-ugor összehasonlító nyelvészet terén alkotott jeleset. *Pápay József* (sz. 1873) osztják utazásával és osztják nyelvtanulmányokkal szerzett magának érdemeket.

IV. FEJEZET.

FILOZÓFIAI ÉS PEDAGÓGIAI ÍRÓK.

MAI MAGYAR filozófiai irodalom azoknak a szellemi mozgalmaknak eredménye, melyek az Aurora és Athenaeum korában az elmékre minden irányban kihatottak s nálunk is elterjesztették Kant, Schlegel, Hegel, Schelling, Krug és mások filozófiájának ismeretét. Ezek nyomán Hetényi János és Szontagh Gusztáv egy »egyezmenyes« vagy »magyar filozófia« megalapítására törekedtek. Az ekkori spekulatív gondolkozásra való törekvésnek jellemző képviselője *Horváth Cyrill* (1804—1884), aki előbb költészettel s kivált drámaírással foglalkozott, majd a filozófiához fordult s, mint tanár és író, egyaránt nagy hatást tett. Nevéhez egy új rendszernek, a »konkretizmus«-nak nem megalapítása, hanem inkább csak terve kapcsolódik, melynek lényege az ellentétek kiegyenlítése lett volna, tehát tulajdonképpen egy neme lett volna a spekulatív ekklektizmusnak, de csak némi vázlat maradt fenn róla. Működése a megelőző korszakba esik.

Újabb filozófiai és neveléstani irodalmunk főbb művelőit a következőkben ismertetjük.

Kármán Mór (sz. 1843) pályája első felében különösen a gyakorlati neveléstan terén működött s így készítette el, Herbart-Ziller rendszere alapján, a középiskolára alkalmazva az állami gyakorló főgimnázium tervét, melynek pedagógiai vezetője s így középiskolai oktatásügyünk egyik újjászervezője lett. Mint ilyen, továbbá mint a bölcsélet s neveléstan tanára, a közép és felső oktatás újjászervezésében, valamint az egyes tárgyak módszertani feldolgozásában nemcsak gyakorlatilag vett részt, hanem számos elméleti dolgozattal s tantervvel is. Ezeken kívül számos bölcséleti és pedagógiai értekezést írt, főképpen a *Magyar Tanügyben*, melyet kilenc éven át ő maga szerkesztett. Az oktatásügyet ezenkívül több jeles mű (Kopp, Wilkins, Freemann, Lotze Hermann, Browning Oszkár, Joly, Gow James) fordításával mozdította elő. Önálló művei közül kivált a következők említendők: *Középiskolai tantervek* (1888), *A tanárképzés és az egyetemi oktatás* (1895), *Feminismus és paedagogia* (1906). Kiváló elemzést írt továbbá *Az ember tragédiájáról* 1909-ben s ugyanez évben jelentek meg *Paedagogiai dolgozatai rendszeres összeállításban* (2 kötet), legújabbban

Kármán Mór

Pauer Imre

Alexander Bernát

Fináczy Ernő

Kesziér József

Sebestyén Károly

FILOZÓFIAI ÉS PEDAGÓGIAI ÍRÓK, KRITIKUSOK.

Közzoktatási tanulmányok I. A felekezeti oktatás stb, (II. Közzoktatásunk multja. 1906, 1911.). Tanítványai 25 éves tanári munkásságának ünnepére *Emlékkönyvet* adtak ki. (1897.)

Pauer Imre (sz. 1845) 1868 óta több tudományos művel járult filozófiai irodalmunkhoz. Tankönyveinek mindenike újabb átdolgozott kiadásokban jelent meg. Önálló művei: *A philosophia történelme* (I—II. 1868, 1869), *Paedagogiai tanulmányok* (1869), *Tapasztalati lélektan* (1870), *Logika* (1870), *Metaphysika* (1871), *Vázlatok az újkori philosophia köréből* (1872), *Philosophiai propaedeutika* (I—II. 1882), *Alvás és álom* (1883), *Egy fejezet a nő lélektanából* (1883), *Új álláspont, módszer és irányelvek az etikában* (1889), *Phantasia* (1885), *Az ethikai determinismus elmélete* (1890).

Böhm Károly (1846—1911) egyike a legjelentékenyebb hazai filozófusoknak, kit nagy következetesség s önállóság jellemez. A bölcsészetben az egész területet átható eszmét keresve, a legnemesebb idealizmuson felépülő rendszert alkotott. Alapelve: »Pectus est, quod facit philosophum«. (A szív teszi a bölcsészt.) Baráth Ferencceel együtt ő alapította meg a *Magyar Philosophiai Szemlét* (1881-től) és ez egyik kiváló érdeme. Ebbe a folyóiratba számos jeles értekezést írt (*Az ösztön és kielégítése, A lélektan ismeretelméleti alapjai, A tudat keletkezése, A nő lélektanáról, Dühring Jenő, A pozitív filozófia rendszere, Pozitivizmus és kriticizmus, A lényeg formaisága*). Önálló művei *Az értékelmélet föladata és alapproblémái* (1900), mely a Marczibányi-jutalmat nyerte el és *Az ember és világa*. Utóbbi (I—III, 1892, 1896, 1906) a legnagyobb rendszeres újabb magyar filozófiai mű, melyet az Akadémia a nagyjutalommal tüntetett ki.

Alexander Bernát (sz. 1850. ápr. 13.) pályája némi tekintetben Erdélyi Jánoséra emlékeztet, kivéve hogy nem írt költeményeket. Működése épp úgy kiterjedt a filozófia és filozófiai gondolkodásnak művelésére és terjesztésére, mint a világirodalomra, főleg Shakespearere, valamint a magyar irodalomtörténetre és kivált esztétikára, pedagógiára, irodalmi kritikára és dramaturgiára. A filozófiai gondolkodás terjesztésére s a filozófia művelésére vonatkozó művei: *A filozófia történetének eszméje, tekintettel a történetre általában* (1878); *Kant. Élete, fejlődése és filozófiája* (I. 1881.), mely nagy kár hogy félbenmaradt; *Nemzeti szellem a filozófiában* (1893), *A XIX. század pesszimizmusa. Schopenhauer és Hartmann* (1884), *Diderot-tanulmányok* (1900). Ezirányú működésével van kapcsolatban az ő és Bánóczi József szerkesztésében megjelenő vállalat, a *Filozófiai írók tára* (1881 óta 24 kötet). Fenti művei közül az utolsó kettő ebben a vállalatban jelent meg. Ezeken kívül fordította és jeles bevezetésekkel látta el Descartes, Hume, Kant egy-egy művét, Bánóczival fordította Kant legfontosabb művét, *A tiszta ész kritikáját*, mely 1912-ben 2-ik kiadásban jelent meg s a Diderot filozófiai munkái fordításához ő írta a bevezetést és magyarázatot. Lenhossék Mihállyal együtt szerkesztették *A műveltség könyvtárának* (II.) *Az ember* című kötetét s ebben ő írta *A lelki élet* részt. Ugyancsak ő szerkeszti ennek a vállalatnak *Világirodalom* című kötetét. Esztétikai önállóan megjelent művei: *A művészet*, párbeszédese alakban (1898), *Shakespeare Hamletje* (1902), melyeket a Kisf. Társ. adott ki; továbbá *Művészet, a művészet értékéről, a művészeti nevelésről* (1908). Magyar irodalmi dolgozataiból kiemelendő a

Madách Ember tragédiájáról szóló. Mindez azonban működésének csak egyik fele. Mint tanár és előadó egyike a legkiválóbbaknak, mint ilyennek hatása kiterjedt és sokoldalú. Ki kell továbbá emelni hosszú évek során, »Alfa« néven írt dramaturgiai és más kritikai, irodalmi tárcáit a *Budapesti Hírlapban*, számos irodalmi, esztétikai értekezéseit, akadémiai emlékbeszédeit. Mindezekben világos, tiszta logika, elmélyedés és találó, érdekes előadás, filozófiai gondolkozás, emellett egyszerűség és meggyőző erő jellemzik. Egyike azoknak az íróinknak, kik éppen e tulajdonok miatt nagy hatást tettek s munkásságra ösztönöztek. Ő indítványozta a Kisf. Társ.-ban a magyar Shakespeare-társaság megalapítását, melyben a lefolyt négy év alatt a nyilvános előadások egész sorát rendezte. Ennek kiadványát, a *Shakespeare-tárcát*, szintén néhány jeles értekezéssel gazdagította. Hatvanadik évében barátai és tanítványai egy *Emlékönyvet* adtak ki (1910), mely 50 filozófiai dolgozattal áll.

Medveczky Frigyes (sz. 1855) bölcsészeti dolgozatainak túlnyomó részét német nyelven írta, magyar értekezései főleg a *Budapesti Szemlében* jelentek meg, mely utóbbiak az államregények társadalmi problémáiról, a logika haladásáról, a tulajdon elméletéről, Kant főművéről stb. szólnak. Önálló művei magyar nyelven: *A nemzetközi jog elmélete Kant filozófiája szerint* (1881), *Társadalmi elméletek az ókorban* (1885), *Társadalmi elméletek és eszmények* (1898), *A normatív elvek jelentősége az etikában* (1889), *Filozófiai szükségleteink és az etikai renaissance* (1910), *Tanulmányok Pascalról* (1910).

Jánosi Béla (sz. 1857.) pár kisebb irodalomtörténeti értekezés mellett életét egy nagyobb mű megírására szentelte, mely *Az aesthetika története* címmel jelent meg és melyet (I—III. 1899—1901.) az akadémia megjutalmazott. Az ezen a téren fölmerült elméleteket, az elvont gondolkozás kezdetétől Tolstoj Leóig, mind jeles készséggel és nagy szorgalommal öleli fel s a kiterjedt anyagot világos, egyszerű stílusban, kiváló szakértelemmel dolgozza fel. Kétségtelen, hogy beosztása nem arányos s a III. kötet a legfontosabb, a Baumgartnertől kezdődő, részt kissé zsufoltan adja. Ebben rajzolja a magyar esztétikai irodalom történetét is. Ez a beosztás az oka, hogy mellőzi a képzőművészetekről szóló elméletek fejlődését. De műve mindamellett a legértékesebb magyar munkák egyike.

Palágyi Menyhért (sz. 1859) előbb matematikával és természettudományokkal, majd filozófiával, irodalomtörténettel és kritikával foglalkozott. Utóbbi irányban számos cikket kívül írta *Petőfi* (1889), *Madách Imre élete és költészete* (1900) műveit. Filozófiai munkáit részben németül írta. Magyarul jelentek meg: *Az ész törvénye* (1896), *A hellenizmus és a philonizmus cosmogoniája* (1899), *Az ismeretlan alapvetése* (1904), *Marx és tanítása* (1911). Németül írt filozófiai munkái külföldön is figyelmet ébresztettek.

Fináczy Ernő (sz. 1860) eredetileg görög-latin filológiával és irodalomtörténettel foglalkozott, azonban már fiatal tanár korában a nevelés- és oktatásügy elméleti és gyakorlati kérdései is érdekelték s később egészen ezeknek szentelte magát. Előbbi munkásságát jelzik *Julianus császár* (1880), *A görög nő az ókorban* (1884) munkái és értekezései a szaklapokban. Pedagógiai és az előbbieknél jóval fontosabb művei a következők: *A francia középiskolák multja és jelene*

(1890), *A magyarországi középiskolák multja és jelene* (1896). Kiterjedt forrástanulmányokra támaszkodó alapvető munkája: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* (I. 1740—1773., 1899., II. 1773—1780., 1902.) s jeles összefoglaló műve *Az ókori nevelés története* (1906).

Különböző irányokban dolgozott *Pekár Károly* (1869—1911). Írt esztétikai, filozófiai, művészettörténeti, tanügyi, irodalomtörténeti értekezéseket és költeményeket (Pekry Károly néven); de kiválóbb sikert az esztétika terén aratott. Fontosabb önálló művei: *Az aesthetikai érzések pszichológiája* (1891), *Pozitív aesthetika* (Physiologiai s pszichologiai aesthetika. Az aesthetikai érzések pszichofiziológiája, 1897), *A filozófia története* (1902), *A magyar nemzeti szépről* (A magyar geniusz csztétikája. Nemzeti vonások művészetünkben, zenénkben, költészetünkben, irodalmunkban. 1906.). Főműve a *Pozitív esztétika*, amelyben irodalmunkban először tesz kísérletet arra, hogy az esztétikai törvényeket a természeti törvényekkel azonosítsa, az esztétikai érzéseket a természetben kutassa fel s ezeknek elméleti kutatóit ismertesse. Utolsó műve szintén eredeti kísérlet és nagy körültekintés, finom és éles szemre valló megfigyelés teszi értékessé. Kiemelendő végre munkásságából Collins F. Howard művéből (*Spencer Herbert szintétikus filozófiájának kivonata*) *A lélektan alapelvei* című rész fordítása s ugyanitt a Spencerről írt bevezetés (1903).

Munkássága természetében és elágazásaiban Alexanderre emlékeztet *Sebestyén Károly* (sz. 1872.), aki szintén már egyetemi hallgató korában kezdett napilapokba és szaklapokba (*M. Nyelvőr, Élet, M. Szalon, Phil. Közlöny, Budapesti Szemle*) stb. nyelvészeti, világirodalomtörténeti, óklasszikai, filozófiai, magyar irodalomtörténeti, drámabírálati, esztétikai cikkeket és tanulmányokat írni és ezt folytatja máig. A szépirodalom terén költeményekkel (*Hajnalodik*, 1895.) és *Julianus* című (1899) drámai költeménnyel vonta magára a figyelmet. Mind ezekben, mind főleg a bölcsélet történetére vonatkozó önálló műveiben, mint gondos író, eleven és vonzó előadó válik ki. Lefordította Ibsen *Peer Gynt* című drámai költeményét (1903) s több más színdarabot a színházak számára. Önálló tudományos művei: *A pseudo-Phokylides* (1895), az alexandriai görög irodalomból, *A görög gondolkodás kezdetei Thalestől Sokratesig* (1898), mely egyzersmind az összes töredékek fordítását is tartalmazza, *A cinikusok* (Tanulmány az antik ethika köréből, 1902.), *Shakespeare Athéni Timonja* (1905).

V. FEJEZET.

TÖRTÉNETÍRÓK.

Z IRODALOMTÖRTÉNET és nyelvtudomány mellett a történetírás is nagy mértékben felvirágzott. Egész sora tűnik fel a szereneséskezű kutatóknak, a szorgalmas anyaggyűjtőknek és a tehetséges feldolgozóknak, akik néhány évtized leforgása alatt új fényt vetettek a régi korszakok homályos kérdéseire. Bár itt is feltűnik az a jelenség, ami az irodalomtörténetírásban annyira szembeötlő, hogy tudósaink elapózzák munkájukat és idegenkednek az összefoglaló teljes feldolgozástól: mégis már eleve is megállapíthatjuk, hogy történetíróink sorában több az összefoglaló tehetség mint irodalomtörténetíróink között. — E korszak történetírásának nevezetesebb képviselői:

Pauler Gyula (1841 máj. 11—1903. jún. 6.), aki, mint jogász, eredetileg az ügyvédi pályán működött. Ügyvédségét 1874-ben az orsz. főlevéltárnoksággal eserélte fel, mert már előbb szenvedéllyel merült el magyar történeti kutatásokba. Ezóta életét egészen hivatalának és tanulmányainak szentelte. Nagyszámú tanulmányai és történelemkritikai eikkein kívül első nagy műve *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése* (I—II.) 1876-ban jelent meg, ezt követte 17 év múlva *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* (I—II., 1893), melyhez 1900-ban *A magyar nemzet története Szent Istvánig* járult.

Ezek főművei, de közülök is kiválóbb az első kettő. Őt a kutatásban a meg nem ingatható tudományos meggyőződés vezette s hozzá mély vallásos meggyőződés járult. Ámde nemcsak éles és fáradhatatlan kutatás jellemzi munkásságát, hanem az anyag művészi feldolgozása, a fölvetett kor uralkodó eszméinek világos feltüntetése és kiváló jellemző erő is. A nagy németek, továbbá Macaulay és Gibbon voltak a mesterei. Felfogását erős nemzeti büszkeség és konzervatív árnyalatú szabadelvűség jellemzi. Ő ebben a tekintetben részben apja, Pauler Tivadar, erős történelmi öntudatának örököse, részben annak a nemzeti elnyomás korszakának neveltje, melybe ifjúsága 1850—60-ig beleesik. Ezért büszke jelszavául Zrínyi a költő híres mondását választotta: »egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók«. Másfelől történetírói elméletét Comte pozitivizmusának hatása alatt alkotta meg, mely kizárja a történelemnek előre fölvetett eszmék

Pauler Gyula

Acsády Ignác

Márki Sándor

Marezali Henrik

Csánki Dezső

Angyal Dávid

TÖRTÉNETIRÓK.

szerinti kutatását, mert az eszmét magából a tényekből kell kifejteni. A történelmi kort nem egyesekben, hanem az egész kor sokoldalú jelenségeiben kívánja vizsgálni, úgy hogy a történelem egy előttünk lefolyó drámává lesz. Ezt a törekvését legszabadosabban ő fejezte ki, midőn az Árpádokról szóló művében azt mondja, hogy »a nemzet életrajzát volt szándéka megírni a királyság három első századában«. Ha tehát ez a műve a szerkezet tökéletességében nem versenyezhet az elsővel, annál gazdagabb a történelmi adatok bírálatában és a szerkesztés történetírói képzelem segélyével az akkori történelmi élet megrajzolásában és megfestésében. Mindezek folytán a magyar középkorról ez a legjobb és legművészibb munka.

Acsády Ignác (1845—1906.) mint hírlap-, majd mint regényíró lépett fel (*Fridényi bankja*, 1882, *Pénzházasság*, reg., 1883, *Aranyországban*, vj. 3 fv., 1880); de működésének nagyobb és kiválóbb értéke történelmi műveire esik, melyek hazánk történelmének XVI. és XVII. századairól szólnak, de ezek közül is a legnagyobb elismerést azokkal aratta, melyek ennek a két századnak gazdasági történelmére vonatkoznak; ilyenek: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt* (1888), *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században* (1889), *A magyar jobbágynépesség száma a mohácsi vész után* (1889), *A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után* (1890), *Két pénzügytörténelmi tanulmány* (1894), *Régi magyar birtokviszonyok 1494—1598.* (1894), *A jobbágyság-adózás 1577—1597-ben* (1896), *A karloviczi béke története* (1899), *A magyar adózás története 1598—1604.* (1906), *A magyar jobbágyság története* (1906). Ezek mellett önálló feldolgozású monografiákat írt, mint: *Az osztrák császári cím és Magyarország* (1877), *Széchy Mária* (1885), *Magyarország Budavár visszafoglalása korában* (1886) s a Milleniumi történet V. és VII. kötetébe *Magyarország három részre oszlásának története, 1526—1608.* (1897), *Magyarország története I. Lipót és I. József korában* (1898) e. terjedelmes részeket, melyek őt mint kiváló összefoglalót tüntetik ki. Utolsó nagy művét: *A magyar birodalom története* (2 köt., 1903, 1904) című összefoglaló munkáját a művelt nagyközönségnek szánta.

A történelmi érzék mellett kiváló stílusérő jellemzi *Károlyi Árpád* (sz. 1853) monografikus műveit, emlékbeszédeit s értekezéseit. Ezekben mindig kiterjedt forráskutatásra támaszkodik s rendesen valamely ismeretlen vagy legalább is homályos történeti esemény megállapítását s vele a kor részletes rajzát tűzi ki céljául, melyben az anyagot széles áttekintéssel, logikai eszmemenettel és szép, nemes formában dolgozza fel. Jelesebb művei: *Buda és Pest visszavívása 1686.* (1886), *A Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez 1569—72.* (1879), *A német birodalom nagy hadi vállalata 1542.* (1880), *Illésházy István hűtlenségi pere* (1882—83), *A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban* (1883) és kivált *A korponai országgyűlés 1605-ben* (1895) és *A kiegyezés ügye a kassai országgyűlésen 1606 tavaszán* (1894).

Legszorgalmasabb történetíróink egyike *Márki Sándor* (sz. 1853), aki főképpen történelmünk egyes részeinek nagyobb művekben való feldolgozásában válik ki. Előadása mindig lendületes. Anyagát úgy dolgozza fel, hogy az olvasóközönség legszélesebb rétegeiben is érdeklődést tud kelteni. E művek mellett a eikkek rendkívüli száma mutatja szorgalmát és írói kész-

ségét, mely kiterjeszkedik a földrajzra, útleírásra, életrajzra, sőt a szépirodalomra is. Nagyobb művei: *Sarkad története* (1877), *Dózsa György és forradalma* (1883), *Kemény János* (1883), *Mária, Magyarország királynéja* (1885), *Arad megye és Arad sz. kir. város története* (2 rész, 1892, 1895), *Az 1848—49-iki szabadságharc története* (1898. *A Magyar nemzet története* X. kötetében). Legterjedelmesebb műve *II. Rákóczi Ferenc* (3 köt. 1908—10) s legújabbban a Műveltség könyvtára számára írta meg *Az ó- és középkor s Az új- és legújabb kor történetét* (2 köt. 1910—11).

Nagy szorgalom és termékenység mellett körültekintő történetírói és politikai felfogással dolgozik *Marczali Henrik* (sz. 1856.), aki éppen úgy foglalkozik a hazai történelem legrégibb és legújabb koraival, mint világtörténelemmel s közjoggal. Nevezetesebb művei: *A magyar történet kútfoái az Árpádok korában* (1880), *Magyarország története II. József korában* (3 köt., 1881, 1885, 1888), *Az újkor története* (3 köt., 1883—86, mint a Ribáry-féle Világtörténelem VI—VIII. kötete), *Mária Terézia* (1891), *Magyarország a királyság megalapításig* (1895), *Magyarország története az Árpádok korában* (1896), *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig* (1898. E három utóbbi *A magyar nemzet története* I, II, VIII. k.). A Nagy képes világtörténetbe, melyet ő szerkesztett, *A reformáció korát s Az új- és legújabb kort* (VIII—IX. 1901—904.), írta meg, a Műveltség könyvtára részére pedig *Magyarország történetét*. Mellőzve itt egyéb műveit, kiemelendő számos essayje, melyek legnagyobb része a *Budapesti Szemlében* jelent meg.

Thallóczy Lajos (sz. 1854.) szintén azon történetíróink egyike, aki nemcsak mint buvárló szerzett érdemeket, hanem a kikutatott eredmények műértő feldolgozásával is és aki mint történeti essay- s emlékbeszédíró is kiváló. Főleg a balkáni államokra vonatkozó művei jelesek, melyekben éles politikai belátás nyilatkozik meg. Kiválóbb művei és értekezései: *I. Apafi Mihály udvara* (1878), *A kamara haszna* (1879), *Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1849* (1882), *Utazás a Levantében* (1882), *Oroszország és hazánk* (1884), *Csömöri Zay Ferenc* (1885), *Magyarország és Ragusa* (1888), *Az Ál-Brankovicsok* (1888), *Horvát szokásjog 1551—1553-ból* (1896), *III. Béla és a magyar birodalom* (1899), *Tanulmányok a Balkánfélsziget telepedési története köréből* (1901), *Gr. Szécsen Antal* (1901), *Tanulmányok a bosnyák bánság kezdetéről* (1905), *Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrendi tanulmányok* (1909), *Vázlatok a magyar közigazgatás történetéből* (1909), *Pauler Gyula emlékezete* (1911) s szerkesztett több oklevéltári kötetet.

Csánki Dezső (sz. 1857 május 18.) kivált azzal a művével nyert nagy elismerést, melyben folytatta gr. Teleki Józsefnek a Hunyadiakról szóló nagy munkáját. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (I—III. 1894—97) címmel adta ki ezt a hatalmas munkáját, melyben megírta, mondhatjuk, megalkotta hazánk középkori földrajzát. Munkássága leginkább Nagy Lajos és Mátyás korára terjed. Ezek: *I. Mátyás udvara* (1884), *Rajzok Mátyás király korából* (1886), *Kőrösmegye a XV. században* (1893) című művei, továbbá tanulmánya *Mátyás királyról* (1911) s végül *Árpád vezérről* (1907), mely az ő szerkesztésében kiadott *Árpád és az Árpádok* diszműben jelent meg a honfoglaló vezér halálának ezredik évfordulójára. Ezek a művek s egyéb értekezések mint jeles író és magvas gondolkozót is jellemzik.

Kivált magyar oklevéltannal s az ezzel kapcsolt ismeretekkel foglalkozott *Fejérpataky László* (sz. 1857.). Így írta *Irodalmunk az Árpádok korában* (1878), *A pannonhalmi apátság alapító oklevele* (1878), *A királyi kancellária az Árpádok korában* (1885), *Magyarországi városok régi számadási könyvei* (1885), *Kálmán király oklevelei* (1892), *Oklevelek II. István korából* (1895), *Magyar címeres emlékek* (1902) című munkáit s kiadta Béla király névtelen jegyzője krónikáját hasonmásban, részt vett a *Monumenta Vaticana* I—II. kötetének szerkesztésében s számos szakjába tartozó értekezést írt.

Némileg Salamon Ferencre emlékeztet *Angyal Dávid* irodalmi munkássága (sz. 1857.), amennyiben éppen úgy dolgozik a szépirodalmi kritika, mint a történelem terén, de a jelesebbet ő is a történelmi irodalom terén adta. Önálló történelmi munkái: *Késmárki Thököly Imre* (2 k. 1888—89), *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*, mely a millennáris *Magyar nemzet története* VI. kötetében jelent meg; *Erdély politikai érintkezése Angliával* (1902), *Adalékok II. Rákóczi F. bujdosása történetéhez* (1905), *gr. Széchenyi I. történeti eszméi* (1907). Pályáját mint irodalomtörténetíró kezdte *Berzsenyi Dániel* című dolgozatával (1879) s azóta több jó kiadást rendezett Kisfaludy Sándor, Garay, Kölcsey, Péterfi Jenő, Lederer Béla munkáiból, melyekhez jeles essayket írt bevezetésül. Ezek mellett különösen kiemelendők értekezései és kritikai cikkei a *Budapesti Szemlében*, mely utóbbiak többnyire névtelenül jelentek meg. Több jeles művet is fordított angolból és franciából. Mint stilista, leginkább Gyulai tanítványa. Tisztaság, fordulatosság, műgond, előkelő formaérzék és gondos tanulmány jellemzik.

Kivált az Árpád-kori történelmi alapos kritikai kutatások s feldolgozás terén vált ki *Karácsonyi János* (sz. 1858.). Művei *Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás* (1885), *Szent Gellért élete és művei* (1897), *Szt. István oklevelei és a Sylvester-bulla* (1891), mely teljesen feltárta e bulla későbbi eredetét, *Kik voltak az első érsekek Magyarországon* (1892), *A honfoglalás és Erdély, Békés megye története* (3 köt., 1896.), *A pusztaszeri monostor kegyurai* (1897), *Az aranybulla keletkezése és első sorsa* (1899), *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* (I—III., 1900—1903), *A hamis, hibás keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke* (1902), *Szent István király élete* (1904), *Az első Lónyayak* (1904), *A székelők eredete és Erdélybe való települése* (1905), *Hogyan lett Szt István koronája a magyar szt korona felső részévé?* (1907), *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban.* (1906.)

A hazai művelődéstörténet terén kiterjedt, sokoldalú s tanítványaira is kiható munkásságot fejtett ki *Békefi Remig* (sz. 1858.) a művek egész sorában. Ezek főbbjei: *A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi ciszterci apátságok története* (I—V. 1891—92, 1898, 1902), *A cikadori apátság története* (1894), *Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése* (1896), *A ciszterci rend története Magyarországon* (1896), *Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpád-házi királyok korában* (1896), *A ciszterciek középkori iskolázása Párisban* (1896), *Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjoukorban* (1897), *Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete* (1898), kiadta a sárospataki, debreczeni, marosvásárhelyi ref. főiskolák XVI—XVIII. századi törvényeit (1899) művelődéstörténeti fejtegetésekkel, továbbá *Szt István király intelmeit* (1901), megírta *A rabszolgaság történetét*

Magyarországon (1901), *A magyarországi káptalanok megalakulását* (1901), *A népoktatás történetét Magyarországon 1540-ig* (1906), *A káptalani iskolák történetét 1540-ig* (1910), *A Balaton környékének egyházait és várait a középkorban* (1907) s *A pécsi egyetem történetét* (1909).

Schönherr Gyula (1864—1908) a magyar történetíráson kívül címerannal, családtörténettel, régi bibliográfiával, könyvtári politikával, levéltári kutatásokkal s kivált szülővárosának, Nagybányának, történetével foglalkozott. Fő művei: *Hunyadi Corvin János* (1894) s *Az Anjouház és örökösei* (A magyar nemzet története III. k., 1895). Írta még *Nápolyi László trónkövetelésének külföldi vonatkozásait* (1898), *A középkori intézmények leomlása és a renaissance* című részt a Nagy képes Világtörténetben (VI. k. 5-ik rész), Nagybányára vonatkozó dolgozataiból *Schönherr Gyula emlékezete* (1910) címen édesanyja egy kötetet ad ki Morvai Győző előszavával.

A gyűjtőszóval keleti vallásoknak nevezett vallások történeti és összehasonlító vallásbölcselete, a keleti irodalomtörténet és nyelvészet terén *Goldziher Ignác* (sz. 1850.) világirodalmi tekintélyre tett szert. Ismereteit nemcsak nyugati egyetemeken végzett tanulmányokkal, hanem ázsiai és egyiptomi utazásaival is gyarapította. Nagyszámú értekezéseinek és tanulmányainak egy része magyar, de még nagyobb része német, francia és angol tudományos folyóiratokban jelent meg. Számos esszayt írt a *Budapesti Szemlébe* is. Magyar önálló művei: *A nemzetiségi kérdés az araboknál* (1873), *Jelentés a m. t. Akad. számára Keletről hozott könyvekről* (1874), *A nyelvtudomány történetéről az araboknál* (1878), *A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődésében* (1877), *Az iszlám* (1881), *Palaestina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben* (1885), *A pogány arabok költészetének hagyománya* (1893), *A történetírás az arab irodalomban* (1895), *Emlékbeszédek* *Fleischer*, *Renan*, *Kuun Géza*, *Goeje*, *Meynard* felett, *A buddhismus hatása az iszlámra* (1903), *Uri János* (1907), *Előadások az iszlámról* (1912., hat előadás, németből ford. *Heller Bernát*), melyek eredetileg egy Amerikában tartandó előadási sorozatra készültek. Akik nálunk ezen a téren dolgoznak, mindnyájan az ő tanítványai.

Berzeviezy Albert

Hampel József

Pasteiner Gyula

Goldziher Ignác

Lyka Károly

Lázár Béla

KULTURTÖRTÉNETI, MŰVESZETTÖRTÉNETI IRÓK, NYELVÉSZEK.

VI. FEJEZET.

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÍRÓK, RÉGÉSZEK.

MŰTÖRTÉNELMI esztétikai irodalom terén alapvető működést fejtett ki *Keleti Gusztáv* (1834—1902), ki előbb jogász volt, majd b. Eötvös József házában nevelő s utóbb, művészi hajlamát követve, Münchenben kiváló tájképfestővé képezte ki magát. Mint a rajztanárképző iskola, utóbb a műipariskola igazgatója, egyszersmind műbírálattal is foglalkozott. Egyaránt írt magyarul és németül. Önálló magyar művei: *A közképtárak mint művelési tényezők* (1870), *Id. Markó Károly* (1871), *A képzőművészeti oktatás külföldön és feladatai hazánkban* (1870), *Az Esterházy-képtár eredeti fényképekben* (1871), *A Deák-szoborügy válsága* (1881), *Az akadémia nagytermének falképeiről és művészeti díszítéseiről* (1888). Mindezeknél a műveinél fontosabbak képzőművészeti ismertető cikkei és bírálatai, melyek mintegy végigkísérik képzőművészeti fejlődésünknek majdnem négy évtizedét. Ezekben a művészet nemzeti irányú fejlesztését és a közizlés nemesítését tartja a legfontosabb feladatnak, mint azt *Teendőink a képzőművészetben* című értekezésében már 1870-ben kifejtette. Másik főiránya az eszményiségre vonatkozott s a történeti és allegóriai festészetet ezért emeli ki dolgozataiban. Műbírálatai összegyűjtve *Művészeti dolgozatok* (1910) címmel a Kisfaludy-Társaság kiadásában jelentek meg.

Szana Tamás (1844—1908) a magyar irodalom és műtörténelem terén dolgozott s kiváló amatőr volt. Az egyszerű és nemes stílusú művek egész sorát írta s ha alapossága nem is mindig megbízható, de nézeteiben és egészséges ítéleteiben mindig ízlés és finom felfogás nyilatkozik meg. Főérdeme, hogy általános érdeklődést igyekezett műveivel kelteni s ezért került a természetével ellenkező tudós aprólékosságot, részletes, alapos kutatást. Nagyszámú cikkein és bírálatain kívül a következő önálló művei emelendők ki: *Szünórákra* (1866), *Csokonai életrajza* (1869), *Nagy szellemek* (1870), *Molière élete és művei* (1872), *Vázlatok a széptan és irodalomtörténet köréből* (1875), *A két Kisfaludy* (1876), *Magyar költők szerelmei* (1887), *A könyv régen és most* (1888), *Magyar művészek* (I—II., 1887—89), *Újabb elbeszélők* (1889), *A magyar művészet századunkban* (1890), *Örök emlékek* (1891), *Petőfiné Szendrey Júlia* (1891), *Olasz földről* (1896), *Izsó Miklós élete és munkái* (1897), *Markó Károly és a tájképfestésze* t

(1898), *Jankó János élete és munkái* (1899), *Egy amateur naplójából* (1899), *Száz év a magyar művészet történetéből, 1800—1900* (1900), *Városról-városra*. (Olaszországi képek. 1904.) Ezek mellett sokat fordított Taine, Ovidius, De Maistre, Cellini (*Önéletrajz*), Maupassant, Halévy, D'Annunzio műveiből.

Keleti Gusztáv mellett művészetkritikai és művészettörténeti működésével *Pasteiner Gyula* (sz. 1846) szerzett kiváló érdemeket. Több évre terjedő külföldi tanulmányút után s már előbb is, 1871 óta, a szaklapokban egymásután jelentek meg szakdolgozatai és bírálatai, utóbbiak kivált a *Budapesti Szemlében* (1882—95). Szerkesztette a *Művészeti Ipart* 1885—1894, az *Oszták-Magyar Monarchia* c. műben pedig a hazai művészettörténeti részeket (IV—V.) írta meg. Önálló művei: *Az ókori művészetek történetének mai tudományos állása* (1875), *A művészeti és nem művészeti utánzásról* (1879), *A művészetek története* (1885). Az utóbbi első enemű rendszeres mű magyar nyelven és az első, melyben az egyetemes fejlődés során a hazai műemlékek is tárgyalva vannak. Kiadta továbbá Csengerivel és másokkal a *Görög földön* (1895) és *Római világ* (1899) című emlékkönyveket. Számos értekezése közül kiemelendők a következők: *Az építészet I. Mátyás király alatt* (1893), *XVIII. századi falkekép Magyarországon* (1896), *Középkori építészetünk topográfiája*.

Berzeviczy Albert (sz. 1853 jún. 7. Berzeviczén) a jogi és politikai pályára lépett s ezen mint képviselő, miniszteri tanácsos, államtitkár, képviselőházi alelnök, majd elnök s közben miniszter, nagy sikereket ért el, melyekben úgy nagy készsége, mint rendkívüli szorgalma, széles látóköre, közéletünk minden irányú beható ismerete s nagy önfegyelmézettsége segítették előre. Irodalmi munkássága, mely kiterjedt és sokoldalú, annak eredménye, hogy többször visszavonult s hosszasan élt »procul negotiis«. Irodalmi s kivált művészettörténelmi kutatásaiban serkentően hatott rá barátja, Beöthy Zsolt is. Mint író, az alapos és részletes kutatás mellett a művészi feldolgozás, nemes stílus és előkelő előadás jellemzi, amint ezt legkivált *Beatrix királyné* (1908) nagyszabású történelmi életrajza mutatja. Művei éppen úgy kiterjednek a közoktatás és nemzeti művelődés kérdéseire, mint az esztétikára, műtörténelemre, történelemre s kivált műtörténeti útleírásokra. Éppen oly gonddal ír értekezést mint nagyszabású műveket, melyeket tiszta kompozíció, átgondolt terv s szabatos, gondos, tartalmas stílus, filozófiai érzék jellemez. Művészettörténelembé vágó művei a következők: *Itália* (1898), *A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara* (1908), *A tájképfestészet a XVII. században* (1910). Régi emlékek (1907) szép önéletrajzi műve mellett nagyon értékesek: *Széchenyi István* (1908) és a *A természetfölötti elem Shakespeare színműveiben* (1910) című nagyobb szabású értekezései, melyekhez más értekezések és emlékbeszédek egész sora járul. Mint szónokot szintén a forma nemessége, előadásbeli választékosság, gondolatgazdagság és szabatoság jellemzik. Szónoki és politikai művei *Beszédek és tanulmányok* (2 köt., 1905) címmel jelentek meg. Most újra egy nagyobb művön dolgozik, mely Görögországról s ott tett utazásairól fog szólni. Ebből egy részlet a *Budapesti Szemlében* (1913 febr.) már meg is jelent *Olympiáról*.

A fiatalabbak közül a művészeti kritika és esztétika terén *Lyka Károly* (sz. 1869.) vált ki. Művészeti és más cikkeivel a lapokban és folyóiratokban

1892 óta lépett fel s olaszországi tanulmányai kifejlesztették ízlését. Mint előbb festő és rajzoló, nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is ért szakmájához. Így írta *A modern művészet bölcselete*, *A legújabb művészeti törekvések*, *A modern praerafaelista művészet* című értekezéseit (1903—4.), majd önálló műveit: *Kis könyv a művészetről* (1904, másodszor 1908), *A képzőművészet újabb irányai* (1906), melyet a Kisfaludy Társaság megjutalmazott, *A képzőművészet és iparművészet határai* (előadás, 1907), *A képzőművészetek története és technikai fejlődése* (Műveltség könyvtára II. sor. I. 1. rész, 1909.), *Az érem- és plakettművészet stílusa* (1910). Több év óta ő szerkeszti a *Művészetet*, melybe számos szakjabeli értekezést és cikket írt.

Lázár Béla (sz. 1869.) pályája kezdetén kivált a magyar irodalomtörténet terén munkálkodott s több összehasonlító tanulmányt írt, valamint számos cikket külföldi híres írókról, színészeti, művészeti s irodalmi kérdésekről, később pedig a képzőművészeti bírálat és ismertetés lett kedvelt foglalkozása. Párhuzamosan foglalkozott szépirodalommal is. (*Elbeszélések*, 1894, *Myria*, *Any*, két elb., 1895., *Hangulatok*, 1898., *Új csapások*, reg. 1909.). Önálló irodalomtörténeti és művészi kritikai művei: *Buczy Emil élete* (1888) *A Fortunatus-mese az irodalomban* (1890), *A naturalizmusról* (1890), *A tegnap, ma és a holnap* (Kritikai tanulmányok hazai és külföldi szépírókról, I—II. 1896, 1900.), *Magyar-író tanulmány az 1899-iki tavaszi tárlathoz* (1899), *A művészi nevelés a középiskolában* (1899), *Művészettörténeti diapositiv-jegyzék* (I. 1900), *Paál László* (1904), egy nagyobb monográfia s *A modern művészet kezdetei* (1908.)

Újabban az Iparművészeti és Szépművészeti Múzeum felállítása, a Görög- és kivált Olaszországba tett gyakoribb tanulmányutak többekben keltettek nálunk is kedvet a művészettörténet iránt. Művei jelesebbjeit németül írta *Térey Gábor*, de 1898 óta hazánkban működik mint a Szépművészeti Múzeum egyik igazgatója s azóta több magyar kritikai dolgozatot s önálló művet írt. Az újabbak közül említendők *Lang Nándor*, *Divald Kornél*, ki főleg az észak-magyarországi régi művészeti emlékek leírásával foglalkozik, továbbá *Éber László* és *Meller Simon*.

A provinciális archeológia terén *Torma Károly* (1829—1897) szerzett magának kiváló érdemet, miben nálunk kezdeményezőként lépett fel. Jogásznak készült, de Mommsen biztatására az archeológiának szentelte magát annál is inkább, mert családi hagyományai is erre ösztönözték; egészségét és vagyonát ennek a tudománynak áldozta fel. Az ő érdeme mintegy 500 római felirat ismertetése a *Corpus Inscriptionum Latinarum*-ban, a Limes Dacicus, északi Dácia hadi utainak fölfedezése, egy sor római katonai állomás kinyomozása, Aquincum romjainak feltárása és az aquincumi múzeum megalapítása. Értekezéseit részben német nyelven írta, magyar értekezései közül fontosabbak: *Archeológiai levelek* (1860), *Rómaiak nyoma Erdély északi részében* (1861), *Dácia felosztása a rómaiak alatt* (1863), *Adalékok északnyugati Dácia föld- és helyrajzához* (1863), *Római feliratok Erdélyből* (1865), *Az alsóillosvai római állótábor s műemlékei* (I. 1866), *A Limes Dacicus felső része* (1880), *Az aquincumi amphitheatrum északi fele* (1880), *Repertorium Dácia régiség- és felirattani irodalmához*. Főműve, *Monumenta Hungariae aevi Romani epigraphica* nem jelenhetett meg. Egyéb

munkálatai és kiadványai (Thököly Imre naplója, Rettégi György, gr. Gyulai Ferenc emlékiratai, Szaniszló Zsigmond naplói stb.) Erdély történelmi irodalmára vonatkoznak.

A műrégészet, a szorosan vett archeológia és ókori történelem terén nagyszabású működést fejtett ki *Hampel József* (sz. 1849). Első önálló műve *A báni méltóság eredete és története* (1868) címmel jelent meg; de már 1871-ben *Aquincum történetének vázlata* a régészet körébe vág s ezóta ezen a téren maradt. Művei részben német és francia nyelven is megjelentek. Értekezései 1869 óta kivált az *Archaeologiai Értesítő*-ben, az *Archaeologiai Közlemények*-ben (ezeknek 1895 óta szerkesztője) s más magyar és német szaklapokban láttak napvilágot. Önálló művei: *Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában* (1884), *A nagy-szentmiklósi kincs* (1884), *A bronzkor emlékei Magyarhonban* (I–II. 1886, 1892), *A régibb középkor emlékei Magyarországon* (I–II. 1894, 1897), *Újabb tanulmányok a rézkorból* (1895), *A rézkorról* (1895), *A honfoglalási kor hazai emlékei* (1896), *Az antik szobrászat története* (1900), *A Nemzeti Múzeum legrégibb pannoniai sírtáblái* (1906), *Tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről* (1907) és több emlékbeszéd.

id. Andrassy Gyula gróf

Tisza Kálmán

Szilágyi Dezső

Apponyi Albert gróf

Wlassics Gyula

Concha Győző

JOGTUDÓSOK, PUBLICISTÁK ÉS POLITIKAI IRÓK I.

VII. FEJEZET.

ÁLLAMFÉRFIAK, SZÓNOKOK, JOGÁSZOK, PUBLICISTÁK.

ID. ANDRÁSSY GYULA gróf, (1823—1890) az európai jelentőségű magyar államférfi, mint politikus, 1847-ben lépett fel, midőn követ lett az utolsó rendi országgyűlésen. Kossuthhoz csatlakozott s nevezetes részt vett a forradalomban, majd diplomáciai küldetésben járt Konstantinápolyban, Párisban és Londonban s 1851-ben halálra is ítélték. 1858-ban hazatérve, Deákhoz csatlakozott s a kiegyezés akadályainak elhárításában fő és döntő szerepe volt. Így lett 1867—71-ig magyar miniszterelnök, 1871—79-ig közös külügyminiszter. Az osztrák-magyar monarchia külpolitikájának irányításában történelmi szerepet töltött be. Mint író nem működött, de mint szónok magas színvonalú beszédeivel tűnt ki, melyeket hol előkészülve, hol, még gyakrabban, a vita alatt rögtönözve tartott. Találékonyság, zseniális ötletesség, szellemesség jellemzi őket. Ezekből összegyűjtve Lederer Béla rendezésében, *Beszédei* címmel (1891, 1893), eddig két kötet jelent meg, melyek 1871-ig tartott beszédeit foglalják magukban. Néhány beszéde s így kivált a legutolsó »a véderő-törvényjavaslat tárgyában« (1889 márc. 5.) önállóan is megjelent (1889) és politikai végrendeletének tekinthető.

Tisza Kálmán (1830—1902.) pályája elsősorban politikai és államférfiui. Előbb a határozati párt, majd 1865—1875-ig a balközépi ellenzéki párt vezére volt. Ekkor alapította a saját és Deák pártjából a szabadelvű pártot, melynek haláláig, legkivált pedig 1875—90-ig mint miniszterelnök, pártvezére volt. Tisza mint szónok és politikai vezércikkíró tűnt ki, ez utóbbiban kivált az 1861-et követő években. Önálló műve csak egy jelent meg *Parlamenti felelős kormány és meggyerendszer* (1865), mely elsősorban publicistikai mű. Beszédei közül szintén csak néhány jelent meg önállóan s politikai cikkei összegyűjtve nincsenek. Mint államférfit magas szempontok, erős, tősgyökeres magyarság, mély belátás és elmélyedő komolyság jellemzik. Szónoki pályája 1861 óta haláláig egész parlamenti és közéletünkkel a legszorosabban összenőtt. Mint szónok, nem tartozott az úgynevezett kidolgozott szónoki beszédek művelőihez

s a művészibb formára csak nagy pillanatokban helyezett súlyt, de mindig tartalmas volt és látszólagos pongyolasága mellett erő és méltóság áradt ki beszédeiből. Kivált a vitatkozásban, ellenfelei bírálatában, a találó érvek s cáfolatok alkalmazásában volt erős, mint ilyenrel senki sem mérkőzhetett vele és alig volt valaki, aki hevét, belső érzelmeit osztatlan önuralommal jobban birta volna akár mérsékelni, akár az államférfiui nyugalom, sőt majdnem hidegség látszata mögé rejteni. Temperamentumát mindig bizonyos nyugodt megfontolás alá birta lenyügözni s habár a vita folyamán visszavágásaiban, ellenfelei érveinek szétszedésében eleven és találó volt, sohasem volt túlzó vagy éppen könyörtelen. Előkelő mérséklet s ötletesség mellett itt is a kimélet és férfias önmegtartóztatás jellemzik. Tulajdonképpen ő a megalapítója annak a parlamenti szónoklatnak, mely egyenesen a tárgyból indul ki s keresetlen egyszerűséggel kutatja az igazat, a meggyőzőt. Beszédeinek és cikkeinek összegyűjtése újabb történelmünk szempontjából nagyon fontos és hálás feladat volna.

Beöthy Ákos (1838—1904 dec. 1.) egy nagyon karakterisztikus politikai pályafutás eredményeképpen, mely alatt a nemzeti politika követelményei iránt állandóan radikálisabbá változott, egész történetpolitikai felfogását egy nagy, de nem teljes rendszerbe foglalt, azonban úgy tanulmányainál, mint felfogásánál, rajzainál, jellemzéseinél, előadása hevénel, meggyőző erejénél, történelmi visszapillantásának körültekintő, összehasonlító módszerénél fogva kiváló figyelmet érdemlő politikai tanulmányban fejtette ki. Ez a mű: *A magyar államiség fejlődése, küzdelmei* (I—III. 1900—1906., a II. kötet két részben), melynek utolsó részét Bernáth Dezső adta ki. Beöthy maga »politikai tanulmány«-nak nevezi ezt a művét. Nem kíván sem kutató, sem történetíró lenni, a legismertebb, a teljesen megállapított tények alapján, számos külföldi analógiával, hazánk leszűrt politikai igazságait kívánja adni, úgy amint ő hosszú politikai pályáján tanulmányai alapján megértette őket. A mű tehát nem rendszeres, nem is akar az lenni. Tulajdonképpen csak azokról a tényekről szól, melyek elmékedési kifejtésére adnak alkalmat s így művének, természeténél fogva is, politikai bölcséleti vagy magasabb értelemben vett publicistikai jellege van és, mint ilyen, nem is kíván teljesen objektív lenni és nem is az. 1825-ön akarta kezdeni ezt a történelem-politikai tanulmányt, de egész első kötete, a legnagyobb, ehhez való bevezetéssé vált, melyben a honfoglalástól 1825-ig ér el. A II. rész 1848 április 11-ig terjed, a töredékes III-ik a forradalom pragmatikai feldolgozása, a következő az 1867-ig terjedő korszak hasonló rajza lett volna.

Schwarcz Gyula (1839—1900) a geológia, közoktatási politika és államjog terén egyaránt működött s utóbbi téren egyik főtörekvése hazánk intézményeinek emelése volt. Ezzel az intencióval cikkeiben, röpirataiban számos, később megvalósult javaslatot tett. Másfelől kutatásait a görög-római államintézményekre terjesztve ki, *Die Demokratie* című nagyszabású művével a szó szoros értelmében forradalmi munkát végzett s kivált az athénei demokráciáról addig fennálló magasztaló nézeteket változtatta meg s rontotta le a róla alkotott eszményi felfogást, úgy hogy egy új történelmi iskolát alapított. Ebből a nagy műből csak a *Demokratie von Athen* (1881, 1892) s a *Die römische Massenherrschaft* (I. 1893)

című részek jelentek meg. Az egészzet hat kötetre tervezte. Művei egy részét német, francia, angol és görög nyelven írta, de nagyon sokat írt magyarul is. Ez utóbbiak közül a főbbek: *Lampsacusi Strato* (I. 1861), *Az állam körül* (1891), *A közoktatásügyi reform keresztülvitelének lehetőségéről* (1865), *Magyar író külföldön* (2 köt., 1865), *Két röpirat a közoktatásügy körül* (1865), *A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet* (1—5. 1866—69), *Magyarország helyzete a reálunióban* (1870), *Államintézményeink s a kor igényei* (1871), *Az athenéi alkotmányjog történetének korszakairól* (1879), *A miniszeri felelősség eredete* (1883), *Sallustius államformái és a görögök politikai irodalma* (1895), *Montesquieu elmélete* (1885), *További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez* (1886), *Gondolatszabadság és ókori tömeguralom* (1886), *A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához* (1887), *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről* (1887), *Az athenéi állam és társadalmi jelentősége* (1887), *Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történetében* (1887), *Tudomány és társadalom* (1888), *Adalék a római alkotmánypolitikához és államjoghoz* (1888), *A király tanácsosainak felelőssége Aragóniában és Magyarországon* (1888), *Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokráciája* (1890), *Az athenéi alkotmányjog történelmének korszakai* (1891), *További tanulmány a legújabban felfedezett Athenaiion politeia fölött* (1891), *Herodotos és Aischylos psephismája* (1899), *Görög történelem* (1900). Ezekben s más német értekezéseiben fejtette ki nagy műve korábbi köteteinek szellemét, eszmemenetét és tanulmányai keretében az egész görög-római irodalmat s költészetet is felkutatta.

Szilágyi Dezső (1840—1901), mint politikus és büntetőjogász s e tárgyak egyetemi tanára, szorosan véve szaktudós volt, de nem a szó elvont értelmében, minthogy az elméletet a gyakorlatból kívánta elvonni. Nagyarányú ész, éles megkülönböztető erő, finom vitatkozási képesség s az előadás nagy ereje jellemzi. Mint politikus, úgy a miniszeri, mint az elnöki székhelyen, a szabadelvű irányzatnak volt híve és önzetlenségével, puritán gondolkozásával, életmódjával, rendkívüli szellemi tehetségeivel, szónoki képességeivel nagy befolyást, és egyidőben majdnem korlátlan tekintélyt szerzett magának. Szónoklatai, melyek mindig a magyar szónoki próza legjelentékenyebb termékei fognak maradni, Fayer László és Vikár Béla szerkesztésében *Beszédei* címmel (2 kötet 1906. 1909.) jelentek meg.

Mint történetíró kezdte pályáját 1864-ben *Hajnik Imre* (1840—1902), de aztán mint jogtörténész folytatta s e téren alapvető munkásságot fejtett ki, kivált két főművével: *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt* (I. 1872), melyet a tudomány nagy kárára nem folytatott, továbbá *Egyetemes jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig* (I. 1875). Többi kiválóbb művei: *Magyarország az Árpád királyoktól az ősiség megállapításáig* (1867), *Az alkotmányi fejlődés a X. századtól a XI-ig* (1874), *A nemesség fejenkénti megjelenésének az országgyűlésen megszüntéről* (1873), *A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori magyar perjogban* (1881), *Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban* (1886), *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben* (1888), *A királyi bíróság személyes jelenléte* (1891), *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt* (1899).

Széleskörű bölcséleti tanulmányok és mély filozófiai gondolkozás jellemzik *Concha Győző* (sz. 1846) állambölcséleti és elméleti politikai tudományos műveit, melyek közül legkiválóbb a *Politika* című nagy műve (I. Alkotmánytan, 1894., II. Közigazgatástan, 1905), mely egy élet bölcséleti és gyakorlati tanulmányainak leszűrt eredménye. Mindkét kötete akadémiai jutalmat nyert s előbb mint egyetemi előadásainak gyűjteménye jelent meg egyik tanítványa kiadásában. Ezt megelőzőleg az *Ujkori alkotmányok* (I–II. 1885., 1888) c. műve jelent meg s úgy ezt, mint más műveit és értekezéseit is, melyek kevés kivétellel mind az állam és alkotmányosság legfontosabb kérdéseivel foglalkoznak, ugyanaz az elmélyedés, bölcselő gondolkozás és éles elemzőképesség jellemzi. Elég itt *A 90-es évek reformeszméi és előzményeik* (1885) című művére utalnunk, melyben a II. József alatt kifejlődött röpiratirodalmat először dolgozta fel egész terjedelmében, először méltatta az államtudomány szempontjából és kapcsolta össze a XIX. század harmincas éveinek liberális mozgalmaival, s így mint irodalomtörténeti mű is a jelesek egyike. Kiváló munkái Conchának még a következők is: *A közigazgatási bíráskodás az alkotmányosság és egyéni joghoz való viszonyában* (1877), *Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában* (1888), *A jelszavakról* (1904), *Megint a jelszavakról* (1907) s *Br. Eötvös József és a külföldi kritika* (1908), mely utóbbi először foglalkozott behatóan Eötvös nagy államtani művének irodalmi helyzetével. Ezeken a szakmunkákon kívül több jeles értekezéssel és emlékbeszéddel szerzett magának elismerést. (Gneiszt, Brassai, Pulszky F. és Ágost.) Művei nem mindig könnyű olvasmányok, de ezért a nehézséget bőven kárpótolják az olvasót tartalmasságukkal, a bennök kifejtett gondolatok mélységével és sokszor újszerűségével.

Apponyi Albert gr. (sz. 1846) politikai pályáját 1872-ben kezdte s azóta megszakítás nélkül folytatja. Szónoklatainak ragyogó stílusa, gondolatgazdagsága, fordulatossága, művészi nyelve, előadásának előkelő páthosza, lendületessége, nagy készsége, sok tekintetben Kossuth Lajosra emlékeztet. Ráemlékeztet Apponyi világos, tiszta, logikai eszmemenete, kifejezésbeli szabátossága, egyetemes látóköre, sőt még az is, hogy gondolatait több nyelven (német, francia, angol, olasz) ugyanazzal a tökéletességgel tudja kifejezni. Ezzel a rendkívüli képességével úgy a békekonferenciákon, valamint az újabban Amerikában tartott beszédeivel és közjogi helyzetünket ismertető tanulmányaival nagy szolgálatot tett nemzetének. Nagy szónoki képességeiért, politikai és társadalmi problémáink ragyogó fejtegetéséért választotta tagjai közé a Kisfaludy-Társaság és az Akadémia is. Az előbbiben: *Aesthetika és politika, művész és államférfi* című (1890) értekezésével foglalta el helyét. 1896-ig tartott szónoklatai *Beszédei* címmel jelentek meg. Meg kell még emlékeznünk gr. Dessewffy Aurél és Kossuth Lajos fölött tartott emlékbeszédeiről és arról a beszédéről, melyet gr. Széchenyi Istvánról mondott el. Ebben és sok más dolgozataiban a stilusnak is kiváló mestere s egyike azoknak, kik közéleti működésükkel, e működésnek tudományos és bölcséleti alapjaival, az eszmék megvilágításával, fejlesztésével és érlelésével nagy hatást gyakoroltak a nemzet egészére.

Wlassics Gyula (sz. 1852) mint szónok, büntető és közjogász s mint államférfi működött. Az irodalomban már tanulókorában nagyobb történelmi tanul-

Tisza István gróf

ifj. Andrássy Gyula gróf

Balogh Jenő

Szász-Schwarz Guszláv

Kenedi Géza

Prohászka Ottokár

JOGTUDÓSOK, PUBLICISTÁK ÉS POLITIKAI ÍRÓK II.

mánnal lépett fel, de főképp büntetőjogi művei szereztek neki tudományos tekintélyt. Mind ezekben, mind egyéb műveiben jeles stilsztának mutatkozik. Nagy mestere az összehasonlító módszernek, a világos és szabatos érvelésnek. A legnehezebb büntetőjogi kérdéseket hajszálfinomsággal és mégis oly módon fejtegeti, hogy még a nem-szakember is megérti. Művei: *A hatásköri összeütközés ügye* (1880), *A bűnkísérlet és bevégzett bűncselekmény* (I. A tettesség és részesség tana, 1885. II. A bűnkísérlet és bevégzett bűncselekmény tana, 1887), mely az akadémiai Sztrokay-jutalmat nyerte el, *A tettesség és részesség tana* teljesen átdolgozott új kiadásban (711. lap 1893.), *A bűnvádi eljárás alapelvei* (1885) *A pénzbüntetés jogi természete és a magyar büntetőtörvény 53. szakasza* (1882), *A magyar bűnvádi eljárás törvényjavaslata* (1888), *A hatásköri összeütközések bíróságáról szóló törvényjavaslat* (1895), *Hazánk és a büntetőjog fejlődése* (1905), *A büntető-novella tervezete* (1907), *Kriminálpolitikai feladatok* (1908), *Le tribunal des conflits* (1908), *Le quatrième chancelier* (Bülow, 1909 *Das ungarische Verfassungsrecht und die Theorien Turbás und Tezners* (1912), bel és külföldi folyóiratban közzétett *Az 1867: XII. t.-c. jogi természete* (1911), *Gr. Andrassy Gyula* (1910), *Múzeumok és könyvtárak* (7 elnöki beszéd a múz. és könyvtárak orsz. szövetsége közgyűlésein, 1913). Ezeken kívül számos szakszerű értekezése s Deákról egy nagyobb összefoglaló tanulmánya jelent meg. Néhány tanulmányával s kivált az 1867-iki XII. t.-c.-ről szólóval az volt a célja, hogy a kiegyezés körül egységes közfelfogás alakuljon ki. Mint szónok 1892 óta képviselői, 1895–1903-ig vallás- és közoktatásügyi miniszteri minőségben, kivált az új egyházpolitikai reformok tárgyalásakor tűnt ki s nyílt alkalma megvédeni a kormány álláspontját. Államférfiúi tevékenysége kiterjed közoktatásunk minden újabb irányára, még pedig mind a fejlesztés, mind a sokirányú kezdeményezés tekintetében.

A magyar történelem bölcséleti vizsgálóinak egyik legkiválóbbika ifj. gr. Andrassy Gyula (sz. 1860. jún. 30.), aki egyszersmind politikus és szónok is. Publicistikai és magyar történelmi tanulmányainak eredménye *Az 1867-iki kiegyezésről* (1896) szóló kiváló közjogi politikai műve, melynek különös alkalmi jelentőséget az adott, hogy iratása idejében a kiegyezés némely részeinek új értelmezői akadtak a gyakorlati politikában. Andrassy összefoglalja a nagy átalakulás külső és belső történetét s alkotmányjogi eredményeit és az ellentétes magyarázatokat mélyrehatóan boncolja. Ezt a művét az Akadémia is kitüntette. A következő években egy jelentőségre, történetbölcséleti mélységre fontosabb munkába kapott s megírta *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* cím nagy művét (I—III. 1901., 1905., 1911). Ebben a történetbölcséleti műben szerző az Árpádok korától 1715-ig az egész magyar történeten végigmegy és a III. kötet »Magyarország tényleges függése«-nek rajzával végződik. Így a következő kötet azt fogja tárgyalni, hogy mint törekedtek a magyarok a közös kormányzat elfogadása után ebben érvényesülni. Ennek a történetbölcséleti műnek az a célja, hogy az egész európai világ fejlődésének és mai helyzetének tekintetbevételével megvilágítsa a magyar alkotmány fejlődését, irányait, a nemzet küzdelmeit ennek megőrzésében, hogy megrajzolja nemzeti önállóságunk és alkotmányos szabadságunk körülményeit és okait. A maga nemében a legkiválóbb magyar művek egyike.

E tanulmányait alkalmazta szerző azokban a tollharegekben is, melyeket különböző időkben vívott kivált 1904 óta.

Tisza István gr. (sz. 1861.), az újabb magyar államférfiak egyik legjelentékenyebbike, már 1886 óta foglalkozik politikával, volt miniszterelnök s képviselőházi elnök is. Nagysúlyú beszédeit feltűnő egyszerűség, világosság, magyaros gondolkozás, meggyőző erő, határozott logika és törhetetlen meggyőződés jellemzi. Ez a törhetetlen meggyőződés teszi, hogy politikáját annyian követik. Még ellenségei is elismerik, hogy nála érzés, gondolat, szó és tett ugyanaz. A szenvedélyekre sohasem hivatkozik s az érzelmeket is csak sejteti, mert nem felizgatni, hanem meggyőzni akar. Ebben a tekintetben senki sem emlékeztet inkább Deákra mint ő. Ez az egyszerűség, világosság, tartalmas rövidség, mély belátás jellemzi mint publicistát, mint cikkíró, mint közgazdasági író, s ez jellemzi legújabb, *Sadovától Sedánig* (1912) című munkáját is. Beszédei közül csak egy-egy jelent meg önállóan, egy nagyobb gyűjteményt 1904-ben adott ki az Athenaeum *Küzdelem a parlamentarizmusért* címmel. Újabban 1910-ben a *Magyar Figyelő* folyóiratot alapította, melynek az a célja, hogy egészséges, józan, magyaros nemzeti politikát teremtsen és hogy ebben az irányban hasson közéletünkre és irodalmunkra is.

Balogh Jenő (sz. 1864) a büntetőjog terén fejtett ki mélyreható irodalmi munkásságot. Művei: *A folytonos és folytatódó büncselekmények tana* (1885), *A sértett fél jogköre a büntetőjogban* (I. 1887), *A delictum collectivum s a szokásszerű és üzletszerű büncselekmények tana* (1886), *Börtönügyi viszonyaink reformjához* (1888), *Büntetési és börtönrendszerünk reformja* (1900), *Büntetőtörvényeink módosításához* (1900), *Magyar bűnvádi eljárási jog* (I. 1901, Edvi Illés Károlylyal és Vargha Ferencsel együtt), *A bűnvádi perrendtartás magyarázata* (I—IV. 1898—1900), *Vélemény az uzsora és az ehhez hasonló gazdasági visszaélések tárgyában teendőkről* (1905), *A jogtörténet tanítása hazánkban* (1905), *A jogtörténet tanításának kérdéséhez* (1905), *A büntető per jog tankönyve* (1906), *Gyermekevédelem és büntetőjog* (1907), *Nyomor és büntett* (1907), *Fiatalkorúak és a büntetőjog* (1909), *Adalékok a fiatalkorú büntetettek pszichológiájához* (1909), *Újabb bűnügyi törvényhozás külföldön* (1910).

Szászy-Schwarz Gusztáv (sz. 1868) a római és magyar magánjoggal meg a közjog némely aktuális kérdéseivel foglalkozott. Önállóan megjelent művei: *A végrendelkezési szabadság a római jogban* (1881), *A jogi szemináriumok kérdése* (1883), *Új irányok a magánjogban* (1884), *Magánjogi esetek* (1885), *A tulajdonfenntartás (pactum reservati domini) hatálya* (1886), *A pénzbeli tartozások fizetési helye és perilletősége* (1887), *A tulajdonátadás kellékeül ingóknál az átadás megkívántassék-e?* (1889), *Magánjogi fejtegetések* (1890), *Magánjogunk felépítése* (1893), *A házassági jogról szóló törvényjavaslat bírálata ellenjavaslattal* (1894), *Az ági öröklés kérdése* (1898), *Institúciók és pandekták* (1900), *Magánjogi esetek* (1901), *Újabb magánjogi fejtegetések* (1901), *Codificationalis dolgozatok* (1902), *Az obstructio jogtana* (1904), *Még egyszer az obstructio jogtana* (1905), *A jogi személy magyarázata* (1906), *A magánjogi törvénykönyvről* (1904), *Jogi párbeszéd az obstructióról* (1910), *Jogi napikérdések* (1910), *Új irányok a magánjogban* (1911), *Parerga* (1912), melybe néhány megelőző dolgozat is be van foglalva.

Ezeket a jogi műveket éles elméjű, szabatos fejtegetések jellemzik, olyan egyszerűek és világosak, stílusuk olyan kiváló, hogy az elvont fogalmak egyszerre közérthetőkké, természetessékké válnak s a logikus tárgyalás tisztasága közel hozza őket az olvasóhoz.

A szorosan vett publicistika terén működött nagy sikerrel és hatással Grünwald Béla is (1839—1891.), aki lényegileg br. Eötvös munkáját folytatta (*Reform*, 1846) a megye mai helyzete elleni harcában és az államosítást tartja az egyetlen megoldásnak. *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség* (1874) című munkáját az 1870-iki megyei törvény ellen írta. Ebben vázolt elveit *Közigazgatásunk és a szabadság* (1876) című művében fejtette ki részletesebben. Sokkal kiválóbb műve *A felvidék* (1878) című, mely a tót nemzetiségi kérdéssel foglalkozik, de főcélja itt is a megyék államosításának sürgetése, mint amelytől elsősorban remél sikert nemzetiségi téren is. Legterjedelmesebb műve: *A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve* (I—III. 1880 és I—IV. 1889), mely több kiadást ért. Rendkívüli feltűnést keltett: *A régi Magyarország 1711—1825.* (1888) műve amely nevét mint kiváló prózaíróét is ismertté tette, noha a történeti tényeket nagy célzatossággal állítja be s bizonyára túlsötét vagy túlvilágos képekben. Ez egyébként jellemző írói vonása. E műve tulajdonképpen a régi rendiség ellen szól, mely szerinte az igazi állami és nemzeti életet lehetetlenné teszi. De bár minden intézményt súlyos bírálatban részesít, a vezérfonal mégis a rendiség fő intézményének, a megyének elítélése s végkövetkeztetése, hogy a nemzet alkotmányának, függetlenségének egyedüli védő bástyája nem valamely intézmény, hanem csak maga a nemzet lehet. Itt is világosan Eötvös és Széchenyi tanítványa. Erős meggyőződése sokszor teszi egyoldalúvá, de minthogy meleg, közvetlen, változatos, minthogy nemes lelkesedés, humor és szatíra váltakozik stíljában, könyve lebilincselő olvasmány. Utolsó műve, *Az új Magyarország* (1890), mesteréről, Széchenyiről szól, de már túlnyomólag idézetekből áll. Ehhez a két művéhez még egy harmadik kötetet akart írni, de ebben öngyilkossága meggátolta.

A publicistika kiváló munkásai között kell megemlékeznünk *Beksics Gusztávról* is (1847 febr. 9—1906. máj. 7.), aki a szépirodalomban is működött, (*Barna Arthur* 1880, *Ködös problémák*, 1904, regények) és spanyolból több munkát fordított magyarra. A nemzetiségi és társadalmi kérdésekre vonatkozó publicistikai és politikai röpiratoknak egész sokaságát írta meg, közülök a következők a kiválóbbak: *A magyar doctrinairek* (1882), melyben a magyar centralistákkal foglalkozik, *Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés* (1883), *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk* (1884), *Új korszak és politikai programmja* (1889), *Közigazgatásunk reformja és nemzeti politikánk* (1891), *A dualizmus története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink* (1892), *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon* (1895), *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk* (1896), *A magyar politika új alapjai* (1899), *Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján* (1900), *Közjogunk és nemzeti törekvésünk* (1903), *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője* (1905). Halála után jelent meg *A szabadelvű párt története* (1906). Utóbbi műveiben a magyar faj terjeszkedő és szaporodó képességéből vélte kifejehetőnek a magyar túlsúlyra jutását. E műveiért akadémiai jutalomban részesült. Ő írta meg a millen-

náris magyar történetben az *I. Ferenc József és kora* című részt 1867-től. (X. kötet.)

Magasabb értelemben véve a magyar zsurnalisztikában újabb időben senki sem tett nagyobb hatást mint *Bartha Miklós* (1848—1905.), ki ennek és a képviselőségnek szentelte életét. Jóformán 1873 óta élete végeig képviselő volt, előbb mint a régi balközép, majd mint az ellenzék többféle árnyalatának tagja. Előbb a kolozsvári *Ellenzék*nek volt szerkesztője és ragyogó tollú vezércikkírója. Neve akkor lett országosan ismertté, mikor két katonatiszt véresre vagdalta a szerkesztőségben. Budapesten a *Magyar Hírlap*ba, majd a *Magyarország*ba írta ragyogó, de túlzott cikkeit, melyeken megérződik, hogy Shakespeare nyelvét tanulmányozta és hogy sok kiváló író műveit olvasta. Mindezeket a hatásokat egyéniségébe olvasztotta, mely határt nem ismert szenvedélyben; de stilusa éppen túlzásaival hatott a szélsőségeket amúgy is kedvelő magyar természetre. Műveit összegyűjtve barátai adják ki hat kötetben. (Eddig 5 köt.) Életében jelentek meg a Turgenyev modorában írt *Hangulatok* (1897) s a *Kazár földön* című munkája. Szentimentális elbeszélései és egy színdarabja nem jelentékenyek.

Mellette *Kenedi Géza* (sz. 1853) emelendő ki. Ifjabb korában szépirodalommal is foglalkozott, de később politikai és a legkülönbözőbb társadalmi, erkölcs-filozófiai kérdések és szakszerű jogi témák foglalták le. Egyike legértelmesebb vezércikkíróinknak s tárcáiban, cikkeiben a jogi, közgazdasági, szociológiai kérdések népszerűsítője. Ezek mellett a társadalmi morál s a kor aktuális kérdéseivel is szívesen foglalkozik. Művei: *A Quarnero, Fiume és Abbazia* (1884), *A Dunától a Quarneróig* (1890), *Szénrajzok* (társadalmi tanulmányok és elbeszélések, 1894), *Gyarlóságok* (1898), *Problémák* (1899), *Lőporfüst* (az 1878. évi bosnyák háborúból, 1904), *Az élet könyve* (1908), *Szociológiai nyomozások* (1910), *Száz eset az életből* (1911). Jogi szakművei közül különösen kiválnak a sajtó- és szerzői jogra vonatkozók, így *A magyar sajtójog* (I—II. 1903.) s *A magyar szerzői jog* (1908) címűek.

Jancsó Benedek (sz. 1854) eredetileg magyar irodalomtörténettel foglalkozott s több művet írt Szenczi Molnár Albertről (1878), Kölcseyről (1885), Fábrián Gáborról (1885), azonkívül jeles irodalmi bírálatoknak és értekezéseknek szerzője. De nagyobb feltűnést azok a terjedelmes publicistikai dolgozatai keltettek, melyekkel Hunfalvy Pál nyomán az erdélyrészi dákóromán törekvéseket világította meg. Ezek: *A Dákóromanizmus és a magyar kulturpolitika* (2 füz., 1893), *Román politikai és történelmi tanulmányok* (1895), *Szabadságharcunk és a dákóromán törekvések* (1896), *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (I., II. 1896, 1899). Ez utóbbi művével akadémiai jutalmat is nyert.

Az egyházi szónoklat s kivált a vallásnak, filozófiának s természettudományoknak érintkező részéről szóló bölcseleti vizsgálódás terén általános érdeklődést keltő s nagyhatású munkásságot fejtett ki *Prohászka Ottokár* (sz. 1858). Mint egyházi szónok a legkiválóbbak egyike. Nevezetesebb beszédei közül néhány külön is megjelent. Cikkeit és tanulmányait nagyobbára a *Magyar Sionban*, *Új Magyar Sionban* és *Katholikus Szemlében* közölte. Önálló művei:

Isten és a világ (különös tekintettel a természettudományokra, 1891), *Harc a félszedségek ellen* (1892), *A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* (1894), *Produktív-e a pénz?* (1898), *Föld és ég* (kutatások a geológia és theológia érintkező pontjai körül, 1902), *Dominus Jesus* (nyolc konferencia, 1903), *A diadalmas világnézet* (1903), *Modern katolicizmus* (1907), *Elmélkedések az evangéliumról* (1908), *Magasságok felé* (tanulmányok, 1911), *Az intellectualismus túlhatásai* (Akad. székfoglaló, 1911). Műveiből több három-négy kiadást is ért.

A katolikus egyházi szónoklat és elmélkedő irodalom terén vált ki *Hock János* (szül. 1859). Főbb munkái: *Nagyböjti szent beszédek* (1891), *Imakönyv* (1892), *Mátyástemplomi böjti szent beszédek* (1896 és 1898), *Böjti szent beszédei* (1899), *Vigasztalások könyve* (1896), *Összegyűjtött szent beszédei 1894—1899.* (1900), *Krisztus iskolája* (1904. évi böjti szent beszédek). Ezeken kívül is több egyes beszéde jelent meg s mint ellenzéki parlamenti szónok is ismert névre tett szert. Vallásos művei közül kivált imakönyvei és elmélkedései terjedtek el számos kiadásban. Írt ezeken kívül *Költeményeket* Dereskei néven (1882), elbeszéléseket (*Hervadt levelek*, 1885), tárcákat (*Szivárvány*, 1894.), egy művészetbölcseleti művet *Művészi reform* (1898) címmel s megírta *Jézus életét* (1905).

VIII. FEJEZET.

KÉT TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÍRÓ.

AZON A NYOMON, melyen a magyar természettudományi irodalmi nyelv kiképzésében és népszerűvé tevésében kivált *Greguss Gyula* (1829—1869) működött, újabban főképpen *Herman Ottó* és *Szily Kálmán* haladtak tovább.

Herman Ottó (sz. 1835) különösen népszerűsítő természettudományi műveivel és költői stílusával szerzett magának nagy érdemeket. Gyermekkori benyomásai, édes atyja és Petényi Salamon hatása alatt, már korán mély szeretettel és odaadással foglalkozott a természettel s a természet szeretete megerősítette lelkének szabadságszeretétét s függetlenségért való rajongását. E szeretetét kiterjesztette a népre is. Ez az oka, hogy a természet vizsgálata mellett egész odaadással mélyedt el népünk két ősfoglalkozásának, a halászatnak és pásztorkodásnak ethnologiai föl kutatásában és ezen a téren teljesen úttörő munkát végzett. Pályájára különösen Brassai Sámuel gyakorolt döntő hatást. Mellette a Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Múzeumban indult meg termékeny munkássága. Ezután különben már mint politikai és tárcaíró is feltűnt. Kolozsvárt kezdte és Budapesten fejezte be *Magyarország pókfaunája* című első nagy művét (3 köt., 1876—79), mellyel híret mint író és természettudós megalapította. Azután az állatvédelemmel, a madárvilággal, a magyar halászattal és halfaunával, majd a pásztorelet s a magyar faj tanulmányozásával foglalkozott. Így jöttek létre alapvető művei: *A nagy út* (A madárvilág tavaszi mozgalmak alkalmából. 1879), *Ősi nyomok a magyar népies halászatban* (1885), *A magyar halászat könyve* (2 köt., 1887), *A halgazdaság rövid foglalata* (1888), *Az északi madárhegyek tájáról* (1893), *Uti rajzok és természeti képek* (1894), *Pásztorelet és halászat* (1896), *A magyar ősfoglalkozások köréből* (1898), *Madárvédelem* (1900), *A madarak hasznáról és káráról* (1901), *A magyar nép arca és jelleme* (1904), *Az 1902. évi nemzetközi madárvédelmi egyezmény és Magyarország* (1907), *A magyarok nagy ősfoglalkozása* (1909). Ezekben a munkáiban valóságos népnyelvi kincsesbányát tárt fel s így éppen oly tanulságosak a természetkedvelő, az ethnografus, a laikus olvasó, mint a nyelvész szempontjából.

Már a bevezetésben is említettük azt az érdemet, melyet *Szily Kálmán* (sz. 1838) szerzett magának a természettudomány nyelvének magyarosabbá, egyszerűbbé és művészbé tételében. Ezt a fontos célt szolgálta szaktudományán, a fizikán kívül, mint műegyetemi tanár, mint a *Természettudományi Közöny* (1869) s a Természettud. Társulat könyvkiadó vállalatának megalapítója és szerkesztője is. Ő egészben Szarvas tanítványa, de mestere túlzásai nélkül. Megalapította a Magyar Nyelvtudományi Társaságot s vezetője folyóiratának, a *Magyar Nyelvnek*, melybe állandóan számos cikket, értekezést ír. Szaktudományi dolgozatai : *A mechanikai hőelmélet egyenleteinek általános alakjáról* (1867), *A Hamilton-féle elv és a mechanikai hőelmélet második főtétele*, (1872), *Tudnivalók a métermértékekről* (1874), *A hőelmélet második főtétele* (1875), *Természettudományi mozgalmaink az utolsó évtizedben* (1877), *A telített gőz nyomásának törvényéről* (1880), *Magyar természettudósok 100 évvel ezelőtt* (1888). Nyelvészeti önálló művei : *A természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban* (1879), *Ki volt Calepinus magyar tolmácsa ?* (1886), *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez* (1898), *Az első állatorvosi könyv magyar nyelven* (1889), *A magyar nyelvújítás szótára* (I—II. 1902), *Él-e a rovásírás a magyar nép között ?* (1903), *A mágnás cím a magyarban és több más.*

BETÜRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal jelzett számok szöveggépet jelentenek.)

- Abonyi Árpád 624.
 Abonyi Lajos 511, 593, 596, 597, 598.
 Abszolutizmus 243.
 Acsády Ignác 653.
 Adhortatio mulierum 108.
 Ady Endre 580, 641.
 Aeneas Sylvius 127.
 Aesopus 141, 214.
 Aischylos 642, 663.
 Akadémia 581.
 Aladár 28, 560.
 Alba Nevis 578, 579.
 Alexander Bernát 638, 651.
 Alexandriai Szent Katalin 56*, 57.
 Ali basa 122.
 Almási Balogh Tihamér 597.
 Alvinczi Péter 160, 161, 165*.
 Amade László 228, 231*, 232, 233, 639.
 Ambrus Zoltán 610, 611.
 Anabaptisták 97.
 Anakreon 569.
 András 37.
 Andrásy Gyula 203.
 Andrásy Gyula gr. id. 585, 661.
 Andrásy Gyula gr. ifj. 665.
 André Chénier 641.
 Anyfal Dávid 637, 655.
 Anyaiskola 177.
 Anonymus 38, 39, 119, 639.
 Antireformáció 100, 163.
 Antoninus Pius 660.
 Apafi Mihály 188, 215, 220, 221.
 Apáczai Cseri János 176, 177, 180.
 Apáthi Ferenc Feddó éneke 62.
 Apollonius 125.
 Apor kodex 45.
 Apponyi Albert gr. 664.
 Apponyi grófok 252.
 Arany János 17, 122, 133, 464, 466, 467, 470, 474, 480, 482, 483, 493, 494, 495, 496, 506, 519, 535, 550—3, 555, 556, 557, 561, 563—565, 573, 634, 636—40.
 lakása Nagykőrösön 465*.
 sírja 473*.
 szobra 471*.
 Arany László 435, 554, 555, 556, 614, 640.
 Arany Tamás 97.
 Ariostó 299, 561.
 Aristides 403.
 Aristophanes 473.
 Arkádiai pör 305.
 Armbrust Kristóf 108.
 Asbóth Oszkár 646.
 Attila király 27, 28*, 560.
 Autobiographia 180.
 Ábel 642.
 Ábrányi Emil 567, 588.
 Ábrányi Kornél 588, 602.
 Ádám és Éva legendája 51.
 Ágai Adolf 597, 599.
 Ágendák 93.
 Ágendárius 93.
 Ágis címlapja 253*.
 Ágostai és helvét hitvallás 83.
 Ágostonosok 31.
 Álmos 28, 37.
 Ányos Pál 248, 259, 285, 306, 640.
 aláírása 258.
 Árpád 21, 27, 28, 38, 357, 644, 654.
 Árpád-házi királyaink 31.
 Árgirus királyfi 127, 128*, 144.
 Árpád-kor 23.
 Árpád-kori magyar népköltészet 34.
 nyelvemlékeink 32.
 Árpádok 47.
 Babits Mihály 580.
 Bach 459.
 Bacsányi János 248, 250, 265, 278, 279*, 280, 285, 640.
 Badacsony 312.
 Badics Ferenc 634, 638, 639.
 Bajza Jenő 496, 638.
 Bajza József 287, 355, 356, 371*, 372, 373, 375, 376, 382, 385, 423, 477.
 Bakócz Tamás 538.
 Baksay Sándor 512, 553.
 Balassa Bálint 87, 94, 103, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 140, 171, 172, 187, 188, 202, 206, 222, 232, 635, 640.
 aláírása, címere, pecsétje 115*.
 Balassa József 646, 647.
 Balassa-utánzók 183.
 Balassi Menyhárt 126, 137.
 képe, aláírása 138*.
 Balákovich Emma 571, 573.
 Balásfi Tamás 164.
 Balázs Béla 580.
 Balázs Sándor 512, 596, 597.
 Balduinus Fridericus 165.
 Ballagi Mór 435.
 Balogh Ádám 210.
 nótája 190.
 Balogh Jenő 666.
 Balogh Zoltán 551.
 Baltás 426.
 Balzac 406, 617.
 Bangó 426.
 Bankó leánya 129, 130.
 Barabás Ábel 640.
 Barakonyi Ferenc 187, 640.
 Baranyai Ilona 203.
 Baranyai Pál 118.
 Baráth Ferenc 554, 640, 649.
 Barcsai Ábrahám 9, 248, 257, 290.
 Barlám és Jozafát legendája 51, 52.
 Baros Gyula 640, 642.
 Baróti Szabó Dávid 432.
 Bartalus István 435.
 Bartha Miklós 668.
 Bartók István 185.
 Bartók Lajos 570, 588, 589.
 Basilius István 98.
 Basire Izsák 176.
 Batizi András 81, 102, 106, 108, 117, 118, 119, 123, 171.
 Batthyányiak 94, 157, 252, 390, 392, 418, 457.
 Batthyányi-kodex 104.
 Battányi Orbán 103.
 Baudelaire 550.
 Baumberg Gabriella 278.
 Bayer József 638.
 Bánfi az 94.
 Bánk-bán 124.
 Bánóczi József 638.
 Bárd Miklós 558.
 Báróczi Sándor 248, 257, 287, 290.
 Bárony István 614.
 Bártfa 134, 233.
 Bártfay László 355, 356.
 Báthori István 92, 94, 103, 109, 394.
 Báthory Zsigmond 123, 589.
 Beatrix királyné 658.

- Bebek 94.
 Beer 170.
 Beheim Mihály 641.
 Beksics Gusztáv 667.
 Belcredi 460.
 Beleznai 211.
 Bellarmin Róbert 156, 162.
 Benedek Aladár 552.
 Benedek Elek 435, 605, 609, 610.
 Benedek mártir 37.
 Benedekrend 31.
 Benfey Tivadar 643.
 Beniczky címere 185*.
 Beniczky Magyar ritmusainak címlapja 185*.
 Beniczky Példabeszédei 186.
 Beniczky Péter 184.
 Benke Róza 443.
 Benőfi 426.
 Benyovszki Mór gróf 272.
 Beöthy Ákos 662.
 Beöthy-emlékkönyv 17.
 Beöthy László 514*.
 Beöthy Ödön 543.
 Beöthy Zsigmond 375.
 Beöthy Zsolt 480, 560, 563, 601, 634, 635, 638, 639, 642, 658.
 Bercsényi Béla 593.
 Bercsényi család 537.
 Bercsényi Miklós gróf 208.
 Berczik Árpád 583, 584, 592, 597.
 Beregszászi Pál 353.
 Beriszló Péter 62.
 éneke 61.
 Bernáth Dezső 662.
 Bernát Gáspár 514.
 Bernát Lajos 565.
 Beroldus 125.
 Berzeviczy Albert 658.
 Berzsényi Dániel 248, 249, 250, 267, 287, 314, 315, 318, 322, 327, 328, 333, 336, 354, 364, 639, 655.
 szülőháza 315.
 kézirata 317.
 kortársai 317.
 síremléke 319*.
 Besenyők 14.
 Bessenyei Boldizsár 251.
 Bessenyei Ferenc 384.
 Bessenyei György 140, 223, 243, 248, 251, 254, 257, 259, 268, 287, 303, 306, 634, 636, 640.
 aláírása 253.
 síremléke 255.
 Bessenyei György szülőháza 252.
 Bessenyei Sándor 251.
 Besztercei szójegyzék 42,* 43.
 Bethlen Gábor 160, 161.
 Besze János 596.
 168, 174, 192, 230.
 Bethlen Miklós 177.
 Bezerédy István 209, 210, 543.
 Bezerédy Gyula 120.
 Beythe István 93, 94, 95.
 Bécs 156.
 Bécsi Képes Krónika 36, 39, 66, 67.
 Bécsi-kodex 45.
 Békefi Remig 655.
 Békés Gáspár 109.
 Békési C. Emil 640.
 Béla 34, 36, 38.
 Béla III. 38, 654.
 Béla IV. 39, 40, 50.
 Béla király 126, 127, 129.
 névtelen jegyzője 37, 655.
 Béla párbaja 34.
 Bél Mátyás 223.
 Béranger 385, 445, 482, 484, 485, 564, 628.
 Bérczy Károly 508, 551.
 Béza 167.
 Biai Gáspár 118.
 Biblia 83, 84, 87, 88, 89, 94, 96, 102, 117, 118, 119, 122, 124, 147, 155, 159, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 200.
 Bibliafordítások 85, 135.
 Bibliafordítók 85.
 Bibliai históriák 117.
 Binder Jenő 129.
 Biró Lajos 580, 593.
 Biró Mátyás, Dévay 635.
 Bisson 610.
 Bisterfeld 176.
 Blaha Lujza 583, 594, 596, 597.
 Bleyer Jakab 641.
 Blumauer 299.
 Bocaccio 124, 125, 126, 127, 133, 641.
 Bock Mihály 110.
 Bocskay 153, 161, 179, 192, 230.
 Bod Péter 4, 221*.
 Bodenstedt 508.
 Bodnár Zsigmond 634.
 Bodon József 601.
 Bogáthi 172.
 Bogisich Mihály 435.
 Boileau 258, 299.
 Boldog Margit 47, 50.
 Boldog szerelem 308.
 Bonfini Antal 74, 123, 149, 150.
 Bopp Ferenc 10.
 Bornemissza énekes-könyve 115.
 Bornemissza Péter 93, 94, 95, 99, 100, 110, 118, 140, 211.
 Boruth Elemér 495.
 Bossuet 159.
 Both István 573.
 Both János 62.
 Botond 28.
 »Botond« illusztrációja 367*.
 Botond párbaja 30*.
 Bottyán János 537.
 Bourget 617, 626.
 Boyesen H. H. 641.
 Böhm Károly 649.
 Böles Leó 21.
 Brankovicsok 654.
 Brassai Sámuel 540*, 664, 670.
 Brassó 134.
 Bret Harte 620.
 Bródy Sándor 618.
 Browning Oszkár 648.
 Buczy Emil 297, 659.
 Buddha 52.
 Buda 27, 28, 247, 470.
 Budai Krónika 67, 68*.
 Budenz József 9, 10, 643, 645, 646.
 Buga Jakab éneke 190.
 Bugát Pál 17.
 Bujdosó-ének 190.
 Bujdosó Rákóczi 190.
 Bules 29.
 Bulla (Buczurka) János 556.
 Burns 485, 486.
 Bürger 299, 321, 325, 571.
 Bürger-változatok 299.
 Byron 482, 484, 519, 550, 552, 556, 564, 565, 567, 572, 574, 575.
 Caesar 234.
 Calepinus 148, 169, 671.
 Calprenède 257.
 Canisius 93.
 Canticale 104.
 Cantus catholici 182.
 Casanate könyvtár 43*, 44.
 Castrén 10.
 Catullus 642.
 Cellini 658.
 Cherbuliez 610.
 Chiper 34.
 Choinoky Viktor 626.
 Cicero 75, 223.
 Ciszterciek 31.
 Codex diplomaticus 531.
 Collins F. Howard 651.
 Comenius 5.
 Comoedia lepidissima de sacerdotio 135.
 Comte 652.
 Concha Győző 664.
 Constantinus Porphyrogenitus 234.
 Coppée 575.
 Corlath 48.
 Corneille 561, 641.
 Cornides kódex 55.
 Corpus Juris 37.
 Corvin János 655.
 Corvin kódex 44.
 Czakó Zsigmond 450, 451*, 454, 638.
 Czecei Lénárt 120.
 Czeglédi György 98.
 Czöbel Minka 578.
 Czobor Mihály 125.
 Czuczor Gergely 122, 366*, 367, 368, 433, 645.
 kézirata 368*.
 Czuczor és Fogarasi 4.
 Czvittinger Dávid 222.
 Csaba 28, 560.
 Csajági János 210.
 Csallópa Dávid 131.
 Csaplár Benedek 640.
 Csapó Dániel 433.
 Csatári monostor 31.
 Csátó Pál 385*, 386.
 Csáktornya vára 193*.
 Csánki Dezső 654.
 Császárs Elemér 638, 640.
 Császárs Ferenc 424, 426.
 Császárs Katalin 131.
 Csáth Géza 580.
 Csehov 555.
 Csengey Gusztáv 556.
 Csengery Antal 534, 535*, 631, 536, 539.
 Csengeri János 642, 658.
 Csepreghy Ferenc 596.
 Cserei Mihály 220, 221.
 Cseremiszek 6, 23.
 Csermelyi Sándor 477.
 Csészertartó szobrok* 22.
 Csezmicei János 75.
 Csikei István 118.
 Csikszentmiklósi felirat* 25.
 Csiky Gergely 582, 585, 586, 587, 588.
 Csinom Ferkó 190.
 Csizmadia Sándor 577.
 Csobánc 310.
 Csoma-kodex 116, 131.
 Csokonai Vitéz Mihály 17, 108, 206, 248, 265, 286, 287, 290, 295, 298, 299*, 306, 327, 352, 354, 535, 565, 639, 641, 642, 657.
 kézirata 301*.
 kiadója 305.
 szobra 303*.
 vígjátékai 304.

- Csömöri Zay Ferenc 654.
Dalmady Győző 494, 550, 636.
Damjanich 492.
Dankó Pista 557, 597.
D'Annunzio 658.
Dante 484, 557, 558, 593, 640.
Dapsy Gizella. l. Nil.
Darmay (Viczmándy) Viktor 553.
Daudet 624.
Dávid Ferenc 82, 89, 94, 97, 96, 98, 102, 104, 111, 172, 181.
Dayka Gábor 248, 277, 278, 285, 287, 328.
Deák Ferenc 313, 459*, 462, 463, 491, 535, 541, 543, 549, 601, 642, 661, 665, 666. kézirata 460*. szobra 461*.
Deák iskola 177, 314.
Debreczen 137, 166.
Debreczeni Énekes-könyv 181.
Debreczeni Márton 370*, 636.
Decamerone 125, 126.
Degré Alajos 507*.
De Maistre 658.
Denis 299.
Dérnyé 443.
Destouches 254.
Descartes 178, 649.
Desseffy Aurél gr. 664.
Desseffy József gróf 249, 294, 297, 372, 638.
Detre 27.
Dévai Biró Mátyás 81, 93, 96, 102.
Dési János Baranyai 148.
Dézsi András 106, 118.
Décsi Lajos 640.
Dickens 482, 601.
Diderot 649.
Diétai Magyar Muzsa 298.
Diószegi Sámuel 274.
Disputatio Debrecinien-sis 136.
Divald Kornél 659.
Dobai András 106.
Dobó István 121.
Dobó Krisztina 109.
Dobsa Lajos 524, 525*.
Döbrentei Gábor 265, 287, 297, 304, 372.
Dóczi (Dux) Lajos 584, 585.
Domokos legenda 55.
Domokosrendiek 31.
Döme Károly 297.
Dömötör János 553.
Donatus 147.
Dosztojevszky 555, 608, 621.
Dózsa György 401, 654.
Draskovics 93.
Dráma 135, 136.
Drégely Gábor 593.
Dubniczai Krónika 66*, 67.
Dugonics András 9, 17, 133, 248, 250, 268, 269, 270*, 271, 274, 281, 306, 432, 640, 641, 642.
Dühring Jenő 649.
Dumas fils 445, 584, 595, 626.
Duval 385.
Edvi Illés Károly 666.
Eger 120, 197.
Egressy Gábor 443, 454.
Egy bujdosó szegény legény 190.
Egyetem 154.
Ehrenfeld-kódex 43*.
E. Kovács Gyula 552.
Elbeszélő költészet 63.
Elégia 60.
Ellenreformáció 82, 99, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 164, 165, 181, 196, 201, 213, 214, 260.
korának epikája 192.
Eldő 28.
Emerson 484.
Emes 28.
Enciklopédia magyar 177, 178*.
Endre I. 32.
Endre II. 33, 35, 36, 49.
Endrei Zalán 593.
Endrődi Sándor 568, 569, 570, 642.
Enyingi Török család 135.
Eötvös József báró 326, 398, 400, 401, 418, 433, 402, 404, 405, 480, 491, 640, 642, 657, 664, 667.
sírja 403*.
Eötvös Károly 598, 599, 600.
Epika 135.
Erasmus 85, 86, 88.
Erdélyi János 316, 388, 433*, 434, 435, 472, 477, 631, 638, 649.
Erdélyi Pál 640.
Erdélyi Zoltán 576.
Erdődy grófok 252.
Erdős Renée 578, 579.
Erkel Ferenc 459.
Esze Tamás 210.
Eszterházy Miklós 157, 204.
Etele 470.
Euripides 537, 642.
Exner Győző, l. Regőczy.
Faber László 659.
Énekköltészet 135.
Énekmondók 34.
Énlakai unit. templom felirata 25*.
Érsekújvári kódex 57.
Észt 6.
Fabcich József 432.
Falk Miksa 459.
Faludi Ferenc 17, 228*, 230, 232, 233, 639, 640. emléktáblája 229*.
Fanghné Gyujtó Izabella 606.
Farkas András 107, 180.
Farkas Imre 564, 583.
Farkas Pál 628.
Fazekas Mihály 273, 274, 287, 305.
Fazekas Miklós, Bogáti 104, 639, 640.
Fayer László 663.
Fábián Gábor 668.
Fáy András 352, 354, 377, 378*, 382, 384, 385, 393, 638, 640. háza 379*.
mellszobra 380*.
Feddő költemények 106.
Fejes István 564.
Fejér György 352, 531*.
Fejérpataky László 655.
Feketehegyi emlék 441*.
Fekete Imre 118.
Fekete János gr. 640.
Felelet címlapja 290*.
Felvinczy György 215.
Félegyházi Tamás 88.
Fenyéri Mór 592.
Fényes Samu 584, 592.
Ferdinánd 120, 125.
Ferdinánd I. 653.
Ferdinánd II. 158, 160.
Ferdinánd III. 204, 205, 655.
Ferdinánd V. 418.
Ferenc I. 243, 250, 260, 279.
Ferencsek 31.
Ferenc József I. 668.
Ferenc király 333.
Ferenc-legenda 43.
Ferenczy Ferenc 592.
Ferenczy József 638.
Ferenczi Zoltán 116, 642.
Ferinari Kunigunda 168.
Ferrara 76.
Festetich György gróf 655, 294.
Fevillet Oktáv 584.
Fináczy Ernő 650.
Finnek 5, 6, 8, 24.
Finn-magyar rokonság 5.
Finnugor népek elágazása 26*.
Finnugor nyelvek 34.
Finnugorság 10, 11, 24.
Firdusz 485.
Firduszi Shanameja 561.
Fischer 6, 7.
Flaubert 600, 610.
Fleischer 656.
Fogarasi János 435, 645.
Fogel Márton 4, 5.
Forgách Ferenc 150*, 163, 170, 157, 158.
Forgách Simon 194.
Fóti József 133.
Fortunatus históriája 125, 214.
Földes Imre 593, 612.
Földi János 274.
Fra Girolamo 591.
Fraknoi Vilmos 538*.
France Anatole 610, 611, 617.
Frankenburg Adolf 513.
Franklin 381.
Freemann 648.
Fülöp Áron 560.
Füst Milán 580.
Gaál György 435.
Gaál József 382, 383*, 384, 638.
Gabányi Árpád 590.
Gábor deák 64.
Gálszécsi István 103, 104, 182.
Garay János 368, 369*, 638, 655.
Gárdonyi Géza 583, 597, 599, 615.
Gáspár Imre 553.
Géczy István 562, 592, 597.
Geleji Katona István 4, 16, 172, 174, 175, 176, 178.
Gellért 560.
Gellért Oszkár 580.
Gergei Albert 128, 558.
Gergely deák 62.
Gerő Károly 593, 597.
Gerő Ödön Viharos 624.
Gessner Salamon 280, 284, 290, 293, 299.
Gesta Romanorum 124, 125, 142, 214, 215.
Gesztly László Feddő éneke 63.
Géza 38.
Gibbon 652.
Gleim 299.
Gneiszt 664.
Goethe 248, 280, 284, 290, 293, 321, 325, 343, 373, 484, 519, 572, 573, 577, 560, 585, 592, 608, 640.
Goldoni 299.
Goldziher Ignác 656.
Gombóc Zoltán 647.
Gombos Imre 353, 354.

- Gosárvári Mátyás 124.
 Gottsched 253, 641.
 Goudimel 172.
 Gow James 648.
 Gozdu 564, 621.
 Gönczi György 172, 175, 181.
 Görcsöni Ambrus 124.
 Görög 9.
 Graduál 104, 173*, 174.
 Greguss Ágost 133, 530*, 553, 565, 599, 631.
 Greguss Gyula 670.
 Grillparzer 610, 642.
 Grinaeus Simon 81.
 Grünwald Béla 667.
 Guido de Colonna 124.
 Guizot 536.
 Gutkeledi, Vid 31.
 Guzmics Izidor 297, 640.
 Gvadányi József gróf 248, 265, 271*, 272, 273*, 274, 383, 636, 639.
 Gyarmathi Miklós 100.
 Gyarmathi Sámuel 9, 10.
 Gyarmathy Zsigáné 606, 643.
 Gyergyai Albert 128, 129, 361.
 Gyöngyösi István 16, 125, 180, 202, 203, 205, 206, 207, 222, 248, 253, 268, 273, 306, 557, 638.
 Győry Vilmos 513*, 597.
 Gyulafehérvár 176.
 Gyulafehérvári Glosszák 33, 34, 42.
 Gyulai Ferenc gróf 660.
 Gyulai Pál 131, 407, 411, 435, 471, 474, 476, 477, 480, 481*, 550, 551, 631, 636, 640, 655.
 kézirata 482*.
 Gyulai-Szász Károly-irány 565.
Habsburg-család 194.
 Habsburg-ház 69, 120, 219, 220, 221, 224, 273.
 Hadik 252.
 Hagymássy 113.
 Hagymási László 131.
 Hahnemann 453.
 Hajnal Mátyás 182.
 Hajnik Imre 663.
 Hajnóczy József 250, 261.
 Halálénekek 106.
 Haláltánc 106.
 Halász Ignác 647.
 Haller 637.
 Haller János 124, 215.
 Halévy 658.
 Halotti beszéd 13, 34, 38, 41, 42.
 Halotti beszéd és könyörgés 33.
 Halotti énekek 106.
 Hamerling Róbert 567.
 Hampel József 660.
 Haraszi Gyula 641.
 Hartmann János 640, 649.
 Hármaskönyv 69.
 címlapja 71*.
 Hatvani professzor 575, 576.
 Haynau 458.
 Hazafias ének 190.
 Hazucha 426.
 Hegedüs István 641.
 Hegedüs Márton 123.
 Hegedüs Sándor ifj. 628.
 Hegel 648.
 Hegesippe Moreaux 482.
 Heidelberg 166.
 Heine 481, 484, 550, 564, 565, 568, 572, 573, 575, 628.
 Heinrich Gusztáv 133, 641.
 Heliodorus 125, 640.
 Helmezy Mihály 287, 294, 297, 353.
 Hell Miksa 7, 8.
 Heller Bernát 656.
 Heltai Gáspár 82, 88, 89, 90, 93, 97, 98, 106, 115, 123, 141, 142, 144, 149, 150, 181, 214.
 Heltai zsoltára* 91.
 Heltai Jenő 628.
 Helvetius 255.
 Henszlmann Imre 538*.
 Herczeg Ferenc 584, 591, 599, 612, 615, 620, 627.
 Herder 284, 290, 299.
 Hermann Ottó 670.
 Herodotos 663.
 Hervey 299.
 Hervieu 610.
 Hess András 67.
 Hetényi János 648.
 Heyden Sebald 87, 147.
 Híador 424, 426.
 Himfy szerelmei 707, 310.
 Himnáríum 101, 102, 104.
 Himnusz 84, 101, 102, 103.
 »Hítel« címlapja* 335.
 Hock János 669.
 Hofgref-féle énekeskönyv 115.
 Homeros 268, 565, 642.
 Honfoglalás mondái 28, 34.
 Horatius 248, 263, 265, 266, 316, 484, 636.
 Horváth András Szkhárosi 107.
 Horváth Ádám, Pálóczi 248, 249, 250, 274, 285, 287, 294, 314, 646.
 Horváth Boldizsár 585.
 Horváth Cyrill 634, 639, 648.
 Horvát Endre 17, 366*.
 Horváth János 641, 642.
 Horváth Mihály 532, 533*.
 Horvát István 4, 287, 320, 352, 353, 354, 530, 531*.
 Horvát kódex 55.
 Hory Etelka 606.
 Hölty 299, 373.
 Hubay Jenő 583.
 Hubay József 354.
 Hugó Károly 452, 453*, 454, 558, 564, 565, 566.
 Hugo Viktor 444, 445, 484, 519, 552.
 Humanizmus 75, 86.
 Hume 649.
 Humboldt Vilmos 3.
 Hunfalvy Pál 10, 540*, 643, 644, 646, 668.
 Hunmondák 27, 29, 34.
 Hunnok 6.
 Hunor és Magyar vadászata* 27.
 Hunyadi 194.
 Hunyadiak 55.
 Hunyadiak kora 67, 532.
 Hunyadi Ferenc 124.
 Hunyadi János 75, 124.
 Hunyadi Mátyás 538.
 Huss János 44.
 Huszár Gál 82, 135, 136.
 Hussiták 45.
 Huysman 626.
 Ibsen 582, 622, 625.
 Idegen hatások 14.
 Igen hasznos és drága nemes receptom 146.
 Ignotus (Veigelsberg Hugó) 580.
 Illei János 234.
 Illésházy István 653.
 Illosvay György 118, 133, 466, 469.
 Illosvai Selymes Péter 131.
 Illyés András 182.
 Ilyés Bálint 550.
 Illyés István 182.
 Imre herceg 36, 37.
 Imre Sándor 635, 639.
 Indali Gyula 573.
 Independensek 174.
 Independentizmus 176.
 Inczédi László 576.
 Institúció címlapja 169.
 Ipolyi 133.
 Ipolyi Arnold 539*.
 Irodalmi háborúk 305.
 Iskoladráma 134.
 Istenes énekek 111*.
 István II. 655.
 István király 48.
 Istvánffy Miklós 126, 150*, 200.
 Istvánfi Pál 125.
 Itinerarium 165.
 Iványi Ödön 607.
 Jagellók 55.
 Jakab Elek 163.
 Jakab Ödön 129, 131, 557.
 Jancsó Benedek 668.
 Janus Pannonius 75, 76, arcképe 75*.
 Jankó János 658.
 Jankovich Miklós 352.
 János küllői főesperes 67.
 Jánosi Béla 650.
 János minorita szerzetes 67.
 János Zsigmond 94, 98*.
 Jászai Mari 585.
 Jászay Pál 531.
 Jávorka 211.
 Jellasics 420.
 Jekoniás 234.
 Jeremiádok 105, 111.
 Jeremiás 105.
 Jeruzsálem 124.
 Jeszenszky Dániel 554.
 Jezsuita rend 154.
 Jezsuiták 83.
 Jékely Aladár 555.
 Jób Dániel 580.
 Jogtudomány 71.
 Johannes Vercellius 640.
 Joly 648.
 Jókendvű barát 52.
 Jókai Mór 17, 445, 475, 498, 499, 500*, 502, 506, 508, 513, 556, 578, 596, 598, 599, 601, 602, 604, 605, 608, 609, 615, 620, lakóháza 501*.
 Jósika Miklós báró 386, 390, 393, 394, 395, 399, 509, 598, 599, 615.
 szülőháza 394*.
 sírja 397*.
 Jovenianus 125.
 Jozafát 51.
 József I. 653.
 József II. 243, 246, 254, 259, 260, 264, 270, 279, 664.
 József nádor hadsegéde 307.
 Jörngné Draskóczy Ilma 579.
 Jövevényzók 14.
 Juhász Gyula 580.
 Julianus 39, 651.

- Julianus császár 650.
 Justh Zsigmond 578, 617, 625.
 Kaas Ivor 592.
 Kabos Ede 621, 622.
 Kadocsa (Lippich) Elek 562.
 Kaffka F. Margit 580.
 Kalauz 158, 162, 164, 166, 169.
 címlapja 161*.
 Kalmár Elek 646.
 Kalmár György 4.
 Kalvin 96.
 Kant 638, 648, 649, 650.
 Kaposi József 640.
 Karaffa 457.
 Kara Musztafa 234.
 Karácsonyi János 133, 655.
 Karácsonyi pályázat 581.
 Karczag Vilmos 593.
 Kardos Albert 642.
 Karnarutics 200.
 Karthausi lak 399*.
 Kassa 120, 168.
 Kassai József 4.
 Kasztrioti György 104.
 Katholicizmus 83, 153, 154, 157, 158, 163, 164, 165.
 Katholikusok 93, 95, 96.
 Katholikus egyház 83.
 Katholikus énekeskönyv 181.
 Katonadalogok 111.
 Katona István, Geleji 223, 635, 640.
 Katona József 345, 346, 350, 447, 634.
 szobra 351*.
 szülőháza 347*.
 Katona Lajos 539, 637.
 Kazaliczky Antal 593.
 Kazár Emil 597.
 Kazinczy Ferenc 17, 202, 247, 248, 249, 250, 257, 259, 265, 268, 274, 277, 284*, 285, 287/5, 295, 304, 305, 306, 313, 314, 315, 318, 320, 321, 326, 344, 352, 353, 354, 355, 356, 371, 382, 432, 466, 528, 634, 636, 638, 639, 641.
 barátai 318.
 és hívei 289.
 kézirata 292*.
 lakása 286*.
 Kazinczy Ferenc levelei 315.
 munkái címlapja 291*.
 verses levelei 293.
- Kazinczy Gábor 486.
 Kájoni János 182.
 -féle Cantionale catho-
 licum 182.
 Kákonyi Péter 118, 123.
 Káldi György 163, 164*.
 Káldy Gyula 435.
 Kálmány Lajos 435.
 Kálvin 81, 95, 97, 162, 169.
 Kálvinisták 96, 99, 104.
 Kántorné 444.
 Kármán József 248, 280, 281.
 Kármán Mór 648.
 Károli Gáspár 89, 90, 91, 93, 97, 118, 119, 163, 164, 166, 168, 174.
 biblia 172.
 szobra 92*.
 Károly I. 67.
 Károly III. 220, 233, 654.
 Károly császár 124.
 Károlyi Árpád 653.
 Károlyi György gróf 355.
 Károlyi Péter 98.
 Károlyi Sándor 211, 212.
 Káté 93.
 Kecskeméthy Aurél 602.
 Keglevich Péter gróf 188.
 Keleti Gusztáv 657, 658.
 Kemechey Jenő 615, 623.
 Kemény János 178, 180, 207, 222, 557, 654.
 Kemény Zsigmond 108, 133, 334, 407*, 408, 409, 410, 411, 412, 480, 527, 599, 601, 640, 667.
 Kempis Tamás 93, 159.
 Kende Lajos 461.
 Kenedi Géza 668.
 Kerekes 9.
 Keresztély VII. 6.
 Kerényi Frigyes 375, 441.
 Kesergő szerelem 307, 308, 310.
 Keszler József 640.
 Keve 27.
 Kéki Lajos 640.
 »Két szomszédvár« címlapja 360*.
 Kézai Simon 38, 39, 119.
 krónikájának kezdő-
 sorai 37*.
 Kinizsi imakönyvének kolofonja 46*.
 Kinizsi Pál 64.
 Királymondáink 34.
 Kisdi Benedek 182.
 Kisfaludy Atala 496.
 Kisfaludy Károly 133, 287, 295, 312, 339*, 341, 342, 345, 350, 353, 354, 356, 368, 371, 377, 382, 384, 385, 393, 433, 443, 446, 584, 612, 368.
 kézirata 341*.
 Kisfaludy Sándor 287,, 306, 311, 313, 328, 443, 590, 640, 655, 657.
 gunykép 308*.
 kézirata 309*.
 szobra 313*.
 szülőháza 307*.
 Kisfaludy Társaság 356, 551, 554, 556, 563, 565, 572, 573, 577, 584, 598, 599.
 Kis János 250, 286, 287, 294, 295, 296, 314, 315.
 Kis Károly 63.
 Kis Miklós Misztófalusi, 215, 640.
 Kiss József 565, 566.
 Kisviczay Péter 148.
 Kiszlingstein Sándor 544.
 Kleist 299.
 Klopstock 284, 293.
 Kóbor Tamás 625.
 Kóczán pályadíj 562, 581.
 Kódex 30, 43, 44, 46, 47, 54, 58.
 Kódexirodalom 46.
 Kódexiróink 34.
 Koháry István gróf 187, 188, 206.
 Kolostorok 31.
 Kolozsvár 82, 120, 156, 168, 176.
 Komáromy András 133.
 Komjáthi Benedek 85, 101, 147, 148, 635.
 Komjáthy Jenő 574.
 Komócsy József 550.
 Konrád 48.
 Kontz István 64.
 Kónyi János 202, 248.
 Kopaszságnak dicséreti 146.
 Kopp 648.
 Koroda Pál 577, 592.
 Kóródi Péter 597.
 Korvina 72.
 Korvin címer 72.
 Korvin-kódex 43, 74.
 esztergomi medail-
 lonja 74*.
 Kossuth Lajos 313, 332, 392, 415, 417, 419, 420, 508, 549, 661, 664.
 Kossuth Lajos szónokol 420*.
 Kosztolányi Dezső 580.
 Kovács Gyula E. 552.
 Kovács László 590.
 Kovács Pál 384*, 432.
 Kozma Andor 558, 559.
 Kozma Ferenc 558.
 Kölcsey Ferenc 107, 248, 250, 287, 289, 296, 304, 318, 320, 321*, 322, 333, 354, 355, 356, 373, 433, 461, 639, 640, 655, 668.
 kézirata 323*.
 síremléke* 325.
 szobra* 327.
 Königsbergi töredékek 41, 42.
 Könyörgés 33.
 Könyviro barát 33*.
 Könyvnyomtató műhely a XIX. századból 83*.
 Körner 326.
 Kőrösi Csoma Sándor 9, 10*.
 Kőszegyh Pál 208.
 Kövér Lajos 525.
 Krakkó 156.
 Krimhilda 560.
 Krisztus és Mária kul-
 tusza 46.
 Krisztus sirbatétele 57*.
 Kriza János 435*.
 Krónikák 29, 36.
 Krudy Gyula 361.
 Krug 648.
 Krüzselyi Erzsébet 578, 579.
 Kufstein 285*.
 Kulcsár István 224, 265, 305, 353*, 432, 543.
 Kuliffay Ede 496.
 Kun László IV. 38, 39*.
 Kunok 14.
 Kúnos Ignác 647.
 Kunoss 424.
 Kuruc tábori dal 189.
 Kurucvilág lírája 188.
 Kusid 28.
 Kuthy Lajos 389, 390*, 391, 392.
 kézirata 391*.
 Kuun Géza 656.
 Laczy gróf 268.
 Laczkovics János 261.
 Lafontaine 142, 259.
 Logikácska, magyar 177.
 Lajos király 132.
 Lajos XIV. 190, 224.
 Lajos XV. 224.
 Lamartine 445, 484, 524.
 Lampérth Géza 563, 592.
 Lappok 6, 8, 24.
 Laponia 9.
 Laskó 135.
 Latin nyelvű irodal-
 munk 65.

- Lauka Gusztáv 514.
 Lavedan 610.
 Láng Nándor 659.
 Lányi Géza 557.
 László I. 36.
 Lázár Béla 659.
 Lázár dráma 213.
 László király 59.
 Leclercq 385.
 Lederer Béla 655, 660.
 Legendák 47, 54, 51, 52.
 Lehr Albert 647.
 Leibniz 5, 6.
 Lemaître 610.
 Lendvay 443.
 Lengyel Menyhért 580, 593.
 Lenhossék Mihály 649.
 Lenkei Henrik 575.
 Leombruno 129.
 Leopardi 561.
 Leó pápa 28.
 Lermontoff 551, 555.
 Lessing 141, 284, 290.
 Lesznai Anna 580.
 Lethenyei István 158.
 Levinszky 566.
 Lewes 484.
 Lé1 29.
 Lévy József 485*.
 kézírata 486*, 550.
 Liber septem sapientum 142.
 Libécz, I. Vilmányi.
 Lilla dalok 299.
 Linné 434.
 Liv-népek 6.
 Lipót I. 215, 653.
 Lipót II. 243, 260, 279.
 Listius László 201, 202.
 Lisznyai Kálmán 475*, 476, 477.
 Liszti László I. Listius Livius 149.
 Locke 255.
 Longfellow 484.
 Lónyaiak 655.
 Lónyai Anna 207.
 Lope de Vega 134.
 Losonczy Anna 109, 113.
 Losonczy István 121.
 Lotze Hermann 648.
 Lovik Károly 621.
 Lőrinczy György 620.
 Lugossy-kódex 115.
 Lukácsy Sándor 597.
 Luther 81, 82, 90, 95, 97, 102, 104, 162, 187.
 Lutheránusok 96, 99, 104.
 Lyka Károly 658.
 Macaulay 535, 652.
 Macchiavelli 194.
 Macrinus 27.
 Madách Gáspár 184.
 Madách Imre 467, 516, 517*, 518, 519, 560, 577, 590, 592, 640, 650.
 Maeterlinck 567.
 Magyar 21, 27.
 Magyar Athenas cím-lapja 222*.
 Magyar-finn nyelv-rokonság 4.
 Magyar honfoglalás mondái 29.
 Magyar Kurir 260.
 Magyar Mithológia 539.
 Magyar nyelv 5, 23, eredete 11.
 Magyarok bejövetele 29*.
 Magyaróvár 82.
 Magyar ritmusok 185.
 Magyar-székely 6.
 Magyar történelmi emlékek 531.
 Magyar Tudományos Akadémia 295.
 Magyarviselet 245*.
 Magyari István 93, 100, 157, 160.
 Majláth 469.
 Makai Emil 575.
 Malot 610.
 Malonyai Dezső 609, 615, 623.
 Marczali Henrik 654.
 Marcellinus 4.
 Marcelló Jakab 76.
 Marchiai Jakab 44, 45.
 Margalits Ede 435.
 Margitay Dezső 597.
 Margit legenda 55.
 Markbur 50.
 Markó Károly id. 657.
 Marlitt 606.
 Marmontel 257, 299.
 Maxentius 57.
 Massaiak 156.
 Martinovics 243, 260, 261, 276, 278, 280, 286, 290, 538.
 Matkó István 165.
 Mathisson 299, 321, 373.
 Martinuzzi 142.
 Maupassant 610, 611, 622, 626, 658.
 Marx 650.
 Mária 654.
 Mária Terézia 220, 230, 233, 243, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 290, 651, 654.
 Márk 67.
 Márki Sándor 537, 653.
 Máro 222.
 Márton Ferenc 511.
 Mátray Gábor 435.
 Mátyás 589, 654.
 Mátyás I. 658.
 Mátyás II. 158, 655.
 Mátyás király 23, 60, 63, 64, 67, 71, 72, 74, 75, 76, 104, 124, 194, 254, 272, 278, 667.
 Mátyási József 274.
 Mediciek 75.
 Medveczky Frigyes 650.
 Megyeri 443, 444.
 Meilhac 610.
 Melanchton 87.
 Meller Simon 659.
 Melius Juhász Péter 90, 88, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 156.
 Mélich János 647.
 Mentovich Ferenc 493.
 Menyegzői ének 108.
 Méray Horváth Károly 593.
 Merényi László 435.
 Mészáros Ignác 641.
 Metastasio 299.
 Metternich 332.
 Meynard 656.
 Mikes Kelemen 223, 224*, 225, 228, 485, 432, 601.
 kézírata 225*.
 Miklós püspök 32.
 Mikó Imre gróf 370.
 Miksa király 94.
 Mikszáth Kálmán 558, 576, 590, 599, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 608, 615, 616, 619, 620, 621, 640, 610, 620, 621, 640, 464.
 Milton 262, 299, 464.
 Mindszenti Gábor 150.
 Miszterium-dráma 133, 134.
 Misteli Ferenc 3.
 Mohácsi vész 14.
 Moldovai Mihály 123.
 Molière 284, 299, 445, 484, 555, 513, 641, 657.
 Molnár Albert 4, 5. Lásd Szenczi Molnár.
 Molnár Ferenc 580, 593, 611, 628.
 Molnár Géza 575.
 Molnár János 9.
 Momsen 659.
 Mondolat címlapja 289*.
 címkepe 288*.
 Mongol hatalom 39.
 Monostory Károly 597.
 Monoszlai András 100, 163.
 Montesquieu 255.
 Moor 484.
 Moralitás 213.
 Mordvinok 6, 24.
 Móricz Pál ifj. 628.
 Móricz Zsigmond 580, 593, 597, 616, 628.
 Morvay Győző 640, 655.
 Most jöttem Erdélyből 190.
 Mózes 107.
 Munkácsi Bernát 5, 6, 646.
 Munkácsi János 118.
 Murelius 148.
 Murai Károly 590.
 Murillo 638.
 Musset 430, 561.
 Müncheneri kódex 45.
 Műveltség 31.
 Nagybankai Mátyás 118, 124.
 Nagy Benedek 164.
 Nagy Endre 580, 593.
 Nagy Ignác 383, 459, 491, 510, 514, 640.
 Nagy István 354.
 Nagy János 131.
 Nagy Károly 21, 254.
 Nagy Lajos 15, 66*, 67, 654.
 Nagy Pál, Beregszászi 635.
 Nagy Sándor 104, 124.
 Nagyszombat 155.
 Nagyszombati egyetem 154*, 158.
 Nagytolnai György 118.
 Nagyvárad 82.
 Napoleon 336, 278, 370.
 Nádasdi 94, 157, 576.
 Nádasdiak 157.
 Nádasdi Tamás 82, 86, 87, 120.
 Nápolyi László 656.
 Náray György 182.
 Náray Iván 552.
 Neugebauer László 566.
 Newton 346.
 Négyesy László 639.
 Németh 333.
 Némethy Géza 642.
 Német hatás 15.
 Népköltés 64.
 Névtelen, Vajdakamara-rási Lőrinc 118.
 Névy László 592.
 Nyekraszov 555.
 Nyelvhasznítás 4.
 Nyelvújítás 17.
 Nibelung 202.
 Niczky Kristóf gróf 268.
 Nietzsche 574, 622.
 Nil (Dapsy Gizella) 578, 579.
 Nizard 484.
 Norvégia 7.
 Nyilas István 108.
 Nyulak szigete 50.
 Obornyik Károly 454, 638.
 Ocskay László 210, 211, 537, 591, 592.
 Odry Lehel 597.
 Oláh Gábor 580, 640.
 Oláh hatás 16.

- Oláh Miklós 83, 100*, 655.
 Olasz hatás 15.
 Opor 302.
 Orczy Lőrinc báró 248, 257*, 258, 287, 290.
 Orenburg 39.
 Ossián 279, 290.
 Osztyákok 6, 13, 23.
 Otrókési Főris Ferenc 4.
 Ovidius 205, 207, 222, 263, 591, 658.
 Ozorai Imre 81, 96.
 Öreg Graduál 181.
 Őszi harmat után 190.
 Paál László 659.
 Palágyi Lajos 577.
 Palágyi Menyhért 650.
 Palocsay báró 244.
 Pálosok 31.
 Palotás Fausztin 604.
 Pancsatantra 215.
 Pannonia 4.
 Pap Endre 375.
 Papp Ferenc 640.
 Papok házassága 135.
 Pap Károly 640.
 Papság 31, 41.
 Pap Zoltán 562.
 Pascal 404, 650.
 Pasteiner Gyula 658.
 Pauer Imre 649.
 Paulay Ede 586.
 Pauler Gyula 652, 654.
 Pauler Tivadar 652.
 Pákh Albert 513.
 Pál apostol 89*.
 Pálffy Albert 507, 598.
 Pálóczi Antal 135.
 Pállya István 238*.
 Pápai Páriz Ferenc 4, 640.
 Pápay József 647.
 Pásztói (Platthy) Adorján 553.
 Pásztor Árpád 580.
 Pazmaneum 155*, 158.
 Pázmány Miklós gróf 188.
 Pázmány Péter 93, 95, 100, 156, 157*, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 170, 192, 193, 306, 538.
 címere 163*.
 Peer-kódex 59.
 Pekár Gyula 599, 625.
 Pekár Károly 651.
 Pekry Lőrincné grófnő 187.
 Perényiné 85.
 Permiék 6.
 Pereszlenyi Pál 4.
 Pesti Gábor 101, 141, 143, 147, 148, 635.
 Pesti Mízsér Gábor 85, 86.
 Pesti fabulái 142*.
 Pesti gyerekek utcai éneke 63.
 Petelei István 603, 606, 608, 623, 624, 627.
 Petényi Salamon 670.
 Petthő 178.
 krónikájának címlapja 179*.
 Petőfi Sándor 279, 302, 376, 388, 422, 423*, 425*, 426, 428*, 429—31, 434, 438, 440, 466, 468, 472, 744, 476—478, 483, 485, 488, 490, 493, 493, 494, 495, 503, 508, 513, 550, 551, 552, 553, 557, 577, 578, 594, 633, 638, 640, 642, 650.
 szülőháza 423*.
 Petőfi Társaság 551, 556, 562, 568.
 Petőfiné Szendrey Julia 657.
 Petrarca 215, 299, 310, 637.
 Petricsevich-Horváth Lázár 426.
 Petrőczy Kata Szidonia bárónő 187.
 Péczely-alapítvány 599.
 Péczeli József 248, 259*, 260, 285, 287.
 Pécsi Lukács 93.
 Péchy Simon 407, 411, 635.
 Példák Könyve 52, 54, 55.
 -béli részlet 53*.
 Péterfi Jenő 412, 636, 655.
 Pintér Jenő 634, 642.
 Phokylides 651.
 Planetus destructionis regni Ungarie per Tartaros 39.
 Platthy Adorján, lásd Pásztói.
 Plautus 586.
 Plutarchos 253.
 Podmaniczky Julia bárónő 396.
 Poe Edgar 484, 572.
 Pogány lázadások 23.
 Póli István 125.
 Pomerium 71.
 Ponciánus históriája 142, 144*.
 Porzolt Kálmán 593.
 Pope angol költő 255, 299, 302, 303, 328.
 Poquelin 444.
 Pósa Lajos 557.
 Pósa János 165.
 Pozsonyi küldöttség 417*.
 Pray György 223.
 Pray-kódex 33, 38.
 Presbiteriánusok 174.
 Premontreiek 31.
 Prédikáció 54, 83, 93, 100, 135.
 Predikátorok 93, 94, 155.
 Prém József 584, 588.
 Prohászka Ottokár 668.
 Prónai Antal 640.
 Propertius 642.
 Protestáns 96.
 Protestáns énekes-könyvek 181.
 Protestantizmus 82, 83, 85, 92, 154, 161, 163.
 Psalterium Ungaricum 104, 171.
 Ptolomaeus 234.
 Pulszky Ferenc 541*, 638, 664.
 Puskin 481, 508, 551, 555, 564, 565, 614.
 Racine 641.
 Radies 91.
 Radó Antal 561.
 Radákovich József 505.
 Radvánszky János 188.
 Radványi levéltár 112.
 Ramus Péter 178.
 Rask 7.
 Rác Miska 211.
 Ráday Gedeon gróf 202, 248, 265, 269, 275, 276*, 285, 287, 290.
 Ráday Pál 639.
 Rájni József 248, 263, 264, 285, 287.
 Rákóczi Erzsébet grófnő 188.
 Rákóczi Ferenc II. 190, 192, 203, 208, 209, 210, 220, 223, 224, 225, 226, 537, 556, 564, 591, 654.
 Rákócziak 211, 227, 230.
 könyörgése 190.
 Rákóczi György 174, 180.
 Rákóczi György I. 158, 174, 192, 204.
 Rákóczi György II. 176, 207, 626.
 Rákóczi József 226.
 Rákóczi-nóta 190.
 Rákosi Jenő 446, 526, 527*, 558, 581, 585, 596.
 Rákosi Viktor 608, 609, 616.
 Ráskay Gáspár 126, 127.
 Ráskai Lea 54*, 55.
 Ráth Mór 598.
 Rátkay László 597.
 Reclus 3.
 Reformáció 76, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 110, 112, 118, 119, 123, 127, 141, 142, 213, 260.
 Regőczy Exner Győző 565.
 Regős-irodalmunk 64.
 Reguly Antal 10, 540, 643.
 Renan 656.
 Renaissance 72, 110, 112, 135, 166, 196.
 Rettégi György 660.
 Révai Miklós 4, 10, 17, 248, 261, 264*, 285, 287, 638, 640, 643, 645, 646.
 Reviczky Gyula 570, 573, 574, 617.
 Ribáry Világtörténete 654.
 Riedl Frigyes 637.
 Rimai János 114, 115, 183, 213, 642.
 aláírása 184*.
 címere 184*.
 Riskó Ignác 375.
 Róbert Károly 15.
 Rogerius 39.
 Róma 83, 246, 167.
 Rómer Ferenc Flóris 539*.
 Római Glosszák 43.
 Rontó Pál 272.
 Rosarium 71.
 Rostand Edmond 567, 641.
 Rousseau 255, 299, 388.
 Rovásírás 23.
 Rozsnyai Dávid 215.
 Rudolf 169.
 Rudbeck Olaf 6.
 Rudnyánszky Gyula 573.
 Ruttkay György 592.
 Sajnovics Sándor 7, 9, 10, 223, 643.
 könyvének címlapja 8*.
 Sajó Sándor 563.
 Salamon és Markalf 144, 145*.
 Salamon Ferenc 534*, 631, 655.
 Salamon király 67.
 Salis 299, 321, 373.
 Samán dobok 24*.
 Samánizmus 22.
 Samánok 23, 26.
 Sardou 584, 586, 587, 610.
 Sas Ede 627.
 Sámbar Mátyás 165.
 Sárospatak 82, 135.
 Sárosh Gyula 375*.
 Sárvár 82.

- Sárvár-újszigetinyomda 82.
 Scaliger 5.
 Schedel 528.
 Scheffer 7.
 Schelling 648.
 Schiller 284, 321, 325, 328, 388, 484, 552, 586, 590, 638, 641.
 Schlägli Glosszák 43.
 Schlägli szójegyzék 43.
 Schlegel 648.
 Schlözer 9.
 Schmerling 459, 462.
 Schopenhauer 572, 574, 649.
 Schott Vilmos 10.
 Schönherr Gyula 656.
 Schöppin Aladár 641.
 Schuchardt Hugó 3.
 Schwarzenberg 458.
 Schwarz Gyula 662.
 Scott Walter 396, 560.
 Scribe 525.
 Scultetus Ábrahám 169.
 Scythia 4.
 Sebestyén Gábor 353.
 Sebestyén Gyula 639.
 Sebestyén Károly 651.
 Sebők Zsigmond 605.
 Segesvár 430*.
 Selnecker 139.
 Semptei névtelen 130.
 Seress Imre 565.
 Servetus 97.
 Setälä Emil 4.
 Shakespeare 126, 134, 284, 346, 356, 415, 473, 482, 484, 486, 489, 530, 552, 555, 561, 565, 572, 581, 586, 589, 638, 640, 649, 650, 651, 658, 668.
 Sidonius 234.
 »Sidonius« színlapja 236*.
 Simai Krstóf 640.
 Simonyi Zsigmond 3, 4, 17, 642, 643, 645.
 Sipilusz 609, 68.
 Siralmak 84, 105.
 Siralom-énekek 60.
 Sirisaka Andor 435.
 Socinus 97.
 Sokrates 651.
 Somló Sándor 310, 590, 592.
 Somogyi Gedeon 288.
 Sophokles 140, 537, 586.
 Sövényházi Márta 57.
 Spangár András 179.
 Spencer Herbert 651.
 Spetykó Gáspár 477.
 Stanley 616.
 Stellarium 71.
 Stiernhielm 5.
 Stöckel 81.
 Strahlenberg 6.
 Strassburg 167.
 Strato 663.
 Sue 392.
 Sulla 663.
 Sulyokok 94.
 Sükösd lector pecsétje 40*.
 Swift 404, 513.
 Sylvester János 3, 16, 86, 87, 88, 117, 147, 170.
 Grammatikája címlapja 148.
 Szabadelvűeszmékgőz-zelme 313.
 Szabadkai Mihály 62.
 Szabados János 495.
 Szabács Viadala 63, 64, 65*.
 Szabó Dávid. Barcza-17.
 Szabó Dávid Baróti 17, 248, 262, 262*, 264, 265, 268, 278, 285, 187, 294, 432.
 Szabó Endre 555.
 Szabó Károly 536, 537.
 Szabó László Szentjóni 248, 278, 279, 285, 287.
 Szabolcska Mihály 560, 564.
 Szabolcsi 593.
 Szabóné Nogáll Janka 620.
 Szacsvai Sándor 260.
 Szaicz Leó 260.
 Szakáll Lajos 433.
 Szalay 535, 646.
 Szalay Fruzina 578.
 Szalay Károly 560.
 Szalay László 533, 534*.
 Szalárdi János 178, 180.
 Szamojéd nyelv 13.
 Szana Tamás 657.
 Szaniszló Zsigmond 660.
 Szapolyai János 69, 180.
 Szarvas Gábor 17, 631, 644, 671, 645, 647.
 Szathmáry Elek 444.
 Szathmáry Károly 509*.
 Szántó István 148, 516.
 Szász Béla 494, 550.
 Szász Gerő 550, 494.
 Szász Károly 482, 483*, 484, 493, 550, 561, 584.
 kézirata 484*.
 Szász Károly. legifjabb 593.
 Szász-Schwarz Gusztáv 666.
 Szávay Gyula 562.
 Szedeciás 234.
 Szegedi Gergely 96, 100, 635.
 Szegedi Kis István 81*, 102, 105.
 Szegedi Lénárd 182.
 Szegedi Lőrinc 139.
 Szegedy Róza 307, 310, 313.
 Székárosi Horváth András 107.
 Szelepcsényi György 182, 203.
 Szelestey László 477.
 Szelim 197.
 Szenci Molnár Albert 92, 105, 111, 147, 164, 165*, 166, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 180, 181, 640, 668.
 babérkoszorúja 167*.
 bibliájának címlapja 168*.
 Szendrey Julia 429*, Lásd még Petőfiné.
 Szendrő 13.
 Szentessy Gyula 577.
 Szentmiklóssy Alajos 287, 297.
 Szenvey József 297.
 Szent Bernát Himnusza 55.
 Szent Domokos 51.
 élete 54*.
 Szent Dávid zsoltára 105.
 Szent Elek 51.
 Szent Erzsébet 47, 49.
 Szent Ferenc 43, 51, 71.
 Szent Gellért 36, 37, 655.
 Szent Imre 37, 47.
 Szentírás 45, 46.
 Szent István 22*, 31, 36, 37, 38, 47, 48, 82, 223, 251, 655.
 harca Kean vezérrel 48*.
 intelmei 37.
 legendája 47.
 születése 32*.
 Szent János 94.
 Szent Katalin 56.
 Szent Krisztina 51.
 Szent László 34*, 47, 48, 49, 67, 82.
 királyról szóló ének 58.
 legendája 49*.
 megszabadítja az elrablott magyar leányt 35.
 Szent Mór 37.
 Szent Margit 50*.
 Szent Pál 86, 93, 94.
 levelei 87*.
 Szemere 354, 355.
 Szemere György 605, 606.
 Szemere Miklós 375, 376*.
 Szemere Pál 289, 287, 296*, 320, 326, 352, 373.
 Szeremlyeni Mihály 118.
 Szerzetes-lovagrendek 31.
 Széchenyi Ferenc 265.
 Széchenyi István gróf 192, 294, 331, 332, 334, 336, 337, 340, 343, 358, 377, 378, 380, 383, 386, 392, 412, 415, 418, 419, 420, 421, 492, 508, 528, 531, 532, 636, 640, 655, 658, 664, 667.
 kastélya Czenken 333*.
 könyvtár 298.
 síremléke 337*.
 Széchy Károly 564, 636.
 Székely Mária 203, 204, 205, 222, 354, 469, 653.
 Székács József 433.
 Székely Balázs 118.
 Székely István, Bencédi 88, 103, 104, 149.
 Székely József 477.
 Székely Sándor 365.
 Széll Farkas 129.
 Szép históriák 124, 125.
 Szép Magelona 214.
 Szibériai tunguz samán 23*.
 Szigeti József 523, 524*.
 Szigetvár 197.
 Szigliget 312.
 Szigligeti Ede 129, 133, 444, 445*, 446, 447, 449, 450, 454, 523, 525, 550, 582, 587, 594, 595, 596, 597.
 síremléke 449*.
 Szikra 623.
 Szikszai Fabricius Balázs 148.
 Szilády Áron 115, 127, 133, 635, 639.
 Szilágyi Dezső 663.
 Szilágyi Géza 580.
 Szilágyi István 465, 466.
 Szilágyi Mihály 538.
 Szilágyi Sándor 536*, 459.
 Szilágyi és Hajmási 130.
 Szilágyi Mihály 131.
 Szily Kálmán 484, 631, 671.
 Szini Gyula 580.
 Szini Károly 435.
 Szinnyi Ferenc 640.
 Szinnyi József 543.
 Szinnyi József ifj. 646.
 Szinnyi József id. 635.
 Szirmai Antal 432.

- Szláv-hatás 15.
Szlávság 14.
Szomaházy István 622.
Szombatosok 174.
Szombatosok énekköl-
tése 182.
Szomory Dezső 593.
Szomory Károly 575.
Szondi György 121, 322
Szontagh Pál 356, 518.
Szontagh Gusztáv 648.
Szótáriróladom 43.
Szöllőssy Zsigmond 627.
Sztárai Mihály 81, 96,
102, 103, 117, 118,
135, 136, 233.
Szulimán császár 69,
124, 197.
Szűz Mária 46, 47, 82.
Szvatozluk 28.
Szl Miklós 158, 164.
Tacitus 4, 266, 355.
Taine 430, 617, 637,
658,
Takács József, Péteri
307.
Takács Judit Dukai
297.
Taksony 38, 270.
Tamás és Bálint 45.
Tamási József 583, 594,
596, 597.
Tanítások 54.
Tar Benedek 108.
Tar Lőrinc 64, 122, 464.
Tasso 200, 299.
Tatár samán loáldozat
24*.
Tábori Róbert 624.
Tátika 310.
Telekes Béla 564, 592.
Telegdi János 23.
Telegdi Miklós 93, 94,
95, 99, 100, 163, 635.
Teleki-díj 584.
Teleki József gróf 352,
531, 532, 537, 654.
Teleki jutalom 593.
Teleki László gróf 352,
354, 451*.
Teleki Mihály 220.
Teleki pályázat 581.
Teleki Sándorné grófnő
623.
Temérdek 554.
Tempefői 303.
Temesvári János 124.
Temesvári Pelbárt 71,
635, 638, 639.
munkájának cím-
lapja 73*.
Tennyson 485.
Terek Bálint 122.
Tezners 665.
Tertina Mihály 244.
Tesseni Vencel 214.
Tércy Gábor 659.
Thackeray 512.
Thales 651.
Thallóczy Lajos 654.
Thaly Kálmán 435, 494,
537*.
Theophania 139.
Thomsen 7.
Thonuzoba 38.
Thököly Imre gróf 188,
190, 206, 208, 537,
591, 592, 655, 660.
Thukidides 642.
Thuróczy János Króni-
kája 67.
Thury Zoltán 627.
Tibet 10.
Tibullus 642.
Tihanyi apátság alapító
oklevele 32.
Tihanyi Alapítólevél 34,
42.
Tihanyi echó 300.
Tilly 168.
Tinódi Sebestyén 84,
104, 118, 119, 120,
121, 123, 124, 131,
150, 202, 253,
címezve 122*.
krónikája címlapja
120*.
Tisza Domokos 496.
Tisza István gróf 666.
Tisza Kálmán 539, 615,
661.
Toldy Ferenc 120, 131,
287, 352, 354, 355,
356, 382, 386, 433,
480, 529*, 530, 565,
631, 634.
Toldy István 583, 584,
597.
Toldi Miklós 64, 132,
133, 162.
Toldi-monda 133.
Tolna 82, 135.
Tolnay Lajos 495, 512,
513, 550, 598.
Tolnai Vilmos 647.
Tolstoj Leó 555, 650.
Tompai Mihály 434, 437,
438, 439*, 440, 441,
442, 457, 459, 475.
483, 486, 492, 513,
639, 640.
Torkos László 555.
Torma Károly 659.
Tormay Cecil 628.
Tóth Béla 608.
Tóth Ede 550, 593, 595,
596.
Tóth Endre 493.
Tóth József 605.
Tóth Kálmán 476, 488,
490, 491*, 556, 557,
562, 584, 597, 608.
Tóth László 353.
Tóth László, Ungvár-
németi 297.
Tóth Lőrinc 381.
Tóth Sándor 604.
Tótfalusi Kiss Miklós 92,
1. még Kiss Miklós
alatt.
Tömörkény István 619.
Török 14.
Török Bálint 94, 119,
120, 1. Te ek alatt is.
Török János 120.
Török Pál 131.
Töltényi Szaniszló 297,
353.
Történeti munkák 178.
Történetírás 71.
»Törvényhatósági Tudó-
sítások« 416*.
Trefort 534.
Tridenti zsinat 154.
Tripartitum 70*.
címlapja 72*.
Trója 215.
Tröster 5.
Turbas 665.
Tudományos Gyűjte-
mény 318, 320.
Turgenyeff 606, 608, 617
621, 668.
Turóczi 123.
Tutsek Anna 608.
Udvardy (Cserna) Géza
552.
Ujfalvi Imre 106.
Ujfalvi Krisztina 297.
Ujházi Ede 594.
Ujtatai János 33.
Ujváry Béla 592.
Ulászló I. 161.
Ulászló II. 69, 74.
Ungnád 113.
Unitáriusok 82, 90, 96,
104, 174.
Unitarizmus 82, 97, 98.
Uralaltáji nyelvcsalád
10.
Urházy 426.
Uri János 656.
Urkund 38.
Utrecht 176.
Vachott Sándor 375*,
375.
kézirata 374*.
Vadnay Károly 510*.
Vajda János 388, 488,
489*, 570, 573, 575,
Vajda Péter 387, 388*,
636.
síremléke 389*.
Vajda Juliána 298.
Vak-Bottyán 209.
Vallásos énekek 64.
költészet 181.
lira 55.
Valkai András 124.
Valter 36.
Vardöhuus 7.
Varjas András 311.
Varga Damján 640.
Vargha Ferenc 666.
Vargha Gyula 435, 558.
Varsányi Gyula 592.
Vasvári Pál 654.
Vas Gereben 505, 506*,
601.
Várdai Antal 589, 597.
Váczy János 638.
Vámbery Ármán 10, 643,
644, 646.
Várdai Béla 640.
Vásárhelyi András 59.
Vásárhelyi daloskönyv
116.
Vegyesházi királyok 41.
Veigelsberg Hugó 580.
Velenec 15, 76.
Verancsics Antal 149*.
Verbóczy István 67, 335.
-féle jogkönyv 67.
névaláírása 69*.
Verembe zuhant ember
54.
Veresmarti Mihály 164,
539.
Vergilius 200, 248, 262,
268, 642.
Verlaine 550.
Verne 596.
Verő György 562.
Verseghy Ferenc 17,
144, 248, 275, 276,
277, 285, 640, 645,
646.
Versényi György 557.
Vesselényi 222.
Vékony Antal 565
Vértanuk fája 261*.
Vértessy Arnold 512,
621.
Vértessy Gyula 621.
Vértessy Jenő 640.
Victorina-kódex 75.
Vida József 495.
Vida László 294.
Vidor Pál 597.
Vietor Konrád 168.
Vikár Béla 663.
Világi énekköltés 64.
költészet 183.
lira 63.
urak 41.
Vilmányi Libécz Mihály
149, 1. Libécz.
Virág Benedek 248, 264*
266, 267, 285, 286,
287, 306, 314, 328,
354.
háza 265*.
Virágénekek 84, 87, 88,
108, 112, 190.
Virgil 366.
Viszota Gyula 640.
Vita- és gúnyiratok 83.
Vitéz János 75, 538.
jegyzete 75*.
Vitéz Francisco 129.
Vitézi ének 190.
Vitikovics Mihály 265,

- 287, 294, 297, 318,
320, 353*, 354.
Vojnich-díj 581.
Voinovich Géza 640.
Vogulok 6, 13, 23.
Voltaire 248, 253, 254,
255, 258, 259, 260,
270, 299, 464.
Votjások 6, 23.
Vörösmarty Mihály 122,
129, 131, 133, 192,
263, 333, 343, 355,
356, 357, 363, 369,
370, 382, 386, 393,
443, 465, 467, 480,
482, 496, 530, 550,
560, 568, 569, 576,
581, 586, 590, 591,
636.
kézirata 363*.
Vulgata 88.
Vulgata 85, 86, 164.
- W**eber 290, 299.
Wenzel G. 7.
Werner Gyula 599, 614,
615.
Wesselényi Ferenc 202—
204, 205, 208, 412,
652.
Wesselényi Miklós báró
244, 294, 326.
-féle összeesküvés 188.
Wieland 284, 290, 299.
Wilkins 648.
Winshemius Vitus 81.
Wittenberga 87, 91,
102, 166.
Wlassics Gyula 664.
Xerxes 124.
Young 255, 299.
Zajzoni (Rab) István
477.
Zalár József 494.
Zay Ferenc 150, 227.
- Zách Felicián 64.
Zempléni (Imrey) Árpád
562.
Zerffi 426.
Zichy Géza gróf 556,
592.
Zichy Péter gróf 188.
Zilahy Testvérek 496.
Zivuska Jenő 593.
Zlinszky Aladár 640.
Zola 617, 618, 619,
622.
Zolnai Gyula 647.
Zoltvány L. Irén 640.
Zombori Antal 118.
Zománcos korong 30*.
Zrinyiász 107, 192, 194,
195, 196, 200, 201,
202.
»Zrinyi« címlapja 361*.
Zrinyiek 94, 157.
Zrinyi-émlék 201*.
- Zrinyi Ilona 206, 533,
591.
Zrinyi Miklós gróf 185,
188, 192, 193, 195,
196, 197—9, 200, 202,
222, 232, 253, 306,
637, 638, 652.
Zrinyi Péter 201.
Zrinyi »Szigeti Veszede-
lem« címlapja 195*.
Zürjének 6, 23.
Zvonarits Imre 164.
Zwingli 81.
Zsámboki Anna 108.
Zsámboki János 149*.
Zsigmond király 67*,
122, 123.
Zsolt 38.
Zsoltárkönyv 102, 171,
174.
Zsoltárok 45, 46, 84, 88,
101, 111, 135, 166.

PH
3012
F47

Ferenczi, Zoltan
A magyar irodalom története

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
